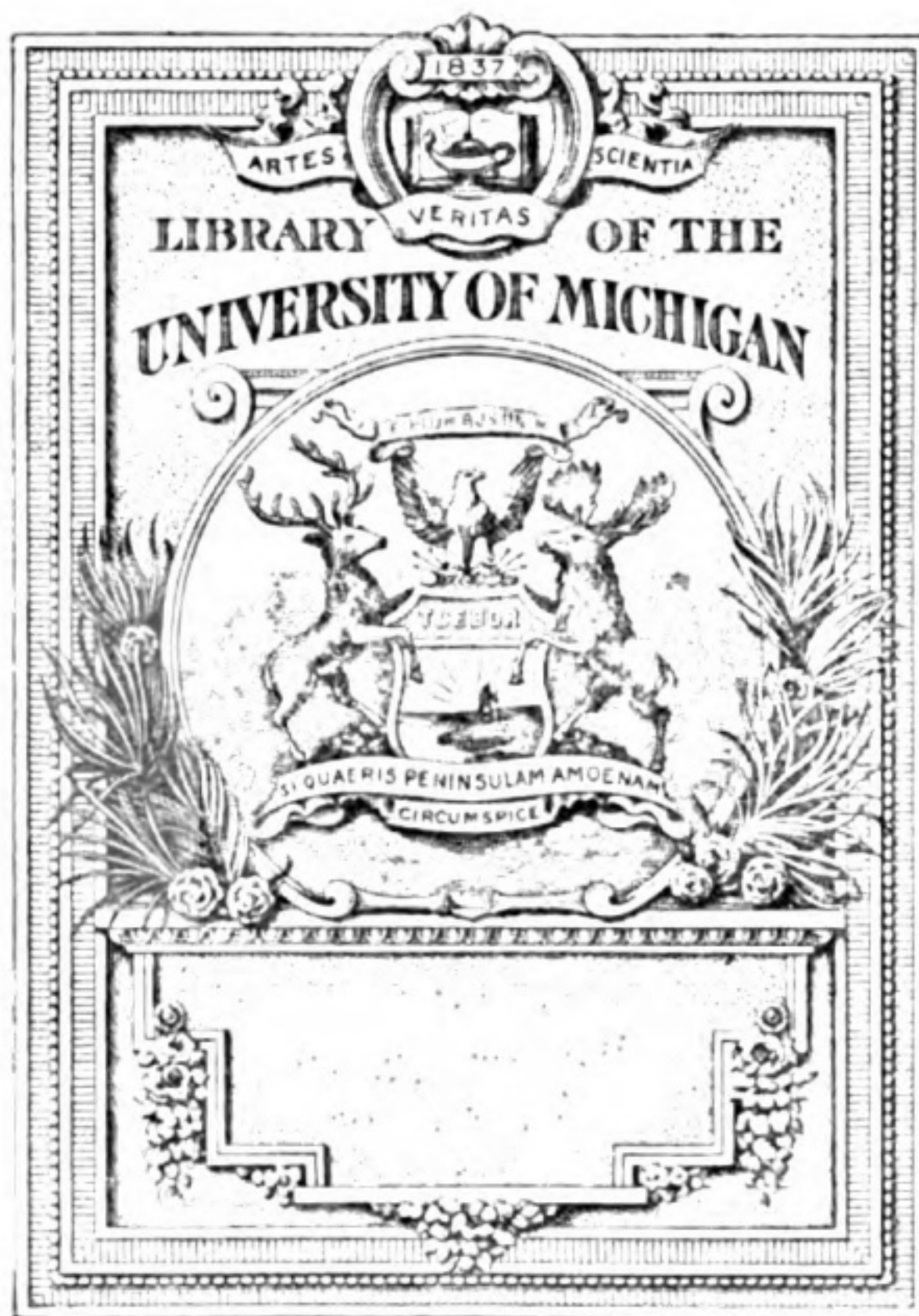

B 1,212,361

11
201
11

2

1

2

1

1

1

1

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS

NOVA SERIES

LUNDS UNIVERSITETS
ÅRSSKRIFT

NY FÖLJD

FÖRSTA AFDELNINGEN

TEOLOGI, JURIDIK OCH HUMANISTISKA ÄMNEN

V

1909

LUND
C. W. K. GLEERUP

LUND 1909
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehåll:

1. SCHOLANDER, H., Det israelitiska offrets upplösning. (Sid. I—X, 1—237.)
2. NOBLIND, T., Latinska skolsånger i Sverige och Finland. (Sid. I—XVI, 1—188, 1—4.)
3. WALLSTEDT, E., Studia Plautina. (Sid. I—IV, 1—176.)
4. FLENSBURG, N., Bidrag till Rigvedas mytologi. Om guden Pūṣan. (Sid. 1—49.)
5. HJELMQVIST, T., Runinskriften på en bennål i Lunds historiska museum. (Sid. 1—40, 1 pl.)

Bihang: Lunds Universitets årsberättelse 1908—1909. (Sid. 1—111.)

DET ISRAELITISKA OFFRETS UPPLÖSNING

AF

HANS SCHOLANDER

LUND 1909
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehållsförteckning.

	Sid.
Källor och Litteratur.....	IV
Inledning; uppgiften	1
1. Det israelitiska offret i förprofetisk tid, dess ursprung och betydelse	3
2. Radikalt förkastande och reformförsök. Profeterna, Deuteronomium	10
3. Exilens betydelse. Hesekiel och Deutero-Jesaja; Prästkodex (Exkurs: Helighet och orenhet sidd. 34—37)	32
4. Det prästerliga systemets sprängning genom den andliga offerupp- fattningen. Psalmerna och Vishetsskrifterna.....	66
5. Den judiska fromheten och tempeltjänsten	85
6. De religiösa rörelserna inom judendomen vid tidernas vändpunkt, betraktade särskildt med hänsyn till offret.....	115
7. Den år 70 skapade situationen, bedömd af judisk samtid och eftervärld	162
8. Religionshistoriskt besläktade företeelser. Afslutning	233

Källor och Litteratur.

(Anförda arbeten.)

- Abhandlungen, Philos. u. histor., der Kgl. Preuss. Akademie der Wissenschaften aus dem Jahre 1907. Berlin 1907.
- Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, philol.-histor. Klasse I 3. Berlin 1896.
- ACHELIS, E. CHR., Lehrbuch der prakt. Theologie II, 2. Aufl. Leipzig 1898.
- Actes du 8. congrès internat. des orientalistes tenu 1889 à Stockholm et à Christiania. Leiden 1891—92.
- L'année sociologique II. Paris 1899.
- Apokryphen, Neutestamentliche, herausgg. von E. Hennecke. Tübingen 1904.
- Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments, herausgg. von E. Kautzsch, I—II. Tübingen 1900 (cit. KAP).
- Archiv für Religionswissenschaft VIII. Leipzig 1905.
- AURELIUS, E., Föreställningar i Israel om de döda och tillståndet efter döden. Upsala 1907.
- BACHER, W., Die Agada der babylon. Amoräer. Strassburg 1878 (cit. BABA).
- , Die Agada der palest. Amoräer I—III: Strassburg 1890—1899 (cit. BAPA).
- , Die Agada der Tannaïten I (2. Aufl.), II, Strassburg 1903, 1890 (cit. BAT).
- , Die exegetische Terminologie der jüd. Traditionslitteratur I—II. Leipzig 1905.
- BAENTSCH, B., Altoriental. und israelit. Monotheismus. Tübingen 1906.
- BAETHGEN, F., Beiträge zur semit. Religionsgeschichte. Berlin 1888.
- BALDENSPERGER, W., Die messianisch-apokalypt. Hoffnungen des Judentums (= Das Selbstbewusstsein Jesu I, 3. Aufl.). Strassburg 1903.
- Beiträge zur Förderung christl. Theologie III 4 (A. SCHLATTER: Jochanan B. Zakkai). Gütersloh 1899.
- BENZINGER, I., Hebräische Archäologie (Grundriss d. Theol. Wissensch. 6). Freiburg 1894.
- , Die Bücher der Könige (Kurzer Handcomm. z. Alten Test. hrsgg. von K. Marti, cit. MKAT, IX). Freiburg 1899.
- , Chronik (MKAT XX). Tübingen 1901.

- BERGGREN, J., Philo Judaeus om Essaeerna . . . samt . . . allegoriska skrifttolkningar . . . flerstädes med Evangelii dogmer och bud jemnförde och sammanställde. Söderköping 1853.
- BERTHOLET, A., Leviticus (MKAT III). Tübingen 1901.
- Hesekiel (MKAT XII). Freiburg i. B. 1897.
- Biblia hebraica, ed. Kittel, I—II. Leipzig 1906.
- Bibliotheca rabbinica, eine Sammlung alter Midraschim, übersetzt von A. Wünsche, I—VI. Leipzig 1880—85 (cit. WBR).
- Bibliotheca sacra. Ohio, U. S. A. 1908.
- BISCHOFF, E., Babylonisch-Astrales im Weltbilde des Thalmud und Midrasch. Leipzig 1907.
- BOUSSET, W., Die Religion des Judentums, 2. Aufl. Berlin 1906.
- , Volksfrömmigkeit und Schriftgelehrtentum. Berlin 1903.
- , Die Offenbarung Johannis. (Krit.-exeget. Kommentar über das N. T., begr. v. H. A. W. Meyer, XVI, 6. Aufl.). Göttingen 1906.
- BRÉHIER, E., Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie. Paris 1908.
- BUDDE, K., Die Religion des Volkes Israel bis zur Verbannung. Giessen 1900.
- , Die Bücher Samuel (MKAT VIII). Tübingen u. Leipzig 1902.
- , Geschichte der althebr. Litteratur. — Apokryphen u. Pseudepigraphen von A. Bertholet (= Die Litteraturen des Ostens VII 1.). Leipzig 1906.
- BUHL, F., Det israelitiske Folks Historie, 2. Opl. Kjøbenhavn 1893.
- , Jesaja, oversat og fortolket. Kjøbenhavn 1894.
- , Psalmerne, oversatte og fortolkede. Kjøbenhavn 1900.
- BÖKLEN, E., Jüd.-christl. u. pers. Eschatologie. Göttingen 1902.
- CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Lehrb. d. Religionsgeschichte II, 3. Aufl. Tübingen 1905.
- CHEYNE, T. K., The origin and religious content af the Psalter. London 1891.
- , Das religiöse Leben der Juden nach dem Exil, deutsche Uebers. Giessen 1899.
- Corpus inscriptionum semiticarum I. Paris 1881.
- COUARD, L., Die relig. u. sittl. Anschauungen der alttest. Apokryphen u. Pseudepigraphen. Gütersloh 1907.
- CURTISS, S. I., Ursemit. Religion im heut. Volksleben des Orients. Deutsche Ausgabe. Leipzig 1903.
- DALMAN, G., Die Worte Jesu I. Leipzig 1898.
- DECHARME, P., La critique des traditions religieuses chez les Grecs. Paris 1904.
- DEISSMANN, A., Licht vom Osten. Tübingen 1908.
- DERENBOURG, J., Essai sur l'histoire et sur la géographie de Palestine. Paris 1867.
- DEUSSEN, P., Allgem. Geschichte der Philosophie I 2, Die Philosophie der Upanishad's. Leipzig 1899.
- DUHM, B., Die Theologie der Propheten. Bonn 1875.

- DUHM, B., Jesaia, übers. u. erklärt (Handkomm. z. A. T. hrsgg. von W. Nowack, cit. NKAT, III 1) 2. Aufl. Göttingen 1902.
- , Das Buch Jeremia, erklärt (MKAT XI). Tübingen 1901.
- , Die Psalmen, erklärt (MKAT XV). Freiburg i. B. 1899.
- , Das Buch Hiob, erklärt (MKAT XVI). Freiburg i. B. 1897.
- , Die Gottgeweihten in der alttest. Religion. Tübingen 1905.
- EKLUND, P., Evangelisk Fadervårdsdyrkan. Lund 1904—05.
- Encyclopaedia Britannica, 9th edition, XXI, XXIII. Edinburgh.
- Encyclopedia, The Jewish, IV, V, VII, IX, X, XII. New York and London 1901 sqq.
- EPIPHANIUS, Opera omnia. Dionys. Petavius recensuit I—II. Paris 1622.
- FLAVIUS JOSEPHUS, Opera, ed. B. Niese, I—VII. Berlin 1885—1895.
- , — ed. S. A. Naber, I—VI. Leipzig 1888—1896.
- FRANKENBERG, W., Die Sprüche, übers. u. erklärt (NKAT III 3). Göttingen 1898.
- FRAZER, J. G., The golden Bough I—III, 2. ed. London 1900.
- , Adonis, Attis, Osiris, 2. ed. London 1907.
- FRIEDLÄNDER, M., Griech. Philosophie im A. T. Berlin 1904.
- , Die relig. Bewegungen innerhalb des Judentums im Zeitalter Jesu. Berlin 1905.
- FRIES, S. A., Israels historia. Upsala 1894.
- , Den israelit. kultens centralisation. Upsala 1895.
- , Jesu lif. Stockholm 1902.
- , Die Gesetzesschrift des Königs Josia. Leipzig 1903.
- , Gamla Testamentets religion, 2. uppl. Stockholm 1908.
- GEIGER, A., Judendomen och dess historia. Öfvers. Göteborg 1872.
- GFRÖRER, A., Philo und die alexandrinische Theosophie I—II. Stuttgart 1831.
- GRESSMANN, H., Ueber die in Jesaja 56—66 vorausges. zeitgesch. Verhältnisse. Göttingen 1898.
- , Der Ursprung der israelit.-jüd. Eschatologie (Forschungen zur Rel. u. Litt. des A. u. N. Test:s, hrsgg. von W. Bousset u. H. Gunkel, VI). Göttingen 1905.
- GRAETZ, H., Geschichte der Juden, III (4. Aufl.), IV (2. Aufl.). Leipzig 1888, 1866.
- GUNKEL, H., Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit. Göttingen 1895.
- HALLGREN, F., När instiftades det kristna dopet? (Ur Kristendomen och vår tid). Lund 1908.
- HAMBURGER, J., Real-Encyklopädie für Bibel und Talmud I (2. Aufl.), II. Strelitz 1884, 1883.
- , — III Supplement 1—6 (Real-Encykl. des Judentums). Neustrelitz 1896—1901.
- HARNACK, A., Lehrbuch der Dogmengeschichte I, 3. Aufl. Tübingen 1894.
- , Mission und Ausbreitung des Christentums. Leipzig 1902.
- HEITMÜLLER, W., Im Namen Jesu (Forschungen II). Göttingen 1903.
- , Taufe und Abendmahl bei Paulus. Göttingen 1903.

- HERNER, S., Den mosaiska tiden (I), Undersökning af hvad som är mosaiskt i Dekalogerna och Förbundsboken (Lunds Univ. Årsskrift, Tom XXXV). Lund 1899.
- , Ist der zweite Dekalog älter als das Bundesbuch? Lund 1901.
- HERRMANN, J., Die Idee der Sühne im Alten Test. Leipzig 1905.
- HILGENFELD, A., Clementinische Recognitionen und Homilien. Jena 1848.
- HOLDHEIM, S., Das Ceremonialgesetz im Messiasreich. Schwerin 1845.
- HOLTZMANN, H. J., Lehrbuch der newest. Theologie I—II. Freib. i. B. 1897.
- , Die Apostelgeschichte (Handcomm. z. N. T. I 2), 3. Aufl. Tübingen 1901.
- HOLZINGER, H., Einleitung in den Hexateuch. Tübingen 1893.
- , Numeri, erklärt (MKAT IV). Tübingen 1903.
- HÖLSCHER, G., Der Sadduzäismus. Leipzig 1906.
- , Kanonisch und Apokryph. Leipzig 1906.
- Jahrbücher, Theol., hrsgg. von Baur u. Zeller, VII. Tübingen 1848.
- JOEL, M., Blicke in die Religionsgeschichte zu Anfang des 2. christl. Jahrh. I—II. Breslau 1880—83.
- JOST, J. M., Geschichte des Judentums und seiner Secten I—III. Leipzig 1857—59.
- Kabbalae denudatae Tomus secundus, id est Liber Sohar restitutus. Frankfurt 1684.
- KITTEL, R., Die Bücher der Könige (NKAT I 5). Göttingen 1900.
- KLEIN, G., Bidrag till Israels religionshistoria. Stockholm 1898.
- , Schem ha-mephorasch. Stockholm 1902.
- , Den försä kristna katekesen. Stockholm 1908.
- KRAETZSCHMAR, R., Die Bundesvorstellung im Alten Test. Marburg 1896.
- , Ezechiel, übers. u. erklärt (NKAT III 3 I). Göttingen 1900.
- KUENEN, A., Volksreligion und Weltreligion, Deutsche Ausgabe. Berlin 1883.
- KÖBERLE, J., Sünde und Gnade im relig. Leben des Volkes Israel bis auf Christum. München 1905.
- LAGRANGE, M. J., Études sur les religions sémitiques. Paris 1903.
- LEHMANN, E., Zarathustra, En bog om persernes gamle tro I—II. København 1899—1902.
- LEWY, J., Neuhebr. Wörterbuch I—IV. Leipzig 1876—87.
- Litteratur, Jüdische, seit Abschluss des Kanons, hrsgg. von J. Winter und A. Wünsche. Trier 1891—95.
- LUCIUS, P. E., Der Essenismus. Strassburg 1881.
- LUNDBORG, M., Begreppet Herrens Tjänare hos Andre Esaia. Lund 1901.
- Machsor, ed. Heidenheim, IV—V. (Festtägliche Gebetbuch; Gebete für das Neujahrsfest mit deutscher Uebers.). Rödelheim 1870.
- Machsor, ed. Letteris (Die sämtl. Festgebete und gottesdienstl. Dichtungen der Israeliten). II—V. Prag 1847—1848.
- MARTI, K., Geschichte der israelit. Religion (4. verb. Aufl. von A. Kayzers Theol. des A. T.). Strassburg 1903.
- , Das Buch Jesaja, erklärt (MKAT X). Tübingen 1900.
- , Das Dodekapropheton, erklärt (MKAT XIII). Tübingen 1904.

- MARTI, K., Die Religion des Alten Test:s unter den Religionen des vord. Orients. Tübingen 1906.
- Mechilta Bo, Pesachtraktaten, övers. av H. Almkvist. Lund 1892.
- Mechilta, ein tannait. Midrasch zu Exodus, übers. u. erläutert von J. Winter u. A. Wünsche. Leipzig 1909.
- MEINHOLD, J., Sabbat und Woche im A. T. (Forschungen V). Göttingen 1905.
- , Die Weisheit Israels. Leipzig 1908.
- MENDELSSOHN, M., Jerusalem. Berlin 1783.
- MÉNÉGOZ, E., La théologie de l'épître aux Hébreux. Paris 1894.
- Midrasch Tehillim oder haggad. Erklärung der Psalmen, übersetzt von A. Wünsche, I—II. Trier 1892—93.
- Mischna, ed. Surenhusius, I—VI. Amsterdam 1698—1703.
- NOWACK, W., Die Entstehung der israelit. Religion. Strassburg 1896.
- , Lehrb. d. hebr. Archäologie II, Sacralaltertümer. Tübingen 1894.
- , Die kleinen Propheten (NKAT III 4) 2. Aufl. Göttingen 1902.
- OESTERLEY, W. O. E., and G. H. Box, The Religion and Worship of the Synagogue. London 1907.
- OLDENBERG, H., Buddha, 4. Aufl. Stuttgart 1902.
- , Die Religion des Veda. Berlin 1904.
- Opera omnia S. S. patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, Barnabae, Clementis, Hermae, Ignatii, Polycarpi. . . . J. B. Cotelerius eruit . . . Recensuit J. Clericus I—II. Antwerp. 1698.
- ORELLI, C. von, Die Propheten Jesaja und Jeremia (Kursgef. Kommentar zu den heil. Schriften A. u. N. Test:s, sowie zu den Apokryphen, herausgg. von H. Strack und O. Zöckler, A IV), 2. Aufl. München 1891.
- Orient, Der, nebst Litteraturblatt, herausgg. von J. Fürst, X. Jahrg. Leipzig 1849.
- Papyri, Aramaic, discovered at Assuan, edited by A. H. Sayce. London 1906.
- PERLES, F., Bousset's Religion des Judentums, kritisch untersucht. Berlin 1903.
- , Das Gebet im Judentum. Frankfurt a/M 1904.
- PFLEIDERER, O., Das Christusbild des urchristl. Glaubens in religionsgeschichtl. Beleuchtung. Berlin 1903.
- , Die Entwicklung der protestant. Theologie. Tübingen 1891.
- , Der Paulinismus, 2. Aufl. Leipzig 1890.
- , Das Urchristentum, seine Schriften und Lehren, I—II, 2. Aufl. Berlin 1902.
- PHILO JUDAEUS, Omnia quae extant opera, partim ab A. Turnebo, partim a D. Hoeschelio ed. Paris 1640.
- , Paralipomena armena, translata per J. B. Aucher. Venedig 1826.
- , Opera, ed. Th. Mangey, I—II. London 1742.
- Philologus LIV (NF VIII). Göttingen 1895.
- Religionsurkunder, Främmande, utg. af N. Söderblom, I—III. Stockholm 1909.
- RIETSCHEL, G., Lehrbuch d. Liturgik I. Berlin 1900.

- ROBERTSON-SMITH, W., Die Religion der Semiten, deutsch von R. Stübe. Tübingen 1899.
- , The prophets of Israel, new ed. London 1902.
- ROSENMAN, M., Der Ursprung der Synagoge. Berlin 1907.
- SCHRADER, E., Die Keilinschriften und das Alte Testament, 3. Aufl. bearb. v. H. Zimmern u. H. Winckler. Berlin 1903.
- Schriften, Die, des Neuen Testaments, neu übers. u. erklärt. Hrsgg. von J. Weiss, I—II. Göttingen 1906—07.
- Schulchan Aruch, oder die vier jüd. Gezezbücher, übers. von H. G. F. Löwen. Wien 1896.
- SCHULTZ, H., Alttestamentl. Theologie, 5. Aufl. Göttingen 1895.
- SCHÜRER, E., Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi I (3. u. 4. Aufl.), II (4. Aufl.), III (3. Aufl.). Leipzig 1901, 1907, 1898.
- SEGERSTEDT, T., Till frågan om polyteismens uppkomst. Stockholm 1903.
- SIEGFRIED, C., Philo von Alexandria als Ausleger des Alten Test:s. Jena 1875.
- , Prediger und Hoheslied, übers. u. erklärt (NKAT II 3). Göttingen 1898.
- SMEND, R., Lehrbuch der alttestamentl. Religionsgeschichte, 2. Aufl. Tübingen 1899.
- , Die Weisheit des Jesus Sirach. Hebr. u. Deutsch. Berlin 1906.
- , Die Weisheit des Jesus Sirach. Erklärt. Berlin 1906.
- STADE, B., Geschichte des Volkes Israel I (2. Aufl.), II. Berlin 1889, 1888.
- , Bibl. Theologie des Alten Test:s I. Tübingen 1905.
- STAVE, E., Der Einfluss des Parsismus auf das Judentum. Haarlem 1898.
- Studien, Greifswalder, Theol. Abhandl. Hermann Cremer dargebracht. Gütersloh 1895 (cit. Festschrift für Cremer).
- Studien und Kritiken, Theologische, 1884, 1900, 1905, 1906. Gotha.
- SÖDERBLOM, N., La vie future d'après le Mazdéisme. Paris 1901.
- Talmud, Der babylonische, herausgegeben, übersetzt und mit Anmerkungen versehen von L. Goldschmidt I—III, VI—VIII¹⁾. Berlin 1897 ff. (cit. GBT).
- , Der babylonische, in seinen haggadischen Bestandtheilen, übersetzt von A. Wünsche I—II. Leipzig 1886—89 (cit. WBT).
- , Der jerusalemische, in seinen haggadischen Bestandtheilen, übersetzt von A. Wünsche. Zürich 1880 (cit. WJT).
- Tephilath Israel, Israelitisk Bønnebog for hele Aaret, overs. af A. Wolff. 2. Udg. Københ. 1858.
- TIELE, C. P., Geschichte der Religion im Altertum I, deutsche Ausg. Gotha 1896.
- VITRINGA, C., De synagoga vetere libri tres. Franeker 1696.
- VOLZ, P., Mose. Tübingen 1907.
- , Israelit.-Jüd. Eschatologie von Daniel bis Akiba. Tübingen 1903.
- WALLES, J., Studier öfver den judiska församlingens uppkomst. Upsala 1900.
- , Det israelitiska folkets uppkomst och äldsta historia. Upsala 1904.

¹⁾ Bd. VIII icke ännu fullbordadt.

- WALLES, J., Den heliga geografin. Upsala 1908.
- WEBER, F., Jüdische Theologie auf Grund des Talmud und verwandten Schriften, hrsgg. von F. Delitzsch u. G. Schnedermann. 2. Aufl. Berlin 1897.
- WEISS, J., Die Offenbarung Johannis (Forschungen III). Göttingen 1904.
- WEIZSÄCKER, C., Das apostolische Zeitalter. Freiburg i. B. 1886.
- WELLHAUSEN, J., Israelitische und Jüdische Geschichte, 5. Aufl. Berlin 1904.
- , Pharisäer und Sadducäer. Greifswald 1874.
- , Prolegomena zur Geschichte Israels, 6. Aufl. Berlin 1905.
- WENDLAND, P., Die Hellenist.-römische Kultur in ihren Bezieh. zu Judent. u. Christent. (Handbuch zum N. T. I 2.) Tübingen 1907.
- WILDEBOER, G., Jahvedienst und Volksreligion in Israel. Deutsche Ausg. Freiburg i. B. 1899.
- WÜNSCHE, A., Die Leiden des Messias. Leipzig 1870.
- ZANGWILL, I., Från Ghetton [Ghetto comedies]. Öfvers. Stockholm 1908.
- , Ghettons drömmare I—II, öfvers. Stockholm 1901—02.
- Zeitschrift für die alttestamentl. Wissenschaft 1897. Giessen.
- für die neutestamentl. Wissenschaft 1906. Giessen.
- für Theologie und Kirche 1892. Tübingen.
- ZIMMERN, H., Beiträge zur Kenntniss der babylon. Religion (Bibliothek für Assyriologie). Leipzig 1896—1900.
- ZUNZ, Die synagogale Poesie des Mittelalters. Berlin 1855.
- , Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden, 2. Aufl. Frankfurt a/M 1892.

Inledning; uppgiften.

Då Jerusalem år 70 intogs af Titus, förstördes templet och brännofferaltaret den 9 *Ab*. Redan dessförinnan den 17 *Tammuz* hade det dagliga offret, *tamid*, måst inställas — för att icke mer frambäras. Därmed torde den judiska offerttjänsten för alltid hafva upphört.

Den judiska offerttjänsten hade sålunda bragts att upphöra, men den judiska religionen icke blott fortlefde och fortlefver, utan synes t. o. m. icke hafva lidit någon skada. Med kännedom om den betydande plats, som offerttjänsten intagit i den israelitiska religionen, kunde man inför dessa sakförhållanden hafva skäl att fråga: hur är detta möjligt? Om förutsättningarna äro riktiga, kan svaret icke blifva mer än ett. Den israelitiska religionens tyngdpunkt har under utvecklingens lopp flyttats. Offerttjänsten har förlorat sin centrala ställning och trängts ut mot periferin. Förloppet af denna utveckling vill föreliggande afhandling söka skildra. —

I sin *Lehrbuch der Dogmengeschichte* I³ 286 anm. 2 säger HARNACK: »En historia öfver offerväsendet och åsikterna om offret i judafolkets grekisk-romerska tidsålder sakna vi ännu. En sådan är ett trängande behof.» — Mitt arbete är icke medvetet inriktadt på denna uppgift, det åsyftar icke heller att gifva en historik öfver offerväsendet i *yttre* mening. Men det är ju möjligt, att det ändå i någon mån skulle kunna fylla den lucka, hvarom Harnack talar. Jag tänker mig för öfrigt, att en afhandling öfver det af Harnack föreslagna speciella ämnet ovillkorligen måste taga den största hänsyn till den föregående, oerhördt vik-

tiga utvecklingen. Om då denna föregående utveckling behandlas som prolegomena eller — som här — som en del af hufvuduppgiften, är i grunden likgiltigt. För det förra kan tala, att utvecklingen före den grekisk-romerska tiden ligger i ett tämligen klart ljus, tack vare den nyare kritiska bibelforskningen — för det senare, att en målmedveten undersökning af utvecklingen i dess helhet icke bör vara mindre gifvande, utan snarare tvärtom.

1. Det israelitiska offret i förprofetisk tid, dess ursprung och betydelse.

ROBERTSON-SMITH börjar sitt arbete om semiternas religion med att uppvisa skillnaden mellan *traditionell* och *positiv* religion. Med positiva religioner menar han sådana, som uppstått på grund af stora religiösa personligheters skapande verksamhet. I bakgrunden af dessa positiva religioner bibehöll sig emellertid, säger han, den gamla religiösa traditionen i sed och tro, hvilken icke grundade sig på personliga meningar, utan, nedärfd från det ena släktet till det andra, betraktades som ovillkorligen förpliktande i det ena eller andra afseendet. De positiva religionerna hafva nu städse haft att räkna med den traditionella religionen som en faktor af den allra största betydelse. Ty en ny form af tro kan icke vinna någon utbredning, om den icke tager hänsyn till de former, i hvilka den religiösa känslan förkroppsligat sig. Den måste tala ett språk, som kan förstås af den tidens människor (SMITH-STÜBE Rel. Sem. 1 f.).

I Israels religion intager offret en stor plats, och dock är det icke svårt att se, att det till sitt ursprung är en del af den traditionella religionen. Såsom ett urgammalt religionsbruk har det därefter öfvergått i den af Mose stiftade Jahweh-religionen ¹⁾.

¹⁾ Jfr STADE Theol. I 37, 46, MARTI Gesch.⁴ 70 f., WILDEBOER Jahvedienst 33, FRIES Gamla Testamentets religion 36 ff. Det börjar mer och mer erkännas, att den kritiska bibelforskningens hittills förefintliga undervärdering af Moses personlighet varit oberättigad. Den nyare exegetiska forskningen i Sverige har från början konsekvent fasthållit vid detta, se S. A. FRIES Israels historia, S. HERNER Den mosaiska tiden, J. WALLS Det israelitiska folkets uppkomst och äldsta historia. Nyare tyska arbeten som beteckna en omsvängning: B. BAENTSCH Altoriental. u. israelit. Monotheismus, P. VOLZ, Mose.

Det visar sig vid en jämförelse, att det fornisraelitiska offret icke i något afseende skiljer sig från det semitiska offret i allmänhet, särskildt sådant vi känna det från araberna och fenicierna ¹⁾. Det måste dock anmärkas, att de källor, genom hvilka en sådan jämförelse kan komma till stånd, äro af högst olika ålder. Men med kännedom om den konservatism ifråga om religiösa bruk, som gör sig gällande öfverallt i världen och i Orienten i synnerhet, torde en sådan jämförelse kunna betraktas som ganska tillförlitlig.

Som offer kunde tjäna snart sagdt allting, men det viktigaste var *djuroffret*. De två former af djuroffret, som vi påträffa, äro a) *slaktoffer*, hebr. *zebach*, *schelem*, *zebach schelamim*. ²⁾, b) *brännoffer*, hebr. *'olah*, (*kalil*).

Ritus för den hebreiska *zebach* (urspr. bet. slakt) är identisk med det vanliga arabiska offret ³⁾, arab. *nusuk* (eg [blod-]utgjutande), och består däri, att sedan halsen på offerdjuret blifvit genomskuren, blodet strykes på den heliga stenen eller altaret eller gjutes i groppen därframför ⁴⁾. På denna ritus hafva vi ett typiskt exempel i 1 Sam. 14 32 ff. En annan form af detta offersätt synes hafva varit, att en del af blodet stänktes på altaret, och en del på de offerande, såsom det berättas i Ex. 24 6. Under det att således blodet helt eller delvis öfverlämnades åt guden ⁵⁾ förtärdes däremot köttet, efter vederbörlig anrättning, af deltagarna i offret ⁶⁾.

I ett afseende synes den hebreiska *zebach* hafva skiljt sig från det arabiska offret. Enligt 1 Sam. 2 13 ff. öfverlämnades

¹⁾ Jfr WELLHAUSEN *Reste*² 116 f., SMITH-STÜBE 164 anm., 165, 178 samt 196.

²⁾ STADE, *Theol.* I 162, förklarar skillnaden så, att *schelamim* äro »en högtidligare afart af slaktoffret», likaså BENZINGER *Archäol* 435. ROB. SMITH framställer förhållandet mellan *zebach* och *schelamim* så, att den senare benämningen kom i bruk, då identiteten mellan slakt och offer upphörde, och *zebach* följaktligen var otillräckligt att uttrycka innebörden i offerhandlingen, a. a. 178.

³⁾ WELLHAUSEN *Reste*² 114, SMITH-STÜBE 262.

⁴⁾ WELLHAUSEN *Reste*² 116, SMITH-STÜBE 172.

⁵⁾ Om användningen af blodet i primitiv religion, se SMITH-STÜBE 176 o. a. Om blodriter hos de nutida semiterna, se CURTISS 206 ff. WELLHAUSEN *Reste*² 127, påpekar, att en ännu äldre sed än att öfverlämna blodet åt guden har varit att dricka blodet eller äta köttet i blodet.

⁶⁾ S. ex. Gen. 31 54, jfr SMITH-STÜBE 173, 179.

åt Jahweh äfven fasta delar, nämligen fettet omkring inälfvorna ¹⁾, hvilket förbrändes. Då detta bruk enligt WELLHAUSEN (Reste² 125) icke förekom hos araberna, torde man däri hafva att se en kana'anitisk ritus, och detta så mycket mera som *brännoffret*, enligt WELLHAUSEN var okänt i Arabien ³⁾, men därimot i de nordsemitiska kulterna var det förhärskande ⁴⁾. Under det att enligt nyss omnämnda ritus en del af kroppen, nämligen inälsfett, öfverlämnades att förtäras af altarlågan, bestod *brännoffret* (heloffret) däri, att hela djuret, efter förutgången slaktning, förbrändes. Det var icke ovanligt, att *zebach* och *'olah* förekommo tillsammans; vid större *zebachim* blef gudens andel ett helt djur ⁵⁾.

I fråga om materialet till djuroffret framgår af en jämförelse dels med de feniciska offertarifferna ⁶⁾ dels med hvad vi känna om bruket hos araberna ⁶⁾, att det i hufvudsak var det samma. Nötkreatur och småböskap voro offerdjur öfverallt. Kameloffret var i Israel förbjudet, i Arabien ansågs det för mindervärdigt, i offertarifferna förekommer det icke. Gaseller och hjortar offrades såsom villebråd icke i Israel, hvarför är ej utredt ⁷⁾, i Arabien voro de ej fullgiltiga såsom offerdjur, i offertarifferna förekomma de däremot ofta ⁸⁾. I offertarifferna nämnas offer af rena fåglar; därom tiga de äldre källorna i Israel, men i den efterexiliska lagstiftningen — som dock otvifvelaktigt innehåller mycket gamla bruk — nämnas brännoffer af turtur-

¹⁾ Liksom blodet ett säte för lifvet, se SMITH-STÜBE 293, 176, 179 anm.

²⁾ WELLHAUSEN Reste² 116, se äfven SMITH-STÜBE 171; jfr dock LAGRANGE Etudes sur les religions sémitiques 261 f. samt WELLHAUSEN Reste² 248.

³⁾ SMITH-STÜBE 263.

⁴⁾ Denna del var det som ursprungligen benämndes *'olah*, hvars betydelse helt enkelt är: det som stiger upp, näml. på altaret. BENZINGER Arch. 435, NOWACK Arch. II 215 f.

⁵⁾ *Corpus Inscriptionum Semiticarum* n:o 165 o. 167. LAGRANGE 395—404 meddelar text, öfvers. o. kommentar t. 165; jfr SMITH-STÜBE 165 f., 178 anm., WILDEBOER Jahvedienst 33 f.

⁶⁾ WELLHAUSEN Reste² 114 ff., LAGRANGE 253 f.

⁷⁾ Se härtill WELLHAUSEN Reste² 115, NOWACK Archäol. II 210, SMITH-STÜBE 165 f. BENZINGER Arch. 453, 451, LAGRANGE 254, STADE Theol. I 162 samt FRIES Gesetzesschrift 21 f.

⁸⁾ De betraktades där nästan som tama, se LAGRANGE 399.

dufvor och unga dufvor, hvaremot äfven andra rena fåglar kunde användas till vissa reningsriter. Människooffer förekom i Israels religion, möjligtvis först efter invandringen i Kana'an. Det var dock något utomordentligt och bekämpades af Jahweh-religionens främste. Allt dödande af människor har emellertid icke ren offerkaraktär. När det är fråga om *cherem*¹⁾, blodshämnd och straff träda andra föreställningar i förgrunden. —

De religiösa dokumenten lämna oss ingen upplysning om det israelitiska och öfverhufvudtaget det semitiska offrets *grundbetydelse*. Det fanns hvarken hos Israel eller hos dess grannar någon fastställd, allena riktig teori därom²⁾. De tre hufvudsakliga tydningar af offret i äldsta tider, som man i senare tid letat sig till, äro följande: offret är a:) en *kommunion* mellan guden och hans dyrkare, b:) en *gåfva*, en hyllningsskänk, en tribut, c:) ett *bespisande* af gudomen. Mer eller mindre tydliga spår af alla dessa uppfattningar förefinnas i G. T.³⁾

Enligt ROBERTSON-SMITHS åsikt, framställd framför allt i hans geniala arbete »*The Religion of the Semites*», är offrets, åtminstone det semitiska offrets, grundbetydelse den, att en *kommunion* äger rum mellan guden och hans dyrkare, förmedlad genom ett heligt, d. ä. gudomligt, offerdjurs kött och blod, alltså en *sakramental* *kommunion*⁴⁾. Denna R. S:s åsikt har rönt mycken motsägelse⁵⁾, icke minst för dess förutsättning: »hans aprioristiska totemteori»⁶⁾.

Med förkastande af denna sistnämnda har *kommunion*tanken upptagits af LAGRANGE, som i anslutning till WELLHAUSENS ord: »Hvarje inverkan på gudomen är alltid blott en bön», (Reste² 126 f.) icke vill neka, att i det semitiska offret *kommunion*tanken förefinnes; men enligt honom är denna *kommunion*

¹⁾ Till saken, se STADE Theol. I 155.

²⁾ Se SMITH-STÜBE 307.

³⁾ Se LAGRANGE 244 ff., SMEND Rel. gesch.² 138 ff., STADE Theol. I 157 f., jfr ock SMITH-STÜBE 262, 267 m. fl.

⁴⁾ SMITH-STÜBE 169, 171, 180, 183, 186 f., m. fl.; jfr MARTI Gesch.⁴ 36.

⁵⁾ T. ex. LAGRANGE 257, 260 f., STADE Theol. I 157 f. I sin motbevisning och kritik af ROBERTSON-SMITH synes mig STADE hafva förbigått en punkt i R. S:s system, den nämligen, där denne framhåller, att offret är äldre än begreppet enskild egendom, sid. 297, jfr 302, 304 a. a.

⁶⁾ SMEND Rel. gesch.² 145 anm. 1, LAGRANGE, a. a. 246.

icke sakramental, endast »*unilateral*», ett sträfvande å människans sida att komma i gemenskap med gudomen. Det är dock tydligt, att kommunionuppfattningen i den af LAGRANGE häfdade formen i grunden är identisk med gåfvouppfattningen (a. a.¹ 249 ff.).

Men det finns i offerbruken saker, som svårligen kunna förklaras blott genom uppfattningen af offret som en gåfva eller såsom ett bespisande af gudomen. Det är ROBERTSON-SMITHS förtjänst att ha fäst uppmärksamheten på denna punkt. Men den förklaring han själf gifver synes vara förfelad i samma stund, som man nödgas erkänna, att hans uppfattning om offerdjuret såsom *totem*, såsom ett från början heligt och gudomligt djur, icke är hållbar. Ty bortsedt därifrån, att åsikten om offerdjurets ursprungliga helighet svårligen öfverallt kan upprätthållas utan ett våldförande af fakta, har just frågan om *totem* efter ROBERTSON-SMITH växlat läge många gånger utan att kunna anses slutgiltigt löst¹).

En teori, som ger rättvisa å ROBERTSON-SMITHS vägran att antaga de båda uppfattningarne om offret såsom gåfva och gudaspis, på samma gång den är fri från den nämnda ensidigheten, är den, som framställts af HUBERT och MAUSS i *L'année sociologique* II 29—138. Med exempel från så skilda håll som det hebreiska och det indiska offerritualet, den grekiska mytologien och det romerska mässoffret visas, hur offret afses vara ett *medium* mellan den högre och den lägre världen, mellan det gudomliga och det världsliga lifvet. Offerdjuret (eller det mänskliga offret) är icke från början *gudomligt*, men under offrets fortgång *får* det gudomlig, helig karaktär. Denna återverkar på den offerande, hvilken vid offerhandlingens slut icke är densamme som vid dess början. Hvarför det behöfs en förmedling mellan den högre och den lägre världen, och hvarför denna förmedling tar sig uttryck i en handling som offer, är klart för den, som känner den primitiva uppfattningen om den högre världens *farlighet* och ger akt därpå, att offret, som tagits i besittning af de högre krafterna, *förstöres* eller ryckes undan den lägre världen. Jag saknar anledning att här närmare ingå på HUBERT-MAUSS' åsikt, men torde längre fram få tillfälle att återkomma därtill.

I de äldre gammaltestamentliga skrifterna, hvilka förutsätta invandringen i Kana'an, är det emellertid uppfattningen af

¹) Se öfversikten hos SEGERSTEDT Polyteismens uppkomst 18 ff.

offret såsom en gåfva och dess syfte som en moralisk-psykologisk inverkan på Jahweh, som tydligt och bestämdt uttalad träder i i förgrunden. Ett sådant uttryck som *וַיִּשְׂכַּח אֶת-פָּנָיו יְהוָה* ordagr. göra Jahweh's ansikte mildt, samt ställen sådana som Gen. 8 21 och 1 Sam. 26 19 visa härvid tydligt, att de gamle israeliternas föreställningar om arten af en sådan inverkan icke skilde sig från andra folks¹⁾.

I det gamla Israel liksom annorstädes var offret icke blott en religiös akt, det var ock en social angelägenhet af allra största betydelse²⁾, fast rotad i allmän mellanfolklig sed. Liksom i fortiden religionen öfverhufvudtaget på det mest lefvande sätt hörde samman med det sociala lifvet, ja strängt taget endast var en sida däraf³⁾, så var det ock med offret. Om nu offermåltiden åstadkom eller var uttryck för en gemenskap mellan guden och hans dyrkare, så afsåg den därjämte en gemenskap mellan dessa inbördes — allt enligt den urgamla uppfattningen, att de som åto och drucko med hvarandra redan genom denna handling voro förbundna genom ett band af broderskap⁴⁾. Vi höra i de äldre g. t. skrifterna talas om stående släktoffer, om offermåltider i sammanhang med den ena eller andra familjetilldragelsen, politiska händelsen o. s. v.⁵⁾. Den stämning, som i allmänhet rådde vid dessa offermåltider, hade i sig intet, som tydde på något specifikt religiöst enligt nutida mening. Sorg och dysterhet voro främmande. Den känsla af synd och skuld, som i judendomen satte sin stämpel på offren och just därigenom beröfvade dem deras sociala karaktär, hörde icke hemma i det gamla Israel⁶⁾.

Hvad som gäller om offren gäller också om festerna, hvilka intet annat äro än utvidgade, regelbundet återkommande offer. De i J:s och E:s festföreskrifter förekommande festerna äro åkerbruksfester, såsom det höfves ett åkerbrukande folk i Kana'ans land. Tre gånger om året skulle hvarje israelit visa sig för Jahweh, men med tomma händer fick ingen komma, Ex. 23 15. Då bragtes förstlingar af säd och frukt och af boskap. Dessa

¹⁾ Se STADE Theol. I, 159.

²⁾ Jfr SMITH-STÜBE 196 f., 202 f., WELLHAUSEN Prolegomena⁶ 74 ff.

³⁾ Jfr SMITH-STÜBE 15, 19 f., 196 f., 204, ROB.-SMITH Prophets 312.

⁴⁾ SMITH-STÜBE 231 f., 239 f., WELLHAUSEN Reste² 128.

⁵⁾ Jfr WELLHAUSEN Prolegomena⁶ 75, BENZINGER Archäol. 436 f.

⁶⁾ Jfr WELLHAUSEN Geschichte⁵ 102 f., SMITH-STÜBE 198 f.

fester hafva gåfvokarakter ¹⁾). Icke så den egendomliga fest, som väl i JE:s system är förenad med *Massot*-festen, d. v. s. uppslukats af denna. Den beskifning, som P. lämnar på *Pesach* meddelar riter af ålderdomligt ursprung. Om man aflägsnar det mytiska och det som har afseende på det nationellt historiska, såsom senare tillsatser, visar det som återstår, att vi med all sannolikhet ha att göra med en urgammal semitisk fest (med förstlingsoffer?) ²⁾).

Offret i den israelitiska religionen innehåller icke något, som för densamma vore väsentligt och utmärkande. Om det också där intager en viktig plats, så viktig t. o. m., att i Israel religion utan offer under den äldsta tiden skulle hafva varit fullkomligt otänkbar ³⁾, så är det dock ingen hörnsten i den nya byggnaden. Grundvalen i denna är fastmera den tanken, att Jahweh är Israels Gud och Israel Jahwehs folk ⁴⁾. På den grunden byggande, hafva Jahwehs profeter förkastat offret.

¹⁾ Ren gåfvokarakter hafva ursprungligen icke förstlingar, se SMITH-STÜBE 76, 181, 188 f., STADE Theol I 158.

²⁾ BUDDE Rel. des V. Isr. 67 f., CURTISS Ursemit. Rel. 259 f., MARTI Gesch.⁴ 40 f., NOWACK Hebr. Arch. II 147, SMITH-STÜBE 189 f., 266 f., 313 f., 320, WELLHAUSEN Reste² 98 f. Däremot HERNER Den mosaiska tiden I 62, 69 m. fl.. Ist der zweite Dekalog älter als das Bundesbuch? 9 f.

³⁾ Jfr SMEND Rel. gesch.² 43 anm., se Ex. 10 24 ff.

⁴⁾ Jfr BUHL Hist.² 52 ff., STADE Gesch.² I 316 ff., Theol. I 31, 47, WELLHAUSEN Gesch.⁵ 31, NOWACK Entstehung 22. Delvis i opposition här emot nyligen VOLZ Mose 89 f.

2. Radikalt förkastande och reformförsök. Profeterna, Deuteronomium.

Genom eröfringen af Kana'an hade Israel från att vara ett nomadfolk, undangömdt i öknen, blifvit ett *åkerbrukande* folk i ett land, som var en enda stor väg genom två världsriken. Denna förändring i yttre afseende medförde viktiga följder för israeliternas religiösa lif ¹⁾.

I Kana'an förefunno de främmande kulter, ba'als-kulterna. *Ba'alim* voro lokala gudomligheter ²⁾, växtlighetens och fruktbarhetens gifvare och främjare. Såsom brukare af landets jord kommo israeliterna i ett beroendeförhållande till ba'alim. Dem tillhörde denna jord, dem skyldes solsken och regn, fruktbarhet och torka, de rådde öfver allt som växte och knoppades. För att få välsignelse af sin gärning måste man göra sig dem bevägna, och den enda möjligheten härtill var att ägna dem sin dyrkan enligt landets sed, en dyrkan som stod i den närmaste förbindelse med det vedertagna sättet att arbeta (2 Kon. 17 25 ff).

Mellan Jahweh, den israelitiske folkguden, och ba'alim, de kana'anitiska platsgudomligheterna blef det strid. Jahweh segrade, men — victus victori legem dat — Jahweh-religionens renhet blef därigenom grumlad. Ba'alernas funktioner öfvertogos af Jahweh, ba'alerna identifierades med Jahweh, och därmed öfverflyttades den dyrkan, som tillkommit de förre, till den

¹⁾ Jfr härtill BUDDE Die Relig. des Volkes Israel 40 ff., STADE Theol. I 49 ff.

²⁾ Guden *Ba'al* är en abstraktion, se SMITH-STÜBE 66 f., STADE Theol. I 52.

senare. Att Jahweh blef landsgud i Kana'an, att åkerbruk och växtlighet hänfördes till honom, är resultatet af en utveckling, en utveckling, som icke gått för sig utan strid¹⁾, men som genom israeliternas sammansmältning med de kana'anitiska urinvånarne i hög grad befordrades.

En annan orsak till förändring i religiöst afseende var *konungadömet*s införande. ROBERTSON-SMITH (Rel. Sem. 42 ff., 266 f.) har sökt visa, huru hos semiterna gudsidén förändrades i och genom de politiska formernas förändring. För stammen, hvars alla medlemmar voro besläktade, var guden sina dyrkares fader, för nationen, bildad genom förbund af flera stammar, blef den gemensamme guden icke längre en enskild stams fader, utan folkets herre och konung. Med den förra uppfattningen hör, menar han, uppfattningen af offret såsom kommunion samman, med den senare gåfvouppfattningen. Men äfven ur rent praktisk synpunkt öfvade konungadömet inflytande därigenom, att vissa kultställen blefvo rikshelgedomar, kungliga helgedomar, där kulten öfvades med kunglig prakt och ståt.

Som viktigast af allt måste kanske dock det förhållandet räknas, att Israel trädde in på den politiska skådebanan. Dess förhållande till *främmande folk*, vare sig det var vänskapligt eller fientligt, medförde direkt eller indirekt inflytelser på dess egen religion. Ett förbund med ett främmande folk var på samma gång ett förbund med detta folks gud. Så skedde det, att Ba'al af Tyrus, Melkart, till och med gjorde Jahweh rangen stridig i Israel. Han öfvervanns emellertid, men åter på bekostnad af Jahweh-religionens renhet. Jahweh fick i folkreligionen drag af Melkart, som en blodtörstig, österländsk despot. Det var vidare så, att i händelse af krigsfara den egne guden ställdes på prof. Jahweh hade visat sig segerrik, han hade utfört Israel ur Egypten, intagit Kana'an. Men det nalkades nu norrifrån en farligare fiende än egyptiern och kana'aniten: assyriern. Man hörde det knaka i de nordsemitiska staterna, det ena folket föll efter det andra, och snart stod han för Israels dörr. Jahweh måste hjälpa sitt folk. Det enda medlet att uppväcka honom härtill var att öka hans kult, ty kult och hjälp stodo till hvarandra i förhållande af orsak och verkan. Men äfven i ett annat

¹⁾ Rekabiterna (2 Kon. 10, Jes. 35) äro det mest flagranta exemplet.

syfte stegrades kulten, när hjälpen syntes uteblifva. I offerkultens sociala sida, som genom den kana'anitiska kulturens hjälpmedel hade betydligt höjts, ville man söka glömska från bekymmer och döfva sorgen ¹⁾).

De förändringar med afseende å offret, som den allmänna religiösa utvecklingen fört med sig, kunna sammanfattas sålunda:

a) De gamla enkla offerfesterna, som genom ökade anledningar och rikligare tillgångar blifvit talrikare och yppigare, började *urarta*: dryckenskap och helig prostitution hörde till ordningen. 1 Sam. 1 14, Jes. 28 7 f., Hos. 4 11 f., Amos. 2 7 f., 6 5 f., m. fl. I mån som den ena sidan af deras bestämmelse, den sociala, trängde i förgrunden, förlorade den andra, den religiösa, i betydelse.

b) Det religiösa förhållandet uttrycktes gärna på annat sätt; djuroffren icke mindre än de vegetabiliska offren fingo *gåfvo-karakter* ²⁾). Brännoffer, hvilka helt öfverlämnades åt Jahweh, ansågos särskildt verkningsfulla, då det gällde att bibehålla hans gunst och afvärja vreden. Dom. 6 26, 13 16, 1 Sam. 7 9, 1 Kon. 18 34. Jahwehs vrede tänkte man sig dock icke såsom något stadigvarande; den kännetecknade ingalunda det normala förhållandet mellan Jahweh och Israel. De glada offerfesterna hade tvärtom till förutsättning det medvetandet, att man var rättshaffens inför Jahweh, att allt stod väl till mellan Israel och Jahweh.

I denna tidsålder af religiös materialism och nationell indifferentism fördes de mosaiska idéernas talan af Jahwehs profeter. De kana'anitiska *nabi*-kongregationerna, samlingspunkter för religiösa exstatiker, voro den naturgrund, från hvilken den religiöst-etiska profetian i Israel utvecklade sig ³⁾). Brännpunkterna i Jahweh-profeternas förkunnelse utgjordes af intet annat än af grundtankarne i det mosaiska förbundet, den religiösa: Jahweh allena skall dyrkas, men på ett sådant sätt som står tillsammans med hans etiska karakter; den nationella: Israel är Jahwehs folk; det har en uppgift som kan fyllas endast genom en själfständig tillvaro. Den fiende, som profeterna hade att

¹⁾ Se SMITH-STÜBE 201.

²⁾ Se SMITH-STÜBE 267, STADE Theol. I 157.

³⁾ Jfr DUHM Die Gottgeweihten in d. A. T. Rel. 28 f.

bekämpa, var den kana'anitiska andan, så mycket farligare, som den trängt djupt in i det israelitiska folkets själ.

Amos' ord (3 2): »Eder af alla jordens släkter har jag känt, därför — vill jag ock hemsöka eder för alla edra missgärningar», betecknar en ny syn på tingen. Att Jahweh var Israels Gud och Israel Jahwehs folk, betydde enligt gängse uppfattning något helt annat, nämligen att Jahweh och Israel voro solidariska, att Israel hade berättigade anspråk på Jahwehs hjälp, anspråk, hvilka Jahweh icke i längden kunde undandraga sig. Enligt Amos är denna uppfattning falsk. Jahweh är icke med Israel såsom det säger (5 14), skall icke ens vara det på »Jahwehs dag», då man väntar, att han på ett utomordentligt sätt skall visa sin makt till Israels förmån (5 18—20). Om Israel vill »lefva», måste det omvända sig och söka Jahweh, men att söka Jahweh är att söka det goda, ty de äro identiska (5 4, 6, 14 f.).

Israel menar sig visserligen söka Jahweh genom sin offertjänst (5 5 f.), och menar sig därmed stärka bandet mellan sig och sin gud, men i sin blindhet ser det icke, att det därigenom kommer allt längre bort från honom. Det rätta namnet på denna offertjänst är — synd, den har intet att göra med Jahwehs vilja (4 4 f.). Det är så långt ifrån, att Israel genom den förvärvar sig Jahwehs gunst, att han tvärtom, i trots af denna offertjänst, eller som Amos säger, just på grund af densamma förvägrat det sin hjälp (4 6—11). För den populära uppfattningen var offertjänsten det allena saliggörande, för Amos är hufvudsumman af religionen rätt och rättfärdighet. I Amos' idévärld står en oförsonlig strid mellan dessa båda åskådningar. Mellan dem kan icke råda förhållandet både — och, utan antingen — eller. Ty under det att Israel vid glänsande offerfester berusar sig med tanken, att Jahweh är med, att allt är väl, trampar det de mest elementära sedliga fordringar under fötterna och föröfvar skändlighet i religionens namn (2 6 ff., 4 1). Ett sådant folk är invigdt åt undergången, det har kränkt Jahwehs heliga majestät (2 7). Vid den hemsökelse, som står för dörren skola de kultiska institutionerna icke blifva glömda (9 1), de äro härden för det onda (3 14). De höra icke till det väsentliga i Israels religion, i dess ursprungsgestalt hafva de ingen plats (5 25), främmande långods äro de, och ett fördärfligt sådant.

Som exempel på den våldsamma kraft, med hvilken Amos förkastar offerväsendet, må anföras följande ställen:

4 4—6 (Jfr 5 5, Hos. 4 15):

»Gån till Bet-El och synden,
i Gilgal läggen synd till synd,
och fören fram hvar morgon edra slaktoffer
för hvar tredje dag eder tionde,
och antänden det syradt är till loffer,
och påbjuden, kungören frivilliga offer!
Ty sådant älsken I ju, I Israels barn, säger Jahweh, Herren.
Därför har jag ock gifvit eder tomma tänder
— — — — —
— — — — —.

5 21—25:

»Jag hatar, jag föraktar edra fester
och hafver intet behag till edra högtider;
Ty om I än offren mig edra brännoffer och edra spisoffer,
så har jag dock ingen lust därtill,
och till tackoffret af edra gödkalfvar vill jag icke se,
Haf bort från mig dina sångers buller
och dina harpors spel vill jag ej höra.
Och domen hvälfve fram såsom ett vatten
och rättvisa såsom en strid flod.
Bragten I mig väl slaktoffer (och spisoffer)
i öknen (under 40 år),
I af Israels hus».

Hosea använder för att teckna förhållandet mellan Jahweh och Israel bilden af ett äktenskap, där maken förlupit sin make. I horeri har Isarel lupit bort från Jahweh (1 2; 2 2, 4; 4 13 f.; m. fl.). Dem har hon ägnat sin dyrkan, dem har hon tackat för landets gåfvor (2 5, 11—13). Denna ba'alsdyrkan har trängt så djupt in, att äfven Jahwehs dyrkan till sin form är bestämd däraf. Hosea liksom Amos anser israeliternas Jahwehdyrkan till sitt väsen vara ba'alskult (2 4 ff.; 9 1, 11 2). På denna deras gudsdyrkan på hvilken de själfva sätta så stort pris, skall Jahweh göra slut (10 8), för honom betyder den intet (2 11, 3 4, 9 4).

»På bergens spetsar offra de, och på höjderna tända de rökverk under terebint och poppel ock ek, när dessas skugga är god. Därför blifva edra döttrar till skökor och edra hustrur bedrifva hor — — — — — gån icke upp till Gilgal och dragen icke upp till Bet.-awen och svärjen icke, så sant Jahweh lefver» 4 13, 15.

»Och brottets offerhöjder där Israhel har försyndat sig skola förstöras ; törne och tistel skola växa på deras altaren, och de skola säga till bergen : fallen öfver oss, och till högarne skylen oss» 10 8.

Det finnes ingen kunskap om Gud i landet (4 1), prästerna, som skulle väcka och underhålla denna, hafva svikit sin plikt ; de vidmakthålla okunnigheten, de lefva af folkets synd — af offertjänsten (4 7 f.). Sannfärdighet och barmhärtighet, dessa den mänskliga sammanlefnadens grundpelare, finnas icke (4 1 f.), men på altaren och offer är ingen brist (8 11, 10 1). Med hänsyn därtill kan Hosea säga :

»Till kärlek har jag (Jahweh) lust,
men icke till offer,
och till Guds kunskap,
men icke till brännoffer.» (66).

DUMM (Theol d. Propheten 132) anser, att Hosea tänker annorlunda än Amos ifråga om offrets värde, i det han visserligen bekämpar israeliternas offer, men aldrig så, att han förkastar offret i och för sig. Som stöd härför åberopar DUMM dels den erkänt oriktiga öfversättningen af 6 6 (»— till Guds kunskap *mer än* till brännoffer») ¹⁾, dels 2 4, i hvilken vers profeten skulle gifva uttryck åt *sin* sorg öfver offrens upphörande genom landsflykten. Jämförd med 3 4, hvars mening är att de institutioner — konung, furste, *offer*, *massebah*, *efod* och *terafim*, — hvilka för israeliterna hafva det största värde, icke hafva den ringaste betydelse för Jahweh, torde dock 9 4 icke gifva stöd för DUMMs mening. DUMM anser emellertid, att Hosea på andra ställen försmäddar offren, emedan de äro af förvänd art (13 2), eller emedan Jahweh icke har behag i de offerande (8 13) och vill bestraffa dem (5 6).

MARTI Dodekaproph., MKAT XX, 104 anser, att Hosea 14, 3 icke härrör från Hosea. I själfva verket hör en spiritualisering af offret till ett senare stadium, se kap. 4.

Öfver Israels kult hafva Amos och Hosea uttalat sin förkastelsedom. Det kunde tänkas, att skärpan i denna hade sin grund i särskilda förhållanden. Man kunde mena, att den kult,

¹⁾ Se OETTLI Der Kultus bei Amos u. Hosea i Festschrift für Cremer, s. 30, NOWACK Die Kl. propheten², NKAT III 4, 45 MARTI Dodekapropheton MKAT XX, 56.

mot hvilken Amos och Hosea vände sig, vore en illegitim Jahwehkult, en separatkult, som efter rikets delning olagligen upprättats i Nordisrael, då detta rike ej mer kunde begagna sig af helgedomen i Jerusalem. Emellertid förhåller det sig tvärtom så, att de nordisraelitiska helgedomarne i Dan, Beer-Scheba', Gilgal, Bet-el voro af betydligt högre ålder och anseende än den af David upprättade helgedomen i Jerusalem ¹⁾. Att denna sistnämnda sedermera genom Samariens undergång och den deuteronomiska reformen växte i betydelse och fick inflytande utom landets gränser, under det att de förra tynade bort och dogo, berör ju icke denna fråga. Hos Amos och Hosea förekommer icke en skynt af förebråelse för det israeliterna icke offrade i Jerusalem. Det är icke orten för gudstjänsten, mot hvilken de polemiserar. Någon absolut centralisation af kulten till Jerusalem känner detta tidehvarf icke till ²⁾.

Det kunde vidare tänkas, att skärpan i det profetiska omdömet berodde därpå, att Israel såsom gränstrakt vore mera smittadt af kana'anitiska inflytelser. I Juda, kunde man tilläfväntas vilja säga, borde den rena Jahwehismen hafva bibehållit sig jämförelsevis obesmittad ³⁾. Det är möjligt, att det till en viss grad har förhållit sig så, men icke desto mindre angriper sydrikets store profet, JESAJA, med ord, icke mindre starka än Amos', judéernas kult:

»Hören Jahwehs ord, I furstar af Sodom!
 Gif akt på vår Guds undervisning, Du folk Gomorrha!
 Hvad skall jag med edra offers mängd? Säger Jahweh.
 Jag är led vid brännoffer af vädurar, Och vid kalfvars fett.
 I oxars och bockars blod Har jag intet behag.
 När I kommen att skåda mitt ansikte, Hvem har begärt sådant?
 Att nedtrampa mina förgårdar Skolen I låta bli.
 Att bringa offergåfvor, En styggelse är det mig.
 Nymånad och sabbat Kan jag icke lida.
 Fasta och högtidsfirande Äro mig förhatliga.
 Och om I utsträcken edra händer, Höljer jag för mina ögon.

¹⁾ Se BENZINGER Die Bücher der Könige, MKAT IX, 89, SMEND Rel. gesch.² 57 f., 267.

²⁾ Se WELLHAUSEN Prolegomena⁶ 19, 23, ROBERTSON-SMITH Prophets 113.

³⁾ Se ROBERTSON-SMITH Prophets 199, 201, WELLHAUSEN Geschichte⁵ 126.

Och om I bedjen än så mycket, Hör jag dock icke.
 Blod klibbar vid edra händer. Tvån eder för att blifva rena!
 Skaffen edra gärningars ondska Bort från mina ögon!
 Jagen efter rättvisan, Härsken öfver våldet!
 Hjälp den faderlösa till rätt, Utfören ankans sak! 1 10—17¹⁾.

Det förefaller, som om dessa Jesajas ord icke kunde tolkas på mer än ett sätt, nämligen som ett lika bestämdt förkastande af offerttjänsten, som det Amos och Hosea uttala²⁾.

Till samma rad af profetiska utsagor ha vi att räkna MIKA 6 6—8:

»Hvarmed skall jag träda fram för Jahweh,
 buga mig för Gud i höjden?
 Skall jag träda fram med brännoffer,
 med ettåriga kalfvar?
 Skall jag gifva honom min förstfödde till offer för min skuld,
 min lifsfrukt till syndoffer för min själ? —
 Han har kungjort för dig, människa, hvad godt är.
 Och hvad fordrar Jahweh af dig
 utom att göra rätt, att älska barmhärtighet
 och att vandra ödmjukt inför din Gud.»

¹⁾ Efter MARTIS öfversättning af emenderad text, MARTI Jesaja MKAT X 14 f. Skärpan i Jesajas ord är i den masoretiska texten mildrad genom åtskilliga tillsatser, af hvilka den mest betydande påträffas i v. 13: *min'chat-schaw*, bringen icke fram fåfänglig offergåfva, d. ä. med hyckleri, medan enligt v. 11 den tanken bör komma fram, att alla offergåfvor äro förkastliga, se MARTI a. a. 11 f.

²⁾ Man har invänt, att Jesaja på flera ställen visar sympati för offerttjänsten. Förutsatt, att de ställen man anfört verkligen äro jesajanska, gå de i intet afseende utöfver 1 12, där profeten just med hänsyn till templets helgd fordrar offertjänstens aflysande. Visionen i templet 6 1 ff. skall väl ändå icke bevisa något, 30 29 liksom 2 2 ff. (jfr Mi 4 1 ff.) tala icke om offer. 19 21 vågar t. o. m. VON ORELLI SZ A4, Jesaja u. Jeremia² 11, 76 icke med vissbet tillskrifva Jesaja; MARTI Jesaja 158 f., DUHM Jesaja² 116 f., STADE Theol. I 226. Det är mera osökt att sammanställa den ugn och den hård, som Jahweh enligt 31 9 har i Jerusalem, med det i Hinnoms dal uppförda domshålet 30 83, än med offerttjänsten, se MARTI a. a. 233. Om Jerusalems nämnande med namnet Ariel (Uriel, Arial?) 29 1 f. har något att skaffa med offerttjänsten, bevisar det raka motsatsen till det som åsyftas. Jerusalem såsom Ariel — Guds offerhård? — är i denna egenskap så långt ifrån dyrbart för Jahweh, att han tvärtom just därför skall förstöra det och göra det till en offerhård, som dryper af blod och genljuder af dödsskri, MARTI a. a. 212, DUHM a. a. 177 f.

Flere forskare hafva hänfört detta ställe till Manasses tid ¹⁾, då just barnoffer synas hafva varit vanliga, och konungen själf lät en af sina söner »gå genom eld», 2 Kon. 21 6. Om det förhåller sig så, ger detta ställe en ypperlig bild af folkets, af kana'anitiska element genomsyrade föreställning om Jahweh och om offren åt honom. Dess Jahweh har samma drag som den feniciske Melek: en österländsk despot, som när det honom lyster, låter sitt folk känna sin vrede. Endast offer kunna bringa hans mulna uppsyn att klarna. Men de vanliga offerprestationerna räcka icke till. Han tillfredsställes icke med mindre än oerhörda kvantiteter, ja, icke ens detta är nog. Offer af den högsta kvalitet måste bringas, offer af ädlare lif än vanligt, människors, furstars förstfödde ²⁾. Den Jahweh, som profeten känner, är en helt annan, en som handlar med sitt folk efter sedliga normer och som kräfver vida enklare — eller när allt kommer omkring kanske svårare saker.

Därmed hafva vi kommit till slut på de ställen, för hvilka som gemensam öfverskrift kunnat sättas 1 Sam. 15 22:

»Har då Jahweh samma behag till brännoffer och slaktoffer som till lydnad för Jahwehs röst?
Nej, lydnad är bättre än det bästa offer och hörsamhet mer än vädurars fett» ³⁾.

Då den nyare exegetiska forskningen kom till det resultat, att gången af Israels religiösa utveckling var: icke lag — profeter, utan profeter — lag, voro ställen sådana som dessa viktiga led i beviskedjan, ty de visade, att profeterna icke kände Prästkodex' offerlagar ⁴⁾. Man har, hufvudsakligen för denna frågas skull, velat bestrida, att profeterna förkasta offertjänsten. De hufvudskäl som härför åberopas, äro i korthet följande. Profeterna

¹⁾ Efter H. EWALD: NOWACK Die kl. Propheten² (NKAT III 4) 233 f., WELLHAUSEN Gesch.⁵ 135.

²⁾ Se SMITH-STÜBE 277, 281, 315, PFLEIDERER D. Christusbild des urchr. Glaubens 59 f.

³⁾ Till öfversättningen se BUDDE Die Bücher Samuel MKAT VIII 111.

⁴⁾ Se WELLHAUSEN Proleg.⁶ 53 ff.

förkasta visserligen de offer som bragtes, emedan de betraktade dem som *opus operatum*, men de angripa icke offer af ett botfärdigt och uppriktigt hjärta eller offer såsom förmedlande förbunds nåden. De profetiska orden kunna icke betyda ett förkastande af offret, enär däraf skulle följa, att Jesaja, då han med likadana ord vänder sig mot judéernas bön, skulle hafva velat afskaffa äfven denna, hvilket vore orimligt. Man har velat reducera profeternas absolut förkastande utsagor till endast relativa genom att föra skilnaden till retorikens konto. Slutligen har man uppkastat den frågan: om profeterna verkligen förkasta offertjänsten, hvilken är då enligt deras uppfattning en sann israelits gudstjänst?

Härtill är att anmärka följande:

1:) Den gängse uppfattningen af offren var på denna tid, såsom ofvan visats, att offer åstadkommo en moralisk-psykologisk inverkan på Jahweh, offret var en skänk, afsedd att därmed vinna förmåner. Denna uppfattning förkastas af profeterna. I deras åskådning lämnas icke rum för en högre, renare uppfattning af offret. Hade så varit förhållandet, skulle de mot den traditionella uppfattningen af detsamma hafva ställt — icke det radikala förnekandet af dess värde, utan den högre, positiva uppfattning däraf, som i sådant fall varit deras egendom. Men nu hafva de gent emot den gängse offeruppfattningen *endast det att säga, att Jahweh aldrig fordrat några offer*, Am 5 25, Jes. 1 12, Mi 6 8, Jer. 7 21. Det Jahweh fordrar är moral — allt annat är värdelöst och fördärfligt.

2:) *Opus operatum* och de rätta offren ¹⁾. Då man på den profetiska förkunnelsen velat anlägga denna närmast från den protestantisk-katolska polemiken hämtade frågeställning, så saknas härför hvarje objektiv grund.

3:) »De rätta offren», de som profeterna icke skola hafva förkastat, skulle vara de, som »förmedla förbunds nåden». Offren i P hafva denna karakter, men sådana offer äro okända för profeterna. Enligt Jesaja 29 13 är hela den israelitiska kulten

¹⁾ Om rätten att använda frågeställningen *opus operatum* eller icke, se polemiken mellan VON DOBSCHÜTZ o. HEITMÜLLER i St.Kr. LXXVIII (1905).

intet annat än: »ett inlärdt människobud», מִצֵּית אֲנָשִׁים מִלְמָדָה,

4:) Bönen och offret äro de två vägar, på hvilka människor sedan urminnes tider sökt träda i förbindelse med gudomen. En tid hafva de följts åt. För de gamle voro bönen och offret olika sidor af samma sak, offret var för dem på visst sätt en materialiserad bön¹⁾. Israeliternas offer och deras bön uttrycka alldeles detsamma. Båda äro de för dem medel att »göra Jahwehs ansikte mildt», att betvinga hans vilja, så att han villfar deras önskan. Jesaja förklarar, att Jahweh icke vill höra dem. Såsom en etisk personlighet låter Jahweh icke påverka sig af ett omoraliskt folk. Både folket och de medel det använder för att påverka honom — offer och bön — äro förkastliga i hans ögon. För öfrigt är det inte sant, att bönen och offret jämnställas i Jesajas strafftal, bönen uppträder här icke själfständigt, utan såsom beledsagande offret. Deras olika plats har t. o. m. gifvit rabbinerna ett stöd för läran, att bönen är större än offret, emedan offret här står i förgrunden såsom det mest förkastliga, se nedan. Under det att offrets utvecklingsmöjlighet är begränsad, under det att det försvinner i de högre religionerna, är bönen alltjämt kungsvägen för lefvande religion. Om Jesaja förkastat offret, måste han också hafva förkastat bönen!? Ja, den bön, som var förenad med offret, men icke den, som var formen för hans umgänge med den Evige, om man kan kalla detta bön.

5:) »Den sämsta af alla gjorda invändningar» kallar DUHM Jeremia, MKAT XI, 81 den, enligt hvilken profeternas polemiska utsagor intet annat äro än en retorisk öfverdrift. Menar man därmed, att profeterna visserligen förklara, att Jahweh aldrig fordrat några offer, att de äro en styggelse för honom, men att de ingalunda mena det så illa, då är det i sanning svårt att förstå, hvarför förkunnelse och öfvertygelse just i detta fall gå i sär. Profeterna vända sig med skarpa ord mot gudstjänsten vid de gamla ansedda, af heliga sägner smyckade Jahweh-platserna²⁾. De måste hafva varit medvetna, att deras förkunnelse gick stick i stäf mot den allmänna meningen, att de väckte uppseende och ett uppseende, som icke var dem till fördel. Att

¹⁾ Se WELLHAUSEN Reste³ 126 anm., SMITH-STÜBE 137.

²⁾ Se ROBERTSON-SMITH Prophets 117, STADE Theol. I 57, 64 f.

förklara det för styggelse och synd, som mängden anser för den högsta fromhet, det har i alla tider inbragt mer törnen än lagrar. En förkunnelse som denna var i sin kärfhet icke ägnad att förskaffa dem mängdens bifallsrop.

En annan synpunkt i fråga om detta retoriska vill FRIES (Die Gesetzes-schrift des Königs Josia 23) göra gällande, då han förklarar, att det är något hos hebréerna mycket ofta förekommande, att en befallning eller ett förbud uttryckes i absolut form, »ehuru man till meningen och i praxis måste reducera dem till relativ»; som exempel åberopas just profeternas utsagor om offren, hvilken de »ofta i absolutaste form förkasta». ¹⁾ Om med »man» menas dem, som i något afseende äro mottagande i förhållande till absoluta befallningar eller förbud, så är det en känd sak, att de ofta anse det nödvändigt eller önskvärdt att antaga en inskränkning däri. Menas med »man» åter vederbörande profeter eller laggifvare, så synes mig detta påstående icke vara af den beskaffenhet, att det kan ändra min mening, att profeterna mena hvad de säga, då de förkasta offren.

6:) Hafva då profeterna velat anbefalla en gudstjänst utan offer? — SMEND (Relg.² 197) anser, att denna fråga icke bör framställas, »enär profeterna förkasta offren hos ett folk, med hvilket Jahweh omedelbart vill afbryta umgänget». Men om Jahweh vill afbryta umgänget med sitt folk på den grund, att det är för djupt fördärfvadt, hvad är det då för mening i, att Jahwehs profeter förkunna hans etiska fordringar? Om undergången är omedelbart förestående och något därefter icke tänkes, då hafva alla positiva och negativa, etiska och kultiska bud ingen som helst betydelse. Men icke desto mindre uttala profeterna energiskt Jahwehs vilja: icke offer, men rättvisa och barmhärtighet!

¹⁾ I föregående arbeten (Kultcentr. 66 ff., 81, Isr. Hist. 122) har FRIES bestridt, att profeterna förkastat all offerkult, och förklarar detta vara »en sak, som en sansad forskning mer och mer måste erkänna», KC 81. Nyligen har emellertid en så moderat kritiker som E. KÖNIG i St.Kr. LXXIX (1906) 327—392 ägnat en ingående granskning åt Jer. 7 21 f. från kulthistorisk synpunkt. Han kommer till det resultat, att Jer. 7 21, som förkastar offret, alldeles icke står isoleradt, utan framstår som »en af spetsarne i en långsträckt bergskedja», a. skr. 361 f.

OETTLI framhåller ¹⁾, att det på denna tid icke fanns någon religion utan offer. Vi kunna skärpa hans ord därhän, att en sådan för antik uppfattning var fullkomligt otänkbar. Men från antik synpunkt icke mindre otänkbar var profeternas predikan, att Jahweh ämnade låta det folk, som ifrigt dyrkade honom, gå under, att Jahwehs dag skulle blifva en olycksdag och icke en segerdag. Äfvenså råder det intet tvifvel, att i G. T. de uttryck som ordagrant öfversättas: söka Jahweh(-s ansikte), **יָרַשׁ אֶת-פָּנֵי יְהוָה** ursprungligen — och så för profeternas samtida — haft uteslutande kultisk betydelse. Den tanken, att man icke kunde söka Jahweh på annat sätt än genom kulten, var så själfklar, att man icke tänkte sig någon annan möjlighet. Profeterna rifva sönder identiteten, och det otänkbara är, om också icke verklighet, så dock tanke. Amos 5 4—6, 14.

Den frågan, huruvida profeterna tänkt sig en gudstjänst utan offer, och huru en sådan skulle gestaltas, kan emellertid icke besvaras ²⁾. Af Jesajas tal mot offertjänsten framgår visserligen, att han höll på det jerusalemiska templets helgd (»Att nedtrampa mina förgårdar skolen I låta bli»), men profeterna hafva icke framlagt något positivt program i kultfrågan. Att de icke gjorde det, har sin grund däri, att de minst af allt voro några kyrkopolitici. Ett tydligt vittnesbörd härför är, att hvarje försök saknas, att förklara öfvergången från det empiriska Jahwehfolket till det ideala. Deras utsagor om offren smaka intet af realpolitik, men af den idealism, som icke känner någon kompromiss.

Det kan också göra detsamma, om profeternas tankar icke kunna inordnas i det samtida kyrkliga systemet. Från kvasi-apologetikens ståndpunkt har man ängsligt sökt att harmonisera dessa båda, men som det synes mig, utan resultat. »Så måste då profeterna tala osanning, blott för att den senare judendomens lagar, som kristendomen genast befriade sig från, må kunna framstå som gamla och gudomliga». ДУМ Jeremia (MKAT XI) 82. Men de, som hafva pietet för religiösa personligheter, uppfatta det som irreligiöst handlingssätt, när man till förmån för system och skolmeningar vill utplåna eller ursäkta deras egenart, det hvarigenom de stodo som kättare och martyrer, det hvarigenom

¹⁾ Der Kultus bei Amos und Hosea 32, i Festschrift für Cremer.

²⁾ Jfr. ROBERTSON-SMITH Prophets 141.

de fört mänskligheten uppåt. Profeternas betydelse är den, som tillkommer människor, som äro århundraden före sin tid. Sentima släkten vandra på den väg de brutit, men deras samtida se den icke.

För det stora flertalet var den profetiska åskådningen något obegripligt och därför något oupphinneligt. En religion utan offer var ingen religion, och utan religion kunde man dock icke vara. De som ifrade för en religiös reformation, profeter och profetiskt sinnade präster och lekmän, måste därför afstå från tanken att fullfölja sina företrädarens rent negativa program i kultfrågan. Praktiskt lösbar var denna fråga endast i form af en *kompromiss mellan folkreligionen och profeternas åskådning*¹⁾.

Efter en tid af kamp mellan den profetiska åskådningen och folkreligionen hade ställningen tillspetsats under konungarne Manasse och Josia. Den förre organiserade en kraftig »motreformation» och sökte kväfva de reformatoriska tendenserna i blod. (2 Kon. 21:16, Jer. 23:0). Den senare däremot var en afgjord anhängare af det profetiska partiet. I »konung Josias reformation» år 621 syntes detta parti hafva kommit till slutlig seger. I Deuteronomium fick det sin »officiella bekännelseskraft»²⁾.

DEUTERONOMIUM utgår från profetiska förutsättningar och är genomväfd med profetiska tankar, men folkreligionen var för mäktig, att med ens alldeles flyttas ut ur den religiösa nygestaltning, som Dt. åsyftade och delvis också genomförde. Det Dt. åsyftar: kärlek till Jahweh, som är en och bildlös, kärlek till nästan, nedbrytande af de offerhöjder, *bamot*, där folket dyrkade, efter egen mening Jahweh i hans lokala manifestationer, efter profeternas *ba'alim* —, förläggandet af offertjänsten till Jerusalem, där den i reningssyfte kunde behörigen öfvervakas³⁾; allt detta

¹⁾ Jfr. WELLHAUSEN Proleg.^o 26, SMEND Relg.³ 269, MARTI Gesch.⁴ 199 f., HOLZINGER Einleit. in d. Hexateuch 320 ff., KRAETSCHMAR Bundesvorstellung 146, STADE Theol. I 260.

²⁾ Se MARTI i ZTK 1892, ss. 29 ff., FRIES Kultcentr 73 anm. 1. Om förhållandet mellan reformen, Josias lagbok och Dt. se STADE Theol. I 263 f.

³⁾ FRIES, särskildt D. Isr. Kultens centralis. 4 f., 9 f., 73 m. fl., Isr. Hist. 111, Ges.-schrift 31 f., m. fl., anser påståendet eller »dogmen» om Jahweh-kultens absoluta centralisation till Jerusalem, såsom fordrad af Dt. för »ett religionsfenomenologiskt monstrum». Mig synes det dock, som om en sådan centralisation — på ordet absolut vill jag ej hålla — a priori

är förvisso i öfverensstämmelse med profeternas ande. Men Dt. har icke lösgjort sig från folkreligionen. Den helighet den kräver är en kultisk helighet. Därtill kommer ytterligare: genom kon-

vore allt annat än orimlig. Det gällde dock en utomordentligt viktig fråga, om Jahweh i verkligheten skulle vara Israels Gud eller icke, och vidare en annan, på det närmaste förbunden med den förra, om Israel såsom nation skulle gå rikare lif till mötes eller död. Sedd i detta ljus, bör en sådan åtgärd som kultcentratiseringen få betraktas som en nödvändig, om ock »smärtsam och farlig operation» (TIELE Gesch. d. Relig. im Altert. I 361) — operationer äro ju alltid våldsamma och onaturliga ingrepp, men kunna därför ingalunda kallas orimliga. FRIES förklarar KC. 49, IH. 111 not 2, att de *bamot*, som afskaffades, icke hade att göra med Jahweh-kulten — på dem bedrefs endast afgudatjänst, intet annat. Men saken är därmed icke afgjord. Då FRIES talar om »den hedniska religionssynkretismen» (KC. 61 f.) förbiser han en sak, att denna synkretism icke minst bestod i en sammanblandning af Jahweh's tjänst och andra gudars tjänst. Af Hosea 24 ff., 411 ff., 112 jämförda med 56 f., 94 f., och af Amos 44 ff., 54 ff., 814 f., jämförda med 514 21 ff., framgår, att den kult, som profeterna från en synpunkt förkasta såsom *ba'al*-kult, af folket och äfven af dem själfva anses gälla Jahweh. Båda dessa åsikter voro riktiga, ty den Jahweh eller de Jahweh'er som folket dyrkade, skiljde sig icke från *ba'alim*, de hade under tidernas lopp identifierats, och hvad var naturligare, då folket för Jahweh-kulten begagnade dels de gamla kana'anitiska kultställen, dels *ba'al*-skultens former, se BAETHGEN Beiträge z. semit. Relg. (I) 213 ff. (De s. k. patriarksagorna äro väl från en synpunkt sedt försök att gifva dessa kana'anitiska kultställen en israelitisk härstamning, se STADE Theol. I 57, 64 f., jfr Wellh. Proleg^o 18. Ett ytterligare bevis för riktigheten af ofvan anförda uppfattning torde hafva bragts genom CURTISS, se Ursemit. Relig. 160, 199, 293. Genom undersökningar på ort och ställe har han konstaterat, att den lokala kulten på höjderna öfvas än i dag af judar, muhammedaner och kristna. För dem finnes in praxi ingen annan gud än lokalguden, nu ett muhammedanskt helgon, men teoretiskt äro de rättrogna, hvar enligt sin religion. Vill man sedan kalla deras kult för afguderi eller för falsk, oriktig dyrkan af Jahweh, Allah, Gud, så är det alldeles likgiltigt, själfva saken förblir i hvarje fall densamma, oberoende af den etikett man behagar påsätta; men om det förhåller sig så, svärfvar en viktig del af FRIES' bevisföring fullständigt i luften. Ty det är tydligt, att det som af profeter o. a. betraktades som afguderi, enligt folkets uppfattning icke var det, och vidare att de förra icke voro okunniga om denna uppfattning, såsom de anförda ställen ur Amos och Hosea visa och äfven de af FRIES åberopade 2 Krön 33 17, 1 Kon. 32 ff., m. fl. »I själfva verket offrade folket på höjderna endast åt Jahweh, sin Gud». 2 Krön. 33 17. I Konunga- och Krönikeböckerna finnes en ofta återkommande fras: »konung N. N. gjorde hvad rätt var i Jahwehs ögon, dock blefvo *bamot* icke afskaffade» eller om Salomo: »dock offrade han och tände rökverk på höjderna», 1 Kon. 33.

serverandet af offertjänsten, som visserligen i hög grad inskränkes och renas från utväxter —, genom upphöjandet af Jerusalems tempel till den enda legitima offerplatsen, genom sin i utförandet — om också icke i principen — statutariska etik, samt slutligen genom sin egen kodifiering och upphöjande till rikslag och officiell bekännelse, erbjöd Dt. fortfarande den möjlighet att förlita sig på yttre auktoriteter och frälsningsmedel, som icke i någon folkreligion torde kunna undvaras.

Den mosaiska religionens palestinisering medförde ingen annan förändring med afseende på offret, än att det i yttre afseende fick större välde, och att i inre afseende en skiftning i betydelse ägde rum. Denna offrets kana'anitiska gestalt var säkerligen mera än den nomadiska ägnad att framkalla opposition från Jahwehs profeter. Profeternas ställning till offret var, som vi sett, rent negativ. I Dt. har offertjänsten fortfarande en plats, men en plats, som är betingad af förhandenvaron af starka profetiska element. För så vidt nu dessa icke gjordes kraftlösa, kunde deras verksamhet, i hvad angår offret, endast vara af upplösande art.

Hur är det enligt FRIES' uppfattning möjligt, att två så skriande motsatser: att göra hvad rätt är i Jahwehs ögon, och att tolerera eller öfva afgudakult, kunna hos en och samma person stå oförmedladt invid hvarann? Det finnes endast en förklaring: att *bamot*-kulten i äldre tider allmänt ansågs vara riktig Jahwehkult, 1 Sam. 9 12 f., — »all fornisraelitisk kult är höjdkult», STADE Theol. I 106 — men att den af orsaker och på sätt ofvan angifvits bragts i misskredit och stämplats som afgudereri. Den tendentiösa behandlingen af Konunga- och Krönikeböckerna har icke förmått dölja detta sakförhållande. Jfr KITTEL Die Bücher der Könige NKAT I 5, 23 ff., m. fl. — Beträffande de af FRIES anförda ställena Deut. 13 18 ff., 21 1—9, 22 f., så visa de — om de däri omnämnda handlingarne ännu hafva offerkarakter — endast, att i vissa fall, af lätt förklarliga orsaker, den deuteronomiska reformen icke konsekvent genomfördes. De nyfunna papyrustexterna från Assuan och Elefantine (se *Aramaic Papyri discovered at Assuan* ed. by A. H. Sayce, London 1906 och *Drei aram. Papyrusurkunden aus Elephantine* von E. Sachau i Philos. und histor. Abhandl. der kgl. preuss. Akad. d. Wissensch. aus dem J. 1907), som omtala en judisk koloni i Elefantine 5. årh. J. Kr., med tempel och altare åt Jahu, om de i detta afseende bevisa något, bevisa högst detta. Ty som DRIVER har anmärkt (i en artikel i The Guardian, refererad i *Bibliotheca sacra* 1908 s. 173), vi veta intet om dessa judars ursprung och historia, om de upplefvat deuteronomiska reformen eller icke.

Centralisationen af Jahweh-kulten till Jerusalem betydde ett förstörande af den israelitiska kultens kana'anitiska gestalt. I den profetiska monoteismens intresse (Dt 6 4) låg det, att de lokala kulterna försvunno. Den Jahweh, som dyrkades i Bet-el, var icke densamme som dyrkades i Dan, och denne icke densamme som Beer-scheba's, och återigen fanns det för folket ingen åtskilnad mellan en lokal *ba'al* och en lokal Jahweh. Åtskilnaden mellan naturreligion och historiereligion, mellan *ba'al*, fruktbarehetens gifvare, och Jahweh, återlösaren från Egypten, var för dem icke tillstädes. För så vidt de dyrkade Jahweh, dyrkade de honom i gestalt af en kana'anitisk *ba'al*. Då Dt. låter de med Kana'ans land sammanhörande åkerbruksfesterna syfta på uttåget ur Egypten, häfdar den Jahwehismens karakter af historiereligion, på samma gång som den hänför skördens välsignelse icke till *ba'alim*, utan till Jahweh.

Om folket offrade i Jerusalem eller på de lokala *bamot*, och om det firade sina skördefester hemma eller i Jerusalem, kunde för dess del synas likgiltigt, så framt man nämligen icke beaktar en förut vidrörd egendomlighet hos den israelitiska, och öfverhufvudtaget hos den antika religionen.

Det israelitiska offret hade sina rötter i det lefvande lifvet; offret krönte alla betydelsefulla tilldragelser i folkets lif¹⁾. När nu offren förlades till Jerusalem, betydde detta intet mer och intet mindre, än att religionen och offret löstes från sitt sammanhang med det lefvande lifvet. Förut hade all slakt och allt ätande af kött varit religiösa handlingar, endast tillgängliga för den kultiskt rene. Alla gästabud, släkthögtider, bröllop, skördefester m. m. hade varit offermåltider, firade vid de lokala helgedomarne. Där var man tillsammans i fröjd och gamman icke blott med sina fränder och vänner, utan med sin gud. Men när Jahweh endast mötte i Jerusalem, tog detta ett slut. Slakta kunde man och äta kött efter behag, men att offra gick för sig endast i Jerusalem. Måltider för det ena eller andra ändamålet kunde man få hålla, men religiös vigning fingo de endast, om de höllos i Jerusalem. Dt. låter sig nu angeläget vara, att färgen på dessa till Jerusalem förflyttade offermåltider skall blifva oförändrad, »att äta och dricka och göra sig glade inför Jahweh»,

¹⁾ Jfr DUHM, Theol. d. Propheten 198 f., WELLHAUSEN Proleg.^o 74 ff.

är äfven dess lösen. Men glädje och gamman låta icke befalla sig fram, hvar och när som helst. I den gamla omgifningen med dess minnen, dess heliga föremål, ja, med den där boende guden, trufdes man bäst, där fick man råda sig själf, fick offra så, som man var vand till. I Jerusalems tempel, långväga från hemmet, var man öfverlämnad åt de höga prästernas vård, man förlorade sin själfbestämningsrätt, prästen allena hade rätt att offra.

Men det gick inte, att så bryta sekelgammal häfd genom ett maktspråk. Om än icke motståndet visade sig så öppet, fanns det där ändå, och det växte sig starkt i medvetandet, att de deuteronomiska männen ville beröfva menige man deras religion. Att den deuteronomiska reformen öfverhufvud kunde genomföras, det hade helt andra orsaker än det profetiska partiets vilja och makt. De profetiska idéernas seger ligger på andra sidan exilen. Den fulla betydelsen af offrets lösgörande från det levande lifvet framträder därför först då. Men början var gjord till en uppfattning af offret, som däri såg icke uttryck för mänskliga känslor, utan en plikt att fullgöra på grund af gudomlig befallning. En sak till, som äfven den först längre fram blir märkbar, är den motsättning mellan kultförsamling och heligt folk, som redan i Dt. kan spåras. Denna motsättning betyder intet mindre, än att *offret får en konkurrent i den heliga seden*¹⁾.

Den deuteronomiska reformen var ett verk af det profetiska partiet, men det fanns en profet, som inte var tillfreds med detta verk, och det var JEREMIA.

Jeremias verksamhet inföll såväl före som under och efter den deuteronomiska reformen. Hans namn nämnes icke bland deras, som åvägabragte densamma, och i den skrift, som bär hans namn, finns intet af segerjubel, intet af glädje öfver det resultat som vanns. På samma sätt som sina föregångare uttalar han sig om den sinliga kulten (2 passim, 3 passim), om den sociala orättfärdigheten, och prisar liksom Amos ökenvandringen som den gamla goda tiden (2 2 f.). Men hvad har han att säga om den deuteronomiska reformen?

Af Jer. 11 1—8 synes framgå, att Jeremia varit verksam för densammas genomförande. Men detta ställe står alldeles isolerad och svär mot den ande, som genomgår andra, otvetydigt

¹⁾ Deut. 14, 23 9—13, 26 14.

jeremianska ställen. Det låter emellertid tänka sig, att Jeremia, om än icke med någon entusiasm, ansåg sig pliktig att verka för den deuteronomiska reformen, hvars principer han icke kunnat ogilla, men att han sedan vändt sig ifrån, emedan han funnit företaget icke blott förfeladt, utan fördärfligt ¹⁾.

Då Jeremia uppmanar till att bryta ny mark, till att icke så ibland törnen, till att omskära sig för Jahweh och lägga bort hjärtats förhud (4 3 f.) då han talar om dem, som hela hans folks dotters sår på lättfärdigt sätt, sägande: det står väl till, det står väl till, men — det står icke väl till (6 14, 8 11), då han för dem, som mena sig visa, emedan de hafva Jahwehs *torah*, förklarar, att de skriftlärdes lögnaktiga penna har gjort denna *torah* till lögn (8 8 f.), så synas dessa ställen bäst och lättast förstås, om man fattar dem såsom syftande på den deuteronomiska reformen ²⁾, och då blir det ett dåligt betyg den får.

Ingen kunde högre än Jeremia önska, att den råa, fördärfvande *bamot*-kulten afskaffades; den var roten till allt ondt, den dödade vördnaden för Jahwehs heliga namn, den befäste folket i den vantron, att en ifrig gudsdyrkan var den bästa säkerheten för yttre välgång, för räddning från att krossas under den annalkande världsmakten. Då Hiskia enligt 2 Kon. 18 3 f. hade afskaffat offerhöjderna och assyrierna började belägra Jerusalem, säger det assyriska sändebudet till Hiskia: »om I sägen till mig; vi stödj oss på Jahweh, vår gud, är han icke densamme, hvars offerhöjder och altaren Hiskia har afskaffat?», därst. v. 22. Från den gud, hvars dyrkan man försummade, kunde man enligt antik uppfattning icke vänta någon hjälp. De deuteronomiska männen hade i detta afseende intet ändrat. Jerusalems tempel och en renad offertjänst blefvo numera borgen för nationell själfständighet. Så hade det visserligen varit sedan någon tid. Redan efter Sanheribs aftåg under Hiskia hade den tron börjat göra sig gällande, att Jerusalem icke kunde falla. Då Jerusalem genom reformen fick ökad betydelse såsom den enda för Jahweh välbehagliga offerplatsen, är det klart, att den tron ingalunda minskades. Och att den icke frodades allenast bland det meniga folket, visar Jer. 26, enligt hvilket »präster och profeter», d. ä.

¹⁾ Se MARTI, Das erste officielle Bekenntnis i ZTK 1892, ss. 52 ff.

²⁾ Se MARTI därst., DUHM Jeremia MKAT XI t. de anf. st.; jfr. ock WELLHAUSEN Gesch.⁵ 141, STADE Theol I 236.

det deuteronomiska partiet, äro de som vilja döda Jeremia, emedan han förutsäger templets förstöring. Ett stödjande af den tron kunde väl kallas att invagga folket i en falsk säkerhet, att hela dess skada på lättfärdigt sätt, i det man sade: det står väl till, det står väl till, — men det stod icke väl till.

Därtill kom, att den nyvunna, med en Moses' auktoritet utrustade *torahn* gaf näring åt anspråken att nu fullständigt känna Jahwehs vilja. »Visa äro vi, och (Jahwehs) *torah* hafva vi.» — Nej, säger Jeremia, skrifvarmännens lögnaktiga griffel har gjort denna *torah* till lögn. Den var dock, äfven den, en offer-*torah*, men offer äro icke Jahwehs vilja. Den ville åstadkomma en förändring af seder och bruk, medan hjärtanas förändring förbisågs; och så länge den försummades, måste alla yttre reformer, som icke utgingo från ett nytt, ett omskuret hjärta vara ett sående bland törnen.

Vid ett tillfälle uppträdde Jeremia i templet och talade till folket:

»Förliten eder icke på lögnaktigt tal af dem som säga: Här är Jahwehs tempel, här är Jahwehs tempel, här är Jahwehs tempel, utan bättren edra vägar och edra gärningar. — — — Så säger Jahweh Sebaot, Israels Gud: Läggen edra brännoffer till edra slaktoffer och äten kött! Ty på den dagen, då jag förde edra fäder ut ur Egyptens landsade eller bjöd jag dem intet om brännoffer och slaktoffer — — —»

Jer. 74 f., 21 f.

Af slaktoffer gjordes offermåltiden, men brännoffren öfverlämnades åt Jahweh. Det är därför det blodigaste hån, då Jeremia förklarar, att Jahweh afstår från sin andel, så att de få äta mera »kött». Det är blott »kött», profant och icke heligt. I likhet med Amos och Jesaja förklarar Jeremia, att Jahweh aldrig fordrat några offer. Man har sökt vrida och vända på orden för att afpressa dem deras motsats, men naturligtvis utan faktiskt resultat.

Om ett försök att göra kulten yppigare och ståtligare vittnar följande:

»Hvad frågar jag efter rökelse, som kommer från Saba, och efter bästa kanel från fjärran land?

(Edra brännoffer tackas mig icke, och edra slaktoffer behaga mig icke.)»

Jer. 6 20.

Vid en tempelfest, där tacksägelse hölls för räddning ur fara, skulle enligt Duhm (a. a. 111) följande ord hafva sagts:

»Hvad skall min kära utföra anslag i mitt hus?
 Måne fettstycken och heligt kött skola vara mig angenäma?
 Din olycka har dragit förbi,
 då triumferade du.» Jer. 11 15.

Men en anhängare af den deuteronomiska reformen talar icke på detta sätt om offren ¹⁾ Intet visar tydligare Jeremias ställning till denna reform än den omständigheten, att han hotades med död från två håll, från sina fränder i Anatot, hvilkas sinliga lokalkult han fördömde (11 21), och från den deuteronomiska ultragruppen, hvars litande på Jahwehs tempel, det enda, syntes honom icke mindre fördärfligt (26 8).

¹⁾ I den åt oss öfverlämnade Jeremiaboken förekomma dock utsagor af annan art. 17 26, 31 14, 33, 18 förhärligas offerttjänsten på ett sätt, som sticker bjärt af mot 7 21, 6 20, 11 15, hvilka tydligt ansluta sig till förut anförda ställen från Amos, Hosea, Mika och Jesaja. Om det är Jeremia, som hotades med döden, då han förkunnade undergången för Jerusalems tempel, då är det en omöjlighet, att de förstnämnda ställena kunna härröra från honom. Se DUHM till dessa ställen (MKAT XI).

3. Exilens betydelse. Hesekiel och Deutero-Jesaja; Prästkodex.

Den förnämsta fara, som hotat den israelitiska religionen, och mot hvilken profeterna och de deuteronomiska männen hade vändt sig, låg onekligen i den fäderneärfda dyrkan af Jahweh, som lämnat fritt rum för sammanblandning med annan gudsdyrkan. Centralisationen af Jahweh-kulten till Jerusalem afsåg att förhindra denna sammanblandning. När Jahweh så dyrkades på ett sätt, som var honom värdigt, syntes det otvifvelaktigt, att han skulle kraftigt bistå sitt folk. Att han hade låtit Samarien gå i fördärfvet, syntes vara förorsakadt af dess syndiga kult med bilder af kalvar, på höjderna och under gröna träd. En ren Jahweh-tjänst och nationell välfärd, dessa båda stodo för deuteronomikerna i förhållande af orsak och verkan. För den populära uppfattningen var det icke så, och den populära uppfattningen syntes få rätt.

ROBERTSON-SMITH (Rel. Sem. 23 f.) har påpekat den upplösande verkan, som det vacklande politiska läget hade på de små nationernas religiösa lif fr. o. m. det 8 årh. Den assyriska världsmaktens väg betecknas af krossade gudabilder. I och med ett lands eröfring hade detta lands gud visat sig vanmäktig att hjälpa (2 Kon. 18 33 ff.). Ett lands vasallställning eller dess fullständiga underdånighet medförde enligt antik uppfattning, att detta land kom i ett större eller mindre beroende af härskarlandets gudar. Men redan blotta känslan att fara låg i luften, medvetandet att vara indragen i världspolitikens malström, var nog att vända folk ifrån den gamla gudsdyrkan för att söka

nya vägar — eller kanske rent af ännu äldre — till gudomen. Ett var tydligt för folket i Juda: assyrernas gudar voro de, som hade makten, men förordandet af en ren Jahweh-tjänst var intet annat än tomt prat. Och så skedde det, att den gamla höjdkulten åter kunde lefva upp, Jer. 11 9—13, att gamla mysteriösa riter, som bibehållit sig i det fördolda, åter reste upp hufvudet, Hes. 8 7-12, jfr. Jes. 65 2-5, 66 17, Zak. 9 7, och att främmande gudomligheter började dyrkas, väl icke i stället för, men vid sidan af Jahweh, stundom genom identifikation;¹⁾ Zef. 1 5, Jer. 7 9 f., 2 Kon. 23 4. Hes. 8 14 m. fl. Hiskia hade utrotat en del af detta, men han var blifven Assurs vasall. Manasse och Ammon hade öppnat alla slussar för afguderiet, och under deras dagar var det lycka för landet. Den rena Jahwehismens mest nitiske målsman, Josia, for fram med hårdhänt stränghet mot allt afgudiskt väsen, men han stupade mot Egypten i slaget vid Megiddo. Med sådant för ögonen var det icke underligt, om folket tänkte illa om den deuteronomiska reformen och dess störande ingripande, där det var bra som det var.

I det längsta värjde man sig för den af profeterna uttalade tanken, att det var folkets skuld, som vållade dessa olyckor, och häri understöddes man af de »falska» profeterna, som spådde en ny, lycklig framtid för landet. Men olyckan var på väg, och snart nådde den sitt mål. Konung Nebukadrezar af Babel intog Jerusalem 597 och förde med sig hem dyrbara kärl från Jahwehs tempel och fångar i tusental, däribland konung Jojakin själf. Under den närmast följande tiden var Sidkijah med Nebukadrezars nåde konung i Juda, och ännu var icke hoppet slocknadt att återtaga friheten. Men ett sista försök tillbakavisades, och höjdpunkten af det straff, som segraren tillmätte de upproriske, var förstörelsen af templet 586. Samariens eröfring och Judas eröfring förde båda med sig, att en del af invånarne deporterades. Det nordisraelitiska folket och dess religion hafva på detta sätt spårlöst försvunnit. Icke så judéerna. »Den syndaflod, som hotade att fördränka dem, har för dem blifvit ett pånyttfödelsens bad.» (WELLHAUSEN Gesch.⁵ 150).

Det blef så, tack vare profeternas predikan. Från Amos till Jeremia hade de oafåtligt förkunnat, att Jahweh hade be-

¹⁾ Jfr. SMITH-STÜBE 26,339, SMEND Relg.² 273.

slutit sitt folks undergång, emedan måttet på dess synd var rågadt. HESEKIEL, exilens profet, fortsätter i deras anda. Den olycka, som inträffat, är för honom icke något bevis på Jahwehs vanmakt. Den har hos honom icke rubbat tron på, att Jahwehs ledning af sitt folks öden är konstant och målmedveten. Genom sina profeter hade Jahweh förkunnat, att han skulle göra dem en sådan olycka (6 10). Han har nu bevisat, att hans ord icke var tomt hot. Hans folk har fått erfara, att han är sannerligen Jahweh (6 7 f. m. fl.).

Profeternas förkunnelse hade således bevisat sig som sann. De hade fått rätt till slut, men den populära uppfattningen orätt; de kände Jahwehs vilja, men den synkretistiska kulten var en villfarelse. Sådana tankar måste hafva rört sig i deras hjärtan, som bortförts till Babel, — och de voro kärnan af befolkningen. De hemmavarande fortsatte med sin synkretistiska kult, och menade sig vara Jahwehs utvalde, men de fingo ingen annan betydelse för den israelitiska religionens vidare utveckling än en negativ. Att de profetiska tankarna slagit djupa rötter bland exulanterna, är bevisadt däraf, att de, mer eller mindre frivilligt, afstodo från all kult, något för antik uppfattning oerhördt. Åt Jahweh kunde de icke offra, emedan sådant (i det främmande landet) icke var honom välbehagligt; att tjäna Babels gudar hade varit att ännu djupare förtörna honom. Tanken på Jahweh hade för dem blifvit så mäktig, att de bröto mot den oskrifna mellanfolkliga religionslagen: *cujus regio, ejus religio*¹⁾. Då Jerusalem föll, syntes den deuteronomiska reformen besegrad med dödsmärket, men i själfva verket gjordes därigenom början till dess fulla förverkligande²⁾.

De gamla profeterna hade förkunnat undergången i Jahwehs namn, men åtminstone två af dem, Jesaja och Jeremia, sätta icke slutet där, utan tala om en ny underbar framtid. Detsamma göra ock de två profeterna under exilen, *Hesekiel* och *Deutero-Jesaja*. Den tanken, att allt skulle vara slut, var i själfva verket så oerhörd, att den kunde tänkas endast på afstånd. Det positiva komplementet till den sanningen, att det var Jahweh, som velat sitt folks undergång, var den lifgifvande tanken, att förhållandet

¹⁾ Jfr STADE Theol. I 276 f., BUDDE Die Rel. des Volkes Israel 50.

²⁾ Jfr WELLHAUSEN Proleg^o 27 f.

mellan Jahweh och Israel icke var slut, att det fortfor äfven under det kultlösa tillståndet i exilen, att det skulle fortfara på ett fullare sätt i Jahwehs land.

Man kände Jahwehs vrede hvilatung öfver sig i det främmande landet. Icke blott i frånvaron af tempeltjänsten gjorde den sig märkbar, till och med brödet, som man åt, bar vittne därom, Hes. 4 13, jfr Hosea 9 3 f. Men på det ur kvalda hjärtan trängande ropet: »våra öfverträdelser och våra synder äro öfver oss och genom dem gå vi förlorade, och huru skola vi kunna lefva», har Hesekiel det tröstefulla svaret från Jahweh: »Så sant jag lefver har jag ingen lust till den ogudaktiges död, utan om den ogudaktige vänder om från sin väg, så skall han lefva», Hes. 33 10 f.

Denna etiska betingelse fasthållles emellertid icke, då Hese-kiel lär, att Jahweh genom en underbar maktgärning skall återföra Israels hela folk till dess land (de döda benen 34).¹⁾ Denna frälsningsgärning är emellertid motiverad af Jahwehs nitälskan för sitt genom Israels synd hos hedningarne vanhelgade namn (36 20 ff.). Men i Jahwehs land kan och får icke orenhet finnas; detta land har en gång utspytt sina syndiga inbyggare på grund af deras styggelser. Innan folket återföres dit, skall Jahweh på ett underbart sätt rena folket från dess orenhet och dess afgudatjänst, gifva det ett nytt hjärta, så att de vandra uti hans stadgar och hålla och göra hans rätter, 36 24 ff. Med dessa bud och rätter, »i hvilka lif är för den människa, som gör dem», (20 11), menar Hesekiel otvifvelaktigt Dt. Till Dt:s moraliska ideal ansluter sig Hesekiel obetingadt (18), han behöfver därför icke sysselsätta sig med denna sida af religionen. Med afseende på det kultiska är däremot Dt. icke tillräcklig. Det som för Hesekiel var af vikt, var att upprätthålla en sträng skilnad mellan heligt och profant, rent och orent.

Exkurs: Helighet och orenhet.

I föreställningarne om den viktiga komplexen helighet-orenhet är det två grundmotiv, som göra sig gällande. Enligt det ena, det historiskt yngsta, bestämmas ting, personer, till-

¹⁾ Jfr STADE Gesch. II 1, 37.

stånd såsom heliga och orena, emedan det är en guds personliga vilja. Reaktionen mot öfverträdelse af denna vilja kommer då såsom ett positivt straff från denne gud. Men vid frågan hvarför det är gudomlig vilja, att det skall vara så och icke annorlunda, är man nödgad att gå ännu längre tillbaka, till ett ännu äldre motiv, det att lagarne om helighet och orenhet måste iakttagas, emedan beröringen med heliga resp. orena ting är farlig, ty den åtföljes af en reaktion af en naturkrafts verkan.

Det är tydligt, att det förstnämnda motivet för Hesekiel är det bestämmande. Han fattar lagarne om helighet och orenhet såsom Jahwehs personliga vilja. Men den äldre uppfattningen, som tänker sig dessa lagar verka med elementar kraft, finnes där också. Hvad ligger inte i en sådan bestämmelse som den, att prästerna efter tjänstgöringen i helgedomen skola taga andra kläder på sig, att de icke må *helga* folket med sina kläder, Hes. 44 19. I en annan bestämmelse korsas hvarann de två linjerna: till någon död må ingen af prästerna ingå, så att de bli *orena*, endast på mycket nära anhöriga ha de lof att orena sig, Hes. 44 25. Dessa två ställen ge för öfrigt vid handen, att äfven för Hesekiel helighet och orenhet intet ha att göra med etiska eller fysiska synpunkter, utan äro religiösa, kultiska begrepp. Det framgår ock, att helighet och orenhet innerst äro besläktade, deras gemensamma rot är *farlighet*.

Man kan spåra en tid, då helighet och orenhet icke voro åtskilda. Polynesiernas *tabu* användes för att på detta stadium beteckna det heliga såväl som det orena. Under den religiösa utvecklingen sker en differentiering. När en kult höjt sig öfver en annan, bildar sig en bestämd grupp af tabu: det som har afseende på denna kult, det som tillhör eller sättes i förbindelse med den dyrkade guden, platsen för hans kult, religiösa personer, kultföremål m. m.; detta blir heligt, okränkbart. En annan grupp kommer då att utgöras af det som annars är farligt, därför, att det verkas af andar eller öfverhufvud tillhör främmande kult. Det anses verka störande på den egna kulten; sjukdom, död och sexuella funktioner äro sådana tabu. Båda dessa grupper af tabu hafva fortfarande egenskapen *farlighet*. Det motsatta begreppet till tabu, *noa*, betecknar det som är tillåtet för vanligt bruk, det som icke är pålagdt några inskränkningar, det som passar för det normala tillståndet.

Det heliga såväl som det orena är farligt och farligheten är öfverförbar. Då den heliga förbundsarken föres till Jerusalemlen på en oxvagn och oxarne blifva ostyriga, räcker 'Ussa ut sin hand och fattar tag i arken, men faller död ner, 2 Sam. 6 19. Arken är laddad med helighet liksom med elektriskt fluidum, och denna helighet urladdar sig på ett dödbringande sätt för den, som icke känner och icke beaktar helighetens lagar. Det fordras en viss isolering från det profana lifvet för att oskadd kunna nalkas det heliga. Syndoffrets kött är heligt; om någon stänker af dess blod på sin klädnad, skall han tvätta af fläcken. Lerkärlet, hvori köttet är kokadt, skall sönderslås, och har kopparkärl användts, skall det skuras och sköljas med vatten. Alldeles samma förfaringssätt användes, när det är fråga om orena djur, Lev. 11 32 ff. Det är, som om både helighet och orenhet öfverfördes genom kontagiös infektion; för att undgå faran måste en desinfektion företagas. Att dessa båda arter af infektion egentligen äro ett och detsamma, framgår däraf, att de ofta sammanblandas. Den som behandlat askan efter den röda kon — som måste vara helig, då den skall ingå i reningsvattnet — skall vara oren ända till aftonen, Num. 19 2—8. Hemliga kulter i Israel offrade djur, som i allmänhet ansågos som i högsta grad orena — naturligtvis därför att man tillskref dem en höggradig helighet. De som offra dem säga: »Kom mig icke nära, att jag icke gör dig helig», Jes. 65 4 f. m. fl.¹⁾. I MISCHNAH, *Jadajim* III 5, Surenhusius VI 487, jfr 'Edijot V 3, GBT VII 1137, heter det: »heliga skrifter för orena händerna». Den tvagning, som användes för att aflägsna såväl helighets- som orenhetsstoff, är tydligen äldre än åtskillnaden dem emellan. Den går tillbaka till en tid, då den var medel att upphäfva ett tabu, hvilket som helst.

Sedan differentieringen ägt rum, äro helighets-tabu de strängaste och farligaste. Det normala tillståndet för människor är det profana. Att umgås med det heliga, medför faror, som endast kunna undgås genom vissa försiktighetsmått. Det heliga har kraft att draga till sig och omvandla föremål, som komma inom dess sfer. Profana ting blifva därigenom heliga och såsom heliga undandragna profant bruk. Genom *cherem*, bann, blifva profana ting oåterkalleligen förlorade för det vanliga lifvet.

¹⁾ Jfr SMITH-STÜBE 220 ff., 265, 272 ff., 116.

I Arabien kunde kameler, som tillfälligtvis kommit in på ett heligt område, icke återfordras af sina ägare ¹⁾).

De hebreiska orenhets-tabu hafva sin förnämsta betydelse mindre däri, att de utesluta från mänskligt lif öfverhufvud än däri, att de utesluta från kulten. Åtskilliga af dessa voro under lifvets lopp helt enkelt oundvikliga. De flesta upphäfdes genom tvagningar och afbidande af en kort karenstid, och det var endast tabu öfver spetälske som föranledde dessas fullständiga isolering.

Den som från sitt dagliga lif ville nalkas det heliga, deltaga i kulten, måste först och främst vara betänkt på renhet, undvika orenhet, och om han blifvit orenad, rena sig. Denna rening, helgelse, som den också kallas, företogs för säkerhets skull äfven af den förut rene, 1 Sam. 16 5. Endast som ren kunde man deltaga i kulten, och att vara utesluten från denna var för den antika människan af icke ringa betydelse: att vara utestängd från sin guds hjälp, från människors umgänge och lifvets glädje.

De förexiliska profeterna hade en annan uppfattning af kultens betydelse än sina samtida. De hafva också lagt grunden till en annan uppfattning af begreppen helighet och orenhet. Dessa hafva ryckts upp på ett högre plan och blifvit etiska begrepp. Då Amos och Jesaja tala om Jahwehs *helighet* ligger i deras tal ett starkt etiskt patos. Han är för dem den Gud, hvars väsen är rättfärdighet och hvars namn vanhelgas genom intet annat än förbrytelse mot den sedliga ordningen. Och då Hosea och Jeremia framställa den kana'anitiska ba'als-tjänsten som *orenhet* hafva de en direkt anledning därtill i denna kults osedliga art — osedlig därför, att de handlingar, som där utfördes, såsom ROBERTSON-SMITH anmärker, äfven från etnisk ståndpunkt skulle stämplats så, om de icke haft förbindelse med kulten. Denna profetiska uppfattning kunde emellertid icke tränga igenom. Hvarken i Deuteronomium, hos Hesekiel, i Prästkodex eller i den senare judendomen har den kommit till seger ²⁾).

¹⁾ Se SMITH-STÜBE 108, WELLHAUSEN Reste² 52 f.

²⁾ Till exkursen se FRAZER The golden Bough² I 233—450, densamme i Encyclopaedia Britannica⁹ XXXIII 15 ff., SMITH-STÜBE Relig. d. Semit. 102—160, STADE Geschichte des Volkes Israel I² 481—487, Bibl. Theol. des A. T:s

Då Hesekiel, själf präst, förebrår prästerna, att de icke undervisa om åtskilnaden mellan helighet och orenhet och icke själfva iakttaga den (22 26), så ligger orsaken till denna förebråelse icke blott i pliktförsummelse å prästernas sida, utan framför allt i en känslighet hos Hesekiel, som kanske äfven för den tiden syntes öfverdrifven. Stället 4 14 visar tillfyllest, huru hans själs grundriktning är bestämd af denna åtskilnad mellan heligt och profant, rent och orent. Att han i detta afseende rönt inflytelse af profetiska tankar, är otvifvelaktigt. Då han lär, att det är den falska kulten, som har orenat landet, befinner han sig i fullaste öfverensstämmelse med sina föregångare. Men de profetiska tankar, som påverkat Hes., äro förmedlade af Dt. Det egenomliga för Dt. var, att den konserverade folkreligionens kultiska beståndsdelar, men ställde dem i de profetiska idéernas tjänst. Profeternas förkunnelse gick framför allt ut därpå: lydnad för Jahwehs vilja. Genom Dt:s kodifiering blef fastslaget, hvad som var Jahwehs vilja. Därtill blef räknadt både kultiskt och etiskt, både folkligt och profetiskt. Särskildt visar sig detta vid Dt:s helighetsuppfattning. Då Hesekiel, mycket mer än Dt., fäster vikt vid komplexen helighet m. m., har det sin förklaring däri, att han haft tillfälle att se, hur de profetiska tankarne i Dt., till synes motsagda af verkligheten, omsider vunno bekräftelse genom folkets undergång, af profeterna förutsagd såsom det oundvikliga straffet för dess synd. I Dt:s fördömelse af de afgudiska kulterna instämmer han, den sadokidiske prästen, af hela sin själ. Men kultcentralisationen var för Dt. det aktuella medlet att bortbesvärja undergången; så är den icke mera för Hesekiel. Ty dels hade planen misslyckats, dels kunde den främmande kulten anses som för exulanterna i princip öfvervunnen. Det andra hufvudområdet af kulten, den lilla kulten, erbjöd nu ett dylikt medel, så mycket mera närliggande, som ingen annan kult kunde öfvas i exilen.

Från profeternas åskådning till Hesekiels författningsutkast i 40—48 är det en lång väg, och vid närmare eftersyn

107 ff., 134—145, SMEND *Alttest. Relig. gesch*² 145—151, NOWACK *Hebr. Archäol.* II 275—299, BENZINGER *Hebr. Archäol* 478—484, BERTHOLET *Leviticus* (MKAT III) 37—40, AURELIUS *Föreställningar i Israel om de döda* 119—132. En annan uppfattning har LAGRANGE *Etudes sur les religions sémitiques*¹ 140—157.

visar det sig, att Hesekiel har färre beröringspunkter med profeternas än med folkets och prästernas religion, ja, att det mellan honom och hans profetiska föregångare endast finnes beröringspunkter.

Hesekiel ser »i Guds syner» ett nytt Israel, där i alla afseenden det gamla var förgånget, och allting blifvit nytt. Det han ser, skall han bevara i minnet för att sedan förkunna det för folket, så att de iakttaga det och göra därefter. Visionerna äro således den yttre formen för Hesekiels tankar, och dessa hafva återigen det bestämda syftet att tjäna som norm för lifvet i det nya Israel.

Det till sitt land återförda folkets lif är bestämdt däraf, att Jahweh bor bland sitt folk. Då Jerusalem föll, såg Hesekiel i vision, huru Jahweh kort förut lämnat templet och staden (11 23). Då folket återföres och helgedomen gjorts redo att mottaga Jahweh, drager han åter därin (43 4 ff), och stadens »namn», d. ä. dess väsensmärke, skall därefter vara: **יהוה שמה** Jahweh är där (48 35). Att Jahweh så bodde bland sitt folk, medförde ansvar. Det gick icke an att förtörna den höge gästen. Hvilka farliga följder detta kunde ha, hade exilen visat. Det gällde därför att förebygga en sådan olycka, som att Jahweh ännu en gång lämnade sitt folk och lät det känna sin vrede. *Medlet härtill var att hålla heligt och profant strängt åtskilda, att tillförsäkra det heliga ett varaktigt herravälde, att ur Israel aflägsna all orenhet.*

För Hesekiel betyder det heliga allt, det profana intet. Medelpunkten i det nya Jerusalem är templet; däromkring gruppera sig i ordning efter aftagande helighet prästernas och leviternas, furstens och de 12 stammarnes områden. Med bestående förhållanden räknar Hesekiel icke; den enda fasta punkten är templet, som står på sin förra plats; allt annat ordnas med uteslutande hänsyn till templet, oberoende af sin förra plats, ja, oberoende af fysiska möjligheter.

Då Jesaja talar om Sion och Jerusalem, tänker han sig en samhällelig organisation med konung och rådsherrar, domare och präster, krigare och höfvitsmän, med de borgerliga och andliga organen lydande under konungen. Hesekiels stat är en kyrkostat; den s. k. fursten är ingen konung, utan i stort sedt hvad vi skulle kalla en »kyrkovärd», den verkliga regeringsmakten ligger

hos prästerna, likaså domarens befogenhet. Krig och krigsmän nämnas icke, dock var i äldre tider krigsläggret en helig församling och kriget en gudstjänst¹⁾. Men för Hesekiel kommer det icke längre ifråga, att Israel strider för Jahweh, det är Jahweh, som strider för Israel (Hes. 31). Ännu tydligare framstår det heligas herravälde vid en blick på lekmännens ställning. Tycker man sig dock se de gamle israeliterna, ingen mans trälar och rätt sturska mot sin konung, görande hvad de behaga, typer med hufvudet högre än allt folket, vandrande i solskenet upp till offerhöjden för att äta och dricka och göra sig glade inför Jahweh — och så dessa hesekelianska lekmän, ängsliga och rädda, hejdade af vaktposter, instängda på den yttre förgården, åseende hur leviterna slakta deras offerdjur och mottaga deras kyrkoskatt!

En stegrad betydelse får det heliga därigenom, att inom detsamma göres skilnad mellan heligt och högheligt (*kodesch kodashim*). Denna skilnad är dock utan större betydelse, den viktigaste skilnaden är den mellan det heliga (inber. det högheliga) å. e. s. och det profana och det orena å. a. s. Templets isolering bär vittne därom; den är satt i system.

På ett afstånd från staden af 2 1/2 km., och skildt från denna genom prästernas område, genom förgårdar och murar, kunde templet anses särdeles tryggt för profanering. En sak, som högeligen upprör Hesekiel, är, att i äldre tider konungagrafvar lågo alldeles intill templet, så att endast en vägg skiljde. En sådan styggelse fick ej vidare tålas. Det salomoniska templet var på sätt och vis en del af den kungliga borgen, men så skulle det icke vara mer. En annan orsak till anstöt undanrödjer Hesekiel därigenom, att från beröring med det heliga aflägsnas kulttjänare, som skulle vanhelga detsamma (44 6 ff.). De oomsurna främlingar, som tjänat i helgedomen, förvisas därifrån²⁾, och de forna *bamot*-prästerna, hvilka enligt Dt. 18 6 hade samma rätt som sina ämbetsbröder i Jerusalem, förvägras af Hesekiel denna rätt; de sättas till lägre sysslor.

De som nu hafva allenarätt att nalkas Jahweh, äro de sadokidiska prästerna. Men deras tjänst i helgedomen är om-

¹⁾ Se hos STADE Theol. I 148.

²⁾ De kallas oomsurna till hjärtat, emedan de äro oomsurna till kroppen, se BERTHOLET Hesekiel (MKAT XII) 224. Motsatsen till Jer. 4 4 är att beakta.

gärdad med en rad af bestämmelser, som skola förebygga sammanblandning mellan det heliga och det profana, resp. orena 44 17 ff. Å ena sidan kräfdes af dem fullkomlig rituell renhet. De få ej bära ämbetskläder, som framkalla svett, ej före tjänsten dricka vin, de få ej gifta sig med en kvinna, som tillhört annan man, så framt ej denne varit präst; »till någon död må ingen af dem ingå, så att han blifver oren, endast på fader och moder, son eller dotter, broder eller en syster, som är jungfru, må de orena sig» 44 25. Innan de efter detta få börja sin tjänst igen, skall det förflyta en tid af 7 dagar, och då de börja tjänsten, skola de offra syndoffer. Å andra sidan kommer en sådan bestämmelse: »Och när de gå ut i den yttre förgården till folket, skola de draga af sig sina kläder, i hvilka de hafva för rättat sin tjänst, och nedlägga dem i helgedomens kamrar och taga andra kläder på sig, att de icke måtte helga folket med sina kläder» 44 19.

En af prästernas uppgifter är enligt Hesekiel att lära folket skilnaden mellan heligt och profant, rent och orent. Äfven om denna undervisning skulle bära frukt, kunde det dock icke förhindras, att dessa områden sammanblandades, framför allt icke, att det orena kom i beröring med det heliga. Detta kunde icke förhindras, men verkan däraf (synden) kunde upphävas (försonas).

För Hesekiel såväl som i den prästerliga lagstiftningen är det blodriterna, som verka försoning. Offerdjurets blod hade en särskild helighet. Som renings-medel ägde det större kraft än vattnet och kunde borttaga äfven höggradig orenhet, som vignings-medel förlänade det helig karakter åt personer och föremål, som saknade sådan. Speciellt syfte att rena och viga har hos Hes. chattat- och ascham-offren. Men försoningen verkas enligt Hes. liksom förut, äfven af de vanliga offren, zebach, 'olah, minchah.

Innan offertjänsten tager sin början i det nya templet skall det altare, som därvid skall begagnas, »försonas» (*kipper* m. ackus) 43 26 f. Ingen dag skall därefter förgå, utan att ett dagligt offer frambäres, 46 13 ff. De offer, som frambäras, skola tjäna till försoning för Israels hus, för fursten och allt folket i Israel, 45 15 ff. Men för att denna försoning skall kunna förblifva verksam och fullgiltig, måste själfva härden för försonin-

gen, tid efter annan »försonas». Årligen på 1. och 7. dagen i månaden skall helgedomen renas, tempelhusets dörrposter, de 4 hörnen af altarets afsats och dörrposterna till den inre förgårdens post bestrykas med chattat-offrets blod.

Förutsättningen för att man kunde nalkas Jahwehs ansikte var i äldre tider att man var honom välbehaglig, att förhållandet mellan Jahweh och Israel var ogrumladt. Men det gamla naturliga förhållandet mellan Jahweh och Israel, som för den äldre tiden syntes så själfklart, var icke mer. Profeternas predikan hade genomskurit det, och med exilen föll det. Det var icke längre så, att Jahweh och Israel voro solidariska, emedan det var själfklart. Den tid var förbi, då de ömsesidigt betingade hvarandra, i det att Jahweh lika litet kunde undvara Israel och dess kult, som Israel kunde undvara Jahweh och hans hjälp. De band som förenat dem, folkets kult och Jahwehs hjälp, och om hvilka man trott, att de aldrig i evighet kunde brista, de hade nu brustit. Det förhållande mellan Jahweh och Israel, som trädde i stället för det gamla, var byggt på annan grund. Den köttsliga säkerheten hos folket hade vikit och gifvit rum för en ödmjukhet, som inga anspråk ägde, en undergifvenhet, som var beredd till allt. I förhållandet mellan Jahweh och Israel betyder enligt Hesekiel Jahweh allt och Israel intet. Jahweh behöfver icke Israel, han träder i ny förbindelse därmed för sin egen skull, 36 22 ff. Förhållandet mellan dem är icke mer naturligt bestämdt, såsom det faller sig bekvämt för bägge parterna, det bestämmes numera endast af Jahwehs vilja. Jahwehs vilja är, att Israels uppgift blir en annan än den förr varit. Israels uppgift blir enligt Hesekiel uteslutande en kultisk, under det att den i äldre tider därjämte var en nationell. Men icke desto mindre är Hesekiels offeruppfattning af sådan beskaffenhet, att offrets kropp, dess yttre ställning, vunnit i utsträckning och fasthet, men däremot dess själ, den religiösa idén, försvagats.

I. Den gamla kultens nationella och sociala karakter var en styrka hos densamma, ty därigenom bibehöll den *förbindelsen med det levande lifvet*, den hade sina rötter däri. Men den ställning som kulten får fr. o. m. Hesekiel, är i detta afseende synnerligen svag, därför att den har sin grund icke i det levande lifvets behof, utan i ett maktbud från Jahweh. Dess utformning i det enskilda motsäger icke denna principiella för-

ändring. Den sociala karakter, som ännu Dt. söker gifva åt offren, är hos Hes. helt försvunnen. De glada offerfesterna finnas icke mer. Slaktoffret, föranledt af växlande tilldragelser, har fått gifva vika för brännoffret, som dagligen frambäres, likasom lifvet har fått vika för systemet. Lektinnens roll vid offren är utspelad, de få icke åse offren, än mindre få de offra, de hafva sina egna kök, där de få äta köttet af sina slaktoffer. Offertjänsten hvilar på prästers och leviters skuldror; den kräver arbete, ty den har blifvit ett verk, en inrättning. Där finnes intet af denna »glädje inför Jahweh» som kännetecknade de gamla offren; det hela är blodigt allvar, bokstafligen taladt. Offrets egenskap att vara grundadt i ett maktbud kommer klart till synes i de minutiösa föreskrifter, som gifvas angående tid, rum och personal för utförandet af den viktiga handlingen.

II. Den gamla kulten var naiv och omedelbar. Den var verkligen hvad den gaf sig ut för att vara: umgänge med Jahweh. Kulten var höjdpunkten i lifvet, och medelpunkten i kulten var offret. Det var för de gamle själfklart, att de i offret mötte Jahweh och fingo hans nåd. Men detta betraktelsesätt är främmande för Hesekiel. De gamla uttryckssätten finnas kvar, men meningen är en annan. Då Hesekiel säger, att prästerna skola stå inför Jahwehs ansikte och offra honom talg och blod (44 15), behöfver det knappt sägas, att Hesekiel ingalunda menar, att dessa ting verkligen komma Jahweh till godo, såsom en längesedan svunnen tid menat. Då det vidare uttryckligen heter (20 40 f., 43 27), att Jahweh skall vara dem nådig, när de frambära sina offer, så ligger däri en antydning, att Hesekiel brutit med den gamla åskådningen. I äldre tider förekom det undantagsvis, att Jahweh kunde vägra att mottaga ett offer, hvilket visade sig genom vissa tecken (Gen. 44 f., Dom. 13 23). Men här förklaras en gång för alla, att Jahweh i nåd skall mottaga Israels offer, dag efter dag, år efter år, i oafbruten följd; enligt 20 40 begär han dessa offer. *Förbindelsen mellan Jahwehs nåd och offer* beror sålunda på en positiv bestämmelse af Jahweh. Men om offret och Jahwehs nåd intet annat samband hafva än det som kan härledas ur ett gudomligt maktbud, då tillhör det icke längre offrets väsen att vara bärare af Jahwehs nåd, och då är det strängt taget likgiltigt vid hvilka ting Jahweh knyter

sin nåd. Men, emedan Jahweh en gång för alla uttalat sin vilja, är offrets verkan ofelbar.

III. Visserligen angifver Hesekiel offrets syfte såsom försoning, d. ä. borttagande af rituell orenhet och återställande af renhet eller helighet, men detta förhållande endast bekräftar det förut sagda. Det har sin grund däri, att betydelsen af renhet och helighet och deras motsatser stegrats, och att i följd däraf de medel, som förr borttagit orenhet och återställt renhet, icke längre ansågos tillräckliga. Det var enligt Hesekiel en lifssak att ur Israel aflägsna all orenhet och att framställa för Jahweh ett heligt folk, och det enda medel som befanns tillräckligt kraftigt för detta ändamål, var offret. Härigenom har offrets ställning förändrats — och försvagats. Från att vara *själfändamål* har det blifvit *medel*, medel för att åstadkomma försoningen, medel att åstadkomma ett heligt folk. Den renhet, som förr (se särskildt 1 Sam. 21 3 ff.) var en oundgänglig förutsättning för att deltaga i kultförsamlingen, har blifvit hufvudsak.

De religiösa brukens historia är historien om de tankar och de känslor, som äro förbundna med dem. Ty under det att de yttre formerna i hufvudsak förbli oförändrade, är det innehåll, som besjalar dem, ständigt nytt — ända till dess den tid kommer, då antingen innehållet spränger formerna eller dessa tyna bort och dö af brist på innehåll.

Hesekiel har omedvetet arbetat på en utgång af offrets historia i enlighet med den senare riktlinjen. Han har blottat det på innehåll och gjort formen icke starkare, men skörare. Så har han bestämt den följande utvecklingen, i den mån denna bär den prästerliga lagstiftningens officiella stämpel.

DEUTERO-JESAJA är Hesekiels antipod i de flesta afseenden, så äfven här. Genom den förkunnelse han i diktens form bar fram, strödde han ut en sådd, som sedan slog sina rötter hos dem, hvilka, oberoende af sin underkastelse under den prästerliga lagen, hade sina egna tankar om fromhet och om offer.

Israels uppgift är för honom icke som för Hesekiel en kultisk. Den består icke däri, att Israel afsöndrar sig från allt och från alla och lefver endast för Jahwehs tjänst i kultens former. Israel är för honom Jahwehs tjänare, *'ebed Jahweh*, men den tjänst det har att uträtta har intet att göra med traditio-

nella kultformer och är icke begränsad af nationella skrankor. Jahweh är för honom icke en gud jämte de andra gudarne; han är den Ende, den Allsmäktige, och i hans världsplan hafva äfven hedningarne en plats.

Hvad Deutero-Jesaja betydt för offrets historia kan sammanfattas i två punkter.

1:o. Offerkulten har för honom icke mer något värde, om än dess syfte enligt den populära uppfattningen af honom fattas fullt klart och erkännes såsom delvis berättigadt. Öfverhufvud har han vidrört offren med lätt hand, mera i förbigående, och som illustration till sina tankar. 40 15 ff. skildrar Jahwehs allmakt och storhet, huru »folken äro såsom en droppe i ämbaret och såsom ett stoftgrand på viktskålen», hur »han lyfter öarne såsom ett dammkorn».

»Och Libanon har icke bränsle nog
och dess djur förslå icke till brännoffer.»

Därmed har han angifvit, att offer, som bringas denne väldige Gud, äfven om de ha gigantiska proportioner, ändock blifva otillräckliga — och huru skola de kunna vara annat, då »alla folk äro såsom intet inför honom, såsom platt intet äro de af honom aktade».

»Men du har icke kallat mig, o Jakob,
så att du bemödat dig om mig, o Israel.
Ej frambar du åt mig dina lamm såsom brännoffer,
och icke hedrade du mig med dina slaktoffer.
Jag har icke tröttat dig med spisofer
och ej plågat dig med rökelse.
Ej köpte du åt mig för penningar välluktande kryddor,
och icke mättade du mig med dina slaktoffers fett.
Men du tröttade mig med dina synder,
plågade mig med dina missgärningar. —
Jag, jag vill utplåna dina öfverträdelser för min egen skull,
och vill icke komma ihåg dina synder.» 43 22 ff.

Af detta ställe har man velat draga den slutsatsen, att Deutero-Jesaja förebrår Israel, att det i exilen icke bragt offer åt Jahweh ¹⁾. Men såsom BUHL (Jesaja 585 f.) — mot förmodan

¹⁾ Se FRIES D. isr. kultens central. 88 f., MARTI Jesaja (MKAT X) 299.

enligt hans tolkning af kap. 1 — med rätta anmärker, är intet oriktigare. Man förbiser nämligen vid en sådan tolkning, att hela innehållet af kap. 43 kan, såsom vår svenska kyrkobibel (1878 års öfvers.) gör det, sammanfattas i dessa ord: »Herren räddar Israel utan någon dess förtjänst». Och vidare talar intet för, att Deutero-Jesaja, i strid med sina föregångare, skulle anse offren för förtjänstfulla handlingar, hvilka påverka Jahwehs vilja. Tvärtom är ställets syfte, såsom BÜHL framhåller, att motbevisa denna uppfattning.

2:o) Enligt det föregående skulle Deutero-Jesajas uppfattning kunna kallas för en förmildradt profetisk. Ty ehuru han visserligen underkänner offrets värde såsom kultform, låter han bero vid att det finnes, begagnar det i symboliskt syfte och inlåter sig icke i direkt polemik däremot. På detta sätt skulle hans uppfattning i viss mån kunna betraktas som en tillbakagång, så mycket mera ödesdiger som hans efterföljare intaga samma ståndpunkt som han. Men hans betydelse för offrets historia är en helt annan och långt viktigare än profeternas. Ty närmast från honom härleda sig tankar, som i förbindelse med offerbegreppet, blefvo det nya vin, som sprängde de gamla läglarne. Jag menar tanken på de rättfärdiges lidande såsom ett ställföreträdande. Hvilket än ursprunget må vara till den 'ebed-gestalt, som finnes i Jes. 52 13—53 13, — från detta deutero-jesajanska ställe ¹⁾ hafva de judiska skriftlärde härledt sin lära om de rättfärdiges lidande. Och såsom den yttersta konsekvensen af denna tanke hafva vi att betrakta den urkristna förkunnelsen, att Jesus Messias', den rättfärdiges lidande är försoningen för synderna, för hela världens synder.

På den allra närmaste tiden synes emellertid hvarken Hesekiel eller Deutero-Jesaja hafva utöfvat något afgörande in-

¹⁾ Om Deutero-Jesaja och 'Ebed-Jahweh, se bl. a. STADE Theol. I 306 ff., LUNDBORG Begreppet Herrens tjänare hos Andre-Esaïas, GRESSMANN Der Ursprung der israelit. jüd. Eschatologie 301 ff. — »Det finnes ingen grund att frångå Dt. Jes. de s. k. Ebed-Jahwe-sångerna», STADE a. a. 307 f. — Genom Gressmanns beaktansvärda arbete har till de föregående tolkningarne: den messianskt-kristologiska, den kollektiva och den individuellt-historiska, kommit ännu en — den messianskt-mytiska. Till den värdering af sistnämnda tolkningsförsök, som WALLEs lämnar i Den heliga geografien 409, kan jag delvis ansluta mig.

flytande. Exilen nalkades sitt slut. År 538 kunde med vederbörlig tillåtelse de judar, som ville, återvända hem. Denna tillåtelse skall i sig hafva innefattat ett medgifvande att återuppbygga templet. Men Hesekiels och Deutero-Jesajas högt spända förväntningar svekos af verkligheten. Folket såsom sådant återfördes icke, endast en del frivilliga begagnade sig af möjligheten att återvända hem. Och vidare synes önskan att återuppbygga templet hafva varit mycket svag. Härför talar den omständigheten, att först 17 år därefter tempelbyggnaden med allvar påbörjades — och detta efter energiska påtryckningar af de två profeterna *Haggai* och *Zakarja*. I hvad mån yttre hinder medverkat är ej godt att säga, men tempelbyggets uppskjutande synes framför allt hafva sin grund i den religiösa stämningen — eller rättare misstämningen: nu är ej tid att bygga, den messianska härligheten har ännu icke kommit. (Hagg. 1 2).

I själfva verket var det allt annat än ideala förhållanden, som rådde i Jerusalem. Vi höra talas om split och söndringar mellan de från Babylon återkomna och de i Judéen kvarblifna, om ränker och förtal hos de persiska myndigheterna, om de hedniska grannarnes försök att vinna fast fot i församlingen, om de rikas förtryckande af de fattiga, om förfärande okunnighet hos folket och endels obarmhärtig hårdhet, endels maklig slapphet hos dess ledare, och hur midt i detta virrvarr judar från Babylon, Esra och Nehemja, den ena resan efter den andra söka bringa den judiska församlingen i ett ordnad tillstånd. Detta lyckas också omsider, tack vare perserkonungens hjälp, framkallad genom det inflytande dessa män ägde. Genom den prästerliga religionslagens promulgation (445) blef den judiska församlingen slutgiltigt konstituerad.

Genom denna lag bestämdes offrets officiella ställning för århundraden framåt. Det är därför af synnerligt intresse att skärskåda de olika uppfattningar om gudstjänst och offer, som gjorde sig gällande under tiden före P:s promulgation.

Under tiden, till dess templet var uppbyggt, hade man väl nöjt sig med att frambära offer på ett altare på den gamla tempelplatsen.

HAGGAI (2 11 ff.) förklarar alla offer för orena, för besmittrade af den allmänna försumligheten i religiöst afseende. Man

ansåg det ej nödigt att uppbygga Jahwehs tempel, och så länge detta ej fanns, var det, menar H., med allting som om man befunnit sig i främmande land, det var orent. Först när templet var uppbyggt, kunde en för Jahweh välbehaglig offertjänst taga sin början.

MALAKI framställer svåra klagomål mot de offerande prästerna: De förakta Jahwehs namn, säger Mal. Hvarmed då, fråga de? Jo, säger M.: »I frambären på mitt (Jahwehs) altare, oren spis, och så frågen I: Hvarmed hafva vi ohelgat dig? Jo, därigenom att I sägen: Jahwehs bord är ringa att akta.» De frambära blinda, lytta och svaga djur, däri är, mena de, intet ondt. Men icke vore det värdt att bjuda sådant åt ståthållaren (den persiske), »månne han blifver nöjd med dig eller blifver dig bevågen?» Och icke nog därmed; dessa präster drifva lättsinnigt skämt med offren, de säga hånande: »si hvilken möda!» Folket är icke mindre, likgiltigt. Vid fullgörande af löften taga de det sämsta de äga; vid aflämnande af tionde till Jahwehs helgedom göra de sig skyldiga till bedrägeri. En förvånande ringaktning för offertjänsten måste hafva gjort sig gällande, så stor, att M., som nitälskar för riktig offertjänst, nödgas förklara, att Jahweh icke har behag i sådana offer, att hans namn vanhelgas därigenom, under det att — en oerhörd tanke — det upphöjes genom hedningarnas offergåfvor, hvilka, åt hvem det än frambäras, gälla Jahweh och af honom med välbehag mottagas (1 10 f., 2 12). En dom öfver Juda står för dörren, en rensning från dåliga element, men därefter »skola Levis söner få frambära åt Jahweh rätta offergåfvor, och Judas och Jerusalems offergåfvor skola vara välbehagliga för Jahweh liksom i forna dagar och i förra år». (3 3 f.).

Det heter Mal. 2 13:

»I öfverhöljen Jahwehs altare med tårar, med gråt och suckar, så att han icke mer kan se till offergåfvor eller med välbehag mottaga dem ur eder hand.»

Detta ställe innesluter i sig tre tankar, kvarlefvor af ett äldre uppfattningssätt, nämligen a) att Jahweh kunde vägra att mottaga offer, ty om de behöfde gråta var detta ett tecken till att Jahweh vredgades, och då voro deras offer icke välbehagliga; b) att sorg och tårar egentligen voro främmande för Jahweh.

religionen och offret; (se 1 Sam. 19 ff.); c) att fasta och därmed likställda (späkningar, gråt o. s. v.) utöfvade en inverkan på Jahweh. De två första försvinna i den följande utvecklingen, men den tredje började under exilen få en större betydelse¹⁾.

Och fråga är, om icke fasta m. m., עֲנָה נֶפֶשׁ ansågs för minst lika viktigt som offret. Då Esra med den andra skaran af exulanter återvände hem, var deras första gudstjänsthandling, en fasta för att utbedja sig lyckosam resa. Efter framkomsten offrade de brännoffer åt Jahweh, (Esra 8 21, 23, 35). Nu är det tydligt, att nöden har ingen lag, och att där inga offer kunna bringas, kunna de ej bringas; men likafullt står det klart, att fastan här trädte i stället för offret. Och hos de efterexiliska profeterna påträffas uttalanden, som bestyrka detta sakförhållande för den judiska församlingen, icke blott för exulanterna. De äldre profeterna hade i sin förkunnelse vändt sig mot offret såsom det hinder för religion och sedlighet, som måste bekämpas. Hos Trito-Jesaja och Zakarja har *fastan* i detta afseende intagit offrets plats. Jes. 58 3—8, Zak. 7 1 ff.

Så får vidare *sabbaten* en oerhördt stegrad betydelse. Enligt Hes. (20 10 ff.) synes laggifningen och sabbatens instiftande hafva samma värde. Enligt Neh. 13 18 är exilen förorsakad af att fäderna vanhelgade sabbaten. För Trito-Jesaja är sabbatens hållande det rätta förbundstecknet, äfven eunucker vinna därigenom tillträde till församlingen, Jes. 56 2—8, jfr 58 13.

Under exilen bragtes inga offer, men *golah'n* kände ett starkt behof att midt ibland hedningarna bevisa sig som Jahwehs folk. De »tecken», hvarigenom den kunde skilja sig från hedningarne, voro, förutom iakttagande af renhetslagarne, så vidt möjligt, regelbundna fastetider, men framför allt sabbat och omskärrelse. Därtill kommo äfven de religiösa sammankomster utan offer, från hvilka synagogerna säkerligen leda sitt upphof. Hes. 8 1, 14 1 ff., 20 1, Jes. 58 2 f., Hagg. 2 12 ff., Zak. 7 3 ff., Mal. 1 6 ff., 2 1 ff., Neh. 8 9 ff.

Så skapades genom exilens nödtvång en kult utan offer, hvars betydelse efter exilen icke minskades däraf, att offertjänsten upptogs igen. Ty denna kunde, efter den omstöpning den undergick under och efter exilen, aldrig mer blifva hvad den förr

¹⁾ Se STADE Theol. I 324.

varit — en hela folkets angelägenhet. Det var under exilen ådagalagdt, att man kunde undvara offer, däraf måste följa, att offrets anseende som gudstjänsthandling i hög grad minskades. Ställen sådana som Jes. 56 7 f., 60 7 neka icke detta. Det faller nämligen genast i ögonen, att offren på dessa ställen, om de än anses för ett tecken på den messianska tiden, dock hafva en underordnad betydelse. Ty det är att märka, att templets syfte bestämmes icke såsom offerplats, utan såsom »bönehus för alla folk», och vidare, att offren enligt 60 7 liksom Libanons cedrar (v. 13) skola tjäna till prydnad för templet. Dessa ställen stå således i den närmaste anslutning till Deutero-Jesajas tankar.

En rad af ställen i Jes. 56—66 uttala sig om offren på ett annat sätt. De kunna indelas i tre grupper: förkastelse af a) den synkretistiska kulten: 57 5—9, jfr 65 7, 11 f., b) mysteriekult 65 2—5, 66 17, c) all kult 66 1—4.

56 9—57 13 a synes skildra tillståndet i församlingen vid någon tidpunkt före Esras och Nehemjas reformer. Där härskar ondskan (57 1, jfr. 59 1—15); prästerna, folkets ledare, gifva ej akt uppå sitt kall, de äro nitiska endast då det gäller egen fördel (56 10 ff., jfr. Mal. 1 6 ff., 3 3); de rättfärdige och för Jahwehs lag nitälskande förtryckas och hånas af de världsligt sinnade (57 1 f., 4; jfr. 59 3, 7 f., 66 5, Neh. 3 33 ff., Mal. 1 13); dessa bära alla kännetecken att vara söner till det syndiga släkte, för hvars skull Jahweh lät Samarien och Juda gå i fördärfvet (57 3); de hafva ingenting lärt och ingenting glömt; de öfva samma kult »på höjderna och under evigt gröna träd»; i dalar och klyftor offra de åt Jahweh-Melek sina barn, i flodbäddarne sina dryckesoffer och spisoffer (57 5 f.); de hämta orakel från ammoniternas Melek (57 9); de hafva fruktbardemoners tecken vid sina dörrar (57 8). Denna synkretistiska kult förkastas af Jahweh; han låter sig icke nöja därmed (57 6); han har lång tid tegat stilla, men han bidar sin tid. I nödens stund förmå de falska kultobjekten intet (57 13).

WALLES (Studier öfver d. jud. förs:s uppkomst 271 ff.) anser, att detta ställe 56 9—57 13 a, jämfördt med dels 57 13 b—21, 59 1—15 a och 66 1—4 dels ofvan under b) anförda ställen, innebär icke endast ett förkastande af oriktig kult, utan en negativ uppskattning af offren öfverhufvud. Det är visserligen sant, att det af dessa ställen framgår, att en sådan synkretistisk

kult var härskande i församlingen, och att de Jahweh-trogna kretsarne befunno sig i minoritet, men att dessa ansågo en sådan kult förkastlig, är helt naturligt. De intogo tydligen en fast bekännelsestrogen ståndpunkt i öfverensstämmelse med Dt. och redan denna icke-offerfientliga ståndpunkt lämnar en tillräcklig förklaring till deras förkastelsedom.

Att dessa kretsar ännu mindre kunde godkänna den kult, som beskrifves i 65 2—5, 66 17, faller af sig själf.

Däremot måste jag i likhet med GRESSMANN (die in Jes. 56—66 vorausg. zeitgesch. Verhältn. 25) och WALLIS (a. a. 272) anse, att 66 1—4 innebär ett förkastande af både tempel och offer.

»Så säger Jahweh: Himmelen är min tron och jorden min fotapall.

Hvilket är då det hus I skullen bygga åt mig, och hvilket är det ställe där jag skulle taga min boning?

Och allt detta har min hand gjort, och allt detta blef till, säger Jahweh.

Och jag ser till den ödmjuke, och till den som har en förkrossad ande och till den som fruktar för mitt ord.

Den som offerar en oxe, han slår ihjäl en man,

den som offerar ett får, han vrider halsen af en hund,

den som frambär spisoffer, han frambär svinblod,

den som tänder rökverk, han ärar det som intet är.

Liksom dessa välja sina egna vägar och deras själ förlustar sig med sina styggelser,

så skall jag välja deras ofärd, och låta hvad de frukta komma öfver dem.

Emedan jag kallade dem och ingen svarade,

emedan jag talade och de icke hörde,

utan gjorde hvad ondt var i mina ögon

och valde det som ej täcktes mig.»

Om 66 1—4 är en enhet och detta ställe verkligen har en mening, synes denna vara den, att förf. (i detta fall icke Trito-Jesaja) förkastar både tempel och offer. Påståendet, att i dessa vv. bekämpas ett påtänkt samaritanskt tempel, under det att templet i Jerusalem anses för det enda tillåtna, saknar nämligen allt stöd i texten och motsäges af denna. Icke heller säges något om sinnelaget hos de människor som vilja bygga¹⁾. Svaret på den frågan, hvarför den som offerar en oxe är en människoslaktare o. s. v. har gifvits olika, men det riktiga torde VON ORELLI hafva funnit: V. 3 kunde man efter ordalydelsen ännu lättare än 1 11 ff. förstå

¹⁾ Se härom DUHM Jesaja² (NKAT III 1) 437 f., MARTI (MKAT X) Jesaja 406 f.

som absolut förkastande af det blodiga offret — — — —, men» — — — — enligt denne förf:s mening finnes en sådan tanke icke någonstädes i G. T. och följaktligen icke heller här. Då jag ofvan framställt en motsatt, som jag hoppas väl grundad mening, och dessutom anser det oriktigt, att prätta ett ställe för att bringa det till öfverensstämmelse med andra (56 7, 60 7), som a priori förklaras vara af samme förf., är jag oförhindrad att med VON ORBELL såsom den enklaste och mest osökta tolkningen af 66 1—4 se ett förkastande af offret, och att med GRESSMANN af detta skäl anse stycket icke härröra från Trito-Jesaja.

En sådan röst som Jes. 66 1—4 förklingade emellertid ohörd. Hesekiel segrade öfver Deutero-Jesaja genom den prästerliga lagens promulgation.

Två saker förtjäna att till en början uppmärksammas beträffande denna »Guds lag, gifven genom hans tjänare Mose». (Neh. 10 29). a) Den uppstod i exilen, där alla gamla traditioner ifrigt och sorgfälligt hade studerats, bearbetats, systematiserats och i likhet med Dt. förts tillbaka på en erkänd auktoritet, forntidens store gudsman, Mose (Esra 7 10 f.). Detta är en sida och icke den minst viktiga af exilens oerhörda betydelse. b) Denna lag kallas medelbart eller omedelbart »Guds lag och konungens lag», (Esra 7 26). Denna lag, som åsyftade att ännu strängare än förut varit möjligt afskilja judarne från hedningarne, framkom genom en hednisk konungs medverkan!

Dessa båda sakförhållanden bestyrka den förut gjorda iakttagelsen om den stora skilnaden mellan exulanterna och deras hemmavarande landsmän. Den religiösa lifaktigheten var på de förras sida, de voro ifrigt verksamma för att införa denna lag. De senare motsatte sig densamma såväl före som efter dess införande, men tvungos till en början genom det kungliga maktbudet att underkasta sig; sedan, då detta på grund af politiska förhållanden försvagats, betvingades de väl så småningom genom lagens egen makt öfver sinnen.

Den skuldkänsla hos exulanterna, hvarom Hesekiel så levande talar, var det som skapade denna beredvillighet att taga på sig Jahwehs ok. Denna känsla hade visserligen mindre afseende på dem själfva än på föregående generationer (Neh. 9) — och därför kunde deras uppgift, då det gällde att göra

Jahwehs vilja, endast blifva den att icke göra så, som deras fäder hade gjort.

Den stora synden i forntiden, den mot hvilken profeterna hade riktat sina hugg, var offerttjänsten i dess kana'anitiska gestalt. Dt. sökte inskränka den genom en åtgärd, till synes obetydlig och enkel, men i själfva verket af oerhörd vikt. En kompromiss mellan den profetiska åskådningen och folkreligionen har man kallat Dt. men detta kan med ännu större skäl sägas om P.¹⁾ »Det hedniska elementet i Jahwehs religion» som WELLHAUSEN (Gesch.⁵ 190) kallar kulten, blir i P. värdefullt material för lagen, men det är här så fullkomligt beröfvadt sin ursprungliga karakter och så bundet af de profetiska tankarne, att det icke blott är oskadligt, utan t. o. m. blifvit ett lydigt redskap i lagstiftarens hand för att skapa ett för Jahweh välbehagligt folk²⁾.

Hesekiel bildar i detta afseende öfvergången mellan Dt. och P. Den framtidsbild, som Hes. målar i 40—48 har P i hufvudsak förverkligat, i vissa afseenden har den bragt mer, i andra mindre. Den karakteristik af Hesekiels ställning till offret, som jag ofvan gifvit, kan därför på det hela taget gälla äfven för P. Såsom en allmän egendomlighet för Hesekiel anmärktes, att den yttre apparaten vuxit, formerna blifvit fastare, men att den religiösa idén försvagats. Detta gäller i ännu högre grad om P. Det angafs dessutom i 3 punkter huru detta i enskildheter tagit sig uttryck. Med hänvisning till dessa 3 punkter skall jag söka angifva i hvad mån P. gått längre än Hes. eller möjligen stannat bakom honom³⁾.

I. A:) I P:s lagstiftning har offerttjänsten fått en stegrad betydelse. Vid en jämförelse med Hes. och den förexiliska tiden visar sig detta i åtskilliga afseenden.

1:) Enligt P är Sinailagstiftningen så godt som uteslutande kultlagstiftning. Af Moses inrättas på Guds befallning offerttjänsten i Israel och folket undervisas om det rätta sättet att utöfva denna. Ty på sättet, ritualet, kommer det an. Offer före Moses nämnas icke, men i öknen tillämpas omedelbart,

¹⁾ Jfr STADE Theol. I 344.

²⁾ Jfr WILDEBOER Jahvedienst u. Volksrel. 25, WELLHAUSEN Gesch.⁵ 186.

³⁾ Jfr till det följande WELLHAUSEN Proleg.⁶ 60 ff., HOLZINGER Einleitung in den Hexateuch 392 ff.

utan den minsta svårighet, de gudomliga föreskrifterna. JE där-
emot kände icke offertjänsten såsom en speciellt mosaisk inrätt-
ning. Redan de första människorna offra. Och hur man skall
offra anses själfklart. Andra folk offra åt sina gudar, israeli-
terna offra åt Jahweh. En medlem af ett främmande folk, som
vill offra åt Jahweh, vet mycket väl, hur han har att göra, utan un-
dervisning. Motsatsen till profeternas uppfattning träder särdeles
klart i dagen. Både den profetiska och den prästerliga historiebe-
traktelsen är principiellt bestämd af ställningen af offertjänsten.
För båda är tiden för uttåget ur Egypten den klassiska epoken i
Israels religion, men enligt den förra kännetecknas denna af
frånvaron af offertjänst, enligt den senare af den rätta offertjän-
stens införande genom Moses.

2:) Hesekiel hade gifvit noggranna föreskrifter om tid,
rum och personal för utförande af offret, men förutsätter sättet i
öfrigt såsom bekant. P. fyller denna lucka, stundom genom ytterst
detaljerade bestämmelser — och ritualet har blifvit ett lagligen
fastställt, afslutadt helt. — Lev. 10 1 ff. berättar, att Nadab och
Abihu, hvilka bragt »ett obehörigt eldsoffer» *אֵשׁ זָרָה*, därför dö-
das (Lev. 10 1 ff.). Hvad som menas med »ett obehörigt eldsoffer»
är ovisst, i hvarje fall är det ett sådant som afviker från ritualet
i någon punkt. Detta är en synd, som bestraffas med döden.

3:) De dagliga, sabbats- och festoffren hafva ökats, delvis
fördubblats, antalet fester och dagar i festhögtiderna ökats.

4:) Allt det som hör till kulten är i hög grad *tabu*, mät-
tadt med dödbbringande helighet. Hesekiels intentioner äro i P. full-
följda. Det som skiljer dem, är P:s genomförda fiktion om den
transportabla ökenhelgedomen; men — mutatis mutandis — den-
nas isolering är genomförd på samma sätt som templets hos
Hesekiel.

5:) I spetsen för hela den väldiga kultapparaten står öfver-
steprästen *הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל*, ett för Hes. okänt äm-
bete, och efter honom komma de legitima prästerna, Arons söner.
— Då Korah, Datan och Abiram vilja usurpera prästadömet,
men dödas (Num. 16), är det att lägga märke till två ting, a:)
deras offer, ett rökoffer, är ett riktigt offer och därför verksamt;
b:) de dödas, emedan ingen, som ej är af Arons säd, får offra
rökelse inför Jahweh. — Prästernas vikt för kulten torde ock i
någon mån angifvas af den ställning, som prästvigningen har i

Ex. 29. Den är den första kulthandling som företages, den axel, omkring hvilken allt vrider sig, liksom i den romerska kyrkan de öfriga sakramentens verkan och giltighet beror på ordinationssakramentet.

6:) Prästernas inkomster hafva enligt P. ansenligt ökats, dels genom ökade andelar i offren, dels därigenom att förstlingar, animaliska och vegetabiliska, som förr voro offer, nu blifva afgifter till prästerna.

B) Men trots denna stegring har offertjänsten aflägsnat sig allt mer från lifvet, den har fått en abstrakt, en förändligad prägel, den är där uteslutande på grund af gudomlig befallning.

1:) Redan hos Hes. hade offermåltiden trädt tillbaka. P. går ännu längre. Hos Hes. verkade alla offer försoning, men P. fränkänner *zebach* זֶבַח שְׁלָמִים, תּוֹרָה, נִדְבָה, נִדְבָר, denna verkan. Vidare är den ändrade benämningen på altaret högst karakteristisk. Förr kallades det helt enkelt *mizbeach*, d. v. s. det som användes till *zebach*, numera heter det efter det viktigare offret *mizbeach ha-'olah*, brännofferaltare.

2:) Offermaterialet — vegetabiliskt eller animaliskt — bragtes förr i form af tillredd föda. Det lägges nu vikt vid, att det lämnas oberedt, och hvad vegetabilier angår, så utsökt fint som möjligt. Uttrycken לֶחֶם אֱלֹהִים, לֶחֶם אִשָּׁה, guds föda, eldberedd föda, äro tydligtvis endast kultspåkets döda ord. Att offren äro kvalitativt förstklassiga och kvantitativt rikliga, är naturligtvis endast af vikt såsom en gärd af lydnad och vördnad. Ett offerslag, som med ens vinner en betydande plats, är rökelseoffret. På försoningsdagen är det outhärligt och nästan det viktigaste offret.

3:) P:s offerlagstiftning är ett konstrikt schema med noggranna föreskrifter, när det eller det offret skall bringas. Brännoffret jämte de för JE och Dt okända *chattat*- och *ascham*-offren äro de viktigaste offren. P:s systematisering och specialisering af de olika offren och deras syfte är för den äldre tiden okänd. Den allmänna beteckningen för offer var då *minchah*, gåfva, hos P. förekommer det abstrakta *korban*: det som bringas nära (Jahweh).

4:) Det väsentliga i offertjänsten är *tamid*-offren, de som frambäras i oafbruten följd, dag efter dag, år efter år. Det offrande subjektet är icke familjen eller släkten (*mischpachah*)

utan (den abstrakta) församlingen (*ha-kahal*) d. v. s. egentligen prästerna. Här är det icke längre tal om att hjärtat, manadt af yttre anledningar, drifves att frambära offer. Den enskilde medverkar till kulten genom den skatt han erlägger. Visserligen står det hvar och en fritt att privatim frambära offer, men om dessa gäller det, att de frambäras på grund af lagens föreskrift och under i lagen angifna förutsättningar. De afgjordt viktigaste af dem, *chattat* och *ascham*, ha ett syfte som egentligen är främmande för offrets väsen. De andra, *zebach*-offrets underdelningar, hafva i likhet med de i P föreskrifna festerna förlorat sin naturliga karakter.

5:) Såsom en viktig del af den skrifna *torahn* blir offer-tjänsten ett föremål för studium — ej blott af präster och skrift-lärde, utan af folket. Och detta mindre från den synpunkten, att denna *torah* meddelar anvisningar för offertjänsten, än från den, att den meddelar Jahwehs vilja.

II. Förhållandet mellan Jahwehs nåd och offer syntes hos Hesekiel vara icke ett organiskt-naturligt, utan ett *mekaniskt-positivt*. Ännu tydligare framträder detta hos P. Två ständigt återkommande kulttermer följa efter de olika riterna: *רִיחַ נְחִיחַ* »till välbehaglig lukt» och *לְרִצּוֹן* »till välbehag».

1:) I de förut anförda ställena Gen. 8 21 och 1 Sam. 26 19 påträffa vi samma uttryck: »Jahweh kände den välbehagliga lukten och sade i sitt hjärta: jag skall ej mera slå o. s. v». — »Om Jahweh har uppretat dig — -- — så må han lukta *min-chah*». På båda dessa ställen tänkes offret utöfva moralisk-psykologisk inverkan på Jahweh, så att han ändrar sinne och vänder den vänliga sidan till. Hos P. är en annan uppfattning rådande. Om offret utföres såsom lagen föreskrifver, har det egenskapen att vara »till välbehaglig lukt». Detta är en abstrakt och generaliserande uppfattning. Den äldre tiden kände fall, då Jahweh var i den sinnesstämningen, att han vägrade att mottaga offer, och då var det tydligen icke »till välbehaglig lukt». Sådant är här uteslutet; lagen har en gång för alla dekreterat: offret är *lereach nichoach* när det utföres i enlighet med gifna föreskrifter.

2:) Det negativa uttrycket till *לֹא יִרְצֶה—לְרִצּוֹן*, »det är icke tacknämligt», fullständigadt af *לֹא יִחָשֵׁב* »det räknas icke till»

(Lev. 7 18), visar huru den tanken härskar, att det gäller, att i sina prestationer räkna med Gud. Nehemjas ord (Neh. 5 12): »kom ihåg, mig till godo, min Gud, allt hvad jag har gjort för detta folket», pekar dock på, att det icke endast var genom offer, som man förvärfvade sig förtjänst hos Gud. I själfva verket hade ett annat område af gudsdyrkan blifvit viktigare än offertjänsten.

III. 1:) Det har redan omnämnts, huru *golah'n* sökte och fann medel att afsöndra sig från hedningarne. Dessa medel äro systematiskt bearbetade och upptecknade i P., framför allt i H (Lev. 17—26). Under synpunkten, att Jahweh är helig, d. ä. kultiskt afsöndrad från hedendomens gudar, ställes den fordran, att hans folk skall vara heligt, d. ä. kultiskt afsöndradt från främmande folk. Denna fordran specialiseras i en rad af bestämmelser, som omspanna israelitens hela lif före födelsen och efter döden. Det är fordringar, som hvar och en har att iakttaga och som därför få ett enastående personligt intresse. Folkets religiösa lif är därför mycket mera bestämdt af ceremoniallagen i inskränkt bemärkelse än af lagarne rörande offertjänsten. Dessa senare kunde aldrig blifva af den vikt för den enskilde som den förra, de angingo först och sist prästerna. Och vidare fanns det en stor del judar, nämligen i diasporan hvilka ingen offertjänst ägde. Med hänvisning till Gen. 17 torde man därför kunna påstå, att hufvudvikten icke faller på offertjänsten utan på detta: »Vandra inför mig och var otadlig», en otadlighet, som gifver sig tillkänna i ett noggrant efterlevande af ceremoniallagens bestämmelser ¹⁾.

¹⁾ Jfr SMEND Relg.² 312, 320, WELLHAUSEN Gesch.⁵ 226. Man skulle emellertid fara mycket vilse och göra de prästerliga skriftställarne orätt, om man menade, att allt hvad P känner af lagar skulle vara dessa två hufvudgrupper: bestämmelser rörande offertjänsten och levitisk renhet; jfr STADE Gesch. II 1, 146 f. anm., KUENEN Volksrel. u. Weltrel. 159. Liksom Hesekiel i sin sammanfattning af plikterna (18 4 ff.) inrymmer en stor plats för det etiska måste det förutsättas, att det etiska hör med till P:s fordringar, vare sig det i de andra källskrifterna förefintliga stillatigande erkännes, eller det i P har blifvit själfständigt utbildadt, ristadt i dekalogisk lapidarstil, såsom sed var. Den senare möjligheten är föreslagen af MEINHOLD Sabbat u. Woche im A.T. 37 ff. Enligt M. hör dekalogen i Ex. 20 till P; jfr äfven MARTI Die Rel. des A.T. unter den Rel. des vord. Orients 68.

2:) Liksom hos Hesekiel blir offertjänsten ett medel att upphäfva verkan af sammanblandningen mellan heligt och profant, rent och orent, ett medel att godtgöra förseelser mot ceremoniallagen.

Det finnes emellertid i P. olika uppfattningar om medlen för försoningen.

En uppfattning finna vi företrädd af Lev. 17 11: »kroppens lif är i blodet, och jag har gifvit eder det för att stryka på altaret, att edra lif därmed må varda försonade, ty blodet försonar genom det lif, som däruti är». Denna tanke är utförd i bestämmelserna om offren i allmänhet, om den stora försoningsdagen och om de blodiga reningsriter, som icke kunna kallas offer. Offerdjurets värde består däri, att det lämnar blod. Ju större den förseelse är, som skall försonas, ju värdefullare är offerdjuret, ju utförliga blodmanipulationen.

En annan uppfattning gör sig förnimbar på andra ställen, enligt hvilka försoning verkas af a:) lösesikeln (Ex. 30 11—16); b:) af det som krigsbyte tagna guld (Num. 31 54); c:) af öfversteprästens diadem (Ex. 28 38); d:) af leviterna genom deras isolerande ställning (mellan helgedomen och folket), (Num. 8 19 jfr 1 53, 3 11 ff., 18 23 f.); e:) af de skyldiges straffande med döden (Num. 35 33); f:) af de trognas nitälskan för sin Gud (Num. 25 11 ff.); g:) af prästerlig förmedling utan offer (Num. 16 46 ff.). P känner således andra försoningsmedel än djuroffer och blod. De under a—d) anförda verka genom sitt samband med den regulära kulten understödjande på denna. Den försoning, som verkas af de under e—g) anförda medel har däremot afseende på utomordentliga fall, då den regulära kulten *icke räckte till* att försona. De af lagen föreskrifna offren till försoning kommo nämligen i fråga endast vid lättare synder, endast om de skett בִּשְׁגָגָה, d. ä. utan medveten ond afsikt. Men för de synder, som skett בְּיָד רָמָה, d. ä. med sådan afsikt, och hvilka straffades genom exkommunikation eller död, fanns det ingen försoning genom offer.

Höjdpunkten i P:s kultiska system är den stora försoningsdagen (*Jom ha-kippurim*), nybebr. *joma*, d. ä. »dagen») Denna fest har undanträngt de andra. Om den är yngre än dessa, såsom det i allmänhet antages, må vara osagdt. De andra blefvo

anakronismer, deras ursprungliga naturkarakter gick förlorad, anledningarne till deras firande råkade i glömska och försvunno. Den stora försoningsdagen är egentligen icke någon fest, en negativ fest med fasta, kunde man säga.

Lev. 16 består af flera olika stycken, hvilka hvart för sig beskrifva försoningsceremonien. Det är en försoningsfest, som motsvarar de två årliga hos Hes. (45 18 ff.) Hos Hesekiel gällde försoningen eller reningen altaret och helgedomen såsom varande medel för försoning. Här har festen själf blifvit ett försoningsmedel:

»Aharon skall lägga båda sina händer på den lefvande bockens hufvud, och genom någon man, som är tillhands, släppa honom fri uti öknen. Och bocken skall på sig bära alla deras missgärningar ut i ödemarken, när man släpper honom ut i öknen.» Lev. 16 21. f.

»På den dagen sker eder försoning, så att I blifven renade inför Jahwehs ansikte. En sabbats- och en hvilodag vare det för eder, att I skolen då spåka edra kroppar. Detta vare för eder en evärdlig stadga.» Lev. 16 29 ff.

Religionshistoriskt betraktad är den underliga ceremonien med syndabocken intet annat än ett stycke amalgamerad heden- dom af gröfsta slag¹⁾. Det är blott underligt, att den kunnat få plats i P. Den konstituerar emellertid knappast försonings- dagens väsen. »På den dagen skall Han försona eder», »dagen försonar», det är grundtanken i den senare judendomens vär- dering af försoningsdagen.

I den prästerliga lagen står offret där nästan som en själf- motsägelse. Den oerhörda apparaten motsvaras icke af det reli- giösa innehållet i offerkulten. Från religionshistorisk synpunkt måste denna lag, som dock gaf offret en utomordentligt fast och säker plats i den israelitiska religionen, betraktas som ett af hufvudmomenten i upplösningsprocessen. Men det behöfver icke sägas, att den judiska församlingen icke betraktade den så. P. åsyftade nämligen främst att gifva ett kultiskt system för grund- läggaude och befastande af den judiska församlingen.

Hos Hes. och P., hvilka uteslutande hafva detta praktiska syfte, sakna vi alla teoretiska förklaringar. Det skulle annars hafva varit af det största intresse att veta, hvad för tankar, som gömma sig bakom de mångfaldiga bestämmelserna om offer och

¹⁾ Se hos FRAZER, *The Golden Bough*² III 93—134.

försoning. Offer försonar, det är dess syfte, men på hvad sätt försonar det, och hvad är först och sist *försoning*?

Att tränga till botten af det dunkla ordet kipper torde åtminstone ännu vara omöjligt. Först ha vi den sinliga grundbetydelsen. Är denna, som somliga mena: »betäcka», eller som andra hålla före: »bortstryka». Vidare en betydelse, som på det närmaste sammanhänger med kofer, lösepänning, ekvivalent för lif. Slutligen den betydelse ordet har fått i Hes. 40—48 och i P, där det användes som teknisk term: »utföra en (för-)soningshandling», men hvad ligger däri¹⁾?

SMEND (Rel.g.² 328 f., anm.) anmärker, att den mening, som kipper i P. närmast synes äga, är: »skaffa någon skydd för en fara». KRAETZSCHMAR (Hesekiel, NKAT III 3: 1 288) framkastar, att det möjligen betyder: »genom kultiska förrättningar skydda för ondt (demoniskt inflytande)». Det synes som om SMEND vunnit sin mening genom filologisk analys, KRAETZSCHMAR däremot måhända sin genom religionshistorisk kombination. Dessa två tolkningar sammanfalla i hufvudsak, och hvad mera är, till dem leda förbindelselinjer från flera håll. Af vikt är härvid att fasthålla, att kipper i Hes. 40 ff. och i P. användes icke endast om personer, utan äfven om föremål: — »försona altaret». Samma föreställningskrets, samma ritus — handlingen med chattat-offrets blod —, samma syfte — förutsatt att SMEND och KRAETZSCHMAR hafva rätt —, möta oss i följande:

a:) i Pesach-ritus Ex. 12 7 ff. (P) — blodstrykningen på dörren, på det att fördärfvaren icke må skada.

b:) i de i babyloniska ritualtaflor upptagna handlingar, som utföras af ašipu-prästen. Där förekommer bl. a. kuppuru (jfr *kipper*), bl. a. kuppuru för huset, med blodiga offer och bestrykning med blod²⁾.

c:) i de af CURTISS blottlagda bruk och föreställningar hos de nutida semiterna: genom offer med blodstrykning, fedu (jfr.

¹⁾ Om Kipper och dess olika betydelser se SMEND Rel.g.² 328 f., STADE Theol. I 167, HERRMANN Idee d. Sühne i. A. T. 32 ff., BERTHOLET Leviticus (MKAT III) 3 ff., KÖBERLE Sünde und Gnade 18 f., ZIMMERN Beiträge z. Kenntniss d. babylon. Relig. 92 o. (Schrader-Zimmern) Keilinschr. u. A.T.³ 601 f. häfdar babyloniskt inflytande för kipper som kultterm. Här emot CURTISS Ursemit Rel. 38 ff., HERRMANN a. st., KÖBERLE a. st.

²⁾ Se ZIMMERN Beiträge 91 f., Keilinschr.³ 599, 601 med där anförda texter.

hebr. *padah*, *pidjon*, lösköpa, lösepänning), eller *keffare*, (jfr *kipper*, *kofer*) afvänder man fara för hus, barn, hjordar sjuka o. s. v.¹⁾.

Det är dock en skilnad mellan Hes. och P. å ena sidan och dessa folkliga bruk och tankar på den andra: hänsynen till andar, demoner, ginner, troll är hos dessa prästerliga teologer icke skönjbar. Den fara de räkna med är Jahwehs reaktion mot synden.

Jag anförde ofvan HUBERT o. MAUSS' åsikt om offret. Om nu offret, som de säga, är ett medium mellan den högre och den lägre världen, kunde man lägga hufvudvikten antingen på människans behof att komma i förbindelse med gudomen, då offrets egenskap att vara en gåfva, en bön till vänliga väsen företrädesvis betonas, eller på gudomens hemlighetsfulla kraft, som gör det nödvändigt, att det finnes ett medium. Då gudomen kungör sig såsom en sådan mörk makt, som det är farligt att utan vidare nalkas, blir det, som gör tjänst som medium, mer än annars till ett skyddsmedel. Om det redan om de israelitiska åkerbruksfesterna, där det rådde glädje inför Jahweh, gällde, att man icke fick nalkas hans ansigte med tomma händer (Ex. 23 15), hur mycket mera då, när man uppfattade förhållandet till Jahweh på ett allvarsammare sätt; det offer, som under sådan förutsättning frambäres, räddar den offrandes lif, det träder i stället för honom, det är lösen (se HUBERT o. MAUSS a. a. 134).

Den äldre kristliga teologien inlade i de israelitiska offren med förkärlek idén om *satisfactio vicaria*. I sin pröfning af den äldre teologiens metoder och resultat leddes den nyare bibelforskningen till det rakt motsatta: att förvisa denna tanke ur Israels tro såsom ohistorisk, dogmatisk konstruktion. Men detta knappast på vägande grunder, ty idén om *satisfactio vicaria* är — i sina grunddrag — äldre än kristendomen²⁾.

En offerteori, mer oförenlig med *satisfactio vicaria* än ROBERTSON-SMITHS, har väl icke framställts, och likväl betonar denne lärde, att när medvetandet om släktskap mellan människoätter och djurarter — den omstridda, för att ej säga bestridda grundvalen för hans system — försvunnit, var det helt natur-

¹⁾ Se Ursemit. Rel. 205—260.

²⁾ Se hos FRAZER a. a.² III 101—128.

ligt, att man sökte sig en annan förklaring, och en mycket närliggande sådan var då den, att offerdjuret offrades i stället för den offrande (Rel. Sem. 279, 322, 324).

Curtiss, som sökt primitiva bruk och föreställningar bland de nutida semiterna och som väntat att finna offret betraktadt som en sakramental kommunion — enligt Robertson-Smiths uppfattning —, fann däraf intet spår. Däremot fann han, att de nutida semiterna fatta det som ställföreträdande (a. a. 252 ff.) Det material han i detta afseende framlägger synes mig icke tillåta något tvifvel härom. Hvar och en kan också öfvertyga sig, att den tidsfärg, som ligger öfver de af honom anförda uttalandena, icke är från i går. Sådana tankar tillhöra i själfva verket urtiden.

I de babyloniska kilskriftstexterna, som äro betydligt äldre än G.T., finnes tanken på offret såsom ställföreträdande flerstädes tydligt uttalad, men formuleringen där — åtminstone i det af SCHRADER-ZIMMERN (Keilinschr. u. A.T.³ 597) anförda exemplet — verkar i mitt tycke långt mindre ursprunglig och bär spår af teologisk bearbetning.

Under sådana förhållanden vore det långt ifrån märkvärdigt, om tanken på offret såsom ställföreträdande förefunnos i G.T., och särskildt hos Hes. och i P., där de blodiga offren ha en så öfvervägande plats.

Det torde väl icke vara möjligt att afgöra i hvad mån begreppet kofer, lösepänning, ekvivalent för lif, ingår i kipper, eller i hvad mån offret kunde fattas som kofer. Men på ett ställe i P., Ex. 30 11—16, äro kofer och kipper satta i relation till hvarandra: den halfva sikeln fattas i v. 12 under synpunkten af: **כֶּפֶר נֶפֶשׁ**, lösepänning för lif; den tillskrifves i v. 15 f. egenskapen att försona: **לְכַפֵּר עַל-נַפְשֵׁיהֶם**. Det är här visserligen icke frågan om offer, men det framgår af detta ställe, att det icke finnes något praktiskt hinder för förbindelsen: kipper-kofer, och därmed icke heller för den tanken, att de offer, som hos Hes. och i P. hafva egenskapen att vara till försoning: lekapper, kunna fattas som kofer, lösepänning för lif, alltså ställföreträdande. Kofer-tanken ligger i själfva verket teoretiskt innesluten i betydelsen för kipper: »skydda för fara» (SMEND)

det som meddelar skyddet — det blödande offret — blir till lösen, såsom det fattas än i dag (CURTISS).

Det är en företeelse i Israels religionshistoria, som synes tala för uppfattningen af offret som kofer. Under de olyckliga 8 och 7 årh. öfvade känslan af synd och skuld — eller rättare medvetandet att vara i olycka — ett hårdt tryck och hade till följd en stegrad kult. Under denna tid hörde människooffer icke till det ovanliga. Äfven konungar i Juda läto sina barn »gå genom eld», 2 Kon. 2 16 jfr. 3 7 m. fl. Mika 6 6—8 talar om, hur man ifrågasatte, att gifva förstfödde sonen till offer för sitt lif, för sin synd. Äfven om icke förbundsboken i Ex. 22 29 kräver ett offer af de förstfödde sönerna, då det heter: »den förstfödde af dina söner skall du gifva åt mig», så gifver dock denna formulering ett stöd för dem, som ansågo sig böra göra det genom människo-offer. Människo-offren motarbetades visserligen af Jahwehismens officiella målsmän. Gen. 22 1—9 (E) — Isaks offer — söker visa, att Jahweh i stället för människoffer vill hafva djuroffer. Men hur nära förf. står folkreligionen, framgår däraf, att han ingalunda förnekar, utan tvärtom förutsätter, att Jahweh kräver människooffer; han anvisar dock djuroffer såsom en af Jahweh gillad utväg att slippa ifrån det förre. I motsats till en härskande uppfattning förklarar Jeremia, 7 31, 32 35, att Jahweh aldrig fordrat människoffer. Hesekiel sammalunda 16 20, 20 25 f., 31, 23 39, 32 37. Men något af allvaret dröjer kvar, då de båda förklara, Jer. 31 30, Hes. 18 4, 20: »hvar och en skall dö för sin missgärning», och »den själ, som syndar, hon skall dö».

Om det är härskande uppfattning, att egentligen endast människolif kan godtgöra skuld, då finns det för den, som erkänner den, endast två möjligheter, antingen att förklara: »den själ, som har syndat, skall dö», eller också att — divina auctoritate — anordna en systematisk substitution, ett försoningsinstitut, sådant som i Hes. 40—48 och i P., där två ting stå i förgrunden: synden och blodet genom offer. Äfven i P., synes hufvudsynpunkten vara den, att det är lif, som gifves för skulden, Lev. 17: 11: »blodet försonar för det lif, som däruti är». Nu är det känt beträffande kofer såsom ekvivalent i mordsaker, att det fanns fall, då man icke nöjde sig med kofer, utan kräfde lif för lif af mördaren eller hans släkt, 2 Sam. 21 3 ff.,

Num 35 31. Sådana fall, som kungöra, att substitutionen endast är fiktiv och konventionell och således icke behöfver godtagas, finnas äfven i P:s system. Det bestämmes, att den som syndat בְּשִׁגָּה, af ovetenhet får godtgöra sin synd med offer, men den, som syndar בְּיָד רָמָה, med berådt mod, utrotas ur samfundet genom död eller exkommunikation, hvilka från mer än en synpunkt äro identiska.

Från flera håll har det gjorts gällande, att i Hes:s och P:s system en äldre offeruppfattning har återupptagits med tillbakasättande af den kana'anitiska¹⁾. Det är blodriternas öfvervägande och gåfvotankens frånvaro, som man fäst sig vid. Det kunde då se ut, som om upptagandet af denna äldre uppfattning skett efter val, godtyckligt eller af kyrkopolitiska grunder. I mina ögon är detta motiv otillräckligt, då det gäller att förstå Hes:s och P:s offersystem. Den historiska utvecklingen kommer därvid icke till sin rätt. Detta sker däremot, om man följer de synpunkter jag ofvan angifvit och som jag här sammanfattar:

1:) kofer-tanken hör med äfven till urtidens offeruppfattning;

2:) då den kommer före hos Hes. och P., är detta sakförhållande historiskt bestämdt: a:) af den närmast föregående tidens öfverretade religiositet, b:) af det profetiska allvaret i betraktelsen af synden.

Jag har härmed icke velat påstå, att kofer-tanken i Israel i allmänhet skulle ha förekommit i den skarpt utpräglade form, som den äldre dogmatiken utan tvifvel menade, att vid ett offer den offrandes medvetande var detta: detta djur offras i mitt ställe, för min synd, för hvilken jag annars skulle ha dött. Om kofer-tanken, såsom jag tror, har funnits, har den säkerligen uppträdt i en vida mera obestämd form, en sådan, som utmärker så många af CURTISS' citat: blodet af detta djur är utgjutet, det skall skydda mig. Så som det heter i det klassiska stället Lev. 17 11: »Jag har gifvit eder blodet att stryka på altaret, att edra lif därmed må varda försonade». — Jag bestrider heller icke, att hos Hes. och P äfven en annan synpunkt är uppe, nämligen blodets egenskap att rena och viga. Men egentligen är

¹⁾ Se STADE Theol. I 300, HERRMANN a. a. 104--107.

detta endast en annan sida af samma sak, det är tillämpningen af faktum. —

Om tanken på ett ställföreträdande ligger bakom bestämmelserna om offer och försoning i författningsutkastet och i Prästkodex ¹⁾, och om den, såsom vi ha sett, har stödjepunkter bakåt, så äger den också stödjepunkter framåt. Ty när litet längre fram judiska och kristliga skriftställare uttala tankar om andliga offer, om personlighetens insättande som offer, är det från denna uppfattning af det konkreta offret de utgå: offret är en prestation, där det sker en godtgörelse för synden, ett ställföreträdande ²⁾. Denna tanke måste då hafva funnits till förut.

¹⁾ Jag anför två citat från nyare arbeten, hvilka gå i samma riktning som ofvanstående framställning. Hos J. KÖBERLE finner jag följande (a. a. 320 f. anm.): »Nicht also stellvertretende Strafe, wohl aber eine Art stellvertretender Darbietung eines niederen Äquivalents für den Menschen selbst findet im Opfer statt». J. Herrmann (a. a. 101 f.): »sollte nicht das — — Blut — — — als eine Art כִּפּוּר für die Sünde — — m. a. W. für das Leben des Sünders betrachtet gewesen sein? — — — — — Man würde dann, um das unbeliebte Wort (sic!) zu gebrauchen, von einer Art Substitution des Tierlebens für das Menschenleben zu reden berechtigt sein.»

²⁾ Se HOLTZMANN Neutest. Theol. I 67 f., PFLEIDERER Urchristent. I 241 f.

4. Det prästerliga systemets sprängning genom den andliga offeruppfattningen. Psalmerna och Vishetsskrifterna.

Genom den prästerliga lagens införande syntes de profetiska idéerna vara förkväfda och det prästerliga offersystemet utan gensägelse befastadt. Så var det dock i verkligheten icke. Vi erfara visserligen, hur i mackabéertiden en förstelning äger rum i Israels religion, en förstelning, som till stor del kan härledas ifrån den prästerliga lagen. Men under tiden mellan Prästkodex' införande och mackabéerkrigen rör sig den religiösa utvecklingen i mera fria banor, banor, som sedan icke blifvit helt öfvergifna. De förnämsta källorna till vår kunskap om denna tids inre historia äro *Psalmerna* och *Vishetsskrifterna*. I båda dessa litteraturgrupper skönjes en reaktion mot det prästerliga systemet, eller kanske hellre, det visar sig, att detta icke slagit igenom. I Psalmerna är kulten icke det stora försoningsinstitut, till hvilket P. ville göra den, utan »den sköna Herrens gudstjänst». Och där finnes heller intet af denna ex-opere-fromhet, till hvilken P. ofrivilligt inbjöd, utan hjärtats lefvande fromhet, som tager sig uttryck i åkallan och tacksägelse. Och Vishetsskrifternas anda är icke partikularismens, ritualismens, formalismens. Chokmah, visheten, såsom inbegrepp af all fromhet, har i sig upptagit profetismens etiska allvar, den folkliga moralens sunda visdom och den vida syn på lifvet, som human bildning skänker. Har härtill kommit inflytelser utifrån, från främmande, isynnerhet grekisk filosofi? Det skulle då vara på enstaka punkter, men knappast i fråga om anderiktningen såsom enhet.

I Psalmerna och Vishetsskrifterna afspeglas en förskjutning i offrets ställning.

I. Med fasthållande vid offret lägges hufvudvikten på åtföljande mera andliga gudstjänsthandlingar.

Det liturgiska språket kunde icke förbli detsamma. De gamle kunde uttrycka sitt hjärtas känslor genom offer, gestaltade på olika sätt med växlande känslöfärg: från den glada offermåltiden till det dystra brännoffret, som ingen fick röra. Men P. hade jämnstrukt allt efter sitt schema. Väl hade det anvisats olika slag af privatoffer: *chattat*, *ascham*, *todah*, *nedabah*, *neder*, men som det var, blef skilnaden mellan dem nästan försvinnande. Äfven förutsatt, att man inlade hela sin själ i det offer man frambar, förhållandet mellan dessa olika själsstämningar: den djupaste bedröfvelse till det högsta jubel, var icke lika med förhållandet mellan *chattat* och *todah*. Och därför kom hufvudvikten att ligga icke på de olika slagen af offer, utan i hvarje särskildt fall på den offren åtföljande *syndabekännelsen* (se Ps. 25, 32, 38, 51, 65), *tacksägelsen* och *lofprisningen*.

Ps. 22 26:

»Från dig kommer min lofsång i den stora församlingen
mina löften (*nedarai*) vill jag infria, omgifven af dem som frukta honom.»

Ps. 26 6 f.:

»Jag tvär mina händer i oskuld
och håller mig, Jahweh, till ditt altare,
för att låta höra tacksägelsens röst,
och förtälja alla dina under.
Jahweh, jag älskar ditt hus,
det rum där din härlighet bor.»

Ps. 27 6:

»Därför upphöjer sig mitt hufvud
öfver mina fiender rundt omkring,
jag skall offra i hans hydda offer med jubelskri (*zibeché teruah*)
sjunga och spela för Jahweh.»

Ps. 43 4:

»Sänd ditt ljus och din trofasthet, låt dem leda mig,
låt dem föra mig till ditt heliga berg och till din boning,
att jag må komma till Elohim's altare, till Elohim, min glädje och fröjd;
och prisa dig på harpa, Elohim, min Gud.»

Ps. 50 14 f., 23:

»Offra åt Elohim tack (*todah*)
och betala den Högste dina löften (*nedareka*)
och åkalla mig på nödens dag,
så att du kan lofva mig, när jag har frälsat dig.

— — — — —
Den som offrar tack (*zobeach todah*) han ärar mig.»

Ps. 54 8 f.:

»Då vill jag offra åt dig med frivillig hyllning (*binedabah*),
prisa ditt namn Jahweh, att det är godt,
emedan du har befriat mig från all nöd,
och mitt öga har fått se sin lust på mina fiender.»

Ps. 56 13:

»Jag är skyldig dig löften (*nedareka*), Elohim.
Jag vill betala dig tack (*todot*),
emedan du har frälsat min själ från döden,
mina fötter ifrån fall,
att jag kan vandra inför Elohims ansikte i de lefvandes ljus.»

Ps. 61 8 f.:

»Han (konungen) sitte på sin tron inför Elohim evinnerligen.
Nåd och trofasthet låt dem bevara honom.
Då vill jag lofsjunga ditt namn evinnerligen,
i det jag betalar mina löften (*nedarai*) dag för dag.»

Ps. 65 2, 4:

»Dig tillkommer lofsång i Sion, o Elohim,
dig betalar man löfte (*neder*)

— — — — —
Syndaskulderna äro mig öfvermäktiga,
våra öfverträdelser dem förlåter du.»

Ps. 71 22:

»Så vill jag ock tacka dig med strängaspel för din trofasthet, min Gud,
och lofsjunga dig på harpa, du helige i Israel.»

Ps. 107:17—22:

»De som voro sjuka för sin syndiga vandels skull,
och plågades för sina förseelser,
som vämjdes vid all mat
och voro nära dödens portar,
som ropade till Jahweh i sin nöd,
och hvilka han frigjorde från deras betryck,
i det han sände sitt ord och gjorde dem helbrädda,

och befriade deras lif från döden,
de skulle tacka Jahweh för hans nåd
och för hans under med människorna
och offra tacksägelsens offer (*wejizbechu zibeche todah*)
och förkunna hans verk med jubel.»

Ps. 116 16—19:

»Jag är din tjänare, din tjänarinnas son,
du löser mina bojar.
Dig vill jag offra tacksägelsens offer (*ezbach zebach todah*)
och jag vill prisa Jahwehs namn.
Mina löften (*nedarai*) till Jahweh betalar jag
i hela hans folks åsyn,
midt i dig, Jerusalem, Hallelujah!»

Ps. 119 108:

»O låt min muns frivilliga hyllning (*nedabot pi*)¹⁾ behaga dig, Jahweh.»

Jona 2 8—10:

»Då min själ försmäktade, tänkte jag på Jahweh
och min bön kom till dig, till din helgedoms tempel.

— — — — —
Med tacksägelsens röst vill jag offra åt dig (*bekol todah ezbechah*),
hvad jag har lofvat, vill jag betala. Hjälpen är hos Jahweh.»

Job 33 28—28:

»Han beder till Eloah och han är honom nådig,
han ser hans ansikte med jubel
och förtäljer för människorna hans frälsning,
sjunger för folket och säger:
Jag har syndat och förvrängt rätten,
men icke vedergällde han mig efter min skuld.
Han friade min själ från att nedfara i grafven,
och mitt lif fröjdar sig åt ljuset.»

Det har mött oss i de anförda ställena uttryck sådana som »tacksägelse», »frivillig hyllning», »löfte». Äro dessa uttryck identiska med den prästerliga lagens privatoffer: *todah*, *nedabah*, *neder*? Eller beteckna de endast andliga gudstjänsthandlingar utan offer? Mot det förra talar uttryck sådana som »offra med tacksägelsens röst», »munnens friviliga hyllning», »jubelskri-

¹⁾ Denna psalm, som andas den djupaste vördnad för lagen, känner endast ett andligt offer. Likaså de till samma eller en besläktad riktning hörande Ps. 141 och 69.

offer» och de ständigt återkommande uppgifterna om sång och musik såsom medel för tacksägelsen. För det senare finnes enligt min mening intet hinder, för så vidt nämligen icke dessa psalmer hafva användts i tempeltjänsten. Då så torde ha varit förhållandet, blir det alltid säkrast att förena dessa båda synpunkter. Jag ansluter mig därför till Duhm, då han i en anmärkning till det sist anförda stället, Job. 33 26 ff., yttrar: »Af sådana ställen borde man draga den slutsatsen, att vid frambärandet af ett tackoffer i templet lekmannen sjöng eller lät tempelsångarne sjunga en därför bestämd sång.» Hiob, (MKAT XVI) 162. Detta gäller templet och Psalmernas användning vid tempeltjänsten. Men utanför templet, i diasporan, och då Psalmerna användes för den enskilda andakten, är det otvifvelaktigt, att dessa termer fattades som andliga gudstjänsthandlingar utan offer, ett sakförhållande, som är betydelsefullt nog. Men de anförda ställena fästa närmast uppmärksamheten på något annat, nämligen därpå, att i tempeltjänsten sången och musiken hafva bytt plats med offret. Offret har blifvit en bisak, ett tillbehör. Detsamma framgår också af *Krönikeböckerna*, hvilkas intresse väl är fästadt vid tempelkulten, men mindre vid prästerna och offren än vid leviterna i olika funktioner, vid sången och musiken ¹⁾.

Gudstjänstens karakter bestämmes icke längre af offren, utan af sången och musiken:

Ps. 100 1—4:

»Tjånen Jahweh med glådje,
Jublen för Jahweh, alla jordens riken,
Kommen inför hans ansikte med fröjderop.

— — — — —
Betråden hans förgårdar med pris.
Lofven honom, välsignen hans namn.»

Ps. 102 22 f.:

»Man må förkunna i Sion Jahwehs namn
och hans lof i Jerusalem,
når alla folk församlas,
och alla konungariken, för att tjåna Jahweh.»

För de gamle var kulten höjdpunkten i lifvet, den var glådje inför Jahwe, och sådan är också den öfvertygelse, som

¹⁾ Jfr CHEYNE Das relig. Leben der Juden nach dem Exil 212.

tager sig uttryck i så många af Psalmerna. Men kulten har här lyfts upp på ett högre plan, det bärande elementet har blivit ett annat. Det är icke längre fråga om en sinlig lifsstegring: »att äta och dricka och göra sig glad inför sin gud». Det är öfverhufvud taget icke fråga om »mat och dryck», utan snarare om »rättfärdighet, frid och fröjd i helig ande» (Ps. 15, 24 3—5, 27 4, 42 5, 55 15, 63 8, 84, 122 1).

Psalmerna sätta ett ofantligt värde på templet. De fromme nästan identifiera Gud och templet. Hvad de vänta och få af Gud är för dem förmedladt af templet. Då de gå till templet, gå de att skåda Guds ansikte (Job. 33 26, Ps. 24 6, 27 8 f., 31 21, 42 2—4, 63 2). Till templet rikta de sina böner och därifrån kommer bönhörelse (Ps. 3 5, 5 8, 18 7, 28 2, 99 9, 134 2 f., 138 2). I templet är frid och därifrån kommer hjälp (Ps. 14 7, 17 8, 20 3, 27 5, 31 21, 53 7, 61 5, 68 6, jfr 36 9, 92 14). Men templet är icke detta i egenskap af offerplats, utan därför, att det är den punkt i världen, där Gud uppenbarar sig för de fromme och möter dem (Ps. 48 2 ff., 63 3, 65 3, 5, 68 18).

II. Sedliga och religiösa handlingar = offer.

Den andliga offeruppfattningen kommer till synes icke blott i den förändligade uppfattningen af tempeltjänsten, utan också i tanken på en gudstjänst utan tempel och en försoning utan offer.

Ps. 44:

»Offren offer af rättfärdighet och förtrösten på Jahweh.»

Ps. 51 19:

»Offren åt Gud äro en förkrossad ande,
ett förkrossadt och bedröfvadt hjärta
vill du, o Gud, icke förakta.»

Ps. 141 2:

»Min bön *gülle* inför dig såsom ett rökoffer,
mina händers upplyftande såsom ett aftnonfer.»

Ordspr. 10 12:

»— — — kärlek öfverskyler alla öfverträdelser.»

Ordsp. 16 6:

»Med godhet och sanning varder synd försonad
och genom Jahwehs fruktan undflyr man det onda.»

Sir. 33, 14 f., 30:

»Den som ärar sin fader, försonar synder.

— — — — —
Medlidande med fadren skall icke utplånas,
och i stället för synder skall det stå fast.
På olyckans dag skall det tänkas på dig.
Såsom is för tövader skall det borttaga dina synder.
Flammande eld utsläcker vattnet
och välgörenhet försonar synder.» (Jfr 40 24)

Sir. 18 20 f.:

»Inför domen pröfva dig själf,
så skall du i hemsökelsens tid finna förlåtelse.
Innan du kommer till fall, ödmjuka dig,
och på den tid, då du begått synder, ådagalägg bättring.»

Sir. 21 1:

»Min son, om du har syndat, så gör det icke mera,
och bed om nåd för dina förra synder.»

Sir. 28 1—5:

»Den som hämnas, undfar hämnd från Herren,
och alla hans synder blifva honom behållna.
Låt fara hvad du har på hjärtat, och bed därefter,
så skola dina synder förlåtas dig.
En människa fasthåller vid vreden mot en annan
och beder om frälsning af Herren.
Med en människa, som dock är såsom han, har han intet medlidande,
och han beder om nåd för egna synder!
Han själf, som dock är kött, fasthåller vid vreden,
hvem skall förlåta hans synder?»

Sir. 32 1—3 (35 1—3)¹⁾:

»Den som håller lagen, frambär ett rikt offer,
ett fridsoffer frambär den, som iakttagit budet.
Den som bevisar godhet bringar ett spisoffer,
och den som öfvar välgörenhet frambär ett loffer.
En för Herren en välbehaglig gåfva
är det att fly det onda,
och försoning att afstå från orätt.»

¹⁾ Öfversättningen af Sirach här och å andra ställen är efter SMEND Die Weisheit des Jesus Sirach hebräisch und deutsch. Om det afsnitt, i hvilket 32 1—3 ingår, se SMEND Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt XXXVI.

Syr. 39 5:

»Sitt sinne riktar nan (den fromme) på att söka
efter Herren, som har skapat honom,
och inför den Högste beder han om förbarmande.
Och han öppnar sin mun i bönen
och beder om nåd för sina synder.»

Tob. 4 71:

»Inför den Högste är barmhärtighet.
för alla dem, som beflita sig därom, ett godt offer.»

Tob. 12 8—12:

»Berömvärda äro bön med fasta och barmhärtighet och rättfärdighet.
— — — — —
Ty välgörenhet räddar från döden och renar från hvarje synd.
De som öfva barmhärtighet och rättfärdighet skola få långt lif.
— — — — —
Och nu, när I båden, bragte jag eder böneoffer inför den Helige.»

Dan. 4 24:

»Därför, o konung, låt mitt råd tackas dig,
och gör dig fri från dina synder genom allmosor
och från dina brott genom barmhärtighet mot de fattiga
om din lycka skall blifva varaktig.»

För de gamle — och för P. — var offret gudstjänst κατ' ἐξοχήν, 'abodah, men i de anförda ställena möter oss, liksom hos profeterna, tanken på en andlig tjänst utan offer. Denna tanke står i Psalmerna och Vishetsskrifterna i förgrunden. Äro nu icke offer och gudstjänst identiska, så är offret icke heller det nästan suveräna försoningsmedel, hvartill det gjordes af P. Finnes det en andlig tjänst, så finnas ock försoningsmedel af samma slag. I öfverensstämmelse härmed fattas förutsättningarna för att deltaga i kulten på ett motsvarande sätt: »Hvem skall gå upp på Jahwehs berg, hvem skall stå på hans heliga rum? Den som har oskyldiga händer och ett rent hjärta o. s. v.» — »Jag tvär mina händer i oskuld». Ps. 24, 26 6, jfr 73 6.

I en afhandling »Einleitung in die Psalmen» (ZAW 1897, s. 274 f.) yttrar B. JACOB: »För oss må begreppet 'offra' (af offerre = προσφέρειν = הקריב) genom tusenårig förvandling vara så förbleknadt, att vi utan anstöt mena oss kunna säga: 'offra tack'. För hebreern är detta alldeles omöjligt. För honom

betyder **זב** under alla omständigheter 'slakta' i helt konkret mening. Aldrig, så ofta än ordet förekommer, brukas det i öfverförd mening. Först en lagfientlig allegorik utbildade en fullständig typologi för det andliga offret.¹ Till Jacobs mening, att Psalmerna icke känna andliga offer, men helt gå i den prästerliga lagens anda, kan jag omöjligt ansluta mig och hänvisar i detta afseende till E. Königs grundliga kritik, St. Kr. 1906, s. 376 ff. Men det oaktadt innehålla JACOBS ord något beaktansvärdt. Först och främst fastslår han, att tanken »andliga offer» — för oss den enda möjliga — en gång i sin upprinnelse tangerat det omöjligas gräns. Vidare avslöjar han den åskådning, som tagit sig uttryck i denna tanke, såsom en lagfientlig, alltså en offerfientlig.

Syntesen »andliga offer» är i själfva verket en af de betydelsefullaste företeelser i religionens historia. *Zebach*, det var det djur, som slaktades och hvars blod stänktes på altaret; *minchah* den gåfva af vegetabilier, som uppbrändes på altaret. Så var det genom gammal häfd och på grund af lagens föreskrift. Men nu höras röster, som förkunna, att *zebach* icke har med blod att göra, utan med botfärdiga hjärtan (Ps. 51 19), att *minchah* icke är något som förstöres utan gagn, utan det, som tjänar till lindring af nästans nöd (Tob. 4 11). Detta är intet mindre än en revolution, men en af dem, om hvilka det gäller, att »hvad stort sker, det sker tyst»¹). Dess genesis undandrager sig också närmare undersökning. Det enda som kan sägas är, att det är en följd af en högre religiös uppfattning och af offerformernas försvinnande betydelse för medvetandet. Jämlöpande med tanken »andliga offer» är den ofvan omtalade »inre reningen».

Är nu denna åskådning offerfientlig? Jämförd med profeternas polemik är den det icke²). Den ton, som genomgår dessa utsagor, är icke den upprörda, som användes af profeter och agitatorer, utan den lugna, som utmärker den vise och läraren. Och i allmänhet är fientlig afsikt utesluten. Sirach, Tobit, Da-

¹) Hufvudvikten i de anförda ställena faller mindre på användningen af namnet 'offer', än på den genomgripande förändringen af begreppet 'gudstjänst'!

²) Jfr BUHL Psalmerne 22, not **, BOUSSET Rel. des Judentums² 121 f., anm.

niel, som känna »andliga offer», tala med stor hängifvenhet om tempelkulten i Jerusalem. Anmärkningsvärdt är ock, att en af de få psalmer, som polemiserar mot offret, 51, har i slutet fått en förmildrande tillsats, och upptagandet af namnet 'offer' är ju i viss mån ett erkännande åt det konkreta offrets förutvarande betydelse. Men i själfva verket var denna *religionsfilosofiska* åskådning, som utan ostentation ersatte det konkreta offret med ett andligt, ett vida allvarligare angrepp på offertjänsten än profeternas *religiöst-entusiastiska* förkastande. Den medförde väl icke offrets afskaffande, men när offertjänsten blifvit afskaffad, visade det sig, att det »andliga offret» ensamt var tillräckligt.

Då JACOB i det ofvan anförda uttalandet talar om »en lagfientlig allegorik, som utbildade en fullständig typologi för det andliga offret», tänker han förmodligen närmast på hellenismen. För den judisk-alexandrinska filosofien (se kap. 6) voro grofva, sinliga handlingar som offer, hvilka i grunden berodde på en antropomorfistisk uppfattning af gudomen, stridande mot en idealistisk världsåskådning. Det är därför en egendomlighet hos denna filosofi att söka borttolka allt, som står i vägen härför. Den allegoriserar, spiritualiserar, begagnar förhandenvärande former och begrepp, men fyller den med nytt, andligt innehåll. Hafva de nu ofvan anförda utsagorna om »andliga offer» sin rot uti denna filosofi?

För att besvara frågan är det först och främst nödvändigt att fastställa, hur hellenismen format tanken »andliga offer». Det finns i detta hänseende en skilnad mellan palestinensiskt och hellenistiskt uttrycksätt, — jag hänvisar till de i kap. 6 och 7 anförda hellenistiska och rabbinska ställena.

Den *rabbinska* riktningen, som håller sig till lagens bokstaf: offren i de föreskrifna formerna äro befallda, — djärfves icke säga, att en sedlig eller en religiös handling är offer, utan endast, att den *gäller*, räknas, anses, betraktas som offer ¹⁾. Den *hellenistiska*, som hyllar en allegorisk skrifttolkning och opererar med den dubbla synpunkten: stadgarnes kropp, den yttre bokstafven och deras själ, den inre meningen, kan utan vidare säga: denna handling *är* offer.

¹⁾ Formeln lyder b. *Berakot* 15 b GBT I 52 m. fl.: מעלה עליו הכתוב כאלו. Se LEWY Neubehr. Wörterb. III 652, BACHER Die exeget. Terminol. der jüd. Traditionslitteratur I 139 f., II 148 f.

Genomgå vi från denna synpunkt de ofvan anförda ställena, finna vi prof på båda nyanserna:

Ps. 141 2:

min bön *gälle* ¹⁾ såsom ett rökoffer.

Sir. 35 1 ff.:

den som håller Guds lag frambär ett rikt offer, o. s. v.

Tob. 4 11:

barmhärtighet *är* ett godt offer.

Ps. 4 4 är utom räkningen, då det icke är möjligt, att bestämma, hvad som ligger i uttrycket *וְכִי־צֶדֶק*, offer af rättfärdighet, som jag öfversatt det — antingen »rituellt korrekta offer», eller »offer, bragta med det rätta sinnelaget», eller — »rättfärdighet».

De öfriga, rätt talrika ställen, där det heter, att goda handlingar *försona* — utan att offer nämnes, — ha visserligen väl betygade paralleler i rabbinska utsagor, men en så allmänt fattad tanke kan ha hemortsrätt öfverallt.

Om tre ställen skulle det kunna påstås, att de begagna det hellenistiska uttryckssättet: Sir. 35 1 ff., Tob. 4 11, Ps. 51 19. Hvad de två förstnämnda ställena angår skulle detta kunna passa in. Sirach röjer annorstädes hellenistiska inflytelser, ²⁾ och Tobit, som dock i många afseenden företräder en ultra-judisk uppfattning, är skriven på grekiska ³⁾. Beträffande Psalmstället torde däremot allt annat tala emot hellenistiskt inflytande. Dess uttryck »offren åt Gud äro en förkrossad ande», torde i stället ha att göra med profetiska tankar. V. 18 innehåller ju den rent pro-

¹⁾ Om betydelsen af *וְכִי־צֶדֶק*, se DUHM Psalmen (MKAT XIV) 290, BUHL Psalmerne 854.

²⁾ Se BERTHOLET hos Budde Gesch. d. althebr. Litteratur 407 f., GFRÖRER Philo II (Krit. Gesch. des Urchristentums I 2) 18 ff. Detta hindrar tydligvis icke, att såsom SMEND, Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt XX sq., påpekat, Sirach var en försvarare af den fäderneärfda fromheten gent emot hellenismens *nedbrytande* tendenser. Karakteristisk är i detta afseende hans dubbla ställning till offret. Å e.s. betonandet af det andliga offret, å. a. s. uppmaningen att offra, emedan det är befaldt. Härom se nedan! Jfr ock MEINHOLD Die Weisheit Israels 123, BOUSSET Rel. des Judentums² 122, 135.

³⁾ Se SCHÜRER Gesch. III³ 177.

fetiska tanken: »Du har icke behag till slaktoffer, att jag skulle gifva det, brännoffer behaga dig icke». Och uttrycket רִיחַ נִשְׁכָּר »förkrossad ande», häntyder på Trito-Jesaja, hvars fromhetsideal detta är, Jes. 57:15.

Om hellenistisk åskådning har medverkat — hvilket beträffande Sirach och Tobit icke är uteslutet — så har den dock icke skapat tanken »andliga offer». Om till och med farisiesimen kände andliga offer — Ps 141 är måhända det första beviset härför — huru mycket mera då »de fria skott, som voro utgångna från profeterna». (WELLHAUSEN Gesch.⁵ 208).

III. Med ogillande af offret ersättes det med något andligt.

Ps. 40:7—11¹⁾:

»Slaktoffer och spisofer behaga dig icke. — — — Brännoffer och syndoffer fordrar du icke. — —

Se, jag har läst det i bokrullen, skrifven för mig.

Att göra din vilja, min Gud, är min lust, och din lag är i mitt hjärta.

Jag har förkunnat din frälsning i den stora församlingen,

mina läppar har jag icke tillslutit, Jahweh, du vet det.

I mitt hjärta är din sanning och din hjälp.

Icke har jag förnekat din nåd och din trofasthet.»

Ps. 51:16—19²⁾:

»Rädda mig från blodskulder, Jahweh, min frälsnings Gud, då skall min tunga jubla öfver din frälsning.

¹⁾ Se DUHM a. a. 118.

²⁾ Vers 20 f. är en senare tillsats, se DUHM a. a. 174 f., CHEYNE Relig. Leben 147 f. När det från andra håll påstås, att ingen motsägelse råder mellan v. 18 och v. 20 f., påpekar BUHL a. a. 353 f., att det väl ändå är att göra en dygd af nödvändigheten, om man i v. 18 f. inlägger den meningen, att Gud icke har behag i de offer, som man är förhindrad att bringa. SMEND, Relg.³ 425 anm. 3, gör en motsats mellan den hedniska offertanken, som vill böja Guds vilja och afvisas i v. 18 f., och den rätta, v. 20 f. Bortsedt därifrån, att texten icke ger anledning till en sådan åtskilnad, torde den hedniska offertanken få anses vara genom Hes. och P öfvervunnen, hvilket SMEND själf på ett annat ställe, St. Kr. 1884, s. 717, uttryckligen medgifver: »den hedniska offertanken var här (i den efterexiliska tempeltjänsten) fullkomligt förintad». Likasom ifråga om Jesaja söker BUHL a. st. försona den prästerliga åskådningen med den profetiska.

Herre öppna mina läppar, att min mun må förkunna ditt lof.
 Ty du har *icke behag till slaktoffer*, att jag skulle gifva det.
 Brännoffer behaga dig icke.
 Offren åt Gud äro en förkrossad ande,
 ett förkrossadt och bedröfvadt hjärta, vill du, o Gud, icke förakta.»

Ps. 69 31 f.:

»Jag vill lofva Guds namn med sång och upphöja honom med tacksägelse,
 och det skall tackas Jahweh *mer än* unga tjurar med horn och klöfvar.»

Ordspr. 21 8:

»Att göra rätt och rättfärdighet behagar Jahweh *mer än* offer.»

De profetiska orden om offertjänstens förkastlighet hafva säkerligen aldrig upphört att vara verksamma. Minst hafva de kanske förmått uträtta hos dem de närmast afsågo, ehuru väl de måste hafva bränt sig in i själen på dem som hörde dem (Jer. 26 16 ff.). Dessa ord stodo i en skärande motsats till det prästerliga systemet. Och underligt är, att de profetiska skrifterna icke blefvo föremål för ett förstörelsearbete, utan endast för ett vid-sidan-ställande af upphäfvande tankar. I vissa fall ansågs det nödigt att utspäda eller neutralisera dem — så i Jes. 1 12 ff. och framför allt i Jeremia-boken. Jeremia är den, som skarpast af alla profeter fördömt offertjänsten, men efter den prästerliga bearbetningen kunde man i den skrift, som bär hans namn, få läsa ställen sådana som 17 26, 31 14, 33 18. Att de profetiska orden icke råkat i förgätenhet, därom vittnar det förhållandet, att de med förkärlek citeras af senare tidens offerfientliga skriftställare. Och det finns skäl att antaga, att de öfvat ett starkt inflytande, äfven där ett sådant åberopande icke uttryckligen äger rum. CHEYNE (Origin of the Psalter 364) talar om en tänkareskola, som utgått från Jeremia — i motsats till den esraitiska — och som lagt in sin åskådning i psalmer som 40, 50, 51; och likaså förnimmer man i åtskilliga af Vishots-skrifterna, t. ex. i Ordspr. och hos Sirach en stark återklang af profetiska tankar. Oppositionen mot offertjänsten synes dock hafva funnits äfven inom andra kretsar. Ofvan under I ha anförts en del ställen, som visa, att de mera andliga gudstjänst-handlingarne i verkligheten fingo större betydelse än offret. Den chasideiska psalmen 69 uttalar detta direkt: det skall behaga Jahweh *mer än* offer.

Till de ställen, som efter profetiskt föredöme ogilla offret, höra äfven några andra, hvilka emellertid kräfva en behandling för sig.

IV. Offer utan gudligt sinnelag fåfänga.

Ordspr. 15 8:

»De ogudaktiges offer äro en styggelse för Jahweh, med de rättsinniges bön behagar honom väl.»

Ordspr. 21 27:

»De ogudaktiges offer är en styggelse än mer när de frambära det för brott.»

Sir. 7 8—10:

»Begå icke i fräckhet för andra gången en synd, ty redan vid den första skall du icke blifva ostraffad. Tänk icke: på mängden af mina gåfvor skall Herren skåda ned, och om jag offrar något åt Gud, den Högste, så skall han mottaga det. Var icke klenmodig, då du beder, och försumma icke att öfva välgärningar.» Jfr 5 4—6.

Sir. 31 21—24:

»Ett brännoffer af orättfärdigt gods är en befläckad gåfva, liksom ock de gudlöses offer icke är till välbehag. Icke har den Högste välbehag till de gudlöses offer, ej heller förlåter han synderna för en myckenhet af offer. Sonen slaktar i fadrens åsyn, den, som frambär ett offer af de fattiges underhåll.»

Sir. 32 14—20:

»Sök icke att muta Gud genom dina gåfvor, ty han skall icke mottaga dem, och förlita dig icke på orättfärdigt offer, ty Herren är domaren, och icke finns det hos honom anseende till personen. Icke känner han anseende till person till den armes ogunst, och dens bön, som lidit orätt, hör han. Den plågades klagan är ett välbehagligt offer och ropet om hjälp når till molnen.»

Då en förkastelsedom uttalas öfver de ogudaktiges offer, ligger den tanken närmast till hands, att det är de ogudaktiges, men icke de rättfärdiges offer, som förkastas, en tanke, som har stöd af Sir. 32 8 f. »Den rättfärdiges offer gör altaret fett och

vällukt kommer inför den Högste. Den fromme mannens offer är tacknämligt, och Herren skall förvisso hafva det i åtanke.» Men det synes mig, som om i de anförda ställena förkastandet sträckte sig äfven till offret öfverhufvud, eller åtminstone för så vidt det användes för att försona en begången synd.

I sin förklaring till Ordspr. 21 27 säger FRANKENBERG (NKAT II 3, 124) icke utan skäl: »Man förstår öfver hufvud taget icke, hvarför ett offer, genom hvilket en syndare ville försona sin skuld för en begången synd, skall reta Gud till vrede mer än ett annat offer». Detta vid första påseende något underliga ställe synes emellertid få en god förklaring, om man ger akt på följande:

a:) Den af P gjorda skilnaden mellan synder »i öfverilning» och »med upplyft hand» är icke möjlig att strängt genomföra. Det torde, såsom HERRMANN (Idee d. Sühne 93 ff.) antager, hafva tillkommit prästerna att i hvarje särskildt fall göra denna åtskilnad. P:s drakoniska bestämmelser och den judiska församlingens egenskap att i likhet med alla andra kyrkosamfund icke bestå af idel heliga gjorde det med all sannolikhet både önskvärdt och nödvändigt att därvid förfara så mildt som möjligt. Enligt lagens ursprungliga mening kunde offer till försoning bringas endast för lättare, hufvudsakligen rituella förseelser, medan de svårare voro uteslutna från försoning och medförde exkommunikation eller dödsstraff. De ofvan anförda ställena tala nu om brott eller svårare synder, hvilka anses kunna försonas genom offer. Det är därför troligt, att dessa ställen äro riktade mot en slapp botpraxis, som hade utbildat sig i den judiska församlingen.

b:) Åtskilliga af de anförda ställena förneka nämligen, att offer kunna försona. Flera angifva hvad som försonar: omvändelse, godhet och trohet mot nästan, välgörenhet.

c:) *I Psalmerna och Vishetsskrifterna skall man ock förgäfves söka ett enda ställe, där offret tillskrifves egenskapen att försona*¹⁾.

¹⁾ COUARD Die relig. u. sittl. Anschauungen d. alttest. Apokr. u. Pseudepigr. 127, anför i detta afseende Sir. 38 11, 45 16. Det förra stället, utsäger, så vidt man kan finna, intet om offret som försoningsmedel men i föreg. vers åberopas i detta afseende bot och omvändelse. Det senare talar om Moses' verk i dess helhet med anförande af den prästerliga formeln לַכֹּפֶר 'till försoning', alltså endast ett medelande af en historisk uppgift.

Men enligt P var offrets förnämsta syfte att åstadkomma försoning. Det torde därför icke böra nekas, att den förkastelse-dom öfver de ogudaktiges offer, som vi här hört uttalas, sträcker sig äfven till offret öfverhufvud. Förhåller det sig så, kunde man ju säga, att offret teoretiskt förlorat sin rätt att vara till. Detta är också innebörden af några andra ställen.

V. Offrets oförnuftighet.

Ps. 50 9—13:

»Jag vill icke taga tjurar ur ditt hus
eller bockar ur dina fällor,
ty mitt är allt villebråd i skogen,
och djuren på tusentals berg.
Jag känner alla fåglar på bergen
och det som rör sig på marken hör mig till.
Om jag hungrade behöfde jag icke säga dig till,
ty min är jordens krets och allt hvad däruti är.
Skulle jag äta tjurars kött
eller dricka bockars blod?»

Den första delen af denna psalm (v. 1—15) är riktad mot dem, »som iakttaga sin förbundsplikt genom offer» (KRAETZ-SCHMAR Bundesvost. 231). Där uttalas den tanken, att deras offer visserligen äro ihågkomna af Gud, och att han icke klandrar dem därför (v. 8), men de skola dock besinna, att djuroffer icke svara mot hans väsen och egenskaper (v. 9—13). De offer, som förf. däremot vill anbefalla, äro de andliga, tacksägelse, åkallan, lofprisning, löften (se ofvan sid. 67). Förf. har alldeles icke för afsikt att föreslå offrets afskaffande. Den vänliga tonen mot de offerande och äfven mot offren i v. 1—8 talar afgjort däremot. Ja v. 9—13 låter nästan som en apologi för offret, ett afvärjande af en oriktig uppfattning, som påbördas de offerande af motståndare. Ty det finnes väl ingen grund att med DUHM (Psalmen, MKAT XIV, 143) tänka, att folket i dessa tider verkligen hyste den meningen, som förf. bekämpar, att Gud åt offerkött och drack offerblod. Visserligen saknar man då, såsom Duhm påpekar, ett svar på den frågan, hvarför offer ännu skola fram-bäras. Men det är efter P flera än förf. till denna psalm, som stå svarslösa inför den frågan. Och det förekommer, att den skarpaste kritiken öfver offret och andra kultbruk är den omed-

vetna, den som i obehagade ögonblick undslipper sådana, som hålla på ifrågavarande bruks fullgörande.

Pred. 4 17:

»Gif akt på din fot, när du går till Guds hus,
och träd dit in för att lära
hellre än att gifva dårars offer,
ty de besinna icke, hur illa de göra.»

Pred. 9 2:

»Allt kan hända dem, allt, likasom det går dem alla lika,
den rättfärdige och den orättfärdige, den rene och den orene,
den som offerar och den som icke offerar
den gode liksom syndaren, den som går ed och den som skyr eden.»

Att den, som offerar, icke har det bättre än den, som icke offerar, synes som skäl emot offret vara ganska svagt. Inför den stora likgiltighet, som talar ur dessa Pred:s ord, falla i hvarje händelse alla skäl till marken. Det som är mest af intresse i det sista stället är antydningen, att det fanns människor, som icke offrade. Att de omnämnas, talar för, att deras antal icke var föraktligt. Sammanställningen med edsvägrande gör det möjligt, att essenerna åsyftas¹⁾. I »dårars offer — — de besinna icke hur illa de göra», har den skeptiske Predikaren däremot visat en öfvertygelse, som i skärpa icke lämnar något öfrigt att önska. Läroföredraget i templet intar för honom hufvudparten af gudstjänsten.

Sir. 32 1—4:

» — — — — framträd för Herren icke med tomma händer
ty allt sådant måste man göra, *emedan det är befaldt.*»

I v. 1—3 hade offret under spiritualiseringen nästan förflyktigats. Om det att hålla Guds lag, att vara barmhärtig, tacksam, att vända om från synden — om det är de rätta offren, hvad behöfs då ett konkret offer? Denna konsekvens vågar förf. icke draga, han hejdar sig tvärt. Det är visserligen sant, att denna andliga gudstjänst är den förnämligaste, men de i lagen föreskrifna offerformerna måste likafullt iakttagas, *emedan det är befaldt*. Detta är i själfva verket det enda svar, som gifves efter P, men ett positivt svar kan man icke kalla.

¹⁾ Se SIEGFRIED Prediger u. Hoheslied (NKAT II 3), 66.

det. Vi träffa på detsamma litet längre fram i olika variationer men med samma innebörd: det finnes icke längre någon förnuftig mening i offret utom möjligen en pedagogisk, som endast fastslår offrets oförnuftighet. Man fattar det som ett medel bland många att pröfva människans lydnad. Så heter det i den slaviska (II.) *Henok*:

»Herren Gud behöfver icke bröd, eller ljus eller spis eller boskap, utan därmed pröfvar han människans hjärta.» Rec. B. ¹⁾.

Såsom pröfningsmedel i detta afseende tjänade faktiskt hela ceremoniallagen, främst renings- och spislagarne, och kunde tydligtvis tjäna hvad som helst mellan himmel och jord. Ty det ligger i sakens natur, att, om man vill pröfva en människas lydnad, man därtill väljer antingen mycket svåra uppgifter eller ock sådana, hvilkas syfte den lydande ej genomskådar och om hvilka han måste fråga sig: hvarför, till hvad ändamål tjänar detta? När så den lagfromme svarar sig: emedan du får lön, så är därmed intet sagdt om offrens och de andra kultbrukens förnuftsgrunder. Det har endast bredts en slöja öfver dem, och man grubblar icke öfver »det, som ingen mänsklig varelse kan utforska» ²⁾ — det lönar sig icke.

Att Siraciden skulle hafva fattat offret såsom en besvärlig plikt jäfvas emellertid af många ställen. I de närmast följande vv. 32 6—11 förordar han, att de gåfvor man gifver åt Herren, förstlingar och tionde, skola gifvas med rund hand och villigt hjärta. Herren ihågkommer det och skall vedergälla gifvaren sjufaldt. Med dessa gåfvor afses icke, att de skola komma Herren själf till godo, — den uppfattning som Ps. 50 bekämpade — utan altaret (v. 6 f.), templet och prästerskapet, såsom stående i Herrens tjänst, jfr 7 31. Hans intresse för tempelkulten

¹⁾ Hos BONWETSCH: D. slav. Henochbuch 40 f. (i Abhandl. d. kgl. Gesellschaft d. Wissensch. zu Göttingen, Philol. histor. klasse, Neue Folge, Bd 1 1896—97, Nr 1). Recens. A. lyder (därst.): »Begär Herren bröd eller ljus eller slaktoffer, eller några som helst offer? Det är intet. Utan Gud begär ett rent hjärta och med sådant pröfvar han människans hjärta.» — Om denna skrifts beroende af Sirach se därst. s. 7. — Om Sirach-bokens stora inflytande för öfrigt se BOUSSET Rel. des Judentums³ 6 f.

²⁾ Beträffande sammanhanget: den begärda förnuftsgrunden för askan af den röda kon, se *mdr. Kohelet* r. VIII 3, WBR I 113 (auktor: R. Mana från Schaab, IV).

är i kap. 50 stegradt ända till entusiasm, men det är dess estetiska sida, som där rent mänskligt tilltalar honom.

I dessa två: lydnaden för lagen och fröjden åt det sköna i kulten, hafva vi att se de stöd, som uppburo offret, sedan dess religiösa innehåll gått förlorat, och det icke längre hade något teoretiskt berättigande. I och med gudsidéns förändligande hade offerttjänsten i själfva verket blifvit en anakronism. »Himmelen och alla himlars himmel kunna icke fatta dig, än mindre detta rum» (1 Kon. 8 27, 2 Krön. 2 6). »Skulle jag äta tjurars kött och dricka bockars blod?» (Ps. 50 13). För människor med denna uppfattning kunde offerttjänsten hafva värde endast såsom gudstjänstlig symbol och berättigande endast på grund af lagens föreskrift.

De anförda vittnesbörden ur Psalmerna och Vishetsskrifterna hafva gifvit vid handen, att offret förlorat sin förra plats. För dess berättigande är man nödd att skriva ett stort frågetecken, såsom af lagen anordnad försoningsmedel har det ingen betydelse; i gudstjänsten är det icke längre höjdpunkten; såsom uttryck för den enskildes fromhet har det fått vika för andligare former.

Vi ha kunnat urskilja tre stadier — logiskt, icke temporellt — i uppskattningen af offret inom Psalmerna och Vishetsskrifterna. I. lät offret träda tillbaka för andra gudstjänsthandlingar: offret blef tillbehör. II. kände en andlig tjänst, åt hvilken förlänades namn af offer, en gudstjänst af högre slag, som till synes lämnade den vanliga oförkränt. III. förkastade det konkreta offret. Den sista ståndpunkten var omedelbart bestämd af de profetiska tankarne. Den andra är närmast att fatta som ett öfvergångsstadium, men som sådant af utomordentlig vikt. Samtidigt med att man till det yttre fasthåller vid offerreligionen höjer man sig till religion utan offer. Den första, den mest konservativa, var helt visst den vanligaste, lekmannameningen.

5. Den judiska fromheten och tempeltjänsten.

Bousset yttrar i *Rel. des Judentums* 110^s f.: »den period i den judiska religionshistorien, som föregår senjudendomen, bär helt och hållet märket af en kult- och tempelfromhet.» Detta påstående är i stort sedt riktigt, om också med modifikation. Ty att den förmackabeiska fromheten »helt och hållet» bär detta drag, är utan tvifvel alldeles för mycket sagdt.

Och likväl, ehuru i Psalmerna och Vishetsskrifterna en betydlig förskjutning i offrets ställning ägt rum, finna vi en genomgående sympatisk stämning för tempeltjänsten. Betyder nu denna höga uppskattning af tempeltjänsten en motsvarande värdesättning af offret. Jag tror icke, att så är förhållandet. Det synes mig nämligen klart, att offret och kultfromheten öfver hufvud icke längre hafva sitt stöd i *offret själf* utan grunda sig på andra faktorer: religiösa, estetiska, nationella och sociala.

1. För att spara de religiösa till sist — det har ofvan framhållits, hur glädjen öfver det *estetiska* i kulten gör sig mäktigt hörd. Psalmerna genljuda däraf. Sången och musiken äro så mycket hufvudparten af kulten, att Gud kan sägas »bäras af Israels lofsånger». (Ps. 22 4). Till och med den kritiske Siraciden ryckes med af stämningen, när han skildrar offerprästen Simon:

»Huru präktig var han icke, när han skådade fram ur tältet,
när han trädde fram bakom förhänget.

— — — — —
— — — — —

När han anlade ärekläderna
och iklädde sig praktdräkten,
när han uppsteg till det majestätiska altaret
och prydde helgedomen rundt omkring.

När han tog offerstyckena af sina bröders händer
och själf stod vid altarets hård,
under det att en krans af söner omgaf honom,

— — — — —
alla Arons söner i sin härlighet
och Jahwehs eldsoffer i deras händer,
inför hela Israels församling,
till dess att han var färdig med tjänsten vid altaret
och med att ordna härden för den Högste.
Han sträckte ut sin hand öfver offerskålen
och gjorde dryckoffer af drufvans blod,
han utgöt det vid altarfoten
till en välbehaglig lukt inför den Högste, Allkonungen.
Då blåste Arons söner, prästerna,
på trumpeterna af drifvet arbete,
de blåste och läto tona ett mäktigt skall,
för att bringa folket i erinring inför den Högste.
Alla dödliga föllo då med hast
på en gång med ansiktet mot jorden,
för att tillbedja inför den Högste.
inför Israels Helige.
Och sången lät förnimma sin klang
och hän öfver folkmängden läto de det ljufliga jublet tona.
Och allt landets folk jublade
i bön inför Allförbarmaren,
till dess han var färdig med tjänsten vid altaret,
och hade framburit de vederbörliga offren.
Då steg han ned och upplyfte sina händer
öfver hela Israels församling.
Och Herrens välsignelse var på hans läppar
och han prisade Herrens namn.
Och ännu en gång föllo de ned
för att mottaga välsignelsen från Honom.»

En åskådlig bild af de vackra ceremonierna vid fram-
bärandet af förstlingar gifver *m. Bikkurim* III 1 ff., GBT I 317 ff.
Med beundrande vördnad beskådades templet. Om det af Herodes
den store restaurerade templet heter det: »den som icke sett
den herodianska praktbyggnaden, har han aldrig sett någon skön
byggnad», *b. Baba batra* 4 a, GBT VI 928, jfr. *Aristeasbr* 84
KAP II 12 samt Mk 13 1 f., Mt 24 2, Sk 21 5. De anförda stäl-
lena visa, att templet och tempeltjänsten voro folkets skatt och
stolthet, men ock, att den makt, som gudstjänsten hade öfver
sinnena, till icke ringa del grundade sig på det estetiska i
kulten.

2. Liksom den på Gud riktade delen af kulten undergått en förändring och förändligats, så skedde det ock med dess *sociala* sida. Bordsgemenskapen hade skjutits åt sidan; det är en andlig samhörighet, som åsyftas och eftersträffas af dem mötas i Guds hus. Diaspora-juden gladdes, då man sade: »Vi vilja gå till Jahwehs hus». (Ps. 22 4). Vid de stora festerna sparades icke på offer — *Aristeasbr.* 89 KAP II 12 f. talar om myriader offerdjur. Men de långväga pilgrimerna hade väl ett annat syfte än att frambära offer: att få komma till Herrens hus, att få vara med den högtidsfirande församlingen, fjärran från de gudlösa.

3. Jerusalems tempel blef så en samlingspunkt för judar i hela världen. Det var i själfva verket den *nationella* medelpunkten. Den judiska staten var en kyrkostat, dess högsta världsliga öfverhufvud var under långa tider tempelkultens förståndare, öfversteprästen, såsom president i synedriet. Det band som förenar medlemmar af samma folk genom uppoffring för gemensamt syfte — skatten — var kyrkoskatt, afgifter till templet och dess prästerskap. Det nationella språket var religionsspråket, men icke det dagliga lifvets språk. Det finnes väl intet folk, som så lidelsefullt fasthåller vid sin nationalitet som judarne, men tecknet på den nationella samhörigheten har i alla tider varit den gemensamma religionen. Så länge templet stod, var det ett sådant tecken. Under de sista århundradena af dess bestånd fick det emellertid i detta afseende träda tillbaka för andra.

4. Offret och tempeltjänsten voro icke minst beroende af rent *religiösa* faktorer som icke hade något att göra med deras väsen.

a. Såsom beståndsdel af den prästerliga lagen hade offret ett värde, som icke behöfde sammanhålla med en religiös uppskattning af offret såsom sådant. Äfven de som uttala sig mest kritiskt om offrets berättigande, såsom *Sirach*, fasthålla vid det samma af detta skäl. Med en sådan betraktelse var det i sig likgiltigt *hvad* som var befaldt i lagen; hufvudsaken var, att något var befaldt. Offret var alltså en del af laglydnaden. Detta är den uppfattning, som tydligt gör sig kunnig i *Tobit*, *Jubiléerboken*, *De 12 patriarkernas testamente*, II. *Henok*.

b. Templet var naturligtvis från början offerplats, men såsom en medelpunkt för den israelitiska religionen blef det centrum äfven för annat än offertjänsten. Salomos bön vid invigningen af templet (1 Kon. 8, 2 Krön. 2) är i så måtto egen- domlig, att templets bestämmeelse angifves icke såsom offerplats, utan snarare för att begagna III. Jesajas ord som »bönehus för alla folk». Där kunna israeliter och främlingar bedja med visshet att bli hörda, dit kunna de, frånvarande, rikta sina böner. Det är ju icke underligt, att bönen på ett kultställe ansågs särskildt verkningsfull — det var gammal folktro —, men här synes verkligen bönen vara det förnämsta. *Predikaren* (4 17) anbefallde, att då man gick till templet, man skulle gå dit för att höra *läroföredraget* och icke för att offra, jfr. II. *Henok* 51 4 (Bonwetsch 44). Efter exilen hade väl religiösa sammankomster börjat hållas i templet. Äfven efter synagogernas uppkomst fanns det i en pelarhall i templet, *lischkat ha-gazit*, en synagoga eller ett lärohus. I samband med offren hade man i templet dagliga bönestunder och i de s. k. offervittnesandakterna hade skriftläsningen en fast plats. Andaktsfulla besökare hade därför mycket annat som tilldrog sig deras uppmärksamhet än själfva offertjänsten. Af nytestamentliga vittnesbörd ¹⁾ veta vi, att läroförodragen och bönestunderna i templet voro talrikt besökta. Denna art af fromhet hade emellertid i sig intet med offertjänsten att skaffa. Om den ock till en början hade anslutit sig till templet, förblef den icke bunden vid detsamma; den fick sitt egentliga hemvist i synagogorna. I templet förvarades, fastkedjade, normalexemplar af torah, det fanns likaledes särskilda tempelämbetsmän, korrektorer, hvilka hade att jämföra och rätta afskrifter af torah ²⁾. Dessa anordningar hafva heller icke direkt med offertjänsten att skaffa. I hvarje fall sammanhänger deras betydelse närmast med den fromhet, som hämtade sin näring ur de heliga skrifterna. Slutligen var den judiska kyrkostatens högsta myndighet, syndriet, bunden vid templet, dess rättsgiltighet var beroende däraf ³⁾.

Templets betydelse sammanhänger således icke uteslutande med offertjänsten. Äfven utan offer hade den gamle siarens ord kunnat förverkligas:

¹⁾ Mt. 21 23, 26 55, Mk. 14 49, Lk. 2 46, 20 1, 21 37, Joh. 18 20, Ap.-G. 3 1 ff. 5 42.

²⁾ Se GRÄTZ Gesch. III⁴ 110.

³⁾ Se GRÄTZ Gesch. III⁴ 14.

»Kommen, låtom oss gå upp till Jahwehs berg,
till Jakobs Guds hus,
att han må lära oss sina vägar,
att vi må vandra på hans stigar,
ty ifrån Sion utgår torah,
och Jahwehs ord från Jerusalem.» Jes. 28, Mika 42.

I midten af den tidrymd, som begränsas af den efterexiliska församlingens grundläggning och Jerusalems förstöring, skedde en egendomlig omgestaltning af den israelitiska religionen.

Den judiska församlingen hade redan vid sin grundläggning haft att bestå en kamp med främmande element. Då FRIEDLÄNDER (Gr. Philos im A.T.) häfdar, att denna kamp fortsattes under den följande tiden och gestaltade sig till en kamp mellan de gammalfromme och de af grekiska inflytelser påverkade, och då han vidare ur Psalmerna och Vishetsskrifterna vill läsa ut skildringar af denna kamp, synes han mig i hufvudsak hafva rätt. När Antiokus Epifanes riktade sitt angrepp mot den judiska religionen, möttes han nämligen på halfva vägen af dessa grek-vänliga judar, företrädesvis funna bland de högre kretsarne. Han rönt emellertid ett våldsamt motstånd från folkets och de frommes sida och det blef ett religionskrig med död och marter för dem, som icke ville förneka judendomen.

Det syriska religionskriget medförde viktiga följder för Israels religion. Det som i detta afseende kan iakttagas är *en omläggning af den judiska fromheten i enlighet med Esras intentioner*.

Den syriska religionsförföljelsen skaffade seger åt de gammalfromme. Antiokus, sätt att gå tillväga kunde endast uppfattas som ett utmanande försök att pröfva, hur långt judarne tålde kallt stål. Det blef tydligt, att judendomen stod på spel. Då löstes bundna krafter, då skedde en samling för fädernas tro. Denna samling kan betecknas som en reaktion mot helle nismen och en återgång till de principer, som besjälade Esra. Den rörelse, som så satts i gång af faran, blef icke en öfvergående. Den lefver kvar i fariseismen¹⁾, den lefver kvar än i dag i den rabbinska judendomen.

¹⁾ Beteckningen af fariséerna såsom de skriftlärdes parti torde vara fullt tillräcklig. Med mackabéerkrigets fromme, *chasidim*, äga de i hvarje fall organiskt samband; se för öfrigt WELLHAUSEN Phariseer und Sadducäer, Geschichte⁵ 295 ff., SCHÜRER Gesch. II⁴ 447 ff.

A. Då Esra, »den skriftlärde», införde Prästkodex, eller förberedelsevis ännu tidigare, då Chilkijah fann »lärans bok», i templet (2 Kon. 22 8), lades grunden till en ny religiositet, och denna var färdig att utbildas, då man under tidernas lopp fått en samling heliga skrifter ¹⁾).

Auktoriteten i religionen på tidigare stadier är bunden vid personligheter, som fått gudomlig vigning, vid inspirerade gudsmän och orakelgifvande präster. De förra hafva sin auktoritet i sig själf. De hafva mött gudomen och stå i förbindelse med den, och veta följaktligen dess vilja. De senares auktoritet beror på deras samband med heliga kultställen, där gudomen en gång uppenbarat sig och fortfarande gör sig förnummen och kungör sin vilja. I båda fallen är det tal om gudomens närvaro på ett visst håll. Men så blir det icke mera, då de personliga uppenbarelseorganen ersättas af de skriftliga, eller rättare, då den närvarande och den kommande tidens män få vika för en gången tids, en tids, som man sätter som religionens klassiska. Uppkomsten af en helig skrift drager ett streck under den föregående utvecklingen. Hvad som finnes af uppenbarelse tillhör det förgångna — punkt och slut. Därefter finnas inga inspirerade gudsmän — inga profeter i de gamles slag hafva framträdtt efter P., de apokalyptiska författarne hafva dolt sig under forntidens stora namn, — orakelgåfvan i templet kommer i försvinnande — den talmudiska traditionen omtalar som en brist hos det andra templet, att dess prästadöme saknade urim och tummim.

Behöfdes en personlig förmedling för att erfara gudomens dunkelt kända, mer eller mindre hemlighetsfulla vilja, så var emellertid en sådan förmedling icke mindre nödvändig, då den gudomliga viljan förelåg skriftligt fixerad. Ty den hade icke en form, som var tillgänglig för hvar man, i hvarje fall ansågs den icke hafva det. Det uppkom ett nytt religionsstånd, *de skriftlärde*. Dessa ville säkerligen icke vara något annat än trogna tolkare af skriften, men för så vidt de hade egna tankar och lefde i en tid, som hade särskilda behof, måste det dock blifva oundvikligt, att en fortbildning ägde rum på skriftens

¹⁾ Jfr t. d. följ. om heliga skrifter och de skriftlärde WEBER Jüd. Theol.² 80 ff., SCHÜRER Gesch. II⁴ 363 ff., BOUSSET Rel. des Judent.³ 164 ff., 190 ff.

grundval. Det utbildade sig i jämbredd med — senare i en viss motsats till — den skrifna torah, *torah schebiketab*, den muntliga, *torah schebe'al peh*, d. ä. traditionen, hvars kyrkliga giltighet stöddes genom härledning från Moses själf.

I kampen mot hellenismen härdades den judiska fromheten. Den drog sig tillbaka till sig själf. Den behöfde ett fast bålverk och ett sådant ägde den i sin Guds lag, skriftligt formulerad. Det var ett värn att sätta emot den inträngande störflo den af hellenisk odling, hellenisk litteratur däribland icke att för glömma. Det skapades nu en åtskilnad mellan heliga skrifter och profana skrifter. Heliga skrifter förorena händerna, *m. Jadajim* III 5, Surenhusius VI 487, jfr '*Edijot* V 3, GBT VII 1137, profana skrifter göra det icke. De förra förses på grund här af med omhölje — alltså ett tecken till en boks kanonicitet — *b. Sanhedrin* 100 a., GBT VII 437. Redan i prologen till *Sirach*, (2 årh.) nämnas tre grupper af heliga skrifter: »lagen, profeterna och de andra». Kanonbildningen var då icke afslutad, men i sina hufvuddrag färdig. I denna kanon kom emellertid lagen, torah, att intaga ett mycket viktigare rum än de båda andra, som betecknades med namnet kabbala, d. ä. tradition. Torah är af Gud själf, de öfriga genom mänsklig förmedling, »i den helige ande»¹⁾. [En rulle af kabbala får säljas för att man därmed må köpa en torah-rulle, men icke tvärtom]. Skriften, och särskildt torah, är därför högsta norm i trosfrågor. Det ordet »det är sagdt», »det är skrifvet», afgör alla religiösa frågor; den muntliga traditionens giltighet är beroende af dess härledning ur skriften.

Motsatsen mellan heliga skrifter och andra och betydelsen af helig skrift öfverhufvud blir särskildt af vikt, då det gäller föreläsningen i synagogan; i denna egenskap kallas skriften *Mikra*, det lästa.

Af det religiösa innehållet i skriften närde sig de fromme. Guds ord är deras fötters lykta och ett ljus på alla deras vägar. Ps. 119 105. I de heliga skrifterna mena de sig hafva evigt lif. Job. 5 89. Denna inre värdesättning af skriften stod tillsammans med en yttre. Skriften var *kodesch*, en helgedom, — ett helighetsmedel. Den som förgriper sig på heliga skrifter begår ett

¹⁾ Se KLEIN hos FRIES Jesu lif 204 anm. 1, WEBER a. a. 82.

helgerån, som om han vanhelgade templet. *Josephus. Ant. XX* 5, 4, Niese IV 295 f., berättar om en romersk fältherre, som för att lugna judarnes förbittring lät döda en soldat, som sönderrifvit en torah-rulle — annars var dödsstraff stadgadt för vanhelgande af templet. Det var ett tecken till fromhet att äga och bära med sig heliga skrifter. »R. Jochanan b. Zakkai (m I) gick aldrig 4 steg utan torah och tefillin», b. *Sukkah* 28 a., GBT III 75, jfr b. *Ta'anit* 20 b, GBT III 478. Heliga skrifter i enskildas ägo omtalas flerstädes 1 Mack. 156, m. *Jebamot* XVI 7, Surenh. III 55, jfr 2 Tim. 3 15, 4 13. Den religiösa vördnaden för skriften hade emellertid en baksida — dess användande i magiskt syfte.

Stod så skriften i medelpunkten af fromheten, fingo de *skriftlärde* en motsvarande plats. Esra var präst och skriftlärde på en gång, men snart löstes dessa funktioner från hvarandra, prästerna befattade sig blott med tempeltjänsten, de skriftlärde blott med skrift och tradition. Det är ovedersägligt, att i nytestamentlig tid de skriftlärde och icke prästerna voro de ledande i Israels religion. I Krönikeböckerna sättas leviter och skriftlärde i samband med hvarandra, 2 Krön. 17 7—9. Omöjligt är icke, att detta stånd till stor del rekryterades af leviter, då dessa kunde hafva skäl att vara missnöjda med sin underordnade ställning i templet.

De skriftlärdes inflytande på sitt folk och det anseende de åtnjöto, var icke ringa. De voro folkets andlige ledare och folket gick i deras spår. De voro teologerna ex professo, och då Guds och rikets lag var en och densamma, äfven juristerna. De voro folkets verkliga själasörjare och de handhade all undervisning, den lärda och den elementära. Fromhet och skriftlärdom blefvo identiska. Den som ville vara verkligt from måste vara hemma i skriften. Hillel sade: »Ingen bor (tom, obildad) är from, ingen 'am ha-ares (icke farisé) skyr synden», m *Abot* II 6, GBT VII 1155.

Men det var icke så, att för hvar och en, som åstundade, möjligheten stod öppen att utan vidare förvärfva sig en sådan fromhet. Skriftlärdomen vanns först efter inträngande studium och kräfde stora offer. I b. *Sota* 22 a., WBT III 29, framställs den frågan: hvem är en 'am-ha-ares, d. ä. en icke farisé. Härpå lämnas flera svar bl. a. detta: »till och med den som lär Mikra

och Mischnah, men icke åtnjuter undervisning hos en rabbi». Alltså, för att nå fram till skriftlärdomen måste man vara förtrogen med a) skriftkanons text, b:) den muntliga traditionen och c:) den exegetiska metoden, sådan den öfvades bland rabbinerna. Det är klart, att icke hvar man kunde vara hemma både i Mikra och Mischnah och att, äfven om han vore det, det var till ingen nytta, så länge han icke kände den exegetiska metoden att behandla skrift och tradition, såväl hvar för sig som framför allt i deras förhållande till hvarandra. Det anförda uttalandet torde dock endast visa resultatet af utvecklingen, men kännetecknar väl knappast ännu förhållandena före år 70 e. Kr. Ansatser funnos likväl. Såväl den muntliga torahn som den rabbiiska exegesen och de skriftlärdes stånd äro väl bekanta från N. T. Jesus talar de skriftlärd och deras parti, fariséerna, emedan de göra Guds bud om intet genom sina stadgar; och de å sin sida förebrå honom och hans lärjungar att de icke hålla de äldstes stadgar, d. ä. fariséerna sätta, åtminstone praktiskt, traditionen öfver skriften. En situation, som ofta återkommer i evangelierna, är den, där Jesus disputerar med de skriftlärd och gendriffer dem med en andens genialitet, som visserligen ofta formellt använder den rabbiiska exegesen. Man tycker sig ock läsa mellan raderna, hur folket, vandt vid dylika meningsskriften, fann sin lust i att höra på, och hur det också förstod att värdera ett godt svar.

Härdarne för den fromhet, som i skriftlärdom hade sin medelpunkt, voro lärohuset *bet ha-midrash*, skolhuset *bet ha-sefer*, och synagogan (församlingshuset, bönehuset,) *bet ha-keneset*.

I lärohuset meddelade rabbinerna den högre undervisningen i teologi och juridik, d. v. s. den muntliga läran. Undervisningsmetoden var repeterande — däraf *Mischnah* (שננה) betyder upprepa) — i det att lärjungarne mumlande eftersade lärarens ord. Idealet för en lärjunge var att vara »en kalkad cistern, som icke förlorar en droppe» — sagdt om R. Eli'ezer b. Hyrkanos, R. Jochanan b. Zakkais älsklingslärjunge, *m. Abot* II 11, GBT VII 1155, alltså en höggradig receptivitet. Dessa lärohus voro i själfva verket judiska akademier, från hvilka kunskapen bredde sig ut i landet. Det var då högst önskvärdt, att så många som möjligt begagnade sig af denna undervisning. »Utbilden många lärjungar», *m. Abot* I 1, GBT VII 1151, gällde där-

för såsom regel. Men undervisningen i lärohuset var icke allenast en vetenskaplig, för några få invigde, till denna slöt sig äfven en populär förkunnelse, Där höllos läroföredrag för folket på sabbater, fester o. s. v.¹⁾ Belysande för lärohusets betydelse är den ställning det får efter templets förstöring. Genom att upprätta ett lärohus i Jabne räddade R. Jochanan b. Zakkai judendomens bestånd.

I skolhuset meddelades undervisning åt hvarje israelitiskt barn och, såsom hebreiska namnet angifver, i skriftens text. Om betydelsen af denna inrättning har *Josephus* ett ord som talar för sig själf: »Den af oss, som man frågade efter lagarne, den skulle lättare utsäga dem alla än han sade sitt eget namn. Då vi lära dem från första medvetandet, hafva vi liksom ingräft dem i våra själar». *Contra Apionem* II 18, Niese V 78. Och *Philo* ett liknande: »Då judarne hålla sina lagar för gudomliga uppenbarelser och från sin tidigaste ungdom äro undervisade i kännedom om dem, så bära de lagens bild i sina själar». *Legatio ad Cajum* 16 Mangey II 562. Och det är lätt att inse, hvilken makt en sådan religiös uppfostran skulle vara, grundlagd i tidigaste barndomen och sedan fortsatt under ett helt lif, ett lif under lagens herravälde!

Medelpunkten i den gamla fromheten var ju offret, och gudstjänsten var därför offertjänst — i hebreiskan samma ord ty 'abodah tjänst, kan betyda bådadera, men då fromhetens väsen förändras, sönderrifves identiteten. Vi sågo, huru offret i själfva tempeltjänsten icke längre var det viktigaste, hur andra liturgiska element trängde fram, hur t. o. m. skriftfromheten lade beslag på templet i ock för läroföredrag. Det fanns nu emellertid en annan gudstjänst, som fullständigt svarade mot skriftfromhetens väsen, en skrift- och bönegudstjänst, synagogans. Om synagogalgudstjänsten såsom 'abodah och den genomförda parallelismen mellan tempel- och synagogalgudstjänsten, se nedan.

Det skulle vara af största intresse att veta, hur synagogalinrättningen uppstått, och hur den utvecklats till den gestalt, under hvilken vi finna den i nytestamentlig tid. Dess ursprung och första tillvaro äro emellertid ännu okända, och vi

¹⁾ Se HAMBURGER, R. E. II 676.

ha endast att taga företeelsen sådan den finns fullt utbildad på bildad på Jesu tid och att för öfrigt gissningsvis söka utleta dess ursprung. Den allmänna meningen är den, att judarne medförde synagogalgudstjänsten från exilen. Så SCHÜRER (Gesch. II⁴ 500 f.), WELLHAUSEN (Gesch.⁵ 198), H. SCHULTZ (A. T. Theol.⁶ 301 f.), SMEND (Relg.² 418), STAVE (Einfluss des Parsismus 132 f.). — Detta påstående har bestridts af FRIES (Kultens centralis. 105 f.) och senare af BOUSSER (Rel. des Judentums² 197 f.). Det finnes enligt dem icke något positivt bevis därför. Härvid måste man göra en skilnad mellan den fullt utbildade synagogala gudstjänsten och ansatser därtill. Fasthåller man vid denna skilnad, torde man väl med de förstnämnde lärde kunna säga, att synagogan har sina rötter i den babyloniska exilen, och med de sistnämnde, att en utbildad synagogalgudstjänst är ännu för Psalmerna och Mackabéerböckerna okänd.

Då BOUSSER (a. a.² 72, 198) påstår, — med stöd af en nyfunnen papyrus, som omtalar synagogor, *προσευχαί*, i Egypten i 2 h. af 3 årh. — att synagogan leder sitt upphof från diasporan, synes han mig undervärdera de vittnesbörd vi äga om religiösa sammankomster hos judarne i och omedelbart efter exilen. Hes. 8 1, 14 1 ff., 20 1, Jes. 58 2 f., Hagg. 2 12 ff., Zak. 7 3 ff., Mal. 1 6 ff., 2 1 ff. Det kan nu invändas, att dessa sammankomster hafva en kateketiskt-pastoral karakter, medan synagogans art var liturgiskt-homiletisk. Men hvad veta vi för öfrigt om ritualet i dessa egyptiska *προσευχαί*? Den gränsskilnad BOUSSER sätter mellan läroförsamlingarne och synagogan synes mig hafva dragits oberättigadt skarp. Äfven i synagogan stod det didaktiska elementet i förgrunden. Det är ju icke omöjligt, att dessa båda hafva ett gemensamt ursprung, då behovet af särskilda lärohus för den högre undervisningen först kan hafva gjort sig gällande, sedan under tidernas lopp de skriftlärdes stånd mer och mer utbildats. Genom BOUSSET'S hypotes förloras vidare kontinuiteten i utvecklingen. Det fanns, säger B., efter tempelkultens återupptagande intet behof efter läroställen och synagogor. D. v. s. de religiösa sammankomsterna skulle då med ens hafva upphört, sedan efter ett par hundra år skulle behovet återigen hafva vaknat genom påstötning från diasporan. Jag har ytterst svårt för att tro på en sådan utvecklingsgång; framför allt vore det högst osannolikt, att de skriftlärde, som i Babel intagit en

ledareställning, med ens skulle nedstiga från denna och öfverhufvud afstå från att göra sina skriftstudier praktiskt fruktbärande. Det är därför enligt min mening oberättigadt att från det, som kan förklara synagogans uppkomst, bortskära de nämnda religiösa sammankomsterna. Men om dessa sammankomster icke från början voro gudstjänst, hur hafva de kunnat utveckla sig därtill?

Sannolikt genom en växelverkan mellan kultfromhet och skriftfromhet, mellan tempel och konventiklar. Ty af en *uppenbar* spänning mellan dessa båda arter af fromhet märka vi till att börja med intet. Den fanns där, därom kan icke råda något tvifvel, men i det fördolda. Så kan CHRYNE säga: »Var Esra medveten, att han gräfdde en graf åt offertjänsten, då han införde tanken på en skrifven uppenbarelse?» (Rel. Leben n. d. Exil 254). Om frågan icke varit uteslutande retorisk, skulle den naturligtvis ha bort besvaras nekande, ty af en offerfientlig åskådning märka vi hos Esra (Prästkodex redaktör?) intet. En sådan växelverkan har också i verkligheten ägt rum med afseende på: 1:) bönen 2:) de s. k. *ma'amadot*, d. ä. offervittnenas andakter.

1:) Exilen medförde en omgestaltning af bönen. Den bön, som Jesaja (1 11—15) förkastade jämte åtföljande offer, var en önskebön, en begäran om jordiska förmåner, ett försök att bevinga Jahwehs vilja med afseende därpå. Men Neh. 8 och 9, 1 Kon. 8, 2 Krön. 2 och Psalmerna känna en annan art af bön, en religiös bön, en bön om syndaförlåtelse, om fortsatt gudsgemenskap, om ett lif efter Guds vilja. Detta slag af bön hämtar sitt innehåll från Guds lag, den rör sig mellan dessa två poler, öfverträdelse af lagen, det onda, och uppfyllande af densamma, det goda. Den nya bönen har Jahwehs lag, Guds ord till sin förutsättning, den utesluter icke de materiella behofven, men den renar dem och sätter dem i ett högre ljus. Det lider väl intet tvifvel, att denna nya art af bön utbildats i de fromma kretsarne under och efter exilen. I Esras konstituerande församling (Neh. 9), denna märkliga antecipation af synagogans gudstjänst utan offer har denna bön en viktig plats. Den hade det tvifvelsutan också i konventiklarne i Babel. Om utropet som Hesekiel citerar (33 10): »Våra öfverträdelser och våra synder äro öfver oss och genom dem gå vi förlorade, och huru skola vi kunna lefva», om det icke redan var en bön, måste det hafva ledt till en sådan. Denna af skrift-

fromheten närda bön hänföres idealiter till templet af skriftställare, som framgått ur dessa kretsar. Den beskrifning, som enligt 1 Kon. 8 och 2 Krön. 2, Salomo gifver på de böner, som kunna komma att frambäras i templet, bär helt och hållet skriftfromhetens färg. En sådan bön och icke den gamla tänker sig väl ock *Trito-Jesaja* skola öfvas i templet, då han kallar detta »ett bönehus för alla folk» (56 7). Det är bevisadt, att den s. k. *schema*'-bönen och den prästerliga välsignelsen ingingo i tempeltjänsten. BOUSSET drager däraf den slutsatsen, att de öfvergått från templet till synagogan (a. a.² 201, 203). Men ett ord dessförinnan!

När infördes de i templet och på hvad sätt kommo de dit? Enligt min mening efter exilen och genom förmedling af de skriftfromma kretsarna. Hvad *schema*'-bönen beträffar, är det uppenbart, att det icke är en ursprunglig bön, utan en genom teologiskt arbete gjord sammanfogning af tre skriftstycken: Dt. 6 4—9, 11 13—21, Num. 15 37—41. Att en sådan sammanfogning skett före pentateukens redigering, är icke möjligt, då dessa stycken i sådant fall skulle hafva förts tillsammans. *Schema*'-bönens både form och innehåll hänvisar i stället till att den gjorts till hvad den är på föranstaltande af de skriftlärd i den efterexiliska församlingen. Med afseende å den prästerliga välsignelsen Num. 6 22—26 är saken mindre viss. Den återfinnes visserligen i Prästkodex och kan vara exilisk, ehuru man måste räkna med den möjligheten, att den är ännu äldre¹⁾. Dock gifver förfaringssättet med *schema*'-bönen sannolikhet åt förmodandet, att den prästerliga välsignelsen på samma sätt införts i templet. Det synes sålunda, som om de skriftfromma kretsarne inverkat på tempeltjänsten. Med sannolikhet hafva de till en början haft sina sammankomster i templet, se Mal. 1 och 2. I 2 Krön. 17 7—9 berättas, att konung Josafat (915—890) utsände sina höfdingar och några leviter att undervisa folket i lagen. Såsom BOUSSET (a. a.² 198) anmärker, är denna berättelse färgad af kronistens tidsförhållanden. På Josafats tid var visserligen en allmän religionsundervisning »absurd» (BENZINGER Chronik, MKAT XX 104), men icke på den tid, då kronisten skref. En dylik antedatering eller åtminstone ett hänsynstagande till egna tidsförhållanden föreligger enligt WELLHAUSEN (Proleg.⁶ 186)

¹⁾ HOLZINGER, Numeri (MKAT IV) 28 f.

säkert i den parallela berättelsen 19 5—11, där skildringen är påverkad af samtida rättsförhållanden. Här är alltså tal om *centrifugal* rörelse från templet. Ha vi häri att se begynnelsen till en af templet oberoende synogogalinrättning? På en sådan de skriftlärdes verksamhet utom templet hänvisar ock 1 Krön. 2 55, som omtalar, att de »skriftlärdes släkter», *mischpechot soferim* bodde i Ja'bes. I hvilket fall som helst hafva de synagogala församlingarne fått sin gudstjänstkarakter genom att upptaga beståndsdelar af templets böneliturgi, *men* en böneliturgi, öfver hvilken de skriftlärde haft sin hand. En sådan öfverflyttning af tempelliturgien till religiösa sammankomster utan offer är högst märklig. Öfverförandet af tempelliturgien till de religiösa sammankomsterna är djupast sedt en reaktion mot centralisationstanken¹⁾, ett tillkännagifvande att centralkulten var otillräcklig både extensivt och intensivt. Men emedan detta tillkännagifvande bäres af tanken, att det väsentliga i kulten icke längre är offret, kan decentralisationen försiggå, utan att man teoretiskt bryter mot centraliseringslagen.

2:) En annan form af växelverkan mellan kultfromhet och skriftfromhet visa de s. k. *ma'amadot* eller offervittnenas andakter²⁾. Det heter *m. Ta'anit* IV 2, GBT 507 f.:

»Huru kan offret frambäras för någon, utan att han är tillstädes? Förendeskull hafva de första profeterna anordnat 24 prästerliga vaktafdelningar, och hvarje prästafdelning (*mischmar*) hade i Jerusalem en offerdeputation, (*ma'amad*) bestående af präster (*kohanim*), leviter och (menige) israeliter. När en vaktafdelning kom i tur att draga upp till Jerusalem, gingo koheniterna och leviterna till Jerusalem, under det att israeliterna församlade sig i sitt hem och föreläste ur skapelseberättelsen.» Jfr. *b. Ta'anit* 27 a, GBT III 511³⁾.

b. Ta'anit 27 b, GBT III 513: »Rabbanan hafva lärt: »Medlemmarne af *mischmar* bådo, att deras bröders offer måtte vara mottaget med välbehag, medlemmarna af *ma'amad* församlade sig i synagogan och fastade 4 dagar,

¹⁾ Se FRIES Kultens centralis. 105 f., WELLHAUSEN Geschichte³ 198.

²⁾ ROSENMANN D. Ursprung d. Synagoge u. ihre allmähl. Entwicklung, ser i dessa מעבדות synagogans ursprung. De sidor som föregå slutsatsen s. 22: »So wurde die Institution der Standmannschaft die Urheberin der Synagoge», innehålla dock icke något bevis härför.

³⁾ Om motsägelsen i ordalydelsen se SCHÜRER II⁴ 338 anm.

måndag, tisdag, onsdag och torsdag, på måndag bådö de för de sjöfarande, på tisdag för de ökenresande, på onsdag att barnen måtte blifva förskonade från angina, på torsdag för hafvande och digifvande, att de hafvande icke måtte få missfall och att de digifvande måtte kunna gifva näring åt sina barn.»

Äfven i templet torde, i samband med de dagliga offren, motsvarande böner och skriftlektioner hafva hållits för den vid offren närvarande afdelningen. Förhåller det sig så, hafva vi visserligen, som BOUSSET angifver, i *ma'amadot* att se ett vittnesbörd för hur nära folket hade samband med kulten. Men detta samband var förmedladt af skriftfromheten. Och fråga är, om icke offren härvidlag hade den mindre betydelsen. Liksom sången, syndabekännelsen m. m. blef det viktigaste vid de privata offren så gick det äfven med offervittnenas andakter i förhållande till *tamid*-offren. Föremålen för fastebönerna erinra osökt om vår allmänna kyrkobön under fastetiden, »litanian». — Under det att Simon den rättfärdige plägade säga, att offertjänsten var ett af de tre ting, på hvilka världen var grundad, kunde senare lärare säga: »om ej offervittnenas andakter vore, skulle himmel och jord ej bestå». b. *Ta'anit* 27 b, b. *Megillah* 31 b, GBT III 513, 667. Det är icke omöjligt att dessa *ma'amadot* hafva fortfarit efter templets förstöring och offertjänstens upphörande¹⁾. Skriftfromhetens behof efter gudstjänst och efter undervisning, lära tillfredsställdes nu framför allt af synagogan. Till tempeltjänsten hade endast de ständigt tillträde, som bodde i Jerusalem, *ma'amadot* omfattade endast en del af folket under en kort tidrymd, men synagogan var den allmänna gudstjänsten²⁾.

Den synagogala gudstjänsten bestod af två hufvuddelar: a) skriftläsning och predikan, b) bekännelse och bön. Det för synagogan särskildt utmärkande var det förra. Josephus och Philo uppfatta också hufvudsyftet med denna gudstjänst såsom ett didaktiskt. En israelits lif var ett lif under lagens herravälde. Han måste känna lagen och göra den. Men härtill behöfdes undervisning, icke en gång för alla afslutad, men en ständigt fortgående, och vidare, om syftet skulle nås, en undervisning för hvar man, icke blott för rabbinkandidater. Hvarje gudstjänst

¹⁾ Se HAMBURGER RE II 880.

²⁾ Om synagogan och dess gudstjänst se särskildt SCHÜRER Gesch. II⁴ 498 ff.

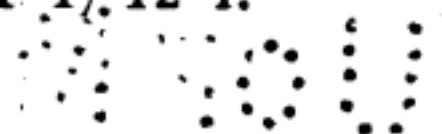
UO N

lästes ett stycke af *torah'n*, som på detta sätt genomgicks under loppet af tre år. Likaledes förekom läsning ur profeterna, efter fritt val. Till skriftläsningen slöt sig predikan, *deraschah*, bestående i utläggning och tillämpning af den lästa texten. Ur dessa predikningar, framhåller Bousset (Rel.² 201), torde haggad an hafva framkommit likasom halakan framkom ur disputationerna i lärohuset. Öfverhufvud taget stod denna del af synagogalgudstjänsten på en bred, demokratisk grundval. Äfven barn kunde få läsa, och predika hvar och en som hade något »förmaningens ord». Böneliturgien i synagogan stammar, som sagdt, till en del från templet. Detta dess ursprung förklarar det företräde, som lämnades närvarande präster vid läsandet af den aronitiska välsignelsen. Den speciella synagogalbönen var väl eljest *Schemoneh-esre*, 18-bönen eller »bönen» κατ' ἐξοχήν, ha-tefillah.

En fromhet, som är grundad på och när sig af en helig skrift, är i själfva verket lösgjord från tempel och offer. Med skriften såsom uppbyggelsebok och helighetsmedel är den fromme i grunden icke bunden af ett heligt rum, af heliga tider, och icke heller i behof af helgande riter. Redan i denna privata form är skriftfromheten förtjänt af uppmärksamhet såsom medtäflare till tempeltjänsten¹⁾. Sin största betydelse får den emellertid i sin samfundsmässiga gestalt i den judiska kyrkaus utbildning till synagogala församlingar. Det var framför allt två egenskaper, som gjorde, att synagogans gudstjänst måste mäktigt tilltala sinnena, nämligen 1) att den var en *allmän* gudstjänst, a) en som man med de enklaste medel kunde upprätta hvar som helst äfven i diasporan, b) en gudstjänst, där alla voro lika berättigade att deltaga och medverka; 2) att det var en *skrift-* och *böne-*gudstjänst, som a) tillfredsställde det förefintliga behovet efter skriftkännedom, efter kunskap om Guds vilja, men b) på ett sådant sätt, att erinringen om den högtidliga tempeltjänsten genom de gemensamma böerna hölls vid lif.

Hvad som skedde på den judiska gudstjänstens område var hvad som ofta sker i religionshistorien, när nya krafter, nya företeelser bryta fram. Religionen är konservativ, det hjälper icke att bända med bräckjärn för att få bort det gamla, men

¹⁾ Jfr. SCHLATTER Jochanan b. Zakkai (Beitr. z. Förder. chr. Theol. III 4), 12 f.

när nytt planteras, tager det kraften från det gamla, och tyst och omärkligt växer det upp till makt. När därför efter tempellets förstöring judendomen icke behöfde vara tveksam, hvar den skulle finna sin gudstjänst, så var det, emedan synagogan tagit arf efter offertjänsten, redan innan denna var jordad.

B. I den gamla religionen var offret det centrala, och kring detta grupperade sig det öfriga, heliga tider och heliga bruk, hvilka mer eller mindre sammanhänge med offerkulten.

För Jesajas samtida hade sabbaten betydelse som den heliga dagen, gudstjänstdagen, då många offer bragtes (Jes. 1 13). Och iakttagandet af de prästerliga föreskrifterna angående renhet och orenhet var liksom omskärelsen nödvändiga förutsättningar för att deltaga i offerkulten.

Det som kan sammanfattas under namn af observans-
fromhet — inom judendomen framför allt sabbat, omskärelse och renhetslagar ¹⁾ —, hade antingen sitt ursprung i eller ett nära samband med kultfromheten. Men efterhand löstes detta område från sitt beroende af den sistnämnda och fick en själfständig ställning. — Redan i Dt. gjordes början därtill, och från och med Hesekiel är förhållandet mellan dessa båda på det hela taget slutgiltigt bestämdt. Vi hafva sett, hvilken vikt Hesekiel tillmätte sabbat, omskärelse och renhetslagar, och huru de i förhållande till offret fingo en öfverordnad betydelse. Under exilen, då detta område af kulten var det enda, hvarigenom israeliterna kunde visa sin tillhörighet till Jahweb, fingo dessa saker betydelse af tecken, otot, hvarigenom Jahwehs folk skiljde sig från gojim. Så kunde Trito-Jesaja tala om sabbaten såsom det rätta, det viktigaste förbundstecknet.

Det är möjligt, att efter hemkomsten dessa tecken fingo en i någon mån minskad betydelse. Så kom emellertid religious-

¹⁾ Praktiskt sedt voro sabbat och renhetslagar det viktigaste, men teoretiskt naturligtvis omskärelsen, då denna skapade skilnaden mellan jude och icke-jude och därmed förbindligheten för juden att antaga judendomens bruk, Gal. 5 3. Genom zizit, fransarne på öfverklädnaden (Num. 15 17 ff., Deut. 22 12), mesusah, den lilla lådan vid dörren, med en pergamentsrulle, hvarå två stycken af *schema*-bönen voro skrifna. (Deut. 6 9, 11 20,) tefillin, böneremmarne, att fästa vid handen, armen eller hufvudet, likaledes med bibelord påskrifna — de tre minnestecknen — blef hvarje israelit ständigt erinrad om sina plikter emot Gud.

förföljelsen under Antiokus, och därefter fick denna sida af religionen en ökad styrka. Liksom under exilen gällde det att bevisa sig som Jahwehs folk, och detta gällde i ännu högre grad nu, då hedendomen afsiktligt sökte undertrycka allt specifikt judiskt. På intet annat område skiljde sig nu judarne så från hedningarne som på detta: sabbat, omskärelse och renhetslagar voro judendomens igenkänningstecken, genom dem utmärkte sig juden i världens alla ändar. Försöket att utrota den judiska religionen genom att utplåna dess förnämsta märkestecken hade emellertid en verkan, som var rakt motsatt den som åsyftades. Judendomen reste sig till en förbittrad kamp för att försvara sina helgedomar. Mackabéerupproret fick till följd, icke blott att den judiska religionen fick vara i fred, det medförde en långt viktigare verkan: att man lade en mycket större vikt vid dessa ting än förut varit fallet. Så utbildades efter mackabéertiden den specifikt judiska fromheten. Medan man under den närmast föregående tiden hade som hufvuddelen af lagen betraktat *moralen*: trohet och redlighet, barmhärtighet och kärlek till nästan, lade man efter mackabéertiden hufvudvikten på *de ceremoniella bestämmelserna*¹⁾, hvilka dels ytterligare utbildades och skärptes, dels ökades med nya.

Skriftfromhetens väsen var att utforska Guds vilja, för så vidt den var nedlagd i skrift och tradition, och vidare, att göra denna vilja kunnig, på det att den måtte efterlefvas af hvar man. Såsom förut påpekats, intogo de ceremoniella bestämmelserna en i förhållande till offerttjänsten icke obetydlig plats i lagen. I den muntliga traditionen fingo de en ännu större betydelse än offren. Af det sakförhållandet, att Jesu motståndare voro de skriftlärde och fariséerna, har dragits den slutsatsen, att skriftfromheten och icke kultfromheten var den härskande i Israels religion under nytestamentlig tid. När man frågar efter orsaken till denna strid, kan däraf dragas ännu en slutsats. Jesu sammandrabbningar med fariséerna och de skriftlärde rörde sig framför allt om iakttagande af de sabbats- och renhetsbud, hvilka de skriftlärde i anslutning till lagen hade utbildat. Alltså, observansfromhetens utbildande intog hufvudplatsen i den muntliga traditionen, observansfromheten var det område, på hvilket de

¹⁾ Jfr. WELLHAUSEN *Gesch.*⁵ 216, SMEND *Relg.*² 425 f.

skriftlärd och fariséerna praktiskt tillämpade sina läror, den förhöll sig till skriftfromheten liksom kroppen till själen, och den innersta kärnan i allt, om man så får uttrycka sig, var detta: *Gud har befallt det*. Det var för de jerusalemiska religionsledarne icke fråga om att söka någon mening i dessa högar af detaljerade bestämmelser, icke heller var det tal om, att de skulle vara till gagn. Jesu kritik, för så vidt den åsyftade att vederlägga fariséerna, var fullständigt förfelad. Från den starka positionen: dessa ting skola göras, emedan Gud har befallt det, kunde de med lugn likgiltighet möta sådana yttranden, som att sabbaten var gjord för människans skull och icke tvärtom, eller att religiös orenhet kom af etisk orenhet och icke af något annat. Och den invändningen, att deras föreskrifter icke voro Guds bud, utan endast människors påbud, möttes af dem med ett kategoriskt nej. För menige man kom emellertid Jesu kritik som ett befriande ord. De suckade under tunga och odrägliga bördor, som fariséerna och de skriftlärd bunda samman åt dem, »medan de själfva icke röra dem med sitt finger». Mt. 23 1 ff. Hur sabbats- och renhetsbuden kunde blifva sådana bördor antydes på flera ställen i den evangeliska berättelsen. En utförlig, på rabbinska källor stödd framställning gifver SCHÜBER, *Gesch.* II⁴ 551—565.

Sabbat, omskärelse och renhetslagar voro för judarne ett ytterst viktigt område af den lag, under hvars herravälde de lefde. På två egenskaper grundade denna fromhet sitt välde. Den var ett medel, hvarigenom Israel skiljde sig från främmande folk och deras gudsdyrkan, den var ett medel till ådagaläggande af lydnad för den Eviges vilja. Efterföljande två exempel äro typiska, det ena för diasporans, det andra för den palestinska judendomens åskådning.

»I det nu lagstiftaren, hvilken Gud hade utrustat till kännedom om alla ting, i sin vishet öfvervägde allt detta, omgaf han oss *med ett ogenomträngligt stängsel och med murar af järn*, på det att vi icke måtte hafva gemenskap med något annat folk, rena till kropp och själ, fria från dåraktig tro, dyrkande den ene och mäktige Guden öfver allt skapadt. — — — — På det att vi nu icke skulle befäcka oss genom gemenskap med andra och bli fördärfvade genom umgänge med dåliga, omgärdade han oss på alla sidor med renhetslagar, i mat, dryck, beröring, i allt hvad vi höra och se. Ty i det hela äro alla bestämmelser till sin djupare mening lika i värde, då alla ledas af en kraft, och i enskildheter har hvar och en af föreskrif-

terna rörande förbjuden och tillåten föda, sin djupa mening. Men exempelvis vill jag kort förklara för dig ett och annat. Kom nu blott icke på den länge sedan vederlagda åsikten, att Mose af hänsyn till vesslor och råttor eller sådana djur skulle hafva gifvit dessa lagar. Fast mera äro dessa heliga bud gifna till framkallande af rättfärdighet, för att väcka fromma tankar och bilda karakteren. — — — — — Alla bestämmelser rörande tillåten föda — — — — har han nu gifvit oss på sinnebildligt sätt. Ty att vara tvåhofvig och hafva klufna klöfvar är en sinnebild däraf, att man måste rikta alla handlingar med hänsyn till det rätta. — — — Ty icke ändamålslost och utan förnuftig mening är lagen gifven, utan för sanningens skull och för att leda till riktiga grundsatser.» *Aristeasbr.* 139—161, KAP II 16 ff.

»En hedning frågade R. Jochanan b. Zakkai: de verk, som I gören, se ut som trolleri. I skaffen en ko och förbrännen den och stöten sönder den och tagen dess aska, och om någon af eder har förorenat sig på en död, så stänken I på honom två eller tre droppar och sägen till honom: du är ren. — (R. Jochanan svarade honom undvikande). — När han gått bort sade hans lärjungar: »Rabbi, denne affärdar du med ett halmstrå, men hvad svar gifver du oss?» Han svarade dem: »*Vid edert lif, hvarken gör den döde oren eller vattnet ren, utan den Helige, välsignad vare han, har sagt: en lag har jag fastställt, en befallning har jag utfärdat, såsom skrifvet är: detta lagens stadga.*» *Pesikta de Rab Kahana* Piska IV, WBR VI 47, *mdr. Bemidbar* r. 19, WBR V 465 f., BAT I² 37 f.

Vi hafva ofvan beträffande offret funnit samma värdesättning som här i fråga om de ceremoniella bestämmelserna, nämligen dels ett försök till symbolisk förklaring, dels ett afvisande af hvarje förklaring under åberopande af lagens föreskrift. Detta sakförhållande nedslår en eventuell invändning, att de i kap. 4 anförda ställena endast vore enstaka, mer eller mindre paradoxala yttranden hos enstaka offerfientliga skriftställare. De visa, att summan af religionen är värddnad för lagen, de visa, att man i tankeväg icke kunde finna sig till rätta med de traditionella formerna i den stora och den lilla kulten, att man antingen sökte höja sig till en andlig uppfattning eller också resigneradt böjde sig för lagens auktoritet utan att fråga efter mening och ändamål.

C. Hela detta lif i lydnad under lagen hade dock en mening och ett ändamål, nämligen att skaffa israeliterna förtjänst hos Gud. Därmed motiveras såväl den stora mångfalden af föreskrifter och bud som enskilda sådana. De äro till för att Israel genom dem skall få förtjänst hos Gud. Men där förtjänst-

tanken behärskar det sedliga eller religiösa handlandet, plägar den draga en annan tanke med sig, nämligen den, att det gifves öfverförtjänstliga handlingar (*opera supererogatoria*). Lagens föreskrifter om sabbat, omskärelse, renhet m. m. voro alla skyldiga att hålla, och som sagdt deras hållande medförde förtjänst. Men för de enskilde, som ville ernå en högre grad af fromhet (och därmed en högre grad af förtjänst) räckte detta icke till. De af lagen föreskrifna handlingarne kunde blifva öfverförtjänstliga, om de utöfvades i större omfattning än af lagen kräfdes. Härvid är dock att beakta, att den muntliga traditionen hade lags giltighet. I allmänhet voro nu dessa bestämmelser stränga nog och lämnade knappast utrymme för öfverloppsgärningar. Det låg därför i sakens natur, att som öfverförtjänstliga handlingar kommo att betraktas sådana, som icke voro föreskrifna i lagen, men som af gammalt hade högt anseende. Såsom sådana betraktades framför allt *fasta, bön och goda verk*.

I det ofvan anförda stället Tobit 128 f. nämnas dessa tre tillsamman, och vi sågo af andra ställen, att de ansågos ersätta offren. I Jesu predikan höra de också tillsamman, och de intaga där en karakteristisk plats. Medan Jesus till observansfromheten intog en rent fientlig ställning, bekämpar han i fråga om dessa tre — fasta, bön och goda verk — för korthetens skull kalla vi dem *privatfromhet* — endast deras missbruk. Där förtjänst-tanken behärskar fromheten gör den sig närmast gällande i förhållande till Gud, men bestämmer därjämte äfven förhållandet till människor. Ty om fromheten är och anses för något förtjänstfullt, önskar man synas from och erkännas för from. Jesus blottlägger skoningslöst denna art af fromhet, i hvars syfte det ingår att skaffa sina utöfvare anseende inför människor. I bergspredikan heter det: »Akten eder, att I icke öfven eder rättfärdighet inför människor, annars hafven I ingen lön hos eder Fader, som är i himmelen». Mt. 6 1. Detta tema utföres i tre afdelningar: allmosor, bön, fasta. Hvarje afdelning afslutas med ordet om dem, som göra sina gärningar för att varda sedda af människor: »de hafva fått ut sin bön». Deras fromhet var en yttre, de åsyftade att vinna anseende för sin fromhet, de hafva fått hvad de begärde, och detta är allt.

Vi behöfva icke gå längre än till evangelierna för att få bekräftelse på, att dessa tre ansågos för i särskild mening för-tjänstfulla handlingar. Om den fromma änkan Hanna heter det, att hon »aldrig var borta från templet, tjänande Gud med fastor och böner dag och natt». Luk. 2 37. Fariséen, som i templet berömde sig af sin fromhet, fastade två gånger i vec-kan. Luk. 18 12. Då Jesus uppträdde som religiös lärare, fann man det vara en brist i hans och hans lärjungars fromhet, att de icke fastade, Luk. 2 18 parell. Af en religiös lärare for-drade man framför allt, att han skulle lära sina lärjungar bedja. Johannes Döparens lärjungar fasta ofta och hålla långa böner och likaså fariséernas, Luk. 5 53. Demoner kunna icke utdrifvas utan genom bön och fasta, Mk. 9 29. Vid ett till-fälle anbefaller Jesus som en särskildt förtjänstfull handling att realisera sin förmögenhet och gifva den som allmosor åt de fattige, Mk. 10 21 parall. Då i Mt. 25 13 ff. tillerkännes ett högt värde åt goda verk, kärleksgärningar, ja, så högt, att de och endast de bestämma människans öde vid världsdomen, så är detta icke främmande för judisk åskådning. Schime'on Ha-Sadik sade: på tre ting hvilar världen: på lagen, på offertjän-sten och på kärlekens gärningar, *m. Abot* I 2, GBT VII 1151, R. Jochanan b. Zakkai, en samtida med apostlarne, lärde: hvad syndoffret är för Israel, det är goda verk för hed-ningarne, *b. Baba batra* 10 a., GBT VI 960; och efter förstö-ringen: vi hafva en försoning som är lika god (som offer): kärlekens gärningar *גמילות חסדים*. *Abot de R. Natan* IV 20, Fernling 7, se BAT 1² 35.

F. PERLES (Bousset's Rel. des Judentums krit. untersucht) bestrider (105 f.) BOUSSET's mening, att fasta, bön och allmosor höra nära tillsamman och äro den judiska religionens grundpe-lare (Rel. des Judentums³ 209 f.). PERLES uppställer gent emot BOUSSET såsom summan af den judiska religionen dessa tre: bot, bön och välgörenhet, i enlighet med ett par rabbinska utsagor. BOUSSET har kallat sin svarsskrift på PERLES' angrepp för: »Volksfrömmigkeit und Schriftgelehrtentum», därmed antydande den principiellt skilda ståndpunkten — en skilnad, som på det närmaste hör samman med ett olika värderande af källorna (sist anf. arb. s. 1). Jag lämnar därhän, huruvida BOUSSET's uttryck om fasta, bön och välgörenhet såsom »den judiska religionens

grundpelare» är fullt lämpligt. Jag vill endast framhålla, i motsats till PERLES, att dessa tre: fasta, bön och goda verk i den judiska folkfromheten hafva en alldeles bestämd plats såsom öfverförtjänstliga handlingar. Jag fäster i detta afseende uppmärksamheten på den egendomliga betydelse, som enligt 'Talmud tillkommer privatfromheten för dess förmåga att skaffa regn. I ett land som Palestina var det ett lifsintresse för hela folket att få regn. Det heter *b. Ta'anit* 7 a, GBT III 422: »Regndagen är viktigare än de dödas uppståndelse — — regndagen är lika viktig som den dag, då torah öfverlämnades.» Därst. 7 b, 9 b, GBT III 424, 434: »Regndagen är så viktig som den dag, då himmel och jord skapades», se BABA 48. Med utgångspunkt i orsaksförhållandet fromhet — lycka fann man uteblifvandet af regn i rätt tid kräva uppjudandet af en utomordentlig fromhet. Det heter *m. Ta'anit* I 4, 5, GBT III 437:

»Har den 17 Marcheschwan kommit utan att medföra regn, så börja de enskilda att hålla tre fastedagar. På dessa fastedagar får man föregående afton äta och dricka, vidare är det tillåtet att arbeta, bada, salva sig, pådraga sandalerna och fullgöra den äktenskapliga plikten. Har nymånen och Kislew kommit utan att medföra regn, så förordnar domstolen om tre allmänna fastedagar. På sådana fastedagar får man föregående afton äta och dricka o. s. v.» Vidare därst. I 6, 7, G. III 445: »Äro dessa fastedagar öfver, utan att man blifvet bönhörd, så förordnar domstolen ytterligare tre allmänna fastedagar. På tillredelsedagen får man äta och dricka blott så länge det är dag. Vidare är det förbjudet att arbeta, bada, salva sig, pådraga sandalerna och fullgöra den äktenskapliga plikten, likaså stänge man badanstalterna. Äro äfven dessa dagar förbi, utan att man blifvit bönhörd, så förordnar domstolen om ytterligare sju allmänna fastedagar, alltså tillsammans tretton. Dessa äro strängare än de förra blott därutinnan, att man på dem larmar ¹⁾ och stänger butikerna. — — — — Äro äfven dessa dagar öfver, utan att man blifvit bönhörd, så må man förminska köpenskap, byggande, plantering, förlofningar, giftermål och ömsesiga hälsningar, liksom människor, som blifvit afvisade af Gud. De enskilda begynna åter att fasta, tills Nisan är öfver.»

Så vidt man kan se, är det här tal om fasta, icke om bot. Om rabbinska auktoriteter sedan anse nödigt att inskräpa: »Bröder, icke säck och fasta, utan bot och goda gärningar», *b. Ta'anit* 16 a, GBT III 459, så bevisar det endast, att fastan hade en gifven plats i folkfromheten, en plats som rabbinerna sökte inskränka.

¹⁾ För att Gud skall höra det, enligt *b. Ta'anit* 14 a GBT III 450.

I svåra fall vände man sig till tidsålderns fromma med uppfordran att bedja om regn. Så vände man sig en gång till *Choni* (100 f. Kr.). Denne bad först en gång förgäfvets, därpå drog han en rundel omkring sig och sade: »Världens Herre — — jag träder icke härur, förr än du har förbarmat dig öfver dina barn», *m. Ta'anit* III 8, *GBT* III 471, *b. Ta'anit* 23 a, *GBT* III 490. Till *Chonis* dotterson *Chanan* skickade rabbinerna skolbarn, hvilka ryckte honom i rockskörten och ropade: »Fader, fader, gif oss regn», *b. Ta'anit* 23 b, *GBT* III 494. *Abba Chilkijah* var *Chonis* sonson, rabbinerna kommo till honom med begäran, att han skulle bedja om regn. Dessa chasideiska helgon, »Guds vänner» som det heter om *Choni* (ofvan anf. st.), voro detta genom sin bön. Se synedristernas lofsång öfver *Choni*, *b. Ta'anit* 23 a, *GBT* III 491.

Allmosor betraktades också såsom något särskildt värdefullt i detta afseende. Då rabbinerna kommo till *Abba Chilkijah* gingo de alla, åtföljda af den sistnämndes hustru upp på öfre våningen. Vid de bådo, uppstego regnmoln först på den sida, där bustrun befann sig och därefter på hans sida. Efteråt frågade rabbinerna *Abba Chilkijah* hvad anledningen härtill kunde vara. Han svarade: »Emedan hon städse är hemma och gifver de fattige bröd, som de genast kunna njuta, medan jag gifver pänniugar som de icke omedelbart kunna njuta». *b. Ta'anit* 23 b, *GBT* III 494, jfr äfven *b. Ta'anit* 24 a, *GBT* III 498.

Af Jesu förkunnelse kunna vi se, att privatfromheten redan hemfallit åt observansens välde, och att den öfvades företrädesvis för förtjänstens skull. Det låg också i sakens natur, att den icke länge skulle förbli enskild egendom, ej öfvas blott af några få. Det blef allmänt bruk att fasta och bedja; allmoseutdelandet blef en officiell inrättning.

Hvad särskildt bönen beträffar, hade den vuxit så in i den religiösa seden, att den hade en verkligt dominerande plats. *SCHLATTER* påpekar (*Jochanan B. Sakkai* 23 ann. 1), att det är en händelse, som ser ut som en tanke, att den första traktaten i *Mischnah* heter *Berakot*, om bönerna. Två — senare tre — gånger om dagen var det hvarje israelits plikt att bedja — d. ä. recitera *schema'*-bönen. Före och efter måltiden lästes tacksägelser efter fastäldt formulär — olika vid olika slags föda. — I nytestamentlig tid utbildades den s. k. adertonbönen, *schemone-*

'esre. Den blef lekmannabönen framför alla andra och kallades senare endast *ha-tefillah*, »bönen». Uppkomsten af *kaddisch*, en med Fader Vår besläktad bön, faller inom samma tid.

Med den lagiska karakter, som judendomen ägde, måste detta ständiga bedjande efter bestämda formulär, urarta till något rent yttre. Men under de stelnande formerna rörde sig dock ett religiöst lif. Den fria bönen, hjärtebönen, framsprang under trycket af förföljelse och nöd. Och det fanns lärare, som motarbetade formväsendet på bönelifvets område ¹⁾.

I läsningen af den Heliga Skrift, i bönen och i goda verk kunde den personliga fromheten taga sig uttryck. Dessa ting hade verkligen i sig en mening och ett ändamål, som icke, såsom fallet var med offren eller renhetslagarne, berodde på auktoritativa bestämmelser eller uppehölls genom utsikten till förtjänst och lön.

D. Af det föregående torde vara klart, att tempelkulten, såsom beståndsdel af den judiska fromheten icke är likvärdig med öfriga former däraf, utan att dessa egentligen bilda ett område för sig, skildt från kultfromheten och i en viss motsats till denna, och vidare, att dessa öfriga former, utan tempelkulten, fullgiltigt konstituera Israels religion, hvarom ju diaspora-judendomen bär vittne.

En bekräftelse på detta sakförhållande lämnar arten af *Jesu förkunnelse* ²⁾. Vi sågo, hur en af hufvudpunkterna i profeternas förkunnelse från Amos till och med Jeremia var denna: offret måste bort, och vi ha också funnit, att det på den tiden fanns talande skäl för att mot denna form af fromhet använda det grofva artilleriet. Men Jesus är så märkvärdigt tyst, då det gäller offret. De vredesgnistrande orden i de stora straff-talen mot fariséer och skriftlärde äro riktade mot den andra fromheten, observansens och förtjänsteus, mot de människogjorde buden om sabbatshelgande och renhet, mot paradfromheten i fastor, böner, allmosor och tionde. Det råder väl intet tvifvel, att han därmed velat rikta dödshugget mot det, som var själfva roten och nerven i den dåtida fromheten, alldeles som profeterna på sin tid sökte göra det, när det var fråga om offren. Det

¹⁾ Se hos BOUSSET *Rel.* ² 205 f., anm. 4.

²⁾ Jfr BOUSSET a. a. 129 f.

saknas inte heller positiva bevis för likgiltighet för offret i fariseiska kretsar. Ett sådant är den skriftlärdes svar till Jesus:

»Rabbi, du sade i sanning rätt, att Han är En och att ingen annan är utom Honom, och att älska Honom af allt sitt hjärta och af allt sitt förstånd och af all sin själ och af all sin kraft och att älska sin nästa såsom sig själf, *det är mer än alla brännoffren och de andra offren.*» Markus 12 32 f.

Ett annat är *Judit* 16 17:

»Ringa är allt offer till välbehaglig lukt
och mycket ringa allt fett för dig till brännoffer
men den, som fruktar Herren, är alltid stor.»¹⁾

I fråga om fariséernas ställning till offerkulten är vidare att beakta följande²⁾: Enligt fariséerna skulle utgifterna för de dagliga offren bestridas ur tempelkassan, däremot är det oklart huruvida sadducéerna menade att det skulle bestridas af öfversteprästen eller af folkets privata afgifter. Enligt fariséerna skulle spisoffret som åtföljde de blodiga offren, uppbrännas på altaret, enligt sadducéerna tillhörde det prästen. Det synes här, som om fariséerna sträfvade efter en mera demokratisk kult, under det att sadducéerna företrädde de aristokratiskt prästerliga intressena. Fariséerna utöfvade därjämte inverkan på offertjänsten därutinnan, att de togo myndigheten öfver öfversteprästen, och kräfde, att offertjänsten skulle handhållas i enlighet med deras åskådning. Såsom en stridsfråga på lagens område gällde, huruvida öfversteprästen på försoningsdagen skulle antända rökelsen i det allraheligaste (fariséerna) eller redan i det heliga (sadducéerna). Vidare kommer frågan om prästens rening, *m. Parah* III 7, Surenhus. VI 277. Det berättas, att fariséerna af-

¹⁾ Den vanliga meningen om tiden för *Judit*-bokens affattning är, att den stammar från tiden före förstörelsen, närmare mackabéertiden. G. KLEIN (Actes du 8 congrès internat. des orientalistes 1889. II I B., 87—105) förlägger den till Barkokba-kriget. Fastän en sådan auktoritet som J. MARQUART yttrar (Philologus LIV 510): »G. Klein har för mig öfvertygande visat o. s. v.», kan jag icke ansluta mig härtill, af det skäl, att, såsom SCHÜREER (Gesch. III³ 171) påpekat, redan Klemens Romanus (slutet af 1 kr. årh.) känner legenden om Judit (1 br. t. Kor. kap. 55).

²⁾ Se DÉRENBURG Histoire de Palestine 135, GRÄTZ Gesch. der Juden III⁴ 694, JOST Gesch. des judentums u. s. Secten I 217 ff., THE JEWISH ENCYCL. IX 662, X 632, HAMBURGER RE II 1050.

siktligt förorenade den präst som skulle förbränna den röda kon. Denna högst öfverraskande notis, som synes ge vid handen, att fariséerna, sjelfve specialister på levitisk renhet, motarbetade en hos sadducéerna — underligt att säga — förefintlig reningsifver, får en tillfredsställande förklaring genom HÖLSCHER (Der Sadduzäismus 20). Sadducéerna skulle då tvärtom ha ansett den renhet tillräcklig, som vanns genom dagens slut, »vara oren ända till aftonen», Num. 19. För att förebygga en sådan renhet, som fariséerna funno otillräcklig, förorenade de afsiktligt prästen, på det att denne skulle vara tvungen att taga ett vattenbad. Läger man härtill fariséernas nit i fråga om fullgörandet af tiondet, så får man af dessa drag den föreställningen, att för fariséerna hufvudsaken beträffande offertjänsten såväl som i fråga om alla andra områden af religionen var, att *lagen* i skrift och tradition kom till sin fulla rätt, att med offertjänsten sammanhörande prestationer, som kräfdes af de enskilde, voro en gärd af lydnad för lagen och därmed en handling af fromhet.

Fariséernas fromhet låg emellertid på ett annat område än offerkulten, och det kunde icke undvikas, att denna deras fromhet då och då kom att rivalisera med kultfromheten. Fariséerna voro specialister på levitisk renhet. N. T. nämner såsom något för dem utmärkande, att de af religiösa hänsyn fordrade handtvagning före måltiden, Mk. 7 1 ff. Under tidernas lopp hade den seden utbildat sig, att de vaktafdelningar af präster, som funnos i Jerusalem och Jeriko, höllo gemensamma måltider med religiös färg: invigning af de olika födoämnen, tvagning af händer och kärl, benediktioner före och efter måltiden och vid vinet samt skriftläsning och religiösa samtal ¹⁾. Fariséerna, som icke ville uppgifva anspråket att vara minst lika heliga som prästerna ²⁾, upptogo denna sed, i viss mån en fortsättning af den gamla offermåltiden. Hesekiel och P. hade, såsom vi sett, omgestaltat detta offer och därmed dödat det naturligt berättigade, sociala elementet i offerkulten. Men — naturen utdrifver man förgäfves, den återkommer ändå alltid — och den återkom här

¹⁾ Se DÉRENBURG a. a. 141 f.

²⁾ Se KLEIN Bidrag t. Israels relig.hist. 40, Schem ha-mephorasch 18, D. första kristna katek. 49.

i dessa måltider, hvilka, det torde icke böra betviflas, stodo i en viss motsats till offerkulten, på samma gång som de bragtes i nära förbindelse med den fariseiska fromhetens kärna: skriftfromheten. Det heter, *m. Abot* III 4, *GBT* VII 1158 f.:

»R. Schime'on sade: Om tre äta vid ett bord och icke tala öfver ord af torah, så, är det så som om de äto af afgudaoffer, ty det heter *Jes.* 288: alla bord äro fulla af orena spyor, utan Gud¹⁾ (d. ä. man tänker icke på Gud). Men om tre sitta vid ett bord och tala öfver ord af torah, så är det så, som om de hade ätit af Guds bord, ty det heter *Hes.* 482: Och han talade till mig: detta är det bord, som är inför den Evige.»

Att fariséerna i hög grad intresserade sig för de delar af tempeltjänsten, som bestodo i bön och skriftläsning, är uppenbart. Huruvida de däri infört något väsentligt nytt eller gjort förändringar, är ovisst.

Fariséernas positiva uppfattning af offren — om man öfverhufvud kan kalla den positiv — var den officiella. Det heter i ett par *midraschim*: »Aldrig var en människa i Jerusalem belastad med någon synd. Hur så? Det ständiga morgonoffret frambars för de synder, som begåtts under natten, och det ständiga aftnonoffret för de synder, som begåtts under dagen». *Pesikta de Rab Kahana* 5, 6, 15, *WBR* VI 68, 76, 165 f., *mdr. Bemidbar r.* 21, *WBR* V 19, *mdr. Schir ha-schirim* I 9, *WBR* I 40 f. Hvari offrets försonande verkan bestod, därpå hade icke gifvits något positivt svar. De två farisé-skolorna, *Hillels* och *Schammais*, sökte nu hvardera lämna en förklaring. Enligt *Schammai* försona de två lammen (*kebasim*), som utgjorde de dagliga offren, sålunda, att de trycka ned Israels synder till försoningsdagen, då den slutgiltiga försoningen sker. *Hillel* iterna genmälde härtill, att hvad som tryckes ned kommer upp igen. Enligt dem försona de två lammen, emedan de borttaga Israels synder, rena Israel från synd, *Pesikta de Rab Kahana* 6, *WBR* VI 75 f., *BAT* I² 16 f. Båda använde för att komma till detta resultat den rabbinska skriftutläggningen. De utgingo från כבשים, som bragtes i förbindelse med dels כבש (jfr *Mika* 7 19) trycka

¹⁾ »Utan Gud», בְּלִי מָקוֹם, eg. 'utan plats'. Om *Makom* såsom be-teckning för Gud, se DALMAN Die Worte Jesu I 89 f., WEBER Jüd. Theologie² 148, BISCHOFF Babylonisch-astrales 16 f. En rabbinsk förklaring bl. a. i *mdr. Bereschit r.* 68, *WBR* II 329, *BAPA* II 163 f.

ned (Schammai), dels כִּסְּפָה (Jes. 1 18, Jer. 2 22) rena, borttaga (Hillel). Det behöfver knappast anmärkas, att dessa ordförbindelser äro rena godtycket, utan någon som helst etymologisk grund.

Den schammaitiska tolkningen gifver en tydlig bekräftelse på det, som påståtts, och hvarpå eljest alla tecken tyda, att för fariséerna offret icke hade någon betydelse ¹⁾. Enligt den prästerliga lagen var offret det förnämsta försoningsmedlet, men här har det, som var centrum i offerttjänsten, tamid-offret nedsjunkit till att åvägabringa en blott *provisorisk* försoning, medan den egentliga, slutgiltiga försoningen verkas af försoningsdagen såsom sådan. Denna uppfattning, som efter förstörelsen finnes uttalad på flera ställen (se nedan), leder således sitt upphof från fariséerna och från den tid, då offerttjänsten ännu ägde bestånd.

Men hvad innebär då den hillelitiska tolkningen? Förklaringen, att offren försona, emedan de borttaga synder, är ju endast ett steg längre in i återvändsgränden, ty man nödgas då vidare fråga: i hvilken mening kunna offren sägas borttaga synder? Vi äga nu emellertid ett uttalande af en af de mest betydande rabbinerna före förstörelsen, R. Jochanan b. Zakkai, lärjunge till både Hillel och Schammai och Hillels arftagare, hvilkens vittnesbörd torde kunna bringa ljus i saken. Såsom ofvan anförts blef Jochanan tillfrågad, på hvad sätt reningsvattnet borttog orenhet. Svaret löd: »Hvarken gör den döde oren eller vattnet ren, men den Helige — — — har sagt: en lag har jag fastställt, en befallning har jag utfärdat; du är icke berättigad att öfverträda min befallning, såsom skrifvet är, detta är lagens stadga». Detta ställe är af fundamental vikt, och man har rätt att anse den uppfattning, åt hvilken det med så stor tydlighet gifver uttryck, för den rabbinska judendomens grundprincip ²⁾. Utgå vi från denna princip vid bedömandet af den Hillelska uppfattningens innebörd, synes denna endast kunna vara följande. Lika litet som reningsvattnet i sig ägde någon kraft att borttaga orenhet, lika litet äga offren i sig någon kraft att borttaga synder, deras verkan beror på gudomlig befallning,

¹⁾ Om schammaiterna såsom det fariseiska hufvudpartiet, se Grätz a. a. III⁴ 258 f.

²⁾ Jfr HAMBURGER Real. Encykl. Suppl. 3, s. 70 f. (»Gründe des Gesetzes»).

i sig äga de intet värde, utan endast såsom påbjudna af Gud. Och att offren för Jochanan b. Zakkai icke hade något värde framgår ytterligare af hans ord till *R. Jehoschu'a*. »Ve oss, sade denne, emedan denna plats är förstörd, hvarest Israels synder försonades». »Min son, svarade honom Jochanan, sörj icke däröfver, ty vi hafva ett försoningsmedel, som är lika godt som detta, nämligen *gemilut chasadim*, kärlekens gärningar», *Abot de R. Natan* IV 2 d, Fernling 7. Jämför äfven hans yttrande, att hvad syndoffret är för israeliterna, det är allmosor för hedningarne, se nedan. Genom den händelse, som framkallade Jochanan b. Zakkais första yttrande, var judendomen bragt i misstanke för trolleri, för att använda magiska medel, och denna synpunkt låg ju nära till hands, då reningsvattnet applicerades på dens kropp, kommit i beröring med den döde. En sådan magisk uppfattning var tydligtvis utesluten i fråga om tamid-offren, enär en dylik applikation af offerblod på de syndande icke förekom. Den magiska uppfattningen var öfverhuvudtaget främmande för judendomen. Alla dess inrättningar hade a) sin rot i gudomlig befallning och framstodo b) mera som tecken och symboler än som egentliga frälsningsmedel. Detta för judendomen utmärkande var på en gång dess styrka och dess svaghet — dess styrka därför, att sådana grundsatser voro i eminent grad kyrkobilande genom sin formella karakter, sin teoretiska klarhet och sitt betonande af den gudomliga auktoriteten, dess svaghet därför, att det lefvande lifvet, hjärtelifvet, icke togs med i räkningen, det mänskliga var uteslutet, och de religiösa inrättningarne hade något af överklighet öfver sig. Ty så visst det än är, att dessa judendomens principer i hög grad svarade mot judafolkets andliga läggning, lika visst är, att den både, som skriftlärdomen spände, spändes för högt. Detta visar framför allt de religiösa rörelserna inom judendomen.

6. De religiösa rörelserna inom judendomen vid tidernas vändpunkt, betraktade särskildt med hänsyn till offret.

Det förhåller sig vanligen så, — lyckligtvis — att en viss religions lif icke är uttömdt i dess officiella form. Den judiska religionen, för så vidt den representerades af fariseismen — för att icke tala om sadduceismen — var som ett stillastående vatten, som ligger i dagen och täcker marken, men heller icke mer. Men rundt om bubblade och brusade det i marken af källsprång, som sökte sig väg ofvan jord. Den tid, i hvilken Jesus uppträdde, var i själfva verket en religiöst upprörd tid. De två polerna för dessa rörelser voro dels en väntan efter Messias, efter en nyfödelse af det dåvarande världsloppet, en väntan som otvifvelaktigt var frammanad af det olyckliga politiska läget, dels en sträfvän att vinna försoning, rening från synden på ett annat och bättre sätt än genom tempeltjänstens offer.

Många viktiga förändringar i Israels religion hafva föranledts af politiska förhållanden. Den religiösa spänningen på Jesu tid, hade också en politisk bakgrund.

Israels historia från syriska kriget ¹⁾ visar, hur landet var en lekboll i främmande makters och inhemska partigångares hand. Initiativet till det ingrepp, som Antiokus IV gjorde i det judiska folkets frihet, kom från judiskt håll. Antiokus möttes af en naturligtvis välbehaglig begäran från det grekvänliga, aristokratiska partiet i Jerusalem, att civilisera judendomen. Det visade sig emellertid, att man gjort upp saken utan folkets hörande. De fromme reste sig till värn mot hedendomen. Judas

¹⁾ Se SCHÜRER Gesch. I²-4 165 ff.

Makkabi och hans bröder samlade de oorganiserade skarorna. Dessa stredo med tapperhet, som man gör, då man har något dyrbart att kämpa för. Världspolitiska förvecklingar kommo till, och slutet på det hela blef för judafolket icke blott ett fullständigt bevarande af den fäderneärfda religionen, utan ock en viss, om också anspråkslös, politisk maktställning. De mackabeiske ledarne aflöstes af de hasmoneiske furstarne. Dessa, som på en gång voro öfverstepräster och konungar, förstodo att samtidigt med tillvaratagandet af sina egna intressen befrämja landets välfärd, till en del genom krigståg och eröfringar. Detta i det hela lyckliga tillstånd varade emellertid icke länge. De två bröderna Hyrkan II och Aristobul råkade i strid med hvarandra om högsta makten. Rom, anropadt som medlare, blandade sig däri, och genom Pompejus gjordes år 63 slut på landets självständighet. Sedan härskade de romerska lydkonungarne och landshöfdingarne. Den mest betydande af dem var edomitern Herodes, kallad den store, hvilken utöfvade ett kraftigt, men despotiskt välde. Dessa konungar och ståthållare hade just icke den största pietet för den judiska religionen och judarne å sin sida voro utomordentligt lättretliga. Redan Alexander Jannai hade att bekämpa ett uppror, hvarvid det flöt strömmar af blod. Men främlingsherraväldets tid blef riktigt en tid af inre splittring och motsatser. En del af folket, naturligtvis främst sadducéerna, men äfven en del af fariséerna, ville fasthålla vid den bestående ordningen, en annan del med de s. k. zeloterna i spetsen, ville åstadkomma en omstörtning till förmån för nationell självständighet. Ju längre det led hän emot år 70, ju flere blefvo anledningarne att höja upprorsfanan, ju svårare blef det för fariséerna att bevara sitt tålamod. Det judiska folket under romerskt öfvervälde före förstöringen företer bilden af ett splittradt folk, som icke visste hvad det ville, och hvars olika delar icke reagerade samtidigt eller i lika grad mot romerskt öfvervåld, utan ömsesidigt neutraliserade hvarandra. När därtill kom, att det romerska riket själf tidvis skakades i sina grundvalar, så var ett tillstånd af ovisshet skapadt, om hvilket ingen visste, när eller hur det skulle taga slut.

Kunde det judiska samfundet, en gång indraget i politikens hvirfvel, icke bevara sin andliga karakter, så var detta i viss mån förhållandet äfven med tempeltjänsten. Medan den

judiska fromheten öfverhufvud bevarade och utvecklade sin egenart till en allt strängare afgränsning från allt hedniskt, *fick tempeltjänsten under denna tid patologisk gestalt.*

Den judiska staten enligt Hesekiel och P. var en kyrkostat, utan konung och utan krigsmän, styrd af ett andligt öfverhufvud efter Guds vilja. Om den öfverhufvud taget någonsin motsvarat detta ideal, aldrig var den fjärmare därifrån än under tiden närmast före och tiden efter mackabéerkriget. HÖLSCHER (Der Sadduzäismus 70 ff.) påstår, att åsikten om öfversteprästernas sadduceism är ohållbar och hvilar på en senare tendentiös tradition. Sadduceiska öfverstepräster, voro enligt honom endast medlemmar af släkten *Boëtos*, som hade sin blomstringstid under Herodes och Arkelaus ¹⁾. Huru därmed än må förhålla sig, står det fast, att under flera tidsrum öfversteprästadömet innehades af män, som hade goda förutsättningar att förverka de frommes förtroende. I grekisk tid före och under mackabéerkriget var det klöfverbladet med de betecknande namnen *Jason* (Jesus), *Alkimus* (Eljakim) och *Menelaus* (Menachem), hvilka på ett obehörigt, mot lag och god anda stridande sätt, kommit i besittning af sitt prästadöme, och hvilka under sin ämbetsförvaltning ådagalade ett ohöljdt förakt för sitt folks religiösa åskådning, (jfr 2 Mack. 4 13 f.). Då så folket af tacksamhet mot Makkabis släkt upphöjde hasmonéerna till ständiga innehafvare af öfversteprästadömet, hade man väl det medvetandet, att man begick en olaglighet, något som framskymtar af orden i 1 Mack. 14 25: »till dess att en tillförlitlig profet uppstode» ²⁾. De hasmoneiska öfversteprästerna voro, om än icke uppenbara religionsföraktare, dock skäligen likgiltiga för religionen och för sitt ämbete. De voro i verkligheten konungar och hade öfversteprästadömet till bisyssla, kriget var deras yrke — en öfverstepräst i ryttarstöflar! — Deras uppträdande stod icke att bringa i samklang med de frommes; nästan alla stego de i grafven belastade med blodskuld. Om öfversteprästerna af den nämnda släkten *Boëtos* äro alla källor eniga att uttala förkastelsesdomen.

Den judiska statens politiska förhållanden, icke minst åvägabragta af dessa öfverstepräster, förde med sig, att templet och

¹⁾ Häremot se SCHÜBER Gesch. II⁴ 488, anm. 43.

²⁾ Se LUCIUS Essenismus 87, BALDENSBERGER Die messian.-apokalypt. Hoffnungen des Judentums (Selbstbewusstsein Jesu I³) 73.

Herrens heliga berg, dit intet orent skulle komma, och där man icke skulle få göra det som var ondt och fördärfligt, vanhelgades genom blod och mordvapen, genom förstöring och förstörelse-redskap. På Antiokus' befallning hade det dagliga offret inställts, och »förödelsens styggelse», ett svin, offradt åt Zeus, infördes i helgedomen, Dan. 8 11 ff., 9 27, 1 Mack. 1 45 ff., 8. I tre år låg den judiska kulten nere. Den återupptogs efter en omsorgsfull rening. Men det är fråga, om det anseende templet förlorat kunde återställas. Templets fridlysning blef under den följande tiden icke stort bättre respekterad. Då Hyrkan II belägrade Aristobul, fick templet sitta emellan, likaså i kriget mellan Herodes och Antigonos; Pompejus inträngde, när han eröfrat staden, i templets allrabeligaste.

Att man verkligen ansåg, att templet och prästadömet förlorat i anseende, därpå hafva vi åtskilliga bevis.

Det företag, som Onias IV utförde, att i Egypten (Leontopolis) grunda ett tempel åt Israels Gud, bedömes af Josephus mycket omildt¹⁾. De bevekelsegrunder som af Josephus tilläggas grundaren, äro icke de bästa — afund och politisk ärelystnad. Det är dock frågan, om icke denna dom är orättvis. Såsom Lucius (Essenismus 83 ff.) påpekat, *var Onias IV den legitime öfversteprästen*, som, undanträngd af det hellenistiska partiet i Jerusalem, flydde till Egypten²⁾. Men förhåller det sig så, är man nödgad att se saken på ett annat sätt. Onias, legitim öfverstepräst och fiende till hellenismen, fann sig ställd i valet mellan att underkasta sig endera af två möjligheter, antingen att godkänna den olagliga tempeltjänsten eller att alldeles afstå från tanken på laglig offertjänst. Han fann en tredje möjlighet, att grunda ett eget tempel. Det är klart, att denna tanke rent subjektivt måste vara bestämmande för Onias. Men för den samma talade dessutom rent objektivt, att ett sådant tempel, i

¹⁾ Se *Antiquitates* XIII 31, ed. Naber III 154 f. (Niese III 162 f.); *Bellum* VII 102 f., ed. Naber VI 182 f. (Niese VI 624 f.).

²⁾ Jfr WELLHAUSEN *Gesch.*⁵ 297, anm. 1. Wellhausen påpekar ock, a. a. 254 anm. 1, beträffande Jes. 19 18—25, — som talar om tempeltjänst i Egypten och svårligen kan härröra från Jesaja — att dess införande i Jesaja-boken skett icke först i Septuaginta, utan i den hebr. texten. Det fanns således, menar han, jerusalemska skriftställare, som voro synnerligen vänligt stämnda mot Onias-templet.

motsats till det jerusalemiska, finge ett legitimt prästerskap. Onias blef icke ensam, utan åtföljdes af en skara präster och leviter, hvilka voro öfvertygade om rättmätigheten af hans handlingssätt, ty att för bröds skull utvandra från Jerusalems tempel, därom kunde icke vara tal. Onias-templet ägde bestånd i nära 200 år. Rabbinerna föra längre fram en diskussion angående frågan, om det varit ett afgudatempel eller icke, därvid uttalas af somliga den meningen, att det varit grundadt i god afsikt.

Det anses väl allmänt, att de s. k. *Salomos psalmer* äro ett vittnesbörd för den fromhet, som var lefvande i vissa kretsar kort efter Pompejus ankomst¹⁾. HÖLSCHER (a. a. 90, 109) har icke förmått öfvertyga mig, att den skildring, som där gifves af det judiska religionssamfundets förvärldsligande och tempeltjänstens vanhelgande, är behärskad af dogmatiska förutsättningar, så att det kan vara ren konstruktion.

»Deras styggelser gingo öfver hedningarne före dem,
de hafva skändligt vanhelgat Herrens helgedom. — 18, KAP II 131.

— — — — —
Främmande hedningar bestego ditt altare
beträdde det öfvermodigt i sina skor,
emedan Jerusalems söner vanhelgade Herrens helgedom,
och skändade Guds offer i gudlöshet. 22 f., KAP III 131.

— — — — —
Guds helgedom utplundrade de,
som vore ingen arfvinge och hämnare tillstädes.
De beträdde Herrens altare efter hvarje förorening,
och i blodflöde förorenade de offret såsom profant kött,
icke lämnande någon synd öfrig,
som de icke öfvade värre än hedningarne.» 8 11—13, KAP II 138.

Kap. 4 är en dikt mot »människoträlarne», ett strafftal öfver deras gudlösa väsen²⁾. Efter dessa utfall får *Salomo-psalmernas åskådning om försoningen* en särskild betydelse. Dessa psalmer känna nämligen i likhet med en riktning, som vi fun-

¹⁾ KITTEL i KAP II 128 anser, att Salomo-psalmerna ge oss en bild af den *fariseiska* fromheten.

²⁾ På grund af växlingen i numerus antager WELLHAUSEN, *Pharis. u. Sadduc.* 146, att förf. bland dessa människoträlar särskildt gripit fast i en, möjligen Alexander Jannai. KITTEL i KAP II 134 tänker äfven på Aristobul.

nit företrädd i Psalmerna och Vishetsskrifterna, en *försoning utan offer*. Den vanhelgade tempeltjänsten har mistat den gudagifna egenskapen att försona:

»Beständigt genomforskar den rättfärdige sitt hus, för att, om han förgått sig, utplåna skulden. Villfarelsesynder försonar han med fasta och spåker sig grundligt men Herren förklarar hvarje from man och han hus för rena.» 37 f. KAP II 134.

»Hvem ville du vara nådig, om icke dem, som anropa Herren? Vid synder frikänner du den, som bekänner och biktar, ty blygsel ligger på oss och våra ansikten för allt detta.» 96, KAP II 140.

»Salig är den man, på hvilken Herren tänker med tillrättavisning, och den som han med tuktoriset vänder bort från den onda vägen, på det att han må bli ren från synden, icke fullända den. Den som gifver sin rygg åt riset skall blifva ren, ty Herren är god mot dem som taga på sig tuktan.» 101, KAP II 140.

»Herren skonar sina fromma och deras öfverträdelser utplånar han genom tuktan.» 1310, KAP II 142.

Templets och prästadömetts sjunkande anseende är ett ämne, som ofta återkommer i de apokalyptiska skrifterna. Redan Haggai och Malaki förklarade den efterexiliska församlingens eroff för orena (Hagg. 2 14, Mal. 3 4). Tobit 14 5 förutsäger, att ett nytt tempel skall byggas, »icke såsom det förra (det 2.) var». Enligt *De 12 Patriarkernas testamente* XII 9, KAP II 505 skall det nya templet likaledes vara »mer berömdt än det första»; III *Sibyll.* 294: »lika som det förut var», KAP II 190. *Henok* uttalar sig med stor beständighet i samma riktning:

»Då började de återigen att bygga liksom förut och uppförde det stora huset, och man kallade det det höga tornet, de begynte åter att ställa ett bord framför tornet, men allt bröd därpå var befläckadt och orent.» 89 73, KAP II 295.

»Jag stod upp för att se, hur han inhöljde det gamla huset. Man förde ut alla pelare; alla bjälkar och sirater i huset blefvo inhöljda jämte detsamma. Man förde det ut och lade det på en plats i södra delen af landet. Jag såg hur fårens Herre förde fram ett nytt hus, större och högre än det första, och uppställde det på en plats, där det första stått, som blef inhöljdt. Alla dess pelare voro nya och större än det första gamla husets, som han hade skaffat bort, och fårens Herre var däri.» 90 28 f., KAP II 297.

Lika litet som i *Salomo-psalmerna* är det i *Henoks-boken* tal om ett förkastande af tempel och offer. Salomo-psalmerna be-

traktade ju templets vanhelgande som synd. Och i Hen. 89 heter det: »Och fårens Herre stod på detta torn (= det första templet) och man satte för honom ett fullt bord» (v. 50), »och jag blef mycket sorgsen, emedan detta hus för fåren (= det första templet) förstördes», (v. 67). Men liksom i Salomo-psalmerna prästerna hade en stor del i skulden till templets vanhelgande, så spela de också i Henoks-boken en viss roll. Enligt 89 74 f. äro herdarne liksom fåren blinda, så att de icke se bordets orenhet; de trampa fåren med sina fötter och uppsluka dem, och då dessa gifva sig ut på fältet, rädda herdarne dem icke ur rofdjurens våld. *Assumptio Mosis*, som icke förkastar offren (48), innehåller en dräpande karakteristik af öfversteprästerna:

»De skola fly rättfärdigheten och hänvända sig åt obillighet, de skola skända och befläcka det hus, i hvilket de förrätta sin tjänst, och bola med främmande gudar. Ty de skola icke följa Guds sanning, utan några skola befläcka altaret med orena gåfvor, hvilka de lägga därpå, människor, som icke äro präster, utan slafvar, födda af slafvar. — — — — Därefter skola konungar uppbäfa sig öfver dem, som behärska dem, och som blifva kallade till Guds öfverstepräster, men skola föröfva gudlöshet utifrån det Allraheligaste.» — — — — 53—61, KAP II 323 f.

»Och öfver dem skola härska fördärfliga och gudlösa människor, hvilka lära, att de äro rättfärdiga. De skola uppväcka sina vänners vrede, då de äro bedrägliga människor, lefvande blott sig själfva till behag, falska i all sin vandel, gärna festande hvilken tid på dagen som helst och slukande med strupen, — — — — uppåtande de fattiges ägodelar, i det de påstå sig göra det af medlidande, fördrifvande andra, stridslystna, bedrägliga, hvilka dölja sig för att icke kunna igenkännas, gudlösa, fulla af förbrytelse och orättfärdighet, från morgon till kväll sägande: Vi vilja hafva fest och öfverflöd, äta och dricka — — — — och vilja inbilla oss, att vi äro furstar. Deras händer och hjärtan skola bedrifva det orent är, deras mun tala stora ord — och dock skola de därvid säga: rör mig icke, att du icke, förorenar mig.» 73—10, KAP 324 f.

Hur denna skildring i enskildheter träffar in på olika tidslägen har LUCIUS visat (a. a. 112—119):

De 12 patriarkernas testamente talar om en stor befläckelse, »som jag icke kan säga», om prästerna, som skola komma, »af gudatjänare, stridslystna, giriga, öfvermodiga, gudlösa, vällustiga, gosseskändare, djurskändare», III 17, KAP II 470.

Den *babyloniska gemarah'n* meddelar åtskilliga traditioner om templets och prästadörets vanhelgande:

»Rabbanan lärde: I början plägade man låta offrens hudar ligga i Parwa-kammaren och på aftonen plägade man fördela dem mellan medlemmarna af den prästerliga vaktafdelningen, men då de starke bland dem ryckte dem till sig med våld, anordnade man, att de på sabbatens förafton skulle fördelas mellan samtliga prästafdelningar. Men då de högre i prästerskapet alltjämt ryckte dem till sig med våld, bestämde sig ägarne för att viga dem åt himlen.» — — —

Abba Scha'ul berättade: I Jeriko befunno sig sykomorstammar, och de starka karlarne plägade taga dem för sig med våld; då vigde dem deras ägare åt himlen. Öfver människor af deras art sade Abba Scha'ul b. Botnit i Abba Josef b. Chanins namn:

»Ve öfver Boetos' släkt, ve öfver deras lansar,
ve öfver Chanins släkt, ve öfver deras ormhväsande,
ve öfver Katros släkt, ve öfver deras fjädrar,
ve öfver Jischma'el b. Fiabis släkt, ve öfver deras knytnäfvar.
Ty själfva äro de öfverstepräster, och deras söner skattmästare,
och deras svärsöner tempelfogdar, och deras tjänare slå folket med knölpåkar.»
b. Pesachim 57 a, GBT II 524 f., se BAT I² 46, DÉRENBOURG Histoire de Palestine 233.

»Rabbanan lärde: Tempelgården utstötte fyra skri'n; först: Ut härifrån I Elis söner, I som hafven förorenat Herrens tempel! Vidare: Bort härifrån, Jissakar från byn Barkai, du som ärar dig själf och vanhelgar himlens helgedomar! Han plägade nämligen veckla sina händer i siden och förrätta tempeltjänsten. Vidare utropade tempelgården: Upplyften I portar edra hufvud, att Jischma'el b. Fiabi, en lärjunge till Pinchas, må träda in och göra tjänst som öfverstepräst. Vidare ropade tempelgården: Upplyften I portar edra hufvud, att Jochanan b. Narbai, en lärjunge till Pankai må träda in och fylla sin buk med himlens helgedomar.» *b. Pesachim 57 a*, b, GBT II 525 f.

Kärnan i dessa traditioner erkänner äfven HÖLSCHER (Sadduc. 78 o. a.) såsom sann. Här följa några af annan beskaffenhet.

»Rabbanan lärde: Under Schime'on den rättfärdiges 40 ämbetsår föll lotten för Gud (på försoningsdagen) städse till höger, men därefter kom den ibland till höger och ibland till vänster; den röda ulltråden (mellan bockens horn) blef städse hvit (Jes. 118), men därefter blef den än hvit, än icke; den västra lampan i templet brann alltjämt, men därefter brann den ibland, ibland slocknade den. Altarelden ökade sig, och prästerna behöfde icke vidare lägga ved på altaret — blott de två vedstaplarne för att uppfylla budet om veduppläggningsen — därefter ökade den sig ibland och ibland icke, så att prästerna hela dagen måste lägga ved på altaret. I förstlingskärfven, de två bröden och skådebröden var en välsignelse kommen, så att när prästen tog ett olivstort stycke, han antingen tog det och blef mätt, eller åt

däraf och lämnade, men därefter kom en förbannelse i förstlingskärfven, i de två bröden och skådebröden, så att hvar och en blott fick ett stycke, stort som en böna. — — — — — Rabbanan lärde: 40 år före templets förstöring föll lotten för Gud icke till höger, den röda ulltråden blef icke hvit, den västra lampan brann icke, och tempeldörrarne öppnade sig af sig själfva, till dess R. Jochanan b. Zakkai ropade emot dem och sade: »O Tempel, hvarför ängslar du dig, jag vet, att du slutligen skall förstöras, redan har Zekarjah b. 'Ido profeterat öfver dig: »Öppna Libanon dina dörrar, en eld skall förtära dina cedrar.» b. *Joma* 39 a, b, GBT II 864, 865, BAT I² 23.

I sammanhang härmed bör anföras *Josephus'* ord om ädelstenarne i öfversteprästens bröstsköld, hvilka lyste, »så ofta Gud i nåd var tillstädes vid offertjänsten», men upphörde att kasta denna strålgans 200 år före det *Josephus* skref sin *Arkeologi*. *Ant.* III 89 ed. Naber I 179 f. (Niese I 201 f.).

En annan rabbinsk tradition, Rabba b. R. Chana i R. Jochanans och R. Berakjah i R. Lewis namn (s. III), tar sin utgångspunkt i Ordspr. 10 27: »Herrens fruktan förökar lefnadsdagarna, men de gudlösas år förkortas», och uppvisar, att det första templet ägde bestånd i 410 år och hade 18 öfverstepräster, och det andra templet ägde bestånd i 420 år och hade mer än 300 öfverstepräster, b. *Joma* 9 a, GBT III 770; jfr *Pesikta de Rab Kahana* 27, WBR VI 259 f., mdr. *Wajikra* r. 21, WBR IV 142 f., BAPA I 311.

Det heter slutligen b. *Joma* 21 b, GBT II 806: »R. Schemu'el b. 'Injah sade i R. Achas namn (b. IV). Genom 5 ting skilde sig det andra templet från det första: förbundslådan med täckplåten (kapporet) och kerubim, altarelden, shekinah, den helige ande, urim och tummim. Jag vill säga dig, de voro väl tillstädes, men utan funktion». Jfr mdr. *Schir ha-schirim* 8 10, WBR I 186, j. *Ta'anit* 65 a, j. *Makkot* 32 a, j. *Horajot* 47 c, BAPA III 112 f. Denna legend står väl i samband med 2 Mack. 24—8, syr. Baruk. 6 7 f., KAP II 414, där det omtalas, hur vid det första templets förstöring tempelkärnen gömdes på en förborgad plats.

Det faktiska vanhelgandet af tempeltjänsten, som är den historiska kärnan i alla dessa traditioner, har medfört, att man vände sig bort från templet, medan det ännu stod. Den legendariska utbildningen af detta tema efter templets förstöring måste hafva betydligt mildrat sorgen öfver förstöringen, ty en befläckad och skändad tempeltjänst må vara sämre än ingen alls.

Det gick jämsides med den fariseiska fromheten en strömning, som man brukat benämna *apokalyptik* eller den apokalyptiska rörelsen. Fariseism och apokalyptik äro emellertid icke att fatta som hvarandra uteslutande motsatser, utan snarare som hvarandras komplement. Så yttrar SCHÜREER (Gesch. II⁴ 547 f.): »Det judiska folkets hela religiösa lif rörde sig (i nytestamentlig tid) just omkring dessa båda poler: uppfyllande af lagen och hopp om en kommande härlighet». *Nomism* och *messianism* nämner BALDENSPERGER (Messian.-apokalypt. Hoffnungen³ 88 f.) dessa två. Men såsom fariseismen icke var utan messianska förhoppningar, så var apokalyptiken, äfven den, grundad i lagfromheten.

De nationellt färgade messias-förhoppningarne äro emellertid icke det utmärkande för apokalyptiken. BALDENSPERGER anmärker (a. a.³ 173), att apokalyptiken kan betecknas som »lös-görandet af de messianska förväntningarne från det jordisk politiska idealet och deras stegring till det öfvernaturliga». Kort och träffande sammanfattar han apokalyptikens innebörd i anslutning till ordets etymologi: det är fråga om ett uppenbarande, en avslöjning, nämligen af den transcendentia världen (a. a.³ 176).

Vid bedömande af den bekanta berättelsen om R. Ele'azar b. Araks utläggning af Merkabah, Hesekiels vagnsyn, yttrar SCHLATTER (Jochanan Ben Zakkai i Beitr. z. Förder. chr. Theologie III 4, s. 18 f.), att det endast är en perek af skriften som skall utläggas, och afvisar talet om gnostiska spekulationer. Men sysselsättningen med *ma'ase merkabah* och *bereschit* är väl ändå något mera än blott och bart skriftutläggning. I hvarje fall tyder lusten att utlägga sådana speciella ämnen på ett alldeles särskildt intresse därför¹⁾.

SCHLATTERS anmärkning ger emellertid anledning att påpeka en hufvudegendomlighet för apokalyptiken — att fasthålla

¹⁾ FRIEDLÄNDER Die relig. Beweg. innerhalb des Judent. im Zeitalter Jesu 182—190. Intressant är ock JOËLS påpekande (Blicke in die Religionsgesch. I 151 ff.) af de båda motsägende bestämmelserna i MISCHNAH, *Chagigah* II 1, GBT III 814, först varningen att utlägga dessa ting i mångas närvaro och sedan förbudet att sysselsätta sig med dem, ett förbud, som sammanhänger med fruktan för gnostiska spekulationer. Jfr ock KLEIN Bidrag t. Israels relig. hist. 82 ff., HÖLSCHER Kanonisch u. Apokryph 54 ff.

vid det skrifna ordet¹⁾. Under det att den rabbiniska haggadan tar sin utgångspunkt i det kanoniska skriftordet, lägga de apokalyptiska författarne till grund för sina spekulationer ord och skrifter af stora gudsmän; de hafva en egen litteratur²⁾. Att likväl en absolut motsats mellan apokalyptiken och den ortodoxa judendomen icke förefunnits, visar dels kanoniseringen af Daniels bok dels, att det intresse för den transcendenta världens hemligheter, som utmärker apokalyptiken, äfven tillhör en del af den rabbiniska haggadan. Men man kan nog icke komma ifrån, att det rådde en ganska skarp motsats mellan fariseismen och de kretsar, i hvilka de speciellt apokalyptiska skrifterna uppstodo, de skrifter, hvilka aldrig upptogos i kanon. —

Den transcendenta världen med dess hemligheter står för apokalyptiken i förgrunden. Men den uppenbarelse, det avslöjande af denna värld, hvarom det är fråga, tar närmast formen af en dom³⁾. Till motsatserna mellan den närvarande och den kommande eonen, den jordiska och den himmelska världen, kommer ännu en: motsatsen mellan de rättfärdige och de gudlöse. Apokalyptiken delar världen i två stora hälfter: de rättfärdiges församling och massa perditionis. Försoning kommer dem till del, som tillhöra de rättfärdiges församling, för de andra finnes intet annat än straff.

I *Baruk*-apokalypsen, den syriska, 85 12 ff., KAP II 445 f., heter det:

»Ty se, när den Högste skall åvägabringa allt detta, så finnes där icke mera lägenhet för boten och icke ett slut på tiderna och icke bestämd längd för perioderna och icke ett tillfälle till bön och icke afsändande af böner och icke ernående af kunskap och icke kärleks hängifvande och icke tillfälle för själens ånger och icke förböner för förseelser och icke fädernas bön och icke profeternas suckan och icke de rättfärdigas hjälp. Men det är där domsordet till fördärf och vägen till elden, och stigen som för till Gehenna. Därför är en lag genom den Ene, en värld, och för dem som äro i den ett slut för alla. Då skall han göra lefvande dem, som han förmår rena från synd, och samtidigt skall han förinta dem som äro befläckade af synder.»

¹⁾ Se BALDENSBERGER a. a.³ 184.

²⁾ »— — — apokalyptiken kan fattas som en med traditionellt stoff arbetande litterär skola». BALDENSBERGER a. a.³ 203.

³⁾ Se BALDENSBERGER a. a.³ 173, BOUSSET Rel. des Judentums³ 232 ff. Den sistnämnde framhåller, hur det just är de lagiska, observansreligionerna, som låta domstanken träda fram i centrum: Islam, parsismen.

Jfr II *Henok* 53 (A): »Sägen icke: vår fader är inför Gud och skall bedja för våra synder. Ty där finns ingen hjälpare för någon enda, som har syndat.» (Bonwetsch 45). II *Henok* 62 (A): »det finnes icke ånger efter döden.» (Bonwetsch 50).

I den tillkommande världen är alltså människans öde afgjort, ingen mänsklig ansträngning kan mera skaffa försoning. Egendomligt är härvid (beträffande Baruk-stället), dels att förf. icke tänker sig ens möjligheten, att offer skulle försona — 685 uttalas likväl tanken på en nationell återställelse med tempel, offer och hedningarnes tillbedjan —, dels ock, att det, som tänkes som möjlighet, men som efter vidlyftig upprättning förkastas, är försoningsmedel af helt annat slag: bot, bön, de rättfärdiges förbön¹⁾.

Om apokalyptikens ställning till tempel och offer föreligga emellertid direkta vittnesbörd i flera afseenden. 1:) Öfverhufvudtaget räkna de med tempeltjänst och offer såsom en religiös faktor och i anslutning till lagens föreskrift erkännes försoning genom offer, *Jubil.* 6 14, 7 13 ff., KAP II 50, 52, II *Henok* 59 2 ff., Bonwetsch 48, XII *Patr:s test.* I 5, KAP II 462 f. 2:) Flera af de apokalyptiska skrifterna, I *Henok*, *Assumptio Moris*, XII *Patr:s test.*, äfvensom de närbesläktade *Salomo-psalmerna* hafva en stark känsla af tempelkultens vanhelgande, se ofvan sid. 119 f. 3:) Åtskilliga, I *Henok*, *Sibyll.* III o. V, *Patr:s test.*, *syrr. Baruk* tala om tempelkult i Messiasriket, se ofvan. — Såsom fromma medlemmar af sitt folk ligger det apokalyptikerna om hjärtat, att de förhandenvarande religiösa institutionerna bevaras i sin renhet. Ett uttryck för denna önskan är förhoppningen, att i den kommande tidsåldern en tempeltjänst skall finnas, som icke är patologiskt gestaltad²⁾.

För bestämmandet af det värde, som apokalyptiken sätter på den förhandenvarande offertjänsten, måste man emellertid taga hänsyn till den apokalyptiska åskådningen i dess helhet.

¹⁾ Tanken på de rättfärdigas förtjänst förekommer för öfrigt i apokalyptikerna: IV *Esra* 8 28 f., KAP II 380, *syrr. Baruk* 14 7, KAP II 417, II *Henok* 64 5 (B), Bonwetsch 51.

²⁾ Träffande anmärker BALDENSBERGER (a. a.³ 222): »Det pietetsfulla fasthållandet vid det gamla och den inre hjärteåtrån eiter renare gudsdyrkan sammansmälte hos de judiska fromme till *medelföreställningen* (kurs. af mig) om ett förnyande och en rening af det gamla gudshuset eller om framträdandet af ett nytt himmelskt tempel i den messianska tiden».

Det visar sig då, att offret i denna hade en försvinnande betydelse. Den apokalyptiska fromheten betydde ett språng ut i en okänd och dock känd värld. Från det närvarandes nöd och de religiösa institutionernas bristfällighet vände man sig längtansfullt till den framtid, som skulle komma och som hade sin rot i den öfversinliga världen. »Hvad var dock förr, när förbundsguden ännu dvaldes på jorden midt ibland sitt folk, föremål för den fromma betraktelsen och den förhärlikande framställningen? Var det icke tingen här nere, offer och tempel, förbundsark och stiftshyddor, folkets öden och dess förhållande till hedningarne? Nu äro vi förflyttade till en ny skådeplats: tröstbehöfvande kringsväfvande i de öfverjordiska sfärerna, undersamt skådande efter de hemliga tingen i de höga himlarne, det blir den senare judendomens hufvudkännemärke och älsklingssysselsättning». (BALDENSBERGER Messian.-apokalypt. Hoffnungen³ 71 f.).

Det har varit tal om apokalyptikens förhållande till främmande religionsformer. Då emellertid apokalyptikens ställning till offret icke här af beröres, och ett närmare ingående på den svårlösta frågan icke här vore motiveradt, torde den här böra lämnas åsido¹⁾.

Kan nu ett beroendeförhållande till främmande religioner vara omtvistadt beträffande apokalyptiken, så synes däremot i fråga om *essenismen* nästan alla vara eniga i att erkänna främmande inflytelser. Frågan är blott, hvarifrån dessa ha kommit²⁾.

¹⁾ Se BOUSSET Rel. des Judentums² 567 ff., BALDENSBERGER, Messian. apokalypt. Hoffnungen³ 189 ff., GUNKEL Schöpfung u. Chaos, STAVE Einfluss des Parsismus auf das Judentum, SÖDERBLOM La vie future après le Mazdeisme, BÖKLEN Verwandtschaft der jüd. christl. mit der pars. Eschatologie.

²⁾ För essenismens väsen, hypoteserna om dess ursprung och värderingen af desamma hänvisas framför allt till SCHÜRER Gesch. II⁴ 651—680, BOUSSET Rel. des Judentums² 524—536. Om den stora osäkerhet, hvari man befinner sig, när det är fråga om att bestämma essenismens ursprung, vittnar dels mängden af uppställda hypoteser, dels den hypotetiska slutsats, till hvilken SCHÜRER kommit. Enligt Schürers mening (a. st. 679 f.) finnas i essenismen, ehuru den är öfvervägande judisk, främmande element, hvilka han vore mest böjd att hänföra till pytagoreismen, — för så vidt nämligen icke denna företeelse själf vore i behof af förklaring — enär den, enligt Schürers mening, högst sannolikt icke är af grekiskt, utan af orientaliskt ursprung.

LUCIUS (Essenismus 119, 125) har i likhet med HILGENFELD (Jüd. Apokalyptik 243 ff.) betonat, att man bör söka förstå essenismen från rent judisk ståndpunkt, innan man tillgriper andra förklaringsgrunder. Skall öfverhufvud taget essenismens ursprung förklaras som hufvudsakligen judiskt, synes den nu bland allt hvad vi känna på judiskt område stå apokalyptiken närmast. Af flere forskare hafva essenism och apokalyptik satts i förbindelse med hvarandra. Medan Hilgenfeld (a. a. 257) förklarar essenerna för en skola af apokalyptiker, vilja åtskilliga andra i apokalypserna se esseniska produkter¹⁾, och slutligen hafva återigen andra, utan att ansluta sig härtill, icke kunnat förneka ett visst samband mellan dessa båda²⁾.

HILGENFELD (a. a. 278 f.) och LUCIUS (a. a. 97 ff., 125) hafva velat återföra både essenismens och apokalyptikens ställning till offerttjänsten till en gemensam utgångspunkt, förkastandet af det andra templets gudstjänst. Det visar sig emellertid, att essenismens ställning till offerttjänsten är en helt annan än apokalyptikens.

Enligt Philo och Josephus hafva essenerna förkastat templetjänstens offer³⁾. »De offra icke djur, emedan de beflita sig om att helga sitt eget sinne»⁴⁾. — »De skicka väl skänker till templet, men offer bringa de icke på grund af företrädet hos de reningar, som äro i bruk hos dem; för den skull utesluta de sig (äro de uteslutna) från den gemensamma helgedomen och bringa offren för sig själfva»⁵⁾.

¹⁾ Se uppgiften hos BALDENSBERGER a. a.³ 198, anm. 2.

²⁾ LUCIUS a. a. 119, 125, KLEIN Bidrag t. Israels rel. hist. Jfr dock BALDENSBERGER a. a.³ 202.

³⁾ Om essener-källornas trovärdighet, se BOUSSET Rel. des Judent.³ 524, anm. 1, TREPLIN Die Essener-quellen i St. Kr. 1900, s. 28—92, FRIEDLÄNDER Die relig. Beweg. innerh. des Judent. 131.

⁴⁾ Philo, *Quod omnis probus liber*, Mangey II 457: οὐ ζῶα καταθύοντες, ἀλλ' ἐροπρεπεῖς τὰς ἑαυτῶν διανοίας κατασκευάζειν ἀξιούντες.

⁵⁾ Josephus, *Antiquitates* XVIII 15, Naber IV 139: εἰς δὲ τὸ ἱερὸν ἀναθήματα στέλλοντες θυσίας οὐκ ἐπιτελοῦσι διαφορότητι ἀγνείων ἃς νομίζουσιν, καὶ δι' αὐτὸ ἐργόμενοι τοῦ κοινοῦ τεμενίσματος ἐφ' αὐτῶν τὰς θυσίας ἐπιτελοῦσι. NIESE, IV 143, har strukit οὐκ framför ἐπιτελοῦσι i första satsen, Naber har bibehållit det — såsom SCHÜRER, *Gesch.* II⁴ 663, anm. 50, framhåller — »med rätta». ἐργόμενοι fattas af GFRÖRER Philo II 343 och BOUSSET a. a.³ 531 medialt ('utesluta sig från den gemensamma helgedomen'). SCHÜRER

I fråga om orsaken, hvarför essenerna icke offra, är det en differens mellan Philo och Josephus. *Philo*: de beflita sig om att helga sitt eget sinne. *Josephus*: de hafva utmärkta reningar, och då de icke tillhöra tempelförsamlingen, bringa de sina offer för sig själfva. Nu torde emellertid Philos uppgift böra tagas med en viss reservation, ty han är böjd för att måla allt med den hellenistiska åskådningens färger ¹⁾. *Josephus*' yttrande för- tjänar däremot all uppmärksamhet.

Josephus säger: De skicka väl skänker till templet, men offer bringa de icke, — — — därför tillhöra de icke tempelförsamlingen och bringa sina offer för sig själfva, *Ant.* XVIII 15, *Naber* IV 139. Dessa uppgifter synas motsägande. Först motsatsen mellan ἀναθήματα στέλλοντες och θυσίας οὐκ ἐπιτελοῦσι, vidare mellan det sistnämnda och ἐφ' αὐτῶν τὰς θυσίας ἐπιτελοῦσι; skicka tempelskänker — frambära icke offer — fullgöra sina offer för sig själfva. Motsägelsern synes lättast häfvas genom antagandet, att det mellersta ledet innebär ett förkastande af djuroffer; i templet i öfverensstämmelse med *Philo*: de offra icke djur, οὐ ζῶα καταθύοντες. Därför tillhöra de heller icke det gemensamma kultförbandet, εἰργόμενοι ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τεμενίσματος. Att de skicka ἀναθήματα till templet behöfver, som *Lucius* (*Essenismus* 110 anm. 1) påpekar icke strida häremot, då med ἀναθήματα mycket väl kan menas andra (oblodiga) skänker eller tilläfventyrs tempelskatt.

Frågan blir då vidare, hvad som ligger i uttrycket: bringa sina offer för sig själfva. Det kan väl knappast vara något tvifvel, att härmed menas essenernas religiösa måltider ²⁾. Det heter om dessa hos *Josephus*, *Bellum* II 85, *Niese* VI 178 f.: »Sedan de arbetat strängt intill femte timmen, samlas de åter till en plats, omgjorda sig med linnekläder och bada så kroppen i kallt vatten. Efter denna rening begifva de sig till en särskild byggnad, dit tillträde för icke-trosvänster ej är tillåtet. Men själfva gå de till matsalen, rena liksom till en helgedom. Och sedan de satt sig ned i stillhet, lägger bagaren i rad fram bröd och kocken sätter fram för en hvar ett fat

a. a. II⁴ 663, *KLEIN* Bidrag t. Israels rel. hist. 71 och *FRIEDLÄNDER* Die rel. Beweg. des Judentums 130, öfversätta det passivt ('de äro uteslutna').

¹⁾ Jfr *BOUSSET* a. a.³ 529, anm. 4.

²⁾ Se *SCHÜREER* a. a.⁴ II 664 anm., *Lucius* *Essenismus* 54 f.

med en enda rätt. Men prästen beder före måltiden, och det är icke lofligt för någon att smaka något före bönen. Efter måltiden beder han åter. Och både då de börja och då de sluta, ära de Gud som matens givare. Därefter aflägga de sina kläder såsom heliga och gå åter till arbete intill aftonen. Då de vändt tillbaka, äta de på samma sätt och, om gäster tilläfventyrs hafva kommit, sitta de med till bords. Och hvarken skrål eller larm ohelgar någonsin huset och talet bevilja de hvarandra i ordning. Och för dem som äro utanför synes de innevarandes tystnad såsom ett skrämmande mysterium, detta på grund af den beständiga frånvaron af rusighet och det, att mat och dryck hos dem utdelas endast så, att det mättar». Jfr härtill *Ant.* XVIII 15, Naber IV 140: »präster välja de till beredande af bröd och föda»; *Bellum* II 87, Niese VI 180: innan noviserna få deltaga de gemensamma måltiderna, få de aflägga en fruktansvärd ed. Bön, prästerlig ledning, helgedom och heliga kläder, allt talar otvetydigt för, att denna måltid är af religiös, sakramental art. Samma kännetecken utmärka reningarne.

På grund af företrädet hos de reningar som äro i bruk hos dem *διαφορότητα ἀγνείων, ὡς νόμιζοιεν*, hette det *Ant.* XVIII 15, Naber IV 139. Somliga ibland dem förklara sig kunna förutsäga tillkommande ting, på grund af att de från barndomen äro förtrogne med heliga skrifter och utmärkta reningar *διαφόροις ἀγνείαις*, *Bellum* II 812, Niese VI 183. Före den dagliga måltiden tvätta de kroppen i kallt vatten, »och efter denna rening, *μετὰ ταύτην τὴν ἀγνείαν*, komma de tillsammans i en särskild byggnad», *Bellum* II 85, Niese VI 178. Sedan novisen under profåret lämnat bevis på sin afhållsamhet, träder han närmare in i ordens lifsförelse och »får del af de renare vattnen, som syfta till renhet» *πρὸς ἀγνείαν*, *Bellum* II 87, Niese VI 180. Efter defekation, som betraktas som religiös orenhet, bada de sig liksom det är brukligt för religiöst orena (*μεικτοί*), »ehuru det, säger Josephus, endast är en fysisk utsöndring af kroppens orenhet»; *Bellum* II 89, Niese VI 183. Om någon af de i graderna mera framskridne råkar beröra någon yngre, måste han aftvå sig »lik-som besudlad af en främling», *Bellum* II 810, Niese VI 183.

Essenernas höga uppskattning af vattnet tyder på något mer än en stegring af det levitiska ritualen, det är här sakramental föreställningar, som spela in.

Paralleler härtill ha vi att söka, icke hos Philo och den hellenistiska fromheten ¹⁾, knappast heller hos den fariseiska fromheten, så mycket det än där är tal om renhetssträfvande och tvagningar ²⁾, men sannolikt i en del synkretistiska bildningar, som ha det gemensamt, att de, med förkastande af offer, ha en hög uppskattning af vattnet ³⁾.

De bildningar det här är tal om, äro dels de af *Epiphanius* (adv. Haereses, XVII—XIX, XXX, LIII) omnämnda, med hvarandra och med partern Elkesai förbundna sekterna hemerobaptister, ossener, nazaréer — sampséer, osséer och ebioniter, dels den åskådning, som genomgår den pseudo-klementinska skriftkretsen.

¹⁾ FRIEDLÄNDER a. a. 117 ff. vänder sig dels mot dem, som anse de esseniska baden vara (stegrade) levitiska tvagningar, dels mot BOUSSET, som (a. a.² 529) anser dem hafva sakramental betydelse. »Lika litet som den judisk-alexandrinska skriftutläggningen har något gemensamt med den fariseiska säger Fr. (119), lika litet har den yttre fariseiska reningen något gemensamt med den inre esseniska. Den senare af paulinismen med så stor skärpa betonade uppfattningen, att lagen är andlig, liksom lusten till Guds lag efter den invärtes människan voro redan långt förut essenismens egendom». — Detta bevis kan nu icke anses bindande, först och främst därför, att äfven Paulus var behärskad af sakramentsidén (se HEITMÜLLER Im Namen Jesu, Forschungen II 318 ff., Taufe und Abendmahl bei Paulus 14 ff.). Om essenernas uppfattning af tvagningarne, såsom Fr. anser, varit en allegoristisk, spiritualiserande, är det fullkomligt oförklarligt, hvarför de lagt en sådan vikt på den yttre formen, att de därvid gått utöfver det levitiska ritualen. De levitiska reningarne erbjödo en mer än tillräcklig utgångspunkt för en spiritualiserande åskådning. För Philo voro den mosaiska lagens bestämmelser det gifna, från hvilket han utgick, ja, djupast sedt, det hinder han hade att öfvervinna, ty hufvudsaken var för honom den andliga åskådningen. Men här: nya former, ett öfverbjudande af det levitiska ritualen! Det är en omöjlighet, att detta kan stå tillsammans med en allegorisk, spiritualiserande uppfattning. Fr:s påpekande af att Philo och Plinius icke känna de esseniska baden, bevisar, hvad Philo beträffar, intet annat än att de icke passa in i det hellenistiska schemat. Josephus' uppgifter framkalla däremot hos Fr. en viss förlägenhet: Josephus är för pinsamt noggrann (120). —

²⁾ SCHÜREER a. a. II⁴ 672 f., LUCIUS Essenismus 67 f.

³⁾ GFRÖRER Philo II 375—401, BOUSSET a. a.² 530.

Om ossenerna och Elkesai heter det hos *Epiphanius*:

»Han (Elkesai) fördömer offren och tempeltjänsten, som vore bådadera Gud emot och hvarken befaldt af lagen eller infördt af urfäderna. Och dock fordrar han, att man vid bönen skall vända sig mot Jerusalem, där offeraltaret var, under det han återigen förkastar den hos judarne lagliga seden att äta kött, och förkastar de öfriga inrättningarne, brännofferaltaret, ja t. o. m. elden, som voro detta en styggelse för Herren. Däremot prisar han vattnet såsom angenämt för Gud.» *adv. Haereses XIX*, Petavius I 42.

På ett annat ställe:

»Vattnet ära de (elkesaiterna) högeligen och hålla det som en gud, ὡς θεὸν ἡγοῦνται, i det de nära nog säga, att lifvet kommer däraf.» *adv. Haereses LIII*, Petavius I 461.

I *ebioniter*-evangeliet heter det:

»Jesus sade: jag har kommit för att upphäfva offren, och om I icke upphören att offra, skall vreden icke lämna eder.» (*adv. Haereses XXX*), Hennecke Neutest. Apokr. 27.

I *Pseudo-Klementinerna*, hvilka icke hafva judisk, utan katolsk färg, läres, att dopet är nödvändigt till salighet, att dopets kraft består däri, att det utsläcker demonernas glöd, och vidare, att dopet trädte i stället för de upphäfda gammaltestamentliga offren. Hufvudstället är *Recogn. I 39* (Cotelerius-Clericus I 496).

»Men tiden började tillstunda, då det som fattades i Moses' inrättningar skulle uppfyllas, såsom vi hafva sagt, ock profeten, som han hade förutsagt, skulle komma, hvilken först vid Guds barmhärtighet skulle mana dem att afstå från offren. På det att de nu icke skulle tro, att de, då de afstodo från offren, icke skulle erhålla syndernas förlåtelse, förordnade han för dem dopet genom vatten, i hvilket de, genom att åkalla hans namn, skulle frias från alla synder, och om de för öfrigt lefde ett fullkomligt lif skulle de förblifva i odödligheten, renade icke genom djurblod, utan genom Guds viskets rening» (*sapientiae Dei purificatione*)

I *Recogn. I 36 f.* (Cot. Cler I 495 f.) uttalas vidare den tanken, att offren af Moses legaliserats och centraliserats såsom ett medgifvande åt folkets böjelse och för att hindra dem att offra åt afgudar. Tvagningar spela en stor roll. Petrus badar före den religiösa måltiden (nattvarden), alldeles som essenerna plägade göra ¹⁾.

¹⁾ Se HILGENNFELD Clem. *Recogn. u. Homil.* 152.

Det nära samband, i hvilket *Epiphanius* ställer elkesaiter, osséer och sampséer m. fl., gör, att de måste betraktas som olika nyanser af samma riktning. Att namnet osséer eller ossener är identiskt med esséer, essener är enligt GFRÖRER (Philo II 384) och SCHÜRER (Gesch. II⁴ 675, anm. 17) icke underkastadt något tvifvel. Namnet *sampséer*, soldyrkare visar, att *Josephus'* notis om essenerna, att de vid bönen vände sig emot solen, och att de icke ville profanera dennas strålgans genom anblicken af orenhet, (*Bellum* II 8 5, 9, Niese VI 178, 180), har faktiskt grund och bruket real betydelse¹⁾.

I alla dessa bildningar finnes ett asketiskt element. Af källorna framgår icke, huruvida essenerna förkastat kött och vin²⁾, däremot förkastade den strängare delen af dem äktenskapet³⁾. Af elkesaiterna och den pseudoklementinska åskådningen förkastas kött och vin, men icke äktenskap⁴⁾. I förkastandet af olja till smörjelse synas essenerna vara ensamma, enär både elkesaiterna och de pseudoklementinska skrifterna skatta den högt. Hos de förra är den t. o. m. ett af de sju vittnena i den stora eden. Men som GFRÖRER (Philo II 388 f.) påpekat, torde essenernas förkastande af olja bero icke på ringaktning, utan på religiös uppskattning af densamma, i det den med all sannolikhet ansågs allt för helig för att komma i beröring med den orena kroppen⁵⁾.

En olikhet mellan essenerna och elkesaiterna omnämnes hos *Epiphanius*, *adv. Haereses* XIX, Petavius I 42. Essenerna vände sig vid bönen mot solen, *Josephus Bellum* II 8 5, Niese

¹⁾ FRIEDLÄNDER Die rel. Beweg. 160 ff. söker här, liksom i fråga om de esseniska baden göra essenerna till rena hellenister. *Josephus*, hvars auktoritet, när det gäller att tala ej blott sant, utan också väl om essenerna, af Fr. s. 131 f. 133 så varmt försvaras, nedflyttas på grund af sina uppgifter om det solara elementet hos essenerna, till nivå med »de judefientliga romerska skriftställarne i forntiden» (s. 162).

²⁾ Se LUCIUS a. a. 56 f., SCHÜRER a. a. II⁴ 664.

³⁾ *Josephus Ant.* XVIII 1, 5, Naber IV 139, *Bellum* II 8 2, 13, Niese VI 176, 185. KLEIN, Bidrag t. Israels rel. hist. 57 ff., skiljer mellan ordens-esséer och stam-esséer, jfr äfven FRIEDLÄNDER Die rel. Bewegungen 142 f.

⁴⁾ Se hos GFRÖRER Philo II 377 f., 386, PFLEIDERER Urchristent.² II 611.

⁵⁾ Ett analogt förhållande förefinnes beträffande essenernas ställning till eden. De förkasta edgång i det profana lifvet, men den, som upptages i samfundet, måste aflägga en fruktansvärd ed. *Josephus Bellum* II 8 5, 7, Niese VI 180.

VI 178, men Elkesai uppmanade sina anhängare att vända sig mot Jerusalem. Af namnet sampséer har emellertid framgått att det solara elementet fanns tillstädes hos de med Elkesai sammanhörande. Vändandet mot Jerusalem är icke besynnerligt, då essenerna ärade templet genom att skicka skänker till detsamma, hvilket på Elkesais tid, då templet var förstördt, icke mer lät sig göra.

Att den elkesaitiska judekristendomen är en produkt af judiskt orientalisk synkretism, låt vara med kristlig färgning, torde få tagas för afgjort¹⁾. Och samma slutsats beträffande essenismen torde knappast kunna anvisas. Att närmare bestämma de främmande inflytelserna låter sig dock icke göra, då det, som härför kommer ifråga, icke är en religions egendom, utan fleras. Emellertid pekar åtskilligt i riktning österut. De med Elkesai förbundna sekterna hade sitt tillhåll öster om Jordan. Så låg det också nära, att de hade sitt andliga kraftcentrum i Eufrat-Tigrisdalen, denna retort för orientalisk synkretism, där babylo-nisk, eranisk och indisk religion²⁾ ha mötts, och Alexander-tåget fört med sig en ström af västerländskt lif.

För judendomen i dess helhet, har (essenismen en skapelse af den östliga diasporan? icke haft något betydelsefullt inflytande. Dock bör man icke lämna ur sikte, att de verkligen voro judar och att de, trots sina egendomligheter värderades högt. Viktigare var likväl kanske den inverkan, som utgick från den västliga diasporan, med dess hufvudpunkt i Alexandria.

I sin kritiska historia öfver urkristendomen har redan GFRÖSER (Philo I) sökt uppvisa ett organiskt sammanhang mellan *den philonska åskådningen* och den uppfattning, som genomgår åtskilliga af Vishetsskrifterna. Det fanns, säger han (a. a. 4 f.), redan tidigt en judisk-alexandrinsk filosofi med en bestämdt utpräglad grundåskådning. Denna filosofis grundprincip var, anser han, läran om materiens orenhet. Från denna kunna nämligen

¹⁾ Se PFLEIDERER Urchristent.² II 101.

²⁾ Om förbindelsen med Indien se SCHÜRER Gesch.⁴ 677, PFLEIDERER Christusbild 25. Jfr ock den med elkesaiterna och pseudo-klementiska skrifterna öfverensstämmande uppskattningen af vatten och olja och förkastandet af offer i Thomas-akterna, där det indiska elementet ligger i öppen dag, se PFLEIDERER Urchristent.² II 135; om offret där (kap. 36) Hennecke Neutest. Apokr. 495. Den vediska solobservansen, se OLDENBERG Veda 422, skulle också kunna framdragas.

alla andra läropunkter härledas: Guds absoluta transcendens, logos- och änglaräran, själens odödlighet, den asketiska etiken.

Det kan nu vara frågan om, huruvida det funnits ett sådant bestämdt utbildadt system före *Philo*, som GFRÖRER menar. I hvarje fall är han själf en typisk representant för en sådan filosofi, hvars förutsättning var, att mosaisk religion och hellenistisk filosofi voro identiska, att judendomen var den universella religionen. Medlet att upprätthålla denna tanke var *den allegoriska skrifttolkningen*¹⁾.

Jag har ofvan betecknat judendomens ställning till offret såsom en symbolisk och auktoritetsmässig. Dessa båda egenskaper äro utmärkande äfven för *Philo*. Det är tydligt, att för en man som *Philo*, hvars gudsdyrkan består i askes och kontemplation, i själens helgande och sinlighetens undertryckande, djuroffer icke kunna hafva något värde, men å andra sidan, att den mosaiska lagens föreskrifter i denna punkt måste hållas och aktas heliga. Han är bunden vid offren genom vördnaden för lagen, men i grunden är han fullkomligt oberoende utaf dem. *Philos* tankar om offer torde kunna sammanföras till följande: 1:) Gud behöfver icke offer; 2:) i offren är det viktigaste, ja, det enda viktiga, det sinnelag, med hvilket de bringas; 3:) detta blir själf det rätta offret. Härtill skulle ytterligare komma frågan om offrets motivering efter detta. Den lämna vi emellertid tillsvidare för att närmare skärskåda de tre första:

»Han, som icke har behof af något, fordrar likväl, förmedelst sin oändliga godhet mot vårt släkte, att vi *hembära* honom *offer*, på det vi genom ett allvarligt *ådagaläggande af sannskyldig tillbedjan och tacksamhet* må blifva frigjorda från synder och aftvå de lifvets orenligheter, som vi genom ord och gärning ådragit oss. Men det är en galenskap, när du icke med annat än den i badet rentvagna kroppen går i templet för att med en oren och syndbefläckad själ göra din gudstjänst, i ty att du icke skall kunna bedraga honom, som granskar ditt hjärtas innersta gömmor och går in i dess lönliga kamrar». *Quod Deus sit immutabilis*, Mangey I 466, Berggren 162 f.

»När vi säga, att fromheten är en gudstjänst (*θεοῦ θεραπείαν*), mena vi den vara en sådan tjänst, som tjänare visa sina herrar, i det de oförtruet göra det som de veta vara befaldt. Menar man åter, att herrarne äro

¹⁾ Om *Philo* och hans åskådning, se GFRÖRER *Philo* I, BRÉHIER *Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie*, SIEGFRIED *Philo von Alexandria als Ausleger des A. T.* BRÉHIER antager som *Philos* utgångspunkt en egyptisk förmedlad stocism.

i behof af uppässning, så behöfver Gud intet; därför betjänas de förre med afseende å det som gagnar dem, men Gud tjänas genom intet annat än genom ett gudälskande sinne.» *Quod deterius potiori insid.*, Mangey I 202.

»Offer och tron om offer hafva sitt ursprung i det skönaste, men därjämte har uppskjutit ett ondt, vidskepelse (*δαιμονία*), hvilket, om det icke skall skada, måste afskännas, innan det slagit ut i grönska. Det gifves människor, för hvilka försoning näppeligen står att finna, de där mena, att gudsfruktan består i oxars offerande, och som af hvad de stulit eller af anförtrodt gods tillbakahållit och från borgenärer med svek åtkommit, ägna altaret mer eller mindre i tanke att härigenom kunna utplåna sina synder. Men hvilka I än mån vara, så bestickes icke häraf Gud, den högste Domaren, som afskyr alla, som veta ondt med sig själfva, om de också dagligen offerade åt honom hekatomber, medan han med kärlek ser ned till de rättfärdige, om de också icke alls offerade åt honom. Ty Gud gläder sig åt altaren, som, utan eld brinnande, omkransas af dygdernas kor, och icke åt altaren, som låga af en ohelig offerflamma, hvilken skrymtare, till en spegel af sina synder och fåvitskheter, hafva upptändt.» *De plantatione Noë*, Mangey I 345, Berggren 161 f.

»Gud har icke behag i mängden och fettet af djurs kött, utan i löf-tesgifvarens svekfria uppsåt.» *De special. legibus*, Mangey II 276.

»Människorna ta hänsyn till gåfvornas storlek, men Gud ser till själens sanning, som flyr fåfänga och gäckeri.» *Quaest. in Genes.* I 61, Aucher 42 f.

»Alla offer, som frambäras af ett rent hjärta, böra vara lika, såväl om någon frambär hekatomber af tjurar, som om någon frambär rostadt mjöl. Ty Gud älskar icke yppighet, ej heller är han led vid fattigdom.» *Quaest. in Exod.* II 99, Aucher 532.

»Om någon, som har öfverflöd på rikedomar, uppbygger ett tempel med stor kostnad och oupphörligt offerar hekatomber och aldrig upphör att offra tjurar och med dyrbara skänker pryder templet, bringande skog i öfverflöd och konstverk, dyrbarare än guld och siifver, icke må han räknas bland de fromma. Äfven denne har afvikit från den väg, som leder till fromhet, ty han räknar (yttre) kult för (inre) helighet och gifver gåfvor åt den obesticklige, som icke låter sig bestickas, och smickrar honom, som aldrig lyssnar till smicker, men hvilken älskar ren dyrkan — och ren är den, som gifves af den själ, som frambär det enda offret, sanningen —, men som förkastar all falsk dyrkan — och falsk är all dyrkan, som består i ådagaläggande af utvärtes fromhet.» *Quod deter. potiori insid.*, Mangey I 196.

»Hvar och en af dygderna är en helig sak, men tacksägelsen är det i högsta grad. Ty man kan icke rätt tacka Gud — på det sätt mängden håller före — genom byggnader, tempelskänker och offer. Ty icke en gång hela världen skulle såsom tempel vara tillräckligt stort för Guds ära, ännu mindre några prunkande byggnader med skenheliga offeraltaren, utan han älskar fastmer att dyrkas med psalmer och lofsånger, icke intonerade med ljudande och klingande läppars röst, utan harmoniskt omslagna af ett rent

hjärta, som endast afser Gud. » *De plantatione Noë*, Mangey I 348, Berggren 162.

»Om den offrande är trotsig och orättfärdig, äro offren inga offer, och hans gudstjänst är ohelig, och bönerna vända tillbaka ohörda (καλιμνημοί), och allt blir till fördärf. Ty visserligen synas de ske, men de åstadkomma icke en befrielse från synderna, utan en påminnelse om dem. Men om *den offrande är from och rättfärdig*, är offret giltigt, äfven om köttet förbrukas; huru mycket mer då, om det allt sammans frambäres till templet. *Intet offer kan vara sannskyldigare än en Gud tacknämlig själs gudsfruktan*, i det dess tacknämlighet blir odödlig, inskrifven i Guds bok, och med sol, måne och värld ovanskligen består. » *De Vita Mosis* III, Mangey II 151, Berggren 163.

»I själfva verket är det också mycket att bevara *en fri, ren*, af ingen lidelse berusad *själ*. Den för hvilken detta lyckas, den må *utgjuta sig för Herren såsom ett rent dryckesoffer*. Ty hvad betyda orden: Jag vill utgjuta min själ inför Herren, annat än: Jag vill helga mig för honom, därigenom nämligen, att de band, som sno det dödliga lifvets fåfänga sorger omkring oss, slitas, att anden träder ut ur sig själf, uppnår världsalltets gränser, och själf njuter den oskapades himmelska anblick. » *De ebrietate*, Mangey I 380.

»*En själ som är obefläckad och genom reningar ren för de fullkomliga dygderna* (καθαρισθεὶς καθάρουσι ταῖς ἀρεταῖς τελείαις), *är själf det heligaste offer och alltigenom välbehaglig för Gud*. » *De animalibus sacrificio idoneis*, Mangey II 241.

»Den vise mannen *offrar hela sin själ*, ty den är värd att frambäras för Gud, emedan den icke har någon fläck. » *Leg. allegor.* III, Mangey I 115.

»Moses säger, att han vill offra egyptiernas styggelser åt Gud, det ä de dygder, som äro utan vank och *mest ägnade till offer*, hvilka för hvarje dåraktig människa äro en styggelse. » *De scrif. Abel et Cain.*, Mangey I 172; samma tanke i *De fuga*, Mangey I 48.

»Offer är icke kött, utan en helig människas rena och obefläckade lif. » *Quaest. in Exod.* II 98, Aucher 531.

»Prydd (med dygderna) gånge hvar och en med godt mod i templet att *framställa sig själf till offer*. — — — Men hvars hjärta ännu är behärskadt af orena lustar och begärelser, må stanna hölj'd af blygsel. — — — Ty den sanne Gudens tempel står icke öppet för oheliga offer. — — — Till en sådan människa skulle jag vilja säga: Min vän, emedan Gud är alltings Herre och icke i behof af något, så behagar honom icke, om det ock vore hundra oxars offer, ty de äro hans egendom. Han vill hellre fromma hjärtan, och om sin helgelse angelägna själar, af hvilka han såsom de välbehagligaste gåfvor tager emot den ringaste offerkaka och mjölskärf, ja om de ock intet offra, tager dem själfva, i alla slags dygder fullbordade, och i stället för offer de lofsånger, som de hembära sin frälsare och välgörare, dels högt afsjungna, dels utan tunga och mål afsjungna, i hjärtat, och på sådant sätt framträngande till Gud, fastän icke af mänskliga ögon förnimbara. — — — En smula rökelse från en from mans hand, är Gud tack-

nämligare än många offer, om den offrande saknar fromhet och hjärterenhets. — — — Inför Gud är icke mängden af det offrade af värde, utan den offrandes renaste, förnuftige ande (τὸ καθαρώτατον τοῦ θύοντος πνεῦμα λογικόν). — — — När en from icke bevärdigar sig att af en ond, om än rik, man mottaga en gåfva, tror du, att Gud, som i allt är oberoende, skall kunna vinnas genom skänker? Emedan han är det ursprungligaste, fullkomligaste goda, den evigt flödande källan till vishet, rättfärdighet och alla dygder, så afskyr han orättfärdiga människors skänker. Om därför en sådan offerar något, är han icke att anse såsom den där afklädt sig all blygsel, när han af slem vinning, tjufnad, rof och försnilladt, anförtrodt gods, hembär Gud en del och liksom gör honom till deltagare i sin orättfärdighet. — — — Med Guds altare förstås den vise mannens för Gud tacknämliga själ, där det heliga ljuset ständigt brinner outsläckt. Men själens ljus är visheten, liksom tvärtom fåvitskhet är själens mörker. Må ingen, uppblåst af självviskhet och egen rättfärdighet, drista att nalkas altaret, utan med Guds storhet för ögonen erkänna sin ringhet och dödlighet och, ehuru lyckligare än andra, vakta sig för det försåtliga högmodet. *De sacrificantibus*, Mangey II 253—5, Berggren 164—6.

I likhet med Siraciden sätter emellertid Philo en gräns för spiritualiseringen. Konsekvensen af det allegoristiska uppfattningssättet var tydligtvis att låta den andliga innebörden af religionsbruken blifva allt, men låta den yttre formen försvinna. Det fanns en sådan riktning i diasporan. Mot den vänder sig emellertid Philo med skarpa ord:

»Gud sade till Abraham: Jag skall göra ditt namn stort (Gen. 12 2). Det vill enligt min mening lära, att det är likasåväl ett företeende att *vara* god och ädel som en fördel att *synas* så. Den åt hvilken Gud gifver båda dera: att vara dygdig och att också synas så, den är i sanning lycklig och af ett i sanning godt rykte. Ty sannerligen, ett godt rykte är icke att akta ringa. Ett sådant tillkommer likväl endast den, som sätter de nationella lagarne och bruken högt och icke vågar att ändra något af dem. Men det finnes människor, hvilka hålla de skrifna lagarne för symboler af andliga läror, som uppsöka de senare med all omsorg, men likväl förakta de förra. Sådana människor kan jag endast tadla. Ty man måste vara betänkt på båda dera: på att känna den förborgade och följa den uppenbara meningen. Men de lefva helt för sig, som vore de i en öken, eller vore de själar utan kropp, och visste intet om staden, om byn, intet om sitt eget hus, intet om umgänge med andra människor, de vilja öfverflygla mängdens åsikter och gripa den nakna sanningen, sådan den är i sig, under det att den heliga skrift uppfordrar dem att sörja för ett godt rykte och icke ändra något i de lagar, som gifvits af utomordentliga och af Gud inspirerade män. Ty om också under budet att fira den sjunde dagen den djupare meningen ligger förborgad, att gudomen allena tillkommer verksamhet, men det ska-

pade lidande, så töras vi därför icke kränka föreskrifterna angående dess helighållande. Vi töras för den skull icke antända eld på den dagen, icke bearbeta jorden, icke bära bördor, icke frambära anklagelser, icke indrifva fordringar, — ting, hvilka äro tillåtna på veckodagarne. Och om högtids- och festdagarne egentligen blott äro sinnebilder af själsglädje och tacksamhet mot Gud, så töras vi likväl icke missakta det anbefallda bruket. — — Ty om vi blott ville fasthålla vid den högre meningen, så måste vi också afstå från templet och de otaliga andra nödvändiga högtidligheterna. Men man måste anse ordameningen för kroppen och den hemliga meningen för själen. Liksom man har omsorg om kroppen såsom själens bön, så måste man ock akta ordameningen. Ty blott om denna följes, kan man också klart fatta den hemliga sanningen — det att förtiga, att man blott på detta sätt kan undgå mängdens tadel.» *De migrat. Abrah.*, Mangey I 450, Friedländer *Beweg.* 282 ff. Jfr *De ebrietate*, Mangey II 360: »Den som försummar offren och de andra gudaktighetsöfningarne han är olydig mot de föreskrifter som lagen har gifvit om dessa ting.»

BRÉHIER har betonat (a. a. 226) att Philos ställning till offret icke är densamma som den stoiska filosofiens, ja att en sådan ståndpunkt som hans är sällsynt i den grekiska litteraturen — om den öfverhufvud där kan påträffas. Där var den radikala kritiken med förkastelse af kultbruken, men här en oupphörlig omtydning af de yttre bruken och en ständig förvandling till det inre lifvets former¹⁾. Denna skilnad är betingad af Philos vördnad för den judiska lagen, icke blott i dess partikulära, nationella egenskap, utan därför, att den för honom är den universella lagen²⁾.

Bousset framhåller (*Rel.*² 504), att Philo varit tämligen ensam om sina åsikter, att han i judendomens religionshistoria står som en ensam gestalt, samt att han representerar »judendomens yttersta närmande till den hellenistiska åskådningen». Vore sistnämnda påstående riktigt, kunde det förra hafva fog för sig, men så torde icke vara förhållandet. Att döma af Philos polemik dels mot de ofvannämnda radikala allegoristerna, hvilka kasta bort bokstafven, men behålla anden, dels mot de judiska materialister, som förkasta bådadera, har Philo däremot, såsom FRIEDLÄNDER (a. a. 285 ff.) påpekat, representerat en i jämförelse härmed konservativ riktning inom diaspora-judendomen. De åsikter, mot hvilka Philo vänder sig, måste enligt Friedländer, då de så ofta

¹⁾ Om kultsymboliken hos Philo se för öfrigt GFRÖRER a. a. I 468 f. BRÉHIER a. a. 229.

²⁾ BRÉHIER a. a. 12 ff.

och skarpt angripas, hafva varit ganska utbredda. Men då är det föga troligt, att Philo i jämförelse därmed högst ortodoxa åskådning skulle ha varit en ensam mans.

WENDLAND¹⁾ instämmer med Bousset däri, att Philo står isolerad. Och söker man efter systematiskt utbildad åskådning, och litterära vittnesbörd, bör det utan tvifvel vara så. Men saken har en annan sida. Det af Bousset och Wendland anförda är ett *gumentum e silentio* men heller intet mera. De upptäckter, som fått en så ypperlig belysning af DEISSMANN i *Licht vom Osten*, uttala en den skarpaste varning mot förfaringssättet att på grund af indirekta bevis draga bestämda slutsatser. Genom alla dessa nyfunna grekiska inskrifter, papyri och ostraka har det öppnat sig hittills okända områden. Icke minst träder där fram de vanliga människornas dagliga lif, deras hvardagspråk, det som de litterära vittnesbörden af klassisk art lämna åt tystnaden. Af det sakförhållandet, att meningar, som de af Philo omfattade, icke annorstädes blifvit litterärt bokförda, kan icke dragas den slutsatsen, att de icke haft någon utbredning. WENDLAND yttrar om Aristeas-brefvet, att hvad det upptagit af filosofiska meningar är »trivial vishet, sådan som då för tiden var att finna på gatorna», och likaledes, att tankar, besläktade med Philo, torde ha framgått ur synagogala föredrag (a. a. 115). Nåväl, om så är, då tyder det på, att Philo kanske icke varit så ensam, att den mellanställning mellan judisk tro och grekisk bildning, som utmärker honom, delades af flera.

Och då BOUSSET (a. a.² 501) påstår, att »massan af diaspora-judendomen förblef oberörd af den nya bildningen», synes det svårförklarligt, att han på nästa sida kan tillmäta den alexandrinska judendomen en så stor betydelse, att »det blef den brygga, på hvilken evangeliet kunde draga in i världen». Om den palestinensiska (rabbinska) judendomen och dess annex i diasporan kan detta knappast sägas.

Samma uppfattning om offret som hos Philo kommer emellertid till synes i den (före Philo skrifna) pseudepigrafiska diasporaskriften *Aristeasbrefvet*:

»Det höfves din högsinhet att genom (fångarnes) frigifning bringa den Högste ett tackoffer.» 19 KAP II 6, jfr 37 KAP II 8.

¹⁾ Hellenist.-Röm. Kultur i Handb. z. N. T. 114 ff.

»Den offrande frambär hela sin själsriktning till offer.» 170 KAP II 19.

»Att ära Gud — det är icke med skänker och gåfvor, utan genom själens renhet och genom den fromma tron, att allt är skapat af Gud och ledes efter hans vilja.» 234 KAP II 24.

Likaledes i den alexandrinsk-judiska *Vishetens bok* (före Philo):

»De rättfärdiges själar äro i Guds hand
och intet dödsqual kommer vid dem.

— — — — —
Såsom guld i smältlegeln har han bepröfvat den
och mottagit dem som gåfvan af ett heloffer.» 36.

Vi ha ingen anledning att betvifla, att diaspora-judendomens offeruppfattning stått i Siracidens tecken:

»Den som håller lagen, frambär ett rikt offer, ett fridsoffer frambär den, som iaktager budet o. s. v.» (se ofvan sid. 72).

Och detta så mycket mindre, som den palestinensiska judendomen, hvilken var i okvald besittning af tempel och offer, en liknande uppfattning gjort sig gällande. (Se ofvan kap. 4). Äfven *Josephus*, som druckit djupt af många brunnar, uttalar samma tankar som Philo:

»Gud har icke behag i offer, utan i de goda och rättfärdiga, men dessa äro de som efterfölja hans vilja och hans bud, och som anse, att inga andra handlingar äro goda utom de som göras på Guds befallning. Ty icke föraktas Gud därigenom att man icke offrar, utan därigenom att man visar sig olydig mot honom. Men af dem som icke lyda honom och icke dyrka honom med den dyrkan, som är den sanna och allena gudbeagliga, vill han ej med välbehag mottaga offren, hvarken om de offra många och feta offerdjur, ej heller om de frambära praktfulla skänker af silfver och guld, — utan han vänder sig bort från dem och anser dem som bevis på orättfärdighet och icke fromhet. Men med sådana människor är han tillfredsställd, hvilka komma ihåg endast och allenast det som Gud säger och bjuder, och som välja att hellre dö än att öfverträda något däraf. Af dem fordrar han icke ens offer och om de offra, äfven om det är obetydligt, mottager han den hedersbevisning som kommer från de fattige hellre än den från rika.» *Ant. VI 74, Naber II 31.*

I skriften *De vita contemplativa* beskrifves ett egendomligt religionssamfund, de s. k. *terapeuterna*, Gudstjänarne ¹⁾.

Skriften *De vita contemplativa*, *Περὶ βίου θεωρητικοῦ* har af gammalt tillskrifvits Philo. I midten af förra årh. hafva emellertid flera forskare i terapeuterna velat se kristna munkar i 3. l. 4. årh., så FRANKEL, GRÄTZ och LUCIUS. Denna hypotes vann till en början stor tillslutning, men dess omöjlighet har under senare tid blifvit ådagalagd, framför allt af MASSEBIAU, CONYBEARE och WENDLAND, enligt hvilka ingen som helst grund finnes att fränkänna Philo författarskapet och ännu mindre något skäl att göra de judisk-hellenistiska terapeuterna till kristna munkar. En historik öfver frågans läge med litteraturförteckning lämnas hos Bousset a. a.² 536 f. Till den gamla, nu åter förfäktade meningen hafva anslutit sig bl. a. PFLEIDERER, FRIEDLÄNDER och BOUSSET, medan ännu SCHÜRER fasthåller vid den andra. Enligt Pfeiderer (a. a.² II 5) är hypotesen om skriftens kristna ursprung så slående vederlagd, att den måste anses som afskrifven.

Då FRIEDLÄNDER (a. a. 265 ff.) förklarar terapeutismen såsom ett lif i den judiska hellenismens ande, ett lif i askes och kontemplation, torde han i hufvudsak hafva rätt. Dock måste möjligheten af synkretistiska inflytelser medgifvas ²⁾.

Terapeuternas ställning till offret är icke tydligt uttalad, men den framgår indirekt af deras lif och gudstjänst. Den sistnämnda är i likhet med synagogans och i ännu högre grad än denna en skrift- och bönegudstjänst och såsom sådan sig själf nog. Emot den lifvets alla områden behärskande judiska observansen svarar terapeuternas intensiva askes; den privata fromheten är hos terapeuterna utbildad till fulländning, där är den enskilde allt, där är själfhelgandet det enda medel, hvarigenom man når fram till att skåda Gud, men i en sådan fromhet har djuroffret knappast mera något existensberättigande.

¹⁾ För framställningen af terapeuternas egendomligheter hänvisas till GEFRÖBER Philo II 280—299, PFLEIDERER Urchristent.² II 1—6, BOUSSET Rel.² 536—539, FRIEDLÄNDER Die relig. Beweg. 264; öfversikt af litteraturen hos SCHÜRER Gesch. III² 535—538.

²⁾ Se WENDLAND Hellenist.-Röm. Kultur (Handb. z. N. T. I 2) 108, BOUSSET a. a.² 539 och BRÉHIER a. a. 55.

Den enda offerliknande inrättning, som påträffas hos terapeuterna är den heliga måltiden vid den stora högtiden (se ed. Turneb.-Hoeschel. 899 ff.).

Det uppstår emellertid den frågan, hur det är möjligt, att mat och dryck, hvilka på grund af sin materiella, d. ä. oheliga beskaffenhet icke få bäras öfver tröskeln till hvar och ens σευειον (ed Turneb.-Hoeschel. 893 AB) och icke äro värdiga att njutas vid dagsljus (ed Turneb.-Hoeschel. 894 C), hafva fått ett rum i terapeuternas fest. Det enda sättet att lösa denna motsägelse torde vara att antaga, att måltiden var af symbolisk eller kanske snarare af sakramental art, ty med hänsyn till terapeuternas uppfattning af mat och dryck kan det omöjligt hafva varit frågan om en vanlig måltid. GFRÖRER (Philo II 293) menar, att liksom körerna i πάνυχis-festen motsvarade lofsången efter uttåget ur Egypten, så skulle måltiden motsvara passah-festen före uttåget. Det hela blefve då en storslagen bild af uttåget ur »det andliga Egypten», sinligheten. PFLEIDERER (Urchrist.² II 6) erinrar om den i flere afseenden förefintliga likheten mellan terapeuterna och de icke minst i Egypten talrika orfisk-pythagoreiska föreningarne; den religiösa måltiden skulle då hafva sin förklaring härifrån. Det som är att invända mot GFRÖRERS mening är, att det enda gemensamma mellan passah-festen och terapeuternas måltid är det att vara en måltid. Ty det väsentliga i passah-firandet har i den terapeutiska måltiden ingen plats. Är nu terapeuternas måltid icke af judiskt utan af främmande ursprung, så är den liksom essenernas, symptomatisk för den tidens, synkretismens, mysteriereligionernas, religiositet, i hvilken den sakramental måltiden intagit det expiatoriska offrets plats. Liksom essenismen har terapeuternas samfund haft en öfvergående och försvinnande betydelse. Det gäller om dem båda hvad WELHAUSEN yttrar om essenerna, att de »kunna tjäna till varning att icke draga gränserna för judendomen allt för snäfv, som tecken till hvad som inom densamma likväl var möjligt» (Gesch.⁶ 314).

I början af vår tideräkning var den tid kommen, då den religiösa jäsningen nådde närmare centrum. Johannes, prästen Zakarjas son, uppträdde i öknen på andra sidan Jordan och förkunnade Messiasrikets omedelbara närhet. Dem, som kommo

för att höra honom från Jerusalem och Judas städer, manade han att ändra sitt sinne, och bekännande sina synder läto de döpa sig af honom i Jordan. Om detta dop skall Johannes hafva sagt: »Jag döper eder med vatten till bättring, men den, som kommer efter mig, — — skall döpa eder med helig ande och eld» (Mt. 3 11 f.). Om betydelsen af det johanneiska dopet kan man hafva olika mening¹⁾. I hvarje fall har det satts i samband med syndaförlåtelse och därmed ovedersägligen bragts i motsats till den judiska offerttjänsten, hvars syfte enligt lagen var att rena ifrån synd. Det heter i en midrasch (t. Ps. 483, *mdr. Tehillim*, Wünsche I 297): »Hade en människa begått en synd och hans hjärta var bekymradt och nedböjdt däröfver — — —, så drog han upp till Jerusalem och frambar ett offer och blef försonad med Gud, och hans hjärta gladde sig däröfver, och han gick med gladt hjärta därifrån». Dessa ord äro sagda af en, som efter förstörelsen med längtan såg tillbaka på den tid, då templet stod och offerttjänsten förrättade sitt verk. Men de skaror, som samlades omkring Johannes, kunna icke hafva känt det så, de skulle i sådant fall icke hafva öfvergifvit templet för att uppsöka botpredikanten i öknen och låta sig döpas af honom. *Den tanken, att offer kunde försona, kan för dem icke längre hafva haft någon mening.*

Judiska lärde hafva sökt bestrida, att den johanneiska dop-

¹⁾ FRIEDLÄNDER, a. a. 106, menar, att det johanneiska dopet såsom en symbol af *μετάνοια* är af hellenistiskt ursprung. Men det är att märka, att Philo på de af FRIEDLÄNDER åberopade ställena väl talar om *μετάνοια*, men icke om dop såsom beledsagande densamma. Och Philos tystnad beträffande de esseniska tvagningarne talar snarare för, att dessa vattenreningar icke äro af hellenistiskt ursprung, icke äro symboler. Den symboliska uppfattningen är dessutom ett kännemärke för ett visst stadium i religionsutvecklingen, det nämligen, där de traditionella religionsbruket förlorat sin levande innebörd. Jag har ofvan anført, hvad man tänkte i palestinensiska och hellenistiska kretsar om reningar och offer m. m. Är det tänkbart, att en ny, af sjudande lif uppfylld rörelse sådan som den johanneiska skulle operera med dessa tvagningar, om de tillades en innebörd, som egentligen var en negativ? Det var utan tvifvel i denna doprörelse tal om en förnyelse af hela människan, dopet var sakrament. Och liksom för Paulus sakramentsuppfattningen kunde förenas med en djupt etisk åskådning, så behöfver icke den etiska höghet, som utmärkte Johannes verksamhet, hafva förlorat något genom ett sakramentalt dop.

rörelsen haft någon större omfattning, och att den bör tillmätas någon större betydelse ¹⁾. Det förnämsta beviset för att den icke var så obetydlig är emellertid den strax därpå begynnande rörelse, hvars böljeslag satte hela den judiska världen i gungning.

I likhet med Johannes begynte *Jesus* med förkunnelsen, att himmelriket, Guds herravälde, var nära. Han vände sig med det glada budskapet till folkskarorna, de af fariséerna djupt föraktade 'am ha - a res, ty de voro öfvergifna såsom får, som icke hade någon herde. Såsom religiös lärare kunde Jesus icke undgå att iakttagas af de skriftlärde och fariséerna, men en närmare beröring ledde till sammanstötningar. Dessa rörde icke så mycket den mosaiska lagen, hvars herravälde Jesus erkände, hvilken han icke ville upplösa, utan uppfylla, som fastmera de äldstes stadgar. I den fariseiska observansfromheten såg han i själfva verket ett omintetgörande af den gudomliga lagen, hvars innersta väsen han sammanfattade i »det förnämsta budet i lagen»: kärlekens dubbelbud, i »det svåraste i lagen»: domen, barmhärtigheten och tron. Men under sitt bekämpande af traditionens, observansens fromhet, grep Jesus öfver på lagens område, och hans förklaring af renhets- och sabbatsbuden var egentligen ett angrepp på deras giltighet, Mk. 7 15 parall., Mk. 2 27 parall.

Med tempel och offertjänst har Jesus sysselsatt sig mycket litet. Fariséernas fromhet, som han bekämpade, låg på annan mark. Jesus har icke tänkt på ett afskaffande af offren. Den spetälske, som han botat, bjuder han att visa sig för prästerna och frambära det offer, som Moses befallt, Mk. 1 44 parall. Men för den, som sätter kärleken såsom det högsta, såsom allt, är »intet annat bud större än detta». Därför hälsar Jesus den rabbi, som förklarar kärleksbudet vara vida förmer än buden om offer: »du är icke långt ifrån Guds rike», Mk. 12 28—34; därför bjuder han den offerande, som påminner sig en hjärteskuld, att lämna offret och fullgöra sin kärleksplikt, Mt. 5 23 f.; därför förklarar han det vara en hädelse mot Gud att i enlighet med de äldstes stadgar skänka till templet det, som skulle tjäna till åldriga föräldrars underhåll, Mk. 7 11—13.

Är kärleken det viktigaste i förhållandet människor emel-

¹⁾ Se hos FRIEDLÄNDER a. a. 102 f., GRÄTZ Gesch. d. Juden III⁴ 279 f.

lan, så är den det icke mindre i förhållandet mellan människor och Gud, såsom grundläggande och förebildligt för det förre. Den Fader, som låter sin sol uppgå öfver onda och goda och som är mild mot de otacksamma och onda, är en annan än den Gud, som räknar och låter räkna med sig och för hvilken kulturella prestationer fälla utslaget. Den enda *tjänst*, som kan komma i fråga, då det gäller denne Fader- Gud, är den odelade hängifvenheten af ett fromt hjärta och ett verksamt bevisande af kärleken till nästan. Då Jesus i liknelsen om den förloade sonen framställer Guds förlåtande kärlek såsom betingad af intet annat än den ångrande syndarens längtan, Luk. 15 11 ff., då han förklarar denna förlåtelse obönhörligt förbunden med den ömsesidiga förlåtelsen människor emellan, Mt. 6 14 f., ja då han utan vidare tillsäger den lame på båren: »Min son, dina synder förlåtas dig», Mk. 2 5 parall., då var detta från judisk synpunkt något oerhördt — det sista var ett kränkande af Guds majestät: »Hvem kan förlåta synder utan Gud allena?» Enligt judisk åskådning kan icke ens Gud förlåta synder utan betalning af en ekvivalent, utan ett försoningsmedel. I Hebréerbrevet sammanfattas den mosaiska lagens bestämmelser i denna punkt sålunda: »utan blodsutgjutelse sker ingen förlåtelse», och tempeltjänstens offer voro, så länge de framburo, det officiella försoningsmedlet. En sådan tanke har intet rum i Jesu förkunnelse.

Har nu Jesus, som WELLHAUSEN anmärker (Gesch.⁵ 388), »uppträdt skarpare och hänsynslösare mot den judiska kulten, mot templet — — — än det synes framgå af evangelierna som helhet?» Vittnesbörd härför skulle vara följande. Mt. 17 24 ff. finner Jesus betalandet af tempelskatten för sig och sina lärjungar onödigt. Liksom de förexiliska profeterna har han förutsagt templets förstörelse, Mk. 13 1 f., parall. Alla fyra evangelierna berätta om en tempelrening, som Jesus företog, enligt synoptikerna i slutet af sin verksamhet, enligt det fjärde evangeliet i begynnelsen, Mt. 21 12—17, Mk. 11 15—19, Lk. 19 45—48, Joh. 2 13—17. Men intet af detta tyder på, att Jesus ägnat tempelkulten en sådan uppmärksamhet, att han direkt angripit den.

Indirekt skulle en fientlighet mot tempelkulten kunna framlysa ur följande. Under processen inför synedriet framkom »genom falska vittnen» det påståendet, att Jesus skulle hafva sagt:

»Jag skall bryta ned detta tempel, som är gjordt med händer, och på tre dagar bygga upp ett annat, som icke är byggdt med händer», Mk. 14 58 f. parall. Vid förhöret tiger Jesus inför denna anklagelse. Vid korsfästelsen ljuder smäderopet: »du som bryter ned templet och bygger upp det på tre dagar», Mt. 27 40. Stefanus anklagas för samma förbrytelse, Ap. G. 6 13 f. I Petrus-ev. 7 (Hennecke N. T. Apokr. 31), heter det: »Vi (lärjungar) dolde oss, emedan man förföljde oss som förbrytare och människor, som vilja antända templet». — Men på dessa utsagor kan icke byggas mera än på de förra.

Jesu positiva ställning till kulten är emellertid angifven af hans ideala uppfattning af templet såsom »*bönehus* för alla folk» (i tempelreningstalet), af hans *lärande* i tempel och synagogor samt icke minst af det Johanneiska ordet, att »*rätte tillbedjare skola tillbedja Fadren i ande och sanning*», Joh. 4 23. Om ett sådant tillbedjande för Jesus var förmedladt af ett nytt tempel, såsom man tänkte i apokalyptiska kretsar och som synes framgå af ordet om nedbrytandet af det jerusalemiska templet och återuppbyggandet af ett nytt inom kortaste tid, — eller om Jesus i likhet med en annan apokalyptiker, författaren till Uppb. 21 22, tänkte om Gudsriket, det nya Jerusalem, »tempel såg jag icke däruti, ty Herren Gud, den allsväldige, är dess tempel», — dessa frågor falla inför den grundsats, som det johanneiska ordet uttalar, alldeles till marken.

Efter Jesu död förskingrades lärjungaskaran. Men påskbudskapet: »Han lefver», upprättade och samlade dem åter. Den urkristna församlingen uppträdde från första början icke som en från judendomen lösgjord religionsgemenskap¹⁾. Dess medlemmar betraktade sig fortfarande som judar, och voro från judisk synpunkt endast en messianistisk sekt, Apg. 24 14. Men den nya rörelsen bröt sig fram med omotståndlig kraft, den blef mera än en atrofisk sektkyrka, den var inte bara en bland de många religiösa rörelserna inom judendomen; den drog till sig element från olika håll, och i den samlades i central kraft oppositionen mot den officiella judendomen. Urkristendomen har lika litet som de andra religiösa rörelserna sin rot i en bestämd motsättning till offerttjänsten, men dess ställning till

¹⁾ Se PFLEIDERER Urchristent.² I 21.

offret kommer fram i följande: 1:) frågan om Messias' död, 2:) förhållandet till den judiska lagen, 3:) den nya kulten.

I. För den urkristna församlingen stod det från början fast, »att Messias är död för våra synder enligt skrifterna», 1 Kor. 15 3, »att Messias måste lida och ingå i sin härlighet», Luk. 24 26.

»Messias är död», — en själfmotsägelse, om man ger akt därpå, att tanken på en lidande och döende Messias för den dåtida judendomen var främmande¹⁾. För lärjungarne själfva kom Jesu död såsom ett förkrossande slag, på hvilket de i intet hänseende voro förberedda²⁾. »Men vi hoppades, att han var den, som skulle förlossa Israel», Luk. 24 21. Det hoppet syntes slocknadt genom hans död. Om han var Messias, hvadan då denna våldsamma död? Hela hans lif stod i den skarpaste motsats till en sådan död. Genom uppståndelsen blef väl döden förbytt i seger, Gud hade uppväckt honom, Apg. 2 24, och gjort honom till Herre och Messias, Apg. 2 36. Men den mörka gåta, som skapades af hans lidande och död, hade ännu icke förvandlats i fullt ljus. Korset stod likväl kvar såsom en stötesten och en dårskap. Det såge ju ut, som om han dött för egna synder, en förbrytares död.

»Messias är död för våra synder». Alltså icke för egna synder, utan för andras. Hans död hade försonande kraft. — En sådan tanke stod icke utan motstycke. Både i rabbiniska, apokalyptiska och hellenistiskt påverkade kretsar hade frågan om de rättfärdiges våldsamma död kommit fram. IV Esra 8 26 f., KAP II 380, Vish. bok 2 19—3 8, II Mack. 7 38, IV Mack. 1 11, 17 10, KAP II 152, 174, rabbiniska ställen se kap. 7. — Det meningslösa i en sådan död har där upphäfts af en teleologisk betraktelse, deras död har varit till gagn för andra, eller — den har för dem själfva varit genomgången till ett

¹⁾ Se SCHÜRER Gesch. II⁴ 648 ff.

²⁾ Fullkomligt visst är — vare sig Jesus har förutsagt sin död eller icke — att den kom för lärjungarne som en öfverraskning. Problemet om lidandesförutsägelserna har historiskt ställts i skarp belysning af PFLEIDERER, Urchrist.² I 676 f.; han finner negativt utslag. Positivt finner, med psykologisk begrundning, J. WEISS i Schriften des N. T. I 1, 137 f.

högre lif (Vish. 2 19 ff.). Med full klarhet framträder detta i ett par ställen i IV Mack.:

»Låt för dem mitt blod tjäna till *rening* (καθάρσιον), och tag min själ såsom *ersättning* för deras själ» (ἀντίψυχον αὐτῶν). 629, KAP II 160.

»Dessa för Guds skull helgade äro nu ärade, icke blott med denna (himmelska) ära, utan äfven därigenom att för deras skull fienderna icke mer hade någon makt öfver vårt folk, tyrannen straffades och fäderneslandet blef *renadt*. De äro liksom en *ersättning* för folkets (genom) synd (befläckade själ). Genom dessa frommas blod och deras till *försoning* (ἱλαστήριον) tjänande död har den gudomliga försynen räddat det förut hårdt trängda Israel.» 17 20—22, KAP II 174.

Från tanken på de rättfärdiges död är vägen icke lång till en motsvarande betraktelse af Messias' död. Om de rättfärdiges död försonar, huru mycket mera då Messias' död? ¹⁾

»Messias är död för våra synder enligt skrifterna». De utvalde religiöse andarne i Israel hade sedan länge haft sin uppmärksamhet riktad på problemet om de frommes lidande (Deutero-Jesaja, Iob, vissa Psalmer). Den syriska religionsförföljelsen har utan tvifvel gjort denna fråga lefvande för vidare kretsar, och så har det skapats en lösning i öfverensstämmelse med Jes. 53. Denna lösning är liksom syntesen andliga offer ett verk af religiös intuition. Men det behöfdes något mera, för att den skulle vinna stadfästelse. Den judiska fromhetens bundenhet vid Skriften gjorde det nödvändigt, att hvarje bruk, hvarje mening härleddes från Skriften — ibland på ytterst underliga vägar. Emmaus-lärjungarnes upplevelse, Luk. 24, är en trogen återspeglung af det, som skedde med den kristtrogna menigheten i stort: deras sinnen öppnades, så att de förstodo skrifterna. Och vittnesbörd om Messias' lidande och död fann man nu hos Moses och alla profeterna, Luk. 24 27, Moses lag och profeterna och psalmerna, Luk. 24 44, se vidare Apg. 3 18, 26 23. Det klassiska stället för den nya messianska åskådningen blef Jes. 53, skildringen af den lidande Herrens tjänare, i det den nästan på hvarje punkt erbjöd slående paralleler till Jesu lidande och död. Berättelsen om Filippus och den etiopiske hofmannen, Apg. 8 26 ff., är i detta afseende betecknande. HOLTZ-

¹⁾ Se HOLTZMANN N. T. Theol. I 370 anm. Enligt PFLEIDERER, Urchr.² I 239, Paulinismus² 137, är den senare tanken ett specialfall af den förra.

MANN (N. T. Theol. I 370) anför ytterligare en del skriftställen, som användes i messianskt syfte. Men dessa äro utan tvifvel endast en obetydlig del af de dicta probantia, som voro gängse. Om arten af den exegetiska metoden inom judendomen kunna vi få en föreställning genom följande talmudställe:

»R. Chija b. Abba (m. III) sade: Arons söner dogo den 1 Nisan. Men hvarför omnämnes deras död på försoningsdagen? För att lära dig att liksom försoningsdagen försonar Israel, så försonar ock de rättfärdiges död. R. Abba b. Abina (III) sade: Stycket om Mirjams död har bragts i förbindelse med det stycke, som handlar om den röda kon, för att lära dig, att likasom askan af den röda kon försonar Israel, så försonar ock de rättfärdiges död. Af samma grund, sade R. Judan b. Rabbi (b. IV), följer också stycket om Arons död efter stycket om sönderbrytandet af förbundstaflorna.» *j. Joma* I 1, WJT 106.

Den exeges, som den urkristna församlingen använde för att rättfärdiga — för sig själf och det judiska samfundet — Jesus Messias' lidande och död, må vara än så ogrundad och synas än så underlig. Visst är, att den fick en afgörande betydelse som broslagning öfver gapande djup, som medel att befästa och bevara ¹⁾).

Betydde nu för den urkristna församlingen denna värdering af Jesus Messias' död ett afskaffande af offerttjänsten såsom försoningsmedel enligt lagen? Afsiktligt säkerligen icke, ty det låg icke i den ursprungliga Messias-församlingens syfte att bryta med lagen eller upphäfva någon af dess stadgar. Och vidare är det att beakta, att Jesu död var det primära, dess relation till synden det sekundära ²⁾).

Men var Messias' död en gång satt som försoningsmedel, så var faktiskt sprängningen af det prästerliga offersystemet full-

¹⁾ Jfr HOLTZMANN a. a. I 371.

²⁾ Man måste, minst sagdt, räkna med möjligheten, att församlingens religiösa betraktelse af Jesu lidande och död har färgat dels ordet om tjänandet (Mk. 12 45, Mt. 20 28), dels nattvardens instiftelseord (med undantag af den västliga texten till Lukas). Den lukanska parallelen till det förra, Luk. 22 25—27, innehåller intet om »lösen», d. ä. försoningsdöd, icke heller finnes i Lukasevangeliet enligt den västliga texten (Cod. D.) orden om (den andra) kalken såsom förbundets blod, som utgjutes till syndernas förlåtelse. Se PFLEIDERER Urchrist. ³ I 371 f., 387 f., 460 f., 676—687, J. WEISS i Schriften des N. T. I 1, 160 f., 189 ff., 470 ff.

bordad. Den andliga offeruppfattningen, sådan vi sett den hos Siraciden och hos Philo, för att blott nämna dess hufvudrepresentanter, hade en svag punkt: den var för obegränsad och för allmän. Offer och försoningsmedel kunde vara detta och detta och detta: bön, bot, de rättfärdiges lidande, allmosor, m. m., — tankegången kunde fortsättas efter behag, löpa ut i det oändliga, förrinna och försvinna. — Men här, i fråga om Messias' död, var det ett fullt konkret faktum, något verkligt och gripbart, som kunde tagas ut och sättas fram för sig, och om hvilket det kunde utsägas: detta är försoningsmedlet eller — det är offret. Upptagandet af Messias' död såsom försoning betyder därför en lokalisation eller, om man så vill, en relativ materialisering af den andliga offeruppfattningen.

Det, som nu ligger som frö i den lagtrogna Messias-församlingens åskådning, kommer fram i tydlig utveckling dels hos Paulus dels i Hebréerbrevet.

Paulus har tagit det afgörandet steget, det som urförsamlingen först icke tänkte på och sedan tvekade att taga. Han har brutit med den judiska lagen. För honom var det icke: både — och, utan antingen — eller. Antingen lagen eller Messias' död. »*Om rättfärdighet kommer genom lagen, då har Messias' död varit gagnlös.*» Gal. 2 21. Den fråga, omkring hvilken Pauli tankar innerst rörde sig, var frågan efter rättfärdighet. Lagen förkunnade, att den, som hängde på trä, var ett föremål för gudomlig förbannelse, Deut. 21 23, Gal. 3 13. Då kan den korsfäste Mesias icke vara rättfärdig, icke bringa rättfärdighet. Men — Paulus har redan gjort sitt val, — huru det skedde hör icke hit, — och Jesus Messias, den korsfäste och uppståndne, har fått rätt. Därför är lagen förintad, Messias är lagens slut, Rom. 10 4. Jesus Messias' förbannelsedöd är förbytt i välsignelse. »*Messias har friköpt oss ifrån lagens förbannelse, då han blef en förbannelse för oss*», Gal. 3 13, jfr 2 Kor. 5 21. Och den rättfärdighet, som gäller inför Gud, kommer utan lag, *χωρίς νόμου*, Rom. 3 21.

Hur Jesus Messias' död blifvit motsatsen till förbannelse, har Paulus utfört på flera ställen — och på flera sätt. Hufvudstället är Rom. 3 25: »*hvilken Gud har framställt till försoning (ἱλαστήριον) medelst tron genom hans blod för att visa sin rättfärdighet*». Såsom försoning, befrielse från fördömelse, lös-

köpning, såsom den rättfärdiges ställföreträdande för syndare beskrifves Jesus död flerstädes i de paulinska hufvudbrefven, Rom 4 25, 5 6—11, 8 3, 34, Gal. 3 13, 1 Kor. 15 3, 2 Kor. 5 18—21 ¹⁾.

Paulus låter annorstädes den andliga offeruppfattningen komma till synes, men mera periferiskt. Rom. 12 1 har han framställt den kristnes lif såsom den förnuftiga gudstjänsten, »såsom ett offer, som är lefvande, heligt och gudbehagligt». Rom. 15 16, Fil. 2 17, 4 18 sättas vissa handlingar under offrets synpunkt. Men det centrala i hans förkunnelse är »talet om korset», 1 Kor. 1 18, 23, 2 2. Det är härvid fullständigt likgiltigt, huruvida Paulus fattat Jesu död såsom ett offer eller icke. Ty — *icke*: Jesus Messias' död försonar, emedan den är ett offer, *men*, emedan den försonar, är den ekvivalent för offer, *ja*, den har trädtt i stället för offertjänsten, äfven om det icke är uttryckligen sagdt.

Rörde sig Paulus i sin behandling af Messias' död på den fariseiska rättsreligionens mark med föreställningarne om ställföreträdande och tillräknande, lösepänning och förtjänst, så har i *Hebréerbrefvet* den judisk-alexandriska åskådningen fått en kristen taleman.

Den philonska åskådningen skilde i fråga om lagbuden mellan kroppen, den yttre formen, och själen, den inre meningen. Själen är det förnämsta, men därför får man icke förakta kroppen. Philo tar sin utgångspunkt i de yttre buden, i bokstafven, och medelst *allegori* vinner han den inre meningen. Hebréerbrefvet har utformat denna motsättning mellan det högre och det lägre på ett annat sätt. Motsatsen mellan kropp och själ, form och innehåll har förbytts i en annan: motsatsen mellan skuggan och verkligheten, mellan det ofullkomliga och det fullkomliga, mellan mosaism och kristendom ²⁾. Hebréerbrefvets metod är icke allegori, utan *typologi*. Allegorin tar sin

¹⁾ Till de två läsarterna i Uppb. 1 5: λύσαντι (λούσαντι) ἡμᾶς ἐκ (ἀπὸ) τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, »han som har löst (renat) oss från våra synder genom sitt blod», anmärker BOUSSET: »Föreställningen om befrielse, lösköpning behärskar i det hela den paulinska och af Paulus beroende litteraturen, föreställningen om rening, aftvåande de senare nytestamentliga skrifterna», Die Offenbarung Johannis, Meyers Komm. XVI° 188.

²⁾ Se PFLEIDERER Urchrist. ² II 198, Paulinismus² 339.

utgångspunkt i det lägre och sträcker sig efter ett högre. Typologin har sin utgångspunkt i det högre, som vunnits, och blickar ned på det lägre.

Frågar man efter orsaken till denna skilnad mellan Philo och Hebréerbrevet, så blir svaret, att den är betingad af den paulinska lagkritikens seger. »Först en lärjunge till den apostel, som i Kristus såg lagens upphäfvande för judar och greker, var i stånd att ur Philos allegoriska lagtolkning draga den praktiskt afgörande konsekvensen: att rituallagens köttsliga former förlorat all betydelse och giltighet, sedan deras andliga mening i det nya förbundet blifvit afslöjad». (PFLEIDERER *Urchrist.*² II 299 f.).

Skilnaden mellan Hebréerbrevet och Paulus är också betydelsefull. Förhållandet till den judiska religionen är ett annat hos Paulus än i Hebréerbrevet. För Paulus var judendomen = lagen, observansen, och lagen stod mot evangelium. I Hebréerbrevet har larvet efter striden om lagen hunnit tystna, där gäller det att uppvisa, att kristendomen icke står i strid med Gamla Testamentet, — kanon för både judekristna och hedningkristna, — att visa, att det nya förbundet fulländar det gamla. Detta sker genom en jämförelse mellan Kristi verk och dess förebild, den levitiska kulten, som liksom i Barnabasbrevet fattas som den judiska religionens väsen¹). Liksom för Paulus är det emellertid Kristi död, som är utgångspunkten²).

Det uppvisas i Hebréerbrevet i detta afseende en trefaldig motsättning mellan det gamla förbundet och det nya: i fråga om öfversteprästadömet, helgedomen och offren. Jesus är

¹) Om skilnaden mellan Hebr. och Barn., se PFLEIDERER *Paulinismus*² 394 f. I Barn. är motsatsen till judendomen skärpt till absolut fientlig.

²) »Den synpunkt, under hvilken Hebréerbrevet tänker Kristi död som frälsningsmedel, är en annan än hos Paulus. Under att Kristus där såsom ställföreträdande representant för den skyldiga mänskligheten försonar och upphäver lagens förbannelse, därigenom att han låter dess dödsdom passivt fullbordas på sig, så finnes i Hebréerbrevet intet af denna grundtanke i den paulinska frälsningsläran, utan här är Kristus den aktive öfversteprästen, som frambär åt Gud sitt heliga lif i lydnad och tålmod såsom värdefull offergåfva, hvilket offer äger kraft att rena hjärtan och inviga till full gudsgemenskap». PFLEIDERER *Urchrist.*² II 203, se ock MÉNÉGOZ *La Theologie de l'épître aux Hébreux* 182 f., 260 f.

den fullkomlige öfversteprästen, som kan fullkomligt frälsa dem, som genom honom komma till Gud, kap. 7. Han har ingått i det sannskyldiga tabernaklet, i själfva himmelen, kap. 9. Och med ett enda offer, offret af sig själf, har han en gång för alla fullkomnat dem, som varda helgade, kap. 10¹⁾.

Bortsedt från grundtanken, att de mosaiska offren äro »blott en skugga» af den stora realiteten: »Jesu Kristi kropps offer en gång för alla», 10 10, röjer emellertid Hebr:s argumentering inflytelser från andra, som motarbetat offret, och detta på sätt som vi förut ha lärt känna. Så lägger Hebr. 10 5 ff. i den preexistente Sonens mun orden i den offerfientliga Ps. 40 (som sin ordning är beroende af Jer. 7 21): »offer och gåfva har du icke velat. — — — i brännoffer och syndoffer har du intet behag»; men Hebr. gör för sitt syfte själfständigt bruk af en bitanke i psalmen: »en kropp har du beredt åt mig» (efter Septuagintas öfversättning). — Såsom öfverensstämmande med Philo igenkänna vi tanken: »genom offren sker årligen en påminnelse om synder», 10 3; de philonska ställena äro: *De vita Mosis* III, Mangey II 151, *De plantatione Noë*, Mangey I 345²⁾. Och tanken: »det är omöjligt, att oxars och bockars blod kan borttaga synder», 10 4, har väl, såsom HARNACK (Dogm. gesch. I³ 67); menar, i den tiden varit gängse. — Slutligen påträffa vi, jämte dessa polemiska tankar, liksom i skygd af det stora offret, äfven det gamla uttrycket för den andliga offeruppfattningen. »Låtom oss därför genom honom alltid till Gud frambära loffer, det är frukt af läppar, som bekänna hans namn. Men förgäten icke att göra godt och dela med eder, ty med sådana offer tackes man Gud³⁾».

II. Frågan om Messias' död är äldre än frågan om den judiska lagens auktoritet. Ty de första lärjungarne tänkte icke på att röra vid lagens giltighet. Hur viktig än tanken om Messias' död såsom försoning månne vara, så kunde offertjänsten fortfarande äga bestånd, emedan den var befalld i lagen, men

¹⁾ Om betydelsen af denna Hebr:s lärotyp för den kristna propagandan, se KLEIN D. första kristna katek. 127.

²⁾ Om innebörden af dessa ställen, se MÉNÉGOZ a. a. 208 not.

³⁾ Jfr 1 Petr. 25: »offra andliga offer, som äro Gud välbehagliga genom Jesus Kristus».

var frågan väckt om upphäfvande af lagens giltighet, då var tydligtvis offertjänstens starkaste stöd på väg att falla. Kristendomens förnämsta betydelse som reagens i judendomens offerhistoria ligger däruti, att den blef ett samlingsställe för antinomistiska och offerfientliga strömningar inom judendomen.

Redan tidigt märkes en spänning mellan de olika elementen i den kristna församlingen, mellan de palestinensiske och diasporajudarne, Apg. 6 1. Från början till synes endast en ekonomisk tvistefråga, artade den sig att bli en brottnings mellan två olika trosåskådningar. *Stefanus*, en religiös entusiast tillhörande den hellenistiska riktningen, uppträdde och förkunnade radikala åsikter om lagen och templet. Ortodoxa diaspora-judar, af *Stefanus* öfvervunna i en dispyt, anklagade honom inför synedriet på den grund, att han icke upphörde att tala »hädiska ord mot detta heliga rum och mot lagen, sägande: Jesus, denne nasaré skall [vid sin parusi] nedbryta detta rum och förändra de stadgar, som Moses har gifvit oss», Apg. 6 8—15. Efter ett försvarstal, som — därest det i någon mån ligger till grund för Apg. 7 — snarast bekräftat anklagelsen, blef *Stefanus* stenad och en förföljelse sattes i gång mot hans anhängare.

WEIZSÄCKER (Apostol. Zeitalter 54) håller före, att det är Jesu ord om templets förstörelse, som utgör grundvalen för det som *Stefanus* skall hafva lärt, och han betonar vidare, att ur församlingen aldrig förstått detta Herre-ord. I sådant fall har det måhända blott varit den utifrån kommande stöten, under det att de inre dispositionerna voro gifna förut. Om *Stefanus* har framgått ur hellenistiska kretsar, och om han vidare har stått i skarpaste motsats till andra, konservativare diaspora-judar — det var dessa som anklagade honom — så kan detta knappast innebära något annat, än att *Stefanus* hyst åsikten om lagens andliga mening¹⁾ med förkastande af bokstafven, — samma åsikt som Philo så skarpt fördömer (se ofvan sid. 137 f.). Detta antagande vinner i styrka, då man beaktar, att den förföljelse, som utbröt, alldeles icke drabbade Messias-församlingen i dess helhet, utan med all sannolikhet endast den krets, som Stefa-

¹⁾ Jfr WEIZSÄCKER Apostol. Zeitalter 56, HARNACK Mission u. Ausbreitung des Christums 34 f., FRIEDLÄNDER Die rel. Beweg. 18 ff., KLEIN D. första kristna katek. 309.

nus tillhörde¹⁾. Den omständigheten, att urapostlarna blefvo oberörda af förföljelsen, torde icke, såsom HOLTZMANN menar²⁾, ha sin grund i apostlarnes mod och ståndaktighet att stanna på sin post i Jerusalem, medelpunkten för det nya Gudsriket, utan snarare enligt HARNACK (a. a. 36) och FRIEDLÄNDER (a. a. 20), »emedan de ännu icke kände sig solidariska med Stefanus».

Stefanus' martyrdöd och den därmed sammanhängande förföljelsen fick betydelse för den unga församlingen därigenom, att den i flera afseenden inledde brytningen med judendomen. Den skapade en klyfta mellan Messias-församlingen och den ortodoxa judendomen. Vidare medförde förskingringen af Stefanus' anhängare, att förkunnelsen om Jesus såsom Messias blef utbredd långt utanför Jerusalem, Apg. 8 4 ff. Och slutligen blef Stefanus' död en vändpunkt i den mans lif, som i nit för lagen förföljde de lagfientliga Messias-lärjungarne, men som slutade med att förkunna evangelium om den korsfäste Messias, hvilkens verk bestod i att upphäfva lagen.

Utan tvifvel ingick för Stefanus upphäfvandet af lagens giltighet som en väsentlig del af evangelium om Messias Jesus. Det torde likaledes vara obestridigt, att i det af Paulus förkunnade evangeliet tron på den korsfäste Messias och friheten från början voro hufvudpunkter. Denna Pauli förkunnelse måste hafva tilltagit i skärpa, då från den jerusalemska Messias-församlingen försök gjordes att få de nyomvända hedningarne bragta inom lagens skrankor. Under den strid, som så uppstod mellan försvararen af hedningarnes rätt och anklagarne å lagens vägnar, förklarar Paulus lagen definitivt afskaffad:

»Om rättfärdighet kommer af lagen, då har Messias' död varit fåfäng». Gal. 2 21.

»Messias har upphäft lagen, så att rättfärdighet meddelas åt hvar och en som tror» (på honom). Rom. 10 4.

»I ären alldeles skilda från Messias, I som genom lagen viljen rättfärdiggöras, I ären fallna ifrån nåden». Gal. 5 4.

Det är en jude, som yttrar sådana ord, det förtjänar att beaktas. Det lider nämligen intet tvifvel, att Paulus så litet be-

¹⁾ Se KNOPF i *Schriften des N. T.* I 2, 33.

²⁾ *Apostelgesch., Handcomm. z. N. T.* I 11³, 62.

traktade sin Messiastro som en utbrytning från judendomen, att han fastmera ansåg den vara judendomen i dess fulländning, världsreligionen, i hvilken ingen åtskilnad fanns mellan omskurna och icke-omskurna.

»Ty den är icke jude, som utvärtes är det, icke heller är det omskärelse, som utvärtes sker på köttet, — utan den är jude, som invärtes är det, och omskärelse är hjärtats omskärelse genom anden, icke på grund af bokstafven, och hans pris är icke af människor, utan af Gud.» Rom. 2 28 f.

Sin åskådning om den korsfäste Messias och den nya rättfärdighet, som, utan lag, genom Messias blifvit bragt i världen, Rom. 3 21, har Paulus motiverat med skriftbevis. Och emellanåt finner han nödigt att värja sig mot tänkta invändningar, att han skulle tänka lågt eller hädiskt om lagen. »Är lagen synd? Bort det!» Rom. 7 7. »Är då lagen emot Guds löften? Bort det!» Gal. 3 21. Göra vi då lagen om intet genom tron? Bort det, utan vi upprätta lagen». Rom. 3 31.

I denna positiva tendens ansluter sig Paulus till förut befintliga sträfvanden.

Redan före Jesus hade den frågan börjat sysselsätta sinnena, huruvida icke i lagen med dess 613 bud fanns en kärnpunkt, ett kardinalbud, som i värde stod öfver alla de andra, och till hvilket dessa kunde föras tillbaka som till en grundprincip ¹⁾. *Hillel* sammanfattade lagen i detta bud: »hvad du icke själf tycker om, det skall du icke heller göra andra». *b. Schabbat* 31 a, GBT I 388, BAT I² 4 (anm. 5), — detta i motsats till *Schammai*, som icke ville veta af en sådan reduktion. Den skriftlärde, som frågade Jesus efter det största budet i lagen och som fick svaret och själf erkände, att kärlekens dubbelbud var det förnämsta, är ett annat exempel på detta sträfvande. Sammalunda lärde *Akiba* (II), att kärleken till nästan var det största i lagen ²⁾. Denna *kvantitativa reduktion af lagen* åsyftade tydligtvis icke att upphäfva de öfriga buden, utan endast att uppsöka en led-

¹⁾ Se KLEIN D. första kristna katek. 98 ff. Tidigast synes 'den gylene regeln' förekomma hos Tobit 4 15.

²⁾ Abot de R. Natan (vers. II) kap. 26, BAT I² 278, KLEIN D. första kr. katek. 101.

stjärna för lifvet under lagen, för vandringen genom stadgarnes irrgångar ¹⁾).

De frisinnaade i diasporan gingo en annan väg: en *substitution med kvalitativt* annat innehåll. Fattande i sikte en universell morallära, intolkade de denna förmedelst det allegoriska förfaringssättet i den mosaiska lagens särskilda föreskrifter och gjorde i fråga om dessa skilnad mellan deras själ och kropp, mellan ande och bokstaf ²⁾).

Paulus begagnar båda dessa metoder. För honom har lagen en andlig kärna af oförgänglig art; den finnes t. o. m. hos hedningarne, som ingen lag hafva, men i hvilkas hjärtan lagens verk äro skrifna, Rom. 2 14 f. Budet om skonsamhet mot det arbetande dragdjuret (Dt. 25 4) omtyder han obehindradt: »Icke bekymrar sig väl Gud om oxar, eller säger han det icke helt för vår skull», 1 Kor. 9 9 ³⁾. — I likhet med Jesus, med rabbinerna Hillel och 'Akiba, är för honom kärleken lagens centralbud: den som älskar sin nästa har fullbordat lagen, Rom. 13 9 f., Gal. 5 14. Negativt uttryckt: denna lagens andliga kärna svär icke mot den nya sedlighet, hvars princip är anden, Gal. 5 23.

Men, som sagdt, Paulus gick längre än att reducera och allegorisera. Frågan hade blifvit brännande, och man var ej hjälpt genom förmedlingsförsök. Philo, som själf obesväradt — så långt som kedjan räckte — höjde sig på allegoriens vingar öfver de många besynnerliga buden, ville icke veta af den radikala allegorismen, som syftade att upphäfva omskärelse, sabbat

¹⁾ Ehuru senare betygad — III. årh. — är R. Simlais berömda reduktion ett bithörande symptom. »R. Simlai (III) föredrog: 613 föreskrifter öfverlämnades åt Mose. Därpå kom David och nedsatte dem till 11 (Ps. 15 5). Därpå kom Jesaja och nedsatte den till 6 (Jes. 33 15.) Därpå kom Mika och nedsatte dem till 3 (Mi 6 8). Därpå kom Jesaja åter och nedsatte dem till 2 (Jes. 56 1). Så kom Amos och nedsatte dem till en: Söken efter mig, så skolen I lefva. R. Nachman b. Jischak (IV) invände: Fastmera därpå kom Habakuk och nedsatte dem till en: den rättfärdige skall lefva genom sin tro». (Hab. 2 4). b. *Makkot* 24 a, GBT VII 606 ff., BAPA I 557 ff., BABA 137.

²⁾ Den verkliga innebörden i en sådan lagtolkning kommer måhända till synes i MISCHNAH, där det heter: *Berakot* V 3, *Megillah* III 9, GBT I 126, III 637: »Den som säger: till ett fågelnäste sträcker sig din barmhärtighet (se Deut. 22 6 f.), honom bjuder man tiga.» I denna bestämmelse vill HAMBURGER, RE II 52, se »det bestämda afvisandet af den judiska hellenismen, som medelst den allegoriska utläggningen — — framställer lagarne såsom verk af den gudomliga kärleken».

och tempeltjänst, — han kunde endast tadla sådana människor. Sammalunda motarbetades Pauli evangelium om Messias, som upphäft lagen, af lagtrogna Messias-lärjungar. Han själf ställdes till ansvar med samma anklagelse, som förut fällt Jesus och Stefanus: »I män af Isreel kommen till hjälp! Denne är den man, som allestädes lärar alla mot folket och mot lagen och mot detta rum», Apg. 21 28.

Behörigheten af ett evangelium utan lag var emellertid erkänd i samma stund, som urapostlarne medgåfvo hedningarne likaberättigande att taga del af frälsningen genom Messias utan besvärande pålagor. Därmed var brytningen med den israelitiska religionen afgjord.

III. Kunde icke hedningarne förpliktas att underkasta sig den judiska lagen, så kunde det heller icke begäras, att de i gudstjänsten efter lagen, tempeltjänsten, skulle se sin gudstjänst. De judekristna hade skäl att tänka högt om sitt arf. Paulus räknar sig icke utan stolthet till judarne, »hvilka barnskapet tillhör och härligheten och förbunden och lagstiftningen och gudstjänsten», Rom. 9 4. Men att på denna grundval af de hedningkristna kräfva samhörighet med sina judiska bröder, var tydligtvis en omöjlighet. Och synagogans gudstjänst, ehuru den i diasporan var en samlingspunkt för frälsningssökande hedningar, var för ensidigt abstrakt för att kunna tillfredsställa.

Apostlagärningarne omtala, hur den nya församlingens medlemmar väl besökte bönestunderna i templet, 2 46, 3 1, 5 12, 10 47 f., men ock hur de för sig »bröto bröd», 2 42, 46, 20 7, 11, och vidare, hur de som upptogos i gemenskapen undfingo dopet i Jesus Messias' namn till syndernas förlåtelse, 2 38 ff., 8 12.

Det är icke min uppgift att här skildra utvecklingen af den kristna kulten till den gestalt den fått i den romerska sakramentskyrkan. Det torde endast vara af vikt att ange det, hvar igenom den skilde sig från den judiska kulten, och det, hvar igenom den ägde samband med denna.

A. I hufvudhandlingarne i den unga kristendomens kult, *dop* och *nattvard*, kunna tre element särskiljas:

1. det judiska underlaget ¹⁾; proselytdopet (Johannesdopet) och passah-måltiden;

2. det konstitutiva elementet, historiska fakta i Jesu lif: att *Han* låter sig döpas af Johannes i Messias-kallelsens stund; att *Han* firar med sina lärjungar den sista, betydelsefulla måltiden »i den natt, då han vardt förrådd» ²⁾;

3. den mysteriösa tillbyggnaden, föranledd af de vidt utbredda sakramentala bruken i den utom-judiska religionsutvecklingen ³⁾.

B. Den urkristna kulten i dess helhet och enskilda gudstjänsthandlingar benämnades offer ⁴⁾.

Det är nu betecknande för offrets förändrade ställning, att, medan i början af den israelitiska religionens historia den segrande mosaismen af den traditionella religionen måste öfvertaga *djuroffret* såsom en oundgänglig beståndsdel i den tidens religiösa sed, sakläget vid kristendomens uppkomst är ett annat. Kristendomen utskiljer offret, och det, som den af den traditionella religionen har att öfvertaga, är *sakramentala handlingar* ⁵⁾.

I den kristna liturgien hade djuroffret icke mer någon legitim plats, men offrets uråldriga anseende förnekade sig icke ens, där det ersattes med annat, — namnet blef bevaradt, och med offret förbundna föreställningar öfvade inflytelse på kulten.

I de hedningkristna församlingarne blef det dock svårt att allestädes utrota djuroffret, hvilket icke mer kunde försvara sin

¹⁾ KLEIN, D. första kr. katek. 265, synes böjd att öfverskatta detta judiska element, som enligt honom bevarat kristendomen »från en fullständig paganisering». Minnet af sambandet med det judiska torde dock snart ha förbleknat. Det som icke förbleknade var Jesu Kristi person.

²⁾ Se P. EKLUND Evangel. Fadervårdsdyrkan: Vårt barnskaps stora högtidsstunder 10,23; F. HALLGREN När instiftades det kristna dopet?

³⁾ Religionshistoriska paralleler hos PFLEIDERER, D. Christusbild des urchr. Glaubens 79 ff. jfr ock ACHELIS Lehrb. d. prakt. Theol.² II 11 ff.

⁴⁾ Se HARNACK Lehrb. d. Dogmengesch. I⁸ 195 ff., HATCH i Encycl. Britann.⁹ XXI 138 ff., RIETSCHEL Lehrb. d. Liturgik I 261.

⁵⁾ Jämförelsen mellan Lev. 17 7 och 1 Kor. 10 21 är i detta hänseende belysande: »De skola icke hädanefter slakta sina offer åt de onde andarne (*scheirim*), med hvilka de bedrifva hor». — »I kunnen icke dricka Herrens kalk och onde andars (demoners) kalk. I kunnen icke hafva del i Herrens bord och i onde andars bord».

plats. Det gnostiska *ebioniter-evangeliet* (2 årh.) lägger i Jesu mun följande ord: »Jag har kommit för att upphäfva offren, och om I icke upphören att offra, skall vreden icke lämna eder», Hennecke N. T. Apokr. 27. Liknande uttalanden förekomma i flera andra fornkristna skrifter, så i brefvet till *Diognet*, de kristliga *Sibyllinerna*, 1 *Klemens*-brefvet m. fl. CONYBEARE har uppvisat, att djuroffer förekommo i de italiska, galliska, anglo-romaniska och keltiska kyrkorna in i 4. och 5. årh., och i de armeniska, georgiska och ostsyriska kyrkorna förekomma än i dag, samt att de medvetet upptagits i dessa kyrkors liturgi för att deras hedniska karakter på detta sätt skulle borttagas ¹⁾.

I judendomen hade emellertid offertjänsten upphört en generation efter kristendomens framträdande.

¹⁾ Se referat af Brockelmann i Archiv für Religionswissenschaft VIII, 554 ff.

7. Den år 70 skapade situationen, bedömd af judisk samtid och eftervärld.

Vi ha sett, hur i den officiella judendomen offrets ställning var grundad mera på vana och yttre helgd än på ett verkligt religiöst behof. Vidare hur i alla de ofvannämnda betydelsefulla strömningarne och rörelserna offret var af underordnad t värde, för att icke säga värdelöst, och hur de religiösa behofven rent af kunde drifva människor bort från tempel och offer. — En undersökning af judendomens ställning till offret efter tempellets förstöring bör icke vara mindre tacksam. —

Hufvudstriden i det romerska kriget gällde naturligtvis Jerusalem, den heliga staden ¹⁾. Efter en tre månader lång belägring måste judarne inställa de dagliga offren, hvilka trots rådande hungersnöd likväl hade framburits. Den 17 *Tammuz* måste de emellertid upphöra, »af brist på män», d. ä. offervittnen, hvilka icke kunde slippa igenom belägringsarmén, men utan hvilkas närvaro offren enligt praxis icke voro lagliga. Då man under belägringens fortgång hade nått fram till den yttre tempelplatsen och genom eld förstört portarne, höll Titus den 9 *Ab* krigsråd. Däri beslöts, enligt Josephus ²⁾, att templet skulle skonas. Eld var emellertid anlagd — af judarne — i en af pelarhallarne. De romerska soldater, som höllo på att släcka, angrepos af judarne vid ett utfall, men drefvo angriparne tillbaka in i den inre förgården. Då kastar en romersk soldat en fackla in i en kammare af tempelhuset. Titus befäller upprepade gånger

¹⁾ Se SCHÜRER, Gesch. I³—4 624 ff.

²⁾ Bellum VI 43, Niese VI 543 f.

släckning, men soldaternas raseri låter icke hejda sig, och snart är den stolta byggnaden lågornas rof. Dessförinnan har Titus hunnit inträda i det allraheligaste och legionärerna anställa ett fruktansvärdt blodbad. Detta hände den 10 Ab, enligt rabbinsk tradition den 9 Ab, och den dagen är djupt inbränd i det judiska medvetandet. Det heter i Talmud:

»R. Schime'on b. Gamaliel sade: Om man äter och dricker på den 9 Ab, så är det likasom om man ätit och druckit på försoningsdagen. R. 'Akiba sade: Den som arbetar på den 9 Ab och icke sörjer öfver Jerusalem, den skall aldrig se ett tecken till välsignelse. De vise sade: Den som arbetar på 9 Ab och icke sörjer öfver Jerusalem, den skall aldrig vara med om dess fröjd.» b. *Ta'anit* 30 b, GBT III 525, jfr b. *Pesachim* 54 b, 55 a, GBT II 514 f., se BAT II 326.

Den samtida litteraturen, apokalyptiken och haggadan, må tala för oss om den förtviflade sorg man kände öfver denna oerhörda tilldragelse.

»Hell den, som icke är född, att vi hafva sett Sions bedröfvelse,
och den, som blef född och dog, och det som vederfarits Jerusalem.»
men ve oss, som nu lefva, ve oss,

syrr. Baruk 10 6 f. (jfr 11 1 f.) KAP. II 415 (416).

»O att dock mina ögon blefve till källor och mina ögonhår till en tårebrunn. Ty huru kan jag (tillräckligt) sucka öfver Sion och sörja öfver Jerusalem, då dock på den plats, där jag nu kastat mig (till jorden), öfverste prästen tillförene frambar heliga offergåfvor och pålade rökverk af ljufligt doftande specerier. Men nu är vår stolthet förvandlad till stoft och vår själs längtan till sand.» *syrr. Baruk* 35 1—5 (jfr 67 1 ff.) KAP II 424 (438).

Ännu dystrare ljuder klagan från den profetiske Esra:

»Vår helgedom är förödd,
vårt altare nedrifvet,
vårt tempel förstördt,
vår gudstjänst upphäfd,
vår harpa kastad i stoftet,
vår jubelsång förstummad,
vår stolthet böjd,
ljuset i vår ljusastake släckt,
vår förbundsark röfvad,
våra helgedomar vanhelgade,
det namn, efter hvilket vi kallas, skändadt,

våra ädlingar betäckta med skam,
våra präster brända,
våra leviter fångna,
våra jungfrur befläckade,
våra hustrur våldtagna,
våra åldringar vanärade,
våra rättfärdige bortförda,
våra barn bortröfvade,
våra ynglingar gjorda till slafvar
och våra hjältar svaga.

Och värre än allt detta:
Sions sigill beröfvadt sin ära,
och gifvet i våra hatares hand».

IV *Esra* 10 21—23 (jfr 10 44 ff., 12 46 ff.) KAP II 387 f. (389, 394 f.)

Den rabbiniska traditionen berättar oss, hur denna sorg inom vissa kretsar tog sig uttryck på ett egendomligt och rörande sätt.

»Rabbanan hafva lärt: När det andra templet var förstördt, fanns det många afhållsamma (*peruschim*) i Israel, som hvarken ville äta kött eller dricka vin. Då sällade sig R. Jehoschu'a till dem och sade: Mina barn, hvarföre äten I intet kött och dricken I intet vin? De svarade: Skola vi äta kött, som eljest offras på altaret, hvilket nu icke mer sker? Skola vi dricka vin, som eljest utgjutes på altaret, hvilket nu icke mer sker? Om det förhåller sig så, föreställde han dem, så skulle vi heller icke äta bröd, emedan spisoffren hafva upphört. De svarade: Det är möjligt att lifnära sig med frukter. Därpå han: äfven frukter skulle vi heller icke äta, emedan förstlingarne icke mera bäras till Jerusalem. Därpå de: Ja väl, men det är möjligt att lifnära sig med andra frukter. Därpå han: Vi skulle heller icke dricka vatten, emedan vattenlibationerna upphört. De tego. Mina barn, sade han därpå till dem, nu vill jag säga eder min mening. Att alls icke sörja är icke möjligt. Ty saken har redan skett, och att sörja mer än tillbörligt är heller icke möjligt, ty man får icke besluta något öfver ett samfund, om därvid flertalet af samfundet går under. — — — Därför hafva rabbanan sagt: Om någon bestryker sitt hus med kalk, skall han lämna ett litet stycke ostruket. — — — Och så skall en människa i förhållande till det han behöfver för ett gästabud, låta något litet fattas. — — — Likaså kvinnan, när hon smyckar sig, skall låta något litet vara borta, — — — och aska strör man på brudgummens hufvud». *b. Baba batra* 60 b, GBT VI 1101 f., *mdr. Tehillim* 137 2, Wunsche II 226 f., BAT I² 158 f.¹⁾

Öfver förstöringen är det ej allenast församlingen, som sörjer: *b. Sanhedrin* 104 b, GBT VII 461 ²⁾, *Assumptio Mosis* 4 8, KAP II 322 f.; *mdr. Ekah rabb.* inl., WBR II 25. Änglarne gråta däröfver: *syr. Baruk* 67 1 ff., KAP II 438, *b. Chagigah* 5 b, GBT III 796, *Pesikta de Rab Kahana* 22 b, WBR VI 211. Abraham likaså, se de sistn. st. Gud själf sörjer: *b. Chagigah* 5 b, GBT III 796 ³⁾, *b. Abodah zarah* 3 b, GBT VII 801 ⁴⁾, *mdr.*

¹⁾ Ett liknande uttalande af R. Jischma'el b. Elischa (s. I.) samma Talmud-ställe se BAT I² 256.

²⁾ Rabba i R. Jochanans namn (m. III) se BAPA I 318.

³⁾ R. Ele'azar (s. III) se BAPA II 36.

⁴⁾ R. Acha (b. IV).

Ekah rabb. inl., 1 17, 3 28, WBR II 24, 26, 90, 127. En himmelsröst (bat-kol) ropar tre gånger om dagen: »ve mig, att jag har förstört mitt hus», *b. Berakot* 3 a, GBT I 4 f. ¹⁾. Sorgen svallar högt, då man beaktar motsatsen mellan det stolta Rom och det stofthöljda Jerusalem, *b. Makkot* 24 a, GBT VII 609, *syr. Baruk* 11 1 KAP II 416, eller då man får ett särskildt starkt intryck af ödeläggelsens förfärlighet, *b. Makkot* 24 b, GBT 609 f. Den som ser helgedomen i ruiner läser Jes. 64 4 och sönderrifver sina kläder, *b. Mo'ed katan* 26 a, GBT III 765 ²⁾.

Sorgen öfver förstörelsen tager sig vidare uttryck i den egendomliga åsikten, att naturordningen efter förstörelsen förändrats till det sämre. »Sedan helgedomen blifvit förstörd, heter det, är det ingen dag, på hvilken icke en förbaunelse hvilar, och det faller ingen välsignelserik dagg ned och från frukterna är smaken borta», *m. Sotah* IX 12, Surenhus. III 297 f. ³⁾. Regnet kommer otjänligt, *b. Ta'anit* 19 b, GBT III 473 f. ⁴⁾, *b. Baba batra* 25 b, GBT VI 1019 f. Himlen synes icke mer i sin klarhet, *b. Berakot* 59 a, GBT I 219 ⁵⁾. Könsnjutningen har aftagit och gifvits åt syndarne, *b. Sanhedrin* 75 a, GBT VII 319 ⁶⁾. Det finnes icke mer den stembrytande masken (med hvars tillhjälp det första templet uppbyggdes), ej heller den fina honungen, *m. Sota* IX 12, Surenhus. III 297.

Och den skildring af det moraliska tillståndet efter förstörelsen, som Pinchas b. Jair och Eli'ezer b. Hyrkanos gifva, hvilar väl icke uteslutande på faktiska förhållanden, utan man torde få antaga, att det äfven här är tanken på förstörelsen, som gjort färgerna så svarta.

»R. Pinchas b. Jair säger: Efter templets förstörelse blefvo chaberim och de ädelborna till skam och höljde sitt hufvud, och handlingens män blefvo svaga, men de starka och pratmakarne hafva tilltagit. Det finnes ingen som forskar, ingen som beder, ingen som frågar efter Gud. På

¹⁾ Rab (b. III) se BABA 22 f., jfr R. Eli'ezer b. Hyrkanos (s. I) därst., se BAT I² 105.

²⁾ R. Chelbo i namn af 'Ula Biraah (s. III) i R. Ele'azar's (s. III) namn, se BABA 93 anm. 3, BABA II 36.

³⁾ R. Schime'on b. Gamaliel (II) se BAT II 326.

⁴⁾ R. Ele'azar b. Proto (b. II) se BAT I² 402 f.

⁵⁾ Rafram b. Papa i R. Chisdas namn (s. III) se BABA 69 f.

⁶⁾ R. Jischak (s. III), se BABA II 231 2.

hvem kunna vi stödja oss? På vår Fader i himmelen. R. Eli'ezer den store (s. I) säger: Sedan den dag då templet förstördes, hafva de skriftlärderna börjat bli som barnalärare, och barnalärarne som synagogtjänare, och synagogtjänarne som 'am ha-ares, och 'am ha-ares gå allt mer under, utan att någon bekymrar sig därom. På hvem skola vi stödja oss? På vår Fader i himmelen.» b. *Sotah* 49 a, WBT II 1, 351, jfr *mdr. Tehillim* 7 12, Wunsche I 68 (de vise); se BAT II 497 f., I² 105.

Efter förstörelsen hvilar det judiska samfundet på vulkanisk grund, ty, säger R. Jochanan (m. III), sedan denna dag är också öfver de rättfärdiges hus förstörelse besluten, *mdr. Tehillim* 125 1, Wunsche II 206.

Samme R. Jochanan säger i R. Eli'ezer b. R. Jose ha-Galils namn (b. III):

»Om redan torah kallar kvinnan, som varit afsöndrad i 3 dagar, *niddah*, huru mycket mera oss, som lefva afsöndrade från vårt lifs hus och vår helgedoms hus. Huru många dagar, huru många år, hur många tidsperioder, hur många skottår har icke vår prydnad varit förbi.» *mdr. Wajikra* r. 19, WBR IV 127, *mdr. Ekaḥ rabb* 5 17, WBR II 150 f., se BAT II 302.

Liknande heter det IV *Esra* 10 44 ff., KAP II 389:

»Denna kvinna, som du sett, är Sion, — — — trettio år har hon varit ofruktsam, emedan i världen tre år förflutit, innan offer framburits däri; först efter tre år har Salomo byggt staden och framburit offer, då födde den ofruktsamma en son, — — — hon har uppfödt honom med möda, det var den tid, då Jerusalem var bebodt, — — — hennes son dog, när han beträddt brudkammaren, — — denna stora olycka, som tilldragit sig med henne, är Jerusalems förstörelse.»

Af dessa vittnesbörd framgår, att man verkligen sörjde öfver Jerusalems och templets förstörelse samt offertjänstens inställande. Skärsådär man närmare dessa ställen visar det sig

1:) att flertalet af de rabbinska utsagorna icke kunna betraktas som tillförlitliga vittnesbörd för en förhandenvarande stämning. De stamma i allmänhet från en tid, som genom århundraden är skild från förstörelsen, och sakna den omedelbarhet, som utmärka vissa andra. Stundom utgöras de af reflexioner öfver ting, som icke stå i något samband med tempelförstörelsen. Man får af dem det intrycket, att den lidna förlusten väl står klar för medvetandet, men icke såsom en hufvudsak, utan som en stödjepunkt för en dogmatisk historiekonstruktion.

2:) I åtskilliga andra ställen, däribland det gripande IV Esra 10 21 ff., är det tal om förstörelsen såsom förintelsen af det judiska samfundslifvet i dess helhet. Det heter i det anförda stället till slut: »Och värre än allt detta: Sions sigill beröfvadt sin ära och gifvet i våra hatares hand». Det är icke den *kyrkliga* förlusten, som väger tyngst, utan den *nationella*. Denna synpunkt torde också vara den ledande i flertalet af de anförda ställena. Men sorgen öfver den gapande remnan i det judiska samfundslifvet, som uppstod genom förlusten af Jerusalem med tempel och tempeltjänst, är en sak för sig, det är en sorg af *social* art.

3:) Det står dock fast, att det fanns en sorg öfver offer-tjänstens förlust, hvilken var af *religiös* art. I de afhållsammars underliga beteende, i flertalet apokalyptiska och några rabbinska utsagor har det gifvits ett starkt uttryck åt den öfvertygelsen, att man lidit en stor förlust genom templets förstörelse. För så vidt emellertid denna fattades som en partiell förlust och icke ansågs medföra någon total förändring af Israels förhållande till Gud, var det jämförelsevis lätt att resignera. De afhållsamma fingo från ledande håll en mild tillrättavisning. Man sökte och fann en medelväg i sörjandet, *m. Ta'anit* IV 7, 8, GBT III 509. Hufvudfrågan gällde emellertid offrets ställning som försoningsmedel.

»En gång gick R. Jochanan b. Zakkai ut ur Jerusalem, åtföljd af R. Jehoschu'a. Då denne såg templet, sade han: *Ve oss, emedan denna plats är förstörd, hvarest Israels synder försonades*. Jochanan svarade honom: Min son sörj icke däröfver, *ty vi hafva ett försoningsmedel, som är lika godt som detta. Hvilket är då det? Jo, kärlekens gärningar, gemilut chasdim*, ty det heter, Hos. 6 6: Jag har behag till kärlek och icke till offer.» *Abot de R. Natan* IV 2 d, Fernling 7, se BAT I³ 35.

»R. 'Akiba (b. II) har sagt: Hell eder, israeliter! Betänken, inför hvem I renen eder, och hvem det är, som renar eder! Eder Fader i himmelen är det, ty det heter Hes. 36 25: Jag stänker på eder rent vatten, och I skolen varda rena. Vidare heter det Jer. 14 8: Israels hopp (*mikveh Jisrael*) är den Evige, såsom ett vattenbad (*mikveh*) renar orena, så renar också den Helige, välsignad vare Han, Israel.» *m. Joma* VIII 9, GBT II 1019, *Pesikta de Rab Kahana* 25, WBR VI 225 (där R. Eli'ezer, b. Hyrkanos, s. I) se BAT I³ 105 f., 280 f.

»R. Jischak (s. III) har sagt: Vi hafva nu ingen profet och ingen präst och *intet offer, som skaffar oss försoning, utan sedan den dag, då helge-*

domen förstördes, är i våra händer intet annat än bön. Därför, Evige, hör, Evige, förlåt! » *mdr. Tehillim* 55, Wunsche I 54 BAPA II 217¹⁾.

»R. Ele'azar har sagt: Sedan den dag, då helgedomen förstördes, äro bönens portar slutna²⁾, enligt Klag. 38, men om ock bönens portar äro slutna, äro tårarnes portar icke slutna, enligt Ps. 39 13.» *b. Berakot* 32 b, GBT I 120, *b. Baba mesi'a* 59 a, GBT VI 677, se BAPA II 17³⁾.

Den tanken är i dessa ställen på alla punkter nekad, att nu äger Israel ingen försoning. Den har dock framstått som en möjlighet, och R. Jehoschu'as ord synas ge vid handen, att man i första ögonblicket fattade det så. Att R. Jehoschu'a skulle tänka så, låg för öfrigt nära till hands, då han såsom levitisk sångare tillhörde tempelpersonalen⁴⁾. Hans mästaress ord torde dock fullständigt hafva lugnat honom, ty han är densamme, som tillrättavisar *Peruschim* för deras öfverdrifna sörjande. Såväl Jischaks som Akibas ord utsäga med tydlighet, att

¹⁾ Jfr *mdr. Tehillim* 9 10: »Den evige är en tillflykt i nödens tider. Sedan templet är förstördt, äge vi hvarken slaktoffer eller heloffer, utan blott en tillflykt för nödens tider.» Wunsche I 90.

²⁾ Till tanken: »bönens portar slutna», se *Pesikta R. K.* 24, WBR VI 225; (de äro än öppna, än slutna); *mdr. Debarim r. 2*, WBR IV 229 f., (änglarne tillstoppa stundom himlens fönster, så att bönen ej tränger igenom.

³⁾ Till denna utsaga af R. Ele'azar kommer följande: »Sedan den dag, då helgedomen förstördes, blef det satt en järnmur mellan Israel och dess Fader i himmelen, ty det heter Hes. 48: och du, tag en panna af järn och låt den vara en vägg af järn mellan dig och staden». Så öfversätter WUNSCH, (WBT I 52). GOLDSCHMIDT (GBT I 120) däremot: blef järnmuren genombruten. Den hebreiska texten lyder: מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ נִפְסְקָה חוֹמַת בְּרוֹזַל בֵּין יִשְׂרָאֵל לְאַבְיָהֶם שְׁבַשְׁמִים. Skillnaden beror på ordet נִפְסְקָה. Helt visst är Goldschmidts öfversättning språkligt oanfäktbar, — han påpekar själf Niphalformen, som enligt de hos LEWY Neuhebr. Wörterb. IV 78 anförda exempel har betydelsen söndergöras; men Wunsches ger en bättre mening. Följer man denna — som BACHER gör (BAPA II 36), — visar det sig, att R. Ele'azars utsaga likväl icke innebär, att förhållandet mellan Gud och Israel är slut. Enligt R. Jehoschu'a *b. Lewi* (m. III) kan till och med en vägg af järn icke skilja israeliterna från deras Fader i himmelen, *b. Pesachim* 85 b GBT II 632 (jfr *b. Sota* 38 b), se BAPA I 143. Och de ofvan anförda ställena af R. Eleazar: bönen är större än offret, och tårarnes väg är alltid öppen, bekräfta endast detta.

⁴⁾ se HAMBURGER RE II 510.

genom helgedomens förstöring och offrens upphörande bandet mellan Gud och Israel icke är brutet. Från det stöd, som försvinner, kastar man sig i den Eviges armar. Den Evige är det, som själf renar Israel, bönen är det band, som fortfarande för-enar. Jochanan b. Zakkais ord, jämfördt med andra utsagor af honom, om reningens berättigande uteslutande på grund af gudomlig befallning, om allmosor såsom försoning för hedningarne, motsvarande syndoffret för Israel samt hans förutsägelse af templets förstöring — (se ofvan s. 111) innebär intet mindre, än att offret såsom försoningsmedel förlorat sin plats. Så länge offertjänsten ägde bestånd, var det tillbörligt, att man däraf väntade försoning, då Gud knutit försoningen vid offren; då detta icke längre är förhållandet, är ett annat gudbehagligt sätt lika godt¹⁾. För den tanken, att tempeltjänsten icke var oersättlig, var judendomen icke främmande.

Den tid, då man icke har tempel och offer, betraktas dock blott som ett provisorium. »*Inom kort blir templet uppbyggdt*», — »*må det uppbyggas snart i våra dagar*», var den allmänna meningen och förhoppningen, b. *Rosch ha-Schanah* 30 a, GBT III 382, m. *Ma'aser scheni* V 2, GBT I 304, mdr. *Ekah rabb.* inl. WBR II 37, b. *Baba mesia* 28 b. GBT VI 558.

R. Natan har sagt: »R. Jischma'el b. Elischa' (s. I.) skref en gång, när han hade öfverträtt en rabbinsk föreskrift, på sin skriftafä: J. b. E. har på sabbaten lutat lampan emot sig. När helgedomen blir uppbyggd, skall han frambära ett fett skuldoffer.» b. *Schabbat* 12 b, GBT I 345, se BAT I² 256 f.

Det gamla förbudet för prästerna att dricka vin (på den dag de skola tjänstgöra), upprätthålles fortfarande, »*emedan inom kort templet kunde blifva uppbyggdt*, och man då icke skulle kunna finna någon tjänstduglig präst». b. *Sanhedrin* 22 b, GBT VII 86, jfr b. *Ta'anit* 17 b. GBT III 464.

Af samma anledning: »om templet inom kort blefve uppbyggdt» vidtages en förändring i sättet för förstlingskärfvens ('omer) svingande (*tenufah*). b. *Menachot* 68 b, GBT VIII 643.

I bönerna, offentliga och enskilda, har bönen om templets

¹⁾ se SCHLATTER Jochanan B. Sakkai 40 f.

och kultens återställande fått en plats. »Uppbygg ditt hus, ditt tempel, din helgedom snart i våra dagar», (R. Jannai's bön). *j. Berakot* 7 d, BAPA I 47, *m. Pesachim* X 6, GBT II 728 (R. 'Akibas benediktion på påskaftonen), *m. Ta'anit* IV 8, GBT III 509; *b. Berakot* 47 b, GBT, I 173, (bordsbönen, 3. bönepunkten)¹⁾. I *Schemone-esre* lyder den 17 bönepunkten — (Reseh): »Haf välbehag, o Herre, till ditt folk Israel och till dess bön. Och återför offertjänsten till det Allraheligaste i ditt hus. Och må Israels, ditt folks, dagliga offer vara välbehagligt. O att våra ögon måtte se ditt återvändande till Sion i förbarmande»²⁾.

Betraktades Jerusalem och templet, medan de ägde bestånd, såsom Judafolkets nationella och religiösa medelpunkt, så få de i *Messiasriket* en motsvarande plats. Redan före förstörelsen hade på grund af templets vanhelgande och det därur spirande begäret att göra jämförelser med det första templets gamla goda tid, den förvissningen börjat göra sig gällande, att i framtiden skulle uppbyggas ett nytt och bättre tempel (se ofvan kap. 6). Efter förstörelsen fick denna förväntning ett fast stöd, det var ej längre missbelåtenheten, utan saknaden, som skref förhoppningen lag.

Då de andra rabbinerna gråta öfver den olycka, som händt, kan 'Akiba le i förvissningen, att liksom Urias profetia om Sions förstörelse (Mika 3 12) gått i uppfyllelse, så skall ock Zakarjajs profetia om Jerusalems återställelse (Zak. 8 4) uppfyllas, *b. Makkot* 24 b, GBT VII 609 f., *mdr. Ekaḥ rabb.* 5 18, WBR II 151, se BAT I² 87, 283.

Den rabbinska åskådningen var, att templet skulle återställas af Gud: *mdr. Tehillim* 125 1, Wunsche II 207³⁾, *mdr. Ekaḥ rabb.* 1 16, WBR II 88, *mdr. Schir ha-schirim* 4 4, WBR I 114, *mdr. Schemot* r. 48, 52, WBR III 332, 348, *mdr. Bereschit* r. 56, WBR II 266⁴⁾. Gud skall åter gifva det sin *shekinah*, och det skall icke förstöras till evig tid, *mdr. Tehillim* 90 16, Wunsche II 66⁵⁾. En af Israels tre belöningar är jämte hedningarnes utrotande och (kunskapen om) Messias' namn, templets återupp-

¹⁾ KLEIN D. första kr. katek. 279.

²⁾ SCHÜRER Gesch. II⁴ 540.

³⁾ R. Jochanan (m. III).

⁴⁾ R. Jischak (s. III).

⁵⁾ R. Huna.

byggande, *b. Pesachim* 5 a, GBT II 352 ¹⁾. Templets östra port skall i den messianska tiden göras af en ädelsten, *Pesikta de R. K.* 18, WBR VI 190 f. ²⁾. Gud skall taga Sinai, Tabor och Karmel och bygga det nya templet på dessas toppar, därst. 21, WBR VI 204 ³⁾.

Ett par ställen ⁴⁾ tala om att templet skall byggas af konung Messias, (som skall komma från Norden). *mdr. Wajikra* r. 9, WBR IV 57, *mdr. Bemidbar* r. 13, WBR V 305.

Enligt de apokalyptiska skrifterna äger Messias-riket öfverhufvud tempel, I *Henok* 25 5, 90 28 f., 91 13, KAP II 254, 297, 300. III *Sibyll* 702 ff. KAP II 198. *Jubil.* 1 29, KAP II 41; bättre än det förra XII *Patr:s test.* XII 9, KAP II 505; fullt af guld-, silfver- och purpursaker III *Sibyll.* 657 f., KAP II 198; ett stort torn, som berör molnen V *Sibyll.* 420, 432, KAP II 214 f. De tempelkärll, m. m., som enligt traditionen borttogos vid templets förstöring, skola vid dess återuppbyggande åter framtagas, 2 *Mack.* 2 5 ff., *syr. Baruk* 6 7 f., KAP II 414, *mdr. Bemidbar* r. 15, WBR V 400.

För *syr. Baruk.*, hvars betraktelse af Israels historia — »de mörka och de ljusa vattnen» — delvis är bestämd af tanken på offren, står det fast som en förvissning, »att i den tiden skall snart efteråt Sion återuppbyggas och dess offergåfvor skola åter bringas i ordning och prästerna skola återvända till sin tjänst och folken skola äfven komma för att prisa det», 68 5 f., KAP II 438; jfr *Sibyll.* III 573 ff. 767 ff., 807, V 263 ff., KAP II 196, 200, 211.

Tempeltjänsten upptages då åter. I den halakiska diskussionen behandlas offerlagarne öfverallt med samma allvar, som ägde de tillämpning i den närvarande tiden. Ehuru de i eminent grad äro »en halakah för den messianska tiden» ⁵⁾, förhandlar man om öfversteprästens klädnad i denna tid, *b. Joma* 5 b, GBT II 762 f. Den, som offrar i denna världen är ock värdig

¹⁾ Ismaels skola, se BAT II 340.

²⁾ R. Jeremjah i R. Schemuel b. Jischaks namn (b. IV) se BAPA III 54.

³⁾ R. Reuben (b. IV) se BAPA III 81.

⁴⁾ auktor: R. Ele'azar (af Modein, s. I).

⁵⁾ *b. Sanhedrin* 51 b, GBT VII 218, *b. Zebachim* 44 b, GBT VIII 151, b. Abaije (b. IV), se BABA 108.

att offra i den kommande, heter det *mdr. Bemidbar r. 17*, WBR V 433.

En annan linje löper ut i den andliga offeruppfattningen. I *Abraham-apokalypsen* 29 (Volz Jüd. Eschatol. 340) äro den messianska tidens offer sanning och rättfärdighet. *Upp. b. 21 22*. känner icke tempel i Gudsriket: »Tempel såg jag icke däruti, ty Herren Gud den Allsvåldige är dess tempel». Huruvida denna tanke beror på kristlig öfverarbetning eller den tillhör den judiska grundapokalypsen är väl icke möjligt att afgöra¹⁾. Äfven om detta ställe skulle kunna inräknas bland de många utsagorna om det andra templets sjunkande anseende, är dock tanken, att det i Messiasriket icke skall finnas något tempel, i judisk åskådning icke med säkerhet betygad, ehuru den kunde betraktas som den logiska konsekvensen af den apokalyptiska åskådningen.

Det heter *b. Megillah* 18 a, GBT III 609:

»Så snart David kommit, kommer bönen, ty det heter Jes. 567: Jag bringar dem till mitt heliga berg och fröjdar dem i mitt bönehus.» Och så snart bönen kommer, kommer tempeltjänsten, ty det heter Jes. 567: Deras brännoffer och deras slaktoffer skola vara till välbehag på mitt altare. Och så snart tempeltjänsten är där, kommer tackoffret (*todah*), ty det heter Ps. 503: Den som offerar tack ärar mig.»

Stället synes anmärkningsvärdt därför, att tempeltjänsten fått en i förhållande till bönetjänsten underordnad plats, och vidare därför, att tackoffret utbrytes ur offerttjänsten.

Gången af utvecklingen var, att synagogan för folkets religiösa lif blef viktigare än templet. Det var ock en rabbinsk lära, att »bönen är större än offret»; se nedan. Därför kan i den messianska förhoppningen, bönens och synagogans gudstjänst blifva den första. Om synagogor i Messiasriket se *mdr. Debarim r. 7*, WBR IV 84²⁾, I *Henok* 53 6, KAP II 266, *mdr. Kohelet r. 5 11* och *mdr. Schir ha-schirim* 6 2, WBR I 80, I 152³⁾, *b. Megillah* 29 a, GBT III 657⁴⁾.

¹⁾ Se PFLEIDERER Urchrist.² II 333; BOUSSET i Meyers Komm. XVI⁶ 451 (kristlig), J. WEISS i Forschungen III 117 f. (judisk).

²⁾ R. Jehoschu'a b. Lewi (m. III).

³⁾ R. Jochanan (m. III).

⁴⁾ R. Ele'azar ha-kappar (s. II).

I det judiska offersystemet hade tackoffret eller loffret, *todah*, fått den uppgiften att uttrycka tacksägelse eller beledsaga tacksägelsen — för räddning ur nöd, se Ps. 50 23, 116. Det särskilda betonandet af loffret såsom i viss mån själfständigt i förhållande till tempeltjänsten pekar utan tvifvel hän på en egendomlig tanke, som finnes uttalad i ett par midraschim:

»R. Pinchas, R. Lewi och R. Jochanan hafva sagt i R. Menachems af Galaja namn: *Alla offer skola upphöra i den tillkommande världen, men lofvets offer, (todah) skall icke upphöra.* Alla böner skola upphöra, men tackbönerna skola icke upphöra» *mdr. Wajikra r. 9 o. 27, WBR IV 58, 192 f., Pesikta de R. K. 9, WBR VI 102, mdr. Tehillim 56 18 o. 100 4, Wünsche I 322, II 99; se BAT II 560.*

Skriftmotiveringen för denna tanke är på alla dessa ställen utom ett, — midrasch t. Ps. 56 13, där Neh. 12 40 anföres — Jer. 33 11 ff.: »där (i det nya Jerusalem) skall höras rop af glädje, rop af brudgum och rop af brud, rop af dem, som säga: tacken Jahweh Sebaot, ty Jahweh är god, ty hans nåd varar evinnerligen, och rop af dem som frambära tackoffer till Jahwehs hus.» Enligt Jer. 33 11 ff. skulle således tackoffret vara ett kännetecken för den messianska tiden; i denna råder endast fröjd och glädje, gudsdyrkan består i enlighet härmed i tackoffer och tacksägelse, den är bestämd som tack och lof, emedan alla lidanden äro slut. En liknande tanke ligger väl i Megillah-stället, då som skriftgrund för tackoffret angifves Ps. 50 23: »den som offerar tack, ärar mig». För de rabbiner, som hyste denna tanke, har tackoffret haft värde blott som en symbol för tacksamhet och glädje. Men däremot har i ingen af de messianska utsagor, som vänta offer, den tanken kommit fram, att offret skall försona. Ja, det heter t. o. m.:

»I denna värld försonar jag genom offer, men i den tillkommande världen försonar jag utan offer.» *Tanchuma t. Schemini, Hamburger RE I 806.*

»Offer finnas blott i denna värld, men rätt och rättfärdighet finnas både i denna världen och i den tillkommande.» *mdr. Debarim r. 5 WBR IV 65¹⁾.*

¹⁾ Om försoning heter det (samma ställe 4 rader ofvanför): »Offer tjänade blott till försoning för ouppsåtliga synder, men rätt och rättfärdighet försona ouppsåtliga och uppsåtliga synder utan åtskilnad.»

Efter det som ofvan anförts af vittnesbörd om sorg öfver templets förstöring och förväntan efter tempelkultens återuppbyggande, kunde det synas öfverflödigt att närmare ingå på frågan om möjligheten af offer efter templets förstöring. Kanhända är det dock önskvärdt.

I striden mellan FRIEDMANN och GRÄTZ å e. s. och FRIEDENTHAL å a. s.¹⁾ är den egentliga tvistefrågan denna: huruvida efter templets förstöring brännofferaltaret var af sådan beskaffenhet, att man därpå kunde frambära offer²⁾. FRIEDENTHAL påstår³⁾, att brännofferaltaret kvarstod oskadadt på templets ruiner. Att romarne skulle hafva låtit detta altare stå kvar, vore, säger han, icke så besynnerligt, när man betänker, att det var af koppar och ej af guld, öfverhöljdt af blod, — hvarför det af somliga kallades *lupus* — och slutligen ej så särdeles i ögonen fallande. Friedenthal yttrar så: »Man kan därför med stor sannolikhet antaga, att Titus just låtit detta af stora blodfläckar vanställda offeraltare stå kvar för att nedsätta det judiska folkets religion». Detta altare behöfde enligt Friedenthal ingen ny invigning för att tagas i bruk. FRIEDMANN genmäler härtill: »det liknade ett under, om altaret, hufvudstället för kulten, skulle hafva undgått fiendens förstörande hand». Friedenthals förmodan är för öfrigt framkommen för att förklara en del dunkla ställen, som enligt honom ge vid handen, att man offerat efter år 70. Dessa ställen kunna emellertid med fördel förklaras på annat sätt, såsom Friedmann och Grätz visat, — till dem har för öfrigt DÉRENBURG (*Histoire de Palestine* 480 ff.) fullt anslutit sig. Och då faller denna hypotes bort af sig själf. Ty af hvad som ofvan anförts framgår, att tempelkulten verkligen inställts.

I Talmud behandlas på flera ställen⁴⁾ återupptagandet af offertjänsten efter det *första* templets förstöring, — en för tiden närmast efter år 70 aktuell fråga. Om principerna och tillväga-

¹⁾ se Theol. Jahrb. (Zeller) 1848, ss. 338—371, Litteraturblatt des Orients 1849, passim.

²⁾ Om nödvändigheten af att altaret var oskadadt, se *b. Zebachim* 59 a, 60 a, 62 a, GBT VIII 199, 202, 206.

³⁾ Litter.bl. des Orients 329 ff.

⁴⁾ *b. Megillah* 10 a, GBT III 577 f., *b. Schebu'ot* 16 a, GBT VII 656, *m. 'Edujot* VIII 6, GBT VII 1147, jfr *b. Makkot* 19 a, GBT VII 587.

gångssättet vid denna kultrestauration göra sig två meningar gällande. Enligt den ena, representerad af R. Jehoschu'a (b. Chananjah), skedde offrandet till en början utan tempelmurar, emedan det första templets helighet icke hade upphört. Enligt R. Eli'ezer (b. Hyrkanos)¹⁾ offrade man då på altaret, omgifvet af förhängen, hvilka ersatte tempelmurarna och förårdsmurarna. Enligt R. Johoschu'as åsikt är Jerusalems helighet en fortvarande, »emedan den [på grund af den] första [invigningen förlänade] heligheten gäller såväl för den dåvarande tiden, som för den senare». — R. Eli'ezer uttalar icke direkt motsatsen, men Talmud angifver, att så synes vara förhållandet. »Sannolikt är R. Eli'ezer af den åsikten, att den första heligheten *icke* gäller för framtiden.

En diskussion uppstår senare härom. »Rabina sade till R. Aschi: Huruå? Kanhända äro alla af den åsikten, att den första heligheten gäller såväl för den dåvarande tiden, som för framtiden, blott att den ene berättar, hvad han hade hört, och den andre, hvad han hade hört.» Längre ned sammanfattas diskussionen sålunda: »*Den första heligheten gällde såväl för den dåvarande tiden som för den kommande*».

Ett intressant bidrag till kännedomen om denna fråga lämnas ytterligare i det ofvan anförda stället b. *Megillah* 10 a, GBT III 567 f.:

»R. Jischak (II)²⁾ sade: Jag hörde, att man i denna tid³⁾ i Chonjah-templet framburit offer. Han är alltså af den meningen, att Chonjah-templet icke var invigdt åt afgudatjänst, vidare är han af den meningen, att Jerusalems helighet blott var en tillfällig, (som gällde den dåvarande tiden), och icke en fortvarande. Det heter Deut. 12 9: Ty I ären ännu icke komna till ro och till besittning. 'Ro' det är Schiloh och 'besittning' det är Jerusalem; 'besittning' förliknas alltså vid 'ro': liksom 'ro' har en aflösning, så har 'besittning' en aflösning.»

R. Jischak synes sålunda anse, att ett upptagande af offerttjänsten på annan plats skulle vara möjligt. Han faller dock till föga inför den motsatta åsikten:

»Man frågade honom: Säger du detta? Han svarade: Nej! Raba sade: Vid Gud, jag hörde det af honom. Hvarför har han vikit därifrån? På grund af R. Maris (Meirs?) invändning. R. Mari invände nämligen:

¹⁾ Båda hade uppleft templets förstöring.

²⁾ se HAMBURGER RE II 335.

³⁾ d. s. efter förstöringen, se LEWY Neuhebr. Wörterb. I 542.

Schilos helighet har en aflösning. Jerusalems helighet har ingen aflösning. Vidare läres det: När de kommo till Jerusalem blefvo *bamot* förbjudna, det blef dem till besittning och därpå var icke mer någon aflösning af dess helighet.»

Fastän den mening, som ursprungligen framstälts af R. Jehoschu'a, sålunda blef den segrande, gör sig den andra meningen likväl förnimbar. R. Jochanan och hans svåger och ständige opponent¹⁾ R. Schime'on b. (= Resch) Lakisch (m. III) fortsätta behandlingen af frågan:

»Det har lärts: Om man frambär offer i närvarande tid, är man, som R. Jochanan säger, skyldig, och som Resch Lakisch säger, fri. R. J säger, att man är skyldig, ty den första invigningen gällde för den dåvarande tiden och för framtiden. R. L. säger, man är fri, ty den första invigningen gällde blott för den dåvarande tiden. Det är att antaga, att de föra samma strid som R. Eli'ezer och R. Jehoschu'a.» b. *Zebachim* 107 b, GBT VIII 355 f.

Enligt båda åsikterna om det jerusalemska templets helighet var förefintligheten af ett altare en oafvislig nödvändighet för att man skulle kunna offra på den gamla tempelplatsen²⁾. Fanns icke ett altare, måste ett sådant byggas. Enligt båda åsikterna torde en ny invigning eller åtminstone en rening af ett möjligen oskadadt altare hafva måst föregå offrandet. Enligt R. Eli'ezer's åsikt kräfdes dessutom dubbla inhägnader kring själfva altaret. Men, som Friedmann och Grätz hafva påvisat, talar intet för att altaret skulle hafva skonats af eröfrarne, eller att den romerska regeringen skulle hafva tillåtit de mer eller mindre vidlyftiga anordningar, som betingades af en kultrestauration.

Blef den åsikt den härskande, enligt hvilken det jerusalemska templets helighet gäller för alla tider, så var tydligen ett upptagande af offertjänsten uteslutet.

För den rabbinska åskådningen står budet om offerkultens centralisation till Jerusalems tempel (Deut. 12, Lev. 17) i stort sedt oanfäktadt. m. *Makkot* III 3, GBT VII 581, b. *Sanhedrin* 60 b GBT VII 258 angifva straff för brytande af detta bud. *Före*

¹⁾ se BAPA II 210.

²⁾ Enligt b. *Zebachim* 62 a, GBT VIII 206 hade man vid exulanternas hemkomst under Zerubbabel tre profeter, Haggai, Sakarjah och Malaki, hvilka afgåfvo vittnesbörd om altaret, platsen för altaret och offrandet.

templets uppförande voro höjderna (bamot) tillåtna, därefter förbjudna, m. Zebachim XIV 8, GBT VIII 374, b. Megillah 10 a, GBT III 567 f. mdr. Bereschit r. 63, WBR II 303, mdr. Kohelet r. 59, WBR I 75; mdr. Bemidbar r. 4 o. 13, WBR V 57, 319, mdr. Wajikra r. 22, WBR IV 149, Mekilta Bo, inl., Almkvist 3, Winter-Wünsche 2. Tillåtet att offra är det endast för icke-judar. Dem får man dock icke hjälpa eller bispringa, på sin höjd lära, b. Zebachim 116 b, GBT VIII 389. Enligt R. Jose b. Chanina och R. Simlai (m. III) är offer på ett höjdaltare tillåtet blott på grund af en profetisk utsaga enligt Deut. 12 13 f.; då Elias' handlingssätt 1 Kon. 8 36 kommer i strid härmed, försvaras det därmed, att Gud själf bjöd honom offra på en bamah, »på ditt ord har jag gjort det», j. Megillah 72 c, j. Ta'anit 65 d, mdr. Kohelet r. 3 14, WBR I 49, mdr. Wajikra r. 22, WBR IV 151, mdr. Bemidbar r. 14, WBR V 344, mdr. Tehillim 27 5, Wünsche I 239, jfr b. Sanhedrin 89 b, GBT VII 375, se BAPA I 442, 562.

R. Abba b. Kahana (b. IV) anför ursäkter för Gideon, Josua, Samuel, David, som strängt taget offrat på förbjuden höjd, mdr. Bemidbar r. 14, WBR V 344 ff., jfr mdr. Tehillim 27 5, Wünsche I 239.

I m. Schebu'ot II 2, GBT VII 649 föreskrifves en vidlyftig procedur redan för utvidgandet af staden och tempelgården. Detta får ske: »blott under medverkan af konungen, profeten, oraklet och det af 72 medlemmar bestående synedriet; vidare höra därtill två tackoffer och sång; bakom går rättskollegiet med två tackoffer bakom sig, och därefter i processionen följer hela Israel.»

Ett ganska oskyldigt försök att på påskaftonen söka få fram något som liknade ett offer, sökte man dräpa på följande sätt: »Teodos från Rom införde i Roms församling att man på påskaftonen skulle äta 'väpnade' (helstekta) getabockar. Då lät man säga honom: Vore du icke Teodos, skulle vi hafva satt dig i bann, emedan du föranleder Israel att äta kodaschim utanför (Jerusalem).» b. Berakot 19 a, GBT I 69, b. Pesachim 53 a, GBT II 508, b. Jom-tob (Besa') 23 a, GBT III 233.

En egendomlig särställning intog Oniastemplet i Leontopolis. I MISCHNAH *Menachot* XIII 10, GBT VIII 793 f. tillerkännes dess offer och prästadöme en viss giltighet. R. Jischak

och R. Jehudah b. Il'e'ai (II) hysa den åsikten, den förre att det icke var afsedt för afgudatjänst¹⁾ den senare, att Onias offrade i Guds namn²⁾. Men R. Jischak tog vid den minsta invändning genast tillbaka och senare blir den uppfattningen befastad, att det användts till afgudatjänst³⁾.

En pröfning af samtliga dessa sakförhållanden ger vid handen:

1:) att de nödiga förutsättningarna för offer på den gamla tempelplatsen hafva saknats;

2:) att förbudet att offra utanför Jerusalem likväl icke förklaras upphäfdt;

3:) att enstaka röster förklara offer utanför Jerusalem, t. ex. i Oniastemplet för teoretiskt möjliga, flertalet för omöjliga, — det sista i enlighet med den grundsatsen, att *Jerusalems tempel bibehåller sin ursprungliga helighet för alla tider*.

Slutpunkten för denna undersökning synes nu vara nådd, då den process, som vi kallat »det israelitiska offrets upplösning», vore fulländad. Ville Israel offer, kunde det ha offrat på annan plats, — alltså har det ej velat, och offret är för en inre betraktelse förintadt. Detta vore den närmast liggande slutsatsen, men den är utan tvifvel för snarfärdig och för ytlig. Ty däremot kunde först och främst invändas, att ett upptagande af offerttjänsten på annan plats, t. ex. i Mispah⁴⁾ eller i Onias-

¹⁾ se ofvan b. *Megillah* 10 a.

²⁾ b. *Menachot* 109 b, GBT VIII 797.

³⁾ Se HAMBURGER RE II 875. Före Jerusalems förstöring har Oniastemplet kunnat uppvisa tillslutning ej blott från de i Egypten boende, utan äfven från de palestinensiske judarne. Under kriget mellan Hyrkan och Aristobul, då tempeltjänsten högeligen försvårades af stadens belägring, gingo enligt Josephus, Ant. XIV 21, 2, Naber III 226 f., de mest ansedde judarne till Egypten för att där fira påskfesten. Efter Jerusalems förstöring är det högst sannolikt, att Oniastemplet fick en större betydelse än det i allmänhet synes ha ägt. Romarne läto emellertid inställa offerttjänsten där 3 år efter år 70.

⁴⁾ FRIES, D. isr. kultens centralis. 103, menar, att under ett tidsskede, då tempelkulten tre år af syriska kriget låg nere, Mispah, detta gamla kultställe, varit offerplats. Berättelsen i I Mack. 3 46—54 hvarpå Fries stöder sig, — han hänvisar dock endast till v. 46, — ger emellertid en annan mening. Den lyder så: »De församlade sig och begåfvo sig till Mispah, midt.

templet, redan därför icke kunde ifrågasättas, emedan man väntade, att Jerusalem snart, mycket snart, skulle uppbyggas, och templet med dess gudstjänst återställas. Vidare synes det orimligt, att den judiska offertjänstens upphörande skulle ha skett frivilligt. Den mening, som blef i minoritet, som gillade Onias-templet och ville godkänna bamah-kult, är ju ett bevis för, att den judiska församlingen *kunde* ha handlat på annat sätt. Men det är ju lönlöst, från mer än en synpunkt, att diskutera frågan, hvad den judiska församlingen kunde eller borde ha gjort för att bibehålla offren. Tillräckligt vittnesbörd för, att det, som skedde, icke skedde utan tvång, är den ihärdighet, hvarmed judendomen, trots allt, än i dag bibehåller sina i lagen föreskrifna religionsbruk, omskärelse, sabbat o. s. v. Och det torde icke kunna bestridas, att de, som år 70 hade ledningen i den judiska församlingen, kände sig tvingade att inställa offertjänsten i Jerusalem och att icke återupptaga den på annan plats.

Man är därför berättigad att i någon mån se bort från själfva det sakförhållandet, att offertjänsten upphört. Bestämda tecken till offrets upplösning föreligga emellertid i följande:

- I. Det lagbundna sätt, hvarpå offertjänsten afvecklades;
- II. Den judiska religionens obrutna utveckling efter templets förstöring;
- III. Judarnes vid ett bestämdt tillfälle [Julian] och sedan beständigt ådagalagda likgiltighet för en kultrestauration;
- IV. Tempeltjänstens omedelbara ersättning af A) en gudstjänst utan tempel och B) en försoning utan offer, — bådadera förhanden före förstöringen och därför skickade att på ett organiskt-naturligt sätt aflösa tempeltjänsten.

emot Jerusalem, ty Mispah hade i forna tider tjänat Israel som böneort. Och de fastade på den dagen och höljde sig i sorgkläder, strödde aska på sina hufvud och söndersleto sina kläder, Och så utbredde de lagboken, en af dem, som hedningarne hade farit efter för att måla sina afgudars bilder därpå. Äfven framhade de prästkläderna och förstlingarne och tiondet och naziréerna, hvilkas tid var ute. Och de ropade högt mot himmelen och sade: Hvad skola vi taga oss till med dessa, och hvart skola vi föra dem, då ju din helgedom blef förtrampad och vanhelgad och dina präster äro i sorg och elände? — — — Så blåste de i trumpeterna och skriade med ljudlig stämma. Se KAP I 42. — Så vidt jag kan finna, talas här icke ett ord om offrande, men väl klagas det öfver, att offertjänsten är omöjliggjord.

Öfverhufvud kan betydelsen af katastrofen år 70 i dess förhållande till det judiska offrets historia icke bättre sammanfattas än i detta GEIGERS ord: »Stormen kom och den vissnade stammen föll» (Judend. och dess historia 11).

I hvad mån den judiska offertjänsten var »en vissnad stam» har jag i de närmast föregående kapitlen närmare utfört, detta med hänsyn till offrets ställning före förstörelsen. Det är nu icke mindre betydelsefullt att i detta afseende se på dess ställning efter förstörelsen. Vi göra det från de här ofvan angifna synpunkter.

I. Upphörde offertjänsten icke frivilligt, utan af tvång, så är det värdt att beakta, hvori detta tvång bestod. — *Josephus*¹⁾ angifver såsom orsak till det dagliga offrets inställande »brist på män» ἀνδρῶν ἀπορία. Hungersnöd härjade bland de belägrade, men de två lammen till det dagliga offret framburo alltför. Till detta offer voro dock ej blott offerdjur nödiga, man hade ansett riktigt vara, att församlingen, hvars offer detta var, skulle företrädas af deputerade från olika platser, hvilka skiftades till, liksom präster och leviter. Belägringen torde hafva förhindrat den i tur varande offerdeputationen att infinna sig. Brist på män rådde väl eljest icke i Jerusalem. Hade *Josephus* menat brist på präster, hade han väl uttryckt sig tydligare. Dessa deputerade kallades just vaktmän, אֲנָשֵׁי מַעֲמָד). Med offervittnenas uteblifvande var offrets rättsgiltighet enligt rådande uppfattning omöjliggjord, och offertjänsten inställdes. Detta stadgande om offervittnena var icke upptaget i den mosaiska lagen, det var helt enkelt en rabbinsk föreskrift.

Det kan därför icke nog betonas, att offertjänstens inställande den 17 Tammuz icke berodde på en *faktisk* omöjlighet att offra — brist på tempel, altare, offerdjur, präster, icke ens på en *laglig* omöjlighet i trängre mening (lag = Mose lag), utan sammanhänger med en värdering af »de äldstes stadgar», som i dem såg religionens norm och i deras efterföljande fromhetens väsen.

¹⁾ *Bellum* VI 21, Niese VI 525.

²⁾ Se ofvan sid. 98 f. HAMBURGER RE II 877 ff.

På samma sätt gör sig den rent legala synpunkten gällande efter förstörelsen. Man underlåter att offra, emedan ett återupptagande af offertjänsten är oförenligt med rabbinernas föreskrifter. Det förspörjes ingen vild önskan, att, kosta hvad det vill, frambära offer. Jo, det är sant, det finns verkligen ett dunkelt ställe som synes tyda därpå. GEIGER och DÉRENBURG ¹⁾ ha pekat på *Mekilta* Jitro 2 (t. Ex. 18 27), Winter-Wünsche 189, där det heter: »Det skedde med en af vattendrickarens söner hvilken frambar ett offer, att en himmelsröst utgick från det Allraheligaste, och sade: Den som mottog deras offer i öknen, han må också mottaga det i denna stund.» — Undantaget bekräftar regeln. En af dessa människor, som tadlades för sitt öfverdrifna sörjande ²⁾, gjorde en kraftansträngning och satte sig öfver hvad rabbinerna så visst som allt skulle säga honom. Offren voro honom kära; af de två onda tingen: att vara utan offer eller att mötas af rabbinernas kännbara ogillande, valde han det sistnämnda som det minst onda. Men att detta offerande icke skedde med fullt godt samvete, det visar kanske rättfärdigandet genom himmelsrösten ³⁾. Att »vattendrickarens» trosförvanter, att den judiska församlingen i dess helhet icke gjorde på samma sätt, är ett nytt bevis för att offret icke längre hade någon makt öfver hjärtan, att på religionens område andra faktorer voro de bestämmande.

II. Den judiska religionen begrofs icke under templets ruiner. Under århundraden förut hade den lösgjort sig från beroendet af templet. Den allmänna gudstjänsten, synagogan, hade en fast organisation långt före templets förstörelse. Den dagliga religionsutöfningen, bunden vid den skrifna torahn och rabbinernas föreskrifter, kunde af judarne i hela världen fullgöras oberoende af templet ⁴⁾. Det enda i den judiska religionen som

¹⁾ se den sistn:s *Histoire de Palestine* 482.

²⁾ se ofvan sid. 164.

³⁾ HOLDHEIM *Cerem. gesetz im Messiasreich* 78 och FRIEDMANN-GRÄTZ i *Theol. Jahrb.* 1848, s. 370 f., anföra, hur en viss R. Chajim från Paris år 1257 sökte delvis återställa offertjänsten i Jerusalem, men på grund af religiösa (lagiska) betänkligheter afstod därifrån.

⁴⁾ Om bortfallandet af åtskilliga ceremoniallagar efter tempeltjänstens upphörande se HOLDHEIM *Cerem. gesetz* 79 ff., HAMBURGER *RE* suppl. III II, 549; jfr LUCIUS *Essenismus* 98 f.

ännu år 70 var bundet vid templet var dess administrativa organ, *synedriet*. Den främste bland rabbinerna efter Schime'on b. Gamaliels bortgång, R. Jochanan b. Zakkai lösgjorde detta, för visso det viktigaste för judendomens bestånd omedelbart efter förstörelsen, från dess i grunden tillfälliga beroende af templet¹⁾. Sedan han af Vespasian erhållit tillstånd att i Jamnia (Jabneh) upprätta ett lärohus, blef detta den nya medelpunkten för judendomen. Där organiserades en domstol efter synedriets mönster, därifrån utfärdades rabbinska förordningar, som upphäfde gamla och införde nya lagar. Dessa lagar gällde framför allt festkalendern och festerna. Basunblåsandet, som förr skett i Jerusalem, skedde nu i Jabneh. Man underordnade sig Rabban Jochanan b. Zakkais kraftfulla personlighet och den nya öfverdomstolens myndighet, och därefter lefde den judiska religionen sitt lif alldeles som förut.

Judendomen hade därmed icke fått någon ny medelpunkt; den gamla medelpunkten, det rabbinska konsistoriet, hade endast geografiskt skiftat plats. Det var ju till en början väl motive-radt, att Jerusalems tempel, det centrala kultstället, blef säte för denna myndighet, men i grunden var det fullkomligt likgiltigt, hvar den slog sig ned. En religion, hvars kult är en skrift- och bönegudstjänst på platser, som icke kräva naturlig helighet, en religion, som kan iakttagas genom religionsbruk öfverallt i världen, en auktoritetens religion, som osynlig gör sig gällande öfverallt och i alla förhållanden, — dess högsta myndighet är icke bunden vid en plats, hvars betydelse är att vara eller hafva varit medelpunkt för en annan, en döende religion.

Om romarne hade haft den afsikten — hvilken de år 70 säkerligen icke hade — att förrinta den judiska religionen, så måste förstörelsen af templet och offerttjänsten betraktas nära nog som ett slag i luften. Längre fram försökte man sig på att genom hot om dödsstraff förbjuda omskärelse, sabbat, festfirande m. m., men utan resultat. Man dödade äfven rabbinerna och uppbrände torah-rullarne, och nu med bättre framgång, som väl skulle hafva varit fullständig, om man fullständigt kunnat genomföra sin plan. Ty judendomens väsen var rabbinismen. Ro-

¹⁾ Se HAMBURGER RE II 466 ff., SCHÜREER Gesch. I²⁻⁴ 657 f., GRÄTZ Gesch. IV² 11 ff.

merska kriget och Jerusalems förstörelse inledde en tid, som i yttre afseende var synnerligen ogynnsam för judendomen. Förskingring och förföljelse utmärka dess historia, men under denna tid har judendomen endast vuxit i styrka och fasthet. Rabbimerna arbetade oafslått på att nära och utveckla den judiska anden. Det var icke en ny utveckling, som inleddes genom förstörelsen, icke ett nytt skott, som tvingade sig fram nedifrån, sedan man ofvantill stympat stammen. Den judiska religionens utveckling efter förstörelsen är en rätlinig fortsättning af den nybildning, som närmast leder sitt ursprung från mackabéertiden. Dess förnämsta kännetecken är den muntliga traditionens kodifiering i *Mischnah* och *Talmud*, genom hvilka judendomen fick sin andra och kanske viktigaste kanon. För denna utveckling var tempeltjänstens tillvaro eller icke-tillvaro fullkomligt likgiltig, så vida dess upphörande icke rent af var till gagn. Det finnes nämligen judiska historieskrifvare, som mena, att templets förstörelse i själfva verket var en välsignelse för judendomen, emedan tempeltjänsten var irreformabel och därför ett verkligt hinder för judendomens växt ¹⁾. De kretsar, inom judendomen, som fullständigt gingo under genom statens och templets förstörelse voro *sadducéerna* och *prästerna*. Utvecklingen före år 70 har visat, att dessa kretsar icke konstituerade den judiska fromhetens hufvudtyp. Utvecklingen efter år 70 bekräftar med all önskvärd tydlighet, att denna hufvudtyp, *skriftfromheten*, hvilade på helt andra grundvalar än templet och offertjänsten.

III. Det var under tiden efter templets förstörelse en väntan, att templet inom kort skulle uppbyggas. Bortsedt därifrån, att denna förväntning i högst väsentlig mån var identisk med hoppet om det judiska statsskickets återupprättande, synes den icke hafva omsatt sig i bestämda planer för vinnande af detta ändamål. Den antog i stället formen af en messiansk förhoppning, att Messiasriket på ett underbart sätt plötsligt skulle komma och därmed templet uppbyggas. Därpå tyder det förut omtalade förbudet för de präster, som enligt ordningen hade veckan, att dricka vin, »emedan templet plötsligt kunde blifva uppbyggt»,

¹⁾ Så Jost *Gesch. des Judentums u. seiner Secten* I 450. Det finns skäl att antaga, att han icke är ensam om denna åsikt.

b. Sanhedrin 22 b, GBT VII 86 jfr *b. Ta'anit* 17 b, GBT III 464. Det finnes också ett par andra ställen — af en högst egendomlig beskaffenhet, hvarom senare — som peka i samma riktning. Det heter *b. Schabbat* 119 b, GBT I 609: »Resch Lakisch (m III) har sagt till *R. Jehudah Nesiah*¹⁾ man störe icke skolbarnen — icke ens för att uppbygga templet». Vidare *b. Jebamot* 6 a, WBT II 1, 4: »Jag kunde tro, att tempelbyggnaden undanträngde sabbaten, därför heter det Lev. 19 30: »Mina sabbater skolen I iakttaga och frukta min helgedom». Af det första stället framgår tydligt, att man väntat, att Messiasriket skulle komma plötsligt, kanske midt under en lektion i skolan. Det andra stället synes uttala samma mening, och afgör frågan, hur man skulle förfara, om det skedde på sabbaten (jfr Mt 24 19).

Uti *j. Ma'aser scheni* 56 a förklarar *R. Acha* (s IV, BAPA III 111 f.), att af *m. Ma'aser scheni* V 2, GBT I 304, vore klart, att helgedomen skulle uppbyggas före Messiasrikets ankomst. BACHER (a. st.) påpekar, att *R. Acha* som uppleft Julians restaurationsförsök och, att döma efter detta yttrande, gillat detsamma, därmed velat vederlägga den invändningen, att Messiasriket först måste komma. De båda först anförda ställena visa, att det fanns en sådan mening, och det på inflytelserikt håll.

Om judarnes förhållande till en eventuell kultrestauration kan man väl eljest våga säga, att de icke lagt två strån i kors för en sådan. Det är märkvärdigt, att det första försök från judisk sida (efter år 70) att resa sig mot Rom sker utom Palestina nära 50 år efter templets förstöring i Egypten och Cyrene under Trajans regering år 115 f., och att det knappast afser en restauration af kulten. Denna rörelse spred sig sedan till Palestina, men det hela afvecklades. Af en berättelse i *mdr. Bereschit* r. 64, WBR II 307 f. vill GRÄTZ (Gesch. IV² 141 f.) härleda följande händelseförlopp. Judarne i Palestina nedlade vapnen, sedan de erhållit löfte att få templet uppbyggt. Hadrian, Trajans efterträdare, var välvilligt stämd mot judarne och har i detta afseende till en början visat sig medgörlig mot dem. I glad förväntan, att templet snart skall uppbyggas, låta två ansedde män, Julian och Pappus, uppställa växlarebord på vä-

¹⁾ Så BACHER (BAPA I 347 2.)

gen mellan Akko och Antiokia, till tjänst för dem, som ämnat vandra till Jerusalem. Emellertid sker ett hastigt omslag i Hadrians stämning, — samariterna och de kristna angifvas hafva verkat, — och det blir intet af tempelbyggnaden. I följd häraf jäser det bland folket. R. Jehoschu'a b. Chananjah lyckas dock genom att berätta en esopisk fabel förhindra ett uppror. Zunz ¹⁾ och i anslutning till honom Fürst ²⁾ förlägga denna episod till Julians regering, då 'man eljest intet vet om ett löfte från romersk sida att återuppbygga templet. SCHÜREER anser berättelsen vara fullständigt värdelös och framhåller, att säkert betygade fakta i fråga om Hadrians ställning till judendomen äro a) uppbyggandet af ett Jupiterstempel på den gamla tempelplatsen, sedan denna dessförinnan lagts under plogen, b) inrättandet af en militärkoloni, där Jerusalem legat, c) förbud mot omskärelse. Detta var anledningen till Bar Kokbas uppror 132—35. »Så länge Jerusalem låg öde, kunde judarne hysa hopp om dess återställelse. Grundläggandet af en hednisk stad och upprättandet af ett hedniskt tempel på den heliga platsen gjorde ett grymt slut på dessa förhoppningar.» SCHÜREER Gesch. I³⁻⁴ 679.

Bar Kokbas stjärna stod blott 2 ¹/₂ år, hvarunder de upproriske hade Jerusalem i sitt våld. Att man då umgicks med planen att återuppbygga templet, är själfklart. *Barnabas-brevet* synes ge vid handen, att man i de kristna kretsarne räknade denna möjlighet såsom farlig för kristendomen. Bar Kokba ryckte folket med sig, men rabbinerna, med undantag af R. 'Akiba, förhöllo sig kritiskt. Det berättas, att R. Jochanan skall hafva sagt till 'Akiba, som höll Bar Kokba för Messias: »det skall växa gräs ur dina kinder, och Messias (Davids Son) skall icke vara kommen», mdr. *Ekah rabb.* 21, WBR II 100, j. *Ta'anit* IV 4, WJT 157. Bar Kokbas företag kväfves emellertid i blod och R. 'Akiba led martyrdöden.

Messiasförhoppningarne torde därigenom icke hafva lidit något afbräck. Bar Kokba stämplades som en falsk Messias, »stjärnsonen» blef kallad »lögnson». Det framgår af flera ställen, att visserligen Messiasförhoppningarne voro spända, men att in-

¹⁾ Gottesdienstl. Vorträge der Juden 174.

²⁾ i mdr. Bereschit r., inl. t. Wünsches öfvers. (WBR II v.)

tresset för templet icke svarade däremot. Om den messianska tiden plötsligt komme, får icke skolbarnens undervisning afbrytas för tempelbyggets skull (Resch Lakisch), *b. Schabbat* 119 b, GBT I 603. Icke heller får tempelbyggandet undantränga sabbatsbudet, *b. Jebamot* 6 a, WBT II 1, 4. Sluligen heter det *b. Megillah* 16 b, GBT III 604: »Rab (b. III), enligt andra (hans broder) R. Schemuel b. Marta har sagt: Torah-studiet är viktigare än tempelbygget, ty så länge Baruk, Nerijas son lefde, lämnade Esra honom icke, först sedan drog han upp (till Jerusalem), BABA 24. Dessa ställen tala för sig själfva: »*Här är mer än templet.*» Om den messianska tiden plötsligt komme, skulle barnalärarne icke afbryta sin undervisning, rabbinerna icke sina läroföredrag och diskussioner, på sabbaten skulle man icke lyfta en hand. Det religiösa lifvet var ett afslutadt helt, i hvilket templet icke hade någon plats, där det snarare kom som en fridstörare och inkräktare.

Vid pass två hundra år efter Bar Kokbas uppror, syntes judarne åter få ett tillfälle till templets uppbyggande. Kejsar Julian, den kristenfientlige, som synes hafva satt ett särskildt värde på offren, erbjöd dem tillåtelse härtill. Arbetet påbörjades, men afstannade, såsom det synes *på grund af bristande intresse från judisk sida*¹⁾. Åtskilliga legendariska berättelser veta visserligen omtala, att företaget omöjliggjordes genom giftiga gaser, som uppstego ur jorden, men dessa uppgifter torde man på goda grunder kunna lämna utan afseende. Det verkliga skälet torde fastmera hafva varit detsamma, som gjorde sig förnummet vid byggandet af det andra templet: »Messiasriket har ännu icke kommit». Då R. Acha förklarar, att tempelbygget går före Messiasriket, polemiserar han nämligen mot denna åsikt. Gud har, sade man, tagit ed af israeliterna, att icke göra uppror och icke tilltvinga sig Messiasriket med våld; *b. Ketubot* 111 a, WBT II 1, 71²⁾, *mdr. Schir ha-schirim* 27, WBR I 66³⁾.

Från den första tiden efter förstörelsen intill nu, är offer-tjänstens upptagande en del af judendomens messianska hopp. Den rabbinska judendomen menar sig lefva i ett provisorium,

¹⁾ Se GRÄTZ Gesch. IV² 371.

²⁾ R. Jose b. R. Chanina (m. III) BAPA I 431.

³⁾ Densamme och R. Chelbo (b. IV) BAPA III 62.

den väntar en ny tid, då Messias skall komma, då folket skall återföras till det heliga landet, templet uppbyggas och offertjästen införas. Men beträffande ett provisorium, som visar sig vara permanent, ligger det närmast tillhands, att det betraktas som normalt. Denna tanke har tänkts rakt ut af *reformjudendomen*¹⁾. Den fordrar de messianska böernas slopande ur synagogans ritual. Judendomen är för den mänsklighetsreligion, icke bunden vid Palestina och Jerusalems tempel. Den väntar ingen personlig Messias, intet judiskt rike i Palestina, ingen centralhelgedom i Jerusalem, inga blodiga offer. Därmed synes reformjudendomen endast hafva beseglat ett historiskt sakförhållande, nämligen, att allt detta, som den ortodoxa judendomen uppgifver sig sakna och längta efter, alldeles icke är något väsentligt för denna religion, som det förutan kunnat äga bestånd i snart 2,000 år. Hvad offret beträffar, påpekar HOLDHEIM, en af reformjudendomens banbrytare,²⁾ att underlåtagandet af en kultrestauration numera måste anses bero på bristande vilja, icke på bristande förmåga hos den ortodoxa judendomen. *Den sionistiska rörelsens historia*³⁾ endast bekräftar Holdheims ord.

IV A. Det har ofvan framhållits, att synagogan och templet hade ett område gemensamt, nämligen *bönen*. Schema-

¹⁾ se Jew. Encycl. X 348, 350 f., 628.

²⁾ Cerem. gesetz im Messiasreich 78 f.; biografi öfver H. i Jew. Enc. VI 437 ff.

³⁾ se Jew. Enc. XII 666—686. Den för sionismen öfvermåttan lågande och verksamme THEODOR HERZL († 1904) hade inledt underhandlingar med turkiske sultanen i syfte att få grunda en judisk stat i Palestina under erkännande af sultanens öfverhöghet och mot en årlig tribut. Saken rörde sig ytterst om den finansiella uppgörelsen. Allt syntes nära att lyckas, men planen strandade. Jag anför ordagrant författarens i Jew. Enc. (Gottheils) ord: »Herzl spoke with much confidence of the success of his mission to the sultan and asked the Jewish people for £ 1,500,000 in addition to the money in the bank for the purpose of obtaining the charter. But the Jewish people kept silent, and the negotiations, which had proceeded so far, were for the moment in abeyance.» — »Though upon several occasions Herzl believed himself near to the realization of his policy, it failed because of the lack of the monetary support from the Jews.» Jew. Enc. XII 676, 677. — Det är ock högst lärorikt att taga del af oppositionen mot sionismen, af protesterna från ortodoxe och liberale judar, från enskilde och kongresser; se Jew. Enc. XII 671 ff.

bönen och den prästerliga välsignelsen, som ingingo i tempel-liturgin, tillhörde redan före förstörelsen synagogans gudstjänst, (se ofvan s. 97). Åtskilliga drag häntyda på ett sträfvande att göra synagogorna till tempel i miniatyr. Redan inredningen tyder därpå: *aron*, lådan (arken), *bemah*, skranket, *nerot*, ljusstaken, den högra dörren midt emot arken, rummets tredelning motsvarande templets förgård, heliga och allraheligaste, förhänget framför arken, trappan, som förde dit upp ¹⁾. Tvagningen före bönen, som sannolikt sedan länge iakttagits, svarar emot tvagningen före deltagandet i offerttjänsten ²⁾. I *t. Megillah* IV ³⁾ påbjudes, att synagogan skall vara belägen på den högsta punkten i staden. Samma tanke är uttalad i *b. Schabbat* 11 a, GBT I 341, där det meddelas en tradition från Rab (b. III), enligt hvilken hvarje stad, hvars hustak äro högre än synagogan, kommer att förstöras. SCHÜRER (sist anf. st.) påpekar, att föreskriften i Tosefta icke är något bevis för en (i nytest. tidsålder) bestående sed, då enligt flera källor synagogorna ofta förlades utanför städerna, vid flod- och hafsstränder. Förhåller det sig så, äro de två anförda rabbinska ställena bevis för en sträfvande efter år 70 att i ännu ett afseende göra synagogorna lika med templet. Om samma sträfvande talar ytterligare följande. Templet var man skyldig vördnadsfull hänsyn. I anslutning härtill utbildas en samling uppföranderegler för besök i synagogan. Lika litet som man fick begagna templet som genväg, får man göra det med synagogan, *m. Megillah* IV 3, GBT III 653, jfr *b. Megillah* 27 b, GBT III 651, *b. Sotah* 39 a, Winter-Wünsche Jüd. Litter. I 289 ⁴⁾. I synagogan får man ej företaga sig några »vanvördiga» handlingar, d. ä. äta, dricka, göra toalett, spatsera omkring o. s. v., icke taga sin tillflykt dit för regn och sol, *b. Megillah* 28 b, GBT III 653. Enligt R. Jischma'el b. Ele'azar dö 'am ha-ares af två orsaker: emedan de kalla den heliga lådan 'låda' och bönehuset 'folkets hus', *b. Schabbat* 32 a, GBT I 391. Enligt R. Schemuel b. Jischak (b. IV) ⁵⁾ menas med »den lilla helgedomen», Hes. 11 6, böne- och lärohusen i Baby-

¹⁾ Se VITRINGA De synagoga vetere 43.

²⁾ Vitringa därst., SCHÜRER Gesch. II⁴ 519 63.

³⁾ Cit. hos Schürer sist anf. st.

⁴⁾ R. Ele'azar b. Schammua' (s. II) se BAT II 277.

⁵⁾ Enligt BAPA II 221, III 35 5 denne, och icke R. Jischak.

lonien, under det att R. Ele'azar (s. III) därmed förstår Rabs lärohus, *b. Megillah* 29 a, GBT III 657, BAPA II 2. Abaije (b. IV) förklarar, att *schekinah*, som under templets bestånd hvilade däröfver, numera hvilade i Babylonien öfver bönehuset i Husal eller ock i Nehardea, GBT III 656 f. Om icke böne- och lärohusen funnes, så hvilade Guds *schekinah* icke öfver världen, *mdr. Wajikra* r. 11, WBR IV 74, *Pesikta de R. K.* 31, WBR VI 285 f.¹⁾ — R. Jehudah (b. Ile'aï II?) sade: den som aldrig sett dubbelgalleriet i (den stora synagogan i) Alexandria, den har aldrig sett Israels härlighet», *b. Sukkah* 51 b, GBT III 144 — dessa ord hafva också blifvit sagda om templet, se därst. och *b. Baba batra* 4 a, GBT VI 928.

Enligt Abba Binjamin (b. III) blir en människas bön hörd endast i bönehuset, *b. Berakot* 6 a, GBT I 15.

Mot templets offer svara bönerna:

»R. Jehoschu'a b. Lewi (b. III) har sagt: *bönerna har man anordnat i motsvarighet till de dagliga offren* תפלות כנגד תמידין תקונים — — — Hvarför säga de, att morgonbönen kan äga rum till middagen? — — — Emedan det dagliga offret ägde rum till middagen. — — — Och hvarför säga de, att eftermiddagsbönen kan äga rum till aftonen? Emedan det dagliga skymningsoffret ägde rum under halfva tiden för eftermiddagsbönen. Och hvarför säga de, att aftonbönen har ingen fastställd tid? Emedan uppbrännandet af de på aftonen ännu icke uppbrända offerdelarne och fettet ägde rum hela natten. Och hvarför sade de, att *musaf*-bönen kan äga rum hela dagen? Emedan *musaf*-offret kunde äga rum hela dagen.» *b. Berakot* 26 b, GBT I 96.

I motsats härtill lärde R. Jose b. R. Chanina (därst.): »*bönerna hafva patriarkerna anordnat*, תפלות אבות תקונים. Abraham anordnade morgonbönen, Gn. 19 27, Isak anordnade eftermiddagsbönen, Gn. 24 63, Jakob anordnade aftonbönen, Gn. 28 11.» Bristen i denna bevisföring låg däri, att *musaf*-bönens ursprung icke blef förklaradt. Han modifierar därför sin sats därhän, att »*bönerna hafva patriarkerna anordnat*, men rabbanan stödde dem genom offer». Han synes alltså mena, att bönerna äro primära i förhållande till offren. R. Jehoschu'a nöjer sig med att uppvisa den genomförda parallelismen mellan böner och offer. Hans försök lider visserligen af felet att halta,

¹⁾ R. Judan o. R. Chaggi i R. Jischaks namn (s. III) se BAPA II 220.

då det gäller att förklara aftonbönen, som ju icke motsvarar något egentligt offer, — men det är likgiltigt; hans tankegång har intresse för oss som bevis på den rådande tendensen att smälta samman böner och offer, en tendens, som fullt genomförd föreligger i den efter offrens upphörande så naturliga tanken: »bönen har trädt i stället för offret». Det sammanhang, hvori detta uttryck förekommer, förtjänar anföras:

»Säger du kanhända, att någon, som felat och icke förrättat aftonbönen, fördenskull beder om morgonen två gånger, emedan det är en dag, såsom det heter Gn. 15: det vardt afton och det vardt morgon, en dag; under det att ju här bönen har trädt i stället för offret, תפלה במקום קרבן och så snart hans dag är förbi, är hans offer förbi.» b. Berakot 26 a, GBT I 95.

Enligt HAMBURGER (RE II 815) har *en* bön i alldeles särskild mening trädt i stället för offret, nämligen *musaf*-bönen, som efter offertjänstens upphörande skulle hafva införts i synagogan ¹⁾. Det är möjligt, att det förhåller sig så, men det låter alltid tänka sig, att denna bön når högre upp i tiden, att den beledsagat *musaf*-offret. Skulle emellertid så icke vara förhållandet, har det här skett, att en viss bön anordnats i den bestämda afsikten att ersätta ett visst offer.

Det finnes emellertid vittnesbörd nog för den uppfattningen, att bönetjänsten i sin helhet trädt i stället för offren ²⁾.

»R. Jochanan (m III) har sagt: Hvilken är tjänsten inför den Evige, välsignad vare Han? Bönen. Och så har ock Moses lärt: — — att älska den Evige, eder Gud, och tjäna honom med hela edert

¹⁾ Jfr Jew. Encycl. IX 116.

²⁾ Om samaritanernas offertjänst gå olika uppgifter. I bref från öfversteprästen Salamah till franske generalkonsuln Corancez, skrifvet juli 1808, heter det: »Offren äro bland hufvudbuden i torah och iakttogos på Garizim och icke på Ebal under 'tillfredsställelsens' tid. Men sedan nådens tid och tabernaklet upphört, insatte prästerna böner för alla offer, med undantag för påskalammet, som vi ännu offra den 14 Nisan.» Det har påvisats, att Salamahs svar innehåller smärre felaktigheter med afseende på offrandet, men att böner insatts i stället för offer, torde icke böra betvivlas; se Seligsohn i Jew. Enc. X 624. Professor Söderblom har godhetsfullt fäst min uppmärksamhet på ett föredrag om detta ämne, hållet af M. Gaster vid tredje religionshistoriska kongressen i Oxford 1908, men tyvärr har det varit mig omöjligt att före tryckningen få del af kongressens akter.

hjärta och med hela eder själ, Deut. 11 13. Och hvilken är den tjänst som människan gör? *Bönen*, såsom det heter: Tjänen den Evige med fröjd, kommen inför honom med jubelsång, Ps. 100 2; — — — Och så sade också Darius till Daniel: den Gud, som du utan återvändo tjänar; Dan. 6 17. Hvilken var den tjänst som han gjorde? *Bönen*, såsom det heter därst. 6 11: Och tre gånger om dagen föll han på sina knän. » *mdr. Tehillim* 66 1, Wunsche I 34 f., jfr *j. Berakot* IV 1, WJT 13, *b. Ta'anit* 2 a, GBT III 406.

»R. Pinchas har sagt i R. Hoscha'jah's (b. III) namn: *den som beder i synagogan honom tillräknas det så, som om han frambure ett rent offer* enligt Jes. 66 20. » *j. Berakot* 8 d, BAPA I 96. *Hamburger RE* II 1147.

»Det heter Num. 4 47: »till att förrätta en tjänst **לְעֵבֶר עֲבוֹדַת עֲבוֹדָה**. Hvad menas med 'abodat 'abodah, förrättande af tjänst? Resch Lakisch (R. Schime'on b. Gamaliel? se Bacher!) har sagt: med 'abodah, *tjänst*, förstås intet annat än tefillah, *bön*, såsom det heter Ps. 2 11: »tjänen den Evige med fruktan och fröjden eder med bäfvan. » *mdr. Mischle* 1 4, WBR VI 4, BAPA I 418 jfr *Sifra* 40 a, Weber² 40: »liksom tjänsten vid altaret kallas en 'abodah, så ock bönen.»

»R. Jochanan (m. III) har sagt: den som vill taga himmelrikets ok på sig, han må rena sig, två händerna, anlägga tefillin, läsa schema och bedja. Detta är hela himmelriket. R. Chijah b. Abba har sagt i R. Jochanans namn: *den som renar sig, två sina händer, läser schema' och beder, honom anser Skriften så, som om han hade byggt ett altare och därpå framburit ett offer*, ty det står skrifvet, Ps. 26 6: »Jag två min händer i oskuld och går rundt om ditt altare, Evige. » *b. Berakot* 14 b, 15 a, GBT I 52, BAPA I 242.

»I Israel är hans namn stort», Ps. 76 2. I förbindelse med Mal. 1 2: »Ty ifrån solens uppgång till dess nedgång är hans namn stort bland folken.» Frambäres då öfverallt rökelse och offer till Guds namns ära? Nej »öfverallt», där israeliterna stå och förrätta *minchah*-bönen, där säges *minchah*, (d. a. offergåfva) såsom ordet utsäger. » *mdr. Bemidbar* r 13, WBR V 313; auktor: R. Schemuel b. Nachman (m. III) enligt BAPA I 492.

»Israels församling säger inför Gud: Världens Herre, »jag sofver, men mitt hjärta är vaket.» Hög. V. 52. »Jag sofver» och fullgör icke befallningarne, »men mitt hjärta är vaket», det är uppväckt af människokärlek. — — — »Jag sofver», jag *underlåter offren*, men mitt hjärta är vaket», det är stämdt till andakt för *läsande af schema' och bönen*; »jag sofver», *beträder icke templet*, men mitt hjärta är vaket», *längtar efter församlings- och lärohusen.* » *Pesikta de Rab Kahana*, 5, WBR VI 55, *mdr. Schir ha-schirim* 5 2, WBR I 134.

Gamla offertermer, ursprungligen med indifferent betydelse, lösas från sambandet med offerttjänsten och användas som bä-

rare af en andligare tjänst. Så sker med ord af rötterna קרב och נש, hvilkas grundbetydelse uttrycker »närhet» — sedan »närhet till gudomen» = »offra, offer.»

»Enligt R. Pinchas, R. Lewi och R. Jochanan i R. Menachems af Galaja namn får man icke säga till den, som träder inför arken: kom och bed, בא ודחפולל, utan kom och kareb בא וקרב, det är: frambär våra offer (קרבן), fullgör vårt behof (utsäg vår innerliga bön, den som kommer från det inre קרב), för vår strid קרב, skaffa nåd för oss (närma våra böner och oss själf till Gud קרב, קרב, קרב) j. Berakot IV 4, WJT 18, BAT II 560, jfr KLEIN D. första kristna katek. 261, LEWY Neuhebr. Wösterb. IV 369.

»Ordet הגשה brukas i Skriften i olika betydelser: 1:) till kamp (1 Krön. 19 14, det är R. Jehudahs mening; 2:) till försoning, blidkande Jos. 14 6, det är R. Nechemjahs mening; 3:) till bön 1 Kon. 18 6, det är rabbinernas mening. Enligt R. Eli'ezer har ordet alla tre betydelserna. R. Pinchas, R. Lewi och R. Jochanan mena däremot: Man säger icke till den, som står inför arken för att vara förebedjare: kom och förrätta, utan kom och träd fram; icke gå och förrätta offret för församlingen, utan träd fram till bön.» mdr. Bereschit r. 49, WBR II 233.

På samma trappsteg som bönen stå sången och lofprisningen. De äro ju i viss mening äfven de en bön.

»Det heter Deut. 18 7: »Och han tjänar i den Eviges namn.» Hvilken tjänst är i den Eviges namn? Det är sången. R. Jischak (s. III) bevisar detta af Ps. 81 3. R. Nachman b. Jischak (b. IV) anför Jes. 24 14 som bevis. — — — R. Jonatan (m. III) hänvisar till Num. 18 3: »Liksom I (präster) äro äfven de (leviterna) ombetrodda med altartjänsten. R. Jochanan (m. III) bevisar det här af: »Till att förrätta tjänsten.» Num. 44 7. Hvilken tjänst fordrar en förberedelse? Sången.» mdr. Bemidbar r. 6, WBR V 101 f.; jfr b. 'Arakin 11 a, WBT II 4, 130, BAPA I 77, II 238.

»R. Jirmejah b. Ele'azar (s. III) sade: När en människa skall dödas af Gud, tiger hon, ty det heter Ps. 65 2: »Inför dig är tigandet lof.» Och icke blott det, utan hon prisar t. o. m., ty det heter »lof.» Och icke blott det, utan Gud betraktar det t. o. m., som om hon framburit ett offer, ty det heter: »Och dig betalar jag löfte.» b. 'Erubin 19 a, GBT II 61. BAPA III 584 f.

Såsom offerttjänsten åvägabragte försoning, så gör ock bönetjänsten.

»Det har lärts i R. Eli'ezer's namn (s. I): Det heter Jer. 17 3: Israels förhoppning (mikweh, som äfven kan betyda »källa») är den Evige. Så-

som reningsbadet renar den orene, så renar ock *bönen* israeliterna. Därför varnar ock Hosea israeliterna och säger till dem: »Vänd om, Israel, till den Evige.» *Pesikta de Rab Kahana* 25, WBR VI 225, BAT I² 105 f.

»R. Chisda sade i Mar 'Ukabas (b. III) namn: Den som beder på sabbatsaftonen och läser stycket: »så blefvo fulländade» (Gn 21—8), honom åtfölja två tjänstänglar, som lägga sina händer på hans hufvud och säga: din missgärning är försvunnen och din synd försonad.» b. *Schabbat* 119 b, GBT I 608, BAPA 37.

»R. Jehoschu'a b. Lewi (b. III) sade: Om någon med hela sin själ svarar: Amen, hans stora namn vare prisadt, så skall det sönderrifva domsbeslutet öfver honom enligt Dom. 52. R. Chija b. Abba sade i R. Jochanans namn (m III): Till och med om en fläck af afgudatjänst låder vid honom, varder det honom förlåtet. R. Schimeon b. Lakisch (m. III) sade: den som svarar Amen med hela sin själ, för honom upplåtes paradiset enligt Jes. 262.» b. *Schabbat* 119 b, GBT I 608, BAPA I 140, 243, 367.

»R. Jochanan (m III) har sagt: Hvem är ett barn af den tillkommande världen? Den som ansluter återlösningsbenediktionen till aftonbönen. R. Ele'azar sade i R. Abinas namn: Hvar och en som dagligen tre gånger läser psalmen 145 vare säker därom, att han är ett barn af den tillkommande världen.» b. *Berakot* 4 b. GBT I 9, BAPA I 242.

»Och den Evige drog förbi mig och sade» (Ex. 346). R. Jochanan (m III) sade: däraf framgår, att den Helige, välsignad vare han, liksom förbedjaren höljde sig i bönemanteln och visade Mose böneordningen och sade: »Så ofta israeliterna synda emot mig, skola de bedja efter denna ordning och jag skall förlåta dem.» b. *Rosch ha-schanah* 17 b, GBT III 355.

»R. Jischak (s. III) har sagt: Vi hafva nu ingen profet och ingen präst, *intet offer* och ingen helgedom och *intet altare*, som skaffar oss försoning, utan, sedan den dag, då helgedomen förstördes, är i våra händer *intet annat än bön*, därför: Evige hör, Evige förlåt!» *mdr. Tehillim* 55, Wunsche I 54, BAPA II 217.

»Hos 143: »Så vilja vi med våra läppar ersätta tjurarne.» R. Abahu (s. III) har sagt: Hvem skall betala de tjurar, som vi annars skulle hafva framburit inför dig? Våra läppar genom bönen, som vi bedja inför dig. R. Jischak (s. III) har sagt: den försoning, hvarmed du försonar våra själar. Huru stor är den välgärning, som du bevisar vår själ, och hvad åligger oss att säga? »Godt är att tacka den Evige» (Ps. 922). »Tacken den Evige, ty han är god.» (Ps. 1301). *Pesikta de Rab Kahana* 25, WBR VI 239, BAPA I, 110, 266.

»Hos. 143: »Förlåt all skuld och tag det till godo (*Kach tob*), att vi betala våra läppar såsom tjurar.» Israeliterna sade: Världens Herre! Så

länge helgedomen stod, framburo vi våra offer och försonade våra synder, men nu är i våra händer intet annat än bön. *Tob* har till tal 17 och den dagliga bönen *schemone-esre* har 17 bönepunkter — — — — —. *mdr. Bemidbar r. 18, WBR V 453.*

»R. Acha (b. IV) sade: Om det är så (att efter förstörelsen Gud vredgas hvar dag), genom hvilken förtjänst bestå vi då? Genom den prästerliga välsignelsens förtjänst.» *mdr. Tehillim 712, Wunsche I 68 f., BAPA III 115.*

»I den stund, då den vise sitter och föredrager, förlåter och försonar jag Israels synder. Och icke det allenast, utan i den stund då de säga: »Amen, lofvadt vare hans heliga namn!» — äfven om domsbeslutet är afkunnadt öfver dem, förlåter jag dem och försonar alla deras synder.» *mdr. Mischle 118, WBR VI 33, jfr mdr. Kohelet r. 915, WBR I 121.*

Om bönetjänstens värde är man så lifligt öfvertygad, att en del lärare förklara, att den är »*större än offret.*»

»R. Eleazar (s. III) har sagt: *Bönen är större än offret*, såsom det heter Jes. 111 (först): »Hvartill tjänar mig mängden af edra slaktoffer», och det heter därefter: »Äfven om I utbreder edra händer» (d. v. s. offret förkastas först). *b. Berakot 32 b, GBT I 120, BAPA II 13.*

»R. Abba b. Marjah har sagt i R. Jischaks namn (s. III): *Bönen är större än offret*, ty 1 Sam. 118 heter det först: »för att kasta sig ned» och därefter »för att offra.» *mdr. Schemuel 1, BAPA II 217¹⁾.*

»Huna b. Genibah (IV) sade: läsandet af *schema'*, om det sker på rätt tid, är *viktigare än tusen offer*, som dåren bringar, ty han förstår ej att göra någon skilnad på löftena.» *mdr. Kohelet r. 417, WBR I 65, BAPA III 763.*

»Gud sade till David: En bön af dig, som du beder stående, är mig *kärare än de tusen offer*, som din son Salomo en gång skall frambära inför mig.» *mdr. Rut r. 2, WBR III 27.*

»Låt oss hälsa hans anlete med tacksägelse. *Tacksägelsen är större än offret* såsom det heter: Med lofsånger vilja vi jubla mot dig. Och så säger också Jona: Men jag, med tacksägelsens röst vill jag offra åt dig.» *mdr. Tehillim 951, Wunsche II 92.*

»Den som offrar tack, ärar mig. *Tacksägelsen är mera omtyckt än alla*

¹⁾ Om användningen af Skriften på dessa två ställen är man kanske mer än eljest, när det gäller rabbinsk exeges, berättigad att säga: »Detta är den bok, i hvilken hvar och en söker sina egna meningar — och finner dem.»

offer, ty de frambäras blott för försyndelser (Hiob 15), men tacksägelsen kommer för intet. Och så heter det: »Se lydnad är bättre än offer», 1 Sam. 15 22, och likaledes »I slaktoffer och spisofter har du intet behag.» Ps. 40 7. » *mdr. Tehillim* 50 19, Wunsche I 302.

Den andra polen i den andliga gudstjänsten var läsningen af torah oeh det därmed sammanhängande skriftstudiet:

»Det heter Mal. 1 14: 'Och på hvarje ort antändes rökverk.' Huru kan det sägas verkligen på hvarje ort. Därpå har R. Schemuel b. Nachman i R. Jonatans namn (m II) sagt: Därmed menas de skriftlärd, hvilka på hvarje ort sysselsätta sig med torah, och jag, säger Gud, anser det så, som om de antände rökverk och frambure offergåfvor i mitt namn. 'Ren offergåfva' det åsyftar den, som studerar torah i renhet, tager en hustru och därpå studerar torah.

En uppgångssång 'Prisen Herren, alla I hans tjänare, I som stå om nätterna i hans hus! Hvad betyder 'om nätterna'? R. Jochanan (m III) svarade: därmed menas de skriftlärd, som om nätterna sysselsätta sig med torah-studium. *Skriften tillräknar dem det så, som om de sysselsatte sig med offertjänsten.* — — —

Resch Lakisch har sagt. Det heter (Lev. 7 37). Detta är lagen för brännoffret, spisofter, syndoffret och skuldofter. Om någon sysselsätter sig med torah-studium, så är det så, som om han frambure brännoffer, spisofter, syndoffer och skuldofter. Raba (m IV) sade: — — — den som sysselsätter sig med torah-studium behöfver hvarken brännoffer eller syndoffer eller spisofter eller skuldofter.

R. Jischak (s III) har sagt: det heter Lev. 6 18: detta är lagen för syndoffret, detta är lagen för skuldofter. Om någon sysselsätter sig med lagen för syndoffret, så är det så, som om han frambure ett syndoffer, och om någon sysselsätter sig med lagen för skuldofter, så är det så, som om han frambure ett skuldofter. » *b. Menachot* 110 a, GBT VIII 798 f., BAPA I 63, 236, 241, 362, II 222.

»Resch Lakisch (m III) har sagt: I Eljahus skola lärdes: den, som studerar halakah, kan vara säker därom, att han är ett barn af den tillkommande världen, ty det heter Hab. 3 6: 'evighetens stigar', *halikot'olam*, läs icke halikot, utan halakot.» *b. Megillah* 28 a, GBT III 655 f.

»Om icke offervittnenas andakter, *ma'amadot*, vore, skulle himmel och jord ej bestå, — — (enligt Jer. 33 25 och Gen. 15 8). — — — Abraham sade inför den Helige, välsignad vare Han: Världens Herre, om israeliterna, bevara oss därför, synda emot dig, så kunde du dock förfara med dem så, som med flodens och tornbyggets tidsålder? Han svarade: Nej! Abraham sade: Världens Herre, hvaraf skall jag erfara det? Han svarade: Hämta mig en treårig kalf. Abraham sade vidare: Världens Herre, visserligen på den tid, då templet består, men hvad skall blifva af dem, då det icke mer

består? Gud svarade: ¹⁾ Jag har i torahn redan fastställt *offrens ordningar*; så länge de läsa dem, anser jag det så, som om de frambure offer åt mig, och jag skall förlåta dem alla deras synder.» b. *Megillah* 31 b, b. *Ta'anit* 27 b, GBT III, 513, 667 f. ²⁾

»R. Acha sade i R. Chaninas namn (b IV): Emedan israeliterna säga: Förr hafva vi bragt offer och hafva sysselsatt oss därmed. Hvarmed skola vi nu sysselsätta oss, då vi icke mer frambära några offer? Därpå svarade Gud: *Om I blott sysselsätten eder (med offertorahn), så anser jag det så, som om I verkligen framburen offer åt mig.* R. Huna (s III) har sagt — — det heter Mal. 111: 'Från solens uppgång till dess nedgång är mitt namn stort bland hedningarne; på alla orter antändes rökverk och frambäres ren offergåfva i mitt namn'. — Fanns det då i Babylon en ren offergåfva? Men Gud svarade: *Då I sysselsätten eder med Mischnah, så anser jag det så, som om I verkligen framburen offer åt mig.* Schemuel har sagt: det heter Hes. 4311: »och när de blygas för allt hvad de gjort, så kungör dem husets (templets) gestalt.» Finns det då ännu en templets gestalt? Gud sade: *Om I blott sysselsätten edra tankar därmed, så anser jag det så, som om I uppbygden templet.*» *Pesikta R. K.* 6, WBR VI 74 f., *mdr. Wajikra* r. 7 (jfr därst. 9), WBR IV 48 (58). BABA 54, BAPA II 519.

»Abaije (b. IV) sade: Till en början plägade jag studera hemma och förrätta bönen i synagogan, men när jag hörde hvad David har sagt: 'Herre jag har ditt hus' boning kär' (Ps. 268), plägade jag studera blott i synagogan.» ³⁾ b. *Megillah* 29 a, GBT III 657.

»Liksom tjänsten vid altaret kallas en 'abodah så kallas ock studiet af torah för 'abodah.» *Sifre* 80 a, Weber jüd. Theol. ²⁾ 39.

»Hiskia var för stolt att uppstämman segersången. Profeten Jesaja kom till honom och hans kollegium och uppfordrade dem till sång, Jes. 125. — — — Enligt R. Abba b. Kahana (b. IV) skall Hiskia hafva sagt: torah, med hvilken jag sysselsätter mig, försonar hvarje förseelse.» *mdr. Schir ha-schirim* 48, WBR I 121, BAPA II 488.

»R. Huna (IV) sade: Om någon har råkat falla i någon synd, så har han gjort sig skyldig till döden genom himlen. Hvad skall han göra, på det han må lefva? Om han var van att dagligen läsa blott ett blad, skall han framgent läsa två blad, eller om han var van att lära sig blott

¹⁾ Se HOLDHEIM Cerem. gesetz im Messiasreich 12 f. Anmärkningen (att orden läggas i Guds mun) gäller dock ej blott detta ställe.

²⁾ Auktor enligt T.: R. Ja'akob b. Acha i R. Assis namn (s. III); enligt M.: R. Ammi (s. III).

³⁾ Märk: psalmstället, som syftar på templet, öfverflyttas utan vidare på synagogan!

ett stycke i Mischnah, skall han framgent lära sig två; eller om han hvarken var van att läsa bibeln eller att lära Mischnah, hvad skall han då göra, att han må lefva? Han må blifva en församlingsföreståndare eller en allmoseupptagare (i synagogan), och han skall lefva.» *mdr. Wajikra r. 25 WBR IV 166, BAPA III 279 f.*

»R. Berakjah (IV) har sagt: Hvad betyder *eschkol ha-kofer* (drufklase, Höga Visan 114)? En man, i hvilken allt innehålles: Skrift, Mischnah, Talmud, Tosefta och Haggada; *ha-kofer*, emedan han försonar Israels synder.» *mdr. Schir ha-schirim 114, WBR I 47, BAPA III 383.*

»Det är ordet (*zeh ha-dabar*), Ex. 29. I förbindelse med Hos. 14 'Tagen med eder ord'. Det är hvad som står skrifvet Ps. 26 6 f.: 'Jag tvär i oskuld mina händer för att låta höra tacksägelsens röst'. Männe äfven för att frambära tjurar och vädurer? Så är svaret: För att låta höra tacksägelsens röst. Emedan nämligen israeliterna säga: Världens Herre! Om furstarne synda, så frambära de ett offer, och det varder dem förlåtet, men vi hafva intet offer att frambära. — — — Därtill svarar Gud: Jag begär blott ord, såsom det heter: 'Tagen med eder ord och vänden om till den Evige, och jag förlåter eder alla edra synder'. Med *debarim*, ord, förstås här blott ord af torah, såsom det heter Deut. 11. De sade: Vi känna intet. Gud sade: Så gråten och bedjen för mig, och jag skall höra eder bön. — — — [exempel ur folkets historia] — — — *Så kunnen I nu se, att jag af eder icke begär slaktoffer och andra offer, utan blott begär ord.* — — — Det heter (Ps. 26 6) *icke för att offra åt dig, utan för att låta höra tacksägelsens röst, att jag nämligen tackar dig för torahns ord.*» *mdr. Schemot r. 38, WBR III 275 f.*

»Unna dina ögon icke sömn (Ordspr. 6 4), för att sysselsätta dig med torah, ty detta försonar hvarje förseelse.» *mdr. Mischle 6 4, WBR VI 17.*

»R. Chanina b. Dosa¹⁾ har sagt: Det finnes ingen annan rättfärdighetsöfning, *sedakah*, som räddar människan från helvetesdomen, än torah.» *mdr. Mischle 11 5, (jfr 1 6, 21, 10 17), WBR VI 35 (4, 11, 32).*

Studiet af torah förklaras vara för mer än offret:

»R. Schime'on b. Jochai (b. II) har sagt: Gud sade (Hos. 6 6): Guds kunskap mer än brännoffer. *Torahns ord äro mig kärare än heloffer och slaktoffer.*» Abot de R. Natan 8 (vers. II) BAT II 29.

»R. Schemuel b. 'Injah har sagt i Rabs namn (b III): *torah-studiet är viktigare än frambärandet af det dagliga offret.*» b. 'Erubin 63 b, GBT II 209, b. Megillah 3 b, GBT III 538, b. Sanhedrin 44 b, GBT VII 186, BABA 24.

¹⁾ (m I) här förmodligen pseudepigrafiskt.

»R. Jehudah har sagt i Rabs namn: Gud sade till David: 'bättre är en dag i dina gårdar än eljest tusen', — det är: en dag, på hvilken du sitter och sysselsätter dig med *torah* är mig *kärare än tusen brännoffer*, hvilka din son Salomo en gång skall frambära åt mig.» *b. Schabbat* 30 a, GBT I 384 f., *mdr. Kohelet* r. 5 10, WBR I 78 ¹⁾.

Enligt somliga förfelar torah-studiet sin verkan, om det icke åtföljes af goda verk. Torah och goda verk, lära och utöfning, teori och praxis, ställas ofta tillsamman. Man diskuterade den frågan, hvilketdera som vore det förnämsta, och kom därvid till den slutsatsen att båda behöfdes ²⁾. I *b. 'Abodah zarah* 17 b, GBT VII 854 heter det synnerligen skarpt: »R. Huna sade: om någon *blott* befattar sig med torah-studium, så är det så, som om han vore utan Gud.»

»Det heter 1 Sam. 3 14: »Så har jag svurit Elis släkt; sannerligen, Elis släkts skuld skall icke kunna försonas, hvarken genom slaktoffer eller genom spisofter.» Raba (*b. IV*) sade: *genom slaktoffer och genom spisofter blir den visserligen icke försonad, men väl genom studium af torah*. Abaije (*b. IV*) sade: genom slaktoffer och spisofter blir den visserligen icke försonad, men väl genom torah-studium *och kärleksbevisning*. Raba och Abaije härstammade båda från samma släkt. Raba, som befattade sig med torah-studium, lefde 40 år, men Abaije, som befattade sig med torah-studium och kärleksverk, lefde 60 år.

Rabbanan lärde: En släkt fanns i Jerusalem, hvars medlemmar dogo vid 18 års ålder. Då kommo de till R. Jochanan b. Zakkai och berättade det för honom. Då sade han till dem: I härstammen sannolikt från Elis släkt, om hvilken det heter (1 Sam. 2 33): alla dina efterkommande skola dö, så snart de hafva hunnit till manlig ålder. Gån och sysselsätten eder med torah, så skolen I lefva. Därpå gingo de och sysselsatte sig med torah, och blefvo vid lif.» *b. Rosch ha-schanah* 18 a, GBT III 338, *b. Jebamot* 105 a, WBT II 1, 371, BABA 148, BAT I² 26.

»En lärjunge lärde inför R. Jochanan: Hvar och en som sysselsätter sig med torah-studium och kärleksverk och som begrafver sina barn, honom förlåtas alla hans synder. R. Jochanan (*m. III*) sade till honom: Det medgifves i fråga om torah-studium och kärleksverk, ty det heter Ordspr. 166: genom kärlek och sanning försonas synden.» *b. Berakot* 5 a, GBT I 13.

IV B. Det heter *b. Sukkah* 51 b, GBT III 159: »R. Jochanan har sagt: Ve folken i världen, hvilka hafva lidit en förlust

¹⁾ Med R. Jehoschu'a b. Lewi (*m. III*) som auktor: *b. Makkot* 10 a, GBT VII 551, *mdr. Tehillim* 122 1, Wunsche II 204.

²⁾ Se WEBER Jüd. Theol.² 30 f.

utan att veta därom. Så länge templet ägde bestånd, plägade det skaffa dem försoning, men hvem skaffar dem nu försoning? — Det faller icke R. Jochanan in, att judendomen lidit samma förlust och följaktligen borde inneslutas under samma ve. Det faller honom icke in, helt enkelt därför, att *judendomen faktiskt ägde en försoning utan offer*. Enligt Mose lag var försoningen bunden vid offertjänsten, men sedan ett halft årtusende, — R. Jochanan lefde i 3 årh. e. Kr. — hade en annan åskådning om försoningen varit utbredd. Den fick allt starkare fäste, och när offertjänsten föll, slets därigenom icke bandet mellan Israel och dess Gud. Liksom synagogan trädde i stället för templet, så fick äfven försoningen genom offer en ersättning. Och liksom synagogan fanns till långt före templets förstöring, så nå också dessa tankar om försoningen i sina hufvuddrag långt upp i tiden¹⁾. Bortsett från de föreställningar om försoningen, som härstamma från folktrons understa lager och därigenom visa sig vara urgamla, visar den mera andliga uppfattningen af försoningen hän på den tid, då Psalmerna och Vishetskrifterna uppstodo.

Ett hufvudställe för läran om försoningen är följande:

»R. Mattija b. Charasch har frågat R. Ele'azar b. 'Azariah i Rom: Har du hört om de fyra afdelningar af försoningen, som R. Jischma'el (s. I) har föredragit? De äro tre, och med en hvar är tillika bot förenad. Har en människa handlat mot ett bud och gjort *bot*, så erhåller hon genast förlåtelse, såsom det heter Jer. 32: »Vänden om, I affälliga barn, jag vill hela edert affall.» Har han däremot handlat mot ett förbud och gjort bot, så är förlåtelsen uppskjuten till *försoningsdagen*, såsom det heter Lev. 1630: »Ty på den dagen skall han försona eder för att rena eder från alla edra synder; inför den Evige skolen I blifva rene.» Har en människa handlat emot sådana befallningar, på hvilka domstolen har satt utrotelse och dödsstraff, och har hon gjort bot, så kunna boten och försoningsdagen icke skaffa försoning, men *lidanden* rena (d. ä. skaffa förlåtelse), såsom det heter Ps. 8933: »Jag hemsöker deras öfverträdelser med gisslet och deras synd med plågor.» Men den, som har vanhelgat gudsnamnet, för honom har boten ingen kraft att uppskjuta straffet, och äfven försoningsdagen försonar icke, och lidanden rena honom icke, utan allt endast uppskjuter straffet; endast *döden* renar honom, såsom det heter Jes. 2214: »Och härskarornas Herre uppenbarade sig för mig: Icke skall denna synd förlåtas eder, till dess I

¹⁾ I fråga om användningen af det rabbinska materialet med hänsyn till tiden ansluter jag mig till hvad BUGGE yttrar i ZNW 1906, s. 111; jfr ock PFLEIDERER Paulinismus³ iii sq.

dön.» *b. Joma* 86 a, *GBT* II 102, *Mekilta* Jitro (Bachodesch) 7, Winter-Wünsche 214 f., *mdr. Mischle* 10 s, *WBR* VI 30 f., *b. Schebu'ot* 12 b, *GBT* VII 644, *j. Joma* VIII 7, *WJT* 118 f.; se *BAT* I² 250, 382.

Försoningen är emellertid icke begränsad härtill; det finnes försoningsmedel i mängd.

1:) Sådana, till grund för hvilka ligger tanken på helighetsmeddelelse eller gudomligt verkande öfverhufvud.

a:) Försoningsdagen.

Schammais skola hade lärt, att de ständiga offren verkade blott en provisorisk försoning, intill dess försoningsdagen kom och slutgiltigt försonade synderna, *Pesikta R. K.* 6, *WBR* VI 75 f., *BAT* I² 16 f. Efter förstöringen var det nu rikt tillfälle att utbilda denna lära om försoningsdagens stora betydelse. »Dagen» såsom sådan försonar:

»Om någon säger till eder: ett heloffer hjälper intet, eller det hjälper mig intet, så hjälper det dock, men säger någon: jag frågar icke efter offret, så hjälper det honom heller icke. Säger någon: jag vill icke, att 'dagen' försonar mig, så försonar den honom dock mot hans vilja. *R. Chananiah b. R. Hillel* sade: Det är icke riktigt, ty om också en människa säger till konungen: du är icke konung, så är han det dock. Heloffret tjänar till försoning för syndiga tankar. *Rabbi (Jehudah I, s. II)* sade: Alla förseelser försonar försoningsdagen, men för den, som afkastar lagens ok, förkastar förbundstecknet och aftäcker anletet i lagen, har 'dagen' blott då försonande kraft, om han ångrar sina förseelser, men eljest icke.» *j. Joma* VIII 7, *WJT* 118; jfr *b. Joma* 85 b, *GBT* II 1020, *b. Schebu'ot* 13 a, *GBT* VII 644.

»De vise säga: Den utskickade bocken försonar, och om detta icke är fallet, så försonar 'dagen'. Hvad menas därmed: 'dagen' försonar? Enligt *R. Zera* (*b. IV*) sker detta, redan när den har begynt något litet, enligt *R. Chananiah* först när den är slut. Hvari består nu skilnaden mellan bägge åsikterna. Dör syndaren i början af dagen, så är han enligt *R. Z:s* åsikt försonad, men enligt *R. Ch:s* icke. *Baraitan* ger *R. Ch.* rätt. Syndabocken försonar genast, men försoningsdagen först sedan det blifvit mörkt.» *j. Joma* VIII 7, *WJT* 119.

»Vi hafva denna tradition: Jag kunde tro, att försoningsdagen försonar, endast när man fastar, helig festförsamling utropats och man icke arbetar. Hvaraf låter det bevisa sig, att detta också är fallet, när man på denna dag icke fastar, helig festförsamling icke utropats och man arbetar? Emedan det heter *Lev. 23 28*: Ty en försoningens dag är den, d. v. s. i hvarje fall.» *b. Schebu'ot* 13 a, *GBT* VII 645.

»Hvaraf låter det bevisa sig, att försoningsdagen försonar utan offer. Af de orden: Ty på den dagen skall han försona eder.» *Sifra* 8, cit. hos Hamburger RE I 1021.

»R. Zakarjah säger: — — Vore försoningsdagen icke förhanden, skulle världen icke kunna bestå. Försoningsdagen åstadkommer försoning såväl i denna som i den tillkommande världen. — — Om också alla festdagar skulle afskaffas, skall försoningsdagen dock icke afskaffas, ty den skaffar försoning såväl för det lätta som för det svåra. Ty det heter Lev. 16 30: På denna dag sker eder försoning — — från alla edra synder.» *Pirke de R. Eli'ezer* 46, Winter-Wünsche, Jüd. Litter. I 664.

Haggadan behandlar gärna temat om försoningsdagen såsom den årligen skeende akt, hvarigenom israeliterna blifva fria från sina synder; ofta använder den härför mer eller mindre drastiska bilder, *mdr. Bereschit* r. 65, WBR II 313 ¹⁾, *mdr. Schir ha-schirim* 8 8, WBR I 184 f. ²⁾, därst. 6 11, WBR I 159 f. ³⁾, därst. 1 5, WBR I 31, *Pesikta R. K.* 2, WBR VI 16, *mdr. Schemot* r. 15, WBR III 107. *mdr. Tehillim* 9 1, 15 5, Wünsche I 84, 120. Det kunde af dessa ställen synas, som om försoningsdagen verkade försoning äfven utan inre omvändelse. Det torde också vara obestriddt, att en sådan uppfattning varit och är utbredd. Dock har en etisk underström därjämte gjort sig gällande.

Syndabekännelsen på försoningsdagen lyder enligt R. Abba b. Abina (III) sålunda:

»Herre, jag har syndat, jag har kommit i villfarelse, fallit i onda tankar och vandrade på den breda vägen. Såsom jag har gjort, vill jag icke mer göra. Evige, min Gud, försona alla mina missgärningar och förlåt mig alla mina öfverträdelser och tillgif mig alla mina synder.» *j. Joma* VIII 7, WJT 119 f., *mdr. Wajikra* r. 3, WBR IV 20; se BAPA III 526 f.

Ett fasthållande af det etiska jämte ett betonande af den religiösa kärnan kommer till synes i följande ställe:

»Syndoffret och skuldoffret skaffa försoning för en viss synd, döden och försoningsdagen skaffa försoning, om bot är med; boten skaffar försoning för lättare synder, om det gäller bud eller förbud; för svårare synder blir försoningen oafgjord, tills försoningsdagen kommer och skaffar försoning.

¹⁾ R. Lewi (b. IV), BAPA II 421 f.

²⁾ R. 'Azarjah i R. Jehudah b. Schime'ons namn (m. IV), BAPA III 171.

³⁾ R. 'Azarjah, BAPA III 464.

Den som säger: jag skall synda och därefter göra bot, honom skall boten icke hjälpa. Den som säger: jag skall synda och försoningsdagen försonar, honom skall försoningsdagen icke försona. En människas förseelser mot Gud försonar försoningsdagen, men en människas förseelser mot nästan försonar försoningsdagen icke förr, än han har förlikt sig med sin broder. Detta har också R. Ele'azar b. 'Azariah (s I) föredragit och uppvisat.¹ m. Joma VIII 9, GBT II 1019; BAT I¹ 218 f.

b.) Emedan Israels land är heligt, har vistelsen däri försonande kraft:

»R. Ele'azar (s III) har sagt: Den som bor i landet Israel, är fri från sina synder, ty det heter Jes. 33 24 f.: Och ingen invånare säge: Jag är sjuk, ty folket där har fått sin skuld förlåten. Rab 'A nan har sagt: Den som är begravnen i landet Israel är att anse så, som om han vore begravnen under altaret. Här, Ex. 20 21, heter det: Ett altare af jord skall du göra dig, och där, Deut. 32 43, heter det också: Och dess mark försonar dess folk.» 'Ula plägade ofta fara upp till landet Israel, men han dog i utlandet. Då kom man och berättade det för R. Ele'azar. Han sade: 'Ula, du skulle dock dö på oren mark. Därefter sade man till honom: hans kista har kommit. Han sade till dem: Det är icke detsamma, om landet Israel har upptagit någon under hans lif eller efter hans död. — — R. Abahu (s III) har sagt: Till och med en kanaanitisk slafvinna, som lefver i landet Israel, får vara viss därom, att hon är ett barn af den tillkommande världen.» b. Ketubot 111a, WBT II 1, 72 f., BAPA II 3, jfr mdr. Tehillim 85 1, Wünsche II 44¹).

»R. b. Kirjah och R. Ele'azar lustvandrade på vägen och sågo likkistor från utlandet komma till landet Israel. Då sade den förre till den senare: Hvad gagnar dem detta? Jag tillämpar på dem hvad som står skrifvet: I orenaden mitt land och gjorden mitt egendomsland till en stygelse. Hvarpå den senare svarade: Så snart de döda komma till landet Israel, tager man en hög jord och lägger på deras kista för att bekräfta hvad som står skrifvet Deut. 33 43: Och dess mark försonar dess folk.» j. Kilajim IX 3, WJT 73, jfr mdr. Bereschit r. 96, WBR II 474 (Raba o. R. Eli'ezer), se BAPA II 3 f., b. Pesachim 113 a GBT II 718 (R. Jochanan), mdr. Mischle 103, 171, WBR VI 31, 53, se BAPA I 231, 250.

e.) Till tempeltjänsten hörande medel utom offer:

Dessa spekulationer, utan praktiskt värde efter förstörelsen,

¹) R. Meir (m II) har tidigare uttalat tanken, se BAT II 24, 28 med där anförda ställen.

leda sitt ursprung från Pentateuken (Ex. 28 29, 38). De förtjäna anföras för den egendomliga specialiseringen:

»R. 'Injani b. Sason (s. III) sade: Hvarför står det stycke, som handlar om offren, bredvid det, som handlar om prästkläderna? För att säga dig, att liksom offren försona, så försona ock prästkläderna. Lifrocken försonar blodsutgjutelse, ty det heter Gn. 17 31 f.: Och de slaktade en getabock och doppade rocken i blodet. Benkläderna försona blodskam, ty det heter Ex. 28 42: Och gör dem benkläder af linne att betäcka deras blygde kött. Turbanen försonar de stolta. Hvaraf låter det bevisa sig? R. Chanina (m. II) sade: komme en sak, som är i höjden, och försona det höga. Gördeln försonar hjärtats syndiga tankar. Bröstsölden försonar domarne, ty det heter Ex. 28 15: och gör domskölden. Efoden försonar afgudatjänst, ty det heter Hos. 3 4: Utan efod och terafim. Öfverklädnaden försonar den onda tungan. Hvaraf låter det bevisa sig? R. Chanina har sagt: Komme något ljudande (d. ä. klockorna på öfverklädnaden) och försona förtalet. Pannblecket försonar fräckheten. Om pannblecket heter det Ex. 28 28: Och det vare på Arons panna. Och om fräckheten Jer. 3 3: Och du hade en skökas panna och ville icke blygas.» b. *Zebachim* 88 b, GBT VIII 283 f., b. *'Arakin* 16 a, WBT II 4, 140, j. *Joma* VIII 3, WJT 116 f. (R. Simon) — BAPA I 10, II 469. Jfr *mdr. Wajikra* r. 10, WBR IV 66 f., *mdr. Schir ha-schirim* 4 4, WBR I 109 f. — BAPA III 547; b. *Joma* 44 a, GBT II 879 (Jischna'els skola), BAT II 34; b. *Mo'ed katan* 28 a, GBT VII 773.

d) Inträde i vissa nya lefnadsställningar försonar.

»R. Zera (b. IV) ville man kalla till ett högt ämbete, men han ville icke antaga det. Men när han hörde hvad som blifvit lärdt, att en lärd, en brudgum och en nasi verka försonande¹⁾, så antog han det. En lärd, se Lev. 19 32 f. Liksom en främling, så förlåtas också en lärd, när han fått ett ämbete, alla hans synder. En brudgum, se Gn. 28 9, där med Machalat icke förstås annat än förlåtelse. En nasi, se 1 Sam. 13 1, där meningen är: alla hans synder förlåtas honom som ett ettårigt barn.» j. *Bikkurim* III 3, WJT 89, b. *Sanhedrin* 14 a, GBT VII 46 (R. Ele'azar s. III), BAPA II 8, 17 f., b. *Jebamot* 63 b, WBT II 3, 18 (R. Chama b. Chanina, m. III), BAPA I 450 f.

c). Regn. Det är tecken till Guds välbehag (se sid. 96 f.).

»Enligt R. Jischak (s. III) försonar regnet likasom offer, Ps. 85 20, Jes. 56 7. — — — Enligt R. Jochanan b. Marjeh (IV) utsläcker det vreden, Ps. 85 3. — — — Enligt R. Tanchum b. Chanilai (III) försonar det synderna, (därst.)» *mdr. Bereschit* r. 13, WBR II 58, b. *Ta'anit* 7 b, GBT III 425; BAPA II 216, III 722, 629.

¹⁾ Jfr om proselyterna *mdr. Wajikra* r. 1, WBR IV 2: »Gud säger: Mig äro proselyternas namn så kära, som det vin, som utgutes på altaret.»

f.) Till denna grupp kunna vi räkna äfven ominösa händelser:

»Den, som i drömmen öfvar samlag med en gift kvinna, är säker därom, att han är ett barn af den tillkommande världen. — — — b. *Berakot* 57 a, GBT I 208.

»En lärjunge lärde inför R. Nachman b. Jischak (m IV): den, som i drömmen åderlåter sig, honom förlåtas hans missgärningar». b. *Berakot* 57 b, GBT I 209.

»En lärjunge lärde inför R. Nachman: Om någon får pollution på försoningsdagen, så äro honom hans synder förlåtna.

I Jischma'els skola (m II) lärdes: Om någon får pollution på försoningsdagen, men öfverlefver hela året, så kan han vara viss därom, att han är ett barn af den tillkommande världen.» b. *Joma* 88 a, GBT II 1033.

Samtliga dessa föreställningar hafva sina rötter långt uppe i tiden. Föreställningen om landets helighet är urgammal, den sammanfaller med uppfattningen om landsgudens boende inom landets gränser, utanför härskade andra gudar. Förskingringen torde emellertid snarare hafva skärpt än minskat föreställningen om Israellandets helighet: *major e longinquo reverentia*. Prästkläderna voro likaledes enligt antik uppfattning mättade med helighet (se Hes. 42 14, 44 19); heligheten icke blott kunde, utan måste med nödvändighet öfverföras.

Försoningsdagen, sådan vi se den i P, var en årligen återkommande kultakt i likhet med de årliga försoningsfesterna. Den egendomliga ceremonien med bockarne bär alltför tydligt vittnesbörd om sitt samband med superstitiös folktro ¹⁾. Under tidernas lopp torde väl de mera kultiska elementen hafva sjunkit till botten i folkmedvetandet ²⁾. Det som blef kvar, var, att dagen själf, oberoende af alla ceremonier, bragte Guds förlåtande nåd öfver folket.

Till grund för föreställningen, att vissa nya lefnadsställningar medföra försoning, ligger väl dels tanken, att därmed följer ett meddelande af gudomliga krafter (rabbin- och nasi-ämbetena), dels beträffande de öfriga, att äktenskap och öfvergång till judendomen äro för Gud välbehagliga verk.

¹⁾ Se ofvan sid. 59.

²⁾ Se Jost Gesch. I 164.

I de under e) och f) anförda föreställningarne är det icke tal om helighetsmeddelelse, utan om förlåtelse, meddelad genom från Gud härledda tilldragelser. Regnet är ett synligt tecken till Guds välbehag. I betraktande af den utomordentligt höga värderingen af regnet och regndagen, är det icke underligt, om man gjorde regnet till ett försoningsmedel. Beträffande drömmar och andra ominösa händelser hänvisas till STADES framställning af dessas betydelse för det gamla Israel ¹⁾.

De ofvan anförda tankarne, med undantag för försoningsdagen synas, att döma af de litterära vittnesbörden, icke hafva varit föremål för någon teologisk utbildning.

Vi öfvergå nu till en annan uppfattning af försoningen, den *moraliskt-psykologiska* eller den *forensiska*, i motsats till den *magiskt-mekaniska*. Försoningen är en *rättsakt*, där den anklagade blir frikänd, nämligen om han kan tynga ned vågskålen till sin förmån, om han kan beveka domaren.

2) Ställföreträdande genom förtjänst, bön, lidande och död.

För en naiv uppfattning är en öfverflyttning och ett tillräknande af främmande förtjänst helt naturligt och utan den ringaste svårighet möjlig. Jag har härmed icke velat påstå, att tanken på ett ställföreträdande är oförenlig med högre religion; skilnaden ligger i lättheten eller svårigheten att upptaga den, om man ser den ligga i öppen dag, eller om man finner, att den innesluter en kärna af sanning ²⁾. — Jag anför denna grupp före den, som handlar om den egna förtjänsten, emedan den här med den första har det gemensamt, att det är något utom människan själf, som åstadkommer försoningen.

¹⁾ »Drömmar äro för den antika människan icke verkningar af hennes eget inre lif, fortsatt i anslutning till det under vaka upplefda, utan verkliga, själfständiga upplevelser, blott med den skilnaden, att de äro upplefda i sömnen. För så vidt de verkats af en gud eller ande, äro de för denne ett medel att meddela sig med menniskan, därför förutsägelser, förebud». — »Från hedenhös har Israel varit af den tron, att Jahve genom förebud af mångfaldig art ... kungör» o. s. v. »Förebådande äro framför allt underbara och abnorma handlingar och tilldragelser. Dock kunna äfven förebud tagas ur de normala företeelsernas egendomliga förlopp». STADE, Theol. I 101, 102.

²⁾ Se PFLEIDERERS omdöme om F. W. Robertsons härliga predikan »the sacrifice of Christ», i *Entwicklung der protest. Theologie* 471 f.

Tanken på en försoning genom ställföreträdande synes hos senjudendomen hafva varit utomordentligt utbredd. Den har redan hunnit afsätta sig i ett talesätt: »*vara en försoning för någon*»¹⁾ *m. Sanhedrin* II 1, *GBT VII* 62 (folket för öfversteprästen, om han drabbats af sorg), *b. Joma* 23 a, *GBT II* 813 (en ung präst som sårats af sin kamrat), *m. Nega'im* II 1, *Surenhusius VI* 219, (R. Jischma'el för Israels söner) *BAT I* 257, *b. Kidduschin* 31 b, *WBT II* 1, 97 (sonen för den aflidne fadern), *b. Sukkah* 20 a, *GBT III* 54 (Resch Lakisch för R. Chija och hans söner), se *BAPA I* 350; på de två sistnämnda ställena åtföljer uttrycket återgifvandet af en tradition i död mans namn²⁾. Jischma'els skola (*m II*) fastslog den grundsatsen, att det rätta var, att den oskyldige skaffade den skyldige försoning och icke tvärtom, *b. Joma* 43 b, *GBT II* 877. I Johannes-evangeliet, som är väl förtroget med judiska förhållanden, heter det: »Kaifas, som var öfverstepräst för det året, sade till dem: I förstån intet, ej heller besinnen I, att det är bättre, att en man dör för folket, än att hela folket förgås», *Joh. 12* 40 f.

¹⁾ Jfr WÜNSCHE Die Leiden des Messias 21 f.

²⁾ Uttrycket har i de anförda ställena arten af en välsignelse-formel. Säkerligen har det också varit en förbannelse-formel. Det heter nämligen i *Synopsis libri Sohar* (*Kabbala Denudata II* 8): »De trito illo maledicendi genere: Hic vel iste sit expiatio mea. Vel inveni expiationem». I samband härmed bör äfven anföras den ceremoni, som lär brukas än i dag och som på 'Jargon' har namnet »Kapparat-schlag». På aftonen före försoningsdagen dödas en tupp (höna) helst hvit. Efter läsning af *Ps. 107* 7—20 och *Job 33* 23 f. svänger den, som utför akten, fågeln tre gånger kring sitt hufvud och säger på hebreiska: »detta må vara i utbyte för mig, i stället för mig, min försoning. Denna fågel går i döden, men jag må ingå till ett långt och lyckligt lif och till frid». Efter ytterligare recitation och handpåläggning dödas fågeln. Se *Schulchan-Aruch* (Löwe) I 132, WÜNSCHE Die Leiden des Messias 18 ff., *Jew. Enc. VII* 435, OESTERLEY-Box Religion and Worship of the Synagogue 416. — Äfven andra djur kunna användas, »dock icke sådana, som offrades på altaret», se *Jew. Enc. a. st.* Kohler i sistn. verk anför äfven en 'kapparah' af oblodigt slag, gällande barnen i huset, hvilka dagen före nyår svängde i palmladskorgar planterade ärt- eller bönstånd tre gånger kring sitt hufvud under utropet: »detta vare i stället för mig o. s. v.», och därpå kastade dem i vattnet. Förbindelsen mellan Adonis-planteringar, hvartill Kohler hänför detta bruk, och ställföreträdande torde eljest icke vara uppvisad. Om Adonisplanteringar se FRAZER Adonis, Attis, Osiris³ (= *The golden Bough IV*³) 174—216.

aa) Ställföreträdande genom förtjänst.

»Liksom en konungason, — anförde R. Lewi i R. Chama b. Chaninas namn (m III) — hvilken hade en rättsstrid inför sin fader. Då sade hans fader till honom: Vill du i dag inför mig i rätten göra dig fri från skuld, så tag den och den advokaten och du skall blifva frikänd. Så talade Gud till israeliterna och sade: Mina barn, viljen I blifva frikända inför mig i domen, så anför en förfädernas dygder och I skolen blifva frikända inför mig i domen.» *mdr. Wajikra r. 29, WBR IV 203, BAPA I 462.*

»Enligt R. Jochanan (m III) sade Abraham inför Gud: Världens Herre, när du sade mig: Tag din son, din enfödde, så hade jag kunnat gemåla: I går sade du mig: med Isak skall din säd nämnas, och nu säger du till mig: tag din son. Men, bevara mig, jag har icke invänt något, utan undertryckt mitt medlidande för att göra din vilja. Därför beder jag dig, Evige, vår Gud, när Isaks efterkommande snärjas i synder och onda verk, tänk dem till godo på hans *akedah*, offervillighet, och förbarma dig öfver dem.» *mdr. Bereschit r. 56, WBR II 270.*

»R. Chanin (b IV) sade: Om sjöstäderna berättas saker, som icke hafva förekommit på syndafloedens tid, se Zef. 25. Om folket i sjöstäderna berättas, att de äro ett folk, som förtjänar utrotelse. Hvarför få de då lefva? På grund af förtjänsten hos en proselyt, en gudfruktig, som hvarje år framgår från dem.» *mdr. Bereschit r. 28, WBR II 125, BAPA III 90.*

»Enligt R. Chiskia i R. Jirmejahs namn (b IV) sade R. Schime'on b. Jochai: Om Abraham vill bära släktet från sin tid till det släkte, i hvilket jag nu lefver, så skall jag bära det till den tid, då konung Messias kommer. Vill han icke, så förenar jag mig med Achia från Schilo och bär med honom alla släkterna från Abraham till Messias' tid.» *mdr. Bereschit r. 35, WBR II 156 f.; jfr b. Sukkah 45 b, GBT III 125, BAT II 74 f.*

»Gud sade, säger R. Jehudah, om jag skulle taga i betraktande israeliternas synder, skulle de aldrig blifva återlösta, men jag ser på deras heliga fäder, såsom det heter Ex. 65 . . . R. Nechemjah (m II) har sagt, Gud sade: Israeliternas verk äro icke af den beskaffenhet, att dessa kunna återlösa dem, det sker blott på grund af fädernas förtjänst.» *mdr. Schemot r. 15, WBR III 104.*

»När israeliterna hade begått illdådet (guldkalffen), bad Mose för dem i 40 dagar och 40 nätter, men han blef icke hörd. Först när han omnämnde de döda, blef han hörd, såsom det heter: »Tänk på Abraham, Isak och Jakob». Hvad följer därpå? »Då ångrade den Evige det onda», Ex. 32 18. Det vilja de orden säga: Liksom vinstocken är stödd på torra träd, men själf är saftig, så stödj sig också israeliterna på sina förfäders förtjänst, ehuru dessa sofva.» *mdr. Schemot r. 44, WBR III 308, mdr. Wajikra r. 36, WBR IV 255.*

»R. Hoscha'jah sade: Mose gjorde Gud föreställningar: Skall icke en gång den tid komma, då israeliterna hvarken hafva boning eller helgedom, hvad skall då vara underpant för dem? Då tager jag bland dem, svarade Gud, en rättfärdig och gör honom till pant för dem och förlåter dem alla synder.» *mdr. Schemot r. 35, WBR III 266.*

bb) De rättfärdige tjäna Israel till godo förnämligast genom lidande och död.

»R. Schime'on b. Jochai (m II) sade: Folket räddades från undergången, emedan den blodsdroppe, som den fromme konung Josafat förlorade, när han ett ögonblick blef angripen (1 Kon. 22 34), verkade som ett försoningsmedel för hela Israel.» *j. Sanhedrin 30 c, BAT II 124.*

»R. Abahu (s III)¹⁾ sade: Hvarför användes vädurshornet till basunblåsandet på nyårsdagen? Ty den Helige, välsignad vare Han, sade: Blåsen för mig med ett vädurshorn, på det jag må komma ihåg Isaks, Abrahams sons, offrande, så skall jag tillräkna eder det, som om I hadn offrat eder åt mig.» *b. Rosch ha-schanah 16 a, GBT III 330.* — Tanken är utförd på ett annat ställe sålunda: »R. Chanina b. R. Jischak (IV) sade: Alla dagar äro israeliterna snärjda i nöd, men på nyårsdagen taga de hornet, blåsa däri och blifva ihågkomna inför Gud, han förlåter dem och de blifva återlösta genom vädurens horn.» *mdr. Bereschit r. 56, WBR II 269, jfr. j. Ta'anit II 3, WJT 142, mdr. Wajikra r. 29, WBR IV 201; BAPA III 682.*

»R. Josef b. R. Schemajah sade: I en tidsålder, i hvilken rättfärdiga finnas, blifva dessa hemsökta för tidsålderns synder. Finnas i den tidsåldern inga rättfärdiga, så blifva skolbarnen hemsökta för tidsålderns synder.» *b. Schabbat 33 b, GBT I 395.*

»R. Ele'azar b. R. Schime'on (s II) sade: Alla Israels lidanden må komma öfver mig.» *Pesikta R.K. 10, WBR VI 117, jfr HAMBURGER RE II 160.²⁾*

¹⁾ Ett annat yttrande af Abahu om Hesekiels lidande som ställföreträdande i *b. Sanhedrin 39 a, GBT VII 652.*

²⁾ Jag kan icke neka mig att i detta sammanhang anföra ett särdeles belysande ställe, ehuru det icke har omedelbart samband med försoningstanken. Om patriarken Jehudah I — i förbigående sagdt R. Ele'azars motståndare — berättas följande saga: »Vår Rabbi led i 13 år af tandvärk; under denna tid dog ingen barnsängskvinna i landet Israel och ingen kvinna fick missfall i landet Israel. Vid slutet af de 13 åren var vår Rabbi vred på R. Chija den store. Då kom Elias, salig i åminnelse, till vår Rabbi i R. Chijas gestalt, lade sin hand på hans tand, och han blef genast botad. Följande dag kom R. Chija till honom och frågade honom: Rabbi, hur är det med din tand? Han svarade: Sedan du i går lagt din hand på min tand, är jag botad. Då sade R. Chija: Ve eder barnsängskvinnor och haf-

»Du finner öfverallt, att patriarkerna och profeterna gåfvo sitt lif till pris för Israel». *Mekilta* Bo, inl., Almkvist 4, Winter-Wünsche 4.

R. Abba b. Abina (III) har sagt: Hvarför stå de två styckena om Mirjams död och den röda kon tillsammans? För att säga dig, att liksom den röda kon försonar, så försonar ock de rättfärdigas död. R. Judan (b IV) sade: Hvarför följer på berättelsen om Arons död den om de sönderbrutna stentaflorna? För att lära att Arons död väger lika tungt för Gud som sönderbrytandet af stentaflorna. R. Chija b. Abba (m III) sade: På första dagen i månaden Nisan äro Arons söner döda. Och hvarför omnämnas deras död på försoningsdagen? För att lära att liksom försoningsdagen försonar, så försonar ock de rättfärdigas död.» *mdr. Wajikra* r. 20, WBR IV 138, *Pesikta R.K.* 27, WBR VI 254, jfr. *j. Joma* I 1, WJT 106, BAPA II 193, III 527.

»R. Ammi (s III) sade: Hvarför berättas det om Mirjams död närmast efter stycket om den röda kon? För att lära dig att de rättfärdigas död är en försoning liksom den röda kon. R. Ele'azar (s III) sade: Hvarför berättas om Arons död närmast efter prästkläderna? För att lära dig, att de frommas död är en försoning liksom prästkläderna.» *b. Mo'ed katan* 28 a, GBT III 773, BAPA II 70.

»På den dagen (försoningsdagen) dog just Raba b. Kisi, och de gjorde följande anmärkning: Raba b. Kisi skaffar försoning likaväl som den utskickade bocken.» *b. Joma* 42 a, GBT II 872 f.

»Pred. 41: Och jag såg ytterligare allt det förtryck, som föröfvas under solen, och jag såg tårar af förtryckta, och ingen tröstade dem, och våld från deras förtryckares hand, och ingen tröstade dem. R. Jehudah säger: Därmed menas de små barnen, hvilka i sitt lifs blomstring myllas ned i jorden för sina föräldrars synder. De komma en gång att stå bland de fromma, men deras föräldrar bland de gudlösa. Då säga barnen: Världens Herre, vi hafva dock alla dött för våra föräldrars synd, må de därför för vår förtjänsts skull komma öfver till oss. Gud svarar dem: Edra föräldrar hafva syndat äfven efter eder död, och dessa öfverträdelser anklaga dem nu. I denna stund, säger R. Jehudah b. Ile'ai i R. Jehoschu'a b. Lewis

vande i landet Israel, men jag har icke lagt min hand på din tand...» *mdr. Bereschit* r. 96, WBR II 475, *j. Kilajim* IX 3, WJT 69.

Hur långt tanken på ett vikarierande lidande kan sträcka sig framåt, tack vare sin omedelbara kraft, visas bäst genom ett exempel från Sveriges störste religionslärare under de båda sist förflutna seklen, H. SCHARTAU, ehuru den tydligtvis hos honom förefinnes i sublimerad form. Det heter i Undervisning i Christendomskunskapen⁸ 22: »Det är ett visst mått af lidande beslutadt i Guds eviga råd, som skall öfvergå hela de trognas hop. Hvad då den ene lider, så tager han det undan för den andre, som då får slippa den delen».

namn (m III), antager sig Elia dem och säger: Världens Herre, hvilket mått är väl riktigt, det goda måttet eller straffmåttet? Det förra, svarar Gud. Så mycket mera, säga barnen, skola våra föräldrar komma öfver till oss. I hafven talat väl, genmäler Gud, de skola komma till eder . . ., de fara icke mer till helvetet, utan blifva räddade för sina barns skull. Därför är hvarje fader förpliktad att lära sin son torah, på det han måtte rädda honom från helvetet. R. Chanina (b III) tillämpade ofvannämnda ord på martyrerne. » *mdr. Kohelet r. 41, WBR I 57.*

»R. Simon sade: När Gud bjöd israeliterna att uppställa boningen, vinkade han åt tjänstänglarne att äfven de skulle göra en boning, och när den nedre uppställdes, uppställdes också den öfre (himmelska) och det är boningen för den yngling, som kallas Metatron, och *han offerar där de frommes själar till försoning för Israel under dess landsflykts dagar*. » *mdr. Bemidbar r. 12, WBR V 294¹⁾.*

»R. Jehoschu'a b. Korcha (m II) sade: Ps. 505 har afseende på de senare generationerna. Församlen åt mig mina fromma, det är de fromma i hvarje generation, som slöto ett förbund med mig, det är Chananjah, Mischael och 'Azarjah, hvilka hafva utlämnat sig åt eldsugnen, vid offer, det är R. 'Akiba och hans medbröder, hvilka hafva utlämnat sig till slaktning. » *b. Sanhedrin 110 b, GBT VII 498, BAT II 318.*

»Ps. 166: Många äro deras smärtor. David sade: Du har beredt religionsförföljelsens martyrer många smärtor, ty de hafva dött för ditt namns helgande. Den Helige, välsignad vare Han, svarade honom: Har det kanske skadat dem något? Jag utgjuter icke deras drickoffer af blod, det är: *deras blod aktas af mig mera än alla offer*. » *mdr. Tehillim 166, Wünsche I 124.*

Tanken på ett ställföreträdande af de rättfärdige är icke ny. De rättfärdiges närvaro räddar staden²⁾, bön af en gudsman afvänder vreden, Gen. 20, jfr Ex. 32 31 ff., Jer. 11 14. Den rättfärdiges död försonar. Jes. 53 är grundstället. De nytestamentliga skrifterna förutsätta denna tanke som gifven. I de här ofvan anförda ställena tillerkännes ställföreträdandet såsom försoningsmedel ett mycket högt värde: då intet annat hjälper,

¹⁾ Om Metatron se WEBER jüd. Theol.² 178 f. — Till offer af Metatron se vidare *b. Menachot* 110 a, GBT VIII 799, *mdr. Tehillim* 134, Wünsche II 217, [Rab Gidel i Rabs (b III) namn]; se BABA 21. Om tankens förefintlighet i den kabbalistiska mystiken se *Introductio in Librum Sohar Cap. LVI § 1* (Kabbala denudata II 222): מִיכָאֵל — — sacerdos magnus, qui supra est, et animas justorum sacrificat coram Sancto illo Benedicto, quando ex hoc mundo egrediuntur.

²⁾ Senjudiska paralleler hos BOUSSET Rel.² 229.

hjälper åberopandet af fädernas förtjänst, israeliternas egna verk kunna aldrig skaffa dem återlösning; de rättfärdiga bära släktet genom sin förtjänst; de äro en pant, som Gud tager för templet. Egendomlig är utsagan, att i landsflyktens dagar, då Israels offer-tjänst är inställd, offras de rättfärdigas själar i det himmelska templet.

3.) Etiska och kultiska prestationer.

a) Boten. Dess betydelse framstår klart genom utsagan, att den är ett af de fem ting, som föregingo världens skapelse¹⁾. Ofta ljuder i haggadan utropet: »stor är boten». Ett vackert uttryck åt denna tanke gifver det första af de ställen, som här anföras.

»Ps. 25 8: Nådig och rättfärdig är Herren, därför undervisar han syndare om vägen. — Man frågade visheten: Hvad skall syndarens straff vara? Den svarade med Ordspr. 13 21: Det onda skall förfölja syndarne. — Man frågade profetian. Den svarade med Hes. 18 4: Den själ, som syndat, skall dö. — Man frågade torah. Den svarade: Han må bringa ett skuldoffer och skaffa sig försoning, ty så heter det Lev. 14: Och han lägge sin hand på brännoffrets hufvud, att det må vara välbehagligt och försona honom. — Man frågade Gud. Han svarade: *Han må göra bot och därigenom skaffa sig försoning*, ty så heter det: Ps. 25 8: Nådig och rättfärdig är Herren, därför undervisar han syndare om vägen. »Mina barn, hvad fordrar jag af eder? Söken mig och lefven.» *Pesikta R. K. 25, WBR VI 227.*

»R. Jehudah b. Baba (m II) har sagt: Om någon en gång har blifvit antecknad som förbrytare i regeringens akter, kan än så mycket penningar icke aflägsna honom därifrån. Men du, o Gud, säger: Gören bot och jag antager den. Ty det är sagdt (Jes. 44 22): Jag utstryker såsom moln din synd och såsom dimma dina förseelser.» *Sifre t. Num. § 134, BAT I² 405.*

»Ps. 32 2: Säll den människa, hvars skuld den Evige icke tillräknar, och i hvars själ ingen falskhet är. R. Jose b. R. Jehudah (s II) har sagt: Om en människa gör fullständig bot, så att hennes hjärta är uppryckt med roten, så förlåter henne den Evige.» *mdr. Tehillim 32 a, Wünsche I 258, BAT II 418.*

»R. Jehoschu'a b. Lewi (b III) har sagt: Den som slaktar sin onda begärelse och aflägger bekännelse öfver honom, honom betraktar skriften så, som om han visade den Helige, välsignad vare Han, ära i två världar, i denna och i den kommande världen, ty det heter Ps. 50 3: Den som

¹⁾ Se WEBER Jüd. Theol.² 198.

offrar bekännelse, *to dah*, *ärar mig*.² *b. Sanhedrin* 43 b, GBT VII 182, BAPA I 132; jfr *mdr. Wajikra* r. 9, WBR IV 54, *mdr. Tehillim* 107 1, Wünsche II 134, *mdr. Mischle* 11 21, WBR VI 36.

»R. Jehoschu'a b. Lewi (b III) har sagt: Kom och se, hur stora de nedböjda hjärtana äro inför den Helige, välsignad vare Han, ty om någon, medan helgedomen stod, frambar ett heloffer, fick han ett heloffers lön, frambar han ett spisoffer, hembar han lönen för ett spisoffer, *men den, som har ett ödmjukt sinne, honom betraktar Skriften så, som om han hade framburit alla offer, såsom det heter Ps. 51 17: Offren åt Gud äro en förkrossad ande*. *b. Sotah* 5 b, WBT II 1, 247, *b. Sanhedrin* 43 b, GBT VII 182; BAPA I 133¹⁾.

»R. Jochanan (m III) har sagt: Stor är boten, ty hon sönderrifver domsbeslutet öfver människan, såsom det heter Jes. 6 10. R. Papa sade till Abaije (b IV): kanske blott före beseglandet. Denne svarade: Det heter ju: och finna läkedom. Hvad behöfver läkedom? Det beseglade domsbeslutet. Man invände: Den som mellan nyårsfesten och försoningsdagen gjort bot, honom förlåter man, men den som icke gjort bot, honom förlåter man icke, äfven om han frambure alla nabateiska vädurar.² *b. Rosch hashanah* 17 b, GBT III 355 f., BAPA I 228; jfr *mdr. Schemot* r. 23, WBR III 181.

»R. Jischak (s III) sade: Om en människa hemligen begår en synd, så tager Gud emot försoning genom ord, ty det heter: *tagen ord med eder och vänden om till Herren* — och ännu mer, han är honom tacksam, ty det heter: *Och tage till godo*. Och ännu mer: *Skriften tillräknar honom det så, som om han offrat tjurar*, ty det heter: *Vi vilja offra tjuroffer med våra läppar*. *b. Joma* 86 b, GBT II 1024, jfr en annan utsaga af R. Jischak i *mdr. Tehillim* 38 4, Wünsche I BAPA II 289.

»R. Jose b. Petros (III) säger: Hvaraf låter det bevisa sig, att *den, som gör bot, anses så, som om han gått upp till Jerusalem och där uppbyggt templet, upprättat altaret och framburit de i lagen föreskrifna offren?* Af den versen: *Offren åt Gud äro en förkrossad ande*. R. Abba b. Judan (IV) sade: Allt hvad Gud har förkastat hos djuret, det har han förklarat dugligt hos människan. På djuret har han förkastat huden, det krossade, rifna och med utslag behäftade, och hos människan har han förklarat för dugligt ett förkrossadt och brutet hjärta.² *mdr. Wajikra* r. 7, WBR IV 47, *Pesikta R. K.* 25, WBR VI 226 f., BAPA III 598, 649.

»R. Chanina den gamle har sagt i Rabs namn (b III): Den som begått en synd och blyges däröfver, honom förlåter man alla hans synder en-

¹⁾ Jfr *mdr. Bemidbar* r. 13, WBR V 332: »boten uppväger alla syndarens offer.»

ligt Hes. 16 63. » b. *Berakot* 12 b, GBT I 43 f.; BABA 25. Jfr b. *Chagigah* 5 a, GBT III 793 (R. Chanina b. Papa, IV). BAPA II 517 f.

»R. Jissakar (IV) har sagt: En människa står och försmädar och gör hopar af synder. Den Helige, välsignad vare Han, säger till honom: Han göra bot, och det är så, som om han icke syndat. Det är hvad Skriften har sagt: Han ser orätt och aktar icke därpå. (Job 11 11).» mdr. *Tehillim* 56, Wunsche I 55, *Pesikta R. K.* 25, WBR VI 235 f.; BAPA III 766.

»R. Judan (m IV)¹⁾ har sagt: Låt af från hvarje synd, som är i din hand, och när du så gör, hvad följer därpå? Offren rättfärdighets offer. Jag anser det så, som om de byggde ett altare, och därpå offrade brännoffer och många andra offer». mdr. *Tehillim* 45, Wunsche I 46.

»Ps. 102 1: Bön af en olycklig, då han var bedröfvad. Det är hvad Skriften säger: De ogudaktiges slakter offer äro en styggelse för den Evige, men de redligas bön är honom välbehaglig, Ordspr. 15 8. Den Helige, välsignad vare Han, fordrar af de ogudaktige hvarken slakter offer eller heloffer. Hvad fordrar han då? De redligas bön. Och så heter det Ps. 51 18: Ty du begär icke slakter offer att jag skall gifva det, i heloffer har du intet behag». mdr. *Tehillim* 102 1, Wunsche II 102 f.

»Rabbanan lärde: Många plägade säga: Hell vår ålderdom, som har försonat vår ungdom, det är de botfärdiga». b. *Sukkah* 53 a, GBT III 151.

Enligt R. Eli'ezer (b II) och R. Lewi (s III) blefve israeliterna återlösta, om de ville göra bot en gång, *Pesikta R. K.* 25, WBR VI 235, BAT I² 138, b. *Sanhedrin* 98 a, GBT VII 424, BAPA II 429. Enligt R. Meir (m II) förlåtas hela världens synder, om en gör bot, b. *Joma* 86 b, GBT II 1024, BAT II 63. Enligt Resch Lakisch (m III) blifva genom boten de uppsåtliga synderna till ouppsåtliga, ja t. o. m. till förtjänstfulla handlingar, b. *Joma* 86 b, GBT II 1023, BAPA I 356. Bot och goda verk ställas samman som »förespråkare» för människan, b. *Schabbat* 32 a, GBT I 391, b. *Joma* 87 a, GBT II 1028, *Pesikta Sotarta* Gen. 50 15 ff., Winter-Wunsche Jüd. Litter. I 467 (R. Josef b. Chabu). Jämte bön och välgörenhet gör boten en ond skickelse om intet. Somliga lägga därtill äfven förändring af namnet, andra förändring af vistelseort, återigen andra fasta, j. *Ta'anit* II 1, WJT 139 (R. Ele'azar, s III); *Pesikta R. K.* 30, WBR VI 281, mdr. *Bereschit* r. 44, WBR II 205, mdr. *Kohelet* r. 5 6, 7 14, WBR I 69, 103, (R. Judan i R. Ele'azars namn m.

¹⁾ Se BAPA III 238 f.

fl.), BAPA II 13; b. *Rosch ha-schanah* 16 b, GBT III 330 (R. Jischak, s III), BAPA II 214.

Äfven vid boten är den forensiska synpunkten fasthållen, att det är en yttre gärning som lägges i vågskålen. Därför talar botens jämställande med förändring af namn och vistelseort. Därjämte ljuda dock röster som bestämma boten som verklig inre omvändelse, så att fullständig bot är, att ens hjärta uppryckes med roten.

b) Lidande och död.

Vissa för hela folket gemensamma lidanden, såsom landsflykt och Jerusalems förstörelse.

»Hvarför för man (vid fastegudstjänst) arken ut på en fri plats? — — Enligt Resch Lakisch (m III) är det så: Vi äro i landsflykt, vår landsflykt må vara en försoning för oss.» b. *Ta'anit* 16 a, GBT III 458, BAPA I 409; jfr b. *Sanhedrin* 38 a, GBT VII 152 (R. Jehudah b. R. Chija och R. Jochanan, m III).

»Det heter Jer. 38 28: Och det skedde, *wa-jehi*¹⁾. Äfven då fanns det en fröjd, sade R. Simon. På denna dag erhöilo israeliterna en stor urkund öfver utplånandet af sina synder. Ty R. Schemuel b. Nachman (m III) har sagt: En stor försoning erhöilo israeliterna för sina synder, på den dag, då templet förstördes. Klag. 4 22.» mdr. *Bereschit* r. 42, WBR II 193, mdr. *Wajikra* r. 11, WBR IV 77, mdr. *Bemidbar* r. 13, WBR V 315, mdr. *Rut* r. inl., WBR III 10, mdr. *Ester* r. inl., WBR 10, mdr. *Ekah rabb.* 4 22, WBR II 146; BAPA I 496.

»Den Helige, välsignad vare Han, sade till Abraham: En gång skall helgedomen förstöras, och offren, hvilka skaffa försoning, upphöra. Är det din vilja, att dina barn skola råka i de hedniska rikenas eller i helvetets våld? Enligt R. Chanina b. Papa (b. IV) valde Abraham rikena. Han tänkte nämligen: Det är bättre att mina barn underkasta sig rikena, än att de råka i helvetets våld.» *Pesikta R. K.* 5, WBR VI 50 f., mdr. *Bereschit* r. 44, WBR II 208, mdr. *Schemot* r. 51, WBR III 341 f., mdr. *Tehillim* 52 5, 38 4, Wünsche I 311 f., 273 f.; BAPA II 521, I 249.

»Israels församling säger inför Gud: Världens Herre, tänk på mina försyndelser och min motspänstighet och de lidanden, hvarmed du har mätat mig, malörten och det bittra, så skola de senare uppväga de förra.» mdr. *Ekah rabb.* 3 19, WBR II 124.

¹⁾ En diskussion har förts om betydelsen af ordet *wa-jehi* — det har påståtts, att det öfverallt åtföljts af en glädjefull tilldragelse.

Lidande i öfrigt:

»R. Nechemjah (m II) sade: Ett högt värde hafva *lidandena*, ty de *försona lika som offer*. Såsom det heter om offren Lev. 3 14: Och han skall försona honom, att det må varda honom förlåtet, så heter det ock om lidandena därst. 26 43.

Ja, *lidandena försona ännu mer än offren*, ty offren beröra blott människans egendom, under det att lidandena träffa hennes person. Så heter det ock Job. 24: Hud för hud, och allt det en man hafver, låter han för sitt lif.» *Mekilta* Jitro (Bachodesch) 10, Winter-Wünsche 228, *mdr. Tehillim* 94 12, Wünsche II 90, *Sifre* 32, Winter-Wünsche Jüd. Litter. I 140, BAT II 231; jfr *mdr. Tehillim* 90 11, 118 8, Wünsche II 64, 164.

»Resch Lakisch (m III) sade: Förbundet omnämnes vid saltet, och likaså omnämnes förbundet vid hemsökelserna — — Lev. 2 13, Deut. 28 69 — — Liksom saltet gör köttet smakligt, så luttra ock hemsökelserna människan från alla hennes synder.» *b. Berakot* 5 a, GBT I 12, BAPA I 355.

»R. Jochanan (m III) sade: Det har lärts: Hvar och en, på hvilken en af de fyra spetälskefärgerna finnes, får tro, att det icke är något annat än ett försoningens altare.» *b. Berakot* 5 b, GBT I 13.

»R. Ele'azar (s III) har sagt: Det *blod*, som någon förlorar vid kon-tusion, *försonar, som om det vore blod af ett heloffer*. Enligt Raba (b. IV) försonar sådant blod endast, om det är från högra handens tumme och när man går för att uppfylla en föreskrift.» *b. Chullin* 7 b, WBT II 4, 80; BAPA II 24.

»R. Jischak (s. III) sade: Världsloppet är detta: Om människan faller i en synd, hvarpå är satt ett utomordentligt dödsstraff, hvarmed blir den försonad? Hans ox stupar, hans höna försvinner, hans bästa glas sönder-slås, han stöter sitt lillfinger, och det kommer ut en droppe blod, som an-ses så, som hela själen. På detta sätt kommer det ena till det andra, och räkningen stämmer. Hvad blirver därutaf. Enligt R. Pinchas ett helt.» *Pesikta R. K.* 25, WBR VI 238 f., *mdr. Kohelet r.* 7 27, WBR I 110.

»R. Jochanan (m III) har sagt: Den som har föröfvat en uppsåtlig missgärning blifve icke fördrifven, på det att han *icke* må erhålla försoning, men de som föröfvat en icke uppsåtlig missgärning blifve fördrifna, på det att de må erhålla försoning.» *b. Makkot* 2 b, GBT VII 516.

Resch Lakisch (m III) gjorde i R. Chama b. R. Chaninas namn denna anmärkning: 22 gånger förekommer i Psalmerna ordet *aschere*, salig, men af alla har blott den fattige eller sjuke erhållit syndaförlåtelsens urkund.» *mdr. Wajikra r.* 34, WBR IV 234 f., jfr *b. Jebamot* 102 b, WBT II 1, 368 f.

Fasta, frivilligt lidande.

»När Rab Scheschet (m III) hade fastat, plägade han efter sin bön säga: Världens Herre, det är uppenbart för dig, att på den tid, då templet stod och en människa syndade och bragte ett offer, man där af icke frambar mer än fett och blodet. Men nu, då jag dväljes i fasta och mitt fett och mitt blod har förminskats, må det vara din vilja, att *mitt fett och mitt blod, som så förminskats, må betraktas så, som om jag framburit det på altaret, och du må hafva välbehag till mig.*» b. Berakot 17 a, GBT I 61.

»R. Simon sade: *kach tob*, tag det till godo, har till tal lika mycket som *nefes*, själ, alltså 430. Israeliterna sade nämligen: när templet stod, läto vi fettstyckena och emurim uppgå i rök och blefvo försonade. Och nu, se *vårt fett och vårt blod och våra själar!* Må det vara *välbehagligt för dig, att de äro en försoning för oss.* Se Hos. 148: att vi betala som tjurar våra läppar.» mdr. Bemidbar r. 18, WBR V 453.

»Ps. 251: Till dig, Evige, upplyfter jag min själ. På den tid, då templet ännu ägde bestånd, frambar en människa, om hon syndade, ett offer, men nu, då vi inga offer hafva, se, då är vår själ upphöjd till dig i fasta, och *du tillräknar oss vår själs spänning såsom ett fullständigt offer*, och vi hafva intet, hvartill vi kunna vända oss, utom till din barmhertighet.» mdr. Tehillim 251, Wunsche I 223.

Död:

»R. 'Akiba (b II) har sagt: Om någon stjälar något ifrån sin nästa, och — — gifver pänningar åt vaktafdelningen och går bort att frambära skuldoffret, men, innan han kan frambära det, öfverraskas af döden, hvaraf låter det bevisa sig, att hans arvingar äro befriade från att i hans ställe offra försoningsväduren? Emedan det heter: Med hvilken han försonas. Men i detta fall har hans själ redan försonat honom.» mdr. Bemidbar r. 8, WBR V 132.

»När han — den förbrytare, som skall dödas — kommit 10 alnar från steningsplatsen, säger man till honom: Aflägg en bekännelse! — — — Men om han icke har någon bekännelse att aflägga, säger man till honom: Säg, min död vare en försoning för alla mina synder.» m. Sanhedrin VI 2, GBT VII 182, 187; jfr j. Sanhedrin VI 3, WJT 252.

»Rabbanan hafva lärt: Den som går in i ett badhus (upprättadt af hedningar), han säge: Må det vara dig välbehagligt, Evige, att du räddar mig ur detta och dylikt, och att mig icke må vederfaras något skändligt och syndigt, och om detta skulle blifva fallet, må min död vara en försoning för mina synder.» b. Berakot 60 a GBT I 222 f., jfr b. Schebu'ot 8 b, GBT VII 632.

I *b. Sanhedrin* 47 a, GBT VII 200 föres en diskussion mellan Raba och Abaije (b IV) om *straff*-döden såsom försoning. R. jakar detta: »då det *icke* sker efter världsloppet,» d. v. s. om människan afrättas. A. gör en inskränkning häri med hänsyn till martyrdöden: de oskyldigt dödade erhålla försoning genom döden, de skyldige icke. Om ett lidande kommer till efter döden, om den döde icke begrafves, icke begråtes, om det icke hålles likpredikan, om kroppen skändas af vilda djur, eller om det regnar på båren, så verkar detta försoning, *b. Sanhedrin* 46 b, 47 a, GBT VII 198 (R. Natan).

c) Goda verk

aa) i allmänhet.

»R. Schemuel b. Nachman (m III) sade: Gud sade till David — — din sons tillträde till regeringen skall alldeles icke påskyndas, ty ehuru han skall bygga helgedomen, så äro för mig *rätt och rättfärdighet, som af dig öfvas, mer värda än de offer, som han skall frambära.*» Ordspr. 21 3. *j. Berakot* 4 d, *j. Mo'ed katan* 83 d, BAPA I 520.

»R. Ele'azar (s III) har sagt: Den som älskar rätt och rättfärdighet, *honom anser Gud så, som om han framburit för Gud brännoffer och slaktoffer*, såsom det heter 2 Sam. 8 15: Han öfvade rätt och rättfärdighet». *mdr. Mischle* 21 3, WBR VI 57, BAPA II 16.

»R. Natan har sagt i R. Achas namn (b IV): Offren rättfärdighets offer. Den Helige, välsignad vare Han, säger: Läggen edra händer på föreskrifterna och liten på, att jag betalar eder lön». *mdr. Tehillim* 45, Wunsche I 47, BAPA III 142.

»Skriften säger, Ordspr. 21 3: Att öfva rätt och rättfärdighet behagar den Evige mer än offer. Det heter icke: lika mycket som offer; utan *mer än offer*. Huru så? Offren framburos blott så länge templet stod, men rätt och rättfärdighet kunna också öfvas utan tempel. Eller, offren tjänade blott till försoning för de icke uppsåtliga synderna, men rätt och rättfärdighet försona uppsåtliga och ouppsåtliga synder utan åtskillnad. Eller, offer äga blott rum bland de lägre varelserna (människorna), men rätt och rättfärdighet finnas såväl bland de lägre som bland de högre varelserna. Eller, offer finnas blott i denna värld, men rätt och rättfärdighet finnas såväl i denna, som i den tillkommande världen.» *mdr. Debarim* r., WBR IV 65.

»R. Chija b. Abba sade i R. Jochanans namn (m III): Den som iakttaget sabbaten på det rätta sättet, äfven om han öfvat afgudatjänst, skall det förlåtas honom, Jes. 56 2.» *b. Schabbat* 118 b, GBT I 604.

»R. Jehoschu'a från Siknin har sagt i R. Lewis namn (s III):

Gonom förtjänsten hos två ting göra sig israeliterna inför Gud fria från sina synder: genom sabbatens förtjänst och genom tiondets förtjänst.» *Pe-sikta R. K.* 11, WBR VI 120; BAPA II 314 f.

»När Abraham hade omskurit sina hemfödde, sade R. Eibo (b IV), höjde sig en hel kulle af förhudar, på hvilka solen sken och maskar kröpo fram, och lukten däraf uppsteg inför Gud såsom ett välbehagligt rökverk och såsom ett brännoffer, som helt uppgår i eld. Då sade Gud: På den tid, då denne mans barn falla i synd och onda verk, skall jag, dem till godo ihågkomma denna lukt och förbarma mig öfver dem.» *mdr. Bereschit r.* 47, WBR II 221, BAPA III 74.

»R. Abahu sade i R. Ele'azars namn (s III): Den som enligt föreskrift tager palmgren och myrten på festen, den *tillräknar Skriften det så, som om han hade uppbyggt ett altare och därpå framburit ett offer* enligt Ps. 118 27. R. Jirmejab i R. Schime'on b. Jochais och R. Jochanan i R. Schime'ons af Makor i R. Jochanans af Makkot namn sade: Den som genom ätande och drickande binder den följande dagen, honom tillräknas det enligt denna vers så, *som om han hade uppbyggt ett altare och därpå framburit ett offer.*» b. *Sukkah* 45 a, b, GBT III 125; BAPA II 75 f.

»R. Schime'on b. Jochai (m II) sade: Det heter Deut. 13 17: ett heloffer åt den Evige, — det betyder, att en dom, som verkställts öfver en affällig stad, är att *betrakta såsom ett åt Gud framburet offer.*» m. *Sanhedrin* XI 6, GBT VII 504; BAT II 112.

»Num. 25 15. Frambar han (Pinchas) då ett offer, eftersom det heter *kapparah*, försoning? Nej, men därmed skall läras dig, att den som utgjuter gudlösas blod är att *anse så, som hade han framburit ett offer.*» *mdr. Bemidbar r.* 31, WBR V 508.

bb) Kärleksverk.

»R. Jochanan b. Zakkai (s I) sade: Såsom syndoffret skaffar förlåtelse för Israel, så skaffar välgörenhet förlåtelse för hedningarne». b. *Baba batra* 10 a, GBT VI 960, *mdr. Mischle* 14 31, WBR VI 46, BAT I² 35.

»Hos. 6 6: Ty jag har behag till kärlek och icke till offer, betyder, att världen skapades ursprungligen blott för kärleksbevisning, ty det heter Ps. 87 3: Jag tänkte, på kärlek bygges världen och grundar du himlen. — En gång gick R. Jochanan b. Zakkai från Jerusalem, åtföljd af R. Jehoschu'a. Då denne såg templet (-s ruiner) sade han: Ve oss, emedan ¹⁾ denna

¹⁾ FEENLING öfversätter: »för den händelse att». Jag har följt den vanliga uppfattningen, enligt hvilken händelsen försiggick *efter* förstörelsen; se SCHLATTER Jochanan b. Zakkai 39, BACHER a. st., HAMBURGER RE II 466, GRÄTZ Gesch. IV² 13.

plats är förstörd, hvarest Israels synder försonades. Han svarade honom: Min son, sörj icke däröfver, ty vi äga ett försoningsmedel, som är lika godt som detta. Och hvilket är då det? Kärleksbevisning, emedan det är sagdt: Jag vill kärlek och icke offer.» *Abot de R. Natan* 21 (IV 2 d), *Fernling* 7; *BAT* I³ 35.

»R. Jose b. R. Chanina har sagt i R. Eli'ezer b. Ja'akobs namn (m II): Den som herbergerar en af de vises lärjungar i sitt hus och låter honom njuta af sin egendom, honom betraktar *Skriften så, som om han frambure de dagliga offren.* b. *Berakot* 10 b, *GBT* I 37; *BAT* II 286.

»Från Eurydemos (s II) har bevarats en parenetisk anmärkning till (det i) *Lev. 23 22* (gifna förbudet om den andel af skörden, som skall lämnas kvar åt de fattiga). Hvarför ställer den Heliga Skrift dessa bud midt emellan de bud, som handla om påsk- och veckofesten å e. s. och nyår och försoningsdag å a. s. För att lära, att *den som i närvarande stund uppfyller dessa bud, honom tillräknas detta så högt, som om helgedomen i hans dagar bestode, och han frambure sina offer i densamma.*» *Sifra* 101 c, *BAT* II 416 f.

»R. Jochanan (m III) och R. Ele'azar (s III) hafva båda lärt: Så länge helgedomen stod, försonade altaret israeliterna med Gud, men nu försonar israeliternas bord henne, enligt *Hes. 42 22.* b. *Berakot* 55 a, *GBT* I 197, b. *Chagigah* 27 a, *GBT* III 871 (J. o. Resch Lakisch), b. *Menachot* 97 a, *GBT* VIII 749; *BAPA* I 225.

»R. Ele'azar (s III) har sagt: Så länge helgedomen bestod, aflämnade man sin sikel och fick försoning. Nu då helgedomen icke mer består, måste man öfva välgörenhet, — hvarom icke, komma folken i världen och taga det med våld». b. *Baba batra* 9 a, *GBT* VI 951. *BAPA* II 15.

»R. Ele'azar (s III) har sagt: Allmosor, *sedakah*, behagar den Evige mer än offer, ty det heter *Ordspr. 21 3*: Att öfva rätt och rättfärdighet behagar den Evige mer än offer.» b. *Sukkah* 49 b, *GBT* III 138, *BAPA* II 16.

»R. Abahu (s. III) sade: Den som njuter af bröllopsmåltiden och fröjdar brudgummen, *det är som om han framburit ett tackoffer* i helgedomen enligt *Jer. 33 11*: rop af brudgum och rop af brud, rop af dem som frambära tackoffer i den Eviges Hus.» b. *Berakot* 6 b, *GBT* I 18; *BAPA* II 134¹⁾.

»Abaije (b IV) har sagt: Med offermåltid och spisoffer skall deras (elidernas) skuld icke försonas, men genom kärleksbevisning skall den försonas». b. *Jebamot* 105 a, *WBT* I 1, 371.

»R. Berakjah (s IV) har sagt: Den som vill frambära ett drickoffer på altaret, han må fylla de skriftlärdes strupe med vin.» b. *Joma* 71 a, *GBT* II 961, *BAPA* III 355 f.

¹⁾ Om deltagande i bröllopsfest såsom ett kärleksverk, se därst. 202 f.

»R. A bin (s. IV) sade: Den som upptager en lärjunge af de visa i sitt hus, *honom tillräknar Skriften det så, som om han framburit förstlings-offer.*» mdr. *Wajikra* r. 34, WBR IV 243, BAPA III 409; jfr *b. Ketubot* 105 b, WBT II 1, 69.

I *b. Baba batra* 10 a, GBT VI 953 ff., förefinnas åtskilliga utsagor af flera auktorer om välgörenhetens höga värde. Jfr *b. Gittin* 7 a, WBT II, 1, 137, *b. Rosch ha-schanah* 4 a, GBT III 296, *b. Ketubot* 67 b, WBT II 1, 96, mdr. *Mischle* 17, WBR VI 53.

WEBER framhåller (Jüd. Theol.² 334), då han sammanfattar sin framställning af den judiska försoningsläran, att det därvid är två sakförhållanden, som tydligt göra sig förnumna. Först mångfalden af försoningsmedel, och sedan, trots detta eller kanske just i följd däraf, syndarens osäkerhet i sitt förhållande till Gud. Men den sista satsen framgår icke med nödvändighet ur den första, ty den judiska åskådningen om försoningen har, praktiskt-religiöst sedt, utan tvifvel sin tyngdpunkt i partiet '*bot och goda verk*'.

»Min son, sörj icke öfver (förstöringen), ty vi hafva en försoning, som är lika god, som den (genom offer) — — nämligen kärlekens gärningar.» — Detta är den andliga offeruppfattningen, uttalad af rabbinska läppar, men i full öfverensstämmelse med den åskådning, som genomgår Psalmerna och Visbetsskrifterna. Det för rabbinismen säregna framträder visserligen, som ofvan i anförda ställen blifvit visadt, i den försiktigt stereotypa formeln: den som gör det eller det — *honom betraktar Skriften så, som om han hade framburit offer*. Men uttrycket har i detta hänseende föga att betyda, då åskådningens innehåll är detsamma.

Ett är emellertid anmärkningsvärdt: — det behöfdes en yttre tilldragelse för att få den andliga offeruppfattningen fullt genomförd. Den sprängning af det prästerliga systemet, som ägde rum i Psalmerna och Visbetsskrifterna var endast en ideell, och kunde icke blifva mera, så länge den prästerliga lagen var i funktion. Först offertjänstens upphörande gjorde det möjligt

för rabbinerna att gifva den andliga offeruppfattningen kyrklig sanktion.

BALDENSBERGER (Selbstbewusstsein Jesu^s 76 3) har påpekat »den dogmatiska serenitet, som rabbinerna lägga i dagen, då de angifva allt det, som kan ersätta offret. Man vore fastmer — fortsätter han — beredd på ständiga försäkringar, att det närvarande, offerlösa, förskräckliga tillståndet blott innebure ett kort interregnum.» — Och ord sådana som Rabas, att den, som studerar offerlagarne behöfver inga offer, eller det af Rab, att torah-studiet är viktigare än tamid, eller R. Ele'azars: bönen är större än offret, tyda på en försäkran i rakt motsatt riktning — att det aldrig mer skall vara tal om några offer.

Det är icke min afsikt att här i enskildheter redogöra för judendomens ställning till offertanken intill våra dagar. Två punkter äro dock förtjänta af någon uppmärksamhet: 1) den religionsfilosofiska värderingen; 2) den synagogala liturgiens ställning till offret.

1) Det är väl en reflex af sorgen öfver templets förstöring, som gör sig förnummen i åtskilliga rabbinska utsagor om tillståndet i världen före templets förstöring. Flera ofvan anförda ställen visste ju berätta, hur tillståndet i världen *efter* förstöringen i många afseenden försämrats: »sedan templet förstördes, o. s. v.» På samma sätt heter det nu: »Innan templet var uppbyggt o. s. v.» Utgångspunkten för denna spekulatio n är Schime'on ha-Sadiks ord: »På tre ting hvilar världen, på lagen, *torah*, på gudstjänsten (= offertjänsten), *'abodah*, och på kärlekens gärningar, *gemilut chasadim*, *m. Abot*, I 2, GBT VII 1151, jfr *j. Ta'anit* IV 2, WJT 153, *mdr. Bemidbar r. 12*, WBR V 293 f. Enligt R. Jehoschu'a i R. Schime'on b. Jochais namn (b. II) sviktade världen, så länge templet icke var byggt, först därefter fick den stadga, *Pesikta R. K.* 1, WBR VI 7. I *mdr. Bemidbar r. 12*, WBR V 294 (R. Schemuel b. Nachman, m. III), BAPA I 494, fullföljes tanken: före templets uppbyggande var världen som en stol med två fötter (*torah* och *gemilut chasadim*), därefter fick den den tredje foten (*'abodah*), och stod genast fast.

Schime'on ha-Sadiks sats omgestaltas i två riktningar: enligt R. Schime'on b. Gamaliel (m. II) är världen grundad på rätten, sanningen och friden, *m. Abot* I 18, GBT VII 1153,

BAT II 327 f., enligt R. Ja'akob b. Acha i R. Jose's namn är däremot världen grundad endast på offer, j. *Ta'anit* IV 2, WJT 153, *mdr. Bemidbar* r. 12, WBR V 293 f.

Några dröja gärna vid tanken på den gamla goda tiden, då offertjänsten ägde bestånd och meddelade den vissa förlåtelsen, *mdr. Tehillim* 48 3, Wünsche I 297, (R. Jischak s. III), BAPA II 231; *Pesikta R. K.* 5, 6, 15. WBR VI 68, 76, 115 f., *mdr. Bemidbar* r. 21, WBR V 519, *mdr. Schir ha-schirim* 19, WBR I 40 f. (R. Jehndah b. R. Schime'on, b IV), BAPA III 189¹⁾.

R. Assi (b. IV) tillskrifver offren ett särskildt stort värde. Om barnen, som begynna sitt torah-studium med offerlagarne i Leviticus, säger han: »De rena må komma och sysselsätta sig med det rena», *Pesikta R. K.* 6, WBR VI 76, *mdr. Wajikra* r. 7, WBR IV 49, BAPA III 169, jfr 168. Enligt R. Schemuel b. Abba längtade Gud att bo bland sina skapade varelser, men shekinah hvilade först på templet. Då furstarne kommo för att offra, sade Gud: »Det må nu heta, att världen blifvit skapad på denna dag». *mdr. Bemidbar* r. 13, WBR V 351 f., jfr *mdr. Bereschit* r. 3, WBR II 314.

Den kritiska strömningen går emellertid jämsides med den positiva värderingen.

R. Simon b. Azzai (b II) betonar, att det är af föga vikt, om en människa offrar mycket eller litet, — hufvudsaken är, att hennes hjärta är riktadt mot hennes Fader i himmelen. Gud behöfver icke offren, — de frambäras blott för människornas egen skull, b. *Menachot* 110 a, GBT VIII 800, b. *Schebu'ot* 15 a, GBT VII 652, BAT I² 420.

I spisofferslagen, Lev. 21 betecknas den offrande med »själ», *nefesch*. Enligt R. Jischak innebär detta, att Gud betraktar den fattige — ty spisoffret var anordnad som en lindring för dem, som ej hade råd till djuroffer — Gud betraktar den fattige, så som om han hade framburit sig själf, sin egen själ, b. *Menachot* 104 b, GBT VIII 777, *mdr. Wajikra* r. 3, WBR IV 22, *mdr. Tehillim* 22 25, Wünsche I 208.

Enligt R. Jochanan (m III) hörde Mose tre ord ur All-

¹⁾ Det första stället har jag ofvan anført å sid. 144, de andra å sid. 112.

maktens mun, hvaröfver han blef förskräckt; det var buden om helgedomen, om offren och om lösepänningen. *Mose menar, att det vid hvart och ett af dessa bud måste blifva fråga om oerhörda kvantiteter. Men Gud lugnar honom: 'boningen' skall blott vara den alnmätta stiftshyddan, offren de två lammen dagligen, lösepänningen den halfva sikeln; *Pesikta R. K.* 2, WBR VI 20 f., *mdr. Bemidbar r.* V 275 f., *mdr. Tehillim* 91 1, Wunsche II 67, BAPA I 324. Offret är en symbol, dess grund är den gudomliga befallningen ¹⁾. Enligt R. Chija b. Abba (s III) har Gud påbjudit offren blott för att öka Israels förtjänst, och alldeles icke för att de skulle komma Gud till godo, *Tanchuma Emor.* 20, BAPA II 185.

R. Lewi (s III) är den förste (efter profeterna, som uttalat den tanken, att offret är en beståndsdel af den traditionella religionen, en eftergift för folkets böjelser för att förebygga afgudatjänst, men icke en nödvändig och ursprunglig beståndsdel i Israels religion:

»R. Pinchas anförde i R. Lewis namn: Liksom en konungason, som var mycket öfvermodig och van att äta kött af stupade och rifna djur; då befallde konungen: Han skall städse äta vid mitt bord, så skall han af sig själf bortlägga sin ovana. Så bragte ock israeliterna, emedan de i Egypten voro hängifna åt afgudatjänst, sina offer åt skogsdemonerna. — — — De framburo ock sina offer på förbjuden höjd, och det kom straff öfver dem. Då sade Gud: De skola frambära sina offer på hvarje tid i församlingstältet inför mig; därigenom blifva de afskiljda och räddade från afgudatjänst, såsom det heter: En hvar af Israels hus». *mdr. Wajikra r.* 22, WBR IV 150 f., BAPA II 316.

Utomordentligt betecknande är *Maimonides'* (Moses ben Maimon, 1135—1204) ståndpunkt.

I allmänhet betraktades forskningen efter lagbudens förnuftsgrunder såsom farlig och otillåtlig. Det var nog, att Gud hade befallt, och var då dåraktig förvetenhet att fråga hvarför. I sin religionsfilosofi, *Moreh Nebukinn*, d. ä. »de förvillades ledare», undersöker emellertid Maimonides dessa grunder. Han indelar buden från synpunkten af deras större eller mindre betydelse i 14 klasser; — till den 11 klassen höra offerlagarne. Med hänsyn till deras grund indelar han dem i *mischpatim*, »rät-

¹⁾ Se ofvan sid. 113 f.

ter», med tydligt angifven förnuftsgrund, och *chukkim*, »stadgar», hvilkas grund icke är tydlig. Beträffande de sistnämnda, till hvilka offerlagarne höra, omtalar han i skärpt form R. Lewis tanke. Offren måste betraktas som en del af de hedniska granarnes religion. I Sabiernas gamla skrifter har han funnit värdefulla bidrag till kännedomen härom. »Maimonides går så långt, att han antager, att man som en eftergift åt folket från den hedniska kulturen lånat offret, helgedomen, altaret och prästerna, alltså de påbjudna gudstjänstformerna. Det var former, med hvilka folket var förtroget och som icke kunde åsidosättas». (HAMBURGER KE, suppl. 6, sid. 97.)

I sin lagkodex, *Jad ha-chazakah*, »den starka handen», vill han däremot icke veta af, att omnämmandet af offertjänsten försvinner ur synagogans gudstjänst. Det är en motsägelse till den förra frisinade uppfattningen. »Vi kunna icke förklara denna motsägelse på annat sätt, än att han på det förra stället har uttalat sin egen mening som religionsfilosof, men i sin lagkodex objektivt angifver summan af den talmudiska halakan». (HAMBURGER RE, suppl. 3, sid. 105). Maimonides intar alltså samma ställning till offret, som vi ofvan sågo R. Jochanan b. Zakkai intaga i en liknande fråga, och som utan tvifvel är typisk för den rabbinska judendomen.

För att anföra ännu några medeltida namn — *Nachmanides* förkastar Maimonides' religionshistoriska syn på offren, och vill återföra dem till en moralisk-psykologisk symbolism. *Abra-vanel* återgår till Maimonides' ståndpunkt¹⁾. *Kimchi*, den lärde exegeten, uttalar en uppfattning om offren, som betygar, att de icke äro nödvändiga. Han påvisar, att det heter i offerlagarne icke: *jakribu*, de skola offra, utan: *adam ki jakrib*, om en människa offerar, — alltså icke en ovilkorlig befallning²⁾.

Söker man så att få en helhetsbild af den moderna judendomens åskådning, visar det sig måhända, trots all olikhet för öfrigt, att ett gemensamt är medvetandet, »att blodiga offer äro stridande mot moderna religiösa idéer».

Men den principiella motiveringen för denna åskådning är så ytterst olika, att man blir tveksam om, hvad som är den drif-

¹⁾ Se *Jew. Enc.* X 627 f.

²⁾ Se *Jew. Enc.* X 628.

vande kraften. För den ene är judendomen icke lära, utan lag. För den andre är det tvärtom. Den ene erkänner Pentateukens lagar såsom direkta uppenbarelser från Gud till Mose och medelbart till det judiska folket. Andra betrakta dessa lagar från den historiska kritikens synpunkt. En tredje ser i en sådan kritik en fara för judendomen. De ytterligt gående förkasta allt hvad Talmud heter, medan eljest liberala judar af olika schatteringar sammansluta sig för att bekämpa denna ojudiska villfarelse ¹⁾.

Det har sagts, att reformjudendomen skiljer sig från den ortodoxa judendomen genom en olika uppfattning af Israels framtid, Israels bestämmelse ²⁾. Det har också sagts, att striden mellan dessa två hufvudriktningar inom judendomen utkämpas först och främst på liturgins område ³⁾. Det första omdömet synes gripa fast i själfva tvistefrågans kärnpunkt. Det andra synes mera angifva det område, hvarpå striden rör sig. A priori kunde det senare synas likgiltigt, men så är det icke. Mendelssohns ⁴⁾ ord om judendomens väsen innesluta något obestridligt sant. »Unter allen Vorschriften und Verordnungen des mosaischen Gesetzes lautet kein einziges: Du sollst glauben oder nicht glauben; sondern alle heissen: Du sollst thun oder nicht thun! Dem Glauben wird nicht befohlen; denn der nimmt keine anderen Befehle an, als die den Weg der Ueberzeugung zu ihm kommen» ⁵⁾. — Dessa ord må hafva blifvit bestridda, men ett bevis för deras riktighet är det sakförhållandet, att det, som går under namn af reformjudendom i motsats till den ortodoxa judendomen, har koncentrerat sina ansträngningar till kulturen, till synagogans gudstjänst, och striden rör måhända mest det som skall finnas däri och det som icke skall finnas.

2.) Den synagogala liturgin och offret.

I sorgen öfver templets förstöring, längtan efter tempelkultens återställande och tanken på ersättning för offret sågs den talmudiska tidsålderns ställning till offret afspeglad — dock med

¹⁾ Se Jew. Enc. X 347 ff. OESTERLEY-Box Rel. and Worship 130 ff.

²⁾ Hirsch i Jew. Enc. X 347 f.

³⁾ Blau i Jew. Enc. VIII 140.

⁴⁾ Biografi i Jew. Enc. VIII 479 ff.

⁵⁾ Jerusalem, zweiter Abschnitt, S. 53 f.

reservation beträffande de två förstnämnda. Den under medeltiden allt rikare utbildade synagogala liturgien erbjuder i detta hänseende intet nytt. Den enda förändringen att anteckna är, att tanken på ersättning för offret vuxit sig fullkomligt fast. Det är helt naturligt, att så måste vara förhållandet. Ty att ett förbund består mellan Israel och dess Gud, är grundförutsättningen för och grundtanken i judendomens religiösa lif.

Tanken på ersättningsmedel för offret är utformad efter kända bibliska och talmudiska motiv.

Det som härvid mest träder i förgrunden är Isaks offerande på Moria berg, 'akedah¹⁾). Man behöfver icke läsa många sidor i en Machzor för att finna det omnämndt. Det är heller icke så underligt, om det ständigt återkommer. »Om det finns en skala af lidande, så har Israel uppnått den högsta punkten»²⁾. Så skedde det under medeltidens judeförföljelser, att fäder dödade sina barn hellre än att se dem tvångs- eller kanske rättare våldkristnade. I en selicha³⁾ från 12 årh. af Eli'ezer b. Natan från Mainz förbindes tanken på Isaks offerande med dessa frivilliga offer.

»Der Eid, dem Abraham geschworen,	Sie erboten sich zu sterben, Gross
Ging seinen Kindern nie verloren:	und Klein,
Des Vaters Opferbereitschaft	Und wurden regelrecht Dir darge-
Gab Festigkeit Göttlicher Freundschaft,	bracht:
Aus Sündenschuld,	Uebrig blieb Keiner über die Nacht,
Aus Stürmen von Strafen,	Das Fett ging auf in Flammen
In Gottes Huld	Vom Geschlachteten und Schlachten-
Sie fanden einen Hafen.	den zusammen.
Wenn noch die Stärke	Solche Altargaben müssen Gnade fin-
Des einen Opfers wir erfahren:	den
Werden, ach, die vielen Opferwerke	Und dein 'Ich vergebe' Flehenden
Aus den beiden blutigen Jahren	verkünden.» ⁴⁾
Uns für Vergehen keine Sühne sein?	

I en morgonbön på nyårsfestens 2. dag heter det om Isaks offerande, att »Abraham tog knifven — — för att liksom en öf-

¹⁾ Se PERLES Das Gebet im Judentum 17.

²⁾ ZUNZ Synagogale Poesie des Mittelalters 9; se därst. ff.

³⁾ = botbön, se vidare PERLES a. a. 16.

⁴⁾ ZUNZ a. a. 246 f.; jfr andra i samma arbete anförda, t. ex. sid. 169, 205 f., 210, 248, 291 f., 322, 326, 330.

verstepräst frambära ett välbehagligt offer». *Machsor*, Heidenheim V 133.

Ett motiv, som likaledes har sin rot i den sinliga betraktelsen af offret såsom kött och blod, är uppfattningen af fastan såsom förminskande af människans kött och blod och alltså en motsvarighet till det offrade djurets ¹⁾. Så heter det i morgonbön på nyårsfesten, *Machsor* Heid. IV 125, V 139; i minchah-bön på försoningsdagen, *Machsor* Letteris II 458 musaf-bön på försoningsdagen, Letteris II 410; likaledes en selicha af David b. Kalonymos, anförd hos Zunz a. a. 270.

Oftare förekommer tanken på bönen, andakten som ersättning för offret ²⁾. Så i morgonbön på nyårsfesten, *Machsor*, Heid. IV 99, V 91, 99, 113; musaf-bön på nyårsfesten, därst. IV 250, 269; morgonbön på försoningsdagen, *Machsor*. Letteris II 205 f., 209, 286 f.; musaf-bön på samma dag, Letteris II 332, 340, 393, 409; minchah-bön på samma dag, Letteris II 446, 457 ff.; morgonbön på löfhyddohögtidens 2. dag, Letteris III 169.

Tanken på torah, närmare bestämdt offer-torah, som ersättning förekommer äfven ³⁾. Så heter det i morgonbön på nyårsfesten, — *Machsor*, Heid. V 63 — Gud lät Israel veta, att sysselsättningen med läran om offer vore honom välbehagligare än offer.

I ett märkligt ställe — musaf-bön på försoningsdagen, *Machsor*, Letteris II 459, heter det: »detta är lagen för offret!» Så börja ju i Leviticus de olika styckena af offerlagen, men diktarens afsikt torde vara att göra en djärf syntes af det föregående, där det heter: »Du har välbehag till den botfärdige, som omvänder sig med ångerfullt hjärta, må han frambära många eller få offer, blott det sker med andäktigt sinne» ⁴⁾. Efter det bibliska föredömet, Ps. 51 19, betraktas också hjärtats bot som offer: morgonbön på försoningsdagen. *Machsor*, Letteris II 201 f., minchah-bön på samma dag, Letteris II 466, slutbön på samma dag, Letteris II 481. Likaledes i åtskilliga *seli-*

¹⁾ Se ofvan sid. 216.

²⁾ Se ofvan sid. 189 ff.

³⁾ Se ofvan sid. 195 ff.

⁴⁾ Jfr ofvan sid. 222.

chot: af Benjamin b. Serach, Zunz 177, Samuel b. Jehuda, Zunz 210, Meir b. Baruch, Zunz 313.

Sorgen öfver förstöringen kommer också fram. Men är det icke snarare sorg öfver ett lefva liksom i landsflykt, i out-härdliga förhållanden? ¹⁾ Det finns flera ställen, som omnämna förlusten af offren, men de äro fullkomligt genomträngda af tanken, att det finns en ersättning för offret, att förbundet med förlåtelse och nåd ändock varar.

»När du ännu i Jerusalem hade ditt tempel, då försonade prästernas offertjänst alla dina bekännares synder. Men då de nu lefva, förskingrade i världen, utan hem, offra de åt dig sitt förkrossade sinne, sitt brutna hjärta. Detta må du nu, o Herre, i välbehag upptaga, likt brännoffret på altaret.» — Ur morgonbön på försoningsdagen. *Machsor*, Letteris II 201 f.

»När ännu altare och helgedom voro på ort och ställe, då blefvo vi försonade genom dessa medelst lott bestämda getabockar. Men nu, för våra synder hafva vi hvarken brännoffer eller offergåfva, om den Eviges vrede upplågade för att förrinta oss. Böner är det blott som ditt folk har att bära fram.» — Ur *minchah*-bön på försoningsdagen, *Machsor*, Letteris II 459.

»Fordom hade jag många medel att blidka Gud. Jag lät spisoffer gå före, lät röka i Hans tempel nardus och många specerier, bestänkte hans altare med offerblod, gjorde af fett en välbehaglig doft och lade på hans bord skådebröd till åminnelse. Men nu, förlustig allt detta, står jag som en tom kruka på glöd. — Du har lofvat mig att icke låta mig gå under, och detta löfte bringar jag nu i åtanke. På Dig allena, Gud, förtröstar jag, icke på de fromma, som nu hvila i grafven, blott Ditt namn förblifver i evighet i åminnelse. De stödde mig väl, men Din barmhärtighet var det som jag sökte. Hade den icke varit, skulle det för längesedan hafva varit ute med mig.» — Ur *musaf*-bön på nyårsfesten, 2. dagen, *Machsor*, Heidenh. V 242 f.

I den berömda lofsången' *Schir ha-jichud* heter det efter Letteris' öfversättning, *Machsor* VI 82.

»Ach wer vermochte anzubeten dich, bei des Heiligtums Ruinen.
Und ohne Opfer, ohne Gabe, ach, ohne Heimat, ohne Frieden?
Wo all das Wasser, wegzuspülen das Arge vom entweihten Boden? —
Doch mir ist noch ein Trost geblieben: dein Heilig Wort will ich verkünden;
Da heisst es: »Nicht um mir zu opfern, will ich dich laden, dich ermahnen
Hab' euren Ahnen ich geboten, die Opferschuld mir abzutragen?»

¹⁾ Se ofvan sid. 167.

War stets ja mein Verlangen, in Demuth, Ehrfurcht, mir zu dienen!
 Mich freudig, heiter anzubeten; gehorchen mir ist mehr als Opfer!
 Die reinste Gab' — ein reines Herz, ein treues reuiges Gemüth." —
 Ja, du verlangst nicht Opfergaben, von Sündenlast beschwerte Stiere,
 Mein Herz erbau' ich zum Altar, zu opfern dir die schnöde Lust,
 Und die befleckende Begierde, den ungestümen Drang zum Bösen.
 Der eignen Brust gelöste Theile sind des Altares milde Opfer,
 Und verkünd' ich deine Wunder, den Lobgesang mit lauter Stimme.»

I en selichah af Meir b. Isaac, som ZUNZ anför (s. 184) heter det:

»Jetzo ohne Gemächer und Hallen, Ohne Opfer, die meinem Gott gefallen; Dahin das Blech, Das des Priesters Stirn krönte, Dahin der Gewänderschmuck, Der meine Schuld versöhnte, Eingestürzt das Heiligthum, Das Allerheiligste versunken: — — Ha, ich taumele wie betrunken.	Dass so furchtbar Du gezüchtigt hast! — Doch Du hast gelehrt Und es ist aufgeschrieben: Den Bussfertigen Versöhnung wird gewahrt; Auch der Tag ist uns geblieben, An dem Verzeihung wird begehrt.»
---	---

Detta sista ställe afslutas med ett uttalande af förhoppningen, att palatset, templet, skall åter uppstå ur sin aska. Längtan och förhoppningen härom kommer också fram i de synagogala bönerna. Så kommer i en musaf-bön på försoningsdagen, som föregås af en beskrifning af tempeltjänstens härlighet efter Sira-cidens mönster ¹⁾, och afslutas af en skildring af de olyckor, som inträffat efter templets förstöring ²⁾, följande utrop: »Hell det öga, som såg all gudstjänstens härlighet i Sions tempel. I det vi blott omnämna det, gripes vår själ af längtan och beklämning o. s. v.» — *Machsor*, Letteris II 386.

Förväntningen om tempelkultens återupprättande har också sin plats i de fastställda bönerna. Särskildt är det två böner som ständigt återkomma i det judiska böneformuläret: *Reseh* och *Jehi rason*.

»Må dock du, o Herre, vår Gud, finna välbehag i ditt folk Israel och dess böner. Må du åter införa gudstjänsten i den innersta helgedomen af ditt hus och i nåd och kärlek mottaga Israels eldsoffer och dess böner, och låt ditt folk Israels gudstjänst städse vara dig välbehaglig.» *Reseh*, WOLFF *Tephilath Israel* 123 m. fl.

¹⁾ se ofvan sid. 85 f.

²⁾ se ofvan sid. 165.

»O måtte det dock behaga dig, o Herre, vår Gud och våra fäders Gud, att templet må uppbyggas med hast och i våra dagar, och din lag blifva vår lott. Då vilja vi tjäna dig där i gudsfruktan som fordom, och Judas och Jerusalems offer skola då åter som fordom vara dig till välbehag.» *Jehi rason*, WOLFF a. a.² 71 m. fl.

Vidare i musaf-bönerna, den på sabbaten¹⁾, och den vid de tre festerna.

»Gif, att det må vara din vilja, o Herre, vår Gud och våra fäders Gud, att du i fröjd må föra oss till vårt land och åter plantera oss inom våra gränser. Där vilja vi bereda dig våra skyldiga offer, de ständiga offren efter deras ordning och musaf-offren, som de äro föreskrifna.» WOLFF a. a.² 194 f.

»Men för våra synders skull blefvo vi landsflyktiga och förda långt bort från vårt fädernesland, och vi kunna ej vandra upp för att visa oss och böja oss för dig och bereda våra skyldiga offer i ditt utvalda hus, det stora och heliga hus, som bär ditt namn, förmedelst den hand, som blef utsträckt mot din helgedom. O gif, att det må vara din vilja, Herre vår Gud och våra fäders Gud, Du barmhärtige Konung, att åter förbarma dig öfver oss och din helgedom, att du med hast ville uppbygga den och låta dess härlighet blifva stor. Vår Fader, vår Konung, låt ditt rikes härlighet hastigt uppenbaras för oss; ja, visa dig i din glans och din höghet för oss, att alla lefvande må se det. För våra förskingrade tillsamman från folken, ja, samla Du våra förskingrade från jordens skilda hörn och för oss i fröjd till Sion, din stad, och i glädje till Jerusalem, din helgedom, att vi där må bereda dig våra pliktskyldiga offer, de ständiga efter anordning och musaf-offren efter föreskrift.» WOLFF a. a.² 310 f.

Det är i dessa böner, som motsatsen mellan den ortodoxa, rabbinska judendomen och den reformvänliga kommer fram. Är återförandet till Palestina, templets uppbyggande och offertjänstens återställande judendomens mål eller icke? Men det är, som jag ofvan (sid. 186 f.) anför, en motsats endast till skenet, såsom framför allt den ortodoxa judendomens förkastelse af sionismen visar.

I bönböcker, som utgå från en konsekvent reformjudisk

¹⁾ När sabbat och nymånadsdag sammanfalla, läses: — »Emedan vi och våra fäder syndade emot dig, blef vår stad ödelagd, och vår helgedom blef till en grushög, vår ära försvann och härligheten blef borttagen från vårt lifs hus. Så kunna vi då icke mer göra vår skyldighet i ditt utvalda hus, öfver hvilket ditt namn nämndes, medelst den hand, som utsträcktes mot din helgedom. Gif o. s. v.» WOLFF a. a.² 194 f.

åskådning, äro också dessa böner borttagna eller förändrade. Den första bönboken af detta slag var den nya Hamburger-församlingens, 1818. Det (ortodoxa) hamburgska rabbinatet förbjöd emellertid bokens användande. En annan, mera konservativ upplaga, utgafs 1841, men med samma påföljd ¹⁾. Den reformvänliga riktningen hade därmed slagit in på kompromissens väg. Så uttalade sig den andra (reform-)rabbinska konferensen i Frankfurt a/M, juli 1845, för afskaffande af bönen om återvändande till Palestina och återställelse af det judiska samfundet. Men det oaktadt beslöts, att musaf-bönerna skulle bibehållas, dock under uttryckligt betonande, att den sedvanliga bönen för återställandet af offren skulle förändras till att blifva endast ett omnämnande af offren såsom en historisk erinring ²⁾. GEIGER, en ledare för reformrörelsen ³⁾, utgaf 1854 en bönbok, som betecknats som en reaktion mot Hamburger-församlingens första ⁴⁾.

Mest framgång synes reformjudendomen hafva vunnit i Förenta Staterna ⁵⁾. De rabbinska konferenser, som där hållits och hållas, i Philadelphia 1869, Pittsburg 1885, och den från 1889 årligen återkommande »Central Conference of American Rabbis», hafva visat en afgjort reformvänlig tendens. Och de amerikanska bönböckerna hafva gått i samma riktning. I EINHORN'S ⁶⁾ bönbok, 1858, och i den nu mest spridda, »The Union Prayer-Book for Jewish Worship» (Cincinnati 1895), äro musaf-bönerna uteslutna ⁷⁾.

Det är inte alltid, som protokollförda akter lämna tillräcklig upplysning om verkligheten. Det är inte allt, som kan åtkommas medelst analys och statistik. Därför vore det förklarligt, om en viss tveksamhet gjorde sig gällande inför det afgörande slutomdömet om det israelitiska offrets upplösning. Men af allt att döma synes den nutida judendomens ställning till

¹⁾ Se Jew. Enc. X 178.

²⁾ Se Jew. Enc. IV 212 f.

³⁾ Biografi i Jew. Enc. V 584 ff.

⁴⁾ Jew. Enc. X 178 f.

⁵⁾ Se Jew. Enc. X 358.

⁶⁾ Biografi i Jew. Enc. V 78 f.

⁷⁾ Se Jew. Enc. X 180, 351.

offertanken vara denna, att offren tillhöra en förgången tid, och att, äfven om de omnämnas, det sker för att bevara sambandet med det förflutna. Offren tillhöra icke judendomens väsen, hvilket, om jag skall våga en definition, är å ena sidan förbundet med fädernas Gud, å andra sidan det förpliktande medvetandet att lefva i detta förbund och att förkunna för de andra Guds, den Endes, höghet.

ZANGWILL, sionisten, och än mer den öfverträffade skildraren af Ghettons folk har på ett ställe ¹⁾ tecknat bilden af en judisk-engelsk industribaron, som vid en middag för icke enbart trosförvanter icke undandrager sig att påsätta bönemössan och bedja den hebreiska bordsbönen. Den sionistiske konstnär, som är med, blir mäktigt gripen. Han ser framför sig en palestinensisk patriark, en Rembrandtfigur. Och det för honom underbara når sin höjdpunkt, då han hör dessa bordsbönens ord: *Och återuppbygg Jerusalem, den heliga staden, med hast och i våra dagar.* — Men den palestinensiske patriarken förvandlas mycket snart till den praktiske britten, som icke har något som helst sinne för fantastiska projekt. — "Jag vill hellre krossa min dotters hjärta, än se henne gift med en sionist."

Samme fine tecknare har på ett annat ställe ²⁾ målat en annan bild, den unge judiske skeptikern, 'den modernaste bland de moderna', men likväl 'gudinficerad', som kommer till fädernehemmet i 'vattnens stad', utan att veta, att det är påskafton. Han sitter med i kretsen kring bordet, men endast för att få yttermera inskräppt, att han öfvergifvit sin barndoms tro, att de gamla bruken icke längre ha någon mening för honom. Han glider ut ur huset och söker döden i vattnet. Men den judiska egenarten var för mäktig, och den döende judens odödliga hebreiska ord bröto sig fram till hans rosslande strupe: *Hör, o Israel, Herren vår Gud, Herren är En.*

¹⁾ Från Ghetton [Ghetto Comedies] 107 ff.

²⁾ Ghettons drömmare [Dreamers of the Ghetto] II 239 ff.

8. Religionshistoriskt besläktade företeelser. Afslutning.

*Den indiska religionen*¹⁾ är offerreligionen framför alla andra. I dess historia äro också vägar att påvisa, liknande dem vi nyss ha befarit.

I Vedas religion har offret en oerhörd betydelse. Det är den axel, omkring hvilken allt vänder sig. Gudarne själfva äro beroende af offret. Brahmanen, offerprästen, har därför makt såsom ingen, och hans makt grundar sig på vetande, vetande om ritualets former och formler, och detta vetande fördjupas till spekulativt tänkande. Studiet af Veda betraktas som offer.

Men spekulationen löser sig från offret och från Veda *Upanishaderna* äro uttryck för den spekulativa fromheten, där det gäller att fatta identiteten mellan *atman* och *brahman*, mellan jaget och världssjälén. Där göres en skilnad mellan den lägre och den högre fromheten, — offret hör till den lägre — *karmamarga*: gärningarnes (inber. offrets) väg, och *jinana-marga*, vetandets väg. I dessa två punkter: Vedastudium såsom offer, och vetandets väg större än gärningarnes, är man berättigad att se en motsvarighet till den judiska skriftfromhetens öfvervikt öfver offret.

DEUSSEN betonar (a. a. 57 f.) frånvaron i *Upanishaderna* af polemik emot det brahmaniska offerritualet. Det omtydes

¹⁾ Jfr SÖDERBLOM i *Främmande religionsurkunder* I 12 ff., Lehmann hos CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, *Relig. gesch.*² II 32 ff., DEUSSEN *Allg. Gesch. d. Philosophie* I 2, 55 ff.

hellre kosmologiskt och psykologiskt. Han anför vidare, hur i de senare Upanishaderna det blir en vänligare stämning mot offerkulten. Något liknande skedde också i Israels religion, där den efterprofetiska, andliga offeruppfattningen afhöll sig från polemik.

Polemik mot offret] är öfverhufvud icke-Indiens sak. Ett klassiskt exempel härpå är Buddhas svar på en brahmans fråga om det rätta offret. Man må offra på vanligt sätt, ehuru under etiska betingelser, men det finnes offer, högre än de vanliga, högre och högre, och det högsta offret är medvetandet att icke återvända till denna värld ¹⁾.

Mazda-religionen ²⁾ företer flera likheter med Israels religion. Den börjar som en profetisk, men slutar som en lagisk, en observansreligion. Likhet förefinnes också däri, att Zarathustra såsom Israels profeter förkastar offret, nämligen det viktigaste, det blodiga offret. Och parsismens intensiva renhetskult har en god motsvarighet i fariséernas 'mania purifica' och den judiska observansfromhetens undanträngande af offret.

Men Zarathustras profetiska kamp mot det blodiga offret rör sig icke på samma plan som Israels profeter, ehuru de synas utföra detsamma. Och ställer man in det radikala förkastandet af offret i ett större sammanhang, medtar man *de grekiska filosofernas* bekämpande af offret, visar det sig, att Israels profeter i grunden stå ensamma, för sig.

Man har sagt, att Zarathustras reform var »en landtbruksreform». Så låge det närmast tillhands att tänka på ekonomiska motiv. Men, bortsedt därifrån, att Mazda-religionen är en nytans och arbetets religion, och att således ekonomiska, etiska och religiösa motiv äro delvis identiska, är Zarathustras ståndpunkt icke den ekonomiska. »Boskapssjälens klagan» ³⁾ är det betecknande namnet på en del af den första gatha'n. Tanken på boskapen står i förgrunden — skonsamhet mot den, vård om den!

Samma tanke kommer fram hos vissa grekiska filosofer,

¹⁾ Se OLDENBERG Buddha⁴ 195 f., jfr SÖDERBLOM i Främm. Rel.-urk. I 116 ff.

²⁾ LEHMANN Zarathustra, densamme i Chantepie de la Saussaye a. a.³ II 162 ff.

³⁾ Öfversatt af SÖDERBLOM i Främmande Religionsurkunder II 2, 692 ff.

hos Empedokles och hos pythagoréerna. Det är orätt, det är en styggelse att döda lefvande varelser ¹⁾. En annan väg har — tidigare — Heraklit beträdd. Han ser offrandet och reningarne genom offerblod såsom absurda ²⁾. Men Theophrast, Aristoteles' lärjunge, synes uttala samma tanke som Israels profeter: offren äro ovärdiga som medel för gudsdyrkan ³⁾. Och dock är det icke detsamma de säga. Filosofer och profeter gå i allmänhet icke samma banor.

»Hvad skall jag med edra offers mängd? säger Jahweh. — — I oxars och bockars blod har jag intet behag» — — — »Så säger Jahweh Sebaot, Israels Gud: Läggen edra brännoffer till edra slaktoffer och äten kött! Ty på den dagen, då jag förde edra fäder ut ur Egyptens land, sade eller bjöd jag dem intet om brännoffer och slaktoffer.» — —

Så stå de där, tidigt i Israels religion, förbudande offret i Jahwehs namn, just därför, att de förkunna hans höghet.

Men det visade sig ogörligt att längre framtränga på den linjen. Framryckningen sker därför på en annan, som dessutom erbjuder tryggadt återtåg. En annan fromhet tar makten, och den antingen förklarar sig själf vara det rätta offret, eller ock erkänner den stillatigande det konkreta offret, för att dock gå förbi det, gå sin egen väg.

Vi ha följt offrets upplösning på ett område i religionshistorien och ha tyckt oss finna, huru det, redan tidigt utsatt för angrepp, blef allt svagare och maktlösare, och till sist föll för ett hugg liksom ett vissnadt träd.

Men är det icke egendomligt, och ett bevis på den makt, som det ägt, att, när vi, nutidens människor, stå inför livets hemlighet, och drifvas — inifrån — att uttrycka våra tankar och känslor, då blir ordet offer det, som vi gripa efter och — som griper mest? Smärtsamma viljebeslut med kval och ångest, då man själf måste offra det dyrbara. Medlidande och deltagande, framprässande rop om rättfärdighet för dem, som

¹⁾ Se DECHARME *La critique des traditions religieuses* 62, 368 f.

²⁾ Därst. 54.

³⁾ Därst. 241 f.

offras och gå under i lifvets strid. Beundran och tillbedjan för dem, som offra sig själf för andra, frivilligt. »Världen är byggd på offer», sade en rabbin. Det skulle äfven en nutidsmänniska kunna erkänna. Kanske att tonvikten då lades mindre på offer-smärtan, än på offerglädjen, — så som den kristna religionens stiftare har uttalat det: *Människosonen har icke kommit för att låta tjäna sig, utan för att tjäna och gifva sitt lif till lösen för många.*

Rättelser.

- Sid. 8, rad 3 ofvanfrån, läs: יהוה, ej: יהוה
- 9 • 3 • läs: beskrifning, ej: beskifning.
- 20 • 1 • läs: מלמדה, ej: מלמד
- 22 • 9 • läs: פני יהרה, ej: פנו יהרה
- 25, not, rad 5 nedifrån, läs f. Kr. ej: j. Kr.
- 37, not, • 2 • läs (Encycl. Britann): XXIII, ej: XXXIII.
- 39, rad 17 ofvanfrån, läs: יהוה שמה, ej: יהוה שמח
- 51 • 1 nedifrån: citationstecken framför: V. 3.
- 57, not, rad 7 nedifrån ha bokstäfver utfallit; läsningen bör vara: (en stor) plats åt (det etiska).
- 60, rad 5 nedifrån utgår: bl. a.
- 60, not, rad 5 nedifrån; mellan 18 f. (s.) Zimmern inskjutes tankstreck.
- 63, rad 16 nedifr. läs: 20,25 f., 31, ej: 20,25 f., 31.
- 63 • 8 • läs: substitution, ej: substitution.
- 85 • 9 • läs: öfversteprästen, ej: offerprästen.
- 86 • 5 • läs: Lk, ej Sk.
- 97 • 5 • läs: vore, ej var.
- 110 • 14 • läs: de, ej det.
- 110, not 2, läs: GRÄTZ, ej GRÄTZ.
- 112, rad 2 nedifr. läs: כבשים ej: כבשים
- 112 • 1 • läs: כבש, ej: כבש
- 120 • 20 • läs: offer, ej: eroff.
- 121 • 2 • läs: gemaran, ej: gemarah'n.
- 123 • 9 • läs: (om 2 Mack.): 24—8, ej: 24—8.
- 128, not 5, rad 2 nedifr. läs: εἰργόμενοι, ej: εἰργόμενοι
- 137, rad 18 nedifr. läs: sacrif., ej: scrif.
- 140 • 8 ofvanfr. läs: ett argumentum e silentio.
- 141 • 15 • inskjutes: i (den palestinensiska judendomen).
- 168, not 3, rad 3 nedifr. läs: de andra ställena, ej: de ofvan anförda ställena.
- 171, not 5 utgår: b. (framför Abaije).
- 176, rad 5 nedifr. mellan offertjänsten o. uteslutet inskjutes: på annan plats.
- 191, rad 22 nedifr. läs: Chija, ej: Chijah.
- 193 • 8 ofvanfr. läs: BABA, ej: BAPA.
- 202 • 2 nedifr. läs: c:), ej: e:)
- 224 • 11 ofvanfr. läs: RE, ej: KE.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AFD. 1. Bd 5. Nr 2.

LATINSKA SKOLSÅNGER

I

SVERIGE OCH FINLAND

AF

TOBIAS NORLIND

LUND 1909

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehållsförteckning.

Skolsången i Sverige 1—45

I. Sångens betydelse vid medeltidens svenska skolor 1. Frivilliga gåfvor till kyrkor och skolor 2. Behofvet af allmänhetens understöd till skolorna under reformationstiden 2. Sången bästa medlet att förmå allmänheten att ge gåfvor 2. Konstsångens företräde 3. Skolsång vid gudstjänster, begrafningar, gästbud, bröllop, barndop, allmänna fester, furstebesök 5. Ostiatimgången 7. Försök från statsmyndigheternas sida att inskränka sockenvandringarne: under medeltiden 8, under reformationstiden 9. Gustaf II Adolfs försök att förbättra förhållandena vid sockengången 10. Sockengången under 1600-talets senare del 15. Sockenvandringarne kvarstå, trots förbud, till 1800-talets början 13. Försök från städernas sida att få bort skolgossarnes inblandelse vid fester och högtider 14. Instrumentalmusiken 14. Organisten tränger ut skolkören från kyrkosången 15. Församlingslången 15. Stadsmusikanterna upptaga skolgossarnes musik vid gästbud 16. Omkring år 1700 djäknarne ersatta af yrkesmusiker vid gudstjänster, begrafningar och gästbud 18.

II. Skolsången under medeltiden 19. Kantorn ursprungligen skolornas högste chef, sedan scholasticus. Korordningar för sången i kyrkan 19. Flerstämmig sång af skolgossar under medeltiden 21. Reformationstidens sångundervisning 22. Musikteori: Läroböcker, utländska 24, svenska 25. Enstämmig koralmusik: Recitativsången 27. Talsång som recitativformel 29. Responsorie- och antifonsången 30. Hymner och lutherska psalmer 31. Kalmarhymnerna i Västerås' bibliotek 31. Register öfver Kalmarsångerna jämte motsvarigheter i andra källor 34. Flerstämmig musik: Skolbiblioteken och musiktryck från 1500- och 1600-talen 37. Handskrifter 38. Utländska kompositörer, hvilka varit kända i Sverige under 1500- och 1600-talen 40. Musikaliska och litterära strömningar från Tyskland: Königsberg, H. Albert 41. Georg Weber 42. Hamburg: Rist och Pape 43. Musiken vid skolor utanför egentliga Sverige: Johann Valentin Meder, Reval 44. Kantat vid glädje- och tacksägelsefester i Riga öfver Karl XII:s segrar 45.

Piæ Cantiones 46—150**Tryck och handskrifter: 46—85.**

Första upplagan (1582) 46. Andra upplagan (1616) 46. Tredje upplagan (1625) 47. Jac. Finno 49. Theod. Petri Rwtha 50. Finno och Rwtha 52. Hemming Henriksson 53. Tredje upplagan 54. H. M. Fattbuur 55. M. J. Tolia 56. D. Friderici 57.

Register öfver sångerna i Piæ Cantiones 61—64.

Fjärde upplagan (1679) och Per Brahe 65. Sånger ur PC. i tryck från 1600-talet 67. Handskrifter 70. Öfversättningar till svenska 75. Register öfver svenska öfversättningarna 76. Femte upplagan (1761) 77. Sjätte upplagan (1776) 79. Bevis från Växiö och halländska städer, att PC. varit känd vid svenska skolor under 1700-talets senare del 79. Sjunde upplagan (1900) 81. PC. i 1800-talets litteratur 82.

Specialbeskrifning: 85—135.

Inledning: Hymner 85. Sequensen, tropen, cantionen 86. Vagantpoesiens förhållande till cantiondiktningen 87. Karaktäristik af cantionen 87. Tyska andliga folkvisan: Leis, Krippenlieder, Rufe, Benedicite 89. Protestantiska och katolska psalmen under reformationstiden 91. Sverige och cantiondiktningen 92. Sverige och tyska andliga visan 92. Piæ Cantiones och omändrade Mariasånger 92.

Beskrifningar af sångerna: I *Julsånger* (nr 1—35). A. Ej i utländsk källa förekommande 93. B. I utländsk källa förekommande: 1. Medeltidssånger. a, franska 98. b, tyska 99. 2. Reformationstidens sånger 106. II *Påskånger* (nr 36—47) A. Ej i utl. källa förekommande 112. B. I utl. källa förekommande: Reformationstidens sånger 114. III—VI *Pingst-sånger* (nr 48—57). A. Ej i utl. källa förekommande 117. B. I utländsk källa förekommande: 1. Medeltidssånger, franska 119. 2. Reformationstidens sånger 120. VII *Skolsånger* I (nr 58—71). A. Ej i utl. källa förekommande 121. B. I utl. källa förekommande: Medeltidssånger, franska 124. VIII—IX *Skolsånger* II (nr 72—83). Ej i utl. källa förekommande 127. XI *Historiska sånger* (nr 84—88). A. Ej i utl. källa förekommande 130. B. I utl. källa förekommande 133. XI *Vårsånger* (nr 89—91). I utl. källa förekommande: Reformationstidens sånger 133.

Öfversikt: 135—150.

Franskt inflytande på skolsångerna 135. Tyskt inflytande 137. Prag 137. Wiegenlieder och Rufe i PC. 138. Historiska sångerna och deras motsvarigheter i svenska griftnädder 138. Akrostika 140. Refräng 141. Versbyggnad, rytm och meter 143. Antika versmått i PC. 143. Griftnäddernas antika versmått 143. Rim 144. Tonarter 145. Melodiformer 146. Utländska motsvarigheter inom dryckesvisan 146. Utvecklingslinjer för folkmelodier 147. Flerstämmig musik 148.

Piæ Cantiones och skolfesterna 151—187

PC. och sockengången 151. Hänsyftningar på gåfvoupptagande i sångerna 152. Indelningen efter kyrkoårets högtider 152. Skollofven och festerna 153. Sockengångarnas antal och tider 154. Folkfesterna och de hedniska blotoffren 155. Rester af hedniska festbruk under kristen tid i Sverige 156. Folkfesten och handtverksskråna 157. Schembart-laufen, svärdsdansen och båg-dansen 158. Beskrifning af båg-dansen 159. Beskrifning af svärdsdansen 160. Svenska svärdsdanser i uppteckningar från 1600-talet 161. Jämförelser med utländska former 163. Majgrefve och vintergrefve 165.

Festerna: *Julfesten*: Lucia 167. Dramatik 168. *Påskfesten* 169. Dramatik 170. *Pingstfesten* 170. Majfesten 172. *Höstfesterna* 174. Zachæus och höstmarknaderna 174. Vänskapslag 175. Martinsfest 175. Fester för de afidna 177. Sånger om alltings förgänglighet och fåfänglighet 178. Gregoriusfesten 179. Nicolausfesten 180. Dramatik 180. Nissetron 183.

PC:s ställning till goliardpoesien 183. Spår af erotisk poesi 184. Världsliga visor i 1600-talets svenska skolor 185. Skolsångens förfall under förra hälften af 1700-talet 187.

Musikbilaga.

Litteraturförteckning.

För detta arbete ha följande *bibliotek och arkiv* anlitats:

Kungliga biblioteket, Stockholm, Musikaliska akademiens bibliotek jämte Tyska kyrkans musiksamling, numera i Musikaliska akademien, Stockholm.

Universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund.

Läroverksbiblioteken i Västerås, Växiö, Kalmar och Karlstad.

Stiftsbiblioteken i Linköping och Skara.

Domkapitlets boksamling i Visby.

Kungliga biblioteket och universitetsbiblioteket i Köpenhamn.

Kungliga biblioteket i Berlin.

Riksarkivet, kammararkivet och slottsarkivet i Stockholm.

Tryckta arbeten.

ADLER, GUIDO, Die Wiederholung und Nachahmung in der Mehrstimmigkeit, Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft II: 271—346. Lpzg 1886.

AFZELIUS se GEIJER.

Allgemeine deutsche Biographie. Lpzg 1875 ff.

ANREP, G., Svenska adelns ättartaflor I—IV. Sthm, 1858—64.

ARCADIUS, C. O., Anteckningar ur Växiö allmänna läroverks häfder till år 1724, Bil. till Redogörelse för allm. lärov. i Växiö och Vernamo 1888—89. Växiö 1889.

ARWIDSSON, A. I., Handl. till upplysning af Finlands häfder I—X. Sthm 1846—58.

—, Svenska fornsånger I—III. Sthm 1834—37 (cit. Arw.).

BECKMAN, J. W., Den nya svenska psalmboken, framställd uti försök till svensk psalmhistoria. Sthm 1845—72.

BENNDORF, KURT, Sethus Calvisius als Musiktheoretiker, Vierteljahrsschrift f. Musikwissenschaft X: 411—470. Lpzg 1894.

BERG, J. A., Förteckning öfver Göteborgs högre elementarläroverks boksamling. Göteb. 1864.

BERG, VILH., Samlingar till Göteborgs historia I. Sthm 1882.

- BERGGREEN, A. P., Melodier til Salmebog til Kirke og Hus-Andagt. 9. Udg. Kbh 1904.
- BERGSTRÖM se GEIJER.
- BERNOULLI, EDUARD, Die Choralnotenschrift. Lpzg 1898.
- BIELEFELDT, V., Melodier til Psalmebog for Kirke og Hjem. 4. Oplag. Kbh 1901.
- BLUME se DREVES.
- BOLTE, JOHANNES, Das Stammbuch Johann Valentin Meder's, Vierteljahrsschrift f. Musikwissenschaft VIII: 499—506. Lpzg 1892.
- , Nochmals Johann Valentin Meder, Vierteljahrsschrift f. Musikwissenschaft VII: 455—58. Lpzg 1891.
- BONSDORFF, CARL v., Djäknelif och djäknegång, Sv. litteratursällsk. i Finland förhandlingar och uppsatser 12: 1—39. Helsingfors 1899.
- BROLÉN, C. A., Bidrag till Västerås' läroverks historia II, Bil. till Redogörelse för allm. lärov. i Västerås 1904—05. Västerås 1905.
- BRUNUS, C. G., Nardens äldsta metropolitankyrka. Lund 1854.
- BYSTRÖM, O., Ur medeltidens kyrkosång i Sverige, Norge och Finland. Sthm 1903.
- BÄUMKER, WILH., Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen I—III. Freiburg 1886—91 (cit. B.).
- , Niederländische geistl. Lieder, Vierteljahrsschrift f. Musikwissenschaft IV: 153—254. Lpzg 1888 (cit. B. Niederl. g. L.).
- BÖHME, FRANZ M., Altdeutsches Liederbuch. Lpzg 1877 (cit. Böhme).
- , Deutscher Liederhort . . . gesammelt und erläutert von LUDWIG ERK . . . neubearbeitet und fortgesetzt von Fr. M. B. I—III. Lpzg 1893—94 (cit. Böhme Lh.).
- , Geschichte des Tanzes in Deutschland. Lpzg 1886.
- , Deutsches Kinderlied und Kinderspiel. Lpzg 1897.
- CARPELAN, T., Finsk biografisk handbok I, II. Helsingfors 1903.
- COUSSEMAKER, E. H., Scriptores de musica medii ævi. Paris 1864.
- DANIEL, H. A., Thesaurus hymnologicus. Halle 1841 ff (cit. D.).
- Diplomatarium svecanum. Sthm 1829 ff.
- DJURCLOU, G., Skolsånger och skolstryk i forna dagar, Nu I: 394—99.
- DREVES, G. M. (och CL. BLUME), Analecta hymnica medii ævi. Lpzg 1886 ff (cit. Dr.).
- DU MÉRIL, EDÉLSTAND, Poésies populaires latines du moyen âge. Paris 1847 (cit. DM.).
- EITNER, ROB., Biographisch-bibliographisches Quellen Lexikon der Musiker und Musikgelehrten. Lpzg 1900 ff.
- ELMGREN, S. G., Öfversikt af Finlands litteratur 1542—1770. Helsingfors 1861.
- EMPORAGRIUS se Handlingar rörande Sveriges historia.
- FEILBERG, H. F., Jul, Allesjælestiden, hedensk, kristen Julefest I, II. Kbh 1904.
- Finska evangelisk-lutherska kyrkans koralbok. Helsingfors 1904.
- FREYBE, A., Ostern in deutscher Sage, Sitte und Dichtung. Gütersloh 1893.
- FRIEDLÄNDER, MAX, Das deutsche Lied im 18. Jahrhundert I, II. Stuttgart u. Berlin 1902.

- FYHN, J. J., Efterretninger om Kjøbstaden Kolding. Kbhn 1848.
- GEETE, ROBERT, Jungfru Marie örtagård. Vadstenanunnornas veckoritual. Utg. af sv. fornskiftsällskapet. Sthm 1895.
- , Två svenska rimdikter från medeltiden, Sv. fornskiftsällskapets allmänna årsmöte 1902. Sthm 1902.
- GEIJER, E. G. och A. A. AFZELIUS, Svenska folkvisor. Ny uppl. utg. af R. BERGSTRÖM och L. HÖIJER. Sthm 1880.
- HÆFFNER, J. CHR. FR., Choralbok. Sthm 1808.
- , Svensk choralbok. Af kongl. psalm-kommitén gillad och antagen år 1819. Sthm 1820 (cit. Hæffner).
- , Svensk choralbok. Andra delen. Uppsala 1821.
- HALLBERG, B. VILH., Förslag till koralbok för svenska kyrkan. Norrköping 1882.
- HAMMAR, A. N., Consuetudines canonicæ capituli Lundensis. I Samlingar till Skånes historia, utg. af M. Weibull. Lund 1868—69.
- HAMMERICH, ANGUL, Studien über isländische Musik, Sammelbände der internationalen Musikgesellschaft I: 341 ff. Lpzg 1900.
- Handlingar rörande Sveriges historia. Andra serien II. Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686. Första afdelningen. I. Then swenske kyrkeordningen 1581 s. 1—180. II. Nova ordinantia ecclesiastica 1575 s. 181—351. III. Förslag till kyrkoordning från konung Gustaf II Adolfs regeringstid s. 353—561. Sthm 1872 (cit. Kyrkoordn. I).
- , Andra serien III. Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686. Andra afdelningen. I: IV. Acta om kyrkio-ordningen åhr 1650 s. 1—96. V. Then swenske kyrkioordningen . . . [biskop O. LAURELII kyrkoordningsförslag] s. 98—488 (cit. Kyrkoordn. II: 1).
- , Andra serien. Kyrkoordn. etc. Andra afdeln. II: VI Then swenske kyrkioordningen . . . [biskop E. EMPORAGRII kyrkoordningsförslag] (cit. Kyrkoordn. II: 2.).
- HENRICHSSEN, R. I. F., Odense Cathedral-Scholes Indbydelses Skrift 1871. Odense 1871.
- HERNLUND, HUGO, Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvat I. 1718—1760. Sthm 1882.
- HERTZMAN, FR., Några bidrag till Norrköpings stads historia. Norrköping 1856. Historialinnen Arkisto XIII.
- HOLBERGS Comedier.
- HYLTÉN-CAVALLIUS, G. O. och G. STEPHENS, Sveriges historiska och politiska visor. Örebro 1853 (cit. Hyltén-Cavallius).
- HYLTÉN-CAVALLIUS, G. O., Varend och virdarne. Ett försök i svensk ethnologi I, II. Sthm 1863—68.
- JOSEPHSON, J. A., Förslag till ändringar vid J. Chr. Fr. Hæffners år 1819 utgifna koralbok nr 60—200. Sthm 1877.
- KARLSON, K. F., Blad ur Örebro skolas historia I—V. Örebro 1871—1900.
- Katalog öfver Örebro h. allm. lärov. bibl. Örebro 1889.
- KINDELEBEN, C. W., Studentenlieder. Halle 1781.

- KLEMMING, G. E., *Latinska sånger fordom använda i svenska kyrkor, kloster och skolor. Sveriges helgon.* Sthm 1885 (cit. Kl[emming] I).
- , *Latinska sånger etc. Treenigheten, Jesus Christus, Helge And, Jungfru Maria.* Sthm 1886 (cit. Kl[emming] II).
- , G. E., *Latinska sånger etc. Främmande länders helgon.* Sthm 1887 (cit. Kl[emming] III).
- , *Latinska sånger etc. Cantiones morales scholasticæ historicæ.* Sthm 1887 (cit. Kl[emming] IV).
- , *Svenska medeltidsdikter och rim.* Utg. af sv. fornskriftsällskapet. Sthm 1881—82.
- KROHN, ILMARI, *Adventi- ja joulu- virsiä.* Porvoossa 1902 (cit. Krohn Adv-joul.).
- , *Über die Art und Entstehung der geistlichen Volksmelodien in Finland,* Helsingfors 1899.
- Kyrkoordningar se *Handlingar rör. Sveriges historia.*
- LAGERBERG, ROLF, *Vår äldsta konstdiktning, Sv. litteratursällskapets i Finland förhandl. och uppsatser 20:57—111.* Helsingfors 1906.
- LAGERGRÉN, J. F., *Melodiarium till svenska psalmboken.* Sthm 1886.
- LAGUS, ERNST, *Nyländska folkvisor, Nyland h. 5.* Helsingfors 1893—1900.
- LAGUS, W. G., *Samlingar af domkapitlets i Åbo circulärbref.*
- , *Åbo akademis studentmatrikel I, II.* Helsingfors 1891—95.
- LAUB, THOMAS, *Om Kirkesangen.* Kbh 1887.
- LAURELIUS se *Handlingar rör. Sveriges historia.*
- LEINBERG, K. G., *Handlingar rör. finska skolväsendets historia I—III.* Jyväskylä 1884—1889.
- , *Handlingar rör. finska kyrkan och prästerskapet.* Jyväskylä 1892.
- , *De finska klostrens historia.* Helsingfors 1890.
- , *Åbo stifts herdaminne 1554—1640.* Helsingfors 1903.
- , *Dissertationes academicæ fennorum extra patriam, Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk h. 58.* Helsingfors 1900.
- , *Finska studerande vid utrikes universitet före 1640, Sv. litteratursällskapets förhandl. och uppsatser 10.* Helsingfors 1897.
- LILIENCRON, R. v., *Die Chorgesänge des lat.-deutschen Schuldramas im XVI. Jahrh., Vierteljahrsschrift f. Musikwissenschaft VI: 309—387.* Lpzg 1890.
- LINDEGREN, JOHAN, *Svensk koralbok.* Sthm 1906.
- LINDEMAN, L. M., *Koralbog indeholdende de i Landstads Salmebog forekommende Melodier.* 4:d Oplag. Kristiania 1896.
- LINNÉ, C. v., *Skånska resa.* Ny uppl. Lund 1874.
- Linköpings biblioteks handlingar II.* Linköping 1795.
- LIPPERT, JULIUS, *Deutsche Festbräuche.* Prag 1884.
- LUNDBLAD, G. T., *Svensk koralbok i reviderad rytmisk form.* 2 uppl. Lund 1903 (cit. KSV.).
- LUNDELL se *Visböcker.*
- LUNDIN, A. och A. STRINDBERG, *Gamla Stockholm.* Sthm 1882.
- LUNDQUIST, K. V., *Bidrag till kännedomen om de svenska domkapitlen under medeltiden.* Sthm 1897.

- LÜDEKE, J. A. A., *Historia de ecclesia teutonica Stockholmiensi*. Uppsala 1791.
- MANNHARDT, Wilh., *Wald- und Feldkulte*. 2:te Anfl. von W. Heuschkel I, II. Berlin 1904, 05.
- MONE, F. J., *Lateinische Hymnen des Mittelalters I—III*. Freiburg 1853—55 (cit. M.).
- MORÉN se NORÉN.
- MUNCKTELL, JOH. FR., *Västerås stifts herdaminne I—III*. Uppsala 1843—46.
- NICOLOVIUS, *Folklifvet i Skytts härad i Skåne*. 2 uppl. Lund 1868.
- Nordisk Familjebok*.
- Scriptores rerum svecicarum I—III*. Uppsala 1818—26.
- NOREEN se Visböcker.
- NORÉN, R. och J. MORÉN, *Valda koraler i gammalrytmisk form*. Sthm 1894 (cit. Norén).
- NORLIND, TOB., *Schwedische Schullieder im Mittelalter und in der Reformationszeit, Sammelbände der intern. Musik-Gesellschaft II: 552—607*. Lpzg 1901 (cit. Norl.).
- , *Die Musikgeschichte Schwedens in den Jahren 1630—1730, Sammelbände etc. I: 165—212*.
- , *Svensk musikhistoria*. Helsingborg 1901.
- , *Om språket och musiken. Några blad ur recitativets äldsta historia. Studier i jämförande musikforskning I*. Lund 1902.
- , *Svenska medeltidsmelodier*, Finn 1903 s. 20—21. *Musikbil.* 1—4. Lund 1903.
- , *Was ein Organist im 17 Jahrhundert wissen musste, Sammelbände etc. VII: 640—41*. Lpzg 1906.
- , *Vor 1700 gedruckte Musikalien in den schwedischen Bibliotheken, Sammelbände etc. IX: 196—231*. Lpzg 1908.
- , *Melodier till svenska folkvisor och folkdanser, upptecknade före år 1800*, Sv. Landsm. 1906:67—79.
- , *Vadstena klostets veckoritual, Samlaren XXVII*. 1907.
- , *Svenska kyrkosångböcker från 1500- och 1600-talet med tryckta melodier, Kult och konst 1906:279—285*.
- , *Musiken vid svenska skolor under 1600-talet, Kult och konst 1906: 91—104*.
- , *Musiken i Västerås under 1600-talet, Kult och konst 1907:97—110*.
- , *Musiken i Uppsala under 1600-talet, Kult och konst 1908:29—42*.
- Nova ordinantia ecclesiastica* se *Handlingar rör. Sveriges historia*.
- Officium majoris hebdomadæ*. Ratisbonæ 1898.
- PERINGSKJÖLD, JOH., *Monumenta Ullerakerensia*. Sthm 1719.
- REINGSBERG-DÜRINGSFELD, O. v., *Das festliche Jahr*. Lpzg 1898.
- REUTERDAHL, H., *Statuta synodalia*. Lundæ 1841.
- , *Svenska kyrkans historia I—IV*. Lund 1838—66.
- RHYZELIUS, O., *Episcoposcopia sviogothica*. Link. 1752.
- RIETZ, J. E., *Skånska skolväsendets historia*. Lund 1848.
- SCHEFFERUS, J., *Svecia literata*. Hamburg 1698.
- SCHMELLER, J. A., *Carmina burana*. Breslau 1904 (cit. CB.).

- Schola Cantorum, Melodiæ natales.* Paris s. a.
 —, *Cantiques aux saints.* Paris s. a.
 SCHOTTE, G. V., *Bidrag till Nyköpings elementarläroverks historia*, Bil. till Nyköpings högre allm. lärov. årsberättelse 1880, 81.
 SCHRÖDER, J. H., *De poesi sacra latina medii ævi in Suecia.* Uppsala 1833.
 SCHÜCK, HENR., *Svensk litteraturhistoria I: Sveriges litteratur till frihetstidens början.* Sthm 1896.
 —, *Världslitteraturen. Andra serien: Medeltiden.* Sthm 1902.
 —, *Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria I, II.* Sthm 1904.
 —, se *Visböcker.*
 SEIFFERT, MAX, *Matthias Weckman und das Collegium musicum in Hamburg, Sammelbände der intern. Musik-Gesellsch. II:76—132.* Lpzg 1901.
 SJÖSTRAND, DAVID, *Maria skola.* Sthm. 1882.
 SKARSTEDT, C. V., *Latinska sånger.* Lund 1888. (cit. Skarst.).
Skolgång och djeknegång. Hågkomster från skolåren af en f. d. skolgosse. Gefle 1868.
 SPITTA, PHILIPP, *Sperontes «Singende Muse an der Pleisse», Vierteljahrsschrift f. Musikwissenschaft I:35—140.* Lpzg 1885.
 —, *Gaudeamus igitur. Notiz, Vierteljahrsschr. etc. VII:680 f.* Lpzg 1891.
 STRANDBERG, C. H., *Åbo stifts herdaminne I, II.* Åbo 1832—34.
 STIERNMAN, A. A. v., *Alla riksdagars och mötens beslut ifrån år 1521 intill år 1731, bd 1—3.*
 —, *Bibliotheca sviogothica.* Sthm 1731.
 STRINDBERG, AUG., *Svenska folket i helg och söken.* Sthm 1882 (cit. Strindberg).
 —, se LUNDIN.
 STRÖM, AXEL, *Fornsvensk källdyrkan, Sv. folkhögskolans årsbok 1909.* Göteborg. 1908.
Suomi 1844.
 SWAHN, C. V., *Latinska sånger från Sveriges medeltid h. 1.* Sthm 1897.
 SYLVANDER, G. V., *Kalmar slots och stads historia I—III.* Kalmar 1864—74.
 TERPAGER, P., *Ripæ Cimbriæ. Flensburgi 1736.*
 THURA, A., *Beretning om Maifesten ved Kolding Skole 1724, Kolding Skole-Program 1845, Bil. s. XVI—XX.*
 THYSELIUS, P. E., *Handlingar rör. sv. kyrkans och läroverkens historia I, II.* Örebro 1839—41.
 TROELS-LUND, *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede. Folkeudg. Bd VI, VII.* Kbhn 1903.
 WAABANEN, *Samlingar af urkunder IV.*
 WACKERNAGEL, Ph., *Das deutsche Kirchenlied I—V.* Lpzg 1864—77 (cit. W.).
Variæ preces ex liturgia cum hodierna tum antiqua collectæ aut usu receptæ. Editio quarta. Solesmis 1898.
 WEIBULL, M., se HAMMAR.
 WIESELGREN, P., *Sveriges sköna litteratur I, II.* Lund 1833, 34.
 WIGSTRÖM, EVA, *Skånska visor, sagor och sägner.* Lund 1880.
 WINTERFELD, C. v., *Der evang. Kirchengesang I—III.* Lpzg 1843—47 (cit. Winterf.).

- Visböcker, 1500- och 1600-talens, I. Harald Oluffsons visbok. Sthm 1884 (cit. Oluffs. visb.).
- — II. Bröms Gyllenmärs visbok. Sthm 1885 (cit. Br. G. visb.).
- — III. Barbro Banérs visbok. Uppsala 1889.
- — IV. Pär Brahes visbok. Uppsala 1894.
- — V. K. bibliotekets visbok i 16:o. Uppsala 1901 (cit. Visb. 16:o).
- — VI. K. bibliotekets visbok i 8:o. Uppsala 1903—04 (cit. Visb. 8:o). (I—IV utg. af A. NOREEN och H. SCHÜCK, V—VI utg. af A. NOREEN och J. A. LUNDELL.)
- VOGLER, Choralbok af 90 melodier till 260 svenske psalmer jemte organist-scholans andra del som förklaring. Sthm 1799.
- WRANGEL, E., Till belysning af de litterära förbindelserna mellan Sverige och Tyskland under 1600-talet, Lunds univ. årsskrift 1899.
- ZAHN, JOH., Die Melodien der deutschen evang. Kirchenlieder. I—VI. Gütersloh 1889—93 (cit. Z.).
- ÄHLSTRÖM, OLOF, Choralbok i öfverensstämmelse med svenska församlingens vanliga sång. Sthm 1832.
- ÖDMAN, SAM., Hågkomster från hembygden och skolan. 3. uppl. 1842 (cit. Ödm.).

-
- ARRHENIUS, J., Psalme-prof. Uppsala 1689.
- , Psalme-profwer. Uppsala 1691.
- DALIUS, S. B., En lijten cantilen-book. Göteb. 1681.
- FORSIUS, S. A., Speculum vitæ humanæ. Sthm 1620.
- FREYLINGHAUSEN, J. A., Geistreiches Gesang-Buch. Halle 1741.
- Graduale. Lübeck, B. Gothan. 149? Kungl. bibl.
- JESPERSSØN, NIELS, Graduale. En almindelig Sangbog. Aarhus 1637.
- JONÆ GESTRITIUS, L., Någre psalmer, andelige wijsor och lofsonger. Utg. af HAQU. LAUR. RHEZELIUS. Sthm 1619. (Se s. 31) (cit. Jonæ-Rhezelius [JR.]). Uppsala bibl.
- LAURINUS, LAUR., Musicæ rudimenta pro incipientibus necessaria. Sthm 1622. (Se s. 25). Kungl. bibl.
- LIBER CANTUS, Uppsala 1620. (Ärkestiftets uppl.)
- , Uppsala 1623. (Växiöstiftets uppl.)
- LOSSIUS, L., Psalmodia, hoc est cantica sacra. Upplagorna af 1561, 69 och 79.
- MAGNI OLAUS, Historia de gentibus septentrionalibus. Rom 1555.
- OROSTANDER, A., Compendium musicum. Västerås 1699.
- —. Västerås 1703.
- PETRI GOTHUS, LAURENTIUS, Cathechesis scholasticæ juventuti dedicata. Sthm 1576. Kungl. bibl.
- Piæ Cantiones. Samtliga upplagor i samtliga svenska biblioteksexemplar. (Se s. 46 ff.) (cit. PC. [i specialbeskrifningen endast under upplagens tryckår]).
- Psalmböcker. Upplagorna af 1536, 1567, 1572, 1610, 1614, 1616, 1623, 1649 (cit. Ps. jämte tryckåret).
- Psalmboken, Finska, af 1673.

Psalmboken af 1695 (cit. G.).

— af 1697, med melodier (cit. koralpsalmboken).

— af 1819 (cit. nya psalmboken).

RAVN, M., Heptachordum danicum. Hafniæ 1646.

RHEZELIUS se JONÆ GESTRITIUS.

THOMISSØN, HANS, Psalmebog. Kbhvn 1592.

WEBER, GEORG, Erster Theil der geistlichen Lieder. Sthm 1640. (Se s. 42.)
Kungl. bibl.

Rörande de s. 40 ff. m. fl. ställen citerade utländska trycken före 1700 hänvisas till min uppsats: Vor 1700 gedruckte Musikalien etc.

Handskrifter.

Kungl. biblioteket, Stockholm.

BROOCMANNI nr 194: Psalterium upsalense. Från 1400-talet. Med melodier till hymnerna. (cit. Br. 194).

Bjuråkers messbok från 1500-talets förra hälft (cit. Bj.).

ARWIDSSONS handskrifter till Svenska fornsånger I—III (cit. Arw. ms.)

Svärdsdans från Johan III:s tid. Musikhandskrift från tiden omkring år 1600.

Passio Salvatoris-messa: Musikhandskrift från början af 1600-talet.

Aschanous-handskriften. Nr F. b. 6. Utan melodier. Från 1630-talet (cit. Aschaneus-ms.)

Isæus-handskriften. Erik Isæi annotationsbok från tiden omkr. 1670. Melodier till PC-sångerna och svärdsdansen, eljest utan noter.

Grevillius-handskriften. (Se s. 74 f.) Messbok ifrån 1670-talet. Med melodier. (Cit. Grev.)

Rappe-handskriften. Svensk psalmbok ifrån år 1675. Gåfva af A. B. RAPPE. Med melodier. (Beskrifven i Svensk musikhistoria s. 95) (cit. Rappe).

MEDER, JOHAN VALENTIN, Die beständige Argenia. Musikhandskrift (Se s. 44.)

Svensk koralbok från slutet af 1600-talet, med beteckningen:
»LAURENTIUS ACHARIUS 1729».

Uppsala universitets bibliotek.

C. 4. Samlingsband teologiska uppsatser samt rim på latin och svenska. Inga musiknoter. Från början af 1400-talet (cit. C. 4).

C. 55. Ur Ulf Holmgerssons bibliotek. Från början af 1400-talet.

C. 453. Teologiska uppsatser samt diverse anteckningar.
Från 1300-talets förra del.

Stiernelds visbok: E. 133. Från 1500-talets senare del.

Palmskiöldska samlingen. Historiska afdelningen nr 23: Diverse rimkröniker från medeltiden (cit. Palmskiölds ms. 23).

Västerås' allmänna läroverks bibliotek.

HÜLPHERS, H. H., Handl. rör. orgwerksbeskrifningen.

—, Handl. rör. Västerås' stad.

En sång- och notbok. Teol. B. e. 30. Två delar: en äldre från tiden före 1650 från Kalmar med äldre hymner (se s. 31 ff.), en yngre från tiden omkring 1670 med kyrkopsalmer. Allt med musik (äldre cit. Kalm., yngre Väst.)

Musikhandskrifterna: nr 2, 8, 24, 25 och 26. Närmare beskrifna s. 38 f. (cit. Väst. med åtföljande nummer).

Växiö allmänna läroverks bibliotek.

Musikhandskrifterna nr 1, 2, 3, 4 samt musiknumren 325—328, 330. Beskrifna s. 39 (cit. Växiö med åtföljande nummer).

Musikhandskrift nr 6. Dansstycken för stråkinstrument, inskrifna af N. TILIANDER 1698, 99.

Biografiska anteckningar om skolans lärare.

Kalmar allmänna läroverks bibliotek.

Musikhandskrift 1. Tvänne böcker inlagda i ett större pergamentband:

1 a. Kyrkopsalmer. Svärdsdans. Från 1640-talet. (Se s. 30) (cit. K. 1 a).

1 b. Ordinarium missæ och kyrkopsalmer. Från tiden 1610—30. Båda ha skrifvits för skolsångens räkning.

Musikhandskrift 2. Mönsterås' kyrkas sångbok från 1640-talet. (Se s. 36). Kyrkopsalmer. (cit. Mönst.).

Musikhandskrift 3. Tre kapslar med ryggtitel: »Handskrifna sångböcker I, II, III». Närmare beskrifna s. 39. (cit. 3 a, b, c).

Linköpings stiftsbibliotek.

Teologi nr 226. Messbok från Vadstena med antifoner och hymner. Från 1620-talet.

Teologi nr 227. Messbok från Roglösa med ordinarium missæ och kyrkopsalmer. Från 1650-talet.

Teologi nr 227 a. Messbok hufvudsakligen med jul- och påskpsalmerna. Från 1670-talet.

Teologi nr 228. Messbok från Sörby med ordinarium missæ och kyrkopsalmer. Från början af 1600-talet.

Teologi nr 230. Messbok från Rinna företrädesvis med kyrkopsalmer. Från 1670-talet. (cit. Link.).

Skara stiftsbibliotek.

Musikhandskrift 1. Från Stockholm. Skrifven på 1540-talet eller tidigare. Företrädesvis helgonofficier med hymner.

Musikhandskrift 2. Tunhems sångbok. Från 1580-talet. (Beskrifven i Svensk musikhistoria s. 42).

— 3. Sångbok från 1640-talet.

— 5. Finsk handskrift från 1660-talet: kyrkopsalmer samt messans delar.

— 6. Kyrkosånger samt skolsånger från 1640-talet.

Alla citeras: Sk. med efterföljande nummer.

Karlstads allmänna läroverks bibliotek.

Antiphonale eller Een lithen Sångboch. Från 1580-talet. Se s. 30.

Visby domkapitels boksamling.

Orgelbok från början af 1600-talet. Hymner och psalmer i bearbetning för orgel. Med tillagda kompositioner från 1650-talet.

Förkortningar ¹⁾.

Arw. = ARWIDSSON, Svenska fornsånger.

Arw. ms. = Handskriften till ARWIDSSON, Sv. fornsånger. Kungl. bibl.

Aschaneus-ms. = Aschaneus-handskriften. Kungl. bibl.

B. = BÄUMKER, Das katholische deutsche Kirchenlied.

B. Nederl. g. L. = BÄUMKER, Nederl. geistl. Lieder.

Bj. = Bjuråkers messbok: hdskr. Kungl. bibl.

Br. G. visb. = BRÖMS GYLLENMÄRS visbok.

Br. 194 = Broocmanni nr 194. Kungl. bibl.

Böhme = BÖHME, Altdeutsches Liederbuch.

Böhme Lh. = BÖHME, Deutscher Liederhort.

C. 4 = Handskriften C. 4. Uppsala bibl.

CB. = SCHMELLER, Carmina burana.

D. = DANIEL, Thesaurus hymnologicus.

DM. = DU MÉRIL, Poésies populaires latines.

Dr. = DREVES, Analecta hymnica.

El. = Isæus-handskriften. Kungl. bibl.

G. = Psalmboken af 1695 ²⁾.

Grev. = Grevillius-handskriften. Kungl. bibl.

H[æffne]r. = HÆFFNERS korallbok af 1820.

Hyltén-Cavallius = HYLÉN-CAVALLIUS och STEPHENS, Sv. hist. o. polit. visor.

IMG. = Die internationale Musikgesellschaft.

JR. = JONÆ GESTRITIUS och RHEZELIUS, Psalmbok 1619.

Jonæ-Rhezeliuss, se JR.

K. 1 a = Musikhandskrift 1 a i Kalmar bibl.

¹⁾ Vi ha här bland förkortningarna ej upptagit sådana författarnamn, under hvilka endast ett arbete finnes anfördt i litteraturförteckningen.

²⁾ Då en melodi åsyftas, betecknar G. koralpsalmboken af 1697.

- Kalm. = Äldre delen af En sång- och notbok; hdskr. i Västerås bibl.
 Kl. I, II, III, IV. = KLEMMING, Latinska sånger I—IV.
 Koralsalmboken = Psalmboken af 1697.
 Krohn, Adv.-joul. = KROHN, ILM., Adventi-ja joulu-virsiä.
 KSV. = Kyrkosångens vänners koralbok utg. af Lundblad.
 Kyrkoordn. I, II: 1, 2. = Handl. rör. Sveriges hist. Andra serien II, III.
 Link. = Handskrift Teol. 230. Link. bibl.
 L.L. = LUCAS LOSSIUS (med efterföljande årtal för uppl:s tryckår).
 M. = MONE, Lateinische Hymnen.
 Mönst. = Handskrift 2. Kalmar bibl.
 Norén = NORÉN och MORÉN, Valda koraler.
 Norl. = NORLIND, Schwedische Schullieder.
 Oluffs. visb. = HARALD OLUFSSONS visbok.
 Palmskiölds ms. 23 = Handskrift i Palmskiöldska saml. 23. Uppsala bibl.
 Rappe = Rappe-handskriften. Kungl. bibl.
 Sk. = Musikhandskrifterna i Skara bibl. med åtföljande nummer.
 Skarst. = SKARSTEDT, Latinska sånger.
 Stiernelds visb. = STIERNELDS visbok. Uppsala bibl.
 Strindberg = STRINDBERG, Svenska folket.
 Visb. 8:0 = K. bibl:s visbok i 8:0.
 Visb. 16:0 = K. bibl:s visbok i 16:0.
 Väst. = Yngre delen af En sång- och notbok; hdskr. i Västerås bibl.
 Väst. med åtföljande nummer = Musikhandskrifterna i Västerås' bibl. med åtföljande nummer.
 Växiö = Musikhandskrifterna i Växiö bibl. med åtföljande nummer.
 W. = WACKERNAGEL, Das deutsche Kirchenlied.
 Winterf. = WINTERFELD, Der evang. Kirchengesang.
 Z. = ZAHN, Die Melodien der deutschen evang. Kirchenlieder.
 Ödm. = ÖDMAN, Hågkomster från hembygden och skolan.

Stämböckerna:

C. = Cantus.

T. = Tenor.

D. = Discantus.

B. = Bassus.

A. = Altus.

BC. = Bassus continuus.

Under årtalen 1582, 1616, 1625, 1679, 1761, 1776 och 1900 citeras de olika upplagorna af Plæ Cantiones.

Skolsången i Sverige.

I.

En af 1700-talets mest kände kyrkohistoriske författare, biskop A. O. RHYZELIUS i Linköping yttrar rörande medeltidens skolundervisning¹⁾ följande, med särskild hänsyn tagen till eget stift: »Här bör man icke obemäلت lämna, at thet mästa och förnämsta, som förehades och yrkades then tiden i Linköpings Schola, war **Songen**, *Musica Figurativa*, på thet icke allenast snelle *Altaristæ* eller messepräster wid Domkyrkions monga altare motte vara at tilgå; utan ock at Chorsongen motte altijd kunna hållas i stånd.» Längre fram i boken heter det rörande Skara skola²⁾: »Uti then s. k. *Cathedral-Scholan* war fuller **Songen** thet mästa och förnämsta *studium*, at Chorhållningen motte wara wid sådant skick, som i en Domkyrkio höfdes och behöfdes».

Dessa yttranden rörande musikens betydelse i medeltidens skolor äro visserligen något öfverdrifna, men förnekas kan dock ej, att sången intog ett mycket framstående rum inom den medeltida skolutbildningen. Under senare delen af katolska tiden hade gudstjänsterna för aflidne antagit synnerligen storartade proportioner, och rika gåfvor i gods och penningar hade influtit till kyrkorna, allt under villkor, at messor för gifvarnes själar måtte sjungas »till evig tid». I följd häraf blef behovet af sjungande korpräster allt större, och sångöfningarne måste därför vid skolorna hållas strängt vid makt. Det hörde till kyrkans

¹⁾ *Episcoposopia sviogothica* s. 153.

²⁾ *a. a.* s. 199.

kanske största ekonomiska intressen att låta sången bli så praktfull som möjligt, för att allmänheten därigenom skulle kunna uppväckas till så mycket rikare gåfvor. Djäknarne borde lära sig sjunga ej blott för att i framtiden bli präster, utan också för att under själfva skoltiden genom sång i kyrkan beveka folket till allmosor. Det var således äfven för dem af en viss ekonomisk betydelse att studera musik framför något annat ämne.

Men reformationen kom, och kyrkan, förut en själfständig makt, råkar i beroende af konungen. De stora ekonomiska tillgångar, som dittills disponerats af domkyrka och domkapitel, skulle nu ställas till konungens disposition för att användas ej blott för kyrkliga ändamål utan äfven för statens i sin helhet. Själamässor skulle upphöra, korpräster afskaffas, och därmed förlorar folket ett praktiskt intresse att längre ge gåfvor till kyrka och skola. Hvad folket förut gifvit af fri vilja för sin själs salighet, skulle nu lämnas på befallning af Kungl. Majestät.

Emellertid söker man efter utländskt mönster införa en ordning för skolorna. Efter att redan flere årtionden ha praktiserats utgafs år 1571 i Stockholm från trycket »Then svenska kyrkeordningen», och i aug. 1572 antogs den att gälla för hela Sverige¹⁾. Här skulle då ändtligen stå noga stadgad, hvad man hade att rätta sig efter rörande såväl kyrka som skola. Djäknerna skulle fortfarande hjälpa till vid gudstjänsterna och musiken vara medlet att göra allmänheten villig till att ge gåfvor. Men under det att under katolska tiden allmänhetens frivilliga tillskott utslutande fick tillfalla skolgossarne²⁾, skulle detta nu äfven räcka till lärarelöner, skolunderhåll, skolhusreparationer m. m. Således måste gifvetvis sången läggas på en bredare bas än förut, och åt den konstmässiga musiken (»*musica figurativa*») ägnas högre uppmärksamhet. Kyrko- och skolordningarne glömma därför aldrig att framhålla musiköfningarnes vikt. I vår nyssnämnda skolstadga år 1571 heter det rörande musiken i kyrkan: »Then ordning som behöffues til songen j Kyrkionne, skola Schole-

¹⁾ Nytryck i Handl. rör. Sveriges historia. Andra serien II, Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686, Afd. I (citeras Kyrkoordn. I).

²⁾ Biskop KONRAD BITZ i Åbo förbjöd 1462 skolrektorerna att tillägna sig något af de till elevernas underhåll uppsamlade allmosorna. (Åbo domkyrkas svartbok, s. 544. Jfr C. v. BONSDORFF, Djäknelif och djäknegång s. 27).

mestarenar icke heller förgäta, vthan altijdh lata tilskicka wissa *Officiales, Horistas, Rectores, Lectores, Versicularios etc.* hwilke sigh ther på j tijdh öffua, så at the mågha warda j sakenne ferdighe. Sammalunda ock *Cantores in figuratiuis*, när någor stoor högtides dag tilstundar. Tesse skola icke heller oöffuade framkomma¹⁾. Nästa ordning »Nova ordinantia ecclesiastica» af år 1575 stadgar i sin artikel »Om Kyrkiosångh»: »Man skal icke försumma att öffua och siunga i tijderna, *Responsoria, Hymner, Antiphoner, Sequentier* och *Collector*, som medh Gudz ordh öffuer ens komma, och förbättra, om man kan, the som orette ähro. Skola och sådana Hymner, Antiphoner, Responsoria etc. i Skolerna aff Skolemestare förklaras, at vngdomen må förstå thet the siungha²⁾.

Längre fram under 1600-talet heter det i OLOF LAURELII (biskop i Västerås 1647—70) kyrkoordningsförslag: »Och på thet it sådant skickeligit siungande kan ordenteligen stellas i wercket, ty motte Scholemestaren medh sina underhafwande holla Kyrckiosongen widh macht, ther på Kyrckioheerden altijdh tillika medh sina Capellaner skal hafwa it wakande öga, och see til at bemälte song gudeligen och skickeligen blifwer utförd³⁾.

En fara låg emellertid nära, att sången för allmosornas skull lade an på yttre effekten och glömde bort sin uppgift att vara medel till andakt. Därför säger också Laurelius om kyrkosången: »Music, eller en ferdigh och wel liudande Discantzsong, skal och wara undertijden efterlåten i Gudz försambling», men tillägger han varnande: »Och moste sådan Music medh en gudeligh och heligh wyrndat Gudhi til ähra och prijs, och icke, til en fåfeng beröm för menniskior, antagas och drifwas⁴⁾.

Ännu strängare blir denna varning längre fram i biskop EMPORAGRII (biskop i Strängnäs 1664—74) kyrkoordningsförslag: »Och skal thenna sång merendeels förrättas medh menniskio röst, widh hwilken intet annat liud på jordenne är till att likna. Någre Instrument må och stundom brukas, allenast the äro tienlige, hafwa fogeligit liudh, och all fåfengia hafwes fördragh . . .

¹⁾ Kyrkoordn. I: 172.

²⁾ Kyrkoordn. I: 327.

³⁾ Handl. rör. Sv. hist. Andra ser. III: Kyrkoordn. etc. Afd. II, (citeras Kyrkoordn. II), 1:222.

⁴⁾ Kyrkoordn. II, 1: 222.

Effter som all sångh i Kyrkian bör siungas i heligh wyrdrningh, att ther medh icke sökies fåfängeligh beröm för menniskior, uthan thet som åhörarena till gudeligheet beweka kan¹⁾.

Den gudstjänst, vid hvilken djäknarne skulle medverka, var betydligt praktfullare än i våra dagar, och musiken intog där en vida mera framstående plats. Också voro gudstjänsterna oftare påkommande. Att under sådana förhållanden skolgossarnes studier illa fingo sitta emellan, måste erkännas. Det var emellertid ej nog med de ordinarie gudstjänsterna, hvilka delvis ansågos höra till ordinarie skolschemat, utan äfven vid alla »solenne acter» gällde det ha skolsång och då ej blott enklare kyrkosång utan äfven flerstämmig discantsång.

Hos EMPORAGRIUS heter det rörande konstsången: »Det är nogh siunga Discant på alla stora åhrs högtijder, sampt andra förefallande Solenniteter, såsom Cröningar, Biskopars vigningar, Kyrkioherdars insättiande i förnåme städer, Promotioner och Rectorum omskifftningar, uti Academierna etc. Tå man lijkväl icke skal blifwa widh blotta Musicen, uthan också ther hoos siunga någon gudeligh psalm effter tidsens lägenheet²⁾. Vid Uppsala universitet se vi RUDBECK t. o. m. stadga plikt för förfallolös frånvaro från högtidssången: »Häremot förobligeras the som äro uti Musiquen, at vara tillstädes ordinarie Helgedagar, såsom första och andra Juledagen, Nyårsdagen, Trettonde-dagen, Kyndelsmässo-dagen, Distingen, Maria Bebådelse-dag, Fastelags Söndagen, första och andra Påskedagen, Christi Himmelsfärdsdag, när mutatio Rectoratus sker uti Kyrkan, och för Helgedag som nu nämnd är, böte den som är borta en D:lr K:mt, så ock där någon af Höga Öfverheten, antingen Konungen, Drottningen, Riks-Cansellaren eller ock någon af Riksens råd kommer hit³⁾.

Ej minst hindrande för de lugna studierna var begravingssången. Då någon mera framstående person dött, plägade skolgossarne infinna sig för att under processionen till kyrkan sjunga psalmerna. Gåfvorna för sången upptogos sedan i sterbhuset, och då fingo ju djäknarne godt tillfälle att vara med på gästabudet efteråt. Det yppade sig under andra hälften af 1600-

¹⁾ Kyrkoordn. II, 2:120.

²⁾ Kyrkoordn. II, 2: 119 f.

³⁾ Olof Rudbecks ordning rör. musiken af 1663, tryckt i T. NORLIND, Musiken i Uppsala under 1600-talet, Kult o. Konst 1908, s. 33 ff.

talet vissa meningsskiljaktigheter, om djäknarne skulle gå med i processionen eller först möta i kyrkan. Karl XI låter med anledning häraf förbjuda all sång under tåget till kyrkan, och kunde djäknarne, om de så önskade, vara tillstädes på kyrkogården och där sjunga¹⁾.

Vid förnämna personers begrafning kunde äfven förekomma, att särskild för tillfället komponerad festsång utfördes. En sådan liksång, sjungen af Nyköpings skolkör vid Brigitta Gyllenstiernas likbegängelse d. 23 april 1654, finnes i tryck bevarad²⁾.

Till all denna kyrko- och begrafningssång kom sedan lärjungarnes deltagande med musik vid gästabud, bröllop, barndop m. m. I Viborgs skolstadga af 1654 omtalas bröllops- och gästabudssången i samband med öfrig skolmusik. Rektorn skulle ha rätt att i hvarje särskildt fall ge tillåtelse till sådan³⁾. Olof Rudbeck låter enligt stadgarne för musiken i Uppsala »rector cantus» ha »disposition med them som uppvakta i Gästabud och Collationer»⁴⁾. I Nyköping nämnes bland skolans ordinarie inkomster: »Likpenningar, Pungepenningar vid årets stora högtids- och bönedagar, så ock vid förnämliga personers begrafning, Bötepenningar efter Consistorii beviljande till skolan, Dödspenningar efter barn som kristnades, Hielp och Föräbringar till skolemästarens lön och skolans opprettning»⁵⁾. I samma stad klagas 1727 att inga penningar kommit in »för Brudvigsel, Barnchristning eller för Likbegrafningar»⁶⁾.

¹⁾ LEINBERG, Handl. rör. sv. kyrkans och lärov. hist. III: 168 f. Kongl. Maj:ts bref d. 17 april 1688: ... så wilje [wi] härmed hafwa derom denna vår nådiga förklaring gifwit, at med liken öfweralt så förhållas skal, som nu här i Stockholm merendels sker, så at liken intet sjungas utur husen utan sättas strax antingen i kyrkan eller på kyrkogården, efter som grafven är belägen til, derest ock scholan kan wara tillstädes wid jordefärden, men intet gå öfwer gatan.

²⁾ Kungl. bibl. Jfr. T. NORLIND, Vor 1700 gedruckte Musikalien in den schwedischen Bibliotheken. Sammelb. der IMG. 1908 s. 208 f.

³⁾ Si quando ad nuptias et convivia Cantores ob Musicam postulati ire voluerint, non fiet sini nisi cum venia Rectoris Gymnasij». LEINBERG, Handl. I: 392.

⁴⁾ T. NORLIND, Musiken i Uppsala s. 35.

⁵⁾ SCHOTTE, Bidr. till Nyköpings elementarlärov. hist. s. 14 f.

⁶⁾ SCHOTTE, a. a. s. 66.

Vid marknader erhöilo djäknarne skollof för att med sin musik kunna förtjäna pengar ute i staden. Dock hände vid sådana tillfällen ofta, att gräl och slagsmål uppstod. Så omtalas att skolgossarne i Växiö hade vid Sigfridsmarknaden 1699 råkat i gräl med några drängar, och att gymnasisterna voro väpnade med värjor och ledsagade af fiolmusik¹⁾. Från Västerås skola omtalas en Erik Loberg, som 1705 anklagades för obeskedligt förhållande under marknadsmusiken²⁾.

Slutligen kunde gossarne få sjunga extra, närhelst någon så påfordrade. I en skolstadga från Nicolai församling i Stockholm för år 1630 heter det: »Discant sjunges ordinarie om högtider; däremellan dem, som begära discant, gifve, förrän skolans instrumenta musica uttagas, till skolan hvad honom synes sedan efter sedvanan»³⁾. En stående musikrepertoar behöfdes således för att kunna fylla de ständiga krafven på musik inom samhällena, där skolorna lågo.

De största fordringarne på lärjungarnes musikprestationer ställdes dock vid sådana högtidliga tillfällen, då furstliga personer gjorde sina besök, eller då kungliga märkesdagar firades. Från Stockholm berättas sålunda vid tyska församlingens skola, att djäknarne under kantors ledning utförde högtidlig sång på Järntorget, då Gustaf II Adolf d. 13 dec. 1629 återkom till Stockholm⁴⁾. Vid Karl XI:s besök i Kalmar 1673 uppförde skolungdomen under ledning af director musices musik på triumfporten, något som mycket skall hafva behagat konungen⁵⁾.

Vi ha ännu i behåll en del skolmusik, skrifven vid sådana festtillfällen. Ett notmanuskript⁶⁾ från 1620-talet i Kalmar skolbibliotek innehåller bl. a. en flerstämmig hälsningssång till Gustaf Adolf: »Salve decus Svecorum rex Gustave Adolphe» Enligt SYLVANDER⁷⁾ vistades Gustaf Adolf upprepade gånger i

¹⁾ ARCADIVS, Anteckn. ur Vexjö allm. lärov. häfder till 1724 s. 74.

²⁾ MUNCKTELL, Västerås stifts herdaminne III: 431.

³⁾ LUNDIN-STRINDBERG, Gamla Stockholm s. 293.

⁴⁾ Iochimus Wergentyn . . . dirigebat cantum solemnem in urbis foro, cui Järntorget nomen est, quum Rex Gustavus Adolphus d. 13 Dec. 1629 Holmiam rediret. »LÜDEKE, Historica de Ecclesia teutonica Stockholmiensi, s. 78: Scholæ cantores.

⁵⁾ SYLVANDER, Kalmar slotts och stads historia II :3 s. 279.

⁶⁾ Musik-hdskr. 3 b.

⁷⁾ a. a. III: 5 s. 77—90.

Kalmar år 1620 i och för ordningsställandet till sitt bröllop. Den 5 oktober ankom bruden med lysande följe, och konungen mottog henne på slottet. De furstliga gästernas vistelse i staden firades »med dans och andra lustbarheter». Efter allt att döma utfördes skolsången vid detta tillfälle.

I Västerås' skolbibliotek finnes i en handskrifven musikbok en annan hyllningssång till Kristina, utförd under drottningens vistelse därstädes i febr. 1657¹⁾.

En sorgesång sjungen vid prinsarne Gustafs och Ulriks begrafning i Stockholm d. 10 juli 1685 är tryckt²⁾. Då kompositören LUDERT DIJKMAN var kantor vid Nicolai församlings skola och ej tycks haft något med hofkapellet att skaffa³⁾, få vi antaga, att skolungdomen utfört musikstycket.

En för okänt ändamål skrifven festsång till konung Sigismund finnes upptagen i en af musikböckerna från Vexiö gymnasium⁴⁾: »Salve rex amplo regum de stemmate, salve. Salve Sigismunde, tuis rex optime, salve! . . . »

Slutligen må vi här omnämna en utförlig beskrifning öfver sorgegudstjänsten med särskild högtidlig musik i Malmö vid Karl XI:s död⁵⁾.

Vid tiden för större kyrkliga fester plägade djäknarne under sång vandra från hus till hus (*»ostiatim»*) i staden för att beveka folket till gåfvor. Under skolferierna gick färden äfven ut i socknarne omkring staden. Måhända erhöles just de rikligaste penningbidragen till studierna under dessa vandringar, och känslan af den begynta hälgen, gjorde sitt till att gifva en högtidlig prägel öfver sången. Ferierna voro ju komna, skol-

¹⁾ Musikafdeln. nr 26. Handskriften närmare beskrifven i T. NORLIND, *Musiken i Västerås under 1600-talet* s. 107 f.

²⁾ Upps. bibl. Jfr T. NORLIND *Vor 1700 gedruckte Musikalien* s. 209.

³⁾ L. Dijkman förut musiklärare vid Karlstads gymnasium, nämnes såsom nr 2 i »Lista på de musicanter, som utom Capellet hafva gjort opwachtning». Riksarkivet, Handl. rör. teatern; i en resolution af 1699 från G. Düben d. y.

⁴⁾ Mus.-hdskr. 1. Jfr ARCADIVS a. a. s. 18.

⁵⁾ Underdånig Relation huru Hans högst: Sal. Kongl. May:tz Begravingz-Act begickz uti Malmö den 24 Novemb. 1697: Kungl. bibl. »Uti Kyrkian war en herlig Sorge-Musique anstält, hwar till 2:ne Cantores med åtskillige Sångare woro förskrefne som så snart Processen nalkades Kyrkian låto höra först med Hautbois en klage-Musique . . . »

tvånget öfver, och man kunde fritt hänge sig åt ett otvunget lif på egen hand.

Kringvandringen från by till by under sång var ett minne från medeltiden, då domkyrskolornas lägre afdelning plägade använda sig af detta sätt att få hjälp i studierna. Nu hade detta bruk sträckt sig till hela skolan. Trots ovilja från flere håll kunde ostiatingången hålla sig kvar långt ut över 1600-talets gräns.

Det må väl ej förvåna oss, om man från statens håll sökte stäffa det myckna sjungandet såsom menligt för studierna. Därför går hela 1500- och 1600-talets skollagstiftning till ej ringa del ut på att få undervisningsanstalternas ekonomi lagd på andra fötter. Redan under medeltidens sista år se vi försök göras att inskränka tiggarevandringarne, emedan de ofta voro orsak till djäknarnes moraliska fördärf. Smaken för ett lättjefullt lif vann insteg i skolan, vildheten och råheten tilltog. Därtill kom, att en del löst folk under föregifvande, att de voro djäknar, sökte tigga sig fram. Dock var vanan allt för stor och allmosebehovet allt för trängande, för att man skulle kunna helt få bort bruket. Påbud att behålla den gamla seden växla därför ständigt med föreskrifter att ersätta vandringarne med införandet af en bestämd skolskatt.

Under 1400-talet talas upprepade gånger om djäknegången och allmosegifvandet. I ett aflatsbref af år 1412 nämnes, att många scholares i Åbo stift af brist på lifsuppehälle och nödiga böcker tvungits att lämna sina studier, hvilket måste lända gudstjänsten och den kristna religionen till stor skada, hvarför innebyggarna i landet uppmanas att arbeta för sin själs salighet genom att visa djäknarne kärleksfull barmhärtighet, då dessa auropade dem om allmosor. Åt alla, hvilka genom gåfva eller testamente ihågkommo nämnda djäknar med guld, silfver eller annat, som hörde till lifvets nödtorft och uppehälle, utlofvas på den heliga stolens vägnar 100 dagars indulgens¹⁾. Åtta år senare, 1420, erhålla djäknarne i Strängnäs rekommendationsbref af domkapitlet till sockengången²⁾. Iärkebiskop Johannes Jerichini statuter 1412 och i stadgarne från biskopsmötet i Söder-

¹⁾ Åbo domkyrkas svartbok s. 249—250. Jfr BONSDORFF, a. a. s. 14.

²⁾ HERNLUND, Bidr. till den sv. skollagstiftn. hist. under partitidehvarfvet 1718—1819, bil. s. 6.

köping 1441 nämnes, att socknarne borde fördelas mellan djäknarne, hvar och en borde förses med bref, i hvilket skulle anges namn, socken, i hvilken, och tiden, under hvilken han ägde insamla almosor. Kringstrykande djäknar, som befunnos vara utan bref, skulle af prästerskapet gripas, och de insamlade almosorna öfverlämnas till rektor för utdelning bland fattiga lärjungar¹⁾.

Att skolgossarne redan tidigt lärt sig dåliga vanor under skolvandringarne intyga flere stadganden från medeltiden. Våra nyssnämnda förordningar af 1412 och 1441 omtala djäknedryckeslag, hvilka ej alltid synas ha varit »honeste et moderate». År 1489 utges från domkapitlet i Åbo ett cirkulär till stiftets prästerskap, hvori omnämnes, huruledes »diengnarne mz theris longo lantzresor förswme theris lärdom och bliffue olärdhe men, aff hvilko the hielge kirkie mwkit förwanskes. Och som wii förwist wethom, brwka the margaledis flärdh när idher bade ath the lyse och predike fore enfaltige menniskor osaune och oskälighe afflat och mykin annan oloffliga tingh öffue och idke ther j meth them bliffuen illæ forswikne och komne i storan siäll wodha». Domkapitlet ansåg sig därför böra förbjuda all sockengång och i stället införa en afgift af hvarje socken. Prästerna skulle uppbära »then same almose af gudz wener, huadh the wane äre wilige giffua. Och i framdelis them til Åbo skicken ath skiptis och dels j millan diengnarne epter theris förscullan»²⁾.

Under 1500-talet sker ingen direkt ändring i sockengången. Man ville gärna hålla på det gamla bruket, blott osederna rensas bort. Kyrkomötet 1529 bekräftar därför sockenvandringarne, men prästerna skulle se efter, att djäknarne icke gingo omkring för länge på bygden och upptogo almosor, samt att de i öfrigt ådagalade ett skickligt uppförande³⁾. Genom bref af 1544 och följande år låter Gustaf Vasa tillerkänna Linköpings och Växiö skolor socknar till almoseupptagande⁴⁾. Kyrko- och skolordningen af 1571 stadfäster slutligen djäknegången: »Then sedhen som her j Riket aff ålder warit haffuer at dieknar löpa

¹⁾ REUTERDAHL, Statuta synodalia s. 108, 125.

²⁾ ARWIDSSON, Handl. till upplysning af Finlands häfder I: 61 f.

³⁾ HERNLUND, a. a. bil. s. 6.

⁴⁾ ARCADIUS, a. a. s. 19.

soknar, effter thet the som fattige äro icke annor råd haffua til at hålla sig widh Scholan, må än nu så bliffua Ty-skola ock Landzpresterna lysa för the dieknar, som komma till dem med Scholemestarens breff¹⁾. Man önskar dock gärna för skolstudiernas skull, att en del djäknar skulle få så pass rikligt underhåll, att de sluppo löpa socknar: »Hwar ock så kunde skee, at något aff tienden ther til lades at någre dieknar, the som gott nemme haffua, kunde warda vnderhåldne, och theste bättre måtte achta på theras book och lärdom, wore thet rett och Christeligt²⁾. Mot de falska djäknar, hvilka tiggde utan att vara skolgossar, ifrar vår skolordning på det strängaste: »Skalckar och *Ribalder* som på Landzbygdenne vnder dieknarnamn gå effter almoso, skola hwarken Presterna eller Fogderna lijdhä, vthan lata them bekomma theras tillbörliga straff³⁾.

Hvarje stift bemödar sig att ge ordningsstadgar för tillbörlig sockengång. Åbo stift är redan färdig, med en sådan år 1573⁴⁾. Här ifras mot djäknarnes lättsinniga lif under sockengångarne, deras tärningsspel, aflatssäljande, utspridande af bedrägliga skrifter, lättsinnigt tal och uppförande i allmänhet. I stället skulle gossarne tala om sina i skolan förvärfvade kunskaper, troget recitera katekesen och flitigt förrätta sin andakt.

Konung Gustaf Adolf riktar sin uppmärksamhet på oordentligheterna vid sockengången och vill på allt vis bringa bättring i förhållandena. Redan 1614 påminner han om, med anledning af oordningar vid sockengången i Österbotten, att skolgossen skulle låta sig nöja med, hvad bonden af fri vilja gäfvit. Handlade någon häremot, skulle man »tage'n vid hufvud och uti häktelse förvare och sedan gifve oss det till känna, då skole vi däröfver så låta straffe, att andra skole där fare vid⁵⁾.

Sex år senare d. 11 mars utsänder han »Betönckjandhe» till rikets prästerskap, huruledes en del »feel, bäst och beqwembeligast äre till att boota». Rörande sockengångarne vill konungen veta, om det »icke wore bättre, att dhe afskaffadess, och handladess medh Almogen, att dhe en gångh eller två om Ahrett,

¹⁾ a. a. I: 161.

²⁾ a. a. s. 162.

³⁾ a. a. s. 161.

⁴⁾ LAGUS, Saml. af domkap. i Åbo cirkulärbref I: 27—28.

⁵⁾ WAARANEN, Saml. af urkunder IV: 240 f. 2.

hulpe någett till Skolerne, och att sådant blifwer Upburett af Kyrkioherderne, till Skolerne försendt, och sådan effter een wiss Ordning Utdeelt ibland dhe nödhstälte¹⁾. Konungen har således samma förslag att göra som Åbo domkapitel år 1489. Den 13 april 1620 utger Gustaf Adolf en resolution i frågan, där han förklarar, att »Kongl. M:ts meeningh kommer och med Prästerskapedh öfuer ens medh Sochnegångerne». I följd häraf afskaffas djäknegången på längre afstånd från skolan än sex mil, »så at dhe på een dagh kunne gåå dijt, och åter på een dagh dädan igenn²⁾. Socknar som ligga längre ifrån skulle genom kyrkoherdarne förmanas »at hielpa och Contribuere åhr-ligen två gångor till Diäknarnes uppehelle, anthen Penningar eller Maat wahrer». Sedan skulle kyrkoherdarne skicka allt till skolan. Fyra år senare togs steget fullt ut. På riksdagen år 1624 beslöto ständerna, att djäknarne öfver hela riket skulle vara förbjudna att gå socknes. I stället skulle en personskatt af sex öre pr man upptagas till förmån för skolorna³⁾.

Huru mycket kungl. maj:ts mening stämde öfverens med prästerskapets synes emellertid af prästeståndets utlåtande af d. 23 mars 1624. Visserligen anser man konungens förslag »ganska nyttigt, att Ungdomen icke wäns widh Tiggerij Men så mycket man kan förnimma af menige Allmogen see dhe håller att dhet bliffuer som dhet är, på någon tijdh ännu, än dhe skulle taga någon wiss åhrlich pålaga uppå sigh»⁴⁾.

Det var också lättare för folket att betala in natura i stället för penningar. Därför får konungen också redan 1626 så tillvida ändra sin ordning, »att allmogen skall i staden för penningarne uthgijfva Pertzeller eller maat wahrur, som tillförenne hafver waridt brukeligitt». Dock vill han »icke destе mindre all Sochnegang, uthlop och liggerij på landzbygden så nu som tillförenne förbuditt hafva»⁵⁾.

Gustaf Adolfs arbete på området blef emellertid utan påföljd. Då Växiö skola 1639 klagade öfver, att djäknarne utestängdes från sockengången af studenter och präster, gaf rege-

¹⁾ THYSELIUS, Handl. rör. sv. kyrkans och lärov. hist. I: 3.

²⁾ THYSELIUS, a. a. I. 31.

³⁾ STIERNMAN, Riksdagars och mötens beslut I: 765, 769.

⁴⁾ THYSELIUS, a. a. s. 53.

⁵⁾ LEINBERG, Handl. III: 40.

ringen det svaret, att skolmästaren, »så länge sockengången varar och påstår», skulle laga, att djäknarne och inga andra fingo njuta af den vanliga hjälpen¹⁾.

I Viborgs skolstat på 1640-talet nämnas en del lärare, »som njuta socknegångs beneficium», och i statuterna för samma skola af 1654 upptagas i kapitlet *De Musices exercitio* äfven sången under kringvandringarne²⁾. 1649 års skolordning stadgar, att eleverna själfva två gånger om året skulle få uppbära hjälpen. Så snart altartjänsten i kyrkan vore slut, skulle bidragen samlas hos klockaren i närvaro af kyrkoherde och sexmän³⁾.

Under andra hälften af 1600-talet höras ständiga klagomål från snart sagdt alla håll i riket, bönderna på landsbygden, borgarne i städerna, alla äro missnöjda. I Kalmar klagar staden inför domkapitlet, men biskopen försvarar sockengången trots alla protester⁴⁾. Emporagrii kyrkoordningsförslag utbreder sig vidt och bredt om bysången, liksom om ingen opinion mot den någonsin existerat: »Ingen må siunga om by, än fattiga Dieknar, hwilka ock skole ökende blifwa ifrå andra medh Scholemästarens zedel För middagen när klockan är ellofwa, och effter ifrå sex till otto, skal bysång tillåtas, men der uthom intet The Christne, widh hwilkas portar siunges, skole effter sluten psalm sina gåfwor strax them siungandom meddeela, och således förargeligit gaturoop förekomma» Huru vackert skolungdomen själf betedde sig, då de ej fingo gåfvorna strax, framlyser i samma kyrkoordningsförslag, då gossarne uppmanas att »medh fogelig stemma låta förmärkia sin uärwarelse» och ej »medh tätt och hiskeligit gaap och ropande göra oliud»⁵⁾. År 1693 kungöres ännu⁶⁾, utan att tala om fordna förbud, att »socknegånger förnämligast äro utsedde till understöd för sådane personer, hvilka lust hafva genom studier och bokliga konster

¹⁾ ARCADIVS, a. a. s. 19.

²⁾ LEINBERG, Handl. s. 7 o. 392.

³⁾ »Quum autem scholares consvetis subsidijs carere non possint, bis in anno per ferias ipsis concessas egredientur. Ubi quum officia sua templis præterint, colligentur ipsis deputata subsidia in domo æditui, præsentibus et curantibus pastore loci et sexviris». THYSELIUS, Handl. II: 171 f.

⁴⁾ SYLVANDER, Kalmar slots och stads hist. II: 3 s. 278.

⁵⁾ Kyrkoordn. II, 2: 121 f.

⁶⁾ LEINBERG, Handl. I: 18, 19.

att göra sig skicklige och capable till fäderneslandets tjänst, men intet af de medel äro, att de kunna dem fortsätta».

Lärare, som vilja inskränka sockengången, erhålla rent af tillrättavisning med befallning att göra, »som det varit förut. Så vill t. ex. en af lärarne i Mariæ skola i Stockholm 1671 bortlägga Martinsgången, men konsistorium meddelar, »att pastor måtte hålla honom att sjunga ostiatim så väl som skolbetjernerne i andra församlingar göra, och hans antecessorer hafva gjort före honom»¹⁾. Tre år innan, hade dock samma Martinsång förbjudits i Åbo²⁾.

I Stockholm finnes ostiatimgången ännu in på 1700-talet³⁾. Det nya århundradet låter sockengången äfven lefva kvar på åtskilliga orter. I Åbo skrifver konsistoriet 1731, att föräldrarne ej borde taga sina barn ur skolan utan rektors samtycke, »på det att drifte Djeknarne ej måtte hafva tillfälle under namn af rätte Scholepiltar och till dem Scholarne studerande ungdomens vanheder föröfva någre oanständigheter eller ljuga sig till åtnjutande af de förmåner, som de studerandeförundte äro»⁴⁾. SAMUEL ÖDMAN beskriver sockengången sådan den var under andra hälften af århundradet i Växiö⁵⁾. Vid samma tid beslöt borgerskapet i Malmö att ej längre ge understöd vid sådan sånguppvaktning⁶⁾.

På många ställen lefde bruket kvar i 19. seklet. Så t. ex. lär sångvandringar ha upphört i Kristianstad först år 1812⁷⁾. Djäknegången i Gäfle på 1800-talet beskrifves utförligt af en anonym författare⁸⁾. Af samma bok få vi äfven veta, att bruket »fortlefde i en eller annan af rikets provinser ända in i medlet af 19:de seklet, utöfvad nu icke mer af lärare utan endast af scholares»⁹⁾. På 1835 års riksdag afskaffades genom särskildt påbud sockengången i Sverige, och genom kejs. bref af 1865 försvann den äfven i Finland¹⁰⁾. Om man får tro

¹⁾ SJÖSTRAND, Maria skola s. 77.

²⁾ BONSDORFF, Djäknelif och djäknegång s. 9.

³⁾ SJÖSTRAND, a. a. s. 78.

⁴⁾ LEINBERG, Handl. I: 58 f.

⁵⁾ ÖDMANN, Hågkomster från hembygden och skolan s. 55 m. fl. ställen.

⁶⁾ RIETZ, Skånska skolväsendets historia s. 73.

⁷⁾ RIETZ, a. a. s. 73.

⁸⁾ Skolgång och Djeknegång. Hågkomster från skolåren s. 32 ff.

⁹⁾ a. a. s. 34.

¹⁰⁾ BONSDORFF, a. a. s. 38.

ett tidningsmeddelande från i år (1909), synes dock julgången kvarleft i Halland efter 1835 års riksdag¹⁾. Här heter det nämligen: »Så sent som 1863 lefde detta bruk (»gå stjärngång») kvar i Laholm, och i Halmstad gingo 1864 *scholares* med stjärna i spetsen och sjöngo sina julsånger». Måhända åsyftas endast det ännu existerande bruket att gå stjärngång i byarne utan något direkt samband med skoltiggeri. I alla fall harmonierar tidningsmeddelandet med den på 1840-talet (eller förut?) gjorda uppgiften i ARWIDSSONS handskrifter till Svenska fornsånger, om några »sånger, som julaftonen afsjunges utaf Skol-ungdomen i några Halländska städer»²⁾.

Medan skolordningarne gjorde allt, hvad göras kunde, för att få bort ostiatingången, arbetade man i städerna med ej mindre kraft för att få bort djäknarnes inblandelse vid begrafningar, gästabud, barndop m. m. Ja, till och med kyrkomusiken ville man göra oberoende af skolan.

Ett afbräck i det gamla sjungandet vållade skolorna själfva genom att allt mera betona instrumentalmusiken. Redan i början på 1600-talet finnas i Örebro och Västerås skolor musikinstrument, hvilka flitigt anlitas. De öfriga läroverken fortsätta i samma riktning och mot slutet af århundradet ser det ut, som om den gamla sången skulle alldeles förkväfas vid skolorna. Märkligt nog är det redan från början de grofvare bläckinstrumenten såsom basun och trumpet, hvilka göra sig mest omtyckta. Man må väl förvåna sig öfver, att det kunde bringa blifvande präster så mycken glädje att öfva dessa instrument. Icke ens som välbeställda kyrkoherdar kunde de låta bli att spela på dem³⁾.

Förkärleken för instrumentmusik hade emellertid vidtgående följder för skolorna i sin helhet. Det kräfde mera öfning att spela än sjunga och tog följaktligen mer tid bort från studierna. Kom så härtill, att folket fattat mer tycke för musikinstrumenten

¹⁾ Sydsv. Dagbl. Snällposten, 7 jan.

²⁾ Handskrifterna till Sv. fornsånger. Kungl. bibl. 705—716. Se vidare längre fram.

³⁾ Då jag redan förut ingående behandlat instrumentalmusiken inom 1600-talets skolor, vill jag här endast hänvisa till de tre uppsatserna i Kult o. Konst: Musiken vid svenska skolor under 1600-talet; Musiken i Västerås under 1600-talet; Musiken i Uppsala under 1600-talet.

och äfven gaf rikligare allmosor, då det hörde dem. Följden blef, att instrumentisterna ville ha större andel i de insamlade allmoserna¹⁾. Härigenom råkade sången i misskredit bland skolgossarne. Så länge texten var det normerande, var det någorlunda lätt att hålla bort den profana musiken, men nu, då intet sådant innehåll fanns, kunde man känna sig obunden af alla yttre bestämmelser och låta folkets tycke bli det afgörande för arten af den musik, man ville välja. Slutet på allt blef, att skolmusiken förlorade sin förmåga att ge andakt, förvårdsligades och förytligades. De franska dansstyckena gjorde sitt intåg i skolan förkväfvande allt intresse för konstsången.

En förändring inträdde så småningom äfven i djäknarnas deltagande i kyrkosången. Man hade under 1500-talet ej haft någon församlingssång utan i allt fått lita till en särskild kör, som kunde utföra psalmerna. Det var skolungdomen, som bildade denna sångkör. Efterhand vinner emellertid orgeln terräng, först endast omväxlande med körsången, sedan samtidigt med henne och ledande hela kyrkomusiken. Nu kunde församlingssången allt mer göra sig hörd, och skolgossarnes körsång fick sitta emellan. Att det ej alltid gick så lätt för kören att hålla jämnt mellan orgeln å ena sidan, församlingssången å den andra, framlyser af Laurelii stadgar: »I alla församlingar, serdeles i städerna, skal man beflita sigh om en wel lydande melodie eller sammansong, så at songen emellan Choren och then andre deelen af församlingen altijdh stemmer öfwerens, och medh toonen huarcken för mycket och longsam t drages, eller förhastas»²⁾. Orgeln får allt större betydelse och gör sig allt mer gällande på körens bekostnad. Från Tyskland kommer den nya kolorerade orgelmusiken in med sitt pösiga framhåfvande af den yttre virtuositeten³⁾. Laurelius varnar äfven härför: »Thet samma skal och noga blifwa ansedt medh orgelspelandet, at Organisten icke, för sin egen berömmelse skul, får det handtera efter sin egen wilia,

¹⁾ ARCADIUS, a. a. s. 43.

²⁾ Kyrkoordn. II, 1: 221 f.

³⁾ Se härom närmare den af Jacobs församling i Stockholm uppsatta och af Hamischer besvarade frågan: »Was soll ein guter Organist beim Orgelspielen leisten können?» — T. NORLIND, Was ein Organist im 17 Jahrh. wissen musste. Sammelb. der IMG. 1906, efter originalhandling i HÜLPHERS' manuskriptsamling i Västerås' bibl.

brukandes ther til letferdiga och i församblingen otienliga stycken, medh mycken kruuss och quinckelering, utan han skal thet alfarligen och gudeligen öfwa och bruka, spelandes sacht in medh the psalmer som i församblingen siungas¹⁾).

Emellertid var organisten i flesta fall oberoende af skolan och aflönades af staden direkt. Endast i mera sällsynta undantag hade han något med sångundervisningen i skolan att skaffa. Ibland kunde han rent af ha en privatskola själf vid sidan om storskolan. Så omtalas 1648 från Kalmar, att ett gräl uppstått mellan en tysk skolemästare och svenske organisten. Rådhusrätten slöt näringstvisten genom att tillåta tyske skolmästaren undervisa i läsning, men ej i räkning och skrifning, emedan räkningseskolan var svenske organisten anbefalld²⁾).

Organistens betydelse i kyrkan blef naturligtvis större i samma mån församlingssången fick ökad användning, och följaktligen sjönk körens vikt allt mer. Organisten kunde äfven själf tillfredsställa församlingens önskan om extra musikstycken, och i ren ifver att bli omtyckt af de kyrkobesökande kräfde han högst sällan någon särskild ersättning för sitt besvär, något som skolgossarne alltid gjort. Det var alltså vida bekvämare för stadsbefolkningen att ha med organisten att göra.

Snart hade organisten öfverflyttat på sig musiken vid gästbud, begrafningar, bröllop och samkväm. Härmed följde snart rättighet att få anställa hjälpare åt sig i instrumentalmusiken såväl i kyrkan som vid gillen. Antalet af sådana genom kyrkan och staden aflönade stadsmusikanter var öfverallt två. De stodo ovillkorligen under organistens befallning och fingo icke någon gång »organisten till förfång i något gästbud eller annars samkväm förfoga eller contrahera innan de sig först med organisten confererat»³⁾. Det var också organistens skyldighet att åt dem, som så önskade, tillhandahålla spelmän. I Jakobs församling se vi i organistens anställningsdekret af år 1662 följande: »Han skall wara för obligerad, på alla förnema högtider såväl som Sön- och Helgedagar sielf spela på orgerna, och skall han i alla gästebud och sampn-qwämer i S. Jacobs församling up-

¹⁾ Kyrkoordn. II, 1: 222.

²⁾ SYLVANDER, Kalmar slotts och stads hist. II: 3 s. 163.

³⁾ SYLVANDER, a. a. II: 3 s. 151. Utdrag ur domboken för 1677.

vackta och sitt embete förrätta, emot en skälig recompens och der som förmögit folk är, förse dem med spelemän, deras ämbne och qualiteter likformige»¹⁾).

Dessa stadsmusikanter fingo snart allt mer att göra vid alla festliga tillfällen, och hvar de uppträdde, gjorde de sig omtyckta. Det blir allt flere städer, som skaffa sig sådana, och det knusslas ej på penningar för att få dem. Offentliga stadshandlingar visa oss, att de åtminstone funnits i städerna Stockholm, Göteborg, Norrköping, Västerås och Kalmar²⁾. De konkurrerade snart framgångsrikt med djäknarne om allmänhetens välvilja, och alla de frivilliga gåfvor, man förut lämnat åt skolgossar, öfverflyttas nu på musikanterna. De gamla djäknepenningarne bli i stället »spelemanspengar» och finnas snart vid hvarje gästbud. Vid gillena framsattes då en tallrik för gästerna att efter behag lägga sin andel af betalningen. Denna sed brukades i alla hus, äfven där biskopen var närvarande, således inom de förnämsta familjerna. Snart måste man ingripa äfven på detta område, och domkapitlet fick ett nytt bekymmer på halsen. Domkapitlet i Kalmar ser sig föranlåtet att förkorta de stora spelemanspengarne, som obilligt begynna begäras och stegras. Det ropades äfven allmänt mot »det olidliga tiggeriet med spelemansfaten». Likväl äro musikanterna outhärliga vid alla gästbud, och icke ens biskopen försmår att använda sig af dem vid barndop inom egen familj³⁾. I hvilken hög grad dessa spelemän bidrogo att förytliga musiken som konst, förstå vi, då vi höra omtalas, att de vid alla bröllop och gillen såväl i hemmen som på krogarne ej blott skulle spela på sina instrument utan äfven »göra sig lustiga på golfvet» d. v. s. vara allmänna gyckelmakare och cirkusartister⁴⁾.

Genom att på så sätt ockra på allmänna nöjeslystnaden togo de folkets intresse från den allvarliga musiken, som skol-

¹⁾ HÜLPHERS, Handl. rör. Orgwerksbeskrifningen (hdskr. i Västerås' bibl.). Jfr T. NORLIND, Was ein Organist im 17 Jahrh. wissen musste. s. 641.

²⁾ I Stockholm vid Jakobs kyrka: Se HÜLPHERS, a. a. — VILH. BERG, Saml. till Göteborgs hist. I: 173. — HERTZMAN, Norrköpings stads hist. s. 12. — T. NORLIND, Musiken i Västerås under 1600-talet s. 109. — SYLVANDER, a. a. II: 3 s. 149.

³⁾ SYLVANDER, a. a. s. 620.

⁴⁾ SYLVANDER, a. a. s. 151.

gossarne öfvat. Kom så därtill, att gossarne i ungdomligt öfvermod väl ofta kommo pockande, där spelemännen såsom äldre gingo mera lugnt tillväga.

I följd häraf försvinner så småningom skolans ingripande i kyrkliga och icke kyrkliga förrättningar. Tydligast märkas dessa nya förhållanden på begravningsmusiken. I Stockholm klagas år 1682 inför domkapitlet från Maria skola, att stora förluster hade gjorts »genom det nya sättet att begrava de döda». Från 1690 heter det, att »nya sättet» med begrafning utan procession kostat kyrkan stor förlust, och »skolorna blefvo platt ödelagda». Från Klara skola säges liksången ha upphört, emedan »det hade blifvit förbjudet att sjunga ut liken från husen», och »af 50 lik hade endast för 10 något gifvits till skolkassan»¹⁾.

Djäknarne voro således nu omkring år 1700 af yrkesmusici fördrifna från såväl begravingar som gästabud. I kyrkan var deras anseende i högsta grad förringadt. Sången i skolan förlorar därför sin betydelse att kunna hjälpa ynglingen i hans studier, och följaktligen minskas intresset att öfva tonkonsten. Då nu skolmusiken samtidigt förlorat sin allvarliga prägel och ersatts af salongsmusik utförd inom skolans egna väggar, må vi ej förundra oss öfver, om allvarlige män yrkade på nedsättning af tonkonstens öfvande. I stället för att vara ett medel till att höja fromheten och andakten, hade tonkonsten begynt bli farlig för god, allvarlig skolanda. Därför begynner ock under 1700-talet ifrigt yrkas på sångtimmarnes inskränkande och införandet af andra nyttigare öfningar i stället²⁾. Så hade musiken förlorat sin stora från medeltiden nedärfda uppgift att vara ett af hufvudämnen i skolundervisningen för att i stället bli ett obetydligt, halft föraktadt, öfningsämne.

¹⁾ SJÖSTRAND, Maria skola s. 75.

²⁾ Jfr HERNLUND, Bidr. till den sv. skollagstiftn:s hist. under partitidehvarfvet 1718—1809, bil. — T. NORLIND, Svensk musikhist. s. 133.

II.

Den musik, medeltidens skolgossar skulle lära sig, bestod till största delen af enstämning liturgisk körsång, men äfven den kunde med sina många koloraturer kräfvat mycken tid att väl inöfva. Ledaren af skolgossarnes sång i kyrkan var ursprungligen den s. k. *kantorn*, och jämte honom *succentorn*. Kantorn, som under senare medeltiden blef en af domkapitlets högste funktionärer, hade i äldre tider haft hela undervisningen i domkyrkoskolan sig anförtrodd, men i samma mån kultformerna växte, var det nödvändigt, att en riktig och jämn fördelning af göromålen ägde rum, och det blef kantorn, som fick sig detta ledarekall ålagdt. Han skulle tillse, att alla infunno sig i rätt tid och med tillbörlig dräkt till kortjänsten. Gjorde sig någon skyldig till försumlighet eller misstag, var han underkastad kantorns bestraffning och rättelse. På vissa större högtidsdagar hade kantorn att själf leda korsången¹⁾.

I det danska Skåne återupplifvades ännu så sent som 1566 en gammal författning, enligt hvilken kantorn vid Lunds domkyrka ägde uppsikt öfver läsningen i katedralskolan därstädes²⁾. I Danmark synes kantorn således ända in i reformationstiden ha varit skolans högste chef.

Den direkta skolundervisningen öfverflyttas emellertid från kantorn så småningom på en särskild lärare, *scholasticus*, hvilken under medeltidens sista århundraden fick skolledningen om hand med skyldighet att hålla teologiska föreläsningar. Undervisningen delades i två afdelningar, en lägre elementarskola och en högre prästutbildningsskola. Lärjungarne från båda afdelningarne skulle vara tillstädes vid gudstjänsterna och sjunga, men särskildt den högre hade kortjänsten om hand.

Sången låg kyrkans ledare naturligtvis varmt om hjärtat, och domkyrkorna läto sig särskildt angeläget vara att bestämma stadgar för kortjänsten. I det danska Lund utgaf redan ärkebiskop Eskil, som år 1137 tillträdde sitt ämbete som Nordens primas, den första korordningen. Kantorerna skulle enligt denna

¹⁾ LUNDQUIST, Bidrag till kännedom om de sv. domkapitlen under medeltiden s. 71.

²⁾ RIETZ, Skånska skolväsendets historia s. 16.

med käppar anförä sången och två af bröderna i hans ställe läsa litanian¹⁾. Ungefär 100 år senare träffa vi för samma domkyrka en ny stadga, i hvilken närmare bestämmes om kantorn och hans sysslor i koret²⁾. År 1386 följer ännu en utförligare korstadga af ärkebiskop Magnus Nilsson. Här föras vi närmare in i sångtjänsten i kyrkan. I domkyrkan skulle midt i koret ligga messhöcker, efter hvilka skickliga skolgossar och alla korsångarne skulle sjunga. Kanikerna skulle stå i sina stallar och sjunga i de böcker, som de hade framför sig, såvida de icke ville gå ned för att rätta och leda sången. Under hvardagarne borde man sjunga hastigare men under högtidsdagarne långsammare. Sången skulle ledas och rättas af kantorn eller hans medhjälpare. Ingen oskicklig fick i sången deltaga. Därför borde man lära sig sjunga i skolan³⁾.

I Sverige är det i Linköping vi först höra talas om en korordning. Biskop Henrik utfärdar en sådan d. 26 april 1272⁴⁾. Här omnämnas två körer, en större och en mindre. Körledare är *scholasticus*. Vår Linköpingsstadga är jämförelsevis kort och nämner utförligt endast de många olika straff, som drabbade uteblifvande från sången.

I Uppsala fick man sin första korordning d. 12 maj 1298 genom biskop Nils Allesson. *Kantorn* och *succentorn* skulle leda sången, och ingen sångare fick bli borta från gudstjänsten. Sjöng någon falskt, straffades han lika strängt, som om han varit borta⁵⁾. — De öfriga stiftet följa snart efter. Strängnäs får korordning år 1344⁶⁾ och Åbo 1474⁷⁾.

Alla våra stadganden visa tydligt, hvilken omsorg man önskade nedlagd på sången. Skolgossarne skulle ej blott vara till hands vid alla gudstjänster utan äfven vid högtidliga processioner och själamessor, där i donationsbrevet särskildt rik sång föreskrefs. En sådan donation hade 1472 gjorts till Uppsala dom-

¹⁾ Dipl. eccl. Lund. Nr 88. Jfr BRUNIUS, Nordens äldsta metropolitkyrka s. 29.

²⁾ HAMMAR, Consuetudines canonicæ capituli Lundensis. I Saml. till Skånes hist., utg. af M. WEIBULL, 1868—69 s. 18.

³⁾ Dipl. eccl. Lund. Nr 82. Jfr BRUNIUS, a. a. s. 164.

⁴⁾ Diplomatarium svecanum I: 463.

⁵⁾ Dipl. svec. II: 260 ff.

⁶⁾ REUTERDAHL, Sv. kyrkans hist. II: 532.

⁷⁾ REUTERDAHL, Statuta synodalia s. 194 ff.

kyrka af borgmästarens i Stockholm, Deterd Krakes, hustru Hylla. Hvarje torsdag¹⁾ skulle sjungas »Helga Lekama Lof Discubuit¹⁾ i alle the Clärike och Präster närwaru, som tidehåll och korgång höllo, i samma kyrkia med sådana högtid och wärdoghet, at til samma Helge Likama Lof skulle ringias, med stora klockorna, och lekes i stora orgone, och bäras för Sacramented ena stora staka med waxljus, och ther til skulle siex Diekne bera för Sacramented tolf waxblos smaa, och the Diekne siunga versen och Gloria Patri i samma Discubuit²⁾»).

Af allt detta torde framgå, att den musik, hvarvid skolgossarne under medeltiden skulle medverka, företrädesvis utgjordes af den enstämmiga liturgiska koralsången. Någon flerstämmig konstsång ingick ej i den allmänna gudstjänsten och torde därför ha sjungits mera sällan. Att skolgossar medverkat vid flerstämmig diskantsång omtalas under hela medeltiden i Sverige endast en gång, nämligen vid högtidliga festen för Katarinas translation 1489 i Vadstena kloster. I Nicolai Ragvaldi beskrifning af denna högtid heter det: »Fierdhe dagen ther effter, när systrarna Sex var sungit, sangh then verduge herren Biscop Henrich af Linköpingh Officium Sanctæ Katharinæ vidh altaret, thersammastadz henna belete ståår, och tå var then mässan sungen mäest i discant, och tå sungo herra Stens Cantores med Skolanom³⁾». Dessa »herra Stens Cantores» voro riksföreståndaren Sten Stures för festen medhafda konstsångare. Med »Skolanom» kan endast menas skolgossar från Linköpings katedralskola, som således biskop Henrik får antagas ha haft med sig.

Öfver den flerstämmiga musik, som möjligen utfördes vid medeltidens skolor, få vi tillfälle yttra oss längre fram.

Med reformationen inträder, som vi i förra kapitlet framhållit, en ökad betydelse för skolmusiken, och större kraf ställas på henne såsom upphjälpare af skolans ekonomi. Nu räcker det ej att blott sjunga enstämmigt, nu måste konstsången,

¹⁾ Discubuit Jesus et discipuli eius (»Herren Jesus satt med sina lärjungar till bords»).

²⁾ PERINGSKJÖLD, Monumenta Ullerakerensia s. 229 f.

³⁾ Scriptores rerum suecicarum III: 2 s. 274. Jfr T. NORLIND, Vadstena klosterns veckoritual, Samlaren 1907 s. 18.

»*musica figurativa*», fram och såväl i kyrkan som under sockengången hjälpa till att få in så mycket gåfvor som möjligt¹⁾.

Musikundervisningen ordnas i progressiv följd från lättare till svårare stycken, och skolordningarne bestämma noggrant, hvad hvarje klass skall öfva. Sånglektion äger rum alla dagar i veckan kl. 12—1. Vår första skolordning af 1571 bestämmer rörande musiköfningarne följande: »Ytterligare strax effter måltijdh ifrå thet tolff slår in til itt slår, skola allesamma, som lyda til then andra, tridie och fierde kretzerna, öffuas in *Musica*, bådhe *Chorali* och *Figuratiua*. Icke at the allenast siunga *ex usu*, vthan at the ock på samma tijdh warda vnderwijste in *Rudimentis Musicæ*. Och skal thenne timen brukas till sång, icke Måndagen allenast, vthan ock så alla the andra dagarna j wekonne». På söndagen strax efter aftonsången skulle förhör äga rum i »*Tropos Tonorum Musicalium* och *Intonationes Psalmorum*»²⁾.

Någon närmare inblick i musikundervisningen erhålla vi först med 1600-talets mera utbildade skolplan. Skolordningen af 1611 indelade skolorna i dels lägre provinsialskolor, dels högre katedralskolor, af hvilka de förre skulle hafva fyra klasser. Hvarje klass hade i allmänhet sin särskilda lärare. De båda högsta lärarne, *rector* och *conrector*, voro vanligen ledare af musiköfningarne, åtminstone i de öfre klasserna. I de lägre fingo klasslärarne själfva leda sången. Skolordningen föreskrifver särskildt, hvilka delar af musiken, som skulle läras i hvarje klass: I första Davids och Luthers psalmer under klasslärarens ledning, i andra den gregorianska koralsången, särskildt mässans delar, (*Kyrie*, *Venite*) äfven under klasslärarens ledning, i tredje och och fjärde lärde man de svårare gregorianska kyrkosångerna såsom antifoner, responsorier och flerstämmig sång under

¹⁾ I början af första kapitlet omnämnde vi ett yttrande af Rhyzelius, där han talar om »*musica figurativa*» vid Linköpings skola redan under medeltiden. Som jag förut å annat ställe visat, är detta alldeles gripet ur luften. Jfr T. NORLIND, Schwedische Schullieder im Mittelalter und in der Reformationszeit s. 554.

²⁾ Kyrkoordn. I: 167, 171.

rectorns, conrectorns eller högste klasslärarens ledning¹⁾. Lördagen kl. 12 skulle förhör i musik äga rum²⁾.

Strängnäs' skolordning af 1626 har följande undervisningsgång i musik:

- I Classis: Psalmos Svecicos vulgares canere.
- II » Initia Musicæ et tonos.
- III » Kyrie et responsoria canere.
- IV » Musicæ Figurativæ præceptorum cognitionem et usum³⁾.

Alltså, först svenska psalmer, sedan musikteoriens elementer, gregorianska sången och sist figuralmusiken.

Västerås' skola följer ungefär samma ordning i sina stadgar af 1628⁴⁾.

År 1649 antages slutligen en ny för hela Sverige gällande skolordning, hvilken blir normen ända intill århundradets slut. Vi utdraga här ur skolschemat ordningen för musikundervisningen:

I. Classis infima. In studio Musices vocum intervalla discent in lineis et Psalmos aliquot svecicos faciliores ac maxime usitatos canere.

II. Classis Secunda. In studio Musices Tonos, ut vocant, et Kyrie canere discent una cum psalmis svecicis pluribus. Cantus insuper figurati, seu harmonici fundamenta, prima ij iacient, quibus vox suffragatur.

III. Classis Tertia. In studio Musices. Ut ratio vocis fert, quidam cantus tantum choralis, nonnulli figurati quoque exercitia continuabunt.

¹⁾ A Meridie, Hora 12:ma Musicam exercebunt: in prima Classe, Psalmos Davidis et Lutheri, præsentate ilius Classis Collega. In secunda Cantum Chorem, ut Kyrie, Venite etc. præsentate Etymologo. In tertia et Superioribus, Antiphonas, Responsoria et Cantum figuratum, præsentate Rectore, Conrectore et supremus (!) Collega, per vices. THYSELIUS, Handl. II: 62.

²⁾ Die Sabbathi A meridie, Hora 12:ma. Fit examen Musices et Cantus, qui exercebitur festo sequenti, per hebdomadarium. THYSELIUS, Handl. II: 64.

³⁾ THYSELIUS, Handl. II: 81 ff. Utdraget ur där meddelade skolschema för hvarje klass för sig.

⁴⁾ Leges et Constitutiones Gymnasii Scolæque Arosiensis . . . Anno . . 1628. Utgifven af C. A. BROLÉN, Bidrag till Västerås' läroverks historia II. Jfr T. NORLIND, Musiken i Västerås under 1600-talet s. 98 f.

IV. Classis Quarta. Musices exercitia hic ut in superiori classe continuanda, et propositis Musicæ præsentis necessarijs perficienda ¹⁾).

De allmänna grunddragen af 1600-talets skolundervisning i musik torde genom alla dessa stadgar ligga klara framför oss: Efter att i början blott ha sjungit psalmer ur svenska psalmboken, begynte man med de första grunderna i gregorianska messången, fortsatte med antifon- och responsoriesången för att slutligen öfva discantsången och figuralmusiken. Samtidigt med dessa praktiska öfningar går teoretisk undervisning i musikens elementer och grundprinciperna för den mensurerade, flerstämmiga tonkonsten.

Vi vilja därför indela musikundervisningen i tre delar: I Musikteori, II Enstämmig koralmusik, III Flerstämmig figuralmusik.

Musikteori. Våra skolordningar lämna högst sparsamma hänvisningar till läroböcker i detta ämne. 1611 års skolordning nämner såsom bok i fjärde klassen: »Musicam H. FABRI» ²⁾ och 1649 års skolstadga uppräknar bland läroböcker, som användes i Linköpings skola: »Liber cantus figurati seu harmonicj» ³⁾. Hvilken denna sistnämnda bok skulle vara, är omöjligt att bestämma, men den förstnämnda är så mycket lättare att finna. HENRIK FABER hade år 1548 utgifvit en liten kortfattad lärobok i musik: »Compendiolum musicæ pro incipientibus». Boken fick stor användning vid tyska skolor och upplefde intill år 1665 ej mindre än 37 upplagor⁴⁾. Lunds universitetsbibliotek förvarar ett exemplar af denna bok, tryckt i Greifswald 1594.

Då skolordningarne tåga, måste vi gå till våra skolbibliotek och se efter, hvilka musikleroböcker där möjligen kunna finnas, som tyda på användning vid undervisningen under 1600-talet. De bevarade äro ej just så många. I Växiö träffa vi en med Faber närbesläktad bok: JOHAN SPANGENBERGS »Quæstiones musicæ in usum scholæ Northusianæ», tryckt i Wittenberg 1551.

¹⁾ THYSELIUS, Handl. II: 109 ff. Öfver musiköfningarne i allmänhet meddelar 16 kap. »De exercitio Musices» (THYSELIUS s. 166 f.) närmare föreskrifter.

²⁾ THYSELIUS, II: 57.

³⁾ THYSELIUS, II: 196.

⁴⁾ EITNER, Quellenlexikon III: 371.

Lunds univ.-bibl. har en äldre upplaga af samma bok från år 1548. Båda exemplaren torde otvifvelaktigt ha användts som skolböcker. Göteborgs latinläroverk har i behåll A. KIRCHERS vidtberömda musikbok »Musurgia universalis», tryckt i Rom 1650, och torde äfven den utgjort lärobok i högre musikteorien vid skolan. Uppsala universitet inköpte, enligt räkenskaperna för biblioteket, Kirchers Musurgia år 1655¹⁾, och att den äfven flitigt användts af studenterna, visa de senare utgifna doktorsafhandlingarne, hvilka ofta citera boken²⁾.

Från slutet af århundradet finnas ännu några andra läroböcker, hvilka varit skolundervisningen till tjänst: I Kalmar DANIEL SPEERS »Grundrichtiger Kurtz- Leicht- und Nöthiger jetzt Wohlvermehrter Unterricht Musical. Kunst» Ulm 1698; i Växiö HENRY DODWELLS »A treatise concerning the lawfulness of instrumental Musick in Holy Offices», London 1700. Under 1700-talet uttränga snart MATTHESONS bekanta läroböcker alla andra.

Emellertid sökte äfven Sverige själf att lämna läroböcker lämpade för musikundervisningen. Den första utgick 1622 från Reusners tryckeri i Stockholm och hade till författare kontraktsprosten i Häradshammar af Linköpings stift, förre rektorn vid Söderköpings skola, LAURENTIUS LAURINUS. Bokens titel lyder: »Musicæ Rudimenta pro incipientibus necessaria. Svetica interpretatione illustrata»³⁾. Texten är både på latin och svenska. Boken är i frågor och svar och förer oss synnerligen väl in i skolornas musikundervisning. Först framställes den vanliga frågan:

Quid est Musica? Est ars bene canendi. En konst at kunna rätt och wäl siunga.

Quotuplex est Musica? Duplex. Choralis & Figuralis.

Quid est Choralis? Est quæ æqualem servat mensuram. I hwilken man lijka länge siunger på hwar noth.

Exemplum.

¹⁾ T. NOBLIND, Vor 1700 gedruckte Musikalien etc. s. 197; efter originalhandlingar.

²⁾ Förutom de ännu bevarade exemplaren af Kirchers Musurgia i Göteborgs latinläroverk och Uppsala univ.-bibl. finnes ett i Musikaliska akademiens bibl. Huruvida detta har användts vid skola, kan ej afgöras.

³⁾ Enda mig bekanta exemplaret i kungl. bibl., Stockholm.

[Veni sancte Spiritus reple tuorum corda fidelium, med musik i öppna noter]¹⁾.

Quid est Musica Figuralis? Est quæ mensuram servat inæqualem; I hvilken man olijka länge eller snart siunger, på hwar noth. [Notexempel utan text].

Sedan följer förklaringar öfver klaver, stämmor, sånger, hexachordet, noternas förhållande till hvarandra. Boken slutar med: »Gudhfruchtige Scholebarns Nyåhrsgåffuo. En Wijsa, i hwilken then nyfödda Jesus Christus them förmanar at the skola flijtigt studera. Siunges såsom: Siunge wij aff hiertans grund».

I slutet af århundradet utger sångläraren i Västerås ANDERS OROSTANDER en ny för svenska skolor afsedd lärobok, hvilken följer i två upplagor 1699 och 1703. Titeln lyder: Compendium musicum tam veterum quam recentiorum canendi methodum exhibens. In usum Regii Gymnasii publicæ luci expositum... Arosiæ Anno 1699». Boken skiljer sig, hvad uppdelningen af musikens grundelementer beträffar, ej just så mycket från nyssnämnda lärobok af 1622²⁾.

Slutligen vilja vi nämna några handskrifna musikteoretiska afhandlingar, skrifna för skolgossar, hvilka vilja inhämta musikhärens hufvudgrunder. Från 1600-talets midt ha vi tre särskildt intressanta sådana från tre skilda skolor: Kalmar, Skara Växiö. Den äldsta är:

Musikhandskrift 1a, Kalmar lärov.-bibl. Från 1630-talet och 1640-talets första år. Fol. 1 begynner med: »Ratio musica brevissima pro incipientibus conscripta» delad på tre afdelningar: De scala, de clavibus, de notis. Första afdelningen afbildar Guidonska handen. Dur och moll skiljas åt rätt tydligt. Sedan tredje delen »de notis» genomgåts, öfvergår författaren till kyrkotonarnas inledningsformler, för att sedan uppskrifva psalmer och kyrkohymner. Det hela utgör således i allra största korthet musikhärens grunder.

¹⁾ Den vanliga morgonpsalmen i skolan. Jfr Kyrkoordn. I: 169 »Item de sancte spiritu, hwilken the om morgonen alltid (såsom waant är) siunga skola». LAURENTIUS PETRI GOTHUS, Catechesis scholasticæ juventuti dedicata anno 1576. T. NORLIND, Musiken vid sv. skolor etc. s. 92.

²⁾ Öfver Orostander och hans lärobok se närmare T. NORLIND, Musiken i Västerås etc. s. 106 f. och Musiken vid sv. skolor etc. s. 96 f.

Den andra afhandlingen föreligger i två handskrifter, båda ur Skara stiftsbibliotek, musikhandskrift nr 3 och 6 och skrifna af samma hand. Den förra slutar med förklaringen öfver pauserna, den senare är däremot i det närmaste fullständig och har till öfverskrift: *Ratio canendi, præscripta JONÆ RUDBERO JUNIORI LÖRESTADIENSI*. Själfva afhandlingen begynner sedan: »Att lära medh en snarheet uthan widlöfftigh omgång att siunga, Går man strax till sielffwa öppningen, Eller Praxin allenast Nogott bör i förstone achtas och observeras». Det hela delas i åtta delar: 1. pauser, 2. takt, 3. sångarter, 4. noter, 5. skalor, 6. klaver, 7. intervaller, 8. »trippler» (mensuralmusikens proportioner). Sista delen upptages endast i öfversikten och förklaras ej sedan. I slutet står: »Jonas Jonæ Rudberus Anno 1646»¹⁾.

Tredje afhandlingen, från Växiö bibliotek, är inskrifven i musikhandskrift nr 2, stämbok f (bassus II), att döma af antecknade årtal skrifven omkring år 1650. Titeln lyder: *Aliquot canones practici pueris musicis incipientibus per quam utiles*. Begynner med flerstämmiga musiken: »All cantus figurativus eller discantsångh hafwer twenne slagh» Liksom i båda föregående afhandlingarne ställas dur och moll skarpt mot hvarandra. Innehållet är ungefär detsamma som i Skara-handskriften.

Att döma af våra bevarade tryck och handskrifter i musikteorien har man i 1600-talets svenska skolor nöjt sig med att lära de allra elementäraste sakerna. Man har låtit praktiken vara det viktigaste och utelämnat alla djupare studier i teorien. Rudberis ord: »Att lära medh en snarheet uthan widlöfftigh omgång att siunga, Går man strax till sielffwa öppningen, Eller Praxin» har antagligen varit allmänna meningen inom musikundervisningen. Kirchers *Musurgia* är visserligen vida utförligare, men huruvida denna ingått i den egentliga undervisningen, kan ej helt bestämmas.

Enstämmig koralmusik. Den enstämmiga skolsången omfattade på 1600-talet betydligt mera än nu. Vår första skolordning af 1571 bestämde, att om söndagarne skulle förhör äga rum i *Tropos Tonorum Musicalium* och *Intonationes Psalmorum*.

¹⁾ Vår handskrift beskrifven i T. NORLIND, *Schwedische Schullieder etc.* s. 560 ff.

rum. Härmed afsågs recitativsången sådan den utfördes särskildt af den officierande prästen. Hvarje kyrkotonart hade sina särskilda recitationsformler med olika melodifraser vid skiljetecken såsom komma, semikolon, punkt m. m.¹⁾. Alla dessa recitationsformler voro arf från medeltiden, och ingen präst fick vara okunnig om dem. En af våra musikhandskrifter från 1600-talet ger oss rätt utförlig upplysning om, huru dessa recitativiska föredrag inlärdes. Handskriften är från 1660-talet samt omfattar såväl antifon- och responsoriesången som allmänna messan. Att döma af »Tron», som på fol. 97 finnes med finsk text och likaså Henriksequensen »Cætus noster lætus» torde handskriften stamma från Finland²⁾. Å fol. 143 begynner sedan vår ifrågasvarande recitativsång. Titeln lyder:

»Libellus musicus in quo præcipue Tonorum ratio proponitur videlicet Ambitus et Tropi Tonorum. Intonationes Psalmorum et formulæ versuum in Responsoriis et Introitibus Missarum, et deinde modus canendi Venite per omnes Tonos». Efter några inledande anmärkningar om musik i allmänhet begynner hvarje afdelning för sig:

I Exercitium vocum musicalium sine mutatione. Omfattar endast några föröfningar i sång.

II Sequuntur Ambitus Tonorum et Intonationes Psalmorum. Här möta oss de gamla medeltida melodiformlerna för »initio», »mediatio» och »finalis» inom hvarje kyrkotonart. De inläras efter följande skolformel:

f ga a a a a a a a a g g a a b a g a
 Pri-mus to-nus sic in-ci-pit et sic flec-ti-tur et sic me-di-a-tur
 a g f ga g || f ga a a a
 et sic fi-ni-tur: Dix-it Do-mi-nus etc.

III Tropos singulorum Tonorum. Här finnas några synnerligen intressanta »Formulæ versuum Responsoriorum per omnes tonos» med sina taltydningar hämtade från de hos alla folk förekommande talsångerna³⁾:

¹⁾ Öfver dessa recitationsformler jfr T. NORLIND, Om språket och musiken s. 29—33.

²⁾ Skara stiftsbibl. mus.-hdskr. 5.

³⁾ Sättet att använda taltydningar såsom text till formlerna för de olika troperna återfinnes hos M. RAVN, Heptachordum Danicum, Hafniæ 1646 s. 41—70. De där förekommande taltydningarne äro dock rätt olika våra i

a a g f ga g || f f e cd d || c ch ah
A-dam pri-mus ho-mo. No-e se-cundus. Ter-zi-us

a a ga || a a g o ba g gf e || c c d o c a ||
A-bra-ham. Qua-tu-or E-van-ge-lis-tæ. Quin-que libri Moy-si.

a a f ga g g f || d d e d c ha o ha || o c h c a g
Sex hy-dri-æ-po-si-tæ. Sep-tem sunt Scho-læ ar-tes. Sed oc-to sunt par-tes.

IV Modus canendi versiculos in Templo.

V Modus canendi Benedicamus in diebus Dominicis.

VI Venite per omnes tonos.

Sedan följer »Ad Magnificat», hvarefter hymnerna på fest-dagar taga vid.

Vår handskrift är den fullständigaste inom sitt område, men ej den ende, där kyrkotonarternas melodiformler stå an-gifna. En hel mängd kyrkosångböcker ha inledningsvis en öfver-sikt af de olika kyrkotonarterna. Så afslutas t. ex vår nyss-nämnda musikteoretiska afhandling från Kalmar skola med de 8 »toni» jämte en nionde »Peregrinus tonus». Musikhandskriften nr 1 från Skara stiftsbibliotek inledes äfven med de skilda »to-nos I—VIII» jämte »Venite» (fol. 1—15). Recitationsformlerna äro här rätt utförligt meddelade. Strax efter å fol. 15 står: »Michael Erii Holmensis verus possessor prædicti voluminis, emi hoc volumen a Jacobo Joannis Holmensi 12 Okt. Anno 1551»

ofvannämnda handskrift förekommande. En annan skolsång, tysk student-visa från 1700-talets andra halfdel, hvilken återfinnes i samlingen »Studen-tenlieder eines unglücklichen Philosophen Florido, gesammelt von C. W. Kin-deleben 1781» s. 72, har däremot talens beteckningar mycket lika vår svenska form. För öfversiktens skull meddela vi här de tre taltydningarne (såväl tyska som danska fortsätta till tolf):

	Dansk 1646:	Svensk 1660:	Tysk 1781:
1	Adam	Adam	»Oeconomicus»
2	testamenten	Noak	Mose taflor
3	patriarker	Abraham	patriarker
4	element	evangelister	evangelister
5	Mose böcker	Mose böcker	Mose böcker
6	kerubernas vingar	stenkrukor	stenkrukor
7	musiknoter	skolans konster	konster
8	»partes orationes»	»partes»	»partes»

Jfr talsången i gamla psalmboken nr 379 (enl. Beckman är psalmen tryckt redan 1626).

Således är det förut inskrifna efter allt att döma äldre än 1551 (de intagna helgonofficierna tyda på katolska tiden).

Responsorie- och antifonsången, som enligt skolordningen af 1611 skulle inläras i 3:dje klass, finnes åt oss bevarad i en nästan oöfverskådlig mängd handskrifter från såväl 1500- som 1600-talet. Några af de representativaste på området torde vara:

1. Nyss citerade Kalmar musikhandskrift nr 1a från 1640-talet med antifon- och responsoriesången för hela kyrkoåret samt hymner och psalmer.

2. Nyss omnämnda Skara handskrift nr 5, likaledes med antifonsången å helgedagar jämte *ordinarium missæ* och hymner.

3. Karlstadsbibliotek. Handskrift med titel: Antiphonale eller Een lithen Sångboch att bruka vthi Ottesången synnerligen på Jula och Påscha Högtidher. Skreffuen aff CANVTO CHRISTOPHORI NORCOPENSI in vsvin ecclesiæ Arfvika. Anno domini *MDLXXXIII*. Innehåller så godt som fullständig antifonsång för de större högtiderna; allt omsorgsfullt skrifvet. Särskildt anmärkningsvärdt är det ofta återkommande användandet af svenska språket. Fol. 15 står: »*Invitatorium, antiphonæ* och *responsoria* stelz och på suensko, för enfaldigt Soknefolk och andra, som latin icke förstå».

Slutligen må vi inom detta område ej förbigå de båda tryckta messböckerna »*Liber Cantus*» 1620 och 1623, utgifna för ärkestiftet och Växiö stift. Båda upplagornas titel torde bättre än allt annat ge en uppgift om väsentliga innehållet:

LIBER CANTUS in quo glorificationes hoc est Kyrie et Venite: nec non sequentiæ ac Antiphonæ, in summis & simplicibus Festis, atque diebus Dominicalibus usitatae, continentur. Additus est etiam Cantus ecclesiasticus sive Gregorianus, qui in solemnibus Ecclesiæ Festivitatibus, canitur. Item: Threnodiæ, quibus in funerum deductionibus utuntur».

Ehuru båda upplagorna ha lika titel, är innehållet något olika, enär i senare upplagan sequenser och hymner utslutits. Eljest omfatta båda hufvudsakligen de delar af gregorianska sången, hvilka tillhöra högmässan (*ordinarium missæ* m. m.)¹⁾. Åtminstone Växiöupplagan har direkt an-

¹⁾ Närmare uppgift om båda dessa böckers sånger i T. NORLIND, Svenska kyrkosångböcker etc. s. 282 f.

vändts i skolan enligt anteckningar i en del af de i gymnasii-biblioteket befintliga exemplaren.

Om antifonsången är talrikt företrädd i handskrifter från 1500-talet och 1600-talet, kan ej det samma sägas om hymn- och psalmsången. Hvad som närmast varit orsaken härtill är den omilda behandling våra notböcker fått röna i kyrkoarkiven, samt den täta användningen af böckerna, hvilken gjort, att de tidigt blifvit uppslitna och ersatts af tryckta psalmböcker.

Af våra psalmböcker från 1600-talet har endast ett fåtal tryckta melodier. Viktigast äro härvid psalmböckerna af 1616 och 1623 med 16 psalmmelodier samt JACOB ARRHENII »Psalme-profver» af 1689 och 1691; dock torde ingen af dessa haft någon afgörande betydelse på sångens område vare sig i kyrka eller skola. Största antalet melodier träffas i LAURENTII JONÆ GESTRITII »Någre Psalmer, Andelige Wijsor och Lofsonger», utgifven af sonen HAQUINUS LAURENTII RHEZELIUS, Stockholm 1619, där af 178 meddelade psalmer 58 äro försedda med melodier. De flesta äro öfversättningar af gamla medeltida latinska sånger, men så godt som inga ha fått någon betydelse för senare tiders psalmsång. Det är väl detta, som är orsaken till, att BECKMAN¹⁾ ej upptager den bland »Svenska psalmverk» utan endast bland »Större och mindre tryck för huslig andakt»²⁾.

Emellertid har boken på ett område fått en ej ringa betydelse, nämligen för skolan. Vi finna detta bäst genom att jämföra den med några handskrifter, där sånger ur boken blifvit upptecknade. Närmast JONÆ-RHEZELII psalmbok kommer en handskrift från 1620-talet från Kalmar, nu förvarad i Västerås bibliotek³⁾. En mängd psalmer äro först inskrifna under 1600-talets andra hälft, men i en från det hela strängt skild afdelning meddelas våra sånger. Redan titeln tillkännager, att vi ha med en skolsamling att göra: »Hymni Svetici tum Latini in schola Calmariensi usitatissimi». I motsats till så många andra af våra, kanske vida värdefullare, handskrifna sångsamlingar från 1600-talet, har denna tilldragit sig rätt stor

¹⁾ Den nya svenska psalmboken framställd uti försök till svensk psalmhistoria.

²⁾ a. a. s. 102.

³⁾ Sign. B. e. Afdeln. teologi.

uppmärksamhet, ehuru högst få gett sig tid att noga granska innehållet. Beckman, som otvifvelaktigt sett boken (som hastigast säger¹⁾), att den utgör en »betydligt förökad afskrift af En liten sångbok af 1553». Emellertid är detta icke fallet. Ingen enda af hymnerna i 1553 års sångbok återfinnes i handskriften. SCHÜCK²⁾ hänvisar till vår handskrift i sammanhang med handskrifna psalmböcker, som man i skolorna fått nöja sig med i brist på tryckta. Yttrandet må delvis vara riktigt, men ersatt de verkliga kyrkopsalmböckerna kan näppeligen vår bok ha gjort. Emellertid nämner Schück i sammanhang med vår handskrift samlingen *Piæ Cantiones* af 1582 såsom äfven den en hjälp åt kyrkosången. Detta föranleder LAGERBORG³⁾ att yttra: »Att *Piæ Cantiones* under reformationens kulturskede utgjorde en lefvande litteratur framgår yttermera däraf, att vissa dessånger upptagas i andra sångböcker eller bevaras i afskrift . . .» I en anmärkning erinras sedan om ofvan angifna ställe hos Schück, »där bl. a. hänvisas till en handskrifven latinsk sångbok i Västerås gymnasibibliotek». Det torde häraf synas som om vår handskrift innehölle en hel del afskrifter ur *Piæ Cantiones*. Knappast var det väl Schücks mening, att hans ord skulle tolkas så. I min uppsats »Schwedische Schullieder etc.» s. 563 hade jag (5 år innan Lagerborgs arbete) gifvit en förteckning å samtliga Kalmarhymnerna, dock utan att man ansett uppsatsen värd att beakta i detta afseende. Vår samling utger sig innehålla de i Kalmar skola brukligaste hymnerna. Huruvida boken själf användts vid skolan i Kalmar blir svårare att afgöra. Åtminstone tyder intet yttre tecken härpå. Att boken talat sant, kan emellertid närmare kontrolleras genom vår ofta citerade Kalmarhandskrift nr 1 a, där de flesta af sångerna finnas upptagna i såväl latinsk som svensk dräkt. Måhända är just vår Kalmarbok originalet, hvarur de flesta hymnerna tagits. Man torde likväl kunna föra våra kalmarhymner längre tillbaka än till Jonæ-Rhezeli psalmbok. En handskrift från 1400-talet, nu förvarad i kungl. biblioteket,⁴⁾ upptager latinska originaltexterna jämte melodierna till ett stort antal af våra sånger. Äfvenledes en

¹⁾ a. a. s. 1008.

²⁾ Svensk litteraturhistoria I: 344.

³⁾ Vår äldsta konstdiktning s. 79.

⁴⁾ Psalterium Upsalense, Broocmanska samlingen nr 194.

Skara handskrift¹⁾ har i sin hymnafdelning (fol. 206—248) åtskilliga af Kalmarsångerna med deras latinska texter. Vår nyssciterade Stockholmsbok²⁾ i Skara bibliotek upptager slutligen äfven en del af hymnerna. Vid jämförelse med utländska hymnverk visar sig, att nästan inga äro svenska original.

Jag meddelar här nedan en förteckning öfver alla dessa Kalmarhymner efter Västeråshandskriften med hänvisning till våra ofvan anförda källor jämte uppgift på de, som återfinnas i gamla psalmboken af 1695³⁾.

Af våra 35 (nr 5 och 35 lika) i Västeråshandskriften förekommande hymner kunna således 28 återföras till direkt källa från Kalmar skola, 19 återfinnas hos Jonæ-Rhezeliuss, 15 i Psalterium Upsalense, 15 i Skara musikhdskr. 2 och 8 hos Skara musikhdskr. 1. Gamla psalmboken har slutligen 12 af hymnerna. Af de svenska texterna saknas nr 13 (Christus som ljus och dagen är) och 21 (Segerbaneret frambärz nu) i Kalmarhdskr. 1 a, och nr 25 (O Herre Gud som allting skoop) har i Kalmar-hdskr. 1 a annan öfversättning närmast lik Jonæ-Rhezeliuss, dock ej helt öfverensstämmande. Med undantag af nr 11 och 25 äger fullständig likhet rum mellan svenska öfversättningarna i Jonæ-Rhezeliuss och Västerås-hdskr. Nr 11 har text lika med Kalmar-hdskr. fol. 30 samt nr 25 den i tryckta psalmböcker vanliga och i gamla psalmboken upptagna öfversättningen. Psalterium upsalense, Skara 1 och 2 ha endast latinska texten och kunna äfven alla tre föras tillbaka till katolska tiden.

De 12, hvilka återfinnas i gamla psalmboken, tillhöra psalmböckernas stående nummer under hela 1600-talet och återfinnas i nästan alla större handskrifna sångböcker för kyrkan. De öfriga däremot, som saknas i 1695 års psalmbok, upptagas ej heller i våra kyrkosångsmanuskript och synas ha under 1600-talet varit obekanta åtminstone i kyrkan utanför vår ofvannämnda krets af handskrifter.

Af våra sex uppgifna källor representera tre medeltida traditionen (Br. 194, Sk. 2, Sk. 1) och två (Väst.-hdskr. och

¹⁾ Musikhdskr. 2 Skara bibl.: »Liber templi Tunhemensis.». Titelbladet har årtalet 1581.

²⁾ Musikhdskr. 1.

³⁾ Öfver använda förkortningar se inledningen.

Latinsk text	D ¹⁾	Svensk text	G.	K. 1 a	JR.	Br. 194	Sk. 2	Sk. 1
1. Conditor alme siderum.....	74	O Skapare i himmels högdh		18, 66	2	1	217	
2. Verbum supernum prodiens ...	77	O Fadrens ordh af ewigheet.....		19, 76	4	26	218	249
3. Vox clara ecce intonat.....	76	Then klara röst hon går nu an		20, 89			218	
4. Veni redemptor gentium	12	Werldenes frelsare kom här	121	22, 154		2	217	260
5. [Gaude visceribus] jfr 35								
6. [A solis ortus cardine].....	143		124	23		6	206	261
7. Immense celi conditor	58			88, 91	156			
8. [In dulci jubilo]			130	26				
9. Summæ Deus clementiæ	34							
10. Fit porta Christi pervia	21	It underlighit Werk är sport.....	226	29, 116	18			
11. Te lucis ante terminum	52	Tu som ljuset haffver förlant	365	30, 60, 80	192 ²⁾			
12. Agnus Dei potentiæ		Gudh uthi thin stora krafft						
13. Christe qui lux es et dies	33	Christus som ljus och dagen är	364	45		9	211	259
14. Aeterna Christi munera	302			71		8	220	
15. [Ex more docti mystico]	96	Af rätt Christelig willia		35	62			
16. Audi benigne conditor	178	Höör vår böön o skapare		36, 62	64	11	222	
17. Clarum decus jejunii.....	178	Skriften lärar oss uppenbar		38	65	10		
18. Jesu quadragenariæ	5	Jesu Christe Guds son		39	67	13		
19. Pange lingua gloriosi proelium	163	Nu will jagh beskriiffwa		40	70	15		
20. [Aeternæ regi gloriæ].....	IV:222	Låter oss nu Christum försann.....		43	74			
21. Vexilla regis prodeunt.....	160	Segerbaneret frambarz nu		81	77	14	224	
22. Corde natus ex parentis	122			69	15	7	227	261
23. Rector potens, verax Deus.....	51			73				
24. Aufer immensam			308	82, 96				
25. [Lucis creator optime]	57	O Herre Gud som allting skoop	348	61, 86	155 ⁴⁾		215	

26. Hoc te surgentes vigilemus ...									
27. Serva Deus verbum tuum	196								
28. [Æterne rex altissime]	217								
29. Festum nunc celebre	II: 35								
30. Veni sancte spiritus et emitte	276								
31. O lux beata trinitas	17								
32. Deus creator omnium	6								
33. Beata nobis gaudia	II: 16								
34. Sancti spiritus adsit	245								
35. Gaude visceribus	333								
36. Parvulus nobis nascitur ¹⁾									
Bewara oss Gudh uthi thine ordh ...		295	83, 153	144	18	209	247		
Thu som vår ewige Konung äst			53						
I thenna högtijdh frögde sigh			52	116		209			
			55, 126						
		193	57, 136	134					
			58						
Wi begå nu then hugnelig tid		178		124	19	224	247		
Then helga Andas nåd gifwe oss						222			
Glad tigh tu helga christenhet		122			35		254		
I dag födde en jungfru reen				37					

¹⁾ Bd I, där ej annatsånger märkt. ²⁾ Annan svensk öfversättning. ³⁾ Jfr Pie Cantiones 1625 nr 28. ⁴⁾ Annan svensk öfversättning.

K. 1 a) skoltraditionen. Återstår således att se, hvilken plats Jonæ-Rhezelii psalmbok intager. I företalet säger Rhezelius själf: » . . . efter the äre mestedels gamle Hymner, hwilkas Thon eller Noter icke många nu weta: Hafwer iagh icke förr kunnat få theras wanlige Nother, förr än iagh nu uthi några framledna år, medh stoor mödo upletat och uthskrifwit hafwer, uthaf gamble Pergament och Sångeböcker, them iagh uti Kyrkor och Skolor sökt hafwer på åhtskilliga orter, både i Finland och här i Sverige . . . » Af detta synes således framgå, att ej heller denna bok vill vara någon samling nyare hymner utan endast gamla i öfversättning. Att han sökt dem i skolor tyder på, att de ej stått undervisningsanstalterna främmande utan där öfvats i forna tider. *Vi ha således i Kalmarhymnerna framför oss sånger, som i svenska skolor bevarats från katolska tiden ända in i 17. seklet, fastän endast en ringa del antagits till bruk i kyrkan. De ha i skolorna sjungits ej blott i sin gamla latinska gestalt utan äfven i svensk öfversättning.*

Om skolorna i detta afseende voro trogna bevarare af gamla medeltida traditionen, få vi dock ej tänka oss, att man ställde sig afvog mot de nya lutherska psalmerna. Sådant för-

bjöds redan genom skolgossarnes sångtjänst i kyrkan. Därför innehåller en hel del af våra skolhandskrifter äfven de lutherska sångerna. Vår nyss rörande Kalmarhymnerna omtalade Kalmarhandskrift 1a har en af de allra vackraste samlingarne protestantiska psalmer med melodier. Antalet sådana psalmer, hvilka få anses rena protestantiska, uppgår här till ett hundratal.

Ännu fullständigare är en annan i samma bibliotek förvarad handskrift med titeln: »Thenna SångBook Hörer Münsteråås Kyrkio Til. Schriffwen af ANDREA LAVRENTII FROSTERO GOTH: NORCOP: Aedituo Münsterååsensi Anno 1646». Vi ha här visserligen en ren kyrkosångbok för oss, men själfva anordningen af sångerna och melodierna hvar för sig visar en nära frändskap med vår 1a. Antalet protestantiska psalmer öfverstiger här 150-talet. Några ha t. o. m. alternativmelodier för samma psalm. Såsom källa för 1600-talets kyrkomelodier torde Münsteråashandskriften höra till de allra förnämsta.

I Växiö och Västerås' skolbibliotek fattas ej heller handskrifter med protestantiska psalmmelodier, hvilka sjungits af skolgossarne under 1600-talet. Då emellertid alla dessa protestantiska sångsamlingar ej erbjuda något typiskt för skolsången utan närmast utgöra ett led i kyrkosångens historia, förbigå vi dem här.

Ännu en sida af djäknarnes musiköfning återstår, nämligen **den flerstämmiga figuralmusiken**. Alla våra skolordningar från 1571 ända in på 1700-talet betona samstämmigt öfningar i »musica figurativa». Under sockenvandringarne var det särskildt viktigt att sjunga flerstämmigt, då därigenom rikare gåfvor erhöles. Likaså gällde det att vid alla större högtider sjunga »discant» för att på så sätt gifva förhöjd stämning åt det hela. Att döma af våra kyrkoordningsförslag ser det nästan ut, som om man hade särskild benägenhet att låta höra sig i flerstämmig konstsång.

Det var ej små uppgifter man vågade sig på. Stora 8-stämmiga kompositioner i rik harmonisk och tematisk behandling af samtidens ypperste mästare äro ej för svåra. Musikbiblioteken vid 1600-talets skolor äro i allmänhet rika på verk i

både tryck och handskrift. Rörande trycken hänvisas till min uppsats »Vor 1700 gedruckte Musikalien etc.», och vill jag här blott ur öfversikterna rörande enskilda skolbibliotek anföra antalet före 1700 tryckta verk:

Tyska kyrkan och skolan:

3 verk tryckta	1544—49		36 verk tryckta ...	1600—49
46 , ,	1550—99		8 , , ...	1650—79 [1700]
			Summa 93	

Tyska skolans musikaliska blomstringstid skulle, att döma af dessa arbeten, infalla under andra halfdelen af 1500-talet, eller, om vi antaga, att kompositionerna sjöngos äfven något in på följande tid, i början af 1600-talet. Att verken under 1600-talets andra del bli så få, beror väl till stor del på, att tyska skolas musikhistoria genom Gustaf Düben delvis sammanväfves med hofkapellets.

Västerås' skola:

16 verk tryckta	1570—99		14 verk tryckta ...	1650—84
36 , ,	1600—49		S:ma 66	

Antalet arbeten borde således tyda på första halfdelen af 1600-talet såsom blomstringstiden äfven här. Som jag förut visat ¹⁾, sammanfaller äfven det med de historiska uppgifter vi äga rörande musiken vid skolan ²⁾.

Växiö skola:

4 verk tryckta	1543—49		13 verk tryckta...	1600—49
4 , ,	1550—99		14 , , ...	1650—1700
			S:ma 35	

Här skulle således musikaliska blomstringstiden infalla un-

¹⁾ Musiken i Västerås under 1600-talet.

²⁾ I Link. bibl:s handlingar II: 314 läsa vi: »... Åtminstone är thet wist, at Westerås' musicaliske bibliotheque then tiden [1620-talet] i Upsala var särdeles namnkunnigt, och at som oftast sådane auctorer, af academiska staten blefvo thit lånte och brukade». Jfr NORLIND, Musiken i Västerås s. 101.

der andra halfdelen af 1600-talet, något som skulle låta förklara sig därigenom, att skolan fick gymnasium först 1643.

Kalmar skola:

4 verk tryckta	1569—99		1 verk tryckt ...	1650—1700
5 „ „	1600—49		S:ma	10

Då de flesta handskrifterna förskrifva sig från 1600-talets första del, torde således här, liksom i Västerås, musikodlingens mest betydande del infalla mellan 1600 och 1650.

Slutligen må nämnas **Örebro skola** med ett verk från 1554, två tryckta 1600—49 och två 1650—1700.

Rörande arten af musik utgöras de efter 1650 tryckta arbetena, hvilka finnas i svenska skolbibliotek, till öfvervägande grad af instrumentala kompositioner, under det att före denna tid de vokala utgöra största antalet. Detta torde således belysa, hvad vi redan påpekat, att den inträngande instrumentalmusiken under 1600-talets andra halfdel allt mer och mer förkväfde sången. Detta må likväl ej fattas så, som om Sverige intog någon särställning häri. Öfverallt i Europa fick den vokala sången vika och den instrumentala träda fram. Tidsandan öfverhufvud förlorade reformationstidens religiöst allvarliga prägel och fick i stället fransk-klassiska tidens pomp och ståt samt effekt-sökeri.

I våra skolbibliotek träffa vi likväl de handskrifna instrumentala musikböckerna först mot slutet af århundradet. Då en närmare behandling af musikhandskrifterna i svenska bibliotek skall upptagas i fortsättningen på förteckningen öfver Sveriges musikalier före 1710, vill jag här nedan endast i största korthet meddela en öfversikt af dem, som direkt tillhöra 1500- och 1600-talets skolöfningar:

Västerås' skola:

1. Mus.-nr 24. Åtta stämböcker (2 C. 2 A. 2 T. 2 B.). Slutet af 1500-talet. Latinska kyrkosånger. Ett författarnamn nämndt: A. CRAPPIUS.

2. Mus.-nr 8. Sju stämböcker (2 C. 2 A. 2 T. B.). Slutet af 1500-talet samt 1600-talets första år. Latinska kyrkosånger. Två författarenamn nämnda: ORLANDUS [LASSUS] och MEILAND.

3. Mus.-nr 2. Fyra stämböcker (D. A. T. B.). Omkring 1650. Latinska, svenska och tyska kyrkosånger. Intet författarenamn nämndt.

4. Mus.-nr 25. Tre stämböcker (2 C. A 1.). Omkring 1650. Latinska, svenska och tyska kyrkosånger. Författarenamn: ZANGE, MICH. PRÆTORIUS, SAM. SCHEIDT.

5. Mus.-nr 26. Två stämböcker (2 T.). Omkring 1650. Latinska, svenska och tyska kyrkosånger. Författarnamn: HIER. PRÆTORIUS, MART. ROTHE, BARTH. SCHULTZ, SCANDELLI, P. ISNARDI, VULPIUS, CHRIST. WALLISER.

Växiö skola:

1. Mus.-ms. nr 1. En stämbok. 1500-talets sista årtionden (A 2.). Latinska och tyska kyrkosånger. Författarnamn: ORLANDUS [LASSUS].

2. Mus.-nr 330. Fyra stämböcker (D. A. T. B.). 1600-talets första årtionden. Latinska och tyska kyrkosånger. Författarnamn: D. FRIDERICI.

3. Mus.-nr 325—328. Fyra stämböcker (D. A. T. B.) Något före 1650. Latinska, tyska och svenska kyrko- och skolsånger. Författarnamn: J. DECKER, J. FINETTI, HIER. PRÆTORIUS, URB. ROTH, JOH. STOBÆUS, JOH. CROCE, LUDOV. VIADANA, ADR. BANCHIERI, J. LEO HASLER, GR. ZUCHINI, SAM. SCHEIDT, MELCH. VULPIUS, C. GUSSACO.

4. Mus.-ms. nr 2. Sex stämböcker (2 D. A. T. B. BC.). Omkring 1650. Latinska, tyska och svenska kyrkosånger. Författarnamn: J. L. HASLER, D. LAURUS, J. HANDL, RENATUS DELMAR, TIB. MASSAIN, JOH. CROCE, JOH. GABRIELI, J. WERT, J. KNEFELIUS, E. HERMANNUS, MART. LANGREDERUS, M. VULPIUS, AD. ERICHIUS, GREG. TREHO, ORLANDUS [LASSUS], D. PHINOT, HAN. PENN.

5. Mus.-ms. nr 4. 7 böcker (partiturer, delvis lika innehåll i alla banden). Senare hälften af 1600-talet. Latinska, tyska och svenska kyrko- och skolsånger. Intet författarnamn.

6. Mus.-ms. nr 3. En bok (partitur). Senare hälften af 1600-talet. Delvis närstående föregående böcker. Latinska, tyska och svenska kyrko- och skolsånger. Intet författarnamn.

Kalmar skola:

1. Mus.-ms. nr 3a. Fyra stämböcker (D. A. T. B.). 1600-talets början. Latinska och tyska kyrkosånger. Författarnamn: G. LANGIUS, J. HANDL, I. DE VENTO, MEILAND, ORLANDUS [LASSUS], J. WERT, J. ECCARD, J. REGNART, PH. DULICHIVS, ANDR. GABRIELI, J. à BURCK.

2. Mus.-ms. nr 3b. Fyra stämböcker (D. A. T. B.). Något senare än föregående, eljest flere sånger gemensamma. Latinska och svenska kyrkosånger. Författarnamn: PH. DULICHIVS, J. L. HASLER.

3. Mus.-ms. nr 3c. Fyra stämböcker (A 1. T. B. 6 v.). Omkring 1650. Latinska, svenska och tyska kyrkosånger. Intet författarnamn.

Genom att nu ställa tillsammans våra tryckta och handskrifna böcker kunna vi tämligen noga bestämma, hvilka kompositörer, som varit mest omtyckta af Sveriges skolungdom på

1600-talet. Först iakttaga vi, att en viss enhetlighet råder i valet af musik vid flere af Sveriges skolor. Samma enhet råder också i valet af musikerkets. Alla, med få undantag, äro kompositörer, hvilka i Tyskland ha anställning. Under 1500-talet är det naturligtvis en hel del italienare, men äfven dessa ha nästan alltid några förbindelser uppåt åt Sydtyskland. Texten är regelbundet latinsk eller tysk, ibland med svensk öfversättning; innehållet utgöres alltid af kyrkosånger, medeltida hymner, antifonmelodier eller andra rent liturgiska texter.

Under 1500-talet dominera de tyska mästarne ORLANDUS LASSUS och JACOB MEILAND. Den förre träffa vi med tryckta arbeten i förbindelse med följande skolor: Tyska kyrkan (och skolan) i Stockholm, Västerås, Växiö, Kalmar och Strängnäs ¹⁾; dessutom handskrifna i Västerås, Växiö, Kalmar; den senare med såväl tryck som handskrift, utom Uppsala, i Västerås och Kalmar. Andra omtyckta 1500-tals kompositörer äro Ivo DE VENTO (tryck i Uppsala, Västerås och Kalmar, handskrift i Kalmar), GIACHES WERT (tryck i Uppsala, handskrift i Växiö och Kalmar), JACOB HANDL (tryck i Tyska kyrkan och Uppsala, handskrift i Kalmar och Växiö), ALESSANDRO SCANDELLI (tryck i Tyska kyrkan och Uppsala, handskrift i Västerås).

Öfvergångstiden med de klara, enkla koralbearbetningarne, betecknas med följande vid skolorna omtyckta tonsättare: JOHAN ECCARD (tryck i Uppsala, handskrift i Kalmar), MICHAEL WULPIUS (tryck i Tyska kyrkan, handskrift i Tyska kyrkan och Växiö), JOH. LEO HASLER (tryck i Uppsala och Västerås, handskrift i Växiö och Kalmar), HERMAN SCHEIN (tryck i Tyska kyrkan och Skara), HIERONYMUS PRÆTORIUS (tryck i Uppsala, Tyska kyrkan, handskrift i Västerås, Visby ²⁾).

Naturligtvis visa de svenska skolorna särskild förkärlek för sådana arbeten, hvilka utgifvits att tjäna skolungdomen till hjälp vid sången. Så t. ex. finnes ERHARD BODENSCHATZ' i Tysklands skolor allmänt anlitade kompositionssamling: »Florilegium portense», tryckt i Leipzig 1618 (del I) och 1621 (del II), i Örebro skolbibliotek och samme utgifvares mindre arbete »Florilegium

¹⁾ Jfr T. NORLIND, Vor 1700 gedruckte Musikalien s. 220 f.

²⁾ Domkapitlet. Har tillhört Visby domkyrka vid midten af 1600-talet. Skrifven i början på århundradet.

selectissimorum hymnorum» i upplagan af 1603 i Västerås' skolbibliotek. Rostockkantorn DANIEL FRIDERICIS många skolsamlingar spriddes öfver, snart sagdt, hela Sverige. Vi få längre fram tillfälle att närmare dröja vid honom och hans verksamhet för skolsången.

Vid midten af 17. århundradet behärskades den svenska skolsången af mästaren inom den yngre koncerterande kyrkostilen, ANDREAS HAMMERSCHMIDT. Knappast någon af de större skolorna saknar hans arbeten, en del har till och med verkligt storartade samlingar. Särskildt Västerås och Växiö äga en mängd tryckta kompositioner af honom. Märkvärdigt nog saknas helt och hållet afskrifter af hans stycken. Trycken äro så mycket rikligare företrädde. Förutom nyssnämnda skolor, Västerås och Växiö, ha Örebro och Tyska kyrkan exemplar kvar. Jacobs och Nicolai kyrka i Stockholm ägde exemplar på 1600-talet, men de äro nu försvunna¹⁾. Vid Uppsala universitet hörde Hammerschmidts musik till det första Rudbeck förvärfvade för musiköfningarne. Särskildt åren 1662 och 1663 inköptes flera af hans arbeten²⁾.

Af öfriga tonsättare, hvilka under 1600-talets senare del blefvo omtyckta, må slutligen nämnas WOLFGANG CARL BRIEGEL (tryck i Uppsala, Västerås, Tyska kyrkan, [Jacob, nu försvunna]) och SAMUEL SCHEIDT (tryck i Uppsala, Västerås, Tyska kyrkan, [Nicolai nu försvunna], handskrifna i Västerås och Växiö).

En ej ringa betydelse fick musiken vid skolorna genom att bli förmedlare för de utländska litterära strömningarne. Genom musiken kom på så sätt Växiö läroverk i beröring med Königsbergs diktarkrets. Vi träffa i biblioteket af HEINRICH ALBERTS »Arien oder Melodeyen» såväl första delen af 1638, som andra af 1640, och att dessa äfven blifvit använda, åtminstone på 1660-talet, visas af de efteråt i andra delen införda handskrifna styckena i liknande sångsättning³⁾. Albert representerade som diktare samma enkla och folkliga riktning som SIMON DACH, och som musiker är han af stor betydelse genom

¹⁾ Jfr T. NORLIND, Vor 1700 gedruckte Musikalien s. 201.

²⁾ Jfr T. NORLIND, a. a. s. 197.

³⁾ Å s. 89 i hdsk. står: »Alfwestafors den 30 Junij 1666». S. 92 står: »Schrefwit i Alfwestafors d. 9 Jan. Anno 1669».

införandet af den enkla visartade melodien med ackompagnement af instrument.

En Albert och hans riktning synnerligen närbesläktad personlighet, GEORG WEBER, kom att stå Sverige ännu närmare. Weber var i likhet med Albert mycket litterärt intresserad och har själf skrivit såväl text som musik till sina sånger. Hans måhända första arbete, »Erster Theil der geistlichen Lieder», trycktes i Stockholm »in Verlegung des Autoris Druckts Peter van Selow» och tillegnades drottning Kristina d. 2 aug. 1640. Efter detta att döma synes han ha varit i Stockholm vid den tidpunkten¹⁾. Titeln lär oss närmare känna, i hvilken musikart han skref: » Seüfftzens-Wortte zu papper (!) getragen vnd in diese nur einfache Melodeien zusambt delen vntergelegten General Bass, für die Thiorba, Spinet, vnd andere hierzu fügliche Instrumente gesetzt sindt»; alltså: enkla, enstämmiga andliga sånger med basso continuo. Eburu detta arbete ej finnes bevaradt i något bibliotek i Stockholm²⁾, har dock Västerås' skola att uppvisa ett exemplar, något som torde tyda på, att Västerås intresserade sig för den nya, enkla tonsatsen inom kyrkomusiken³⁾.

År 1674, således endast några få år efter Alfvetaförs anteckningarne i Alberts Arien, skulle vi genom SAMUEL COLUMBI och GUSTAF DÜBENS Odæ sveticæ få ett inhemskt arbete i den af Albert-Weber inslagna riktningen.

Äfven från annat litterärt-musikaliskt håll mottogo skolorna intryck, nämligen Hamburg. Med den under 1600-talets andra

¹⁾ Det har ej lyckats mig finna några uppgifter om honom i slotts- eller riksarkivet. Ej heller synes riksregistraturen i kammararkivet ha haft något med honom att skaffa. Då emellertid äfven andra delen af hans andliga sånger dateras i Stockholm (»am 5 Heumonat») 1643, får väl antagas, att han ännu vid denna tid befann sig i Sveriges hufvudstad och således troligen kvarstannat i öfver tre år hos oss.

²⁾ Utanför Sverige träffa vi endast ett exemplar af boken i Berlins bibliotek. Jfr EITNER, Quellenlexikon X: 193. — Del II af 1643 finnes ej i Sverige utan endast i ett exemplar i Berlins bibliotek.

³⁾ Öfver G. Weber se närmare WINTERFELD, Der evang. Kirchengesang II: 154 ff. Musikbilagan till samma arbete upptager s. 56 f. två sånger ur ett af Weber 1649 utgifvet arbete. Winterfeld tyckes ej känna vårt Stockholmstryck. Weber räknas hos Winterfeld till »die preussische Tonschule», dit äfven Albert hör.

del rikt uppblomstrande fria riksstaden vid Elbemyningen stod Sverige i liflig beröring såväl på litteraturens som musikens område¹⁾. Att svenska hofkapellet med Gustaf Düben hade god förbindelse med Hamburgs musiker visa oss Dübenska musiksamlingarne i Uppsala bibliotek²⁾. Våra skolor stodo emellertid ej heller fjärran från Hamburgs musikvärld. Själén i stadens såväl litterära som musikaliska lif var på 1650-talet den som diktare och musiker allbekante JOHAN RIST. Svenska skaldér öfversatte gärna hans dikter, och själf skref Rist flere sånger till Sverige och svenska konungahuset³⁾. I skolbibliotek träffa vi af hans musikverk »Alltägliche Hausmusik», Lüneb. 1654, och »Musikalisches Seelenparadies, Lüneb. 1660, i Örebro, och »Neue musikalische Festandachten», Lüneb. 1655, i Karlstad.

Genom sin svåger HEINRICH PAPE, en Hamburgs musikaliskt litterära krets mycket närstående person, kom Rist ännu närmare i beröring med Sverige. Pape, själf en framstående tonsättare på kyrkomusikens område, anställdes nämligen 1662 som organist vid Jacobs kyrka i Stockholm⁴⁾. Han hade redan 1648 komponerat musik till några af Rists passionssånger. I hvilken stil han skref, framlyser bäst af hvad Rist säger om dem i företalet till nämnda passionssånger: »Diese Melodieen sind mit sonderem Fleisse, so schlecht, als nur immer möglich gewesen, von gedachtem meinem Freunde gesetzet, damit ein jeder, der die gemeine Kirchenmusik nur ein wenig verstehet, diese Lieder bald könne singen lernen»⁵⁾. Såsom tonsättare sökte Pape således att få fram samma enkelhet och lättbegriplighet som Georg Weber.

¹⁾ WRANGEL, Till belysning af de litt. förbindelserna mellan Sverige och Tyskland under 1600-talet s. 22 ff.

²⁾ M. SEIFFERT, Mathias Weckman und das Collegium in Hamburg s. 119 f. — T. NORLIND, Die Musikgeschichte Schwedens in den Jahren 1630—1730 s. 177 f. Huruvida Düben själf varit i Hamburg på 1660-talet, måste dock lämnas därhän.

³⁾ WRANGEL, a. a. s. 18 f.

⁴⁾ T. NORLIND, Was ein Organist im 17. Jahrhundert wissen musste s. 641.

⁵⁾ Öfver Pape se WINTERFELD II: 373, SEIFFERT, a. a. s. 103, EITNER, Quellenlexikon VII: 313 m. fl. I den fullmakt, som »S. Jakobs kyrkas i Stockholm föreståndare och äldste» gäfvö »ehrlig konstrik och välförfaren Hindrich Pap» d. 3 febr. 1662, heter det, att han förskrifvits »ifrån fremmande land på en förnemblig mans recommendation». Kanske Rist själf var denne »förnemblige man», eller måhända var det samme »Hamburgische

Genom dessa båda litterära och musikaliska strömningar, å ena sidan Albert och Weber, å andra sidan Rist och Pape, båda gående ut på en förenkling af koralsatsen från flerstämmig kōrsats till enstämmig sång med instrumentalackompagnement, kommo skolorna i beröring med en kyrkomusik, i första hand afsedd för församlingssång med orgelackompagnement. Det var också denna nya kyrkomusik, som efter hand skulle ersätta skolkören. Vår koralpsalmbok af 1697 utgör i så måtto slutstenen i utvecklingen, att genom henne den enstämmiga kyrkosången med basso continuo för orgel funnit sitt slutgiltiga erkännande i Sverige.

Vi ha vid denna framställning af musiklifvet i svenska skolor uteslutande uppehållit oss vid det egentliga Sverige. Att man äfven i provinserna på andra sidan Östersjön inom skolorna lifligt intresserade sig för hvad som hände inom moderlandet, visar bl. a. ett sångspel, »Die beständige Argenia» af JOHAN VALENTIN MEDER, som uppfördes af gymnasisterna i Reval vid konung Karl XI:s och drottning Eleonoras högtidliga intåg i Stockholm 1680 efter fredsluten med utlandet.

Rörande sångspelet, som i handskrift förvaras å kungl. bibl. i Stockholm, har rätt vissa meningsskiljaktigheter om, hvar uppförandet egt rum¹⁾. Först antogs tyska skolan i Stockholm, sedan någon skola i Pommern. Osäkerheten har väl berott på, att man ej riktigt varit på det klara med, hvar Meder befann sig år 1680. Sedan emellertid J. V. Meders »Stammbuch» blifvit utgifven, torde platsen vara klar. Vid ett d. 16 juli 1680 infört namn står antecknad: »Medero cantori in gymnasio Revaliensi indefesso»²⁾. Alltså, såsom sånglärare vid skolan i Reval har han skrifvit och uppfört sångspelet. I dedikationen till konungen och drottningen heter det: »Die allgemeine Freude, ob der von Gott verliehenen Friedens, hat meine ohnmächtige

Gesandte in Stockholm», som 1663 så välvilligt rekommenderade Christian Geist till Hamburg. Jfr SEIFFERT a. a. s. 117. Pape dog i Stockholm 1663. Öfver hans anställning vid Jakobs kyrka se HÜLPHERS ms.: Handl. rör. orgwerksbeskrifningen: St. Jakob. Västerås' bibl.

¹⁾ Se härom: katalogen öfver musikhandskrifterna i kungl. bibl. i Sthm.

²⁾ BOLTE, Das Stammbuch Johan Valentin Meders, Vierteljahrsschr. f. Musikwissensch. VIII: 504.

Musam begeistert, I. I. Kön. Kön. Maj. Maj., zu allerunterthänigsten Ehren, gegenwärtiger Singspiel alhier, mit denen studirenden der Königl. Gymnasij anzustellen».

Längre fram såsom kapellmästare i Riga komponerade och uppförde han flere festkantater öfver Karl XII:s segrar: Vid tacksägelsefesten efter slaget vid Narva d. 20 nov. 1700, efter öfvergången öfver Düna d. 9 juli 1701, uppförd 10 sept., efter slaget vid Klissow d. 9 juli 1702, uppförd d. 20 nov., efter slaget vid Pultowsk och eröfringen af Torn och Elbing, uppförd d. 12 febr. 1704, efter de år 1704 och 1705 ärorikt fullförda fälttågen, uppförd d. 9 mars 1706, samt slutligen efter freden i Altranstädt d. 14 sept. 1706, uppförd d. 28 april 1707¹⁾. Vid alla dessa i kyrkan uppförda festkantat har helt säkert skolan medverkat.

¹⁾ BOLTE, Nochmals Johan Valentin Meder, Vierteljahrsschr. f. Musikwissensch. VIII: 457 f.

Piæ Cantiones.

Bland hela den stora mängden af utländsk modern musik, som öfvades vid svenska skolor, skulle man kunnat tro, att allt intresse för inhemsk sång hade förkväfts. Lyckligtvis var så ej förhållandet. Andra halfdelen af 1500-talet, som visade ett sådant lefvande intresse för kyrko- och skolsången, ville också samla och åt eftervärlden bevara de gamla, medeltida skolsångerna. Finland tar första steget till utgifvandet i tryck af dessa. I Greifswald tryckes år 1582 vår första inhemska skolsångbok under titeln:

PIÆ CANTIONES ecclesiasticæ et scholasticæ veterum episcoporum, in inclyto regno Sueciæ passim usurpatæ, nuper studio viri cuiusdam reuerendiss: de ecclesia Dei et schola Aboensi in Finlandia optime meriti accurate a mendis correctæ, et nunc typis commissæ, opera THEODORICI PETRI Nyländensis. His adiecti sunt aliquot ex psalnis recentioribus. Imprimebatur Gryphisuualdiæ per Augustinum Ferberum. [Sista sidan:] Gryphiswaldiæ Typis Augustini Ferberi. Anno 1582. — Format: 12°.

Redan från början rönt boken allmänt erkännande och spriddes öfver hela Sverige. Ännu förvaras exemplar af den i följande bibliotek: kungl. bibl. Stockholm, Lund, Linköping, Växiö Skara, Helsingfors¹⁾.

En ny upplaga, denna gång utan musik och med alla sångerna öfversatta till finska, utgafs år 1616 af kyrkoherde HEMMING i Masku och trycktes i Stockholm af IGNATIUS MEURER: Wanhain Suomenmaan Pijspain, ja kircon esiniesten

¹⁾ Enligt meddelande från Åbo lär den saknas där.

latinan kielised laulud, Christuxesta, ja inhimisen elämän surkeudhesta, muutamissa M. IACOBILDA FINNOLDA (Suomen seoracunnista paljon hyvää ansainelda mieheldä) ojetud: aina Suomen schouluissa veisatud, Nyt Suomexi käätyd H. HEMMINGILD Mascun kirkeherralda. Präntätyd Stocholmisa Ignatius Meurerild vuonajälken Christuren syndymän. M. DC. XVI. — Format lika med första upplagan. — Af mig kända exemplar i kungl. bibl. Stockholm och Helsingfors.

Första upplagans utgifvare hade intet med denna att skaffa.

En tredje upplaga återgick till första, blott med tillägg af några nya sånger:

CANTIONES PIÆ ET ANTIQUÆ, veterum episcoporum et pastorum in inclyto regno Sveciæ, præsertim in magno ducatu Finlandiæ usurpatæ, et primum opera viri Nobilis THEODORICI PETRI RWTHA, Anno 1582, typis commissæ. Nunc autem sumptibus virorum Nobilium IOHANNIS & BARTHOLDI PETRI RWTHA; Item IACOBI, PETRI & THEOBALDI BARTHOLDI RWTHA, fratrum, fratrueiumque p. m. THEODORICI RWTHA, denuo cum quibusdam marginalibus et locis S. Scripturæ a viris orthodoxis Dioecesis Wijburg: illustratæ prodeunt. His accesserunt etiam cantiones quædam novæ. Rostochii Anno M.DC. XXV. — Format lika med första. Liksom första upplagan fick äfven denna en vidsträckt spridning till alla Sveriges skolor. Följande bibliotek förvara ännu exemplar af boken: kungl. bibl. Stockholm (2 exempl.), mus. akad. Stockholm, Uppsala, Lund, Linköping, Västerås och Helsingfors.

Ehuru nya upplagor följde längre fram, gå dock alla dessa tillbaka till någon af de nu anförda. Vi vilja därför tills vidare uppehålla oss endast vid dessa tre.

Af företalet till PC. 1582 få vi veta, att sångerna fordom varit mycket sjungna ej blott i skolorna. Nu hade de korrigerats och gillats af framstående och berömda män i Åbo stift¹⁾. Vår utgifvare »THEODORICUS PETRI NYLANDENSIS SUECUS» befann sig i Rostock, där han d. 23 maj 1582 skref sin dedikation af

¹⁾ Cum vero vsus talium Cantilenarum non sit exiguus: cumque non solum in Scholis, verum etiam alias in Inclyto Regno Sueciæ Patria mea carissima passim vsurpentur, eædemque insuper opera Magnificorum et illustrium virorum in ciuitate Aboënsi nuper reuisæ et approbatæ sint. Sid. 9.

arbetet till baronen CHRISTIAN HORN af Åminne. Efter företalet står en »Carmen gratvlatorium in natalem Saluatoris Domini nostri Iesu Christi, ex Esaiæ capit. 4. 9. et 11.» författad af HENRICUS HUSANUS¹⁾. Såsom titeln meddelar, voro sångerna gamla »cantiones», hvilka brukats fordomtima i svenska kyrkor och skolor. Till dessa hade emellertid lagts några psalmer af yngre ålder.

Antalet meddelade sånger utgjorde i denna första upplaga 74, alla uteslutande latinsk text²⁾ med musik, 62 enstämmiga, återstående flerstämmiga, däraf 7 två-, 3 tre- och 2 fyrstämmiga. Af såväl titeln som företalet framlyser, att Åbo skola tagit en verksam del i utgifvandet. Namnen på de framstående männen, som utfört korrigeringsarbetet, få vi ej veta, ehuru detta för alla bokens läsare borde ha varit af särskildt intresse.

Emellertid ger oss andra upplagan en så mycket värdefullare inblick i det textliga revisionsarbetet. Skillnaden mellan 1582 års och 1616 års upplaga är allt för slående för att ej genast väcka vår uppmärksamhet. I titeln heter det³⁾:

Gamle Finlands biskopars och kyrkoföreståndares latinska sånger om Kristus och det mänskliga lifvets elände, i någon mån korrigerade af magister JACOB FINNO (en om Finlands församlingar mycket välförtjänt man).

Företalet till marskalk HENRIK HORN af Canchas lämnar närmare upplysningar:

Nün on myös täsä Suomen maala, minnen Christilisen opin turmeluxen alla ja pimeyden aikana, Tykä hengi yläs herättänyt muntamita jumalisia oppemita sekä kircon esimiehiä

Fordom under kristna lärans förfall och mörkrets tid har den Helige Ande såväl här i Finland som annorstädes uppväckt några teologer, såväl kyrkoföreståndare som andra,

¹⁾ En framstående politiker, regeringsråd hos hertigen af Sachsen-Lauenburg (1577) och innehafvare af flere andra poster. † 1587. Boende i Lüneburg hade han bl. a. till uppgift att mäkla fred mellan hertigarne och staden Rostock, något som äfven lyckades honom. På lediga stunder skref han dikter, hvilka 1577 och 1601 samlades och utgäfvos i tryck. — Allg. deutsche Biogr. XIII: 446 f.

²⁾ In dulci jubilo med blandad latinsk och svensk text.

³⁾ Vid öfversättningen från finskan har välvillig hjälp meddelats af magister ILMARI KROHN, Helsingfors.

että muita, jotka latinaxi teid
ja kirjoitit hengelsiä lauluja
ja virsiä . . . Nämäd samad
latinan kielised virdhed M.
Jacobilda Finnolda, aina cunni-
all minstettavalda, sittä vähän
muutamissa ojetud.

hvilka på latin författade och
uppskrefvo andliga sånger och
hymner Dessa samma
latinska hymner ha sedan af
Mag. Jacob Finno, alltid med
ära i åminnelse, blifvit något
korrigerade.

Rörande sångerna få vi sedan höra, att ett par två (parij
- caxi) hymner icke varit af finnar författade utan från annat håll
tillförda (mytta muolda tuodhuja). De hafva emellertid medtagits,
därför att deras noter stått i sammanhang med andra i latinska
hymnböcker.

Efter företalet finnes en versifierad hälsning, där utgifvaren
än vidare stryker under finska författarskapet till hymnerna:

Suomen saares synnyit
nämäd, paidz vähä vaevoim
harvoja, muolda cans tähän
tuodhuja.

I Finland uppkommo dessa,
och endast några få ha lånats
från annat håll.

Antalet sånger är här 75, hvaraf 5 saknas i upplagan af
1582. Af första upplagans cantioner saknas däremot 5 i andra
(två af 1616 års sånger stå under ett nummer i 1582 års upp-
laga). Ordningen sångerna emellan är ej heller densamma
i båda böckerna. Öfversiktsrubriker öfver innehållet saknas
äfven i upplagan af 1616. Hvarje sång bär i finska samlingen
till öfverskrift begynnelsen af det latinska originalet.

I hela finska upplagan nämnes ej med ett ord första upp-
lagan, och Theodorici Petri namn förbigås alldeles. Textkorri-
gerarens namn, Jacob Finno, nämnes däremot på samma plats
i titeln som Th. Petri i första och upprepas dessutom i företalet.
Det torde här af framgå, att den senare upplagan tillkommit
antingen i protest mot första eller oberoende af denna. Hvem
som har förnämsta förtjänsten om samlandet af cantionerna,
Theodoricus Petri eller Jacob Finno, kan bäst framgå genom
ett närmare ingående på bådass lif och verksamhet. Såsom i
offentliga värf högt betrodde män, låta sig deras göranden och
låtanden rätt väl följas.

JACOBUS PETRI FINNO var vid tiden för första upp-

lagans utgifvande lektor vid katedralskolan i Åbo. Han hade efter studier i utlandet, särskildt i Wittenberg (1563) och i Rostock (1567), återvänt till Finland, där han 1568—78 beklädde rektors-embetet vid skolan. Sistnämnda år utnämndes han till poenitentiarius och lektor därstädes samt förekommer 1583 åter som rektor, vid hvilken befattning han kvarstår till sin död 1588.

Finno var en af konung Johan III högt betrodd man. År 1578 får han i uppdrag att »vända några nyttiga böcker in på det finska tungomålet». Några år senare utger han en finsk psalmbok med 99 psalmer, hvaraf en del af honom själf, resten öfversatta från latinska, svenska eller tyska källor¹⁾. Kort därefter följer en katekes (c. 1582) och en bönebok (1583), alla på finska språket. I företalet till sin finska psalmbok betonar han modersmålet vid kyrkosången; latinsången skulle brukas vid de större städerna, där skolor och boklärde funnos.

Den aktning konung Johan alltid visade honom skulle kunna tyda på, att han varit en vän af konungens katolska tänkesätt. Detta motsäges emellertid dels af hans skrifter, där han skarpt ifrar mot papismen, dels af den vördnad och kärlek en så pass varm vän af protestantismen som kyrkoherde Hemming alltid visade honom²⁾. Hans rättelser af de mest katolska vändningarna i PC.-sångerna utgöra ytterligare bevis för hans ömsinhet om rena läran.

THEODORICUS PETRI RWTHA tillhörde en berömd adlig ätt. Farfadern Jöns JUTE var från Danmark. Dennes son PEDER JÖNSSON RUUTH hade 1520 från Lybeck följt Gustaf Vasa till Sverige och för sina trogna tjänster mot konungen adlats 1559. Dessutom fick han några gårdar i Borgå län. Hans söner JOHANNES, BARTHOLDUS och nyssnämnde Theodoricus fingo alla tre studera vid utländska universitet. De inskrefvos vid Rostocks universitet i början af 1580-talet, Theodoricus i juli 1581. Efter knappt 3 års studium promoverades han d. 17 april 1584 och återvände ej långt därefter till fäderneslandet, där han snart kom i konungens

¹⁾ Ny upplaga i Finska vetenskaps-societetens bidrag, del 52, genom CEDERBERG. — Inga af sångerna i *Piae Cantiones* upptagas i denna psalmbok.

²⁾ Öfver Finno, se närmare: CARPELAN, Finsk biogr. handbok I: 603. LAGERBORG, Vår äldsta konstdiktning, Sv. Litt.-s. förh. o. upps. 20: 70 f.

tjänst. År 1588 sändes han med ärende från Johan III till Sigismund i Polen. I en supplik af d. 7 aug. 1591 kallas Theodoricus konung Sigismunds sekreterare. Han deltagar 1596—98 i den efter Tevsinafreden vidtagna rågången upp mot Ishafvet; 1598—99 är han landshöfding öfver Västerbotten, hvarvid han råkar i häftig skriftväxling med norske fogden i Varanger rörande lapparnas skatt till Sverige. Såsom öppen vän af Sigismund blir han af hertig Karl förvisad och beger sig till Polen, där han dör i konung Sigismunds tjänst (enligt Carpelan) troligen 1617.

I motsats till Jacob Finnos är Theodoricus Petri lif jurists och ämbetsmanuens vida mera än lärarens och vetenskapsmannens. Finno är prästmannen och psalmboksutgifvaren, som ifrar för kyrka och skolundervisning, Theodoricus Petri politikern och tjänstemannen, som på lediga stunder ägnar sig åt litterär odling.

Poetiska anlag rörde Theodoricus Petri tidigt. Sångboken af 1582 är hans första arbete och dedikationen till Christian Horn visar en mer än vanlig kraft och elegans i behandlingen af latinet. År 1583 träffa vi honom såsom diktare i ett latinskt kväde, skrifvet vid brodern Johannes' afresa från Rostock¹⁾, och året därefter följer en ny dikt till brodern Bartholdus, som står i begrepp att lämna samma stad²⁾. Vid sin beskyddares Christian Horns bröllop skrifver han ett bröllopskväde ånyo på latinsk vers.

Theodoricus Petri visar sig i sina dikter som en man af god litterär begåfning med mästerlig behandling af latinska språket. Någon dikt på svenska eller finska känna vi ej af honom. Latinet tycks ha varit det språk, som varit honom kärast, och på hvilket han haft lättast att uttrycka sina tankar i bunden form³⁾.

¹⁾ Carmen elegiacum in discessum Johannis Petri Gevaliensis ab academia urbis Rosarum. ELMGREN, Finlands litteratur s. 23.

²⁾ Propempticon doctrina, pietate et virtute ornatissimo viro M. Christiano Bartholdi Wiburgensi, ex academia urbis Rosarum 12 julii Anni 1584 in patriam discedenti, scriptum a popularibus. Rostockii 1584. Exemplar i Linköpings bibl. — I utdrag meddeladt hos LAGERBORG a. a. s. 110 f.

³⁾ Använda källor för Th. P.: CARPELAN, Finsk biogr. handbok. — LEINBERG, Finska studerande vid utrikes universitet före 1640 s. 65 f. — LEINBERG, Handl. rör. finska kyrkan och prästerskapet I: 260. — ANREP,

De båda männen, hvars namn knutits samman med *Piæ Cantiones*, äro hvarandra således rätt motsatta: Finno, ehuru konung Johans vän, god protestant, Rwtha Sigismunds vän och öppet katolskt sinnad, Finno varm vän af finska språket, Rwtha af latinet. Under det att vi finna flera andra *Piæ Cantiones* närstående arbeten hos Finno, saknas alla sådana hos Rwtha.

Det låg därför nära till hands att antaga Finno såsom hufvudutgifvaren och Theodoricus Petri Rwtha endast som iordningsställaren af trycket. Redan J. SCHEFFERUS omnämner i *Svecia literata* (1698) s. 416 bland Jacob Finnos skrifter utan vidare förklaring *Piæ Cantiones* af 1582 och påpekar strax efter Hemmings finska upplaga¹⁾. Det vill således synas, som om PC. 1616 utgjort närmaste grunden till uppgiften. STIERNMAN, som fortsätter studierna på samma bibliografiska område som Schefferus, omnämner, i sina handskrifna utkast till finska delen, PC. 1582 och 1625, men påstår sig ej ha sett 1616 års upplaga och vill därför hvarken instämma i eller förneka Schefferi uppgifter för utgifvandet²⁾. I senare finska skrifter om *Piæ Cantiones* har man visat sig böjd för att tillskrifva Finno hufvudförtjänsten³⁾, något som väl äfven torde vara det riktigaste.

Motsatserna mellan de i första och andra upplagan omtalade personerna belysa ännu mera detta faktum, att Finno torde haft hufvudarbetet. I PC. 1582 nämnas endast två finska namn: Theodoricus Petri och Christian Horn, båda nära förbundna med Johan III:s katolska tänkesätt. Horn öfvergick efter Johans död till Sigismund men förklarade sig i sista stund, för att ej mista lifvet, för hertig Karls tänkesätt. I PC. 1616 nämnas också endast två finska namn (utom Hemmings eget) Jacob Finno och Henrik Horn, båda goda lutheraner, den förre utan att stöta sig med Johan III, den

Svenska adelns ättartaflor III: 562. — LAGERBORG, Vår äldsta konstdiktning s. 67 f. — Hist. arkisto XIII: 110.

¹⁾ »Hemmingius H. Pastor Maschoensis. Partem maximam cantionum veterum a. M. Jacobo editarum reddidit rhythmis Finnicis.»

²⁾ Efter Stiernmans handskrift utgifvet i tryck i tidskriften *Suomi* 1844 s. 244 ff. Finska upplagan nämnd s. 255.

³⁾ Lagerborg a. a. s. 70.

senare öppen vän af hertig Karl, sedermera Karl IX samt Gustaf II Adolf. Utgifvaren själf, Hemming, är en utpräglad protestant på samma gång som god vän af Jacob Finno och hans verksamhet för finska psalmboken.

Hans fullständiga namn var HEMMING HENRIKSSON. Han föddes i Masku troligen i midten af 1500-talet, blef kyrkoherde i födelsesocknen 1587 och dog därstädes mellan åren 1618 och 1620. Han hörde till dem, som underskrefvo Uppsala mötes beslut. Liksom Finno strax före PC. 1582 utgaf en finskspråkig psalmbok, utgjorde äfven en psalmbok på finska de förarbeten Hemming gjorde till sina PC. 1616. Hans psalmbok trycktes något af åren 1610—1614 och utkom i flere nyupplagor 1621, 39, 52. Det var under arbetet med denna psalmbok, som han fick närmare lära känna Finnos psalmarbete, som naturligtvis blef mönstret för hans eget. *Piæ Cantiones* låg naturligtvis nära till hands att studera efter Finnos psalmbok, och här kunde Hemming röra sig friare. Öfversättningsarbetet blef själfständigt utan något rådfrågande af annan tryckt källa. Hemming synes ha haft framför sig äldre handskrifter, vida ursprungligare än *Piæ Cantiones* af 1582.

Vi vilja här blott betona några belysande smådrag. Under afdelningen »*Cantiones precum*» anför upplagan af 1582 två sånger under en och samma melodi: »*Parce Christe*» och »*Jucundare gloria*». Af dessa måste gifvetvis den andra räknas till julsångerna och ha sin plats i första afdelningen. 1616 års upplaga skiljer båda sångerna från hvarandra och placerar den senare dit den hör, nämligen till skolsånger vid julen. Äfven på ett annat ställe handlar PC. 1616 mera följdriktigt. De båda sångerna i PC. 1582 nr 53 »*Iam verus amor*» och 57 »*Ieremiæ prophetiæ*» låna långa stycken från hvarandra och visa sig således höra nära samman, dock skiljas de åt med tre inskjutna sånger. PC. 1616 ställer dem omedelbart efter hvarandra. Att denna senare bok äfven haft att tillgå handskrifter, där flere andra skolsånger stått upptagna, framgår af de båda tillagda historiska sångerna »*O quam dolet*» och »*Natus quidam Rex*». I Västerås' biblioteks exemplar af PC. 1625 ha efteråt båda dessa cantioner inskrifvits i latinsk originaltext. Någon påverkan från finska boken, torde vara mycket osannolik. Endast en på traditionell väg

bevarad samhörighet mellan dessa sånger och PC.-kretsen låter tänka sig.

Hvad slutligen Finnos förhållande till Hemmings bok beträffar, ha vi redan påpekat den förkärlek Åborektorn hyste för finska språket. Måhända var det just hans tanke om skolsångerna, att de skulle ha öfversatts och meddelats allmänheten i populär form, men att allt straudat mot Rwthas bestämda förkärlek för latinet. Kanske just därför Rwtha ej nämnt Finnos namn, under det att Hemming just velat skänka den ursprunglige redigeraren återupprättelse och i sin bok öppet velat tacka honom för hans goda insats i skolsången. I öfverensstämmelse härmed utelämnade också Hemming Rwthas namn och utgaf sin upplaga oberoende af den första med hjälp af äldre handskrifter. Att han haft flere sådana att tillgå, framlyser af yttrandet i inledningen, att han medtagit en del hymner, som ej författats af finnar, emedan »deras noter äfven funnits i latinska hymnböcker».

Upplagan af 1625 går helt och hållet tillbaka till första samt tillägger endast några nya sånger (»cantiones quædam novæ»). Då emellertid två af dessa tillagda sånger redan förekomma i finska (*Ave funda Davidis* och *Johelis Prophetia*), torde väl ändå ej Hemmings upplaga af 1616 gått alldeles spårlost förbi. Äfven tyckes rättelsen af platsen rörande sångerna *Parce Christe* och *Iucundare* blifvit i någon mån uppmärksammas, dock ej bättre än att de nu meddelas två gånger tillsammans, första gången bland julsångerna och då liksom i 1616 invid *Ave funda Davidis*, andra gången däremot på samma plats som i PC. 1582. Emellertid nämnes fortfarande ej Finnos namn och upplagan af 1616 förbigås helt och hållet, ej heller medtagas de där öfversatta två historiska sångerna.

Det ser ut, som man äfven fått uppbära klander för mindre god protestantisk renlärighet genom sångernas utgifvande. Det gällde därför, att med skriftens egna ord bevisa, att boken var så god protestantisk som någon. Man satte därför till bibelhänvisningar för hvarje ställe, där man så kunde. Det var »ortodoxe» män, som utfört detta arbete, och därför kunde man nu lita till, att något af katolska andan ej längre förefanns. Det synes

också, som om man lyckats. Boken spriddes om möjligt ännu mera än första upplagan och blef nära införlifvad med skolans sång.

Under det att första upplagan hade tillkommit närmast på tillskyndan af Åbo skola, utkom denna tredje genom Viborgs skola. På 1620-talet stod andliga odlingen särskildt högt i Viborg, och kyrkosången var föremål för stort intresse. 1621 hade Viborgs biskop ELIMÆUS utgifvit en ny finskspråkig psalmbok, och skolan hade betydligt stigit i anseende. Kom så härtill, att släkten Rwtha just i Viborg räknade flere medlemmar. Theodoricus Petri broder Bartholdus, som 1583 fick afskedsdikten vid sin afresa från Rostock, hade en tid varit skolrektor i Viborg; hans son Petrus blef borgmästare i samma stad.

Det är släkten Rwtha, som nu vill sörja för tryckandet. Såsom titeln säger skedde utgifvandet på bekostnad af JOHANNES och BARTHOLDUS PETRI, samt den senares söner JACOBUS, PETRUS och THEOBALDUS. De två förstnämnda, Johannes och Bartholdus, bröder till Theodoricus, känna vi redan. Båda hade uppvaktats med afskedsvers af brodern. Johannes skref sig till Bergstad. Af Bartholdi söner blef, som nyss nämndes, en borgmästare, i Viborg. Boken tillägnades, förutom ofvannämnda herrar af ätten Rwtha, äfven ståthållaren på Åbo slott jämte tvänne andra stormän från Wiborg och Wålmar¹⁾.

Själftva redigerandet af samlingen skedde genom tvänne skolmän i Viborg, HENRICUS MARTINI FATTBUUR och MATTIAS JACOBÆUS TOLIA. Dessa båda mäns arbete för tredje upplagan motsvarar alltså närmast, hvad Theodoricus Petri utfört för första.

Fattbuur hade 1608 inskrifvits vid Rostocks universitet, och fortsatte sina studier vid universiteten i Frankfurt an d. Oder

¹⁾ På titelbladets baksida står dedikationen:

Serenissimi et Potentissimi Regis ac Domini, Dn. Gustavi Adolphi, & c. ut & inclyti Regni Sueciæ Senatori, & Consistorij Politici Assessori Magnificentissimo, Viri nobili et Generoso Dn. CAROLO ERICI OCHSENSTIERN, Libero Baroni ad Biörnöö & Lindöö. Nec non Viris Nobilibus, Strenuis & Spectatiss: Dn. JOHANNI PETRI ad Bergstadh, Dn. HEINRICO JOHANNIS ad Talis, Subcastellano Wiburgensi, Dn. ANDRÆ MONACHO ad Hirwisalä, pro tempore dinastæ Wålmariensi, Dn. BARTHOLDO PETRI RWTHA, primario civi, cum tribus filiis in integerrimis JACOBO, PETRO & THEOBALDO RWTH, cæterisque familiæ Rwthæ, Dominis Mæcenatibus, et amicis plurimum colendis observandisque salutem.

och Wittenberg och blef magister i sistnämnda stad 1615. Året därpå är han skolrektor i Viborg, på hvilken post han kvarstår till 1632, då han utbyter den mot en kyrkoherdebefattning. † 1647 ¹⁾).

Tolia var född i Viborg 1582, prästvigdes 1610 och inskrefs 1614 vid universitetet i Rostock samt året därpå i Wittenberg, där han 1617 blef magister. Efter vidare studier i Giessen återvänder han till sin födelsestad, där han 1619 blir theol. lektor; 1631 är han kyrkoherde och tillika primarius theol. lektor vid Viborgs gymnasium 1641. † 1656 ²⁾).

Efter företalet följer en rekommendationsdikt författad af seniorn i filosofiska fakulteten i Rostock JOHANNES SIMONIUS. Efter sångerna meddelas dessutom (s. 215—218) ett Index Cationum, hvarefter ett bref från Friderici rörande musiken avslutar.

Våra båda utgifvares arbete är vida lättare än de föregående upplagornas. Man nöjer sig med att direkt aftrycka sångerna ur första upplagan med text och melodi. Antalet sånger är 90. Af dessa äro emellertid en del dubletter. Sången *Parce Christe spes reorum* är redan omtalad såsom två gånger förekommande. Då likväl två sånger äro förenta i denna, torde riktigt vara att upptaga den ena under första numret (35), den andra under senare (58). Nr 27 *Puer natus in Bethlehem* är en variant af 23. Nr 37 *Cantate cantica* finnes redan i första upplagan, men står där såsom avslutning på föregående sång. Det torde äfven vara riktigast att hänföra sången till denna och ej räkna den såsom själfständig. Två af nytilfogade cationerna hade redan meddelats i 1616 års upplaga i finsk öfversättning (*Johelis Prophetia* och *Ave funda Davidis*). De återstående i föregående upplagor af 1582 och 1616 ej förekommande skulle i följd häraf bli:

1. Nunc angelorum gloria ... nr 24	6. Psallite unigenito nr 31
2. In natali Domini..... , 26	7. Ex legis observantia..... , 32
3. Parvulus nobis nascitur... , 28	8. Surrexit Christus Dominus , 42
4. Nobis est natus hodie ... , 29	9. Surrexit Christus hodie , 43
5. Grates nunc omnes..... , 30	10. Ascendit Christus hodie , 48
11. Ad perennis vitæ fontem ... nr 90.	

¹⁾ LEINBERG, *Dissertationes academicæ fennorum extra patriam*, Bidr. till kännedom om Finlands natur och folk. Utg. af f. vetensk.-soc. h. 58 : 514

²⁾ LEINBERG, a. a. s. 485.

Af nya sångerna har en med ursprungligen blandad latinsktysk text (liksom *In dulci jubilo*) fått underlagd svensk text:
Nr 31. Psallite unigenito: Gladeligh wij nu siunge.

Det enda väsentligt nya i 1625 års upplaga är bearbetningen af de flerstämmiga sångerna. Rörande dessa heter det i inledningen (s. 3) följande:

»Quod vero cantiones aliquot in hoc libro nostro antiquitatis, quo ad melodiam, mutatæ inveniuntur, factum id esse ingenue fatemur, non voluntate ipsorum, quorum opera & studio hic liber denuo in lucem prodit, sed bona intentione cantoris Rostochiensis, honestam igitur, apud quemque bonum hanc ob causam speramus excusationem». S. 219—22 omfattar slutligen en efterskrift till sångerna af kantorn i Rostock DANIEL FRIDERICI. Efter att ha prisat de enstämmiga sångernas melodik heter det till sist om de flerstämmiga: »Quin immo dignus visus mihi fuit liber qui totus harmonia quatuor vocum comptissima ac suavissima donaretur; quod fieri facile posset manente quoque in principali aliqua voce eadem, quæ nunc est, melodia, vel etiam nova, si qua vetus minus commoda videretur substituta».

Friderici lämnar en del af de flerstämmiga orörda och nöjer sig med att omställa en eller annan liten not. Sådana på det hela taget i upplagorna 1582 och 1625 lika flerstämmiga sånger äro:

- Nr 21. Paranympus adiens; tvåstämmig.
- 22. Ad cantus lætitiæ; ,
- 25. Gaudete, Christus est natus; fyrstämmig.
- 47. Jesu dulcis memoria; ,
- 82. Regimen scholarium; tvåstämmig.
- 85. Zachæus arboris; ,

De i första upplagan trestämmiga sångerna ändras emellertid om till antingen 2- eller 4-stämmiga, och orsaken härtill meddelas vid förändringen af sången nr 44: »Cum Cantionum harum trium sequentium compositiones harmonicæ priores 3 Voc: paulo durius sonarent, quam textus suavitas requirere videbatur, nec nævis quibusdam carerent, placuit has sequentes 4 Vocum substituere, quas ut boni consulat benevolus Musicus amice rogat author, M. Daniel Friderici». De helt omändrade sångerna äro:

Nr 23. Puer natus in Bethlehem; fyrstämmig.	PC. 1582: tvåstämmig.
44. Cedit hyems eminus; fyr- stämmig.	» : trestämmig.
45. Aetas carmen melodiæ; i två sättningar, dels två-, dels fyrstämmig.	» : »
46. Jucundare jugiter; fyrstäm- mig.	» : »
72. Ieremiæ prophetiæ; två stämmig.	» : tvåstämmig.

Sången nr 58 *Parce Christe* stod tvåstämmig i första upplagan, men andra stämman borttages i 1625 års upplaga, och lämnas härför följande förklaring (s. 149): »*Quia altera vox hujus cantilenæ non fuit inventa in exemplari veteri, idcirco in hac nova editione adjici non potuit; si quis ergo eam desiderat haut gravatim aliunde petat*».

Vid en del af sångerna sätter kantorn tydligt ut sitt namn. Så t. ex. vid nr 44 och 45 a: *Author M. Daniel Friderici*», nr 45b *Compositio M. Daniel Friderici*». Äfven står hans namn efter nr 46. Nr 90 är en själfständig komposition af *Friderici*, och sätter tonsättaren tydligt ut sitt namn och författarskap äfven här: »*Cantio de gloria paradysi coelestis seu vitæ æternæ; ex scripto Augustini collecta, et a M. Daniele Friderici cantore Rostochii 4 vocum harmonia condecorata, obque materiæ affinitatem et compositionis conformitatem velut coronidis loco huc adposita*».

Då *Friderici* genom detta revisionsarbete har nära förknippat sitt namn med den svenska musikodlingen, torde en liten lefnadsteckning vara på sin plats. Tyvärr känner man ej just så mycket om honom. Han var född i Eisleben och uppehöll sig 1614 som student i Rostock. Då *Jacobæus Tolia* samma år inskrefs vid Rostocks universitet måste helt säkert båda ha personligen träffat hvarandra, och måhända har just en sådan personlig bekantskap varit orsaken till, att *Friderici* fick musikredigerandet om hand. År 1617 träffa vi honom redan som kantor vid Mariakyrkan därstädes, och 1623 har han titeln »*Cantor primarius*». Om hans lif sedan höra vi ej vidare, endast genom de utgifna kompositionerna kunna vi följa hans verksamhet till fram på 1640-talet. Eitner vill följa hans arbeten ända fram till 1654. Det synes emellertid som om härvid ett litet misstag före-

låge. Hans hufvudsakliga tonsättareverksamhet tillhör 1620- och 1630-talen. Mest uppmärksammas blef hans 1618 utgifna »Musica figuralis, oder neue klärliche . . . Unterweisung, der Singe Kunst». Hans häri meddelade praktiska anvisningar öfver körsången och dess ledare öfverträffade till och med samtida musikteoretikern **SETHUS CALVISII** »Canones de canendi ratione»¹⁾. Boken vann stor spridning och upplefde till år 1677 ända till 6 upplagor. Af hans före 1625 utgifna arbeten finnas i svenska bibliotek endast *Sertum musicale*, del I af år 1617 och del II af 1619, båda i Uppsala, samt hans »in gratiam et usum juventutis scholasticæ» utgifna *Bicinia sacra* af 1623 i Växiö. Friderici arbeten voro i hög grad lämpade för skolungdom. Sättningen var genomgående enkel, melodiföringen klar och öfverskådlig, kompositionerna i sin helhet andades ett mildt behag utan alla hårdheter. Ett godt exempel på hans stil är just vår i PC. 1625 tillagda sång »Ad perennis vitæ fontem». Samma enkelhet och mjukhet i harmoniska behandlingen har sången »Cedit hyems eminus», i PC. 1582 i trestämmig, föråldrad, tung sättning, 1625 däremot i ny sättning i äkta Fridericistil. I denna dräkt uppfördes stycket vid internationella musikhistoriska kongressens i Basel 1906 konsert d. 25 september och tillvann sig där allmänt bifall²⁾.

Friderici blef också mer än mången annan utländsk tonsättare omtyckt i de svenska skolorna. Måhända har också *Piæ Cantiones*' popularitet ej så litet bidragit till att göra hans namn bekant i Norden. Friderici 1625 utgifna *Sertum musicale alterum* finnes ännu kvar i Växiö bibliotek, och det samma är utgifna verket »*Viridarium musicum sacrum sive Cantiones sacræ*» användes på 1600-talet i Västerås' skola, såsom ett där förvaradt exemplar ger vid handen³⁾. Mest omtyckt blef dock hans skolsångbok »*Deliciæ juveniles* Das ist: Geistliche anmutige vierstimmige Liedlein vor junge studierende Jugendt also gesetzet, dass sie so wol zum täglichen musicalischen Exercitio, als zur Erquickung, Belustigung, Erfrischung vnd Ergetzung der Gemüter

¹⁾ BENNDORF, Sethus Calvisius als Musiktheoretiker, Vierteljahrsschr. f. Musikwissensch. X : 431.

²⁾ Meddelad i mitt arbete »Schwedische Schullieder etc.» s. 597 f.

³⁾ EITNER (Quellen-Lex. IV : 81) uppger två böcker *Cantiones sacræ* och *Viridarium musicum sacrum*, af hvilka den förra skulle finnas i Västerås, den senare i Köpenhamn. Emellertid äro båda dessa arbeten samma bok.

gantz füglich gebraucht wird;» tryckta i två delar Rostock 1630. Ett i Västerås' bibliotek förvaradt exemplar har svensk öfversättning inskrifven till flere af sångerna. Bland handskrifterna i samma bibliotek (nr 15) finnes ett fullständigt handskrifvet exemplar af altstämman till båda delarne, enligt anteckning »scriptæ ab Arosio Nicolaj Grapen 1652». I Örebro skola fanns på 1600-talet ett exemplar af boken, men ett inventarium af d. 21 maj 1712 upplyser oss om, att boken genom riklig användning blifvit nästan förstörd, »af voce 1 et 2 inte et blad igen finnes och af 3 et 4 voce allenast pars posterior, men förderfad» ¹⁾. Nicolai skola i Stockholm ägde också på 1600-talet ett exemplar ²⁾, men detta kan nu ej återfinnas, antagligen af samma skäl som i Örebro ³⁾ Växiö bibl. har i mus.-ms. nr 330 en komposition af vår mästare.

Friderici är en personlighet, hvars verksamhet hufvudsakligen kommit skolmusiken till godo. Hans betydelse på detta område kan ej skattas ringa, ehuru för närvarande hans kompositioner från tysk sida blifvit så litet undersökta, att ett slutgiltigt omdöme om hans ställning till samtida musiken ej låter sig göra.

Sångerna i *Piæ Cantiones* hade i Sverige brukats vid skolorna under forna tider, så förmåler redan inledningen till första upplagan, och tredje upplagan tillägger: »Præsertim in magno ducatu Finlandiæ». Andra upplagan förfäktar äfven finska auktorskapet till cantionerna. Emellertid erkänna alla tre upplagorna, att en del upptagits från annat håll. Det blir således vår uppgift här, att så vidt det låter sig göra, bestämma, hvilka dessa utifrån införda möjligen ha varit. Något bestämt resultat öfver hvilka som varit svenska, kan ej ges, då ju frånvaron af en utländsk motsvarighet ej är tillräcklig att stämpla vår sång såsom inhemsk. Likaså blir det ofta svårt att bestämma, om en sång redan under medeltiden inkommit eller först under 1500-talet varit bekant i Sverige. Lättast blir det att fastställa åldern för de i tredje upplagan tillkomna samt de såsom psalmer i svenska psalmböcker i latinskt original eller svensk öfversättning samtidigt förekommande.

¹⁾ Katalog öfver Örebro högre allm. läroverks bibl. s. VIII.

²⁾ LUNDIN-STREINDBERG, Gamla Stockholm s. 309.

³⁾ EITNER, Quellen-Lexikon IV: 80, har i all korthet några rader om vår musiker och ger sedan en förteckning af hans tonverk. Förteckningen har emellertid en mängd oriktiga uppgifter; bl. a. uppgifves *Deliciæ juveniles* såsom tryckt 1654, en uppgift som möjligen föranledt antagandet, att hans verksamhet låter följa sig till år 1654.

Vi vilja här meddela en förteckning öfver samtliga våra i de tre upplagorna af 1582, 1616 och 1625 förekommande cantionerna med kort hänvisning för de i utländska uppslagsböcker förekommande¹⁾ jämte uppgift om de redan förut i svenska källor meddelade. Vi indela sångerna här efter de grupper, som 1582 och 1625 års upplagor hafva²⁾:

	1625	1616	1582	Äldre källa
I. Cantiones de nativitate Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi.				
1. Ave pulcherrima	—	1 : 1	—	Z. 8547; r. ³⁾
2. Angelus emittitur	1 : 7	3 : 2	1 : 11	
3. Salve flos et decor	2 : 8	17 : 19	2 : 12	
4. Puer nobis nascitur	3 : 9	7 : 6	3 : 13	W. 329; m.
5. In hoc anni circulo	4 : 10	—	4 : 14	W. 265; m.
[Verbum caro factum est]				
6. De radice processerat.....	5 : 12	14 : 15	5 : 16	
7. Congaudeat turba fidelium...	6 : 13	10 : 9	6 : 17	D M. s. 47; m.; fransk.
8. Ave maris stella lucens.....	7 : 14	16 : 18	7 : 18	Dr. 1 : 4; m.
9. Lætetur Jerusalem	8 : 16	15 : 16	8 : 20	
10. Personent hodie	9 : 17	9 : 7	9 : 21	
11. Psallat scholarum concio	10 : 19	18 : 20	10 : 23	
12. Ave maris stella diuinitatis...	11 : 21	12 : 13	11 : 25	Dr. 20 : 187; m.
13. Dies est lætitiae	12 : 22	11 : 9	12 : 26	W. 206; m.
14. Ecce nouum gaudium	13 : 25	6 : 5	13 : 29	
15. Resonet in laudibus	14 : 26	—	14 : 30	sv. psalm; r.
16. In dulci júbilo.....	15 : 28	—	15 : 32	sv. psalm; r.
17. Omnis mundus iucundetur ...	16 : 29	8 : 7	16 : 33	W. 49; r.
18. Florens iuventus virginis	17 : 31	21 : 24	17 : 35	
19. Laus virginis nati sonat	18 : 43	22 : 28	18 : 47	
20. Vnica gratifera legis	19 : 55	23 : 34	19 : 59	
21. Psallat fidelis concio	20 : 60	24 : 37	20 : 59	

¹⁾ DANIEL, Thesaurus hymnologicus, BLUME-DREVES, Analecta hymnica, WACKERNAGEL, Das deutsche Kirchenlied I, DU MÉRIL, Poésies populaires latines du moyen âge, SCHMELLER, Carmina Burana, ZAHN, Die Melodien der evang. Kirchenlieder. Öfver förkortningarna se inledningen.

²⁾ Af hänvisningarne för upplagorna af PC. betecknar första siffran numret, andra sidan.

³⁾ De i äldre källa förekommande sångerna, hvilka kunna antagas redan under medeltiden ha nått Sverige, betecknas med: m; de från reformationstiden med: r.

	1625	1616	1582	Äldre källa
22. Paranympus adiens	21 : 66	2 : 2	21 : 71	Dr. 1 : 43; r.
23. Ad cantus lætitiæ.....	22 : 68	4 : 3	22 : 75	Dr. 20 : 69; m.
24. a. Puer natus in Bethlehem...	23 : 70	—	23 : 77	sv. psalm; r.
b. , , , , ...	27 : 78	—	—	
25. Nunc angelorum gloria	24 : 73	—	—	W. 344; r.
26. Tempus adest gratiæ	25 : 74	13 : 14	24 : 79	Dr. 1 : 80.
[Gaudete, Christus est natus]				
27. In natali Domini casti	26 : 76	—	—	W. 323; r.
28. Parvulus nobis nascitur.....	28 : 79	—	—	W. 400; r.
29. Nobis est natus hodie	29 : 80	—	—	W. 398; r.
30. Grates nunc omnes.....	30 : 81	—	—	sv. psalm; r.
31. {Psallite unigenito	31 : 82	—	—	W. 401; r.
{Gladeligh wij nu siunge				
32. Ex legis observantia	32 : 84	—	—	Dr. 1 : 25; r.
33. Iohelis prophetia.....	33 : 85	68 : 112	—	
34. Ave funda Davidis	34 : 87	20 : 22	—	
35. Iucundare gloria	35 : 88	19 : 22	—	
[jfr Parce Christe].....	58 : 146	—	43 : 133	
II. De passione Domini nostri Jesu Christi.				
36. a. Autor humani generis.....	36 : 91	31 : 48	25 : 81	
b. Cantate cantica socii.....	37 : 102			
37. A dextris Dei Dominus.....	38 : 104	28 : 46	26 : 95	Dr. 20 : 120; r.
38. Christus pro nobis passus est	39 : 106	—	27 : 98	W. 476; r.
39. Amoris opulentiam	40 : 107	27 : 43	28 : 99	
40. Iesus humani generis.....	41 : 109	26 : 42	29 : 101	
41. Surrexit Christus Dominus ...	42 : 111	—	—	W. 280; r.
42. Surrexit Christus hodie.....	43 : 113	—	—	W. 277; r.
43. Cedit hyems eminus	44 : 114	32 : 53	30 : 103	D. I : 342; r.
44. Ætas carmen melodiæ	45 : 119	29 : 47	31 : 106	
45. Iucundare iugiter	46 : 124	30 : 48	32 : 110	
46. Iesu dulcis memoria	47 : 126	25 : 41	33 : 114	W. 117; r.
47. Ascendit Christus hodie	48 : 130	—	—	sv. psalm; r.
III. In festo Pentecostes.				
48. Quando Christus ascenderat...	49 : 131	35 : 58	34 : 118	W. 479; r.
IV. De Trinitate.				
49. Benedicite: Tres personas ...	50 : 132	36 : 59	35 : 119	
50. Bene quondam dociles	51 : 134	38 : 62	36 : 121	
51. Triformis relucencia	52 : 136	37 : 60	37 : 123	

	1625	1616	1582	Äldre källa
V. De Eucharistia.				
52. Divinum mysterium	53 : 138	33 : 55	38 : 125	Dr. 9 : 46. m ; fransk. W. 367 ; r.
53. Jesus Christus nostra salus...	54 : 140	34 : 56	39 : 127	
VI. Cantiones precum.				
54. O rex coelorum Domine	55 : 142	39 : 65	40 : 129	Dr. 20 : 218, m ; fransk.
55. O Christe rex piissime	56 : 144	40 : 67	41 : 130	
56. Ave rex regum omnium	57 : 145	41 : 68	42 : 131	
57. Parce Christe spes reorum ...	35 : 88	42 : 69	—	
	58 : 146	—	43 : 133,	
VII. De fragilitate et miseriis humanæ conditionis.				
58. Vanitatum vanitas	59 : 150	46 : 73	44 : 139	Dr. 21 : 150, 151, m ; fransk.
59. Insignis est figura	60 : 152	48 : 77	45 : 141	
60. Mirum si læteris	61 : 154	49 : 80	46 : 143	
61. O mentes perfidas	62 : 156	55 : 90	47 : 145	
62. Nunc floret mendacium.....	63 : 158	54 : 89	48 : 147	
63. Mundanis vanitatibus.....	64 : 160	51 : 84	49 : 149	
64. In hoc vitæ stadio	65 : 162	47 : 75	50 : 151	
65. Honestatis decus.....	66 : 164	53 : 87	51 : 153	
66. Scribere proposui	67 : 165	50 : 82	52 : 155	
67. Iam verus amor	68 : 167	58 : 95	53 : 156	
68. Mars præcurrit.....	69 : 171	56 : 96	54 : 160	Dr. 21 : 142 ; m ; fransk.
69. Invaluit malitia	70 : 173	52 : 86	55 : 162	
70. Cum sit omnis caro	71 : 174	59 : 97	56 : 163	
71. Ieremiæ prophetiæ	72 : 176	57 : 94	57 : 165	
VIII. De vita scholastica.				
72. Castitatis speculum.....	73 : 179	64 : 106	58 : 168	
73. O Scholares discite.....	74 : 180	60 : 98	59 : 170	
74. Scholares convenite	75 : 184	66 : 109	60 : 173	
75. Disciplinæ filius	76 : 186	62 : 102	61 : 175	
76. Olla mortis patescit	77 : 188	67 : 110	62 : 176	
77. In stadio laboris	78 : 190	45 : 72	63 : 178	
78. Schola morum floruit.....	79 : 192	63 : 104	64 : 180	
79. Sum in aliena provincia	80 : 194	72 : 120	65 : 181	
80. O scholares voce pares	81 : 195	61 : 101	66 : 182	
81. Regimen scholarium	82 : 196	65 : 108	67 : 183	
IX. De concordia.				
82. O quam mundum	83 : 200	43 : 70	68 : 186	
83. Lætetur omnes socii.....	84 : 201	44 : 72	69 : 188	

	1625	1616	1582	Äldre källa
X. Historicæ cantiones.				
84. Zachæus arboris	85 : 202	67 : 114	70 : 189	Dr. 1 : 147
85. Homo quidam	86 : 204	—	71 : 190	sv. psalm; m. Ej i utl.
86. Ramus virens	87 : 206	70 : 115	72 : 193	källa förekommande.
87. O quam dolet gens.....	—	71 : 118	—	
88. Natus quidam rex	—	73 : 121	—	
XI. De tempore vernali cantiones.				
89. In vernali tempore	88 : 208	74 : 123	73 : 194	dansk; r.
90. Tempus adest floridum	89 : 209	75 : 126	74 : 195	CB. 105. m.
91. Ad perennis vitæ fontem	90 : 210	—	—	D. I : 116; r.

För att *tillnärmelsevis* kunna nå ett resultat rörande våra sångers ålder och ursprung skulle vi kunna indela dem i två stora grupper, sådana som hittills ej återfunnits i utländska källor, eller i stort sedt kunna anses vara af svenskt ursprung, samt sådana, som i en eller annan form återfinnas utanför Sverige. Dessa senare skulle återigen kunna delas i två grupper, sådana som kunna antagas varit bekanta i Sverige redan under medeltiden, och sådana, som först under reformationstiden upptagits i vår sångskatt. Ordadt efter grupperna skulle antalet i hvarje grupp bli:

	Svenska	Utländska		
		Medeltiden		Ref.-tiden
		Franska	Tyska	
I: 1—35. Julsånger	14	1	8	12
II: 36—47. Påksånger ...	5	—	—	7
III—VI: 48—57. Pingstsånger...	6	2	—	2
VII: 58—71. Skolsånger I ...	12	2	—	—
VIII—IX: 72—83. Skolsånger II...	12	—	—	—
X: 84—88. Hist. sånger ...	4	—	1	—
XI: 89—91. Vårsånger	—	—	—	3
Summa	53	5	9	24

Allmänna resultatet af våra öfversikter skulle således bli, att af julsångerna mindre än hälften skulle vara inhemska, och af utländska de flesta först inkommit under reformationstiden. Äfven rörande påsksångerna är flertalet utländska från reformationstiden. Pingtsångerna däremot visa sig af mera svenskt ursprung, och skolsångerna ha en afgjord svensk upprinnelse; samma gäller naturligtvis historiska sångerna.

Innan vi gå till specialbeskrifning af källorna till hvarje sång, vilja vi företaga en liten undersökning rörande svenska tryck och handskrifter, där våra cantioner förekomma, så att vi därigenom kunna erhålla en mera bestämd värdesättning öfver hvarje sångs omtyckthet.

En af orsakerna till tredje upplagans utgifvande var enligt företalet, att boken af 1582 ej längre stått till att få, emedan exemplaren funnit en alltför riklig användning¹⁾. Ännu samma århundrade skulle af liknande anledning se en ny upplaga. 1679 utger JOHANNES KANKEL från Visingsborgs tryckeri på uppmaning af PER BRAHE en ny upplaga. Ehuru denna utgår från Sverige, få vi dock äfven här anse Finland hafva en väsentlig andel i nya upplagan. Per Brahe ägnade ju sina bästa år åt Finland, och hans boktryckare Johannes Kankel hade god förbindelse på andra sidan Bottniska viken²⁾. Titeln lyder nu:

PIÆ CANTIONES, ecclesiasticæ et scholasticæ veterum episcoporum, in inclyto regno Sueciæ passim usurpatæ, olim studio viri cuiusdam reverendiss: de ecclesia Dei et schola Aboensi in Finlandia optime meriti accurate a mendis correctæ, et typis commissæ opera Theodorici Petri Nylandensis. His adiecti sunt aliquot ex psalmis recentioribus. Imprimebatur Wisingsburgi, per celciss: regni drotzeti typographum Iohannem Kankel. Anno MDCLXXIX. — Format 8:o.

Företalet lyder:

»Thesse cantiones eller gudelige hymni, äro för många åhr här uthi Swerige och Finlandh af ungdomen i scholerna brukade, therföre äro the icke allena fordom tryckte här i riket

¹⁾ S. 3: cum exemplaria priora fere omnia, tot annorum spatium, jam ita distracta & protrita sint, ut vix inveniantur . . .

²⁾ Jfr LEINBERG i Tidskr. utg. af pedagogiska föreningen i Finland XXXVII, 1901 s. 450.

uthan och i Tysklandh. Men effter nu inga exemplaria äro mehr hwareken här eller annorstädes till at bekomma, och the lijkwäl äro högst nyttige, effter the medh then hel. skriffit och vår Augspurgiske confession komma väl öfwereens, så hafwer **HANS HÖG-GREFL: NÅDE HERR RIJKZ DROTZETEN GREFWE PEER BRAHE**, etc. uthaff een serdeeles gunst och benägenheet, som han til ungdomens rätta och sanna uptuchtelse, gudzfruchtan och frija konster så ock musiken drager, mig, som hans nåd:s booktryckare befallt, samme cantilener på hans nåd:s bekostnad, låta komma på tryck igen, på det at ett sådant wälmeent arbete igenom tijden, som alt förtärer, icke måtte uthgå; och att effterkommanderna må hafwa anledning til at träda i the gambles gudelige footspoor. »

Redan titeln likhet med upplagan af 1582 kan öfvertyga oss om, att endast ett aftryck föreligger. Texten är också ord för ord lika med första upplagan, endast vid sången *Olla mortis patescit* fattas, troligen af rent förbiseende, sista versen. Hvad musiken beträffar, äro endast notlinjerna tryckta, så att noterna sedan skriftligen skulle kunna införas. Af de exemplar, jag sett, har endast ett i kungl. bibl., fordom tillhörigt **JOHAN ROSENHANE**, införda noter, dock från betydligt senare tid samt alldeles lika med första upplagans.

Visingsborgstrycket fick en lika rik användning vid skolorna som föregående upplagor. Mig kända exemplar äro: Kungl. bibl. Stockholm (2 exemplar), musikaliska akademien, Upsala, Linköping, Växiö.

Om än upplagan ej bringar något väsentligt nytt, utgör den dock ett talande bevis för, att sångerna ännu ansågos värda att brukas i skolorna. Ännu utgjorde de således ett led i skolornas sångundervisning. Då boken trycktes i Visingsborg, få vi antaga, att Per Brahe hade en bestämd afsikt med utgifvandet, nämligen att förse sin egen skola å Visingsö med lämplig öfningsbok i sång. Vi veta ju genom en mängd samtida uttalanden, att grefven var en varm vän af tonkonsten. I ungdomen spelade han själf luta, och som äldre höll han ett eget litet musikkapell. Vår sångbok är ett nytt bevis på hans kärlek till sången.

Med denna upplaga äro de direkta cautiontrycken från 1600-talet afslutade. Emellertid finnas talrika vittnesbörd om, huru

omtyckta våra sånger varit i vida kretsar. Då upplagorna samstämmigt uppge Finland som landet där sångerna uppkommit, få vi först vända oss till författare, som haft beröring med detta land, då det gäller att bestämma cantionernas förekomst utanför de ordinarie upplagorna. Vår andra upplaga gaf exempel på det intresse, som fanns för öfversättning af sångerna till finska. Att ett likadant intresse förefanns rörande öfversättning till svenska, skola vi snart se.

Allra närmast Piæ Cantiones-kretsen stå två psalmbokstryck, Andelige psalmer och wijsor af 1614¹⁾ och vår redan nämnda Jonæ-Rhezeli: Någre psalmer, andelige wijsor och lofsånger²⁾. Båda upptaga en del af de sedan i tredje upplagan nyinförda sångerna.

Psalmbokstrycket af 1614 innehåller hufvudsakligen psalmer på svenska språket, men jämte dessa förekomma en del latinska original. Af dessa återfinnas de flesta i PC. 1625. Alla äro försedda med svensk öfversättning. De i Piæ Cantiones förekommande äro:

	PC. 1625:
S. 153: In dulci jubilo siunger på jorden boo	15
154: Nobis est natus hodie. I dagh födde een jungfrw	29
156: Nunc Angelorum gloria. Änglanars klarheet gaff sitt skeen	24
193: Surrexit Christus hodie	43
a. Upstånden är vår Herre Christ A. A. För hela werldzen tröst.	
b. Upstånden är vår Herre Christ A. A. Alles vår Frälserman för wist.	
200: Christus pro nobis passus est. Jesus Christus sann Gudh och man	39
203: Ascendit Christus hodie. Upfaren är vår Herre Christ	48
214: Quando Christus ascenderat. Sedan Christus til himbla foor	49

Psalmboken saknar musiknoter, men torde likväl ha utgjort en källa för 1625 års upplaga. Någon utgifvare af vår psalmbok står ej nämnd, men antaganden hafva gjorts, att den kände finske astronomen och psalmförfattaren SIGFRID ARONUS FORSIUS varit redaktören. Såsom vi längre fram skola se, har Forsius äfven å annat ställe upptagit några af våra cantioner.

¹⁾ Enda exemplaret i kungl. bibl., Stockholm.

²⁾ Enda exemplaret i Upsala bibl.

Jonæ-Rhezeli psalmbok upptager ännu flere cantioner med musik jämte sin såväl latinska som svenska text. Vi ha redan förut (s. 82) citerat ett ställe ur företalet, där Rhezelius säger sig ha sökt melodierna »på åhtskillige orter både i Finland och här i Sverige». Detta särskilda omnämmande af Finland torde åtminstone, hvad våra cantioner vidkommer, syfta på, att Rhezelius ej stått finska skolsången fjärran. Vi ha således ej anledning att tro, att de i boken förekommande cantionerna ha nödvändigt hämtats från Sverige. De cantioner, hvilka här förekomma, äro:

	PC, 1625:
S. 33: [Puer nobis nascitur] ¹ . Itt barn är oss nu här födt	3
35: [Angelus emittitur]. Gudh uthsende engel sin	1
37: Parvulus nobis nascitur. Itt lijtet barn är oss nu födt	28
40: In natali Domini, casti gaudent. I Christi födelses tijdh ...	26
47: [Congaudeat turba fidelium]. Sigh glädje må alt menniskligh kön	7
48: [Lætetur Ierusalem]. Frögde sigh Jerusalem.....	8
51: [Personent hodie]. Gladheligh sjunge wij	9
88: Surrexit Christus Dominus. Uppstånden är Christus försan	42
94: [Cedit hyems minus]. All vår sorg förswinner här	44
99: Surrexit Christus hodie. Uppstånden är vår Herre Christ ...	43
104: Christus pro nobis passus est. Christus leedh för oss dödhen	39
122: Ascendit Christus hodie. Christus i dagh til himbla foor	48
142: [Tempus adest floridum]. Then lustige tijdh nu är	89
267: [O rex coelorum Domine.] O Herre Gudh aff himmelrijk ...	55
300: [Mars præcurrit in planetis.] En fahrligh tijdh nu kommen är	69

Af dessa 14 sånger förekomma 10 redan i PC. 1582, och 4 upptagas sedan i tredje upplagan. I likhet med psalmboken af 1614 tyckes äfven Jonæ-Rhezeli psalmbok ha utöfvat ett visst inflytande på vår upplaga af 1625.

Året efter Jonæ-Rhezeli psalmbok utkom ett nytt psalmtryck »Speculum vitæ humanæ» med psalmer författade och öfversatta af SIGFRIDUS ARONUS FORSIUS. I slutet af boken finnas här öfversättningar af två cantioner. Den ena har till öfverskrift: Een gambel the finskas scholewijsa Vanitatum vanitas. Texten begynner: Alle ting på Jorden här mödha oss och twinga. Den andra kallas: »En annan gammal wijsa Scri-

¹) De inom klammer finnas ej med latinsk text.

bere proposui» och begynner: »Jagh medh suckan skrifwa må». Sångerna motsvara således PC. 1525 nr 59 och 67.

Forsius' öfversättning af Vanitatum vanitas tyckes ha blifvit synnerligen populär och särskildt vunnit plats bland samtidens folkvisor. I visböcker från 1600-talet förekommer den i HARALD OLUFFSONS visbok (nyupplaga s. 50), BRÖMS GYLLENMÄRS' visbok (nyuppl. s. 147), Visbok i 16:o (nyuppl. s. 64), Visbok i 8:o (gamla WB.-handskriften; nyuppl. s. 213)¹). Slutligen förekommer den äfven i ännu outgifna STIERNELDS visbok, Uppsala bibliotek E. 133, fol. 120: »Om werdenes ostadigheet en wisa secundum tonum Vanitatum vanitas omnia sunt vana: Alle tingh på iordenne, mödha oss ok twinga etc.»

Den af Forsius öfversatta cantionen Scribere proposui blef i Finland så populär, att den t. o. m. upptogs som psalm i finska psalmboken (276), där den kvarstod ända till 1886 års nya psalmbok utkom. Samma ära vederfors äfven O rex coelorum Domine (finska ps.-b. 263). Af öfriga i finska ps.-b. förekommande sånger, hvilka äro gemensamma med PC., voro redan de flesta före 1582 psalmer.

Med undantag af egentliga psalmer har jag ej träffat några af cantionerna i flere tryck från 1600-talet än de ofvannämnda tre. Beckman uppgifver i sin psalmhistoria s. 1002 efter SCHEFFERI Svecia literata (och N. R. BROOCMAN) ett litet tryck af PETRUS JOHANNIS RUDBECKIUS från Stockholm 1624: »Ejus est Cantilena Svecia Insignis adolescentia et insignis pueritia.» Af titeln att döma skulle detta tryck möjligen stå nära Piæ Cantiones. Jag har ej lyckats finna det.

Innan vi öfvergå till våra handskrifna cantionsamlingar torde kunna nämnas en liten melodihänvisning hos SVEN BRYNOLPHSON DALIUS. I dennes »En lijten cantilen-book», tryckt i Göteborg 1681, står s. 43 en dikt med följande öfverskrift: »Ett lijtet gyllende sång-clenodium, til den högstlofwade Treefaldigheet Siunges som den latinska wijsan: Scribere proposui etc.: All wår tijdh är full med strijdh

¹) Jfr äfven ARWIDSSON, Svenska fornsånger III: 92 ff., där öfversättningen meddelas efter Harald Oluffsons, Gyllenmärs' och »WB»-handskrifterna.

nu är bäst wandra sackta . . . » Melodien är således vår cantion PC. 1625 nr 67.

Med undantag af möjligen vår sistnämnda lilla hänvisning hos Dalius kan knappast någon af våra tryckta källor gifva oss något definitift besked om våra sångers popularitet utanför Finland. De öfver allt i Sveriges bibliotek förekommande exemplaren af alla upplagorna tyda visserligen på ett vidsträckt bruk af sångerna. Dock erhålla vi än mera bevis öfver deras popularitet i Sverige i de synnerligen talrika handskriftsuppteckningarne från 1600-talet.

Af allra största vikt härvid är för oss att konstatera, att Sverige har att uppvisa medeltids-uppteckningar af en del cantioner omkring 150 år före första tryckta upplagan. Ett litet samlingsband uppsatser i hvarjehanda ämnen från Vadstena klosterbibliotek, nu i Uppsala C. 4, skrifna i början af 1400-talet har bl. a. en del dikter på svenska och latin ¹⁾. Af de senare återfinnas följande fyra i PC.

	PC. 1625.
Fol. 277 b: Dies est lætitiae (endast början).....	12
278 a: Mirum si læteris	61
278 a: Mars præcurrit in planetis	69
278 b: Insignis est figura	60

Ännu en medeltidskälla skulle kunna nämnas, nämligen en af Klemming ²⁾ citerad och använd handskrift i Uppsala bibliotek innehållande bl. a. sången O scholares discite, PC. 1625 nr 74. Handskriften skulle vara ett af de fordom Vadstena klosterbibliotek tillhöriga banden. Signaturen i klosterbiblioteket var: I. VI. 4. Det har ej lyckats mig att återfinna handskriften, trots ifriga försök.

Vi träffa under 1500-talet ingen handskriftsuppteckning af direkta cantioner, endast i början af 1600-talet framträda en del sånger bland visor af världsligt innehåll. Vi ha redan påpekat Försius' öfversättning af Vanitatum vanitas, som fått plats i nästan alla samtida visböcker. Af andra cantioner förekomma föl-

¹⁾ Handskriften närmare beskrifven af R. GEETE i bil. till Sv. fornskriftsällskapets allm. årsmöte 1902 s. 53 ff.

²⁾ Märkvärdigt nog känner Klemming ej den föregående medeltidskällan, fastän två af de där meddelade svenska sångerna medtagas i hans Svenska medeltids dikter och rim s. 172—172 e.

³⁾ Latinska sånger IV: 58.

jande i svensk öfversättning i Kungl. bibliotekets visbok i 16:o:

PC. 1625:

(Ny uppl.) s. 87: In vernali tempore. Fröjde sigh all creatur..... 88
88: Ecce nouum gaudium. Eija hwadh för glädi ny 13

Den senare sången har en tillagd vers, hvarom närmare längre fram.

I Kungl. bibliotekets visbok i 8:o finnes förutom nämnda Vanitatum vanitas, s. 208 (nyupplagan): »Indulci iubilo wij siunge och hafwe goth mod thÿ wår hier-tanz glädie ligerjn principio (!) etc.» alltså PC. 1625 nr 15.

I Bröms Gyllenmärs visbok finnes (nyupplagan s. 146) en svensk öfversättning till Ecce nouum gaudium, fullständigt olik med den i kungl. bibls visbok in 16:o: O hvilket är et lögstigt tingh. I samma visbok dessutom nyssnämnda Vanitatum vanitas.

Af 1600-talets handskrifna cantioner förekomma, såsom fullt naturligt är, de flesta i skolbibliotekens notböcker. Vi vilja här följa våra bibliotek och begynna då med

1. **Västerås.** — I tredje upplagens exemplar finnes efteråt införd, förutom två cantioner, som från finska upplagan i öfversättning redan äro bekanta, en del, hvilka förut i samma bok stå tryckta. Då efter allt att döma denna handskrifna del först infogats senare, kunna sångerna utgöra bevis på, att de användts vid skolan, äfven om de helt öfverensstämma med tryckta upplagens:

PC 1616:	PC. 1625:
1. O quam dolet gens 71	med såväl svensk som tysk
2. Natus quidam rex 73	text:
PC. 1525:	Glädeligh wij nu siwnga
3. Iohelis prophetia 33	Singt wnggh klingt Jesu got-
4. Aue funda Davidis 34	tes Sohn
5. In natali Domini, casti 26	8. Nunc angelorum gloria..... 24
6. Parce Christe spes reorum 35	9. Parvulus nobis nascitur ... 28
7. Psallite unigenito 31	10. Puer natus in Bethlehem... 27

2. Musiknummer 2. Ett band med hopbundna tryckta kompositioner af G. DRESSLER, M. WENDLANDIUS och EUCH. HOFMAN, därefter en del handskrifna noter, på hvars första blad

står: »A:o 1653 d. 5 junii». Latinska, tyska och svenska texter omväxla till sångerna. Såsom cantioner igenkänna vi följande:

PC. 1582:		PC. 1582:	
38. Ad cantus lætitiæ (2-st.) ...	22	53. Puer natus in Bethlehem	
39. Paranympus adiens (2-st.)	21	(2-st.)	23
41. Gaudete, Christus est natus;		PC. 1625:	
refr.; (4-st.)	24	54. o. 65. Surrexit Christus ho-	
42. Jesu dulcis memoria (4-st.)	33	die	43
43. Cedit hyems eminus (4-st.)	30	med tysk text vid 54: Er-	
44. Ætas carmen melodiæ (3-st.)		standen ist der Herre Christ	
35. Jucundare jugiter (2-st.) ...	32	55. Ascendit Christus hodie ...	48
46. Regimen scholarium (2-st.)	67		

De flerstämmiga öfverensstämma alla med PC. 1582, de båda enstämmiga komma, hvad texten beträffar, närmast PC. 1625; melodierna äro däremot olika.

II. Växiö. — 1. Musik-hdskr. 1 från 1500-talets sista år. I Altus 2 finnas inskrifna en del sånger hufvudsakligen med latinsk text, endast en del på tyska. Följande af våra cantioner förekomma, inskrifna troligen på 1620-talet:

PC. 1625:		PC. 1625:	
2: In natali Domini, casti	26	3: In dulci jubilo	15
3: Nobis est natus hodie	29	» Omnis mundus iucundetur	16
» Puer natus in Bethlehem ...	24	4: Resonet in laudibus	14

2. Musik-hdskr. 2 från midten af århundradet. I Basso cont.-stämmen finnes refrängen till sången *Tempus adest gratiæ: Gaudete Christus est natus*, PC. 1625 nr 25.

3. Musik.-nr 325—28 från tiden något före 1650. Bland en del sånger af andligt innehåll stå följande cantioner i fyrstämmig sättnig, alla lika med PC. 1625:

PC. 1625:		PC. 1625:	
4: 1. Jucundare iugiter	46	5: 2. Cedit hyems eminus	44
9: 3. Ætas carmen melodiæ ...	45		

På permen står slutligen en likaledes fyrstämmig bearbetning af »In dulci jubilo siunger på jorden boo» (PC. 15) enligt uppgift komponerad af JOACHIM DECKER ¹⁾.

¹⁾ Organist i Hamburg 1596—1611. Utgaf 1604 en »Melodeyen-Gesangbuch». Troligen är sången här ofvan hämtad ur detta arbete. — EITNER, Quellenlexikon II: 158.

3. Musik-hdskr. 4 från senare hälften af 1600-talet. Följande cantioner finnas, alla i fyrstämmig sättning:

PC. 1625;		PC. 1625:	
38: 1. Iucundare iugiter	36	168: 2. Aetas carmen melodiæ	45
254: 3. Psallite unigenito		31	

Den sistnämnda har mot slutet underlagd tysk text.

4. Mus.-hdskr. 3 från samma tid som föregående handskrift. Af våra cantioner upptagas följande i fyrstämmig sättning:

PC. 1625:		PC. 1625	
1. Iucundare iugiter	46	med sv. t.: Oss till stor	
30. Cedit hyems eminus	44	frögd och så till mycken	
69. Gaudete, Christus est na-		91. Aetas carmen melodiæ ...	45
tus; refräng	25	102. Psallite unigenito	31

här med underlagd tysk text från början: Singt und klingt.

III. **Kalmar.** — Vår här så ofta citerade skolsångbok Kalmar musik-hdskr. 1a har inga af de speciella skolsångerna, men väl de som psalmer i svenska psalmböcker förekommande (Christus pro nobis passus est, Resonet, Dies est lætitiæ m. fl.). Då emellertid något direkt sammanhang med Piæ Cantiones hos dessa ej finnes, ha vi ej medtagit sådana bland handskrifna källor till våra cantioner.

Mönsterås-handskriften (Musik-hdskr. 2) har af psalmerna i PC. desamma som förutnämnda handskrift men dessutom f. 21 en svensk öfversättning till PC. 1 Angelus emittitur: Gudh uthsände Engel sin.

IV. **Skara.** — I vår förut nämnda musikhdskr. nr 6 från 1640-talet med Rudberi musikteoretiska afhandling följer under titeln: »Cantilenæ nonnullæ» trenne cantioner med latinsk och svensk text:

		PC. 1625:	
1. Ecce nouum gaudium		Hwilcket är itt lustigt ting.....	13
2. Angelus emittitur		Gud utsände ängel sin.....	1
3. Scribere proposui		Til at skrifwa lyster mig.....	67

Af öfversättningarne är den första lika med Bröms Gyllenmärs', den andra med Jonæ-Rhezeli och den tredje ej annorstädes förekommande.

V. **Linköping.** — Rörande Linköpings gymnasiums bibliotek har det ej lyckats mig finna några 1600-tals musikhandskrif-

ter. En undersökning af domkyrkans musikalier lämnade ej heller något resultat. Stiftsbiblioteket förvarar en hel del värdefulla notböcker från 1600-talet, men dessa belysa ej Linköpings skolas musik. Emellertid upptager en nothandskrift därstädes från Rinna, af 1677, Teol. 230, en af våra cantioner: Ave maris stella, divinitatis cella, lika med PC. 11.

VI. Till obestämd krets hör slutligen en handskrift i kungl. bibl., Stockholm: »Messbok» med å s. 5 antecknade namnet och årtalet: »Verus ac legitimus possessor PETRUS JOANNIS GREVILLIUS A. 1676 d. 14 Majj». Efter de egentliga kyrkliga hymnerna stå en del cantioner under titeln:

De fragilitate vitæ humanæ:

	PC. 1625:		PC. 1625:
75: Vanitatum vanitas	59	81: Mars præcurrit in planetis	69
76: Castitatis speculum	73	82: Scholares convenite	75
78: Tempus adest floridum.....	89	83: In hoc vitæ stadio.....	65
79: Scribere proposui.....	67	85: Angelus emittitur	1
		86: O mentes perfidas	62

Efter dessa melodier med latinska texter stå några öfversättningar:

87: Gudh utsände engel sin ...	1	90: Een fahrlig tijd nu kom-	
89: Then lustige tijd nu ähr ...	89	men ähr	69
		91: Alla tingh på jorden ähr...	59

Af dessa sistnämnda äro de tre första öfverensstämmande med Jonæ-Rhezeli psalmbok af 1619. Melodierna öfverensstämma nästan helt med PC.-upplagorna.

Härmed är vår krets af svenska handskrifter slut. Någon större själfständighet visa alla dessa handskrifna cantioner icke. De gå så godt som alla tillbaka till de tryckta upplagorna. I ett afseende äro de dock af synnerligen stor betydelse, nämligen som *ojämfaktiga bevis för cantionernas popularitet i Sverige*.

Äfven utanför Sveriges och Finlands gränser blefvo de sjungna. Ända till andra sidan Finska viken nådde de. En pastor ERIK ISÆUS (f. 1640) var 1669 och följande åren skvadronspråkare i Narva. Han förde under den tiden en annotationssbok, som sedan 1892 bevaras i kungl. biblioteket, Stockholm. Bland diverse anteckningar, dikter och rim af allehanda

slag stå några melodier med öfverskrift fol. 86: »Annotatio cantilenarum in lusu robusti certaminis usitatarum 1671. 17. septembris». Sångerna, hvilka alla återfinnas i Piæ Cantiones äro:

PC. 1625:

86: Cantilena ad primum saltum ¹⁾ :	In hoc vitæ stadio	65
87: Ad semisaltum:	Scholares convenite.....	75
88: Ad summum saltum:	Scribere proposui.....	67
89: Cantilena ad primum saltum:	O scholares discite	74
91: — — — — —	Castitatis speculum	73
92: — — — — —	Mars præcurrit in planetis	69
93: — — — — —	Angelus emittitur	1
93: — — — — —	Tempus adest floridum	89
94: Cantilena ad summum saltum:	In stadio laboris	78
95: — — — — —	O mentes perfidas	62
96: — — — — —	Vanitatum vanitas	59
97: — — — — —	Ecce novum gaudium.....	13
98: — — — — —	Ave maris stella divinitatis	11
99: — — — — —	Omnis mundus incundetur	16

Alla gå tillbaka till tryckta upplagorna. Vår handskrift har emellertid en betydligt fullständigare samling af de egentliga skolsångerna än någon af våra svenska, och ser det just ut som om närheten till Finland haft sin betydelse för rikhaltigheten af de meddelade sångerna.

Om våra handskrifter hafva en stor betydelse för bestämmandet af cantionernas vidsträckta spridning, hafva de det ej mindre för *öfversättningarna till svenskan*. Vår andra upplaga af 1616 framsprang ur ett behof att låta cantionerna tränga ut till folkets breda lager. Våra öfversättningar till svenska göra det ej mindre. Redan tredje upplagan kunde ej motstå försvenskningssträfvandena utan meddelade åtminstone en i fullständig svensk öfversättning (nr 31: Psallite unigenito). Sången In dulci jubilo var redan från början med blandad latinsk och tysk text, och man kunde då rätt gärna ej undgå att öfversätta de tyska delarne. På så sätt kom redan första upplagan att få en sång åtminstone delvis på svenska.

Försvenskningsarbetets förnämste män äro våra ofta omtalade L. Jonæ och H. Rhezelius, och de flesta handskrifna öfversättningarne äro tagna från dem. Forsius arbetade i samma anda,

¹⁾ Rörande dessa beteckningar se längre fram!

och flere andra svenske män fortsatte. Med ledning af våra ofvan meddelade handskriftsförteckningar, vilja vi här ge ett register öfver de till svenska öfversatta sångerna, ordnade efter upplagan af 1625. För fullständighetens skull medtaga vi äfven de i PC. förekommande psalmerna med deras i svenska psalmverk förekommande texter ¹⁾).

Latinsk orig.-text	PC. 1625	Svensk öfversättning	Källor för öfversättningen
1. Angelus emittitur	1	Gudh uthsende engel sin	JR. Mönst. Skara 6. Grev.
2. Puer nobis nascitur	3	Itt barn är oss nu här födt ...	JR.
3. Congaudeat turba fidelium...	7	Sigh glädje må alt menniskligh kön.....	JR.
4. Lætetur Ierusalem	8	Frögde sigh Jerusalem.....	JR.
5. Personent hodie	9	Gladheligh sjunge wij	JR.
6. Dies est lætitiæ	12	En jungfru födde itt barn	sv. psalm.
7. Ecce nouum gaudium	13	Eija hwadh för glädi ny	Visb. 16:o.
		O hvilcket är it lögstigt tingh	Br. G.-visb. Skara 6
8. Resonet in laudibus	14	War Christtrogen frögde sigh } All then ganska Christenheet }	sv. psalm.
9. In dulci júbilo	15	In d. j. nu siunge wij	PC. 1582.
		› siunger på jorden boo	› 1625, sv. ps.
		› wij siunge och hafue goth mod	Visb. 8:o.
10. Puer natus in Bethlehem...	23	Itt barn är födt j Bethlehem...	sv. psalm.
11. Nunc angelorum gloria	24	Änglanars klarheet gaff sitt skeen.....	ps.-b. 1614.
12. Gaudete Christus est natus	25	Oss till stor frögd	Växiö 3.
13. In natali Domini, casti	26	I Christi födelses tijdh.....	JR.
14. Parvulus nobis nascitur.....	28	Itt lijtet barn är oss nu födt...	JR.
15. Nobis est natus hodie	29	I dagh födde een jungfrw	ps.-b. 1614.
16. Grates nunc omnes.....	30	Nu låther oss alla tacka	sv. ps. (Bj.)
17. Psallite unigenito.....	31	Gladeligh wij nu siwnge	PC. 1625.
18. Christus pro nobis passus est	39	Christus leedh för oss dödhen Jesus Christus sann Gudh och Man	JR. ps.-b. 1614.
19. Surrexit Christus Dominus	42	Uppstånden är Christus försann	JR.
20. Surrexit Christus hodie.....	43	Upstånden är wår Herre Christ för hela werldzen tröst Upstånden är wår Herre Christ alles wår Frelserman	ps.-b. 1614. Båda öfversättningarne sv. psalmer.

¹⁾ Rörande förkortningarne se inledningen.

Latinsk orig.-text	P.C. 1625 n:r	Svensk öfversättning	Källor för öfversättningen
21. Cedit hyems eminus	44	All vår sorg försvinner här ...	JR.
22. Ascendit Christus hodie ...	48	Upfaren är vår Herre Christ... Christus i dagh til himbla foor	ps.-b. 1614, sv. ps. JR.
23. Quando Christus ascenderat	49	Sedan Christus til himbla foor	ps.-b. 1614.
24. O rex coelorum Domine ...	55	O Herre Gudh aff himmelrijk	JR.
25. Vanitatum vanitas	59	Alle ting på jorden här	Forsius 1620, m. fl.
26. Scribere proposui.....	67	Jagh medh suckan skrifwa må Til at skrifwa lyster mig	Forsius 1620. Skara 6.
27. Mars præcurrit in planetis...	69	En fahrlig tijdh nu kommen är	JR. Grev.
28. Homo quidam rex	86	En riker man, weldiger han ...	sv. psalm.
29. In vernali tempore	88	Frögde sigh all creatur.....	Visb. 16:o.
30. Tempus adest floridum	89	Then lustige tijdh nu är	JR. Grev.

Af vårt register framgår således, att *af de 91 sånger, som de tre Piæ Cantiones-upplagorna upptaga, 30, eller tredjedelen under 1500. och 1600-talet erhålla svensk öfversättning.* De flesta af dessa tillhöra visserligen högtidssångerna för jul och påsk, men äfven de egentliga skolsångerna försummas ej.

Med 1600-talets slut försvinna våra handskrifna källor. Samma världsliga anda, som fördrifvit den allvarliga körsången, förskjuter äfven cantionerna. Dock gick det ej att helt döda alla de gamla omtyckta skolsångerna. Vid sidan om all den nya, moderna dansmusiken höll sig en del kvar så väl i Finland som Sverige, och dessa få trycktes ånyo 1761. Vår femte visserligen betydligt förkortade upplaga blir sålunda:

CANTILENÆ [SELECTIONES] Ex antiquis cantionibus opera Theodorici Petri Nylandensis Gryphiswaldiæ, 1582. Ab Augustino Ferbero, nec non deinceps Wisingsburgi, 1679 a Joh. Kankel impressis, excerptæ; denuoque in gratiam scholarium, distinctis strophis, aliaque adhibita emendatione, divulgatæ a JOH. LINDELL¹⁾, Er. Fil. Dir. Cantus Schol. Cathedral. Aboëns. Aboæ, Impressit Joh. Christoph Frenckell. 1761. — Format: 12: o.

Enda af mig kända exemplaret finnes i Uppsala bibliotek. Antalet är här 17 med tillägg af en sång enligt uppgift ur: »JOH. ANASTASII FREYLINGHAUSENS Geistliches Gesangbuch, Halæ Saxon. 1721». Melodierna fattas i denna upplaga. De enda förändringarna i texten bestå i några obetydliga utjäm-

¹⁾ Född 1719. Apologist i Björneborg 1761. † 1767. — Åbo akad. studentmatr. II: 4.

ningar i rytmen. Då ej upplagan af 1625 nämnes, får antagas, att vår kantor ej känt denna, utan endast haft att tillgå 1582 och 1679 års tryck, båda som vi veta alldeles lika hvarandra. De utvalda sångerna motsvara i PC. 1582 följande:

I. De nativitate Christi.

1. Angelus emittitur P. C.....	1	4. Ecce novum gaudium	13
2. Ave maris stella, divinitatis	11	5. Congaudeat turba fidelium	6
3. Dies est lætitiæ.....	12	6. Personent hodie.....	9

II. De fragilitate et miseriis humanæ conditionis.

7. Vanitatum vanitas	44	9. Scribere proposui	52
8. Insignis est figura	45	10. Mars præcurrit in planetis	54
11. Mirum si læteris 46.			

III. De vita scholastica.

12. Scholares discite	59	14. In stadio laboris.....	63
13. Scholares convenite	60	15. O scholares, voce pares ...	66

IV. De tempore vernali.

16. In vernali tempore	73	17. Tempus adest floridum.....	74
------------------------------	----	--------------------------------	----

ACCESSIT:

18. Jesu benigne, a cuius igne.

Vi igenkänna våra cantioner strax såsom de äfven under 1600-talet talrikast i handskrift förekommande. Rörande den tillagda sången ha vi ej haft tillfälle se 1721 års upplaga af Freylinghausens sångbok. I 1741 års upplaga förekommer den däremot under nr 911 utan melodi. Fyra nummer senare, 914, finnes samma med tryckt text och melodi: »Jesu, mein treuer! lass doch dein feuer». Något ålderdomligt har sången ej, hvarken till innehållet eller melodien. Samma glödande kärleksyttringar till Herren Jesus, som ständigt återfinnas i 1700-talets religiösa diktning, genomgå vår sång. Melodien är en aria med alla de koloraturgångar, tidens smak kräfde äfven af en religiös visa.

Femton år senare följde en ny upplaga, denna gång i närmaste anslutning till föregående af 1761 men med melodierna utsatta samt en del nya textrevisioner. Boken, helt stucken i koppar, är försedd med en smakfull titelvignett med en bild af en skolsal jämte några dansande barn. Titeln lyder:

CANTI LENARUM SELECTIORUM EDITIO NOVA. In gratiam scholarium notis musicis, distinctis strophis aliaque adhibenda emendatione evulgata a Joh. Lindell Er. Fil. Direct. Cant. Schol. Cath. Aboens. 1776.

Af mig kända exemplar finnas i kungl. bibl. i Stockholm, Uppsala bibl., Linköping, Helsingfors¹⁾.

Sångerna äro här till antalet 17 med borttagande af den tillagda sången, hvilken onekligen tog sig väl bortkommen ut i sin omgifning. Nr 5 i upplagan 1761 Congaudeat turba fidelium fattas, men i stället meddelas sången Cum sit omnis caro foenum (PC. 1582 nr 56). Hvad som emellertid här är nytt, är melodierna, hvilka *icke* gå tillbaka till äldre upplagor utan stödja sig på direkt *mundlig tradition*. Under det således texterna hållit sig oberörda af tiden, ha melodierna fått genomgå grundliga omgestaltningar, en del ända till oigenkännlighet, andra däremot genomskinligt nog. Vi få tillfälle längre fram att återkomma till dessa och nöja oss därför med att konstatera, att 1700-talets smak för lättare, enklare melodier framlyser i dem alla.

Äfven dessa 1700-talets finska upplagor funno sin väg till Sverige. Ett förträffligt vittnesbörd härom lämnar ett handskriftsmeddelande till bibliotekarie Arwidsson på 1830-talet. I handskrifterna till dennes Svenska fornsånger (kungl. bibl.) återfinnas i andra delen s. 691 ff. alla våra sånger med melodierna alldeles lika med 1776 års upplaga. En förutskickad förklaring till sångerna lyder:

»Sånger, som jul-aftonen afsjungas utaf skol-ungdomen i några Halländska städer. Dessa sånger, hvilkas ålder borde uppgå till medium eller början af förflutna århundradet, hafwa alla sina egna, till en del, ganska vackra melodier. Dessa melodier hafva mig vetterligen aldrig blifvit upptecknade liksom af själfva sångerna endast några få högst värdelösa handskrifter gifvas».

Alla gå tillbaka till PC. 1776 såväl text som melodi. Sista sången, Tempus adest floridum, förekommer med två

¹⁾ Ett exemplar stod upptaget i LIST & FRANCKES, Leipzig, antikvariska kataloger för 1900 och flere år framåt; är nu försvunnet ur katalogerna.

melodier, af hvilka den senare är lika med äldre formen af 1582.

Sångernas inledning borttager hvarje misstanke om, att medvetna afskrifter ur tryckta böckerna föreligga. Vi kunna därför betrakta dem såsom bevis på, huru *Piæ Cantiones* fortlevat, trots förändrade tider, in på 1800-talet vid skolor i Sverige.

Bevis för att sångerna äfven vid Växiö skola bevarats åtminstone in på andra halfdelen af 1700-talet är Samuel Ödmans underrättelse om sockengången under hans ungdom. I »Hågkomster från hembygden och skolan II: Skolan i Växiö för sextio år sedan», tryckt första gången 1830, berättas om skolgossarnes sång på landsbygden¹⁾:

»Därefter sjöngo vi en latinsk cantilena, dock blott i de bättre bondhusen. Dessa cantilenor voro från latinska tiden öfverflyttade till Växiö skola, där de årligen efter gifvet lof af rektor under hela adventstiden sjöngos, medan lärarne samlades, och samspråkade i förstugan. De voro rimade och handlade i synnerhet om Jungfru Maria, som i dem upphöjdes med många besynnerliga titlar, t. ex. *maris stella*, *divinitatis sella* o. s. v. De vise männen förekommo ock i dessa sånger. Deras melodier, hvilka jag sedermera närmare studerat, voro högst förträffliga och till en del af den oafterhärmliga grekiska musiken, utan semitonier merendels i moll med sköna brytningar. Melodierna fortplantades från djäkne till djäkne. Nu äro de aflagda och glömda. Jag föreställer mig ofta, huru munkarne vid sina vigilier sysselsatte sig med dessa andaktsöfningar».

Att dessa sånger, som sjungits vid sockengången i Växiö skola på 1770-talet, just utgjort cantioner ur vår samling, framlyser af de latinska citaten ur dem »*maris stella*, *divinitatis sella* (cella)». Som vi redan känna, begynner just PC. 11 med: *Ave maris stella divinitatis cella*. Att någon annan än denna skulle ha menats är så godt som uteslutet. Såsom dels våra 1600-talshandskrifter, dels 1700-talets PC.-upplagor visa, hörde just denna sång till de mest omtyckta.

Några vidare uppgifter om, att cantionerna på traditionell väg lefvat kvar in på 1800-talet, ha vi ej från Sverige. I Finland däremot finnas ytterligare exempel på, att sångerna ej ens på 1860-talet varit bortglömda. Denna popularitet in i våra tider föranledde just ännu en upplaga af våra sånger år 1900,

¹⁾ Tredje uppl. af 1842 s. 57.

den sjunde med ytterligare gallring bland dem. Utgifvandet till största delen ett försök att ånyo få sångerna införda vid skolundervisningen, och var boken därför jämte latinska texten försedd med tämligen fria öfversättningar af alla sångerna till svenska och finska. Titeln lyder:

CARMINALIA SELECTA cum modulis et vetustis et recentioribus latine suethice fennice edidit JOH. A. INBERG. Helsingforsiae MCM.

Svenska texterna äro skrifna af professor F. GUSTAFSSON, finska af dr A. V. FORSMAN. Antalet meddelade sånger är nu minskadt till 9, hvilka således utgjort den lilla truppen åldringar, hvilka af de ursprungliga 91 förmått hålla sig uppe ända in öfver 19:de seklets midt. Alla nio återfinnas i 1776 års upplaga:

PC. 1776:		PC. 1776:	
1. Angelus emittitur	1	5. Insignis est figura	7
2. Ave maris stella	2	6. Scribere proposui	8
3. Ecce novum gaudium	4	7. Mars præcurrit	9
3. Vanitatum vanitas	6	8. In stadio laboris	14
9. O scholares voce pares		15	

Latinska texterna gå tillbaka till 1776 års lindriga rytmiska revision. Svenska dikterna af Gustafsson äro i flesta fall fullt oberoende af latinska originalet. Finska texten af Forsman följer mera troget den latinska. Sången Scribere proposui har sin finska text ur Uusi Suom. virsikirja nr 393. Tvänne andra finska öfversättningar medtagas äfven, en till Ecce novum gaudium ur Jak. Juteini 1819, en annan till Insignis est figura af 1616 års upplaga.

Melodierna äro på traditionell väg bibehållna och visa betydande afvikelser från såväl 1776 som 1582. Till jämförelse meddelar vår upplaga under latinska texterna 1776 års melodier, under svenska och finska de nya. Till finska texten upptages slutligen under nr 5 Insignis est figura gamla melodien ur 1625 (1582) års upplaga.

Det väsentligt nya blir således äfven här melodierna. De hade på *traditionell väg bibehållits i Björneborgs skola och således oberoende af tryckt bok fått utveckla sig*. Vår utgifvare yttrar härom i företalet:

»Efterföljande sånger, som sedan urminnes tider i förening med dans utfördes i våra äldre skolor, hafva i våra dagar återupplifvats i hufvudstaden.

Redan af denna anledning har det syntts undertecknad lämpligt att utgifva dem jämte därtill hörande melodier såväl i deras ursprungliga form, som ock i en nyare läsart, sådana de sjöngos i Björneborgs skola ända intill medlet af 1860-talet. De äldre melodierna synas för nutida bruk föråldrade och besitta ej den melodiska fägring som de nyare. Huru och när dessa varianter antagit sin nyare form, torde numera knappt kunna utredas; säkert kan dock antagas att de härleda sig åtminstone från slutet af 1700-talet. Veterligt ha de ej varit upptecknade förut, utan fortplantats från generation till generation utan noter».

Vår upplaga af 1900 utgör på samma gång en sista rest af en svunnen sång som ett bevis på nyvaknande förståelse inom bildningsintresserade kretsar för våra sånger.

Intresset för *Piæ Cantiones* inom vetenskapliga kretsar har först sent väckts. För 20 år sedan hade man knappt mer än några få omnämmanden om dem att göra. Sedan dess har man visat dem allt mera uppmärksamhet och särskildt på sista åren ha ej blott Finland och Sverige utan äfven utlandet lagt i dagen ett storartadt intresse. Måhända har på 200 år aldrig intresset varit högre än just nu. Vi vilja i korthet genomgå en del af de omnämmanden och nytryck, som varit synliga under förflutna och nybegynta århundrade.

JOHAN HENRIK SCHRÖDER, som år 1833 utgaf en af de första studierna om svenska medeltidens latinska poesi¹⁾, omnämner upplagorna af 1582, 1625, 1679, men går ej närmare in på deras innehåll. WIESELGREN ägnar cansionerna ett mera ingående studium i sin Sveriges sköna litteratur I: 44—52. Han meddelar latinska texterna till 12, 33, 37, 56, 1, 72 och 73 samt melodien till 56, alla ur PC. 1582. Dessutom förser han dem med själf författade öfversättningar. Endast första upplagan omnämnes. J. W. BECKMAN använder på åtskilliga ställen i sin psalmhistoria första upplagan och går särskildt in på bokens innehåll och afsikter å s. 196 och 790. G. DJURCLOU ägnar *Piæ Cantiones* en uppsats, Skolsånger och skolstryk i forna dagar, i tidskriften Nu I s. 394—99, där han lämnar öfversättningar af sångerna 61, 64 och 66 ur upplagan 1582, utan att nämna deras latinska original. Också denne känner endast första upplagan. II. SCHÜCK ansluter sig delvis till honom

¹⁾ De poesi sacra latina medii ævii in Suecia.

i sin *Svensk litteraturhistoria* I: 200 f. AUGUST STRINDBERG är den förste, som använder upplagan af 1776, i det han i sin *Svenska folket i helg och söken* I: 261 meddelar tre af melodierna (12, 13, 16) utan att närmare ingå på dem.

Emellertid hade under åren 1885—87 G. KLEMMING i »*Latinska sånger fordom använda i svenska kyrkor, kloster och skolor*», del II och IV meddelat alla texterna till första upplagans sånger. De i upplagan af 1625 tillkomna saknas, men 1616 års båda historiska sånger *O quam dolet gens* och *Natus quidam rex* upptagas dock utan att deras finska öfversättningar i sammanhang med *Piæ Cantiones* nämnas. Med ledning af denna upplaga utger sedan SKARSTEDT år 1888 en svensk öfversättning i sin bok *Latinska sånger*. De flesta af *Piæ Cantiones* medtagas. Öfversatta lämnas endast 7, 25, 28, 29, 31, 32, 35, 41 och 43 af PC. 1582. Dessutom öfversätts här för första gången till svenska våra båda nyssnämnda historiska sånger. Enligt Lagerborg¹⁾ utgaf EDVIN HAGFORS 1892 en samling latinsånger, som upptager fem af våra cantioner²⁾. Tyvärr har jag ej lyckats få se detta arbete.

Ett litet försök till nyupplaga af hela *Piæ Cantiones* med latinsk och svensk text samt musik gjordes 1897 af CARL V. SWAHN. Arbetet var afsedt att utkomma i 4 häften, hvaraf sista skulle innehålla musiken. Tyvärr hann ej författaren utge mer än första häftet. Titeln lyder: *Latinska sånger från Sveriges medeltid i svensk bearbetning*. Verket inledes med en versifierad hälsning på latin till konung Oskar II. Latinska texten stöder sig enligt egen uppgift på PC. 1625, jämförd med Klemming. De meddelade sångerna på latin och svenska motsvara i PC. 1625: 88, 89, 84, 83, 71, 59, 68, 70, 69, 67.

I arbetet »*Ur medeltidens kyrkosång i Sverige, Norge och Finland*», Stockholm 1903, upptager O. BYSTRÖM, enligt egen uppgift, ur PC. 1582 sångerna *In vernali tempore* och *Resonet in laudibus melodi* och orgelackompagnement.

¹⁾ a. a. s. 84.

²⁾ *Carmina latina ad usum sodalium*. Helsingf. Endast 8 sidor. Titeln efter YRSJÖ HIRN, *Katalog öfver den sv. litt. i Finland 1891—95*. Helsingf. 1897.

Öfver sångernas historia yttras intet. Den senare sången förses med underlagd svensk text lika med vår nuvarande psalm 61.

En stor ensidighet har varit rådande rörande historiska behandlingen af våra cantioner. De flesta författare medtogo endast första upplagan och lämnade musiken helt och hållet onämnd. Något ingående på handskrifna källor brydde man sig ej om.

För att afhjälpa denna ensidighet i historiska behandlingen företog jag mig 1901 att skriva en uppsats i ämnet: »Schwedische Schullieder im Mittelalter und in der Reformationszeit», Sammelbände der internationalen Musik-Gesellschaft II: 552—607. Jag försökte här närmare ingå på innehållet med ledning af alla de latinska upplagorna, uppgaf en del af de tryckta och handskrifna källorna jämte svenska öfversättningarna, samt ingick närmare på musiken. Ett sammanfattande register afslutade. Dock synes det som mitt företag att rikta uppmärksamheten på litteraturen i tryck och handskrift misslyckats. De senare beskrifningarna och bearbetningarna af *Piæ Cantiones* såväl i Tyskland som Sverige-Finland ha gått arbetet spårlöst förbi.

År 1904 upptog tyske forskaren G. M. DREVES i band 45 b. af *Analecta hymnica, cantiones et muteti III: Cantiones variæ, Bohemicæ, Suecicæ*, med ledning af Klemmings nyupplaga de flesta af våra sånger, hvilka ej haft utländska motsvarigheter. Det väsentligt nya vid detta nytryck af texterna till våra cantioner är, att Dreves för första gången riktat uppmärksamheten på ändringarna utförda af den, som korrigerat första upplagan (Jacob Finno). Han påpekar, hvilka inkonsekvenser, som kommit att stå kvar, då gamla katolska Mariahymner omändrats och ställts till Kristus, samt söker rätta dessa alltför påtagliga inkonsekvenser. Likaså ha restaureringar af rytmen försökts. De akrostika, hvilka dölja sig i en del af sångerna, påpekas äfven. Äfven påpekas förefintliga likheter mellan en del sånger. Genom att på detta sätt underkasta våra cantioner en textkritisk revision har vår tyske forskare gjort vår medeltida cantiondiktning en stor och mycket värdefull tjänst.

Ännu en studie öfver våra cantioner ha företagits från finskt håll genom ROLF LAGERBORG i Svenska litteratursällskapets i Finland Förhandlingar och uppsatser 20: 57 ff. af år 1907: Vår äldsta konstdiktning. Uppsatsen behandlar ämnet med saktmodighet och reda, behandlar på ett synnerligen sympatiskt sätt

Theodoricus Petri Rwtha och hans förtjänster om utgifvandet af första upplagan med nödig hänsyn tagen till Jacob Finnos arbete inom området; upptager Dreves revisionsarbete och understryker närmare de nyheter han har att gifva. Lagerborg försöker äfven i all korthet en hänvisning till utländska källor för cantionerna. Det skulle dock varit *Piæ Cantiones*-forskningen af ännu större betydelse, om de nödiga rättelser i äldre uppgifter jag i nyssnämnda lilla uppsats af 1901 gifvit, samt de, om än ringa, nya tillägg i saken jag där gjort, blifvit i någon mån uppmärksammade. Någon svårighet hade det ej varit att få se uppsatsen, då exemplar fanns i Helsingfors' bibliotek.

Ännu återstår mycket att göra, innan *Piæ Cantiones*-forskningen kan anses afslutad, men genom godt samarbete mellan finska och svenska forskningarne på området skall helt säkert en gång ett slutresultat erhållas. Då detta är skedt, skall mycket af medeltidens svensk-finska religiösa diktning på latin vara belyst och förklaradt.

Det återstår här endast att genom en kort specialbeskrifning af sångerna söka bestämma hvarje sångs historia, samt med ledning häraf få en kort inblick i cantiondiktningen och cantionsången i Norden.

Specialbeskrifning.

Cantiondiktningen tillhör helt och hållet medeltidens senare del med dess friskare folkanda och dess gladare och friare lif. Kyrkan hade låtit sig medryckas af den nya riktningen och allt mera anpassat sig efter tidens allmänna kraf.

Man har i allmänhet velat sammanblanda cantiondiktningen med hymndiktningen, ehuru en väsentlig skillnad dem emellan föreligger. Äfven vår framstående medeltidsforskare, Klemming, gör sig skyldig till dylik sammanblandning i sin nyupplaga af *Piæ Cantiones*.

Hymnen räknar sin uppkomst till 300-talet. Efter hand hade den fått sin plats särskildt inom klostrens dagliga bönetider. Benediktinermunkarne (fr. o. m. 500-talet) förhjälppte den till allt högre anseende, och på 800-talet fanns den redan införd i nästan alla mellersta Europas kloster. Romerska kyrkan ställde sig, af intresse för den rena liturgiska sången, afvogt mot hymnen.

Det såg en tid nästan ut, som om kyrkan skulle lyckas att förkväfva den. De små, enkla, strofiskt byggda hymnerna med sin väl afmätta metriska form (iambisk dimeter), hade dock gjort sig omtyckta i vida kretsar, och kyrkans maktspråk förmådde intet. Med 1000-talet hade hymnen ånyo befestat sin maktställning, och nu utbreder den sig segerrikt öfver hela Europa. Dess glanstid infaller under 1100- och 1200-talet. Hymnen förblef emellertid under hela medeltiden bunden vid klostren och de dagliga bönetiderna. Från högmässan var den så godt som helt utestängd, och först reformationen skulle förhjälpa den till någon plats häri ¹⁾.

Högmessans liturgiska sång hade på 800-talet fått ett nytt element i **sequensen**. De långa vokaliserna på sista stafvelsen i det alleluja, som följde efter gradualet, hade fått underlagd text på vers. Gudstjänsten hade därigenom fått högst väsentligt inlägg. Sequensen var af ren musikalisk art och melodierna voro jämnlöpande hela texten igenom. Under det att hymnen hade alla stroferna på samma melodi, hade sequensen ofta nya melodier för hvar eller hvar annan strof. Sequensen blomstrade hastigt upp och vann mot medeltidens slut stor popularitet. Katolska kyrkan fann sig föranlåten att på tridentinska mötet indraga de allra flesta såsom ej tillhöriga den egentliga kyrkoliturgiska musiken.

Nästan samtidigt med sequensen inskjutes ett nytt dikteriskt moment i högmässan. Invitatoriets doxologi (*Gloria patri*) hade sista stafvelserna fått lika långa vokaliser som gradualets alleluja, och man beslöt att gifva äfven dessa underlagd versifierad text. Härigenom uppstod den s. k. **tropen**, hvilken blomstringstid inföll samtidigt med sequensen.

Såväl sequensen som tropen hade således sitt ursprung inom den liturgiska musiken, i hvilken de utgjorde ett led. Till sitt innehåll anslöto sig båda den gudstjänst, till hvilken de direkt voro diktade.

Emellertid arbetade den religiösa diktningen på att allt-mera frigöra sig från kyrkans liturgi. Den nya diktform, som härigenom uppstod, var **cantionen** eller **cantilenan**. Till sin karaktär blir således cantionen ett tillägg till kyrkans sång utan

¹⁾ Öfver hymnens ställning i liturgien jfr GEETE, Jungfru Marie örtagård s. XXXIV ff.

något direkt sammanhang med den rent liturgiska delen¹⁾. Skillnaden mellan sequensen och tropen å ena sidan, cantionen å den andra är i början mycket liten, men cantionen utbildar sig alltmera i själfständig riktning. Den lössliter sig från kyrkan och blir en religiös sång af friare, mera världsligt kynne. Cantionens blomstringstid infaller i slutet af 1100-talet och 1200-talet och utvecklar sig i all sin fägring just i samma land, som vid samma tidpunkt såg minnesången florera. Frankrike blir brännpunkten för cantiondiktningen. Af den världsliga visan mottager den kraftiga impulser och efterbildar henne i många afseenden ej minst rörande melodiens struktur. Minnesångens kvinnolof öfvergår i cantionens prisande af den heliga jungfrun.

Cantionen blef en sång för ungdomen, särskildt den studerande, som i henne fann en passande form för lofsjungandet af skollifvets båda glada och dystra sidor. Ej sällan händer, att cantionen stryker nära den profana visan, men då den alltid håller sig till latinska språket, stannar den inom den bildade världen. Kärleks- och dryckessånger, festsånger och vårsånger omväxla med Mariadikter och allvarliga böner. I allt återspeglar sig samtidens skollif med sin egendomliga blandning af tungsinta suckar öfver kroppens bräcklighet, lifvets elände, världens fåfänga och längtan efter lifsglädje, trånad efter lust och lek.

Till sitt innehåll är cantionen i uppsluppen glädtighet ofta närstående vagantpoesien, ehuru vi dock i allra flesta fall ej få tänka oss våra cantioner diktade af afsigkomna vandrande klerker i tillfällig upprymd stämning utan af skolornas lärare för lärjungarne under sorgfälligt polerande och filande på diktens yttre form. Det är ej öfvervägande skollifvets ljusa sidor cantionen besjunger, lika ofta är det de allvarliga studierna. Lärarens förmaningar till sina disciplar att älska skolan mer än världslifvet, lärarens suckan, att lärjungarne bli sämre till att lära år för år, allt träder fram för oss i en frisk omedelbarhet, som ej sällan erinrar om folkvisan²⁾.

¹⁾ C'est un chant extra-liturgique, mais c'est encore un chant d'église», L. GAUTIER, Hist. de la poesie liturgique I: 186. Jfr DREVES, a. a. 20:5.

²⁾ »Da aber die Lehrer dichteten, damit die Schüler sängen, so können wir füglich die Cantio als das geistliche Volkslied der Studentenkreise, der Bursen sowohl wie der Stifts- und Klosterschulen», säger DREVES (a. a. 20:8) rörande cantionen.

Ett utmärkande drag för all cantiondiktning är det genomgående *musikaliska draget*. Man upptecknar alltid sorgfälligt melodien, ja, nöjer sig ibland med denna och häntyder blott textens början. Mycket ofta är musiken flerstämmig, 2—3 eller 4-stämmig, och öfverallt framlyser det intresse man visat tonkonsten. Af musikalisk på samma gång som rent folklig art är äfven det ofta förekommande användandet af refrängen, ej sällan i annan taktart än egentliga visan.

Det är ej i de litterära handskriftsamlingarne vi därför i första hand höra söka cantionerna utan i de musikaliska, i samtidens skolnotböcker. Vi vilja här blott nämna ett par af dessa sångböcker från cantiondiktningens glausdagar. Rikhaltigast af alla bevarade är Cod. Laurentianus Plut. XXIX beskrifven i DREVES *Analecta hymnica*, del 20: 8 ff.¹⁾ Det rent musikaliska intresset framträder här tydligt, i det att ingen annan indelningsgrund sångerna emellan tages än efter antalet stämmor; först 4-stämmiga, sedan 3-, 2- och enstämmiga. Tiden för inskrifvandet af sångerna är hufvudsakligen 1200-talets början. Innehållet utgöres af skolsånger af allvarlig och gläddig art utan att stryka nära goliardsången: Delisle yttrar i sin nedannämnda beskrifning s. 103: »Si je ne me trompe pas, il faut y voir un choix de chansons latines qui étaient en vogue à la fin du XII siècle et au commencement du XIII dans le monde ecclésiastique des grandes écoles de France. Ce ne sont pas chants goliardiques tels que nous en connaissons déjà beaucoup et dans lesquels la joyeuse humeur des écoliers va jusqu'à la licence. La gaieté n'en est pas bannie, mais le sujet et le ton sont généralement sérieux». Som vanligt öfverväga Mariasångerna. Antalet cantioner i handskriften uppgår till flere hundratal, alla med melodier. Boken i sin helhet vittnar om, hvilken oerhördt rik cantiondiktning Frankrike redan vid 1100-talets slut ägde.

En annan rent musikalisk cantionhandskrift, från andra halfdelen af 1200-talet, är Cod. Matriten. Tolet. 930, beskrifven hos DREVES a. a. s. 20 ff. Här utgöra de tvåstämmiga sångerna flertalet, i motsats till föregående, där de enstämmige öfver-

¹⁾ En annan beskrifning af LEOPOLD DELISLE i *Annuaire bulletin de la société de l'histoire de France*. 1885: 101 ff.

vägde. Endast några en- och trestämmiga cantioner medtagas. Antalet närmar sig 80-talet.

Båda dessa cantionsamlingar äro af franskt ursprung och stå tämligen nära Pariserskolan.

Tryckta samlingar innehållande texterna till de vackraste cantionerna ha i våra dagar företagits af GUIDO MARIA DREVES i det stora latinska diktsamlingsverket »Analecta hymnica medii ævi», flere delar men särskildt 20 och 21.

Cantiondiktningen är till hela sin läggning fransk och utvecklade sig aldrig till själfständiga, nationella former utanför hemlandet.

Samtidigt med cantiondiktningens blomstring i Frankrike begynte i Tyskland en själfständig religiös diktning på folklig grund. Första ursprunget till denna är att söka i de vokaliser, som sjöngos på Kyrie eleison af folket själf mest utom kyrkan. Liksom sequensen och tropen uppstodo nu i Tyskland de s. k. **Leisen** genom underlagda textverser till vokaliserna på Kyrie. Hvarje vers i en sådan sång avslutas med ett Kyrie eleison. Men under det sequensen och tropen voro led i kyrkoliturgiska ordningen, blef leisen liksom cantionen en utanför liturgiska delen stående religiös sång. Den tyska leisen öfvergår emellertid till en ren folkdikt på modersmålet, endast i sällsynta fall på latin eller blandadt latin och tyska (*In dulci jubilo*). Den andliga folkvisans blomstringstid infaller på 1300-talet samtidigt med tyska folkandans nyvaknande under borgarståndets välmaktstid och stadsväsendets framträdande i all sin glans. Den samtida mästर्सångardiktningen jämte jul-, passions- och påskspelen ge andliga visan dess form. Mariasångerna öfverväga, men heliga jungfrun framställas här ofta i en halft scenisk omgifning, vaggande sitt nyfödda Jesusbarn. Dessa s. k. Krippenlieder voro hämtade från julspelet, till hvilket hörde framställandet af heliga familjen med jungfru Maria vaggande sitt barn och Josef stående vid sidan.

En form för sig inom den andliga visan kom en del sånger att intaga, hvilka alla utvecklats ur *Benedicamus*. Det gemensamma namnet på alla sådana är i Tyskland **Rufe**, på svenska möjligen Åkallan. Nästan alla sluta med en eller annan vändning med *Benedicamus Domino*, hvarpå följer ännu en vers med *Deo dicamus gratias*. Flere af de allra mest bekanta sedermera lutherska psalmerna utgöras just

af sådana Rufe. De mest kända äro: Puer nobis nascitur, Puer natus in Bethlehem, Parvulus nobis nascitur, Nobis est natus hodie, Surrexit Christus hodie, Ascendit Christus hodie. Alla utmärka sig för sin korta, väl afrundade form. I slutet af hvarje ingår vanligen en åkallan af de tre gudomspersonerna ¹⁾.

En afart af dessa »Rufe» utgör en liten under senare medeltiden mycket omtyckt form: tacksägelse efter måltid, efter inledningsordet kallad **Benedicite**. En sådan bordsbön var affattad vanligen i tre verser till hvardera gudomspersonerna. Ibland tog man samma vers tre gånger endast med ändring af hvarje vers' början. Vi taga som exempel härpå en mycket spridd bordsbön, meddelad bl. a. i Kungl. bibl:s visbok i 16:o s. 43:

Str. I. O pater ades nobis:

Munda nos a peccatis:

Serua nos a Sathana etc.

Str. II. O Christe ades nobis:

Munda nos etc.

Str. III. O Sancte spiritus ades nobis

Munda nos etc.

Öfversatt till svenska fick denna till sist plats i gamla psalmboken nr 189. Nya psalmboken nr 22 upptog första strofen, men lät II och III falla bort, hvarigenom sången förlorade sin gamla betydelse. En liknade treenighetssång, förut använd på samma sätt, utgör nr 23 i vår psalmbok (190 i G.). I gamla finnas dessutom liknande Benedicite i nr 339, 340 och 341. PC. har ett regelbundet formadt Benedicite, och hänvisa vi till detta för närmare studium af såväl bordsbönsformen som allmänna formen för måltidens Rufe (s. 117).

Om tyska andliga folkvisan till formen visade någon likhet med franska cantionen, skilde den sig dock till innehållet betydligt ifrån denna. Cantionen var helt begränsad till bildade världen, den tyska andliga visan en folkdikt; cantionen var regelbundet på latin, den tyska vanligen på modersmålet; cantionen stödde sig på minnesången, den tyska på mästersången. Hvad den franska ägde i elegans och finhet, ersatte den tyska i innerlig-

¹⁾ Ofta kunde en sång som afslutning erhålla en strof med en liknande åkallan af treenige Guden (doxologi). Wackernagel upptager i sin bok *Das deutsche Kirchenlied*, bd I: 9 f, en del sådana. Vi meddela längre fram vid sången *In hoc anni circulo* (s. 100) tvänne doxologier.

het och värme. Cationen hade skolastikens docerande hållning, tyska andliga visan mystikens djup.

Då reformationen inbröt, visade sig strax, hvilken betydelse tyska andliga folksången hade fått. Under det cationen endast lefde kvar hos de studerande klerkerna, hade visan trängt ut bland folket och blifvit en religiös dikt med anda och lif. Här kunde **LUTHER** taga till kyrkopsalmer sånger i mängd. Det förefanns rikt material att välja bland. Därför se vi de första protestantiska psalmböckerna fyllas med andliga folkvisor från förflutna århundraden. En del äro ännu på latin, däribland: *Dies est lætitiæ, Resonet in laudibus, Nunc angelorum gloria, Puer natus in Bethlehem m. fl.*

Katolska kyrkan i Tyskland, som allt intill reformationens dagar intagit en reserverad hållning till andliga visan, gripes själf af reformatorisk anda och utger sångsamlingar med latinsk och tysk text, helt och hållet stödjande sig på medeltidens andliga folksång. En af de mest spridda af dessa sångböcker blef **LEISENTRITS** Geistliche Lieder und Psalmen, utgifven första gången 1567, sedan i nyupplagor 1573 och 1584. Vi träffa i denna hufvudsakligen tyska sånger men äfven en hel del på latin, såsom: *Cedit hyems eminus, In hoc anni circulo, In natali Domini, Nobis est natus hodie, Puer natus in Bethlehem, Puer nobis nascitur, Resonet in laudibus, Surrexit Christus hodie m. fl.*

Såväl tyska protestantiska som katolska psalmsången följas sedan troget åt långt in på 1600-talet utan att visa tecken till fiendskap sins emellan.

Under hela denna tid hade Sverige på andliga odlingens område stått öppet för alla inflytelser från utlandet. De till utländska universitet resande studenterna bli de förmedlande länkarne mellan hemlandet och de stora utländska bildningscentra. Under 1200-talet är det företrädesvis de franska skolorna, under 1300- och 1400-talen de tyska, som besökas. I franska hufvudstaden fick man göra bekantskap med den just då florerande cationdiktningen och lärde sig snart att efterbilda den och dikta vidare i samma riktning. Samtidigt får man kunskap om den

franska mensurerade tonkonsten samt flerstämmiga musiken ¹⁾, och därmed kunde äfven den mångstämmiga cantionen flyttas öfver till hemlandet. Det var så Sverige fick sin första utomliturgiska, latinska sång i direkt pariserstil, fin och elegant som den, Mariasånger till sin hufvudsakligaste del, och med sitt åt skollifvet syftande innehåll.

Efterhand begynna emellertid tyska universiteten göra sig gällande, och man blir bekant med den samtida religiösa visan. När Sverige upptagit denna andliga folkvisa, kan ej så noga bestämmas, men redan i början på 1400-talet funno vi i vår Vadstenahandskrift, Uppsala bibliotek C. 4, sången *Dies est lætitiæ* midt ibland franska cantioner. Med reformationstiden blef tyska inflytandet afgjort öfvervägande, och samtidigt kommer den tyska andliga folkvisan såsom luthersk psalm och införlifvas med svenska kyrko- och skolsången.

Piæ Cantiones återspeglar hela denna utveckling i sig. Liksom de franska cantionsamlingarne är upplagan *rent musikalisk* med en- till fyrstämmiga sånger. Inga liturgiska saker medtagas. Benämningen på sångerna *cantion* eller *cantilena* förblir också oförändrad i alla upplagor i såväl tryck som handskrift. Mariadikterna förhärskar, hänsyftningarne på skollifvet framträda öfverallt, lärarens förmaningar till lärjungarne att arbeta flitigt, vemodiga suckar öfver tidernas försämring, öfver handtagande fåfänga, lättja i studierna, allt omväxlande med glada festsånger och vårsånger. Midt ibland alla dessa skolsånger stå tyska *Krippenlieder* och *Rufe* såsom *Indulci júbilo*, *Resonet in laudibus*, *Puer natus in Bethlehem* m. fl.

Vi meddelade i förra kapitlet, att *Piæ Cantiones* ej alltid lämnade cantionerna i sin ursprungliga medeltidsdräkt utan förändrade vissa Mariasånger och ställde dem till Kristus. För att visa arten af sådana förändringar meddelar jag strof 9 ur den mycket sjungna sången *Ave maris stella divinitatis cella* i dels gammalfransk sättning från 1200-talet dels sådan den förekommer i *Piæ Cantiones*:

Fransk (efter Dreves 20: 144):
Ave singularis,

Svensk (*Piæ Cantiones*):
Puer singularis,

¹⁾ Se härom längre fram s. 148 ff.

Maria, stella maris,
salus in procella,
regalis puella,
Dominum
pro nobis interpella.

O Christe stella maris,
salus in procella,
nate de puella
Dominum
pro nobis interpella.

Äfven bortsedt från dessa medvetna omredigeringar visa våra cantioner ej alltid ursprunglig renhet. Ryckningar och oegentligheter i rytmen, textlån och tvära afbrott i innehållet, allt tydande på, att antingen dåliga och slarfvigt hopkomna handskrifter förelegat, eller att minnet svikit vid nedskrifvandet af en eller annan sång, som måhända plägat sjungas utantill.

Vi få tillfälle att närmare beröra dessa förändringar vid sångernas specialbeskrifning, till hvilken vi nu öfvergå. Vi ordna härvid cantionerna efter de grupper vi s. 64 meddelade: julsånger (1—35), påsksånger (36—47), pingstsånger (48—57), skolsånger I (58—71), skolsånger II (72—83), historiska sånger (84—88) och vårsånger (89—91).

1. Julsånger.

Nr 1—35.

A. *Ej i utländska källor förekommande.*

1. Angelus emittitur. Nio strofer med refräng: Igitur porta coeli panditur. Tyska källor: 1582: 1, 1616: 3, 1625: 1, 1679: 1, 1761: 1, 1776: 1, 1900: 1, JR. 35. — Kl. II: 12, Dr. 45 b: 170. — Skarst. 99. — Wgr. 48. Norl. 580. — Handskrifna källor: Sk. 6: 2. Mönst. 21. Grev. 85, EJ. 93. — Arw. ms. 1. Svensk text: Gudh utsende engel sin: JR., Sk. 6, Grev., Mönst. med två tillagda strofer:

X. Tÿ siungom nu sorgersång,
Frelste äre wij frå tvång,
Till Lijfwet hafver wij gång,
R. Wäl thet går,
Himmelsporten öppen står.

XI. Lof wari Gudh Fadher kär,
O Sonen Frelsaren är,
Then Nådh oss bewiste här,
R. Wäl thet går etc.

Melodi: dorisk i tvåtakt utan repris; har två senare varianter: 1776 och 1900. — Af Dr. lämnad oförändrad. — 1776 rättar str. IX: 3 morti sic excluditur till morsque sic excluditur.

2. Salve flos et decor ecclesiæ. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 2, 1616: 17, 1625: 2, 1679: 2.

— Kl. II: 48. Dr. 45 b: 183. — Skarst. 134. — Melodi: dorisk i tvåtakt med repris. Notvalörerna i 10:de och 11:te noten inom andra replisen i 1625 ändrade från hel- till halfnoter.

Mariasång omändrad till Kristus. Dr. har följande förslag till restitution: Str. I: 2 Jesu Christe pie till Lumen huius viæ; I: 3 Patris palatio till Ad te clamans sitio; I: 5 Lexque vitæ tuæ till Voxque Isaïæ; I: 6 Purum omni till Puram omni; I: 7 Virgo sine viro peperit te till Virgo sine viro peperisti; I: 8 et post virginem declaravit se till Et post partum virgo peperisti; I: 9. Frater Iesu Christe till Mater Iesu Christi; I: 10 Qui cares till Qui caret; II: Hic adest till Hæc adest; II: 6 Pater desperantium till Mater desperantium; II: 7 Moysis hic till Moysi hæc; III: 1 Subleuator pie till Subleatrix pia; III: 4 Releuator pie till Releatrix pia; III: 5 Rector supernorum till Rectrix supernorum; III: 8, 9 Sis nobis director nostræ viæ et extremo die till Sis nobis directrix atque via in extremis dia.

3. De radice processerat Iesse. Två strofer med refräng:

Flos Christus est in seculo, dans odorem suaviter
et in coeli rosario coruscans æternaliter.

Tryckta källor: 1582: 5, 1616: 19, 1625: 5, 1679: 5. — Kl. II: 18, Dr. 45 b: 168. — Skarst. 104. Melodi: jonisk i tvåtakt med repris.

Mariasång af Dr. något restituerad. Kl. ger ej akt på repetitionstecknet och omkastar därför str. I: 3, 4 och låter dem följa sist, strax före refrängen. Dr. rättar detta fel, hvilket således ej förefinnes i originalet utan endast i Kl. Emellertid kommer Dr. att missuppfatta refrängen och sätter den såsom själfständig vers. I följd häraf får Dr. fem fyrradiga strofer, ehuru väl efter melodien att döma två 8-radiga strofer med 4-radig refräng blir det riktiga. Restitutionerna bli: Str. I: 3, 4 Hoc est corpus meum dum loquitur natus ante luciferum till Hoc est corpus dum loquitur natus ante luciferum; refr. v. 2 suaviter till veraciter.

4. Lætetur Ierusalem, Sion. Fyra strofer med refräng:
In Mariæ filio nostra gaudet concio in hoc ipso paruulo, saluatore, domino.

Tryckta källor: 1582: 8, 1616: 15, 1625: 8, 1679: 8, JR. 48. — Kl. II: 31, Dr. 45 b: 164. — Skarst. 118. — Sv. text: Frögd sig Jerusalem JR.

Melodi: jonisk i tvåtakt utan repris. — Hos Dr. tvenne restitutioner: I: 4 est a familia till Natus est a filia; II: 3 Mitigatur till Irrigatur.

5. Personent hodie voces puerulæ. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 9, 1616: 9, 1625: 9, 1679: 9, 1761: 6, 1776: 5, JR. 51. — Kl. II: 40, Dr. 46 b: 167. — Skarst. 126. — Handskrifna källor: Arw. ms. 5. — Svensk text: Gladhelig siunge wij JR. — Melodi: dorisk i tvåtakt utan repris; har en senare variant: 1776. — Sång om de vise männens tillbedjan. Str. III: 2 uteglömd i 1582, men tillsatt i 1625: munera offerunt. Då Kl. endast använder 1582, har denna rad utelämnats i nyupplagan. Dr. afskrifver blott Kl. men anar, att något fattas och sätter därför några punkter, dock såsom rad 3 i st. f. 2. 1761 och 1776 rättar str. III: 1, 2 Magi tres venerunt, munera offerunt till Magi tres veniunt, munera conferunt.

6. Psallat scholarum concio. Sex strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 10, 1616: 18, 1625: 10, 1679: 10. — Kl. II: 45. Dr. 45 b: 165, Lagerborg 90. — Skarst. 131. — Melodi: dorisk i två växlande taktarter C och C utan repris. — Hos Dr. följande restitutioner: I: 3 filii till filio; V: 1 conemur ergo lilii till Venite ergo lilii; V: 5 omnis felicitas till laicitas; VI: 1 Certatim laudes concinent till Seraphim laudes concinunt. Genom dessa restitutioner framträder ett akrostikon: Petrus, hvarunder således ett författarnamn synes dölja sig. Dr. påpekar slutligen str. VI: 3 Christo Iesu iubilent såsom tydligen förändrad men vågar ej föreslå någon ny form.

7. Ecce nouum gaudium. Tre strofer med refräng:

Ecce quod natura mutat sua iura, virgo parit pura Dei filium.

Tryckta källor: 1582: 13, 1616: 6, 1625: 13, 1679: 13, 1761: 4, 1776: 4, 1900: 3. — Kl. II: 22. Dr. 45 b: 162. — Skarst. 109. — Handskrifna källor: Visb. 16:o s. 188, Sk. 6: 1, EI. 97. — Arw. ms. 4. Svensk text: Eija hwad för glädi ny. Visb. 16:o; O huilket är et lögstigt tingh, Br. G. visb. s. 146, Sk. 6.

I Visb. 16:o finnes följande strof tillagd (str. II):

See här Mosi buske är
Som bran i högh och låghe
Och doch icke blef förtärdt

Thenne jungfrun låghe
Som lilian faghre
Blåmstret hon af sigh bär:

Renheet mån en ägha, renheet ij:

Melodi: jonisk i tvåtakt med repriser, har två senare varianter: 1776 och 1900. — Af Dr. lämnad oförändrad.

8. *Florens iuventus virginis*. Oregelbunden utan refräng. Tryckta källor: 1582: 17, 1616: 21, 1625: 17, 1679: 17. — Kl. II: 23, Dr. 45 b: 163. Musikbil. I, delvis. — Skarst. 110. — Melodi: frygisk i växlande tre- och tvåtakt utan repriser; ej strofisk utan genomgående hela sången. Dikten ej enhetlig, hvarför vi troligen få antaga flere sånger förenade till en; äfven melodiväxlingarne och meterförändringare tyda härpå. Innehållet är mycket skolastiskt och torrt. Dr. restituerar följande: III b: 1 *Virum perfecti* till *Viro perfecti*; Va: 1 *Qui pro salute* till *Quæ pro salute*; VI b: 2 *Portum maris* till *Portus maris*; VI b: 5 *Spem veniæ* till *Spes veniæ*; VIII b: 1 *Et schola* till *Est schola*; IX a: 1 *Scientiam* till *Scientia*; IX a: 3 *Hunc cuncta laudant* till *Hanc cuncta laudant*; IX b: 1 *Rhetoricam cum floribus* till *Rhethorica cum floribus*; X a: 3 *Christe, nate ex domina* till *O sanctissima domina*; XI b: 1 *Rosa sine spina* till *Tu rosa sine spina*; XII a: 1, 2 *Ductor gregis doctor legis* till *Ductrix legis doctrix gregis*; XIV b: 1 *Orans Deum* till *Ora Deum*; XVII a: 1 *Pater misericordiæ* till *Mater misericordiæ*; XXI b: 1 *Et melodum* till *Ut melodum*.

9. *Laus virginis nati sonat*. Oregelbunden utan refr. Tryckta källor: 1528: 18, 1616: 22, 1625: 18, 1679: 18. — Kl. II: 33, Dr. 45 b: 179. — Skarst. 119. — Melodi: dorisk i tvåtakt ej strofisk utan genomgående hela sången. Liksom föregående ej enhetlig; torde vara sammansatt af flere sånger. Dr. borträknar strofen: *O dulcis Iesus indutus es splendore* samt de båda versraderna i nästa strof: *Post triduum resurgens mundi victor fuisti*. Dr. påpekar dessutom sådana tydliga ändringar, som, då det om Jesus säges: *Porta clausa nec pervia*. Sista raderna synas vara tillagda efteråt:

Sit finis huius carminis et cantio finita,
Quæ dicitur Laus virginis Christi, laus infinita.

Dr. restituerar: I b: 1 *Natus carens* till *Parens carens*; III a: 1 *Prædestinatus* till *Prædestinata*; IV a: 1 *præcognitus* till *præcognita*; IV b: 1 *Qui decretis es præditus* till *Quæ decretis es prædita*; VI b: 1 *Sophia* till *Maria*; VII a: 2 *Hora nobis* till

Orta nobis; IX b: 5 regem tuum patrem till regem, nati filia; X a: 1 Tu es virtutum till Tu es virtutis; XVII a: O nate Maria till O sancta domina; XVIII a: 1 Patri commenda till Nato commenda; XX b: 1 Qui dignitatis till Quæ dignitatis; XXI a: 2 Nate regina till coeli regina; XXII b: 2, 3 Fili regis sis dux gregis till Mater regis ductrix gregis; XXIV a: 3 Patri Domino till Regi Domino; XXV a: 1 Qui te dedisti pretium till Qui se dedit in pretium; XXV b: 1 Da quoque in te till Det quoque per te.

10. *Unica gratifera legis veteris.* Oregelbunden utan refräng. Tryckta källor: 1582: 19, 1616: 23, 1625: 19, 1679: 19. — Kl. II: 49, Dr. 45 b: 181. — Skarst. 135. — Melodi: dorisk i växlande två- och tretakt ej strofisk utan genomgående hela sången. — Omändrad Mariasång. Dr. restituerar: III a: 3 Christe rosa till Virgo rosa; III b: 3 Doctor morum till Doctrix morum; IV a: 1 Gaude Christe mirabilis till Gaude Mater mirabilis; VI b: 4 Pater misericordiæ till Mater misericordiæ; VII b: 3 Caste, fidelis till Casta, fidelis; X b: 1 och 2 omkastade; Pium patrem ostende ändradt till Pium natum ostende.

11. *Psallat fidelis concio.* Oregelbunden utan refräng. Tryckta källor: 1589: 20, 1616: 24, 1625: 20, 1679: 20. — Kl. II: 41, Dr. 45 b: 180. — Skarst. 127. — Melodi: jonisk i tretakt ej strofisk utan genomgående hela sången. — Omändrad Mariasång. Har en viss likhet med DM. II: 46 Auscultat (exultet) fidelis concio. Jfr äfven D. IV: 146. Inledningsorden Psallat fidelis concio återfinnas i str. I: 5 i PC. 1582 nr 29. Dr. restituerar: I a: 3 Carmen nato Mariæ till Jubilando Mariæ; II a: 1—3 Quem sine labe criminis Ex pura carne virginis natum pater elegit till Quam sine labe criminis et salvo flore virginis Matrem pater elegit; II b: 1 Per quem till Per quam; III a: 1 Hic est till Tu es; IV a: 1 O nate ex puerpera till O nobilis puerpera; V a: 1 Flos iuvenum till Flos virginum; V a: 5 Beate till Beata; V b: 1 In seriis till Tu servulis; V b: 5 Prælate till Prælata; VI a: 1 Nate diva till O regina; VI a: 7—10 och VI b: 1—4 flyttade till efter VI b: 7; VII a: 1 O Christe salus till Maria salus hominum; VIII a: 1 Tu natus es ex filia till Tu nati tui filia; efter VIII a: 5 tänkas fem rader utelämnade; IX b: 2, 3 Natus Dei patris exstitisti till Nati Dei

mater exstitisti; XI a: 2 Veræ salvationis till Nostræ salvationis; XII a: 2 Adplaudē laudantibus till Laude te laudantibus.

12. Johelis Prophetia clarescit. Sex strofer med refräng:

O domus nuptiarum, O Anna quam præclarum
thesaurum abscondisti Mariam matrem Christi.

Tryckta källor: 1616: 68, 1625: 33. — Melodi: dorisk i tvåtakt med repris. Sång till Anna, Marias moder. Sången hör till de få, hvilka ännu ej blifvit nytryckta. Kl. använder endast 1582, Dr. endast Kl., och följaktligen bli alla de sånger förbigångna, som tillkommit 1625.

13. Ave funda Davidis. Sju strofer utan refräng. — Tryckta källor: 1616: 20, 1625: 34. — Melodi: jonisk i tvåtakt utan repris. Sång till Maria. Ej i nytryck.

14. Iucundare gloria. Fyra strofer utan refräng. — Tryckta källor: 1582: 43, 1616: 19, 1625: 35 och 58, 1679: 43. — Omarbetad Mariasång. Underlagd sången Parce Christe. Dr. säger 45: b s. 14 om denna senare, att den har fyra strofer tillagda, »die sich schon durch das verschiedene Metrum als nicht zum Liede gehörig kennzeichnen». Vi kunna ej instämma i, att den senare sången har olika metrum med den förra. Första raden af Iucundare har visserligen en sänkning mindre i slutet, men eljest är den lika. Genom inrim visa visserligen första och tredje raderna i strof II—IV tendens till att sönderfalla i två delar, hvardera med två trokéer, men eljest är hela sången bildad fullt analogt med Parce Christe. I I: 3 Iesu Christe, coecis via föreslår Dr. för inrimmets skull i stället: O Maria, coecis via. Ännu flere tydliga omändringar skulle Dr. kunnat medtaga. Dr. påpekar endast sången i inledningen af sin del 45 b utan att sedan meddela den.

B. *I utländska källor förekommande.*

1. Medeltidssånger.

a. *Franska sånger.*

1. Congaudeat turba fidelium. Sju strofer med refräng: In Bethlehem. Tryckta källor: 1582: 6, 1616: 10,

1625: 6, 1679: 6, JR. 47, Kl. II: 17, Dr. 45 b: 169. — Skarst. 103. Svensk text: Sigh glädje må alt menniskligh kön: JR. — Melodi: dorisk i tretakt utan repris. — Sång om herdarnes och tre konungars tillbedjan. — I 1761 utelämnas str. IV. — Motsvarar delvis DM. II: 47, D. IV: 147. De fyra första stroferna lyda i våra sättningar:

PC.:
 Congaudeat turba fidelium,
 virgo mater peperit filium,
 in Bethlehem.
 Ad pastores descendit angelus,
 dicens eis: natus est Dominus,
 in Bethlehem.
 Loquebantur pastores inuicem
 transeamus ad nouum hominem,
 in Bethlehem.
 Ad præsepe stant bos et asinus,
 Cognouerunt quis esset Dominus,
 in Bethlehem.

DM., D:
 Congaudeat turba fidelium,
 natus est rex, salvator omnium,
 in Bethlehem.
 Laudem coeli nuntiat angelus,
 et in terris pacem hominibus,
 in Bethlehem.
 Loquebantur pastores invicem
 transeamus ad novum hominem,
 in Bethlehem.
 In præsepe et bos et asinus,
 cognouerunt quod esset Dominus,
 in Bethlehem.

DM. och D. tala sedan om flykten till Egypten, och i strof IX öfvergår man till de tre konungarnes tillbedjan. PC. nämner redan i strof V frambärandet i templet och i den därpå följande konungarnes gåfvor. Motsvarigheterna äro således tydliga nog. Dr. upptager dock sången bland de svenska i 45 b utan att lägga märke till likheten med franska sången. Dr. rättar quis esset i str. IV: 2 till quod esset, något som äfven öfverenstämmar med vår utländska källa. — Melodien är ej återfunnen annorstädes.

b. *Tyska sånger.*

1. Puer nobis nascitur. Fem strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 3, 1616: 7, 1625: 3, 1679: 3, JR. 33. — Svensk text: It Barn är oss nu här födt: JR. — Melodi: jonisk i tvåtakt utan repris. — I utländska källor D. IV: 258, M. I: 64, W. 329. Närmast PC. kommer W., som använder Spangenberg 1544 som källa. Varianter finnas i alla tre utländska källorna. Mest afviker sista versen:

PC:
Te saluator a et w
Cantemus in choro
Cantemus in organo
Benedicamus Domino.

W:
O et i et e et o
Canimus in choro
cum cantices et organo
Benedicamus Domino.

Melodien återfinnes i Z. 1569, a, b och 449 a samt i B. I: 95. I senare står s. 352 en sättning hämtad ur en handskrift från 1400-talet. B. använder eljest för melodien mest tryck från början af 1600-talet. Z. meddelar en sättning ur Spangenberg 1568, som rätt mycket liknar PC. (liksom texten hos W.). Eljest äro alla i såväl B. som Z., i motsats till PC., i tretakt. Trots alla likheter med utländska tryck från 1500-talet, visar dock PC. tillräcklig själfständighet såväl rörande text som melodi, för att vi skulle kunna sätta den såsom på tradionell väg bevarad i svenska reformationstiden.

2. In hoc anni circulo. Fem strofer med refräng i början af hvarje vers: Verbum caro factum est de virgine Maria. De sista tre orden återkomma dessutom i slutet af hvarje vers. Tryckta källor: 1582: 4, 1625: 4, 1679: 4. — Kl. II: 53. — Skarst. 138. — Melodi: lydisk i tretakt utan repris. — I utländska källor: D. IV: 257, M. II: 80, W. 264—66. Af dessa kommer W. 265 närmast PC. Källan är CHRIST ADOLPH. Sättes af W. till 1300-talet. Mellan strof IV och V står i W. 265 sju tillagda strofer. Den afslutade doxologien i PC. är olika W. Vi anföra här båda såsom exempel på doxologier. PC.-formen kommer mycket nära W. nr 11 s. 10 i hans exempel på doxologislut.

PC:
V. Laus, honor, virtus, Domino
Deo Patri et Filio,
sancto simul paraceto:
de virgine Maria.

W:
XII. Illi laus et gloria,
Decus et victoria,
honor, virtus, gratia
cum virgine Maria.

I öfriga strofer förekomma en del smärre förändringar. De flesta källor ha i refrängen: ex virgine i st. för de virgine. — Melodien har vissa motsvarigheter i B. I: 101, där två varianter förekomma ur Andernach 1608 och en Trierhandskrift från år 1482. Denna senare källa närmar sig något PC. dock utan att kunna sättas som någon direkt förebild för vår sång. PC.-melodien

synes snarare gå tillbaka till annan medeltida tradition. Andernach 1608 har redan bestämd modern f-dursättning utan de i Trier-ms. och PC. förekommande doriskt klingande glidningarne från f till d i refrängen. Dr. 1: bil. XXIII har äfven en melodi, dock utan någon vidare likhet med hvarken B. eller PC.

3. Ave maris stella lucens miseris. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 7, 1616: 16, 1625: 7, 1679: 7. — Kl. II: 15. — Melodi: jonisk i tvåtakt med repriser. — Dr. 1: 4 har, efter fem 1400-tals handskrifter från Böhmen, en motsvarande sång med endast smärre olikheter. Melodien har ej återfunnits utanför Sverige.

4. Ave maris stella divinitatis cella. Nio strofer med refräng: Apparuit, apparuit, quam pia virgo genuit Maria. Tryckta källor: 1582: 11, 1616: 12, 1625: 11, 1679: 11, 1761: 2, 1776: 2, 1900: 2. — Kl. II: 13. — Skarst. 100. — Handskrifna källor: Link. 66, Sk. 6: 4, EJ. 98. — Arw. ms. 2. — Omnämnd i Ödm. s. 57. Norl. 581. — Melodi: frygisk i tvåtakt utan repris med två varianter 1776 och 1900. — Omändrad Mariasång. Dr. 20: 187 upptager efter källa från 1200-talet en sång, närmast öfverensstämmande med PC. Dock fattas strof II, IV, VI och VII. Refrängen visar släktttycke med Resonet in laudibus (PC. 14), där det i första reprisen heter: Apparuit quem genuit Maria, och längre ned: Hodie apparuit, apparuit in Israel, ex Maria virgine est natus Rex. — Str. IV: 3 Bos cognovit esse ändras i 1761 till Hunc cognovit esse och i 1776 till Cognoverunt esse. I Sk. 6 finnas följande varianter: str. I: 2 trinitatis stella i st. f. divinitatis cella, I: 5 filius æterne veritatis i st. f. filius æterne claritatis. I refrängen virgo utelämnadt.

5. Dies est lætitiæ. Åtta strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 12, 1616: 11, 1625: 12, 1679: 12, 1761: 3, 1776: 3. — Kl. II: 19. — Handskrifna källor: C. 4, Väst. ms., K. 1 a 111, Mönst. 94, Rappe 26, Väst. 26: 104. — Arw. ms. 3. — Melodi: jonisk i tvåtakt med repris; variant i 1776. 1761 och 1776 ändra str. I: 4 de ventre virginali till ventre virginali. — I utländska källor: D. I: 330, M. I: 62, W. 332. Strofföljden är olika i en del källor. Närmast PC. kommer W. 332, där stroferna följa efter hvarandra i ordningen I, III, II, V, VI, IV, VII, VIII. W. använder Leisentrit 1567. Mellan VII och VIII finnes en ny

strof, som saknas i PC. Såväl hvad antalet strofer beträffar som strofföljden skiljer sig PC.-trycken från de i svenska psalmböcker förekommande. I 1536 års psalmbok f. 26 står en psalm under titel: En song under the noter Dies est leticie, then om iulatijd tienar: Een jungfru födde itt barn j dagh . . . Denna text, som sedan regelbundet förekommer i svenska psalmböcker och i nuvarande psalmboken under nr 60, har endast tre strofer, hvilka förhålla sig tämligen själfständiga gent emot latinska sången¹⁾. Intet psalmtryck vare sig från 1500- eller 1600-talet lämnar någon sättning, som har någon likhet med PC. Däremot finnas samtliga stroferna öfversatta till svenska i tvänne visböcker, nämligen i Visb. 8:o s. 169 och Stierneld s. 48. Ordningen är här: str. I, III, IV, II, VI, VII, V, VIII. För dessa öfversättningar föreligger danskt original bl. a. i THOMISSØN f. 9 och JESPERSSØN s. 72.

LAGERBORG har s. 94 rörande vår PC.-sättning en något underlig förklaring öfver några strofer: »Några af de förenämnda sånger, som äfven bevaras i utländska samlingar, räkna i Piæ Cantiones flere strofer än i originalen. Så Dies est lætitiae, där ett par strofer af snart sagdt protestantisk anda afsticka mot den kända hymnens öfriga utprägladt medeltida innehåll. Att dessa strofer tillagts i Finland synes icke osannolikt». Till ytterlig mera visso anföres en finsk författare, BERGROTH, hvilken »utan att dock ange skäl» vågat en liknande gissning uti sin Suomen Kirkko I: 210. Dessa i PC. infogade strofer skulle vara IV och VIII. Såsom vi visat, återfinnas *alla* PC.-stroferna i W. 332, och nyssnämnda str. IV och VII motsvara str. VI och IX. Huruvida en del förskrifva sig från reformationstiden, våga vi ej afgöra. Tyvärr afbryter vår källa C. 4 redan i första versen. — Rörande melodien säger G. T. LUNDBLAD i KSV. s. XVII: »Trippeltakten efter G., egendomlig för Sverige, där psalm och melodi säkerligen så sjungits redan före reformationen».

Vi kunna tyvärr ej helt instämma i detta förmodande och vilja därför i korthet gå igenom melodiens historia inom Sverige. Att den endast i Sverige förekommer i tretakt torde vara riktigt. I utländska källor finnes endast tvåtaktsättning. B. I:

¹⁾ Se härom närmare BECKMAN s. 187 ff.

43 s. 289 och Dr. 1 bil. XIII meddela medeltida former från 1400-talet med alla noter lika långa. En annan medeltidskälla är aftryckt i B. Niederl. g. L. s. 184. Z. 7869, 70 använda tryck från 1500-talet. PC. kommer närmast Z.—7869 och B. 43: III, som båda äro tagna ur MICH.-WEISSE, Gesangb. der böhm. Brüder 1531. Andra tyska källor stå att finna i Winterf. I: 144, 150, 188, 342, II: 381, 425, Böhme Lh. 1927, dock inga i tretakt. Af svenska källor står Väst. närmast PC. med en del smärre varianter. Samma handskrift har äfven en annan variant, som är mest lik Z. 7870 efter KLUG 1535. Denna samma variant återkommer i Thomissøn f. 11. Eljest följer såväl Thomissøn f. 7 och 9 som Jesperssøn s. 72 tämligen noga samma sättning som PC. De svenska handskrifterna K. 1 a 111, Mönst. 94, Rappe 26, Väst. 26: 104 gå alla tillbaka till liknande källa som PC. i tvåtakt. Första gången tretakt förekommer är i G. nr 127, och torde denna sättning möjligen vara att tillskrifva våra reviderare Rudbeck och Vallerius samt således ej hvila på svensk tradition. Den lilla ändringen från tvåtill tretakt togs emellertid upp af alla kommande svenska koralbearbetare såsom oförgriplig tradition. I slutet af 1700-talet tager VOGLER upp koralrevisionen och använder sig af tretakten ($\frac{3}{4}$) ännu mera regelbundet än G. HÆFFNER följer 1808 i samma anda men insätter för säkerhets skull en annan tvåtaktig sättning efteråt med beteckningen »original-melodie». Emellertid blir Hæffner, som bekant, sedan afgjord hatare af tretakt och far »restituerande» fram öfver en mängd melodier, men mot tretakten i vår sång vågar han ej bryta »traditionen», så gärna han än ville. Därför får melodien i koralboken 1820 en högst egendomlig sammansättning af såväl två- som tretakt på en gång, och sådan står den kvar ännu. För Hæffner själf syntes emellertid blandningen mindre god, ty i andra delen af sin koralbok 1821 nr 24 återkommer »original-melodien» af 1808. ÅHLSTRÖM återför melodien till fullkomlig tretakt, och JOSEPHSON bibehåller denna med några få förändringar och är så säker på sin sak, att han vågar anmärka: »De gjorda melodiförändringarne stödjå sig på auktoriteten af nästan alla både äldre och yngre tyska bearbetningar af denna sång». LAGERGRÉN söker göra tretakten ännu mera liffull genom införande af en del släptoner. Tretakten fortfar sedan i HALLBERG 234, NORÉN

- 69 och slutligen i KSV. 36, där den, som nämndt, får hedern att härstamma från medeltiden. Lindegren följer efter i samma stil. I Finland tages efter G. tretakten upp i nya koralboken af 1904 nr 11. I Norge och Danmark har man blifvit kvar vid de gamla sättningarna i tvåtakt: LINDEMAN 21 a, BIELEFELDT 65, BERGGREEN 35. Äfven har samma psalm fått nya danska melodier i Bielefeldt 51 b och Berggreen s. 207.

6. *Paranymphus adiens*. Tryckta källor: 1582: 21, 1616: 2, 1625: 21, 1679: 21. — Handskrifven källa: Väst. 2. — Kl. II: 40. — Skarst. 126. — Norl. 594. — Melodi: tvåstämmig frygisk i tvåtakt, ej strofisk utan genomgående hela sången. Varianter finnas mellan 1582 och 1625, de senare troligen rättelser af Friderici hand. I första stämman: noterna 6—8: g g g, ändras från helnoter till en punkterad brevis; noterna 14 o. 15: e e, ändras från halfnoter till helnot; de fyra första fjärdedelsnoterna på första stafvelsen i offero ändras från: d e f e till: d f d e. I andra stämman: noterna 6 o. 7 två helnoter: d d, ändras till en brevis; noterna Ave coelica, e g g h d, ändras till g g h g d. — Sången motsvaras af Dr. 1: 43 ur böhmisk källa. Endast smärre olikheter. Melodien är äfven här tvåstämmig och meddelas af Dr. i bil. XXV. Mellan melodien i PC. och Dr. finnas flere likheter, dock hvila sannolikt båda på skilda traditioner. — Dr. kallar sången enstrofig leich med 2 verser och 1 refräng. Vers 1 och 2 ha 4 rader, refrängen 5.

7. *Ad cantus lætitiae*. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 22, 1616: 4, 1625: 22, 1679: 22. — Kl. II: 11. — Skarst. 98. — Norl. 594. — Handskrifven källa: Väst. 2. — Melodi: jonisk i tvåtakt, tvåstämmig rondo. — Dr. har i 20: 69 en sång närstående vår. Af de fyra källor Dr. använder, fattas i en källa från 1200-talet liksom i PC. en tillagd vers mellan str. II och III. Till melodien saknas utländsk motsvarighet.

8. *Tempus adest gratiae*. Fyra strofer med refräng.

Gaudete, gaudete, Christus est natus
Ex Maria virgine, Gaudete.

Tryckta källor: 1582: 24, 1616: 13, 1625: 25, 1679: 24. — Kl. II: 28, Dr. 45 b: 166. — Skarst. 114. — Norl. 596. — Handskrifna källor: Väst. 2, Växiö 2 och 4. — Svensk text till refrängen: Oss till stor fröjd och så till mycken gamman,

Växiö 4. — Melodi: dorisk i tvåtakt, fyrstämmig med melodi i tenoren, lika i 1582 och 1625 samt i handskrifterna. — Sång om Jesu födelse. Dr. betraktar den som svensk och restituerar: II: 4 A Christo regnante till Maria prægnante: IV: 4 Psallat iam in lustro till Psallat iam in ostro. Det synes mig likväl som om sången ej vore af svensk upprinnelse utan af tysk. Dels tyder refrängen härpå, dels en vers, som tydligen lånats utifrån. Refrängen är tämligen själfständig och har mycket litet med den egentliga sången att skaffa. Melodien följer endast denna, och våra handskrifna svenska källor bry sig ej heller om sången själf. Beröringspunkterna mellan refrängen och den tyska sången äro tydliga nog. I Omnis mundus iucundetur (PC. 15) står i slutet:

Christus natus ex Maria
virgine, virgine, virgine.
Gaudete, gaudete.

I den allmänt kända sången Magnum nomen Domini (B. I: 47) heter det i slutet:

Gaudete, gaudete, Christus natus hodie.
Gaudete, gaudete ex Maria virgine.

Ungefär samma slut har Resonet in laudibus (PC. 14) i en version citerad af B. I s. 301.

Att döma af dessa jämförelsepunkter skulle refrängen stå nära de tyska »Wiegenlieder», hvilka under 1400- och 1500-talen i stor mängd diktades och spriddes äfven till Sverige.

Emellertid återfinnes af den egentliga sången åtminstone en vers i tysk källa. Dr. har 1: 80 en sång, hvars första strof närmast motsvarar str. III i PC.

PC.
Str. III Ezechielis porta
clausa pertransitur,
unde lux est orta,
salus invenitur.

Dr. I: 80.
Str. I Ezechielis porta
clausa pertransitur,
per quam lux est orta,
salus inuenitur.

I Växiö 4 står efter refrängen endast första raden i denna strof, och häraf torde kunna slutas, att äfven i Sverige sången i någon sättning begynt härmed.

Öfriga sex verser i Dr. sakna motsvarighet. Däremot meddelas något i anmärkningarne efteråt om en refräng till sången, som mycket påminner om vår: Gaudete, gaudete cum domino

nascente mundus renovatus est, populo mirante. Således samma inledningsord som i vår sångs refräng. De två sista raderna återfinnas dessutom i PC. str. II: 2, 3: »Natura mirante mundus renouatus est».

2. Reformationstidens sånger.

1. Resonet in laudibus. Fyra strofer med refräng. Tryckta källor: 1582: 14, 1625: 14, 1679: 14. — Beckman s. 292. — Melodi: jonisk i tretakt med repris. — I utländska källor: D. I: 327, W. 354. PC. öfverenstämmar helt med dessa, utelämnar endast en mellan strof II och III i tyska källor inskjuten strof. Sången, bekant i Tyskland sedan reformationens första år, förekommer först på svenska i 1586 års psalmbok: Hvar Christtrogen frögde sigh; den fattas sedan ej i någon psalmboksupplaga. I samma psalmbok följer äfven en annan öfversättning af Resonet efter dansk källa med betydligt flere strofer: All then ganska Christenheet. Båda dessa svenska texter följas sedan åt i alla tryck ända in till G., där de få hvar sitt nummer 128 och 129. Endast G. 128 har upptagits i nya psalmboken nr 61. Resonet, som är en tysk »Wiegenlied» har en tysk medeltidstext: Joseph lieber Joseph mein (W. II: 608, B. I: 48 III). Att äfven denna ej varit Sverige obekant, bevisas af Väst. 26 107 och 108, där en svensk-latinsk öfversättning förekommer:

W., B.:
Joseph lieber Joseph mein,
hilff mir wiegen mein Kindelein,
Gott der will dein löhner sein
im Himmelreich, Eija . . .
Jesum Christ hat vns geboren
Maria

Väst. 26:
Joseph kiäre Joseph min.
hiälp mig sköta sonen min
thet skal lönas, thet skal lönas
i himmelen. Eija.
Virgo Deum genuit
quem divina voluit
clementia.

Såväl text som melodi hvilar på en äldre sång: Magnum nomen Domini Emanuel, hvilken sedan delvis ingår i refrängen till Resonet. Båda förekomma bredvid hvarandra i tyska tryck från 1500-talet ¹⁾ och finnas ännu såsom själfständiga sånger hvar för sig i tyska psalmböcker. Särskildt katolska kyrkan har upptagit formen Magnum (Ecce) nomen Domini såsom »antifon»

¹⁾ Jfr B. I: 47, Böhme Lh. 1933, B. Niederl. g. L. s. 194 f.

vid julen¹⁾. I Sverige är ej denna form bekant, men vår nyss-nämnda refräng till *Tempus adest gratiæ* tyckes närmast hvila på *Magnum nomen Domini* såväl hvad text som melodi beträffar. Melodien till *Resonet* skiljer sig i början från *Magnum nomen Domini*, i det att den förra har treklangformen: $\bar{c} a f a \bar{c} \bar{d} \bar{c}$, under det att den senare har diatoniska gången: $\bar{c} b a b \bar{c} b a$. De tidigaste melodikällorna till *Resonet* anföras och behandlas närmare i Bernoulli s. 206 ff. mus.-bil. s. 110 f. Våra tyska källor från reformationstiden anföras i B. 1: 48, Z. 8573—75, Böhme 521 a, b, Böhme Lh. 1933—36, Winterf. I: mus.-bil. 1 m. fl. ställen. I Danmark förekommer *Resonet* redan i Handbog, Rostock 1529, sedan i Thomissøn f. 13. Jesperssøn s. 36 och i Sverige är PC. första källan. I tryckta psalmböcker från 1600-talet förekommer melodien i: Ps. 1616 och 1623; i handskrift. K. 1 a 111, Mönst. 95, Rappe 27, Växiö. I G. har den, som nämnt, nr 128, 129. 1800-talets revisioner af koralpsalmboken ha lämnat den jämförelsevis orörd: Jfr Hæffner 61, Hallberg 241, Norén 7, KSV. 72, Lindegren. I finska koralboken har den nr 18; jfr. КРОНН, Adv.-joul. I nära sammanhang med *Resonet*-kretsen stå, förutom nämnda refräng till *Tempus adest gratiæ*, två andra PC.-sånger: *Omnis mundus iucundetur* och *Nunc angelorum gloria*, och därför behandla vi dem här i sammanhang.

2. *Omnis mundus iucundetur*. En strof. Tryckta källor: 1582: 16, 1616: 8, 1625: 16, 1679: 16. Handskrifna källor: E. I. 99, Växiö 1: 3. — Melodi jonisk i tvåtakt med repris. — I utländska källor: D. I: 329, W. 358. PC. är alldeles lik W. 358, som använder källan Spangenberg 1544. PC. 1582 har några felaktigheter, hvilka rättas i 1625: v. 5 synceris vocibus rättas till sonoris. Efter ex Maria virgine insättes i 1125: noster frater factus est Rex gloriæ. — Melodien återfinnes i Z. 8581 efter SPANGENBERG 1568 B. I: 49 efter källor från början af 1600-talet. Såväl text som melodi visar tydligt samhörigheten med *Resonet*. Sättes af W. till 1300-talet, ehuru medeltidskälla ej är funnen. Sången bär prägeln af skolvisa.

¹⁾ I Frankrike finnes den annu i *Variæ Preces* s. 68 f., *Schola Cantorum*, *Melodiæ Natales* s. 7. Äfven i fransk öfversättning finnes Joseph lieber Joseph mein i *Schola Cantorum*, *Cantiques aux saints* s. 12: Salut, Joseph, artisan sur la terre.

3. Nunc angelorum gloria. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor 1625: 24, Ps. 1614: 156. — Kl. II: 39. — Svensk öfversättning: Änglanars klarheet gaff sitt skeen Ps. 1614. Skarst. 125. -- Melodi: jonisk i tretakt utan repris. — Utländska källor: D. I: 328, W. 343, båda i det närmaste lika; dessutom Dr. 1: 37. PC. skiljer sig rätt mycket från dessa. Flere versrader omkastas alldeles, så utgör t. ex. str. II: 1, 2 hos D. II: 3, 4; III: 1—4 hos D. II: 1, 2, 5, 6. Äfven flere textolikheter förekomma. Melodien återfinnes hos B. I: 46, Z. 8573 c och Dr. 1 bil. VI. Såväl text som melodi hos PC. öfverensstämmer närmast med Z., hvars källa är KLUG 1543. Z. betraktar sången endast som underafdelning af Resonet, ehuru sångböcker från 1800-talet skilja dem åt. Text och melodi visa dock hos Nunc angelorum gloria tydliga spår af Resonetsången. I PC. börjar strof III: Magnum nomen Domine Immanuel (D. II: 1), således lika med vår nyss omnämnda Resonet-version. Sången är en typisk skolvisa ¹⁾. Efter all sannolikhet har PC. upptagit sången efter Ps. 1614.

4. In dulci jubilo. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 15, 1625: 15, 1679: 15, Ps. 1614 s. 153. — Kl. II: 29. — Skarst. 115. — Melodi: jonisk i tretakt utan repris. — Utländska källor: W. II: 646 efter BAPT 1545. Latinska texten här alldeles lika med PC. Svenska texten finnes i tre sättningar: 1582, Ps. 1614 och Visb. 8: o. Af dessa har endast Ps. 1614 fått en plats i svenska psalmtryck. PC. 1625 använder sig af denna och efter PC. alla svenska psalmböcker. In dulci jubilo förekommer för första gången i Sverige i PC. 1582. — Melodien finnes i utländska källor hos B. I: 50, Z. 4947, Böhme 528, Böhme Lh. 1929, Winterf. I mus.-bil. 120, B. Nederl. g. L. s. 301 f. Äldsta medeltida uppteckningen behandlad hos Bernouilli s. 209, mus.-bil. s. 111. — Svenska källor till melodien äro K. 1 a 25, Mönst. 95, Kalm. 8, Rappe 28, Växiö 1, Växiö 325. I G. har den nr 130. För att bevara melodien skref Wallin en ny text, som blef upptagen i vår psalmbok under nr 68 ²⁾. Melodien i tretakt fick undergå många förvandlingar i 1700- och 1800-talets koralböcker. Redan hos ZELLBELL omkring 1750 finnas förenklingar företagna, och

¹⁾ Jfr härom B. I s. 298, Z: V s. 253.

²⁾ Jfr BECKMAN s. 221.

VOGLER fortsätter i samma anda. Hæffner står ännu 1808 nära G. Alla äro hittills i tretakt (Vogler $\frac{3}{4}$). I koralboken af 1820 blir emellertid för första gången tvåtakten fastslagen. Åhlström bibehåller denna, men Josephson ändrar igen till tretakt med bibehållande af samma melodi. Sedan kvarstår tretaktssättningen i alla koralboksrevisioner: Hallberg 170, Norén 14, KSV. 154, Lindegren m. fl. — Danska källor: Thomissøn f. 15, Laub, bil. 2. — Finsk: Krohn, Adv.-joul. nr 26. — Norsk: Lindeman 52; två sättningar: en i $\frac{3}{4}$, en annan i C.

5. Puer natus in Bethlehem. Fjorton strofer med refräng. Källor: 1582: 23, 1625: 23, 1679: 23. — Kl. II: 47. — Skarst. 123. — Norl. 595. — Melodi: 1582 stästämmig, 1625 fyrstämmig, dorisk i tretakt utan repris. — Utländska källor: D. I: 334, W. 309—313. Såväl D. som W. har skilda strofföljder. Olika strofer förekomma äfven i olika sättningar. Genom att jämföra PC. med W. 309, 310, 313 få vi följande motsvarigheter: PC. strof I = 313: 1, II = 313: 2, III = 313: 3, IV = 310: 5, V = 310: 6, VI = 310: 7, VII = 313: 4, VIII = 313: 5, IX = 310: 3, X = 313: 6, XI = 309: 4, XII = 313: 8, XIII = 310: 9, XIV = 310: 10. — Båda stämmorna i PC. 1582 förekomma i flere tryck på 1500-talet. Basstämman är den vanliga melodien, hvilken sedan blef svensk koral. Öfre stämman är tenor i den fyrstämmiga sättningen 1625, men anträffas eljest mera sällan under 1600-talet. Redan omkring 1650! är den försvunnen. I L. L. 1553 äro båda stämmorna lika med PC. Öfre stämman återfinnes i B. I: 51, Z. 192 a. Undre i B. I: 52, Z. 192 b. Z. kallar den förra för »äldre formen» och den senare »nyare formen». Huruvida en sådan historisk skillnad mellan båda kan sättas, vågar jag ej afgöra, vill dock ej gärna tro det. — Såsom svensk psalm förekommer Puer natus in Bethlehem redan i 1567 års psalmbok f. 63. Den svenska texten står här mellan hvarje strof af latinska. I flere af de följande psalmböckerna långt in på 1600-talet är förhållandet lika. I G. fick den nr 145 och i nuvarande nr 67. Rörande textens historia se vidare Beckman. Antalet strofer är dock i psalmboken ej lika med PC. Beckman anför som motsvarighet till psalmen, efter W. s. 36, Bapst 1545. Melodien förekommer för första gången i Sverige i PC. 1582. Bassus i 1582 blir Discantus i 1625. Något senare finnes den i

handskrift i Växiö 1: 3. I tryck möta vi den åter i J R. sedan i handskrift: Mönst. 95 Väst. 2: 53, Väst., Rappe 36. — G. 145. I alla dessa är melodien i tretakt. HÆFFNER ändrar melodien till tvåtakt. Såväl 1808 som 1820 års koralbok har denna mot all tradition stridande sättning. ÅHLSTRÖM öfverensstämmer med Hæffner. Återställd i tretakt finnes den i: Hallberg. 11 a, Norén 13, KSV. 37 a. — Dansk: Thomissøn f. 19, Jespersson s. 70. — LAUB. mus.-bil. nr 47 har en 4-stämmig sättning efter MOGENS PEDERSÖN 1620. Berggreen (nr 25) och Bielefeld (nr 50) ha nya melodier.

PC. 1625 nr 27 är en sättning ej obekant för 1500-talet, dock mindre ofta förekommande. Texten motsvarar PC. 1582, dock med annan sammanställning af stroferna. Tre strofer föras samman i större och med utelämnande af refrängens Alleluja. Stroferna IV—VI och IX, XIV utelämnas. Strof I i PC. 1625 nr 27 svarar mot strof I—III i PC. 1582, strof II mot VII, VIII, X, strof III mot XI—XIII. — Textanordningen återfinnes delvis i W. 315 efter Spangenberg 1544. — Melodien ur samma källa, jonisk i tretakt utan repris, äfven i det närmaste lik PC., återgifves i Z. 2566. Från Spangenberg öfverföras text och melodi till L. L. 1569 och 1579.

6. In natali Domini casti gaudent. Sex strofer med refräng. Tryckta källor: 1625: 26, JR. s. 40. — Melodi: dorisk i tretakt utan repris. — Utländsk källa: W. 323, tagen ur L., L. 1579 (Kirchen Gesänge, Wittenberg 1573), är alldeles lika med PC. Melodien återfinnes hvarken hos B. eller G., ehuru texten förekommer i båda. — En viss förväxling har inträffat rörande vår sång och en annan i Ps. 1614 förekommande: In natali Domini gaudent omnes angeli. Kl. upptager denna (II: 30) bland sina cantiones i ny upplaga. Oaktadt Kl. direkt uppger Ps. 1614 som källa, tyckes dock, som om man uppfattat den såsom en sång ur PC. ARCADIVS föranledes nämligen att s. 18 meddelas vår PC.-sång efter Växiö 1: 2 (med utelämnande af strof IV, V). Det påpekas först, att den företer fullständig olikhet med den på samma sätt börjande »hymnen» i Klemmings Piæ Cantiones». Strax ofvanför har Arcadius påpekat Piæ Cantiones 1582, 1679, och torde således uppfattningen ha varit, att den meddelade Växiösången äfven saknades i dessa Piæ Can-

tiones, något som dock ej är fallet. Sången i Ps. 1614 (Kl. II: 30) är lika med W. 320.

7. *Paryulus nobis nascitur*. Fyra strofer med refräng. Tryckta källor: 1625: 28, JR. 37. — Melodi: jonisk i tretakt utan repris. Utländska källor: D. I: 333, W. I: 400. PC. alldeles lik W., hvilken är tagen ur L. L. 1579. Melodien efter samma källa i Z. 2574. — Svenska handskriftsuppteckningar af melodien i Kalm. 37, Mönst. 20.

8. *Nobis est natus hodie*, Fem strofer utan refräng. Tryckt källa: Ps. 1614: 154; 1625: 29. — Svensk öfversättning: I dagh födde een jungfrw reen Ps. 1614. — Melodi: dorisk i tvåtakt utan repris. — Utländska källor: W. I: 398, 399, D. IV: 260. PC. kommer närmast W. 398, ehuru en del varianter, särskildt i str. II och V, förefinnas. W:s källa är LEISENTRIT 1567. — Melodien har sina motsvarigheter i B. I: 69, Z. 1941 a, båda med källor ur 1500-talets tryckta sångböcker.

9. *Grates nunc omnes reddamus*. — Början af en sequens. — Tryckt källa: 1625: 30. — Melodi: lydisk i tvåtakt utan repris. — Utländska källor: D. II: 5, W. 88 m. fl. I Sverige finnes den tryckt redan i *Missale Strengnense* 1487¹⁾ och *Upsalense* 1513 och förekommer som psalm redan i Ps. 1567, 1572. I Ps. 1567 har den en svensk form i flere strofer, som ej egentligen ansluter sig till den inledande latinska texten: *Loffuat ware tu Jesu Christ, att tu menniskia worden äst*. Denna psalm förekommer i alla psalmböcker ända till G. 125, hvarifrån den såsom nr 62 öfvergår i vår nuvarande psalmbok. Den gamla latinska inledningstexten försvann redan vid midten af 1600-talet ur svenska psalmboken. — Melodien förekommer äfven den tidigt. I det på 1490-talet tryckta *Graduale Ghotan* anträffas den. I Bj. före midten af 1500-talet förekommer den i svensk öfversättning f. 9. Denna svenska text »Nu låter oss alla tacka», går tillbaka till dansk källa (Thomisson f. 6 och Jespersson s. 46). Längre fram på 1600-talet möta vi denna sequens i Sk. 1 f. 230 och Mönst. f. 93. Dess bruk tyckes i Sverige således hvila på gammal medeltida

¹⁾ BECKMAN s. 198.

tradition, ehuru PC. 1625 mycket väl skulle kunna hämtat den direkt från utländsk källa. I B. I: 31 och Z. 8619 ha vi en stor mängd olika sättningar af melodien, alla tämligen lika vår PC.-melodi (Z. 8619 a kommer närmast). En troligen på utländsk källa hvilande sättning af Grates nunc omnes finnes i Visby-handskriften.

10. Psallite unigenito Christo. — En strof. — Tryckt källa: 1625: 31. Melodi: F dur i tvåtakt utan repris. — Utländsk källa: W. I: 237. Blandad latinsk och tysk text. I PC. finnes underlagd svensk text till såväl latinska som tyska delarne. Denna svenska text har dock kvar flere tyska ord och staffel, så t. ex. »af Jungfraw reen för vchan man». Möjligen kunna dessa oegentligheter ha uppstått, därigenom, att boken tryckts i Tyskland. Emellertid måste ett flerstämmigt original ha förelegat, då pauserna mellan afdelningarna äro väl långa: I början två taktens sedan längre fram sex taktens paus. Att verkligen sången i Sverige sjungits flerstämmigt intygas af våra Växiöhandskrifter 3, 4, där den är fyrstämmig med underlapd tysk-latinsk text. — Melodien återfinnes hos B. I: 141 och Z. 8583. Såväl W. som B. använda Paderborner Gesangbuch 1609. PC. följer troget utländsk förebild. I tyska källor finnes den i en mängd andliga sångböcker från början af 1600-talet. Z. 8583 anför en fyrstämmig sättning efter MICHAEL PRÆTORII Musæ Sioniæ 1609, som dock är helt på tyska: Singt und klingt Jesu, Gottes Kind.

11. Ex legis observantia. Fyra strofer med refräng. Tryckta källor: 1625: 32. Melodi: dorisk i tvåtakt med repris. — Sången förekommer ofta i sångböcker från senare hälften af 1500-talet och lefver långt in på 1600- och 1700-talet, ja, till och med 1800-talet. Af 1500-talets källor kommer SELNECKER 1587 (Z. 4961) närmast PC. Jfr Z. 4960, 61, Winterf. I: 407 och III: 546. — Dr. 1: 25 efter medeltidskällor.

12. Ave pulcherrima. 1616: 1. Jfr Z. 8547. — Allmän tacksägelsesång.

II. Påsksånger.

Nr 36—47.

A. *Ej i utländska källor förekommande.*

1. Avthor humani generis. Oregelbunden utan

refräng. Tryckta källor: 1582: 25, 1616: 31, 1625: 36, 1679: 25. — Kl. 74, Dr. 45 b: 175. — Senare delen, *Cantate cantica socii*, i 1625 behandlad såsom själfständig sång. — Melodi: frygisk i växlande tre- och tvåtakt med flere repriser; ej strofisk utan genomgående hela sången; sönderfaller i flere små melodidelar, hvilka regelbundet återkomma genom hela sången. — Dikten ej enhetlig, såväl innehåll och meter som melodi visar starka afbrott och orelbundenheter, hvilka tyda på, att sången upptecknats ur mindre god källa. — Dr. lämnar sången i det närmaste orörd, rättar endast i del II str. V a: 4 *Dignis locis dotibus* till *Dignis lucis dotibus*.

2. *Amoris opulentiam Christus*. Sju strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 28, 1616: 27, 1625: 40, 1679: 28. — Kl. II: 71, Dr. 45 b: 174. — Melodi: dorisk i tvåtakt med repris. — Dr. lämnar sången orörd.

3. *Iesus humani generis*. Åtta strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 29, 1616: 26, 1625: 41, 1679: 29. — Kl. II: 81, Dr. 45 b: 173. Lagerborg 87. — Melodi: dorisk i tretakt utan repris. — Dr. restituerar: V: 2 *Et verbum Dei generosum* till *verbum Dei generosum*, VII: 4 *Patris piæ hortamine*. — I sången finnes ett akrostikon: *Johannes*. — Str. I: 5 psallat *fidelis concio* är lika med första raden i PC. 20; eljest ingen likhet mellan dessa sånger.

4. *Ætas carmen melodiæ*. Två strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 31, 1616: 29, 1625: 45, 1679: 31. — Kl. II: 81. — Handskrifna källor: Väst. 2: 4, Växiö 325, Växiö 3 och 4. Melodi: 1582 jonisk i tvåtakt utan repris, genomgående hela sången, trestämmig; föreligger i 1625 i två nya sättningar, utan samband med föregående, båda af Daniel Friderici. Den första af dessa sättningar är tvåstämmig, den andra fyrstämmig. Af dessa tre olika melodier till vår sång förekommer 1582 i Väst. 2: 4, den fyrstämmiga sättningen 1625 i Växiöhandskrifterna. — Sången upptages ej hos Dr. bland de svenska, i någon utländsk källa står den dock ej att finna. Måhända är dikten endast ett fragment.

5. *Iucundare iugiter plebs deuota, debitis*. En strof. Tryckta källor: 1582: 32, 1616: 30, 1625: 46, 1679: 32. — Kl. II: 83. — Handskrifna källor: Väst. 2: 45, Växiö 325, Växiö 3 och 4. Melodi: 1582 trestämmig, dorisk, i tvåtakt utan repris, melodien i discantus, 1625 fyrstämmig, a moll, i $\frac{3}{2}$ takt

med repris, melodien likaledes i discant. Väst. 2: 45 går tillbaka till 1582, Växiöhandskrifterna till 1625. — Saknas hos Dr. Är troligen ett fragment af en större dikt.

B. *I utländska källor förekommande.*

Reformationstidens sånger.

1. A dextris Dei Dominus. 4 strofer med refräng. Tryckta källor: 1582: 26, 1616: 28, 1625: 38, 1679: 26. — Kl. II: 70 b, 45 b: 171. — Skarst. 148. — Melodi: frygisk i tvåtakt med repris. — Dr. har 20: 120 efter tysk källa en form i tre strofer. Str. IV i PC. saknas i tyska källor; dessutom förefinnas en del andra olikheter mellan PC. och den tyska texten. Dr. meddelar denna sång som julsång.

2. Cedit hyems eminus. Fem strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 30, 1616: 32, 1625: 44, 1679: 30, JR. 94. — Kl. II: 108, Dr. 45 b: 176. — Skarst. s. 162. — Norl. 595, 597. — Handskrifna källor: Väst. 2, Växiö 325, Växiö 3. Svensk öfversättning: All vår sorg försvinner här JR. — Melodi: 1582 trestämmig, jonisk i tvåtakt utan repris, melodi i tenor, 1625 ny fyrstämmig sättning af Daniel Friderici, g moll i tvåtakt, melodien i discantus. — Endast första strofen har kunnat återfinnas i utländska källor. En mängd tyska källor från 1400-talet har denna strof. I alla dessa tyska former är första strofen öfver allt den samma, men de öfriga skilja sig mer eller mindre från hvarandra. Antalet strofer är vanligen 4—5. Af nytryck kunna nämnas: D. I: 342, W. 410, Dr. 1: 61, 62. — Melodien i 1582, tenor, återfinnes i Z. 4975 efter Mich. Prætorii Musæ Sionæ 1609 (mel. här i disc.). Annan äldre form af samma melodi meddelas i Z. 4973 från 1563. Enligt Z. skulle melodien i sin ursprungliga form förekomma hos TRILLER 1555, där den är öfre stämman till en äldre melodi (Z. 4972).

3. Christus pro nobis passus est. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 27, 1625: 39, 1679: 27, Ps. 1614: 200, JR. s. 104. — Kl. II: 80. — Handskrifven källa: K. 1 a: 49. — Svenska öfversättningar: Jesus Christus sann Gudh man på korset Ps. 1614, Christus för oss dödhen swår JR., K. 1 a. — Melodi: eolisk i tretakt utan repris. — Text lika med W. 476, som har till källa HERMAN BONNS Hymni et

sequentiae 1559. Dessutom finnes samma i L. L. 1553 s. 118. Saknas i katolska sångböcker. Melodien återfinnes hos Z. 2580 efter L. L. 1561. I K. 1 a står melodien i koralnoter, alla noter samma valör, således påminnande om medeltidssättning. Hos alla öfriga (Z., JR., PC.) förekomma däremot mensuralnoter i tretakt. I ny svensk öfversättning, *Then Herren båd Gudz Faders Son* (författad under senare hälften af 1600-talet) fick sången plats i G. under nr 169. Melodien är här en annan, hvilken ej kan föras längre tillbaka än till Rappehandskriften.

4. *Surrexit Christus Dominus*. Sexton strofer med Alleluja efter hvarje versrad. Tryckta källor: 1625: 42, JR. 88. — Svensk öfversättning: Uppstånden är Christus försann JR. Melodi: jonisk i tretakt utan repris. — Återfinnes hos W. 280, hvars källa är L. L. 1579. Endast tvänne snärre olikheter med PC. Melodien hos Z. 1746 ur BURMEISTER 1601 med tysk text: *Erstanden ist der Herre Christ*. — Ej nämnd i katolska källor.

5. *Surrexit Christus hodie*. Sex strofer med Alleluja efter hvarje versrad. Tryckta källor: Ps. 1614: 193, 1625: 43, JR. 99. — Handskrifven källa: Väst. 2: 54. Svenska öfversättningar: Uppstånden är vår Herre Christ alles vår Frelserman förwist Ps. 1614: 196, JR. Uppstånden är vår Herre Christ, för hela werldzen tröst förwist. Ps. 1614: 194. — Melodi: dorisk i tretakt utan repris. — Tysk källa hos W. 277, efter Leisentrit 1567. Tysk psalm: *Erstanden ist der heilig Christ*. Den latinska texten för första gången i Sverige i Ps. 1614 med de två nyssnämnda öfversättningarna. Mellan latinska texten i 1610, 1614 och PC. finnas vissa olikheter:

Ps. 1610, 1614:	PC:
Str. II: 1 Qui passus erat pridie.	Mortem qui passus pridie.
III: 1 O mulieres tremulæ.	Mulieres ad tumulum.
2 In Galilæam pergite.	Portaverunt aromata.
IV: 2 Quod surrexit rex gloriæ.	Surrexit Christus hodie.

PC. motsvarar närmast W. 277 med läsarterna i III: 2 och IV: 2 lika med Ps. 1610, 1614. Af de svenska öfversättningarna gaf den förstnämnda delvis upphof till psalmen i G. 167, den sistnämnda till G. 168. — Den melodi, som PC. har, är mera sällan

förekommande. I svenska handskrifter förekommer den i Väst. 2 nr 54 a i en sättning närmast lik B. I: 245, hvars källa är Mainzer Cantual 1605. Eljest ha såväl tyska som svenska sångböcker från 1500- och 1600-talen en annan, hvilken sedan ingick i G. 167 och därifrån till Hæffner 107. Denna melodi återfinnes i Z. 288, 8572 efter Triller 1555 och Prætorii Musæ Sioniae 1607 (B. I: 244 s. 515), och i svenska handskrifterna Väst. 2: 54 b och 66, Mönst. 98, Rappe. I Tyska kyrkans exemplar af M. VULPII Cantiones sacræ 1662 infördes denna melodi i fyrstämmig sättning ur Musæ Sioniae med sin svenska text: Ps. 1614: 196. JR. har s. 99 till latinska texten en melodi, hvilken ej kunnat återfinnas i svensk eller tysk källa.

6. *Ascendit Christus hodie*. Nio strofer med Alleluja vid hvarje versrad. Tryckta källor: 1625: 48, Ps. 1614: 203. JR. 122. — Kl. II: 109. — Melodi: jonisk i tretakt utan repris. — Svenska öfversättningar: Upfaren är vår Herre Christ Ps. 1614, Christus i dagh til himbla foor JR. — Beckman vill (s. 321) antaga sången som en omskrifning af *Surrexit Christus hodie*, med hvilken den otvifvelaktigt hör nära samman (str. IX = str. VI i förra sången PC. 43). Vanliga formen i Tyskland är *Coelos ascendit hodie* (D. I: 343) med tyska texten: *Gefahren ist der Herre Christ*. I Sverige förekommer samma latinska text som i PC. första gången i Ps. 1610, sedan i Ps. 1614. Samma svenska öfversättning som i Ps. 1614 öfvergick sedan i G. 176 och i nuvarande ps. 115. — Melodien anträffas i Z. 188 a till *Coelos ascendit hodie* efter BURMEISTER 1601. B. omnämner i III s. 323 en handskrifven text från 1500-talet: *Ascendit Christus hodie super coelos rex gloriæ*. Melodien återfinnes ej hos B. — I Sverige finnes melodien i Väst. 2: 55, men förekommer sedan ej mera. G. lånar melodien från *Surrexit Christus hodie* (G. 167), under hvilken den öfvergick i Hæffner 107.

7. *Jesu dulcis memoria*. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 33, 1616: 25, 1625: 47, 1679: 33. — Handskrifven källa: Väst. 2. — Melodi: fyrstämmig dorisk i tvåtakt utan repris, melodien i tenor. I det närmaste alldeles lika i 1582 och 1625. — Texten är en betydligt förkortad form af BERNHARDS AF CLAIRVAUX kända sång. Till jämförelse meddelas här mot-

svarigheterna mellan PC. och W. 183: Str. I: 1—5 = W. str. I: 1—2, IV: 1—3. Str. II: 1—5 = W. str. I: 3—4, II: 1—3. Str. III: 1—5 = W. str. XVIII: 1—2, XXXIV: 3—4, XXXV: 1. Den utförliga sången, aftryckt i Beckman s. 420—422, lämnade upphof till psalmen Säll then som hafwer Jesum kär i G. 19 och i nuvarande nr 157. Den förkortade formen i PC. fick ingen vidare spridning. Den återfinnes ej i tyska källor. Melodien upptages hvarken i B. eller Z. Det synes likväl som om PC. hämtat sin melodi (tenor) från Danmark; den återfinnes nämligen hos Thomissøn f. 42 med danska öfversättningen: Jesus hand er en sød hukommelse.

III—VI. Pingstsånger.

Nr 48—57.

A. Ej i utländska källor förekommande.

1. Benedicite: Tres personas trinitatis. Sex strofer med refräng. Tryckta källor: 1582: 35, 1616: 36, 1625: 50, 1679: 35. — Kl. II: 2, Dr. 45 b: 172. Melodi: eolisk i tvåtakt med repris. — Dikten sönderfaller i två delar med skild refräng och melodi. — Då sången ej förekommer i utländsk källa, skulle den utgöra ett exempel (kanske det enda) på i Sverige diktad bordsbön (Benedicite) i Rufe-formen. Vi vilja därför meddela den här såsom förklaring till såväl Rufe som Benedicite:

<p>I. Benedicite: Tres personas trinitatis, vnum esse Deitatis, a quo subistent omnia rerum simul entia. R. Hunc Deum benedicite.</p>	<p>II Benedicite: Dominum creantem omnia vniuersorum entia; sic tres in fornacis medio odizant cum tripudio. R. Hunc Deum benedicite.</p>
<p>III. Et Christum Dei filium ac sanctum quoque Spiritum. R. Cantantes benedicite.</p>	<p>IV Et nos in hoc convivio benedicamus Domino. R. Cantantes benedicite.</p>
<p>V. Laudetur sancta Trinitas, Deo dicamus gratias. R. Cantantes benedicite.</p>	

De två första verserna ha en gemensam melodi, de tre senare en annan. Denna senare melodi afviker endast i början från

den föregående, så att versrad 2 samt refrängen i andra delen bli lika med versrad 4 och refrängen i förra delen. Att såsom Dr. indela de två första stroferna i fyra tvåradiga med samma refräng synes mig knappast möjligt utan att fördärfva hela melodien. Dr. restituerar I: 4 till *rerum simul essentia* och borttager sic i II: 3. Räknas af Dr. till julsånger. PC. sätter den i afdelningen: *De Trinitate*.

2. *Bene quondam dociles, scholares*. Åtta strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 36, 1616: 38, 1625: 51, 1679: 36. — Kl. II: 3, Dr. 45 b: 178, Lagerborg 88. — Skarst. 91. — Melodi: frygisk i tvåtakt utan repris. — Akrostikon: *Birce-rus*, hvarunder författarens namn får anses dölja sig. Dr. frågar, om möjligen ärkebiskopen i Uppsala, *Birgerus Gregorii* skulle menas, då vi ju af honom äga liturgiska dikter ¹⁾. Dr. restituerar: III: 1 *Vident* till *Rident* (för akrostikonets skull), IV. 7 f. *tres sunt pariter* hi till *tres pariter, sunt hi*, VI: 7 *Verum Deus est unus* till *Sed Deus est unus*, VIII: 7 *Puros nos a vitio*: till *Puros a vitio*. — Skolsång i PC. räknad till afdelningen: *De Trinitate*.

3. *Triformis relucencia abundat*. Sju strofer med refräng: *Optima sunt entia, optimam ducentia vitam in empyreo*. Tryckta källor: 1582: 37, 1616: 37, 1625: 52, 1679: 37. — Kl. II: 8, Dr. 45 b: 177, Lagerborg 89. — Skarst. 95. — Wgr. 47. — Melodi: jonisk i tvåtakt med repris. — Akrostikon: *Thomas fecit*. Dr. restituerar: II: 1 *Lux hæc mirando lumine* till *Hæc lux etc.* (för akrostikonets skull), III: 3 *Patre procedit filius* till *Patre procedit genitus*, III: 5 *Ab utroque manat* till *Ab utroque spiritus*. — Hör i PC. till afdelningen: *De Trinitate*.

5. *O rex coelorum Domine*. Tolf strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 40, 1616: 39, 1625: 55, 1679: 40, JR. 267. — Kl. II: 62. — Svensk öfversättning: *O Herre Gud af rimmelrik JR.* — Melodi: dorisk i tretakt med repriser. — I finsk öfversättning stod sången ända till 1886 kvar i gamla finska psalmboken under nr 263. — Ej upptagen bland Dr:s svenska sånger; har dock ej kunnat återfinnas i utländsk källa. — I PC. under afdelningen: *Cantiones precum*.

¹⁾ *Officium Botwidi* och *Officium Brigittæ*.

5. O Christe, rex pijsime. Sex strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 41, 1616: 40, 1625: 56, 1679: 41. — Kl. II: 59, Dr. 45 b: 182. — Melodi: frygisk i tretakt med repris. — Dr. restituerar: I: 1 O Christe, rex pijsime till Virgo mater pijsima, I: 2 cunctorum plasmatorum till cunctorum plasmatoris, I: 3 Tu nobis sis certissime till Tu mihi sis certissima, I: 4 Solamen peccatorum till Salvatrix peccatoris. — Förändrad Mariasång, i PC. under afdelningen: *Cantiones precum*.

6. Ave, rex regum omnium. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 42, 1616: 41, 1625: 57, 1679: 42. — Kl. II: 55, Dr. 45 b: 184. — Skarst. 139. — Melodi: dorisk i tretakt med repris. — Dr. restituerar: I: 1 Ave, rex regum omnium till Ave, regina omnium, I: 2 O Jesu, salus till Maria, salus hominum, I: 4 Qui pauperes till Quæ pauperes, II: 4 Tu solus Patri till Tu sola Patri. — Förändrad Mariasång; i PC. under afdelningen: *Cantiones precum*.

B. *I utländska källor förekommande.*

1. Medeltidssånger, franska:

1. Diuinum mysterium. Sex strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 38, 1616: 33, 1625: 53, 1679: 38. — Kl. II: 67. — Skarst. 143. — Melodi: jonisk i tretakt utan repris. — En motsvarande sång i Dr. 9: 46. Här fattas dock sista verset. Äfven omkastas stroferna, så att vi erhålla följande motsvarigheter: I = Dr. I a, II = Dr. II a, III = Dr. II b, IV = Dr. I b, V = Dr. III [a]. Flere textolikheter förefinnas äfven. Jfr M. I: 305. — I PC. under afdelningen: *De Eucharistia*.

2. Parce Christe spes reorum. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 43, 1616: 42, 1625: 35 o. 58, 1679: 43. — Norl. 591. — Melodi: tvåstämmig, hypofrygisk (frygisk?) i tvåtakt utan repris och genomgående hela sången. I 1625 ingick under nr 58 endast öfre stämman, och under nr 35 meddelas en ny melodi. Då sången är hopbunden med julsången Jucundare gloria torde måhända denna nya utgöra julsångens ursprungliga melodi. — Dr. meddelar texten till vår sång efter en 1200-talskälla (orig. i trestämmig sättning) i 20: 218. Början lyder här: Parce virgo spes reorum. Alltså är vår sång i PC. liksom så många andra en omändrad Mariasång.

Öfriga olikheter äro rätt få. — Står i PC. under afdelningen: *Cantiones precum*.

2. Reformationstidens sånger.

1. *Quando Christus ascenderit*: Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 34, 1616: 35, 1625: 49, 1679: 34, Ps. 1614: 214. — Kl. II: 117. — Handskrifven källa: Sk. 5: 42. — Svensk öfversättning: Sedan Christus till himbla foor Ps. 1614. — Melodi: frygisk i tvåtakt utan repris. — Texten återfinnes i tryckt källa hos W. 479 ur L. L. 1553, melodien hos Z. 2581 ur L. L. 1569. Såsom författare nämnes Herman Bonn. — I PC. under afdelningen: *In festo Pentecostes*.

2. *Jesus Christus nostra salus*. Nio strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 39, 1616: 34, 1625: 54, 1679: 39. — Kl. II: 68. — Melodi: dorisk i tvåtakt utan repris. — Den latinska texten återfinnes hos W. 367—369, af hvilka 369 kommer närmast PC. Källan är här Leisentrit II, 1584 f. 196. Författare är JOHAN HUSS. Melodien återfinnes hos B. I: 380 efter Leisentrit 1567 (saknas hos Z): — BECKMAN aftrycker s. 406 den latinska texten efter en sättning i sju strofer hos W. s. 36, jämte varianterna i PC.; meddelar dessutom den tyska texten: *Jesus Christus, vnser Heiland*. I svensk öfversättning var sången psalm redan 1530: *Jesus Christus är vår helsa* (meddelad hos Beckman efter Ps. 1536), och öfvergick sedan i G. nr 14 och nuvarande nr 152. Melodien kom från PC. in i Ps. 1616 f. 23 och 1623 f. 19. I K. 1 a: 145 träffa vi ännu samma melodi. I Mönst. f. 78 stå två melodier till samma text. Af dessa är den första ny och den andra lika med PC. Emellertid vann denna nya större popularitet och PC.-melodien försvann, under det att den nya fick plats i G. 14. Nu vill slumpen, att Hæffner just kommer att meddela de två i Mönst.: Hr 152 a närmast lika med G. (första i Mönst.), 152 b närmast lika PC. (andra i Mönst.). I våra senare koralböcker har 152 b oftare fått plats än a-formen, och det ser följaktligen ut, som om gamla melodien åter skulle segra. Om båda melodiernas ålder ha koralböckerna mycket otillfredsställande uppgifter. 152 a tillskrifves Rudbeck eller Wallerius. Såsom visadt är, kan den åtminstone föras tillbaka till 1640-talet. Vid 152 b uppgifves endast den utländska tyska källan: *Jesus Christus*,

vuser Heiland, utan någon antydning om, att melodien redan haft en tid, då den i Sverige åtnjöt popularitet. — Sången i PC. står under afdelningen: De Eucharistia.

VII. Skolsånger I.

De fragilitate et miseriis humanæ conditionis.

Nr 58—71.

A. *Ej i utländska källor förekommande.*

1. Vanitatum vanitas, omnia sunt vana. Sex strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 44, 1616: 46, 1625: 59, 1679: 44, 1761: 7, 1776: 6, 1900: 4, Forsius 1620. — Kl. IV: 5, Dr. 45 b: 190. — Skarst. 2, Swahn 36. — Handskrifna källor: Grev. 75, EJ. 96, Olufss. visb. 50, Stiernelds' visb. 120b, Br. G. visb. 147, Visb. 16: o 98, Visb. 8: o 213. — Arw. ms. 6. — Svensk öfversättning: Alle ting på jorden här mödha oss och twinga, Forsius, Grev., Olufss. visb., Stiernelds visb., Br. G. visb., Visb. 16: o, Visb. 8: o, Arw. III: 92. — Melodi: jonisk i tvåtakt utan repris, har två senare varianter: 1776 och 1900. — Af Dr. lämnad oförändrad. Dr. påpekar likheten till innehåll med andra sånger öfver samma tema; vill antaga ett förloradt akrostikon, därigenom att de tre sista strofernas begynnelsebokstäfver bilda: a u s. — 1761 års upplaga rättar: str. II: 1 Si coecus es, an oculos till Si coecus, an oculos; 1776 vill där emot ha: Num coecus, an oculos; dessutom rättar 1776: VI: 8 cum sonitu verborum till cum sono verborum.

2. Insignis est figura. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 45, 1616: 48, 1625: 60, 1679: 45, 1761: 8, 1776: 7, 1900: 5. — Kl. IV: 22, Dr. 45 b: 192. — Skarst. 15. — Handskrifna källor: C. 4: 278 b. Arw. ms. 7. — Melodi: dorisk i tvåtakt utan repris, har två senare varianter, 1776 och 1900, hvilka båda dock sinsemellan visa rätt stor öfverensstämmelse. — Sången af Dr. lämnad oförändrad.

3. Mirum si læteris. Tre strofer utan refräng. — Tryckta källor: 1582: 46, 1616: 49, 1625: 61, 1679: 46, 1761: 11, 1776: 11. — Kl. IV: 31, Dr. 45 b: 188. — Skarst. 21. — Handskrifna källor: C. 4: 278 a. Arw. ms. 11. — Melodi: dorisk

i tvåtakt med repris; har en senare variant 1776. — Sången af Dr. lämnad oförändrad.

4. *O mentes perfidas*. Sju strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 47, 1616: 55, 1625: 62, 1679: 47. — Kl. IV: 41, Dr. 45 b: 194. — Skarst. 27. — Handskrifna källor: Grev. 89, EI. 95. — Melodi: dorisk i tretakt utan repris. — Dr. restituerar: VII: 6 foveat periuria till foveat periurium, VII: 8 mendacia till mendacium.

5. *Nunc floreat mendacium*. Tre strofer med refräng endast efter str. II, III: *Heu studii moralitas, rigoris quippe bonitas lapsus patiuntur*. Tryckta källor: 1582: 48, 1616: 54, 1625: 63, 1679: 48. — Kl. IV: 38, Dr. 45 b: 193. — Skarst. 26. — Melodi: eolisk i blandad två- och tretakt utan repris. — Dr. restituerar: II: 2 virtus sub pede datur till virtus suppeditatur, II: 7 Mammon et vsura Sathanæ till Mammon vsura Sathanæ. — Kl. utelämnar refrängen efter tredje strofen, emedan den fattas i PC. 1582. Då emellertid texten är helt underlagd melodien, torde genast framgå, att vi ha med en upprepning af föregående strofens text att göra. Dr., som afskrifver Kl., finner sig föranlåten påpeka, att tre versrader fattas i str. III. Att så ej är förhållandet, torde vara klart.

6. *Mundanis vanitatibus*. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 49, 1616: 51, 1625: 64, 1679: 49. — Kl. IV: 35, Dr. 45 b: 191. — Skarst. 24. — Melodi: dorisk i tvåtakt med repriser. — Dr. restituerar III: 12 funguntur vitæ premio till fruuntur vitæ premio.

7. *In hoc vitæ stadio*. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 50, 1616: 47, 1625: 65, 1679: 50. — Kl. IV: 19, Dr. 45b: 189. — Skarst. 13. — Handskrifna källor: Grev. 83, EI De 86. — Melodi: frygisk i tvåtakt utan repris. — De fyra sista versraderna äro bildade efter den antika distikonformen: hexameter efterföljd af pentameter. Vi anföra som exempel slutet på str. IV:

Sentit adhuc proles, quod commisere parentes;
hinc tua facta rege nec mala corde tege.

Dr. lämnar sången oförändrad.

8. *Honestatis decus iam mutatur*. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 51, 1616: 53, 1625: 66,

1679: 51. — Kl. IV: 29, Dr. 45 b: 195. — Skarst. 19. — Melodi: frygisk i tvåtakt utan repris. — Dr. restituerar: III: 2 Fides amicorum till Amicorum fides.

9. *Iam verus amor exspiravit*. Åtta strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 53, 1616: 58, 1625: 68, 1679: 53. — Kl. IV: 8, Dr. 45 b: 197. Lagerborg 101. — Skarst. 4, Swahn 42. — Melodi: frygisk i tvåtakt med repriser. Hvarje strof delad i två delar regelbundet med samma melodi; ny melodi för hvarje strof. Af sista, åttonde, strofen finnes endast första hälften. 1625 har tvänne noter olika med 1582: IV a: 3 *g a h a c g* i 1582, 1625 däremot: *g a h a d g*; IV a: 4 *f d e* i 1582; 1625 däremot *c d e*. — Delar af sången lånta ur: *Jeremiæ prophetiæ*. — III a: 1, 2, placeras af Kl. felaktigt som II a: 1, 2. Dr. ändrar I a: 1 *Iam verus amor* till *Verus amor* samt I b: 1 *Iam legem dolus* till *Legem dolus*.

10. *Ieremiæ prophetiæ stylus*. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 57, 1616: 57, 1625: 72, 1679: 57. — Kl. IV: 26, Dr. 45 b: 196. — Skarst. 17. — Melodi: tvåstämmig dorisk i tvåtakt utan repris. 1625 bibehåller samma sättning men ändrar både tenor och bassus. — Str. III: 5—8 och hela str. IV återfinnes i något förändrad form i *Iam verus amor*:

<i>Ieremiæ prophetiæ:</i>	<i>Iam verus amor:</i>
III: 5. <i>Maior cedit et obedit, minor senem arguit. Schisma redit, retrocedit lex quæ prius placuit.</i>	VII a: 1. <i>Maior cedit et obedit, minor senem arguit. Schisma redit, retrocedit lex, quæ prius placuit.</i>
IV: 1. <i>Pæna iacet culpa placet cleris, seruis, Dominis: Iusti degunt, stulti regunt cunctis mundi terminis. Conculcatur enervatur clerus et religio. Quis nam sciuit vel audiuit tot riuos a vitio.</i>	VII a: 1. <i>Pæna iacet culpa placet cleris, seruis, Dominis: docti degunt, stulti regunt, lucra dantur asinis.</i> VI a: 1. <i>Iam amplectuntur odio clerus et religio. Quis nouit ab initio tot riuulos a vitio.</i>

Till hvilken af sångerna dessa verser ursprungligen hör är ej svårt att utröna. *Ieremiæ prophetiæ* har kvinnligt och manligt versslut, regelbundet omväxlande. *Iam verus amor* däremot genomgående manligt (undantag I a: 1, 2 samt

I b: 1, 2). Från denna regel afsticka skarpt VII a och VII b med samma versslut som förra sången. Våra gemensamma verser bilda således ett organiskt helt i sången Ieremiæ prophetiæ, däremot ett löst vidhängt tillägg i Iam verus amor. Någon gemensamhet i melodien mellan de lika texterna förefinnes ej.

11. Mars præcurrit in planetis. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 54, 1616: 56, 1625: 69, 1679: 54, 1761: 10, 1776: 9, 1900: 7, JR. 300. — Kl. IV: 14, Dr. 45 b: 198. — Skarst. 8, Swahn 52. — Handskrifna källor: C. 4: 278 a, Grev. 81, El. 92, Arw. ms. 9. — Svensk öfversättning: En fäbrlig tijdh nu kommen är JR., Grev. — Melodi: jonisk i tretakt med repris; tre senare varianter i Grev., 1776 och 1900; den första kan möjligen tillskrifvas slarfvig afskrift, då den ej kan anses bero på organisk melodisk utveckling. — Sången af Dr. lämnad oförändrad.

12. Invaluit malitia. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 55, 1616: 52, 1625: 70, 1679: 55. — Kl. IV: 12, Dr. 45 b: 199. — Skarst. 7, Swahn 48. — Norl. 581, 586, 589. Melodi: dorisk i tvåtakt med repris. — Dr. restituerar IV: 8 Nisi ipsa vita till Nisi superna vita.

B. *I utländska källor förekommande.*

Medeltidssånger, franska.

1. Cum sit omnis caro foenum. Tre strofer med refräng. Tryckta källor: 1582: 56, 1616: 59, 1625: 71, 1679: 56, 1776: 10. — Kl. IV: 3. — Skarst. 1, Swahn 32, Wgr. 46. — Arw. ms. 10. — Melodi: frygisk i tretakt med repris, så godt som oförändrad i 1776; enda afvikande noten: str. I, 2 ^{nat} ~~g e f~~ i 1582 (1625), c e f i 1776; — Dr. anför i 21: 142 sången efter flere franska källor från 1200-talet, däribland den s. 88 omnämnda Cod. Laurentianus. Sångens författare är PHILIPPUS DE GREVIA ¹⁾. Hos Dr. förefinnas fem strofer, i PC. däremot endast tre, hvilka närmast motsvara: PC. I = Dr. I, PC. II: 1—3 = Dr. III: 1—3, PC. III: 1—6 = Dr. III: 4—6, V: 4—6. PC. III: 4—6 sakna motsvarigheter i Dr.

¹⁾ Kansler vid domkyrkan i Paris. † 1237.

2. *Scribere proposui*. Nio strofer med refräng. Tryckta källor: 1582: 52, 1616: 50, 1625: 67, 1679: 52, 1761: 9, 1776: 8, 1900: 6, Forsius 1620. — Kl. IV: 16. — Skarst. 10, Swahn 56. — Handskrifna källor: Grev. 79, Skara 6: 3, El. 88, Arw. ms. 8. — Dalius s. 43. Lagus s. 95 f, Norl. 581. Svenska öfversättningar: Jagh medh suckan skrifwa må, Forsius; Til at skrifwa lyster mig Sk. 6. Denna senare har en tillagd tionde strof:

O! du adla Jesu Christ, som är Guds lamb det rena.
Låt oss icke med werldenes list
vår salighet förmena,
utan med dig lefwa wist genom tin död och pina.

Melodi: eolisk i tvåtakt med repris; två senare varianter 1776 och 1900. — Sången förekommer i utländsk källa i DM. 125, Dr. 21: 150, 151. DM. och Dr. 150 efter 1200-tals handskrifter, Dr. 151 efter text från 1400-talet. Originalen till såväl DM. och Dr. 151 ha vidfogad melodi; den senare meddelas i musikbil. XXI hos Dr. Någon likhet mellan denna och PC. finnes ej. Texten i PC. förhåller sig tämligen själfständigt till dessa utländska förebilder. De strofer, hvilka ha motsvarigheter i nyssnämnda källor, äro: PC. str. I = DM. I, Dr. 150: I, Dr. 151: I; PC. II = DM. IV, Dr. 150: III; PC. III = DM. V, Dr. 150: V; PC. IV = DM. II, Dr. 150: II, 151: II; PC. VI = Dr. 150: VII, Dr. 151 V; PC. V, VII, VIII, IX saknas i utländska källor. Antalet strofer är högst olika i våra källor. Dr. 151 har liksom PC. nio strofer, Dr. 150 har sju och DM. sex. — Sången har fått särskild betydelse genom att lämna en del strofer till den allbekanta tyska studentsången: *Gaudeamus igitur*. Denna senare sång förekommer ej före 1700-talet och då först omnämnd hos HOLBERG i hans komedi »Den ellefte Junii 1722»: akt IV, sc. 7:

Studentstrup: Man har vist et Latinsk Ordsprog derpaa . . .

Henrich: Det heder paa Latin Monfrère: *Gaudeamus igitur*, post molestam sumus. Mand kan ogsaa give det paa en anden

Maade, nemlig: *Parva scintillula habet contentula nos habebit humus.*

Den äldsta bevarade uppteckningen finnes i en handskrifven studentsångbok i Berlins kungl. bibl. (Meusebachs Samml. 8028 s.

470) från tiden 1723—1750. Vi meddela här de strofer, som ha motsvarigheter i PC:

PC:	Ms. Berlin:
Str. II. Ubi sunt qui ante nos in hoc mundo fuere? Venias ad tumulum si vis eos videre.	Str. II. Ubi sunt, qui ante nos in mundo vixere? Abeas ad tumulos, si vis hos videre.
Str. IV. Vita brevis, breviter in brevi finietur, venit mors velociter, et neminem veretur.	Str. III. Vita nostra brevis est, brevi finietur; venit mors velociter, neminem veretur.

Inledningen till den tyska sången: *Gaudeamus igitur* återfinnes i sången *Tempus adest floridum* PC. 1582: 74 str. IV: 3: *Gaudeamus igitur tempore iucundo*. Då *Gaudeamus* först förekommer nämnd på 1720-talet, föranleddes en tysk författare (A. KOPP i *Burschenschaftliche Blätter* 1891), att antaga en äldre tysk sång af JOH. CHRISTIAN GÜNTHER: »Brüder! lasst uns lustig sein» (diktad omkring 1717) såsom originalet, efter hvilken den latinska var bildad. Emellertid torde det vara riktigtast att antaga Günthers dikt som en öfversättning af en äldre form af *Gaudeamus*. — Melodien till *Gaudeamus* har intet gemensamt med *Scribere*-sången och är t. o. m. senare än texten. Till Günthers tyska sång finnes en melodi i *Sperontes Singende Muse an der Pleisse*, Leipzig 1736 nr 36, dock tämligen olik den nu allmänt brukade. På 1740-talet synes denna senare ha kommit till. Den finnes tryckt första gången 1788 såsom *Sarabande*-melodi.

Öfver *Gaudeamus*-sångens historia jfr: ARTHUR KOPP, *Die Entstehung des Gaudeamus igitur*, *Burschenschaftl. Blätter*, Berlin 1891, BÖHME, *Lh. III* 1688, M. FRIEDLÄNDER, *Das deutsche Lied im 18. Jahrh. II: 4 ff.*, PHILIPP SPITTA, *Sperontes Singende Muse an der Pleisse*, *Vierteljahrsschrift f. Musikwissenschaft I: 98 ff.*, PH. SPITTA, *Notiz: Gaudeamus igitur*, *Vierteljahrsschrift f. Musikwissenschaft VII: 680 f.*

Emellertid synes vår svenska *Scribere* med sin gamla medeltida melodi hafva fått hedern att som studentsång lefva ända in på 1800-talet. Att den ännu på 1700-talet var känd som sådan kan framgå af en jämförelse med vår melodi och BELLMANS *Fred-*

mans sång nr 28. Såsom ERNST LAGUS¹⁾ visat, finnes en viss likhet mellan Scribere och denna.

I Fredmans sång omtalas, hur Movitz ville bli student och började med att lära sig »Grammatica contracta» och »hic, hæc, hoc». Det var helt säkert ett lyckligt grepp att till detta innehåll just välja den gamla studentsångens melodi. — Scribersången lefde kvar såsom finsk psalm (nr 276 i finska psalmboken) ända till 1886 års nyrevision.

VIII, IX. Skolsånger II.

De vita scholastica. — De concordia.

Nr 72—81. Nr 82—83.

Ej i utländska källor förekommande.

1. *Castitatis speculum*. Sex strofer utan refräng. — Tryckta källor: 1582: 58, 1616: 64, 1625: 73, 1679: 58. — Kl. IV: 45, Dr. 45 b: 202. — Skarst. 30. — Handskrifna källor: Grev. 76, EJ. 91. — Melodi: jonisk i tvåtakt utan repris. Dr. restituerar: IV: 7 *Et æternæ vobis* till *Ut æterne vobis*.

2. *O scholares discite*. Sju strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 59, 1616: 60, 1625: 74, 1679: 59, 1761: 12, 1776: 12. — Kl. IV: 58, Dr. 45 b: 201. — Handskrifna källor: Wadst. bibl. J. VI, Arw. ms. 12. — Norl. 582. — Melodi: jonisk i tvåtakt utan repris; en senare variant 1776. — Dr. restituerar: I: 8 *Vesperī recedite* till *Vespere recedite*, V: 10 *Enarrare nequeunt* till *Enarrare nequeo*. — 1761 och 1776 rättat: III: 1 *Mercatores avidi* till *Mercatores providi*, IV: 1—5 *Rustici sunt asini quibus terræ domini dominantur mire: Quidquid habent rapiunt; si non habent, edigunt* till *Rusticorum limini solent terræ Domini Dominari miri: Quicquid debent, exigunt, si non præstant, adigunt*. — Kl. upptager varianterna i Wadst. bibl. J. VI.

3. *Scholares conuenite*. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 60, 1616: 66, 1625: 75, 1679: 60, 1761: 13, 1776: 13. Kl. IV: 69, Dr. 45 b: 200. — Skarst. 45. — Strindberg I: 261. — Handskrifna källor: Grev. 82, EJ. 87. Arw. ms. 13. — Melodi: frygisk i tvåtakt med repriser; med en se-

¹⁾ Bellmaniana, Sv. Litteratur-sällsk. Förh. o. Upps. 6: 94 ff.

nare variant 1776. — En liten textparallel till sången *Olla mortis* förefinnes i str. III. — Af Dr. lämnad oförändrad.

4. *Disciplinæ filius ait. Sex strofer med refräng: Patienter patere verba cum flagitijs, noli dura spernere, ne voluaris vitijs.* Tryckta källor: 1582: 61, 1616: 62, 1625: 76, 1679: 61. — Kl. IV: 48, Dr. 45 b: 206. — Skarst. 32, Djurclou 396. — Melodi: jonisk i tvåtakt med repris. — Af Dr. lämnad oförändrad.

5. *Olla mortis patescit. Sex strofer utan refräng.* Tryckta källor: 1582: 62, 1616: 67, 1625: 77, 1679: 62. — Kl. IV: 54, Dr. 45 b: 205. Lagerborg 88. — Skarst. 35. — Melodi: dorisk i tvåtakt utan repris. — Akrostikon: *Olaus*. Dr. vill såsom förefattare föreslå *OLAUS MAGNI*, biskop i Åbo († 1460). — Str. IV: 5, 6 *Curas duras despiciunt, sciunt vix la, sol, fa, re* torde jämföras med sången *Scholares conuenite* str. III: 7, där det heter: *Vix sciunt G vt, A re, nec musa declinare.*

6. *In stadio laboris current omnes. Tre strofer utan refräng.* Tryckta källor: 1582: 63, 1616: 45, 1625: 78, 1679: 63, 1761: 14, 1776: 14, 1900: 8. — Kl. IV: 52, Dr. 45 b: 187. — Skarst. 34. — Handskrifna källor: EJ. 94, Arw. ms. 14. — Melodi: dorisk i tretakt med repris; två senare varianter, 1776 och 1900. — Af Dr. lämnad oförändrad.

7. *Schola morum floruit. Sex strofer med refräng:*

*Timor honoris vinculum, instruit discipulum;
ergo si vis instrui: fer timoris iugulum,
et docentis baculum, quem repellunt fatui.*

Tryckta källor: 1582: 64, 1616: 63, 1625: 79, 1679: 64. — Kl. IV: 66, Dr. 45 b: 207; mus.-bil. IV. — Djurclou 395. — Skarst. 43. — Melodi: frygisk i tretakt med repris. — Dr. lämnar sången oförändrad. Hos Dr. upptages vår refräng som str. II; det meddelas sedan i en anmärkning, att denna strof följer efter hvar och en af de öfriga, ehuru den ej ursprungligen tänkts som refräng. Då emellertid melodien för denna andra strof är en särskild, torde det väl knappast vara möjligt att fatta denna som en själfständig fortsättning af str. I.

8. *Sum in aliena prouincia. Fyra strofer med refräng: O Saluator mortalium, consolator fidelium, per te Deus nos saluauit, et a morte liberauit.* Tryckta källor: 1582: 65, 1616: 72,

1625: 80, 1679: 65. — Kl. IV: 71, Dr. 45 b: 208, Lagerborg 102. — Skarst. 47, Norl. 584. — Melodi: dorisk i tretakt utan repris. — Kl. har några textvarianter ur onämnd källa, som det ej har lyckats mig att återfinna. — Dr. restituerar: str. I: 1 Sum in aliena prouincia till Aliena prouincia, II: 1 De prouincia sum expulsus till De prouincia expulsus, II: 2 in angaria sum destructus till in angaria destructus, IV: 1 Monachus esse non valeo till Monachus esse nequeo, IV: 4 et fodere iam nequeo till et fodere non valeo. — Refrängen står som särskild strof efter str. I och har således samma melodi som stroferna själfva.

9. O scholares voce pares. Tre strofer med refräng efter str. II och III: Ergo gaude, plaude, laude concio scholarium. O si tale, tale, tale semper esset gaudium! Tryckta källor: 1582: 66, 1616: 61, 1625: 81, 1679: 66, 1761: 15, 1776: 15, 1900: 9. — Kl. IV: 63, Dr. 45 b: 209, mus.-bil. III. — Skarst. 41, Djurclou 397, Norl. 583. — Handskrifven källa: Arw. ms. 15. — Melodi: frygisk i tvåtakt med repriser; två senare varianter 1776 och 1900. — Af Dr. lämnad oförändrad. Kl. förbigår repristecknet och kommer därför att omkasta str. I: 4—6 och I: 7—9. Dr. vill dela str. I i två själfständiga strofer med sex versrader utan refräng.

10. Regimen scholarium. Två strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 67, 1616: 65, 1625: 82, 1679: 67. — Kl. IV: 65. — Skarst. 43. — Handskrifven källa: Väst. 2: 46. — Melodi: tvåstämmig, dorisk i tvåtakt, genomgående hela sången; i 1625 äro 13:de och 14:de noterna, e d, uteglömda; Väst. = 1582. — Dr. förbigår sången och nämner i inledningen s. 14 som orsak härtill, att den torde vara ett fragment.

11. O quam mundum quam iucundum. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 68, 1616: 43, 1625: 83, 1679: 68. — Kl. IV: 76, Dr. 45 b: 203. — Skarst. 50, Swahn 26. — Melodi: jonisk i tvåtakt med repris. — Af Dr. lämnad oförändrad. — Tillhör i PC. afdelningen: De Concordia.

12. Lætetur omnes socii. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 69, 1616: 44, 1625: 84, 1679: 69. — Kl. IV: 75, Dr. 45 b: 204. — Skarst. 49, Swahn 22. — Melodi: eolisk i tvåtakt utan repris. — Dr. restituerar: II: 6 Ex actis

ipsorum colligite till Actis colligite. — Tillhör i PC. afdelnin-
gen: De Concordia.

X. Historiska sånger.

Nr 84—88.

A. *Ej i utländska källor förekommande.*

1. Ramus virens oliuarum. Elfva strofer med
refräng:

Ergo plebs Finnonica gaude de hoc dono,
quod facta es catholica verbi Dei sono.

Tryckta källor: 1582: 72, 1616: 70, 1625: 87, 1679: 72. —
Kl. IV: 93, Dr. 45 b: 185. — Skarst. 70. — Wgr. 50, Norl.
594, Lagerborg 86. — Melodi: frygisk med repris; sång i
tvåtakt, refräng i tretakt. — Str. XI, 1 Christus nobis
Patrem oret vill Dr. ha ändradt till antingen: Præsul no-
bis Deum oret eller Pater nobis Deum oret. — Akrostikon fin-
nes: Ragvualdus, och Dr. föreslår som författare dels RAG-
VALDUS I, biskop i Åbo († 1266), dels RAGVALDUS II († 1321).
— Sång till den helige biskop Henrik af Finland.

2. O quam dolet gens Suecorum. Åtta strofer utan
refräng. Tryckta källor: 1616: 71. — Kl. IV: 100, Script. rer. svec.
II, 2: 172, Hyltén-Cavallius I: 79, Lagerborg 76. — Skarst. 75.
Handskrifna källor: PC. 1625 ms.-tillägg i Väst., Aschaneus-ms.,
i Palmskiölds ms. 23: 180. Titeln i Aschaneus-ms. lyder: Can-
tilena comiserationis inhibitorum bonorum regni
de ducib. regni Suæciæ, Erico et Waldemaro, qui in
arce Nyæcopensis Sudermannia, fame et siti, mace-
rati et mortui sunt, per fraudem c. fratris Birgeri
Magni 2: di, R. S. Vidi Cronicam Johann. Magni S.
fol. — Sista strofen är olika i Aschaneus-ms. och Palmskiölds
ms. Väst. ansluter sig till Palmskiölds ms., har dessutom i IV:
5 följande variant: infra fines Sueciæ i st. f. intra fines Sueciæ.
— Melodi: dorisk i tvåtakt utan repris; meddelad fullständig
endast i Väst. I Palmskiölds ms. står en mycket ofullständig
melodiuppteckning, hvilken blifvit tolkad på olika sätt. Hos
Hyltén-Cavallius mus.-bil. 7 upptages denna först »lika» med origi-

nalet, sedan i fyrstämning fugesättning i fissa moll (åtskilligt förändrad i melodien). »Bearbetningen» är utförd af J. L. HÖIJER. Ett försök till rekonstruktion af originalmelodien försöktes af mig i Sv. medelt.-mel. mus.-bil. 1. Sedan Västerås-uppteckningen blifvit funnen, gick det lätt att konstatera varianterna mellan Palmsk. och Väst. Västerås-sättningen jämte varianten meddelas af mig i Melodier till sv. folkvisor och folkdanser. — Lagerborgs uppgift s. 91, att »visan om Birger» hade samma versmått som Ramus virens, är oriktig, och följaktligen har det antagande samme förf. häraf vill göra, att Ragvaldus äfven författat Birgersången, intet direkt stöd.

3. *Natus quidam rex est Dacus.* Åtta strofer utan refräng. Tryckta källor: 1616: 73. — Kl. IV: 122, Hyltén-Cavallus I: 161. — Lagerborg 77. — Skarst. 89 — Handskrifna källor: PC. 1625 ms.-tillägg i Väst., Aschaneus-ms., Palmskiölds ms. 23: 339. Titeln i Aschaneus-ms. lyder: *Cantio flebilis de rege Christierno II, Tyranno, Anno MDXX.* — Akrostikon: Nicolaus. — Väst. har flera afvikande läsarter: II: *ō intra fines Suetie* ändradt till *infra fines Suetie*; III: *ō iubente rege Suetie* till *iubente rege Danico*; V: *2 qui declamat se pro rege* till *qui confisus se pro rege*; VII: *4 vivat semper Deo grate* till *vivat Deo semper grati*; VIII: *4, salus eterna defunctis* till *gratia Christi sit vivis*; VIII: *5 Pax sit regno Suetie* till *Pax in regno Suetie.* — Melodien saknas men torde utan tvifvel vara den samma som föregående Birgersång. — Birger- och Kristiansångerna stå i alla tre handskrifterna bredvid hvarandra, båda hafva samma versmått, lika antal strofer och dessutom ett innehåll bildadt efter samma schema: folkets klagan öfver en ondsint kung och anropan till Gud om hjälp; kommer så därtill, att flere uttryck äro helt gemensamma. I str. IV: 1 återkommer ett liknande utrop som i början af Birgersången: *O quam dolet omnes gentes*; str. II synes vara bildad efter str. IV i Birgerdikten:

Kristiansången:
str. II. *Is in dolo militares
conuocavit atque cives,
presules et nobilistas
captivavit, condemnavit
intra fines Suecie.*

Birgersången:
str. IV. *His defunctis arma ferunt
militisque bella gerunt,
inuicemque deuastantur,
rustici depauperantur
intra fines Suecie.*

Äfven .åttonde strofens doxologislut är i båda byggdt lika:

Kristiansången:	Birgersången:
VIII: Sit laus, honor Deo patri, laus perennis ejus Nato, iubilus Spiritui sancto, salus eterna defunctis. Pax sit regno Suecie.	VIII: Iuua Pater ¹⁾ Jesu Christe ut salventur duces isti hora, loco propulsato, valeant cum tuo Nato sine omni tempore.

Båda äro folksånger med äkta fosterländsk anda i Birger sången är ännu allt blott en underström, i Kristiansången däremot, 200 år senare, är den fullt medvetet framträdande. Särskildt verkningsfullt är alla strofernas slut på ordet Suetie.

På grund af alla dessa likheter emellan sångerna synes det mig troligt, att Kristiansången diktats efter Birgersången som förebild och efter samma melodi som denna.

4. Homo quidam rex nobilis. Fjorton strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 71, 1625: 86, 1679: 71. — Kl. IV: 87, Dr. 45 b: 186. — Skarst. 56. — Tryckt i svensk öfversättning första gången 1515 i Upsala hos PAULUS GRIJS: Een rikir man ok welloger han. Efter sången står följande förklaring: Istud evangelium transtulit de latino in swecum ad modum carminis Venerabilis pater magister ERICUS OLAVI ²⁾ sacre theologie Professor quondam Decanus alme ecclesie Upsaliensis per cuius merita deus jugiter magna facit miracula. Denna äldsta svenska öfversättning finnes upptagen i KLEMMING, Sv. medeltidsdikter s. 167 och WIESELGREN, Sv. sköna litteratur I: 53. Svenska formen förekommer redan före 1582 såsom svensk psalm: Ps. 1536 f. 9, Ps. 1567 f. 48, Ps. 1572 f. 54 m. fl. I G. har den nr 205; ej upptagen i nuvarande ps.-b. — Latin-ska orig.-texten finnes ej utanför PC. — Melodi: jonisk i tretakt utan repris; förekommer första gången i PC., sedan under 1600-talet i följande handskrifter: K. 1 a 147, Mönst. 90, Rappe 13; sedan åter i tryck hos G. 205 och i Hæffner 282. Hos denne naturligtvis i tvåtakt; återställd i tretakt hos Hallberg 84 a, Norén 59, KSV. 32 m. fl. — Innehållet är föga »historiskt» i samma mening som föregående två sånger; den tillhör de mot slutet af medeltiden synnerligen vanliga omskrifningarna på vers af Jesu liknelser. Ämnet som här

¹⁾ Lagerborg vill ha: Mater.

²⁾ † 1486.

behandlas, är liknelsen om bröllopskläderna: Matth. 22, 1—14. — Dr. har en rättelse i latinska texten: str. VII: 1 Tota die lucrum quærens till Tota die lucrum quæreret; VIII: 3 quo quiesceret till quod quiesceret.

B. *I utländska källor förekommande.*

Medeltiden, tysk:

Zachæus arboris ascendit stipitem. Sex strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 70, 1616: 67, 1625: 85, 1679: 70. — Kl. IV: 92. — Skarst. 60. — Melodi: tvåstämmig rondo, jonisk i tretakt utan repris. — Dr. I: 147 har en tysk sång lika med PC. efter tvänne böhmiska källor. Här finnas mellan str. I och II inskjutna tvänne andra strofer. Endast smärre varianter förefinnas. Mest afviker doxologien i sista strofen:

PC:
VI: Tibi nunc quoque, Christe, qui
 nos satias,
semper dicamus gratiarum gra-
 tias.

Dr:
VII: Laus tibi sit et honor, sancta
 trinitas.
Deo dicamus in finitas gra-
 tias.

Denna »historiska» sång utgör en versifierad behandling af Jesu besök hos Zachæus, Luc. 19, 1—10.

XI. Vårsånger.

Nr 89—91.

I utländska källor förekommande.

Reformationstidens sånger.

1. Tempus adest floridum. Fyra strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 74, 1616: 75, 1625: 89, 1679: 74. 1761: 17, 1776: 16. JR. 142. — Kl. IV: 83, Dr. 45 b: 210, Beckman s. 790. — Skarst. 54, Swahn 18. — Handskrifna källor: Grev. 79, El. 93. Arw. ms. 16. — Melodi: jonisk i tvåtakt med repris. — Svensk öfversättning: Then lustige tijdh nu är JR.; Grev.; återgifven hos Beckman s. 790. G. 317 och nya ps.-b. 394 af ISRAEL KOLMODIN: Then blomster tid nu kommer har sitt innehåll delvis hämtad ur vår sång. — Melodien förekommer ej utanför PC. Sången har ända hittills ansetts som svensk från re-

formationstiden. Emellertid synes den vara en bearbetning af en äldre tysk sång, hvilken återfinnes i *Carmina burana* ed. SCHMELLER s. 183. Str. I är här nästan ord för ord lika med PC.; andra strofen afviker men begynner lika med PC: *Sunt prata plena floribus*. Orsaken till afvikelserna torde bero på innehållet. I den tyska källan är sången en världslig kärleksvisa (»per amorem Veneris ludum faciamus», str. II: 5, 6), i PC. däremot sjunges om blommornas fågring och den »sanna» kärleken (»nos honestis moribus et vero amore», str. IV: 3, 4.) Det är möjligt, att en medveten omdiktning föreligger, men i så fall torde denna vara gjord före Finno, då olikheterna äro för stora för att blott kunna tillskrifvas vanlig textrevision. — Om uttrycket »*Gaudeamus igitur*» i str. IV: 5 och dess öfversämsstämmelse med begynnelsen till tyska studentsången är redan förut vid *Scribere proposui* meddeladt. — 1761 och 1776 rätta: str. II: 1 *Sunt prata plena floribus* till *Prata plena floribus*; II: 5 *Gramina et plantæ* till *Plantæ cum graminibus*. 1776 har dessutom i str. IV: 1 *Terr'*, *ornatur floribus* i st. f. *Terra ornatur floribus*.

2. *In vernali tempore*. Tre strofer utan refräng. Tryckta källor: 1582: 73, 1616: 74, 1625: 88, 1679: 73, 1761: 16, 1776: 16. — Kl. IV: 81, Dr. 45b: 210, mus.-bil. V. — Skarst. 53, Swahn 14, Wgr. 51, Strindberg I: 261, Norl. 585, 590. — Handskrifna källor: Visb. 16:o, Arw. ms. 16. — Svensk öfversättning: Fröjdesig all kreatur Visb. 16:o. Melodi: dorisk i tretakt med repriser; en senare variant 1776. — Sången är ursprungligen dansk och författad af rektorn vid Aarhus' skola MORTEN BÖRUP († 1526). — Af Dr. lämnad oförändrad.

3. *Ad perennis vitæ fontem*. Tjugo strofer utan refräng. Tryckta källor: 1625: 90. Melodi: fyrstämmig, g moll, i tvåtakt utan repris. — I tyska källor från tiden omkring 1600 ej sällan förekommande. Närmaste källan till PC. synes vara: VETTERS *Paradeissvogel* 1613. Den första här meddelade sången har följande öfverskrift: *Liebliche Betrachtung von der Glori des Paradeis, gemacht von Petro Damiano Cardinaln zu Ostia, aus des heiligen Augustini Sprüchen: Ad perennis vitæ fontem*, med tysk text: *Zum Brunnen des ewigen Lebens*. B. I s. 378. Man jämföre härmed inledningen i PC. (se s. 58 här): *Cantio de Gloria Paradysi coelestis seu vitæ æternæ; ex scripto Augu-*

stini collecta B. I nr 117: IV och B. II nr. 351 äro melodier, hvilka icke visa någon likhet med PC. Tyska texten i B. I: 117: IV är: Mein Gmüth sehr dürr und dürstig ist. Tro- ligen är PC.-sättningen en själfständig komposition af Dau. Fri- derici. M. I: 300 och D. I: 116 meddela latinska texten. Så godt som alla våra strofer återfinnas i dessa tyska tryck, dock äger en betydlig omkastning i strofernas följd rum. Vi jämföra här PC. med D. I: 116, hvilken visar närmaste öfverensstämmelsen: PC. I—IV = D. I—IV; PC. V: 1—3 = D. V: 2—3, VI: 2; PC. VI, 1—2 = D. V: 1, VI: 1; PC. VI: 3 saknas i D.; PC. VII: 1 — 3 = D. VI: 2—3, VII: 1; PC. VIII: 1—2 = D. VII: 2—3; PC. VIII: 3 saknas i D.; PC. IX—XVI motsvara närmast D. VIII— XV; PC. XVII: 1—3 = D. XVI: 1, 3, 2; PC. XVIII—XX när- mast lika D. XVII—XIX; D. XX utan motsvarighet i PC.

Vår öfversikt ger vid handen, att af de 91 sångerna 53 ej återfunnits i utländska källor. Finge vi häraf sluta direkt svenskt ursprung för dessa, skulle således 72 % af samtliga cantioner i PC vara tillkomna inom Sverige och Finland. Emellertid torde sådana antaganden gifvetvis vara förhastade. Flere af de hos Dreves förekommande Cantiones Suecicæ ha visat sig ha utländska motsvarigheter, och en senare forskning kan må- hända finna ännu flere tyska eller franska förebilder. Af de 38 utländska sångerna fanns visserligen en hel del med tillagda strofer utan motsvarigheter annorstädes, men måhända vi äfven här till sist finna källor utom Sverige. Den hvarje år framåt- skridande forskningen inom medeltidens latinska diktning har ådagalagt, att mycket, af hvad vi förut ansågo som inhemskt, varit lån utifrån.

Något måste dock återstå som svenskt, och vi rikta då na- turligtvis i första hand vår uppmärksamhet på de direkta skol- sångerna. Af alla dessa återfunnos endast två i franska källor och inga i tyska. Våra handskriftsuppteckningar visade oss också, huru just dessa varit de mest omtyckta, och de som lefvat längst i skolorna. Helt säkert torde också de svenska (finska) sångerna böra sökas just inom dessa afdelningar. Tyvärr fin- nes emellertid intet särskildt yttre tecken härpå. De direkta skolsångerna ha mera än alla andra prägeln af franska can-

tioner. Innehållet är detsamma som Pariserskolans cantioner från 1200-talet. Man ryckes in i den skolastiska undervisningen med alla dess lärda förklaringar och spetsfundigheter.

Då Jungfru Maria prisas, sker det i ord lånade från skolans värld. Så heter det t. ex. i sången *Florens iuventus virginis*:

Scientia cum artibus, orationis partibus,
hanc cuncta laudant grammata, rhetorica cum floribus
venustisque coloribus ac logicæ sophismata.

Treenigheten utgör äfven en outtömlig källa till djupsinniga förklaringar, och detta tema återkommer ständigt i våra sånger. I *Bene quondam dociles* heter det, sedan först omtalats, att Aristoteles filosoferat öfver, hvem som skapat allt:

- Str. III. Vident licet physici de philosophia
quanto plus catholici, qui ex prophetia
fiunt scientifici, non ex phantasia,
nam data multiplici fit eis virtute sophia.
- Str. IV. Credimus stabiliter fide, non creatum
Patrem æternaliter generasse Natum,
et Flamen æqualiter ab utroque latum.
Unum tres sunt pariter hi super omne creatum.

Som motsats till all denna djupsinnighet står sedan skolsångernas beskrifningar på skollifvets dåliga sidor och sedefördärfvet bland ungdomen. I sången *Castitatis speculum* heter det:

- Str. II. Boëtij studia iubent amovere
Veneris incendia, nec in his gaudere:
Assumatur pro exemplo Lucretiæ natus,
corrigatur sic extemplo iuvenilis status
- Str. III. Commessionibus sed heu iam assuescunt,
Suis lectionibus omnino marcescunt;
sicut causæ et causati se contingunt sedes,
Sic sunt Bacchus foederati atque Ganimedes.

Det är ej blott skolungdomen, som begynner bli sämre, alla människor tyckas få andra vanor. Därom heter det i sången *I am verus amor*:

Omnes mundi semitas occupavit novitas,
vanitas, iniquitas, guerra vel hostilitas.
Quis errores numerat, quos mundus exaggerat?
Ebria modernitas res amat insolitas.
Bella placent aulicis, protervire rusticis,
usura politicis, simonia clericis.

Allt detta sedefördärf, som våra cantioner omtalar, är emellertid storstadens, ej den aflägsset liggande landsbygdens. Det vore knappast möjligt att antaga, att det, som ställes oss för ögonen, skulle ha skett i Sverige. Ingen samtida skildring finnes härom. Ej ens från medeltidens slut omtalas sådana sidor af klosterlifvet, oaktadt reformationens män göra allt för att måla gångna tider i mörka färger. Däremot återfinnas alla dessa skildringar i 1200-talets omnämningen om Paris, den stora världsstaden, dit studerande ungdom från alla Europas länder strömmade. Dessa mörka sidor återkomma äfven i sånger, som skildra lifvet i skolorna. Världens förvändhet är ett ständigt återkommande tema i dessa sånger. Du Méril har i sin här ofta citerade samling af latinska dikter gifvit en mängd prof på genren.

Om våra cantioner således ej kunna direkt återfinnas i utländska källor, anger i alla fall innehållet, hvar förebilderna skola sökas, och hvar diktaren varit med tankarna, då han skrifvit sina vers. De båda populära sångerna *Scribere proposui* och *Cum sit omnis caro foenum* ange såväl tid som plats för diktandet af skolsångerna. I den längst ned å föregående sida citerade sången förekommer till och med ett franskt lånord *guerra*, som dock längre ned ersättes med *bellum*.

Det torde knappast råda något tvifvel om, att skolsångerna utgöra den äldsta beståndsdelen i *Piæ Cantiones*. Troligen ha de redan på 1200-talet sjungits i Sverige.

Då 1200-talets svenska studenter besökte Paris, hade de i regel dessförinnan bedrifvit studier i Köln. Under 1300-talet blefvo Pariserbesöken fåtaligare, under det att i stället studierna vid tyska universitet blefvo så mycket långvarigare. Jämte Köln besöktes under medeltidens sista århundraden Prag, Erfurt, Leipzig m. fl. Här lärde man äfven känna de tyska andliga visorna på latin och modersmålet. *Piæ Cantiones* upptager sådana tyska sånger hufvudsakligen under de två första afdelningarna: jul- och påsksånger. Två af dessa förekomma hufvudsakligen i böhmiska källor (*Paranympus adiens* och *Tempus adest gratiæ*). Så är äfven fallet med den »historiska» sången: *Zachæus arboris*. Dessa tre sånger få anses såsom minnen från våra svenska studenter vistelse vid universitetet i Prag.

Af de tyska »Wiegenlieder», hvilka i sådan mängd dikta-
des på 1300- och 1400-talet, har *Piæ Cantiones* upptagit åtmin-
stone fyra: *In dulci jubilo*, *Resonet in laudibus*, *Nunc angelo-*
rum gloria, *Psallite unigenito*. Rufe-formen återfinnes också i
flere dikter. Förutom det svenska *Benedicite: Tres personas*
trinitatis, kan till denna grupp räknas:

1. <i>Puer nobis nascitur</i>	5. <i>Ascendit Christus hodie</i>
2. <i>Puer natus in Bethlehem</i>	6. <i>Quando Christus ascenderat</i>
3. <i>Nobis est natus hodie</i>	7. <i>Zachæus arboris.</i>
4. <i>Surrexit Christus hodie</i>	

Den tyska andliga visan nådde sin blomstring först på 1300-
och 1400-talen, och Sveriges skolor torde därför först under dessa
århundraden ha upptagit dem i sina sångsamlingar. De flesta ha
helt säkert först under reformationstiden kommit till oss jämte
de då som lutherska psalmer erkända andliga visorna på tyska
språket.

En form från medeltidens senare år är äfven den versi-
fierade omskrifningen af Jesu liknelser. *Piæ Cantiones* har be-
varat åt oss en sådan, hvilken genom svensk öfversättning kan
föras tillbaka åtminstone till 1400-talets senare hälft: *Homo*
quidam rex nobilis.

Till innehållet äkta svenska äro de två historiska sångerna
ur den finska upplagan af *Piæ Cantiones*: *O quam dolet gens*
och *Natus quidam rex*. Emellertid är diktarten under me-
deltiden synnerligen ofta förekommande. När den först begynt,
kan ej bestämmas. Den synes ha uppstått i anslutning å ena
sidan till folkvisan på modersmålet, å andra sidan till griftnä-
det¹⁾. Från folkvisan hämtade den sin afgjordt folkliga prägel,
från griftnädet sin allvarliga, veklagande form. Såväl i Frank-
rike som Tyskland finnes under medeltidens senare del en oöf-
verskådlig mängd sånger på såväl latin som modersmålet till-
hörande denna diktart. Det folkliga draget med utpräglad foster-
landskärlek genomgår alla.

Äfven inom Sverige är denna diktart allbekant. Genom de
hos Klemming IV: 97—124 anförda historiska sångerna kunna vi
noga följa utvecklingen. I sin euklaste form finnes den i epi-
tafiet öfver Fru Katharina af Vinzatorp och hennes son

¹⁾ Om griftnädenas antika versmått se s. 144.

Georg från år 1499 och 1506 (Kl. IV: 112). Här meddelas endast, när de dött, samt att de saknats af efterlevande. Fullt utvecklade möter oss griftväldet däremot i epitafiet öfver konung Magnus Ladulås 1290 (Kl. IV: 97). Dikten begynner med en vädjan till svenska folket att begråta sin kung, han som ej haft sin like i mildhet och rättrådighet. Nästan samma anda återkommer i vår dikt om Nyköpings gästabud. Också här begynner man med en skildring af svenska folkets sorg öfver hertigarnes död. Såsom ett äkta griftkvädde slutar sången med en bön till Kristus att upptaga hertigarne i himmelens glädje. Slutligen bedes om ro och frid hos Gud för folket. Innehållet är emellertid i dikten om Nyköpings gästabud betydligt mera historiskt beskrifvande än i sången om Magnus Ladulås. Huru nära vår sång än står griftkväderna, fattas dock ej de rena folkvisdragen. Vi ha från svenska och danska källor i behåll en folkvisa, hvilken behandlar samma ämne: Birgers dåliga handlingssätt mot sina bröder. Flere ställen i denna folkvisa andas samma religiösa allvar som vår latinska sång¹⁾.

I griftkvädets anda är äfven latinska sången öfver Sten Stures död 1503 (Kl. IV: 109.) Här begynner dikten med att omtala svenska folkets sorg öfver en älskad kungs bortgång. I liknande stil skildrar en annan dikt branden i Varnhem 1513 (Kl. IV: 119). Samma veklagan som i föregående sånger genomgår äfven denna.

Kristian II:s många skändligheter skildras i flere dikter: Skara stads förödelse 1511 genom Kristian får en dikt genomandad af bittert hat mot danskarne och deras sätt att skymfa själfva kyrkan och helgedomarne. (Kl. IV: 116). Ännu en annan sång behandlar danskarnes öfverfall på Skara d. 6 mars 1520 (Kl. IV: 120). Äfven här omnämnas de helgerån, som föröfvas. I samma anda går slutligen vår sång i *Piæ Cantiones*: *Natus quidam rex*. Vi ha redan påpekat, huru denna dikt är bildad efter sången om Nyköpings gästabud. Beröringspunkter saknas dock ej heller med de förutnämnda tvänne Kristiansångerna från Skara.

En mera själfständig form har slutligen Henrikdikten: *Ramus virens olivarum*. Den veklagan, som genomgått

¹⁾ GEIJER-AFZELIUS, Svenska folkvisor, nyuppl. af BERGSTRÖM och HÖIJER, nr 93 s. 422 ff.

alla de ofvannämnda historiska sångerna, finnes ej här. Snarare är stilen hämtad från helgonofficiernas versifierade beskrifningar öfver de heligas lif. De historiska sångernas folkliga och fosterländska anda genomgår dock äfven denna sång. Likaså afslutas den med en åkallan till Kristus om förbön för folket. Sångens innehåll är helt och hållet finskt. Refrängen ger sången en äkta fosterländsk prägel med sin vädjan till finska folket att glädjas öfver den lära, de erhållit som gåfva genom biskop Henrik.

De historiska sångerna äro ojämfaktiga bevis för inhemsk latinsk diktning inom *Piæ Cantiones*-kretsen. Lyckligtvis besitta vi genom akrostika äfven hos några andra sånger vissa särmärken, hvilka kunna vägleda oss vid bestämmandet af en del sångers ursprung. Sju ha fullständigt akrostikon, en ofullständigt:

Psallat scholarum concio, akrostikon: Petrus.		
Jesus humani generis,	,	Johannes.
Bene quondam dociles,	,	Bircerus.
Triformis relucencia,	,	Thomas fecit.
Olla mortis patescit,	,	Olaus.
Ramus virens oliuarum,	,	Raguualdus.
Natus quidam rex,	,	Nicolaus.
Vanitatum vanitas,	,	...aus.

Det torde vara svårt att ur dessa enstaka namn kunna få fram några bestämda författare. Vi vilja här endast anföra de tolkningar, som försökts af Dreves och Lagerborg¹⁾. Första sångens Petrus lämnas af Dreves utan förklaring, under det att Lagerborg finner namnet »mindre svårt att bestämma». »Dess rytm och fogningar visa likhet med de många hymner, som diktats af vadstenakonfessorn mag. Petrus, Birgittas följeslagare och sekreterare», säger vår finske författare. — Andra sångens akrostikon Johannes finner ingen tolkning hos Dreves, men Lagerborg gissar på flere svenska biskopar: JOHANNES I († 1291) ärkebiskop, JOHANNES II († 1370), biskop i Västerås. JOHANNES TAVAST, en finne, som på 1400-talet besökte den heliga grafven, nämnes äfven. Till sist föreslås såsom sannolikast vadstenamunken JOHANNES BENECHINI († 1461), hvilken diktat hymner, som ansetts förkomna. — Tredje sångens Bircerus tolkas af Dreves

¹⁾ a. a. s. 90 ff.

såsom *BIRGERUS GREGORII*, ärkebiskop af Uppsala († 1388). Lagerborg följer Dreves' förmodan men nämner likväl såsom möjliga författare dessutom en provisor scholarum i Åbo från 1350-talet med namnet Birger samt från 1400-talet en præpositus Upsaliensis och canonicus Aboensis med samma namn. — Fjärde sångens *Thomas* fecit lämnar Dreves utan tydning. Lagerborg gissar på Frihetsvisans skald biskop *THOMAS* af Strängnäs († 1443). — Femte sångens *Olaus* tolkas af såväl Dreves som Lagerborg såsom åbobiskopen *OLAUS MAGNI* († 1460). — Sjette sångens *Raguualdus* får hos Dreves två tydningar, åbobiskoparne *RAGVALDUS I* († 1266), Erik Läspes kansler, och *RAGVALDUS II* († 1321). Lagerborg nämner båda men dessutom en västeråsdekan *RAGVALDUS*, som mot slutet af 1300-talet skref en latinsk rimkrönika. — Sjunde sångens *Nicolaus* tolkas af Lagerborg (s. 77) såsom magister *NICOLAUS MAGNI* († 1543), Mikael Agricolas beskyddare, hvilken inskrefs vid universitetet i Wittenberg 1544. Den i sjunde strofen omtalade händelsen, abbot *ARVIDS* förlisning¹⁾, skulle eljest kunna tyda på en finsk diktare. — För den sista sångens fragment af akrostikon, . . . aus, gissar Lagerborg på den berömde biskopen i Linköping *NICOLAUS HERMANNI* († 1391), birgittaofficiets författare.

Då alla dessa gissningar ej kunna gifva något verkligt slutgiltigt resultat rörande författarskapet till våra sånger, vilja vi ej öka namnen på alla förmodade svenska-latinska skalder från medeltiden. Då emellertid ingen af sångerna med akrostikon har återfunnits i utländsk källa, få vi väl instämna med Lagerborg i, att författarnamnen må sökas bland svenska män och ej utländska.

Om de yttre kännetecknen på våra sånger göra det svårt att finna de svenska dikterna, äro de iure det ej mindre. De svenska sångernas struktur är helt öfverensstämmande med de utländskas. Något typiskt nordiskt står ej att finna i dem.

Refrängens förekomst torde gifvetvis vara ett drag gemensamt med folkdikten. Endast 27 af sångerna hafva refräng. I fem af dessa består den likväl endast af ett till två ord. I *Congaudeat turba fidelium* utgöres refrängen endast af: in

¹⁾ *ARVID KURCK*, biskop i Åbo, höjde upprorsfanan mot Kristian men fick fly från Finland till Sverige. Under färden förliste fartyget utanför Öregrund d. 23 april 1522.

Bethlehem, i Puer natus in Bethlehem af ett vidhängt: Alleluja, och i de tre hvarandra närstående påsksångerna Surrexit Christus Dominus, Surrexit Christus hodie och Ascendit Christus hodie af ett två gånger upprepadt Alleluja efter hvarje versrad.

Såsom sammanhängande med sången utan melodisk afsats finnes refrängen i:

Angelus emittitur	1 ¹⁾	Johelis prophetia.....	33
Ave maris stella divinitatis cella	2	Benedicite: Tres personas.....	50
In natali Domini.....	26	Nunc floret mendacium ²⁾	63
Parvulus nobis nascitur.....	28	Scribere proposui	67

Samma melodi som andra reprisen har refrängen i sångerna:

De radice processerat.....	5	Ecce nouum gaudium	13
O scholares voce pares ³⁾	81		

Såsom särskild repris och följaktligen mera tänkt som ett själfständigt led i sången förekommer refrängen i:

Lætetur ierusalem	8	Cum sit omnis caro foenum ...	71
Resonet in laudibus	14	Disciplinæ filius	76
Ex legis observantia	32	Schola morum floriut.....	79
Triformis relucetia	52	Ramus virens	87

I Sum in aliena provincia har refrängen samma melodi som hela sången. Den motsvarar således här en hel strof.

Refrängerna i de båda förut nämnda 79 och 87 visa äfven öfvergång till själfständiga strofer, i det att de äro lika långa och byggda efter alldeles samma schema som strofen. Då emellertid melodien i refrängen är en annan, markeras tydligt nog dess karaktär af refräng och ej ny strof. Särskildt verkningsfull blir refrängen i den senare (87), i det att rytmen samtidigt växlar från två- till tretakt.

Refrängen föregår slutligen strofen i:

In hoc anni circulo	4	Tempus adest gratiæ	25
---------------------------	---	---------------------------	----

¹⁾ Numreringen är här öfverallt efter PC. 1625.

²⁾ Refräng endast efter str. II och III.

³⁾ Refräng liksom i 63 endast efter str. II och III.

Rörande versbyggnaden och sångernas metriska schema finnes ej heller något säreget i våra sånger. De medeltida, efter accenten och rimmet byggda, versformerna öfverväga helt och hållet. Jamber och trokéer äro på ett undantag när de enda förekommande versmått. I flere sånger är det tämligen svårt att helt bestämma versschemat, enär ständiga oregelbundenheter förekomma, ofta genom alla stroforna. Jamber och trokéer kastas sålunda om hvarandra alldeles godtyckligt. Dreves' restitutioner afhjälpa i många fall dessa oegentligheter, ehuru ofta äfven han får nöja sig med att påpeka bristerna. Såsom allmän regel kan gälla, att trokéiska former öfverväga jamberna. Eljest finnes intet versmått, som får särskildt företräde. Hymnens 4 versrader med 4 jamber i hvar återfinnas endast i: *O rex coelorum Domine*, ehuru här tvänne strofer melodiskt knutits tillsammans därigenom brytande hymnens melodiska form. Trokéiska motsvarigheten med 4 versrader och 3 trokéer i hvar återfinnes i: *Jesus Christus nostra salus* och *[Sum in] aliena provincia*. Den korta fyrradiga strofen återkommer eljest i 15 af våra sånger, de öfriga ha ett betydligt större antal versrader¹⁾. Mera regelbunden omvexling mellan jamb och troké finnes endast hos *Triformis relucencia*, ehuru ej heller här fullständigt genomförd. Vi anföra som exempel str. I: '

*Triformis relucencia
abundat in solio,
lucis deficientia
carens ab initio.*

*Est honor, virtus, gloria
uniformi radio,
qui supra rerum entia
lucet ab primordio.*

Refr. *Optima sunt entia,
optimam ducentia,
vitam in empyreo.*

Refrängen har uteslutande trokéer.

Endast i en sång förekommer ett antikt versmått, nämligen i *In hoc vitæ stadio*, där ett distikon avslutar hvarje strof. Denna form, som skarpt afstickér mot alla de öfriga sångernas, var emellertid medeltidens svensk-latinska skalder ej obekant, om man än aldrig ernådde någon större färdighet i behandlingssättet. Hexametern med eller utan efterföljande pentameter är den ständigt återkommande formen i de svenska griftnämnarna

¹⁾ Treradig strof finnes i tre sånger.

och de dessa närstående historiska visorna på latin. I de hos Klemming meddelade träffa vi dessa versmått i:

Epythafium regis M. Ladhalaas 1290 (Kl. IV: 97). Öfvervägande hexametrar.

*Suecia suspira, sublato principe plora,
quem mortis dira, nimis accelerans, tulit hora etc.*

Beata Catharina 1381 (Kl. IV: 103). Hufvudsakligen hexametrar med en och annan pentameter:

... Hic dum vixisti prelucida stella fuisti,
tutrix adjutrix miseris in agone laboris,
nutrix ac alitrix, multis ad culmen honoris } distikon.
dux, comes et via, lux requies pia etc.

Suecia 1490 (Kl. IV: 105). Öfvervägande hexametrar.

Ἐπιταφίον Stenonis 1503 (Kl. IV: 109). Öfvervägande hexametrar.

Epitaphium 1499, 1506 (Kl. IV: 112). Hexametrar omvexlande med pentametrar.

De morte Achonis 1510 (Kl. IV: 114). Hexametrar omvexlande med pentametrar.

De dampnis passis Scaris 1511 (Kl. IV: 116). Hexametrar öfvervägande.

De incendio in Varnhem 1513 (Kl. IV: 119) Försök till distika.

Tumulus et incendium Scaris 1520 (Kl. IV: 120). Hexametrar öfvervägande.

I alla dessa är behandligssättet af antikens versmått mycket ofullkomligt. De ständiga inrimmen vanställa äfven formen som helhet.

Våra båda historiska sånger om Nyköpings gästabad och Stockholms blodbad, hvilka eljest visa sådant släkttycke med griftkväderna, skilja sig rörande versmåtten från sina förebilder, i det att de ha trokéiskt versmått. Vår ofvannämnda sång ur PC. är emellertid ett intressant exempel på de antika versmåtten inom skolsångernas eget område.

Rimmen öfverflöda i PC.-sångerna liksom i alla öfriga latinska sånger från medeltiden. Störst är måbända rimglädjen i:

<i>Olla mortis patescit</i>	77	<i>Laus virginis</i>	18
<i>Florens iuventus virginis</i>	17	<i>Autor humani generis</i>	36

Inrim återkomma ständigt. Såsom exempel på rimhopningar må anföras:

Nr 77 str. I:

Olla mortis patescit,
quam vidit Iheremias.
Cleri status vilescit
spernendo scholæ vias.

Schola, nola virtutis,
tutis clangescit moribus.
Qui spernunt cernunt, luctum;
fructum perdunt cum floribus.

Ur nr 17 må anföras följande tämligen oregelmässiga strof:

O Maria, virgo pia,
orta Dia ex regia
progenie,

expers maris; Deum paris,
portum maris, salutatis
spem veniæ.

I melodiskt hänseende stå våra sånger närmast tyska andliga folkvisan, sådan denna uppträder på 1300- och 1400-talen. Tvåtakten är öfvervägande, endast 25 ha tretakt och 3 växlande två- och tretakt. Med afseende på tonarten kan samma dragning åt moderna taktarter som i tyska andliga folkvisan iakttagas. Fördelade på kyrkotonarterna få vi följande antal melodier på hvarje:

jonisk: ... 28	frygisk: ... 17	æolisk: ... 5	F dur: ... 1
dorisk: ... 28	lydisk: ... 2		G moll: ... 2

De tre sistnämnda tillhöra Friderici-sångerna. De doriska och frygiska gå tillbaka till kyrkotonarternas gamla regler för melodibildning. De joniska och lydiska äro i allmänhet bildade efter nyare former. Skillnaden mellan dessa båda sistnämnda tonarter är ytterligt ringa. Vår moderna durtonart kan anses stå närmast den gamla lydiska, ehuru den joniska, hvad skalan beträffar, borde vara närmaste mönstret. Orsaken till att de lydiska klinga vida modernare, torde vara deras tydliga sträfvande uppåt mot dominanten, något som i allmänhet saknas i joniska tonarten. Under reformationen blef den lydiska tonarten, såsom till F transponerad jonisk (med b i st. f. h.)¹⁾ den mest omtyckta tonarten, från hvilken dur-tonarten under 1500-talets andra halfdel utgick. Våra fem æoliska melodier i PC. erinra äfven om vår moderna moll-tonart. Att en så fint melodiskt kännande musiker som Friderici skulle föredraga moderna dur och moll bör ej förvåna. Vår tid vill så gärna sätta dur- och mollperioden inom musikhistorien till 1600-talets senare halfdel, ehuru allt talar för, att de moderna tonarterna i praktiken voro fullt erkända redan omkring år 1600.

¹⁾ I praktiken var b erkänd i lydiska tonarten under hela senare medeltiden, i det att tritonus (f--h) ej kunde undvikas på annat sätt.

Den äldre melodiska formen utan repris med en hela strofen genomgående melodi (hymnformen) är den öfvervägande i PC., i det att 46¹⁾ äro bildade på detta sätt. Den i våra kyrkokoraler vanliga formen med en repris i början finnes i 21 melodier; repris såväl i början som slutet ha 8. Genomkomponerade, med melodien jämnloppande hela sången, äro slutligen 8. Någon bestämd regel för melodifrasernas återvändande i dessa sistnämnda finnes ej. Mest regelbundet byggd, men också enformigast, är melodien i *Autor humani generis*. Om seqvensen och dess för hvarannan strof nya melodi erinrar: *Unica gratifera*.

Som allmän regel kan gälla, att melodierna, liksom de tyska andliga folkvisorna, äro syllabiska med en not till hvarje stafvelse. Afvikelser härifrån finnas endast i några få, hos hvilka den jämnt framskridande texten hejdas af långa koloraturgångar. Sådana sånger äro: *Triformis relucencia* (52), *Ieremiae prophetiae* (72), *Disciplina filius* (76). Särskildt ofta förekommer, att första stafvelsen eller första ordet erhåller en sådan koloraturutsmyckning. Ej mindre än 13 af sångerna begynna på detta sätt (PC. 1625 nr 5, 8, 21, 35, 45, 46, 50, 52, 58, 72, 77, 82, 84). I nr 38 *A dextris Dei Dominus* begynner äfven andra repriserna med liknande koloraturer.

Närmast folkvismelodien stå flere af de direkta skolsångerna, ehuru vi ej kunna påpeka fullständiga melodiska motsvarigheter. Den äldre folkvisans pentatonik är hos ingen helt förhärskande. Dock kommer sången *Insignis est figura* (60) mycket nära såväl pentatoniken som äldre folkvismelodierna, sådana de föreligga i 1500-talets tyska visböcker. Intressantast af alla är melodien till den glada dryckesvisan: *O scholares voce pares* (81), i det att tydliga motsvarigheter kunna återfinnas inom de tyska Martinssångerna och likartade visor till vinets lof. Melodien, som hvilar på ren folkvisgrund (barnvisan) har en liten parallell i sången *Vanitatum vanitas* (59). Pentatoniska grundvalen är den samma som i nyssnämnda sång: *Insignis est figura*. Vi meddela i musikbilagan (I—III) såväl denna sistnämnda sång nr 60 som de båda förut nämnda nr 59 och 81 jämte några paralleller till 81 från tyska 1500- och 1600-talskällor.

¹⁾ Nr 76 har alla fyra stroforna tryckta under första repriserna; refrängen följer sedan med särskild melodi.

De af PC.-melodierna, hvilka på traditionell väg bevarades in på 1700- och 1800-talet, fingo undergå en hel del förvandlingar i modern riktning. Endast sången Cum sit omnis caro foenum (71) höll sig tämligen oförändrad genom tiderna. Alla de öfriga aflägsnade sig allt mera från sin medeltida form. Särskildt intressant är det härvid att iakttaga, huruledes sånger, hvilka ursprungligen endast hade ringa beröringspunkter, till slut få hela repriser gemensamma. Utvecklingen följer här samma lag som konstdikter, hvilka upptagas till folkvisor: Det som ej motsvarar den gamla folkvisformen, faller bort och ersättes af något annat ur en redan känd folkvisa. Vi ha redan påpekat, huru dryckessången O scholares voce pares hade en melodibildning, som kunde återfinnas inom flere folkvisor. Det låg då nära till hands att ännu mera anpassa melodien efter kända mönster och göra den lik en folkmelodi. Vi omnämnde äfven en ringa melodisk parallell till denna visa i sången Vanitatum vanitas. Denna lilla, halft dolda, motsvarighet utvecklar sig allt mera, tills i 1800-talets uppteckningar hela första reprisen sammanfaller i båda. Vi ha i musikbilagan medtagit sångernas alla varianter för att ge exempel på arten af de förändringar melodierna ha undergått. De torde kunna visa, hur melodisk frändskap kan uppstå, där ursprungligen endast tillfällig oafsiktlig likhet i en enda liten fras förefanns.

Detta exempel på melodisk förvandling inom skolsångens område kastar ett ljus öfver melodiernas utveckling äfven inom folkvisans område. Flere af våra nu så ensartadt bildade folkvismelodier ha troligen en gång varit olika, men efterhand under ständigt bruk anpassats till hvarandra för att slutligen i det närmaste sammanfalla. En jämförelse mellan 1500-talets och 1800-talets tyska barnmelodier skulle kunna belysa detta förhållande inom folkvisans eget område. Se vi på reformations-tidens barnvisor, hvarom Böhmes Altdisches Liederbuch lämnar ett tjugotal exempel (nr 490—510), finna vi en mängd hvarandra tämligen olika grundformer bland dessa. Taga vi samma författares Deutsches Kinderlied und Kinderspiel med flere hundratal melodier, hvilka alla upptecknats under 1800-talet, träffa vi här endast ett ringa fåtal grundformer¹⁾. Alla dessa typer förefunnos redan inom 1500-talets barnvisa, men där voro de endast melodiska motiv bland de många andra utan någon förhärskande ställning. *Under tidernas lopp har således ett urval skett, ett fåtal lifskraftigare och starkare ha slagit under sig de svagare och satt sin egen prägel på dem.*

¹⁾ Öfver dessa grundformer se inledningen till samma arbete s. I, IV.

De enstämmiga melodierna, hvilka trycktes 1582 hade upptagits i sin gamla form utan att bliva förändrade. De flerstämmiga hade däremot redan i första upplagan af 1582, enligt förordet, blifvit rättade efter en modernare tids fordringar¹⁾. I tredje upplagan af 1625 har detta samma revisionsarbete verkställts af en framstående musiker. Det torde härigenom vara svårt att få någon verklig föreställning om våra flerstämmiga sångers ursprungliga gestalt. Emellertid kan den melodiska revisionen i första upplagan ej ha varit så stor, då tydliga medeltidsformer förekomma. De flerstämmiga sångerna äro, såsom förut (s. 48) meddelats, 2—4-stämmiga. Af dessa falla 7 inom den tvåstämmiga, 3 inom trestämmiga och 2 inom fyrstämmiga gruppen.

De tvåstämmiga äro de intressantaste och lämna de bästa profven på medeltida former. Två, *Puer natus in Bethlehem* och *Paranympus adiens*, ha återfunnits i tyska källor från 1600-talet. Af dessa torde den sistnämnda gå tillbaka till en äldre form, då den ständiga motrörelsen mellan stämmorna ej tillhör reformationstidens konstnärligt utvecklade tonkonst. Från medeltidens sista år är måhända den tvåstämmiga sättningen till *Ieremiæ prophetiæ*. Återstående fyra torde gå tillbaka till svenskarnes studier vid Paris' högskola, då sättningarne äro afgjordt i den äldre stilen, sådan den under 1200-talet lärdes af musikteoretici sådana som *JOHAN DE GARLANDIA*, *FRANCO PARISIENSIS* m. fl.

Att Sverige lärt känna dessa musikförfattares skrifter intygas genom tvänne handskrifter i Uppsala bibliotek. Den ena, från tiden omkring 1330²⁾, är en afskrift af en afhandling, *Musica mensurabilis*, af *Franco Parisiensis*, lärjunge *Petrus Picardus*³⁾. Denna skrift behandlar endast notvalörerna, ej den flerstämmiga musiken. Den andra handskriften, från 1400-talets förra del, är funnen bland Västeråskaniken *ULF HOLMGERSSENS* böcker,

¹⁾ S. 7: *Quod autem attinet ad cantiones duarum, trium et quatuor vocum, quoniam a regulis musicorum haud parum discrepavere: eas opera et industria viri cuiusdam artis musicæ cum theoricæ tum practicæ cognitione et usu commendatissimi, ad analogias et amusses recentium musicorum revocari et examinari curavi, ut iam etiam musicæ artis peritis haud sine laude exhiberi queant.*

²⁾ Intagen i C. 453 från Vadstena klosterbibliotek.

³⁾ Jfr *COUSSEMAKER*, *Scriptores de musica medii ævi* I: 136 ff.

hvilka nu befinna sig i Uppsala. Den musikteoretiska afhandlingen¹⁾ är närmast byggd på Franco Parisiensis' *Ars cantus mensurabilis*, hvilken skrefs under 1200-talets senare del²⁾.

De tvåstämmiga sångerna i PC. ge oss än mera bevis för, att Sverige ej stått främmande för den tonkonst, som idkades i 1200-talets Paris. Den tvåstämmiga sättningen i *Parce Christe* torde vara felaktigt meddelad, enär intervallerna bli tämligen egendomliga med unisona ställen omväxlande med sekunder. En ändring af andra stämmans tenorklav till basklav skulle förändra intervallerna till kvintparalleller. Vi skulle då få en form af *organon* sådan man ännu under 1400-talet plägade använda den³⁾. Huruvida vi ha rättighet att rörande vår sång företaga en sådan rekonstruktion kan först besvaras, då melodien till Dreves' motsvarande sång, 20: 218, blifvit offentliggjord⁴⁾.

Sången *Regimen scholarium* visar däremot tydliga spår af 1200-talets tvåstämmiga sats med dess ständiga rörelse i oktaver, kvinter, terser (decimer) utan någon som helst förmedling af andra intervaller. Vi meddela i musikbilagan IV början af sången med vidfogande i siffror af intervallafstånden.

De tvänne återstående tvåstämmiga sångerna, *Ad cantus lætitiae* och *Zachæus arboris* visa oss en konstform, hvilken särskildt under 1200-talet var mycket omtyckt i Frankrike. Formen utgör ett första försök till kanonisk sats. Den förste, som vetenskapligt behandlade formen, var Johannes de Garlandia i afhandlingen *De musica mensurabili positio*⁵⁾. Stämmornas växling förklaras här på följande sätt: *Repetitio diversæ vocis est idem sonus repetitus in tempore diverso a diversis vocibus*⁶⁾. Såsom exempel följer sedan en tvåstämmig sats, som har en viss förväntskap med Zachæussången. Äfven andra musikteoretiker från 1200-talet omnämna formen. *WALTER ODINGTON* ger den i sin afhandling, *De speculatione musicæ*, namnet: *Ron-*

¹⁾ C. 55 fol. 20—43.

²⁾ COUSSEMAKER, a. a. I: 118. •

³⁾ Såsom Dreves i *Analecta hymnica* 1: 40 f. visat, kunde långa följder af kvintparalleller förekomma ännu under medeltidens sista år.

⁴⁾ Dr:s källa från 1200-talet har trestämmig melodi.

⁵⁾ COUSSEMAKER, a. a. I: 97.

⁶⁾ COUSSEMAKER, a. a. I: 116.

dellus¹⁾. Vi anför i musikbilagan V Zachæussången såsom exempel på formen²⁾.

Rondellusformen nådde äfven Island, där bevarade notexempel visa, att den, liksom i Sverige, left kvar ända in på 1600-talet³⁾.

De tre- och fyrstämmiga sättningarne torde alla förskrifva sig från reformationstiden. Melodien förlades då än i discanten än i tenoren. I PC. förekomma båda formerna. I tenoren se vi den i: Gaudete (refr. till 25), Cedit hyems eminus (44) och Jesu dulcis memoria (47), i discanten i Ætas carmen melodiæ (45) och Iucundare jugiter (46). Då PC. 1625 lämnar nr 25 och 47 i det närmaste oförändrade, komma i följd häraf tvänne sånger ännu att stå kvar med melodien i tenoren, ehuru väl i allmänhet vid den tiden discanten öfverallt fått melodistämman om hand.

De flerstämmiga kompositioner, hvilka af Friderici i PC. 1625 endast lindrigt korrigerats, förefalla ännu gammalmodiga och mindre lämpade för en skolmusiköfning, som redan kände samtidens störste kompositörer. Friderici har blott gjort ändringar i en del intervaller och insatt små förbindande tongångar i mindre notvärden. De nykomponerade styckena stå däremot på höjden af sin tids musiköfning och utgöra vackra exempel på en tonkonst, som med högsta möjliga enkelhet kan ge en tonsats med klingande välljud i såväl melodiskt som harmoniskt hänseende.

¹⁾ COUSSEMAKER, a. a. I: 182.

²⁾ En ingående studie ägnas Rondellusformen hos GUIDO ADLER, Die Wiederholung und Nachahmung in der Mehrstimmigkeit, Vierteljahrsschrift f. Musikwissenschaft II: 273 ff.

³⁾ HAMMERICH, Studien über isländische Musik, Sammelbände d. IMG. I: 363.

Piæ Cantiones och skolfesterna.

Det torde vara svårt att förklara den stora popularitet våra skolsånger erhållit genom att blott ause dem som sjungna vid musiköfningarne inom skolan. Att generation efter generation från medeltiden ända in på 1800-talet bibehållit dem i bruk, måste tyda på, att sångerna haft en särställning inom skolsången. De kyrkliga fester, vid hvilka sångerna sjungits, måste ha varit förbundna med vissa bestämda plägseder, hvilka mer än andra haft traditionens helgd öfver sig.

Vi ha redan förut talat om sockengången och dess förmåga att, trots alla förbud, hålla sig kvar ända in i sena tider. Om Piæ Cantiones varit förknippade med sockengång, kunde ju visserligen häraf slutas, att sångerna borde kunna hålla sig kvar, så länge denna existerade, men det återstode då att förklara, hvarför sockengången left så länge. Att direkt penningbehof varit enda orsaken, är mindre troligt, likaså att penningbegäret varit nog att skapa alla dessa traditionella former, hvilka alltid åtföljde sockengången.

Att Piæ Cantiones varit förbundna med sockengången framgår visserligen ej af våra tryckta eller handskrifna källor. Dock ha vi i andra hand bevis härför. Ödman omtalar bland sånger, som brukades under sockengången i Växiö, en latinsk »cantilena», i hvilken vi kunnat igenkänna sången Ave maris stella divinitatis cella. En del af våra sånger nämnas i dansk källa från 1500-talet såsom sjungna vid ostiatimgång. I Thomissøns Psalmebog (1569) finnes i slutet under särskild afdelning en del sånger, om hvilka det heter: »Oc endog saadanne

Danske Sang brugtis icke megit i Kirckerne . . . dog bleffue de siungit for Dørre oc udi Huse». Af de tio sånger, som meddelas, återfinnas fem i PC: Dies est lætitiæ jämte dansk text Den signade Dag er oss beteed, Puer natus in Bethlehem, Resonet in laudibus, Grates nunc omnes.

Äfven i PC.-sångerna själfva finnas flere anspelningar på allmosetiggandet. Man vill gärna framställa sig som fattig och hjälpbehöfvande, man citerar ofta bibelspråk, där gifmildhet prisas, man suckar öfver girigheten hos de rike, som glömt de nödställde. I Vanitatum vanitas erinras om, att rikedomens icke är mycket värd att hålla på:

Dic miser homuncule quidnam cogitasti?
Cuius erunt omnia hæc, quæ congregasti? . . .
Animam diaboli rapiunt ad poenas.
Amici pecunias diuidunt amoenas.

I Florens iuventus virginis ställer sig sångaren bedjande till Gud om en himmelsk gåfva:

Dat pauper amicus carmen tibi mellicum,
postulat mendicus a te donum coelicum.

I Honestatis decus suckas öfver de rike, som icke vilja ge allmosor men väl ge gåfvor åt de mäktige:

Et egenos priuant bonis nec dant eleemosynas:
Sed potentes ditant donis propter amicitias.

Då Zachæus säger:

Dimidium bonorum do pauperibus,
placatur Deus talibus muneribus,

så torde vinken ha varit tydlig nog.

Sättet att ordna sångerna efter de stora religiösa högtiderna, jul, påsk, pingst, torde äfven ha framsprungit ur direkt praktiskt behof. Redan långt innan första upplagan såg dagen, voro sångerna bundna vid vissa bestämda kyrkliga fester och kunde därför ej på andra tider af året upptagas till öfning. Ursprungligen hade man väl tänkt genomgå hela året. Med advent och jul begynte kyrkoårets fester, med trefaldighetssöndagen slutade de. Återstående tiden till nästa advent hade under protestantiska tiden intet af större kyrkliga fester att bjuda på, och de

gamla katolska vågade man ej nämna af rädsla för att bli beskyldd för påfviskhet. Därför begynner man efter trefaldighets-söndagen med en annan indelningsgrund. Helt kunde man emellertid ej dölja de gamla festerna, då flere sånger genom sitt innehåll tydligt gåfvo vid handen, för hvilket tillfälle de ursprungligen diktats. Så visa t. ex. vårsångerna hän på majfesten, en högtid, som visserligen ej erkänts af kyrkan, men som genom folktraditionen bevarats sedan hednatiden. I skolsångerna framskymta äfven andra fester, hvilka firats under hösten.

Senare afdelningen med skol- och vårsångerna förer oss på detta sätt närmare den rent folkliga sidan af våra sånger. Att ett sådant äkta folkdrag varit förknippadt med våra sånger, trots deras genomgående användande af latinska språket, bevisas allra tydligast genom den af Inberg (uppl. 1900) beskrifna dansen, till hvilken sångerna uppförts. I Björneborgs skola på 1860-talet gick denna till på följande sätt:

»Gossarne uppställdes i tvänne led, efter hvarandra, hvar med en rotting eller videokvist, omkring $2\frac{1}{2}$ meter lång; af rottingarna bildades ett hvalf tvärs emellan lederna, sålunda att hvarje gosse hade tvänne rottingar i hand, sin egen och sin sidogrannes; alla rottingarna bildade sålunda en zigzagkedja och tillika ett dubbelt hvalf. Den främste gossen i ena ledet har nu sin rotting ledig, med den kryper han under hvalfvet i motsatt riktning och drager de följande gossarne i tur med sig, uppställer sig efterst i samma led, och hans nya sidokamrat fattar hans rotting i den lediga ändan, och slutar sålunda rottingkedjan. De båda leden tåga fortsättningsvis steg för steg framåt, och det nybildade midtersta ledet, under rottingshvalfvet, åter i motsatt riktning; detta, man kan säga ändlösa, tåg ter sig, så enkelt det kan förefalla, rätt egendomligt. Under tiden utför kören, äldre, sångbegåfvade gossar, i katedern sångerna.

Uppställningen kan äfven ske något prydligare sålunda, att samtliga gossar ställa sig i ring kring salen, med rottingkedjan slutet; genom en konstmässig marsch, svårare att beskrifva än utföra, bildas sedan det ofvanbeskrifna tåget; vid sångens slut sker upplösning på samma sätt, så att ringen kring salen åter bildas».

Innan vi gå vidare in på de möjliga likheter denna dans kan hafva med andra, må vi kasta en blick på sockengången och dess beröringspunkter med folkfesternas firande. Kringvandringen, hvilken under 1600-talet så småningom minskades till två gånger om året, hade ursprungligen förekommit vid hvarje större högtid. De skolof, som under äldre tider gåfvos, hade alla en eller annan förbindelse med sockengång och festfirande. Skol-

lofven blefvo därigenom betydligt oftare påkommande och vida längre än i våra dagar. Vi ha från Landskrona en liten förteckning på feriedagar, sådana dessa 1713 ännu brukades vid skolan därstädes:

	veckor:		veckor:
Ifrån jul till kyndelsmässan...	6	A dominic. Trinitatis ad XII	
Dymbelveckan	1	dom. post Trinit.	6
Påskveckan	1	Före Martini dag att sjunga	
Gångveckan.....	1	öfver	2
Veckorna närmast före och efter		Därefter en vecka att samla	
pingst	2	kornet	1
Marknadsveckan.....	1	Före julen att sjunga öfver ...	3 ¹⁾

Ferierna vid jul, påsk, pingst och midsommar motsvara ungefär våra nuvarande lof, men till dessa komma andra, hvilka ej finnas nu. Så t. ex. anslås 2 veckor före Martini och 3 veckor före jul till att »sjunga öfver»²⁾, således i direkt samband med den sedan följande sockengången. »Gångveckan» efter påsk och »marknadsveckan» efter pingst torde också båda varit afsedda för sång och gåfvors insamlande³⁾.

Att döma af de allmänna bruk våra skolstadgar omtala, förekom sockengång under 1500- och 1600-talen vanligen fyra gånger om året, ungefär sammanfallande med påsk, pingst, mårtenstid och jul⁴⁾. Pingst- och julgången plägade närmare bestämmas till slutet af skolterminerna, eller början af juni och midten af december. Dessa båda torde ha varit de viktigaste i flere trakter, och i Finland sökte man redan tidigt (på 1500-talet) inskränka allt allmoseupptagande till dessa två tider. Man indelade socknarne i sommar- och vintersocknar. Att vandra om sommaren kallades att »colligera eleomosynam scholasticam in primis»; att vandra juletid hette att »terminera in secundis»⁵⁾. I Sverige kvarstodo fyra sockengångar litet längre fram. 1649 års skolordning söker begränsa antalet till två⁶⁾ men utan nämnvärdt resultat. Åtminstone återupptages förbudet 1695 i en

¹⁾ RIETZ, Skånska skolväsendets historia s. 151.

²⁾ Jfr »sångveckan» före jul vid Växiö skola på 1600-talet. ARCADIUS, a. a. s. 43.

³⁾ Med gångveckan afsågs närmast vissa bönedagar (se s. 172).

⁴⁾ BONSDORFF, a. a. s. 20, 32.

⁵⁾ BONSDORFF, a. a. s. 33.

⁶⁾ THYSELIUS, a. a. II: 172.

form, som tyder på, att det ända dittills varit allmänt med fyra ¹⁾. I Landskrona synas af vår nyss anförda ferieförteckning ännu 1713 fyra sockengångar varit praxis. I allmänhet torde påsk-sången först ha bortfallit, sedan pingstsången. Martins- och jul-sången lefde kvar allra längst. Också synas de ha varit af myndigheterna mest tillåtna.

I Danmark erkändes vid midten af 1600-talet officiellt endast dessa båda sistnämnda, ehuru väl äfven här allmänna seden gått sina egna vägar. I de hos Ravn ²⁾ citerade »Leges pro cantoribus ostiatim canentibus . . .» heter det: Quod reliquum sit, nemini concedatur musicam privatim et domatim exercere ante festum Martini, aut Nativitatis Christi. Qui interea temporis hoc præceptum violaverit poenæ contumaciæ subjectus sit.

Finland tyckes för höstgången ej haft någon bestämd tid. I Åbo få djäknarne 1645 befallning af magistraten att ej uppträda för portarne mera än en gång om året, antingen allhelgonatid eller Andreasdagen (30 nov.), och 1687 förbjudas de att sjunga sistnämnda dag. 1596 uppgifves, att djäknarne i Björneborg plägade sjunga för portarne allhelgonadagen ³⁾.

Att sockengången i allmänhet kom att stå i så nära beröring med de stora festerna berodde därpå, att den från början intet annat varit än ett led i festfirandet själf. Alla de delar, som ingingo i sockengången, förefunnos redan i de folkliga högtiderna.

Folkfesterna kunna föras tillbaka till de hedniska blotoffren. Vid en sådan högtid tågade alla tillsammans i högtidlig procession upp till en bestämd plats, offerhöjden, för att under heliga sånger offra till guden. Till festen skulle man medhafva gåfvor, offer (»förning»), hvilka antingen upphängdes i ett träd, eller nedsänktes i en helig källa eller bragtes på annat sätt åt guden. Sedan följde offerdanser, hvarefter en högtidlig måltid afslutade. Hvad som härvid åts, var heligt och hade förmåga att ge hälsa och krafter ⁴⁾. Därför skulle alltid hvarje festdel-

¹⁾ LEINBERG, Handl. rör. skolväsendet I: 19.

²⁾ a. a. s. 204.

³⁾ BONSDORFF, a. a. s. 9 f.

⁴⁾ Ursprungligen skulle guden själf dödas och förtäras, sedan ett åt guden helgadt djur (svin, häst). Se bl. a. SCHÜCK, Studier i litt.- och religionshist. II: 121 m. fl. ställen. HYLÉN-CAVALLIUS, Varend och virdarne I: 157.

tagare såsom gåfva åt hemmavarande minderåriga medtaga något af offermåltiden ¹⁾).

Kyrkan tog upp dessa fester och omdanade dem så godt sig göra lät till kyrkliga åminnelsehögtider. De gamla bruken kunde man dock ej borttaga, och i följd häraf kommo många af de hedniska sedvänjorna att i stället bli knutna till kyrka och kyrkogård såsom de heliga platser, där man numera borde söka hjälp. Offren till gudarne blefvo kyrkooffer. Då man förut kastat sina gåfvor i en källa eller hängt upp dem i ett träd, lade man dem nu i fattigbössan. I stället för hedniska sånger, sjöng man nu kyrkliga, och dansen, som beledsagat sången, fick ej sällan följa med.

Vi ha ännu rester af dessa öfvergångsformer mellan hedniskt och kyrkligt åskådningssätt. *HYLTÉN-CAVALLIUS* omtalar, huruledes i södra Småland ännu på 1700-talet fanns en sed »att både före och efter gudstjänsten hålla lag eller sup-samkväm vid kyrkan» ²⁾. Vid offerkällorna i Varend lefde ännu för en mansålder sedan kvar seden att på de omgifvande träden upphänga kläder, bindlar, blöjor, klutar, hår o. s. v. Vid en offerkälla nära Öhrs kyrka i Varend plägade man om midsommaraftonen att dels offra en skärf i den nära intill uppställda fattigbössan, dels lägga offer i källan ³⁾. *LINNÉ* berättar i sin *Skånska resa* (s. 234) om offer, som midsommardagen gjordes i Falsterbo kyrka: »Fram emot altaret stod bäckenet, på hvilket offrades. Kyrkodörren öppnades bittida om morgonen och stod öppen intill aftonen. Folket kom dit ifrån fjärran orter, och tillförene hade mycket folk kommit ifrån Danmark. De lade sina penningar uppå bäckenet, och somlige hade flere doses af penningar, som varit med dem skickade af frånvarande, hvilka på god tro kastades på bäckenet, hvarmed continuerades för, under och efter gudstjänsten, utan all procession och utan någon vidskepelse med bilderna.»

¹⁾ LIPPERT, *Deutsche Festbräuche* s. 11.

²⁾ A. a. s. I: 444. Man jämföre härmed följande bruk hos de orientalske kristne och hos sydslaviska folk, beskrifvet hos LIPPERT a. a. s. 13: »Das ganze Dorf versammelt sich jeden Sonntags Nachmittag auf dem Kirchhofe, und unter den Bäumen desselben kochen und trinken die Leute in lauter, fröhlicher Unterhaltung ihren Kaffee».

³⁾ *HYLTÉN-CAVALLIUS*, a. a. I: 173.

RUDBECK omtalar från Hvembolund i Varend, att folket från kringliggande byar af ålder där församlade sig om sommaren »och offrade många utfästa offer samt där spelade, lekte och dansade nätterna igenom kring eldar» ¹⁾. Vid bröllop i Varend brukades som offersång sjungas: Så schön lyser den morgonstjern, under det gåfvor nedlades på altaret ²⁾. I Finveden fanns under 1700-talet en julsed att under afsjungandet af julpsalmer dansa en dans, som hade namnet Ängladansen» ³⁾.

De gåfvor, hvilka sedan hednatiden förekommo, voro af två slag, dels offer åt gudarne, dels rester af festmåltiden åt de hemmavarande barnen. Af offren uppstod under kristen tid penninggåfvorna till kyrkorna och de fattige, af måltidsresterna de vid hvarje fest obligatoriska barngåfvorna bestående i frukt och sötsaker ⁴⁾. I Tyskland pläga barnen ännu vid högtiderna sjungande utbedja sig dessa gåfvor under kringvandring i byn.

Den gamla folkfesten blef under medeltiden hos handtverksskråna i städerna särskildt troget bevarad. Stränga skråordningar kunde här skydda den från de många nya element folkfesten på landet ständigt upptog. I Tyskland, där skråna voro särskildt starka och lifskraftiga, ha dessa fester lefvat kvar ända in i våra dagar. Vi kunna därför här bättre än i något annat land följa utvecklingen. Det sätt, på hvilket handtverkarne århundrade efter århundrade firat sina högtider, beskrifves af Böhme på följande sätt:

»Die Innungen, Meister, Gesellen und Lehrjungen eines besondern Handwerks, ziehen festlich geschmückt, mit ihren Innungsabzeichen, Fahnen und Kränzen, auch Trinkgeschirre tragend, mit Musik von Pfeifen und Trommeln, durch die Stadt nach einem bestimmten Hause, wo sie fröhlich zechen und tanzen» ⁵⁾.

Tiden för dessa handtverkarfester var vanligen fastlag, pingst, midsommar och ibland hösten i september. Vid dessa

¹⁾ HYLTÉN-CAVALLIUS, a. a. I: 157.

²⁾ HYLTÉN-CAVALLIUS, a. a. II: 451, 455.

³⁾ HYLTÉN-CAVALLIUS, a. a. II: 460.

⁴⁾ Seden att efter hvarje »gille» medhafva »gilleskakor» åt barnen torde vara en direkt rest af gamla bruket. Jfr LIPPERT, a. a. s. 20.

⁵⁾ BÖHME, Geschichte des Tanzes in Deutschland I: 63.

fester egde ursprungligen samma bruk rum, men efter hand blef särskildt fastlag den egentliga högtiden, då de gamla bruken togos upp. Ett äkta medeltida upptåg, som utfördes af handtverkarne fastlagstiden var det s. k. »Schembart-laufen». Detta tillgick på följande sätt: 24—32 personer i särskildt utsmyckade dräkter tågade rundt staden bärande små korgar med äggskal fyllda med rosenvatten, med hvilka de bestänkte de ungmör de mötte. Sedan de uppnått en viss plats, utfördes danser. Under omgången hade emellertid penningar insamlats, och dessa delades mellan deltagarne. Matvarorna, som erhållits, förtärdes till sist¹⁾. I denna sed, som var särskildt omtyckt på 1300- och 1400-talen, ha vi således följande grundelement: kringvandring med gåfvoinsamlande, dans och slutligen festmåltid.

Dansen kunde emellertid äfven försiggå på själfva gatan under omgången. P. v. STETTEN skildrar i sin bok om Augsburg (tryckt 1765) handtverksfesterna under medeltiden på följande sätt: »Selbst das gemeinste Volk belustigte sich mit Zechen und Tänzen auf offnen Strassen in fröhlichen Gesällentänzen»²⁾. De öfverallt förekommande danserna vid dessa handtverksfester voro: »Schwertertanz» och »Reiftanz». Den förra var i början ett uteslutande privilegium för smederna, den senare för tunnbindarne, men snart hade alla skråna lika rättighet till dem. Då danserna redan från början voro hvarandra tämligen närstående, kom man ofta att sammanblanda dem. Gamla stadsannaler i Tyskland omtala ständigt dessa danser. Som regel torde ha gällt, att de hvart sjunde år skulle utföras. I Nürnberg nämnas de regelbundet under tiden 1490—1615. Ännu 1850 lefde de kvar i denna stad. Frankfurt a. M., Prag, Augsburg och Sachsens städer ha svärdsdanser under 1500-talet. Såväl Schwertertanz som Reiftanz omtalas 1518 i Zwickau. I den förra dansen deltog 24 personer, i den senare 26. Äfven omtalas, att innevånarne i en liten stad tågade till en närbelägen större för att där utföra dans under kringvandring på gatorna. Så plögade innevånarne i staden Braunau hvarje år bege sig till München, och där »hielten [sie] vor den ansehnlichsten Häusern auf der Strasse einen einfachen Tanz mit entblössten Schwertern, welchen sie Schwert-

¹⁾ BÖHME, a. a. I: 68.

²⁾ BÖHME, a. a. I: 63.

tanz nannten». Något gåfvoinsamlade omtalas visserligen ej, men torde sådant ha varit själfskrifvet. Här ha vi således en tydlig *omgång med dans utanför de förmögnares hus*. I Breslau omtalas 1620 ett högtidligt tåg, däri 36 handtverkare deltog. Mästare och gesäller tågade två och två, och bakom hvarje sådant dubbelpar följde tvänne gossar, som i händerna buro ringar (Reifen) med blå- och hvitmålade ränder och med rosor af trä därpå: »Da hielten sie ihren Schwertertanz, schlossen einen Zirkel und fochten mit Schwert und Tussaken. Ein alter Fechter schlug im Paratschlagen dreien Knaben, so niedergekniet, einem jeden einen Dreier vom Kopfe herab, ohne alle Versehrung. Ein anderer schlug das Parat auf einer gemachten Rose von Schwertern; andere fochten auf kleinern gemachten Rosen aus Tussaken». Från München omtalas, att tunnbindarne utfört en »Reiftanz», där ringarne voro smyckade med boxbom och band. I Salzburg utföra tunnbindarne ännu hvart sjunde år sin »Reiftanz». »Bügel- oder Reiftänze» med brinnande lyktor på delta-garnes hufvuden omtalas 1646 i Danzig ¹⁾.

Namnet på denna svärdsdansen närstående form är antingen Reiftanz, Bügeltanz eller Bogentanz. Någon närmare beskrifning af den finnes ej i tyska källor. Emellertid ha vi en beskrifning, hur den utfördes i Sverige på 1500-talets första del. Här är det emellertid ej handtverkare utan ungdomar i allmänhet, som utföra den. I OLAUS MAGNI 1555 tryckta Historia de gentibus septentrionalibus finnes ett kapitel med öfverskrift: De arcuali Chorea, hvilket i tyska öfversättningar af samma verk bär namnet »von Reyfftantz». Vi återge här första delen af detta kapitel (s. 518):

Alia etiam iuuenum exercitatio est, vt certa lege arcualem choream ducant, atque reducant, aliis quidem instrumentis, sed eadem vt gladiatorum saltantium disciplina reducta. Arcubus enim, seu circulis iuclusis, primum modesto cantu, heroum gesta referente, vel tibiis, aut tympanis excitati, gyrando incedunt, seque dirigentis (qui Rex dicitur) sola voce reducant: tandem solutis arcubus aliquantulum celerius properantes, mutua inclinatione conficiunt (veluti alias per gladios) rosam, vt formam sex-

¹⁾ BÖHME, a. a. I: 65 ff.

angularem efficere videantur. Vtque id festivius, sonorosiusque fiat, tintinabula, seu æreas campanulas genutenus ligant.

I denna beskrifning göras på två ställen tydliga hänvisningar till svärdsdansen såsom den form, hvilken stått bågdaansen närmast. Kapitlet dessförinnan har skildrat svärdsdansen såsom den där af ynglingarne utfördes vid fastlag, sedan de hela åtta dagar förut öfvat sig (octo diebus continua saltatione sese adoloscenscentes numerose exercent). Dansen begynte med, att de tågade tre gånger omkring under höjda svärd, sedan förändrades ställningen, så att svärden kommo att bilda en sexhörnig figur, som kallades ros (sese mutato ordine in modum figure hexagoni fingendi subiiciunt, quam rosam dicunt). Sedan drogo de svärden till sig och bröto figuren. Nästa tur bestod i bildandet af en fyrkantig ros med svärden öfver hvars och ens hufvud. Dansen, som under tiden blifvit allt hastigare, slutade med, att vapnen häftigt slogos mot hvarandra under öronbedöfvande larm. — Olaus Magni, som icke nog kan loforda denna dans, omtalar i slutet, att äfven prästerna fingo deltaga i den: Eoque ludo clericis sese exercere et immiscere licet, quia tonus deducitur honestissima ratione.

Att vår svenska svärdsdans ej varit olika de tyska formerna torde framgå af en jämförelse med nyss beskrifna Breslauerdans af år 1620. Under det att i Tyskland, åtminstone under medeltiden och reformationstiden, svärdsdansen hufvudsakligen uppfördes af handtverkarne, torde den emellertid i Sverige tillhört skolungdomen. Att prästerna fingo vara med bevisar, att kyrkan särskildt ville taga denna dans under sitt beskydd. Ungdomen öfvade sig, säger Olaus Magni, en hel vecka, innan dansen under fastlag uppfördes. Orsaken härtill torde väl vara att söka däri, att utförandet kunde inbringa penningar, om det skedde väl. Då Braunauborna i München kunde gå från hus till hus och utföra svärdsdans, må väl antagas att äfven våra svenska skolgossar gjort detsamma. De åtta öfningsdagarne föra oss osökt till sockengångens »sångvecka», som uteslutande skulle användas att »sjunga öfver». Sådan vecka fanns före Martini och jul under 1700-talet. Nu höra vi genom Olaus Magni, att den äfven fanns före fastlag.

Svärdsdans och dess närstående form bågdaus funnos således under 1500-talet vid Sveriges skolor. Att de äfven funnos

under de tre följande århundradena återstår att visa. Att båg-dansbeskrifningen hos Olaus Magni finner sin motsvarighet i Inbergs beskrifning öfver dansen i Björneborgs skola på 1860-talet torde vara tydligt nog och bekräftas dessutom genom tvänne teckningar. Titelbladet till Inbergs bok är hämtadt från 1776 års upplaga. Vi se där några skolbarn inbegripna i lek med bågformigt böjda käppar. Hos Olaus Magni finnes till svärds-dansen ett träsnitt, där i förgrunden synas några skolgossar med svärd, i bakgrunden några andra med bågar och ringar. Här i denna sistnämnda teckning betonas ännu ytterligare svärdsdan-sens och bågdansens nära samhörighet. För att visa bågdan-sens utseende under 1500- och 1700-talen återges här bägge illustrationerna.

Om bågdanzen genom *Piæ Cantiones* så väl bevarats till våra dagar, vore föga troligt, att den närstående svärdsdan-sen under hela denna tid varit bortglömd. Lyckligtvis ha vi en svensk svärdsdans i tre uppteckningar från 1600-talet, af hvilka de två stå i omedelbar förbindelse med *Piæ Cantiones* och den tredje tillsammans med skolsånger af mera kyrklig art. Dessa tre hand-skriftsuppteckningar ha märkvärdigt nog inom vetenskapliga kretsar ej uppmärksammats, endast den äldsta från kungl. bibl. har i utdrag meddelats af STRINDBERG i Svenska folket i helg och söken (I: 262 f.). Denna handskrift i kungl. bibl. är in-skrifven i början af 1600-talet på några tillagda blad i ett ex-emplar af *Piæ Cantiones* 1582. Bladen ha sedan tagits ut och inbundits för sig samt katalogiserats under titeln »Svärds-dans från Johan III:s tid». Andra uppteckningen från 1640-talet finnes i slutet af vår här så ofta citerade Kalmarhandskrift. 1a. En senare, mot musikhandskrifter alltid pietetslös tid har tyvärr rifvit sönder bladen uppifrån och ned, så att af ena sidan endast början af hvar rad, på andra endast slutet kvarstår. Det bevarade är likväl tillräckligt att konstatera likheten med Stock-holmshandskriften. Tredje uppteckningen från 1671 finnes strax ef-ter *Piæ Cantiones*anteckningarne i Isæushandskriften från Narva. Här är melodien transponerad till annan tonart, noggranna anvisnin-gar om utförandet finnas angifna och en lång skämtsam dom-stolsscen inflickas nära slutet. Titeln (fol. 86) »Annotatio Canti-lenarum in lusu robusti certaminis usitatarum 1671: 17 septem-bris», hvilken står framför *Piæ Cantionessångerna*, torde väl

lämpligen tillhöra svärdsdansen. Emellertid visar denna öfverskrift tydligt, att man ej tänkte sig dansen till skolsångerna såsom väsentligt skild från svärdsdansen. De anteckningar, som vidfogas skolsångerna, ad primum saltum, ad semisaltum, ad summum saltum ¹⁾, visa, att de utförts under dans.

Att här närmare gå in på vår svärdsdans skulle föra oss för vidt, då den mer än nog förtjänar en uppsats för sig. Vi nöja oss med att omtala dess nära öfverensstämmelse med den af Olaus Magni beskrifna. Figuren med sexhörniga rosen markeras genom följande text: »Viola, viola rosa, si fari credenza». Öfver utförandet står i marginalen härvid: »Taga hvarandra i armarna dansandes omkring». Att dansen efter hand blir häftigare och bullersammare framgår af rubriker sådana som: »Hota hvarandra medh swerden, stöta udderna i golfvet, tiuta i henderne mot hvarandre».

Vår svärdsdans kan knappast få anses som svenskt original. Texten är en ständig blandning af latin, tyska och svenska. Början och slutet är på latin, domstolsscenen (utan musik) på tyska, svenska språket förekommer endast vid enskilda smärre partier. De handlande personerna i den dramatiska scenen äro stortalande landsknektar, som berömma sig af sina bedrifter: »Oves et boves rapiunt, uxores quæritant, vinum suppeditant». En »konung» (rex) anklagar en för att ha druckit sig full:

Er hatt sich vber voll gesoffen
und in der Stadt umbher geloffen.

Han dömes att till straff härför »durch den spritz laufen», och de öfriga ropa: »slag dodt allzumal». Här finnes således tydligt svärdsdansens allra äldsta grundelement nämligen en fingerad döds-scen ²⁾. Ursprungligen är det konungen själf, som dödas genom svärden, sedan ersättes han af en trädocka, som då i stället »dödas». I en annan form dödas konungen genom att dränkas, eller föres han fram till floden, och en uppstoppad trästock kastas i stället, eller också doppas han i vattnet och upptages igen. I vår svenska svärdsdans sättes i stället en vattenspruta på en af de deltagande, och »konungen» sitter i domaresätet.

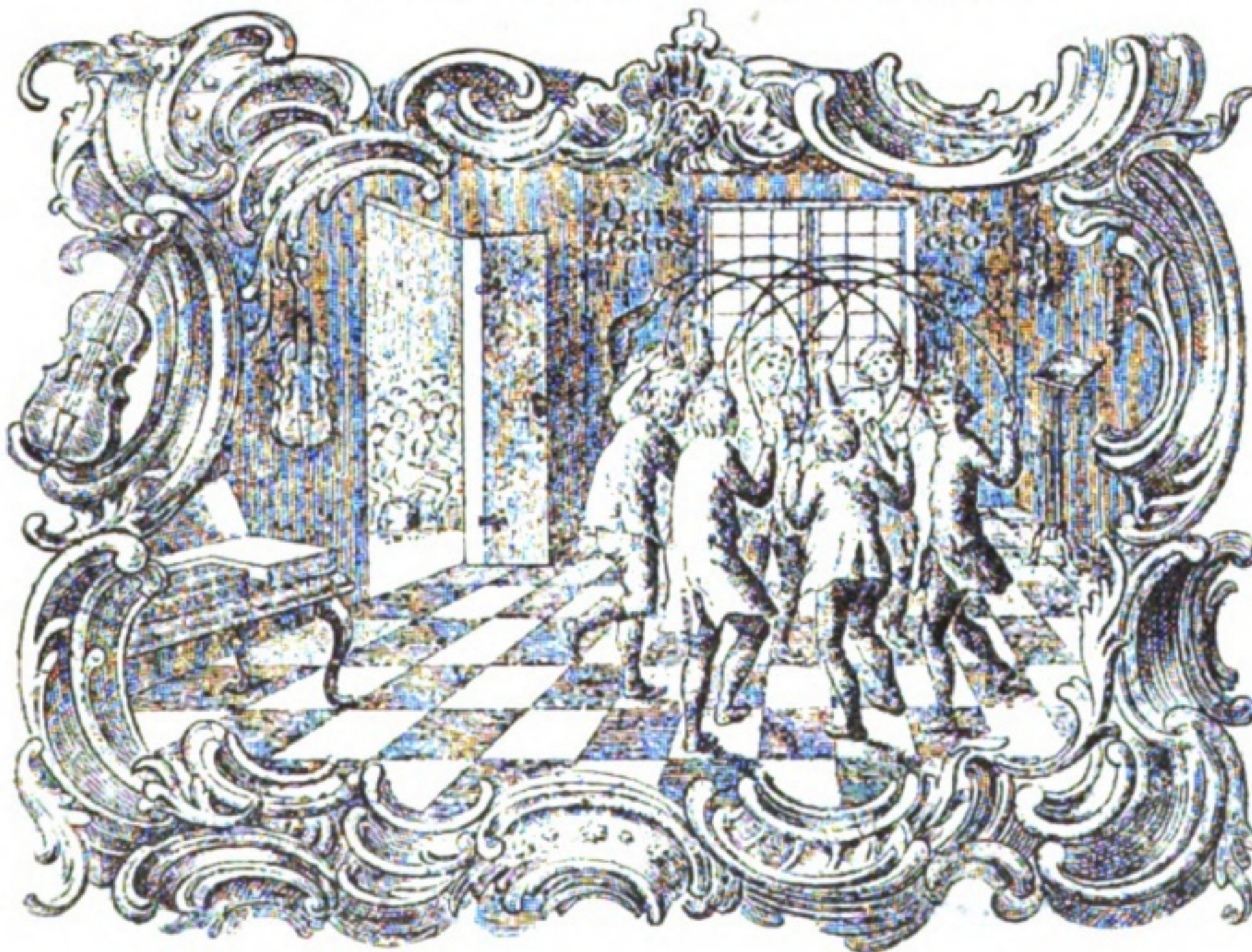
¹⁾ Se sidan 75.

²⁾ SCHÜCK för svärdsdansen tillbaka till hedniska Freysblotet, Studier i nordisk litt.- och religionshist. II: 272 ff. m. fl. ställen.

Sedan svärdsdansen så småningom dött bort i städerna, öfvergick den till allmän folkförlustelse, och som sådan lefver den ännu kvar i vissa nejder i Tyskland. I en svärdsdans från

Svärdsdans och bågdans hos Olaus Magni 1555.

Bågdans på titelbladet till Piæ Cantiones 1776.

Steiermark, upptecknad 1808, uppträder samma prålige landsknekt och omtalar, hvad han företagit sig. Han har ätit nio pund ägg. Vidare skryter han med: »Die jungen Madeln sind mir nicht verboten . . . Zum Raufen und Schlagen bin ich der

Best¹⁾. Slutet omtalas ej, men antagligen får den uppträdande ett kok stryk. I Böhmen är det en docka, som kastas i en bäck eller öfvergjutes med vatten²⁾. I danska, svenska och tyska sjöstäder försiggick en strid mellan ett par båtar och den, som stod i ena båten, kastade sin motståndare i sjön³⁾. Då i Schembart-laufen ägg med rosenvatten kastas omkring, torde en vattenbegjutning ursprungligen ha förelegat⁴⁾.

Hela svärdsdansmotivet utmynnar slutligen i den ännu i Tyskland på många ställen kvarlevande seden med »Todaustragen» och striden mellan vinter och sommar, majgrefve och vintergrefve⁵⁾.

Under det man företagit ingående studier på svärdsdansens område, har man tills vidare låtit bågdanzen vara oförklarad. Mannhardt, som eljest ägnat trädkulten grundliga undersökningar, nämner ej med ett ord bågdanzen. Helt säkert torde dansen vara en rest af en trädskult. Vid fastlag eller påsk är ännu på flere ställen såväl i Sverige som i öfriga Europa sed att taga kvistar, hvarmed man antingen smyckar husen och kyrkorna (»palm»-söndag), eller använder man dem som »ris» i fastlagsris, påskris. Ett slag af sådant ris ansågs lyckobringande. I Tyskland användes riset, som helst borde vara med grönska, påskafteon af ynglingarne åt ungmörna omväxlande med vattenbegjutningen. I Sverige förefinnes påskriset ännu i Uppland, fastlagsriset i Södermanland. I Skåne fanns påskriset ännu för 40 år sedan kvar i Harjagers härad⁶⁾. Till påskfirandet och majfirandet hörde, att alla deltagarne skulle smycka sig med kvistar. Med dessa kvistar gick det troligen på samma vis som med majstången. Då man ej längre hade ett grönt träd, smyckades i

¹⁾ BÖHME, a. a. I: 180.

²⁾ LIPPERT, a. a. s. 138.

³⁾ TROELS-LUND, Dagligt lif i Norden, VII: 90. OLAUS MAGNI a. a. s. 516 med afbildning.

⁴⁾ Hos MANNHARDT, Wald- und Feltkulte I: 259, omtalas en sed i Ungarn, att ynglingarne kasta en skål vatten öfver ungmörna. Hos ungerska adelsmän är seden förfinad till *stänkande med rosenvatten*.

⁵⁾ Närmare källor förutom nyss citerade arbeten af Mannhardt, Lippert, Troels-Lund, Schück, Böhme, äfven i REINSBERG-DÜRINGSFELD, Das festliche Jahr s. 101 m. fl. ställen, FREYBE, Ostern in deutscher Sage, Sitte und Dichtung s. 20 ff.

⁶⁾ Efter personliga meddelanden.

stället en stång med grönska jämte andra småsaker (ägg, tupp m. m.). Då kvisten var kal, något som den antagligen alltid var fastlagstiden, skulle den prydas. I bågdansen, som uppfördes i Breslau, hade käpparne blåhvita ränder och en träros, i München boxbom och band (s. 159).

Vid striden mellan vintergrefven och majgrefven, sådan den framställes och afbildas hos Olaus Magni¹⁾, är den förre klädd i skinn och pälsfodrade kläder, den senare i grönskande löf och blommor. Leken utföres sedan så: båda »grefvarne» jämte åtföljande skaror tåga från olika ställen till en plats, en tornering anställles, i hvilken sommaren till sist öfvervinner vintern. Till vinterns roll hörde att uppträda pösigt och prålande under stortaliga gester, sommaren skulle däremot uppträda mera lugnt. I Tyskland äro båda grefvarne med följe försedda med käppar, hvilka användas som vapen i striden. Vinterns följe ha käppar med barken på och således mörka till färgen, sommarens följe däremot ha käpparne afskalade, så att de se hvita ut²⁾. Striden slutar naturligtvis med, att vintern drifves bort (dödas) och förhånas eller kastas i vatten, öfvergjutes med vatten m. m. Sommargrefven föres i triumf som segrare, och en glädjedans afslutar festen.

Vi se här, hur vintergrefven tydligen sammanfaller med svärdsdansens hjälte. Han är stortalande och plump i sitt uppträdande som denne, han får hugg och slag, förhånas och »dödas» som denne. Svärdsdansen har också blifvit ställd i förbindelse med striden mellan vinter och sommar, och det gamla »Todaustragen» betecknar då sommarens strid med vintern. Emellertid kan en vårfest knappast ha slutat blott med vinterns död, sommarens segerglädje måste ha följt efter. Därför torde svärdsdansen endast motsvara första ledet i kampen mellan vinter och sommar. Andra ledet, sommarens besittningstagande af vinterns rike, fick sin motsvarighet i bågdansen. Till en fullständig svärdsdans hörde således ovillkorligen en bågdans som afslutning. Vi se detta i festdansens i Zwickau 1518, där efter turneringen (svärdsdansen) en bågdans följde (s. 159).

Till våren hörde solens dyrkan med stora eldar, och sommarens seger öfver vintern kunde därför ej bättre åskådliggöras

¹⁾ A. a. s. 503.

²⁾ FREYBE, a. a. s. 16.

än genom eldar, facklor, lanternor. När det därför i Zwickauer-dansen heter, att bågdansarne hade lanternor på hufvudet, torde bilden vara klar nog. I Breslauerdansen heter det, ett en lanterndans, där hvarje deltagare hade en lykta på hufvudet, följde efter svärdsdansen. Under det svärdsdansen således sinnebildade vinterus (dödens) fördrifvande, betecknade bågdanen livvets och glädjens återvändande. I Nürnberger-bågdanserna plägade på 1700-talet alltid en lustigmakare vara med för att med sina skämt förhöja glädjen¹⁾. I svärdsdansen hade denna roll spelats af en miles gloriosus-typ, som till straff fick stryk, i bågdanen var det en oskyldig pajas, som skulle hålla glädjen uppe.

I folkmedvetandet glömdes så småningom bort det inre sammanhanget mellan danserna, och båda fingo utveckla sig oberoende af hvarandra. I Tyskland bortglömdes bågdanen, under det att svärdsdansen fick lefva kvar som barnlek, i Finland lämnade man svärdsdansen för att så mycket ifrigare odla bågdanen. I svärdsdansen låg redan från början ett endast till våren fästadt dramatiskt innehåll, därför kunde denna svårligen bli annat än en vårdans. Bågdanen hade något vida universella, nämligen glädjens återvändande. När en fest inbröt, kunde ju alltid glädjen sägas återvända, och följaktligen kunde man dansa bågdans lika gärna vid andra högtider, jul- och höstfest, bröllop, fastlag, påsk- eller pingst²⁾. Pæ Cantiones 1900 gör därför ingen skillnad på julsånger och vårsånger utan meddelar alla såsom sjungna under bågdans. Samma är förhållandet med Isæushandskriften, som tager allmänna skol-

¹⁾ BÖHME, a. a. I, 66.

²⁾ HYLÉN-CAVALLIUS (Värend och Virdarne II, 460) omtalar en sed från bröllopet i södra Småland: när brudfärden dragit in i kyrkan, skulle bruda-småsvennerna stanna på gången och under musik af »bruda-leken» utföra en dans med »spiror» eller »brudamenträd» i händerna; denna dans beskrifves af en Finvedskvinna: »De kockade, hoppade och snurrade omkring, slamrade med sina kedjor, höllo handen i vädret med sina brudamenträd eller spiror, och vysstade upp och ner». Efter gudstjänsten, då brudfolket gått ut, »began bruda-småsvennerna åter med samma lek, och med sitt kockande och hoppande, inne i själfva kyrkan». — Denna lek torde närmast ha varit en bågdans. Då förr bröllopet ingingos på våren, är en direkt öfverflyttning af dansen synnerligen naturlig. Till bröllopsfirandet hörde städse en fackeldans och, som vi redan ha sett, ingick i Tyskland ofta fackeldansen i bågdanen.

sånger och julsånger tillsammans utsättande dansbeteckningar till de förra så väl som de senare. Redan på 1600-talet hade man således förlorat känslan för bågdansens betydelse af utslutande vårdans. De af Isæus meddelade sångerna äro emellertid företrädesvis valda bland egentliga skolsånger. Vi få därför antaga, att det hufvudsakligen varit dessa, som utförts under dans.

Då emellertid samtliga PC.-sångerna ha det folkliga draget, torde alla ha sjungits vid sådana festtillfällen, där skolfesten sammanfallit med folkfesten. För de första tre stora afdelningarne, jul, påsk och pingst, är ej svårt att finna motsvarigheter mellan folkets och skolans fest.

Julfesten. — Skolornas julfest sammanföll ej helt med den kyrkliga. Visserligen omtalas sockengång i Malmö och Ystad nyårsafton och trettondagsafton ¹⁾, men sådant torde dock ha hört till sällsyntheterna. Skolans julfest inföll i Sverige på Luciadagen d. 13 december. Hvarför man valt just denna, då man i utlandet ej kan finna några motsvarigheter ²⁾, torde vara svårt nog att förstå. Legendan om den heliga Lucia har icke något, som tyder på jul men väl på gåfvor till de fattiga. Lucia är ett hedniskt barn, som tillsammans med sin sjuka moder äger stora rikedomar. Genom de kristne får hon veta, att tro kan helbregdagöra, och nu vill hon genom sin tro göra modern frisk. Modern blir fri från sin sjukdom, Lucia öfvergår till kristendomen och utdelar hela sin förmögenhet till de fattige ³⁾. Ämnet var lämpadt efter en dag, då skolbarnen genom kringvandring ville ha gåfvor. Luciagången (lussegången) var den förnämsta kringgången på året och kräfde de längsta förberedelserna. I Landskrona hade man tre hela veckor »före jul att sjunga öfver», i Växiö en vecka och i de öfriga skolorna i Sverige var det väl äfven nog med en. Man öfvade sig då dagen i ända med att sjunga sina julsånger. De i PC. meddelade julsångerna omfatta mer än tredjedelen af hela antalet och torde häraf kunna slutas, hvilken viktig plats julsången intog. Man nöjde sig ibland ej

¹⁾ RIETZ, a. a. s. 73.

²⁾ MANNHARDT, a. a. II: 186 omtalar Luciadagen såsom den dag, hvilken under medeltiden gällde för årets kortaste dag. Firandet af helgonet Lucia torde därför ha uppstått ur festen, ej tvärtom.

³⁾ FEILBERG, Jul s. 165 ff.

med dessa blott utan tog andra på latin eller svenska. I Landskrona skref rektor J. M. GETTORP för sångvandringarne 1613—1616 nya latinska sånger¹⁾. Thomissøn upptager i sin psalmbok 1569 bland sånger, som »bleffue sungit for Dørre oc udi Huse» svenska dagvisan om julen: Den signede Dag som wi nu see. Då denna i svenska handskrifter mycket ofta sammanställs med PC.-sångerna, torde den vara kretsen mycket närstående. Längre fram i tiden tog man i Sverige vid Lussegången vanliga psalmer ur psalmboken²⁾. I Gefle skola sjöngos på 1830-talet psalmerna 55, 60, 63, 66, 412³⁾. Ofta hörde till Luciagången särskild utklädnad. I Stockholm stodo några skolynglingar år 1655 inför konsistorium anklagade för att hafva »i förleden julhelg lupit kring om staden med en stjärna och apats med Kristi födelse och andra heliga verk, som plägade i Guds församling predikas öfver»⁴⁾. Trettondagsstjärnan synes vid skolorna ibland ha förekommit vid Luciadagen i st. f. trettondagsafton. Emporagrii kyrkoordning omtalar trettondagsstjärnan i sammanhang med andra dramatiska upptåg inom skolorna⁵⁾. Trettondagsstjärnan kvarlefde som folksed utan direkt samband med skolorna ända in i våra dagar. I Stockholm omtalas hos Lundin-Strindberg⁶⁾, att mellan jul och nyår »Lussegossarne» började visa sig med stjärnan. De sjöngo sången »Det var de helge kungar tre» på melodien »In dulci jubilo»¹⁾. Innehållet i Piæ

¹⁾ RIETZ, a. a. s. 73 f.

²⁾ Redan Emporagrii kyrkoordningsförslag (Kyrkoordn. II, 2: 121) ifrår mot de särskilda sockengångssångerna: »Gambla och wanlige psalmer, som i psalmboken stå, och ordenteligen i kyrkione siungas, och inga nyia, mindre lättferdige wijsor, skole sungne och ledne warda».

³⁾ Skolgång och djeknegång s. 39.

⁴⁾ LUNDIN-STRINDBERG, Gamla Stockholm s. 313.

⁵⁾ A. a. s. 123: »Alt missbruuk medh omlöpande i städer och åå landet, ehwadh nampn thet hafwa må, skal afskaffas och ingalunda tillåtas: Isynnerhet förargerlige spökerij och lopp ifrå juul, medh barnet Jesu, och om trettonde dagen, the tree konungars och stiernans företeende under serdeles habijt och larvor, medh bäggie delarna widfogade kringgång och sångh». — I Danmark utfördes ännu under 1600-talet Resonet in laudibus (PC. 14) dramatiskt såsom dialog mellan »Degnen» och »Almuen»; jfr JESPERSSØN, Graduale (1637 års upplaga s. 61), och måhända har äfven i Sverige under texten »Joseph, käre Joseph min» (Västerås) samma sång sjungits i förbindelse med dramatiskt utförande.

⁶⁾ LUNDIN-STRINDBERG, a. a. s. 36.

Cantiones' julsånger har intet, som direkt tyder på en särskild juldag. I nästan alla är innehållet blott: Jesu underbara födelse genom jungfrun. De tre vise männen förekomma endast i Personent hodie, och herdarnes samt de tre vise männens tillbedjan i Congaudeat turba fidelium. Flere skolsånger finnas emellertid. Särskildt utpräglade sådana äro: Florens iuventus virginis och Laus virginis nati sonat.

Som folkfest har Luciadagen haft stor betydelse i Sverige. I Varend firades aftonen före Luciadagen med gille och lekar. Lussenatten var enligt allmän folktro den förnämsta bland de fem nätter på året, på hvilka man kunde »gå årsgång»²⁾. I Bohuslän och Värmland högtidlighölls »Lusse-morgon» såsom en af årets stora folkfester³⁾. Vid dessa fester dracks synnerligen flitigt, så att i flere nejder uttrycket »fira Lusse» blef liktydigt med att taga sig ett rus⁴⁾.

Påskfesten. — Firandet af påsken som skolfest går längre tillbaka i tiden än till reformationen. Redan tidigt förlorade den sin direkta betydelse för skolan. De bruk, våra svärdsdanser åsyftade, voro allt för hedniska för att några erinringar skulle kunna göras i de tryckta upplagorna af Piæ Cantiones, där man fick vara försiktig med allt, som kunde stöta på irrlärighet. Därför är också nära hälften påksångerna af kyrkopsalmer. På gamla vårfirandet vid påsk syftar endast sången Cedit hyems eminus.

Små rester af medeltidens religiösa skådespel ingingo redan i reformationstidens psalmer. Vår i PC. ingående sång Surrexit Christus hodie är från och med Jonæ-Rhezeli psalmbok ända fram till gamla psalmboken (nr 167) försedd med ett dramatisk tillägg. Efter de första sex stroferna begynner mellan ängeln och Maria en dialog, som slutar med, att Maria vänder sig till »folket» och beder dem sjunga med henne, att Kristus

¹⁾ I ARWIDSSON, Svenska fornsånger III: 513, meddelas flere stjärnsånger, hvaribland en från 1730-talet. Särskildt dramatiskt utvecklade former från Finland förekomma hos ERNST LAGUS' Nyländska folkvisor nr 251, Nyland 5:te heftet s. 1—14.

²⁾ Att spana det kommande årets tilldragelser.

³⁾ HYLÉN-CAVALLIUS, a. a. I: 186 f.

⁴⁾ FEILBERG, a. a. I: 169 ff. Här meddelas äfven andra seder från Luciadagen.

är uppstånden, hvarefter som afslutning »församlingen» sjunger: *Thes wilie wij wara gladh lofwa Christum i allan stadh.* Ett annat dramatiskt utförande erbjöd Kristi pinos historia. Denna recitation föreligger ej i tryck men väl i handskrift och synes ha varit spridd öfver hela Sverige. Icke mindre än åtta handskriftsuppteckningar, nästan alla från 1600-talet, äro hittills funna. Till platsen obestämbara äro: en handskrift i kungl. bibl. »*Passio Salvatoris messa*» från början af 1600-talet samt Acharius-handskriften i samma bibliotek från slutet af 1600-talet. Af skolhandskrifterna träffa vi vår passionsmessa i Kalmar: mus.-hdskr. 1a, Mönst.; i Växiö: mus.-hdskr. 4; i Västerås: mus.-hdskr. 8 (ofullständig), i Skara: mus.-hdskr. 3 och 6 (ofullst.). Sitt egentliga ursprung hade denna recitation af Kristi lidandes historia inom katolska kyrkan, där den ännu föredrages på ett halft dramatiskt sätt ¹⁾. I våra svenska handskrifter är utförandet genomgående följande: en fyrstämmig kör representerar folket, evangelisten föredrager de berättande delare, och de uppträdande personerna, Jesus, Ancilla, Servus, Petrus m. fl., sjunga för sig. Passionen, som genomgående är på svenska, avslutas med en latinsk psalm: *Beati omnes qui timent Deum.* I Tyskland gaf passionshistorien anledning till stora oratorieliknande kompositioner, hvilka sedan inöfvades af skolungdomen vid påsk. I Uppsala bibliotek finnas i handskrift sådana tyska kompositioner i mängd. Huruvida de utförts i Sverige kan ej utrönas. Att man i Växiö på 1770-talet utfört ett sådant tonstycke bevisas af en handskrift i skolbiblioteket. Kompositören är skolans sånglärare JOH. CHR. ZSCHOTSCHER ²⁾. Såväl partitur som stämmor finnas ännu i behåll. Behandlingssättet är det traditionella tyska från 1600-talet.

Pingstfesten. — Pingstfesten var ursprungligen den egentliga vårhögtiden åtminstone för Sveriges vidkommande. Firandet sammanföll därför ofta med majfesten. Vi ha från Örebro skola en beskrifning öfver pingstfesten därstädes 1616: Den 18 maj, sedan alla spiror och kransar blifvit sam-

¹⁾ Officium majoris hebdomadæ s. 72. — Att Tyskland under 1500-talet haft liknande utförande af passionshistorien som Sverige torde framgå af en jämförelse med det lilla i Nürnberg tryckta verket: *Die Einsetzung und Brauch des heyligen Abentmals Jesu Christi unseres Herrn, inn gesangsweis gestellt. In des Passions Thon, durch S. HEIDEN.*

²⁾ 1768—79 director cantus vid skolan. † 1780. Biogr. anteckningar om skolans lärare. Hdskr. i Växiö bibl.

manförda till »södra ekskogen», tågade hela ungdomen därifrån under procession in i staden, sjungande: »O Gud wij lofwe tig». Vid torget delade sig ungdomen i två körer, af hvilka den ena gick åt norra, den andra åt södra sidan af torget. Sålunda fördelade, sjöngo körerna en 8-stämmig sång: »Ego flos campi» och därefter: »Gud wari os barmhærtig oc mild». Sedan två verser af sistnämnda sång blifvit sjungna och den tredje börjad, gick tåget in i kyrkan i samma ordning, som man kommit, hvarefter ytterligare några sånger utfördes ¹⁾. Den 8-stämmiga latinska sången finnes i Växiö musik.-hdskr. nr 2 införd omkring 1640, och torde häraf möjligen kunna slutas, att äfven vid denna skola ett liknande pingstfirande ägt rum. Texten börjar: Ego flos campi et lilium convallium sicut malus inter ligna sylvarum sic dilectus meus inter filios. (I några stämböcker: Ego flos campi et lilium convallium ut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias).

I PC. äro pingstsångerna få. Sista sången i påskafdelningen Ascendit Christus hodie är en psalm på Kristi himmelfärdsdag, och den enda under pingstafdelningen meddelade Quando Christus ascenderit torde närmast äfven den höra samman med denna helgdag.

Trefaldighetssöndagen var en under katolska tiden synnerligen högt ansedd fest. »Den gudomliga trefaldighetens högtid är den största bland årets högtider» heter det i en katolsk handbok, citerad i Lundin-Strindberg, Gamla Stockholm, s. 68. Aftonen innan var som folkfest af stor betydelse. I Stockholm vandrade man då ut till en fordom helig ansedd källa och dansade hela natten ²⁾. I Varend och i Västergötland besöktes offerkällorna förnämligast på Helga Trefaldighetsafton och på aftnarne före pingst och midsommar ³⁾.

I PC. finnas utom vårt ofta omnämnda Benedicite endast två trefaldighetssånger.

Efter trefaldighetssöndagen följer en äkta katolsk fest: De Corporis Christi. I en protestantisk sångbok fick man emel-

¹⁾ KARLSON, Blad ur Örebro skolas hist. I: 31, II: 45.

²⁾ LUNDIN-STREINDBERG, a. a. s. 69 f.

³⁾ HYLÉN-CAVALLIUS, a. a. I: 172. STRÖM, Fornsvensk källdyrkan, Sv. Folkhögskolans årsbok 1909 s. 39.

lertid förändra titeln till: Om den heliga nattvarden. Tvänne sånger meddelas, af hvilka den ena är kyrkopsalm.

Sedan följer en ny afdelning med den försiktiga titeln: *Cantiones precum*. Äfven här döljer sig en katolsk fest. Omedelbart före Himmelfärdsdagen gingo tre bön- och fastedagar. Under dessa gick man i procession omkring under bön att alla demoniska inflytanden måtte försvinna. Alla helgon anropades om förbön, så att intet ondt skulle kunna hända den gröda, som då började spira upp. Dessa processioner plägade ibland att försiggå på Kristi lekamens fest och voro då i städerna särskildt förbundna med handtverksskråna, hvilka tågade med sina fanor i spetsen och på höga stänger buro de helgonbilder, under hvars skydd skrået stod. Särskildt ofta förekom, att en Mariabild bars på en stång under tåget¹⁾. De fyra sånger, vi i PC. ha under afdelningen, äro alla Mariasånger, där Guds moder anropas om nåd och förbön.

Efter afdelningen *Cantiones precum* följa sånger, hvilka, åtminstone hvad rubrikerna beträffar, ej låta föra sig tillbaka till någon bestämd kyrklig fest. Med undantag af de två sista samt de af historiskt innehåll torde emellertid alla sammanfalla med åtskilliga höstfester, hvilka af ålder firats, dock utan att helt få kyrklig sanktion, framför allt icke af protestantiska kyrkan.

De två vårsångerna tillhöra förstemajfesten och pingsten, sådana svenska och danska skolorna firat dem. Om *Tempus adest floridum* höra vi ej något talas, men *In vernali tempore* blir så mycket oftare anförd. I Danmark nämnes den af flere författare. Om majfesten i Ribe heter det hos TERPAGER²⁾:

»Nihil nunc adjiciam de ludo, ut ita dicam, flori, qui primo Maji a discipulis celebratur, more vetusto et consveto cantu: In vernalis temporis ortu lætabundo & c. aliisque odis annuo compositis; ut olim etiam a juventute civium ode vernacula: Vel dig du Daner Koning bold etc.».

¹⁾ LIPPERT, a. a. s. 156 f. — REINSBERG-DÜRINGSFELD, a. a. s. 185. — I vår ferieförteckning från Landskrona omtalas efter påsk en »gångvecka». Enl. kyrkoordn. 1571 kallades bönedagarne »gångdagar». På dessa skulle man »hålla almenneeligha böner . . . och sedhan gå til sitt arbete igen». (Kyrkoordn. I: 98). Dessa bönedagar omtalas strax efter påskhögtiden, hvaraf kan slutas, att här just föreligger en rest af ofvanomtalta fest. — Processionerna gällde ursprungligen framkallandet af regn.

²⁾ Ripæ Cimbriæ s. 506.

Denna danska majfest plägade alltid åtföljas af leken »Majgrefve och vintergrefve», då skolgossarne delade upp sig i två partier under anförande af hvar sin »grefve» tillsammans med »baron» och »junker»¹⁾. Rektor A. THURA berättar härom rörande festen i Kolding skola 1724:

»Det er bleven sædvanligt, att Disciplerne i de fleeste af vore Skoler har føørt Maj i By og derefter samme Dag holded et Gilde eller Gjestebud, hvilket er skeedt paa Philippi Jacobi Dag, eller hvis Løv endda ikke var ud-sprungen paa Træerne, 8 à 14 Dage derefter, hvilken Skik og her ved Skolen er bleven holden.... Saasnart disse unge Karle nu ere færdige, forføje de sig hen til Rector, som ledsager dem hen i Skolen, der er aldt Dagen tilforn fejed og med Maj inden og uden til bepynded; hvarfra de igjen strax ved 9 eller 10 slet om Formiddagen tillige med Rector, de tre Collegis og dend gandske Skoles Discipler gaa ud over ald Byen, da Skolen sjunger langs ad Gaderne, og især visse Stykker for got Folkes Dørre, som passe sig paa Foraars Fryyd og Lyst; hvorved der indsamles, hves Folk af Gavmildhet vil give til Skolen»²⁾.

I »Odense Cathedral-Scholes Inbydelses Skrift» 1871 berättar R. I. F. HENRICHSEN s. 41 ff:

»De sang langs ad Gaderne og opførte Musik og Sange foran Godt-folks Døre... De Sange der bleve brugte ved denne Leilighed, vare vel forskjellige paa forskjellige Tider och Steder; nogle enkelte synes dog at have faat Hævd ved alle eller de fleste Skoler f. Ex. den smukke gamle latinske Sang: In vernali temporis ortu lætabundo».

Samma majfirande ägde äfven rum vid skånska skolor. Särskildt från Malmö och Landskrona ha vi beskrifningar öfver den från 1600-talet³⁾.

Enligt Troels-Lund⁴⁾ var det just skolornas vårfirande, som fördärfvade den gamla folkfesten och drog den ned till rent tiggeri: »Kunde først en Majgrefve optræde som Tigger, saa laa det næste Skridt saa grumme nær, at Tiggere kunde optræde som Majgrever».

¹⁾ Då det i pingstfesten i Örebro 1616 heter, att ungdomen delade sig i två körer tågande åt hvar sin sida af torget torde här föreligga en rest af majgrefvefesten och dess båda skaror.

²⁾ Kolding Skoleprogram 1845, bil. s. XVI—XX.

³⁾ Rietz, a. a. s. 75 f. — Troels-Lund a. a. s. 171 f. — Gettorp a. a. bl. A 2—A 3.

⁴⁾ a. a. s. 172.

Af höstfester stod endast ett fåtal kvar under protestantisk tid, för skolans vidkommande knappast mer än Martinsfesten. Emellertid torde den ha föregåtts af höstmarknaden, då ju tillfälle erbjöds att mot sång få gåfvor af landtfolket. Att svenska skolgossar ha sjungit på marknaderna ha vi redan förut omtalat. Huruvida de under äldre tider äfven haft särskilda marknadssånger återstår att se.

Höstmarknadens skyddshelgon var i flesta fall den helige Mikael (firad d. 29 sept.), men ibland torde han ha ersatts af en annan i bibeln omtalad person. Redan sedan hedna tiden hade man plägat hänga offer i träd. Vid höstetid förekom, åtminstone i Tyskland, ej sällan hästoffer, och af detta uppstod sedan ett bruk att på hösten kläda en stång med grönt och i toppen hänga ett hästkranium. Att hästhufvudet skulle sinnebildliga en person stod ju klart för folkfantasien, men hvem man under kristen tid borde tänka sig såsom hängd i träd återstod ju att finna. Medeltidskyrkan, som alltid var uppfinningsrik, fann, om ej en man *hängd* i träd, så åtminstone en man, som befunnit sig i ett träd, i Zachæus²). Denne publiken blef nu »Kirmespatron», och marknadssånger diktas om hans möte med Jesus och hans allmosegifvande. Då nu skolgossarne tiggde gåfvor, sjöngs om honom och hans gifmildhet mot de fattige. PC. har en sådan sång: Zachæus arboris ascendit stipitem, hvilken går tillbaka till böhmisk källa³). Dr. betecknar den som »Kirchweih». Att man i Sverige sjungit den som marknadssång torde kunna antagas, äfven om man här ej haft något med Zachæus som skyddspatron att göra⁴).

I trakten omkring nedre Rhen i Tyskland har Zachæus-

¹) Skolornas sång vid vårmarknaden omtalas dels i den citerade ferieförteckningen från Landskrona dels i Olof Rudbecks föreskrifter till studenterna att med musik deltaga vid »Distingu». Se s. 4. (Jfr dramatik med musik: Messenii dramer).

²) LIPPERT, a. a. s. 17 f. REINSBERG-DÜRINGSFELD, a. a. s. 366.

³) Enligt såväl Lippert som Reinsberg-Düringsfeld tyckes Zachæusdyrkan ha haft sitt hufvudsäte i Rhentrakten.

⁴) De tyska folkliga Zachæusbruket med begrafvandet af »Zachæusdockan» under afsjungandet af begrafningssånger torde stamma från äkta hedniskt bruk. Zachæus föreställes till häst, ibland kallas hästkraniet på toppen af marknadsstången för Zachæus. En hästofferfest (Odinsfest) torde ha utgjort kärnan.

firandet en särskild slutform, som nära sammanhänger med höstmarknaden såsom rest af en gammal höstfest. Sedan skolgossar under sång burit Zachæushufvudet (hästhufvudet) på en stång genom hela byn, uppställa de stången med sin topprydnad vid dansplatsen, där den prydes med blommor och ägg (jfr majstången). Gossarne bilda sedan små lag, »Reigengelag», i det att alla förplikta sig att tre eller flere dagar gemensamt fira festen, gemensamt dricka och gemensamt bistå hvarandra vid eventuella slagsmål. Flickorna, som pyntat stången, äro närvarande vid denna akt och fästa ett band, »das Gelagbind», på bröstet på hvarje i vänskapslaget deltagande, och får denne sedan ej aftaga detta band, förrän de öfverenskomna dagarne äro öfver¹⁾.

Att skolgossarne på detta sätt förbundo sig att hålla tillsammans torde delvis ha haft sin orsak i, att marknadsungdomen från landet ej alltid hade vederbörlig aktning för sångarne utan ofredade dem på alla sätt. Slagsmål mellan marknadsfolk och skolgossar hörde nästan till regeln under 1600-talet, och därför gällde det att hålla väl tillsammans. Emellertid torde vänskapsbanden ursprungligen haft djupare och allvarligare betydelse och hos skolgossarne mer än eljest frammanat allvarliga tankar om kamratskapets och endräktens vikt.

I PC. finnas före Zachæussången tvänne under rubriken: *De concordia*. Till innehållet syfta dessa direkt på endräkten och vänskapen, på samma gång som de äro utpräglade festsånger. »O quam mundum quam iucundum vivere concorder!» heter det i den första, och i den andra försättas vi till den bullrande festplatsen:

Lætetur omnes socii,
psallentes cum tripudio:
In nostro sit consortio
syncerus amor, vera fides,
procul ira et indignatio.

De glada kamratlagens sånger tillhörde ej blott höstmarknaden utan äfven Martinsfesten. De många sockengångarne hade under tidernas lopp minskats till två, Martinsgången och Lussegången. Om den senare och dess långa inledande sångöfningar

¹⁾ REINSBERG-DÜRINGSFELD, a. a. s. 366.

ha vi redan talat. Martinsgången föregicks enligt vårt Landskronaprogram af två veckor »att sjunga öfver». Huru viktig Martinssången var, kan synas af vår förut (s. 13) meddelade uppgift om en lärare vid Maria skola, hvilken 1671 erhöll tillrättavisning af konsistoriet, för att han ville borttaga den.

Att Martinsgången, trots sin närhet till Luciagången, bibehöll sig i bruk, torde ha berott därpå, att en hednisk offerfest left kvar i den. Af gammalt firas dagen i Frankrike såsom dryckesfest, och i germanska länder har dryckesfesten sammanfallit med en fest, där gåskött skall ätas. Att döma af alla de bruk som åtfölja denna högtid, har Martinsfesten i sig uppsugit alla de element, som förut tillhört en allmän stor höstfest, hvars innehåll har varit tacksägelse för erhållen skörd och bön om god gröda till kommande året¹⁾. En liten rest af omgång med gåfvoin-samlade vid Martinsfesten omtalar NICOLIVUS²⁾ från sydvästra Skåne. Alla gässen hade under hösten vaktats gemensamt. »När höstbetet upphörde att anlitas och gässen skulle insättas på stigan, samlades på en bestämd dag alla gummorna i byn och och gingo från gård till gård och från hus till hus, för att besiktiga alla gäss och se till, att enhvar hade sina, och endast sina . . . Efter denna mönstring, vid hvilken utom åldermannen ingen karl var närvarande, hade gummorna sig en rolig afton . . . Där sammansköts till den öl och bränvin, hvilket de förtärde under allehanda glam, som steg i liflighet i samma mån som bränvinet sjönk i flaskan». Festen slutades med, att »gubbarne» på aftonen kommo till för »att hjälpa sina gummor att förtära Guds gåfvor».

I skolorna firades festen efter omgången med ett gladt gille med mat och dryck i mängd. I Koldings skolbibliotek finnas bland musikalierna från 1600-talet upptecknade bl. a. tvänne Martinssånger på latin: *Iam læta manet bacchicus fons* och *Parturiunt montes et germina dant*³⁾. I PC. torde knappast mer än en sång syfta på Martinsfesten nämligen: *O scholares voce pares*. Denna sång torde i otvungen glädje vara en af de friskaste och omedelbaraste, där skolgossen själf

¹⁾ Om Martinsfesten se bl. a. TROELS-LUND, a. a. s. 198 ff. — REINSBERG-DÜRINGSFELD, a. a. s. 402 ff. — LIPPERT, a. a. s. 188 ff.

²⁾ Folklifvet i Skytts härad i Skåne s. 52.

³⁾ FYHN, Efterretninger om Kjøbstaden Kolding s. 152.

fått sjunga ut sin glädje. I Tyskland funnos under 1400- och 1500-talet en mängd Martinssånger såväl på tyska som latin. En del af dessa finnas återgifna i Böhme, *Altdeutsches Liederbuch* nr 348—354. I melodiskt hänseende stå flere nära vår PC-sång (se musikbilagan III: a—d).

Var Martinsdagen en glädjedag, fattades dock ej under hösten dystra, allvarliga dagar, hvilka mer än andra på året framtvingo tanken på lifvets bräcklighet, förgängligheten och döden. I alla årets fester ingick en dyrkan af de dödes andar. Man föreställde sig, att vid alla högtider de afidnes anhörige voro närvarande och deltog i festfirandet och festmåltiden. Under kristen tid öfvergick denna föreställning i ett omhuldande af grafvarne och kyrkorna. Linné omtalar från Skåne, huru man där plögade »maja» kyrkor och grafvar med löf och blomster vid pingst och midsommar. I Simris' kyrka var hvarenda stol i kyrkan vid pingsthelgen prydd med kejsarkronor¹⁾. Emellertid var hösten mer än andra den tid, då de afidne dyrkades, och från oktober månads slut ända till och med julhelgen företog man försiktighetsmått för att hålla sig skadeslös för allahanda onda inflytelser från andevärlden. Den nära förbindelsen mellan andar och änglar gjorde, att man ofta förväxlade andedyrkan med ängladyrkan. I Varend dansades under afsjungande af julpsalmer en »ängladans» på julaftonen²⁾. Enligt HOLGER RØRDAMS *Danske Kirkelove* I: 66 skulle på Michaelidagen (d. 29 september) »baade om Morgen, Formiddag og efter Maaltid prædikes om Englerne, hvad Gavn vi hafve af deres Tjeneste, og hvi man maa vel altid takke Gud»³⁾. Kyrkan insatte äfven en särskild dag, siste oktober, då man skulle fira de döda, nämligen »Allerseelentag», dagen före Allhelgonadagen. Ännu öfver allt i katolska länder brukas på denna dag kyrkogårdarne besökas och grafvarne prydas med blommor och grönt. Vid julen hade de döda särskild messa under natten till juldagen⁴⁾. På olika platser förekommer de dödas fest å andra tider, under november

¹⁾ LINNÉ, a. a. 64, 84, 140, 235.

²⁾ HYLÉN-CAVALLIUS, a. a. II: 460.

³⁾ TROELS-LUND, a. a. s. 197.

⁴⁾ H. F. FEILBERG söker i sin bok »Jul, Allersjælestiden, hedensk o. kristen Julefest» göra troligt, att julen mer än andra varit den högtid i germanska länder, som ursprungligen varit till de dödas åminnelse.

och december. — Från Åbo och Björneborg i Finland omtalas, såsom vi förut meddelat, ostiatimgång på allhelgonadagen under 1500- och 1600-talet.

Att ämnet om döden, livets slocknande, alltings förgänglighet särskildt skuile slå an på medeltidens folk, låg ju nära till hands, och knappast något religiöst tema varieras så ofta som just detta¹⁾. Äfven PC. upptogo ämnet till behandling med lika förkärlek. Mest utprägladt träder motivet oss till mötes i sångerna *Vanitatum vanitas, Cum sit omnis caro foenum* och *Scribere proposui*. Äfven utanför PC. möta oss sånger med samma innehåll. I flere Växiö musikhandskrifter²⁾ möter oss följande sång med såväl latinsk som svensk text:

O vanitas, homo sicut umbra præterijt. Fragilis es homo, sicut bulla evanuit. Breviter transit, e mundo velut avicula. Curat minus quæ futura et æterna. Die nocteque considerat mundana.

Mennisko fåfenghet som een skugge hon drifwes bort: Dödelig menniska, som en bubla, förswinner bort. Hastelig fahr hon af werlden som en fogel. Achtar inthet thet tilstundar och ewigt är. Dag och natt hon fast eftersöker och begärer thet som werlden tillhör.

I PC. öfvergå dessa sånger till sitt innehåll omärkbart i de, som till tema ha groll öfver livets förvändhet och sedernas försämring. Detta ämne genomsyrar till den grad hela *Piæ Cantiones*, att finska upplagan rent af i titeln inför: »Latinska sånger om Kristus och det mänskliga livets elände». Mest framträdande är det i: *Nunc floret mendacium, Iam verus amor, Invaluit malitia, O mentes perfidas, Honestatis decus*. Titeln på sjunde afdelningen i *Piæ Cantiones* anger kanske allra tydligast innehållet i dessa sånger: *De fragilitate et miseriis humanæ conditionis*. — Särskildt ofta sjunges i dessa sånger om skollivets förvändhet och skoltuktens försämring.

De under afdelningen *De vita scholastica* meddelade

¹⁾ »Bien des poèmes ont été composés sur ce sujet des plus populaires pendant le moyen âge: c'est l'expression de ce retour vers la pensée première du christianisme, qui les moines provoquèrent avec tant de persistance». DU MÉRIL, a. a. s. 125.

²⁾ Musik-nr 2, 4, 325—28.

synas dock vara de mest utpräglade skolsångerna. Ehuru beröringspunkter med föregående afdelning långt ifrån saknas (t. ex. *Olla mortis patescit*) är innehållet dock af en så speciel doce-rande hållning, att de tydligt bilda en grupp för sig. Genom sitt ständiga betonande af skoltukten torde de för skolgossarne ha stått som mindre glada festsånger. Att de likväl varit ofta sjungna i skolorna visa våra handskrifter. Att lärarne vid något bestämdt tillfälle funnit lämpligt inpränta sina lärdomar om risets och ferlans betydelse, fruktan för läraren m. m., synes stå klart. De flesta af våra sånger ha låtit återföra sig till en bestämd fest, och återstår det då för oss att försöka fastställa en tidpunkt äfven för dessa skolsånger.

Sin närmaste motsvarighet skulle våra under afdelningen »*De vita scholastica*» meddelade dikter ha i 1500-talets Gregorius-sånger. Under reformationstiden voro dessa i Tyskland spridda öfverallt till skolorna, och då ordet 'skolsång' nämndes, torde man väl i första hand ha tänkt på dessa. De voro diktade till en särskild fest »Gregoriusfesten», hvilken af romerska kyrkan påbjudits till åminnelse af skolväsendets ordnare, påfven Gregorius den store. Festen, som firades d. 12 mars, skulle vara den egentliga skolhögtiden, afsedd att framhålla undervisningens nytta, uppfostrans betydelse, vikten af god skoltukt m. m. Att hufvudsakligen lärarne härvidlag voro de, som fingo tillfälle att göra sig gällande, var klart, och för eleverna skulle denna sida helt säkert varit olidligt tråkig. De brukade därför taga ut sin rätt genom att kläda ut sig och spela lärare. Från julfesten lånade man därför biskopsleken ¹⁾, och så lekte man präst och lärare. Endast på så sätt kunde den äfven bli populär bland skolungdomen, hvilken naturligtvis som lärare ej sparade att använda riset och inpränta »skoltukten».

Huruvida Gregoriusfesten firats i Sverige, veta vi ej. I Danmark tyckes den ha varit bekant, om än källorna härom äro fåtaliga ²⁾. Man ansåg förut, att Gregoriusfesten gick tillbaka till 9:de århundradet. Emellertid ha senare forskningar ³⁾ ådagalagt, att den först mot medeltidens slut införts för att ersätta en annan förut

¹⁾ FEILBERG, a. a. 251 ff.

²⁾ RIETZ, a. a. s. 79.

³⁾ LÖSCHKE, Die religiöse Bildung der Jugend im 16. Jahrh.

allmänt erkänd folkfest, nämligen Nicolausfesten. Sångerna i PC. bära en afgjordt äldre prägel än Gregoriussångerna, och torde de därför snarare ha tillhört denna senare fest. Nicolausfesten firades d. 5 december och har hållit sig kvar ännu i Tyskland och Holland, trots kyrkans försök att ersätta henne med en annan.

Den helige Nicolaus såsom skolornas skyddshelgon torde ha framgått ur föreställningen om helgonet såsom gåfvors gifvare ¹⁾. I Holland har Nicolausdagen samma karaktär som julafton hos oss. Alla barn längta efter den och räkna dagarne innan med samma otålighet som de svenska barnen dagarne före »dop-paredagen» (dagen före julafton). När så ändtligen dagen inbryter, ger Nicolaus sina gåfvor bestående i frukt och sötsaker. Nicolaus tager särskildt reda på, om barnen uppfört sig väl, och endast i detta fall ger han dem något. Helgonet uppträder alltid i form af en till »gubbe» eller »biskop» förklädd person, hvilken har en korg med skänker i ena handen och en bunt riskvistar i andra. Han är alltid allvarlig och förfrågar sig noga om barnens uppförande, innan han ger sina gåfvor. Med riset bestraffar han de vanartige, och ofta begynner han med att klaga öfver, hur tiderna försämrats, huru barnen blifvit allt mera lättsinniga och nöjeslystna. Då nu skolorna upptogo Nicolausfesten, blef helgonet visserligen gåfvobringaren men tillika bestraffaren, och denna senare sida började allt tydligare framträda, ju mera lärarne fingo bestämma festens karaktär. På detta sätt blir Nicolaus ett af alla skolgossar fruktadt helgon, som lärarne kunna hota med, då disciplarne uppförde sig illa. I Böhmerwald uppträder Nicolaus med riset i handen och ryter till barnen: »Vill du bedja!», hvarefter barnen kasta sig på knä. Nicolaus kastar då gåfvorna till dem och går vida.

Vid Nicolausfesten kunde emellertid i Tyskland äfven små dramatiska spel äga rum, där eleverna fingo uppträda och utföra rollerna. Fem personer föreställa Kristus, Nicolaus, Petrus, en ängel och en dräng. De gå från hus till hus och fråga, om Kristus får komma in. Sedan man släppt dem in, ber Kristus Nicolaus komma fram med sina gåfvor. Han är förklädd till biskop och begynner nu vänd till Kristus att klaga öfver barnen:

¹⁾ Liksom Lucia torde helgonet Nicolaus ursprungligen ha haft mycket litet med festen att göra. MANNHARDT, a. a. II: 184 f.

Ach, heiliger Christ, wenn ich dir wollte die Wahrheit sagen,
 Hätt' ich über die Kinder viel zu klagen.
 Wenn sie aus der Schule geh'n,
 Bleiben sie auf allen Gassen steh'n,
 Und alles, was sie im Munde führen,
 Ist Fluchen und Schwören und Sakramentieren,
 Sie können nichts als Bücher zerreißen
 Und die Blätter in alle Winkel schmeissen.
 Solche Possen treiben sie!
 Ach heiliger Christ, hätt' ich Macht wie du,
 Ich schlänge mit Ruten und Peitschen zu.

Kristus tillsäger Nicolaus att skona de små barnen, hvar-
 efter englarne och Petrus uppträda, och den senare inkallar
 drängen, emedan barnen ej vilja lyda. Drängen är svärtad i
 synen och faller rak lång öfver tröskeln. Sedan ryter han till
 barnen: »Kan du bedja?» Nu antingen skratta barnen drängen
 i ansiktet, eller springa de rädda sin väg. Stycket slutar med,
 att Kristus kastar ut nötter på golfvet, och slutligen sjunges,
 under det att alla fem gå ut: »Ihr Eltern, gute Nacht! Ziehet
 eure Kinder recht, auf dass sie zieren das Geschlecht» ¹⁾.

Här har således Nicolaus fått en motsvarande typ i »drängen».
 Ändamålet med stycket blir att inpränta uppfostrans betydelse,
 och helgonets roll är att inskräpa risets vikt.

Gå vi nu till våra PC.-sånger om skollifvet, uppträder
 läraren här med alldeles samma visdomsord och samma klagan
 öfver tidernas fördärf. Vi vilja taga ett exempel, som torde
 kunna jämföras med nyss citerade tyska vers. I sista strofen
 af sången *Nunc floret mendacium* heter det:

Tunc vis virtutis viguit,
 discipulus dum timuit
 doctorem cum pudore;
 sed iam addiscunt more
 mala propagare,
 nec volunt nunc amare
 artis incrementum.

Fit ergo detrimentum
 præfatæ disciplinæ,
 mores dant ruinæ,
 sensu abutuntur.
 Heu studii moralitas,
 rigoris quippe bonitas
 lapsum patiuntur.

¹⁾ REINSBERG-DÜRINGSFELD, a. a. s. 428 ff. — Nicolaus förekommer
 såsom hufvudperson i en mängd liturgiska dramer under medeltiden (Schück,
 Världslitteraturen, II: 204) och torde måhända en växelverkan ha varit rådande
 mellan folkliga skänktspel af liknande art som ofvannämnda och medeltids-
 skådespelen öfver samma ämne.

Af de öfriga skolsångerna finna vi samma undervisareton särskildt i *Castitatis speculum*, *O scholares discite*, *Scholares convenite*, *Disciplinæ filius ait imperterrito*. Frukta's betydelse inpräntas på ett förträffligt sätt i *Schola morum floruit*, där ordet *Timor* från refrängen i str. I följer i början på hvarje strof.

I str. V af *Disciplinæ filius* höra vi om fruktan och riset.

*Sicut humor modicus
est medela floribus,
Sic et timor medicus
optimus in rudibus.*

*Taurum domat rusticus
ictu, fuste, restibus;
puerum scholasticus
verbis et verberibus.*

Ej underligt om skolpilten af sådan lärdom fick en förskräckelse för Nicolaus som skolmästare. Han började också i folkmedvetandet att låna allt mera af den onde själf. I en holländsk form uppträda en engel, en djäfvul och en bock. Bocken tager de barn, som ej vilja bedja, på hornen, så att djäfvulen kan ge dem af riset¹⁾. I England har uttrycket »gamle Nils» eller »Nicolaus» (Old Nick) rent af blifvit en beteckning för djäfvulen själf²⁾.

Äfven på annan väg har helgonet öfvergått till att bli en djäfvulstyp. Redan under medeltiden uppträder Nicolaus som skatters bevarare. I *JEHAN BODELS* bekanta Niclas-spel³⁾ tvingar han tjufvar att återbringa stulna penningar. Äfven

¹⁾ REINSBERG-DÜRINGSFELD, a. a. s. 431.

²⁾ TROELS-LUND, a. a. s. 54. — MANNHARDT, a. a. II: 184 ff. sammanställer Nicolausfesten med de gamla höstfesterna. Helgonet har vid sig fått fästadt en mängd till hedniska »korndemonen» hörande bruk. Då i vårt citerade dramatiska Nicolausupptåg omtalas »drängen», vill M. i dennes person se ingen mindre än själfva guden Odin (s. 187). Riset, som Nicolaus har, jämföres med vårens »fastlagsris» och har samma betydelse att bringa lycka. »Endast af missförstånd har riset blifvit skolmästarens pedagogiska instrument.» Den i leken förekommande bocken jämföres med julbocken och Thorsfirandet (s. 189 f.). Då Nicolaus uppträder som biskop utgör detta en tydlig parallell till jul-(gregorius-)biskopen. — Under det Nicolausfesten i folkmedvetandet upptog allt flera direkta jul- och höstbruk, förblef den hos skolorna speciellt lärarefesten, och först den senare medeltiden lösruckte den från dess gamla omgifning för att göra den uteslutande til åminnelsefest (Gregorius).

³⁾ SCHÜCK, Världslitteraturen II.

omtalas han som penninggifvare. Ibland uppmanas han i Nicolaussångerna att köpa gåfvor till dem. Härifrån är steget ej långt till vår svenska »nisse», särskildt »goanisse». Enligt skånsk föreställning är goanissen bra att ha för tillfället, ty han bringar gods i huset, men det blir aldrig någon välsignelse med det, ty det är orätt fånget¹⁾. Ännu heter det i skånsk folktro, att man alltid skall låta något mynt bli kvar i en börs, ty »då flyr ej goanisse sin kos». Analog med denna goanisse-tro är sagomotivet om pojken, som förskref sig åt fan, mot villkor att han alltid skulle ha pengar i sin ficka.

Såsom god gåfvobringare ha vi i våra dagars julböcker kvar julnissen, som kommer med julgåfvor och julgröt²⁾.

I motsats till Nicolausfesten såsom lärarnes skolfest stod i Sverige Luciadagen (d. 13 dec.) och i Danmark Thomasdagen (d. 21 dec.) som skolgossarnes egen skolfest. I Danmark hade barnen på Thomasdagen rätt till att vara herrar i skolan. Bland det första, de i denna egenskap gjorde, var att bränna upp riset³⁾.

Af PC.-sångerna återstå ännu de historiska sångerna om Nyköpings gästabad, Stockholms blodbad och biskop Henrik. Om de två första utförts vid något särskildt tillfälle, veta vi ej, men Henrikssången skulle mycket väl kunnat tillhöra en speciell fest till Henriks minne i Finland. Ännu under 1600-talet var Henrik ej glömd, och i en så ren protestantisk sångbok som Skara mus.-hdskr. nr 5 från 1600-talet upptogs Henriksequensen *Cœtus noster lætus* bland de protestantiska sångerna (se s. 28).

Att *Piæ Cantiones* haft mycket litet att skaffa med goliardpoesien torde ha framgått af våra beskrifningar af sångerna. Andan är öfverallt allvarlig, och ej på ett enda ställe får fantasien lof att fritt hoppa ut på förbjuden mark. De direkta skolsångerna sky ej alls att omtala, huru skolsederna fördärfvas, att dryckeslag bli allt vanligare, otukt bedrifves, spel och dans vinna insteg, men alltid sker det på ett sådant sätt,

¹⁾ »Goanissen» bringar »jordiska egodelar och det från andra människors förråd», E. WIGSTRÖM, *Skånska visor, sagor och sägner* s. 63.

²⁾ TROELS-LUND, a. a. s. 55.

³⁾ FEILBERG, a. a. I: 109.

att dikten vill varna för alla dessa fel. Att såsom »Carmina Burana» frossa i världsnjutningen under en eller annan salvelsefull fras, faller aldrig våra sångers diktare in.

De som diktat våra sånger torde i flesta fall ha varit i skolundervisningen anställda män, som fört ett regelbundet lif i allo efter kyrkans föreskrifter. De vandrande klerker, hvilka foro land och rike rundt, sjungande om sitt eget lifs många upplevelser, om sorglöshetens lycka, om vin och kärlek, om brist och nöd, hade föga att meddela till en sådan samling som *Piæ Cantiones*. Om i alla fall litet insmugit sig af deras diktning, må det förklaras ur den stora popularitet, sångerna hade, samt det goda tillfälle, som förefanns för skolgossarne under sockenvandringarne att träda desse »driftedjåkne och ribaldrar» närmare. Så t. ex. sjunger sången *Sum in aliena provincia* om den vandrande djäknens lidanden men ej om den under skollagens skydd stående utan den ensam lämnade, utstötte, som förlorat allt, som kunnat skänka frid och ro. Han hade kunnat vara en riddare eller krigare, men nu har han i stället blifvit förnedrad till en fattig klerk:

(Str. III) *Miles essem, equitassem, latro essem, spoliasssem.*

Non sum latro neque miles sed sum unus pauper studens.

Han har förlorat sin kraft och orkar ej taga sig för något.

*Monachus esse non valeo, eremita non audeo,
mendicare erubesco et fodere iam nequeo.*

Om vår sång visar oss den till driftedjäkne nedsjunkne, så sker det dock med så mycken medkänsla, att man nästan känner sig mera rörd af denna tungsinta förtviflan än öfver skolmästarens alla visdomsord. Vagantpoesien kunde knappast få en bättre representant än i denna sång.

Rena kärleksvisor finnas naturligtvis ej i *Piæ Cantiones*. I omarbetad form framskymta ändock äfven här några små rester. Vi ha redan nämnt vårsången *Tempus adest floridum* med dess första strof fullständigt lika med en goliardsång ur *Carmina burana*. Goliardsångens prisande af den världsiga kärleken öfvergår i vår sång till ett lofsjungande af naturens skönhet och Guds kärlek. Emellertid torde ännu en sång utgöra en omarbetad goliardsång. Åtminstone tyda delar

ur skolsången *Regimen scholarium* på nära förbindelse med något som långt ifrån hör de trägna studierna till. I str. II står:

Est et in memoria, tanquam in marmorea
tabula depicta. Inter mille milia
non tam pulchra filia, ut mea prædicta...

Såsom Dr. påpekat, finnes äfven i sången *Invaluit malitia* i sista raden en uppenbart förfalskad text. Det vore en religiös sång föga värdigt att sluta: Nil tibi sit amabile nisi ipsa vita. En ändring från æterna eller superna vita torde uppenbarligen ha blifvit gjord.

Om profana sånger hållits fjärran från *Piæ Cantiones*, vittna dock de klagomål, som ständigt framkastas mot skollifvets förfall, allt för tydligt om förekomsten af sådan världslig poesi. Om de svenska skolorna stått fria från sådana sånger under medeltiden veta vi ej; att 1500- och 1600-talets svenska skolor ej stått rena, intygas af de ständiga ifranden mot liderliga visor under sockengångarne. I Jonæ-Rhezelii psalmbok omtalas, att sångerna utgifvits »at menniskiona therigenom måge blifwa affholdne ifrå okyske elskogs- oc horewijisor, som af okyske menniskior äro updichtade».

I våra handskrifna skolsångböcker saknas ej exempel på sådana världsliga visor, ehuru det här skulle föra för långt bort från vårt ämne att gå in på dem, så mycket mera som de flesta äro på svenska eller tyska språket. Några få exempel torde vara tillfyllest att bedöma arten af denna poesi. I Växiö bibliotek finnas särskildt många exempel på sådan sång. I musikhdskr. 1 finnes bland latinska andliga sånger en tysk visa: *Ein meydlein bej den laden stundt*. I musiknr 330 finnas andra tyska visor: *Frisch auf gut gesäll, schönes iungfräulein, mein höchste Zier*. Nr 325—28 innehålla jämte andliga sånger på latin och tyska flere världsliga visor på svenska. En har följande egendomliga blandning af andligt och världsligt:

Aff öl och must är här nu myckin lust,
Men achtom på at thet iu wist wara må,
I himmels högd fast större frögd, än som wij tänkia kunne.

En annan begynner:

Fahrwål min Amaryllis, eija at wij nu skole skillias. Gud tig beware wål.

Troligen en öfversättning af en utländsk studentvisa är en sång med följande början: Vivat studiosa caterva à 3: »Med lust begynner iag siungha, af hiärtatt och liufig tungha till lof, beröm och ähra. Thet edle god studente blodh, prijsat af andra mere.» Sedan följer tvänne folkvisliknande sånger:

Vthi en örtegårdh grön tre faghre rooser ståå, tree sköne roser ståå, der hoos och en jungfru skiön såg iagh spassera gå. Wänligen iag mijg stälte, när iag henne fick see, och liuflijgitt taal fälte aff stor kiärleekz wee.

Jungfru född aff herlijgh slächt och blod, huem haffuen i nu till kiäreste godh. För en tijd höllen I mijg ganska kär, men nu aff edher iagh förgiäten ähr. Thet förtryter mijg medh fart, och skall betalas snart.

Tvänne därefter meddelade sånger äro rena kärleksvisor. Den ena har öfverskriften: Amor est ardoris origo à 4 voc: Ach wee mijgh arme wnge man . . . , den andra: Tu mihi sola placet à 4 v: Aff Hiertatt iag frögdar mijg . . .

I mus.-hdskr. 3 finnas jämte rena andliga sånger äfven kärleksvisor på latin eller svenska, ibland båda språken blandade. Som exempel på de sistnämnda kan anföras:

Ecce quam sit tibi dulce oculus rubens,
Quam sit tibi candida lumina tua!
Vox tua dulcis, labia tua sunt mollia.
Min väna from, min hiertans blom,
Fac me solum tibi fieri sponsum!
Vox tua dulcis, labia tua sunt mollia.
Veni in hortulum, Lucinia!

Bland svenska sånger i samma handskrift finnas två folkvisor:

En jungfru stält then hafwer iagh migh utwaldt, kunde iagh henne winna. Refr.: I rosenlundh dandza the jungfrur.

Enkan stadde sigh här en drängh, här danse wij, till sin åker och till sin angh, här danse wij. Puster nicht dräng (?).

Så obetydliga dessa visor än kunna synas vara, utgöra de dock belysande exempel på arten af den icke-kyrkliga sång, som idkades i 1600-talets skolor vid sidan om Piæ Cantiones. I jämförelse med den gamla allvarliga musiken utgöra de bevis på den ytliga smak, som efter hand begynte tränga in och vinna plats vid sidan om den gamla allvarliga. Af hvad innehållsart dessa sånger voro, torde framgå af en jämförelse med sistnämnda visa ur mus.-hdskr. 3 och dess moderna parallell i Arwidssons Sven-

ska fornsånger III: 371: »Enkan lejde sig en dräng». Att kyrkan ej var mån om att befrämja en skolsång, som tog sig sådana, för god moral anstötliga former, torde ej förvåna. När så därtill kom en instrumentalmusik hämtad från franska balletter ¹⁾, kunde tiden vara mogen för allvarligt ingripande till reformering af musikundervisningen.

Piæ Cantiones fick vika, för salongsdanserna, skolfesterna nedsjönko till tiggarevandringar, hatade af många, älskade af få. 1700-talet med dess brist på historisk känsla visade föga förståelse för den gamla latinska sången, och när skolsången på 1740- och 1750-talet så småningom började repa sig ur sitt förfall, var det som om allt det gamla var utstruket, nya stilar hade uppstått — kyrkokantaternas och oratoriernas tid hade inbrutit.

Endast borta i Finland, aflägsset från de stora kulturströmningarne, hade den gamla sången bevarats, och på tröskeln till 20:de seklet bringas oss därifrån den sista lilla återstoden af en fordom rik och mäktig skolsång.

¹⁾ Växiö musikhdskr. nr 6 från åren 1698 och 1699 må tjäna som exempel på genren.

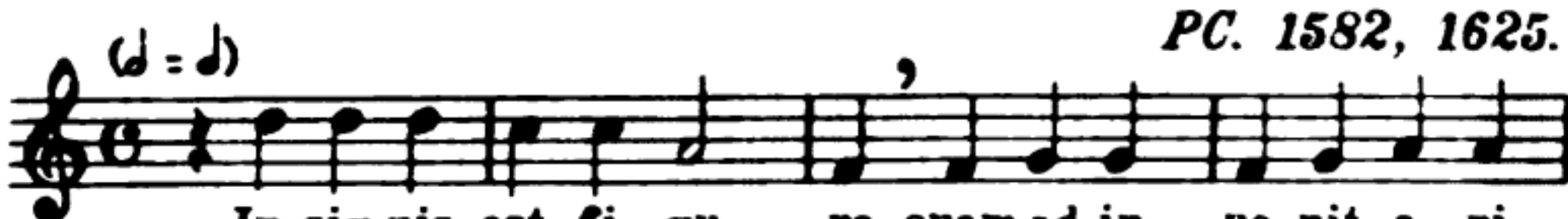

Rättelser.

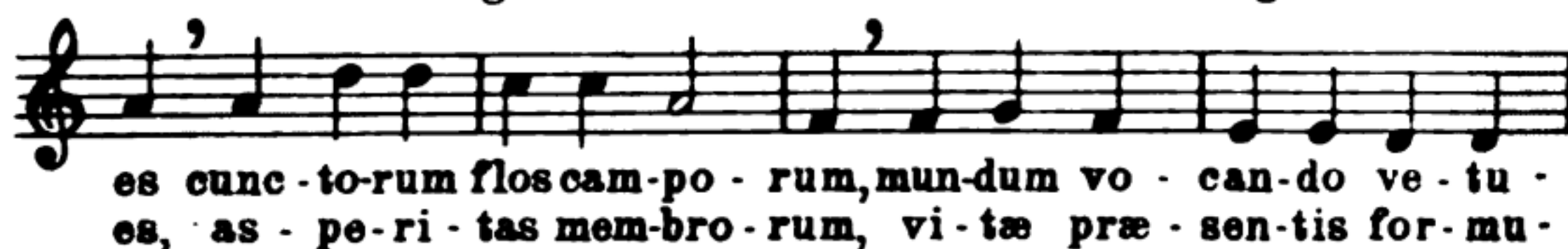
Sid.	IV	rad.	15	uppfifr.	står:	Hymner	läs:	Hymnen
›	VIII	›	11	nedifr.	›	Historialinnen	›	Historiallinen
›	X	›	1	uppfifr.	›	Historia de ecclesia teutonica Stockholmiensi		
						läs:		Dissertatio historica de ecclesia teutonica et templo S:tæ Gertrudis Stockholmiensi
›	X	›	11	›		hela raden (Scriptores etc.)		flyttas till s. XI efter r. 10
›	5	›	22	›		står: Dödspenningar	läs:	Döpepenningar
›	6	›	5	nedifr.	›	Historica	›	Dissertatio historica
›	7	›	8	uppfifr.	›	1657	›	1654
›	10	›	11	nedifr.	›	andra skole där fare vid		
						läs:		andra skole bäre där fare vid
›	10	›	1	›	›	IV: 240 f. 2	läs:	IV: 240 f.
›	20	›	9	›	›	metropolitkyrka	›	metropolitankyrka
›	28	›	11	uppfifr.	›	Cætus	›	Coetus
›	29	›	3	nedifr.	›	orationes	›	orationis
›	79	›	1	uppfifr.	›	Canti lenarum	›	Cantilenarum
›	83	›	2	nedifr.	›	Yrsjö	›	Yrjö
›	88	›	14	›	›	chants	›	des chants
›	88	›	12	›	›	ni'en	›	n'en
›	93	›	16	›	›	Tyska källor	›	Tryckta källor
›	96	›	15	›	›	1528	›	1582
›	97	›	18	›	›	1589	›	1582
›	100	›	15	uppfifr.	›	i svenska		till svenska
›	100	›	15	nedifr.	›	afslutade	›	afslutande
›	104	›	2	›	›	105 rad 1 o. 34	uppfifr.	står: 4 läs: 3
›	107	›	10	›	›	står: virgina	läs:	virgine
›	108	›	15	uppfifr.	›	Domine Immanuel	›	Domini Emanuel
›	112	›	1	nedifr.	›	Avthor	›	Avtor
›	113	›	2	uppfifr.	›	Kl. 74	›	Kl. II: 74
›	114	›	3	nedifr.	›	Christus för oss	›	Christus leedh för oss
›	115	›	19	uppfifr.	›	Ps. 1614	›	Ps. 1610, 1614
›	130	›	10	nedifr.	›	Nýcopensis	›	Nýcopensi
›	130	›	8	›	›	Vidi	›	Vide
›	141	›	6	uppfifr.	›	Thomasfecit	›	Thomas fecit
›	143	›	16	›	›	3 trokéer	›	4 trokéer
›	147	›	1	nedifr.	›	I, IV	›	IV
›	168	›	19	›	›	en hänvisning: 1), som afser första anmärkningen å nästa sida 169.		
›	169	›	18	›	›	påsksångerna af	läs:	af påsksångerna
›	179	›	3	uppfifr.	›	speciel docerande	›	specielt docerande
›	183	›	2	›	›	gåfvor till dem	›	gåfvor till barnen
›	183	›	8	›	›	Analog med	›	Analogt med

Musik - Bilaga.

1

I. *PC. 1582, 1625.*

In-sig-nis est fi-gu - ra quam ad-in - ue-nit a - ri -
Am-bi-gu - a sta-tu - ra cu-ius ru - go-sa fa-ci -

es cunc-to-rum flos cam-po - rum, mun-dum vo - can-do ve - tu -
es, as - pe-ri - tas mem-bro - rum, vi-tæ præ - sen-tis for-mu -

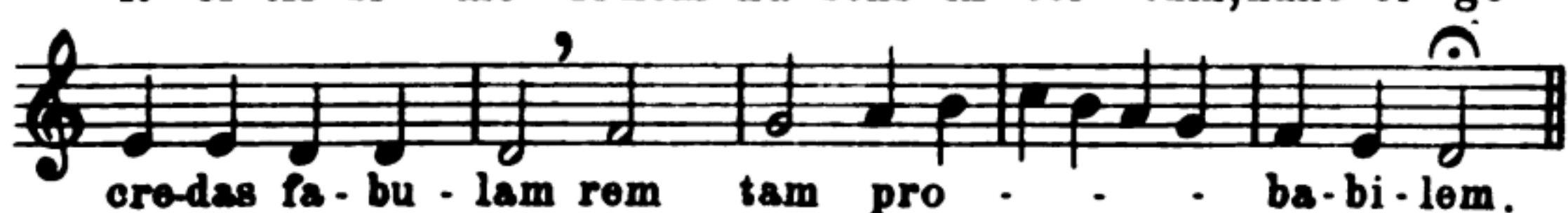
lam gres - su mi - - - ra-bi-lem. Con-stat cunc -
lam mon - strat in - - - sta-bi-lem.

tis cer-tis-si - me iam to-ti - es ex-per - tum quod de-flu -

it ci-tis-si - me fi-nem ha-bens in-cer - tum, hanc er-go

cre-das fa-bu - lam rem tam pro - - - ba-bi-lem.

II: 1. *Orig. i C. PC. 1582, 1625.*

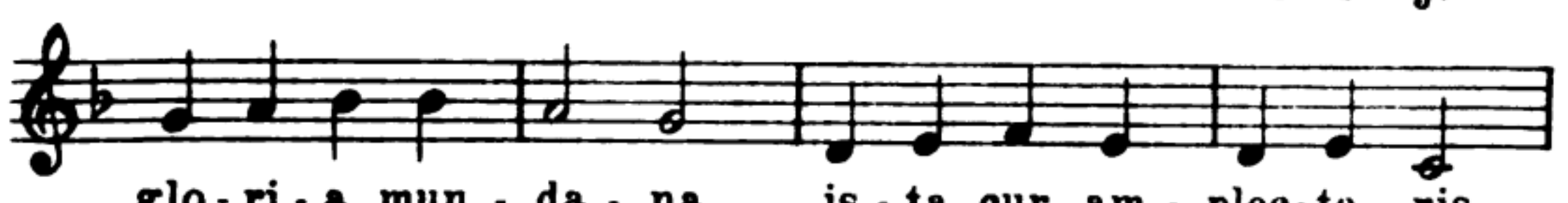
Va - ni - ta-tum va-ni tas om - ni - a sunt

va - na, Nil sub so - le sta - bi - le in vi -

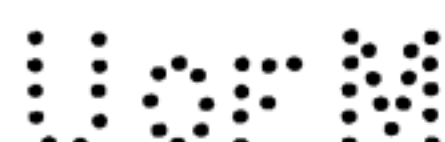
ta hu - ma - na ve-lut fu-mus tran-si - jt

glo-ri - a mun - da - na, is - ta cur am - plec-te - ris

o tu mens in - sa - na.

Orig. i A. PC. 1776.

II: 2.

PC. 1900.

II: 3.

PC. 1582, 1625.

III: 1.

O scho-la-res vo-ce pa-res iam me-cum con-ci-ni-te.
Et oho-re-am ju-bi-le-am sem-per me-cum du-ci-te.

Iam ad fes-tum mo-do moe-stum ser-vi-tu-tis stu-di-i.
Nos-ter coe-tus spe-rat læ-tus no-bi-lis con-vi-vi-i.

Orig. i C. PC. 1776.

III: 2.

3
PC. 1900.

III: s.

Forster II. 1540. Nr 7. Martinslied.

Böhme, Altd. Liederb. 353.

III: s.

Pre - su - lemsan - cti - si - mum ve - ne re - mus, Gau - de -

a - mus, wöl - len wir nach gras gan, hol - le - rey - o! so

sin - gen uns die vö - ge - lein, hol - le - rei, in hoc so - lem - ni fes - to.

Macropedius, Lazarus mendicus. 1552. Akt IV, 5. Trinklied.

R. v. Liencron s. 372.

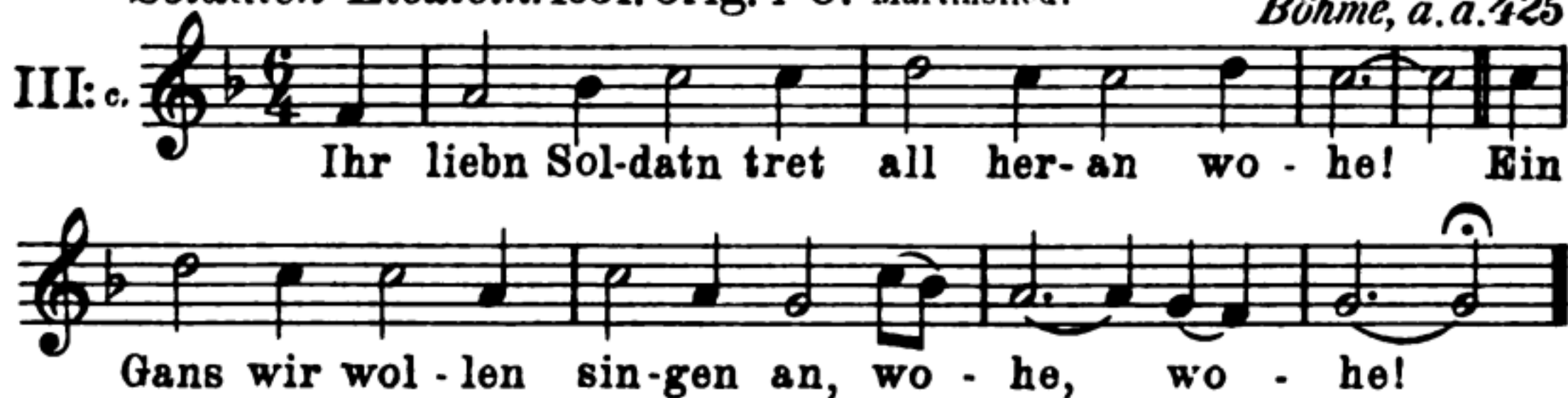
III: b.

Ap - po - nit o - ri blan - du - lum Ex -

hau - ri - en - dum po - cu - lum Fa - ler - - ni

Soldaten-Liedlein. 1631. Orig. i C. Martinslied.

Böhme, a. a. 425

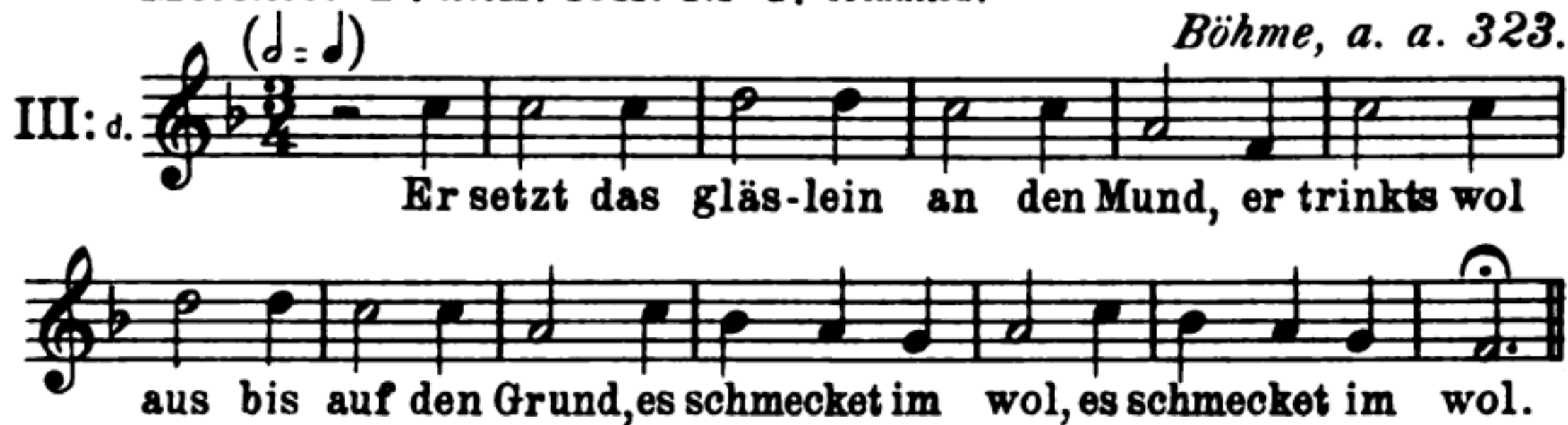
III: c.

Ihr lieb'n Sol - dat'n tret all her - an wo - he! Ein

Gans wir wol - len sin - gen an, wo - he, wo - he!

Melchior Frank. 1611. Nr 1. Trinklied.

Böhme, a. a. 323.

III: d.

Er setzt das gläs - lein an den Mund, er trinkt's wol

aus bis auf den Grund, es schmecket im wol, es schmecket im wol.

Uor M

4

(♩ = ♩)

IV.

Re - - -

8 5 8 8 8 10 8 1 5 8 8

gi - men Scho - la - -

8 10 5 10 5 8 5 10 5

ri - um vo - lo com - men - da - re etc.

10 8 5 8 5 8 8 8 3 7 6 8

(♩ = ♩)

PC. 1582, 1625.

V.

Za - chæ - us ar - bo - ris a -

scen - dit sti - pi - tem ut Je - sum

cer - ne - ret coe - lo - rum ho - spi - tem.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AFD. 1. Bd 5. Nr 3.

STUDIA PLAUTINA

SCRIPSIT

EMIL WALLSTEDT

❖ ❖ ❖ —

LUNDAE MCMIX

TYPIS EXPRESSIT HÅKAN OHLSSON

Eae res, quae in hoc opusculo tractantur, iam a multis iisque praestantissimis uiris doctis tractatae sunt, et confiteor me non-nihil dubitasse post tot doctissimorum uirorum labores mea in lucem edere. Spero tamen non defuturos, qui me putent nonnulla attulisse ad quaestiones illas, de quibus ago, difficillimas illustrandas, et ea, quae ueniam desiderent, cum uenia legant. Qua spe inductus haec, quae sequuntur, capita publici iuris facio.

Iambicos tantum et trochaicos uersus Plautinos respexi, quod cur fecerim, cuius harum rerum perito facile apparebit.

Thesis et *arsis* uocabula ita semper in hac commentatione adhibita sunt, ut *thesis* nostra lingua »*sänkning*», *arsis* »*höjning*» dicatur.

In uersibus Plautinis citandis usus sum editione minore GOETZ-SCHOELLIANA; Terentianos uersus cito secundum editionem DZIATZKONIS.

Denique liceat mihi hoc loco maximas gratias agere CAROLO ZANDERO praeceptori meo, cuius infinitae doctrinae et insigni erga me beneuolentiae plurimum debeo, et A. AHLBERGIO amico meo, qui me in plagulis corrigendis multum adiuuit.

Summarium capitum.

Caput I.

Quaestiones ad correptionem iambicam Plautinam pertinentes p. 1.

Caput II.

De lege dipodica p. 82.

Caput III.

De oxytonesi uocabulorum iambicorum p. 127.

I. Quaestiones ad correptionem iambicam Plautinam pertinentes.

Primum omnium monere uelim me, cum non id agerem, ut quid quisque usque a BENTLEY temporibus ad hanc aetatem de causa et finibus correptionis iambicae statuendum esse censuisset, accurate exponerem, sed ut quid ipse de his rebus sentirem breuiter ostenderem, superuacaneum et a proposito meo alienum existimasse uarias eorum de correptione iambica sententias, qui ante C. F. W. MÜLLERUM huic quaestioni operam dedissent, inter se comparare et quid ueri, quid falsi eorum opiniones haberent diiudicare. Respexi igitur in hoc capite conscribendo ea potissimum, quae postquam doctissimus ille uir certam denique post tot aliorum incertos conatus correptionis legem inuenit, ab iis prolata sunt, qui illius inuento uelut firmo et stabili ipsorum disputationum fundamento usi eidem rei operam dederunt. Nam ut omnibus iis, qui ante C. F. W. MÜLLERUM de correptione iambica scripserunt, laudi tribuendum est, quod huius rei causam in ipso sermone, non, ut MÜLLER ipse, in rationibus extrinsecus adsumptis positam esse crediderunt, ita hanc laudem eo immiuerunt, quod, cum, quid omnium, ubi hanc correptionem inuenerunt, locorum commune esset, non satis discernere — FLECKEISENUM tamen et post eum CORSSENUM BRIXIUMQUE propius quam ceteros ad ueritatem accessisse MÜLLER ipse testatur¹ — quae

¹ Vide C. F. W. MÜLLER, Plautinische Prosodie, Berlin 1869, p. 87. Cum vero KLOTZ (Gründzüge altrömischer Metrik, Leipzig 1890, p. 40) FLECKEISENUM primum obseruasse dicit *vide, canes* sim, non uero *vide, mores* ultimam posse corripere, hoc minus accurate dicit. Nam de *verborum* iambicis formis iam antea RITSCHL eandem obseruationem fecerat (Prolegomena ad Trinumnum p. CLXVI, ubi formis correptis *uolo, ago, ero* formae numquam correptae *dico, duco* opponuntur.

ad unam legem unamque causam erant reuocanda seiungentes in uariis correptionis generibus explicandis uarias adhibuerunt rationes; quo factum est, ut quam rem illustrare uellent, eam saepe non tam illustrasse quam implicasse uiderentur. C. F. W. MÜLLER primus eo, quod nullas nisi quae in eadem thesi aut arsi cum praecedenti breui syllaba coniunctae essent longas syllabas in versificatione Plautina corripī posse ostendit, effecit, ut de tota correptione iure dici posset quod RITSCHL de uno correptionis genere (de correptione uocalium finalium) dixerat: — quamquam is ne in hoc quidem genere quod se facturum esse promiserat exsoluit — »licebit — — multitudinem exemplorum partim confessorum partim addubitatorum uel sine regula uagantium unius legis communi societate comprehendere»¹, eiusque operae debetur, quod qui post eum correptioni iambicae explicandae operam dederunt, siue eam ad illius exemplum in rebus metricis siue in ipsius linguae proprietate positam esse putarunt, uaria eius genera ad unam explicandi rationem transferre potuerunt, quod quanto simpliciorem totam hanc quaestionem reddiderit, non opus est monere. Omnes tamen difficultates MÜLLERI opera sublatas esse utrum existimandum sit necne, ex eo pendet, utram correptionis causam fuisse putemus metricam quandam licentiam an aliquam ipsius sermonis proprietatem. Aliud enim est, quibus finibus correptio iambica circumscripta sit uidere, aliud ad ipsam eius causam penetrare. Iis quidem, qui correptionem prorsus metricam et a sermone cottidiano alienam fuisse credunt, nullum eius exemplum, si sibi ipsi constare uolent, dubium esse debet, quae librorum auctoritate non careat neque legi a MÜLLERO propositae repugnet, ut longam syllabam in eadem thesi aut arsi breuis antecedit. Iis uero, qui sibi persuasum habent correptionem e cottidiani sermonis consuetudine sumptam et in ui accentus positam esse atque ex eo sequi debere putant, ut nulla syllaba nisi quae in soluta oratione correptionem pati potuerit, in uersu corripī possit, haud ita raro contingat necesse est, ut quamuis legi a MÜLLERO constitutae correptio conuenire uideatur, tamen in aliquam eius explicandae difficultatem incurrant. Quod fit, ubi syllaba longa ita posita, ut lege trium syllabarum in soluta oratione *produci*, non *corripī* debuisse uideatur, in uersu cum

¹ Prolegomena p. CLXV.

praecedenti breui syllaba arsin aut thesin explet. Quae tamen difficultas saepe magis in specie quam in re posita est neque ad *uoces* iambicas pertinet, quae in sermone cottidiano saepissime ultimam corripuisse omnes concedunt, qui ad uim accentus correptionem referendam esse censent. De his correptionis generibus in iis, quae sequuntur, pauca disputabo. Et quamquam iis, qui in ui accentus correptionem positam fuisse docent, inter quos SKUTSCH et LINDSAY principes habendi sunt, prorsus adsentior, tamen, cum dubitari posse mihi uideatur, num eae correptionis leges, quas hi uiri docti constituerunt, ab omni parte satisfaciant, haud alienum mihi uisum est, quae ab iis minus accurate de hac re disputata esse putarem, exponere et nonnulla, quae ad totam illam de correptionis natura et explicatione quaestionem recte iudicandam maioris momenti esse uiderentur paulo diligentius tractare.

1. Requirit quantitatis ratio, cuius norma et Graecorum versificationem dirigi et eam, quae apud Romanos illorum imitatione existit, poesin quasi fundamento niti satis constat, ut uocabula iambica, cum non, quod apud Romanos saepissime usu uenit, ante insequentem uocalem elisionem patiantur aut breuem syllabam ictu percussam sequantur, semper ita in uersibus iambicis et trochaicis usurpentur, ut in ultimam ictum accipiant. Cum enim neque breuis syllaba nisi altera breui subsequente ictum sustinere neque thesis soluta nisi e binis breuibus constare possit, nihil relinqui uidetur, nisi ut haec uocabula in uersu semper puri iambi uice fungantur. Quod cum in Graecorum scaenica poesi numquam non fiat et cum Plautus ceterique Romanorum ueteres fabularum scriptores ad illorum artis similitudinem suos uersus composuerint, non sine causa expectandum fuit, ut hi quoque uocabula iambica in uersu usurpandi eandem sequerentur rationem, i. e. ut, cum lex illa trium syllabarum quae uocatur uocabula iambica in paenultima acui iubeat, perpetuam in his ictus et accentus discrepantiam inueniremus. Hanc tamen rem longe aliter se habere nemo nescit. Nam ut saepe in poesi scaenica Romanorum uocabulorum iambicorum ultimae ictu feriuntur, ita non minus saepe haec uocabula sic in uersu usurpata sunt, ut

solutas et theses et arses efficiant. Quod quantum obstat eorum opinioni, qui putant Plautum ¹, cum singula uerba uersu includeret, id solum curasse, ut is, quem metrum requireret, longarum et breuium syllabarum ordo seruaretur, neque ei rei operam dedisse, ut quem quodque uocabulum, si in eadem uerborum continuatione positum in soluta oratione usurpatum esset, accentus proprietatem debuisset praebere, eam etiam in uersu, quantum fieri posset, retineret, non potest non elucere. Nam si ut apud Graecos sic in versificatione Plautina quantitatis sola ratio dominata est, qui fieri potuit, ut haec ipsa quantitas tam saepe negligeretur? Nec quidquam attinet hanc uocabulorum iambicorum tam frequentem correptionem cum C. F. W. MÜLLERO, KLOTZIO, SEYFFERTO ita explicare uelle, ut »metricis» causis tribuenda esse dicatur, non in ipsius sermonis proprietate ponenda.

Huius sententiae auctor habendus est C. F. W. MÜLLER, qui hanc legem constituit: »Ein Iambus kann nur dann als die zwei Kürzen oder die eine Länge gelten, welche zusammen die Arsis oder Thesis eines Versfusses ausmachen, wenn die zwei Silben erstlich ein Wort oder zweitens einen Wortanfang bilden oder drittens, wenn die erste der zwei Silben aus einem einsilbigen oder durch Elision einsilbig gewordenen Worte besteht» ². Vidit igitur hic uir doctissimus, quod ceterorum sagacitatem effugerat, longam syllabam non corripere, nisi si cum praecedenti breui in eadem arsi aut thesi coniuncta esset ³, quod, ut iam monui, mirum quantum ualuit ad ueram correptionis rationem post priorum de ea sententiarum confusam uarietatem illustrandam. Sed licet quibus finibus circumscripta esset correptio inuenerit, tamen eum quasi in media uia substituisse putandum est, quippe qui ueram eius naturam non potuerit dispicere aut probabilem eius causam afferre. Satis enim ostendunt uerba eius: »Ein Iambus kann nur dann als die zwei Kürzen oder die eine Länge *gelten*,

¹ Breuitatis causa me saepe Plauti nomine ceteros quoque fabularum scriptores comprehendere facile apparet.

² Cf. Prosodie p. 85.

³ Verum quidem est eum in anapaestis et in initio uersus longam syllabam cum *subsequenti* breui arsin aut thesin solutam nonnumquam efficere posse contra suam ipsius legem falso statuuisse. Sed talia exempla ipse ad legem suam euertendam minime ualere existimauit et exceptionum numero attribuit (cf. Prosodie pp. 404 et 424).

welche etc.» eum non de uera correptione cogitasse sed de falsa quadam et ficticia, cui nullus nisi in uersu locus esset neque in ulla alia re quam in eo, quem in uersu locum ultimae uocabulorum iambicorum tenerent, situm esse existimasse, utrum suam quantitatem retinere deberent an pro breuibus haberi possent. Et cum MÜLLERO facit KLOTZ, qui de natura correptionis iambicae fusius disputando, quod ille exemplorum magis copia quam uerbosa argumentatione usus se de hac re sentire ostenderat, probare conatus legem correptionis ita describit, ut eam »ein metrisches Positionsgesetz« appellet¹. Quamquam quod ad ultimas saltem correptas attinet, aliquantum sermonis consuetudini attribuit neque uidet se hac re sibi ipsi inconstantem fieri, quippe qui cum ipse correptionem »metricam«, i. e. artificiosam et in arbitrio poetae sitam esse contendat, tamen ad eam explicandam rationes ex sermonis natura sumptas adhibeat, quod non licet. Nam cum quis correptionem »metricam« appellat, aut nihil dicit aut hoc ipso nomine indicat, eam cum sermonis consuetudine nihil commune habere neque e sermonis natura explicari posse. Docet autem KLOTZ correptionem uocabulorum iambicorum (et creticorum) ea re ualde adiutam esse, quod omnes, quae accentu carerent syllabae finales et imprimis ultimae uocabulorum iambicorum sua sponte ad correptionem *inclinarent*². Concedit igitur correptionem iambicam cum accentus natura cohaerere, quippe qui eas tantummodo ultimas, *quae accentu carerent* ad correptionem propensas fuisse CORAENUM secutus doceat; concedit hoc quoque³, ipsam formam uocabulorum iambicorum secum habuisse, ut eorum ultimae minus facile quam ceterae huic omnium syllabarum finalium communi inclinationi possent resistere⁴; tantum uero abest, ut, quod his concessis in promptu sane fuisse uidetur, ex eo concludat uocabulorum iambicorum correptionem in ipsa sermonis proprietate ponendam esse, ut quod in una pagina concessit in proxima reuocare festinet ac falsa argumentatione usus ad rationem prorsus diversam ea re adductus perueniat, quod

¹ Metrik p. 41.

² Metrik p. 66.

³ Metrik p. 66, ubi *donō* et *uidē* inter se opponuntur.

⁴ Vide eius uerba, ubi omnem uocis iambicae ultimam »eine tonlose, in ihrer gänzlichen Verwaisung wenig widerstandsfähige, an keiner vorhergehenden oder folgenden (?) Lange halt gewinnende« appellat. (Metrik p. 67).

nulla uox iambica nisi cum arsin aut thesin solutam explet ultimam correptam praebet, ex quo satis effici putat, hanc correptionem artificiosam et »metricam«, non ueram et sermonis cottidiani propriam fuisse. Sed opinionem KLOTZII fusius refutare minime opus est neque facile erit iis rationibus, quae ad eum refellendum SKUTSCH attulit¹, novas addere. Nec quisquam, credo, iam erit, quin ei adsentiatur nullum sensum (ein Nonsens) esse legem correptionis pro »metrica« habere². Id tantum monere uelim AHLBERGIUM³, cum KLOTZIUM eo sibi inconstantem esse dicat, quod, quamquam correptionem »metricam« appellet et cum pronuntiatione coniunctam esse neget, tamen in *nonnullis* uocalis correptionem *ab accentu pendere* putet, hoc minus accurate dicere. Neque umquam concessisset KLOTZ ipse se hoc dixisse. Nam licet hic nonnumquam de ui accentus paulo obscurius disputet, tamen facile apparet eum *solam* accentus uim ad correptionem efficiendam nusquam satis ualuisse existimasse et hoc dicere uoluisse *omnem* correptionem »metricam« esse, sed Plautum ea re adductum, quod longae syllabae accentu carentes, quae breuem sequerentur, ad correptionem sua sponte *propensae* essent, has potius in uersu pro breuibus usurpasse quam eas quae post breuem syllabam in soluta oratione *acuerentur*. Non igitur ita sibi parum constare KLOTZ mihi uidetur dici posse, ut, quod dicit AHLBERG, *nonnullorum* uocabulorum correptionem solam in ui accentus sitam fuisse putet, *plerumque* autem correptionem metricis rationibus attribuat. Sed hoc inconstantiae crimine iure reprehendendus est, quod, cum saepissime ad correptionem probandam tales rationes afferat quibus non falsa sed uera correptio effici debuerit, tamen eam *semper* metricam fuisse contendit⁴.

Aliud est autem hoc sibi persuasisse, correptionem uocabulorum iambicorum ueram correptionem fuisse, non metricam, aliud, qua lege contineatur, perspexisse.

¹ Cf. Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte romanischer Philologie, herausgeg. von Karl Vollmöller und Richard Otto I, 1890.

² Forschungen p. 47.

³ De correptione iambica Plautina quaestiones (Lundae MDCCCXI) p. 1.

⁴ Cf. quae Metrik p. 87 de correptione eorum, ad quae uerba AHLBERGII spectant, uocabulorum — *magistratus*, *potestatem* sim. — dicuntur, ubi harum uocum correptio, quamquam ad accentus uim haud dubie ex parte refertur, tamen diserte *metrica* appellatur.

Primum quidem apparet correptionem iambicam, si omnino ex ipsa sermonis natura explicari possit, ad uim accentus, ut iam supra significavi, esse referendam. Qua de re omnes, qui correptionem ad ipsum sermonem referunt, consentiunt, neque SKUTSCH primus hoc uidit. Legimus ex. gr. apud CORSSENUM haec¹: »Dass gerade iambische Wortformen von dieser Kürzung der Endsilbe betroffen wurden, liegt darin, dass die vorletzte kurze Silbe derselben in der Aussprache durch den Hochtou scharf mit entschiedener Anstrengung der Sprachwerkzeuge hervorgehoben wurde, dann aber für die Aussprache der letzten tieftönigen Silbe diese Ausspannung so weit erschlaffte, dass die Endsilbe die volle Tondauer und Lautstärke einer langen Silbe nicht mehr erhielt. Also Erschlaffung und Bequemlichkeit der volksthümlichen Aussprache hat die Messungen *amă, rogă, pută* veranlasst». Cum uero ille »Hochton» dicit, accentum *tonicum* intellegit, quem in lingua latina dominatum esse contendit². SKUTSCH uero et LINDSAY quique eorum de correptionis natura sententiam complexi sunt, cum eam ui accentus effectam esse dicunt, ad uim accentus *expiratorii* eam numquam non referunt. Et hoc quidem recte. Neque enim omnino licet uidere, qui fieri potuerit, ut syllaba longa ideo, quod grauiorem sonum quam proxime praecedens syllaba haberet, suam quantitatem non posset retinere, i. e. ut longae syllabae efferendae iusto *temporis spatio* aliquid detraheretur. Quare rei natura eo deducimur, ut correptionem ui accentus expiratoria ortam esse nobis persuadeamus, i. e. ut dicamus correptionem iambicam tum exstitisse, cum in breui priore syllaba pronuntianda spiritus tanta ui effunderetur ut ad insequentis syllabae iustum duarum morarum modum explendum parum sufficeret. Haec denique correptionis causa poterit probari et quam necesse sit, siquis huius quantitatis imminutionis explicationem quaerere uelit, eam ad expiratoriam accentus uim referre, uel maxime documento est, quod ne is quidem, quo nemo hac aetate uehementius expiratorii accentus in lingua

¹ CORSSEN: Über Aussprache, Vokalismus und Betonung der lat. Sprache II, Leipzig 1870, p. 461.

² Cf. Aussprache etc. p. 797: »Die Abhörung der Zeugnisse griechischer und römischer Grammatiker hat also ergeben, dass Weil und Benloew Recht hatten, wenn sie die Ansicht aussprachen, dass die antike Betonungsweise wesentlich musikalisch war».

latina uim eleuare aggressus est (VENDRYESIUM dico) facere potuit, quin ad correptionem explicandam ad hanc ipsam uim confugeret. Quem enim alium quam accentum expiratorium intellegere poterimus ›intentionem› illam ›initialem›, quam ille HAURTUM secutus in uocibus iambicis effecisse dicit, ut ultima corriperetur?¹ Re quidem in iis saltem uocibus, ubi secundum legem illam trium syllabarum accentus in prima syllaba debet acquiescere, haec uis uel intentio initialis ab ui expiratorii accentus nihil differt neque ipse dubitat ei nonnumquam accentus nomen tribuere (›un *accent* d'intensité›). Ac licet VENDRYES hoc sibi persuasisse uideatur intentionem Plauti temporibus non iam ita ut antea uiguisse ex eoque, quod Plautus iam correptis, iam non correptis uocabulorum iambicorum formis utatur, satis apparere uim accentus expiratoriam tum aut plane extinctam esse aut uelut medium locum inter uigorem et defectionem tenuisse², id tamen, quod hoc loco ipsum caput est, satis constat, eum in correptione iambica *explicanda* expiratorii accentus adiumento non potuisse carere. Negat ipse correptionem *tonico* accentu effici potuisse³,

¹ Cf. J. VENDRYES: Recherches sur l'histoire et les effets de l'intensité initiale en Latin, Paris 1902, p. 141: ›Ainsi c'est dans l'intensité de l'initiale qu'il faut reconnaître la cause première de loi des mots iambiques›. Cf. etiam L. HAVET: De Saturnio Latinorum uersu, Parisiis 1880, p. 28, ubi haec leguntur: ›Primae uerborum syllabae cum ualidiores insequentibus essent, in efferendis uocibus aliqua difficultas erat, ubicunque breuem principalem, ideo ualidiorem, longa syllaba sequebatur non principalis, ideo debilior. Nam plerumque in sermone maior uis syllabarum cum longiore tempore coniungitur. Qua re factum est, ut persaepe propter breuem priorem longa posterior corriperetur, si natura longa, ipsa correpta uocali, sin positione, ui consonantium neglecta›. Apparet uocem illam, qua utitur, ›ualidior› ad expirandi uim, non ad uocis altitudinem referendam esse et hunc uirum doctum, licet maiorem illam orationis uim, quam in primis uerborum latinorum syllabis fuisse dicit, prorsus aliam rem atque accentum esse contendat (cf. quae in eadem pagina dicit: ›Nam quia syllaba ualidior est, ideo non necesse est ut acutior fiat; neque grammatici Graeci Latinique ita loquuntur, ut hominibus fas sit uim cum accentu confundere›), tamen quod ad uoces saltem iambicas in *arsi* correptas attinet in correptione explicanda a SKUTSCHII et LINDSAII sententia ipsa re haud differre.

² Vide Recherches p. 146: ›Le caractère facultatif de l'abrègement confirme tout ce que l'on sait par ailleurs: si la disparition de l'intensité initiale n'était pas encore accomplie à l'époque de Plaute, du moins était-elle en voie d'achèvement›. Cf. etiam p. 134 (155 in fine).

³ Recherches p. 139: la plus commune (hypothèse) est d'attribuer le

qua in re inter eum et SKUTSCHUM summa consensio est; illa autem in re ualde dissentiunt, quod hic expiratoriam illam accentus uim, in qua correptionem sitam fuisse dicit, Plauti temporibus in lingua latina plurimum ualuisse et in sermone hominum cottidiano uiguisse contendit, ille uero tum temporis accentus naturam prorsus aliam fuisse dicit, quippe quod, cum diu inter se uis illa initialis seu accentus expiratorius et accentus tonicus de principatu certassent, ita tamen, ut »per aliquot saecula»¹ expiratoria uis multum praeualeret, postremo factum esset, ut tonicus accentus aduersario deuicto in pristinum honorem restituëretur, quam mutationem ineunti fere altero a. Chr. saeculo attribuit. Non igitur eam ob rem Plautum correptis uerborum formis in uersificatione usum esse, quod in ipsius aetatis hominum sermone uigerent, sed quod ei saepe commodum esset obsoletas quoque uel obsolescentes mensuras metri causa usurpare². Sed etiamsi cum VENDRYESIO sumamus *Augusti* temporibus hanc expiratoriam uim nullam fuisse, tamen ut ex *Plautina* uoces iambicas tractandi ratione hanc accentus mutationem iam illius aetate factam esse nobis persuadeamus, nulla re impellimur. Nam ut praeteream eum, qui in uersificatione Plautina accentum quidquam ualuisse neget³, uix sibi ipsi constare uideri, cum duplicem horum uocabulorum in uersu mensuram ad duplicem *accentus* naturam referat⁴, apparet eum argumentis ad id, quod efficere studet, parum firmis niti.

Nam cum correptas Plautinas uocabulorum iambicorum formas ueteris et si non prorsus abolitae at tamen iam emorientis

fait (correptionem iambicam) à l'accent; mais comme la plupart des philologues entendent par là l'accent pénultième, qui n'était qu'un *ton* à l'époque où la loi s'est exercée, cette hypothèse doit être écartée».

¹ Recherches p. 100.

² Recherches p. 145: »On sait du reste que l'abrègement iambique n'est pour Plaute qu'une possibilité qu'il emploie arbitrairement afin de loger certains mots dans le vers».

³ Hoc iterum iterumque affirmat. Satis est afferre quae p. 88 leguntur: »Ainsi, c'est tout à fait arbitrairement que l'on a voulu voir dans le vers de Plaute l'influence de l'accent pénultième; il va sans dire que l'accent initiale n'y joue davantage un rôle». Si uero Plautus formis uerborum correptis quas VENDRYES ipse ui accentus initialis (expiratorii) exstitisse dicit, in uersibus suis usus est, licet has formas illius aetate iam obsoletas fuisse contendat, non facile intelligitur, qui dicere possit initialem accentum in uersificatione Plautina nullas partes egisse.

⁴ Cf. AHLBERG: *Studia de accentu latino* p. 21, 22.

primas horum uocabulorum syllabas intendendi consuetudinis reliquias, a Plauto, cum metrum ita requireret, usurpatas, iambicas uero formas prorsus diuersae et tum fere ortae uoces effe- rendae rationis testimonia esse dicit, hoc dicere uelle uidetur, si uiguisset Plautina aetate uis illa expiratoria et ob eam rem priores uocum iambicarum syllabae maiore quam insequentes ui elatae essent, *semper* fieri debuisse, ut uoces iambicae et in usu sermonis et in uersu corriperentur, et ob eam rem ad *sequór*, *ámō* mensuras explicandas necesse esse sumere uim expiratoriam eius temporibus iam nullam fuisse. At si illa intentio initialis necessitate quadam hoc tulisset, ut insequens syllaba uocum iambicarum corriperetur, difficile sane est intellegere, qui umquam fieri potuerit, ut hae uoces pristinam quantitatem accentus natura mutata *reciperent*. Fac sane Plautina aetate intentionem initialem nullam fuisse, tamen, si ante hoc tempus »per aliquot saecula» intentio in lingua dominata esset semperque eius ui uoces iambicae in usu sermonis bibreues fuissent, necesse mihi uidetur, tum, cum accentus, ut ille credit, alius fieret, omnem horum uocum primigeniae quantitatis memoriam prorsus extinctam esse, neque facile esset intellegere, qui haec primigenia quantitas, tam diu prorsus neglecta, tum subito reuiuiscere potuisset, cum intentio illa initialis coepisset decrescere. Fieri tamen potest, ut hoc dicere uelit VENDRYES intentionem illam tum, cum in lingua uigeret, non *necessario* quidem correptionem secum habuisse et non modo *ámō* sed etiam *ámō* dici potuisse, sed tamen necesse esse sumere Plautina aetate accentus naturam aliam factam esse. Credit enim omnino non fieri potuisse ut in lingua expiratorio accentu (intentione initiali) praedita syllaba, in qua non esset intentio, sub ictu poneretur. Quod si eum recte docere putaremus, sine dubio concedendum esset in hac accentus natura, etiam si *ámō* dici potuisset, tamen in uersu *ámō* accentus adhiberi non potuisse et hunc accentum eius temporibus expiratoriam uim amisisse nec quidquam uobis relinqui uideretur, nisi ut cum illo correptas formas pro reliquiis quibusdam ueteris uerba effe- rendi consuetudinis haberemus.

Quamquam ne sic quidem facile esset explicare, qui fieri potuisset, ut *tam saepe* formae uel ab illorum temporum loquendi usu prorsus alienae uel saltem in dies rariores a Plauto in uersu

adhiberentur ¹. Si quis ex parco illo Vergilianae aetatis formarum correptarum usu concludere uelit correptionem tum non iam in lingua uiguisse, hoc non sine aliqua causa concludere posse uideatur; frequentissima autem et ad plurimas uoces pertinens Plautina correptio per se VENDRYESII sententiae repugnet necesse est, neque tantum, quantum debuit, huic difficultati ille mihi uidetur tribuisse. Accedit quod etiam si VENDRYESII explicatio ad tales correptiones quales sunt *uólō, dēdisti, uolūptātem* referri possit, tamen ea non explicatur, cur Plautus ex. gr. *sed hōc crēdo, sed ūxōrem* scribere potuerit, cum in talibus exemplis correptionem ad uim illam *initialem* referre non liceat. Sed etiamsi huius rei nullam rationem habeamus, tamen nullo modo cogimur eius sententiae adsentiri. Neque enim id ipsum, quod pro fundamento totius disputationis suae habet, uim expiratoriam cum uersificatione, quae quantitate syllabarum contineatur, non posse coniungi, aut probauit aut poterit probare. E contrario haec eius sententia nulla re magis quam uersificatione Plautina refuta-

¹ Cf. AHLBERG: *Studia de accentu latino* p. 22, ubi tamen hic uir doctus accentus mutationem VENDRYESII sententia iam Plautina aetate factam breuiter attingens non satis accurate, quid ille de hac re doceat, mihi uidetur exponere haec scribens: »Sequitur ut Plauti temporibus hic (i. e. expiratorius) accentus aut uiguerit aut certe non totus euauerit, quin poeta eo quasi reliquiis prioris aetatis uteretur. Et inter utramque sententiam VENDRYES uacillare mihi uidetur, licet animus eius ad posteriorem plus inclinet». Nam licet VENDRYES in quaestione illa, qualis Plautina aetate accentus latinus fuerit, quodammodo inter duas sententias uacillare uideatur, tamen inter eas, quas dicit AHLBERG, sententias minime uacillat. Nusquam enim Plautina aetate accentum expiratorium *uiguisse* dicit habetque sibi persuasissimum tum tonicum accentum utique ualde *praeualuisse* uimque illam initialem in dies magis decreuisse. Nonnumquam autem ita de hac re loquitur, ut hanc uim *totam* iam tum euauisse credere uideatur, quae differentia tamen ad ipsam rem non multum interest (cf. 273: »Si la disparition de l'intensité n'était pas encore accomplie à l'époque de Plaute, *du moins était-elle en voie d'achèvement*» et 115: »au début de la période suivante, qui commence avec les premières oeuvres littéraires, il semble que l'initiale n'ait plus conservé qu'un *souvenir* de la prépondérance dont elle jouissait depuis plusieurs siècles»). Neque ex iis locis, quos in comparisonem uocauit AHLBERG (155, 166, 173) concludi potest hanc »uacillationem» aliam quam supra significari fuisse (166 ad hanc, de qua agitur, quaestionem omnino non pertinet: explicatur in hac paragrapho HAUETI (et VENDRYESII) de *origine* et *explicatione* correptionis sententia; sed utrum Plauti aetate correptio uiguerit necne, hoc loco non quaeritur).

tur, quae hac ipsa re a Graecorum scaenicae poesis arte differt, quod, cum in hac nihil nisi quantitas syllabarum respiciatur, in illa certa inueniuntur testimonia, quibus nisi concludere possimus ei duas simul uersificandi rationes, et accentum et quantitatem, subesse.

Apparet autem nullo modo fieri potuisse, ut utrique consuleretur rationi, si Plautus ceterique poetae latini scaenici eadem, qua VENDRYES, sententia fuissent, ut existimarent linguam, in qua certa cuiusque uocis syllaba in pronuntiando plus quam ceterae intenderetur, ad uersificationem quantitatis lege adstrictam non esse accomodatam, nisi fieri posset, ut *semper* ictus et intentio in eandem syllabam inciderent¹. Et cum VENDRYES sibi persuasissimum habeat nullam nisi *primae* cuiusque uocabuli syllabae intentionem fuisse, sequitur, ut tum demum intentionem in lingua latina Plauti aetate uiguisse concederet, si, quod nimirum fieri non potuit, in uersibus eius nullae nisi primae uerborum syllabae ictu ferirentur. Quod quam arbitrario statuerit, uix est quod moneam. Verum quidem est quod dicit VENDRYES, intentionem per se ad rhythmum efficiendum sufficere²; et antiquissimis quidem temporibus, priusquam poetae latini graecos numeros imitari coepissent, latinos numeros non in syllabis longis breuibisque sed in syllabis acutis et non acutis certo ordine sese excipientibus constituisse haud incredibile uidetur. Neque tamen ex hoc continuo sequitur uersus secundum quantitatis legem compositos latinos non scribere potuisse remanente in lingua intentione. Sed animaduertendum est me hoc loco non intentionem illam semper initialem, quam unam cogitare posse uidetur VENDRYES, intellegere, sed intentionem lege illa trium syllabarum seu paenultimae adstrictam. Fuisse quidem tempus, ubi omnium uocabulorum

¹ Cf. Recherches p. 67: »Une langue possédant une intensité à place fixe ne pourrait s'accommoder d'une versification fondée sur l'ictus que si l'ictus coïncidait *toujours* avec l'intensité». Ceterum haec uerba eius aperte repugnant eis, quae p. 10 dicuntur: »Aussi, lorsque, par suite de circonstances historiques, l'intensité et la quantité viennent à coexister dans une langue, ou bien il s'établit un compromis entre les deux principes (comme en persan, en tchèque, en lituanien) ou bien l'un des deux détruit l'autre». Confitetur ergo in poesi aliarum linguarum fieri potuisse, ut intentionis et quantitatis rationes inter se conciliarentur. Cur autem in latina lingua hoc non item fieri potuerit, nusquam docet.

² Recherches p. 10.

primae syllabae plus quam ceterae intenderentur, non negandum esse uidetur. Id uero satis constat iam Plautinis temporibus hanc rem aliter se habuisse et accentus rationem aliquo modo mutatam esse, quod etiam VENDRYES pro certo habet. Sed cum ille hanc mutationem ita explicet, ut omnes syllabas initiales ueterem uim prorsus amisisse neque postea quidquam nisi tonum quendam remansisse dicat, quem in nulla certa uocis syllaba suam sedem habuisse credere uidetur, alii uiri docti (LINDSAY, SOMMER, STOLZ) accentum ita tantum mutatum esse docent, ut, cum uoces bisyllabae et trisyllabae breui paenultima in prima syllaba intentionem retinerent, in uocibus plus quam bisyllabis longa paenultima in paenultimam et in quadrisyllabis aut plus quam quadrisyllabis breui paenultima in antepaenultimam a prima syllaba intentio transmigraret, qua re factum esse, ut ex accentu semper initiali accentus ille trium syllabarum seu paenultimae existeret, cuius uestigia quarto demum post Christum saeculo VENDRYES agnoscit¹. Tantumque abest, ut huius accentus nulla ante IV post Chr. saeculum uestigia inueniantur, ut is Plautina uersificatione satis superque comprobetur². Nam cum apud Plautum ex. gr. in uocibus quadrisyllabis in dactylum exeuntibus ictum nusquam nisi in antepaenultimam cadere uideamus, hoc profecto non potest casu factum esse, et quod Plautus semper *conquirere*, numquam *cónquirère*, quod et ipsum in uersu iambico aut trochaico certis saltem locis quadrare potuisset, certissimo documento est Plautum in uocibus huius formae semper ictum in eam sylla-

¹ Recherches p. 74: »— — — l'accent penultième, attesté seulement au IV siècle après J. C.».

² Quae mutatio quo modo facta sit, satis facile explicatur in uocibus quales sunt *sceleratus*, *longitudo*, *sapientia*, *tempestatibus*, ubi cum praeter uim illam initialem maiorem in paenultima aut antepaenultima intentionem minorem et secundariam fuisse ueri simillimum sit, nulla difficultate sumi potest hanc, illa decrescente, paulatim adeo auctam esse, ut postremo accentus principalis fieret et in prima syllaba minor tantummodo intentio remaueret (cf. LINDSAY: Die lateinische Sprache, p. 182, Captiui, p. 358 et AHLBERG: Studia de accent. lat. p. 58. Ipse VENDRYES hanc explicationem illecebrarum plenam esse concedit (Recherches p. 54), potest tamen iis resistere. Sed minus facile mutationis ratio perspicitur in uocibus quales sunt *tempestas*, *conquirere*; haud improbabilis tamen ea, quam attulit AHLBERG, explicatio mihi uidetur (op. cit. pp. 58 sqq.). Fortasse tamen credere licet uoces huius formae in *enuntiatio* saepius ita positas esse, ut in paenultimam aut antepaenultimam accentus a prima syllaba transferretur et hac acuendi ratione alteram illam paulatim uictam esse.

bam cadere uoluisse, in qua *accentus* acquiesceret. Abierat igitur tum temporis in huiusmodi uocibus *accentus* a prima in secundam syllabam nec desierat esse expiratorius; aliter enim cur in uersu semper seruaretur, non posset intellegi, et cum in his uocibus ualeret lex trium syllabarum, in ceteris quoque eandem legem ualuisse consentaneum est. Neque ex eo, quod in certis uocibus *accentus* *sedem* mutauerat, sequitur eum *naturam* quoque mutasse. Et cum plurimis certissimisque exemplis probare liceat Plautum in initio senarii ex gr. *sed iam conséruos, sempér iam séruos*, non uero *sed cónseruós iam, sempér seruós iam* scribere, ita ut cuius apparere debeat in uocibus huius generis *accentum* prorsus easdem partes agere quas apud Graecos agunt quantitates syllabarum, nonne hoc indicio est hunc *accentum* non, ut uult VENDRYES, omni *ui* carere potuisse? Versificatio enim, cui fundamento neque subsit quantitas neque intentio, nulla est, nec potuisset Plautus, quod saepissime fit, in uocibus spondiacis et in spondeum exeuntibus pro quantitatibus ratione *accentum* substituere, nisi hic *accentus* *intentio* fuisset satis magna, ut ad rhythmum efficiendum sufficeret. Erat igitur certe Plauti temporibus in uocibus spondiacis (trochaicis) et in spondeum (trochaicum) exeuntibus *accentus* expiratorius lege trium syllabarum adstrictus, et respiciebatur in his saltem uocibus hic *accentus*, ita tamen, ut *certis* tantum uersus locis eius ratio haberetur, ceteris autem locis neglegi posset. Utriusque rei in iis, quae sequuntur, capitibus tam multa documenta dabuntur, ut de hac quidem re nulla dubitatio esse possit. Docet certe huius generis uocum tractandi ratio falsissimam esse illam VENDRYESII sententiam non potuisse fieri, quin, si Plautus omnino uerborum *accentus* rationem habuisset, semper ictus in eam syllabam incideret, in qua esset *accentus* principalis, nec magis ualet *amó* *accentus* saepius recurrens ad probandum nullum iam in paenultima uocum iambicorum Plauti temporibus *accentum* expiratorium fuisse quam probat *accentus* *seruós, cónseruós* iis locis adhibitus, ubi *accentus* neglegi potest, in uocibus huius generis nullam intentionem certa sede manentem sed tonum solum nescioquem fuisse.

Vigebat sine dubio Plautina aetate *accentus* expiratorius, uigebat correptio. Sed quo modo iudicandus erit *accentus* ille *amó* tam saepe recurrens, qui VENDRYESIO tantum negotium fa-

cessit, ut eius causa ad sententiam illam omni probabilitate carentem confugere cogatur, ut dicat Plautum in uersibus cottidiani sermonis consuetudinem imitantibus saepissime formas aut a suae aetatis sermone prorsus alienas aut obsolescentes (*amō*, *potēstatem*) adhibuisse, ita ut, quamquam quae esset causa ipsius correptionis perspexit, tamen in *Plautina* correptione explicanda non multum differat a MÜLLERO et KLOTZIO, qui et ipsi correptas illas formas cum sermonis consuetudine nihil commune habuisse contendunt?

Id quidem statim apparet, fieri non potuisse, ut uoces iambicae in sermone *semper* ultimam corriperent. Nam si res ita se habuisset, non explicari posset frequentissima earum in Plautina poesi oxytonesis. Et necesse est sumere praeter *amō* formam etiam *amō* in sermone usurpatam esse.

Quod tum utique factum esse apparere debet, cum in priorē syllaba nullus accentus esset.

Accentum continui sermonis (enuntiati) nullam rationem habet VENDRYES. Sed pro certo habendum est iambicas uoces hoc accentu ita affici potuisse, ut in ultimam a paenultima eorum accentus remoueretur. Quod tum fiebat, cum uox iambica ipsa in enuntiato accentu careret uel, ut RITSCHELII uerbis utar, nullum *logicum* accentum haberet et praecederet syllaba fortiore accentu praedita. Sic exstiterunt accentus formae *quōmodo*, *quidlibet* sim., sed multo latius hanc enclisin patuisse consentaneum est, quam ut certis tantum locutionibus contineretur. De hac re alias egi¹ et in alio huius commentationis capite ad eam reueniam. Hic satis sit mouere permultis Plautinis locis, ubi post uocem monosyllabam (hibreum) aut creticam uel in creticum exeuntem uox iambica in ultima ictum habet, hunc accentum ad ipsum sermonem referri posse. Et cum, ut correptio esse posset, necesse esset in paenultima fortiolem quam in ultima accentum esse, apparet iambicas uoces hoc, quo dixi, modo ad praecedentem syllabam se applicantes in soluta oratione primigeniam ultimae quantitatem retinere debuisse.

¹ Vide ›Enklisis oder nicht› (Från Filologiska Föreningen i Lund, språkliga uppsatser III tillägnade Axel Kock, p. 213 sqq.) cf. etiam RADFORD: ›On the recession of the latin accent in connection with monosyllabic words and the traditional word-order› (Am. Journ. of Phil. vol XXV. 2, 3, 4) Quamquam quod is de hac re docet non ab omni parte probare possum, de qua re et alias disputare mihi in animo est et in hoc opere alio loco pauca dicentur.

Sed restant apud Plautum haud pauci loci, ubi illam, quam dixi, uiam ad accentum *amó* explicandum nobis non liceat ingredi, uelut, ut unum tantum exemplum afferam, in uersu *Aul.* 667 *Fidé censebam maxumam multo fidem.* Quin in eadem uerborum continuatione *fíde censebam* in soluta oratione dici debuerit, equidem non dubito, cum illud *fíde* in enuntiato peculiarem uim habeat ob eamque rem suum accentum retinere debuerit. Accentus igitur *metricus* est, quod per se nullam admirationem debet mouere, cum hoc uersus loco etiam uoces spondiacaе et anapaesticae metricum accentum habere possint. Erat autem in horum uocabulorum ultima accentus secundarius ad ictum accipiendum aptus; uidetur tamen indicare ipsa correptio iambica in ultima *iambicorum* uocabulorum prorsus nullum accentum fuisse, cum necesse sit syllabam, ut corripí posset, omni accentu ipsam caruisse. Putabimus igitur Plautum hoc loco syllabam, quae in soluta oratione nullum omnino accentum habere potuerit ob eamque rem praecedente breui syllaba forti accentu praedita corripí debuerit, sub ictu ponere non dubitasse? i. e. putabimus Plautum eodem loco, ubi in soluta oratione *fídē* necessario diceretur, *fíde* in uersu ponere potuisse? Nusquam apud Plautum talia senarii initia inuenias quale est *legé tabéllas* neque equidem dubito, quin si in hac uerborum collocatione non nisi *fídē censebam* cum correptione uocis iambicae fortiore accentu praeditae dictum esset, numquam fieri potuerit, ut Plautus illud *fíde censebam* admitteret. Quare mihi necesse uidetur esse sumere in hac uerborum collocatione et *fídē censebam* et *fídē censebam* dici potuisse, i. e. ultimas uocum iambicorum uel remanente in paenultima intentione suum (leuiorem) accentum retinere potuisse. Erat correptio in eo posita, quod in uocibus huius formae facile fieri poterat, ut syllabae *coniuncte* efferentur i. e. ut ultima quoque ea, quae in paenultima erat, intentione sustineretur. Sed in sermone paulo diligentiore minusque citato sine dubio licebat utramque syllabam *separatim* efferre, ita ut in utraque suos accentus remaneret (*fí|dē*). Quod utrumque fieri potuisse sibi quisque facile experiendo persuadere poterit. *Fí|dē* pronuntiandi formam ita tantum in uersu adhibere poterat Plautus, ut accentum metri causa mutaret, *fídē* autem prorsus ita ut dicebatur licebat in uersu adhibere. Et cum in *fí|dē* forma ultimam accentum secundarium habuisse necesse sit, hac ipsa re fieri potuit, ut eam Plautus sub ictu

poneret. Sed dixerit fortasse aliquis, cum semper alias accentus principalis aut in longa syllaba sit aut in breui, quem excipiat alia brevis eadem expiratoria ui elata, ita ut binae illae breues unius longae syllabae instar sint, uersimilius esse aut *fīdē* aut *fīdē* non uero *fīdē* dictum esse. Quam tamen sententiam ipsa correptionis haud probabilem reddit. Necesse enim est formas correptas e formis non correptis exstiterint; numquam autem *fīdē* nisi e *fīdē* fieri potuit: necesse est igitur formam non correptam in paenultima maiorem quam in ultima accentus uim habuisse. Alia uero accentus ratio erat in uocibus iambicis *enclisin* patientibus: harum ultimae quin accentum habuerint, dubitari nequit. Sic igitur statuo, uoces iambicas in ipso sermone uel ($\underline{\cup}$) $\cup _$ uel $\cup _$ uel $\cup \cup$ accentum habere potuisse neque negauerim inter $\cup _$ et $\cup \cup$ etiam intermedios quosdam ultimam efferendi gradus fuisse, ut ultima neque prorsus corriperetur neque produceretur sed medium quendam locum inter breuem et longam syllabam teneret; in uersu necesse erat aut $\cup \cup$ aut $\cup _$ acuere, quarum formarum prior semper ad sermonis usum referri potest, altera iam oxytonesin ipsius sermonis proprium praebet, iam metri causa adhibita est et ex enuntiandi ratione $\cup _$ explicatur.

2. Correptionis causam in intentione uel expiratoria ui prioris syllabae ponendam esse pro certo habendum supra monui. Sunt tamen de hac re pauca quae addere uelim.

Ad correptionem intellegendam haud incommodum esse duco talia uerba aut uerborum collocationes in comparisonem uocare, quae e tribus deinceps breuibz syllabis constent, ut puta *agere, quid agis? sed agis*.

Satis constat Plautum uocum $\cup \cup \cup$ nonnumquam ultimam ictu percutere, numquam uero paenultimam, neque ii, qui negant accentum in uersibus Plautinis ullas partes agere, umquam, cur hoc semper obseruetur, potuerunt explicare. Explicatur autem haec res eo quod, cum uelut uoces $\cup _$ sic et uoces $\cup \cup$ in ultima accentum secundarium habuerint — licet hic accentus in *ágerè* leuior fuerit quam in *vídeo* — paenultima ne minimo quidem accentu praedita fuit. Quamquam potius dicendum est eundem accentum, qui in prima syllaba esset, ad insequentem quoque pertinuisse. Tanta enim erat uis illa expiratoria, qua efferebatur prima syllaba, ut ea ad alteram quoque efferendam sufficeret. Edebantur binae illae priores syllabae eodem spiritus impetu erantque

re uera non duae sed una syllaba eius generis, quod *syllabam bibreuem* appellare uelim(*áge|re: crede = uide|o: credo*). Tres uero deinceps breues non poterant eodem spiritus impetu efferri: tertia, ut omnino edi possit, suam intentionem leuem illam quidem sed tamen aliquam desiderat; hinc ille ›accentus secundarius› ultimae, quem Plautus satis magnum iudicauit, ut eam syllabam subiectu ponere posset. Et hoc ipsum, quod numquam *agére* accentus inuenitur, documento est binas illas priores breues syllabas semper *coniuncte* elatas esse, non *separatim*. Valebat igitur in latina lingua tantum uis expiratoria, ut breuis syllaba hac ui praedita secum insequentem breuem ita coniungeret, ut utraque eodem accentu contineretur.

Idem obseruare licet in uerborum collocationibus quales sunt *quíd agis, séd erit, ét habet* sim. Fac uerborum collocationem ut puta *habet frátrem*, ubi logicus accentus in *fratrem* est. Pro certo habendum est haec uerba in enuntiato uelut unam uocem fuisse eodem accentu elatam atque cum *uòluptátem* conferendam. Ut igitur *séd uòluptátem* dictum esse necesse est, ita *sed* particula in enuntiato ante illud *habet frátrem* posita existere debuit accentus *séd habet frátrem* i. e. *séd|hàbet frátrem*. Effecit autem intentio uocis *sed*, ut subsequens syllaba, ut leuiore accentu praedita, maiore praecedentis syllabae ui attraheretur, ita ut pro *séd|hàbet sédha|bèt* existeret prorsus eodem accentu ac si dicas ex. gr. *uide|ò frátrem*. Eodem modo *quída|git úxor, éte|rit úxor* sim¹. Habebat secum hic quoque illa breuis, quae praecedebat, syllabae intentio, ut *syllaba bibreuis* existeret.

Apparet *á|mò* cum *quíd agit, séd erit* sim (◡, ◡◡) apte comparari posse. Nam si pro longa illa ultima minore accentu efferenda substitueris binas breues eodem accentu elatas, existat necesse est illa accentus figura, a qua in *quíd|àgit úxor* (◡|◡◡) proficiscendum esse supra monui: ◡|◡ = ◡|◡◡. Ut uero ex *quíd àgit* factum est *quída|git*, sic ex *á|mò* fieri potuit *ámō*.

¹ Cf. opus RADFORDI supra laudatum. Falso tamen hic uir doctus originem accentus ◡, ◡◡ potius in uerborum significatione ponit quam in ea accentus ratione, quae in *enuntiato* erat. Neque ei adsentior semper fere *séd habet* etc. dictum esse. Hoc enim tum solum necessario fieri debuisse arbitror, cum insequens uox a syllaba *acuta* inciperet. Nihil autem est, cur pro certo habeamus etiam ex. gr. *séd erit molestus* dici debuisse, numquam *sed érit molestus* dici potuisse.

Supra uidimus in *legere* intentionem primae syllabae non tantum ualuisse, ut tota illa syllabarum complexio (trium morarum spatium) eodem spiritus impetu efferri posset neque primae syllabae accentum ad ultimam quoque pertinuisse: sunt in latina lingua syllabae *bibreues*, non uero *tribreues*. *Quída|gít* pro *quíd|àgit* idem docet: ad trium morarum onus sustinendum non sufficiebat uis illa expiratoria, qua efferebatur prima syllaba, satis autem ualuit ad insequentem breuem suae dominationi subungere, tertia leuem accentum secundarium accepit. In *ámō* quoque uis illa paenultimae eo tendebat, ut insequentem syllabam sibi adiungeret, cum autem haec syllaba binis breuib. responderet neque $\cup\cup$ sed tantum \cup eadem spiritus impetu efferri posset, fieri necesse erat, ut aut, quod et ipsum fieri poterat, *ámō* retineretur aut tantum longae ultimae abiceretur, quantum breui illae ultimae uocis *lége|re* uel *agis* in *quída|gis* responderet, i. e. ut ultima *corriperetur*.

Suo igitur iure SKUTSCH difficile fuisse dicit syllabam longam, quae breuem maiorem intentione praeditam subsequeretur, ita efferre, ut eius quantitas non minueretur¹. Erat haec difficultas in eo ipso posita, quod *leuior* erat accentus posterioris syllabae, quam ut non maiori praecedentis syllabae intentioni facile succumberet; ea tamen re hic leuior accentus adiuuabatur, quod in *longa* syllaba erat nec maior illa praecedentis syllabae intentio ualebat nisi ad partem longae syllabae sibi subiungendam. Ex quo fieri debuisse facile intellegitur, ut in uocibus huius generis semper inter intentionem paenultimae et quantitatem ultimae certamen esset, nec mirum esse debet iam hanc, iam illam uictoriam reportasse.

Sufficere mihi uidentur ea, quae supra allata sunt, ad correptionem uocum iambicarum per uocalem exeuntium explicandam neque in ceteris correptionis generibus, ut infra uidebimus, alia explicatione opus est. Vidit VENDRYES, etsi eo uituperandas est quod Plauti temporibus accentum expiratorium esse desiisse docet, clarius quam ceteri longam syllabam cum praecedenti breui, in qua esset intentio expiratoria, huius intentionis ui in efferendo artius coniunctam fuisse quam cum praecedenti longa². At non

¹ Forschungen p. 7.

² Cf. Recherches p. 142: «Soit un mot comme *bene*. Si on le trouve employé avec la valeur de $\cup\cup$ à condition que les deux brèves forment la monnaie d'une même longue, c'est que dans la prononciation les deux syllabes qui composent le mot avaient entre elles un lien plus étroit que celles

satis perspexisse uidetur hoc post longam syllabam ideo fieri non potuisse, quod illa uis expiratoria in *longa* syllaba efferenda tota consumebatur, ita ut in uocibus spondiacis paenultima intentio ad ultimam quoque pertinere non posset et necesse fieret harum uocum ultimam suum (leuiorem) accentum habere (*clá|rè*). Neque satis uidit *uīde|ð* ab omni parte cum *clare* comparandum esse, cum anapaesticae uoces re uera bisyllabae uoces sint, quarum paenultima syllaba *bibreuis* sit unum accentum habens. Hic quoque ea, quae in prima syllaba est, intentio satis ualet ad syllabam illam bibreuem efferendam, ultima uero ut in *clare* suo accentu non potest carere. Quod si satis perspexisset, concludere potuisset uim illam expiratoriam non ualuisse nisi ad binas breues (unam longam) syllabas simul efferre, iambicam autem uocem *trium* breuium syllabarum instar (*ámō*) non uno expirationis impetu potuisse efferri, quin longa ultima tantum sui morarum modi amitteret, ut syllaba bibreuis euaderet, neque ei opus esset praeter intentionem paenultima aliam quoque correptionis explicationem adhibere. Ut uero ille rem exponit, credere uidetur iambicarum uocum ultimas propter uim illam initialem artissime quidem cum paenultima coniunctas fuisse et in hac re praecipuam correptionis causam sitam esse, neque tamen hoc ad correptionem explicandam sufficere. Dicit enim hoc quoque ad correptionem efficiendam haud exigui momenti fuisse, quod *omnes* ultimae per se incerta fuerint quantitate¹. Quin etiam interdum sibi parum constans huic ultimae naturae tantum tribuere uidetur, ut, cur intentionem illam initialem tantas in hac re partes egisse dicat, haud facile sit intellegere. Nam cum haec dicit (p. 142): »un mot comme *abi* n'est pas exactement ◡_, mais bien ◡=; le poète a donc le droit de donner à sa finale la valeur de ◡, mais ce droit lui est octroyé par l'intensité initiale qui tendait à grouper les deux syllabes», quid dicit nisi hoc, etiam si nulla prioris sylla-

de *clare* par exemple» et paulo infra: »Si les deux syllabes de *bene* s'accouplent naturellement, tandis que celles de *clare* sont naturellement dissociées, c'est que l'intensité initiale dans le premier cas tend à s'annexer la seconde syllabe».

¹ Cf. Recherches p. 143: »Ainsi le traitement des mots iambiques résulte à la fois de l'intensité de l'initiale et de l'indétermination de la finale». *Omnes* uoces, non solum iambicas incertam ultimae quantitalet habuisse p. 99 diserte dicitur.

bae intentio fuisset, tamen uoces iambicas a poeta pro bibreuibus usurpari *potuisse*? Quod nimirum falsum est. Neque enim uocum spondiacarum et anapaesticarum ultimae Plautina quidem aetate umquam incertam quantitatem praebent, neque haec »incerta« ultimae quantitas ad ea correptionis genera transferri potest, ubi syllaba correpta ultima non est, nec quisquam, credo, ei adsentietur docenti has omnes correptiones analogiae uia factas esse. Verum quidem est *iambicas* uoces iam longam, iam breuem ultimae quantitatem praebere. At haec ipsa res cur ita se haberet, explicandum erat neque aliud est correptionem ea re explicare uelle, quod iambicarum uocum ultimae iam longae iam breues fuerint nisi hoc dicere, ultimas horum uerborum corripere potuisse quod corripere potuerint.

Ut uero satis facile mihi uidetur esse intellegere, qui fieri potuerit, ut uocalis finalis natura longa praecedente syllaba breui maiore intentione praedita corriperetur, ita confitendum est hanc syllabae finalis correptionem difficiliorem ad explicandum esse in syllabis *positione* longis. Videntur quidem ii, qui de correptione iambica scripserunt, plerumque credere in syllabis *positione* facilius quam in natura longis quantitatem potuisse minui. Quod quo iure sibi persuaserint, equidem non uideo. Docent HAVET, SEELMANN¹ aliique uiri docti productionem syllabarum *positione* longarum falsam quandam et ficticiam fuisse et ita tantum has syllabas longas fuisse, ut poetae *consensu* (*positione*, *θέσις*) eas pro longis haberent. At primum quidem difficile est intellegere, qui fieri potuerit, ut communi poetarum consensu haec lex ipsis satis incommoda constitueretur, et mirum uideri debet poetas non potius hoc inter se constituuisse, ut has syllabas, quippe quae ipsae ab initio *breues* essent, in uersu, cum ita opus esset, pro breuibus usurpare pergerent, tum uero, cum longa syllaba requireretur, metri causa producerent. Hoc sane iis multo commodius fuisset quam hanc aliquanto seueriorem legem constituere, ut *semper* productarum syllabarum uice fungerentur. Tum sententiae HAVETI et SEELMANNI obstat res satis nota, quam illi non potuerunt explicare, eam dico, quod ex. gr. *praemia scribae* in hexametro admissum est, *praemiū scribae* uero illicitum. Omnino non fieri potest, quin ex hac re appareat Romanos ipsos aliam

¹ E. SEELMANN: Die Aussprache des Latein, Heilbronn 1885, p. 107.

in hoc, aliam in illo exemplo quantitatem prioris uocis ultimae exaudiuisse, et suo iure puto RISBERGIUM hanc positionis latinae legem constituere potuisse: consona breuem uocalem eiusdem syllabae excipiens, quae ipsa alia consona excipitur, longa est¹. Quod si ita se res habuit, quomodo explicanda erit illa ultimae quantitatis imminutio, quam ex. gr. *potest* forma tam saepe praebet? Credemus intentione praecedentis syllabae effectum esse, ut una e consonis finalibus in pronuntiando euanesceret? Quod certe nemo in animum induxerit contendere. Sed remanente utraque consona nimirum necesse erat longam ultimae quantitatem remanere, quamuis magna prioris syllabae esset intentio. At tamen hanc syllabam saepissime in uersu breuiatam esse constat. Mihi quidem nihil restare uidetur, nisi ut credamus brevis *uocalis* quantitatem etiam minorem quam antea factam esse, ita ut non prorsus euanesceret sed tamen adeo in efferendo supprimeretur, ut hac re ultima paene desineret esse uera syllaba et uox propius ad longae monosyllabae quam ad bisyllabae uocis similitudinem accederet: *pót_est*. Tendebat nimirum maiore intentione praedita paenultima, ut longam ultimam suae subiceret dominationi. Quod cum non ita fieri posset, ut consonarum finalium alterutra eiceretur, uim eius, ut proximam uocalem supprimeret, tetendisse consentaneum est. Non negat SKUTSCH de *ille* pronomine agens priorem syllabam huius uocis saepe, cum praecederet brevis syllaba acuta, si non omnino, at tamen paene omnino uocali in sermone hominum potuisse carere (*séd ille* etc.)². Confitetur ergo in *hac* uoce fieri potuisse, ut ui praecedentis syllabae intentionis brevis illius positione longae, quae subsequeretur, syllabae uocalis minus etiam quam brevis fieret neque tamen prorsus euanesceret. Sed hanc rem multo latius patuisse puto quam ut tam artis, quam ille uult, finibus possit circumscribi, neque nobis relictum esse credo nisi ut aut ad illud *potēst* explicandum ad analogiae uim confugiamus

¹ BERNHARD RISBERG: Den svenska versens teori (Stockholm 1905) I p. 55.

² Vide Forschungen p. 124: »Dagegen ist es nicht zu leugnen, dass bisweilen, wenn die erste Silbe von *ille* den Wirkungen des Iambenkürzungs-gesetzes ausgesetzt war, sie der Vokallosigkeit bereits in Plautinischer Zeit stark zuneigte».

aut cum CORSSENO in huius uocis ultima *irrationalē* uocalem ui pracedentis syllabae accentus factam esse credamus ¹.

Analogiae *potēst* formam tribuere mihi quidem ualde displicet. Nam hoc facere idem est ac si dicas hanc ceterasque eiusdem formae uoces *metricam* correptionem pati, quae ad usum sermonis referri non possit. At postulat certe rei natura, ut, si omnino probari possit correptionis explicatio, haec explicatio ad omnia eius genera transferri possit, et cum liceat *potēst* quoque formam ad uim accentus et ad sermonis usum referre, sine dubio haec explicationis uia ingredienda erit.

Si uero ea, quam supra significari, *potēst* formae explicatio probari potest, sequi uidetur debere, ut, si *metricam* rationem respicias, aliquod discrimen statuendum sit inter *amō* et *potēst* intercessisse, quippe quod, cum *amō* sine dubio uerus pyrrhichius esse potuerit, in morarum modo formae illius *potēst* aestimando ultra nobis progredi non licet, quam ut dicamus hanc formam *minus* quam tres moras ualuisse. Apparet enim hanc syllabarum complexionem ad duarum morarum spatium non potuisse redigi utraque consona seruata, quin breuis ultimae uocalis *prorsus* euanesceret. Cum uero ita omnino non potuisset haec uox pronuntiarī, uerisimillimum uidetur breuem illam uocalem non prorsus sed tantum e maiore parte in pronuntiando suppressam esse, ut ultima non omnino desineret syllaba esse et uelut medium quendam locum inter ueram syllabam et meram consonarum complexionem teneret. Satis tamen in his quoque formas ultimae quantitatem diminutam esse, ut Plautus eas pro bibreuibus in uersu usurpari posse existimaret, elucet. Aliter autem posteriores poetae de hac re iudicarunt. Nam docti poetae, quamquam nonnullas iambicas uoces, quas in sermonis usu frequentissimas fuisse constat, non dubitarunt corripere, tamen hunc correptarum formarum usum iis finibus circumscripserunt, ut nusquam uoces *positione* iambicas pro bibreuibus adhiberent, ne eas quidem, quas in frequentissimo cottidiano sermonis usu uiguisse consentaneum est. Ut puta ipsum illud *potest*. Quam differentiam documento esse credo huius uocis ultimam *minorem* quantitatis iacturam fecisse, quam si in uocalem longam exiisset. Nec dubito, quin

¹ CORSSEN: Aussprache, Vokalismus und Betonung d. lat. Sprache p. 647 sqq.

haec ipsa res obstiterit, ne diligentiores poetae hanc ceterasque huius formae uoces umquam ita in uersu collocarent, ut duarum morarum uice fungerentur.

Ultimas in breuem uocalem + *s* exeuntes saepissime ante consonam non positione longas fuisse uix est quod moneam. Sed errat certe LINDSAY dicens¹ post breuem uocalem *s* finale ante consonam collocatum non nisi in sollemniori aut diligentiore dicendi genere Plautina aetate tam expresse pronuntiatum esse, ut ad positionem efficiendam ualeret nobisque suadens, ut ex. gr. *dictûs Prometheus* in uersu anapaestio Accii aut *Amph.* 903 *nimîs uerecundus* scandamus. Neque enim facile perspicias, cur ea, quae alterius mensurae affert exempla, *Most.* 957 *eiûs pater* (in fine uersus) et *Rud.* 2 *eiûs sum ciuis*, quamuis hoc loco deus loquatur, sublimioris aut diligentioris dicendi generis esse existimandum sit quam illa, ubi nullam positionem esse docet. Re uera multo saepius, quam credere uidetur LINDSAY, breuis uocalis + *s* finale ante consonam in *arsi* producitur. Mihi quidem res se ita habere uidetur, ut in *syllabis accentu (ictu) carentibus* post breuem uocalem *s* finale ante consonam tam languide sonuerit, ut ad positionem efficiendam non ualuerit, tum uero, cum haec syllaba finalis accentu (ictu) non careret, ualidiorem propter uim accentus sonum habuerit, ut ceterarum consonarum more positionem posset efficere. Si uero *s* finale praecedebat *longa* uocalis (*âmas*), cum CORSSENO² correptionem ita factam esse puto, ut, cum longa uocalis ui praecedentis syllabae intentionis breuiata esset, *s* finale eandem debilem sonum atque post ceteras breues et accentu carentes uocales habere soleret, acciperet. — (*Nasales* ante alias consonas ita euanescere potuisse, ut nullum sui uestigium relinquerent, non potest credi³, et eas ad positionem efficiendam satis ualuisse ea re comprobatur, quod, ut LINDSAY monet⁴, Plautus, cum uersus exitum *nullus fert* admittat, tamen numquam in ex. gr. *nullum fert* uersum exire passus est⁵). Fortasse quod de *s* finali breuem syllabam subsequenti ualet, etiam de *d* finali

¹ Captini p. 15 sqq.

² Aussprache etc. p. 654.

³ Cf. quae de hac re SKUTSCH disputauit in Forschungen p. 14 sqq.

⁴ Die lat. Sprache p. 72.

⁵ De *enim* tamen uide LEONEM: Plaut. Forschungen p. 303.

uocis *apud* dici potest, ut cum *LEONÆ*¹ existimandum sit in hac uoce huius consonae finalis tam debilem sonum fuisse, ut ante consonam nulla positio existeret. Sed ad ea, quae de hac re disputant, addendum esse uidetur, quamuis debilem haec consona in syllaba *accentu carenti* appellationem habuerit, tamen, cum ultimae illius *apud* ictu feriretur, huius ui factum esse, ut plenius sonaret positionemque efficeret. Necesse quidem non est *LEONIS* sententiam complecti et licet *ápud forúm* ita explicare, ut statuamus *ápud forúm* dictum esse. Potest tamen se ita, ut ille uult, res habere neque eius opinionem iis, quae ad eam refutandam attulit *SKUTSCH*², refutatam esse puto. Difficilius quam in ceteris positione longis syllabis est earum syllabarum correptionem explicare, ubi *longam* uocalem sequuntur duae aut plures consonae (*sórör te*, *Poen* 297). Nam hic duplex quaedam correptio facta esse uidetur, ut prius longa uocalis in breuem abierit, tum haec etiam amplius breuiata sit (*sórör te*). Apparet enim, quanto plus ponderis habuerit ultima (in hac syllabarum collocatione ad duas longae uocalis moras accedebat id quoque quantitatis incrementum, quod addebat positio), tanto plus abiciendum fuisse, si sola primae syllabae expiratoria intentio ad utramque syllabam sustinendam ualere posset. Et cum nulla consonarum imminutio in hoc exemplo fieri potuisse uideatur, eo magis uocalis morarum modum imminuendum fuisse consentaneum est.

Sed haec hactenus. Utrum syllabas positione longas corripiendi certa ratio inuestigari possit necne, i. e. utrum aut natura aut numerus consonarum, quae uocalem excipiunt, aliquid ad hanc rem ualuerint, ita ut certae consonarum collocationes correptionem faciliorem quam aliae reddidisse uideantur, an nullo discrimine Plautus syllabas positione longas tractarit, id diligentior requirit inquisitionem. Hic indicare tantum quam breuissime uolui, quomodo hoc correptionis genus iudicandum esse censerem.

Transeo ad eam correptionis iambicae definitionem, quam *SKUTSCH* proposuit³: »Eine iambische Silbenfolge, die den Ton (sei es nun Wort- oder Versaccent) auf der Kürze trägt, oder der

¹ Cf. *Plautinische Forschungen* p. 226 sqq.

² Cf. *Iambenkürzung und Synizese*, (*Sat. Viadr.* p. 129). Quod autem *SKUTSCH* sibi persuasisse uidetur semper *ápud me* dictum esse, nisi cum praecipua ui pronomem efferri deberet (*ápud me*) uix recte se habet.

³ *Forschungen* p. 6.

die tontragende Silbe unmittelbar folgt, wird pyrrhichisch». Apparet hanc definitionem latissime patere, quippe quae omnem iambicam syllabarum seriem, dummodo in ea accentus (ictus) certis condicionibus satis faciat, amplectatur. Sed in praesens satis habeo examinare, num de *uocibus* iambicis hanc definitionem ualere putandum sit.

In uersibus iambicis et trochaicis uox iambica correpta aut thesin aut arsin solutam efficit, ut puta *uolo scire* et *uolo referre*. Nec dubium esse potest, quin in uiua quoque oratione uox illa iambica et illum et hunc accentum acceperit, prout subsequens uocabulum a syllaba acuta aut non acuta inciperet. Docet igitur SKUTSCH correptionis causam aliam in hoc, aliam in illo exemplo fuisse. Nam cum in *uolō referre* ultimae correptionem ea accentus ui, quae in *praecedenti* breui syllaba esset, effectam esse dicat, in *uolo scire* correptionem ad *subsequentis* syllabae accentus uim referendam esse existimat. Quod falsum esse et in *utraque* uerborum collocatione iambicae uocis ultimam *praecedentis* syllabae intentione breuiatam esse pro certo habeo.

Si in exemplo illo *uolo scire* correptio tota in ui subsequentis syllabae accentus ponenda esset, difficile esset intellegere, cur nullae longae syllabae, quas non praecederet *breuis*, corriperentur. Fieri enim debuisse uidetur, ut, cum omnis corripiendi potestas in *subsequentis* syllabae accentu esset, eius, quae syllabam corripiendam *praecederet*, syllabae natura prorsus nullius momenti esset. Nec sine causa tum expectare posse uideremur, ut etiam *dō nūmmos*, *uidī mātrem* diceretur. Sed fac sane accentu insequentis syllabae praecedentem non potuisse corripī, nisi cum eam breuis syllaba praecederet: putabimus igitur etiam *uideō séruos* legendum esse? Sequitur hic sine dubio iambicam syllabarum seriem syllaba accentum (ictum) sustinens. Valde tamen dubito, num SKUTSCH ipse concedat in hac uerborum collocatione ultimam uocis *uideo* corripī potuisse. Cur igitur in *uolō scire* correptio adest, in *uideo séruos* non adest? Causa in aperto est. In *uolo scire* uocis iambicae prior syllaba *accentum* habebat, in *uideo séruos* accentus paenultimae uocis anapaesticae nullus erat. Erat igitur non in *subsequentis* sed in *antecedentis* syllabae accentu sita correptio. Verum quidem est in *uolō scire* accentum *principalem* in prima uocis iambum subsequentis syllaba fuisse, neque tamen ex eo sequitur, iambicam uocem, licet *logico* accentu in enuntiato

caruerit, ipsam *omni* accentu caruisse. Id enim tenendum est, ad correptionem efficiendam minime opus fuisse *praecipua* quadam accentus ui breuem illam, quae praecederet, syllabam efferri, sed ad hanc rem uel accentum *secundarium* satis ualuisse. Nemo enim, credo, negabit in altero illo exemplo *uólō reférre* correptionem iambicae uocis tum quoque secutam esse, cum nulla in ea emphasis esset totusque in insequenti uoce logicus accentus acquiesceret. Mihi quidem consentaneum uidetur in utroque exemplo uerbum illud auxiliare, cum non ἐμπαντικῶς diceretur, eandem fere accentus uim habuisse; neque ex eo, quod Plautus alterum in arsi, alterum in thesi collocat, concludi potest illud maiore ui quam hoc pronuntiatum esse. Haec ictus differentia tota in eo sita erat, quod in *uolo referre* ipsa forma subsequentis uocis uerbum auxiliare in thesi collocari uetabat, cum Plautus syllabas accentu omnino carentes ictu ferire diligenter uitarit, in *uolo scíre* autem naturalis huius uerborum collocationis accentus iambum aptissimum reddebat, qui in thesi collocaretur. Quamquam apparet, cum, ut *praecipua* ui uox iambica efferretur, ipsa sententia requireret, in uerborum collocationibus, ubi iambum excipiebat uox a syllaba acuta non incipiens melius logico accentui in uersu consuli potuisse, quam in illis, ubi iambum excipiebat syllaba acuta. »*Tibi*¹ concredo» ita in uersu collocari poterat, ut et emphasis pronominis seruaretur, et insequens uox suum accentum retineret, sed in »*tíbi*¹ credo» aut necesse erat pronomen ἐμπαντικῶς efferendum in thesi collocari, aut ita tantum eius emphasis in uersu seruari poterat, ut *credo* metricum accentum acciperet (*tíbi credó*).

Etiam melius perspicere licet in *praecedentis* syllabae intentione correptionem iambicam ponendam esse, si ante hanc uerborum collocationem *uolo scíre* monosyllabum posueris: *si uolo scire*, ut si nostro sermone dicas *gif honom boken*. Cum in hac uerborum collocatione nimirum plerumque usu uenerit, ut uerbum auxiliare *logico* accentu careret, sine dubio accentus horum uerborum idem erat qui in nostro illo *gif honom boken*, h. e. tota haec syllabarum complexio ad unius uocabuli similitudinem accedebat quale est ex. gr. *administraret*. Sed quamquam in illo *si uolo scíre* maior accentus uis in monosyllabo et in uoce iambum

¹ Literis cursiuis in hoc exemplo logicum accentum significo.

subsequenti erat, tamen fieri non potuisse apparet, ut uox iambica ita in hac uerborum collocatione efferetur, ut ipsa omni accentu careret. Necesse enim erat hanc uocem in enuntiando aut cum praecedenti aut cum subsequenti coniungi uelut in illo e nostro sermone sumpto exemplo, quod ad rem illustrandam attuli, *honom* aut cum *gif* aut cum *boken* coniungitur. Dicimus enim aut *gíf honòm | bóken*, aut *gíf | hònom bóken*, ita ut aut post *gif*, aut post *honom* pausa nulla difficultate percipi possit. Si igitur in *si uolo scire* uocem iambicam cum monosyllabo in enuntiando coniungas, accentus hic fit $\underline{\text{ }}, \text{ } \underline{\text{ }}, | \underline{\text{ }},$ sin autem eam cum subsequenti uoce coniungas, alius accentus auditur $\underline{\text{ }} | \text{ } \underline{\text{ }}, \underline{\text{ }} \text{ } \underline{\text{ }}$ ut si dicas *sí | uòluptátem*. In *sí uolò | scire* ($\underline{\text{ }}, \text{ } \underline{\text{ }} | \underline{\text{ }}$) nullam ultimae uocis iambicae fieri potuisse correptionem apparet, quamuis magna esset insequentis syllabae intentio. Erat enim correptio tota in ea re posita, quod propter uim praecedentis brevis syllabae *difficile* erat insequentis longae primigeniam quantitatem in efferendo seruare. Quae difficultas hic prorsus nulla erat, cum in $\underline{\text{ }} \underline{\text{ }}$ brevis, quae longam proxime antecedeat, syllaba ipsa omni intentione careret, sed in *sí | uòlo scire* nihil, quominus correptio existeret, obstitisse apparet, quippe quod hic in paenultima iambi accentus erat. Constat igitur et in *sí uolò | scire* et in *sí | uòlo scire* uocem iambum subsequentem in prima syllaba accentum huius uerborum collocationis *principalem* habuisse, sed in hac tantum efferendi ratione, ubi paenultima uocis iambicae ipsa accentum secundarium haberet, correptionem existere potuisse, non uero in illa, ubi nullus in priore iambi syllaba accentus esset neque ulla ultimae quantitatis seruandae *difficultas* esse posset. Qua re satis mihi indicari uidetur non insequentis sed praecedentis syllabae accentum *semper* correptionis causam fuisse neque ad ultimae uocis iambicae quantitatem ullius momenti fuisse, utrum insequens syllaba accentum haberet necne.

Si igitur *Mil.* 678 *liberae sunt aedes, liberum autem ego me uolo uiuere* (siue cum LINDSAIO malis *liber sum autem ego; me uolo uiuere*) ita dimetiariis, ut in sexti pedis ultimam syllabam accentus secundarius cadat, h. e. *áutem ego | mé uolò* ($\underline{\text{ }} \underline{\text{ }} \underline{\text{ }}$) | *uíuere*, nullus uersus fit; efficitur enim tum sextus pes cretico, non dactylo, neque uidere licet, quomodo, cum nulla in antecedenti breui maior accentus uis insit, ultima iambi h. l. possit breuiari. Quae difficultas tollitur, si altera huius uerborum collocationis efferendi ratione adhibita in recitando iambicam

uocem a praecedenti monosyllabo *separaueris*, ut accentus secundarius in *priorem* eius syllabam incidat, h. e. si ita legas *mé|uòlo ui|uere*.

Potuit certe utrumque dici; eam autem ipsam ob rem, quod tam facile iambus ad monosyllabum maiore accentus ui in enuntiato praeditum se applicaret, facile intellegitur Plautum minus saepe *dactylos* huius generis admisisse, cum uimirum periculum esset, ne in uersu recitando creticus, non dactylus audiretur. Constat enim, ut suo iure animaduertit RADFORD (op. cit.), satis raro fieri, ut in uerborum collocationibus, qualis est illa *si uolo scire* uox iambica corripiatur, i. e. satis raro fieri, ut in uersibus iambicis et trochaicis dactylus e monosyllabo et uoce iambica constet. Sed alteram quoque accentus rationem nullo modo ab usu sermonis prorsus alienam fuisse uersus Plautini docent, et errat RADFORD, cum docet ex. gr. legem LACHMANNI licentia quadam poetica in u. *Most.* 66 *tace átque abĩ rús* uiolatam esse. Sine dubio illud *abĩ* propter ipsam sententiam artius cum *rus*, in qua uoce omnis logicus accentus est, quam cum *atque* cohaeret et quemadmodum nullo monosyllabo praecedente *abĩ rús* dictum est, sic etiam *átqu(e)|abĩ rús* nimirum dici potuit. Apparet autem tales saltem uerborum collocationes, ubi uox iambica monosyllabum excipiens cum insequenti uoce arta sententiae societate cohaereat, non posse ex omni parte cum cretico uocabulo ante syllabam acutam posito comparari. Sed utrum in uerborum collocatione \angle , \cup —, uox iambica ipsa sententia cum insequenti uoce cohaereat necne, RADFORD numquam curat quaerere. Ex quo fit, ut »exceptions» cuius generis est illud *átque abĩ rús* non possit explicare ¹.

¹ Hoc ipsum, quod Plautus post longum monosyllabum arsin efficiens raro thesin e uoce iambica correpta constare patitur, nobis adiumento esse posse existimo ad eam rem diiudicandam, utrum formae illae *meus*, *meo*, *tuo* per synisesin in uersu efferendae sint necne. Id quidem pro certo habeo, has formas, cum arsin efficiant bisyllabas esse. Obstat enim ictus in priorem syllabam cadens, ne haec in efferendo obscuretur. Sed in *thesibus* res minus facilis ad diiudicandum esse uidetur. Si uero apparebit post longum monosyllabum in arsi positum tales formas saepius thesin efficere, quam ut prae numero eorum locorum, ubi uoces iambicae eodem modo collocatae thesin bisyllabam non dubiam efficiant, uerisimile uideatur Plautum has formas bisyllabas esse uoluisse, synizesis mea quidem sententia erit statuenda. Neque negari potest facillime uideri potuisse fieri, ut in hac accentus figura *si meus|fráter*, *si meò|frátri* pronominis paenultima, ut omni accentu carens, tam debilem ante insequentem uocalem sonum haberet, ut uerae syllabae naturam

Exempla illa *uolo scire* et *si uolo scire* sua natura optime legi a C. F. W. MÜLLERO et KLOTZIO constitutae conueniunt, ut syllaba correpta cum praecedenti breui eiusdem semipedis societate coniuncta esse debeat. Sed quid de ultimae uocum iambicarum correptione credemus, cum eas praecedit syllaba *breuis* ictum sustinens, ex. gr. *séd ero fēlix, agitúr apud iúdice*s etc.? Num hic quoque correptionem uocis iambicae statuemus an cum KLOTZIO putabimus dimetiendum esse *séde | rō fēlix, agitúr a | pūd iúdice*s?

KLOTZIUM quidem talibus locis de correptione non potuisse cogitare perspicuum est. Neque enim fieri potuisset, quin hic quoque correptionem statuendo suam ipse legem euerteret. Et cum KLOTZIO facit SKUTSCH¹, in hac re sibi ipsi non constans, quippe quod secundum ipsius legem, ut supra ostendi, propter *insequentis* syllabae accentum fieri debuit, ut *séd erō fēlix* diceretur. Contra LINDSAY² prorsus diuersam sententiam comprobare conatur, dicens absurdum esse sumere Plautum qui alias *apūd* formam ante insequens nomen semper corripit, non in hoc quoque uersu *Pseud.* 645 *át ille nunc negotiosust; res agitúr apud iúdicem illud apud* bibreue esse uoluisse. Quod quidem suo iure dicit, quamquam is hoc uersus loco antecedentis uocis ultimam *metricam productionem* passam esse non uidit³, ut dimetiendum sit *agitúr | apūd iú | dicem*, sed hoc modo scandendum esse putat *agitúr a | pūd iú | dicem*, quod falsum est. Etiam in alio, quem ad suam sententiam probandam affert, uersu ipsa interpunctio docet talem praecedentis breuis syllabae *metricam productionem* statuendam esse: *Hec* 398 *dícam abortum essé: scio neminem aliter suspectum fore*, ubi sine dubio legendum est *essé: | sciō néminem* etc., quod idem ualet de uersu ab eo allato *Aul.* 204 *crédo edepól, ubi méntionem fecero de filia*, quamquam ille *edepól u | bī méntionem* dimetiendum esse putare uidetur. Distinguendum enim est inter eos locos, ubi iambicam uocem praecedit syllaba breuis *finalis*

amitteret. Contra si hunc accentum fuisse putabimus *sí | mēō frátri* etc., accentum in paenultimam pronominis cadentem synizesin prohibere debuisse putandum erit.

¹ Vide Vollm. Jahresb. I p. 35.

² Cf. Captiui p. 69.

³ Cf. disputationem JACOBSONII: Quaestiones Plautinae (Goettingae MDCCCIII) et quae ipse de hac re disputari in commentatione, quae inscribitur »Till frågan om det dubbeljambiska versslutet hos Plautus» (Eranos, vol. VII).

uocis plus quam monosyllabae, ubi plerumque debemus, semper possumus metricam huius syllabae productionem constituere¹, et eos, ubi iambum praecedit breue *monosyllabum*. Nam haec nullam metricam productionem passa esse docent loci quales sunt *Ad.* 373 *id agitur* et *Mil.* 138 *ét ego uos* in fine uersus (sed uisitur diligentissime hic uersus exitus: *multá uideo, satís agitur, diceré uolui*). Quare semper *séde* | *ro, étha* | *bet*, non *séd* | *èro, ét* | *hàbet dimetiendum* esse apparet. Qualem autem in his uerborum collocationibus iambi ultimam esse putabimus?

LINDSAY, quamquam talia tantum huius generis exempla affert, ubi breue monosyllabum uoces *ego* et *ubi* sequantur, tamen, si recte eum intellexi, *omnes* uoces iambicas ita collocatas correptas esse censere uidetur, parui eam rem faciens, quod in *anapaestis* interdum necesse est *pól e|gō quóm* etc. metiri. Hoc enim metri anapaestici proprietati tribuendum esse dicit et inter exceptiones ponendum, cum in iambis et trochaeis numquam necesse sit ultimam iambi ita collocati producere, nonnumquam uero de correptione non possit dubitari, ex. gr. *Mil.* 1138 *ét ego uos* in fine uersus, *Phorm.* 827 *séd ubi nam* in fine hemistichii. Sed etiamsi illud *egō* in anapaestis usurpatum non respiciamus, tamen uix forte factum esse potest, quod praeter uoces quales sunt *ego* et *ubi* iambica uocabula praecedente monosyllabo breui, quae ictum sustinet, numquam in fine uersus ita posita inuenimus, ut necesse sit sumere ultimam eorum esse correptam. Admittit Plautus in fine uersus *ét ego uos*, numquam uero ex. gr. *ét ero nunc*, nedum *séd abest iam* hoc loco inuenias. Ex quo concludi posse uidetur, tum, cum praecedat uocem iambicam monosyllabum breue ictum sustinens non omnium horum uocabulorum eandem rationem esse. Apparet, ut in illo *séd ero félix* iambus bibreuem posset habere appellationem, in paenultima eius *accentum* esse debuisse, ut totius uerborum complexionis accentus hic fieret *séd* | *èro félix*, uocibus illis *sed* et *ero* tantum in efferendo separatis, ut haec suum leuiorem accentum retinere posset. Neque dubito quin *potuerit* sic dici, si quis operam dare uoluerit monosyllabum et iambum separatim efferre. Credo autem hoc plerumque non factum esse. Nam quod in uerborum collocatione *sí uolo scíre* fieri potuisse uidimus, ut uox iambica, quamquam ad insequentem uocem ipsa

¹ De hac re in eis, quae sequuntur, capitibus plura dicentur.

sententia pertineret, tamen ob uim accentus antecedentis monosyllabi ad hoc se in efferendo applicaret, id etiam facilius fieri potuisse apperet, si iambicam illam uocem *breue* monosyllabum praecederet. Cum enim in syllabarum serie $-$, $\cup-$, $- \cup$ eam ipsam ob rem, quod prima syllaba *producta* erat, nihil obstaret, quominus pausa illa, qua hanc seriem, si ea omnino recte pronuntiari posset, in duas partes diuidi necesse erat, etiam post *monosyllabum* suum locum haberet, post *breue* monosyllabum rei natura tantum interstitium existere uetabat, ut auribus bene percipi posset. E contrario omnis breuis syllaba, quae quidem ui quadam praecipua efferretur, eo semper tendebat, ut subsequentem breuem, quae aut omnino accentu careret aut leuiore accentu praedita esset, eiusdem accentus societate sibi adiungeret, eam scilicet ob rem, quod ipsius intentio per se tanta erat, ut ad alteram quoque breuem efferendam sufficeret. Et hoc ipsum, quod Plautus in fine uersus *id agitur* admittit, satis indicat eum non timuisse, ne post monosyllabum tanta in uersu recitando pausa existeret, ut uersus in *anapaestum* exire uideretur, h. e. in cottidiani sermonis usu post monosyllabum *breue* pausam nullam fuisse et *ida | gitur* legitimum accentum fuisse ut *fáci | liùs*. Prorsus eandem acuendi rationem fuisse in *séde | rò félix* $\cup \cup$ | $\cup -$ licet statuere, ita ut prior huius uerborum collocationis pars ad uocis anapaestici similitudinem in efferendo accederet: *séd erò = uídeò*. Neque magis quam in *uídeò* in *séderò* eas accentus condiciones fuisse existimo, quae ad correptionem efficiendam essent necessariae.

At qui fieri potuit, ut Plautus in fine uersus *ét egō uos* admitteret? Respondeo hoc in eo positum fuisse, quod, cum pleraeque uoces iambicae duplicem haberent efferendi rationem, ut, cum accentus ratio ita requireret, ultimam corriperent, cum uero correptionis condiciones deessent, iambicam mensuram retinerent, nonnullae, quippe quae frequentissime in cottidiano sermone ita collocatae recurrerent, ut correptione non possent non affici, postremo eo peruenerunt, ut tum quoque, cum iustae correptionis condiciones deessent, bibreues esse possent. Quorum ad numerum ipsa illa *ego* et *ubi* referenda sunt. Sed distinguendum est inter has et ceteras uoces iambicas. Neque obliuiscendum est etiam *ego* et *ubi* rarissime contra correptionis legem correptas inueniri. Et Plautum ipsum has uoces iambicam naturam non prorsus amisisse existimasse, ex eo satis apparet, quod ultimas

earum ad longum semipedem implendum usurpare non dubitavit¹. Hoc quoque addere uelim, SKUTSCHIUM, cum ad KLOTZII de iamborum hoc modo in uersu collocatorum mensura sententiam comprobendam *Bacch.* 1089 *solús ego ómnís* (anap.) afferat, hoc exemplum minus feliciter afferre. Nam fac sane nullam in hoc exemplo breuis, quae iambum proxime antecedit, syllabae metricam productionem statuendam esse, tamen apparere debet, ex huiusmodi locis, qui plurimi sunt, non multum concludi posse de mensura uocabulorum iambicorum, quorum prior syllaba una cum praecedenti breui arsin solutam efficiat. Illi enim, qui *séd erō nunc* semper metiendum esse censent, hanc sententiam ea ipsa re uerisimilem esse credunt, quod syllaba illa, quam pro breui habendam esse docent, *ultima uocabuli iambici* est et propter hanc ipsam rem correptioni obnoxia. Quis est autem, qui in illo exemplo *solús ego ómnís*, si ita syllabas dimetiamur, ut *us* priorem partem arsis solutae efficiat, quidquam causae afferre possit, cur uocis *omnis* priorem syllabam *breuem* esse putemus? Est haec mensura *solús e | go ómnís* cum ex. gr. *sátis ómnís* comparanda, in qua de correptione paenultima uocis spondiacae cogitare prorsus absurdum est. Non igitur possunt inter se *ét ero nunc* et *solús ego ómnís* comparari. Equidem tamen haud scio an et in hoc et in ceteris eiusdem generis exemplis ultimam uocis trochaicae metricam productionem pati statuendum sit et *solús | ego ómnís* legendum. Hac quidem sub condicione legitimam esse correptionem longae syllabae per se intellegitur.

Facere non possum, quin hoc loco de *cretica* illa correptione, cuius explicatio tantas uiris doctis molestias attulit, pauca disputem.

Non facile intellegitur, cur C. F. W. MÜLLER legem suam ad *creticas* quoque uoces pertinere non existimauerit. Neque enim horum uocabulorum posteriores syllabae condicionibus ab eo propositis non satisfaciunt: et in *decido* et in *décidō* syllaba correpta cum praecedenti breui in eadem arsi aut thesi coniuncta est. Quod KLOTZIUM non fugit, qui hoc quoque correptionis genus lege MÜLLERI explicandum esse censet². Neque illi cor-

¹ Falso igitur KLOTZ *ego* »uerum pyrrhichium» appellat (Metrik p. 51: »ego ist sicher ein richtiger Pyrrhichius), quod mirum sane est, cum *bene* et *male* ueros pyrrhichios esse neget.

² Metrik p. 61 sqq.

reptionis legi, quam SKUTSCH constituit, haec uerba repugnant¹: correptiones qualis est *decído* ab eo ita explicantur, ut eas ui praecedentis syllabae accentus (ictus) exstitisse dicat; *décidō* \perp ad uim subsequentis accentus refert. Contra VENDREYES, qui cetera correptionis exempla ui *praecedentis* eiusdemque initialis syllabae explicanda esse docet, in his uocibus quae causa correptionis putanda sit, ualde dubium esse putat². LINDSAY, quamquam prorsus eisdem condicionibus correptionem exstitisse censet, quas ad eam efficiendam necessarias esse SKUTSCH docet³, tamen eius legem ad creticas uoces referre dubitat. In *concído* nimirum facere non potest, quin correptionem ad praecedentis syllabae intentionem (ictum) referat, sed in *cóncidō* mirum in modum ultimam *primae* syllabae accentu breuiatam censere uidetur, num post creticam quoque uocem insequens syllaba acuta illam, quam ei tribuit SKUTSCH, praecedentem longam corripienti facultatem habeat, dubitans⁴. Et quod ad illud *concído* attinet, apparet ei, qui haec scripserit: »The scansion of a Latine line was determined by the Latine pronuntiation of sentence, not by a music-conductors indication of the time»⁵, permirum uideri debere Plautum omnino paenultimas creticorum sub ictu ponere potuisse.

Primum omnium animaduertere uelim in exemplo illo *decídō*, etiamsi nulla huius acuendi rationis excusatio inueniri posset, tamen non negandum esse *ictus* uim potuisse efficere, ut ultima huius uocis corriperetur, i. e. in exemplis huius generis ueram, non metricam correptionem agnoscendam esse. Neque satis intellego, quid sibi uelint LINDSAY uerba dicentis ictum corripienti facultatem prorsus nullam habuisse. Nam cum dicimus syllabam sub ictu esse, quid dicimus? Nonne hoc, syllabam eo uersus loco positam esse, ubi, ut *maiore ui* quam proximae syllabae efferatur, metrica ratio requirat. Si igitur paenultima creticae uocis sub ictu est, hoc idem ualet ac si dicas eam syllabam in uersu recitando fortiolem quam et praecedentem et subsequentem *accentum* accipere. Et cum alias latini sermonis

¹ Forschungen p. 7.

² Recherches p. 144.

³ Cf. Captiui p. 35: the requirements for the shortening of a syllable in Plautus are therefore 1) a preceding short syllable, 2) accent on a neighbouring syllable, whether on the following or on the (short) preceding».

⁴ Captiui p. 37.

⁵ Captiui p. 39.

proprium fuerit, ut cum brevis syllaba fortiolem quam insequens longa accentum haberet, haec breuiari posset, sine dubio eadem lex ita quoque ualere debuit, si brevis illa syllaba *metri* causa plus quam insequens longa intendebatur. Qua in re prorsus SKUTSCHIO adsentior haec dicenti¹: »Da ist zu bedenken (de *turbines* agitur), dass im lateinischen Vers der Wortaccent neben dem Versaccent nicht bestehen kann, weil beide, anders als im Griechischen, expiratorisch sind. Soweit nicht beide auf dieselbe Silbe treffen, muss einer überhaupt wegfallen, — — — und dieser eine kann natürlich nur der Wortaccent sein, da mit der Preisgabe des Versaccentes der Rhythmus preisgegeben würde. Der Versaccent seinerseits aber muss, weil wesensgleich mit dem Wortaccent, d. h. expiratorisch, lautlich auf die umgebenden Silben dieselbe Wirkung ausüben wie in der nicht gebundenen Sprache der Wortaccent, und so erklärt es sich, dass durch ihn die Kürzung auch an Stellen zu Stande kommt, die der Wortaccent nie berühren könnte». Quae mihi non refutari posse uidentur. Neque KLOTZ, cum creticorum uerborum tractatione comprobare dicit correptionem prorsus metricam fuisse², quidquam proficit. Alia uero res est ictum per se hanc corripiendi facultatem habuisse, alia Plautum plerumque diligenter cauuisse, ne in breuem syllabam, quae in soluta oratione accentu careret, ictus incideret. Et quod ad exemplum illud *decido* attinet, satis constat talia exempla non nisi in primo (et quinto) pede iambicorum uersuum inueniri. Num his igitur locis correptionem nullam aliam nisi primi pedis licentiam excusationem habere putabimus, et quomodo sunt exempla illa *decidō*, *pérтинёт* explicanda? Prius ad hoc genus me conuerto.

Nulla huius correptionis explicatio magis in promptu esse uidetur quam SKUTSCHII dicentis uocis *decidō* correptionem ui accentu subsequentis syllabae effectam esse. Sed supra demonstrare conatus sum hanc uim nullam fuisse neque in *sí uolo scíre* iambum bibreum fieri potuisse, quamuis magna insequentis syllabae esset intentio, nisi licuisset hanc syllabarum complexiouem ita efferre, ut in paenultimam uocis iambicae accentus secundarius incideret. Ex quo sequitur, ut SKUTSCHII huius correptionis explicationem reicere cogar. E contrario, ut omnino tales ultimae

¹ Vollm. Jahresb. I p. 35.

² Metrik p. 67.

corripi possent, in his quoque uocibus necesse fuisse credo in paenultimam accentum secundarium incidere, cuius ui ultima breuiaretur, et LEONI adsentior sic dicenti¹: »Ein Wort wie *perdidi* kann, da die dritte Silbe einen Nebenton hat, auf keine Weise unter das Iambenkürzungsgesetz gebracht werden«, ita tamen, ut uerba illa »da die dritte Silbe einen Nebenton hat«, in »wenn die dritte Silbe einen Nebenton hat« mutanda esse censeam. Neque enim ulla difficultas fuisse potest ultimae accentu secundario praeditae quantitatem in pronuntiando retinendi neque ex alia re nisi ex hac longam quantitatem retinendi difficultate correptio explicatur. Potest autem in uerborum collocatione, qualis est *perdidi nummos* de tali difficultate cogitari, ita ut ultimam uocis creticae syllabam legi correptionis subici potuisse uerisimile uideatur. Nam ut in exemplo illo *si uolo scire* sic hic quoque duplicem accentuum rationem fuisse licet statuere. Nam cum in *perdidi nummos* ipsa sententia tam arte cohaereant uerba, ut pro una uerborum collocatione habenda sint, haud incredibile mihi uidetur non modo *pér|didì | númmos* sed etiam *pér | didì | núm | mos* dici potuisse. Quod si ita fuit, potuit igitur uox cretica ita efferri, ut correptionis legi satis fieret: *pér|didì | núm|mos : sí | uolò | scí|re* = *pér|didì | númmos : sí uolò | scíre*. Neque tamen tum solum uoces creticas in paenultima accentum secundarium habere potuisse credo, cum sequeretur uox in prima syllaba acuta, quae ipsa sententia cum cretico arte cohaereret.

Constat numquam, ne in primo quidem pede, uocabulorum tribreuium paenultimas ictu percuti. Quod cum ita sit, satis mirum uideri potest *dactylos* ita in uersu collocari potuisse, ut in paenultimam eorum ictus incideret: *dicére*². Neque tamen in uocibus dactylicis magis quam in tribreuibz Plautum commis-

¹ Plautinische Forschungen p. 292.

² Hoc in primo tantum pede fit. In interiore uersu unum tantum huius mensurae exemplum apud AHLBERGIUM inuenio, *Men.* 405 *desíne*, ubi cum FLECKEISENIO *desístete* legendum esse uerisimillimum uidetur. Duos uersus KLOTZ affert (*Metrik* p. 274), ubi librorum scriptura *serére* (*Most.* 1100) et *ualídus* (*Men.* 877) praebere uidetur. Sed priore loco transponendum est *serere uis* et in uersu illo *Men.* metiendum est *ut ualídus insaniam* cum metrica productione hoc loco admissa. Etiam in uocibus in tres breues syllabas exeuntibus paenultimae percussio semper uitatur. Nam *Pseud.* 147 *tonsiliú*, *Men.* 842 *lampadibús* cum metrica ultimae productione legendum est, non, ut KLOTZ uult *tonsilia*, *lampadibus*.

surum fuisse credo, ut paenultimam sub ictu poneret, nisi ille huius tractandi rationis excusationem habuissent quam hae non haberent, eam dico, quod, cum tribreuium paenultima semper una cum praecedenti breui syllabam bibreuem efficeret, in dactylis multo minus arte cum prima syllaba paenultima cohaerebat: *ágere* = $\cup | \cup$, *pérdere* = $\cup | \cup$. Neque improbabile mihi uidetur in hac posteriore dactyli parte accentum leuiorem non modo in posteriorem sed etiam in priorem breuem incidere potuisse, ut diceretur et *pérde|rè* et *pér|dère*, i. e. tales uoces et in sermone et in uersu eadem ratione tractari potuisse, ac si e longo monosyllabo et uoce bibreui constarent (*pérderè:sí legis* = *per|dère:sí |lègis* = *perdère:si légis*). Si igitur semper *pérderè* dixissent homines, ualde dubito, num Plautus umquam *perdère* admissurus fuerit; sin autem ex hoc duplici accentu *pérde|rè* et *pér|dère* proficisci licet, intellegi posse credo Plautum nonnumquam in primo pede *perdère* scribere potuisse, cum *agère* uitaret. Et si in dactylorum paenultimam accentus leuior incidere poterat, idem in *creticis* quoque uocibus fieri potuisse consentaneum est et non modo *péridi* sed etiam *pér|didi* cum accentu secundo paenultima et ultima correptione dictum esse quemadmodum et *sí uolò* et (minus saepe) *sí | uolò* dicebatur. Nimirum per se intellegitur ultimam longam, quae apto spatio ab ea, in qua accentus principalis esset, syllaba distaret, ad accentum secundarium accipiendum fuisse aptissimam. Sed in paenultima quoque hunc accentum esse potuisse, ita ut paenultima una cum ultima syllabam bibreuem efficeret, nihil est, cur non credamus. Quod ut credam, eo magis adducor, quod Plautus, cum ex. gr. *condídĩ* nonnumquam admittat, tamen numquam ex. gr. *condídère* elisa ultima scribit, quam rem eo explicari posse credo, quod, cum in *condidère* forma breue illud *i* semper accentu careret (*condidere* = *nunc dedere*) in *condere* et *condidi* formis ille, de quo agitur, paenultima accentus secundarius esse posset. Et satis uerisimile mihi uidetur iam *cóndidĩ*, iam *cóndidi* accentum in enuntiato praeualuisse, prout uariaret accentus insequentis uocis, i. e. in uerborum collocatione *perdidi nímmos* facilius accentum *péridi* existere potuisse quam in *perdidi meos nummos* uel *perdidi pecuniam*, ubi accentus ratio insequentis uocabuli accentui *péridi* magis fauisse uidetur. Si igitur omnino *pér|didi* dici potuisse

sumamus, etiam hoc concedendum erit, hanc uocem pro dactylo usurpari in uersu potuisse. Neque mirum uideri debet, tam *paucos* huius generis dactylos in uersibus Plautinis inueniri, cum nemo nesciat, quanta cum cura Plautus euitet uoces *uere* dactylicas ita in uersu collocare, ut breues earum syllabae thesin solutam efficiant. Hoc e Graecorum uersificandi arte recepit; at non dubito, quin, si hanc legem non obseruasset, etiam creticas uoces pro dactylis semper usurpare potuisse, neque enim ipsa correptione explicatione caret. Ut uero nunc est, exempla $\underline{\cup}\underline{\cup}$, $\underline{\cup}$ in interiore uersu tam pauca sunt et tam facile plerumque emendari possunt, ut non possim facere, quin AHLBERG¹ adsentiar ea delenda esse, nisi quae synizesi aut syncope tolli posse uideantur¹.

A posterioris aetatis dactylicis poetis Vergilio solo excepto creticas uocabulorum formas in -o exeuntes pro dactylis interdum adhibitas esse satis constat. Quas formas AHLBERG »analogia«² exstitisse dicit hac in re VENDRYESIUM secutus³. Sed quid sibi uult illa analogia? Qui dicit ex. gr. Horatianum illud *dixerō*³ aut *quomodō*⁴ analogiae originem suam debere, hoc nimirum dicit, homines Horatii temporibus ad similitudinem simplicis illius *érō* aut *módō* ultimas illorum quos attuli creticorum *in sermonis consuetudine* breuiasse. Neque enim quisquam contendere audeat has formas *dixerō* et *quomodō* prorsus metricas esse et artificiosam his locis correptionem analogia usum Horatium admisisse (dicit quidem AHLBERG has formas analogia *fictas* esse; credo autem eum hoc loco non de ficta sed de uera correptione loqui). Si igitur Horatii temporibus analogia formarum, quas dixi, *érō* et *modō* adducti homines *dixerō* et *quomodō* dicebant, hoc, quantum uideo, idem ualet ac si dicas eos binas posteriores horum uocabulorum syllabas eodem modo pronuntiasse quo *érō* et *módō* pronuntiare solerent, h. e. *díxērō*, *quómòdō* dixisse, quae re uera eadem huius correptionis explicatio est, quam supra adhibui, licet equidem credam in *omnibus* creticis uocibus *sua sponte* hunc paenultima secundarium accentum ipsa rei natura potuisse existere. Verisimile mihi igitur uidetur et Plauti et Horatii temporibus praeter communem illam uoces creticas efferendi ratio-

¹ Cf. *Studia de acc. lat.* pp. 26, 27.

² *Studia de acc. lat.* p. 27, *Recherches* p. 138.

³ *Sat.* I 4, 104.

⁴ *Sat.* I 9, 43.

nem alteram quoque in sermonis usu uiguisse, quae ultimam ad correptionem patiendam aptam redderet, licet et Plautus et Horatius pauca tantum eius uestigia nobis seruare potuerint, ille quod dactylos pro spondeis usurpare ipsa uersificationis lege uetabatur, hic quod cum ceteris eiusdem aetatis poetis a correptis formis, ut uulgaribus, paucis exceptis abstinebat.

Ex eo, quem sumpsi, dactylorum paenultima accentu secundo facilius mihi uidetur explicare, qui *omnino* potuerit Plautus dactylum in uersu pro spondeo ponere, licet raro hoc fiat. Nam si sumamus semper *dícere* dictum esse, fieri debuisse uidetur, ut cum ad hanc breuem ultimam, quae ipsa accentu non careret, accederet pausa in fine uocis legitima, haec syllaba tantum ad longae syllabae similitudinem accederet, ut uox pro dactylo uix posset usurpari. Inueniuntur certe in disputatione JACOBSONII a me saepe laudata haud ita pauca huius productionis exempla, ut *As.* 250 *fingeré falláciam*, *Curc.* 438 *uenimús in Cáriam* sim. quae hanc sententiam confirmare uideantur. Sin autem ab accentu *dí|cère* quoque proficisci licet, apparet nihil obstitisse, quominus uox dactylica eadem pedem dactylicum efficere posset, nisi hoc aliarum rerum ratio uetasset; certe in dactylica poesi *lítora* \perp melius ad accentum *lítòra* \perp quam ad *lítorà* \perp refertur. Hoc quoque addere uelim, si quis $\perp\cup$, \perp in interioribus uersibus iambicis et trochaicis (de quinto trochaicorum pede non loquor) tolerari posse credat, eum etiam $\perp\cup\perp$, \perp tolerandum esse existimare debere; aut utriusque mensurae exempla toleranda sunt, aut delenda.

Quod denique ad formas *decídō*, *obsécrō* sim. attinet, pro certo habendum est eas non nisi in primo aut quinto uersus pede usurpari. Nam ex iis huius correptionis in interiore uersu exemplis, quae affert AHLBERG¹, nulla certa sunt. *Persa* 226 *altérast* syncope deletur², *Pseud.* 706 codd. Palatini ueram lectionem praebent, qua recepta *áttulí*, non *attúli* legere licet, *Rud.* 1106 *pertínet* uitainus aut, quod equidem praefero, *attinet* aut *uid(u)lum* legendo, *Cas.* 229 pro illo *abstíne manum* cum AHLBERGIO *abi atque ábstiné* legere uetat uitiosus uersus exitus; probari posse mihi uidetur SEYFFERTI transpositio *manum abi atque abstine*³. Sed in primo et quinto

¹ De corrept. iamb. Plaut. quaestiones p. 43 sqq.

² Pro iambo habet hunc uersum LINDSAY, uix recte.

³ Num octonarii trochaici sint *Pseud.* 1269 *postquam opus meum omne*

pede iambicorum uersuum certa, quamuis pauca, huius correptionis exempla exstant iisdemque locis etiam dactylicas uoces ita haud ita raro collocatas esse, ut in paenultimam ictum accipiant, satis constat¹. Et *dicere* et *perdidi* ad accentum secundarium, quem posui, *dí|cère, pér|dídí* refero (*dícère: perdídi = dicère: perdídi*). Est hic accentus cum *quodquidem, quomodo* (e *quod quidem, quomodo* ortis) comparandus et facile intellegitur hunc *fortiorem* syllabae in soluta oratione aut nullo aut leuiore accentu praeditae accentum pro licentia habitum esse in primo tantum et quinto pede admissa.

Ea, quae de uerborum collocationibus, quales sunt *sí uolo scire, séd ero félix, pérdidi númmos* supra disputaui, arte cum iis cohaerent, quae contra correptionis iambicae definitionem a SKUTSCHIO propositam attuli contendens nullam syllabam uisi ui accentus *praecedentis* syllabae corripí potuisse. Iam mihi liceat de LINDSAII quoque correptionis iambicae definitione pauca dicere.

Verba eius haec sunt²: »After a short syllable an unaccented syllable, long by nature or by »position» was pronounced »half-long» and scanned by the Dramatists either long or short, when the accent fell on the following syllable or on the preceding (short) syllable». LINDSAIUM cum SKUTSCHIO ea re consentire iam supra animaduerti, quod hic quoque correptionem non modo praecedentis sed etiam insequentis syllabae accentu exstítisse credit. Quod qui contendunt errare demonstrare conatus sum. Sed etiamsi huius rei nullam rationem habeamus, difficile erit definitionem illam, quam attuli, probare. Primum enim quod dicit syllabas *accentu carentes* semilongas pronuntiatas esse, cum aut praecedens brevis syllaba aut insequens accentum haberet, potius dicendum erat syllabam longam, quam praecederet syllaba brevis *fortiore* accentu praedita potuisse corripí; neque enim ex. gr. prior syllaba uocis *omnis* per se accentu caret, potest tamen

ut uolui perpetravi hostibus fugatis et *Rud. 922 non enim illum exspectare oportet, dum erus se ad suum suscitét officium*, dubium est. Prior uersus tolerabilis fit sic legendo: *póstquam opus meum ómne ut uólui pérpetráui hóstibus fugatis*; *Rudentis* uersum anapaesticum esse crediderim et id, ut proposuit SEYFFERT post *exspectare* addendum: rectum octonarium haec uerba explent *exspectare oportet, díum erus|se ád suum suscitét officium*; at uerba illa *non enim illum* non possunt abesse.

¹ Exempla uideas apud KLOTZIUM: *Metrik* p. 275 sqq.

² Captiui p. 30.

corripi (*ita omnes*). Tum minus placet, quod dicit in \cup — aut \cup —(,) \perp longam, quae breuem excipiat, syllabam *semper* semilongam pronuntiatam esse. Neque enim aliud significare possunt uerba eius: »after a short syllable an unaccented syllable, long by nature or by position was pronounced half-long and scanned either long or short», nisi syllabas longas in uersu breuiatas in sermone semper plus quam breues fuisse. Quae tamen eius sententia admirationem non potest non mouere, si in comparationem uoces ea, quae infra addit: »whether the syllable was *definitely shortened* or retained most of its proper long pronunciation, was a matter, which depended on the nature of the word and the force of the accent (stress-accent) of the neighbouring syllable», ad quae addere licet haec uerba alio loco exstantia¹: »To what extent this assimilation of quantity to a preceding short syllable was carried out in pronunciation, would depend partly on the speaker himself». Intelligerem uerba eius, etsi non probarem, si hoc solum diceret, in \cup — et \cup —(,) \perp longam syllabam, quae breuem exciperet, in cottidiano sermone semper medium quendam locum inter longam et breuem tenuisse et ob hanc rem a Plauto iam pro breui, iam pro longa usurpari potuisse. Et haec quidem significare uidentur illa eius uerba, quae primo loco attuli. At ipse in iis, quae addidit, diserte dicit syllabas illas, de quibus agitur, potuisse in sermone (non modo in uersu) *breues* (definitely shortened) non modo semilongas fieri². Haec inter se non cohaerent. Num tum quoque, cum uox iambica ueri pyrrhichii instar in sermone erat, quod fieri potuisse ipse non negat, »semilongam» ultimam habuit? Sed uidetur illud »syllaba semilonga» duplicem apud LINDSAIUM significationem habere, ut eiusmodi syllabam non modo eam intelligat, quae in sermone nec longa nec breuis sit sed etiam eam, quae iam longa iam breuis esse possit, quod non licet. Apparet autem semilongam tum solum syllabam iure nominandam esse, cum ita efferatur, ut medium quendam locum inter longam et breuem obtineat, neque ego negabo fieri potuisse, ut, cum aliae longae syllabae breuem fortiore accentu praeditam excipientes huius dominationi facillime succumberent, aliae sua ipsorum natura ad resistendum aptiores essent, ita ut, cum *aliquam* suae quantitates imminutionem

¹ Captiui p. 32.

² Hanc rem satis testantur uerba illa ab initio iambica, quae tempore ueri pyrrhichii facti sunt, ante omnia *bene* et *male*.

paterentur, tamen non prorsus ad brevis syllabae similitudinem accederent. Cuius generis ante omnes syllabas positione longas fuisse censeo neque iniuria tales syllabae semilongae appellari possunt.

Neque improbable uidetur uel eas syllabas quae *possent* ad unius morae modum redigi, etiam ita efferri potuisse, ut neque tam arte cum praecedenti syllaba coniungerentur, ut suam quantitatem prorsus amitterent, neque ab ea tam distincte separarentur, ut nulla earum quantitatis imminutio fieret, i. e. iam breues iam »semilongas» in sermone fuisse. Id tamen pro certo habendum est, potuisse in sermone e iambis ueros pyrrhichios fieri neque omnes syllabas longas in uersibus Plautinis breuiam uice fungentes in uersu tantum breues, in ipso uero sermone non nisi »semilongas» fuisse. Verius igitur LINDSAY mea quidem sententia sic dixisset, syllabas longas breuem fortiore accentu praeditam excipientes, cum suam quantitatem non retinerent, iam breues, iam semilongas fieri potuisse.

Denique fateor me non intellegere, quid sibi uelint uerba LINDSAII dicentis poetas scaenicos longam syllabam quae breuem subsequatur *aut longam aut breuem* tum scandisse, cum accentus (ictus) in breuem praecedentem aut in subsequentem syllabam incideret. *Breues* eos has syllabas iis, quas dicit, condicionibus saepissime scandisse, minime nego, sed qui potuerunt eas iisdem accentus (ictus) condicionibus *longas* scandere? In *amó* accentus neque in praecedentem breuem neque in subsequentem syllabam cadit. Aliter in uersu aut *ámō te* aut *amō té* fieri necesse erat nisi praecedente breui monosyllabo sub ictu posito: *séd amo te*; sed in hac uerborum collocatione LINDSAY ipse, ut uidimus, correptionem fuisse credit. Alia res est in *soluta oratione* et *ámō te* et *ámō te* dici potuisse.

3. Iam a KLOTZIO eam regulam constitutam esse uidimus, ut syllaba corripienda accentu carere deberet. Quamquam is hoc praeceptum cum eo, quod correptionem iambicam prorsus metricam fuisse docet, male congruere non cernit. LINDSAIUM in sua correptionis definitione idem postulare, monui et AHLBERG non semel hanc condicionem ad correptionem efficiendam necessariam fuisse sibi persuasum habere professus est¹. De definitione cor-

¹ Cf. De proceleusmaticis p. 48, De corrept. iamb. Plaut. p. 2, Studia de acc. latino p. 24.

reptionis a LINDSAIO proposita disputans animaduerti hanc legem melius ita exprimi, ut dicamus semper, ut correptio fieri posset, in breui illa, quae longam praecederet, syllaba *fortiorem* quam in hac accentum esse debuisse. Neque negandum est hunc fortiorem praecedentis brevis syllabae accentum ita existere *potuisse*, ut haec syllaba in uersu *sub ictu* collocaretur, licet in soluta oratione accentu carere debuerit. Credo tamen cum AHLBERGIO Plautum plerumque *uitasse* breuem syllabam sub ictu cum insequentis correptione collocare, quae non etiam in sermone maiore quam haec intentione efferri aut deberet aut posset eaque correptionis exempla, quae in libris Plautinis inueniuntur, plerumque eius generis esse, ut syllaba in uersu correpta etiam in soluta oratione eodem modo in enuntiato collocata corripere potuerit. Quod ut quoque loco comprobemus, fieri quidem uix potest, cum de accentu *enuntiati* cottidiani sermonis, ad quem sine dubio in plurimis correptionis exemplis breuis illa mensura referenda est, plerumque coniecturas tantum nobis facere liceat. Cum uero uideamus Plautum omnino cauere, ne syllabam breuem, in qua nullus accentus sit, sub ictu ponat, non sine causa concludere posse uidemur eum etiam in syllabarum serie $\cup - (\cup, -)$ haud commissurum fuisse, ut priorem syllabam ictu percuteret, si in sermone insequens syllaba maiorem accentus uim necessario habere debuisset.

Collegit AHLBERG in libro a me saepius laudato, qui inscribitur »De correptione iambica Plautina quaestiones» ea correptionis iambicae exempla, quae in uersibus iambicis et trochaicis inueniuntur, iis exceptis, ubi iambus uoce iambica aut binis monosyllabis efficitur, quae nullam habent difficultatem, eo consilio adductus, ut ostenderet nullas syllabas nisi quae »accentu carerent» potuisse corripere¹. Sed illud »quae accentu carerent» paulo obscurius dictum est. Nam distinguendum est inter 1) eas syllabas, quas in eadem uoce praecedebat syllaba maiore intentione praedita (*ámo, uóluptátem*), quae syllabae accentu caruisse maiore quam ceterae iure dici possunt, 2) eas syllabas, quas in sua quaeque uoce *accentum principalem* habere lex trium syllabarum iubebat (*ómnes, dedísti, simíllumus*), quas per se quidem accentu non caru-

¹ Cf. etiam commentationem I. ESCHII, quae inscribitur: De Plauti correptione secundae syllabae uocabulorum polysyllaborum, quae mensura iambica incipiunt (Monast. Guestf. MDCCCXCVIII).

Respondet uoci illi *amātōri* prorsus uerborum collocatio qualis est *dabō nūm̄mos* (◡ | ◡-). Et cum Plautus, ut supra uidimus, nullo discrimine et *nūm̄mos* et *nummós* in uersu acuat ob eamque rem et *dabo nūm̄mos* et *dābo nummós* prout metrum requirit, scribere soleat, apparet eum et *amātōri* et *āmātorī* adhibere posse.

Ut de *dabō nūm̄mos*, *uolūptātem* sim. iudicandum est de iis correptionis iambicae exemplis, ubi syllaba correpta e uoce monosyllaba constat, praecedente monosyllaba breui aut uoce bibreui iambicaue elisa et subsequente uoce in prima syllaba acuta et in enuntiato *maiore* accentu praedita: *sed est frāter, quis hūc cūrrit, meo in cōrde, prope hasce āedis* etc. Apparet haec ceteraque huius generis exempla uerborum collocationes fuisse, accentum principalem in syllaba iambum excipienti habentes, in prima autem breui syllaba accentum secundarium, qui insequentem longam secum in efferendo coniungeret: *sēd ēst | frāter* = *uōlō | scīre* (◡, | ◡-). Et quamuis pauca de accentu enuntiati latino sciamus, tamen haud dubium esse potest, quin in hac uerborum collocatione longum illud monosyllabum suum accentum facillime amittere et praecedentis syllabae accentui subici, i. e. corripī, potuerit. Tamen animaduertendum est me hoc loco uerborum collocationes non modo eas intelligere, quae ex uocibus constant per se iustum enuntiatum efficientibus, cuius postrema uox accentum in hoc enuntiato logicum ob eamque rem in hac syllabarum complexione principalem habeat, ut puta *quis huc cūrrit, sed est sēruos* sim, sed etiam eas, quas si a cetero enuntiato segreges, nullum per se sensum habere possint, ex. gr. *sed est paūlo*, dummodo sumere liceat in imminuto enuntiato horum uerborum accentum ◡-◡ esse debuisse: *sed est paūlo maior*. In hoc enuntiato *paulo* minorem accentum habet, accentus principalis et logicus in *maior* est. Sed idem accentus, qui ipse in enuntiato secundarium locum tenet, tamen ad eorum, quae praecedunt, uerborum accentum eam rationem habet, ut si haec sola uerba *sed est paūlo* respicias, uerborum collocatio esse dici possint, cuius principalis accentus in *paulo* acquiescat. Quare si uerborum collocationes (»*Wortgruppen*») proprie sic dictas ex iis tantum uerbis constare putes, quae, quod unam notionem exprimant plenamue sententiam efficiant, unius accentus principalis societate in pronuntiando coniungantur, illud *sed est paūlo* nulla uerborum collocatio est. Quod tamen non obstat, quominus in his uerbis e perpetuitate

sermonis reuulsis accentus ratio prorsus eadem esse possit atque in *quis huc cūrrit, sed est séruos* sim.

Ad eandem accentus figuram referenda sunt exempla qualia sunt in *exercitum, ad ūxorem* etc., ubi prior subsequentis uocis syllaba ad praecedentem breuem ut maiore intentione praeditam se applicauit. Per se intellegitur *sed ūxorem* eadem ratione explicandum esse atque *amātorem, uolūptātem*. Et haec et illa correptio ex *dabo nūmmos* perspicua fit, et uelut ex *dābo nūmmos* fieri potest *dābo nummós*, sic ex *sēd uxorem, quīdem ecāstor* in uersu *sēd uxorēm, quīdem ecastór* fieri potest ¹.

Neque ullam difficultatem praebent ii loci, ubi breue monosyllabum excipit uox trochaica aut spondiaca elisa, sequente uoce, quae in enuntiato maiorem uim habeat, a uocali incipienti et in prima syllaba acuta, ut in exemplo illo *Capt. 90 uel ire éxtra*. Nam in hoc exemplo *ire* uox cum insequenti uoce, in qua logicus accentus est, synaloephe coalescit, ut *ir(e)éxtra* unam syllabarum complexionem efficiat eodem accentu atque *uxorem* praeditam. Et cum in *sed ūxorem, uerēbāmini* pro legitima correptio habenda sit, etiam *uel ĩre éxtra, prope hāsce áedis* sim. recte se habere putandum erit ², quamquam mirum in modum hanc correptionem damnare uoluerunt uiri docti, cum ex. gr. *quīdem hērcle háec, sed ēccum ípsūm* non reiecerint. In omnibus huc pertinentibus exemplis, quae apud AHLBERGIUM exstant, uox illa elisa in enuntiato accentu carere uidetur.

Apparet, si *Men. 536 istuc: ubi illae armillae sunt, quas una dedi* recte se haberet librorum scriptura et credere liceret accentum legitimam fuisse *ármillae sunt*, etiam correptionem legitimam esse. Elucebit tamen, credo, e proximo capite, ubi de hoc uersu plura dicam, hunc accentum improbandum esse falsamque esse hoc loco

¹ Ex accentu legitimo *eam aduēniens* (◡◡, | ◡◡) eodem modo in uersu etiam *eam adueniēns* fieri potest, proceleusmatico iuste formato (*eam āduēniens*: *dēōs péperit* = *eam ad|ueniēns*: *dēōs peperit*). Cf. etiam *ego hūnc laceró* > *ego hūnc lácero*.

² *Stich. 451 ea ĩbo ópsonatum ex emphasi* praecedentis uocis correptio explicatur.

³ Versum illum *Mil. 24 nisi unum: epityra* etc. *nisi inum* | cum hiato legendum esse puto, quod illud *unum* hoc loco praecipua ui efferendum est et hiatus pausa ab ipsa sententia commendata satis defenditur. Quomodo ceterus uersus restituendus sit, difficile est dicere: utique tamen *nisi ūnum: epityra* mensuram pro falsa habendam esse censeo.

librorum memoriam. *Cist.* 671 *neque unde aúxilium* AHLBERG falso iambicis et trochaicis uersibus adnumerat. Est enim hic uersus sine dubio anapaestus et pro anapaesto eum recte habent editores ¹.

Ex *ut ěrga illum* in uersu *ut ergo illum* (*Pseud.* 1020) fieri potest, uelut ex *sed uxórem* fit *séd uxorém* (cf. *Mil.* 1215 *séd eccam ipsám*). Huc etiam pertinent *Curc.* 608 *tíbi unde ad me híc > tibi unde ád me híc*, *Cist.* 655 *séd eccam erám > sed eccam eram* sim. At *Trin.* 901 *úbí ipse erat*, 928 *séd ipse ubíst* uix ex *ubi ipse erat*, *sed ipse úbíst* explicari possunt, cum legitimus accentus *sed ipse ubíst*, *ubi ipse erat* fuisse uideatur; excusatur metricus horum exemplorum accentus primi pedis licentia.

Monui et *uòlúptatém* et *séd ũxorém* ex *uòlúptátem*, *séd ũxorém* facile explicari. At hae mensurae quamuis per se admissae sint, tamen iis locis non sunt tolerandae, ubi lex dipodica accentum $_ _$ adhiberi uetat. Cuius rei AHLBERG nullam rationem habet, qui omnibus locis hanc mensuram probat. Lego igitur *Amph.* 74 potius *quasí magistrátum* quam *quasi mágistratúm* ². Apparet tamen iis locis, ubi lex dipodica neglegi potest (de qua re in cap. tertio plura agam) hunc, de quo agitur, accentum non lacesendum esse, ex. gr. *Cas.* 426 *et meis inimicis uóluptatém creaueris*. In uerbis huius formae, ubi uocalium concursus est, non opus est synizesin statuere: *cóaccedunt* (*Curc.* 344): *còaccédunt* = *uóluptatém*: *uòlúptátem* (uerisimile tamen est *eo accedunt* Plautum scripsisse).

Eodem modo etiam *méam uxorém* e *mèam uxórem* explicari potest. Cum uero uerisimile sit non modo ex. gr. *séd | mèam uxórem* (*sí | uòlo scíre*) sed etiam *séd meam ùxorém* (*sí uolò | scíre*) dici potuisse, in qua accentus figura synizesi locus est, non negandum erit etiam *sed meam úxorém* cum synizesi legi posse. Idem

¹ *Stich.* 741 *tibi ambo ácepti*, quem uersum AHLBERG suis exemplis adnumerat, huc non pertinet, cum hic accentus solutae orationis fuisse non possit, et ad *tibi ambo accépti* referri debet. Ceterum hoc loco ea, de qua AHLBERG cogitat, mensura adhiberi non potest. Neque enim ferri potest id, quod apud omnes editores inuenitur: *sí amabilitas tibi nostrá placet, sí tibi ambo ácepti sumus* propter falsam tertii pedis conformationem. Metiendum est: *si ámabilitás tibi nóstra plácet si tibi | ambo ácepti sumus*; habet nimirum *ámäbilitás* ad *amäbilitas* eandem rationem quam ad *séd uxorém* habet *sed uxórem*.

² *Cist.* tamen 43 *haec quídem ecastór cottidie* — — uerba non mutari posse uidentur.

ualet de uerborum collocationibus qualis est *Aul.* 608 *aírum meum esse istic* sim. Emphasis uero synizesi obstat, uelut *Merc.* 421 *túam autem accúsari fidem* (cf. *Poen.* 1393 *túm autem aurúm tuom* sim.). Quod attinet ad *míhi uxórém* sim. semper, ubi nulla in *mihi* praecipua uis est, *mi* licet legere, quod non modo de his, quae hic tractantur, exemplis ualet, sed etiam ad omnes locos transferri potest, ubi *mihi* emphasi carens excipit syllaba longa a uocali incipiens, si *mihi* praecedit syllaba ipsa accentu carens. At nimirum semper in *núnc mihi ómnes, condidit mihi ómnes* sim. bisyllaba forma statuenda est.

Velut *iúuëntutém, séd ũxorém* e *iúuëntútém, sèd ũxórem* explicatur, sic apparet etiam *iúuentute áttica, án ōpsono ámplius* (*Men.* 320), *súam ũxorem hánc* (*Cas.* 553), ad accentum formarum non elisarum referenda esse ¹.

Huc etiam pertinent exempla qualia sunt *Ep.* 64 *amätne istam*, *Ep.* 135 *illam amábam ólim* ², quas uerborum collocationes in soluta quoque oratione eundem quem in uersu accentum habuisse uerisimile est. Est enim accentus principalis et logicus in *istam* et *olim*, quam ob rem fieri debuit, ut in sermone uelut una uox euaderet accentum principalem in paenultima habens, cuius antepaenultima non minus quam antepaenultima uocis *uoluptatis* (*sed uxórem*) correptionem pateretur. At per se patet uocem priorem, cum in euuntiato *logicum* accentum haberet, non potuisse imperio accentus insequentis uocis succumbere et debuisset suum accentum retinere. Quod cum ita sit, iis tantum Plautinis locis, ubi prior uox in enuntiato accentu careat, hanc, de qua agitur, correptionem ad sermonis conuetudinem referri posse puto. Dubito igitur, num dici potuerit *necesse ésse*, cum in *necesse* maior accentus uis fuisse uideatur et haud scio, an recte editores in u. *Mil.* 1118 *dicas uxorem tibi necessum esse ducere* illud *esse* deleant. *Most.* 478 non opus est cum AHLBERGIO sic metiri: *quid istuc est scelesti aút quis id fecit? cedo*, nam licet metiri: *quid*

¹ Ceterum exempla qualia sunt, illa *án opsono ámplius, iúuentute áttica* etiam in soluta oratione hunc accentum habuisse consentaneum est, cum accentus logicus in posteriore uoce esset.

² Praestat haec mensura ei, quam commendauit LANGEN, *illam amábam ólim*; nam praecipua ui effertur illud *olim*, quod cum ita sit, accentus legitimus, si fieri potest, retinendus est. Cf. SKUTSCH, *Forschungen* p. 107.

istuc est scelésti aut quis id fecit-, neque ob hanc rem opus est *sceleris* scribere. *Most.* 504 *scelestae haé sunt aedes* — — accentus uix ad ipsum sermonem referri posse uidetur, cum *scelestae* emphasin habet, excusatur tamen primi pedis licentia. *Bacch.* 51 illud *perii, harundo álas uerberat* retineri posse uidetur, cum *harundo* logico accentu careat. *Men.* 827 utique non *mihi molesta ést* legi posse apparet; crediderim cum SCHOELLIO *molestíae est* scribendum. *Pseud.* 995 *nám necesse ést* — — in primo pede correptio est. *Bacch.* 1017 *prius te cauisse ergo quam pudere aequam fuit* qua ratione AHLBERG huc pertinere putet, non uideo; neque enim *cauisse* a breui syllaba incipit, sed apparet ne *pndère* quidem tolerari posse, quare *te* delendum est. *Curc.* 401 *licetne inforare* — — recte se habet (cum AHLBERGIO *si* delendum esse censeo). *Persa* 265 *núnc amico hómini binis domitis* — — illud *binis* sine dubio falsum est; *boues domitos*, quod LEO recepit, legendum esse uerisimile uidetur. *Rud.* 1212 *eum rogato út relinquat alias* — — equidem *roga*, quod uulgo substitui solet, ueram lectionem esse puto (cf. *Pseud.* 1073, *Stich.* 256, ubi P *rogato, negato*, A *roga, nega* praebent). *Stich.* 590 *et equidem simitu hau maligne* cum LINDSAIO transponere uelim: *et simitu equidem*. Apparet in exemplo quale est *Amph.* 483 *eorum Ámphitruonis* non magis necesse esse synizesin statuere quam in *meos Ámphitruonis*, credo tamen etiam synizesin hic esse *potuisse*. Etiam praecedente syllaba acuta hanc duplicem efferendi rationem fuisse consentaneum est: accentus *núnc | èorum Ámphitruonis* synizesi obstabat, accentus *núnc eòrum Ámphitruonis* ei fauebat.

Denique mentio facienda est etiam uocis *dedístin(e)*, quae cum legitimum in ultima accentum habeat, correptio paenultima prorsus eodem modo explicatur atque in *uoluptatem* correptio antepaenultima. Eodem modo iudicandum est *age, ábdúc* (*Stich.* 418), *sed illúc* sim. Contra illud *uolüptás mea* metricum accentum habet. Neque enim habebant uoces »encliticae» hanc uim, ut accentum praecedentis uocis a sua sede in ultimum transferre possent, de qua re in iis, quae sequuntur, plura dicentur, et frustra quaeras uersus exitus quales sunt *dedistí mihi, potentés erant, (quós) amabánt tui* sim. Cum igitur haec uox sola ex omnibus, quae hanc formam habent, in exitu uersus anapaesti uice fungi uideatur, equidem facere non possum, quin hanc formam ita positam potius bisyllabam quam trisyllabam esse credam.

Neque enim nimis mirandum esse uidetur, si praeter illud *uolúptas* etiam *u_olúptas* in citatiore sermone dici poterat, et ad hanc efferendi rationem illud *uoluptás* referri posse credo. Neque, ut credit AHLBERG, defendi potest *Stich. 166 uterí dolorés mihi oboriuntur cotidie*, ubi ne LINDSAY quidem, qui tam acer enclisis propugnator exstiterit, librorum scripturam retinendam esse censet. Scribendum erit aut *dolóres mi oriuntur* aut, quod praefert LINDSAY, *mi oboriunt. Mil. 69 molestae sunt: orant* — — illud *molēstae* fortasse primi pedis licentia excusatur, nulla uero copulae ui enclitica explicatur; uide tamen infra. De *praestigiator es (Cist. 297)* infra disputabo.

b. Ab iis, de quibus supra egi, exemplis, ubi syllaba correpta alteram partem *thesis* solutae efficit, distinguenda sunt ea, ubi haec syllaba altera pars *arsis* soluta eest. Omitto illa, de quibus iam egi, *séd ũxorém, út ěrgo illúm* sim., quorum correptio a legitimo accentu *ad uxórem, ut ergo illum* satis explicatur, et ad ea me conuerto, ubi syllaba in uersu correpta in soluta oratione *maiořem* quam insequens syllaba intentionem habere debuisse uidetur: *méa ũxor, séd öppugnábo* etc., quae nimirum e *mea ũxór, sed öppúgnabo* non possunt explicari, cum hunc accentum a sermonis usu alienum fuisse necesse sit.

Primum in hoc genere eos locos a ceteris segregandos esse puto, ubi consentaneum est *in enuntiato* breuem syllabam, quae correptam antecedit, propter ipsam sententiam praecipua ui elatam esse: in ex. gr. *méa ũxor*, non *tua*¹, *égo oppugnabo*, non *tu*¹, *íta ignorabitur (Men. 468)* nihil ad intellegendum facilius est quam praecipua illius, quae praecedat, syllabae ui insequentem syllabam ut leuiorem accentum habentem breuiari potuisse et ubicunque in arsis hoc modo formatis hanc logicam praecedentis brevis syllabae uim agnoscere licet, correptio pro legitima habenda est. Quod scilicet etiam de iis locis ualet, ubi post breuem syllabam logicum accentum sustinentem et sub ictu positam monosyllabum longum sequitur: *égo hũnc* uidebam, non *tu*¹ sim.

Si uero in his aliisque huius generis exemplis correptionis causa perspicua est, maiorem difficultatem habent ea, ad quae iam transeo, ubi brevis illa breuians, quae ictum sustinet, in soluta oratione accentu carere debuisse uidetur, ita ut condicio ad correp-

¹ Cursiuis litteris in hoc exemplo eam uocem significo, quae *accentum logicum* habet.

tionem efficiendam necessaria prorsus defuerit. Num his igitur omnibus locis correptionem totam in ictu ponemus et ab usu sermonis alienam fuisse putabimus?

Distinguendum est in his exemplis inter duo genera, quorum alterum uoce *adoptaticius*, alterum uocibus *dedisti*, *simillumus* liceat mihi significare.

α) In uoce illa *adòptaticius* duos accentus distinguimus, unum in altera syllaba secundarium, alterum in quarta principalem (est etiam in sexto syllaba accentus secundarius, qui tamen ad rem, de qua hic agitur, nullius momenti est). Hac uoce omnes eas uerborum collocationes significo, ubi post breue monosyllabum (aut post uocem bibreuem iambicamue elisam) sequitur syllaba longa, si accentus huius uerborum collocationis logicus ideoque principalis non in hac sed in *quarta* syllaba est (tertia syllaba etiam e binis breuibis constare potest). Huc igitur refero exempla qualia sunt *sed est amicus* (◡, –, ◡◡), *sed est iam fessus* (◡, –, ◡, ◡◡), *sine omni cura* (◡, –◡, ◡◡), *quid ergo hanc dubitem* (◡, –(◡), ◡, ◡◡), *quod accepisti* (◡, –◡◡), *quod illa amica* (◡, –(◡), ◡◡), si in *enuntiato* accentus logicus et principalis in quartam totius uerborum collocationis syllabam cadere debuisse apparet. Ceterum hic quoque moneo minime opus esse ex. gr. illud *sed est amica* per se enuntiatum efficere, ubi in *amica* logicus accentus incidat. Nam etiam si dicas »sed est amica *rúri*», ita ut in *ruri* logicus accentus incidat, tamen prae eo, qui in »est» acquiescit, accentu *amica* accentum principalem habet. Cum in his ceterisque eiusdem naturae exemplis ictus in prima syllaba est, proxima syllaba correpta, correptionem pro legitima habendam esse puto, quippe quod tum etiam in soluta oratione ad breue illud monosyllabum accentum secundarium transire potuisse mihi uerisimile esse uidetur.

Quod ex nostri sermonis comparatione apparere credo, ubi in hoc accentus figura accentus secundarius et in primam et in secundam syllabam incidere potest. Nam si dicas ex. gr. *jag har förkylt mig, han sitter stilla, han är min farbror* etc., duplex accentus ratio est: et *han sätter stilla, han är min färbror, jag har förkylt mig* et *hàn sitter stilla, hån är min färbror, jåg har förkylt mig*, (cf. etiam *amèrikánska* et *àmerikánska*). Sunt enim in his uerborum collocationibus et prima et secunda syllaba ad accentum

secundarium accipiendum aptae, quippe quod utraque ad eam, quae principalem accentum sustinet, »rhythrice bene sita» (»rhythmisch wohlgelegen») est. Sed nimirum ea sola condicione accentus hoc modo uariare potest, si uox breue illud monosyllabam subsequens ipsa in enuntiato omni logico accentu caret. Si dico ex. gr. jag *känner* mannen, uoce illa *känner* praecipua ui elata, unus tantum accentus esse potest. Prorsus eadem ratione in lingua latina factum esse credo, ut in hac accentus figura $\cup \cup \cup \cup \cup$, $\cup \cup \cup \cup \cup$, $\cup \cup \cup \cup \cup$ accentus secundarius et in prima et in secunda syllaba esse posset. Et si in primam syllabam hic accentus inciderat, nimirum iusta correptionis condicio aderat: *sèd èst amícus, sine òmni cúra* ($\cup \cup | \cup \cup$), ut totius syllabarum complexionis accentus idem fieret atque in ex. gr. *uideo pátre*m. Sed eam condicionem ualuisse necesse est, ut uox breue monosyllabum subsequens ipsa logico accentu careret. In hac igitur uerborum collocatione »sed *hic* iam fessust non *ego*»¹ fieri non potuisse puto, quin in *hic* accentus acquiesceret, neque in ex. gr. »sed *òmnes* credunt»¹ accentum in monosyllabo esse potuisse uerisimile est. Quare si in huius formae uerborum collocationibus monosyllabum illud breue in uersu sub ictu est, cum, ut subsequens uox praecipua ui in enuntiato efferatur, sententia requirat, correptio metro et ictui tribuenda esse uidetur.

Bisyllabas uoces, quarum prior syllaba ui accentus praecedentis breuis syllabae corripitur, AHLBERG collegit². Apparet ex illius exemplis uoces spondiacas aut trochaicas ita collocatas plerumque eius generis esse, ut sua ipsarum natura in enuntiato logico accentu carere debuerint. Distinguit AHLBERG inter »enclitica» et non enclitica bisyllaba: illorum correptionem facilem ad explicandum esse putat, horum difficiliorem. Pro encliticis igitur habet *ille, iste, ipse, esse, estis, inquam, autem, ergo, hercle, eccum, etsi, intus, intro, inde, inter, atque*, tum genetiuos *eius, huius, illius*. Restant uoces hae *uxor, omnis, aedis, alter, uni, uno, alae, addam, hortum*, quae et ipsae primam syllabam correptam praebent. Sed in exemplis suis afferendis nullam eius rei rationem habet, utrum uocem illam spondiacam aut trochaicam, cuius prior syllaba corripitur excipiat uox, quae in soluta oratione in *prima* syllaba accentum

¹ Litteris cursiuis in hoc exemplo accentum logicum significo.

² De corrept. iamb. Plaut. quaestiones p. 66 sqq.

habere debuerit, necne. Apparet tamen inter ex. gr. *sed intus* *ibo* et *sed intus narrabo* distinguendum esse. Illam uerborum collocationem potuit Plautus in uersu ita collocare, ut in utraque plus quam monosyllaba uoce accentus suo loco remaneret; in hac idem non licuit. Hoc loco eas tantum uerborum collocationes respiciam, ubi in soluta oratione uox trochaeum aut spondeum subsequens ab acuta syllaba incipit. Quod AHLBERG eas, quas enumeraui, uoces »encliticas» dicit, (fortasse melius dixisset has uoces propter suam naturam in enuntiato plerumque logica ui carere), nimirum non ita intelligendum est, ut credas *séd ille*, *séd esse* etc. *semper*, dictum esse. E contrario et *sed esse séruom* et *séd esse séruom* homines dixisse uersus Plautini satis indicant. Potuit autem non modo *sed esse séruom*, *ut illum séruom*, *sed* etiam *séd esse seruom*, *ut illum séruom* ob duas res dici, uel quod monosyllabum illud breue in enuntiato et ipsum loco ad accentum secundarium accipiendum apto erat, uel quod in his uerborum collocationibus *esse*, *illum* logico accentu prorsus carebant, ut ad ipsam *sententiam* prorsus nullius momenti esset, utrum in horum priorem syllabam an in praecedens monosyllabum accentus ille secundarius incideret. Atque in plerisque illis exemplis, ubi AHLBERG uocis spondiacae aut trochaicae antepaenultimam ob »encliticam» huius uocis naturam correptam esse censet, ei adsentior nullam huius uocis accentum in enuntiato logicum fuisse. Dubito tamen, num de loco, qualis est ex gr. *Poen.* 669 *immo ut ipse uobis dixit* idem dici possit. Certe mihi quidem hoc loco *ipse* logico accentu non carere uidetur; et talis est huius uocis significatio, ut numquam sine ui quadam pronuntiata esse uideatur. Legitimum accentum agnosco ex. gr. *Pseud.* 644 *égo nisi ipsi Ballioni nummum credam nemini*. Quem uersum si cum *Poen.* 669 *ut ipse uobis dixit* conferas, uix dubitari posse uidetur, quin hoc loco *metricus* accentus sit primi pedis licentia excusatus¹. Cf. *Poen.* 664 *ut quidem ipse* ubi sine dubio solutae orationis accentus *ut quidem ipse* fuit.

Et animaduertendum est omnia exempla *séd ipse* accentum praebentia primi aut quinti (*Poen.* 845 *quasi ipse*) pedis esse praeter *Pseud.* 641 *magis erit solutum, quasi ipsi dederis. at enim*

¹ Si liceret *immō* legere, nulla hic difficultas esset, et optarem quidem, ut hoc liceret. At non uideo, qui fieri possit, ut haec correptio defendatur.

scin quid est, ubi si *solutum eris* legeris, legitimus accentus restituetur, *Trin.* 800, ubi pro librorum scriptura *uxorem quoque ipsam hanc rem ut(i) celes face* et LINDSAY et LEO *eampse hanc rem*, ut puto recte, scribunt, *Cas.* 492 *molliculas escas*, ut ipsa *molliculast. licet*, ubi facile est *mollicula ipsast* transponere.

E bisyllabis illis »encliticis« ab AHLBERGIO enumeratis in *ille, iste, eius, huius*¹, *illius, esse, autem, etsi, inde, inter, atque iis*, quos affert, locis, qui accentus figuram \simeq , \simeq , \simeq (\simeq) habent, nulla ipsorum praecipua uis obstitisse uidetur, quominus accentus secundarius in praecedentem uocem incideret. Quod etiam de *hercle* et *eccum* dici posse credo. Nam *Trin.* 58 *dum quidem hercle tecum nupta sit*, 559 *meus quidem hercle numquam fiet*, uox, quod *hercle* subsequitur maiore ui efferenda est, et *ibid.* 912 *déum hercle me atque hominum pudet* brevis syllaba *praecedens* cum emphasi pronuntiatur, quam iustam correptionis causam semper fuisse me credere supra indicaui (cfr. *ém istuc, ém illuc* etc.). *Aul.* 283 potius *mēquidem hērcle, dícam* scando et *Amph.* 736 uerisimillimum uidetur transponendum esse *quidem hercle de hac* pro *de hac quidem hercle*, ut suadet CAMERARIUS. Quod si non facias, necesse est falsum accentum euadere; de mensura *hác quidem hērcle* re uix potest cogitari. Et quod ad *eccum* (*eccos, eccas*) attinet, dubium non esse potest, quin ex. gr. *Stich.* 527 *séd éccum frátrem*, *Truc.* 917 *séd éccam uideo*, *Rud.* 663 *séd éccas ipsae* accentus principalis in subsequenti uoce, non in *eccum* suum locum habuerit. Idem ualet de locutione saepius recurrenti *séd eccum* (*eccam*) *uideo*. Paulo aliter accentus se habet *Bacch.* 403 *séd eccos uideo incedere*, ubi non in insequenti uoce accentus logicus est sed in *incedere*. Non tamen uideo, cur non hic quoque accentus solutae orationis *séd eccos* esse potuerit. In his exemplis eadem accentus ratio est: *Most.* 1120 *séd eccum tui gnati sodalem* (in soluta oratione: *séd eccum tui gnáti*), *Poen.* 1330 *séd eccum lenonem optume* (hic sine dubio in *optume* maior uis quam in *lenonem* est, ita ut etiam in soluta oratione accentus *lènonem óptume* esse debuerit), *Pseud.* 965 *séd eccum qui ex incerto faciet* . . ,

¹ Et *Capt.* 1015 *quid, huius filium* et *Curc.* 716 *hic huius fráter* haec genetiui forma ita collocata est, ut et praecedat et sequatur syllaba maiore ui praedita.

² *Capt.* 39 cum AHLBERGIO *huius ille, hic illius* legendum esse credo, *Pseud.* 1091 autem *ém illius seruos* prorsus legitima est correptio.

Truc. 530 *tibi eccas éx Suria duas* (in soluta oratione *tibi eccas ex Súria*). Sed credere licet ne hic quidem in *eccum*, *eccam* maiorem uim fuisse quam in iis exemplis, ubi insequens uox principalem accentum habet.

In exemplis ab AHLBERGIO allatis, ubi *inquam* corripitur, huius uocis correptionem in *emphasis* praecedentis uocis ponendam esse apparet: *négo, inquam; áge, inquam; égo, inquam*.

Intus *Cas.* 587, *Poen.* 424 (*égo intus*) recte corripitur, quod praecedens iambus *ἐμπαντικῶς* effertur. *Mil.* 612, *Trin.* 1101 (*quód intus méditati sumus, séd intus nárrabo tibi*) eius generis sunt, in quo insequens uox a syllabi in soluta oratione non acuta incipit, de quo genere infra agam. *Poen.* 489 *nec umquám litem* ad accentum solutae orationis *nèc ùmquam lítem* referri posse uidetur, hac uerborum collocatione ita elata, ut in illo *litem* principalis enuntiati accentus fuerit.

Transeo ad ceteras uoces spondiacas aut trochaicas correptionem praebentes, quas praecedit breue monosyllabum, sequitur uox in prima syllaba legitimam accentum habens. Quinques secundum AHLBERGIUM *uxor* hoc modo collocatum occurrit. Videtur *Merc.* 543 . . *ideo feci, quia ùxor rúrist* logicus accentus in *rurist* esse. Cum igitur *uxor* hoc loco in enuntiato accentu caruerit, fieri potuisse credo, ut accentus secundarius in praecedens monosyllabam incideret; sed praestat sine dubio cum LEONE et LINDSAIO illud *feci* ut ad sententiam minus aptum delere. *Cas.* 1000 *séd, ùxor, dá*, cum uerisimile sit hoc loco uocatiui formam in enuntiato sua ui non potuisse carere, hunc accentum eo admittere potuisse crediderim, quod in primo pede est.

Etiam *Cas.* 304 *iám metuo, ne Olympionem mea uxor exora-uerit*, ibid. 409 *pátiundumst, siquidem me uiuo mea uxor imperiúm exhibet*, *Amph.* 522 *uerum quod tu dicis, mea uxor, non te mi irasci decet* (cf. uocatiui accentum *mea úxor* *Men.* 626), ualde dabito, num *uxor* in enuntiato accentu carere potuerit¹. Credit quidem AHLBERG his locis pronomen *mea* »ui quadam singulari«, *uxor* autem nulla uel minima ui elatum esse. Quod eum recte coniecisse non potui mihi persuadere. Exstat enim *mea úxor* accentus ex. gr. *Men.* 626 *díc, mea úxor, quid tibi aegrest*, *Merc.*

¹ Addi potest ad exempla AHLBERGII etiam *Cas.* 329 *inimica est tua uxor mihi, inimicus filius*, ubi logicus accentus in *uxor*, non in *tua* est.

959 *nám mea úxor propter illam tua úxor* Cas. 542 *úbi tua úxor?* *intus illa* . . et *Trin.* 55 *eho tú, tua úxor quid agit?*, quibus locis ictus et accentus discrepantiam esse nemo, credo, sibi persuadet. Quare equidem facere non possum, quin locis supra allatis *mea úxor* legam monosyllaba possessiui forma adhibita. Neque enim adhuc quisquam mihi uidetur demonstrasse hoc non licere. E contrario omnino non mirum uidetur formas pronominis possessiui in uocalem exeuntes, cum¹ ipsae omni in enuntiato accentu carerent et sequeretur uocalis acuta, ita elatas esse, ut brevis paenultima uocalis, si non prorsus euanesceret, at tamen tam debilem haberet sonum, ut syllabae uice non iam fungeretur, quod tum utique factum esse oportet, cum praecederet syllaba accentu carens. Si ex. gr. in *mea úxor* legitimam ultimae elisionem siue potius synaloephen statuimus, necesse est syllabarum complexionem existere cum *eórum*, *eúndem* uocibus prorsus comparandam. At quid magis uerisimile esse potest quam in uerborum collocatione *múltos eórum* antepaenultimam pronominis in citatiore quidem dicendi genere syllabae partes non egisse? Prorsus idem in *múltos me(a) úxor* factum esse puto nec magis mihi displicet *múltos eórum* quam *multos mé(a) úxor* metiri. Si admisisset Plautus *ámōrem* sim., equidem de *eórum* non dubitarem. Cum uero satis constet, quanta cum cura uitet in uerbis formam $\cup - \cup$ praebentibus antepaenultimam ictu percutere, non licet *eórum* mensuram in eius uersus inducere, quamuis contradicant SKUTSCH aliique uiri docti. Nec uideo, quod inter *eórum* et *me(a) úxor* accentus discrimen intercedat. Hoc uero pro certo habeo talem synizesim tum solum *necessitate* quadam in sermone exstitisse, cum accentus condiciones ei fauerent, i. e. tum solum, *cum breuem et accentu in enuntiato prorsus carentem uocalem, quam praecederet syllaba accentu carens, exciperet uocalis, in enuntiato accentu praedita*. Apparet autem in uerborum collocationibus *núnc me(a) úxor*, *núnc eórum* fieri non potuisse, quin breue illud e uera syllaba esset. Neque tum, cum breuem illam syllabam excipit syllaba ipsa accentu carens de synizesi cogitare necesse est, quippe quod tum in ipsam illam breuem syllabam accentum secundarium, leuem illum quidem sed tamen ad eam in sermone seruandam sufficientem, incidisse uerisimile est: *núnc | mē(am) uxórem* (cf. *sí | uòlo scíre*), *ómnes mē(am) uxórem* (in uersu *omnēs meam uxórem*). Quamquam praeter *núnc | mēam uxórem* etiam

accentum *nūnc meam ūxorem* (sī uolò scire) esse potuisse uerisimile est, neque hic accentus, quantum uideo, synizesi obstabat¹.

In uerborum collocatione qualis est *semper meum obtenturum*, cum uelut et *adòptatícus* et *àdoptatícus* sic et *meum òbtentúrurum* et *mèum obtentúrurum* dici potuisse consentaneum sit, nimirum in hac efferendi ratione accentus secundarius pronominis synizesi obstabat, in illa autem, praecedente syllaba accentu carenti (*òmnem meum òbtentúrurum*), ea, quam dixi, synizesis condicio aderat. In emphasi pronominis nulla synizesis esse poterat uelut *Trin.* 137 *éum exturbasti*.

In iis igitur, quos dixi, uersibus *mea ūxor* metiri non dubito, praesertim cum satis constet exempla non deesse, ubi, si omnino uersus fieri possit, necesse sit ad hanc pronominis formam confugere². Neque negari potest haud ita paucos uersus, ubi per metrum liceat paenultimam possessiui ictu ferire, tamen aliquanto melius profluere altera illa mensura adhibita.

Omnis in exemplis Ahlbergianis quater ita collocatum est, ut praecedat breuis syllaba ictum sustinens, sequatur uox in prima syllaba acuta: *Cist.* 774 *quód òmnes hómines* et *Trin* 621 *sine òmni cūra* facile explicantur. His locis accentus logicus et principalis in *homines* (cf. in nostro sermone, *alla människor*) et in *cura* est, ut et *sine òmni cūra* et *sine omni cūra*, et *quod òmnes hómines* et *quod òmnes hómines* in uiuo sermone dici potuisse concludere liceat. Contra *Mil.* 184 *própter amorem suom omnis crucibus contubernalis dari*, illud *omnis* non uidetur accentu carere potuisse. Lego igitur *amórem suom ómnis*. Nam ubi accentus logicus in uersu seruari potest, seruandus est. Huc referri debet

¹ Cum sequitur pronomen possessiuium syllaba a consona incipiens, numquam necesse est synizesin statuere. In *nūnc | mèò sérúo* certe bisyllabum erat possessiuium (at in hac accentus figura: *nūnc mèò | sérúo* de monosyllaba forma cogitari potest), *semper mèò sérúo* (in uersu *semper m. s.*) uerborum collocatio synizesi non fauebat, quod idem de *nūnc mèum consérúum* aut *nūnc meum consérúum* ualet; *semper mèum consérúum* sine dubio bisyllabam pronominis formam habebat. Quod dicunt C. F. W. MÜLLER et SKUTSCH nullam omnino synizesin fuisse ex eo apparere, quod in fine uersus numquam *atque meo* sim. legantur, nihil probat. Nam in hac uerborum collocatione in pausa adhibita fieri non poterat, ut paenultima pronominis accentu prorsus careret, quae condicio ad synizesin efficiendam necessaria tum solum aderat, si illud *atque meo* excipiebat uocalis accentum (ictum) habens.

² Exempla uideas apud C. F. W. MÜLLERUM p. 458 sqq.

etiam *Mil.* 660 *lépidiorem ad ōmnis res nēc qui* etc., si ex accentu *ad omnis res* proficisci licet. Cum uero *omnis res* unum accentum habere potuisse credam, potius hoc exemplum cum *ad ūxōrem* sim. comparandum est. Cetera exempla: *sine omni suspicione, ita omnis de tēcto, ita omnes mortales* ad eam accentus figuram pertinent, ubi uox spondeum aut trochaeum excipiens a syllaba non acuta incipit, de qua infra agam. *Pseud.* 1260 *ubi ālter ālterum bilingui* . . correptionem legitimum esse puto et in hac uerborum collocatione accentum principalem in *alterum* fuisse, ut in *ubi* accentus secundarius posset incidere (*ubi* nullo modo, ut putat LINDSAY in fine prioris uersus esse potest). Idem ualet de *Ep.* 474 *tibi āddam dōno*, quippe quae una notio sit, cuius accentus secundarius et *tibi* et in *addam* esse potuerit neque recte AHLBERG hanc correptionem tollendam existimat (cf. *dēdisse dōno Amph.* 761). *Poen.* 922 *ēro ūni potius intus ero odio* . . *uni* ut praecipua ui efferatur, poscit sententia; *ero* igitur delendum esse credo, quippe quod facillime ita se potuerit in textum insinuare, ut librarius, cum illud alterum *ero* pro *nomine* haberet, in initio uersus *uerbi* formam *ero* addiderit, hanc ad sententiam explendam necessariam esse credens. *Truc.* 561 *nām iam de hoc obsonio de mina una deminui modo* accentu carere una non potest: lego igitur *obsónio dé mina úna* . . . *Poen.* 871 *mēae ālae pēnnae non habent* uocis *alae* correptio eo explicatur, quod in hoc enuntiato ut *meae* praecipua ui efferatur, sententia requirit.

Valde augeantur necesse est huius generis correptionis exempla, si tum quoque, cum syllabam longam in arsi positam, quae a uocali incipiat, praecedit longum monosyllabum in uocalem exiens, arsin solutam esse statuamus et cum hiatu »proso-dico» *tū inter* sim. pro *tu inter* legendum esse putemus. Difficillima est tota haec quaestio de longae uocalis ante uocalem correptione facta neque hoc loco eam nisi leuiter et quasi praeteriens tangere possum.

Primum distinguendum est inter longas uocales finales uocum plus quam monosyllabarum et monosyllaba per longam uocalem exeuntia.

Longae uocales finales uocum plus quam monosyllabarum numquam ante insequentem uocalem corripuntur. Nullus enim locus exstat, ubi necesse sit hoc facere; e contrario haud pauci loci afferri possunt, ubi prorsus necesse sit uocalem illam finalem

producere, uelut, ut unum instar omnium afferam exemplum, in exemplo illo *Poen.* 176 . . . *obsequi animo suo* in fine senarii, ubi omnino non licet metiri *obsequi a | nimó | suo* ui falsus et illicitus uersus exitus est. Cf. *Trin.* 540 *anginá | acerrume*. Apparet hunc ante ultimam dipodiam hiatum prorsus eiusdem generis esse atque in priore exemplo neque recte editores hunc addubitare, quod per metrum non liceat *anginā* metiri. Ne *obsequi* quidem metiri licet, quin uersus uitiosus fiat, quam ob rem aut utroque loco hiatu damnandus est aut utroque loco probandus, ita tamen, ut et hic et illic uocalis illa finalis *longam* quantitatem retineat.¹

Si uero longae ultimae uocum non monosyllabarum non ante uocalem corripuntur, hoc certe eorum opinioni non fauet, qui monosyllaba non nisi correpta hiare posse credunt. Nullo loco in omnibus uersibus Plautinis *necesse* est *sí amor* sim. legere et accedit res non neglegenda, quae hanc correptionem satis dubiam facit, eam dico, quod Plautus, cum uersus exitum qualis est *séd habet* admittat, tamen nusquam eodem loco *sí habes, mē amas* scribit, quod satis difficile ei erit explicare, qui semper in his uerborum collocationibus »prosodiacum» i. e. cum correptione coniunctum hiatum esse credit.

Sed dixerit aliquis hanc correptionem talibus exemplis satis superque comprobari, qualia sunt *Bacch.* 966 *uerbis qui inermus capit*, *Rud.* 379 *quid fáceret? sí amabat, rogas* sim. Nam cum satis constet Plautum *iněrmús*, *amábát* mensuram non admittere, nihil relinquitur, nisi ut his locis monosyllabum correptionem pati sumamus. At haec exempla cum *sí amat* sim. non comparanda sunt, cum in his accentus ratio alia fuerit atque in illis. Illud *sí amabát* e *sí amábat* ortum est, in qua uerborum collocatione monosyllabum, ut leui tantum accentu praeditum, ante uocalem potuisse corripi minime mirum est. Consentaneum enim uidetur illud *si amabat* tres uelut gradus efferendi potuisse habere. Nam si peculiari ui illud *si* efferendum erat, fieri non potuisse uidetur, quin longa uocalis maneret: *sí | amábat*. Rursus si haec uox in enuntiato omni ui carebat, duplex eius sine dubio efferendi ratio esse poterat. Nam praecedente syllaba, quae ipsa

¹ De hac re fusius disputaui in commentatione mea »Till frågan om det dubbeljambiska versslutet hos Plautus». Cf. etiam disputationes JACOBSONII et EXONII supra laudatas.

accentu careret, synaloephe in citatiore quidem sermone uix uitari potuisse credo: *omnes si amábat*, praecedente uero syllaba acuta multo facilius fieri poterat, ut haec particula in efferendo hiaret. Tulisse tamen credo ipsam rei naturam, ut tum ab eius uocali ad proximam uocalem formandam tam celer transitus esset ut ad eius iustam quantitatem seruandam temporis spatium non suppetet, i. e. ut uocalis accentu carens ante proximam uocalem corriperetur: *núnc si amábat*. Est igitur illud *si amábat* prorsus cum ex. gr. *deamámus* comparandum, ubi *dē* particula eam ipsam ob rem, quod tam leuem accentum habebat, correpta ante uocalem est, et poterat haec uerborum collocatio nimirum eodem modo in uersu tractari, quo omnes uoces $\cup\cup\cup$ formam habentes tractari potuerunt: ut e *uideámus* in uersu *uideamús* fieri poterat, ita etiam *si amábat* accentum *sí amabát* illo, quem attuli, loco accepit. Sed longe alia erat accentus ratio uerborum collocationis *sí amat*, ubi necesse est aliquanto fortiolem monosyllabi accentum fuisse quam in *si amabat*. Et apparere debet, quo fortior accentus in longa illa uocali esset, eo facilius esse debuisse eius quantitatem integram retinere.

Si igitur illud *sí amat* non potest non dubitationem inicere, id etiam magis de *tú inter* sim. ualere debet, neque nego hanc mensuram mihi satis improbabilem uideri. Certum tamen indicium neque de *sí amat*¹ neque de *tú inter* sim. nondum proferre audeo. Volui tantum indicare, quae difficultates huic mensurae obstare mihi uiderentur et spero mihi postmodo datum iri, ut diligentiori totius huius quaestionis inquisitioni operam dare possim. Si omnino retinenda est mensura *tú inter*, hanc tamen regulam seruandam esse censeo, ut tum solum eam adhibeamus, cum in monosyllabo tanto logica uis esse uideatur, ut aegre suppressi possit, iis autem locis, ubi monosyllabum ipsum omni ad sententiam ui careat, semper synaloephen esse statuamus.

Monosyllaba autem in *-m* exeuntia longa fuisse² numquam

¹ Ut ex *deamúmus*, ubi *dē* iustam correptionem patitur, etiam *dēamo* ortum esse credo; ita fortasse cogitare licet e *si amámus* etiam *sí amo* oriri potuisse, certum tamen huius correptionis argumentum prorsus deesse mihi uidetur.

² Non sine delectatione uideo JACOBSONIUM de horum quantitate idem iudicare (op. land. p. 26). Eandem sententiam iam C. F. W. MÜLLER professus erat (Prosodie p. 725). Cf. etiam AHLBERG: »Hiatus hos Plautus», p. 12.

Cum in hac accentus figura $\bar{\cup} \bar{\cup} \bar{\cup} \bar{\cup}$ breue monosyllabum sequitur uox spondiaca trochaicaue elisa + monosyllabum, res prorsus eadem ratione se habet atque in exemplo illo *sine omni cura*. Coalescit enim bisyllabum elisum cum insequenti monosyllabo in unam uocem spondeum aequantem, quae si ipsa logico accentu caret, suum accentum secundarium in antecedentem breuem transferre potest, quod cum fit, iusta correptionis condicio adest: *quid ęrgo hanc dūbitem* sim.¹ Neque ex huius generis exemplis, quae attulit AHLBERG, ullum est, ubi uox illa elisa, cuius prior syllaba correptionem patitur, in euuntiato praecipua ui efferendum uideatur uno loco excepto. Potest quidem fortasse paulum dubitationis mouere *Trin.* 385 *séd adde ad istam gratiam unum*; uidetur tamen mihi quidem hoc loco *istam* maiorem quam *adde* uim habere. *Persa* 264 *diu quo bene erit, die uno absoluiam*, ubi in *uno* praecipua quaedam uis est, synizesin statuo, *Mil.* uero 1250 *quin éam intro, occlusae sunt fores* dubitari nequit, quin in *intro* maior quam in *eam* uis esse debeat. Habent quidem libri h. l. *etiam*, sed *eam* legendum esse apparet. Fortasse de mensura *quin eam intro* cogitari licet; si a consona uox illa elidenda incepisset, equidem non dubitarem sic metiri. Sed hic quoque synizesin esse posse non prorsus incredibile est. Neque enim opus est sumere illud *eam* prorsus euanuisse; potuit sine dubio in hac accentus figura, cum praecedens quoque uox accentu careret, ita efferri, ut, cum uerae syllabae officio non fungeretur, tamen subaudiretur. Et haud scio, an hanc mensuram praeferam illi, quae aliter necessaria erit, licet ea in primo pede sit².

² De synizesi exemplorum qualia sunt *Aul.* 608 *aurum meum esse istic* uel *Persa* 461 *ab ero meo usque e Persia*, idem ualet quod de omnem meum obtenturum animaduerti.

β) Breuiter egi de illo correptionis genere, quod ita explicari posse credo, si statuamus tum, cum syllabam correptam *apto intervallo* syllaba in eadem uoce aut in eadem collocatione uerborum principali (et maiore) accentu praedita sequeretur, accentum leuiorem non modo in illam sed etiam in breuem, quae praecederet, syllabam potuisse incidere. Aliter se habent illa exempla, quae uocibus *dedisti*, *simillumus* significauimus. Nam in his syllaba in uersu correpta eadem *accentum principalem* in sermone sustinere debuit.

Equidem non dubito cum AHLBERGIO *décère*, *mágister* sim. damnare. Sunt enim plerumque ei uersus, in quibus inueniuntur, eius generis, ut facillime uideatur euitari potuisse haec mensura, neque intellegi potest, cur Plautus, qui semper alias *dedisti*, *magíster* acuit, paucis locis nulla necessitate cogente accentus regulam alias diligentissime obseruatam uiolarit. Probarem equidem has mensuras, si aut earum numerus tantus esset, ut iudicari posset Plautum non curasse, utrum hanc an illam talium uerborum mensuram adhiberet, aut concludere liceret accentum $\bar{\cup} - \bar{\cup}$ e necessitate quadam metrica ortum esse. Cum autem huiusmodi exempla neque ex ulla difficultate legitimum uerborum accentum in uersu retinendi explicari possint et tam pauca sint prae numero eorum locorum, ubi iustus talium uerborum accentus seruatur, ut eorum nulla ratio haberi possit, aut neglegentiae ipsius poetae tribuenda sunt, quod parum probabile est —, neque enim eas, quas sibi proposuit, uersificandi regulas neglegere solet Plautus — aut in incuria librariorum ponenda, qui quam saepe uersus Plautinos foedarint, nemo nescit. Uno loco accentum *dédisse* ad sermonis usum referri posse credo: *Amph.* 761 *dédisse dono*, nam in hac uerborum collocatione uerisimillimum est accentum principalem in *dono* fuisse, ita ut hic accentus ab omni parte comparari possit cum *séd illa amica*, *síne omni cúra*, de qua accentus figura supra egi. Tum AHLBERGIO ea adsentior, quae de *Phílippi* et *fénestra* formis disputauit. Syncopen probari posse credo in illo *confige sagittis* (*Aul.* 395)¹. In nonnullis uersibus alia mensura adhibita accentum, de quo agitur, euitare licet. Ad eos uersus, quos AHLBERG hoc modo sanari posse putat, hos

¹ *Trin.* 725 aut *et pharetram* aut *et sagittas* delendum esse cum FLECKEISENO mihi persuasi (cf. *Kritische Miscellen* p. 40).

addo: *Truc.* 817 *tacui, ut non nunc tacebo, quando adest nec se indicat*, ubi hiato post *tacui* constituto uersus optime profluit, *Bacch.* 146 *immo neque habebis neque sinam: iturus sum domum*, ubi *néque sinam: itúrus* cum proceleusmatico trochaico haud illicito metiendum est, *Most.* 1169 *Tranioni remitte, quaeso, hanc noxiam causa mea*, ubi *Tránioní remítte* legendum esse arbitror cum synizesi et accentu uocis molossicae in initio uersus trochaici prorsus legitimo, *Rud.* 714 *si eas oportet esse níue eas esse oportet liberas*, ubi *si éas oportet ésse níue eas | ésse* metiri licet. Fortasse accentus *prófecto uídi* (*Mil.* 290), *prófecto táurus* (*Pseud.* 201), *uénire sáluom* (*Truc.* 504) eo explicantur, quod accentus logicus ideoque principalis in *insequenti* uoce est, ita ut hae locutiones cum *dédisse dóno*, *síne omni cúra* possint comparari. In iis uersibus, ubi alii libri aliam scripturam praebent, nimirum ea lectio recipienda est, qua uitium tollitur. Ceteros uersus emendandos esse AHLBERGIO adsentior. Ubi hoc transpositione uerborum fieri potest, nusquam dubito hoc remedio uti. Nam quam facile fieri potuerit, ut librariorum negligentia in uersu uerba transponerentur, eius rei tam insignia habemus documenta, ut haec emendandi ratio neminem offendere debeat. Neque pauci illi, qui restant, uersus difficiles ad emendandum sunt. Quid quoque loco scribendum esse uideatur, hic fusius exponere supersedeo. Haec tantum ad ea, quae de huius uersibus disputauit AHLBERG, addere mihi liceat: *Bacch.* 687 *istoc dicto dedisti hodie in cruciatum Chrysalum*, qui uersus quo modo restituendus sit, AHLBERG silentio praeterit; transpositione facile sanatur: *istoc dicto hodie dedisti* (fortasse *dicto istoc*); *Merc.* 737 *immo sic sequestro mihi datast. intellego cum Eschio sic delendum esse censeo ut ad sententiam superuacaneum et ex initio insequentis uerbi ortum*; *Capt.* 321 *ne patri, tam etsi unicus sum decere uideatur magis*, ubi AHLBERG *décere* eo tolerari posse existimare uidetur, quod in primo hemistichi pede sit, equidem malim uerba transponere: *né patrī, tam étsi sum unicus*; *Curc.* 345, *dedisti tu argentum? inquam. immo apud trapezitam situmst*, ubi AHLBERG »e priore uersus parte remedium exclusum esse» dicit, uerba hoc modo transponenda censeo: *tu argentum dedisti? inquam. immo | - -*; *Poen.* 875 *quid iam? quasi tu tacere uero quicquam potis sis. rectius*, qui uersus optime procedit *tu* deleta, equidem non dubito pronomen delere, quamuis contendat Leo hoc non fieri posse, *ibid.* 1165 *ego quidem meos*

amores mecum confido fore transpositione *amores meos*, quam probare uidetur LINDSAY, lex dipodica uiolatur. Melius erit *quidem* delere. *Curc.* 572 *mihi si perges molestus esse. leno minitatur mihi* illud *mihi* uix deleri posse uidetur, sed potius post *molestus* esse transponendum: *molestus mi esse*, *Stich.* 692 *sat est: seruo homini modeste melius facere sumptum quam ampliter*, ubi *modice* pro *modeste* AHLBERG cum RITSCHLIO proponit, equidem *sat est* ut ad sententiam superuacaneum delere malim, quod si feceris uersus optimus erit. De ceteris locis ad disputationes AHLBERGII et ESCHII relego¹.

Defendit AHLBERG *dédisti* accentum iis locis, ubi ultima uocis trisyllabae ante uocalem accentu carentem eliditur. Nam cum satis constet in ceteris uocibus fieri posse, ut in uersu accentus in primam syllabam retrahatur, idem in uocibus a iambo incipientibus fieri posse consentaneum esse putat, quod cum fiat etiam correptionem necessitate quadam sequi oportere dicens. Tamen non ab omni parte inter se comparari posse existimo ex. gr. *cónseru(o)* cum *dédist(i)*. Nam in illa uoce accentus (ictus) cadit in syllabam *longam*, quae syllabae *semper* ad ictum accipiendum idoneas esse Plautus iudicauit, in hac autem syllaba *breuis* et quae ipsa omni accentu careat, ictum accipit, quas syllabas Plautum ictu percutere alias diligenter uitare facile est sibi persuadere. Ceterum haec quoque differentia inter *cónserui omnes* et *dédisti amico* intercedit, quod in illo exemplo posterior uox a syllaba acuta incipit, in hoc a syllaba accentu carenti, ita ut non eadem hic et illi accentus figura euadat. Neque tamen contendere uelim hunc accentum *dédist(i)* aut a soluta oratione prorsus alienum fuisse aut ubique in Plautinis uersibus damnandum. Nam tum, cum in sermone uocem huius formae sequeretur uox a uocali non acuta incipiens, in qua uoce *maior* accentus uis quam in priore esset, fieri potuisse arbitror, ut hic, de qua

¹ Sunt apud ESCHIUM nonnulli uersus, quos cur AHLBERG omiserit nescio uelut: *Ep.* 338 *per hanc curam quieto tibi licet* — —, ubi in *quieto* synizesin esse puto, *Poen.* 419 *perque meos amores* — —, ubi syncopen uocis *perque* statuendam esse pro certo habeo, *Pseud.* 498 *quapropter te expertem amoris nati habuerim*, ubi transpositio facilis est. *Men.* 39 *patremque pueri Tarenti esse emortuom* transponi potest *puerique patrem Tarenti* (hiatus legitimus est). Ceterum ei adsentior ESCHIUM complures uersus attulisse, quas afferre non debuit.

agitur, prioris uocis accentus in enuntiato existeret. Si igitur in uerborum collocatione *dedisti amico* (non *inimico*) logicus accentus in *amico* erat, in sermone necesse erat has duas uoces unius instar fieri cum *adoptatícius* comparandas (cf. *dedísti ómnes*, si in *omnes* accentus principalis est). Et cum in uersibus huius generis leuior accentus et in prima et in secunda syllaba esse potuisset uideatur, uerisimile est etiam praeter *dedísti amíco* etiam *dèdísti amíco* dici potuisse (cf. *dédísti dóno, sine omni cura*). Si uero in priore uoce maior accentus uis erat, rei natura ferre debebat, ut legitimus eius accentus seruaretur. Non igitur credo in soluta oratione *Áchillem orabo* dici potuisse neque huius generis exempla nisi in primo pede aut a Plauto admissa aut toleranda esse. In exemplis ab AHLBERGIO et ESCHIO collatis uno tantum loco hic, de quo agitur, accentus ad sermonis usum mihi referri posse uidetur: *Truc. 931 uénitne in méntem*, cum hic adsit ea accentus in breuem syllabam transferendi condicio, de qua mentionem feci. Cetera exempla ubi in primo pede sunt mihi uidentur posse seruari. Quae autem in interiore uersu inueniuntur, delenda esse censeo. *As. 217 aues adsuescunt: necesse est facere sumptum qui quaerit lucrum* uersus quidem optime procedit *aues* deleta, sed dubito, num haec uox abesse possit, et haud scio an hic et insequens uersus ita constituendi sint:

aues adsuescunt: semel si captae sunt, rem soluunt aucupi.

saepe edunt: necesse est facere sumptum qui quaerit lucrum.

Pseud. 1113 metiri quidem sic licet: *égo ut mihi imperatumst étsi abest | híc adesse erum arbitror*, sed ualde dubium est, utrum hic uersus septenarius trochaicus sit necne. Quod attinet ad uersus *Curc. 387, Merc. 804, Aul. 185, Pseud. 758* AHLBERGIO adsentior. *Capt. 199* corruptum esse apparet; scribendum erit cum NETTLESHPIO LEONE LINDSAIO: *et erili imperio eamque ingeniis. Trin. 983 propere abire* pro *properas abire* cum BRIXIO lego. In primo pede quae inueniuntur exempla tolerari posse iam monui¹; unum tamen excipere uelim: *Stich. 696 amica, uter utrubi accumbamus* — —, cum pro *amica* potius desideretur *uerbum* aliquod. Utrum cum LINDSAIO *mica* reponendum sit, in incerto relinquo. Duobus

¹ Apparet corruptum esse u. *Aul. 461 qui cum opulento pauper homine coepit rem habere aut negotium*, cum nullo modo fieri possit, ut *rem hábère aut négō-*

locis in quinto pede haec mensura esse uidetur: *Stich.* 520 — — *périnde amicis utitur* et eiusdem fabulae u. 715 *bibe, tibicen: age, si quid agis: bíbendum hercle hoc est ne nega.* Sed uidetur mihi priore loco de bisyllaba uocis *perinde* forma cogitari posse (*périnde*), quod tamen si nolis, *périnde* eo fortasse explicatur, quod insequens uox maiorem in enuntiato vim habet; alterum illum uersum corruptum esse uerisimile est. Suspectum est illud *age, si quid agis*, quod etiam u. 717 exstat, quo loco non abesse posse uidetur, cum in eo, de quo agitur, uersu haud desideretur. Nec nimis mihi placet mensura ab AHLBERGIO commendata et a LINDSAIO dubitanter accepta *age síquid ágis*; fortasse in hunc modum uersus restituendus erit: *bibe, tibicen: age, bíbendum hércle hoc est: bibe, ne nega.*

In *eorum utérque* sim. non necesse esse mihi uidetur de synizesi cogitare iis locis, quibus in priore uoce nullus logicus accentus est. Num ut praeter *dedisti dóno* etiam *dèdisti dono* dici potuit, sic etiam praeter *eòrum utérque* etiam *èorum utérque* dici potuisse uidetur. At cum iis locis, ubi in *priore* uoce maior accentus uis est, ea ipsa condicio absit, sine qua accentum in primam illam breuem syllabam transire non potuisse arbitror, his locis synizesin equidem praeferendam duco. Lego igitur ex. gr. *Merc.* 448 *quiesco, inquam istanc rém ego recto*, *Men.* 730 *nunc eandem ante óculos* sim.

tium metiamur. Mihi hoc loco *habere* uidetur esse delendum. Praeter hunc uersum hos quoque, quos omisit AHLBERG, afferre uelim: *Men.* 689 *tute ultro ad me detulisti, dedisti eam dono mihi*, ubi cum RITSCHELIO *tetulisti* pro *dedisti* satis facile quidem est substituere; sed quinti pedis licentia accentum excusari credo, atque etiam fieri potest, ut in hac uerborum collocatione, quae in *dono* accentum principalem habet, accentus secundarius in prima uocis *dedist(i)* syllaba fuerit (in soluta igitur oratione aut: *dedisti eam dóno*, aut: *dèdisti eam dóno*; *dèdisti eám donó* nimirum metricus accentus est); *Stich.* 331 *respice ad me et relinque, egentem parasitum, Panegyris*, ubi *respice ad me ét relinque* — — metiendum est.

Facile est *Cas.* 240 cum editoribus *sénectan aetate* pro *sénecta aetate* scribere. Si uero librorum scriptura retinenda est (hiatus in medio hemistichio non illicitus est, cum hic caesura secundaria sit), illud *sénecta aetate* pro metrico accentu habendum erit. Neque enim sumi potest has uoces in sermone ita elatas esse, ut ad similitudinem uocis *adoptaticius* accederent, cum maiorem accentus uim non in *aetate* sed in *senecta* fuisse oporteat (*Trin.* 43 *hic illést senécta aetate* metiendum est).

Apparet ei accentus figurae, quam per *dedisti* significavi, adnumeranda esse non modo cetera uerba eiusdem formae sed etiam omnes uerborum collocationes, ubi breuem uocem monosyllabam excipit aut longum monosyllabum (bisyllabum elisum) logico in enuntiato accentu praeditum aut uox trochaica (spondiaca) eadem sub condicione: sed *haec* me amauit, (non *illa*), sed *omnes* uidi, (non *paucos*).

Neque magis quam *décère* has, quas dixi, uerborum collocationes, cum in syllabam, quae breuem exciperet, accentu principalem incidere sententia iuberet, ita in uersu collocari potuisse puto, ut breuis illa prima syllaba priorem partem arsis solutae efficeret, quin correptio a sermonis usu aliena existeret.

In *simillumus* quoque principalem accentum secunda syllaba habebat, et pro certo habeo hanc syllabam in soluta oratione corripì non potuisse nisi ita, si accentus principalis enclisi a secunda in quartam syllabam remotus esset; nam *simillumae sunt: sine òmni cùra* = *simillumae sunt: sine òmni cùra*. In uno exemplo, *Pseud.* 997 *propera pellegere epistulam ergo* ultima uocis huius formae elisa est et accentus in primam syllabam remotus. Quod fortasse ferri potest, propterea quod haec uox in enuntiato accentu caret et cum *ergo* in unam uocem coalescit (cf. *adòptatìcius* sim.). Sed facile est *epistulam* accentum seruare *propera*, *pellege* legendo. De uidelicet et *auonculus* AHLBERGIO adsentior. Cetera autem huius accentus exempla delenda sunt. *Truc.* 658 *nunc ego istos mundulos urbanos amasios* LINDSAIUM optime sic correxisse puto: *ne ego urbanos istos mundulos amasios* nisi quod praefero *ne ego istos urbanos* (*mund(u)los* uix defendi potest), *Rud.* 604 *natas ex Philomela atque ex Progne esse hirundines* aut alterum *ex* aut *esse* delendum est, *Mil.* 1313 — *uideo audistin, Palaestrio recte audin* scribunt, *Capt.* 62 *conari desubito nos agere tragoediam* tertius pes falso formatus uerba transponenda esse docet: *conari desubito agere nos*.

Huc pertinent eae uerborum collocationes, ubi breuem uocem monosyllabam excipit uox cretica: *sed optume* sim.

Si talem uocem excipit »enclitica» monosyllaba (in uocibus huius formae enclisin esse posse non nego), existit eadem accentus ratio, quae in *simillumorum*, *dedisti dono* est, ita ut ex. gr. *Mil.* 542 *quid obsecras me* sine dubio recte correptio habeat, cum eodem modo eam explicare liceat, quo *dédisti dono*, *adòptatìcius* sim. explicantur (cf. *simillumae sunt*).

In iis autem exemplis, ubi neque enclisis neque elisio est, nullam correptionem in soluta oratione esse potuisse pro certo habeo, nisi cum uox cretica praecedens cum emphasi efferetur. Hac igitur ratione fortasse defendi posse credo mensuram *Pseud.* 486 *paritas ut á me (med) áuferas. aps te égo auferam*, quae mensura mihi uidetur praestare ei, quam probat LINDSAY: *paritás ut a me áuferas? aps téd ego áuferam*, cum satis constet quanta cum diligentia poetae scaenici uitare soleant tertium pedem per uocem iambicam uel exitum uocis iambicam formare, sed melius tamen erit verba sic transponere: *áúferas? ego abs te auferam*; nec melius est id, quod proponit LEO: *paritás ut auferás a me*. Emphasis est in priore uoce *Cist.* 6 *íta ómnibus*, *Pseud.* 129, 30 *táce, óbsecro*; *As.* 449 *éhem, optume* eodem modo uidetur explicari posse. Fortasse etiam *Trin.* 318 *quíd exprobras* huc pertinet, magis tamen uerisimile mihi uidetur hanc correptionem primi pedis licentia excusari.

Hac licentia Plautus usus est etiam *Curc.* 486 *séd interim fores crepuere*, *Stich.* 705 *séd interim, stratege noster*, *Stich.* 618 *úbi áccubés. sane faciundum*, quibus locis quin in uoce cretica logicus accentus sit, dubitari nequit (*Pseud.* 1273 *modum intuli illis* in cantico est).

Merc. 329 *nunc adeo ibo illuc, séd óptume gnatum meum* illud *séd optume* neque ad sermonis usum referri potest neque eum uersus locum tenet, ubi hic accentus pro licito habetur. Credo tamen eum hoc loco eo excusari, quod, cum consentaneum sit in primo pede posterioris hemistichii trochaici septenarii poetas eadem accentus licentia uti potuisse, quae in primo prioris hemistichii pede esse posset, et cum posterius huius uersus hemistichium posteriorem partem senarii legitima caesura praediti prorsus quadret, uerisimile uidetur hanc posterioris septenarii trochaici hemistichii licentiam nonnumquam etiam ad posteriorem senarii partem translata esse, cuius rei in iis, quae sequuntur, nonnulla exempla addam. Idem ualet de *Most.* 410 *nam quouiis homini, uel optumo uel pessumo*, qui tamen uersus ex alia fabula huc irrepsisse uidetur (uel *péssumo* uerus accentus est, uel *optumo* metricus).

Amph. 1061 — — *nam ubi parturit, deos síbi inuocat*, illud *sibi* tolerari nequit, cum suo accentu prorsus careat et locum nullam excusationem habentem teneat.

Curc. 271 *petas, ne forte tibi eueniat magnum malum* editores non sine causa *euenat* pro *eueniat* solent substituere, cum Plautus posteriorem partem senarii ita formare vitet, ut e $\sim \cup \cup _$ et $\sim _$, $\cup _$ constet. Cum uero accentus *tibi euenat* aegre tolerandus sit (caret enim *tibi* prorsus accentu), malim transponere: *forte eueniat tibi magnum malum*. Si de mensura \ddagger obsecro sim. cogitare licet, ex emphasi prioris uocis accentus et correptio explicatur.

Nimirum fieri potest, ut in hac uerborum collocatione \cup , $_ \cup$ ultima uocis creticae in enuntiato elisionem patiatur. Neque tamen hac re semper factum esse puto, ut accentus in breuem illam, quae praecederet, syllabam transferretur. Credo enim hoc fieri tum solum potuisse, cum uox cretica in enuntiato accentu careret, a prima autem syllaba uocis logico accentu praeditae accentum non potuisse remoueri. Quam ob rem *Persa* 543 *séd optume eccum ipse aduenit* ad sermonis usum referri posse non puto et eo excusari, quod in initio hemistichii est. Debebat enim sine dubio in *optume* uis logica esse. Contra *Most.* 1094 *égo interim hanc aram occupabo* accentus ex emphasi prioris uocis satis explicatur, quod idem ualeat de *Amph.* 9 *éa adferam, éa uti nuntiem*.

Ad hanc accentus figuram etiam referenda sunt exempla uelut *Trin.* 901 *úbi ipse erat*, 928 *séd ipse ubist*, quae in soluta oratione accentum *ubi ipse erat, sed ipse ubist* habuisse necesse est. Iam supra de his exemplis mentionem feci; excusantur eo, quod in primo pede sunt. *Truc.* 210 *hahahae, requieui, quia intro abít odium meum* in A duo uersus sunt. Si, quod parum uerisimile uidetur, hic uersus senarius est, idem de accentu illo *quia intro abít* ualeat quod ad *Merc.* 329 de *séd optumé* animaduerti; debet enim logicus accentus in *intro* esse. Potest tamen cogitari de synizesi: *quia intro*.

In uersibus *Mil.* 136 *amánti' suo hóspiti*, 555 *osculantem meum hóspitem*, *Rud.* 1405 *emísti tuam álteram*, *Truc.* 826 *Calliclés, per tua, obsecro*¹, ubi in prima uocis creticae syllaba, cum neque haec uox synaloephe cum alia uoce maiore accentu elata coalescat neque enclitica uoce addita accentus principalis in ultimam trahatur, fortis accentus esse debet, synizesin pro necessaria habeo².

¹ SPENGEL coniecit *per te, obsecro*, quod LINDSAY nulla necessitate cogente recepit.

² Addi potest etiam *Ep.* 532 *gnáta mea hóstiumst potita*, ubi mensura *méa hostiumst* ferri nequit.

Adsentior AHLBERGIO uoces quales sunt *Cleostrata*, *Diespiter* per synizesin legendas esse, quippe quod in secunda syllaba accentus principalis est (aliter se res habet in *deartuāre* sim., ubi cum accentus principalis in paenultima sit et *deartuāre* et *dēartuāre* accentus esse potuit; cf. *adōptatīcius* et *ādōptatīcius*).¹

c. Verborum collocationes qualis est *dedisti seruo* potuit Plautus ita in uersu collocare, ut et correptio prioris uocis non legitima uitaretur et insequens uerbum suum accentum retineret. In uerborum collocatione *dedisti conseruo* (*iam seruo, tuo seruo*) idem non licuit. Triplici ratione haec uerborum collocatio in uersu usurpari poterat: *dedīsti cōseruó* (*iam seruó, túo seruó*), *dedistī conséruo* (*iam séruo, tuo séruo*), *dédīsti cōseruó* (*iam seruó, túo seruó*). Cum Plautus, prout metrum requirit, iam *conséruo*, iam *cōseruó* acuere soleat, primum illud *dedīsti cōseruó* iis locis nihil offensionis habuisse apparet, ubi accentu *cōseruó* lex dipodica non uiolaretur. Ceteras autem acuendi rationes diligentissime uitauit.

De *dédīsti, hábēbat* forma uitata iam supra egi. Licet in *dedisti dono* ea accentus condicio adfuerit, ut *dédīsti* accentus existere posset, tamen apparet in *dedisti conseruo* accentus figuram prorsus aliam fuisse neque hic fieri potuisse, quin *dédīsti* accentus a sermone alienus esset. Neque aliter in *dedistī conseruo* rem se habuisse apparet. Quare hic quoque accentus quam diligentissime euitatur. Fortasse paucissima illa eius exempla, quae in primo pede inueniuntur, tolerari possunt. Cum uero exempla tam pauca sint, equidem eos delere malim. Crediderim igitur *Persa* 25 *sagitta Cupido cor meum* — — probari posse transpositionem a RITSCHELIO commendatam *sagitta cor Cupido meum*, sed potius iam delendum esse puto et uerba sic transponenda: *sagitta cor meum Cupido transfixit. serui hic amant.* Potest enim in octonariis iambicis caesura esse post quintam

¹ Non sine aliqua admiratione inuenio AHLBERGIUM in ›addendis› (de corrept. p. 95) haec dicere: ›Quare hunc modum feriendi (de *simillumis* agitur) Plautus adhibuerit, etiam haec causa mihi adferenda fuit, quod is diiambum quam diligentissime euitauit›. Verum quidem est Plautum diiambum *e binis uocibus iambicis* constantem diligenter euitare. At *simillumum* ceterasque huius accentus uoces minime uitat, quod facile tibi persuadeas exitus uersuum iambicorum et trochaicorum perlustrando. Hoc enim loco quae collocarentur, aptissimae erant huius formae uoces quadrisyllabae.

thesin, ita ut posterius hemistichium posteriorem partem senarii quadret, et cum senarius per *tránsfixit. serui hic amant* exire possit, ne hic quidem in hoc accentu offendendum est. *Mil.* 69 *molestae sunt: orant, ambiunt, exopsecrant* equidem *sunt* falso in uersum irrepsisse puto et cum hiatu legendum: *moléstae | orant.* Defenditur hiatus hoc loco eo, quod in *molestae* quaedam uis est. Licet etiam cogitare de hiatu in caesura: *orant molestae, | ambiunt, exopsecrant.* Iam supra iudicaui hunc accentum per enclisin explicari non posse, cum prorsus desint bacchiacorum uerborum exempla hoc modo ante »encliticam» uocem accentum in ultimam transferentium, si *Stich.* 165 *dolorés mihi* et illud *uoluptás mea* exceperis, quod in tanta horum uerborum multitudine permirum esset, si hanc uim habuissent uoces illae »encliticae». *Bacch.* 272 pro *ducentós et mille* equidem *mille et ducentos* scribendum esse existimo neque ea, quae contra hanc transpositionem attulit AHLBERG, argumenta satis firma esse, ut eorum causa non liceat uersum ita, ut dixi, emendare. De *Poen.* 1206 *quódque harúspéx* AHLBERGIO adsentior.

Quod ad hunc accentum in interiore uersu occurrentem attinet, de illo *dolörés mihi* (*Stich.* 165) AHLBERGII sententiam, ut supra monui, non probo; de ceteris locis ei adsentior.

Si in ea accentus figura, quam per *dedistí conséruo* significauimus, pro uoce bacchiaca breue monosyllabum (uocem iam-bicam aut bibreuem elisam) et spondeum (trochaeum) substitueris, ex. gr. *sed omnes mortales*, item triplex mensurae ratio existit: *sed ómnes mórtalés, sed ömnés mortáles, séd ömnes mórtalés.*

Sed ómnes mórtalés ubique adhiberi potest, ubi lex dipodica accentui *mórtalés* non obstat.

Cum uero *dedistí* accentus a Plautino usu alienus sit, *sed ömnés mortales* nonnumquam in eius uersibus inuenitur. In exemplis huc pertinentibus nonnulla eo explicantur, quod in ea, quae praecedit, uoce emphasis est, uelut in *Rud.* 87 *ita omnés de tecto* (ex *íta ömnes* orto)¹, *Cist.* 613 *ea uxór diem obiit* (*éa uxor*). *Cas.* 412 *age, uxór mea, nunciam*, etsi ad *áge, ũxor* referri posest, tamen, cum in hac posterioris membri forma *uxór* h. l. ferri nequeat *mea* cum BENTLEIO delendum est (cf. proximum caput).

Haec tamen explicatio non ualet ex. gr. de *Rud.* 895 *sed*

¹ *íta ömnes: uideo = ita ömnés: uideó.*

uxór scelestá me omnibus seruat modis. In hoc exemplo et accentum et correptionem ab ipso sermone aliena fuisse puto. Explicatur correptio eo, quod Plautus ubique, ubi per legem dipodicam licet, uoces spondiacas in ultima percutere potest. Quod cum ita sit, uix mirum esse debet eum etiam *sed uxór* sim. admisisse; sequitur re uera hoc ex illo. Nemo est, quin in *sed illúc* sim., ubi propter particulam encliticam accentus principalis spondei in ultimam transfertur, correptionem pro legitima habeat. Si igitur Plautus in *uersu* nihil offensionis *uxór* habere putauit, *sed ũxór* eodem iure in *uersu* dici potuisse uidetur quo in soluta oratione *sed illúc* dicebatur. Tamen non negabo in exemplis uelut *ad illúm recurram* sim. accentum referri posse ad *ád illum recurram*, si in pronomine nulla logica uis sit. Numquam uero in exemplo illo a me allato fieri potuisse credo, ut *séd ũxor scelésta* diceretur (ceterum in *ad illúm, ut illúm* etiam de *monosyllaba* forma pronominis cogitare licet, de qua re infra paulo plura disputabo)¹. Cum *ad illúm recurram* ex *ád illum* orto fortasse etiam comparari potest *Cas. 796 sed éccúm progreditur*, ubi, cum accentus logicus potius in *progreditur* quam in *eccum* fuerit, solutae orationis accentum *séd eccum progréditur* fuisse non sine causa conicere licet. Fatendum tamen est exempla uelut illa *sed uxór scelestá, per hortúm transibo*, ubi uox monosyllabam excipiens logicum accentum habet, rara esse; uidentur tamen iis locis posse defendi, ubi oxytonesis uocis spondiacae admissa est.

Alterius in hac uerborum collocatione correptionis generis exemplum praebet *Mil. 55 quód omnes mórtales sciunt, Mil. 612 quód íntus meditati sumus* sim.

In his exemplis fieri non potest, quin ictus accentus partes agat. Neque enim aut *omnes* aut *íntus* in enuntiato accentu caret. Debebat sine dubio in soluta oratione accentus esse *quód ómnes mortales, quod íntus meditati*; effecit autem mutatus metri causa accentus uocum *mortales* et *meditati*, ut etiam eorum, quae praecedebant, uerborum accentus mutaretur. Sed animaduerten-

¹ Uult AHLBERG *Truc. 309 non enim illé meretriculis* per syncopen *ille* legere. Valde tamen dubito, num hoc pronomen usquam nisi in primo pede syncopen patiatur. Possunt hoc uersus loco, praesertim cum ultima dipodia ex uno uerbo constet, uoces spondiacae et trochaicae in ultima ictum accipere, quod cum ita sit equidem *enim illé* non dubito metiri. In exemplo illo *nunc ego inter sacrum saxumque* etiam *inter sácrum* metiri licet.

dum est talia exempla raro iuueniri nec nisi in quinto pede septenarii trochaici aut in tertia arsi senarii, quod documento esse uidetur eandem licentiam, quae illo loco esse posset, etiam ad eum senarii locum, qui ei responderet, transferri potuisse, cuius rei iam supra mentionem feci.

Per se patet *eōrum* sim. formas non tolerandas esse et cum synizesi *eōrum* legendum esse (*eōrum* : *eōrum* = *uxor* : *uxor*). Cum *sed uxor* admiserit Plautus, etiam *mea ūxor* anapaestus esse posse uidetur. Sed hic quoque synizesin adhiberi *posse* credo (aut *nūnc mea uxor* aut *nūnc mea ūxor*).

d. Quod attinet ad id correptionis genus, in quo iambus correptus mediis unius uocis syllabis continetur, apparet *adminīstrāret*, *perpauēfāciam* sim. prorsus eadem ratione iudicanda esse atque illud *sī uolō scīre*, i. e. non $\text{—} \cup \text{—} | \text{—} \text{—}$ sed $\text{—} | \cup \text{—} \text{—}$ accentu correptionem explicari. Quemadmodum autem rariorem accentum $\text{—} | \cup \text{—}$, $\text{—} \text{—}$ quam — , $\cup \text{—}$, $| \text{—} \text{—}$ fuisse concludere licet, ita haud mirum est exempla quale est illud *adminīstrāret* satis rara esse.

Quod autem attinet ad *Cist.* 297 *praestigiator es* et eiusdem fabulae u. 455 *polliceri uolo*, nec hoc nec illud ferendum esse puto. In *praestigiator es* nullam esse ictus et accentus concordiam pro certe habeo et e proximo capite satis elucebit, credo, Plautum diligentissime uitare alteram arsin ex ultima uocis spon-diacae aut in spondeum exeuntis formare, quam subsequatur mono-syllabum »encliticum«, quod mirum sane esset, si in talibus uerbo-rum collocationibus nulla esset ictus et accentus discrepantia. Neque licet *praestigiator* cum synizesi legere, cum sic quoque lex dipodica uioletur. Quam ob rem facere non possum, quin cum *STUEMUNDO es* h. l. delendum esse censeam. Etiam illud *polliceri uolo* in fine uersus positum AHLBERG SKUTSCHUM secutus per enclisin uocis *uolo* explicari posse credit. Quod falsum est. Neque enim, si ab illo *uoluptas mea* respexeris, usquam uoces bacchiacas, ut iam supra animaduerti, aut in fine uersus aut aliis locis pro anapaestis in uersibus iambicis et trochaicis usur-patas inuenias. Admittit Plautus ex. gr. *ad amicū meum*, qui accentus ex *ad amicum* explicatur, numquam uero admittit *nūnc amicum meum* sim. Exstat hoc exemplum in uersu desperato, qui quo modo restituendus sit, haud potest cum aliqua proba-bilitate iudicari, praesertim cum de metro huius uersus parum constet. *Stich.* denique 390, ubi in libris uel *uidistin uirum so-*

roris Pamphilum? non. non adest exstat, uel *Pamphilippum?* non. adest, apparet utique non scribendum esse *Pámphilippúm?* Non. Non adest. Praefero cum A. *Pamphilum* scribere. Qui autem fieri possit, ut AHLBERG *uirum* sororis *Pamphilam*, non *Pamphilum* nominandum esse censeat, non intellego.

Bacch. 668 *éxcidērunt*, *Poen.* 21 *dórmiērunt* se recte habere AHLBERG putat, terminationem perfecti actiui non modo *-ērunt* sed etiam *-ērunt* a Plauto usurpari monens. Neque ego nego illud *-ērunt* Plauti temporibus dici potuisse¹. At suo iure animaduertit LEO Plautum hac forma his ipsis, de quibus agitur, locis exceptis numquam nisi in fine uersus aut hemistichii usum esse, quare de mensura *éxcidērunt*, *dórmiērunt* ualde dubito. Equidem *Bacch.* 668 pro trochaico octonario potius quam pro iambico septenario habendum esse puto sic metiens: *núm qui nummi | éxciderunt, ére tibi, quód sic terram optuere* in hiato post uocem logico accentu praeditam non offendens, praesertim cum h. l. caesura secundaria sit. *Poen.* 21 facile est uerba sic transponere: *diu qui ótiosi domi dormiuerunt, decet* pro *dormierunt* forma *dormiuerunt* substituta.

Perduëllis mensuram non tolerandam esse AHLBERGIO ad-sentior. Potest hoc uerbum iam ita in uersu usurpari, ut in primam syllabam ictus cadat (*pérduëllis*), quod ubi fit, nullus nimirum synizesi locus est, iam ita, ut prima syllaba accentu (ictu) careat, quod cum fit, eadem synizesis condicio adest atque in *ómnes eórum, séd nunc eórum, ómnes mea úxor, séd nunc mea úxor* sim. Cum *pérduëllis* autem comparanda sunt *núnc eórum, núnc mea úxor* sim. *Mil.* tamen 222 non afferri debuit, nam hic uersus ita metiendus est: *cóge in opsídium pérduëllis*.

In exemplis quale est *ornatus incedit* sim. ipsa correptio nullam difficultatem habet, cum accentu *orna | tús incédit*, qui sine dubio praeter *ornátus in | cédit* esse potuit, satis explicetur. Alia uero quaestio est, num Plautus theses hoc modo formatas in uersibus iambicis et trochaicis admiserit, quod equidem negandum esse credo cum LEONE synaloephen in talibus exemplis statuendam esse existimans. In aliis exemplis huc pertinentibus syncope adhibita haec thesis formatio euitari potest, de qua re uide AHLBERGIUM, op. laud. pp. 49, 50. (De *inter istás*, *Poen.* 265 infra disputabo). Minus certa mihi uidetur mensura *néquis mi obstiterit* (*Capt.* 791)

¹ Cf. ex. gr. LINDSAY: die Lat. Sprache p. 611.

et *nēquid adueniens* (*Stich.* 576) nam in priore exemplo, ut monet LINDSAY, *quis* rectius delendum erit (delet etiam LEO), et altero loco cum LEONE et LINDSAO *ne quid* per duas uoces scribere licet. Recte sine dubio se habent *éripe ěx óre* (*Stich.* 718) et *indidem ĩnde óritur* (*Cist.* 62). Synaloephe hic efficit, ut unius uocis instar euadat huius accentus $\acute{\cup}\text{--}\acute{\cup}\text{--}$, in quo correptio eandem quam in *administraret* habet explicationem. Dubius uero est u. *Poen.* 1231 *sed illud quidem uolui deicere: immo hercle dixi quod uolebam*, ubi cum BENTLEIO *hercle* delere quam retinere malim.

e. Denique liceat mihi de iis quoque locis breuiter disputare, ubi arsis soluta e breui syllaba finali et prima (longa) syllaba uocis insequentis uidetur constare (*ipsé mǎndauit* sim.). His locis eo minus correptionem probandam esse puto, quod dubium uideri potest, num ultima illa uocis trochaicae pro breui habenda sit.

Satis enim constat, Plautum nullum talem uersus exitum admittere, ut uocem trochaicam excipiat uox anapaestica (*multá uideo* etc.). Qua in re explicanda facere non possum, quin ad hunc quoque uersus exitum transferam uerba EXONII exitum uersus $\acute{\cup}\text{--}\acute{\cup}\text{--}$ euitatum sic explicantis, ut contendat eam ob rem Plautum sic scribere noluisse, quod aliter fieri non potuisset, quin uersus in anapaestum, non iambum audientibus exire uideretur¹ (non *satis a | gitát* sed *satis | agitát*). Voluit igitur Plautus, cum in fine uersus $\acute{\cup}\text{--}\acute{\cup}\text{--}$ uicaret, hoc idem cauere. Quae res non potest non documento esse Plautum ipsum putasse ultimas trochaicorum uocabulorum sub ictu positas plus quam unam moram ualuisse et potius ad longarum quam breuium syllabarum similitudinem accessisse. Haud ita raro in primo iambicorum uersuum pede *multá* accentum inuenias; sed uno tantum loco, quod sciam, necesse uidetur esse $\acute{\cup}\text{--}$ metiri: *Most.* 637 *uosmēt igitur, si saluomst*, ubi tamen caesurae causae certe praestabit uerba sic transponere *si saluomst, uosmet igitur*. In interiore uersu nusquam haec mensura ita adhibita est, ut *necesse* sit ultimam illam pro breui habere. Nusquam igitur inuenias ex. gr. *multá uidebás* sim. Admittit Plautus *séd amicum meum*, euitat quam diligentissime *sempér amicum meum*, neque inuenias in fine septena-

¹ Vide CHARLES EXON: 'The Relation of the resolved Arsis and Resolved Thesis in Plautus to the Prose Accent' (*Classical Review* XX, 1, p. 35). Cf. etiam quae de hac re disputaui in Till frågan om det dubbeljambiska versslutet hos Plautus.

riorum iambicorum aut octonariorum trochaicorum uerborum collocationem $\text{—} \cup$, $\cup \text{—}$. Duobus locis in fine prioris hemistichii uersuum trochaicorum haec uerborum collocatio esse videtur: *Bacch.* 83 *ubi tu lepide uoles esse tibi* et *Stich.* 741 *si amabilitas tibi nostra placet*. Sed praeterquam quod hoc hemistichium per $\text{—} \cup$, $\cup \text{—}$ exire potest, apparet de mensura $\text{—} \cup$, $\cup \text{—}$ ideo non cogitari posse, quod lex dipodica eam non admittit. In priore uersu uerba transponenda sic sunt: *ubi tu lepide uoles tibi esse*, de altero uersu iam supra egi hanc mensuram commendans: *si amabilitas tibi nostra placet, si — —*¹. Accedit quod loci minime desunt, ubi necesse sit $\text{—} \cup$ pro spondeo habere. Quod ante fortiorem interpunctionem et in personarum mutatione et in diaeresi fieri posse iam antea animaduersum est²; ostendit autem JACOBSON in commentatione sua a me saepius laudata *certis uersus locis* (in quarta senarii, secunda et sexta septenarii trochaici arsi) eandem mensuram adhiberi, quod in in opusculo meo *Till frågan om det dubbeljambiska versslutet* hos Plautus eo explicare conatus sum, quod his locis caesura secundaria sit pausam huic mensurae fauentem secum habens³.

Quod cum ita sit, satis uerisimile mihi uidetur in *multa* sim. ultimam uelut medium quendam locum inter longam et breuem syllabam tenuisse. Addebat enim, credo, ea pausa, quae, quamuis exigua, tamen post syllabam finalem sub ictu positam necessaria erat, tantum huic syllabae ponderis, ut paulo plus quam unam moram ualeret. Et facile intellegitur tales syllabas tum saltem, cum haec pausa uel propter ipsam sententiam uel propter ipsam uersus structuram maior solito fieret, pro longis usurpari potuisse. At non omni probabilitate carere uidetur eas uel alias, imprimis in primo pede, longarum syllabarum partes agere potuisse;⁴

¹ Nullo modo iambicus octonarius esse potest *Poen.* 1193 *sicut nos hodie inter alias praestitimus pulchritudine*, cum alias Plautus $\text{—} \cup$ ita tantum in versu adhibeat, ut $\text{—} \text{—}$ eodem loco esse possit. Equidem hunc versum pro octonario trochaico habeo sic uerba transponens: *sicut nos hodie praestitimus pulchritudine inter alias*. *Poen.* 1194 *an tu eo pulchra videre, obsecro* sine difficultate legi posset *pulchrâ vidēre, obs.* si *pulchrâ* accentus h. l. admissus esset; obstat tamen huic mensurae lex dipodica, quare transponendum erit *an videre tu eo pulchra*.

² Cf. ex. gr. KLOTZ, *Metrik* p. 111, LINDSAY, *Captiui* p. 42.

³ Cf. etiam EXONII disputationem supra laudatam.

⁴ Verum quidem est nullum uersum per *multa* *dabo* sim. exire. Cui tamen rei non tantum tribuendum esse censeo, ut negemus aliis locis tales

certe breues breuiantes non fuerunt nec dubito contendere pauca illa exempla, ubi eis breuiandi uis inesse uidetur, nihil probare.

Ep. 47 lex dipodica uiolatur pessimusque uersus euadit, si hoc medo metiaris: *ipsé mǎndauit mihi ab lenone ut fidicina*, neque melior uersus fit, si *ips(e) mǎndauit* legere praetuleris; neque enim ulla ›enclisi› mensura *mǎndauit* excusari potest. Si uero *ipsé* metiaris, uersus optime procedit *mi* pro *mihi* substituto. Quod si facere dubites, licet cum LEONE *ipsus* scribere *Mil.* 508 *quodque cóncubinam* cum syncope scandendum esse AHLBERGIO astipulor¹. *Poen.* 910 *quín herclé collibertus meus faxo tueris, si di uolent* illud *quin hercle* recte se habet, at *collibertús meus* necessario in *meus collibertus* mutandum est legis dipodicae causa.

Neque magis quam in exemplis supra allatis eam correptionem probandam puto, quae in *aufér istaec* (*Curc.* 245), *ibít istac* (*Trin.* 598) *ipsús illic* (*Mil.* 1388), *intér illud* (*Stich.* 679) in esse uidetur (*Persa* 137 *sicút istic* illud *sicut* pro duabus uocibus haberi potest). Et parum sibi constare mihi uidetur AHLBERG in his exemplis eandem correptionem probans, quam in ceteris damnat.

Nullam difficultatem haberent haec exempla, si *illud, istaec* sim. pro *iambis* habere liceret. Quod tamen non fieri posse SKUTSCH satis mihi uidetur demonstrasse. De formis syncopatis²

-
- uoces spondeorum uice fungi potuisse. Tenendum est hanc mensuram $-\cup$ pro $-\cup$ usurpatam semper aliquid *licentiae* habuisse, cum hae uoces ueri spondei non fuerint sed ad similitudinem tantum spondeorum accesserint, exitum autem uersus semper maiore cum diligentia conformatum esse, quam ut hic ullus *licentiae* locus esset. Abest a fine uersus $-\cup$, $\cup\cup$, quod trochaeus ille pro spondeo occupatus minus ponderis habuisset, quam hoc loco artis metricae ratio requireret; habebat autem idem illud $-\cup$ plus ponderis, quam ut *multá uideo* sim. in fine uersus admitterentur.

¹ *Aul.* 679 *indeque obseruabo*, 707 *indeque exspectabam* haud scio an illud *que* delendum sit. Si retinendum est, utique non *indéque obseruabam*, *indéque exspectabam* legendum est. Apparet enim synaloephe uocem existerere eiusdem formae atque ex. gr. *innocentio*rem, neque magis *innócentio*rem quam *indéque obseruabam* metiri licet. Potest autem sine difficultate syncope statui *ind(e)que obseruabam*, *ind(e)que exspectabam*.

² Exempla Plautina ille formae syncopen patientis septem et uiginti SKUTSCH enumerat, quae pro certis habenda esse censet. Ex his omnia, ubi prior huius uocis syllaba in *thesi* est, in primo tantum uersus aut hemistichii pede *ill(e)* habent et ex uniuerso exemplorum numero septem tantummodo

his locis non cogitari posse apparet nec licet in his exemplis eo refugere, ut monosyllabas illas formas *stac*, *lic*, *lud* a BRUGMANO commendatas a poeta usurpatas esse statuamus.

Consulto dico *in his exemplis*, cum has formas a sermone Plautino non prorsus alienas fuisse credam. Id quidem SKUTSCHIO adsentior BRUGMANUM non recte has formas, prout postularet

ill(e) in uersu aliter collocatum habere uidentur. Quod cum ita sit, facere non possum, quin suspicer haec septem exempla incertiora esse quam ut quidquam probent, praesertim cum maiore ex parte facilem habeant emendationem. Nam *Aul.* 656 *périi hercle: ille nunc intus turbat* facile est cum C. F. W. MÜLLERO *ille intus nunc* scribere; *Bacch.* 886 *pro et égo te et ille mactamus* licet transponere *et ego ét ille te*; *Bacch.* 950 *dolis ego deprensus* (*prensus* A) *sum, ille mendicans paene inventus interit* ipso contorto uerborum ordine transpositio commendatur: pro certo habeo scribendum esse *ille inuentus mendicans paene interit* (in hac ultimae dipodiae forma accentus *méndicáns* hoc uersus loco admissus est); *Amph.* 660 — — *nám quid ille reuortitur* per facile est *illic* scribere (librorum in hac re auctoritatem paene nullam esse SKUTSCH ipse concedit), praestat tamen *ille huc* emendare; etiam *Aul.* 710 *uideo recipere se senem: ille me non uidet* fieri potest, ut *illic* scribendum sit et sic metiendum: *sc senem: illic me*, praetulerim *senem* ante *se* ponere: *sénem se: illic*; *Mil.* 830 *nego hercle uerum: nam ille me uetuit dicere* animaduertendum est in B *me* deesse. pro *uetuit* autem *metuit* errore scriptum esse, quare equidem ueram lectionem *nam ille uetuit dicere* esse suspicor; restat *Men.* 57 *Epidamniensis ille quem dudum dixeram* qui uersus »prologi uitiis scatentis», ut C. F. W. MÜLLERI uerbis utar (*Prosodie* p. 337), ad fidem faciendam non multum ualet. Minus tamen placet *ut* pro *quem* cum MÜLLERO substituere: equidem potius crediderim huius et insequentis uersus uerborum ordinem grauius turbatum et hoc fere modo legendum esse:

*Epidamniensis. qui surrupuit alterum
geminum illum puerum illius, quem dudum dixeram.*

Quod attinet ad *ill(i)c* formam, idem obseruare licet, quod ad *ille* animaduerti, omnia exempla a SKUTSCHIO pro certis habita, ubi haec forma ictu non percutitur, primi pedis esse praeter u. *Pseud.* 954, quem corruptum esse statim apparet. In exemplis sex (nam *Pseud.* 908 anapaestus est nec quidquam probat) *ill(i)c* formam praebentibus, quater haec forma in primo uersus aut hemistichii pede est. Restant *Rud.* 79 *sed seruos illic est eius qui egreditur foras*, in quo uersu *eius* monosyllabum est: *sed séruos illic ést eius*, et *Amph.* 148 *sed Amphitruonis illic est seruos Sosia*, ubi facile est cum LINDSAIO *illi* scribere, nisi malis uerba transponere: *sed illic est Amphitruonis* aut, si *illic*, non *illic* formam hic statuendam esse censeas, *illic seruos Sostiast*. Ceterum etiam eorum exemplorum, quae in primo uersus aut hemistichii pede *ill(e)*, *ill(i)c* habent, nonnulla aliam mensuram patiuntur, uelut *Capt.* 39, *Cas.* 432, *Cist.* 95. Quod attinet ad uerborum collocationem *illic hinc abiit*,

uersus, pro bisyllabis a Plauto usurpatas esse contendere¹. BRUGMANI sententiam falsam esse cum alii res tum uersus exitus satis docent. At minus recte SKUTSCHIIUM has formas a sermone Plautino prorsus alienas fuisse docere² mihi persuasum habeo. Ipse, ut iam supra monui, confitetur has uoces, cum *corriperentur*, ad monosyllaborum similitudinem proxime accessisse, et satis uerisimile mihi uidetur *séd illum séruom* sim. ita sonare potuisse, ut *séd lum séruom* audiretur. Cuius rei unus saltem uersus certo indicio esse mihi uidetur: *Trin.* 114 *et rem suam omnem et illum corruptum filium*, ubi falso SKUTSCH mensuram *et illúm* recte se habere (ganz in Ordnung) dicit³. Numquam enim senarii ita comparati sunt, quin, cum secunda arsis constet e paenultima uocis spondiacae (trochaicae) aut in spondeum (trochaeum) exeuntis, quae uox per uocalem aut *m* exeat (idem de *officium*, *uideo* ualet) et excipiat hanc uocem monosyllabum a uocali incipiens, tertius ictus aut in alteram uocem monosyllabam cadat aut in primam syllabam uocis plus quam monosyllabae. Frustra hoc loco quaeras ex. gr. *et rem suam omnem et omnes* sim. Nec prodest hac loco *illunc* legere. Sunt enim omnes huius generis uersus tales, ut si *post monosyllabum* illud, quod synaloephe cum praecedenti uoce coniungitur, caesuram statuas,⁴ uersus recte procedat. Quamobrem necesse esse mihi uidetur hunc uersum ita legere: *et rem suam ómnem et lúm corruptum filium*.

Tum mihi uerisimillimum uidetur monosyllabas illas formas facile post uoces *per -i exeuntes* existere potuisse, i. e. in sermone pro *tíb(i) illum míh(i) illum* sim. *tíbi lum*, *mihi lum* (*mi lum*) auditum esse et fortasse eodem modo *uidisti lum*, *crédidí li* sim. Certe non prorsus desunt uersus non recte formati, qui huic opinioni fauere

haec semper in initio uersus aut hemistichii est. '*Illic homo*, cum in primo pede non est, bis in quinto pede inuenitur (*Cas.* 967, *Pseud.* 667). *Rud.* 147 *deludificauit me ille homo indignis modis* libri praebent, neque hic *illic* scribendum est. *Truc.* 593 *séd quisnam illic hómost* metiri licet, nisi praeferas *séd quis illic nam homóst* legere. Apud Terentium *ill(e)*, *ill(e)* semper primum uersus aut hemistichii pedem occupat excepto u. *Eun.* 618 — — *iubeat: ille continuo irasci*, ubi facile est transponere *continuo ille irasci*. *Ad.* 213 *ego uápulādo, ille* metiri licet.

¹ OSCAR BRUGMAN: Quemadmodum in iambico senario Romani ueteres uerborum accentus cum numeris consociarint, pp. 23—24.

² Forschungen p. 124 sqq.

³ Forschungen p. 24.

uideantur, ubi si hanc, quam dixi, pronominis efferendi uiam ingressus sis, uitium tollitur, uelut, ut unum exemplum afferam, *Rud.* 1353 *si maxume mihi illum reddiderit uidulum*, ubi sine dubio caesurae causa praestabit *si maxume mi lum reddiderit* legere quam accentui consulere uelle *illunc* pro *illum* substituendo.

Sed in illis, a quibus profectus sum, exemplis neque ante pronomen forma per -i exiens est neque breuis illa, quae praecedit, syllaba eius generis est, ut corripienti uim habuisse uideatur. Quamobrem nihil nobis relinqui uidetur, nisi ut sumamus uocem illam trochaicam, a qua uersus incipit, ita afferendam esse, ut ad *monosyllabi* similitudinem accedat, id quod excusari posse mihi uidetur uel eo, quod tota uox accentu caret, uel eo, quod in primo pede est. In accentus figura *ibit istac* nimirum ultima illa uerae syllabae uice fungatur necesse est, at in *ibit istac*, ubi tota accentus uis in *istac* cadit, ultima illa tam debilem sonum habere potuisse mihi uidetur, ut uocalis eius, si non prorsus, at tamen tantum supprimeretur, ut tota uox pro monosyllabo haberi posset, loco huic licentiae fauente (cf. *Hec.* 867 *omnia omnes*, ubi non *omnia omnes* legendum est sed synizesis syllabae accentu carentis, quam praecedit syllaba accentu carens, statuenda, uelut in *omnes eorum*, *omnes mea uxor*). Lego igitur *auffer istaec*, *ibit istac*, *inter illud* (*illud* hic logicum accentum habet; aliter fortasse de *inter illud* aut *inter lud* cogitari posset in uerborum collocatione per praepositionem et pronomen formata). *Mil.* 1388 pro *ipsus* legi potest *ipse*¹. Cum uero Plautus *ipsus se*, *ipsus sese*, scribere soleat (cf. LUCHSIUM in stud. STUDEMUNDI 1, 1, p. 47), haud scio an hoc loco scribendum sit *ipsus sese illic*. (*Heaut.* 237 *pergin istuc prius diiudicare* haud scio an *pergin istuc* legendum sit, cum in *istuc* logica uis insit). *Stich.* 159 utique non *nam illa mē(d) in aluo* legendum est, neque magis *nam ill(a) mēd*, ut uult SKUTSCH, probari potest. Facillime est

¹ RADFORD (Am. Journ. of Philology XXVIII p. 18) mensuram *auffer istaec*, *inter illud* commendat, non modo trochaicas formas pronominum *ille* et *iste* sed etiam alias uoces trochaicas, cum in enuntiato accentu carerent, bibreum appellationem habuisse docens, quod mihi prorsus improbabile uidetur. Apparere enim debet in uocibus trochaicis ita, ut dixi, in enuntiato collocatas, ultimam multo leuiorem quam paenultimam accentum habuisse et ob hanc rem multo magis quam hanc ad imminutionem propensam fuisse.

illaec me in aluo scribere, sed fortasse *illá* in primo pede admitti potest (cf. *Eun.* 343 *illa sese interea*, ubi, si *illá se interea* displicet, *illaéc se interea* legendum est).

Etiam *Poen.* 265 *int_{er} istás* metiri malim quam *inter istás*; habet nimirum *int_{er} istás* ad *int_{er} istas* (cum logico pronominis accentu) eandem rationem quam ad *cóncredó* habet *concrédo*. Contra *Persa* 545 *haécine illást* correptio probabilis uidetur. Existit hoc loco synaloephe uelut unum uocabulum legitimo in ultima accentu praeditum, et correptio eodem modo atque in *administraret* explicari potest.

Ad extremum mihi liceat legem correptionis a SKUTSCHIO propositam ita mutare, ut ad ueritatem propius accedat. Mea quidem sententia haec lex proponenda est: *iambica syllabarum series, si in breui syllaba accentus est — siue hic accentus principalis est siue secundarius siue ictus accentus partes agit — bibreuis fit.*

II. De lege dipodica.

1. Constat in uersibus iambicis et trochaicis Romanorum, si ab ultima dipodia respexeris uersuum et hemistichiorum per iambum exeuntium, semper iis locis longam syllabam aut binas breues esse posse, ubi Graeci nullam nisi breuem admiserint¹ i. e. interiorem cuiusque dipodiae thesin e longa syllaba aut binis breuibus constare posse.

Dixerit aliquis hoc scaenicos Romanorum poetae ideo admisisse, ut sic melius legitimo uerborum accentui in uersu consuleretur, quam si ad quantitatis seueritatem uersus suos componerent. Nam cum ex. gr. in initio senarii secundum Graecorum normam uerba *multos uidebam* ita tantum usurpari potuerint, ut prioris uocis accentus metri causa mutaretur, illa autem, quam Romani induxerunt, uersificandi ratio, iis potestatem dederit utriusque uocis accentum seruandi (*uidebam multos*), in promptu sane est sumere hanc nouam uersificandi rationem eo consilio inuentam esse, ut ictus et accentus inter se facilius possent conciliari.

At rem paulo diligentius examinanti facile apparebit summam hanc differentiam, quae inter Graecorum et Romanorum uersificandi rationes intercedit, aliis rebus tribuendam esse neque ad eam, quam dixi, causam referri posse. Saepe enim animaduertere licet Plautum ceterosque scaenicos Romanorum scriptores, cum facillime uerborum accentui in uersu consulere potuerint, hoc non fecisse et illud *multós uidébam* tum quoque non dubitanter admisisse, cum *uidébam múlto*s licuerit scribere,

¹ Apud poetas Graecorum comicos tamen fieri potest, ut pes anapaesticus *iambi* uice fungatur, ita ut in iambicis uersibus interior thesis e binis breuibus constare possit; numquam uero e longa constat.

cuius rei in iis, quae sequuntur, exempla afferentur. Et ostendit magna exemplorum copia a Klotzio allata¹ Romanos uel nulla metrica necessitate cogente iis ipsis locis (in primo et quinto pede uersuum trochaicorum, quarto senarii) $\sim \text{—}$, $\sim \text{—} \text{—}$, $\text{—} \sim \sim$ accentus haud raro admittere, ubi seruata Graecorum uersificationis lege uerborum accentum numquam laedere coacti essent². Quae res nos haud dubie uetant putare Romanos uerborum accentui melius consulendi studio adductos seueriorem illam, quae in Graecorum arte dominabatur, quantitatis observationem ad suam uersificationem noluisse transferre.

Sed iis omnino *difficile* fuisset uersus suos iambicos et trochaicos ad Graecorum normam componere. Voces enim iambicae et in iambum exeuntes semper in exitu uersuum et hemistichiorum requirebantur, quam ob rem in interiore uersu parcius iis uti licuisset, nec fieri potuisset, quin permagna illa spondiacorum et in spondeum exeuntium uerborum copia, qua abundabat lingua latina, summo impedimento esset poetis legitimam interiorum thesium quantitatem obseruare conantibus. In iambicis quidem uersibus uoces anapaesticae et in anapaestum exeuntes nullam habuissent difficultatem, cum apud Graecos comicos anapaesti pro iambis in paribus quoque pedibus admissi essent; sed in trochaicis uersibus, si illorum paruissent praeceptis, hae quoque uoces haud minus molestae quam spondiacaе fuissent. Voces — — — — (*indignari*), quae in lingua latina satis frequentes sunt, nullum omnino nisi ultima elisa in uersu locum habuissent, et uoces molossicae, quorum tanta copia est, cum mutata uersificandi ratione in priore membro trochaici septenarii nulla elisione facta quincuplicem habeant collocationem, Graecorum praeceptis obseruatis in hoc membro uno tantum loco collocari potuissent, ea scilicet condicione, ut breuis syllaba praecederet ($\text{—} \sim$, $\text{—}^3 \text{—} \text{—}$), in posteriore membro, ubi nunc triplici modo eas usurpatas uidemus unum eadem condicione habuissent locum ($\text{—} \sim$, $\text{—}^6 \text{—} \text{—}$). Certe non mirandum est poetas Romanos scaenicos propter ipsam suae linguae naturam maluisse Graecorum uersificandi rationem mutare

¹ Cf. Metrik p. 322 sqq.

² In senario quidem admiserunt Graeci comici eo, quo dixi, loco $\sim \sim \text{—}$, non uero in tetrametris trochaicis. Et ne in senario quidem $\text{—} \text{—}$, $\text{—} \text{—} \text{—}$ hic esse potuissent.

quam retinere¹ nouamque sibi inuenisse uiam, qua, cum rhytmo consulerent, eas, quas dixi, difficultates euitarent.

Videbant, quam commodum esset in interiore cuiusque dipodiae thesi longam quoque syllabam aut binas breues posse ponere: admiserunt igitur hoc loco et ∪ et — et ∩; sed uidebant hoc quoque, periculum esse, ne, si satis haberent discrimen illud tollere, quod apud Graecos inter theses exteriores et interiores intercedere uiderent, uersus prorsus informes euaderent, ob eamque rem pro ea dipodiarum proprietate, quam delere uellent, aliam substituendam esse, ut omnino uersus fierent. Neque enim uersus esse potest, si neque theses certam breuium et longarum syllabarum uariationem praebent et arses ita comparatae sunt, ut in quamlibet longam syllabam nulla legitimi uerborum accentus ratione habita ictus cadere possit, i. e. si neque syllabarum quantitate neque uerborum accentu rhytmus significatur. Quod cum ita esset, nihil magis in ipsius rei natura positum esse poterat, quam ut in eis dipodiis, quae syllabarum quantitate non continerentur, pro neglecta quantitate accentum uerborum diligenter obseruatum substituerent. Sed animaduertendum est Romanos, cum commoditatis causa Graecorum consuetudinem relinquerent, tamen eo progredi noluisse, ut quantitate syllabarum prorsus neglecta uersificationem totam in accentus obseruatione ponerent, in thesi nullas syllabas nisi accentu carentes, in arsi nullas nisi accentu praeditas collocantes. Nam ut Graecorum uersificationem ad suos usus accomodarunt, ita eorum rationem haud exigua ex parte retinuerunt, uel quod ex eorum praeceptis ea obseruare uolebant quae sibi sine difficultate obseruare posse uiderentur, uel quod sibi commodum esse putabant in iis pedibus formandis, ubi illi, quos imitabantur, neque thesis quantitatem neque uerborum accentum respicerent, eadem libertate uti posse. Quo factum est, ut mixtam quandam uersificandi rationem sibi inuenirent, quae partim accentus obseruatione contineretur, partim Graecorum consuetudinem imitaretur.

Nam ultimam cuiusque uersus aut hemistichii per iambum exeuntis dipodiam semper ad Graecorum normam formarunt,

¹ Cf. quae de hac re BENTLEY disputauit (De metris Terentianis Scheldiasma pp. 42—43 eius Benteianae Terentii editionis, quam curauit E. VOLLEBEHR), Terentium »necessitate uel saltem commoditate inductum» longas syllabas pro breuibus admisisse dicens.

cum maiore ceteras dipodias formandi libertate admissa facile iis esset uoces iambicas in iambumque exeutes ad exitum uersus reseruare. Neque in iis dipodiis formandis, quarum thesis interiore *breui* syllaba constaret, ictus et accentus concordiae curarunt consulere ¹.

Retinuerunt etiam eorum, quos imitabantur, exteriores uersuum iambicorum pedes conformandi consuetudinem his locis uoces spondiacas (trochaicas) anapaesticas iambicas (bibreues), in primo uersus aut hemistichii pede nonnumquam etiam creticas et dactylicas, ita collocantes, ut accentus ratio non haberetur (∪∪ tamen numquam admiserunt), ea tamen lege, ut a tertio pede senarii, septimo septenarii iambici ∪∪ accentus excluderetur ². In exterioribus thesibus uersuum trochaicorum formandis ultra Graecorum libertatem progressi sunt, quippe qui his locis non modo, ut illi, longam syllabam sed etiam binas breues admiserint; nec magis quam illi curarunt his locis legitimum uerborum accentum seruare ³. Diligenter autem uitarunt interiores dipodiarum theses ita formare, ut his locis collocarent paenultimam aut longam aut bibreuem⁴ (sunt enim re uera uoces ∪∪, ∪∪ uoces spondiacae et molossicae pro una longa syllaba, ut iam animaduerti, binas breues uno accentu elatas habentes), cum discrepantia ictus et accentus. Est haec lex illa dipodica, quae tantas in uersificatione Plautinas partes agit et in cuius observatione magna ex parte posita est illa ictus et accentus concordia, quam in uersibus Plautinis animaduertere licet. Sed animaduertendum est hanc

¹ Si uerborum collocationes ∪∪, ∪∪; ∪∪, ∪∪, (∪∪, ∪∪) exceperis, de quibus infra plura disputabo, plerumque fieri non poterat, quin in hac quoque interioris pedis formatione legitimus uerborum accentus in uersu seruaretur. Nam hoc fieri necesse erat, cum interior illa thesis constabat aut e breui syllaba inter duas longas posita aut e breui monosyllabo sequente uocabulo in prima syllaba accentu praedito (*sed omnes, sed habeo sim.*) aut e breui syllaba initiali, quam exciperet syllaba legitimo accentu praedita, aut e breui syllaba finali (breui paenultima uocis elisionem patientis) sequente uoce, quae a syllaba acuta inciperet. Et quod ad uerborum collocationem ∪∪, ∪∪ attinet, satis causae est, cur credamus hunc quoque accentum omnibus iis locis ad ipsum sermonem referri posse, ubi uox illa iambica ipsa in enuntiato logico accentu careat (uide infra Cap. III).

² De his pedibus uide quae infra disputata sunt.

³ Habebat secum legitima post quartam thesin caesura trochaica, ut quarta thesis e paenultima uocis spondiacae (trochaicae) constare non posset; idem ualet de binis illis breuibus uocabulorum qualia sunt *uideo, officium*.

legem non nisi de iustis dipodiis ualere, non de iis iambicis dipodiis, quarum primus, neque de iis trochaicis, quarum ultimus semipes a cetera dipodia caesura diuellitur, ita ut pes creticus existat: in talibus creticis potest lex dipodica uiolari.

2. Jam BENTLEY obseruauit »in secunda trimetri dipodia cautum esse, ne contra linguae genium ictus seu accentus uerborum ultimas occuparet»¹, et post eum G. HERMANN de trimetro disputans sic statuit, cauuisse ueteres Latinos, ne accentus uocalorum, in quibus spondeus esset aliquem e paribus locis tenens, cum ictu pugnaret². Indagauit igitur iam HERMANN, ut recte aniaduertit KLOTZ³, legem dipodicam, quae qualis esset postea W. MEYER in opere suo notissimo, quod inscribitur »Ueber die Beobachtung des Wortaccentes in der altlateinischen Poesie» (Abhandlungen d. philos.-philog. Classe d. königl. Bayerischen Akademie d. Wissenschaften, Band XVII) ita descripsit: »Er (der Ordner der altlateinischen Iamben und Trochäen) liess die 2. Senkung der iambischen und die 1. Senkung der trochäischen Dipodie mit der folgenden Hebung nur reine, nicht unreine Verbindung eingehen, d. h. er liess die 2. der iambischen und die 2. Hebung der trochäischen Dipodie nur iambischen, nicht spondeischen oder anapästischen Wortschluss bilden». Iam antea RITSCHL in Prolegomenorum cap. XV re diligentius examinata et id, quod de spondeo paribus trimetri locis uetito HERMANN docuerat, comprobarat, quod idem, cum sibi hic uir doctus persuasum haberet omnes septenarios trochaicos ita comparatos esse, ut e cretico et senario constarent, etiam de ea parte septenariorum trochaicorum, quae post creticum sequeretur, ualere monuit, et anapaesticas quoque uoces exitusque uocum anapaesticos iisdem, quibus spondiacas, uersuum iambicorum et trochaicorum locis uel omnino uel plerumque uitatas esse monuerat, ita ut non multum noui ad legem illam constituendam attulisse uideatur MEYER, nisi quod hanc legem in *omnibus* uersibus iambicis et trochaicis obseruatam esse docet (nam — quod satis mirum est — RITSCHL eam de *octonariis* iambicis ualere negauerat⁴).

¹ Schediasm. p. 50 (apud VOLLBEHRUM).

² Elementa doctrinae metricae p. 141.

³ Metrik p. 332. Cf. etiam ALBERT JOHANSSON: Consensus qui potest inueniri inter accentum et ictum apud comicos Latinos utrum fortuitus sit necne (Venersburgi MDCCCLXXXVIII) p. 7.

⁴ Prolegomena p. CCL.

Quod in uersibus Terentianis primo septenarii trochaici pede excepto fieri ante eum monuerat DRAHEIM, licet hic longas tantummodo syllabas in thesibus interioribus euitatas esse dicat et *uideó, officiúm* sim. his locis recte se habere credere uideatur ¹.

Confitetur MEYER ipse legem suam de primo septenariorum trochaicorum pede non ualere et praeterea haud paucas exceptiones inueniri, quae tamen quibus finibus circumscribendae sint aut quibus rebus eas explicari uel excusari posse putemus, non ostendit. KLOTZ de uocibus quidem spondiacis (trochaicis) uel in spondeum (trochaicum) exeuntibus legem dipodicam ualere putat, non uero de uocabulis anapaesticis, quae a Plauto semper ita usurpari potuisse contendit, ut in uersibus iambicis pares locos occuparent, in trochaicis eos locos, qui his responderent, qua in re Plautum Graecorum comicorum rationem imitatum esse, qui anapaesticas uoces his locis minime uitarent ². Sed plurimae illae legis huius exceptiones, quas libri praebent, aliquantum ei afferunt molestiae, ita ut earum excusationes inuenire conatus sit. Docet igitur nullam iis locis inesse offensionem, ubi in longioribus uerbis lex uioletur, quae propter ipsam formam difficile fuerit aliter in uersu ponere. Tum sibi persuasit longas paenultimas theses interiores occupantes ita minus molestas ad aures peruenisse, si arsis proxime praecedens breuis esset, neque offendendum esse aut in iis uocibus, quae propter syncopen apocopen contractionem accentum in ultima habeant, aut in iis, quas sequatur »enclitica«, cum huius ui accentus antecedentis uocis in ultimam trahi posse pro certo habendum sit ³.

KLOTZIO has exceptionum excusationes probare conanti assensus est SKUTSCH, qui ut ille sic et ipse de *spondiacis* (trochaicis) tantum uocibus legem dipodicam ualere putare uidetur; legimus enim apud illum haec ⁴: »Jenes Gesetz (das Dipodiengesetz) geht dahin, dass in die Senkungen iambisch-trochäischer Verse, die bei den Griechen nicht durch eine lange silbe gebildet werden dürfen, bei den Römern nicht die erste Silbe eines spondeischen Wortes

¹ J. DRAHEIM: De iambis et trochaeis Terentii (Hermes XV, p. 238).

² Metrik p. 312. Oblitus tamen esse uidetur hanc thesium interiorum formationem in *trochaicis* uersibus ad Graecorum consuetudinem uix posse referri.

³ Metrik pp. 323—41.

⁴ Forschungen p. 123 sqq.

oder Wortschlusses fallen darf». Atque ut hac re cum KLOTZIO consentit, ita legis exceptionum numerum eo minuere conatur, quod docet omnes eos locos, ubi nulla enclitica sequente bisyllabae *ille* pronominis formae ita ictu percutiantur, ut legi dipodicae repugnare uideantur, recte se habere, quippe cum sermonis cottidiani usum reddant¹. Quam sententiam satis temerariam neque ullis argumentis firmatam ut proferret, eo nimirum adductus est, quod, cum priorem *ille* pronominis syllabam numquam nisi correptione iambica corripì posse sibi persuasum haberet neque Plautum umquam nisi iusta causa legem dipodicam uiolasse crederet, nulla alia huius percussione explicandae ratio sibi relinqui putauit. LINDSAY denique de anapaesticis uocibus in interioribus thesibus admissis nihil dicit; spondeorum paenultimas his locis si non prorsus uetitas attamen euitatas esse monet; ceterum KLOTZIO adsentitur docenti, cum praecedat arsis bibreuis, thesin interiori e paenultima uocis spondiacae constantem non esse reprehendendam et multa talium thesium exempla eo satis excusari, quod paenultima longiorum uerborum sint, quae in uersu aliter non sine difficultate potuerint collocari².

MEYER quam legem constituit, non potuit explicare. Impugnat, ut satis notum est, hic uir doctus, eorum sententiae atrocissime, qui censent legem dipodicam in eo positum esse, quod uerborum spondiacorum (trochaicorum) et anapaesticorum legitimum accentum iis, de quibus agitur, locis seruare uoluerint Romani, accentus respectum in hac lege obseruanda ullas omnino partes egisse negans fortuitamque esse affirmans eam ictus et accentus concordiam, quae iis locis, ubi lex dipodica obseruatur, inuenitur, et ex certis quibusdam uersificandi normis, quas obseruarint scriptores Latini comici, necessitate quadam profectam. Ex his normam unam esse, ne thesis interior e paenultima uocis spondiacae aut duabus primis syllabis uocis anapaesticae constare possit. Sed *cur* hanc normam obseruarint, non explicat; neque enim explicatio uocanda est ea, quae op. laud. p. 106 legitur: »Anderseits ist das Gewicht einer Silbe, die zugleich Wortschluss bildet und vom Versaccent getroffen wird, ein so schweres, dass schon dieses ausreichend erklärt, warum ein Mann, der fremde

¹ Forschungen p. 132.

² Captiui pp. 70, 73.

Formen einer noch ungelenten Sprache anpassen wollte, darauf verfiel, gerade diese betonten Wortschlüsse besondern Regeln zu unterwerfen». Ausreichend? Cui haec uerba satis faciunt, paruo sane contentus est. Nam si quidquam sibi uolunt illa uerba, haec sententia euadit: *omnes* syllabae finales, in quas ictus cadit, hac re quasi pondus plus quam modicum accipiunt, et ob hanc rem satis intellegitur, cur Plautus certis uersus locis ultimas uocum *spondiacarum* et *anapaesticarum* ictu percutere noluerit. Cur iis tantum, de quibus agitur, locis? Aut cur horum tantummodo uerborum ultimas, non etiam uocabulorum iambicorum et in iambum exeuntium? Si hoc explicare conatus esset, aut si saltem satis habuisset contendere ultimas spondiacorum et anapaesticorum uocabulorum, cum ictu ferirentur, *ponderosiores* quam ultimas uocum iambicarum et in iambum exeuntium factas esse, et ob hanc rem hominum aures offendisse, aliquem sensum haberent uerba eius. Hoc uero nusquam dicit. Ceterum legi dipodicae etiam uerba *trochaica* parent, quamquam in longam syllabam non exeunt.

Neque, ut recte animaduertit LANGEN¹, facile intellegitur, cur, si pondus illud syllabae finalis sub ictu collocatae tantum fuit, ut Romanorum aures offenderet, Graeci poetae comici uoces anapaesticas iis locis admiserint, ubi ille Romanos eas consulto uitasse contendit, cum parum uerisimile sit Romanorum aures in hac re fastidiosiores fuisse quam Graecorum. Nihil igitur agit MEYER sua explicatione neque facere possum, quin permirum esse existimem hominem tanto acumine hoc non perspexisse, quo nihil magis perspicuum esse potest, legem dipodicam cum uerborum *accentus* obseruatione artissime cohaerere, et, cum euitet Plautus diligentissime ex. gr. *sed nunc uidi*² in initio senarii ponere, eodem autem loco *sed nunc uidi*²sti admittat, huius rei nullam aliam causam esse posse, quam quod hoc loco concordiam, non discordiam ictus et accentus esse uoluerit. Aliam huius rei causam quaerere uelle certe est, ut Horatii uerbis utar, humum uitare, nubes et inania captare².

Et ex studio accentum uerborum cum ictu certis uersus locis consociandi legem dipodicam profectam esse suo iure docent KLOTZ, licet is ut alias sic de hac quoque re confuse nec satis

¹ Zur Accentlehre (Philologus XLVI p. 406).

² VENDRYESIUM sententiam MEYERI comprobare uix est quod dicam.

sibi ipsi constanter loquatur¹, LANGEN, qui in commentatione supra laudata sententiae MEYERI ualidissimis rationibus inpugnavit, LINDSAY. SKUTSCH uero ultra omnis probabilitatis fines progressus non modo iis locis, ubi legem dipodicam obseruari solitam esse constat, ictus et accentus concordiam quaesitam esse docet, sed etiam, ubi in thesibus *exterioribus* paenultimae spondiacarum uocum inueniuntur, quod saepissime fit, cottidiani sermonis accen-

¹ Legimus apud illum haec (Metrik p. 323): »Dass hier (de spondiacis uerbis agitur, nam anapaestos, ut iam monui, huic legi non parere statuit) der fest auf der vorletzten langen Silbe haftende Wortton das bedeutsame Moment war, geht auch daraus hervor, dass diese Spondeen ganz anstosslos in den fraglichen Stellen sind, sobald in Folge von Enklisis oder aus einem besondern sprachlichen Grunde der Hochtou nicht auf die innere Senkung zu ruhen kommt, wodurch ja an sich die Quantität des Wortes nicht geändert wird«. Sed idem p. 321 haec scribit de eadem re agens: »Demnach haben wir auch nicht in erster Linie eine Rücksicht auf die Wortbetonung anzunehmen, die man auch in benachbarten Füßen nicht nahm — — sondern wirklich das Streben das griechische Dipodiengesetz, das in der inneren Senkung eine leichtere Silbe als in der äusseren erforderte, soweit zu wahren als es anging, ohne dass der lateinischen Sprache Zwang angethan wurde. Dies erreichte man dadurch, dass man von diesen inneren Senkungen möglichst die schwersten Längen fern hielt.« Fieri non potest, quin uerba illa »dass hier der fest auf der vorletzten langen Silbe haftende Wortton das bedeutsame Moment war« significare uideantur Plautum paenultimas uocum spondiacarum ideo in thesibus interioribus collocare noluisse, quod in iis accentus principalis esset, i. e. legem dipodicam ex accentus ratione profectam esse. Quod cum ita sit, quid sibi uelint haec uerba: demnach haben wir auch nicht in erster Linie eine Rücksicht auf die Wortbetonung anzunehmen, difficile est intellegere. Fac sane, ut ille uult »grauiores« fuisse paenultimam uocis *uidi* quam antepaenultimam uocis *uidisti*: qua re autem illam grauiores hac fuisse putabimus nisi accentu principali ei inhaerenti? Tales igitur syllabas in interioribus thesibus euitare certe erat accentus rationem habere. Ceterum quid sibi uelint uerba illa »die schwersten Längen«, paulo obscurius est. A KLOTZIO ad *quantitatem* referri uidentur, ita ut longae syllabae accentu principali praeditae *longiores* esse, i. e. maiorem morarum numerum habere dicantur quam longae syllabae hoc accentu carentes et ob eam rem iis locis uitari, ubi apud Graecos breuis syllaba (eine leichtere Silbe) requirantur. Quae si sententia KLOTZII est, Romanos quoque in thesibus interioribus nescioquam quantitatis rationem habuisse dicit. Sed considerare debuit in uersu paenultimam uocis *uidi*, accentu, quo ei illud pondus additum esse dicit, in *ultimam remoto*, non »grauiores« esse potuisse quam antepaenultimam uocis *uidisti*. In accentu, non in quantitate, haec res tota uersatur.

tum seruatum esse credit¹. Putabimus igitur, cum satis constet Plautum et senarium in hunc modum saepe incipere *multí seruórum* et septenarium trochaicum in hunc: *múlti seruorúm*, promiscue et hoc et illud dici potuisse? Si saltem satis habuisset eos locos recte se ad accentum habere contendere, ubi uerbum spondiacum oxytonum sequatur uox »enclitica«, aliquem probabilitatis speciem haberet haec eius opinio, quamquam quam inualida plerumque sit ad fidem faciendam illa, quam de ui enclisis protulerunt uiri docti, doctrina, et alias demonstrare conatus sum et in iis, quae sequuntur, ostendere conabor. Quis autem sibi persuadebit *múlti seruorúm* aut ex. gr. *ómnium primúm* ut *Capt.* 389 legitur, dixisse Romanos? Eodem iure contendí poterit *omnia* uerba in uersibus iambicis et trochaicis Plautinis oxytonesi praedita in sermone quoque cottidiano eodem modo sonuisse; nec uideo, cur opinionem suam tam artis circumscribat finibus, ut de spondiacis tantum uocabulis cogitare audeat. Sed ut his nos teneamus, uelim mihi explicet, cur, cum oxytonesis uocum spondiacarum nusquam ad metricas causas referenda sit, haec ultimae oxytonesis, cum *exteriorem* thesin explet paenultima, multo frequentior sit, quam cum e paenultima uocis spondiacae oxytonae thesis *interior* constat. Immo iure lex illa, de qua agitur, dipodica appellatur; nam quamquam non in omnibus dipodiis uersuum iambicorum et trochaicorum, ut infra uidebimus, eadem seueritate obseruatur, tamen in iis dipodiis, ubi eam semper adhibendam esse statuerunt Romani, prorsus dissimili modo theses exteriores et interiores tractantur, et quamuis laborent uiri docti, ut spondiacorum uocabulorum paenultimas in thesibus exterioribus positas in soluta quoque oratione suum accentum amittere debuisse ostendant, tamen semper satis multi loci restabunt, qui omnem mutati accentus ex sermonis usu petitam explicationem respuant, et fatendum erit Plautum ceterosque Romanorum comicos scriptores inter theses exteriores et interiores clarum et perspicuum discrimen fecisse. Quid, si apparebit Plautum uel accentus quales

¹ Cf. Forschungen p. 156: Wird man in dieser Weise fortfahren, die Entschuldigungen, die man gegenüber dem Dipodiengesetz gelten lässt, auch auf die ungeraden Versstellen zu übertragen, so wird mehr und mehr sich die alte Annahme rechtfertigen, dass Plautus an allen Versstellen den Iktus auf die Schlussilbe spondeischer Worte nur setzt, wenn auch der Wortaccent auf dieser stand.

sunt *credó tibi*, *cóncredó tibi* sim., quos pro legitimis multi habere solent, ibi consulto uitasse, ubi, si eos admisisset, fieri debuit, ut paenultima uocis spondiacae interiorem thesin occuparet, et ibi tantum eos pro licitis habuisse, ubi longa illa paenultima suo accentu priuata *exterio*rem thesin efficeret, nonne tum satis elucebit spem illam, quam se fouere professus est SKUTSCH, uanam et futilem esse? Quod suo loco ostendere conabor. Hic satis sit monere tantum abesse, ut ubique oxytonesis uocum spondiacarum rationibus ex ipsa lingua petitis explicari possit, ut plerumque ne ea quidem, quae in interioribus thesibus nonnumquam inuenitur, ictus et accentus horum uocabulorum discordia ad sermonis usum referenda sit. Et quod SKUTSCH ad hanc discordiam aliqua ex parte tollendam docet, oxytonesin spondiacarum *ille* pronominis formarum in soluta quoque oratione legitimam fuisse, eius rei ne umbram quidem argumenti attulit.

Supra monui non omnes uiros doctos putare legem dipodicam ad anapaesticas quoque uoces pertinuisse. Quod quo iure credant, non uideo. KLOTZ cum suam sententiam eo comprobare censet, quod in Graecorum comediis anapaesti haud ita raro eis locis iuueniantur, ubi lex eorum dipodica iambum requirat, duas res confundit. Videtur quidem prima specie aliquam probabilitatem habere eius sententia, cum minus credibile fortasse uideri possit Romanos seuerioribus legibus quam eos, quorum artem imitarentur, se adstrinxisse. Sed tenendum est Graecorum legem dipodicam in *quantitatis* seueritate positam esse, Romanorum uero *uerborum accentus* obseruatione contineri, neque ex eo, quod illorum comici poetae in interioribus thesibus interdum cum *quantitatis* neglegentia anapaesticas uoces ponere potuerint, continuo sequi hos iisdem locis *accentum* eorundem uerborum potuisse neglegere aut in uoce anapaestica accentus et ictus discordiam his locis minori offensionem fuisse quam in uoce spondiaca. E contrario consentaneum est, cum inter has et illas nullum omnino accentus discrimen fuerit (erant enim binae illae breues syllaba bibreuis uno accentu elata longumque syllabam aequans) prorsus eandem utrimque discrepantiam auditam esse ob eamque rem et has et illas tractandi rationem eandem fuisse. Dissimili ratione tractabant Graeci uoces $--$ et $\cup\cup-$; Romanis et *multi* et *uideo* spondiaca uocabula erant, quae in uersu prorsus eadem ratione tractarunt. Exclusi semper fere erant a Graeco-

rum tetrametris trochaicis dactyli pro trochaeis positi; Romani ubi in trochaicis uersibus *multí* admittunt, etiam *uideó* non dubitanter scribunt; ubi *multí*, ibi etiam *uideó* uitant. Admiserunt Graeci uoces anapaesticas pro iambis paribus iambicorum uersuum locis; Romanis satis commodum fuisset idem facere; cum uero uoces illas *multi* et *ideo* accentu nihil differre putarent, ut illud sic et hoc paribus iambicorum uersuum locis uitarunt. Et repugnant KLOTZII opinioni exempla. Nam licet haud raro inueniantur exempla, ubi antepaenultima et paenultima seu, ut accuratius dicam, paenultima bibreuis uocum $\cup\cup-$ interiorem thesin occupet, tamen hoc iis potissimum locis fieri solet, ubi lex dipodica, ut infra apparebit, neglegi potest et spondiaci quoque uocabuli paenultima admittitur; et quae restant exempla uocum anapaesticarum contra legem dipodicam adhibitarum, tam pauca sunt, ut ex his aliam fuisse harum uocum, aliam spondiacarum rationem nullo modo concludi possit.

3. In primo cuiusque uersuum trochaicorum hemistichii pede et in quarto pede senarii lex dipodica uiolari potest, ita tamen, ut neque in eo, quem dixi, pede senarii neque in quinto pede septenarii trochaici hoc nisi certa condicione fieri soleat.

Magnam sane exemplorum copiam attulit KLOTZ legis dipodicae his locis non obseruatae¹, multumque laborat, ut eorum excusationes inueniat; plerumque tamen frustra laborat: nulla enim excusatione egent ea, quae attulit, huius generis exempla.

Nimirum per se apparet nullam huius legis uiolationem statuendam esse in uocibus qualia sunt *abduc*, *munit* (pro *muni(u)it*), *uidistin*, *possentne*, *propter me*, *horunc*, *illuc*² sim., quarum accentum ad causas non metricas referri posse satis constat³. Sed restant plurima exempla hac excusatione prorsus carentia, quae saepe eius generis sunt, ut facile appareat Plautum non necessitate quadam coactum legem dipodicam uiolasse, sed iis, de quibus agitur, locis opera dedita longam (bibreuem) paenultimam in interiore thesi collocasse.

Nam si aliter res se haberet, nostro iure exspectare possemus, ut, cum facile euitare posset legem illam uiolare, in thesin

¹ Metrik p. 323 sqq.

² Saepe quidem fit, ut *illuc*, *istac* etc. legamus, sed in his uocibus utrumque accentum in sermonis usu fuisse pro certo habendum esse credo.

³ Cf. SKUTSCH: Forschungen p. 126 sqq.

illam interiorem longam (bibreuem) paenultimam non introduxisset. At ratione prorsus contraria saepe usus est. Quod imprimis de primo septenarii trochaici pede ualet, etsi etiam in ceteris, quos dixi, pedibus idem animaduvertere licet.

a. Quod ut comprobem, primum liceat mihi haec primi septenarii trochaici pedes exempla afferre e paucis fabulis sumpta, ubi nihil obstitisse uidetur, quominus lex dipodica obseruaretur, (omitto talia exempla, ubi quis ad uim insequentis uocis »encliticae» praecedentis uocis accentum referre possit):

<i>Bacch.</i> 416	<i>paulisper, Lyde, est lubido,</i>	non	<i>Lyde, paulisper lubidost</i>
428	<i>ibi cursu, luctando, hasta</i>	»	<i>ibi luctando, cursu, hasta</i>
429	<i>saliendo sese exercebant</i>	»	<i>sese saliendo exercebant</i>
441	<i>extemplo puer paedagogo</i>	»	<i>puer extemplo paedagogo</i>
682	<i>qui in mentem uenit tibi istuc</i>	»	<i>qui tibi in mentem uenit istuc</i>
1145	<i>quia nostros agnos conclusos</i>	»	<i>quia conclusos nostros agnos</i>
<i>Capt.</i> 245	<i>ita uinclis custodiisque</i>	»	<i>ita custodiis uinclisque</i>
346	<i>neque quemquam fideliozem</i>	»	<i>neque fideliozem quemquam</i>
482	<i>dico unum ridiculum dictum</i>	»	<i>dico ridiculum unum dictum</i>
595	<i>uiden tu illi maculari corpus</i>	»	<i>uiden tu maculari illi corpus</i>
620	<i>sed hoc primum me expurigare</i>	»	<i>sed hoc me primum expurigare</i>
810	<i>ex ipsis dominis meis pugnīs</i>	»	<i>pugnīs meis ex ipsis dominis</i>
950	<i>ubi estis uos? ite actutum</i>	»	<i>ubi uos estis? ite actutum</i>
<i>Mil.</i> 212	<i>quoi bini custodes semper</i>	»	<i>quoi custodes bini semper</i>
249	<i>sed si ambas uidere in uno</i>	»	<i>sed si in uno ambas uidere</i>
348	<i>sed hic illi subparasitatur</i>	»	<i>sed hic subparasitatur illi</i>
736	<i>qui deorum consilia culpet</i>	»	<i>qui consilia deorum culpet</i>
756	<i>quod eorum caussa obsonatumst</i>	»	<i>quod obsonatumst eorum caussa</i>
1340	<i>conserui conseruaeque omnes</i>	»	<i>omnes conserui et conseruae</i>
1432	<i>nam postquam porta exierunt</i>	»	<i>nam postquam exierunt porta</i>
<i>Trin.</i> 323	<i>benefacta benefactis aliis</i>	»	<i>aliis benefactis benefacta</i>
349	<i>de magnis diuitiis siquid</i>	»	<i>magnis de diuitiis siquid</i>
716	<i>ego amicus numquam tibi ero alio</i>	»	<i>numquam amicus tibi ego ero alio</i>
720	<i>fulmentas iubeam suppingi</i>	»	<i>iubeam fulmentas suppingi</i>
824	<i>tribus nummis hodie locaui</i>	»	<i>tribus locaui nummis hodie</i>
968	<i>adulescens, cedodum istuc aurum</i>	»	<i>cedodum, adulescens, istuc aurum</i>
1169	<i>quid quassus caput? cruciatur</i>	»	<i>quid caput quassas? cruciatur</i>

Prorsus eadem res in uocibus anapaesticis et in anapaestum exeuntibus cuius rei satis sit haec exempla e *Trinummo* et *Mostellaria* sumpta afferre:

<i>Trin.</i> 310	<i>tu si animum uicisti potius,</i>	non	<i>tu si uicisti animum potius</i>
604	<i>quoi homini despondit? Lyseteli</i>	»	<i>quoi despondit homini? Lysiteli</i>
701	<i>effugies ex urbe inanis</i>	»	<i>ex urbe effugies inanis</i>

715	<i>sin aliter animatus es, bene</i>	non <i>sin animatus aliter es, bene</i>
924	<i>te potius bene dicere aequomst</i>	› <i>te bene dicere aequomst potius</i>
941	<i>sub solio Iouis? Ita dico</i>	› <i>sub Iouis solio? Ita dico</i>
1009	<i>ne subito metus exoriat</i>	› <i>ne metus subito exoriat</i>
1033	<i>ambitio iam more sanctast</i>	› <i>more iam sanctast ambitio</i>
1128	<i>non uideor meruisse laudem</i>	› <i>laudem non meruisse uideor</i>
Most. 268	<i>ut speculum tenuisti, metuo</i>	› <i>ut tenuisti speculum, metuo</i>
270	<i>non uideor uidisse lenam</i>	› <i>lenam non uideor uidisse</i>
393	<i>quid si igitur abeamus hinc nos</i>	› <i>quid si abeamus igitur hinc nos</i>
820	<i>non uideor uidisse postes</i>	› <i>postes non uidisse uideor</i>
930	<i>curriculo iube in urbem ueniat</i>	› <i>iube curriculo in urbem ueniat</i>
956	<i>nemo habitat. habitat profecto</i>	› <i>habitat nemo. habitat profecto</i>
1074	<i>adgrediar hominem: appellabo</i>	› <i>hominem adgrediar: appellabo</i>
1091	<i>uel hominem iube aedis mancupio</i>	› <i>uel mancupio iube hominem aedis</i>
1162	<i>non potuit uenire orator</i>	› <i>non uenire orator potuit</i>

Facile est talium exemplorum numerum augere, sed superuacaneum est plura enumerare: satis docent ea, quae attuli, Plautum in primo quidem trochaici septenarii pede, utrum lex dipodica obseruaretur necne, non curasse. Pars quidem exemplorum a me allatorum eius generis est, ut praecedat longam paenultimam in thesi interiore positam arsis bibreuis; sed etiamsi cum KLOTZIO sumeremus hac re ›licentiam› Plauti *excusari*, tamen exspectaremus, ut ad hanc excusationem non confugeret, cum sine difficultate liceret legem dipodicam obseruare. Et quod ad exempla attinet, qualia sunt *nam postquam porta exierunt, quobini custodes semper* sim. ne umbra quidem excusationis legis non obseruatae afferri potest. Neque enim uerba illa KLOTZII, quibus omnia fere exempla, ubi neque prima arsis bibreuis est, neque ad ipsum sermonem referri potest accentus $_ _$, $_ _ _$, explicari credit: ›fast überall handelt es sich hier um längere Wörter›¹ ad exempla supra allata explicanda sufficiunt, et mirum in modum fugit et illum et SKUTSCHUM, qui hanc eius explicationem probauit, quam multa eorum, quae attulit, exemplorum eius generis essent, ut sine ulla difficultate uel illa ›longiora› uocabula ita in uersu collocari potuissent, ut legi dipodicae satisfaceret. Nec quidquam interest, utrum prima arsis longa an bibreuis sit. Id ex exemplis supra allatis satis elucet, nec fieri potuisse uidetur, quin Plautus, si huic rei tantum, quantum uolunt KLOTZ et SKUTSCH, tribuisset, cum utrumque liceret, semper bibreuem arsin longae

¹ Metrik p. 328.

praeferret. At minime desunt uersus quales sunt *Capt.* 648 *subrufus aliquantum, crispus, non aliquantum subrufus*; 810 *ex ipsis dominis meis pugnis, non meis pugnis ex ipsis dominis*; 897 *aeternum tibi dapinabo uictum, si uera autumas, non tibi uictum dapinabo aeternum, si <mihi> uera autumas*; *Curc.* 594 *non uidi neque audiui, neque pol, non neque uidi neque audiui*; *Rud.* 432 *nostro illum puteum periclo, non puteum illum nostro periclo*; *Aul.* 232 *et te utar iniquiore, non et <ego> utar te*; *Most.* 1073 *uerba illi non magis dare hodie quisquam quam lapidi potest, non hodie illi dare uerba non magis quisquam quam*.

Cum igitur Plautus non dubitanter *quoi bini custodes* pro *quoi custodes bini* scripserit, nihil sane est, cur ex. gr. *Most.* 1073 *uerba illi non magis dare hodie* cum SKUTSCHIO credamus eum *illi* hoc loco non ponere potuisse, nisi ita dixissent Plautinae aetatis homines, et hoc quoque apparere debet, nulla »euclisis« exempla ex hoc, de quo agitur, pede sumpta quidquam probare: nullam persuadendi uim habere potest ex. *sed hoc primū me* eo loco usurpatum, ubi *quoi bini custodes*, aut *quia nostros conclusos* Plautus scripserit, cum *quoi custodes bini* et *quia conclusos nostros* scribere potuerit.

Ostendit JACOBSON¹ Plautum post secundam septenarii trochaici arsin et biatum et syllabam ancipitem admittere. Quod eo fieri posse alias ostendere conatus sum², quod in uersibus ita comparatis hoc loco caesura secundaria sit, quippe cum talia hemistichia non e binis trochaicis dipodiis sed e pede cretico et membro priorem senarii partem aequante constant. Neque aliter comparati sunt ii uersus trochaici, quorum primam thesin paenultima longa (bibreuis) occupat. Nam hac ipsa re, quod Plautus eos a pede cretico incipere uoluit, non a iusta trochaica dipodia, eam legem, quae in iustis dipodiis obseruatur, negligere potuit.

Satis notum est RITSCHELIUM docere Plautum trochaicos septenarios *semper* ita comparasse, ut e cretico et senario constarent³, i. e. prius huius uersus membrum eum *semper* e cretico et iambica dipodia et semipede constare uoluisse. Quod tamen difficile est sibi persuadere. Quid enim minus uerisimile esse

¹ Op. laud. pp. 4 sqq., 7 sqq.

² Till frågan om det dubbelj. versslutet hos Plautus p. 38 sqq.

³ Prolegomena p. CCXXXII sqq.

potest quam ex. gr. *Capt.* 929 *satis audiui tuas aerumnas* aut *Cas.* 1012 *spectatores, quod futurumst* dimetiendum esse *satis audiui tuas aerumnas, spectatores, quod futurumst*, ita ut in uersus initio creticus pes exaudiatur? Sine dubio hi ceterique huius generis uersus, qui permulti sunt, e binis trochaicis dipodiis constant caesura secundaria separatis: *satis audiui | tuas aerumnas, spectatores, | quod futurumst*. Sed uariandi cupiditate adductus Plautus praeter hanc hemistichii formam duas alias saepissime habet, unam, quae e cretico et iambico penthemimeri constat: *cum uiró | cum uxore, di uos* (*Men.* 666), *múlieri, | quam liberare* (*Ep.* 244), *crédidi; | tamen adseruabo* (*Curc.* 466), alteram ubi post tertiam arsin incisio secundaria est: *fassu's Charmidém | dedisse* (*Trin.* 982), *abi sis, nugatór: nugari* (*ibid.* 972). Saepe et secunda et tertia arsis ex ultima constat, uelut *Trin.* 720 *fulmentas iubeam suppingi*, *ibid.* 844 *tribus nummis hodie locaui* sim., Raro autem fit, ut neque post hanc neque post illam arsin neque post alteram thesin uersus incidatur (de iis uersibus, ubi iusto incisionis loco elisio est, hic non loquor)¹, rari sunt etiam uersus, quorum secunda arsis soluta sit² (e longo monosyllabo nimirum et haec et tertia arsis saepe constat), cum tertius ictus in syllabam non ultimam cadat. Nec potest non documento esse hoc, quod tam rari sunt uersus ad hunc modum facti: *sed nil disconducit huic rei*, Plautum ipsum operam dedisse, ut aliqua ex tribus illis, quas dixi, incisionibus rhythmus hemistichii uariaretur.

In iis igitur trochaicis hemistichiis, quae e cretico et penthemimeri iambico constant, pro cretico admittit Plautus etiam $\underline{\cup} - \underline{\cup}$, $\underline{\cup} \cup \underline{\cup}$, $\underline{\cup}$, $\underline{\cup} \underline{\cup}$; et animaduertendum est saepe post hunc creticum *interpunctionem* esse (*Rud.* 699 *quid dixit? si tu illum solem* sim.), ut hac ipsa re satis eluceat, priorem partem hemistichii creticum, non dipodiam trochaicam esse.

Suo iure Klotz metitur ex. gr. *Truc.* 899 *mále uol.ó ego*

¹ Ex omnibus *Trinummi* septenariis trochaicis hos tantum huius generis esse inueni: 316 *neu tibi aegritudinem, pater*, 695 *quid? te dictatorem censes*, 709 *quid tibi interpellatio autem*, 877 *quoi ego liberosque bonaque*, 890 *hoc cotidianumst edepol*, 912 *iam recommentatu's nomen*, 917 *non est. Callinicus? non est*, 930 *sed nil disconducit huic rei*.

² E *Trinummo* hos uersus afferre possum: 346 *edepol deum uirtute dicam*, 635 *tuae rei bene consulere cupio*, 1173 *miserumst male promerita, ut merita*.

mea uoluptas, non *mále uolō*. *ego* propter pausam cum personarum mutatione coniunctam. At prorsus eodem iure, licet nulla inter creticum initialem et ceterum uersum interpunctio intercedat, metiendum est *una operá ebur atramento* (*Most.* 259), non *una operá ebur*; neque enim longa syllaba finalis ante uocalem corripitur potest (cf. illud *obsequi animo suo*, qui rectus exitus uersus est, cum mensura *obsequi animo suo* exitus uitiosus euadat), et apparere debet hoc hemistichium ad prorsus eandem normam factum esse atque ex. gr. *effugies | ex urbe inanis* sim., quam opinionem comprobant uersus a JACOBSONIO allati, qualis est *Stich.* 374 *argentí | aurique aduexit*, *Men.* 1017 *illic homó | aut sycophanta*, alii. Neque quidquam est, cur negemus etiam syllabam ancipitem eodem loco in caesura secundaria admissam esse non modo ante interpunctionem, sed etiam alias (cf. *Merc.* 920 *ómnibús | hic ludificatur* ceterosque eiusdem generis uersus, quos JACOBSON enumerat). Quamobrem equidem multo malim sic metiri ex. gr. *Most.* 382 *ecce autém | hic deposiuit*, *Capt.* 862 *utque agnüm | afférre proprium*, *Mil.* 1356 *et si itá | senténtia esset*, 1412 *quod tu hodié | hic uerberatus* quam sic: *éssé | áutem hic, áoque | ágnum* (mensura a LINDSAIO commendata *átque agnum áfferri proprium* non multis, credo, fidem faciet), *ét si | íta sententia, quód tu | hódie*. Neque facere possum, quin tum quoque, cum breuem syllabam finalem in altera arsi positam excipit altera breuis, rhytmo melius consuli putem metricam productionem prioris breuis syllabae statuendo. Lego igitur non modo *Pálinuré, | Palínure. eloquere* (*Curc.* 166), sed etiam ex. gr. *Trin.* 715 *sín alitér | animatus es, bene, 320 benefactá | benefactis aliis*, sim. Atque etiam eo haec mensura interdum commendatur, quod uelut in his *Trinummi* uersibus aliter necesse est uersus euadat eius generis, quod Plautum plerumque euitare supra monui (*sed nil disconducit huic rei* sim.).

Quod de priore membro septenarii trochaici disputauimus, nimirum etiam de utroque membro octonarii ualet: utrumque huius uersus hemistichium a cretico »irrationali« thesi praedito potest incipere, nec desunt uersus, ubi nulla difficultate potuisset Plautus hanc, de qua agitur, interioris thesis formam uitare, uelut *Pseud.* 142 *at faciém² cum aspicias eorum*, non *at cum aspicias faciem eorum*, *Pseud.* 145 *nisi somnüm² socordiamque*, non *nisi socordiam somnumque*, *Truc.* 628 *sed uerúm² <me> sine dum petere*, non *sed me uerum sine dum petere*, *Bacch.* 641 *duplicibús⁶ spoliis sum ad-*

fectus, non spoliis duplicibus sum adfectus, Capt. 929 ad portum⁶ mihi quas memorasti, non quas mihi ad portum memorasti sim.

b. Posterius membrum septenarii trochaici prorsus aequat eam partem senarii, quae est post caesuram semiquinariam: et hic et illic prorsus eadem legis dipodicae ratio est.

Apparet ex. gr. *Capt. 847 foculis feruentibus* hanc uersus partem ipsa uerborum forma in creticum et iambicam dipodiam diuidi. Neque Plautum ipsum aliter de talibus uersus membris iudicasse ex eo elucet, quod et hiatum et syllabam ancipitem ante iambicam illam dipodiam admittit. Legendum est, ut iam monui, ex. gr. *obsequi | animo suo*, non *obsequi animo suo*, quem exitum uersus uitiosum esse cum aliae res tum exitus uersus qualis est *mulierem dabo* prorsus uitatus satis docent¹. Eadem de causa metiendum est *omnibus | adii manum, insuper | etiam siet* sim. Est igitur in membris hoc modo comparatis ante ultimam dipodiam caesura secundaria, quae creticum, qui praecedit, pedem ab ea diiungit, quod insuper satis testantur uersus exitus quales sunt *uenimus in Cariam, fingeré fallacias* sim. Atque ut in priore membro septenarii, si a cretico incipit, hic creticus liberius formatus esse potest, sic etiam² in hac, de qua agitur, posterioris membri forma pro cretico esse potest $\text{—} \sim \text{—}$; — , $\sim \text{—}$; et uelut *obsequi | animo suo* hoc loco admittitur, sic etiam eodem loco *anginā | acerrume* (*Trin.* 540) recte se habet. Nec fieri potest, quin haec quoque cretici forma in caesura secundaria syllabam ancipitem habere possit. Lego igitur sine ulla dubitatione non modo *Poen.* 365 . . *mea uitā, | mea amoenitas*, sed etiam ex. gr. *Trin.* 425 *trapezītae mille dráchumarūm | Olympico*, quo uersu nullus ad meam sententiam comprobendam aptior esse potest; uitat enim Plautus diligentissime alterum senarii pedem per $\text{—} \text{—}$ formare neque umquam $\text{—} \sim$ in tertio pede admittit: utrumque autem uitium habet mensura *trapézitaé millé drachumárūm Olympico*; cf. etiam *tónsiliá | tappetia* (*Pseud.* 147), *lampadibús | ardentibus* (*Men* 842), qui loci eodem pertinent.

Dixerit tamen aliquis *fórmicis papauerem, pérpetiór argenteos* sim. nihil probare nisi Plautum necessitate quadam adductum

¹ Cf. opus EXONII a me supra laudatam et quae ipse disputaui i Till frågan om det dubbeljamb. versslutet hos Plautus p. 30 sqq. Vide etiam LUCHSII Quaestiones metricas p. 23 (Stud. STUDEMUNDI 1, 1).

legem dipodicam interdum uiolasse, cum in talibus exemplis ipsa uerborum forma eum cogerent huic licentiae indulgere. Neque negarem hoc aliquam probabilitatis speciem habere posse, nisi huic sententiae duae res obstarent, uel quod tam multa huius generis exempla exstant, uel quod uersus in libris tradita sunt, ubi sine difficultate hoc quoque loco licuisset legem dipodicam obseruare. Cuius generis sunt haec exempla: *Trin.* 648 *praeoptauisti amorem tuom uti uirtuti praeponeres*, non *praeoptauisti uti uirtuti amorem tuom praeponeres*, *Curc.* 375 *neque hercle uero quom belle recogito*, non — — *quom belle* <ego> *recogito*, *Capt.* 40 *et hic hodie expediet hanc docte fallaciam*, non *et hic hodie docte expediet hanc fallaciam*, 482 — — *de dictis melioribus*, non *dictis de melioribus*, *Rud.* 633 — — *fore multam magударim*, non *multam fore m.*, 872 *bono animo meliust in neruom conrepere*, non *bono animo in neruom melius est conrepere*, 1246 *semper cauere hoc sapientis aequissimumst.* non *semper sapientis hoc cauere*, 1396 — — *cum magua pecunia*, non *magua cum pecunia*, *Poen.* 498 *addice tuam mihi meretricem minusculam*, non *meretricem addice tuam mihi*, 339 *quia apud aedem Veneris hodie est mercatus meretricius*, non *quia mercatus hodie apud aedem Veneris est meretricius*, *Merc.* 328 *quin mihi quoque etiamst ad portum negotium*, non *ex. gr.* — — *etiam ad portum* <hodie> *est negotium*, 377 *age igitur: nolo aduorsari tuam aduersum sententiam*, non — — *aduorsum tuam sent.*, *Stich.* 457 *meis dictis deleniam*, non *dictis meis deleniam*, *As.* 266 — — *meae falsae fallaciae*, non *falsae meae fallaciae*, *Truc.* 482 — — *meas pugnas dum praedicem*, non *pugnas meas dum*, *Bacch.* 438 *nam olim populi prius honorem capiebat suffragio*, non *nam capiebat populi honorem olim prius suffragio*, *Capt.* 671 *tuis scelestis, falsidicis fallaciis*, non *falsidicis* <et> *scelestis tuis fallaciis*, *Most.* 621 *perfacile ego ictus perpetior argenteos*, non *ictus perpetior ego perfacile argenteos*, *Capt.* 878 *Hegio, itaque suo me semper condecoret cognomine*, non *itaque me condecoret semper suo cognomine*, 895 — — *te facio cellarium*, non *facio te cellarium*, *Mil.* 845 *post e sagina ego eiciar cellaria*, non *eiciar ego cellaria*, 1094 *quid nunc mihi es auctor ut faciam*, *Palaestrio*, non *quid nunc ut faciam mi auctor es*, *Palaestrio*. Docent igitur talia exempla, quorum numerus facile augeri potest, $\text{—}\text{—}\text{—}$ (— , $\text{—}\text{—}$), $\text{—}\text{—}\text{—}$ non nisi e $\text{—}\text{—}$, $\text{—}\text{—}\text{—}$ explicari posse Plautumque hoc, de quo agitur, loco legem dipodicam uiolasse, non quod metri causa necesse esset, sed quod ad *creticos*

pedes hanc legem non pertinere iudicauit. Ipsum inter creticos pedes et ueras dipodias hoc, quod dixi, discrimen fecisse satis apparet comparatione eorum membrorum, quae per creticum (ⷈⷊⷌ; ⷈ, ⷊⷌ) exeunt. Haec enim ipsa sua structura in trochaicam dipodiam et creticum diuiduntur, neque fit, ut in hac dipodia interior thesis formam non licitam accipiat. Scribit igitur Plautus

<i>Capt.</i> 257 <i>ut uos seruem sedulo,</i>	<i>non ut seruem uos sedulo</i>
261 <i>meus seruatur filius</i>	› <i>seruatur meus filius</i>
288 <i>fuit germano nomine</i>	› <i>germano fuit nomine</i>
319 <i>sed te optestor, Hegio</i>	› <i>sed optestor te, Hegio</i>
401 <i>tute audacter dicito</i>	› <i>audacter tu dicito</i>
542 <i>quasi me numquam noueris</i>	› <i>quasi numquam me noueris</i>
640 <i>ipsus se uolt maxime</i>	› <i>uolt ipse se maxime</i>
644 <i>magis hoc certo certius</i>	› <i>hoc certo magis certius</i>
907 <i>mea ius dicam larido</i>	› <i>mea dicam ius larido</i>
952 <i>quid sit factum filio</i>	› <i>quid factum sit filio</i>
52 <i>uos quod monitos uoluerim</i>	› <i>quod monitos uos uoluerim</i>
75 <i>nos parasi planius</i>	› <i>parasi nos planius</i>
79 <i>res sunt nostris dentibus</i>	› <i>res nostris sunt dentibus</i>
101 <i>suom qui mutet filium</i>	› <i>qui mutet suom filium</i>
105 <i>est adulescens moribus</i>	› <i>adulescens est moribus</i>
113 <i>quibus sunt iuncti, demito</i>	› <i>quibus iuncti sunt, demito</i>
133 <i>tuo maerore maceror</i>	› <i>maerore tuo maceror</i>
139 <i>sus terrestris bestiast</i>	› <i>terrestris sus bestiast</i>
692 <i>tuas te morti misero</i>	› <i>tuas morti te misero</i>
727 <i>ego te optestor, Hegio</i>	› <i>ego optestor te, Hegio</i>
735 <i>meum libertum Cordalum</i>	› <i>libertum meum Cordalum</i>
760 <i>quem mihi seruos surpuit</i>	› <i>quem seruos mihi surpuit</i>
765 <i>quia mei miseret neminem</i>	› <i>quia miseret mei neminem</i>
863 <i>tibi sum summus Iuppiter</i>	› <i>tibi summus sum Iuppiter</i>

Plurimi huius generis uersus afferri possunt, sed satis est haec unius fabulae exempla enumerare. Nihil sane clarius esse potest quam Plautum haec, quae attuli, membra e dipodica trochaica et cretico constare iudicasse et in hac dipodia formanda legem dipodicam summa cum cura obseruasse. Praecipue animaduertendum est eum *libertum meum Cordalum; quibus iuncti sunt, demito* sim. non admisisse, quod non potest non documento esse »encliticam» illam insequentis uocis uim nullam fuisse; aliter enim *quibus iuncti sunt, libertum meum* recta dipodia fuisset nec, cur hic uerborum ordo euitaretur, ulla causa esset.

Fieri tamen potest, ut in uersibus per creticum exeuntibus trochaica dipodia non recte formata creticum antecedere uideatur. Quod tamen tum saltem facilem habet explicationem, cum *interpunctio* est ante uocem monosyllabum (bibreuem), quae creticum illum proxime praecedit, uelut *Capt.* 583 *conueniat, quin tu i modo, 90 adfueris, si non lubet, Mil.* 29 *per corium, per uiscera, 809 id refert, ego te tamen, Most.* 595 *non debet? ne frit quidem*¹ sim. Diuiduntur haec ceteraque eiusdem generis membra ipsa sententia non in trochaicam dipodiam et creticum sed in creticum et iambicam dipodiam, potestque ob eam rem hic creticus eodem modo formari atque in *formicis papauerem* sim. Sed etiam exempla qualia sunt *Most.* 58 *eueniat | prius quam mihi* (fortasse tamen *euenat* scribendum est), *Mil.* 502 *uirgarum | de te datur, Most.* 905 *numquam edepol | ego me scio*, licet raro occurrant, defendi posse uidentur. Nam licet Plautus membrum per uocem iambicam dipodiam explentem exiens e cretico et iambica dipodia, membrum per creticum exiens e trochaica dipodia et cretico constare iudicarit, tamen non mirum est eum nonnumquam, cum creticum finalem praecederet uox monosyllaba (bibreuis), quae cum cretico ipsa sententia cohaereret aut saltem cum eo sine difficultate coniungi posset, membrum ita comparasse, quasi e cretico et iambica dipodia constaret, etsi haec dipodia nulla interpunctione a cretico diiungeretur. Cum igitur Plautus ex. gr. *Ep.* 446 *deterior si praedicat, non si deterior praedicat*, si libris fides habenda est, scripserit, hoc ideo facere potuit, quod hoc uersus membrum sic diuisit: *deterior | si praedicat, non deterior si | praedicat*. Neque laccessendos esse puto paucos illos huius generis uersus, quae exstant, nisi uox monosyllaba (bibreuis) creticum antecedens artius cum iis, quae praecedunt, cohaereat quam cum illo, de quo agitur, cretico. Potuisse ergo arbitror Plautum scribere ex. gr. *quem seruos | mihi surpuit*, numquam uero *quem seruos | meus surpuit*, quod cum *meus* cum *seruos* artissime cohaereat, necesse esset *quod seruus meus | surpuit* diuidere, nec fieri posset quin ita falsa trochaica dipodia existeret². Et perrara sunt

¹ Quod LINDSAY coniecit (*Capt.* p. 364) illud *debet* in hoc exemplo eo oxytonum esse, quod cum admiratione dictum sit, nihil minus uersimile esse potest, neque haec eius coniectura quidquam probat nisi eum totam hanc rem parum perspexisse.

² Recte se sine dubio habet *Mil.* 1018 *dudum illi dixi omnia* sim., cum

exempla huius generis. In quinque fabulis (*Bacch.*, *Capt.*, *Most.*, *Mil.*, *Trin.*) unum tantum inueni: *Mil.* 805 *tu ausculta mi*, *Pleusicles*, ubi necesse est *mi ausculta* transponere, quod ceterorum exemplorum copia satis comprobatur, ubi Plautus hunc uerborum ordinem in cretico uersus exitu consulto euitauit. *Mil.* 1135 A ueram lectionem praebet *nam quos uidere | exoptabam marume* cum hiato in caesura legitimo, P falso *exoptabam me* habent, quod editores — hiatus scilicet uitandi causa — non recte receperunt. *Bacch.* 672 LEO recte, credo, id, quod in P exstat, recepit: *nimio minus multo parum* (A *multo quam parum*); coniecturam RITSCHELII *nimis multo minus quam* haud probabilem censeo, cum illud *minus* potius ad ea, quae praecedunt, quam ad *quam parum* ipsa sententia trahatur, LINDSAY uero mensura *quám, malum, párum?* immó ueró *nimio minus multo quam parum* nihil foédus cogitari potest.

Sed tam rarae sunt eae, de quibus egi, exceptiones, ut omnino dici possit Plautum iu membro, de quo agitur, conformando id solum respexisse, utrum postremo loco uocem iambicam dipodiam explentem poneret an creticam (uocem monosyllabam et iambicam): membra per $\underline{\text{—}}\text{—}\text{—}$ exeuntia e cretico et iambica dipodia constare iudicauit neque in talibus membris ad creticum legem dipodicam transtulit; membra per creticum exeuntia e trochaica dipodia et cretico constare iudicauit et in hac dipodia summa cum cura legem dipodicam obseruauit¹.

Sunt tamen plurimi uersus, quorum posterius membrum e cretico et iambica dipodia constent, ubi numquam creticus ille pes per $\underline{\text{—}}\text{—}\text{—}$ ($\underline{\text{—}}\text{—}\text{—}$; $\underline{\text{—}}\text{—}\text{—}$; $\underline{\text{—}}\text{—}\text{—}$) formari possit. Numquam enim haec cretici liberior forma admittitur, si in insequenti iambica dipodia ictus et accentus discordia est, i. e. si haec dipodia a uoce spondiaca aut anapaestica et iambica constat. Ser-

synaloephe *dixi omnia* unius uerbi instar sit, ita ut creticus et iambica dipodia existat. Nonnumquam etiam metrica necessitas ad membri formam aliquid ualuisse uidetur, uelut *Curc.* 649 *nec uiuam nec mortuam*, ubi nullas alius uerborum ordo esse potuit.

¹ Conferas etiam uersus quales sunt *Mil.* 597 *ne uspiam insidiae sient*, non *ne insidiae sint uspiam* 669 *si optio eueniat tibi*, non *si eueniat tibi optio* sim. Apparet Plautum euitare uoluisse trochaicas dipodias *insidiae sint*, *eueniat tib(i)* ut legi dipodicae repugnantes. Non igitur ad sermonis usum referri potest accentus *insidiaé sient*, *eueniát tibi*.

uatur semper in cretico accentus, si in insequenti dipodia negligitur. Cuius rei permulta exempla exstant: satis habeo ex una fabula haec afferre:

<i>Capt.</i> 263 <i>solo scitari uolo,</i>	<i>non scitari solo uolo</i>
275 <i>nimius nugator fuit</i>	› <i>nugator nimius fuit</i>
318 <i>summas diuitias mihi</i>	› <i>diuitias summas mihi</i>
320 <i>faxint diuitiae meae</i>	› <i>diuitiae faxint meae</i>
357 <i>collus collari caret</i>	› <i>collari collus caret</i>
386 <i>recte conducat tuam</i>	› <i>conducat recte tuam</i>
404 <i>tantis aerumnis meis</i>	› <i>aerumnis tantis meis</i>
419 <i>lacrimas excutiunt mihi</i>	› <i>excutiunt lacrimas mihi</i>
460 <i>primum praeuorti uolo</i>	› <i>praeuorti primum uolo</i>
465 <i>omnis mortalis mihi</i>	› <i>mortalis omnis mihi</i>
476 <i>sontes condemnant reos</i>	› <i>condemnant sontes reos</i>
• 548 <i>annis immittas tuas</i>	› <i>immittas annis tuas</i>
601 <i>uerbis concinnat suis</i>	› <i>concinnat uerbis suis</i>
653 <i>capti ceperunt dolis</i>	› <i>ceperunt capti dolis</i>
799 <i>nequeo mirari satis</i>	› <i>mirari nequeo satis</i>
807 <i>qui alunt furfuribus sues</i>	› <i>furfuribus qui alunt sues</i>
808 <i>nemo pistrinum potest</i>	› <i>pistrinum nemo potest</i>
829 <i>laetus largitur mihi</i>	› <i>largitur laetus mihi</i>
841 <i>maculas maerorum tibi</i>	› <i>maerorum maculas tibi</i>
865 <i>facias tranquillam tibi</i>	› <i>tranquillam facias tibi</i>
876 <i>puerum filiolum tuom</i>	› <i>filiolum puerum tuom</i>
906 <i>uictum conducunt, morast</i>	› <i>conducunt uictum morast</i>
930 <i>tecum seruaui fidem</i>	› <i>seruaui tecum fidem</i>
949 <i>iubeas arcessi. licet</i>	› <i>arcessi iubeas. licet</i>
951 <i>statua uerberea uolo</i>	› <i>uerberea statua uolo</i>
954 <i>lepidum mancupium meum</i>	› <i>mancupium lepidum meum</i>
963 <i>plagas minitaris mihi</i>	› <i>minitaris plagas mihi</i>
1015 <i>fratrem germanum tuom</i>	› <i>germanum fratrem tuom</i>
1020 <i>meritam mercedem dabo</i>	› <i>mercedem meritam dabo</i>

Haec exempla — partem tantum eorum, quae huc pertinent, enumeraui — eius generis sunt, ut ante $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ uox molossica aut choriambica uitetur. Nimirum prorsus eadem res est in uocibus spondiacis et anapaesticis, cuius rei haec ex eadem fabula exempla afferro:

45 <i>fecit quam prudens boni</i>	<i>non quam prudens fecit boni</i>
293 <i>aliis ut credat uide</i>	› <i>ut credat aliis uide</i>
399 <i>quom ille suom gnatum cupit</i>	› <i>quam gnatum suom illic cupit</i>
553 <i>hastis meum memoras patrem</i>	› <i>meum memoras hastis patrem</i>
579 <i>iste te ludos facit</i>	› <i>te ludos istic facit</i>

602 <i>solus te solum uolo</i>	<i>non te solum solus uolo</i>
630 <i>puerum te uidi puer</i>	› <i>te puerum uidi puer</i>
870 <i>sero post tempus uenis</i>	› <i>post tempus sero uenis</i>
888 <i>Boius est, Boiam terit</i>	› <i>est Boius, Boiam terit</i>
892 <i>sancte quom iurem tibi</i>	› <i>quom sancte iurem tibi</i>

Si haec exempla cum *formicis papauerem; adfueris, si non lubet; uirgarum de te datur* sim. comparaueris, concludere necesse erit eam, quae in ultima dipodia esset, ictus et accentus discordiam obstitisse, ne Plautus *ut credat aliis uide, seruauit tecum fidem* sim. admitteret. Noluit Plautus utramque membri partem accentum prorsus metricum habere: in alterutra parte hanc ictus et accentus discrepantiam admisit. Prorsus eadem res est in priore membro eorum septenariorum trochaicorum, qui iambicam caesuram habent: euitat Plautus diligentissime post initialem creticum hanc liberiores formam habentem $\surd \text{ } \surd \text{ } \text{—}$, — ponere, admittit autem in *exteriore* pede iambicae dipodiae talem creticum excipientis uocem spon-
dicam aut anapaesticam oxytonam, si interior huius dipodiae pes eam formam habet, ut ictus et accentus concordent (*priuatam medici Menarchi, ego amicus numquam tibi ero alio* atque etiam, licet hoc rarius fiat, *quia nostros agnos conclusos, apud illas aedis sistendae*), cum numquam hoc loco ex. gr. *ego amicus numquam tibi, quia nostros agnos uidet* scribat.

Documento igitur sunt exempla illa a me allata in uerborum collocatione $\surd \text{ } \surd \text{ } \text{—}$, — ictus et accentus fuisse discrepantiam et praecipue mihi animaduertendum esse uidetur hoc etiam de *seruóm meum, fratres erant, credó tibi* sim. ualere: admittit Plautus saepe *formicis papauerem*, euitat semper diligentissime *germanum fratrem tuom*, quod, cur faceret, si pro uno uocabulo uno accentu praedito illud *fratrém tuom* habuissent Romani, prorsus inexplicabile esset. Cf. etiam ex. gr. *Mil. 108 miles apud lenam fuit*, non *apud lenam miles fuit*, *209 mento suffigit suo*, non *suffigit mento suo*, *270 uoci moderabor meae*, non *moderabor uoci meae*, *441 geminam germanam meam*, non *germanam geminam meam*, *745 seruos instruxi mihi*, non *instruxi seruos mihi*, *811 partis defendas tuas*, non *defendas partis tuas*, *991 ludi faciundi mihi*, non *faciundi ludi mihi*, *1358 mores mutandi sient*, non *mutandi mores sient* sim.

Hoc quoque apparet, uocabulorum spondiacorum et anapaesticorum, molossicorum et choriambicorum prorsus eandem

in his exemplis euitasse uidetur, accentum admittit, uelut *Mil.* 563 *nám hominem seruom suos*, 566 *quod egomet certo sciam*, *Bacch.* 254 *quia edepol certo scio*, *Trin.* 906 *quod edepol homini probo*, *Mil.* 336 *neque oculis uti? uolo*, ita ut difficile uideatur esse certam huius uerborum collocationis hoc, de quo agitur, loco usurpatae legem constituere (de *quíd opsecras me*, *Mil.* 542, supra mentionem feci).

Cum posterius membrum octonariorum iambicorum, in quibus trochaica caesura est, posterius membrum septenarii trochaici posterioremque partem senarii prorsus aequet, eadem praecepta, de quibus supra egi, hic quoque obseruantur. Scribit igitur Plautus

<i>Amph.</i> 194 <i>regnum stabiliuit suom</i>	non <i>stabiliuit regnum suom</i>
259 <i>cuncti Thebano poplo</i>	› <i>Thebano cuncti poplo</i>
<i>As.</i> 837 <i>an tu me tristem putas</i>	› <i>an tristem me tu putas</i>
<i>Capt.</i> 910 <i>cenam parasitis dabit</i>	› <i>parasitis cenam dabit</i>
<i>Ep.</i> 531 <i>mi usquam munitum locum</i>	› <i>munitum mi usquam locum</i>
<i>Stich.</i> 279 <i>pectus laetitia meum</i>	› <i>laetitia pectus meum</i>
<i>Truc.</i> 234 <i>dare iam lubeat denuo</i>	› <i>iam lubeat dare denuo.</i>

4. Vidimus prorsus diuersa ratione Plautum creticos pedes et ueras dipodias in uersibus iambicis et trochaicis tractare. Nostro igitur iure exspectare possumus, ut lex dipodica semper obseruetur in prima dipodia senariorum, secunda septenariorum et octonariorum trochaicorum, quarta octonariorum trochaicorum, prima septenariorum et octonariorum iambicorum, tertia septenariorum iambicorum et eorum octonariorum, quae iambicam caesuram habent. Et re uera eae, quae his locis nonnumquam uidentur esse, exceptiones tam paucae sunt prae maxima eorum uersuum copia, ubi iisdem locis lex dipodica obseruata est, et tam facile plerumque tolli possunt, ut dubium esse non debeat, quin talibus uersibus emendatio adhibenda sit, ubi sine difficultate adhiberi possit. Iam eo transgredior, ut de iis dipodiarum interioribus pedibus, qui uitiose formati esse uidentur, pauca disputem.

a. LINDSAY *Mercatoris* u. 312 sic edens: *Lysimache, auctor sum, ut me amando* — *enices* nimirum sibi persuasum habet in altero pede legem dipodicam non uiolari, quod illud *auctor* »enclitica» uoce *sum* addita legitimam patiatur oxytonesis. Quod falsum esse et eis locis, ubi haec excusatio afferri solet — non

multi sunt — corruptos esse ex iis, quae sequuntur, exemplis satis, credo, apparebit.

α) Primum e tribus fabulis eos senarii locos afferam, ubi Plautus dedita opera uitauit alterum pedem per uocem spondiacam anapaesticamue oxytonam insequente uoce »enclitica» formare; scribit Plautus:

<i>Bacch.</i> 284	<i>quom mi ipsum nomen</i>	non	<i>quom ipsum nomen mi</i>
311	<i>si me illoc auro</i>	»	<i>si illoc auro me</i>
573	<i>parasitus ego sum</i>	»	<i>ego párasitus sum</i>
589	<i>paucis me misit</i>	»	<i>paucis misit me</i>
669	<i>quid uos tam maestos</i>	»	<i>quid tam maestos uos</i>
763	<i>sed nunc truculénto (mí)</i>	»	<i>sed truculento mi (nunc)</i>
790	<i>nil iam mi oportet</i>	»	<i>nil iám oportet mi</i>
804	<i>et te dixisti</i>	»	<i>et dixisti te</i>
822	<i>tun terrae me odium esse</i>	»	<i>tun terrae odium me esse</i>
845	<i>non me arbitratur</i>	»	<i>non arbiträtur me</i>
864	<i>fazo se haud dicat</i>	»	<i>fazo haud dicat se</i>
888	<i>quaquidem te faciam</i>	»	<i>quaquidem faciam te</i>
891	<i>quae te sollicitet</i>	»	<i>quae sollicitet te</i>
1020	<i>me obiurigauit</i>	»	<i>obiurigauit me</i>
1021	<i>et me meliorem</i>	»	<i>et meliorem me</i>
1045	<i>si plus perdundum (sit)</i>	»	<i>si perdundum sit (plus)</i>
<i>Capt.</i> 3	<i>hoc uos mihi testes</i>	»	<i>hoc uos testes mī(hi)</i>
25	<i>ut fit in bello</i>	»	<i>ut in bello fit</i>
91	<i>quod mihi ne eueniat</i>	»	<i>quod ne eueniat mi</i>
174	<i>sed quid tu id quaeris</i>	»	<i>sed quid quaeris tu id</i>
684	<i>at erit mi hoc factum</i>	»	<i>at erit factum mi hoc</i>
691	<i>quando ego te exemplis</i>	»	<i>quando exemplis te</i>
698	<i>quid hoc sit negoti</i>	»	<i>quid hoc negōti sit</i>
703	<i>uotuin te quicquam</i>	»	<i>uotuin quicquam te</i>
708	<i>quoi me custodem</i>	»	<i>quoi custodem me</i>
739	<i>cur ego te inuito</i>	»	<i>cur inuito te</i>
774	<i>ita mi exemisti</i>	»	<i>ita exémisti mi</i>
748	<i>ut mi eius facias</i>	»	<i>ut eius facias mi</i>
<i>Mil.</i> 7	<i>quia se iam pridem</i>	»	<i>quia iam pridem se</i>
17	<i>quoius tu legiones</i>	»	<i>quoius légiones tu</i>
58	<i>amant te omnes</i>	»	<i>amant omnes te</i>
59	<i>qui sis tam pulcher</i>	»	<i>qui tam pulcher sis</i>
60	<i>me reprehenderunt</i>	»	<i>reprehenderunt me</i>
91	<i>ait sese ultro omnis</i>	»	<i>ait ultro omnis se</i>
120	<i>ille qui me cepit</i>	»	<i>ille qui cepit me</i>
124	<i>ne se appellarem</i>	»	<i>ne appellarem se</i>

<i>Mil.</i>	127 <i>sese illum amare</i>	<i>non amare illum se</i>
	488 <i>ita me ludificant</i>	› <i>ita ludificant me</i>
	550 <i>quoi me custodem</i>	› <i>quoi custodem me</i>
	580 <i>me habent uenalem</i>	› <i>habent uenälém me</i>
	1097 <i>quid me consultas</i>	› <i>quid consultas me</i>
	1381 <i>me quaerit illic</i>	› <i>illic quaerit me</i>
	1382 <i>ehem, te quaero</i>	› <i>ehem, quaero te</i>
	1391 <i>qui omnis se amare</i>	› <i>qui amare omnis se</i>

β) Ex iisdem fabulis eiusdem rei exempla a secunda septenarii trochaici dipodia sumpta afferro:

<i>Bucch.</i>	99 <i>at ego nolo dare te quicquam</i>	<i>non dare quicquam te</i>
	374 <i>quae ut aspezi, me continuo</i>	› <i>continuo me</i>
	390 <i>misi, amicam ut mi inueniret</i>	› <i>ut inuenirét mi</i>
	437 <i>alii, Lyde, nunc sunt mores</i>	› <i>nunc mores sunt</i>
	539 <i>unde? ab homine quem mi amicum</i>	› <i>quém amicum mi</i>
	560 <i>Pistoclere, perdidisti me sodalem</i>	› <i>perdidistí me <tuom> sodalem</i>
	562 <i>super amica, ut mi inuenires</i>	› <i>ut inuenirés mi</i>
	572 <i>non maneo neque tu me habebis</i>	› <i>neque tú habebis me</i>
	678 <i>pol tu quam nunc me accusas</i>	› <i>nunc accusas me</i>
	688 <i>nam ut me aspiciet, ad carnuficem</i>	› <i>nam ad carnuficem, ut aspiciet me</i>
	699 <i>quid dixit? si tu illum solem</i>	› <i>si illum solem tu</i>
	741 <i>et profecto se ablaturum</i>	› <i>ablaturum se</i>
	756 <i>atque ibidem, ubi nunc sunt lecti</i>	› <i>nunc lecti sunt</i>
	972 <i>Ilio capto, ut sit mulsum</i>	› <i>ut mulsum sit</i>
	1143 <i>siquam debes, te condono</i>	› <i>condono te</i>
<i>Capt.</i>	258 <i>quos tam grandi sim mercatus</i>	› <i>mercatus sim</i>
	259 <i>neque pol tibi nos, quia nos seruas</i>	› <i>quia seruas nos</i>
	260 <i>neque te nobis, si abeamus hinc</i>	› <i>nec, si abeamus hinc, nobis te</i>
	264 <i>quarum rerum te falsilocum</i>	› <i>falsilocum te</i>
	356 <i>quom me tanto honore honestas</i>	› <i>quom<tu> tanto honore honestás me</i>
	427 <i>me infidelem non futurum</i>	› <i>non futurúm me</i>
	428 <i>nec me secus umquam ei facturum</i>	› <i>nec secus umquam ei facturum me</i>
	541 <i>quid istuc est, quod meos te dicam</i>	› <i>meos dicam te</i>
	542 <i>proque ignoto me aspernari</i>	› <i>aspernari me</i>
	601 <i>cerebrum excutiam, qui me insanum</i>	› <i>qui insanum me</i>
	654 <i>illic seruom se assimilabat</i>	› <i>assimulabat se</i>
	656 <i>ita mi stolido sursum uorsum</i>	› <i>ita sursum uorsum stolido mi</i>
	657 <i>hic quidem me numquam irridebit</i>	› <i>numquam irridebit me</i>
	831 <i>hic homo ad cenam recipit se ad me</i>	› <i>hic homo ad cenam ad me recipit se</i>
	857 <i>egone? tune. tum tu mi igitur</i>	› <i>tum tu igitur mi</i>
	859 <i>cedo manum. em manum. di te omnes</i>	› <i>di omnes te</i>
	878 <i>Hegio, itaque suo me semper</i>	› <i>suo semper me</i>
	886 <i>quippe quando mihi nil credis</i>	› <i>nil credis mi</i>
	901 <i>illic hinc abiit: mihi rem summam</i>	› <i>rem summam mi</i>
	938 <i>postulo abs te, ut mi illum reddas</i>	› <i>ut illúm reddas mi</i>

- Capt.* 939 *pignus pro me, qui mihi melior non qui melior mi*
 942 *et id et aliud quod me orabis* › *quod orabis me*
 948 *gratiis a me ut sit liber* › *ut liber sit*
 952 *erogitare, meo minore quid sit factum non quid factum sit meo minore*
 969 *nugae istaec sunt: non me censes non non censes me*
- Mil.* 284 *simiam hodie sum sectatus* › *sectatus sum*
 303 *certumst facere. hic te opperiam* › *hic opperiam te*
 320 *uidisse aibas te osculantem* › *osculantem aibas te*
 343 *ne tibi clam se supterducat* › *supterducat se*
 428 *et tu et hic. non nos nouisti* › *non nouisti nos*
 453 *lege agito: te nusquam mittam* › *nusquam mittam te*
 480 *erus si ueniet. si me quaeret* › *si quaeret me*
 715 *bona mea inhiant, me certatim* › *certatim me*
 778 *itaque omnis se ultro sectari* › *sectari ultro se*
 1140 *quia enim non sum dignus prae te* › *prae te dignus sum*
 1215 *moderare animo, ne sis cupidus* › *ne cupidus sis*
 1316 *tibi salutem me iusserunt* › *iusserunt me*
 1374 *ante hoc factum hunc sum arbitratus non arbitratus sum*
 1413 *si te saluom hinc amitemus non si amitemus hinc saluom te*

γ) Denique affero ea exempla, quae in septenariis iambicis Plautinis inueni:

- As.* 435 *eri qui sit pluris quam illest non qui pluris sit*
 498 *frugi tamen sum nec potest* › *tamen frugi sum*
 654 *di te seruassint semper* › *di seruassint te*
 680 *taceas, me spectes, quin ad hunc* › *spectes me*
 716 *quem te autem diuom nominem* › *quem autem diuom te*
 730 *me cur ludatis possum* › *cur ludatis me*
 735 *has tibi nos pactis legibus* › *has nos pactis tibi*
- Curc.* 526 *dum melius sit mihi, des. dabuntur* › *dum mihi melius sit*
- Ep.* 360 *ipse in meo collo tuos pater* › *ipse in collo meo*
 363 *mihi adempsit Orcus. nunc ego* › *Orcus adempsit mihi*
- Mil.* 368 *tun me uidisti? atque his quidem* › *tun uidisti me*
 373 *ibi mei maiores sunt siti* › *ibi maiores mei*
 384 *cum suo amatore quodam* › *cum amatore suo*
 884 *tibi dixi, miles quem ad modum* › *miles, dixi tibi*
 899 *quas me iussisti adducere* › *quas iussisti me*
 905 *ad tua praecepta de meo* › *ad praecepta tua*
 1243 *nam tu te uilem feceris* › *nam tu uilem te*
 1273 *postquam te aspexit uiri quoque* › *postquam aspexit te*
- Most.* 168 *quin tu te exornas moribus* › *quin tu exornas te*
 175 *neque patiar te istanc gratiis* › *neque istanc patiar te*
 205 *illi me soli censeo* › *illi soli me*
 222 *diui me faciant quod uolunt* › *diui faciant me*
- Persa* 286 *nam ego me confido liberum* › *nam ego confido me*
 292 *di deaeque me omnes perdant* › *omnes me*

<i>Persa</i> 295	<i>tun me defigas? te cruci</i>	non	<i>tun defigas me</i>
312	<i>quid hoc hic in collo tibi tumet</i>	›	<i>quid hoc in collo tibi hic tumet</i>
<i>Poen.</i> 1230	<i>ego te antestabor, postea</i>	›	<i>ego antestabor te</i>
1234	<i>etiam me meae latrant canes</i>	›	<i>etiam latrant me meae canes</i>
1260	<i>pater, te complecti nos sine</i>	›	<i>pater, complecti te</i>
1262	<i>quis me amplectetur postea</i>	›	<i>quis amplectetur me</i>
<i>Rud.</i> 340	<i>quasi non sit intus. neque pol est</i>	›	<i>quasi non intus sit</i>
1281	<i>quis me est mortalis miserior</i>	›	<i>quis est mortalis me</i>
<i>Stich.</i> 770	<i>si me istoc uorsu uiceris</i>	›	<i>si istoc uorsu me</i>
<i>Truc.</i> 133	<i>quia te adducturum dixeras</i>	›	<i>quia adducturum te</i>
141	<i>an tu te Veneris publicum</i>	›	<i>an tu Veneris te</i>
207	<i>quam mox te huc recipis, iam hic ero non recipis te huc</i>		

Multo maior exemplorum copia fuisset, si in senariis et septenariis trochaicis eos quoque uersus respexissem, ubi uox illa »enclitica« bisyllaba est. Consulto nolui uersus afferre qualis est *Capt.* 130 *propter sui gnati*, non *propter gnati sui*, cum satis constet Plautum in caesura trochaica uocem bibreuem (iambicam correptam) minus amare. Probant tamen ea, quae attuli, exempla satis superque uim illam encliticam certorum uerborum, qua factum esse docent uiri docti, ut uoces spondiaca anapaesticaeque aut in spondeum anapaesticumue exeuntes in sermone hominum oxytonae fieri possent, re uera nullam fuisse. Nam cane peius et angue uitat Plautus iis uersus locis, ubi uerborum accentum cum ictu conciliare studet, ultimas eorum, quae dixi, uocabulorum ante uocem »encliticam« sub ictu ponere. Violabatur igitur lex dipodica non minus accentu illo *uidit me* quam ex. gr. *uidit nunc*. Id quidem cuius elucere debet, si omnino aliquid certi de hac »enclisi« erui possit, ex iis locis argumenta sumenda esse, ubi semper studeat Plautus uerborum spondiacorum (trochaicorum) et anapaesticorum legitimam accentum seruare, non uero ex iis, ubi semper haec uerba accentum prorsus metricum accipere possint. Certe non multum ualent ad probandum ea enclisis exempla, quae illis tantum uersus locis inueniuntur, ubi uel nulla uoce »enclitica« sequente quaeuis uox oxytona esse potes. Et rara sunt talia exempla iis pedibus, ubi lex dipodica obseruatur. Quod *amó te* sim. his locis esse possunt, in aliis rebus positum est neque quidquam de ui illa »enclitica« probat; nam mirum sane esset, si iambica tantum uocabula, non spondiaca et anapaestica hac ui afficerentur. Certe si *uidit me* metricus accentus est, idem de *amát me* ualeat necesse est. Et exempla quale est illud *uidit me* (*uideó me*) iis, de quibus agitur, locis paucissima

haud ita raro inueniuntur. Inuenitur quidem etiam accentus *própter mé* etc. Sed licet *potuerint* quibusdam sub condicionibus praepositiones cum insequenti nomine in unam syllabarum complexionem uno accentu principali praeditam coire, tamen eo non continuo sequitur hoc *semper* factum esse, et mihi quidem uerisimillimum uidetur et *própter mé* et *proptér me* in sermonis cottidiani usu fuisse, non tamen promiscue, sed ita, ut *proptér me* diceretur sequente post monosyllabum syllaba accentu praedita et fortasse in pausa, alias *própter mé* (*proptér me périit, própter me períbit*). Haec quidem accentus ratio in uersu obseruatur et satis uerisimile uidetur eandem in soluta oratione fuisse; cum accentum *logicum* haberet monosyllabum, accentum semper *propter mé* etc. fuisse consentaneum est.

Nonnullis locis spondeum (anapaestum) legem dipodicam uiolantem sequitur *rei* uocabuli forma monosyllaba. Tales locos recte se habere multi putant, docentes hoc monosyllabum »encliticam» uim habuisse. Neque nego talia, qualia sunt *haéc res, perdidí res*, ubi *res* ad syllabam maiore accentu praeditam nimirum facillime se applicauit, eandem accentus rationem habuisse atque ex. gr. *omnes, condiderunt*. Sed magis dubium uidetur, num etiam *omném rem, illám rem* dixerint Romani. In *malám rem, malaé rei* de legitima iambicae uocis oxytonesi dubitari haud potest, cum haec uerba aperte unam notionem efficiant, sed paulo incertiora cetera uidentur. Nam cum ex. gr. *Cas.* 506 libri haec praebent: *quinque hanc omnem rem meae erae iam faciam palam*, *Men.* 519 uero sic exstet: *uxori rem omnem iam, ut sit gesta, eloquar*, ita ut ordinem illum uerborum *omnem rem* consulto uideatur Plautus euitasse, quid credemus? Cf. *Poen.* 129 *saepe ego res multas tibi mandauí, Milphio*, non *multás res*. Nihil probat haec mensura iis locis adhibita, ubi lex dipodica neglegi uel solet uel potest, quamquam his quoque locis fieri potest, ut euitetur spondiacorum ante *res* uocabulorum oxytonesi, uelut *Capt.* 536 in initio iambici octonarii *res omnis in incerto sitast*, non *omnis res* legitur, et *Capt.* 673 *confecisti omnis res ac rationes meas*, non *omnis res confecisti* quod et ipsum rectum senarii initium est, libri exhibent. Eodem modo *As.* 457 in initio alterius membri septenarii iambici *rem saluam*, non *saluám rem* est, et *Mil.* 1115 cum scribi potuerit *de ista re cum illa uerba facere te uolo*, scriptum est *te cum illa uerba facere de ista re uolo*. Accedit, quod perpauci sunt ii Plautini uersus,

De uersibus quales sunt *Pseud.* 1039 *uerum haud multo post faxo scibis accubans*, *Stich.* 698 *uide utram tibi lubet etiamnunc* idem quod BRUGMAN et KOEHLER iudico, quamquam ut et *ipsám rem* et *ipsam rém*, sic non modo *etiámnunc*, *multó post* sed etiam *étiam` núnc*, *múlto póst* in enuntiato dici potuisse uersus Plautini indicant.

Illius uero, a qua profectus sum, »enclisis» exempla legi dipodicae repugnantia (*uidit me, auctor sum* sim.), ubi inueniuntur, ut iam monui, corrigenda sunt. Exempla iambicorum septenariorum supra enumeraui (addendi erant u. *Ep.* 179 — *Herculi quam illa mihi obiecast*, ubi aut *illaec* legendum, aut *mihi illa* transponendum est, *Persa* 282 *caedere hodie tu restibus*, l. *tu hodie*) in senariis praeter illa, quae iam allata sunt, haec inueni: *Amph.* 74 *quasi magistratum sibi alteriue ambiuerit* (metiendum est *quasi magistratum sibi alteriue*); 889 *aut satis faciat mi ille atque adiuret insuper* (lege *aut mi satis faciat atque adiuret*); *Aul.* 372 *ut bene haberem me filiai nuptiis* (l. *ut bene me haberem*); *Cist.* 615 *prior posterior sit et posterior sit prior* (l. *prior sit posterior*); 565 *immo meretrix fuit; sed ut sit, de ea re eloquar* (l. *immo fuit meretrix*); *Most.* 489 *quis homo? an gnatus meus? st. tace ausculta modo* (l. *quis homo? an meus gnatus*); *Most.* 605 legendum est *datur mihi faenus?* (P. *date mihi faenus*, A *datur faenus mihi*); *Poen.* 681 *uidere equidem uos uellem quom huic aurum darem* (l. *uidere equidem ego uos*); 991 *an scis? nullus me est hodie Poenus Poenior* (l. *an scis? me nullus*); 1196 *quid est, fratris mei gnate, quid uis? expedi* (incertum

est, utrum hic uersus ita constituendus sit, cum libri *gnate, gnate* habeant; si pro senario habendus est, necesse est *mei fratris* legere); *Rud.* 901 *ut tempestas est nunc atque ut noctu fuit* (l. *ut est tempestas*); *Stich.* 158 *quem ego matri meae refero inuitissimus* (l. *quem ego meae matri refero | inuitissimus*); *Trin.* 3 *adest. em illae sunt aedes, i intro nunciam* (legi posse credo hoc loco *em lae sunt*; potest etiam cogitari de *adest. em illae aedes sunt, i | intro* cum hiato monosyllabi in thesi positi haud ita insolito). Nonnumquam libri uacillant, uelut *Poen.* 797 *estne hic meus seruos*, ubi nonnulli libri etiam *seruos meus* habent, quod tamen ne LINDSAY quidem recepit. E senariis Terentianis haec exempla afferre possum; *Andr.* 819 *sequar hos. nolo me in tempore hic uideat senex* (l. *sequar hos. me nolo*); *Hec.* 507 *sublati animi sunt. etiam mecum litigas* (l. *sublati sunt animi*); *Phorm.* 217 *mane inquam. egomet me noui et peccatum meum* (sic UMPFENBACH Bembinum secutus, nonnulli libri *mane* geminant; si *me* tenendum est, etiam *egomet*, non *ego* scribi debet, ut monet BRUGMAN; suspicor uersum sic scriptum fuisse: *mane inquam. egomet noui peccatum meum* et ex *egomet* exstitisse illud *me et*, quo facto, cum non possent librarii non uidere falsum esse *egomet me et noui* pro his *egomet me noui et* scriptum esse); *Ad.* 486 *scio. miseram me, differor doloribus* (l. *scio. me miseram*); 748 *cur non? sanum te credis esse? equidem arbitror* (sic Bembinus, quem sequitur UMPFENBACH; cum uero libri Calliopii *sanumne te credis esse* habeant, BENTLEIUM recte *sanumne credis te esse* edidisse puto).

Plura senarii exempla non potui iuuenire, et fatendum est ea perpauca esse prae magna illorum locorum copia, ubi Plautus consulto hanc, de qua agitur, uerborum collocationem ante caesuram uitauit; quare, praesertim cum plerumque facillima emendatio sit, equidem non dubito hos quoque uersus ad similitudinem ceterorum mutare.

In septenariis trochaicis praeter pauca illa, quae iam attuli, exempla haec iuueni: *Amph.* 771 *qua hodie meus uir donauit me* (lege *me donauit*); *As.* 230 *annum hunc ne cum quiquam alio sit* (l. *ne sit cum quiquam alio*); *Aul.* 462 *ueluti Megadorus temptat me* (l. *me temptat*); *Curc.* 327 *sed quod te misi, nilo sum* (l. *sum nilo*); 628 *Phaedrome, opsecro, serua me* (l. *me serua*); *Ep.* 192 *id ego excrucior. di hercle omnes me* (l. *me omnes*); 249 *quasi retruderet hominum me* (l. *quasi hominum retruderet me*); *Poen.* 858

quamquam *haud otiumst. saluos sis* (l. *sis saluos*); *Persa* 517 *ego tantundem scio, quantum tu* (l. *quantum tu, scio*); *Pseud.* 1223 *uiginti minae. atque etiam mihi* (metiendum est *uiginti minae. atque etiam mi*); *Ep.* 592, ubi P prauam lectionem *Epidicus mihi magister fuit* praebent, in A uestigia ueri uerborum ordinis *fuit magister* esse uidentur. Exempla Terentiana haec sunt: *Heaut.* 250 *propera: quid stas? uae misero mihi* (l. *uae mihi misero*; cf. *Most.* 265 *cape igitur speculum. ei mihi misero* in fine prioris hemistichii, non *ei misero mihi*); *Phorm.* 533 *mea lege utar, ut potior sit* (l. *ut sit potior*); *Hec.* 765 *aliter si facies . . . reprimam me* (l. *me reprimam*); *Eun.* 766 libri Calliopii recte habent *hoc modo dic, sororem esse illam tuam*, Bembinus falso *hoc modo dic, sororem illam tuam esse*.

Octonarii trochaici neque apud Plautum neque apud Terentium ullum habent, quantum uideo, exemplum. In octonariis iambicis Plautinis huius generis exempla paribus locis posita non iuueni; rursus autem aliquot exempla afferri possunt huius uerborum ordinis consulto euitati, quae ad fidem meae sententiae supra expositae augendam liceat mihi hic afferre:

<i>Amph.</i> 1085	<i>suis foedis factis, at ego faciam</i>	non <i>foedis factis suis</i>
<i>As.</i> 850	<i>em istoc me facto tibi deuinxisti</i>	› <i>em istoc facto me</i>
<i>Ep.</i> 8	<i>cena tibi dabitur. spondeo</i>	› <i>cena dabitur tibi</i>
	19 <i>quid uis tibi dicam, nisi quod est</i>	› <i>quid uis dicam tibi</i>
	541 <i>quis mi in Epidauro uirgini</i>	› <i>quis in Epidauro mi</i>
<i>Most.</i> 741	<i>uellem ut tu uelles, Tranio</i>	› <i>uellem ut uelles tu</i>
<i>Persa</i> 858	<i>mei spectatores, bene ualete</i>	› <i>spectatores mei</i>
<i>Poen.</i> 819	<i>is me autem porro uerberat</i>	› <i>is autem porro me</i>
<i>Amph.</i> 1002	<i>suos seruos poenas Sosia</i>	› <i>poenas seruos suos</i>
<i>As.</i> 842	<i>tu tristem credas nunc tibi</i>	› <i>tristem credas tu</i>
	844 <i>quia tibi non cupiam quae uelis</i>	› <i>quia non cupiam tibi</i>
<i>Capt.</i> 519	<i>spes, quae mi hunc aspellat metum</i>	› <i>spes, quae aspellat mihi</i>
	533 <i>foras se dicam ex aedibus</i>	› <i>foras dicam se</i>
<i>Ep.</i> 8	<i>quid? me accepturum, si dabis</i>	› <i>quid? accepturum me</i>
<i>Persa</i> 270	<i>ne sibi me credat supplicem</i>	› <i>ne sibi credat me</i>
<i>Rud.</i> 943	<i>quam tui sermonis sum indigens</i>	› <i>quam sermonis tui</i>

In octonariis iambicis Terentianis inuenio *Andr.* 401 *nam pollicitus sum suscepturum* (l. *nam sum pollicitus*); *Hec.* 609 *quod faciendum sit post fortasse* (l. *quod sit faciundum*, quod in aliquot libris est; totum uersum secluserit DZIATZKO); *Andr.* 957 id quod in libris est — *atque eccum. aliquis forsitan me utique non*

cum UMPFENBACHIO scribendum est *atque eccum. aliquis me forsitan*¹.

b. Quod attinet ad cetera exempla, ubi uoces spondiacae (trochaicae) anapaesticae molossicae choriambicae contra legem dipodicam usurpatae sunt aut usurpatae esse uidentur, et paucissima in tanto uersuum numero sunt et plerumque facilia ad emendandum. Senarii locos tractauit O. BRUGMAN, trochaici septenarii H. KOEHLER in commentationibus supra laudatis (accuratorem tamen quam apud KOEHLERUM exemplorum enumerationem inuenias in commentatione, quam conscripsit A. FRANKE: De caesuris septenariorum trochaicorum Plautinorum et Terentianorum, (Halis Saxonum MDCCCXCIII), septenarii iambici P. MOHR in dissertatione Lipsiensi, quae inscribitur De iambico apud Plautum septenario (MDCCCLXIII). Terentianos senarios tractauit BRUGMAN una cum Plautinis; eorum locorum, qui in ceteris Terentianis uersibus inueniuntur, rationem reddidit O. PODIASKI (Quo modo Terentius in tetrametris iambicis et trochaicis uerborum accentus eum numeris consociauerit, Berolini MDCCCLXXXII).

Quin corrigendi sint hi loci, ubi sine difficultate fieri possit, equidem non dubito (plerumque satis est uerba transponere), licet non semper eas emendationes probem, quae a uiris doctis propositae sunt. Hic addo nonnullos senarios, quos apud BRUGMANUM non inueni. *Curc.* 374 *si reddo illis quibus debeo* (exitus uersus corruptus exstat), lege *eis* pro *illis*, ut eadem uerba, quae in uersu proxime antecedenti sunt, hic iterentur. *Persa* 465 *sed satin estis meditati? tragici et comici*, transpone *sed satin meditati | estis* cum hiatu in caesura mea quidem sententia legitima². *Poen.* 1173

¹ De posteriore membro iambicorum octonariorum trochaica caesura praedictorum, qui apud Plautum inueniuntur, supra mentionem feci. Cum Terentius non minus in talibus oct. iamb. membris quam in posteriore parte senarii et altero membro trochaici septenarii eadem, quae Plautus, praecepta obseruet, mihi uerisimile uidetur falsum esse quod *Eun.* 570 libri habent: *summonuit me Parmeno*. Hic enim necesse est diuidere *summonuit me | Parmeno*, non *summonuit | me Parmeno*, quod si liceret, uersus se recte habere posset. Ut igitur uitetur trochaica dipodica non recte formata, transponendum est *me summonuit*. Cf. 138 *causas ne det sedulo*, non *ne causas det*, 71 *et me miserum sentio*, non *et miserum me*, 55 *ubi te uictum senserit*, non *ubi uictum te*, sim.

² Cf. AHLBERG: Hiatus hos Plautus p. 6. Quod KLOTZ (Metrik p. 166) commentus est: »die Caesuren des iambischen Senars sind nicht trennender Natur und darum Hiatus begünstigend, sondern sie binden das Ganze wie

abduce intro. nos hasce hic praestolabimur, transpone abduce intro. hasce nos hic. Aul. 396 qui in re tali iam subuenisti antidhac, ubi libri cui et subuenit habent. Apparet subuenisti legendum esse, sed haud scio an cui (quoi) retinendum sit, ita tamen, ut hic uersus proxime praecedentis loco ponatur:

*Apollo, quaeso, subueni mi atque adiuua,
Quoi in re tali iam subuenisti antidhac.*

Rud. 11 legendum est qui facta | hominum mores pietatem et fidem non contra codicum fidem qui facta hominum moresque. Truc. 662 ad hanc argentum, quam mage amo quam matrem meam omnes editores transponunt argentum ad hanc. Rud. 538 A habet: qui? qui auderem tecum in nauem ascendere, P pro qui exhibent quia. Apparet non metiendum esse qui? qui áuderém tecum in nauém | ascendere, quamuis illud in nauém ultima in hiato legitimo producta defendi possit. Secundi pedis causa praestat mensura quía | audérem. Praetulerim tamen cum LEONE et MARXIO qui una auderem hoc loco scribere. Mil. 497 sic exstat: expurgare uolo me. tun te expurges mihi. RITSCHL, quem secutus est LEO, expurigare uolo me. tun te expuriges scribit mihi delens. LINDSAY priore loco pro expurgare male purgare proponit. Malim uerba sic transponere: uolo expurgare me. tun te expurges mihi, cum mihi paulo audacius uidetur mihi delere.

Ii senarii, quorum BRUGMAN mentionem facit, plerumque facillime emendantur, neque opus est locos denuo hic enumerare. Monere tamen uelim *Capt. 118 satis est, numquam postilla possis prendere* potius intactum relinquendum esse, non quod credam homines *numquám postilla* dixisse, sed quod uerisimile mihi uide-

jede trochäische Caesar in iambischen Versen», id quam arbitrario dictum sit, nemo non uidet. Cf. cum his uerba BERGKII sic dicentis: »RITSCHL hat nirgends bewiesen, dass das Maass der Pause in der Diärese bedeutender sei als in der Cäsur; diese Unterscheidung ist willkürlich ersonnen» (Beitr. zur lat. Grammatik, erstes Heft p. 113). Utra pausa maior fuerit, nil attinet quaerere; certe tanta pausa cum caesura senarii coniuncta erat, ut hiatui locus esset. — Ad hanc, de qua agitur, caesuram comprobendam sufficere mihi uidetur uel hic unus uersus *res magna amici apud forum agitur, ei uolo* (*Ep. 422*), cum satis constet Plautum *apud forúm*, non *apud forum* acuere neque tertium pedem e uoce iambica formare. Adnotat quidem LINDSAY ad hanc uersum: »*apud forum* uix ferendum», sed de uno huius accentus intolerabilis remedio non audet cogitare. Sed multi alii uersus non possunt hac caesura egere, quin aut uitiosi fiant aut saltem minus bene procedant.

tur Plautum, quod hunc solitum uerborum ordinem mutare nollet, accentum ante caesuram insolitam admisisse. *Merc.* 239 *suae uxoris dotem ambedisse oppido* recte se habere puto et metiendum esse *suae uxoris dotem | ambedisse | oppido*, cum in posteriore senarii parte ante ultimum creticum caesura secundaria sit, quae hiatum admittat, neque dubitari possit, quin in caesura semiquinaria hiatui locus sit. *Ep.* 477 editores metiuntur *produci intus iubés? haec ergo est fidicina* cum falsa et secundi et tertii pedis formatione; lege *produci | intus* cum hiato post uocem praecipua ui efferendam legitimum. (Si in *intus* logicus accentus fuisset, sine dubio in soluta oratione *pròduci intus* cum synaloephe dici debuit). *Curc.* 219 *ualetudo decrescit, adcrescit labor* uerborum forma uersum minus bene factum excusari posse crediderim. *Amph.* 481 *alter decumo post mense* transponendum esse censeo *decumo post mense | alter* cum hianti caesura (cf. *Cist.* 163 *decumo post mense exacto hic peperit filiam*, non *peperit decumo post mense exacto hic filiam*; uidentur uerba transposita esse ab homine, qui hiatum euitare cuperet); *Capt.* 110 *aduorte animum sis; tu istos captiuos duos* transponendum puto *aduorte sis animum* et *tu* delendum; eiusdem fab. u. 111 legendus est: *heri quos emi de praeda a quaestoribus*, non *de quaestoribus*; *Trin.* 458 *nisi quid me aliud uis, Philto* cum *BEIXIO* lego *nisi quid, Philto, aliud me uis*, cum, ut ille monet, uerborum ordo *nisi quid me aliud uis* apud Plautum prorsus insolitus sit. *Trin.* 397 *miser ex animo fit* fortasse legi potest *miser ex animo eo fit*; nihil attinet illud *ex animo* eo excusari credere, quod choriambici uocabuli instar sit, cum haec ipsa uocabula hoc loco summa cum cura euitentur. *Truc.* 347 *ita ego illam edepol seruem itaque parce uictitem* delendum *ego* est et hiatus statuendus: *ita illam edepol seruem | itaque*. *Persa* 372 *uerum ei operam do* illud *operám do* fortasse unius uocis instar est, unam notionem exprimens. *Heaut.* 113 pro *postremo adeo res rediit* legendum erit *postremo eo res*.

E locis septenarii trochaici hi uersus afferendi mihi uidentur: *Amph.* 808 *ubi tu cubuisti? in eodem lecto tecum una in cubiculo*, ubi *tu* aut delendum aut transponendum est; *Capt.* 292 *ne ipse Genius surrupiat: proinde*, ubi *surpiat* legendum est, ita ut ante interpunctionem fortem iambica caesura euadat; item *Trin.* 1023 *quorum eorum unus surpuit currenti cursori solum* legendum esse puto (cf. Skutsch, *Forschungen* p. 46); *Capt.* 308

habeam dominum, non uerear, ne iniuste aut grauius mi imperet, qui u. legendus erit dominum habeam, non uerear, ne iniuste aut grauius mihi imperet; Trin. 1048 male fidem seruando illis quoque abrogant etiam fidem, ubi pro illis substituere uelim eis; Truc. 745, qui inuident, egent: illis, quibus inuidetur, i rem habent, ubi qui inuident aliis, egent: quibus cum iambica caesura propono (cf. uersum superiorem nam inuidere alii bene esse); As. 372 mox quom Sauream imitabor, non Sáuream imitabór legendum est; Ep. 596 quid <si> ob eam rem hanc emisti, quia tuam gnatam ratu's recte procedit cum hiato in medio hemistichio: quid ob eam rem | hanc emisti, quem hiatum, cum in caesura secundaria sit, malo statuere quam cum LINDSAIO legere quid si | ob. Eodem modo Bacch. 426 ante solem | exorientem nisi in palaestram ueneras metiendum puto. Mil. 191 domi habet animum falsilocum falsificum, falsiurium legendum est dómi | habét animum falsilocum; Ep. 197 Periphanem, per omnem urbem quem sum defessus quaerere apparet transponendum esse quem sum defessus per omnem urbem¹. Longiores uersus iambici nullas praebent difficultates nonnullis locis exceptis, ubi propter metricam necessitatem in longioribus uocibus lex dipodica uiolata esse uidetur: Ep. 380 atque aliquanto lubentius, As. 561 ubi fidentem fraudaueris, Rud. 1248 nam lenones ex gaudio, Cist. 43 haec quidem ecastor cottidie, quos locos relinquere melius erit². Sed neque hi loci neque si

¹ *Heaut. 572 nimirum hinc concedas, non concedas hinc legendum est. (plerique libri hinc omittunt); Andr. 608 mi obtigisse, quando quidem tam non quándouidém lego; Andr. 858 quidnam adportas? nil equidem nisi potius equidem nil legendum erit; Ad. 684 ita fortasse restitui potest: liberale; sed ego uereor, ne sis nimium indiligens.*

² *As. 501 adnumerauit et mihi credidit fortasse cum LEONE adnúmerauit ét legendum est. As. 395 pro quom uenisset, post non redit cum USSINGIO et LEONE conueni. sed legendum esse credo. Curc. 502 nec quisquam uobiscum in foro, As. 555 pugnando ui periuriis legendum est. Quod ad locos Terentianos attinet, paulo difficiliore sunt Phorm. 754 quid? duasne uxores habet? au, obsecro unam ille quidem hanc solam, Ad. 174 non innueram; uerum in istam partem potius peccato tamen. Hunc uersum recte se habere uix mihi persuadeo; quo modo autem emendandus sit, difficile est dicere. Fortasse innueram ego scribi potest; debebat tamen istam ictum habere. Illum uersum ut ab UMPFENBACHIO et DZIATZKONE editur, pessime profuit. Prius hemistichium in plerisque libris sic traditur, recte, ut puto: quid? duasne is uxores habet; sed necesse mihi uidetur in altero membro uerbas ille quidem secludere, ut uersus fiat. Lego igitur quid? duasne is uxores habet? au, obsecro, unam*

qui restant alii, qui emendationem respuere uideantur, ad legem dipodicam euertendam satis ualent. Et tanta est copia eorum et iambicorum et trochaicorum uersuum, ubi apparet uerborum ordinem legi dipodicae repugnantem consulto euitatum esse, ut nulla dubitatio esse possit, quin ii quoque uersus, qui nulla necessitate cogente aliter compositi esse uideantur, ad ceterorum similitudinem ubi fieri possit, redigendi sint.

Verborum collocatione $\cup, \cup\cup$ legem dipodicam non uiolari uix opus est monere, et uoces $\cup\cup\cup$ re uera creticae sunt, primam syllabas bibreuem habentes, quare non magis quam *credidi* accentus *múlierém* huic legi repugnat¹.

5. De ultima dipodia uersuum et hemistichiorum per iam-
bum exeuntium in proximo capite breuiter agam. Quod ad
ceteras dipodias attinet, exterior thesis ita quoque longa uel bi-
breuis esse potest, ut insequens arsis ex ultima constet exceptis
tertio pede senarii, septimo septenarii iambici (in quarto pede
sept. trochaici caesura trochaica secum habet ictus et accentus
concordiam ac ne in iambica quidem huius uersus caesura post
quartam arsin $\simeq \simeq$ sequitur).

a. In primo senarii pede uocum spondiacarum (trochai-
carum) et anapaesticarum accentus saepe nulla necessitate cogente
neglegitur. Cuius rei documento sint hi uersus:

<i>Bacch.</i> 27 <i>uideas mercedis</i>	non <i>mercedis uideas</i>
163 <i>peior magister</i>	› <i>magister peior</i>
243 <i>seruos salutat</i>	› <i>salutat seruos</i>
280 <i>longum strigorem</i>	› <i>strigorem longum</i>
300 <i>capimus consiliam</i>	› <i>consilium capimus</i>
313 <i>ibidem publicitus</i>	› <i>publicitus ibidem</i>
334 <i>nescit quid faciat</i>	› <i>quid faciat nescit</i>
336 <i>populo praesente</i>	› <i>praesente populo</i>
589 <i>paucis me misit</i>	› <i>me paucis misit</i>
795 <i>seruos arcessit</i>	› <i>arcessit seruos</i>
808 <i>nullus homo dixit</i>	› <i>homo nullus dixit</i>
811 <i>egomet tabellas</i>	› <i>tabellas egomet</i>
882 <i>nummos ducentos</i>	› <i>ducentos nummos</i>

*hanc solam. Hec. 574 pro ipse eripuit ui, in digito quem habuit legere malim
ipsum ui eripuit, quem in digito habuit.*

¹ Etiam accentum *multerem* in uersibus Plautinis inueniri satis constat. Crediderim hunc accentum ex *múlierem* in enuntiato exstitisse (fortasse *múli-
erem uidisti sed multerem uidi*) et postea paulatim factum esse, ut hic accen-
tus ad analogiam *officium* sim. alterum uinceret.

1008 *tantum flagitium*
1011 *Philippis redemi*

non *flagitium tantum*
› *redemi Philippis*

Permulta huius generis exempla colligi possunt, e quibus concludi possit Plautum in primo senarii pede horum, de quibus agitur, uerborum accentum omnino non curasse seruare; neque fieri posse credo, ut quisquam probet ea, quae attuli, exempla accentum cottidiani sermonis reddere. Saepe ideo accentus neglectus esse uidetur, quod uox priore loco posita praecipua in enuntiato ui praedita est; amat enim Plautus tales uoces in initio uersus ponere (*Mil.* 33 *uenter creat omnis*, *Trin.* 510 *solus superfit sim.*). Quamquam in hac re Plautus sibi parum constat. Nam ex. gr. *Trin.* 168 *aedis uenalis* maior sine dubio uis in *uenalis* est, itemque *Mil.* 1118 *dicas uxorem tibi necessum ducere* haec uis in *uxorem* est, non in *dicas*; conferas etiam cum illo *solus superfit Curc.* 48 *subegit solus*. Nec facile causa afferri poterit, cur ex. gr. *Aul.* 95 *cultrum, securim*, non *securim cultrum* scriptum sit. Dixeris forsitan Plautum rhythmica causa maluisse hunc uerborum ordinem seruare, sed frequentia sunt etiam alterius uerborum ordinis exempla, nec facile erit comparanti inter se illud *cultrum securim* et ex. gr. *Trin.* 494 *censetur censu* causam probabilem afferre, cur hic uerborum accentus seruatus sit, illic neglectus.

Elucere debet in hoc pede exempla qualia sunt *uidi te, miseram me, gnatum meum* prorsus nihil ualere ad encliticam uim pronominis probandam: scribit Plautus ex. gr. *Bacch.* 365 *si illi sunt uirgae*, non uero *si uirgae illi sunt*.

Eadem res est in eo septenarii trochaici pede, qui primo senarii pedi respondet. Exemplo sint:

Capt. 335 *medici Menarchi*
358 *benefit beneficium*
406 *dubiis, egenis*
407 *fuertis animatus*
430 *dixi quam uolui*
575 *liber fuisti*
615 *(ornamenta) absunt: Aiacem*
798 *omnes mortales*

non *Menarchi medici*
› *beneficium benefit*
› *egenis dubiis*
› *animatus fuertis*
› *quam uolui dixi*
› *fuisti liber*
› *absunt ornamenta: Aiacem*
› *mortales omnes*

E septenariis iambicis satis sit haec exempla afferre:

As. 402 *pictor¹ non potuit*
411 *Libanum¹ libertum*

non *non potuit pictor*
› *libertum Libanum*

481 <i>dabitur</i> ¹ <i>pol supplicium</i>	non <i>supplicium pol</i>
426 <i>bullas</i> ⁵ <i>has</i>	› <i>has bullas</i>
450 <i>quaeso</i> ⁵ <i>ne uitio uortas</i>	› <i>ne uitio uortas quaeso</i>
467 <i>uerbo</i> ⁵ <i>caue supplicassis</i>	› <i>caue uerbo</i>
484 <i>poenae</i> ⁵ <i>pendentur</i>	› <i>pendentur poenae</i>

Enclisis exempla ex his locis sumpta nihil probant.

b. In iis senariis, ubi caesura semiquinaria est, necesse est in tertio pede ictus et accentus concordent. Sed etiam alias in hoc pede lex dipodica obseruatur. Quod satis facile intellegi posse credo. Nam cum rhythmica causa, ne uersus in binas aequas partes diuisus uideretur, uoces iambicae exitusque uocum iambici in tertium pedem non possent intrare, necesse erat in hoc pede *semper* ictum et accentum concordare, nisi cum hunc pedem occuparet uox spondiaca trochaica anapaestica uel exitus uocis spondeum trochaicum anapaestum aequans. Quod cum ita esset, nihil magis consentaneum esse puto quam iudicasse poetas eam huius pedis formam, quae sola concordiae hoc loco alias necessariae ictus et accentus repugnaret, ut a ceteris uersibus nimis discrepantem, euitandam esse, praesertim cum hoc tam facile fieri posset. Certe melius mihi uidetur hoc modo huius pedis seueritatem explicare quam si cum LANGENO dicas huius rei causam inde repetendam esse, quod in medio senario *facilius* esset poetis quam aliis huius uersus locis ictum et accentum conciliare¹. At saepissime non minus facile iis fuisset in primo pede hoc facere, quod tamen iterum iterumque nulla necessitate cogente omiserunt.

Pauci sunt ii senarii, quorum tertia arsis constet ex ultima uocis spondiaca anapaesticaeue (in spondeum anapaesticumue exeuntis) et plerumque facile est eos corrigere. Tractauit hos locos BRUGMAN, ad cuius exempla nonnulla addere licet. De singulis uersibus huius generis hoc loco non opus est fusius disputare. Hic satis habeo monere nonnullos uersus cum hiato recte procedere. Huc pertinent *Poen.* 151 *mihi quidem hercle. | immo mihi istuc mauelim* (cf. *Phorm.* 644 *talentum magnum. | immo malum hercle: ut nil pudet*, 146 *quod det fortasse? | immo nil nisi spem meram*)²,

¹ Op. laud. p. 418: ›es gab sich aber von selbst, dass für den senar diese rücksichtnahme (de accentus respectu agitur) in der mitte vor und nach der trochäischen cäsus am leichtesten durchzuführen war, und eben weil si hier den ausgleich suchten, war die natürliche folge, dass die cäsus viel häufiger eintrat als bei dem griechischen komikern›.

² *Trin.* 427 legendum est *nempe quas spopondi. | immo ›dependi› inquit*.

Merc. 89 *talenti argenti* | *ipse sua adnumerat manu*, *Trin.* 425 *trapezitae mille drachumarum* | *Olympico*, *Amph.* 36 *iusta autem ab iniustis petere* | *insipientias* (h. l. hiatum in caesura semiseptenaria statuo), *Persa* 167 *me esse ecfecturum* | *hodie. nimis longum loquor*, *Rud.* 829 *ut potest, ignavi* | *homines satis recte monent*, *Pseud.* 26 *interpretari* | *alium posse neminem*, *Heaut.* 543 *et nunc quid exspectat, Syre?* | *an dum hic hinc denuo*. Nimirum falsus est u. *Rud.* 1341 *isque in potestatem meam peruenerit* cum accentus *potéstatém* h. l. nulla enclisi excusetur¹. Falsus est etiam u. *Men.* 536 *istuc: ubi illae armillae sunt, quas una dedi*. Apparere mihi uidetur h. l. *illae* ex terminatione uocis *armillae* ortum esse et genuinum uersum hunc fuisse *istuc: ubi sunt armillae, quas una dedi* ex quo credo prius errore librarii *istuc: ubi sunt armillae illae*, tum, ut uersus legi posset, ineptam transpositionem factam, ita ut existeret is uersus, quem libri praebent. *Heaut.* 495 *dic. quod sensisti illos me incipere fallere* uerisimile mihi uidetur *sensisti los* legendum esse (cf. quae supra de hac re disputaui). *Ad.* 139 *quom ita ut uolo est. iste tuos ipse sentiet* retineri nequit; propono: *quom ita ut uolo est. iste sentiet ipsus tuos*. Ceteri uersus satis facile corriguntur, ut apud BRUGMANUM uidere licet².

Quod attinet ad paucissima illa exempla trochaici septenarii quae in confinio quarti et quinti pedis \simeq \simeq habent, nullum ad emendandum difficile est (locos uideas apud KOEHLERUM FRANKIUM PODIASKIUM).

¹ Cf. enclisis oder nicht? p. 202.

² Vocabuli *choriambici* ita collocati, ut ultima tertium ictum accipiat, unum tantum, quod sciam, exemplum exstat, *Merc.* 47 *perfidiam iniustitiam lenonum expromere*, ubi quod proposuit RITSCHL *perfidiam lenonum iniustitiam* uitium tollit. Sed fieri potest, ut, quod uult REINHARDT (*Stud. Studem.* 1, 1 p. 87), illud *expromere* non ad patrem, sed ad lenonem referendum sit, ut leno ipse suam perfidiam et iniustitiam expromat. Tum uero *lenonum* [retineri non posse apparet, REINHARDT ipse *lenonem* proponit in initio uersus collocans: *lenonem perfidiam iniustitiam expromere*, quod tamen mihi quidem haud placet. Potius pro *lenonum* nominatiui formam *leno* scribere uelim et uersus 46 et 47 in hunc modum transponere:

perfidiam, | iniustitiam leno expromere,
obiurigare pater haec noctes et dies:
lacerari ualide suam rem, illius augerier.

(Hiatus post *perfidiam* prorsus legitimus est).

Cum posterius septenarii iambici membrum trochaicum habeat exitum, non mirandum est hic eandem normam observatam esse, quæ in exitu uersuum et hemistichium trochaicorum observatur: *perdát me, illé quidem, isté tuus* sim. hoc igitur loco frustra quaeras, cum metricus accentus hic non toleretur.

Tantum uero abest, ut dicere uelim oxytonesisin uocis iambicae uersus aut hemistichii per iambum exeuntis ultimum locum occupantis *semper* sermonis usui repugnasse, ut saepe hoc loco concordiam ictus et accentus fuisse censeam. Facile enim explicatur ea iambicorum uerborum, quae ipsa in enuntiato praecipua ui careant, per enclisin facta oxytonesis, quae est post monosyllaba accentum (ictum) habentia aut post syllabas legitimo accentu praeditas. Hanc oxytonesisin a soluta oratione minime alienam fuisse cum pro certo habendum sit¹, ad ipsum sermonis usum, non ad metricum accentum referenda sunt talia qualia sunt *nūnc uoló, istúc uoló, múlta erúnt, rediísti eó, credidí tibi, múlterém uoló*, sim. (┐┐┐, ┐┐; ┐┐┐, ┐┐ tamen in exitu uersus nullum locum habent). Et cum binae breues syllabae uno accentu elatae semper idem ualuerint atque una longa, consentaneum est etiam accentum ┐┐, ┐┐, qui apud Plautum saepe inuenitur, ea, qua dixi, condicione pro legitimo habendum esse et accentum non metricum agnoscendum esse in ex. gr. *dábo tibi, id ego agám, égo id agam, érum ego amó* sim. (cf. *múlterém*). Apparet etiam in exemplis ad hunc modum factis: *uideo eúm, mulierem habes, officium erít* oxytonesisin posterioris uerbi facilem habere explicationem; nam synaloephe uelut una uox euadit eodem accentu praedita, qui est in ex. gr. *múlterém, puérítiám* (cf. *amoueram*), *commónueram* sim².

¹ Cf. Enklisis oder nicht? p. 24 sqq.

² Cum accentum ┐┐, ┐┐ consuetudini sermonis tribui posse me credere profiteor, hoc non ita intellectum uelim, quasi dicam hanc uerborum collocationem nullum alium accentum potuisse habere. Nam in hac re etiam *insequentis* uocis accentum aliquantum ualuisse puto et satis uerisimile esse in enuntiato continuationem iambicorum uerborum accentum potuisse secundum formam insequentis uocis uariare. Nam ut consentaneum est *dábō tibi permúltum* dici potuisse, ita non minus uerisimile est *dábo tibi múltum* homines dixisse potius quam *dábo tibi múltum*. Neque contendere uelim semper *dábo tibi permúltum* accentum fuisse. Nihil enim est, cur non credamus etiam *dábo tibi permúltum* (in uersu: *dabo tibi permúltum*) potuisse dici. Sed in hoc exemplo multo facilius enclisin posterioris uocis iambicae fieri potuisse mihi uidetur quam in altero illo *dábo tibi múltum*. Facilius enim in continuo sermone syllaba accentum accipit, quam non proxime neque praecedat neque sequatur syllaba fortiore accentu praedita, quam quae tali syllabae finitima sit. Et si consentaneum est potius *dábo tibi múltum* quam *dábo tibi múltum* dictum esse, sequitur, ut in uersus exitu qualis est *dábo tibi múltum lucri* uocis *tibi* accentum a sermonis consuetudine paululum abhorrere

¹ Nimirum etiam in interiore versu $\underline{\cup}$, \cup tum solum solutae orationis accentum reddere credo, cum uerisimile sit iambicam uocem ipsam in enuntiato accentu caruisse. Alias hunc accentum metricum esse iudico. Nullo modo in interiore versu desunt exempla, ubi accentus \simeq , $\cup \simeq$ ex emphasi uocis iambicae explicari possit, uelut *Cas. 241 ut cito commentust, Most. 310 quid tu, malum, me, Stich. 395 Hercules, qui deus sis sim.* Rursus credere non licet semper accentum \simeq , $\cup \simeq$ ex emphasi explicari posse. Nam satis saepe usu uenit, ut hic accentus tum quoque adhibeatur, cum *monosyllabum* (bibreue) omnem logicam uim habeat, iambus omni accentu careat (*Poen. 430 i modo, Most. 748 hoc mihi responde, sim.*). In huiusmodi exemplis uix dubium esse potest, quin in soluta oratione uox illa iambica ad praecedentem uocem

Si uero in fine uersus $\acute{\cup}$, $\cup\acute{\cup}$ accentus alias metricus est, alias — et id quidem saepius — loquendi consuetudinem reddit,

facillime se applicarit. Sed tam multa haec exempla sunt, ut cum *credīdi* sim. conferri non possint, et quamquam plerumque in primo iambicorum uersuum et hemistichiorum pede occurrunt, tamen nonnumquam etiam aliis locis, ubi *credīdi* numquam potuisset admitti, inueniuntur. Mihi quidem ex talibus exemplis satis apparere uidetur praeter accentum $\acute{\cup}$, $\cup\acute{\cup}$ in soluta oratione etiam $\acute{\cup}$, $\cup\acute{\cup}$ in usu fuisse, i. e. iambicam uocem, licet *leuiore* accentu praeditum fuerit, tamen *potuisse* uel post monosyllabum maiore uel elatum suum accentum retinere, id quod etiam ex eo elucet, quod ex. gr. *hóc tibi réddo* non potest ad *hóc tibi | reddo* referri sed ex *hóc | tibi réddo* explicandum est. Apparet autem talia exempla qualia sunt *i módo per hortum, hoc mīhi molestumst*, quamquam cum *credīdi* non comparanda sunt, tamen ictus et accentus discrepantiam habere, quippe cum uox fortiore accentu praedita in thesi posita sit, ea autem syllaba, in qua leuior accentus fuerit, ictum sustinet, et intellegi potest, cur exempla huius generis plerumque primum pedem occupare soleant. Huc referenda sunt etiam talia qualia sunt *tibi quídem, uide módo* (*Pseud.* 1096) sim., ubi in soluta oratione prior uox sine dubio maiorem accentus uim habuit (*tibi quídem* non minus quam *habé modó* metricum accentum esse puto). In eis autem exemplis, ubi et uox illa iambica et monosyllabum (bibreue), quod iambum praecedit, omni ui logica carent, non minus $\acute{\cup}$, $\cup\acute{\cup}$ quam $\acute{\cup}$, $\cup\acute{\cup}$ in soluta oratione dici potuisse uerisimile mihi uidetur. Nihil enim magis consentaneum est quam uocem illam iambicam ipsam omni in enuntiato accentu carentem iam cum priore iam cum insequenti uoci in sermone coniungi potuisse, i. e. et *ut | tibi concredam* (cf. *ut uarietatem*) et *út tibi | concredam* (cf. *út recederemus*) dictum esse. Multa huius generis inueniuntur exempla accentum $\acute{\cup}$, $\cup\acute{\cup}$ praebentia, et omnino reprehendendus est RADFORD, quod de uerborum collocatione $\acute{\cup}$, $\cup\acute{\cup}$ agens nullam eius rei rationem habet, utrum alterutra uox in enuntiato *logicum* accentum habere debeat an utraque hoc accentu careat. Non igitur discernit inter ex. gr. a) *i módo, hoc ágas*, ubi fortior prioris uocis accentus metro condonatur, b) *quod tibi nec fácit nec faciet* (*Capt.* 834), ubi *facit* et *faciet* inter se opponuntur, quam ob rem *fácit* accentus suo loco est nec, ut ille uult, in licentia quadam ponendus, c) *si fácis iniuriam* (*Hec.* 692), ubi omnis uis in *iniuriam* est et accentus *si fácis* ex accentu uerborum collocationis *fácis iniúriam* satis explicatur. Explicat idem *Stich.* 395 *Hercules, qui déus sis* ex eo, quod h. l. uocem iambicam excipiat ›copula enclitica›. Semper enim *déus sis* accentum fuisse et ob hanc rem etiam *qui déus sis*, non *quí déus sis* accentum esse debere. At *Cist.* 669: *aut quis déus obiecit* — — non potest explicare. Nimirum uterque locus eandem habet explicationem, eam dico, quod et hic et illic in uoce iambica *emphasis* est, nec ad rem quidquam refert priore loco encliticam illam copulam post iambum positam esse (cf. *Amph.* 30: *quí Iouls sum filius*, non *qui Ióuis*). Quod ut non satis considerauit, ita ne hoc quidem uidit fieri posse, ut etiam accentus $\acute{\cup}$, $\cup\acute{\cup}$ metricis causis nonnumquam tribuendus sit et tum quoque in uersu inueniatur, cum in soluta oratione uox iambica

in uerborum collocatione $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ semper fere metricum accentum agnoscendum esse equidem censeo. Intellegi potest in continuo sermone fieri potuisse, ut leuior uocis iambicae accentus, cum proxime praecederet syllaba maiore ui elata, a sua sede in ultimam transmigraret, quippe quae ad eum accipiendum aptior esset (*rytmiskt välbelägen*), at non intellegitur, quae causa hanc transmigrationem tum afferre potuerit, cum ea, quae iambicam illam uocem praecederet, syllaba ipsa fortiore accentu careret; *adhuc* uocabulum in *ultima* accentum habebat: ergo nihil magis uerisimile est quam *adhuc dabó* accentum potuisse existere; *credo* in *paenultima* accentum habebat: ergo nihil minus uerisimile est quam accentum *credó tibi* potuisse existere. Si quis explicare posset, cur ex *crédo* in hac uerborum collocatione *credó* fieri deberet, facile esset accentum *tibi* explicare. At ex qua necessitate hic putalimus profectam esse spondiaci uocabuli oxytonesis? Dicit quidem LINDSAY illud *dabo* encliticis uocibus adnumerandum esse, quarum proprium fuisse, ut cum praecedenti uoce in unum corpus, unius uocis instar, coalescerent. Vocibus, quas ille, SKUTSCH aliique encliticas appellat, per me licet hoc nomen tribuant; sed ita solum eas encliticas fuisse contendo, ut *leuiore* accentu quam id, quod praecederet, uocabulum in enuntiato sua ipsorum natura plerumque praeditae essent et ob eam rem, iambicae huius generis uoces uelut omnes ceterae in enuntiato accentu carentes iambicae uoces, si in soluta oratione *praecederet syllaba fortiore accentu praedita*, ad eam se in unius uocis similitudinem possent applicare. Nego autem eas ideo, quod ipsae

emphasis carere non potuerit, uelut in u. *Pseul.* 297 *quí suóm repetunt, alienum nato reddunt nemini*, ubi *suom* et *alienum* inter se opponuntur et accentum — , $\cup \text{—}$ ipsa sententia flagitat. Verum quidem est maiorem partem eorum, quae affert, exemplorum eius generis esse, ut credere liceat priorem uocem maiorem in enuntiato uim quam insequentem habuisse, at quamquam ex hac re accentus — , $\cup \text{—}$ satis explicatur, tamen ex hoc nullo modo sequitur, ut lex LACHMANNI ad tales uerborum collocationes transferenda sit, nec quidquam agit hoc ad suam sententiam probandam argumentum afferens, quod in anapaestis ut *crédere* — , *cóndidi* — , *credére*, *condidi* sic etiam *tu fúcis*, *tú facis* — admissa sint, cum in uersibus iambicis et trochaicis saepius *tú facis*, *hóc facis* sim. occurrant. Neque enim in anapaestis alius accentus quam *tu fúcis*, *tú facis* — omnino esse poterat, cum accentus — , $\cup \text{—}$ in uersibus iambicis trochaicisque aptissimus esset, qui iterum iterumque adhiberetur. Rem difficillimam potius attigi quam tractaui. Alio tempore spero occasionem mihi datum iri uberius et diligentius de ea agendi.

in enuntiato plerumque logico accentu carerent, eam uim habuisse, ut semper cum *cuiusuis formae* uocabulo tam arte coirent, ut unius uocis instar euaderet. Quod alio loco¹ demonstrare conatus sum de enclisi pronominis possessiui agens, neque potuit LINDSAY meas rationes refutare². Illic de »enclitica» ui pronominis possessiui agens ad doctrinam LINDSAY refellendam eo potissimum argumento usus sum, quod exempla qualia sunt *dabó tibi, patrém meum* in fine uersus prorsus desunt, ubi tamen *facillume*, sim. saepe inueniuntur, et cetera exempla, quibus eam comprobare studet, non fere nisi in exitu uersuum hemistichiorumque iuueniuntur et ob hanc ipsam rem ad fidem faciendam parum ualent, cum in interiore uersu perrara sint multoque plura exempla exstent, ubi accentus $\acute{_}$, $\acute{_} \approx$ (*mátrém méam*) seruatus sit. Quod argumentum etiam nunc iam per se satis firmum esse puto ad id probandum, quod probare uolui. Et quod de bisyllabis pronominis possessiui formis ualet, id etiam de ceteris bisyllabis uerborum formis, quae »encliticae» dicuntur, ualere debere consentaneum est.

Accedit autem ad meam opinionem comprobendam res maximi momenti, eam dico, quod cum ceteris locis, ubi uoces spondiacae et anapaesticae suum accentum retinere solent, tum ante caesuram senarii, quo loco ad doctrinam illam de oxytonesi per enclisin facta aut comprobanda aut refellenda nullus aptior esse potest, cum hic saltem oxytonesin uocabulorum spondiacorum non admissam esse omnes consentiant, tales uerborum

¹ Vide commentationem meam, quae Enklisis oder nicht? inscribitur.

² In interiore uersu *matrém méam uidebam* sim. perraro iuueniri non negat LINDSAY; neque tamen hac re meam sententiam probari credit. Nam »natürlich würde *matrém méam* einen plumpen Tonfall erzeugen». (Burs. Jahresb. 130, p. 168). At obliuiscitur se ipsum docuisse *matrém méam* esse *unius uocis* instar *unius uocis* accentu praeditum. Ergo si sibi constabit, dicere ei necesse erit etiam *concrederem* sim. incomposite et ineleganter in uersu sonuisse. Et quomodo explicare poterit, quod hic inelegans accentus in exitu uersus iterum iterumque recurrit? Intellegi potest *duorum* deinceps uerborum oxytonesin displicuisse. At hoc ipsum uobis persuadere uult ille, in talibus uerborum collocationibus *unam* uocem esse agnoscendam, non *duas*. Quare cum ad hoc argumentum refugit, sibi ipsi repugnat. Quod cum ita sit, mirum sane uidetur eum dicere posse exemplis a me allatis ipsius doctrinam confirmari. Quod ut ei concedam, melioribus certe argumentis ei opus erit.

collocationes quales sunt *uidit me, habuit uos, multi sint* sim. dedita opera uitari supra satis mihi uideor demonstrasse. Quod cur ita esset, difficillimum sane esset intellegere, si, ut uult LINDSAY, monosyllabae illae pronominum et uerbi substantiui formae una cum praecedenti uocabulo unam syllabarum complexionem uno accentu elatam efficeret. Dixerit fortasse aliquis talia senarii initia qualia sunt *uideo gnatum² meum; hic meus seruós² fuit, ego confidó² tibi* eam ob causam rarissime inueniri, quod Plautus post secundam senarii pedem *caesurae causa* uocem iambicam uel bibreuem collocare plerumque euitare soleat neque hac re elucere accentum illum *gnatum meum, confidó tibi, seruós fuit* a sermonis usu alienum fuisse. Quod si quis dicat, explicare debet, cur cum aliis locis, ubi discrepantia ictus et accentus esse non potest, tum ante caesuram senarii etiam *uidit me, habuit uos, multi sint* diligentissime euitentur, cum uerba qualia sunt *concredo, habuerunt* eodem loco saepissime inueniantur. E contrario, si monosyllabas earum uocum, quae »encliticam« uim semper habuisse dicuntur, formas hac ui caruisse certissimis rationibus ostendi potest, nihil sane est, cur in bisyllabis formis hanc uim fuisse putemus. Perraro in interiore uersu *matrém meám* inuenies; saepius *matrém meám* ∟; sed initium senarii *matrém meam uídi* de enclisi iambicae uocis non plus probat quam ex. gr. *matrém nunc uídi* aut *matrém boni sérui* eodem loco positum.

Tertium quoque argumentum contra opinionem LINDSAY supra attuli. Vidimus enim Plautum in posteriore senarii parte ∟ ∟ ∟, ∟ ∟ ∟ (∟, ∟ ∟, ∟ ∟ ∟) semper admittere, diligenter autem cauere, ne uersus per *tria* deinceps uerba oxytona exeat (∟ ∟ ∟, ∟ ∟, ∟ ∟; ∟, ∟ ∟, ∟ ∟, ∟ ∟). Multa igitur exempla inuenias ad hunc modum formata: *formicis papauerem*¹; scribit autem Plautum ex. gr. *uictor uictorum cluet*, non *uictorum uictor cluet*, (*Trin.* 309), *tantas diuitias dabit*, non *diuitias tantas dabit* (ibid. 605), *uersus melioris facit*, non *meliores uersus facit* (ibid. 707), *recte rationem dedi*, non *rationem recte dedi* (ibid. 872). Quae cum ita sint, mirum sane debebat uideri ei, qui sibi persuasit bisyllabas formas encliticas cum praecedenti uoci in unius uerbi corpus per creticum exeuntis solitas esse coire, uersus exitus qualis est *in mentem uenit mihi* prorsus euitari. Scribit Plautus in fine senarii ex. gr.: *fungi*

¹ Vide KLOTZ, *Metrik* p. 325 sqq.

fortunas meas, non *fortunas fungi meas* (*Most.* 48), *numquam potuisti mihi*, non *potuisti numquam mihi* (*ibid.* 573), *faenus actutum mihi*, non *actutum faenus mihi* (*ibid.* 604), *gnatum compellat meum*, non *compellat gnatum meum* (*ibid.* 616). Atque etiam interpunctione uocem »encliticam» a suo uerbo diuellere mauult quam hunc, de quo agitur, uersus exitum tolerare, uelut in u. *Bacch.* 1034 *reddam, si uiuo, tibi*, non *si uiuo, reddam tibi*. Plura huiusmodi exempla supra attuli. Si haec et multa alia talia exempla cum *formicis papauerem* sim. comparaueris, non potest non elucere falsum esse id, quod docent LINDSAY et SKUTSCH, nullam in *gnatúm meum, reddám tibi* sim. ictus et accentus discrepantiam fuisse. Nam, si uera esset eorum sententia, cum tam saepe $\bar{\text{u}}\bar{\text{u}}\bar{\text{u}}$, $\bar{\text{u}}\bar{\text{u}}\bar{\text{u}}$; $\bar{\text{u}}$, $\bar{\text{u}}\bar{\text{u}}$, $\bar{\text{u}}\bar{\text{u}}\bar{\text{u}}$ in uersus exitu inueniamus, nostro iure in tanta »encliticarum» formarum copia exspectaremus, ut, si non semper, at tamen satis saepe uersus in hunc modum exirent: *si uiuo, reddam tibi*, quod tamen non fit. Haec tantum huius exitus exempla e senariis afferre possum: *Cas.* 447 *protollo mortem mihi*, *Rud.* 27 *inueniat ueniam sibi*, *Merc.* 705 (*rure*) *iam rediit uxor mea*, quae corrigenda esse docet exemplorum copia, ubi hic uersus exitus consulto euitatur. Quid? Quod Plautus ex. gr. in *Mil.* u. 1 sic scribit: *meo sit clupear clarior*, non *sit clupear meo clarior*, nonne hoc quoque aliaque consimilia exempla argumento sunt *clipeó meo* non dictum esse? Aliter enim nihil sane esset, cur hoc loco possessium a suo nomine diiungeretur.

His igitur argumentis nisus equidem meo me iure contendere posse arbitror exitus illos uersuum, ubi uocem spondiacam aut anapaesticam oxytonam excipit uox iambica, ad accentum cottidiani sermonis non esse referendos et harum uerborum collocationum accentum metricis rationibus tribuendum esse.

Si igitur ne tum quidem, cum ultimus uersus iambus uox »enclitica» est, accentus $\bar{\text{u}}\bar{\text{u}}$, $\bar{\text{u}}\bar{\text{u}}$ per »enclisin» explicare licet, hoc multo minus fieri potest, cum hic iambus eius generis est, ut uocibus, quae uulgo enliticae appellantur, adnumerari non possit, uelut *Aul.* 34 *uxorém senex*, 300 *continuó fidem*, 462 *misérúm modis*, 463 *causá coquos*, 535 (*maclant*) *damnó uiros*, 606 *ad-sidám sacra*, 662 *insidiás seni*, 667 *multó fidem* sim. De talibus locis nihil fere habet LINDSAY. Admittit ictus et accentus discordiam esse in primo pede uersus *Capt.* 2: *sequór. sed finem fore quem dicam nescio*. Quid autem sentiat de uersus exitu qualis

est ille *Aul.* 662 *insidiás seni* parum elucet, nisi forte ex uerbis eius, raro fieri, ut uox iambica logico accentu praedita uersum concludat¹, conicere licet eum putare in uersus exitu $\sim \sim$, $\sim \sim$, si in enuntiato accentu careat uox iambica, semper hunc accentum ad sermonis usum posse referri et quamlibet uocem iambicam, quae quidem in enuntiato logico ui careret, cum praecedenti uocabulo potuisse in unum corpus coire. Quod si credit, sane ei non opus fuit »encliticas» uoces a ceteris uocibus discernere, qui in enuntiato propria ui carerent. Mihi uero persuasum est et in iis, quae supra attuli, et in ceteris huius generis exemplis accentum *metricum* esse².

Ceterum nullo modo tam raro fit, quam LINDSAY nobis persuadere conatur, ut uox iambica, quae uersum concludat, logico accentu careat. Et ipse concedere debet tum saltem, cum ante iambum interpunctio, i. e. pausa, sit, de enclisi non cogitandum esse et his saltem locis consentaneum esse in soluta oratione accentum uocis iambicae paenultimam tenuisse. Cuius generis sunt, ut multa alia huc pertinentia exempla praeteriens satis habeam e duabus fabulis haec tantum afferre: *Aul.* 27 *uellet, daret*, 172 *facias, soror*, 198 *tetigerunt, tenent*, 212 *prognatum? bono*, 278 *ueniat, sient*, 517 *cedunt, petunt*, 573 *uiuo, probe*, 611 *prohibessis, Fides*, 629 *compares, peris*, 631 *commerci, senex*, 635 *abstuleras, cedo*, 637 *consuetum, senex*, 735 *adulescens, mali*, 742 *fieret, scio*, 751 *lubeat, licet*, 764 *feci. negas*, 766 *abstuleras, cedo*, 772 *surripuisti? bona*, 775 *excipies? ita*; *Bacch.* 35 *lepide; licet*, 36 *subenias, soror*, 58 *quom ueniat, uolo*, 77 *te uideat, uolo*, 103

¹ Cf. Captiui p. 362: »the usual place, to which he (Plautus) assigns an Iambus-word, scanned as an Iambus and with marked conflict of ictus and accent, is before a pausa in the sentence, especially in the first foot of an iambic line where the disagreement would probably not be so marked». Cur in pausa haec discrepantia minus offendere debuerit, neque dicit neque est facile intellegere.

Ibidem: »It is rarely that we find an Iambic word at the end of a line to be an important word in the sentence».

² Ceterum hoc quoque, quod iambus ille finalis plerumque in enuntiato accentu caret, ad LINDSAY opinionem infirmandam adhiberi potest. Nam plerumque fit, ut talem uocem praecedat uox logico accentu praedita, quas uoces suum accentum conseruasse neque ui insequentis »encliticae» oxytonesin passas esse concentaneum esse LINDSAY ipse docere uidetur (cf. Captiui p. 372).

Mnesilocho, soror, 206 aliquantum, soror, 206 Mnesilochi? rogas, 207 pendit. papae, 246 uiuit, ualet, 418 delinquat, sine, 428 pugilatu, pila, 463 iniuste. tace, 571 ibo: mane, 572 suspectum. sequor, 605 integumentum, uale, 735 recte, pater, 743 congraecem, pater, 766 uiuo, probe, 806 dixi? ita, 811 uincirer: sine, 816 sentit, sapit, 880 dico »dabo«, 881 promitto: roga, 883 responde: dabo, 892 Iuno, Ceres, 893 Virtus, Venus, 934 periisti, senex, 1008 conspectum, pater, 1013 quaeso, pater. Mihi quidem ex his exemplis nihil concludi posse uidetur nisi hanc extremam uersuum per iambum exeuntium dipodiam prorsus ad Graecorum normam factam esse et in ea solam quantitatem dominari nulla eius rei ratione habita, utrum oxytonesis iambicae uocis cum sermonis cottidiani accentu concordaret necne, nisi forte existimabimus uoces iambicas semper oxytonas fuisse, quod si quis credit, quomodo correptionem iambicam explicare possit, ipse uideat.

Ut igitur summam eorum, quae supra disputata sunt, breuiter complectar, sic mihi persuasum habeo, uerborum collocationem $\underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$ et in exitu uersus et in interiore uersu positam accentum non metricum tum habere, cum uox iambica in enuntiato ipsa accentu careat, pro metrico autem hunc accentum tum habendum esse, cum uox illa iambica ab ea, quae praecedit, uoce interpunctione diiungatur et omnino cum, ut ui quadam ea efferratur, sententiae ratio requirat (in uerborum collocationibus qualis est *credidí patrí* nullam ictus et accentus discordiam esse per se intellegitur); in uerborum uero collocatione $\underline{\cup \underline{\cup}}$, $\cup \underline{\cup}$ ($\underline{\cup \underline{\cup}}$, $\cup \underline{\cup}$) accentum semper metricum esse puto iis tantum locis exceptis, ubi aut praecedens uox praepositio est, insequens nomen aut pronomen (*praetér tuos, suprá lacum*) aut uerisimile esse uidetur uocem iambicam oxytonam una cum eo, quod praecedit, uocabulo *unam notionem* aut *formulam* efficere. Tum enim par est has uoces uno accentu contineri, et multo potius crediderim eum accentum, qui est in *mirís modis, operám dabo* sim. e loquendi consuetudine profectum esse, quam mihi persuadere possum in omnibus illis exemplis, ubi in exitu uersus uocem spondiacam uel anapaesticam excipit uox »enclitica« nullam esse ictus et accentus discordiam. Patet autem et difficillimum esse pro certo dicere, quae uerborum collocationes huic generi tribuendae sint, et hanc enclisin satis artis finibus circumscribendam esse.

Ceterum addere uelim satis uerisimile mihi uideri in eis uersibus qui per $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ exirent plerumque factum esse, ut ea, quam requireret metrica ratio, ultimi iambi ictus et accentus discordia in uersu recitando aliquantum mitigaretur. Consensaneum enim est eam in iis tantum uersibus insigniorem fuisse, ubi uox illa iambica ipsa in enuntiato maiore ui efferenda esset et ob hanc rem fortiorem deberet habere in paenultima accentum (*quae quidem dicat: dabo, sim.*). In iis autem uersibus, ubi uox iambica finalis in enuntiato omni ui carebat, sine dubio in eius, qui uersum recitabat, potestate positum erat iambum ultimum sic efferre, ut uix percipi posset illa discordia. Tamen quin in eo, de quo agitur, uersus exitu aliqua discrepantia fuerit, non dubitari posse uidetur.

B. Ad ceteras dipodias transgredior, uaria iambicorum et trochaicorum uersuum genera ordine perlustrans.

a) In *iambicis* uersibus apud Plautum rarissime dipodiae non finales ita comparatae sunt, ut uocem spondiacam aut anapaesticam excipiat uox iambica oxytona (Terentium paulo minus diligenter hoc obseruare infra uidebimus).

Quae res explicationem probabilem habere uidetur, si factum esse statuamus, ut cum in fine uersus aut hemistichii semper uerborum collocatione $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ opus esset, ceterae autem dipodiae semper ea possent carere, haec ipsa uerborum collocatio ad exitus potissimum uersuum et hemistichiorum reseruaretur ceteraeque dipodiae, quae aliam formam habere possent, alio modo formarentur. Sed etiam melius mihi uidetur esse concludere Plautum ideo hanc uerborum collocationem euitasse, quod ultima dipodia excepta noluerit *utrumque* eiusdem dipodiae pedem ictus et accentus discordiam habere. Animaduertendum tamen est, cum aut $\cup \text{—}$, $\sim \text{—}$ aut $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ scribendum esset, hanc uerborum collocationem praelatam esse. Et perraro fit — ut ex exemplis infra allatis satis apparet —, ut his locis uocem spondiacam aut anapaesticam oxytonam excipiat uox iambica »enclitica«, cuius ultima ictu feriatur, quod certe probabiliorem opinionem LINDSAII de oxytonesi per enclisin factam non reddit.

Ceterum animaduerti potest in interiore dipodiarum non finalium pede iambicas uoces oxytonas *omnino* raras esse, ita ut etiam uerborum collocatio \sim , $\cup \text{—}$ hic minus saepe inueniatur. Nam in senario legitima post tertiam thesin caesura iambicae secundi

modis fortasse uno accentu continebatur), 238 *dicít capráam quam* (enclisis pronominis relatiui non firmitioribus argumentis nititur quam pronominum personalium et possessiuorum), 701 *talí uiró quae*, 821 *uxór uirúm si*, 829 *plurés uirí sint*, *Most.* 606 *nescít quidém nisi*, *Poen.* 634 *quantúm bonó male*, *Pseud.* 13 *miseré misér sum*, 1098 *que illám quidém iam* (*illánc?*), *Rud.* 593 *miris modís di* (cf. *Merc.* 225), 864 *equidém tibi me*, *Truc.* 337 *illúm student iam* (*illunc?*), 424 *quintó dié quod*, *Vid.* 17 *hominém semél quem*. Non necesse est $\sim \text{—}$, $\sim \text{—}$ metiri *Amph.* 922 et *Merc.* 249 *ego illum scio quam*, *Poen.* 64 *sed illi seni, qui*, *Trin.* 78 *quia omnis bonos bonasque*; *Mil.* 865 metiendum esse puto: *quaesó tamen tú meam pártém*, | *infortunium*.

In nonnullis uersibus mensura, de qua agitur, tollitur, si in caesura hiatum statueris, uelut *Poen.* 684 *illud quidem quórsum | asinus caedit calcibus*, *Rud.* 789 *uerum, senex, si te (ted) | umquam in urbe offendero*, *Mil.* 584 *nam uni satis populo | impio merui mali*, *Truc.* 650 *quaerit patrem: dico | esse in urbe, interrogo*. Quamuis, sicut primum pedem occupantia pro binis monosyllabis habere licet, uelut in *As.* u. 16 *sicút tuóm uis sim*.

Rarissime primum quoque pedem uox iambica occupat, uelut *Aul.* 38 *aníum forás extrudit*, *Merc.* 291 *senéx, uetús decrepitus*, *Most.* 50 *meúm bonúm me*, *Persa* 410, *procáx, rapáx, trahax*, *Pseud.* 58 *cum eó simúl me*, *Trin.* 541, *oués scabráe sunt*. Uno loco praecedit uox dactylica in paenultima ictum ferens: *Pseud.* 1074 *omnibus modis tibi*.

Ceterum cum in senarii initio $\sim \text{—}$, $\sim \text{—}$ tam raro inueniatur, in uerborum collocatione qualis est *sed erít tibi* equidem potius *sed érit tibi* quam *sed erít tibi* metiendum esse censeo.

Fatendum sane est pauca esse haec exempla in tanta senariorum multitudine nec non patiuntur eorum nonnulla uerborum transpositionem, qua tollatur haec, de qua agitur, alterius pedis forma.

Terentius paulo saepius quam Plautus hoc senarii initium habet: *Andr.* 54 *dum aetás, metús, magister* (*dum | áetas, métus?*), 119 *formá. boná fortasse*, 144 *uenít Chremés postridie*, 295 *te istí uirúm do*, 811 *litís sequí quam*, *Heaut.* 34 *aliás nouás nisi*, 137 *inopém, caréns patria*, 763 *faciám boní tibi* (non *boní faciám tibi*, quod si *tibi* »encliticum» fuisset, cur euitaretur, nihil erat), 917 *ni essém lapis quae* (858 *quiduís tamén iam*), *Eun.* 331 *illúm* (*illunc?*) *liquét mihi*, 668 *exí forás, sceleste*, 995 *aliúd malí damniue*

(*malí damníue* fortasse unum accentum principalem habuit), *Phorm.* 80 *nostér malí nil*, 257 *uellém quidém, quid*, 310 *rectá uia quidem*, 674 *quantúm potést me*, 701 *spatiúm quidém tand(em)* (fortasse metiendum cum hiatu: *spatium quidem tándem*), 897 *quantúm potést, nunc*, 950 *noló, uoló: uolo* (non *uoló, noló*), 987 *quantúm ualét, Nausistrata, Hec.* 179 *mirís modís odisse*, 426 *olím quidém te, Ad.* 409 *quantúm potést: hac*.

Apud Terentium quoque uno loco *omnibus modis* legitur (*Hec.* 702). *Iambica* uox praecedit *Heaut.* 135 *maló quidem me* (761 *bonán fidé? bona*), 835 *minás quidem iam, Eun.* 169 *herí minás uiginti* (non *herí uígintí minás*), *Hec.* 491 *cum eó uiró me, Phorm.* 115 *bonám bonís prognatam*, 958 *uidés tuóm peccatum, Ad.* 242 *minás decém conradet*.

Quin in his exemplis alter pes ictus et accentus discrepantiam praebet, equidem non dubitandum censeo neque paucissimis illis locis, ubi iambicam uocem oxytonam excipit uox »enclitica» rem aliter se habere atque in ceteris mihi persuasum habeo. Nam cum hoc loco uoces spondiacas et anapaesticas oxytonas + encliticam diligentissime uitari uiderimus, non licet putare ex. gr. *plures uirí sint* maiorem ictus et accentus concordiam habere quam *uirí plurés sint*. Sed uidetur Plautus illum uerborum ordinem praetulisse et maluisse in interiore thesi breuem syllabam ponere suo accentu priuatam quam longam. Quamquam mirum mihi uidetur hoc loco non *uirí sint plures* a Plauto scriptum esse, cum ei tam facile fuerit consuetudinem suam tertiam thesin ex ultima uocis trochaicae (spondiacae, anapaesticae) formandi seruare, praesertim cum hoc quoque accedat, quod *uirí* in enuntiato peculiari ui efferendum est, cuius generis uerba Plautus — licet exceptiones non desint — in primo pede collocare amat. Conferas, quaeso, uersus quales sunt *Amph.* 20 *pater huc me misit*, non *misit pater me huc*, *Bacch.* 118 *mali sunt homines*, non *homines mali sunt*, 519 *mori me malim*, non *malim mori me*, 581 *fores pultare nescis*, non *nescis fores pultare*, *Cas.* 63 *sciens ei mater*, non *mater sciens ei*, *Mil.* 58 *amant te(d) omnes*, non *omnes amant te*, *Most.* 655 *malum quod isti*, non *isti malum quod*, *Persa* 724 *pater nunc cessat*, non *cessat pater nunc*, *Pseud.* 545 *stilis me totum*, non *totum stilis me*, 1082 *solent lenoni dici*, non *dici solent lenoni*¹, *Stich.* 425 *cadum tibi*

¹ Animaduertendum est *Pseud.* 770 *malam rem magnam*, non *magnam malam rem* scriptum esse.

ueteris uini, non *uini cadum tibi ueteris*, 463 *item me spero facturum*), non *spero me item facturum*, 481 *lubens accipiam certo*, non *certo lubens accipiam*, *Trin.* 68 *malis te ut uerbis*, non *uerbis malis te ut*: nonne ex his exemplis, quorum numerum uel augere licet, satis uerisimile fit Plautum scripsisse et *uiri sint plures* et *uiro quae tali et die quod quinto*? Aliquot quidem eorum, quae allata sunt, exemplorum eius generis sunt, ut non possit transpositione uerborum collocatio $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ tolli (*laudo malum quom sim.*), quae utrum sollicitanda sint necne, equidem haud ausim diiudicare. Terentiana exempla prae numero Plautinorum tam multa sunt, ut in uicem se tueri uideantur quamquam eorum quoque nonnulla ad transpositionem inuitant.

Rara est in prima dipodia senarii etiam uerborum collocatio $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ ², id quod non mirum est, cum satis constet ne creticas quidem aut in creticum exeuntes uoces Plautum ita in hoc uersu collocare, ut earum paenultima alteram thesin efficiat. Nulla ictus et accentus discrepantia potuit esse in ex. gr. *pérdidit² me*, sed caesura semiquinaria hoc modo formata, quamquam admissa est, tamen plerumque uitatur. Iambicis enim et in iambum exeuntibus uocabulis semper in fine uersus et (in uersibus per $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$; $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ exeuntibus) in quarto pede opus erat, cum altera arsis semper e paenultima uocis spondiacae (anapaesticae) aut e monosyllabo constare posset. Quod cum ita esset haud mirum est iambicas et creticas uoces potius ad alios usus reseruatas esse et ab altero pede, qui aliam formam semper admitteret, plerumque abesse. Sed ubi iambica uox hunc pedem explet, mauult Plautus primam arsin e uoce monosyllaba (bibreui) formare quam ex ultima uocis spondiacae anapaesticae iambicae. Nam in dimidia fabularum Plautinarum parte plura exempla uerborum collocationis $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ hoc loco inueni quam uniuersae fabulae habent uerborum ordinis $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$. Neque tamen semper credi posse uidetur in hac uerborum collocatione hoc loco adhibita ictus et accentus concordiam esse. Ego minime is sum, qui contendam semper diiudicari posse, utrum haec concordia adsit necne; sunt enim loci, ubi difficillimum sit dicere, quid de hac re credamus. Exstant tamen satis multa exempla, quae dubitationi uix ullum locum relinquere uideantur. Nam licet sane hanc concordiam ea exempla praebeant, ubi uocem iambicam ipsam in enuntiato logico accentu caruisse aut patet aut

uerisimile est, uelut *Aul.* 73 *sed hic senex iam*, *Curc.* 76 *anus hic solet cubare*, *Rud.* 1227 *quam mōx licet te*, *Stich.* 429 *sic hōc placet*, *Rud.* 686 *in iūs uocat me*, *Most.* 28 *ut éri sui corrumpat sim.*¹, tamen hoc, ut nonnulla exempla afferam, uix ualere potest de locis quales sunt *Cas.* 91 *quid tú, malum, me*, *Poen.* 1110 *me gúoque dolis iam*, *Bacch.* 592 *non ít: negat se ituram*. Nam his locis potius sententia requirit: *quid tú* (uel *quid tu*), *málum me* (cf. *Most.* 368 *quid tu, málum, me*); *mé quoque dólis iam*; *non ít* (fortasse *nón ít*): *négat se ituram*. Cf. etiam ex. gr. *et ego ét pater de uobis* (et *égo* | et *páter?*), *Bacch.* 784 *ego súm sacer, scelestus*, *Capt.* 757 *satis súm semel deceptus* (*satís sum*

¹ Nimirum *ad forum*, *in manum* sim. iis uerborum collocationibus adnumero, quae ictus et accentus concordiam praebent. Sed dubitare licet, num tam quoque, cum nomen ui quadam efferendum esset, accentus in praepositione fuerit. Nec omni probabilitate carere uidetur in exemplo quale est *Trin.* 481 *decedam ego illi de uia de semita*, ubi et *uia* et *semita* logicum accentum habent, re uera *de uia*, *de semita* dictum esse itemque in u. *Trin.* 329 *de méo* accentum ipsam sententiam flagitasse. Unum saltem exemplum afferre possum, ubi in uerborum collocatione, quae ex monosyllaba praepositione et iambico nomine constat, accentus potius e uersus quam sermonis ratione profectus esse uideatur: *Rud.* 923 *sine lucro et cum málo quiescas*. Si hunc uersum comparaueris cum uersibus eiusdem fabulae

780—81 *utrum tu, leno, cúm maló lubentius*
quiescis an sic sine malo, si copias?

hoc facile inuenies. In his enim, quas attuli, senariis opponuntur inter se *cum* et *sine*, quam ob rem hoc loco accentus $\acute{\cup}$, $\cup\acute{\cup}$ prorsus legitimus est. Quod cum ita sit, etiam in altero illo uersu exspectares, ut aut *sine lucró*, *cúm maló* aut *sine lucro*, *cum málo* accentus esset. Possunt enim opponi inter se non modo *sine* et *cum*, sed etiam *lucro* et *malo*. Sed uersus ratio effecit, ut mixtus quidam, ut ita dicam, accentus euaderet, qui aegre ad ipsum sermonem referri possit.

Ceterum monere uelim in uerborum collocatione qualis est *ad tuam sororem* uocem iambicam logico accentu carentem aut cum praepositione aut cum nomine in uersu coniungi posse nec quidquam esse, cur non in soluta quoque oratione idem fieri potuisse putemus. Legimus igitur ex. gr. *Rud.* 1225 *cúm suá licentia*, *Truc.* 964 *ex meá sententia* sed *Stich.* 66 *ad méam maiorem filiam*, *Trin.* 577 *ad méam sororem*, *Bacch.* 566 *ex túo magistro* sim. Variat igitur accentus secundum uersus naturam (cf. 859 *nóuum nuptum cum nóuo marito*. Si in uerborum collocatione qualis est *cúm tuo mágno* (i. e. uel *cúm tuó mágno* uel *cúm túo mágno*) uox illa *magno* in uersu oxytona fit, nimirum idem accentus fieri potest ac si sequeretur uox a syllaba non acuta incipiens: *cúm tuó magnó* (*As.* 909), *sine meó sumptù* (*Ep.* 125).

sémel deceptus?), *Cist.* 609 (*quomodo*) *haec ést prior, quae nupta nunc est*, *Cist.* 626 *nunc mihi bonae necessust esse*, quibus omnibus locis in soluta oratione potius iambum quam monosyllabum accentum habuisse uerisimile est. Neque opus est monere in exemplis illis *in ius uocat me; non it: negat se; quid tu, malum, me* oxytonesisin uocis iambicae ad uim »encliticam« insequentis uocis non posse referri. Nam obstat huic explicationi quod *uidit me, habuit me* sim. eodem loco summa cum cura euitantur. Oxytonesis igitur iis, quibus dixi, aliisque eiusdem generis locis pro metrica habenda est et hoc tantum talia exempla ostendunt, oxytonesisin cum discrepantia ictus et accentus in *iambicis* uocibus iis locis admissam esse, ubi in uocis spondiacis (trochaicis) et anapaesticis euitatur.

Terentius, ut in initio senarii saepius quam Plautus habet uerborum collocationem $\approx \text{—}$, $\cup \text{—}$, sic etiam \approx , \cup , $\cup \text{—}$ eodem loco saepius adhibet. Sed eum quoque hanc formam illi praetulisse constat (*Malám² rem, apúd² me* sim. exceptis in tribus fabulis, *Andr.*, *Heaut.*, *Eun.*, circiter triginta exempla exstant \approx , \cup , $\cup \text{—}$ accentum praebentia, quindecim fere, ubi uerborum collocatio $\approx \text{—}$, $\cup \text{—}$ adhibita est). Sine dubio ictus et accentus concordia est in exemplis qualia sunt *Andr.* 62 *sic uíta erát*, 124 *quae sít rogo*, 281 *unum hóc sció*, 393 *haec quáe facis*, *Heaut.* 423 *nam míhi quidem*. Sed iure dubitari potest, num accentus ad sermonis consuetudinem referri possit ex. gr. in u. *Heaut.* 419 *uos quóque senés est aequom*, *Eun.* 834 *era méa, tacé¹*, 934 *quae dúm forís sunt*, *Ad.* 802 *quando égo tuóm non curo*. His locis fieri non potuisse uidetur, quin in soluta oratione ea, quae iambum antecedit, uox *leuiorem* accentum haberet (*nós quoque sénes est aequom; éra mea, táce; quáe dum fōris sunt; quándo ego túom non curo*). Animaduertendum tamen est apud Plautum et apud Terentium per raro fieri, ut aut hoc, de quo agitur, loco aut alibi inter monosyllabum et iambicam uocem *interpunctio* sit. Et *plerumque* apud

¹ Hoc tamen loco praetulerim ita metiri: *erá mea, táce, tace, obsecro* (bibrenes uoces in primo pede oxytonas esse posse satis constat); et omnino, ubi uox illa iambica logico accentu praedita esse uidetur, si hic accentus in uersu seruari potest, seruandum esse censeo, uelut u. *Eun.* 899 sic metiri malim: *tamén, si páter quid — —? ah uolet, certo scio quam tamen sí patér quid — —*.

utrumque uox iambica eius generis est, ut credere liceat eam in enuntiato accentu caruisse.

β) Cum tertius senarii pes caesurae causa perraro e uoce iambica spondiaca anapaestica constet et quae huius generis exstant exempla corrupta esse uerisimile sit, rei natura fert, ut altera dipodia \simeq \simeq , \simeq \simeq formam habere non possit. Neque tamen ex eo, quod uocem iambicam quartum pedem occupantem *monosyllabum* (*uox bibreuis*) praecedat necesse est, continuo sequitur, ut ictus et accentus concordent. Quod tum solum fieri credo, cum uox iambica in enuntiato accentu caret. Si conferas ex. gr. *Stich.* 202 *quid siēt causae ilico*, 240 *id fuit nomen mihi*, *Bacch.* 324 *nīl sciō nisi nescio*, *Rud.* 531 *sunt fabri ferrarii*, 504 *plūs boni quam mihi fuit*, 137 *hōs diēs multos fuit* cum ex. gr. *Stich.* 156 *sūm, satūr numquam fui*, *Bacch.* 255 *sōl, diēs, dei quattuor*, 118 *quī bonis dicunt male*, 893 *Spēs, Opīs, Virtus, Venus*, 1043 *nēque uetō nēque suadeo*, *Poen.* 191 *sunt. sciō. oculos uolo*, *Persa* 333 *scīs, tenēs, intellegis*, fieri non potest, ut his omnibus locis uoces illas iambicas in soluta quoque oratione eundem accentum habuisse uerisimile sit. Sed in *uersu* semper \simeq , \simeq accentus admittitur.

γ) In prima septenarii iambici dipodia haec apud Plautum inueniuntur uerborum collocationis \simeq \simeq , \simeq \simeq exempla: *As.* 391 *clamāt, procūl si quem uidet*, 492 *meritō meō neque me alter est*¹, 498 *frugī tamēn sum, nec potest*, 580 *edepōl senēm Demaenetum*, 602 *numquām bonae frugi sient*, 610 *uitām meām tibi largiar*, *Cist.* 307 *quamquām uetūs cantherius*, *Curc.* 528 *nam illām minis olim decem (illanc?)*², *Merc.* 537 *neutēr stuprī causa caput*, *Mil.* 356 *minumē malās ut sint malae*, *Most.* 233 *utinām meūs nunc mortuos*, 243 *uideās eām medullitus*³, *Rud.* 368 *dum illī timēt, nos cum scapha* (1337 *eōdem die <tui> uiduli metiri licet*), *Truc.* 154 *illīs perit quidquid datur*. Tribus locis primus pes uox iambica est:

¹ Libri hunc uersum sic tradunt: *merito meo neque me Athenis alter est hodie quisquam*, quod LINDSAY solus retinuit sic metiens: *merito meo neque me Athenis altēr* — quae mensura pessima est; GOETZ, SCHOELL et LEO recte cum BENTLEIO uerba transponunt.

² Animaduertendum est Plautum *nam illanc olim decem minis* non scripsisse. Concludere igitur licet, illud *decem minis* unius uocabuli instar non fuisse. Potius accentum *dēcem minis* fuisse crediderim (cf. *Phorm.* 662 *ob dēcem minās est* ante caesuram senarii).

³ Codd: *ut uideas* habent; sed *ut* suo iure editores delent.

As. 681 *uirum quidem pol optimum*, *Ep.* 347 *decem minis plus attuli* (cf. *Curc.* 528, ubi hoc idem *decem minis* ante caesuram mediam dedita opera euitatur, *Rud.* 352 *inest lepós in nuntio*, (*Merc.* 524 *ouem tibi millam dabo*.)

δ) Octonarii iambici prima dipodia haec habet exempla: *As.* 831 *pietás, patér, oculis dolorem*, (*Aul.* 412 *sequitur. sció quam rem geram*), *Bacch.* 927 *armís, equís exercitu*, *Capt.* 770 *laudém, lucrúm, ludum iocum* (non *lucrúm laudém*), 771 *pompám, penúm, potationes* (*Pseud.* 160 *numquí minús ea gratia* pro binis monosyllabis *numqui* haberi potest). *Pseud.* 1133 *edúnt, bibúnt, scortantur*. His locis iambica uox praecedit: *Amph.* 991 *patér uocat me, cum sequor*¹, 99 *amát: sapít: recte facit*, 1059 *capút dolét neque audio*.

ε) In posteriore hemistichio etiam rarius est haec, de qua agitur, uerborum collocatio, quod utrum fortuitum sit necne, in incerto relinquo. In septenariis enim Plautinis haec tantum exempla iuueni: *As.* 555 *nostrís fugaé potitae* (fortasse illud *fugaé potitae* unum accentum principalem habuit), 573 *fuérís magís fidelis* (*Curc.* 517 *cures, bene sit isti* quod libri praebent corruptum est. Legendum erit aut cum editoribus: *cures ut bene sit isti* aut fortasse: *cures bene, <bene> sit isti*). Octonarii haec exempla sunt: *Amph.* 986 *liceát deó minitarier*, *Bacch.* 957 *nostró sení mendacium*.

Tribus tantum locis potest transpositione uerborum collocatio $\sim \perp$, $\cup \perp$ in priore membro euitari: *As.* 498 *tamen sum frugi* et 610 *meam tibi uitam*, *Most.* 233 *nunc mortuos utinam meus*. In posteriore membro hoc duobus locis fieri potest: *As.* 555 *fugae potiti nostris*, 573 *magis fidelis fuérís*. Ceteris locis librorum scriptura pro genuina habenda esse uidetur, nec dubitari potest quin in his exemplis uox iambica interiorum pedem occupans *metricam* oxytonesisin patiatur: certe dici debebat *ármis, équis, exercitu; láudem, lucrúm, ludum; clámat, prócul si; útinam méus nunc mortuos; frúgi túmen sum; uírum quídem* (aut *uírum quidém*), *pol ámat: sápit; recte facit* etc. Cum oxytonae uoces spondiacae et anapaesticae sequente »enclitica» in altero pede diligenter euitentur, non licet in iis exemplis, ubi iambica uox eodem loco

¹ Apparet legendum esse cum hiato: *pater uocat me|, éum sequor*, ne illicitus hemistichii exitus euadat.

Uno loco iambus iambum praecedit: *Heaut.* 724 *decém minás*
quas mihi dare —.

Semel iambus praecedit: *Andr.* 860 *Dromo*, *Dromó*. quid est? *Dromo*; sed hic uersus trochaicus esse potest.³

Octonarii iambici Terentiani cum plerumque *trochaicam* caesuram habeant, sequitur, ut uocem iambicam sextum pedem explentem in longe maiore exemplorum parte antecedit uox monosyllaba (bibreuis). Verborum collocationem $- \cup$, $\cup -$ uno tantum loco iuuenitur⁵: *Andr.* 949 *mutat Chremes. causa optumast.*

In prima septenariorum Terentianorum dipodia paulo maior numerus est exemplorum, ubi iambicam uocem praecedit uox monosyllaba (bibreuis) quam eorum, ubi ultima uocis spondiacae aut anapaesticae primam arsin efficiens uoce iambica excipitur,

² PODIASKI op. laud. p. 25—26.

⁴ PODIASKI p. 52.

⁵ Ibidem p. 12.

prima octonarii dipodia plus quinque et uiginti prioris generis habet exempla. In posteriore septenarii membro ter $\underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$ ⁶ inuenias; in posteriore octonarii membro post trochaicam caesuram haec uerborum collocatio in duobus et triginta exemplis iuuenitur.¹ Aequat hoc membrum posteriorem partem senarii et septenarii trochaici, quam uersus partem saepissime ita comparatam esse satis notum est, ut e cretico et iambica dipodia constet. Erat igitur uerborum collocatio $\underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$ ad creticum illum formandum aptissima.

In extrema igitur uersuum et hemistichiorum iambicorum dipodia saepissime ictus et accentus discordia est. In ceteris dipodiis iambicam uocem oxytonam interiorem pedem occupantem plerumque praecedit uox monosyllaba (bibreuis), quod cum fit saepius credere licet ictum et accentum concordare, quamquam non desunt exempla, ubi sententia potius accentum $\underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$ quam $\underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$ desideret.

Raro autem iambicam uocem ita, ut dixi, positum praecedit uox spondiaca aut anapaestica oxytona, in quo equidem fieri non posse puto, quin iambi oxytonesis a sermonis usu abhorruerit. In $\underline{\cup} \underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$ uterque dipodiae pes ictus et accentus discrepantiam habebat; in $\underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$ saepe ictus et accentus concordia erat, sed tum quoque, cum in hac uerborum collocatione iambicae uocis oxytonesis metrica erat, minorem sine dubio habebat offensionem, quod non in tota dipodia accentus neglegebatur. Et omnino dici posse credo Plautum in dipodiarum non finalium interiore thesi paenultimam uocis iambicae semper ea condicione admisisse, ne in *utroque* dipodiae pede ictus et accentus discrepantia existeret. Neque minus obseruari debet in iis exemplis, ubi $\underline{\cup} \underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$ ex transpositione uitiosa ortum esse non potest, hanc uerborum collocationem praelatam esse illi alteri $\cup \underline{\cup}$, $\underline{\cup} \underline{\cup}$ (*uideas eam medullitus*, non *eam uideas*; *armis, equis exercitu*, non *equis, armis*; *misit pater me*, non *pater misit me* sim. Praefertur igitur uox iambica metri causa oxytona in interiore pede uoci spondiacaе aut anapaesticae accentu non legitimo praeditae.

b) Iam ad uoces iambicas oxytonas in *trochaicis* uersibus ita collocatas, ut paenultima interiorem thesin efficiat, transgredior.

α) In confinio primi et secundi pedis uox iambica ita solum

¹ Exempla inuenias apud PODIASKIUM pp. 12, 22, 48, 52.

in septenariis octonariisque trochaicis usurpari potest, ut praecedat aut uox monosyllaba aut binae breues syllabae. Existit igitur hoc loco accentus $\underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$, quem iam ad ipsum sermonem referri, iam metricum esse posse supra monui (cf. *As.* 201 *si aés habént, dant mercem*, *Mil.* 624 *nóuo módó tu homo amas* et *Amph.* 665 *quía domí daturus nemost*, *Men.* 1108 *ést. patrém fuisse Moschum*).

β) In tertii autem et quarti pedis septenarii trochaici confinio haud ita raro iuuenitur uox iambica oxytona praecedente non modo uoce monosyllaba (bibreui) sed etiam spondiaca aut anapaestica, cuius ultima ictum sustineat.¹ Hoc autem loco eo accentus $\underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$ explicatur, quod in eiusmodi uersibus post quartam arsin iambica caesura est, ante quam exitus prioris membri $\underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$ pro non minus legitimo habendus est quam ante caesuram mediam septenariorum et octonariorum iambicorum.² Diuiduntur tales uersus in bina membra, quorum prius posteriori parti senarii, posterius hemistichio iambici octonarii respondet, qua diuisione rhythmus optimus euadit. Negat quidem MEYER (op. laud. p. 7 sqq.) hanc caesuram in iis uersibus, ubi post quartam thesin diaeresis non est, post quintam thesin caesuram statuens trochaicam, quod idem LINDSAY docet (Captiui p. 75). At permirum mihi uidetur in uersu qualis est ex. gr. *Amph.* 655 *quae me amat, quam contra amo: praesertim re gesta bene* quemquam sibi persuadere posse, ut credat caesuram principalem post *praesertim*, non post *amo* esse. Cuius enim apparere debet illa post quintam thesin caesura constituta tam imparia uersus membra euadere, ut rhythmus, qui caesura adiuuari debet, potius tollatur quam adiuuetur, praesertim cum in uersibus huius generis, ut in eo, quem supra exempli causa attuli, saepe ipsa sententia iambicam caesuram requirat. Neque facere possum, quin cum

¹ Exempla iuuenias et apud KOEHLERUM p. 36 sqq. et in commentatione A. FRANKEI supra laudata.

² Alia uero quaestio est, num etiam in uersibus quales sunt *Most.* 310 *sed estne hic meus sodalis, qui huc incedit cum amica mea* uel *Persa* 656 *ne sis plora: libera eris actutum, si crebro cades* caesura post quartam arsin sit statuenda. Docet hoc, ut satis notum est, RITSCHL, cuius opinionem defendit FRANKE (cf. etiam O. SEYFFERTUM in Burs. Jahresb. LXXX), negat autem KLOTZ, tum solum in septenariis trochaicis iambicam caesuram agnoscens, cum prius membrum per uerum iambum exeat. Quod eum suo iure docere credo. Neque enim mihi persuadeo iambicam diaeresin post pedem non uere iambicum esse posse, cum exitus hemistichii uersus exitus instar esse debeat.

RITSCHLIO, KLOTZIO, FRANKEO in talibus uersibus iambicam caesuram post quartam arsin statuendam esse existimem.

Quamquam cum prius membrum per creticum uel, quod idem est, per $\underline{\cup}$, $\cup \perp$ exit monosyllabo (uoce bibreui) sequente, nonnumquam difficile esse potest diiudicare, utrum iambica an trochaica caesura statuenda sit. Certe trochaica est caesura in uersu qualis est *Curc.* 721 *tu me sequere. quo sequar te? ad trapezitam meum*, nec minus certe iambica est ex. gr. in u. *Amph.* 630 *et memor sum et diligens, ut quae imperes compareant*. Nam displicet sane monosyllabum cum eo membro coniungere, a quo interpunctione diiungitur. Sed haud raro fit, ut satis difficile uideatur diiudicare, cum utro membro monosyllabum, post quod nulla interpunctio sit, coniungi debeat, uelut in his uersibus: *Mil.* 1321 *istuc crucior a uiro me tali abalienarier*, *Cas.* 287 *quid uelis, modo id uelim me scire. ausculta, ego loquar*. In trochaico prioris membri exitu $\underline{\cup}$, $\cup \perp$, \cup ut in exemplis a FRANKEO collatis uidere licet, plerumque ictus et accentus concordia statui posse uidetur. Nonnumquam tamen magis uerisimile uidetur iambicam uocem maiorem quam antecedentem in enuntiato accentus uim habere debuisse, uelut in u. *Cas.* 812 *quo argumento? nimis tenax es* — — uel *Pseud.* 294 *omnes <homines> tibi patres sunt* — —. Utroque loco solutae orationis accentum *nimis tenax es, tibi patres sunt* fuisse mihi uerisimile uidetur; iambicorum uerborum oxytonesin iis quoque locis, ubi $\underline{\cup}$, $\cup \perp$ non toleratur, uel tum admitti supra uidimus, cum potius ad rationes metricas quam ad enclisin referenda esse uideatur. Certe magis placet *nimis tenax es, || tibi patres sunt ||* legere quam iambicam caesuram statuere et *es, sunt* a suis membris diuellere.¹ Sed, ut iam monui, exempla huius generis perpauca inuenias: in multo maiore uersuum numero, ubi difficile est monosyllabum ad posterius membrum trahere, uerborum illa collocatio $\underline{\cup}$, $\cup \perp$, \cup eius generis est, ut uox iambica propria ui careat et credere liceat oxytonesin uocis iambicae a sermonis usu non abhorruisse.²

¹ Fieri tamen nonnumquam posse non negandum est, ut uerbi substantiui formae etsi cum priore membro artissime cohaerent et a posteriore membro interpunctione diuelluntur, tamen caesura ad hoc trahantur, uelut in uersu trochaico *Capt.* 241 *non ego erus tibi, sed seruus || sum. nunc obsecro te hoc unum*. Sed ubi, ut in illo *nimis tenax es* hoc uitari potest, sine dubio uitandum erit.

² Exempla uideas apud FRANKEUM in commentatione supra laudata.

Contra in prioris membri exitu $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$, \sim , cum satis constet in septenariis trochaicis praeter solitam post quartam thesin caesuram etiam iambicam post quartam arsin inueniri, multo malo hanc statuere quam illam. Nam si trochaicam in huius generis uersibus caesuram statueris, fieri non poterit, quin exitum trochaicum prioris membri septenarii troch. aliter formatum esse posse atque exitum posterioris membri octonarii troch. statuendum sit, quod mihi quidem parum uerisimile uidetur. *Trochaica* autem caesura statuenda est in uersibus quales sunt *Cist.* 505 *redde mi illam. inter nouám rem uerbum usurpabo uetus*, *Amph.* 604 *quas, malum, nugas? satín tu sanus es? sic sum ut uides*, *As.* 534 *haec dies summast apúd me inopiae excusatio* et si qui alii huius generis exstant. In ceteris post quartam arsin incisio est. Neque, si perpaucos uersus exceperis, quidquam obstat, quominus monosyllabam illud cum posteriore membro coniungatur. Huc nimirum etiam pertinent ii uersus, ubi $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ ⁴ excipit uox non monosyllaba. Omnia, quae collegit FRANKE, exempla hic enumerare non opus est. Pauca tamen afferam: *Amph.* 971 *i sane et quantum potést parata fac sint omnia*, *Bacch.* 703 *ceterum quantum lubét me poscitote aurum: ego dabo*, *Stich.* 612 *ibisne ad cenam forás? apud fratrem ceno in proxumo*, *Rud.* 726 *tu senex, si istas amás, huc arido argento est opus*, *Trin.* 661 *perpeti nequeo: simúl me piget parum pudere te* (in hoc uersu illud *nequeo*: *simúl* eodem modo iudicandum est, quo in fine senarii *lubeat*: *licet* sim.), *Most.* 381 *sicut ego aduentu patris nunc quaero quid faciam miser*, *Trin.* 708 *etiam ob stultitiam tuám te tueris? multabo mina*¹. Hos tantum uersus inueni, ubi, etsi per se fieri potest, tamen minus placet iambicam caesuram statuere et monosyllabum ab eo, quo ipsa sententia trahitur, membro diuellere: *Pseud.* 637 *eum esse me dicam. Surús sum Surus? id est nomen mihi*, *Amph.* 592 *quo id, malum, pacto potest nam — mecum argumentis puta —*, *Truc.* 943 *caue faxis uolnus tibi iam, quoi sunt dentes ferrei*. Non multum placet in his uersibus prius membrum per — , \cup exire statuere. Sed quod ad uersum illum *Pseudoli*

¹ In u. *Amph.* 321 *olet homo quidam malo suo. ei numnam ego obolui* posterius membrum sine dubio corruptum est. Prius hemistichium sic dimetiendum puto: *ólet homo quídam málo suó*. In personarum mutatione hiatus statuendus est. Quo modo autem ea, quae sequuntur, sananda sint, in incerto relinquo.

attinet, aliam mensuram adhiberi posse credo. Nam cum neque in primo septenarii trochaici pede legem dipodicam observari necesse sit et in caesura secundaria, quae post alteram arsin esse potest, sine dubio brevis syllaba metricam productionem pati possit, nihil est, cur non hoc modo uersum metiamur: *éum essé | me dicam. Súrus sum — —*; quod si facere dubites, facile est uerba ita transponere: *éum me dicam | ésse. Surus sum* cum hiatu in trochaica prioris membri caesura secundaria haud illicito. In u. *Amph.* 592 pro certo habeo uerba sic transponenda esse: *quo, malum, pacto id potest nam*, quod si facias trochaica caesura sine difficultate euadit.

Truc. u. 943 corruptum esse et LEO et GOETZ-SCHOELL suo iure monent; quo modo sanandus sit, incertum est (apparet in uersu qualis est *Epid.* 653 *tibi quidem, quod ames, domi praestost fidicina opera mea* et si qui alii ad hunc modum formati uersus inueniuntur, caesuram *trochaicam* esse et metiendum esse cum hiatu prorsus legitimo — — *praestost fidiciná | opera mea*).

In nonnullis uersibus Plautinis aut prius membrum per binos iambos exire statuendum esse uidetur aut trochaicum hemistichii exitum $\cup \cup$, $\cup \cup$, \cup in fine uersus insolitum, ne dicam illicitum admissum esse. Huc pertinent *Rud.* 1216 *omnian licet? licét, sed scin quid est quod te uolo*, et eiusdem fabulae u. 1222 *omnian licét? licét. tibi rusum refero gratiam*. Equidem praefero in his uersibus iambicam caesuram statuere, quam ipsa sententia efflagitat, et cum KLOTZIO (*Metrik* p. 244) satis uerisimile esse credo exitum illum diiambicum personarum mutatione nonnihil mitigari et excusari. *Pseud.* 345 *uiginti minis? utrúm uis — —* illud *utrúm uis* uno accentu contineri credere licet. Ceteros autem uersus, quorum prius membrum per binas uoces iambicas exire uidetur, potius pro corruptis habendos esse quam pro sanis existimo. Velut *Capt.* u. 1012, quem libri sic exhibent: *uendidit patri meo te sex minis, is te mihi* sic corrigere uelim: *uendidit patro meo is te — —*, nam ad sententiam aptum est illud *is* cum emphasi iteratum et priore loco facile omitti potuit. *As.* 938 *dicebam, patér, tibi, ne matri consuleres male* facile erit ego inter *pater* et *sibi* inserere. *Capt.* 936 *sicut tu huic potés, patér mi — —*, cum aut, quod plerumque exstat, *mi pater* aut *páter mi*, non uero *patér mi* Romanos dixisse consentaneum esse putem et in diaeresi trochaica ante monosyllabum oxytonesin iambicae uocis, quam non praecedat uox

monosyllaba (bibreuis) aegre tolerandam esse censeam, uerba, quae in libris exstant, perperam tradita esse uerisimillimum mihi uidentur. Nihil agit LINDSAY comparisonis causa u. *Trin.* 1180 *o pater, pater mi, salue* — — et *Bacch.* 739 *loquere: hoc scriptumst. nunc, pater mi* — — afferens. Nam in priore uersu *patér* eum locum tenet, ubi metrica oxytonesis semper toleratur, et in altero uersu, ubi illud *pater mi* ita positum est, ut hic uersus ad accentum *patér mi* cottidiano sermoni uindicandum paulo plus ualere uideatur, uerisimillimum est in forti interpunctione *loquere: | hoc* hiatum esse, quem si statuas, uersus talis euadit: *lóquere: hóc scriptúmst. nunc, páter mi* — —, quem accentum in hac uerborum collocatione legitimum fuisse monui. Cum LEONE, qui *nunc* pro *tu huic* in uersu illo *Trinummi*, de quo agitur, substituit, *nunc* ipsa sententia flagitari credo, uersum autem sic restituendum esse: *sicut tu potes nunc, pater mi* — — uel *sicut tu huic potes nunc, pater mi* — —. *Trin.* 321 *qui ipse sibi satis placet, nec probus est nec frugi bonae*, in quo uersu caesura sine dubio iambica est, uerborum ordinem prioris membri mutare melius erit et *qui sibi ipse sáti placet* — — scribere. Nam quod monet STUEDEMUND¹ pronomen reflexiuum apud comicos semper post *ipse* (*ipsus*) pronominis formas poni, eam regulam nullam exceptionem pati cum BRUGMANO negandum esse puto, qui suo iure monet² nonnumquam, cum uersus ratio hunc ordinem aegre ferret, alteram quoque horum uerborum collocationem usurpatam esse; et hoc quidem loco uersus *sibi ipse* non *ipse sibi* desiderat. *Truc.* 755, quem uersum LEO et LINDSAY sic exhibent: *redin an non redis? uocat me* — — codd. *si uocat me* habent, quam particulam non recte illi delerunt (fortasse tamen cum GOETZIO *sed uocat me* aut — quod praestare mihi uidetur — *st, uocat me* scribendum est. *Merc.* 1010 *Eutyches, hanc uolo prius rem agi quam meum intro refero pedem* nimirum non ita metiendum est — — *hanc uoló prius rem agi quám* sed ita: — — *hanc uoló prius rem agi* — —. *Pseud.* 914 *istuc ego satis scio. cur ergo quod scis me rogas* fortasse septenarius trochaicus non est: LEO hunc uersum pro iambico habet aliquid (ut puta *edepol*) inter *istuc* et *ego* excidisse coniciens. Si pro uersu trochaico habendus est, post *istuc* necesse erit aliquid

¹ Studia 1, 1 p. 47.

² Op. laud. p. 26.

supplere; fortasse legi potest *istuc quidem ego sátiſ scio*¹. *As.* 145 *reddo ego te ex fera fame mansuetem* nescio an plautinius sic scribatur: *te ex fera fame mansuetem reddo ego*. Plures huius generis uersus quae afferam, non habeo; si qui exstant, corrigendi sunt².

Apud Terentium ter tantum prius septenarii trochaici membrum per $\sim \text{—}$, $\cup \text{—}$ exit³: *Andr.* 609 *seruon fortunas meás me commississe futtili* (u. 854 eiusdem fabulae *immo uero indignum*, *Chremes*, *iam — —*, nimirum metiendus est *immo uero indignum*, *Chrémés*, *iam — —*, non, ut nult PODIASKI, *immo uero indignum*, *Chremés*, *iam — —*), *Heaut.* 883 *quos ais hominés, Chremés, cessare? ehem, Menedeme, aduenis*, 1056 *uxorem ut ducas, pater! nil audio, ad me recipio*. Ex iis uersibus, ubi ante uocem iambicam monosyllabum est, trochaicam caesuram habent *Andr.* 925 *primum ad Chrysidis patrém se. fabulam — —*, *Heaut.* 896 *mira narras, quid Syrus meus? ne is quidem — —*, *Hec.* 454 *certum affirmare est uiám me, quam — —*, *Ad.* 688 *fecere alii saepe itém boni at postquam — —*; in ceteris iambica caesura aut debet esse aut potest⁴. In hemistichii exitu $\sim \cup$, $\cup \text{—}$, — ($\text{—} \cup \text{—}$, $\cup \text{—}$, —) nusquam ante uocem iambicam interpunctio est⁵. Verborum collocatio $\cup \text{—}$, $\cup \text{—}$ apud Terentium non inuenitur.

¹ *Ep.* u. 648 *nunc enim tu mea es. soror quidem edepol, ut tu aequae scias* haud scio an corruptus sit. Prius membrum sic optime profluit: *nunc enim tú mea es. sóror quidem edepol*. In posteriore membro aliquid excidisse crediderim, ut puta: *ut tu aequae <mecum> scias*.

² Pauci uersus ita comparati sunt, ut, quamquam iambica caesura aptior quam trochaica uideatur, tamen prius membrum per uocem creticam et iambicam exeat, quod aegre tolerari potest. Huc pertinent *Capt.* 352 *quam citissumé potést, tam hoc cedere ad factum uolo*, ubi *eum* post *tam* addendum crediderim, *Trin.* 630 *quod est facillumúm factis. quid id est? amico iniuriam*, ubi fortasse *quidnam* legi potest, *Capt.* 442 *haec per dexterám tuám te dextera retinens manu cum post te nulla interpunctio sit*, hoc monosyllabum, licet ad posterius membrum potius quam ad prius pertineat, tamen cum hoc coniungi sine difficultate potest (facile etiam est *ego te legere*). Etiam *Truc.* 821 *loquere filiám meám quis integram stuprauerit praestabit quis* cum priore membro coniungere, sed paulo difficilius uidetur in u. *Capt.* 316 monosyllabum cum priore membro coniungere: *quam tu filium tuom, tam pater me meus desiderat*. In hoc uersu et iambica et trochaica caesura displicet. *Mil.* 788 *quam lepidissumam potis quámque | ádulescentem maxume metiri licet*.

³ Locos uideas apud POIASKIUM (op. laud. p. 70), qui tamen uir doctus neque *Andr.* 854 neque *Hec.* 454 afferre debuit.

⁴ Locos enumerat PODIASKI p. 65.

⁵ Cum iis, de quibus agitur, uersibus comparari non potest *Andr.* 919 *sycophanta. hem. sic, Crito, est hic: mitte. uideat qui siet*.

ε) In uersibus trochaica caesura carentibus uno tantum loco uerborum collocatio $\sim \text{—}$, $\sim \text{—}$ ⁶ esse uidetur: *As. 325 quin rem actutum edisseris? cupio malum nanciscier*, in quo uersu iambica caesura est, ita ut posterius membrum cum altero hemistichio octonarii iambici comparandum sit, quod et ipsum in prima dipodia $\sim \text{—}$, $\sim \text{—}$ perraro admittere supra uidimus (tamen facile erit scribere: *quin tu actutum edisseris rem? cúpio — —. Stich. 555 uidelicet parcum illum fuisse senem qui dixerit*, qui uersus in libris mendosus est, si cum Guxero uerba transposuerimus, non necesse erit *illum senem* metiri et trochaica caesura statui potest. In uersu eiusdem fabulae 617, qui in libris sic traditur: *posse edepol tibi opinor etiam uni locum condi p . . m*, si in fine, ut par

est, uox iambica fuit, trochaicam caesuram cum hiato statuendo mensuram *uní locúm* euitare licet. *Trin.* u. 982 *fassu's Char- midem dedisse | aurum tibi. scriptum quidem* metiendus est. *Ep.* 667 praetulerim cum LEONE et LINDSAIO sic metiri: *habet? immo edepol tú quidem míserum | méd habes miseris modis quam tú quidém miserúm me habés* — —, quam mensuram GOETZ-SCHOELL pro- barunt. Denique, si librorum memoriae credendum est, eo, de quo agitur, loco uox iambica oxytona iambum excipit in u. *As.* 902 *dixisti in me. sine uenias modó domúm: faxo ut scias.* Sed hunc uersum uitio laborare argumento est tertius pes non recte formatus. Facile est cum LOEWIO et GOETZIO corrigere: — *sine reuenias.*

E tertia septenarii trochaici dipodia unum tantum exemplum Terentianum afferri potest uocis iambicae oxytonae, cuius paen- ultima interiorem thesin occupet, uocem spondiacam excipientis. Ad 700 *quid? iam uxorem? iam, iam? iam quantum potést. di me, pater.* Animaduertit PODIASKI (op. laud. p. 64) illud *quantum potest* fortasse unius uocabuli instar fuisse, de qua re tamen ualde dubito. In posteriore octonarii membro nullam neque apud Plautum neque apud Terentium exemplum inueni¹.

In iis igitur uersibus trochaicis, qui trochaicam caesuram habent, uox iambica oxytona omnino non nisi in fine septenarii ita adhiberi potest, ut eius paenultima interiorem thesin occupet, quin praecedat uox monosyllaba (bibreuis). In ceteris non nisi

¹ Videtur in uersu *Ad.* 523 *et illud rus non alia causa tam male odi nisi quia propest*, si hic uersus pro octonario trochaico habendus est, *bibreuis* uox confinium septimi et octauí pedis tenere. Quod tamen uereor ne ferri non possit. Possunt quidem uoces bibreues nonnumquam in ultima ictum habere: eius rei non opus est exempla afferre. Numquam autem, quantum scio, hoc fit, quin pro uoce bibreui metro saluo substitui possit uox iambica, quod hoc loco metri natura uetat. Nihil igitur agit HAULER in sua *Phormionis* editione (p. 96) in comparationem alias locos uocaus, ubi uerborum collocatio $\underline{\cup}$, $\cup\cup$ inueniatur. Nam omnes eiusmodi sunt, ut si pro $\underline{\cup}$, $\cup\cup$ substituas $\underline{\cup}$, $\cup\cup$ numerus recte se habeat. Neque multum placet id quod commendat CONRADT (Die metr. composition d. Com. d. Terenz p. 111), illud *propest* cum insequenti uersu coniungens et *propést: quód si abesset longius* legens. Nam *propest* ipsa sententia ad superiorem uersum trahitur. Quam ob rem, cum lex dipodica huic mensurae non obstet, equidem hunc uersum pro *septenario* trochaico habeo sic metiens: *et illud rus nulla alia causa tám male öd i, nisi quia propest.*

ante caesuram mediam iambicam uocem ita, ut dixi, collocatam praecedit uox spondiaca aut anapaestica oxytona. Exceptiones tam paucae sunt, ut earum nulla ratio haberi possit.

2. *De uocibus iambicis oxytonis, quarum paenultima exteriorem thesin occupat.*

In iis thesibus *exterioribus*, quae omnino paenultimas uocum iambicarum non elisarum admittunt, non magis quam in uocibus spondiacis et anapaesticis accentus ratio habetur. Sed compluribus de causis factum est, ut theses exteriores e paenultima uocis iambicae oxytonae minus saepe constare possent. Nam cum satis constet uersuum et hemistichiorum per binas iambicas uoces factum exitum rhytmi causa poetis displicuisse¹, hoc secum tulit, ut quintus pes senarii, tertius septenarii octonariiue iambici, cuius quartum pedem uox iambica occuparet, septimus octonarii iambici uocem iambicam non elisam non admitterent. Tum tertium senarii pedem raro occupat uox iambica, quam hoc loco ideo uitasse poetas mihi uerisimile uidetur, ne senarius in bina paria membra diuisus uideretur. Denique in uersibus trochaicis legitima post quartam thesin caesura obstabat, ne in hac thesi paenultima uocis iambicae oxytonae esset. Accedit quod raro fit, ut septenarius iambicus per iambum et monosyllabum exeat (in octonarii trochaici fine $\cup \text{ } \text{ } \cup$, \cup nusquam, quantum scio, inuenitur), quod ubi fit, lex dipodica obstat, ne uocem iambicam praecedat uox spondiaca aut anapaestica oxytona. Restant igitur primus pes senarii, primus quintusque iambici septenarii octonariiue, secundus septenarii trochaici (omittere possum pedem alterum sextumque octonarii trochaici; nam in tanta horum uersuum paucitate iambicas uoces oxytonas in confinio pedis alterius tertiiue et sexti septimique rarissimas esse uix miraberis, cum ne in ceteris quidem uersibus, qui numero ualde praeualeant, in interiore uersu hae uoces frequentius inueniantur). Et his quidem locis uox iambica semper ita usurpari potest, ut ictus et accentus discordent.

A. Incipiam a *iambicis* uersibus.

a) In initio uersuum hemistichiorumque iambicorum uoces

¹ Cf. quae de hac re disputaui in commentatione, quae inscribitur: *Till frågan om det dubbeljambiska versslutet hos Plautus.*

iambicas oxytonesin metricam pati posse nemo, credo, negabit neque eius rei opus est exempla afferre. Tamen ut appareat prorsus nihil referre, utrum uocem iambicam hoc loco positam sequatur pausa necne, falsoque LINDSAY statuisse non fere nisi in *pausa*¹ iambicas uoces in initio uersus positas contra sermonis usum oxytonesin pati, liceat mihi ex una fabula (*Aulularia*) eos locos afferre, ubi senarius a uoce iambica oxytona incipit. Quod fit in his uersibus: (5 *patrí* auoque), 13 *agrí* reliquit, 38 *aníum* foras extrudit, 68 *malaé* rei, 75 *probrúm*, propinqua, 104 *forés* ambobus, 398 *Dromó*, desquama, 493 *parént* pro dote, 515 *petúnt* fullones, 584 *fidés*, nouisti, 667 *fidé* censebam. Tribus tantum locis post iambum pausa est (75, 398, 584), uno loco enclisis statui debet (*malaé* rei), ceteris sex (septem) locis nulla omnino oxytonesis excusatio neque inueniri potest neque requiritur nisi haec ipsa, quod uox illa iambica primum senarii pedem occupat, ubi etiam *multí*, *uideó* sim. admissa sunt.

Conferre licet haec posterioris membri septenarii iambici initia ex *Asinaria* sumpta: (415 *malám* rem), 421 licet || *semél* praecipere, 433 *datúmst?* || *Stichó* uicario, 458 *fidém* non, 468 *minás* || *meás* tractare, 546 *dolís* astutiisque, 570 sacro || *manús* sis, 591 *tuí* || *amáns* abeuntis, 602 *sient*, || *diés* noctesque, 624 *cadum* || *uelím*, si optata, 684 *minas*: || *uidés* me, 732 *patér* nos, 734 *minae* || *bonaé* mala opera. In uno horum exemplorum enclisis est (*malám* rem), in uno tantum iambicam uocem pausa sequitur (*uelím*, si optata), in ceteris haec excusatio, si excusatio appellanda est, non potest afferri.² Ceterum ex exemplis supra allatis satis apparet Plautum continuationem uocum iambicarum oxytonarum tum admisisse, cum caesura dirimerentur: sex tantummodo locis in omnibus senariis primam dipodiam hoc modo conformatam esse inueni, tribus in omnibus septenariis iambicis, cum in una fabula nonies septenarii iambici ita comparati sint, ut uo-

¹ Omnis quidem syllaba finalis, quae accentu (ictu) praedita esset, cum quadam pausa coniuncta non esse non poterat; sed hic de *maiore* pausa ex ipsa *sententia* profecta agitur.

² Dicet nimirum LINDSAY enclisi excusari et explicari oxytonesin in uersibus 468 *minas meás*, 570 *manús* sis, 684 *uidés* me, 732 *patér* nos. Sed etiamsi hos uersus exceperit, tamen ei fatendum erit ex iis exemplis, ubi ad »enclisin» oxytonesis uocis iambicae referri nequeat, unum tantum illam paucae excusationem praebere, ex quo quantum ea ualeat elucere debet.

cem iambicam oxytonam in fine prioris hemistichii positam excipiat altera uox iambica oxytona. Neque apud Terentium post primum iambici uersus iambum pausa illa maiores partes agit. Argumento sint haec ex *Adelphis* allata senarii initia: 23 *senés* qui, 26 *Storáx!* — — non, 53 *patrés* quae, 69 *maló* coactus, 83 *sciét* quid, 88, 120 *forés* ecfregit, 242 *minás* decem, 244 *pudét* nil, 370 *dedít* praeterea, 382 *utrúm* studione, 392 *pudét* pigetque, 473 *fidém* dans, 485 *pudét*: nec, 486 *sció*. miseram me, 506 *decét* te, 737 *placét* tibi, 761 *senéx* delirans, 836 *bonáe* tuae istae, 892 *pretí* te, 896 *lubéns* bene faxim, 911 *patér* lepidissime. Ex uno igitur et uiginti exemplis tria tantum post primum iambum pausam praebent et ne LINDSAY quidem dicere poterit ea, quae restant, omnia eius generis esse, ut enclisi oxytonesis explicari possit. Nam etiamsi quis ei concedat non modo exempla illa *senés* qui, *patrés* quae (cf. *Captiui* p. 371) *decét* te, *placét* tibi, *bonáe* tuae enclisi explicari posse, sed etiam uerborum collocationes quae sunt *minás decém*, *fidém dans* (cf. *Captiui* p. 370) pro uno uerbo fuisse, tamen exceptis tribus illis locis, ubi post iambum pausa est, restant undecim exempla, quorum oxytonesis quo modo ad ipsius linguae naturam referri possit, ille non docet.

Monet LINDSAY u. *Capt.* 60, qui in libris sic traditus est: *foris illic extra scaenam fient proelia* ita potius legendum esse: *foris illi extra scaenam* — —, illud *foris* ut praecipua ui efferendum in thesi delitescere non debere dictitans (*Captiui* p. 135). At alibi (ibidem p. 372) idem sibi persuasisse uidetur uoces iambicas peculiari ui in enuntiato praeditas in initio uersuum iambicorum ita a Plauto collocari solitas esse, ut *primam thesin* efficerent, cuius rei exempla putat esse uersus *Pseud.* 860 *manum sí* *protollet*, *pariter proferto manum* (»actually pronounced *mánüm-sí*) et *Pseud.* 812 *boues qui conuiuas faciunt herbasque oggerunt* (»in actual talk *bóuēs-qui*»), cui uersui opponit *Hec. prol.* 12 *nouás qui exactas feci ut inueterascerent*, ubi illud *nouas*, quod peculiari ui careat, ictum in ultima habere dicit. Quam sententiam quo modo cum illa conciliare uelit, qua inductus in uersu illo *Captiuorum* pro *foris illic extra*, *forís*, *illi extra* scribendum esse nobis persuadere studet, scire cupio. Non potest non permirum uideri eundem, qui accentum *manum sí* ex *emphasi* iambicae uocis explicatum uelit, ob hanc ipsam causam *foris illi* pro *foris*

illic scribendum censere. Ceterum quod attinet ad exemplum illud *nouas qui exactas feci ut inueterascerent*, ei concedere non possum illud *nouas* logico accentu carere, nam apparet *nouas* et *inueterascerent* inter se opponi et de uersu illo *manum si protollet* — — satis sit monere paulo infra hunc uersum legi: *manú salutem mittunt bene uolentibus*, ubi illud *manu* non minore in enuntiato ui praeditum est quam in altero exemplo *manum*; ex qua re satis elucere credo Plautum hoc tantum curasse, ut uox illa iambica praecipua ui efferenda *primum* uersus locum teneret nullam uero eius rei rationem habuisse, utrum thesin efficeret, an in ultima ictum acciperet. Habebat secum uersus iambicae natura, ut a uoce iambica, cuius accentus sua sede maneret, incipere hic uersus non posset: licebat autem scribere *si mánum protollet, qui bóues conuiuas*, ita ut is accentus, quem in uocibus iambicis cum emphasi elatis pro legitimo habendum esse LINDSAY quoque concedit, etiam in uersu seruaretur. Sed praetulit Plautus *manum sí, boues quí* scribere accentum neglegens, dummodo uox illa praecipua ui efferenda *primum* uersus locum teneret. Neque dubitandum est, quin, si in exemplo illo *manu salutem mittunt* pro *salutem* adhibitum esset uerbum ab *acuta* syllaba incipiens, emphasis uocis iambicae nullo modo Plautum deteritura fuerit, ne eam totam in thesi collocaret. Conferas, quaeso, etiam exempla qualia sunt *Persa* 359 *me ó modo istuc potius fiet quam tuo* et *Trin.* 434 *meum fieri seruom cum suo peculio*, *Most.* 50 *meúm bonum me, te tuom maneat malum* et *Ep.* 469 *tuas póssidebit mulier faxo ferias*, *Merc.* 291 *senéx uetus, decrepitus. per uorse uides* et insequentem uersum *puer súm, Lysimache, septuennis, sanun es*. Credit LINDSAY, pronomen relatiuum pro »enclitico» habens, iambicum nomen + pron. rel. quasi unam uocem tum fuisse, cum nomen accentu logico careret, contra *bóuēs qui, nóuās qui* (in uersu *bouēs quí, nouās quí*) dictum esse, cum in nomine emphasis esset. At miror, num etiam ex. gr. in uersu *Poen.* 151 *mihi quidem hercle. immo mihi. istuc mauelim* illud *mihi* in enuntiato accentu carere dicere uelit. Certe *quidem* non minus »encliticum» fuisse putandum est quam pronomen relatiuum. Ergo explicare debuit LINDSAY, cur non hoc loco idem discrimen quod inter *bouēs qui* et *boues quí* fuisse docet, obseruatum sit, et *mihi quidem* accentus inueniatur. Semper uox, quam sequatur *quidem* particula, emphasisin habet. Et cum LINDSAY

ipse, ut uidimus, credere uideatur »encliticas» uoces ad uocabula emphasi praedita se non ita applicasse, ut una cum iis unum uocabulum efficerent, sequi debet, ut ipse *omnibus* locis, ubi uox spondiaca anapaestica iambica oxytona a *quidem* excipitur, *metricum* accentum agnoscat, non accentum sermonis cottidiani. Qua de re ille non cogitauit *multas quidem, meo quidem* sim. ad uim encliticam *quidem* particulae referens. Ceterum non opus est monere uoces iambicas in initio uersus positas *semper* emphasi praeditas nullo modo fuisse. Sed cum hanc uim habent, accentus non minus quam in uocibus ea carentibus uariare potest.

b) In tertium senarii pedem raro uox iambica oxytona intrat. Cuius rei quam causam esse putarem, supra iudicaui.¹ Enumerat BRUGMAN (op. laud. p. 8 sqq.) eos senarios, quorum tertium pedem occupat uox iambica, cuius exempla breuiter recensebo. Errat autem hic uir doctus, cum omnes huius generis locos corrigendos putat, iis solis exceptis, ubi *malam^s rem, apud^s uos* sim. inueniuntur. Nam eos saltem uersus pro integris habere debemus, in quibus hiatu statuendo licet rhytmo consulere, nec ii uersus sollicitandi sunt, ubi iambum oxytonum excipit monosyllabum, quod sine difficultate cum priore uersus parte liceat coniungere.

Hiatu igitur tollitur iambus tertii pedis in his senariis Plautinis a BRUGMANO allatis: *Cas. 41 puellam exponi. | ádit extemplo ad mulierem, Cist. 568 ne deserat se: | éam suam esse filiam, Curc. 17 caruitne febris te (ted) | héri uel nudius tertius, Ep. 477 produci | intus iúbes² haec ergo est fidicina* (de hoc uersu supra egi), *Ep. 422 res magna amici | ápod forum agitur: ei uolo* (falso BRUGMAN hunc uersum iis adnumerat, ubi accentus *apúd^s* nihil offensionis habeat, cum satis constet legitimum accentum *ápod* *forúm*, non *apúd* *forum* fuisse), *Merc. 257 nauem ex Rhodo quast*

¹ In altero pede senarii uoces iambicas oxytonas multo minus euitatas esse quibus facile sibi poterit persuadere. Praecedit eas, ut uidimus, raro uox spondiaca aut anapaestica, plerumque monosyllaba (bibreuis), ut pes creticus existat, sequitur uox monosyllaba (bibreuis), non semper, sed saepius. Sed quamquam in altero pede uoces iambicae aliquanto frequentiores sunt quam in tertio, tamen ne hic quidem saepe inueniuntur, id quod ea re satis facile explicatur, quod, cum in altero pede etiam aliis uocibus locus esset, in sexto autem pede iambica uocabula semper desiderarentur, haec ad hanc potissimum pedem explendum reseruata sunt. Accedit, quod in iis uersibus, in quibus caesura semiquinaria erat, etiam quartus pes ad iambicas uoces recipiendas aptissimus erat.

héri | *aduectus filius*, 305 *tun capite cano* | *ámas, senex nequissime*, *Mil.* 484 *nam egomet cubantem* | *éam modo offendi domi*, *Most.* 774 *ipse aedificato.* | *éon, uoco huc hominem?* *i, uoca*, *Pseud.* 29 *an obsecro hercle,* | *há bent quas gallinae manus*, *Poen.* 738 *quantum quantum ad eum* | *érit delatum.* *quippini*, *Trin.* 206 *quod quisque in animo* | *há bet aut habiturust, sciunt* (*habet* h. l. logico accentu praeditum est, qui accentus cum in versu seruari potest, seruari debet), 794 *apud portitorem* | *éas resignatas sibi*, *Truc.* 85 *uenturus peregre:* | *éo nunc commentast dolum.* De hiatu *Capt.* 668 *tuus sum: tu has quidem uel praecidi iube* cogitare uix licet. Recte quidem procedunt: *tuús sum. tú* | *has* — —. Quin hoc loco illud *tu* cum emphasi dictum in soluta orationem hiare debuerit, equidem non dubito, nec uideo, qui fieri potuerit, ut uocalis hoc modo elata corriperetur¹. Sed obstat huic mensurae, quod tum necesse erit *quas quídem* acuere, qui accentus in interiorum uersum non debet introduci (in *primo* pede uersuum et hemistichiorum iambicorum *qui quídem, has quídem, et quídem* sim. admittuntur). Coniecit BRUGMANI *hasce* quidem. Praetulerim *mihi* inserere uersum sic legens: *tuús sum: tu há s quidem míhi uel praecidi iube.*

Cetera exempla Plautina perpauca sunt. Non sollicitandus est u. *Pseud.* 452 *bonus animus in malá re dimidiumst mali*, neque dubito, quin recte se habeat etiam *Trin.* 402 *minus quindecim diés sunt, quom pro hisce aedibus.* Nam illud *quindecim diés* eundem accentum habet atque ex. gr. *audientiam* et illud *sunt* quominus cum iis, quae sequuntur, coniungi possit, ipsa sententia obstat, ita ut sine ulla difficultate caesuram semiseptenariam statuere liceat. Eiusdem generis est u. *Poen.* 1103 *quasi filiae tuae sint ambae, intellegis?*, quem uersum apud BRUGMANUM non inueni. Excusari credo u. *Pers.* 410 *procax, rapax, trahax; trecentis uersibus*, ut BRUGMANI uerbis utar, »uoce contumeliosa alia aliam trudente» (cogitat tamen ille de *trahax* uoce per unam syllabam efferendam, *ter* ante *trecentis* excidere potuisse coniciens, quae tamen coniectura nulli probari poterit). Restant hi uersus: *Bacch.* 344 *id mi haud, utrum uelim, licere intellego*, *Cas.* 510 *nostro omine it dies: iam uicti uicimus*, *Rud.* 127 *nam ego propter eius modi uiros uiuo miser*, *Trin.* 734 *parata dos domist, nisi*

¹ Cf. *Pseud.* 19 *iuuabo aut ré aut opera aut consilio bono.*

expectare uis, *Truc.* 656 *fuit edepol Mars meo periratus patri*. Ex his uersibus recte se habet, *Rud.* 127, dummodo sic metiaris: *nam ego propter eius módi uiros* — —, cui mensurae nihil obstat. Ceteri autem loci quin corrigendi sunt, uix dubium esse potest, praesertim cum non ita comparati sint, ut iambum sequatur monosyllabum, quod ipsa sententia nos cogat cum priore parte coniungere, ita ut naturalis quaedam trochaica caesura euadat. *Bacch.* 344 uerborum ordinem turbatum esse pro certo habeo. Proposuit LEO: *id, utrum uelim, mihi haud* — —, sed licet etiam cogitare de: *id mi haud licere | utrum uelim | intellego*, cum ante ultimam dipodiam et hiatum et syllabam ancipitem Plautum admisisse pro certo habendum sit et facile fieri potuerit, ut posteriore aetate aliquis in hac re offendens uerba transponeret. *Cas.* 510 ualde displicet post illud *iam*, quod praecedit fortis interpunctio, caesuram statuere. Nonne fieri potest, ut *post* hanc uocem interpungatur: *nostro omine it dies iam: uicti uicimus?* *Trin.* 734 BRUGMAN sic scribere uult: *parata dos est domi, nisi* — —, quod etsi probari potest, tamen eam ob rem minus placet, quod, si caesura post *est* statuenda erit, illud *domi*, quamquam interpunctione ab iis, quae sequuntur, diiungitur, tamen cum posteriore parte uersus in recitatione coniungere necesse erit. Mihi quidem magis placet haec uerborum transpositio: *domí parata dos est, nísi expectare uis*. *Truc.* denique uersus 656 cum, ut supra uidimus, Plautus uerborum collocationi $\cup \cup$, $\cup \cup$ semper praeferat $\cup \cup$, $\cup \cup$, cum BRUGMANO sic corrigendus erit: *edepol fuit Mars meo periratus patri*¹.

Ad Terentiana exempla transgredior, ea primum afferens,

¹ *Stich.* 158 cum A legendum est: *quam ego meae matri réfero | inuitis-*
sumus, non cum P: *quam ego matri meae*, quam mensuram GOETZ-SCHOELL
receperunt. Videtur aliquis ad hiatum legitimum et a Plauto admissum
uitandum uerba transposuisse. *Men.* 300 in P. sic exstat: *qui amicam habeas*
erám meam hanc Erotium, in A sic: *qui amicam habes erám meam hanc Erotium*.
Cum in hoc uersu et indicatiuum et coniunctiuum usus Plautini sermonis
admittere uideatur (cf. De coniunctino Plautino, scripsit C. THULIN, p. 168),
equidem praeferendam puto priorem lectionem, ita tamen, ut ante *habeas*
hiatum uocis cum ui quadam elatae in fabulis Plautinis haud insolitum
statuendum censeam; nam — *amicam habéas* — — legem dipodicam uiolat.
Eam, quae in A exstat, lectionem iteratio iamborum *amic(am) habés erám*
me(am) hánc nullo modo commendat. — Potest etiam de transpositione cogi-
tari: *qui habeas (habet) amicam | éram meam* — —.

ubi hiatu tertij pedis iambus euitari potest, quae sunt: *Andr.* 717 *summum bonum esse | érae putavi hunc Pamphilum*, 801 *quem uideo? | éstne hic Críto sobrinus Chrysidis*, *Ad.* 470 *persuasit nox, amör, uínum, | adulescentia*, 389 *ellam intus. eho, | an dómist habiturus? credo, ut est*, *Andr.* 774 *suam gnatam non dabit. tanto | hercle magis dabit* (hiatum ante particulam affirmatiuam orationi insertam eiusque cursum interrumpentem defendi posse crediderim). Recte se habent nimirum *Heaut.* 852 *immo haec quidem quae apud me est, Clitiphonis est*, eiusdem fabulae u. 921 *Menedeme, non sum apud me, tene istuc loqui*, *Andr.* 442 *etenim ipse, secum eam rem reputauit uia*. Neque reprehendendi uidentur hi uersus: *Eun.* 160 *nisi si illam plús amäs quám me et istanc nunc times* (non *plús amäs*; BENLEII transpositione *mé amas* non opus est), *Phorm.* 134 *illa quidem nóstra erit. iócularém | audaciam* (sic enim metiendum esse puto cum hiato et syllaba ancipiti ante ultimam dipodiam). *Eun.* 97 *eo feci: sed ita erát res: faciundum fuit*, qui uersus recte traditus uidetur, nulla emendatione eget, cum illud *res* tam arte cum iis, quae praecedunt, cohaereat, ut trochaicam caesuram nemo non agnoscere possit (dubito tamen, num h. l. accentus ad cottidianum sermonem referri possit, cum consentaneum uideatur aut *sed ita erat rés* aut *sed ita érat res* dictum esse, sed $\underline{\cup}$, $\cup \underline{\cup}$, — uel sic ante caesuram admitti potest; de enclisi uocis *res* conferas quae supra disputata sunt). *Eun.* 940 libri habent: *nosse omnia haec salús est adulescentulis*, quod per se probari posse credo, cum *est* ipsa sententia ad uocem praecedentem trahatur et *haéc salús est* ante caesuram trochaicam admissum sit. Sed BENTLEII emendationem *salutist* ad sermonis usum accomodatius esse puto. Recte se potest habere u. *Eun.* 501: *fac cures, si Chremés huc forte aduenerit*; nam etsi monosyllabum artius cum iis, quae sequuntur, cohaereat, tamen, cum nulla pausa aut interpunctione a praecedentibus uocibus diiungatur, caesura inter *huc* et *forte* statui poterit. *Hec.* 702 libri exhibent: *omnibus modis misér sum, nec quid agam scio*. Ipsa interpunctione apparet hic trochaicam caesuram esse. Displicet autem uerborum iambicorum continuatio cum discrepantia ictus et accentus ante caesuram coniuncta et facile est emendare: *omnibus modis miser égo sum — —*. *Heaut.* 64 *meliozem neque preti maioris nemo habet*, BRUGMAN suadente BUECHELERO recte, ut puto, emendauit *agrum* uocabulum, quod falso in superiorein uersum irrepsit, inter *meliozem* et *neque* inserendo. Corruptus

mibi uidetur u. *Ad.* 82: *quid tristis es? rogás me? ubi nobis Aeschinus* (siet), neque facere possum, quin ea, quae ad librorum scripturam defendendam attulit KAUER¹ satis contorta mihi uideantur; nec satis placent eae, quas uidi, emendationes. Quo modo sanandi sint hic et insequens uersus, in incerto relinquo; sed grauiorem corruptelam in iis latere credo et non minus uerborum quam uersuum ordinem turbatum. Tale quid uidetur mihi desiderari:

Mi. quid tristis es? *De.* rogas me? *Mi.* dixin hoc fore?

De. quid tristis ego sim? úbi nobis est Aeschinus?

Mi. quid fecit? — —

V. *Eun.* 832, quem in suis exemplis affert BRUGMAN, ita, ut in codd. traditur, huc non pertinet: *scelesta, ouem lupo commisisti; disputet.* Nihil sane est, cur h. l. contra omnium librorum memoriam *commisti* scribamus. Haud scio tamen, an cum hiatu legendum sit: *scelesta, | ouem lupō cómmisisti*; nam hic hiatus suo loco est, et cum *lupo* non minus quam *ouem* logico accentu praeditum sit, uix fieri potuisse uidetur, ut in soluta oratione illud *lupo* ad praecedentem uocem se applicaret. Certe ad solutae orationis accentum h. l. propius accedere uidetur *ouem lupo* (i. e. *ouem lupō*) quam *ouem lupó* (*commisti*) aut, quod pessimum est, *ouém lupó*. Proceleusmaticos trochaicos Terentium nonnumquam — licet raro hoc factum sit — admisisse satis constat.

Restant duo uersus, qui emendationem spernere uideantur: *Andr.* 745 *quid turbaest apud forum! quid illi hominum litigant* et eiusdem fabulae u. 783 *quis hic loquitur? o Chremés, per tempus aduenis.* In neutro uersu licere credo monosyllabum, quod interpunctione ab iis, quae praecedunt, diiungitur, cum priore parte in uersu recitando coniungere, nec quidquam reliquum esse uidetur, nisi ut hic caesuram illam post tertium pedem iambicam alias euitatam admissam esse statuamus.²

¹ Vide editionem huius fabulae DZIATZKIONIS, quam retractauit R. KAUER (Leipzig 1903) p. 38.

² Per se intellegitur etiam uoces in iambum exeuntes in senario non ita poni, ut paenultima una cum ultima tertium pedem expleant. MEYER (op. laud. p. 55) e fabulis Plautinis hos tantum locos afferre potest, ubi tertium pedem hoc, quo dixi, modo formatum monosyllabum excipit: *Amph.* 912 *cur dixisti? inquiés. ego expediam tibi* (si hic uersus recte traditus est, necesse erit iambicam caesuram statuere; potius exspectandum fuit: *inquiés tu. | expediam*), *Bacch.* 257 *quamne Archidemidém? quam, inquam, Archidemidem* (hic

c) De iis locis, ubi uox iambica oxytona ante ultima uersus iambum posita inuenitur, egregie disputauit LUCHS in commentatione, omnibus, qui Plautinis studiis se dederunt, notissima.¹ Hic satis sit monere, quod iam antea monui, totam illam de ui »enclitica» certorum uocabulorum generum doctrinam nulla re magis refutari quam eo, quod non modo hoc loco uox iambica uocem iambicam (bibreuem) eius generis, cui »enclitica» uis attribui solet, tam raro antecedit, ut paucissima illa, quae huius uerborum collocationis inueniuntur, exempla prorsus nullius momenti sint, sed etiam multi uersus afferri possunt, ubi, cum potuisset Plautus *patrém meum, dabó tibi* sim. in fine uersus ponere, tamen eum alium uerborum ordinem praetulisse appareat.² Cum *facillume* aliaque uerba huius formae in fine uersus iambici semper admittantur, *patér meus, dabó tibi* ceteraeque huius generis uerborum collocationes eodem loco diligentissime euitentur, profecto nihil aliud ex hac re concludere licet nisi *patrém meum, dabó tibi* sim. unius uocis, quae uno accentu contineretur, speciem numquam praebuisse et ideo tales uersus exitus euitatos esse, quod Plautus, cum admiserit iambicas dipodias e binis iambis *nulla pausa diiunctis* formatas (*facillume*), tamen omnino noluerit has dipodias ita formare, ut e binis iambis ea, quae post prioris uocis syllabam ultimam eandemque ictu praeditam aegre euitari posset *pausa*

quoque sine dubio post tertiam arsin iambica caesura est; nam licet nonnumquam uerba arte cohaerentia caesura diuellantur, tamen in his uersibus etiam interpunctio accedit, quae, quominus cum priore uersus parte monosyllabum coniungatur, impedit). Apud Terentium haec exempla inuenit: *Andr.* 661 *instare, ut dicerem me ducturum patri* (hic sine difficultate trochaica caesura statui potest), *Eun.* 901 *non faciam, Pythíás. non credo, Chaerea* (iambica caesura est), *Hec.* 710 *amarae mulierés sunt, non facile haec ferunt* (trochaica caesura est), *Ad.* 233 *níl est: refrixerit res: nunc demum uenis* (troch. caes. est), MEYER quidem in omnibus his uersibus trochaicam caesuram semiseptenariam esse credit, quam tamen tum agnoscere non possum, cum monosyllabum ipsa interpunctione ad posteriorem uersus partem trahatur. Sed, ut apparet, etiam ii uersus perrari sunt, ubi sine difficultate trochaica caesura statui potest. Nullum MEYER afferre potuit uersum eius generis, ut uocem in iambum exeuntem, cuius ultima tertiam arsin efficiat, sequatur uox non monosyllaba (bisyllaba elisa). Unum saltem eiusmodi uersum afferre possum, *Cist.* 550 *erilem filiam nostram sustollere*, ubi suo iure transponunt *erilem nostram filiam*.

¹ *Quaestiones metricae*. scr. AUGUSTUS LUCHS (Stud. Stud. 1, 1).

² Cf. quae de hac re uberius disputaui in *Enklisis oder nicht*.

diiunctis constarent (*dabó tibi, filiúm meum*)¹, quod idem in ceteris quoque uersuum et hemistichiorum iambicorum dipodiis, ut iam uidimus, animaduertere licet. Minus anxie uitat hanc iambicorum uerborum oxytonorum continuationem, cum aut inter ea caesura media cadit aut priorem iambum praecedat uox monosyllaba (bibreuis), quo ille se applicare possit, ut accentus $\underline{\cup}\cup\cup$, $\cup\cup\cup$ existat, quod in initio uersuum trochaicorum obseruari potest. Neque in uitata illa dipodiarum forma $\cup\cup$, $\cup\cup$ quidquam interest, utrum prioris iambi accentus *metricus* sit necne: non minus euitatur ex. gr. *cum magnó maló^b tuo quam non est in manú^b mea*. Tamen non contenderim *omnes* iambicorum uocabulorum oxytonorum continuationes a sermonis usu abhorruisse. Nam etsi de hac re antea dubitavi, tamen LUCHSIO adsentiendum esse credo illud *malam crucem*, quod saepius in fine uersus recurrit, cum *unam notionem* exprimat et re uera unius uocis instar sit, unius uocis accentum habuisse, quod fortasse etiam de *boná fide* credi potest. Neque in uerborum collocatione qualis est *suprá lacum* offensionem inesse puto, cum praepositionem cum suo nomine in unius uocis formam coire potuisse aegre negari possit.

Praecipue animaduertendum est uerborum collocationes quales sunt *patér quidem, tibi quidem*, ut iam monui, a fine uersus prorsus deesse,² ex quo contra SKUTSCHUM (Forschungen p. 154) concludi posse mihi uidetur etiam *multós quidem* sim. metricum accentum esse. Item frustra quaeras uersus in *minás decém, decém minas* sim. exeuntes,³ id quod satis probat ne in hac quidem uerborum collocatione unius uocis accentum fuisse et accentum saepius recurrentem *uigintí minas* metricum esse, quod etiam ex eo concludere licet, quod Plautus, prout desiderat uersus, iam *uigintí minas* iam *minás uiginti*, iam *decém minás* iam (in prima iambicorum uersuum dipodia et cum antecedit monosyllabum ictum sustinens) *decém minás* scribit.

¹ Cf. quae de hac re disputavi in commentatione mea: Till frågan om det dubbeljambiska versslutet hos Plautus, p. 29.

² Uno loco in fine uersus apud Plautum haec uerborum collocatio legitur, *Pseud.* 879, ubi P. habent: *si credis, nummo: si non ne mina quidem*. Cum uero A hoc praebeat: *si credis, nummo, si non credis, ne mina quidem* lectio incerta est (cf. LUCHSIUM op. laud. p. 61).

³ *Phorm.* 667 *his rebus sane pone, | inquit, decém minas* metiendus erit cum hiato hoc loco prorsus legitimo.

Ceteri loci a LUCHSIO collati, ubi in uersus fine uox iambica oxytona, cuius paenultima sola paenultimam thesin efficiat (nam $\underline{\text{L}}$, \cup , $\cup\underline{\text{L}}$, $\cup\underline{\text{L}}$ admissum est) iambo excipitur, maiore ex parte prauis emendationibus tribuendi sunt; qui restant, tam pauci sunt et a consuetudine Plautinae uersificationis adeo abhorrent, ut siquis illius exemplum secutus ad eos corrigendos aggredi uelit, id eum suo iure facere posse existimem, licet non negauerim nonnullos uersus, qui correctionem minus facile pati uideantur, ipsius poetae incuriae attribui posse.¹

De diiambico exitu prioris hemistichii septenariorum et octonariorum iambicorum LUCHS, quantum uideo, nihil habet. Apparet autem hoc loco prorsus eandem legem ualere debere, quae in fine uersus obseruatur, quod ut in ipsa rei natura positum et KLOTZ et LINDSAY docent.¹ Quod etiam exemplis comprobatur;

¹ Emendationes a LUCHSIO propositae quamquam saepe optimae sunt, tamen non omnes aequae ad persuadendum aptae uidentur. Sed quid quoque loco praefendum sit, de eo suo quisque iudicio utatur. Hic tantum animaduertere uelim, id quod LUCHS ipse uidit, nonnumquam falsum uersus exitum *hiatu* tolli. Cuius generis sunt hi senarii: *As. 759 fores occlusae | omnibus sint nisi tibi*, *779 talos ne quouquam | homini admoueat nisi tibi*, *Most. 583 immo abi domum: uerum hercle dico: | ábi domum*. Atque etiam in his uersibus fortasse hiatus accipi potest: *Poen. 447 ibo atque arcessam testis quando | ámor iubet*, *Trin. 553 neque umquam quisquam, quouius ille | áger fuit*. Neque enim dubitari potest, quin ante ultimum creticum hiatus admittatur et \cup , $\cup\underline{\text{L}}$ idem atque uox cretica ualet. Praetulerim tamen priore loco scribere: *ibo atque testes arcessam quando amor iubet* et in altero uersu facile est pro *illic* pro *ille* scribere, ad quod remedium non sine summa admiratione LINDSAIUM quoque confugisse uideo, cum potius gaudere deberet suam de enclisi doctrinam exemplo illo *agér fuit* confirmatam inuenire. Defendit *malám crucem*, defendit *lucrúm facit*, docet iterum iterumque »encliticas» uerbi substantiui formas una cum praecedenti uocabulo unam uocem uno accentu praeditam efficere; sed tamen hic *agér fuit* »displicere» dicit. Miram sane constantiam! Ceterum et cum KLOTZIO crediderim personarum inter binos illos iambs mutationem nonnihil excusationis habere et uersus exitum qualis est *Venus me amoena amet* (*Stich. 742*), ubi synaloephe facta una uox euadit cum *facillume* comparanda, recte se habere. At prorsus errat idem, cum ex. gr. in u. *Most. 583 immo abi domum. uerum hercle dico: abi domum* uersus exitum *abi domum* eo excusari dicit, quod inter *dico* et *abi* synaloephe sit. Nam etiamsi haec synaloephe statuenda esset, tamen ea nullo modo uersum magis tolerabilem redderet, cum ne *creticus* quidem + iambs in fine uersus esse possit. Apparet autem h. l. hiatum post *dico* esse: *dico: | ábi domum*.

¹ Minus diligenter dicit KLOTZ, LUCHSIUM legem suam ad *iambicos dimetros*, senarios, octonarios, trochaicosque septenarios extendisse (*Metrik p-*

nam perpaucos locos Plautinos afferre possum; ubi ante caesuram mediam $\cup \cup$, $\cup \cup$ inuenitur: *Amph* 1058 *animo malest, aquám uelim*, ubi post *malest* potest *mihi* inseri, *As.* 654 *has ego si uis tibi dabo*, ubi *si tu uis* aut cum FLECKEISENO tibi *nunc* dabo legi potest (miror LINDSAIUM hoc loco *dabó tibi* non proposuisse), *Bacch.* 932 *nunc priusquam | huc senéx uenit*, ubi coniecturam LEONIS *reuenerit* haud ineptam esse puto, *Amph.* 991 *pater uocat me, eum sequor* apparet metiendum esse cum hiato: *uocát me, | éum sequor*, *Mil.* 913 *quem ego militi darem tuis uerbis. uera dicis* consentaneum est id quod excidit prioris membri fuisse, ita ut inter *militi* et *darem* uocem non iambicam inserere liceat: REIZ et BRIX *militi porro darem* coniecerunt, quod LEO et LINDSAY receperunt; *Stich.* 284 *proinde ut decet amat uirum suom* metiendum est: *proinde ut decét amat uírum suom*, quam mensuram LINDSAY sibi ipsi parum constans recepit). Apud Terentium nullum exstat in prioris membri fine exemplum. Ceterum elucet in iis iambicis hemistichiis, quae per iambicam uocem non exeunt, iambum in tertium pedem intrare posse, uelut *Bacch.* 952 *uinctus sum sed dolís me exemi*, *Heaut.* 213 *quam iniqui sunt patrés in omnis*, *Andr.* 601 *nil est loci preci relictum*. Cum uero trochaica iambicorum uersuum caesura apud Plautum rara sit, apud Terentium in octonariis multo frequentior quam iambica, apud illum haec tertii pedis forma perraro inuenitur, in octonariis Terentianis plus quam uicies occurrit¹. Quod cum fit, obstat lex dipodica, ne praecedat tertium iambum uox spondiaca aut anapaestica. Apud Plautum *iambica* uox nusquam, quantum inuenio, praecedit, apud Terentium bis: *Andr.* 601 *nil est loci preci relictum*, *Ad.* 179 *qui tibi magis licet meam habere*².

d) Supra monui et raram esse³ in posteriore membro septenarii iambici iambicam uocem septimum pedem occupantem et a praecedenti pede uocem spondiacam (anapaesticam) oxytonam

239). Nam, ut supra monui, *hemistichiorum* exitum ille non respicit. Cf. uerba eius (quaest. metr. p. 3): »Eiusmodi autem lex erat de pede paenultimo eorum uersuum generum, quae in iambum desinunt: sunt ei iambici senarii, trochaici septenarii, iambici octonarii».

De iambico septenario igitur nullam mentionem facit.

¹ Vide PODIASKIUM p. 27.

² PODIASKI p. 26.

³ Quindecim apud Plautum exempla numerauit P. MOHR. Vide commentationem eius: De iambico apud Plautum septenario, p. 24.

exclusam esse. Sed obseruandum est in uersus exitu $\underline{\cup}$, \cup , \cup ictus et accentus discordiam tolerari, quod ex his exemplis Plautinis satis credo apparere: *Mil.* 1227 — — *patiar quando ita Vénus uolt, As.* 446 — — *suo odio. heus, iam satis tu*, ubi tamen melius erit metiri: *suo odio. | heus, iam sátis tu, As.* 713 — — *nam ego tibi Salús sum, Rud.* 363 — — *quod biberet. ut ego amó te*, quibus locis sine dubio uox iambica in enuntiato accentum logicum habet (*quando ita Vénus uolt, ego tibi Sálus sum, ut ego ámo te*). Cf. quae supra de exitu $\underline{\cup}$, \cup , \cup prioris membri septenarii trochaici dictum est.

B. Ad uersus *trochaicos* transibo.

a) In *septenariis octonariisque trochaicis* confinium *secundi et tertii* pedis, ubi uoces spondiacae et anapaesticae saepissime praeter linguae usum oxytonae inueniuntur, iambicae quoque uoces oxytonae occupare possunt nulla accentus ratione habita. Patitur hoc loco iambica uox prorsus eandem tractationem quam in primo pede senarii, cum tales uersus ita comparati sint, ut eos e cretico et priore parte senarii constare recte dici possit. Potest nimirum hic quoque fieri — et fit satis saepe —, ut oxytonesis uocis iambicae ad rationem non metricam referri possit, cum ipsa in enuntiato accentu careat et praecedat uox cretica monosyllaba bibreuis aut uox propter encliticam particulam legitimum in ultima accentum habens aut denique uox per trochaicum (spondeum) exiens, cuius ultima ante insequentem uocalem elidatur, uelut, ut pauca tantum exempla afferam, *Amph.* 290 *sed quis hic ést homó quem ante aedis*, 306 *quattuór uirós sopori*, *Persa* 207 *mitte mále loquí. quom ut digna's* (cum non saepe in hoc uersuum genere fiat, ut altera thesis soluatur, exempla huius generis raro inueniuntur), *Men.* 168 *nam ex istóc locó spurcatur*, *Hec.* 392 *parturíre eám nec grauidam* sim. Sed praecedit etiam interdum uox spondiaca anapaesticaue, ad quam in soluta oratione uox illa iambica non potuisset se applicare, cuius generis satis sit exempla afferre: *Mil.* 326 *uae capití tuó. <tu> istuc*, (725 *o lepidúm capít. ita me di*), 954 *loquere: aurís meús profecto*, ubi tamen praefero metiri: *lóquere: | áuris méas*, 1377 *ad amorés meós. sed sensi*, *Trin.* 363 *nam sapiéns quidém pol ipsus*, (941 *sub solió Iouís? ita dico*), 1082 *argentí minis numeratis*, 1169 *quid quassás capít? cruciatur*, *Most.* 298 *cedo amabó decém: bene emptum*, 300 *trigintá minás pro capite*, 982 *trigintá minae praec quam alios*, 1082 *immo*

edepól negát profecto, 1167 *uerberibús, lutúm, caedere*¹. Ceterum quod ad rationem ictus et accentus attinet eorum exemplorum, quae supra attuli, cuius apparere debet omnino nihil concludi posse de legitima oxytonesi per enclisin facta ex exemplis illis *uae capití tuó, ad amorés meós, nam sapiéns quidém, trigintá minás*, cum eodem loco, *quid quassás capít, cedo amabó decém, immo edepól negát, uerberibús, lutúm, quia nobís lucró* (*As.* 192), *né hodié maló* (*As.* 374), *nam me hodié senéx* (*ibid.* 362) admissa sint (concordiam ictus et accentus esse in *Trin.* u. 1045 *hercle istis malám rem magnam* sim. non opus est dicere). Certe nulla hoc loco accentus ratio habetur, sed ut in initio senarii iambicarum uocum ultimas acuere licet nulla accentus legitimi ratione habita, ita eo septenarii et octonarii trochaici loco, qui, si creticum, a quo uersus incipit, a cetero uersu separaris, primo senarii pedi respondet, idem admittitur, quod etiam ex eo uidere licet, quod eodem loco etiam spondiacorum et anapaesticorum oxytonesis semper esse potest. Apud Terentium haec tantum huius uerborum collocationis illo, de quo agitur, loco inueni: *Heaut.* 1045 *enim ueró Chremés nimis grauiter*, 642 *quid cum illis agás qui neque ius*, 1045, *Phorm.* 867 *suspensó gradú placide ire*, *Ad.* 208 *sed nemó dabít: frustra egomet*, 555 *scire equidém uoló, quod mihi sint*.

Nimirum haec ictus et accentus discordia tum quoque esse potest, cum iambicam uocem oxytonam praecedat uox non spondiaca aut anapaestica. Ad quod probandum satis erit inter se comparare ex. gr. *Sosiám uocánt Thebani* (*Amph.* 365), *omnián licét?* (*Rud.* 1216, 1222), *Ad.* 576 *est ad hánc manúm sacellum*, ubi in iambo ictum et accentum concordare consentaneum est, et *Capt.* 843 *bene facis: iubé — —*, 838 *cedo manúm. manúm? manum inquam*², *Poen.* 534 *ubi bibás, edás de alieno*, *Eun.* 242

¹ Numerauit KOEHLER in initio sept. troch. Plautini quindecim uerborum collocationis $\cup\cup\cup$, $\cup\cup$ exempla (*op. laud.* p. 29), tredecim uerborum collocationis $\cup\cup$, $\cup\cup$, e quibus numeris tamen nonnulli detrahendi sunt. Video tamen eum nonnullos uersus omisisse, qui respiciendi fuerunt. Constat uero et sic exemplorum numerum satis paruum esse.

² Coniecit LINDSAY uoces cum admiratione aut indignatione elatas in sermonis usu oxytonas fuisse (*Captiui* p. 364), quod hoc ipso uersu comprobari putat. Sed idem (*ibid.* p. 372) aperte indicat uoces iambicas emphasi praeditas in *paenultima* accentum habuisse consentaneum esse (*mánúm si protollet*), neque tamen uideo, cur in illo, quem exempli causa attulit, uersu

qui colór, nitór uestitus, in quibus exemplis quomodo in soluta oratione fieri potuerit, ut ultima uocis iambicae acueretur, equidem non uideo. Et omnino animaduerti potest haud raro post alteram arsin interpunctionem esse, uelut praeter uersus iam allatos in his exemplis: *Merc.* 923 *iam redeó. placét principium*, *Rud.* 1067 *non habeó. negás quod oculis*, *Capt.* 812 *satur homóst, habét pro- fecto*, *Men.* 434 *quid eo opúst? opúst. scio ut me*, 660 *dare forás, uirúm uirile*, *Merc.* 416 *ea molét, coquét conficiet*, 426 *tace modó: senéx est quidam*, *Aul.* 213 *quid fidé? boná. quid factis*, *Cist.* 506 *quod dedí, datúm non uellem*, *Trin.* 1180 *o patér, pater mi, salue*, *Andr.* 338 *di boní, boní quid porto*, 820 *satis iam, sátis*, *Simó, spectata*, *Eun.* 815 *milités, domí forique*, *Phorm.* 342 *prior bibás, priór decumbas*.

In omnibus fere his uersibus logicum accentum habet uox iambica, ante quam interpungitur. De enclisi ad antecedentem uocem facta nimirum cogitari non potest, et si quis uelut in illo *patér mi, senéx est* oxytonesin ad uim encliticam subsequentis uocis referre uelit, satis apparere debet hunc uersus locum, ubi tam multa uerba iambica oxytonesin prorsus metricam habent, ad encliticam illam uim probandam omnino non idoneum esse. Talia hemistichia ipsa sententia in creticum et uersum priorem senarii partem aequantem diuidit, nec dubium esse potest, quin in eis uox illa iambica creticum pedem excipiens prorsus eodem modo tractata sit ac si in initio senarii esset. Neque hoc de eis tantum uersibus ualet, ubi post alteram arsin interpunctio est, sed, ut iam monui, ceteros quoque uersus, quorum altera arsis e syllaba finali constat, eodem modo iudicare licet et ipsa illa interpunctio hic saepius recurrens mihi documento esse uidetur hoc loco caesuram secundariam fuisse, quae ad interpunctionem inuitaret. Etiam animaduerti debet hoc loco continuationem uocum iambicarum oxytonarum minus anxie quam alias uitari, quod sine dubio in eo positum est, quod hic inter binos illos

cédo manum. manúm? — — accentus aliter iudicandus sit atque in *manú salutem mittunt* sim. Accentus et hic et illic *metricus* est neque aliam explicationem desiderat quam quod hoc uersus loco in quauis uoce accentus legitimus neglegi potest. Idem cum nobis persuadere uult in u. *Most.* 595 *non dat, non debet. non debét?* spondiacae uocis oxytonesin ex admiratione quadam ortam esse, uereor ne nemini fidem faciat. Hoc uersus loco saepe fit, ut lex dipodica non obseruetur.

iambos caesura secundaria cadit, ita ut in uersu recitando prior iambus cum antecedenti uoce coniungi possit creticusque existat, quo molesta illa iambicorum uocabulorum similitudo non potest non mitigari, quae si *eadem* dipodia e binis iambicis uocibus constat, nulla re leuatur.

b) Octonarii trochaici Plautini in confinio pedis sexti septimique duo tantum, quod sciam, uocis iambicae oxytonae exempla praebent: *Persa* 819 — — *te ille qui suprà nos habitas, Truc. 627 longiorem habés quam | haec est.* Utroque loco oxytonesis ad ipsum sermonem referri posse uidetur (facile quidem est in posteriore exemplo *tu* aute *habes* inserere hiatus uitandi causa, sed haud crediderim hoc necesse esse). In octonariis Terentianis, si a u. *Phormionis* 468 respexeris: — — *quae nunc tibi domíst consuleres*, nullum exstat exemplum.

c) Septenarii trochaici, qui in confinio quarti et quinti pedis iambicam uocem oxytonam praebere uidentur, partim ita comparati sunt, ut de trochaica caesura cum hiato coniuncta cogitare liceat, partim ita, ut in membrorum confinio nullus hiatus sit. Huius generis uersus non multi sunt, nec semper de eorum mensura constat. Hos adnotaui, fortasse nonnulli restant: *Amph. 605 huic homini nescio quid est malí mala obiecta manu*, qui uersus aegre aliam mensuram pati uidetur quam *huíc homini nescío quid est | malí — —*, cum *húic homini nésció quid ést malí mála obiectum manu* minus placeat, *Capt. 316 quam tu filium tuum, tam pater me meus desiderat*, ubi nisi uersum caesura omnino carere putabimus, necesse erit metiri *tam páter*. Tum u. *Pseud. 703* sic edunt GOETZ-SCHOELL: *io, te te, turanne, te rogó, qui imperitas Pseudolo*. Libri Palatini haec habent: *io te tete tiranne te rogo*, in A *io te te turanne (e e)go* legimus, quare LEO uersum sic constituit: *io te, te, turanne, te, te | égo qui imperitas Pseudolo*, quod LINDSAY recepit. Sed ualde displicet mihi illud *ego qui — — imperitas*. Quare, cum *ego* retinendum esse censeam hoc modo uersum legere praefero: *io te, te, turanne, te ego, te qui imperitas Pseudolo*. *Persa 190 sed ita uolo te currere (curare P.) ut domi sis, quom ego te esse illi censeam* corruptus est. Fortasse cum LINDSAIO scribi potest *curre*. Licet etiam credere corruptelam in posteriore membro esse et prius sic procedere: *séd ita uolo te currere út domĩ*, *Persa 191* sic metiendum esse puto: *faciam. quo ergo is nunc? domúm: | uti dómi sim quom*

illi censeas. Neque enim quidquam est, cur non in iambica diaeresi, praesertim ubi fortis interpunctio sit, hiatum et syllabam ancipitem esse posse putemus¹. Certe hac mensura sententiae melius consulitur quam si pausam post *domum* negligens, ubi caesura suum locum habet, sine caesura sic metiaris — — *nunc? domum: úti domí sim* — — *Bacch. 678 pol tu quam nunc me accuses magis, si magis rem noueris* BENTLEY emendauit *méd accuses* scribendo. *Capt. 879* in libris sic exstat: *ut ego uidi. meum gnatum? tuóm gnatum et genium meum*; apparet tamen necesse esse BENTLEY emendationem *meumne* recipere, cum in librorum scriptura tertia thesis falso formatus sit, neque intellego, cur et LEO et LINDSAY eam reiecerint, nisi forte hic credit ne interpunctionem quidem obstare, quominus propter insequens *tuom* illud *gnatum* in ultima ictum accipiat. *Merc. 427* in codd. sic exstat: *ut emerem ad istanc faciem. at mihi quidam adulescens pater*. GOETZ-SCHOELL et LINDSAY minus bene dimetiuntur: *út emerem ád istanc fáciem. Át mihí* — —, LEO post *faciem* proponit aut inserere, quod tamen non opus est. Nam cum dubitari nequeat, quin in altera arsi septenarii trochaici ante caesuram secundariam brevis syllaba et metricam productionem et hiatum pati possit, uersus sic est metiendus: *út emerém | ad ístanc faciem. at míhi* — —. De *As. 902* — — *sine uenias*⁴ *modo domum* supra disputaui. ne hunc iambum praecederet \simeq , lex dipodica obstabat.

Cum uero ante uocem iambicam trochaica caesura cum hiatu statui potest, mihi statuenda esse uidetur. Quod nonnumquam eo facilius fieri potest, quod hoc ipso loco interpunctio est, uelut in *Amph. 303 factum, | héri quod, 1064 Alcumena, | ádest auxilium, Capt. 860 senticeto, | éo non, Curc. 471 gloriosum, | ápud Cloacinae, Poen. 309 possum, | ábi domum, Rud. 752 ergo, | úter sit, 1118 hodie, | égo tibi*. Sed etiam in ceteris uersibus multo praestabit hiantem caesuram statuere quam uersum omni caesura priuare, uelut in *Amph. 622 somniculose | éri imperia, Curc. 684 hodie | ápud praetorem*², *Bacch. 431 pulaestra | úbi reuenisses, Ep. 191 haerere | ápud nescioquem, Mil. 263 de amica | éri, sese, Poen. 370 suscensere | éro meo, Truc. 300 perire | ápud nos*³.

¹ Cf. KLOTZ, *Metrik* p. 160.

² Cum consentaneum sit solitum accentum *ápud praetórem*, non *apiúd praetorem* fuisse, hoc quoque argumento est hiatum in diaeresi statuendam esse.

³ Exempla uideas apud KOEHLERUM pp. 62, 63 et FRANKEUM (passim).

d) In octonariis Plautinis nullum exemplum huc pertinens inueni. Apud Terentium septenarii duo exempla praebent: *Ad* 681 *ita uelim me promerentem | âmes* et eiusdem fabulae u. 983 *faciet. o uir optume. o pater mi festiuissime*, in quo uersu equidem iambicam caesuram cum hiato et syllaba ancipiti, quae personarum mutatione satis superque excusatur, coniunctam agnoscere uelim. Quod ad octonarios attinet Terentianos, u. *Andr.* 608 in libris sic exstat: *mi obtigisse, quandoquidem tam iners, tam nulli consili sim*¹, in quo uersu hiatum statui posse credo².

Denique liceat mihi, quatenus Plautus in uersificatione sua proprios uerborum accentus respexisse uideatur, summam exponere. Notissima sunt uerba RITSCHELII statuentis in uersibus Plautinis cum quantitatis seueritate summam accentus obseruationem, *quod eius fieri posset*, conciliatam esse. Hoc tamen minus accurate dictum esse facile est uidere: nam saepissime fit, ut uerborum accentus neglegatur, cum sine difficultate obseruari potuerit. Potius dicere uelim Plautum *intra certos fines* uerborum accentum respexisse: nam

- 1) in iustis dipodiis lex dipodica observatur, quæ lex non modo ad uoces spondiacas (trochaicas) et in spondeum (trochaeum) exeuntes sed etiam ad anapaesticas et choriambicas pertinet;
- 2) a tertio pede senarii, (confinio quarti et quinti pedis uersuum trochaicorum), septimo pede septenarii iambici accentus $\approx \angle$ abest;
- 3) uersus membrum e cretico et iambica dipodia constans non ita comparatum esse potest, ut et in cretico et in insequenti

¹ In hoc uersu *quandoquidem* unum uerbum esse non potest, cum, ut supra uidimus uerba —○○— hunc uersus locum tenere non possunt, quare *quando quidem* scribendum est.

² Versus *Truc.* 923 in codd. ita exstat: *nam quamquam est (lege es) bella, malo tuo, nisi tu ego aliqui gaudeo.* Transponit LEO illud *tu* post *quamquam*, LINDSAY, quod probabilius est, post *malo*. Sed neque, ut illi putare videntur, *nam quamquám tu es bella, malo tuó, nisi*, — — neque *nam quamquam és bellá malo tu tuó, nisi* — — legendum esse puto, sed aut — — *tu es bella, málo tuo*, | — — aut, quod praefero, — *quamquam és bellá, malo tú tuo*, | — —. Quod ad posterius membrum attinet, haud scio an *nisi ego | aliqui gaudeo* cum hiato legi possit; quod tamen si nolis *nisi si* scribere licet.

dipodia ictus et accentus discordia sit (admittitur ergo *formicis papauerem*, euitantur *conseruom uideo meum, nunc seruom misit suom* sim.);

- 4) excepta ultima uersus uel hemistichii dipodia euitantur dipodiae $\sim \sim$, $\sim \sim$ formam praebentes.
- 5) Syllaba brevis non ultima, quae syllabam accentu principali praeditam proxime aut praecedat aut subsequatur, sub ictu non ponitur (uoces creticae tamen et dactylicae nonnumquam eodem modo tractantur quo uerborum collocatio \sim , $\sim \sim$; syllaba brevis, si ultima est, ictum potest accipere, de *dédisti dóno, ádoptatícius* sim. uide Cap. I).

BIDRAG
TILL
RIGVEDAS MYTOLOGI

OM GUDEN PŪṢAN I RIGVEDA

AF

NILS FLENSBURG

LUND 1909
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

**Denna afhandling åtföljde inbjudningsskriften till filosofie-doktorspromotionen
i Lund den 28 Maj 1909.**

Om Guden Pūṣan i Rigveda.

I.

I öfverensstämmelse med en af indiska auktoriteter ¹⁾ allmänt uttalad åsikt uppfattas *Pūṣan* af flertalet bland den äldre generationen af Vedaforskare ²⁾ som en egendomligt utpräglad typ af solar gudomlighet. Som stöd härför kan äfven åberopas hans ställning inom den eftervediska gudavärlden, där han med i öfrigt starkt förbleknad mytisk individualitet bibehållit sin solara karakter. I *Mahābhārata* intager han sålunda sin gifna plats inom *Ādityagruppen*, ³⁾ hvars flertal utgöres af olika solgudar, och i den senare klassiska litteraturen förekommer stundom det gamla gudanamnet i rent appellativ användning som beteckning för solen. Af yngre forskare ha HOPKINS (*Rel. of India* 50) och MACDONELL (*Ved. Myt.* 37) anslutit sig till samma åskådning. Den förre karakteriserar P. som »a bucolic solar deity», och den senare anser honom vara uttryck för »the beneficent power of the sun manifested chiefly as a pastoral deity».

I bestämd motsats till den traditionella uppfattningen förnekar däremot OLDENBERG (*Rel. d. Veda* 230) *Pūṣans* ursprung.

¹⁾ Jfr YASKA's Nir. 7, 9: *pūṣā . . eṣa hi sarveṣāṃ bhūtānāṃ gopāyitū-dityaḥ*; ibid. 12, 16: *yad raçmipoṣaṃ puṣyati tat pūṣā bhavati*. *Byhaddevatā* II: 63: *puṣyan kṣitiṃ poṣayati prañudan raçmibhis tamaḥ | tenānam astāut pūṣeti bharadvājas tu pañcabhiḥ*.

²⁾ SÅ t. ex. ROTH (*PW*¹ s. v.) M. MÜLLER (t. ex. *Indien* 170) v. SCHROEDER, (*Indiens Kultur* 58). MUIR (*OST V*: 174) uttalar sig mera tveksamt: The caractere of this god is not very distinctly defined . . it is difficult to declare positively what province of nature or of physical action he is designed to represent.

³⁾ Jfr FAUSBÖLL *Indian Mythology* 55.

liga samband med något visst naturfenomen och anser den mytologiska förklaringen af hans väsen böra utgå från den funktion, som efter O:s mening är för honom ursprungligast och väsentligast, »dass er die Wege kennt, die Wege zeigt, die Wege führt, vor dem Verirren, dem Verlorengehen bewahrt, das Verirrte zurückzuführen, das Verlorene wiederzufinden weiss». Med tillämpande af samma princip har O. äfven i andra fall, såsom i sin framställning af *Savitar*, *Viṣṇu* m. fl., tagit en speciell, särskildt framträdande funktion till utgångspunkt för förklaringen af mytiska personifikation¹⁾. I fråga om *Pūṣan* har hans åsikt sannolikt i någon mån påverkats af den af honom antagna motsvarigheten mellan denne gud och *Hermes*, hvilken än framställles med en viss reservation (a. st. 233 anm. 1), än betecknas som en af den jämförande indogermanska mytforskningens relativt säkraste sammanställningar²⁾. Om OLDENBERGS uppfattning af *Savitar*, hvilken särskildt blifvit föremål för kritik, ha vi här ej anledning att yttra oss. Om verkligen, såsom O. anser, denne gud i första hand betraktats som en personifikation af den drifvande impulsens, den motoriska kraftens idé, så har denna uppfattning, såsom O. själf erkännt, både sin yttersta grund och sitt förnämsta stöd i gudanamnets fullt genomskinliga etymologi, i dess nära sammanhang med verbet *suvāti* (sätter i gång), hvilket därför ock i alldeles särskild och enastående grad användes som den tekniska termen för olika arter af gudens verksamhet³⁾. Med *Pūṣan* är förhållandet ett helt annat. Den funktion, som O. anser vara för honom den mest karakteristiska och centrala, vägkännarens och vägledarens, har icke som i förutnämnda fall liksom konsoliderats i själfva namnet, hvilket tvärtom, så som det tolkats af de vediska sångarne, visar hän på en helt annan föreställningskrets. Såsom tydligt framgår af åtskilliga honom tillagda bestäm-

¹⁾ Emot de gensagor, som af M. MÜLLER och HILLEBRANDT inlagts mot O:s åskådning af *Savitar*, har han sedermera i tvenne uppsatser i ZDMG 51: 473 ff. och 59: 253 ff. utförligare häfdat och motiverat densamma. Äfven MACDONELL (Ved. Myt. 34) uttalar sig däremot.

²⁾ I en redan 1886 offentliggjord essay »Die Religion des Veda und der Buddhismus» (jfr samlingen »Aus Indien und Iran» 55 n. 1) har OLDENBERG framhållit den ursprungliga öfverensstämmelsen i detta gudapars viktigaste funktioner. v. SCHROEDER (WZKM 14: 156) anser däremot denna sammanställning föga grundad.

³⁾ Jfr ROTH Erl. z. Nirukta 76. MACDONELL Ved. Myt. 34.

ningar, såsom *puṣṭimbharā-* (förkofran bringande IV: 3, 7) och *puṣṭinām sākā* (främjare af välstånd X: 26, 7), kombinerades dessamma med *púṣyati* (när, förkofrar), och denna etymologiska anknytning har sannolikt äfven öfvat ett visst inflytande på hans funktionella utveckling. Det är vidare uppenbart, att åtskilliga för honom särskildt utmärkande och egendomliga drag ej omedelbart kunna härledas ur det af O. antagna grundbegreppet. Endast sällan torde man finna mytiska gestalter af så enhetlig karakter, att alla deras olika faser och verksamhetsyttringar kunna föras tillbaka till ett gemensamt ursprung. OLDENBERG söker visa, att *Pūṣans* verksamhet som boskapens beskyddare (*paṣupā-* VI: 58, 2) endast yttrar sig däri, att han, beväpnad med sin piggstaf (*āṣṭrā*), följer efter korna på deras vägar för att de ej skola skingras eller gå förlorade. Just häri ligger ju emellertid en god herdes eller ett apoteoseradt herdeideals förnämsta uppgift, och själfva den omständigheten, att både nämnda redskap och flera andra yttre kännemärken, hvaraf han karakteriseras, tydligen äro hämtade från herdelifvet, innebär ett ojäfvigt vittnesbörd om ursprungligheten af hans bukoliska egenart. Denna röjer sig i öfrigt äfven i andra riktningar än den af O. framhållna, t. ex. då han säges väfva fårens skrud och smycka deras klädnad (X: 26, 6), och den erhåller ett särskildt betydelsefullt uttryck, då han anropas som den dödes ledsagare till de hädangångna fädernas värld, under särskildt framhållande däraf, att han är en herde, som ej låter något djur i hjorden gå förloradt (*ānaṣṭapaṣur . . gopāḥ* X: 17, 3). Själfva den friskhet och ursprunglighet, hvarmed hans för boskapen välgörande verksamhet skildras (VI: 54, 6, 7), väcka, särskildt i jämförelse med den stereotypa och formelartade karakteren af andra vediska beskrifningar af liknande art, det bestämda intryck, att denna yttring af *Pūṣans* väsen för den vediske sångaren trädt särskildt starkt i förgrunden. Den möjligheten kan sålunda ej anses utesluten, att det bukoliska momentet är det primära och det af OLDENBERG framhållna grunddraget utvecklat sig därur. Som stöd härför kan åberopas den arkadiske herdeguden *Pan*, hvilken visserligen icke, såsom stundom antagits, härstammar från en med *Pūṣan* gemensam urindogermanisk prototyp, men dock, med afseende på vissa individuella egendomligheter och utvecklingsmoment, utgör en märklig parallel till honom. Liksom denne är han en vägarnas och de

vägfärandes gud ¹⁾ (ἐνὸδιος, πομπαῖος), och att denna egenskap hos den grekiske guden endast utgör ett specifikt uttryck af hans allmänna bukoliska grundriktning, kan väl svårligen betvivlas.

Å andra sidan kan, såsom särskildt HILLEBRANDT (Ved. Myt. III: 370 ff.) visat, *Pūṣans* herradöme öfver vägarna mycket väl tänkas vara en särskild utvecklingsfas af hans solara karakter, därest denna antages vara den ursprungliga. Äfven andra vediska sol- och ljusgudar, såsom *Sūrya*, *Mitra*, *Agni* m. fl. ha gjorts till bärare af denna funktion, fastän den hos dem synes vara af mera tillfällig art, medan den hos *Pūṣan* onekligen utgör ett hans mytiska väsen konstituerande element. Själf synes HILLEBRANDT mest benägen att hänföra honom till sistnämnda gudakategori och anser denna äldre uppfattning, om också ej fullt bevislig, dock bättre än hvarje annan och bättre än den af OLDENBERG framställda ²⁾.

En från alla andra afvikande mening har uttalats af VODSKOV (Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse 491 n. 3), i det han hänför *Pūṣan* liksom *Tvaṣṭar* och *Açvinerna* till regngudarna. Beträffande den förstnämnde har han ej särskildt utvecklat eller motiverat sin åsikt; den sammanhänger emellertid uppenbart med hans allmänna iakttagelse, att de vediska regngudarna stå i konstant förhållande till ljuset (a. st. 508) och grundar sig sannolikt på de funktioner hos P., hvilkas förklaring enligt BERGAIGNE's mening (Rel. véd. II: 424) bör sökas i meteorologiska fenomen. Däremot kan först anmärkas, att gudomligheter, tillhörande de mest olikartade kategorier, i RV tänkas medverka till frambringandet af regn. I särskild grad gäller detta om *Mitra-Varuṇa*, men äfven ljusgudar af så utpräglad karakter som *Agni* och *Sūrya* föreställas öfva inflytande därpå ³⁾; af denna grund kunna de dock tydligtvis icke rubriceras som regngudar i egentlig mening. Särskild vikt

¹⁾ Jfr PRELLER-ROBERTS Griech. Mythologie 741.

²⁾ Några allmänna synpunkter för uppfattningen af denna fråga ha framställts af HILLEBRANDT Ved. Myt. II: 17 ff. Till den äldre åsikten ansluta sig likaledes HARDY Ved.-brahman. Periode 34 och PERRY Notes on the vedic deity *Pūṣan* i Classical Studies in Honour of Henry Drisler 241 ff. Innehållet af sistnämnda skrift är mig i öfrigt endast bekant ur de hos HILLEBRANDT (a. st.) anförda citaten.

³⁾ Jfr MACDONELL Ved. Myt. 25; Taitt. Samh. II: 4, 10; RV VI: 52, 16; X: 98, 8.

fäster VODSKOV vid VI: 54, 3: *pūṣṇāḥ cakráṁ ná riṣyati | ná kóḥó 'va padyate | nó asya vyathate pavīḥ*, där han i likhet med BERGAI-GNE (a. st.) fattar *kóḥa-* i samma betydelse »kar, ämbar», hvori ordet förekommer i åtskilliga hymner till *Parjanya* och *Maru-terna*, där det är beteckning för den stora himmelska vattenreservoar, som dessa gudar föra på sin vagn och hvarur de låta regnet strömma ned öfver jorden¹⁾. Alla de af V. (a. st. 491) anförda ställena äro sinsemellan föga afvikande uttryck för denna mytiska föreställning. Hvilken mening emellertid V. från sin ståndpunkt velat inlägga i orden *ná kóḥó 'va padyate* synes mig ej fullt klart. Antingen kunde därmed uttryckas, att hans kar ej sänkes ned, och då låge däri raka motsatsen till hvad som anses önskligt hos en regngud (jfr särsk. V: 83. 8), eller också, att det ej faller ned, hvilket vore en symbolisk beteckning för den iakttagelsen, att hans verksamhet som sådan ej yttrar sig i form af skyfall. Ingendera af dessa tolkningar stämmer öfverens hvarken med sammanhanget eller med vedisk naturåskådning i allmänhet. Det kan väl anses otvifvelaktigt, att *kóḥa-* här i enlighet med ROTH, GRASSMANN och LUDWIG bör fattas i betydelsen »vagnskorg», och att skildringen i dess helhet ej gärna kan afse något annat än solgudens vagn. »Pūṣans hjul lider ej skada, hans vagnskorg faller ej ned, hans hjulskena lossnar ej». Härei innehålles en yttring af den instinktiva förnimmelse af naturlifvets regelmässiga förlopp, som VODSKOV (a. st. 504) anser så väsentlig för hvar lefvande naturdyrkan, ett uttalande af den trygga förvissningen därom, att solen, huru nära den än synes komma jorden, likväl aldrig faller ned från himlen²⁾. Samma föreställning finner annorstädes uttryck i form af önskan eller undran. Så t. ex. I: 105, 3: *mó śú devā adāḥ svār áva pādi divás pári* »må blott icke, o gudar, solen därborta falla ned från himlen!» och IV: 13, 5: *ánūyato ánibaddhaḥ katháyāṁ nyàññ uttānó 'va*

¹⁾ Som stöd härför kunde åberopas den gamla tradition, som funnit uttryck i *Sāyana's* anmärkning till VI: 48, 18, att *Pūṣan* ständigt för med sig på sin vagn en lägel (*dyti-*) med vassla, och *Çāunaka's* underliga förklaring (*Bṛhaddevatā* III: 95) af hans oftast förekommande egenskapsord *āghṛṇi-*: *āsakto hi ghṛṇis tasya dadhnaḥ pūrṇo dyti rathe* och hans därpå grundade sammanställning med *Açvinerna*.

²⁾ Jfr HILLEBRANDT *Sonnwendfeste* 9 och de därstädes citerade ställena ur *Ait. Brāhm.*

padyate ná »huru kommer det sig, att han, d. v. s. *Sūrya*, som ej är fasthållen eller fastbunden, likväl icke faller ned trots sin riktning nedåt?»¹⁾

I sammanhang härmed vilja vi anföra några andra Rigveda-ställen, där *Pūṣan* på ett eller annat sätt tänkes vara verksam vid frambringandet af regn. X: 98 skildrar ett i dylikt syfte företaget offer; dess fyra första strofer innehålla ett samtal mellan *Devāpi*, prototypen för en brahmansk purohita, och hans furstlige herre *Çamtanu* samt *Brhaspati*. Första strofen, hvori *Devāpi* hänvänder sig till den sistnämnde, är för vårt syfte särskildt instruktiv: *Brhaspate prāti me devātām, ihi mitrō vā yād vāruṇo vāsi pūṣā | adityāir vā yād vāsubhir marūtvan sá parjanyaṃ çamtanave vṛṣāya* »*Brhaspati*, kom hit till mitt offer, vare sig du är *Mitra*, *Varuṇa* eller *Pūṣan*! Vare sig med gudar af *Āditya*-*Vasu*- eller *Marut*släkt, må du låta *Parjanya* regna åt *Çamtanu*». Den ställning, som de här åkallade gudarna, särskildt *Brhaspati* och de som hans manifestationer i förevarande fall nämnda *Mitra*, *Varuṇa* och *Pūṣan* intaga till *Parjanya* är tydligen den, att de tänkas framkalla och befrämja hans verksamhet, men däremot icke aktivt deltaga däri. *Pūṣan* framträder sålunda här som en regnbringande, men icke som en regnutgjutande gudomlighet, alltså icke som en regngud i egentlig mening. I en annan hymn VII: 40, 6 anropas han å andra sidan att icke genom störande ingrepp, i sin egenskap af *āghrṇi*-, afvända eller göra om intet de välsignelser, däribland särskildt regn, som gifmilda gudar bedjas bringa: *mātra pūṣann āghrṇa irasyo vārūtrī yād rātiṣācaḥ ca rāsan | mayobhūvo no ārvanto nī pāntu vṛṣtīm párijmā vāto dadātu*. »Missunna oss icke, glödande P., hvad *Varūtrī* (o: skyddsgudinnan) och de af gåfvor ledsagade förlänat oss! Må de lyckobringande beridna (gudarna) skydda oss och den kringsväfvande vinden gifva oss regn!» Som bevisande för hans egenskap af regngud anför BERGAIGNE (a. st. 424), likaledes X: 26, 3: *sá veda suṣtutīnām indur ná pūṣā vṛṣā | abhī psúrah prūṣāyati vrajām na á prūṣāyati*

¹⁾ VODSKOV synes lägga särskild vikt vid I: 181, 9 *yuvām pūṣévāçvinā púramdhir agnīm uṣām ná jarate havīṣmān*, hvori han, väl närmast i anslutning till LUDWIGS tolkning (IV: 47), velat finna en af väsens- och funktionsgemenskap föranledd sammanställning af *Pūṣan* och *Açvinerna*. Denna halfstrof har emellertid af andra förklarats på helt olika sätt. Jfr särskildt PISCHEL Ved. Stud. I: 28 o. 105.

»den kraftige P. förstår sig på sköna lofsånger liksom *Soma*; han beduggar vårt korn, han beduggar vårt stall». Emellertid torde det först och främst vara tvifvelaktigt, om *pruṣāyāti* här användes i sin egentliga betydelse »dryper, duggar»; i alla händelser får den ej för starkt urgeras. Det är nämligen tydligt, att ordvalet starkt påverkats af den tendens till alliteration och assonans, som är karakteristisk för hela denna hymn¹⁾ och som möjligen äfven föranledt användningen af det endast här förekommande *psírah*. Liksom uttrycket *puṣṭínām sákhā* (v. 7) uppenbart innehåller en etymologiserande anspelning på gudens namn, synes *pruṣāyāti* här, åtminstone delvis, vara föranledt af sträfvandet efter assonantisk effekt²⁾. Möjligheten af en mera bildlig användning om ett beduggande med solstrålar — måhända förmedlad genom inflytelse från det etymologiskt närstående *plóṣati* »bränner» — kan därför ej anses vara alldeles utesluten. Dock äfven om *pruṣāyāti* här fattas i sin vanliga bemärkelse, ligger däri intet bevis för *Pūṣan*s egenskap af regngud i någon annan mening än den förut angifna. Liksom det med *pruṣāyāti* morfologiskt likställda *vrṣayāti* i förut anförda hymn X: 98, 1 förekommer i rent kausativ användning = *varṣāyati*, torde äfven det förstnämnda denominativet här stå den faktitiva betydelsen ganska nära³⁾.

BERGAIGNE's totalupfattning af *Pūṣan*'s individualitet utgår från den förutsättningen, att densamma endast kan förklaras ur en kombination af naturalistiska, dels solara dels meteorologiska, myter med liturgiska spekulationer. (a. st. II: 420). Han finner sålunda i honom liksom i *Viṣṇu* en med *Soma* identifierad eller assimilerad gudagestalt. Alla honom tillagda yttre kännetecken, alla de konkreta uttrycken af hans för mänskligheten välgörande

¹⁾ Jfr v. 1. *manīṣā — máhinaḥ; niyútaḥ — niyúdrathaḥ*; v. 2 *vātāpyam — vípra — vaṇsad*; v. 4 *maṇsīmáhi — matīnām; matīnām ca sádhanam víprāṇām cādhavām* — v. 5 *prátyardhir yajñānām aṣvahayó ráthānām*; v. 6 *ṣucáyāḥ ca ṣucásya ca; vāsovāyó' vīnām á vāsāṇsi*; v. 7 *inó vājānām pátir ináḥ puṣṭínām sákhā*; v. 8 *vavrtiyuḥ — vlṣvasya; sákhā sanojā*; v. 9. *vājānām vrdhāḥ*.

²⁾ Jfr LUDWIG IV: 149.

³⁾ Så väl äfven I: 121, 2: *stámbhīd dha dyām sá dharúṇam pruṣāyad ṛbhúr vājāya dráviṇam náro góḥ*, hvilket af LUDWIG återgifves sålunda: »er (Indra) hat den himel gestützt, er liesz hervorquellen der Ṛbhu den den Helden zu krafttat erhaltenden besitz des rindes».

verksamhet, t. ex. hans vård om hjordarna, hans egenskap af vägbanare och vägledare, förklaras af BERGAIGNE från synpunkten af prästerlig symbolism som sinnebildliga reflexer, till hvilka prototyperna äro att söka på ett högre plan i motsvarande fenomen inom den himmelska världen. När *Pūṣan* af de offrande anropas att beskydda deras kor och att återfinna dem, då de gått förlorade, när han åkallas som ledsagare och som vägnarnas herre, innebär detta enligt BERGAIGNE i själfva verket en hänsyftning på myten om upptäckandet af de himmelska korna och om de vägar, som han banat åt dem. När han säges väfva fårens dräkt och smycka deras skrud, får man ej förstå detta efter orden, då därmed endast betecknas den af ylle förfärdigade sil, hvarigenom somadrycken klarades. Hans piggstaf (*āṣṭrā*) är ingen verklig herdestaf, utan blixten, och de hjordar, som stå under dess skydd, äro de himmelska vattnen. Vål må medgifvas, att den vediska mytologien i kanske högre grad än någon annan bär vittne om prästerliga inflytelser, att äfven gudar af rent naturalistiskt ursprung gjorts till bärare af liturgiska idéer och funktioner, och att däri öfverallt röjer sig en bestämd tendens att bringa alla gestalterna inom det indiska panteon i särskildt samband med offret och dess mest framträdande representanter, *Agni* och *Soma*. BERGAIGNE har emellertid med allt för sträng konsekvens fullföljt idén om den vediska mytologiens och kultens nära beröring med hvarandra, då han med tillämpande af den metod, hvarpå ofvan anförts några exempel, äfven i uttrycken för de enklaste och minst komplicerade föreställningar vill inlägga en från offermystiken lånad undermening. För en dylik symbolisk åskådning blifva de vediska gudagestalterna i själfva verket endast tämligen väsenlösa substrat för prästerlig retorik och mystik, och de ursprungliga drag, som här och där skymta fram, trots alla kontaminationer och assimilationer, reduceras genom antagande af imaginära värden till abstrakta mytiska formler. Att man jämte mångfaldiga alster af spekulativ offerteknik i RV äfven finner enstaka mytiska konceptioner såväl som enstaka hymner eller hela serier af hymner, som bära prägeln af enkel, okonstlad naturlighet, har å andra sidan med rätta framhållits¹⁾. Med afseende på rikedom af detaljer och mångsidighet i synpunkter är säkerligen

¹⁾ Jfr OLDENBERG Rel. d. Veda 4.

BERGAIGNE's studie öfver *Pūṣan* (Rel. véd. II: 419—430) den utförligaste och fullständigaste som finnes; men på grund af förutnämnda ensidighet i själfva metoden är den ej ägnad att läggas till grund för en förutsättningslös uppfattning af hans väsen.

Den framställning, som i det följande skall gifvas, afser framför allt att uppvisa de olika faser, de särskilda konstitutiva element, som ingå i den vediska *Pūṣan*myten, och att söka en förklaring af deras inbördes förhållande till hvarandra. En jämförande undersökning af de egenskapsord, hvaraf han karakteriseras i de vediska hymnerna, lämnar endast föga ledning till utredandet af denna fråga, då de -- med några få undantag -- utgöras af allmänna, för alla gudar gemensamma attribut utan någon som helst individuell utprägling. Då vidare de flesta eller åtminstone de mest utmärkande bland dem redan sammanställts af MACDONELL (Ved. Myt. 35—37), är det tillräckligt att hänvisa till af honom lämnade uppgifter. Däremot saknas icke antydningar om *Pūṣans* verkliga väsen i de flerstädes bevarade sago-fragment, hvari HILLEBRANDT (Ved. Myt. III: 368) velat se spillror af en mera omfattande *Pūṣan*mytologi. Äfven OLDENBERG (Rel. d. Veda 233) antyder möjligheten af, att han haft en bortom den vediska tiden gående förhistoria, hvarvid väl närmast syftas på hans af O. antagna samhörighet med *Hermes*. Säkert är emellertid *Pūṣan* — såsom PISCHEL-GELDNER (Ved. Stud. I s. XXVI) mena — en gudomlighet med rent indiska anor, hans kult har sannolikt ursprungligen varit af lokal natur och haft sin äldsta och förnämsta hård inom Bharadvājasläkten¹⁾, alltså inom den krets, som anses representera det äldsta skedet af vedisk kultur. I enlighet härmed synas äfven de i Rigvedas sjätte bok innehållna Bharadvājahymnerna återgifva hans bild med större trohet och ursprunglighet än andra hymnsamlingar ur RV, där dess fasta konturer utplånats och flutit samman med andra gudagestalters. Vid en framställning af hans mytiska egenart torde därför ock den hos nämnda ṛṣisläkt bevarade traditionen i första hand förtjäna beaktande.

¹⁾ Jfr PERRY a. st. 241; HILLEBRANDT Ved. Myt. III: 366.

II.

De yttre kännetecken och emblem, hvarmed den mytbildande fantasien utsmyckat *Puṣans* gestalt, bära en afgjord verklighetsprägel och röja tydligt sambandet med den föreställnings- och verksamhetssfär, hvarifrån de äro hämtade. Som sinnebild af sin bukoliska karakter bär han *āṣṭrā* (VI: 53, 9; 58, 2), piggstafven, fäherdens och den oxdrifvande plogmannens yrkesmärke (jfr IV: 57, 4); som vapen mot arffienderna af Paṇistammen använder han *ārā* (VI: 53, 5, 6, 8), sannolikt en järnskodd pik eller lans af det slag, hvarmed herdar pläga vara utrustade till försvar mot hjordarna angripande rofdjur ¹⁾. Den funktionella åtskillnaden mellan båda framträder tydligt VI: 53, där *āṣṭra* (vv. 9, 10) symboliserar hans lyckobringande, bytesförlänande makt, som af de bedjande anropas, *ārā* däremot den segrande kraft, hvarigenom han öfvervinner de fiendtliga Paṇierna och gifver dem i sina anhängares våld. Den förre beskrifves medelst bestämningsorden *gōpaçā* (drifvande kor framför sig) ²⁾ och *paçu-sādhanī* (förande boskapen på rätt väg), hvilkas samhörighet med det därigenom karakteriserade föremålet är omedelbart begriplig; däremot synes den utmärkande egenskap *brahmacōdanī*, som tillägges den senare, vara hämtad från ett för densamma relativt främmande område. Till belysande af dess betydelse må erinras där-om, att det på flera ställen i Bharadvājahymnerna (VI: 33, 2; 39, 2) berättas om Indra, att han bekämpat Paṇierna tillsammans med sångare (*vīprebhiḥ*) eller medelst sånger eller besvärjelser (*vācobhiḥ*). I en Agnihymn (VI: 13, 3) förekommer vidare följande skildring af en kamp mot nämnda fiender: *sá sátpatiḥ çávasā hanti vṛtrám ágne vípro ví paṇér bharti vájam | yám tvám. . rāyá . . hinóṣi* »den mäktige härskaren, dvs., Indra eller den

¹⁾ Jfr ROSCHER Lex. III: 1386: *Sāyana* till VI: 53, 5 *sūkṣmalohāgro daṇḍaḥ pratoda ity āreti*.

²⁾ Den äldre af ROTH, (PW) och MUIR (OST V: 176) antagna tolkningen »försedd med remmar eller tofsar af läder» kan svårligen anses riktig. Enligt GELDNER (Ved. Stud. I: 132) betecknar ordet: (Ochsenstachel) der ein Kuhhorn als Spitze hat» eller med något afvikande formulering (Rig-veda im Auswahl Glossar) »vorn mit einer Hornspitze versehen». Då emellertid *opaça-* liksom *çrūga-* och *kumbha-* äfven användes i betydelsen »spets», synonymt med *agra*, torde den ofvan anförda tolkningen vara att föredraga.

under hans hägn stående härföraren, slår med kraft fienden, o Agni; den sångare för med sig byte från Paṇierna, som du eldar (till sång) genom rikedom». Här af synes framgå, att striden mot dem förts ej blott med vapen utan äfven med magiska form-
ler, och, såsom HILLEBRANDT (Ved. Myt. III: 366) antager, utgör VI: 53 ett karakteristiskt exempel på en mot fiender riktad besvär-
jelse; *brahmacódanī* synes sålunda snarast betyda »till sång (l. besvärjelse) eggande». Anmärkningsvärdt är, att *Pūṣan* här säges utöfva samma inspirerande inverkan på de prästerliga sångarna, som i förut anförda hymn tillskrifves *Agni*. Detta är emellertid endast en enstaka yttring af en hos dessa gudomligheter tydligt framträdande egenskaps- och funktionsgemenskap.

Med den innebörd, som sålunda inlagts i egenskapsordet *brahmacódanī*, är området för *Pūṣans* medverkan i kampen mot fiender klart angifvet. Någon krigsgud i egentlig mening är han säkert icke, och BERGAIGNE's åsikt (Rel. véd. II: 429), att han på grund af den stundom förekommande förbindelsen med *Indra* sekundärt antagit en dylik karakter, synes föga grundad. Det syfte, till hvars förverkligande hans deltagande i krigiska värf anses önskvärdt, är i förutnämnda hymn tydligt angifvet genom det tvenne gånger (vv. 1, 4) upprepade ordet *vájasātaye* (o: till vin-
nande af byte)¹⁾, och samma motiv angifves ofta för hans åkallan, särskildt då han anropas i förbindelse med *Indra* (VI: 57, 1; VII: 35, 1). Man kan sålunda säga, att hans insats och andel i krigiska företag inskränka sig till rent prästerliga förrättningar och prerogativ (*bráhmaṇ-* och *vāja-*), och att förbindelsen mellan honom och *Indra* representerar den högre enheten af de skilda typer, hvilka (VI: 7, 3) karakteriseras som *vipro vājī* (den offer-
lön l. byte mottagande prästerlige sångaren) och *vīráso abhimāti-
śúhaḥ* (de fiendebesegrande hjältarna).

Af herdelifvet inom den klan, som i *Pūṣan* såg sin gudom-
liga prototyp och ideal, ha vidare några enstaka drag bevarats i den korta, men målande skildringen af den omsorg och vård, som han bedes ägna åt de honom anropandes hjordar (VI: 54, 6, 7), en idyllisk miniatyrbild hvartill LUDWIG (IV: 146) anført motsvarande, fast mera utförda, paralleler ur *Kalevala*. Att häri med BERGAIGNE (Rel. véd. II: 421) inlägga blott en allegorisk hän-
syftning på vissa mytiska legender synes innebära ett förbiseende

¹⁾ Härtill kommer ytterligare *dhīyaṁ vājasām* (v. 10).

af den omisskänneliga prägel af naturlig ursprunglighet, som är egendomlig för hela denna episod. Äfven utanför sjätte boken förekomma sporadiskt beskrifningar och enstaka uttryck, syftande på hans bukoliska verksamhet (I: 23, 13; 42, 8; VIII: 4, 18; X: 17, 3; 26, 6; 139, 1).

Tvifvelaktigt är däremot, om det bockspann, hvarmed *Pūṣan* färdas ¹⁾, bör fattas blott och bart som en kvarlefva af ett en gång gängse bruk inom den krets, där hans gestalt erhållit sin första utprägling. I de olika djurarter, som af den mytiska traditionen förbindas med de särskilda gudarna i egenkap af dessas tjänande ledsagare eller symboliska representanter, återfinner man ofta teriomorfa urformer af dem själfva. Att äfven ifråga om *Pūṣan* denna möjlighet förtjänar att tagas i betraktande, har redan framhållits af OLDENBERG (Rel. d. Veda 75): den förmedlande likhet, som han anser ligga till grund för den antagna utvecklingen, den hos guden lika väl som hos hans teriomorfa motbild framträdande egenskapen att finna sig till rätta på obanade vägar, torde dock svårligen kunna gälla som den ursprungligaste faktorn vid denna association. Ej blott inom den indiska, utan äfven inom den grekiska och germanska mytologien bringas bocken som djursymbol oftast i samband med eld- och solgudar ²⁾; af hvilken specifik väsensgemenskap denna sammanställning föranledts, är visserligen ej fullt klart, men dess parallela uppträdande inom olika mytkretsar vittnar tydligt om dess ålderdomlighet och ursprunglighet. Det synes på grund häraf vida rimligare att i denna djurarts konstanta förbindelse med *Pūṣan* se en yttring af denna allmänna mytiska åskådning och en beaktansvärd antydning om hans funktionella samhörighet med gudomligheter af ofvan angifna slag, särskildt *Agni*.

Hans sedvanliga offerspis *karambhā-* ³⁾, bestående af bjuggkorn, blandade med sur mjölk, utgör väl åter en direkt erinran om det enkla lefnadssättet hos en primitiv herdestam. VI: 56, 1 visar, att hans egenskap af *karambhād* af många ansetts som hans väsentligaste kännetecken, och häri ligger väl grunden till den

¹⁾ VI: 55, 6; 57, 3; X: 26, 8; jfr afv. I: 161, 2—4; *ajāṇva-* I: 138, 4; VI: 55, 3, 4; 58, 2; IX: 67, 10.

²⁾ Jfr HILLEBRANDT Ved. Myt. II: 80, 216; OLDENBERG Rel. d. Ved. 78; v SCHROEDER Myster. u. Mim. 208.

³⁾ VI: 57, 2; Jfr VI: 56, 1; III: 52, 7.

ringaktning för hans person, som på några ställen (I: 42, 10; 138, 4) antydes. Redan i RV (III: 52, 1; jfr VIII: 91, 2) omtalas *karambhá-* som offergård äfven åt *Indra*; af III: 52, 7 framgår emellertid tydligt, att den ursprungligen bringas denne gud, endast då han tänkes uppträda i förening med *Pūṣan*, och att sålunda dess införlifvande med Indrakulten beror på en sekundär öfverflyttning, sammanhängande med den förhärskande ställning, som *Indra* alltmera intager inom det vediska offerritualet ¹⁾).

Den egendomliga hårflätning i musselform ²⁾), hvilken angifves som ett af hans yttre kännetecken, torde väl likaledes kunna anses som ett för guden och hans äldsta dyrkare gemensamt utmärkande drag. Af de vediska gudarna delar *Rudra* denna egendomlighet, och samma hårform nämnes äfven som karakteristisk för Tritsustammen (VII: 83, 8) och Vasiṣṭhasläkten (VII: 33, 1), hvilkas identitet OLDENBERG på grund af denna och liknande öfverensstämmelser i skildringen af deras yttre gestalt anser sannolik ³⁾. Ur ett hos ROTH Z. Litt. u. Gesch. des Veda 120 anfördt ställe ur en senindisk text framgår, att en särskild varietet af kaparda-formen, varit bruklig äfven hos en annan vedisk ṛṣi-släkt nämligen Atrierna ⁴⁾. Svårligen torde emellertid denna allmänna likhet i fråga om håruppläggnings kunna anföras som tecken på närmare släktskap mellan Vasiṣṭha- och Atri-familjerna; och lika litet kan den omständigheten, att den generella bestämningen *kapardín-* som kännetecken tillägges såväl *Rudra* som *Pūṣan*, i och för sig gälla som bevis på ett för båda likartadt ursprung eller en för bådadernas kult gemensam lokal utgångspunkt. På grund af den för alla folk gemensamma benägenheten att åt sina gudar gifva de inre och yttre egenskaper, som äro för dem själfva karakteristiska, kan det väl anses antagligt, att den stam, hos hvilken *Pūṣan* först tagit konkret form som mytisk personlighet, på honom öfverflyttat ett af dess ledande ṛṣifamilj antaget släktmärke.

¹⁾ Jfr HILLEBRANDT Ved. Myt. III: 372.

²⁾ *kapardín-* VI: 55, 2; IX: 67, 11; om *Rudra* I: 114, 1, 5.

³⁾ ZDMG 42: 208.

⁴⁾ *dakṣiṇakapardā Vāsiṣṭhā Atreyās trikapardinaḥ*. Jfr RV X: 114, 3 (*cātuṣkapardā yuvatīḥ*). Om hårformens betydelse som släktmärke på äldre kulturstadier jfr särsk. HILLEBRANDT Rituellitteratur 6 och där citerad litteratur.

Nu anförda kännetecknande drag kunna anses som fragment af en bukolisk gudatyp, i många enskildheter erinrande om den, som vi finna förkroppsligad hos den arkadiske *Pan*. Redan vid framställningen af *Pūṣan*s yttre kännetecken ha vi emellertid spårat inflytelser på den mytiska konceptionen, utgående från helt andra områden, så t. ex. i den på all faktisk realitet blottade sammanställningen *ārā brahmacódanī*. Lika litet öfverensstämmande med hans karakter af herdegud är det, då han (I: 42, 6) säges bära en gyllene yxa (*híraṇyavācīmattama*-) ett mytiskt emblem, som — att döma af de talrika vediska sammansättningarna med *hiranya*- som första beståndsdel — snarast synes ägnadt att beteckna ljus- eller eldfenomen af olika slag. I själfva verket finner man vid en mera ingående granskning af hans funktioner och egenskaper en ganska vidt gående öfverensstämmelse mellan honom och *Agni*. Att häri blott se en yttring af den allmänna assimilationstendens, hvarigenom de vediska gudagestalterna småningom förlora sin individuella karakter och omärkligt öfvergå i hvarandra, torde svårligen vara möjligt, då likheterna både äro så talrika och af så stor betydighet, att de endast kunna förklaras ur närmare frändskap eller partiell väsensgemenskap. Redan förut har visats, hurusom *Pūṣan* liksom *Agni* tänkes elda de prästerliga sångarna till *bráhmaṇ*- (sång eller besvärjelse) han kallas *īṣir mánurhitah* (X: 26, 5) liksom *Agni hótā mánurhitah* (I: 13, 4; 14, 11; VI: 16, 9). Om *Pūṣan* liksom om *Agni* säges det i ordagrannat öfverensstämmande uttryck, att han med sin blick särskiljer och till ett helt sammanfattar alla varelser *vīcva-bhi vipáçyati bhúvana sám ca páçyati* III: 62, 9; X: 187, 4. Liksom *Pūṣan* känner *Agni* vägar och stigar (VI: 16, 31), liksom den förre säges gå som bud till *Sūrya* (VI: 58, 3), så ha gudarne insatt *Agni* till budbärare och öfverbringare af offren (VI: 15, 8). Ensam bland de vediska gudarna erhåller *Pūṣan* attributet *paçu-pá*- (VI: 58, 3); om *Agni* användes på flera ställen (I: 144, 6; IV: 6, 4) samma uttryck i bild. *Pūṣan* kallas *pāyúr ádabdhah* (I: 89, 5) och *bhúvanasya gopáh* (X: 17, 3); om *Agni* förekommer förstnämnda uttryck IV: 4, 3; *gopá ádabdah* II: 9, 6; VI: 7, 7; X: 128, 6. Med anmärkningsvärd likhet i formuleringen karakteriseras *Pūṣan* som *subándhur divá á prthhivyáh* (VI: 58, 4) och *Agni* som *diváh subándhur janúṣā prthivyáh* (III: 1, 3). Till själfva det egenskapsord *ághṛni*-, som är ett stående epitet till *Pūṣan* och

honom uteslutande förbehållet (I: 23, 13, 14; 138, 4; III: 62, 7; VI: 48, 16; 53, 3, 8, 9; 55, 1, 3; VII: 40, 6; VIII: 4, 17, 18; IX: 67, 12; X: 17, 5), finner man en nära motsvarighet i bestämningen *āghrñivasu-*, som VIII: 60, 20 tillägges *Agni*.

I sammanhang härmed torde frågan om det etymologiska ursprunget till gudanamnet *Pūṣan* förtjäna att tagas under öfvervägande. Att detsamma af de vediska sångarna otvifvelaktigt ställts i förbindelse med *pūṣyati*, har redan förut framhållits. Om riktigheten af denna härledning har först BERGAIGNE (Rel. véd. 425 anm. 2) ¹⁾ uttalat tvifvel, och PISCHEL (Ved. Stud. I: 193) anser densamma alldeles ogrundad. Då ordet på flera ställen (I: 89, 6; X: 26, 3, 4, 8) af metrisk skäl måste läsas trestafvig ²⁾, finner han sannolikt, att texterna här ursprungligen haft en sådan form som *Paviṣú* (*Paviṣan*). Det låge väl då närmast att, såsom BERGAIGNE föreslagit, tänka på etymologiskt sammanhang med skr. *pāvate punāti* (renar, gör klar l. ren) af idg.* *pevā-* (HIRT Ablaut 104). Man finge då utgå från en neutral *s*-stam *pevās-*, utvidgad med *-(e)n*-suffix på samma sätt som de hos BRUGMANN Grundr. II: 1² 311 anförda iranska nominalformerna *zaēnañh-an*, (vaksam), *hazañh-an* (våldsverkare, röfvare). Till *pāvate* plägar i allmänhet hänföras skr. *pāvaká-* (eld) och de likbetydande got. *fōn*, isl. *fune*, gr. *πῶρ*, umbr. *pir*, ir. *ūr*, fht. *fūr*, arm. *hur* (fackla) (så UHLENBECK Et. Wb. s. v. *pāvaká-*, WALDE Wb. s. v. *purus*). Andra forskare däremot anse denna sammanställning osäker ³⁾ eller skilja ifrågarörande ord helt och hållet därifrån; så HIRT, som, utan att där ibland upptaga skr. *pāvaká-*, för de öfriga antager en enstafvig tung basis **pāu-*, (a. st. s. 39). I själfva verket kan *pāvaká-* likalitet som *pāvana-* skiljas från *pāvate*; i förstnämnda ord har betydelsen »strålände, glänsande» tydligt utvecklats ur grundbegreppet »ren, klar» (jfr WALDE a. st.), liksom det som attribut till *Agni* i RV ofta förekommande adjektivet *śuci-* förenar båda dessa bemärkelser. Den för *pāvaká-* föreslagna identifieringen med got.

¹⁾ »Mais d'où viendrait l'ũ long? La prétendue racine *pūsh* = *push* du *Dhātupāṭha* est sans doute un postulat des grammairiens indigènes. Notre mot n'aurait-il pas été formé de *pū* »clarifier (le Soma)» avec un suffixe *-an*, qui donne, il est vrai, plutôt des mots neutres, *parshan*, *śirshan*, mais qui, sous la forme *sani*, a donné *parshani* »qui traverse» et *carshani* »actif»?

²⁾ Jfr OLDENBERG Hymnen des Rigveda 178.

³⁾ Jfr JOHANSSON Beitr. z. griech. Sprachkunde 29.

*fōn*¹⁾, hvarvid man har att utgå från en grundform **pāvñ-*, resp. **pā(u)n-*, kan väl knappast anses antaglig i betraktande däraf, att ordets ursprungliga form, såsom dess metrisk behandling i RV visar²⁾, sannolikt varit *pavākā-*, hvars bildning däremot är fullt begriplig, om man utgår från den tvåstafviga basen **pevā-*. Antaga vi sålunda för namnet *Pūṣan* etymologiskt sammanhang med *pávate*, så vinna vi därigenom en nära anknytningspunkt till *pavākā-*, eller rättare *pavākā-*, hvilket ord, som bekant, i RV ofta förekommer som attribut till *Agni*, stundom rent substantiviskt, betecknande en särskild manifestation af honom. Därigenom bringas äfven det *Pūṣan* särskildt karakteriserande bestämningsordet *ághrñi-* i trängre betydelsegemenskap med själfva gudanamnet och uttrycker sålunda liksom *pavākā-* i förhållande till *Agni* allenast en något olikartad nyans af det grundbegrepp, som egennamnet angifver³⁾.

Efter denna etymologiska digression återupptaga vi den afbrutna jämförelsen mellan de båda gudarna. *Agni* kallas på flera ställen ett rikedomarnas förvaringsrum eller grund (*dharúno rayīnām* X: 45, 5; *sádanam rayīnām* I: 96, 7; VI: 7, 2; *rāyó budnáḥ saṁgámano vásūnām* I: 96, 6; jfr äfv. I: 59, 3) eller haf (*ékaḥ samudró dharúno rayīnām* X: 5, 1), likaså *Pūṣan* en rikedomens ström, en hopning af gods (*rāyó dhárā vāso rāçir* VI: 55, 3), ägare till rikedom (*icāno rāyáḥ* VI: 54, 8) och mäktig af stor gifmildhet (*icāno rádhaso maháḥ* VI: 55, 2). Frikostighet och gifmildhet äro afgjort jämte rikedom de kännetecknande drag, som oftast framhållas hos *Pūṣan*. Nämnade egenskaper tilläggas visserligen alla gudar i gemen såsom ett slags *captatio benevolentiae* af deras åkallare, men, såsom PISCHEL (Ved. Stud. I: 204) anmärkt, synes de tillkomma *Pūṣan* i särskildt hög grad; måhända beror detta delvis på den betydelse, som gemenligen inlades i hans namn. Öfriga för honom och *Agni* gemensamma

¹⁾ Jfr JOHANSSON a. st. 29; BRUGMANN Grundr. II: 1³ 310.

²⁾ Jfr OLDENBERG Hymnen des Rigveda s. 477.

³⁾ Tvifvelaktigt är, om den i IX: 81, 4 förekommande sammanställningen *pūṣā pávamānaḥ* kan anses innehålla en antydning om det etymologiska sammanhanget mellan namnet *Pūṣan* och verbet *pávate*. GRASSMAN'S öfversättning: »Es komme flamme Puschan» är väl knappast riktig. Att därmed anspelas på *sómaḥ pávamānaḥ* i identifierande syfte, är väl otvifvelaktigt. En afvikande förklaring af detta ställe hos BERGAIGNE Rel. véd. II: 425.

bestämningsord af liknande innebörd äro: *purūvasu-* (många skatter ägande l. förlänande VIII: 4, 15), *makhá-* (frikostig I: 138, 1), *viçvaminvá-*, (allt förmående II: 40, 6) samt *viçvávedas-* (alla rikedomar ägande I: 89, 6; på ett tiotal ställen om *Agni*). Af vida större betydelse äro de för båda gemensamma egenskapsorden: *ádūbhya-* (osviklig, okränkbar, helig X: 26, 7), *áprayuchat-* (sorgfällig, vaksam X: 17, 5), *nṛcákṣas-* (människor beskådande X: 139, 2), *svá(ñ)c-* (den rätta vägen l. riktningen följande; enl. andra: lätttrörlig VI: 58, 4), hvilka nästan uteslutande användas som epitet till solara gudar och *Agni*.

Den här utvecklade likheten mellan detta gudapar sträcker sig till inemot ett trettiotal bestämningsord, af hvilka de viktigaste ofvan anförts. Som ett ännu kraftigare bevis för bådas inre väsensgemenskap kunde framhållas sammanställningen af *Pūṣan* med *Nárāçansa* (I: 106, 4; X: 64, 3), en af *Agni*'s manifestationer; dock är det möjligt, att detta namn på båda ställena betecknar en själfständig, med honom sidoordnad gudomlighet ¹⁾. II: 40, 1 nämnes *Pūṣan* jämte *Soma amṛtasya nábhi-* (det odödligas medelpunkt), och III: 17, 4 användes samma uttryck om *Agni*. Liksom *Pūṣan* (VI: 55, 4, 5) uppgifves *Agni* vara *Indras* broder (VI: 59, 2) och sin systers älskare (X: 3, 3). Ofta framställes *Agni* som de honom åkallandes vän, en vän alltifrån deras fäders tid (I: 71, 10; 75, 4), och likaså talas ofta om *Pūṣans* vänskap (I: 138, 2, 3, 4; VI: 55, 3), han är hvarje bedjandes vän (*dhīvato-dhīvataḥ sákhā* VI: 55, 3) och den orubblige vännen från fordom (*sákhā sanojá ánapacyutaḥ* X: 26, 8), han anropas att bevisa den ynnest, hvarmed han redan främjat fäderna (I: 42, 5).

Samtliga de egenskaper och funktioner, som i RV karakterisera en viss gudagestalt, kunna uppdelas i trenne grupper; först de generella uttrycken för gudomligt väsen, hvilka äro för alla gudar gemensamma, vidare de mera bestämdt individualiserande, hvilka kunna sägas konstituera det mytiska släktbegreppet, och slutligen de för ifrågavarande gudomlighet uteslutande egendomliga, själfva de artmärken, som angifva hans särskilda plats inom den klass, till hvilken han närmast hör. Redan de

¹⁾ Jfr HILLEBRANDT Ved. Myt. II: 102, n. 2.

nu anförda öfverensstämmelserna mellan *Pūṣan* och *Agni*, hvilka torde kunna hänföras till den andra bland ofvannämnda grupper, tala för sannolikheten af hans samhörighet med den krets af gudar, för hvilken *Agni* är den typiske representanten, ljus- och solgudarne. Frågan blir då närmast, i hvilket genetiskt sammanhang de olika sidorna af hans väsen, den bukoliska och den Agni-artade, stå till hvarandra. Svårligen kan i detta fall den grekiske *Pan* åberopas som parallel, då hans af några forskare antagna egenskap af ljus- eller solgud, såsom ROSCHER¹⁾ visat, ej står i öfverensstämmelse med föreliggande fakta. De särskilda momenten i den indiske gudens utvecklingshistoria måste äfven antagas ha varit af helt annan och mera komplicerad art än de, som gåfvo upphof åt en så oblandad och enhetlig bukolisk typ som *Pan*. ROSCHER (a. st.) framhåller med rätta, att *Pan* sannolikt aldrig varit något annat än prototypen af en arkadisk get- och fårherde, en mytisk reflex af ett primitivt herdefolks begränsade föreställningskrets. Äfven om man med en viss sannolikhet kan antaga, att den folkstam, inom hvilken *Pūṣan*myten först uppstått, varit till lifsåskådning och yttre villkor väsentligen likartad med den arkadiska, måste man därjämte taga i beräkning de eventuella inflytelser, som utprägligen af hans mytiska individualitet rönt från den i kulturellt afseende ledande krets, hvars medlemmar voro ej blott herdar, utan äfven prästerliga siare och sångare, och som i följd däraf möjligen utrustat sin stams bukoliska ideal med egenskaper och värksamhetsyttringar, som afspiegla deras egna klassintressen.

Som redan nämnts, framställas både *Pūṣan* och särskildt ofta *Agni* som trogna herdar, vakande öfver världens och människornas välfärd²⁾. Detta är en i RV ofta återkommande bild, som dock företrädesvis är bruklig om en bestämd grupp af gudar, framför allt *Agni* och *Ādityerna*. Att äfven solen af den mytbildande fantasien uppfattades som en genom rymden vandrande herde, visar framför allt den i den vediska litteraturen flere-

¹⁾ Jfr ROSCHER Lex. III: 1405 och därstädes anförd litteratur.

²⁾ Om *Pūṣan*, jämte förut anförda ställen II: 40, 1; om *Agni* I: 94, 5; 96 4, 7; II: 9, 2; V: 11, 1; X: 7, 7; om *Ādityerna*, särskildt *Mitra-Varuṇa* II: 27, 4; V: 62, 9; VII: 51, 2; 52, 2; VIII: 25, 1.

städes ¹⁾ upprepade strofen (I: 164, 31; X: 177, 3): *ápacyam gopām ánipadyamānam á ca párá ca pathíbhiḥ cārantam | sá sadhrīcīḥ sá víṣūcīr vásūna á varīvartī bhúvaneṣv antáḥ* »jag såg den herde, som ej faller ned, som vandrar till och från på sina vägar; klädande sig i hopträngda eller spridda (strålar), skrider han fram inom världarna»; likaledes säges om solen (VII: 60, 2), att den är en herde för allt som står och går (*viṣvasya sthātúr jágataḥ ca gopāḥ*). Den populära uppfattningen af solen som en världsalltets herde kunde sålunda lätt föranleda identifieringen af en viss aspekt däraf med en herdestams mytiska prototyp. Som utgångspunkt för Pūṣanmyten har man alltså att tänka sig ett apoteoseradt herdeideal, hvilket i anslutning till nämnda folkliga uppfattning associerades med solen som natursubstrat. Dels på grund däraf, att *Sūrya* ansågs som en himmelsk form af *Agni*, dels på grund af den hos de vediska sångarna äfven i öfrigt framträdande tendensen att öfverflytta egenskaper och verksamhetsyttringar från sin egen prästerliga sfär på de därmed mest olikartade mytiska gestalter, har *Pūṣan* utstyrts med åtskilliga, ursprungligen för honom alldeles främmande drag. Af betydelse för denna utveckling har måhända äfven den omständigheten varit, att *Vāiṣvānara*, den särskilda manifestation af *Agni*, som af både äldre och yngre auktoriteter ²⁾ anses beteckna hans solara aspekt, uppgifves hafva med förkärlek dyrkats af Bharadvāja-slakten (I: 59, 7).

Det mest centrala draget hos *Agni* är hans sakrifkala verksamhet, hans ställning som det jordiska offerväsendets gudomlige ledare, en sida af hans personlighet som i *Bṛhaspati* utbildats till en själfständig mytisk gestalt. Han är medlaren eller budbäraren, som öfverbringar offer och böner från människorna till gudarna. På grund häraf säges det om honom, att han såsom den heliga offerordningens yppersta ledare blef gudarnas öfverstepräst (*rathīr ṛtāsya bṛható vicarṣanīr agnīr devānām abhavat puróhitāḥ* III: 2, 8) ³⁾; i en senvedisk, men i flera vediska urkunder ⁴⁾ förekommande strof (VIII: 101, 12) finna vi samma

¹⁾ Om öfriga vediska ställen jfr AUFRECHT RV II: 523 (Index).

²⁾ Jfr Nir. VII: 23, HILLEBRANDT Ved. Myt. II: 112 och därstädes citerad litteratur.

³⁾ Jfr äfven I: 44, 12; X: 150, 4.

⁴⁾ Jfr Aufrecht RV II: 612 (Index).

värdighet öfverflyttad på *Sūrya*¹⁾. Att äfven denna den mest konkreta af de solara gudomligheterna sålunda gjorts till bärare af en rent prästerlig funktion, är en karakteristisk yttring af den mystiskt sacerdotala åskådning, som småningom förvandlar äfven de mytiska personifikationerna af rena naturfenomen till liturgiskt-symbolistiska abstraktioner. Inflytelser i nämnda riktning äro märkbara i åtskilliga från den sakrala terminologien hämtade egenskapsord, hvilka tilläggas *Pūṣan*. I likhet med *Agni* som ofta nämnes *yajñāsya sādhanah* (I: 44, 11; III: 3, 3) eller *vidāthasya sādhanah* (III: 3, 3; X: 92, 2) d. v. s. den som skänker fullbordan åt offret och gudstjänsten, är äfven *Pūṣan matinām sādhanah* (X: 26, 4) den som låter böner gå i uppfyllelse och *vidathyó vīrāh* (VII: 36, 8) en mästare i prästerlig visdom, han är de bedjandes vän (VI: 55, 3; X: 26, 8), den till andakt och lofsång inspirerande (I: 89, 5; IX: 88, 3; X: 26, 4; jfr V: 43, 9) och betecknas som *viçvādevyah* (alla gudar tillhörig X: 92, 13),²⁾ ett epitet, som i öfrigt endast tillägges *Agni* och *Byhaspati*; med den sistnämnde bringas *Pūṣan* därjämte i närmare samband, då han, såsom redan förut nämnts, framställs som en med *Mitra* och *Varuṇa* sidoordnad manifestation af honom.

Den föregående framställningen torde ha visat, att flertalet af de egenskaper, som af de vediska sångarne tillskrifvas *Pūṣan*, äro af ganska abstrakt art och, med några få undantag, bland hvilka det ofta förekommande *āghrni* är det viktigaste, alldeles icke afse den naturmytiska sidan af hans väsen. Att ett dylikt moment verkligen ingår däri, och att detta med bestämdhet hänvisar på hans karakter af solar gudomlighet, är en förutsättning, från hvilken vi utgått utan att hittills ha anfört några faktiska bevis därför. Jämförelsen mellan *Pūṣan* och *Agni* har emellertid ådagalagt en viss öfverensstämmelse i de för dem båda utmärkande egenskapsordens nomenklatur. Vi skola i det följande behandla alla för *Pūṣans* solara funktion bevisande textställen och därvid taga i öfvervägande, dels huruvida densamma med ledning däraf kan begränsas till ett bestämdt område, dels huruvida en utgångspunkt däraf kan vinnas till förklaring af öfriga för honom typiska verksamhetsarter.

¹⁾ Om *Savitar* som offerpräst jfr V: 81, 1.

²⁾ Äfven den bock, som utgör *Pūṣans* andel vid *Açvamedha* erhåller samma attribut (*pūṣno bhāgo viçvādevyah* I: 162, 3).

III.

Uppfattningen af *Pūṣan* som solgud framträder särskildt tydligt i följande trenne strofer (X: 139, 1—3), hvilkas innehåll likaledes är belysande med afseende på förhållandet mellan honom och *Savitar*.

1. *Sūryaraçmir hārikeçaḥ purástāt
savitā jyōtir úd ayāñ ājasram |
tāsya pūṣā prasavé yāti vidvān
sampāçyan viçvā bhūvanāni gopāḥ ||*
2. *nṛcākṣā eṣā divó mādhyā āsta
āpaprivān ródasī antārikṣam |
sá viçvácīr abhī caṣṭe ghytácīr
antarā pūrvam āparam ca ketúm ||*
3. *rāyó budhnāḥ saṁgámano vásūnām
viçvā rūpābhi caṣṭe çácībhiḥ |
devá iva savitā satyádharma
'ndro ná tasthāu samaré dhānānām ||*

1) »Gullhårig, klädd i solens strålar har *Savitar* i öster låtit sitt oförgängliga ljus gå upp; sänd af honom vandrar *Pūṣan* åstad, kunnig (om vägen), öfverblickande alla väsen som en herde.

2) Människor beskådande tronar han i himlens midt, uppfyllande de tvenne världarna och luftrymden; han öfverblickar de fettdrypande, åt alia håll vettande nejderna mellan östra och västra gränsen.

3) En rikedomens grundval, ett inbegrepp af skatter öfverblickar han med sin gudomliga makt alla gestalter; han, som liksom gud *Savitar* följer en orubblig lag, står i kampen om byte som Indra».

Betydelsen af detta bevisställe minskas något däraf, att det kan synas tvifvelaktigt, om stroferna 2 och 3 böra hänföras till *Pūṣan* eller *Savitar*, i synnerhet som vissa indiska auktoriteter¹⁾ med bestämdhet uppgifva, att det är den sistnämnde som åsyftas i alla de tre på hvarandra följande stroferna. Däremot kan först och främst anföras, att pronominet *eṣā-* (v. 2), liksom lat. *hic*, i

¹⁾ Jfr *Bṛhaddevatā* VIII: 51: *sūryaraçmir iti tvasmin sāvitrah prathamā tṛcaḥ*.

allmänhet betecknar hvad som i rum eller tid ligger den talande närmast¹⁾ och här sålunda snarast kan anses syfta på *Pūṣan* såsom den sist omtalade. Den i alla tre stroforna framträdande parallelismen i uttryck (*sampācyan viçvā bhūvanāni* (v. 1) — *nṛçākṣāḥ . . sū viçvācīr abhī çaṣṭe* (v. 2) — *viçvā rūpābhi çaṣṭe* (v. 3)) innebär sannolikt en antydning om ett för alla dessa ut-sagor gemensamt subjekt och står i nära öfverensstämmelse med den karakteristik, som gifves af *Pūṣan* III: 62, 9: *yó viçvābhi vipācyati bhūvanā sām ca pācyati*. Äfven här åkallas han jämte *Savitār*; den närmast följande strofen (III: 62, 10) är nämligen den bekanta *Sāvitrī*, hvarmed denne gud plägade anropas vid begynnelsen af Vedastudiet. Bestämningarna *rāyó budhnāḥ saṁgāmano vāsūnām*, hvilka I: 96, 6 tilläggas *Agni*, erinra lifligt om de för *Pūṣan* kännetecknande *rāyó dhārā vāso rāçīḥ* (VI: 55, 3), och slutstrofens sista *pada* synes hänvisa på den ofta förekommande sammanställningen af *Pūṣan* och *Indra* som förlänare af krigsbyte. Slutligen kan *devāḥ* (v. 3) svårligen skiljas från *savitā*, med hvilket det ofta förekommer i stående förbindelse²⁾; adjektivet *satyā-dharmā*, som X: 34, 8 karakteriserar *Savitar*, tillägges här *Pūṣan* som en för båda gemensam egenskap. De försök, som gjorts att fatta *savitā* som subjekt i v. 3, strida antingen mot den naturliga ordföljden³⁾ eller åstadkomma en tvungen och intetsägende mening⁴⁾. *Savitar* omtalas här (v. 1) som den drifvande kraft, den primus motor, hvilken sätter *Pūṣan* i gång och sänder honom ut på vandring. Ännu tydligare angifves detta deras ömsesidiga förhållande i en hymn till *Savitar* (V: 81, 5), där det säges, att han ensam har i sin makt att sätta i gång, och att han är *Pūṣan* på sina vandringar: *utēçiṣe prasavāsya tvām éka id utā pūṣā bhavasi deva yāmabhiḥ*.

Är den nu anförda uppfattningen riktig, ha vi sålunda i v. 2 ett textställe, som med all önskvärd tydlighet framhåller såväl *Pūṣans* allmänna solara karakter som den specifika arten däraf. Den däri innehållna skildringen hänvisar bestämdt på solen vid middagstid, då den från sin centrala ställning i söder

¹⁾ Jfr SPEIJER Sanskrit Syntax 202 ff.; Vedische u. Sanskrit-Syntax 40.

²⁾ Jfr MACDONELL Ved. Myt. 34.

³⁾ Jfr GRIFFITH: »Savitar, like a God whose Law is constant, stands in the battle for the spoil like Indra».

⁴⁾ Jfr LUDWIG: »als Gott steht Savitar mit wahrer Satzung».

med blicken omfattar hela synfältet mellan östra och västra horisonten. Det har med rätta anmärkts, att flertalet af de vediska hymnerna till *Savitar* sannolikt föredragits antingen vid morgon- eller aftnonffret, och att guden själf oftast bringas i samband med den uppgående eller nedgående solen¹⁾. Äfven denna omständighet gör det föga troligt, att v. 2 bör förstås om *Savitar*, liksom den å andra sidan, från synpunkten af vår uppfattning, stämmer väl öfverens med det ofvan angifna förhållandet mellan honom och *Pūṣan*; v. 1 skildrar sålunda den uppgående solen (*Savitar*), v. 2 solen i söder (*Pūṣan*). På middagssolen finner äfven det för den sistnämnde särskildt karakteristiska epitetet *ághṛṇi*- en träffande tillämpning, och betydelsen af den bön, som riktas till honom att ej i förtid bringa de vägfarande hetta på deras färd (*ná navajvāró ádhvane* I: 42, 8) blir genom hänsyftningen därpå ännu påtagligare.

Ett dunkelt och omtvistadt ställe är VI: 56, 3: *utádāḥ parušé gávi | súraḥ cakráṃ hiraṇyáyam | ny aīrayad rathítamaḥ* »och där borta har han, dvs. *Pūṣan*, som den ypperste körsven länkat solens gyllne hjul ned på den spräcklige tjuren». Sammanhanget är följande. Det framhålles, att den som kännetecknar *Pūṣan* blott som karambhaätare, i själfva verket ej kännetecknar honom (v. 1). Till och med en så mäktig härskare som *Indra*, den ypperste bland körsvenner (*rathítamaḥ*) anlitar honom som bundsförvandt vid nedläggandet af sina fiender *Vṛtra* och hans anhang (*vṛtráṇi* v. 2). DELBRÜCK (Ved. Chrestomathie 24) anser, att äfven v. 3 handlar om *Indra* och åsyftar en annan bragd af honom, nedtryckandet af solhjulet (jfr IV: 28, 2). Detta kan svårligen vara riktigt, då föreliggande hymn ej afser att förhärliga *Indra* utan att häfda *Pūṣan*'s likställdhet med honom både som deltagare i hans krigiska bedrifter (v. 2) och som utförare af med hans fullt jämförliga gudomliga under (v. 3). Jämförelsen mellan båda anknyter sig närmast till det för båda gemensamma egenskapsordet *rathítamaḥ*, som, ofta (t. ex. I: 11, 1; VI: 45, 15; VIII: 45, 7; 99, 7) användt om *Indra*, i närmast föregående hymn (VI: 55, 2) tillägges *Pūṣan*. På paralleliseringen af de i vv. 2 och 3 anförda fakta hänvisar det i båda förekommande inledningsordet *utá*, och genom adverbet *adāḥ* (v. 3) ställes

¹⁾ Jfr HOPKINS Rel. of India 46; MACDONELL Ved. Myt. 34.

det där utsagda i direkt relation till den talande. På grund här af synes det antagligt, att v. 3 skildrar någon bedrift af *Pūṣan*, hvarigenom han särskildt bevisat sin skicklighet som körsven. Den förnämsta svårigheten ligger här i uttrycket *paruṣé gávi*, hvilket förklarats högst olika af olika forskare. ROTH (Erl. z. Nir. 19) återgifver stället: »Er hat dort durch den krausen Wolkenzug der Sonne goldenes Rad hindurchgelenkt, der treffliche Fuhrmann (*Pūṣan*)», och GRASSMANN anmärker i sin öfversättning af Rigveda I: 285: »Der bunte Stier . . scheint die Erde zu sein, auf die Puschan, oder Indra, das Sonnenrad am Abend herablenkt»¹⁾. För adjektivet *paruṣá-* torde den af PW² och DELBRÜCK (a. st.) antagna betydelsen »brokig, spräcklig» vara bättre bestyrkt än »krusig, ullig». Det synes mig sannolikast, att med den spräcklige tjuren menas *Agni*, hvilken ofta kallas *aruṣó vṛṣā* och VI: 8, 1 i denna förbindelse därjämte utmärkes med bestämningen *pr̥kṣá-*, ett ord af tvifvelaktig betydelse, som dock snarare, i enlighet med PW² kan öfversättas med »spräcklig»²⁾ än med »snabb» eller »med näring försedd, näring bringande» (så GRASSMANN Wb.). Den i v. 3 gifna skildringen återgåfve i sådant fall en flerstädes³⁾ uttalad föreställning, att solen vid sin nedgång ingår i *Agni*'s sköte och döljer sig däri. Som BERGAIGNE (Rel. véd. II: 424) med rätta framhåller, kan en gud, som länkar solen, mycket väl ursprungligen vara en personifikation af densamma. Och emedan solen i sitt dagliga lopp tyckes begynna sin nedåtgående bana från den ställning, som den vid middagstid intager midt på himlen, tänkes äfven den mytiske representanten för denna solara vändpunkt vara den, som sätter solhjulet i gång ned mot väster.

Enligt en för den vediska perioden egendomlig uppfattning ansågs solen vid middagstid vara jorden närmast⁴⁾. På grund här af säges det om *Pūṣan*, att hans hjälp är nära (*ántyūti-* ἀν. λεγ. I: 138, 1), han tänkes befinna sig i så omedelbart grannskap af den bedjande, att denne kan tala i hans öra (VI: 48, 16 *śáṁsiṣam nú te apikarṇá āghṛṇe*), och han anropas att ej låta

¹⁾ Alldeles oantaglig synes mig LUDWIG's tolkning Commentar IV: 148.

²⁾ Ordet kan möjligen fattas som en kontaminationsbildning af de båda likbetydande rötterna *perk-* (i *pr̥cniḥ*) och *pers-* (i *pr̥ṣan*).

³⁾ Jfr *Sāyana* till RV VI: 2, 2; HILLEBRANDT Ved. Myt. III: 73 n. 1.

⁴⁾ Jfr THIBAUT i BÜHLER's Grundr. III: 9, 6.

fienderna gripa fast om fågeln solens hals (VI: 48: 17 *móla sūro áha evá caná grīvā ūdád hate véh*). Solen i egenskap af gudens fysiska manifestation kan väl här anses identisk med honom, och det hela blir då ett uttryck för den önskan, att han ej må låta fienderna åtnjuta sin ynnest. Föreställningen om hans närhet synes ha föranlett den farhågan, att han lika lätt kunde råka i deras våld som han just på grund därav troddes vara i innerligare beröring med sina dyrkare. Det här behandlade motivet, ariernas kamp mot sina stamfiender om besittningen af solen, framställes under en annan symbolisk omklädnad i den vid Mahāvratafesten förda striden mellan en arier och en çudra om en rund, hvit djurhud, som angifves vara en sinnebild af solen¹⁾.

Det må lämnas därhän, om förnimmelsen af denna *Pūṣan's* närmare ställning till jorden äfven funnit uttryck i det redan förut anmärkta förhållandet, att han, i likhet med *Agni*, anses stå människorna närmare än de flesta andra gudar och ofta framhålles som deras osviklige beskyddare och vän från fordom, eller om man däri kan finna förklaringen till den egendomliga rangplats han intager, då han säges stå öfver människorna och vara gudarna jämnlik i härlighet (*paró hí márti yāir ási samó devāir utá çriyā* VI: 48, 19). Äfven i detta afseende utgör han en parallel till *Agni*, hvilken, trots den allt högre rituella betydelse han vinner i och med offerväsendets fortgående utveckling, dock, sannolikt på grund af en från äldre tider fortlefvande åskådning, ej synes ha varit fullt likställd med de egentliga gudarna²⁾.

Middagsstundens stora betydelse för herdelifvet, dels som en efterlängtnad hvilotimma, dels som en på grund af den då rådande hettan för både herdar och hjordar särskildt farlig tid på dagen har, såsom ROSCHER³⁾ utförligt visat, klart afspeglats i åtskilliga hos *Pan* framträdande mytiska drag, framför allt i den egendomliga tron, att han vid denna timma vandrar omkring och uppenbarar sig för de dödliga än som en välgörande, än som en olycksbringande gudomlighet. Till förklaring af sist anförda yttring af hans väsen erinrar ROSCHER (a. st.) om det sakförhållandet, att solen just vid middagstid utöfvar de skadliga, ofta lifsfarliga verkningar, hvilka gemenligen pläga tillskrifvas

¹⁾ Jfr HILLEBRANDT *Sonnwendfeste* 43; OLDENBERG *Rel. d. Veda* 444.

²⁾ Jfr OLDENBERG *Rel. d. Veda* 104.

³⁾ Jfr *Myth. Lex.* III: 1395, 1397.

vredgade gudar eller illasinnade dämoner. I hvad mån liknande iakttagelser påverkat den mytiska traditionen i fråga om *Pūṣan* kan på grund af det hithörande materialets ringa omfattning ej med visshet afgöras. Hos honom äro de välgörande verknin-garna i allmänhet de starkast framträdande; att emellertid de fördärfliga ej lämnats helt och hållet obeaktade, tyckes framgå af den hos *Yaska* (Nir. V: 9) framställda egendomliga tolkningen af *āghṛṇi-* med *agatahṛṇi-* »vredgad», hvilken, huru orimlig den än anses vara, dock visar, att denna egenskap af honom betrak-tats som för guden särskildt karakteristisk¹). Likaså anropas han i tvenne på hvarandra följande strofer (I: 138, 3, 4) att nal-kas de bedjande utan vrede (*āheḥamanah*) och uppmanas att ej missunnsamt afvända gifmilda gudars skänker (VII: 40, 6).

Ej sällan förekommer *Pūṣan* i förening med vindgudar; så säges *Vāyu* vara ledsagad af Maruterna och *Pūṣan* (I: 142, 12), och i en på tvenne ställen (I: 23, 8; II: 41, 15) förekommande strof sidoordnas eller identifieras de af *Indra* anförda Marut-skarorna (*indrajiyeṣṭhā mārudgaṇāḥ*) med de gudar, hvilkas vän *Pūṣan* är (*dévāsaḥ pūṣarātayaḥ*). Härmed sammanhänger äfven den honom tillagda egenskapen *mahitvām vātāpyam* (X: 26, 2). Adjektivet *vātāpya-* förekommer, liksom det därtill hörande sub-stantivet *vātāpi-*, eljest blott om eller med hänsyftning på *Soma* (I: 121, 8; IX: 93, 5)²). I anslutning till *Yaska* (Nir. VI: 28), som härleder ordets sista beståndsdel af *āpyāyate* (sväller), åter-gifves det af *Ротн* (Erl. 93) med »windschwellend, d. h. blähend, gährend», och med honom öfverensstämma *Grassmann* (Wtb. s. v.) *Ludwig* (V: 36) och *PW*³. Denna betydelse torde emellertid ej kunna anses lämplig i det sammanhang, hvari *vātāpya-* användes

¹) *Macdonell* till *Brhaddevatā* III: 96 anmärker, att betydelsen af *hṛṇi-* i *āgatahṛṇi-* ej är konstaterad. Det synes dock vara ganska klart, att det sammanhänger med *hṛṇīyate* (vredgas); jfr, att *ghṛṇi-* »hetta, glöd» af inhemska indiska lexikografer uppgifves äfven ha ägt bet. »vrede». *Geldner*, som (Glossar z. Rigveda in Auswahl) alternativt föreslår båda tolknin-garna »strålande» och »vredgad», citerar för den senare *Dev. till Nāigh.* 4, 2 (p. 413).

²) Det svårtydda stället X: 105, 1 (*dīrghām sutām vātāpyāya*), där *vātāpya-* i allmänhet (så af *Grassmann* och *Ludwig*) fattas som substantiv, må här lämnas utan afseende. *Sāyaṇa* återgifver här *vātāpya-* med »vind-drifven» och anser det syfta på regnet, som somapressningen afser att framkalla.

om *Pūṣan* X: 26, 2: *yāsyu tyān mahitvām vātāpyam ayām jānaḥ | vipra ā vansad dhitibhiḥ ciketa suṣṭutinām*. GELDNER (KZ XXVII: 216) föreslår här textändringen *vātām āpyam* och åstadkommer därigenom följande tolkning: dessen (Puschan) bekannte (tya) majestät und gesuchte gesellschaft dieser begeisterte mann (der sänger) zu gewinnen sucht, der achtet auf schöne lieder». Emellertid synes både själfva emendationen onödig och den därigenom uppkomna meningen tämligen intetsägende. Både GELDNER (a. st.) och HILLEBRANDT (Ved. Myt. I: 352) ha med rätta framhållit, att det på *Soma* syftande *vātāpi-* (I: 187, 8—10) betecknar hans egenskap af vindens vän eller bundsförvandt¹⁾, hvilken särskildt tydligt framträder i hans stående förbindelse med Maruterna. Det synes därför naturligtast att på de båda anförda om *Soma* handlande ställena tillämpa samma tolkning med afseende på *vātāpya-*, och, så vidt jag kan finna, är den med sammanhanget i öfrigt vida mera öfverensstämmande än den af ofvannämnda auktoriteter föreslagna. I: 121, 8 skildras *Indra* som regnbringaren, hvilken till tack för denna sin välgörande verksamhet erhåller den gula somasaften (*hārim*); denna säges vara *vātāpya-* 3: stående i förbund med vindarna, ägnad att framkalla gynnsamma dvs. regndrivande vindar. IX: 93, 5 bedes *Soma* bringa trefaldig rikedom (*rayīm nrvāntam vātāpyam viçvāccandram*) i enlighet med hans tredubbla funktion som förlänare af efterkommande (IX: 60, 4), regn (IX: 49, 1) och ljus (IX: 35, 1).

På grund häraf torde äfven den i ifrågavarande *Pūṣan*hymn förekommande förbindelsen *tyān mahitvām vātāpyam* rättast böra tolkas: »denna hans bekanta i vänskapen med *Vāta* sig uppenbarande storhet». Att därmed afses den inverkan, som *Pūṣan* antages utöfva vid frambringandet af regn, blir då en nödvändig följd af vår ofvan uttalade uppfattning. Middagsstunden har af ålder ansetts som en för väderleksskiften afgörande vändpunkt, och därpå syftar äfven den *Tāitt. Saṁh.* II: 4, 10 meddelade iakttagelsen, att regn plägar falla, när solen med sina strålar vänder om nedåt (*yada khalu vā asau ādityaḥ nyañ raçmibhiḥ paryāvar-tate atha varṣati*).

Vi ha redan förut anmärkt, att det för *Pūṣan* egendomliga bestämningsordet *hiraṇyavaçīmattama-* (I: 42, 6) »bärande den

¹⁾ Jfr särsk. IX: 31, 3.

mest glänsande yxa» synes vittna om hans samband med något ljusfenomen. Då detta mytiska emblem i öfrigt blott bäres af Maruterna (VIII: 7, 32) och *Brhaspati* (VII: 97, 7) och hos dem snarast synes böra förstås som blixten, har BERGAIGNE (Rel. véd. II: 425) ansett denna förklaring giltig äfven för först anförda fall. Emellertid jämföres äfven *Agnis* låga med en yxa, hvilken han säges föra upp och ned liksom *Asura* sin glans (VIII: 19, 23). Om *Asura* här, såsom SĀYANA och GRASSMANN antagit, betecknar solen, så ligger däri en antydning om att samma bild af en yxa, som än höjes och än sänkes, funnit användning på solens uppåt- och nedåtgående lopp. Den enastående superlativformen kan väl å andra sidan endast förstås om dess klarast strålande gestalt, solen i dess middagshöjd.

Ovisst är, i hvilket förhållande *Pūṣan* står till *Bhaga*, med hvilken han i ett flertal hymner¹⁾ nämnes tillsammans, och som i likhet med honom²⁾ framställs som *Uṣas'* broder (I: 123, 5). YĀSKA's uppgift³⁾ (Nir. XII: 13), att *Bhaga* uppenbarar sig alltifrån tiden för solljusets första utbredning i öster, har af MACDONELL (Ved. Myt. 45) förståtts så, att han som solgud anseits härskas öfver förmiddagen. Därigenom skulle han sålunda intaga en förmedlande ställning mellan de tvenne skeden af dagen, som representeras af *Uṣas* och *Pūṣan*, och däri låge då anledningen till hans nära förbindelse med dem båda. Det af *Yaska* använda uttryckets obestämdhet liksom hans egen omtvistade auktoritet göra emellertid värdet af denna förklaring högst tvifvelaktigt⁴⁾.

*

*

*

Ett märkligt ställe ur en Bharadvājahymn (VI: 58, 1) särskiljer tvenne olika manifestationer af *Pūṣans* gudomliga väsen:

¹⁾ Jfr ställförteckningen hos PISCHEL Ved. Stud. I: 32.

²⁾ Jfr PISCHEL a. st. 31.

³⁾ *tasya* (ᵒ: *bhagasya*) *kālāḥ prāgutsarpanāt*.

⁴⁾ En anspelning på *Pūṣans* speciella karakter af solen i söder kunde möjligen innehållas VI: 54, 10: *pāri pūṣā parāstād dhāstam dadhātu dākṣiṇam* »må P. ofvanifrån sträcka sin högra hand kring oss», i betraktande där-af att *dākṣiṇa*- äfven kan betyda »sydlig» och att *hāsta*- ofta förekommer som bildligt uttryck för solstråle. WEBER (I. St. XVII: 294) har emellertid påpekat, att *dākṣiṇa*- i RV ännu icke förekommer i betydelsen »sydlig», hvilken först tillhör den tid, då arierna innehade Hindostan.

çukráṁ te anyád yajatám te anyád viṣurūpe úhanī dyáur ivāsi »strålande är din ena, vördnadsvärd din andra gestalt, du är som dygnets olika hälfter, som himlen». Hvilka dessa båda gestalter i själfva verket äro, angifves här endast i sväfvande, i af-siktligt mystisk ton hållna ordalag. LUDWIGS förklaring (IV: 148), att *Pūṣan* här skildras som sommar- och vintersolen, och att ad-jektivet *yajatá-* eufemistiskt användts till undvikande af den mera egentliga, men till gudens förhärligande mindre ägnade egenskapsbestämningen »svart, dunkel», innehåller måhända upp-slaget till en riktig tolkning, men upplyser ej om det inbördes förhållandet mellan dessa båda faser eller om de särskilda ytt-ringar, hvori de uppenbarat sig. Den hymn, som inledes af ifrågavarande halfstrof, skiljer sig från öfriga i den sammanhän-gande *Pūṣancykeln* (VI: 53—58) ingående genom sin delvis hem-lighetsfulla karakter och de särskildt i de båda slutstroferna före-kommande hänsyftningarna på vissa myter af tämligen dunkel och mystisk innebörd. Att *çukráṁ* afser hans dagliga uppenbarelse-form som *āghrṇi-*, den strålande och glödande middagssolen, är väl antagligt; *yajatám* synes däremot syfta på en mera förborgad sida af hans mytiska egenart eller verksamhet. Den särskilda beskaffenheten däraf kan först utrönas genom undersökning af vissa sagofragment, hvilka för uppfattningen af *Pūṣans* ursprung-liga karakter äga den allra största betydelse.

Vi begynna med den dunkla, genom mängden af däri före-kommande mystiska uttryck och anspelningar synnerligen svår-tydda Agnihymnen X: 5. Så mycket synes mig vara klart, att här är fråga om *Agnis* födelse ur jordens och himlens sköte, och att den särskilda form af *Agni*, som åsyftas, är solen, den him-melska offerelden. Den situation, som ligger till grund för den i stroferna 1—4 innehållna skildringen, är sannolikt densamma, som funnit uttryck i legenden om den i vattnen förborgade *Agni* och hans återfinnande genom honom utspanande spejare, vare sig gudar eller andra mytiska väsen, en symbolisk beteckning för solens försvinnande i molnen vid regntidens början och dess fram-trädande därur vid dess slut, hvilket af den mytbildande fantasien uppfattades som en solens pånyttfödelse ¹⁾. Enligt hvad HILLEBRANDT

¹⁾ Jfr därom HILLEBRANDT *Ved. Myt.* II: 137 ff.; v. SCHROEDER *Myste-rium und Mimus im RV* 181 ff.

(Ved. Myt. II: 143 ff.) öfvertygande visat, har denna yngre med de klimatiska förhållandena i ett tropiskt land närmare öfverensstämmande form af nämnda myt associerats med en äldre, på ett nordligare himmelsstreck häntydande tradition, som förtäljer om ett *Agni's* försvinnande i mörkret (*támasi*) och sålunda åsyftar solens successivt tilltagande fördunkling under årets sista hälft och den i och med vintersolståndet inträdande förnyelsen af dess ljusstyrka. Båda dessa åskådningar ha efterhand flutit så fullständigt samman, att de icke längre kunna särskiljas. HILLEBRANDT har vidare¹⁾ fäst uppmärksamheten på en redan för den äldsta vediska perioden egendomlig indelning af det rituella året i en åt gudarna (*Devayāna*) och en åt manerna (*Pitryāna*) helgad period, hvilka ungefär sammanfalla med det astronomiska årets tvenne hälfter *Uttarāyana*, solens gång mot norr, och *Dakṣiṇāyana*, solens gång mot söder²⁾. I öfverensstämmelse härmed betraktar han myten om den af gudarna återfunne *Agni* som ett sinnbildligt uttryck för det rituella årets begynnelse och återupptagandet af de åt gudarna ägnade offren, medan däremot hans försvinnande i vattnen eller i mörkret anses syfta på årets senare hälft, då deras kult afstannat och offerelden ej längre bringar dem gärder af de dödliges dyrkan.

Först med ledning af nu anförda synpunkter torde en riktig förståelse af ifrågavarande hymn öfverhufvud vara möjlig. När det (v. 1) säges, att fågeln slagit sig ned i brunnens midt, kan därmed väl endast menas den af regnmoln skymda solen. De väldiga hingstarna, som kommit samman med stona och med dem bebo samma hemvist (v. 2), äro sannolikt uttryck för den föreställningen, att de i skyarna dolda solstrålarna utöfva en befruktande inverkan på de däri inneslutna himmelska vattnen. *Agni's* födelse beskrifves i v. 3; hans föräldrar, som där endast betecknas med egenskapsorden *ṛtāyīnī māyīnī* »den heliga (rituella) ordningen följande, underkraftiga», äro helt visst *ródasi* de båda världarna, himlen och jorden, hvilka uttryckligen nämnas v. 4, och om hvilka det säges (v. 1), att han smyger sig till jufret i deras sköte, en bildlig beteckning för det mellan himmel

¹⁾ Jfr särsk. a. st. II: 82.

²⁾ Jfr äfv. THIBAUT i BÜHLERS Grundr. III: 9, 10. Om *Devayāna* begynnnt vid vårdagjämningen eller straxt efter vintersolståndet, är ej fullt klart. Jfr HILLEBRANDT a. st. II: 81.

och jord sväfvande regnmolnet. Att vidare denna hans födelse ställes i nära förbindelse med den rituella ordningen, finner man redan af den framskjutna ställning, som ordet *ṛtá-* intager i vv. 2—4. Det framhålles i v. 3, att de båda världarna i och med hans födelse äfven frambragt den tråd, som siaren (dvs. *Agni*) i tanken utspinner, dvs. den fortgående följd af offer, vid hvilka han intager den förmedlande ställningen af *havyaváhana*-¹⁾. En ännu tydligare hänsyftning på hans sakrifkala verksamhet och det rituella årets begynnelse och fortgång innehålles i v. 4: »Offerordningens banor och näringssafter till segerpris (offerlön) följa af gammalt honom, den lyckligt födde; höljande sig i honom som i en klädnad, frodas de båda världarna af fettflöden (*ghṛtáir*) och somaströmmars näring (*ánnāir mádhūnām*).»

I de båda följande stroferna (5, 6) synes en i viss mån olikartad mytisk åskådning vara förhärskande. *Agni's* nyfödelse träder ej här på samma sätt i förgrunden (jfr *purājā* v. 5), han säges här vara stadd i trångmål (*aṇhurá-* v. 6) och ha uppsökt ett gömställe i luftrymden, där *Pūṣan* finner honom. En liknande kombination af tvenne ursprungligen skilda föreställningar möta vi X: 51, där, såsom v. SCHROEDER (a. st. 188) visat, sägnerna om hans födelse och hans återfinnande gripa in i hvarandra, och där likaledes hans inträngande i vattnen (v. 1) och hans vistelse i mörkret (v. 5) framträda som mytiska paralleler. Ofvannämnda tvenne strofer ur X: 5 må på grund af deras särskilda betydelse för vårt syfte här fullständigt anföras.

5. *saptá svásṛ áruṣir vāvaçānó*
vidvān mádhva új jabhārā dṛçé kām |
antár yeme antárikṣe purājā
ichán vavrim avidat pūṣā asya ||²⁾

6. *saptá maryādāḥ kaváyas tataksus*
tāsām ékām id abhy aṇhuró gāt |
āyór ha skambhá upamásya nīlé
pathām visargé dharúnṛṣu tasthāu. ||

5) »Högt ropande på de sju röda systrarna, förde han, kunnig om madhu (soma) dem fram att beskådas; i luftrymden

¹⁾ I v. 3 läser jag med LUDWIG (IV: 400) *viyantuh* i st. f. *viyántah*.

²⁾ Enligt OLDENBERG's konjektur Hymnen des Rigveda I: 467.

stannade han, den af ålder (fordom) födde, sökande fann *Pūṣan* hans gömställe.

6) Sju vägar ha siarne banat, af dem nådde han i sitt trångmål den ena; som en pelare i den högste lefvandes förborgade boning stod han vid vägskälet på fast grund».

De sju röda systrarna tolkas af *Sāyana* som *Agni's* sju tungor eller lågor¹⁾. Denna förklaring är sannolikt riktig; det frågas blott, hvilken betydelse man bör inlägga i denna bild. Åt den mytologiska aritmetikens mysterier har BERGAIGNE (Rel. véd. II: 114—156) ägnat en sakkunnig utredning, hvilken dock synes lida af en viss schematism, i det att han kommer till det slutresultat, att alla de mytologiska talen i RV, och särskildt talen två, tre, fem och sju, uttrycka, hvart och ett inom sitt särskilda indelningssystem, de olika delarna af en och samma totalitet, nämligen världsalltet. Efter hans princip skulle sålunda såväl de sju systrarna som de sju vägarna (v. 6) beteckna de sju världstrakterna. Att båda uttrycken användts som olika namn för samma begrepp, är dock föga troligt. Då *Agni's* eldtunga (eller tungor) betraktas som speciellt organ för hans verksamhet som *havyaváha-* (jfr särsk. X: 8, 6; VI: 16, 2)²⁾ och som den flammande väg, på hvilken gudarna hämtas till de dem anropande dödlige (V: 26, 1), då han vidare säges ha skapat sju banor eller platser för offret (X: 8, 4), och då det om den af gudarna återfunne *Agni* uttryckligen framhålls, att han i sin egenskap af gudarnas offerbringare alstras både hvar dag och hvar månad (X: 52, 3: *áhar-ahar jāyate māsī-māsī*), kunde de sju systrarna här måhända fattas som symbol af den åt gudarne helgade delen af året med dess sex eller sju månader af fortlöpande offer³⁾.

¹⁾ Jfr III: 6, 2, där Agnis lågor framställas under bilden af sjutungade hästar (*vāhnayah saptajīhvāḥ*).

²⁾ *Agni* betecknas själf (X: 53, 3) som den offrets förborgade tunga, hvilken gudarna återfunnit (*yajñāsya jīhvām avidāma gūhyām*). Jfr v. SCHROEDER Myst. u. Mim. 194 n. 2.

³⁾ Det må lämnas oafgjordt, om samma symboliska förklaring är tillämplig äfven på andra af BERGAIGNE (Rel. véd. II: 131) anförda till *Agni's* och *Soma's* mytkrets hörande bildliga uttryck, för hvilka sjutalet är karakteristiskt. Den särskildt utförliga skildringen af *Agni's* förborgade tillvaro i III: 1, hvilken behandlats af OLDENBERG (SBE 46, 219 ff.; Rel. d. Veda 116 ff.) och GELDNER (Ved. Stud. I: 157 ff.) erbjuder åtskilliga beröringspunkter med föreliggande hymn. Äfven här talas på två ställen (v. 3, 11) om vissa

Som stöd för denna tolkning kunde möjligen äfven åberopas bestämningen *vidván mádhvah* (v. 5), hvori innehålles en hänvisning på den jämte *Agni* väsentligaste faktorn eller ingrediensen i offret, nämligen *Soma*. De sju vägar, som omnämnas i v. 6, erinra om de sju af olika solar bestrålade himmelsstreck (*saptá diço nánāsūryāḥ*), hvarom IX: 114, 3 talar. Belysande för hela situationen i öfrigt är den X: 51, 4 innehållna skildringen; *Agni* säger sig ha flytt från offret af ängslan att gudarne skulle spanna honom i oket. Detta motiv till hans flykt är här angifvet genom det endast här förekommande adjektivet *anḥurá-*. När det vidare berättas, att *Pūṣan* fann hans gömställe i den himmelstrakt, dit han tagit sin tillflykt, är detta tydligtvis endast ett symboliskt uttryck för att *Agni* uppehöll sig på ett område, där denne tänkes hafva sin särskilda hemvist eller verkningskrets. Den närmare beskaffenheten och läget däraf angifvas i sjätte strofens sista halfvers, där *āyór upamāsya* sannolikt är en benämning på den himmelske *Agni*¹⁾ och erinrar om den *āyur viçráyuh*, som jämte *Pūṣan* omtalas i den bekanta begrafningshymnen X: 17, 4. Viktigast är emellertid i detta sammanhang den karakteristiska ortbestämningen *pathām visargé*, som uppenbart måste förstås om det vägsål, där solen, efter att ha hunnit längst mot söder, öfvergår till nordlig riktning, vändpunkten mellan *Dakṣiṇāyana* och *Uttarāyana*, det vill säga vintersolståndet. Kan *Pūṣan* sålunda antagas stå i nära förbindelse därmed, stämmer detta väl öfverens med den solara aspekt, som vi förut sökt framhålla som för honom egendomlig. Äfven som mytisk personifikation af middagssolen måste han nämligen tänkas uppehålla sig vid skiljevägen, den skiljeväg, där solens uppåtgående bana mötes med den nedåtgående.

Denna föreställning har sannolikt äfven funnit uttryck i den för honom karakteristiska benämningen *vimúco nāpāt* (I: 42, 1; VI: 55, 1), som blifvit föremål för så många olika tolkningar.

mytiska systrar, i hvilkas verk *Agni* säges uppenbara sig. Då emellertid hela hymnen är affattad i dunkla ordalag, då flera olika faser af *Agni*'s födelse här synas vara framställda vid sidan af hvarandra (jfr v. 20), och då de af GELDNER och OLDENBERG gifna tolkningarna starkt afvika sinsemellan, kan jag ej närmare ingå på en undersökning om räckvidden af dessa öfverensstämmelser.

¹⁾ Jfr BERGAIGNE Rel. véd. I: 60.

Att densamma redan för SĀYANA förefallit dunkel och obegriplig, framgår tydligt af de tvenne mot hvarandra stridande förklaringar, som af honom meddelats¹). Af samtida Vedaforskare har denna förbindelse uppfattats antingen som »befrielsens son» (MACDONELL och HARDY) i anslutning till *vimocana-* (»befriare», epitet till *Pūṣan* VIII: 4, 15, 16) eller som »framkomstens son» (»Sohn (Herr) der Einkehr» ROTH och OLDENBERG)²). Båda dessa tydningar synas emellertid i nämnda uttryck inlägga en allt för konstlad och reflekterad innebörd. En jämförelse med öfriga förbindelser, i hvilka *nápāt* ingår som öfverordnad beståndsdel, uppvisar intet därmed fullt likartadt fall. I allmänhet synes den af *nápāt* beroende genitiven beteckna antingen en hufvudbegreppet påverkande alstrande eller närande kraft, mer eller mindre personligt tänkt, eller den plats, där detsamma alstrats eller närts. Detta är fallet i den urariska förbindelsen *apām nápāt*, hvilken måhända kan anses som prototypen för alla hithörande bildningar. Ett skenbart undantag bildar det IV: 32, 22 som anrop till *Indra* använda *goṣāno napāt*, därest den af MACDONELL (Ved. Myt. 12) antagna betydelsen »child of cowgetting» kan anses vara riktig. LUDWIG (IV: 145) finner i *goṣān-* en personifiering af en hos guden särskildt framträdande egenskap i gestalt af en imaginär fader, typen för en byteslysten och rikt byte vinnande krigare. En enklare förklaring synes dock vara att föredraga. I betraktande däraf, att *goṣā-* (nötboskap vinnande) på flera ställen (IX: 2, 10; 16, 2; 61, 20) förekommer som egenskapsord till *Soma*, torde äfven *goṣān-* i ofvannämnda förbindelse kunna fattas i samma mening. *Indra* kunde nämnas *Soma's* son af liknande anledning som *Agni* kallas *ūrjō nápāt* d. v. s. med hänsyn till somadryckens egenskap af honom styrkande och närande kraft; härtill kommer, att *Soma* uttryckligen angifves som *janiténdrasya* (IX: 96, 5)³. Det tvungna och oegentliga i de

¹ I: 42, 1 »molnets son»: *jalavimocakahetor meghasya putra*; VI: 55, 1 »Prajāpati's son»: *vimuñcati sṛṣṭikāle svasakāṣat sarvāḥ prajā visṛjatīti vimuk prajāpatih | tasya putra*.

²) Beträffande noggrannare litteraturuppgifter hänvisas till MACDONELL Ved. Myt. 37.

³) När *Agni* kallas *ūrjō nápāt* menas väl med *ūrj-* närmast fettsaften eller det smälta smöret (*ghṛtā-*), som upplifvar och underhåller elden. — *mihō nápāt* (töcknets son) kallas *Ḡuṣṇa* V: 32, 4; *divō nápāt* i dualis eller pluralis användt om *Mitra-Varuṇa* eller Aṣvinerna angifver tydligtvis deras

gångse tolkningarna af *vimúco nápat* synas ej heller ha undgått LUDWIG, då han (IV: 144) anmärker »Vimuk: ist wohl ein fingierter vater (oder mutter?) name, der die eigenschaft *Pūṣans* als erlösers ausz bedrängniss motivieren soll». Ett dylikt antagande måste väl emellertid anses som en föga lämplig nödfallsåtgärd. Först genom sammanställning med det ofvan anförda uttrycket *pathām visargāḥ* vinnes en tillförlitlig ledning till rätta förståelsen däraf. Att de båda indiska rötterna *muc-* och *srj-* i semasiologiskt hänseende stå hvarandra ganska nära, torde vara obestridligt. Det kan i följd däraf väl anses möjligt, att de båda med prefixet *vi-* däraf bildade afledningarna äro väsentligen synonyma¹⁾, och att sålunda *vimúco nápat* betecknar *Pūṣan* som »vägskälets» eller »skiljovägens son». Betydelsen af detta epitet med afseende på den rent naturmytiska sidan af hans väsen har redan förut angifvits. Äfven hans egendomliga funktion som återfinnare af det förlorade, hvilken erhållit ett så karakteristiskt uttryck i myten om upptäckandet af *Agni*, står i tydligt sammanhang med korsvägens mystiska betydelse för fornindiskt trolldomsväsen. Där ansågs nämligen enligt folktron vara rätta platsen för utförande af vissa besvärjelser till återfående af bortkommet gods²⁾, sannolikt af den helt naturliga grund, att den punkt, där flera vägar stöta samman, erbjuder den vidsträcktaste överblick åt alla riktningar³⁾.

Det förtjänar till sist anmärkas, att sägnen om *Agni's* försvinnande och igenfinnande i RV förekommer i flera olika versioner, i det att, utom *Pūṣan*, äfven *Yama* (X: 51, 4) och *Indra*

himmelska härstamning. Om betydelsen af uttrycket *çávaso nápatāḥ* som epitet till Aṣvinerna jfr MACDONELL. Ved. Myt. 131. VIII: 25, 5 nämnas *Mitra-Varuṇa: nápatā çávaso mahāḥ sūnū dākṣasya sukrātū*. Sannolikt är väl detta en mera tillfällig bildning, innehållande ett slags ordförklaring, ansluten till den appellativa användningen af *dākṣa-*. — Annorlunda uppfattar MACDONELL (a. st. 46) detta textställe.

¹⁾ Jfr äfven av. *vicarāna-* »Trennungsstelle, Stelle, wo sich der Weg teilt» Y. 42, 1.

²⁾ Jfr *Kāuṣ. Sūtra* 52, 14; OLDENBERG Rel. d. Veda 268.

³⁾ Att korsvägarna ofta nämnas som af *Rudra* särskildt omtyckta uppehållsorter, förklaras möjligen däraf, att han, hvars särskilda himmelsstreck är norr, tänkts som representant för slutpunkten af *Uttarāyaṇa*, sommarsolståndet. Som HILLEBRANDT (Ved. Myt. II: 207) påvisat, sträcker sig hans värde från begynnelsen af den heta årstiden fram mot hösten.

(X: 32, 6; jfr V: 2, 8) nämnas som upptäckare af hans gömställe. Hvilken version som är den ursprungliga kan tydligtvis ej afgöras. Det gäller snarare att utfinna, på grund af hvilken gemensam egenskap dessa trenne gudar fått sig tilldelad samma roll i denna legend. *Yama* liksom *Pūṣan* står i särskildt förhållande till manerna och kan af denna anledning anses som en representant för *Pitṛyāna*, liksom han i ritualtexterna ofta framställles som härskare öfver södern. *Indra's* uppträdande sammanhänger väl närmast med hans allmänna karakter af ljusvinnaren, som bragt solen att skina och låtit den uppstiga på himlen. Därtill kommer, att äfven han i vissa rituella urkunder, t. ex. AV III: 27, 2, framställles som skyddsgud för södern, en föreställning, som WEBER (I. St. 17: 297) anser ursprungligare än den om *Yama's* herradöme öfver samma himmelsstreck, och att han tyckes hafva intagit ett framstående rum vid den i samband med vintersolståndet firade Mahāvratafesten.

Vi öfvergå till I: 23, 13—15, där *Pūṣan* likaledes skildras som återfinnare af något förloradt:

13. *ā pūṣaṇ citrābarhiṣam*
āghṛṇe dharūṇaṁ divāḥ
ājā naṣṭāṁ yāthā paçúm ||
14. *pūṣā rājānam āghṛṇir*
āpagūḥmaṁ gūhā hitām
āvindac citrābarhiṣam ||
15. *utó sá máhyam indubhiḥ*
ṣád yūktāñ ánu seṣidhat
*góbhir yávam ná cárkr̥ṣat ||*¹⁾

13) »Bringa hit till oss som ett förloradt djur ur hjorden himlens stödjepelare, den på glittrande offerströ hvilande, o strålande P.»

14) Den strålande P. har funnit den på glittrande offerströ hvilande, förborgade, i löndom lagde konungen.

15) Och må han med somadroppar bringa de sex förenade till lycklig fullbordan för mig, liksom den med oxar plöjande bringar kornet till mognad».

¹⁾ Accentueringen i v. 15 har ändrats i öfverensstämmelse med den i öfversättningen uttryckta uppfattningen af densamma.

Hela detta ställe utgör en slående bekräftelse af BERGAIGNE's iakttagelse (Rel. véd. II: 133): »Soma . . est, dans la mythologie védique, comme un Sosie d'Agni et . . semble souvent confondu avec lui dans un personnage mâle non autrement déterminé». BERGAIGNE (Rel. véd. II: 422), HILLEBRANDT (Ved. Myt. I: 457; II: 144) samt OLDENBERG (Rel. d. Veda 232) ansluta sig till *Sāyana's* förklaring, att med den förborgade konungen här afses *Soma*, och LUDWIG (IV: 242) menar, att särskildt bestämningen *rājanam* (v. 14) talar för denna uppfattning¹⁾. Emellertid anträffas densamma ofta både som anrop och epitet till *Agni* (I: 79, 6; 98, 1; II: 1, 8; III: 1, 18; 55, 4; V: 4, 1; VI: 1, 13; 7, 3; 8, 4, 5; 12, 2; 15, 13; VII: 8, 1; X: 87, 3). Därtill kommer, att *citrā-* (i *citrābarhiṣam* v. 13) synes vara för *Agni* särskildt karakteristiskt och ingår som första beståndsdel i en stor mängd om honom använda adjektivkomposita såsom *citrā-kṣatra-*, *dhrajati-*, *bhānu-*, *-yāma-*, *-ratha-*, *-çocis-* m. fl. Vidare betecknas *Agni* uttryckligen som offerströets konung (*barhiṣo rāḷ* VI: 12, 1). En tydligare hänsyftning på *Soma* innehålles måhända i uttrycket *dharīṇam divāḥ* (v. 13), en i nionde boken ej sällan (t. ex. 72, 7; 86, 8) förekommande benämning på honom. Att likväl äfven *Agni* betraktats som en himlens stödjepelare, framgår tydligt af sådana ställen som III: 5, 10, där han berättas hafva uppburit himlen, när *Mātariçvan* upptände honom, den förborgade, till offerbringare; därpå häntyder äfven den från förut anförda Agnihymn (X: 5, 6) bekanta förbindelsen *āyóḥ skambhá upamāsya nīlé*. De »sex förenade», som omtalas i v. 15, uppgifvas af *Sāyana* vara de sex årstiderna. Vore denna uppfattning riktig, skulle däri, såsom HOPKINS (Rel. of India 52 n. 1) anmärkt, ligga ett tydligt bevis för ställets relativt sena ursprung. Mig synes dock mera sannolikt, att med detta uttryck betecknas det rituella årets på hvarandra följande månader, hvilka under en annan bild och till ett något olika antal framställas som »de sju röda systrarna» (X: 5, 5); om *vidván mādhvah* i sist anförda strof erinrar *īndubhiḥ* (v. 15), hvilket sålunda i och för sig icke kan anses som afgörande bevis därför, att »den förborgade konungen» här icke kan vara någon annan än *Soma*.

¹⁾ Jfr BERGAIGNE Rel. véd. I: 224.

Den närmare beskaffenheten af den situation, hvori *Pūṣan* finner »den förborgade konungen», tyckes ej stå fullt klar för de Vedaforskare, som behandlat denna episod. GRASSMANN (Wb.) och HILLEBRANDT (a. st. I: 458) anse i likhet med ROTH (PW), att det glittrande offerströet här symboliserar den månen (*Soma*) omgifvande skaran af stjärnor. BERGAIGNE åter synes mera benägen att tänka på den i vattnen dolde *Soma* (Rel. véd. II: 75). Den vediska traditionen förtäljer nämligen om en *Soma's* flykt från gudarna, hvilken utgör en märklig parallel till den motsvarande myten om *Agni*¹⁾. Att just dessa båda gudomligheter, hvilka intaga en så central ställning inom den årliga offerordningen, gjorts till föremål för en likartad sagokrets, att de båda under en tid tänkas hålla sig förborgade fjärran från gudarna, till dess de upptäckas i sitt gömställe och föras tillbaka till dem, kan väl anses som ytterligare en bekräftelse på riktigheten af HILLEBRANDTS ofvan omnämnda teori. Just på grund af denna likhet ha båda legenderna kunnat sammansmälta så fullkomligt, att själfva skildringen af »den förborgade konungen» här upptagit somliga för *Agni* och andra för *Soma* utmärkande drag, och att en nästan fullständig identifiering af båda inträdt. Den i v. 15 innehållna åkallan, som väl närmast åsyftar *Pūṣan*, erinrar om den *Āpast. Ārāut.* X: 25, 1 skildrade ceremoni, då *Adhvaryu* vid somaköpet hänvänder sig till *Sūrya* med orden: »o gud *Sūrya*, *Soma* vilja vi köpa. Honom förkunna vi för dig; (förkunne) du honom för alla gudar! Bered du offren och offerlönerna för hvar särskild årstid och för hvar särskild gud!»²⁾ Vare sig sålunda den återfunne konung, som omtalas i vv. 13, 14, är *Agni* eller *Soma*, synes den symboliska betydelsen af v. 15 blifva däraf i det hela oberörd. Så vidt jag kan finna, innehåller den nämligen en bön till *Pūṣan* att bringa till lycklig fullbordan det ingående rituella årets särskilda månader, och i *indubhiḥ* ligger då en hänsyftning på den under hela året fortgående, solens lopp ledsagande cykeln af Somaoffer. I öfrigt erinrar denna strof både i fråga om enskilda uttryck (*ānu seṣidhat* — *ānu yachatu*) och allmän syftning påtagligt om IV: 57, 7, där *Pūṣan* anropas att gifva den rätta riktningen åt åkerfåran och därigenom göra densamma rikligt gifvande för

¹⁾ Om de olika versionerna af myten om *Soma's* flykt jfr GELDNER Ved. Stud. III: 49 ff., *Brhaddevatā* (ed. MACDONELL) VIII: 109—118.

²⁾ Jfr HILLEBRANDT Ved. Myt. I: 75.

kommande år. Att det X, 5, 5 är *Agni*, som säges föra fram de sju systrarna att skådas, men här *Pūṣan*, som tänkes gifva fullbordan åt de sex förenade, är endast ett olika symboliskt uttryck för samma enkla faktum, att nämligen vintersolståndet — representeradt af *Pūṣan* eller den af honom återfunne, på hans område sig uppehållande *Agni* — gäller både som utgångspunkt för *Uttarāyana* och som ett viktigt inledande stadium till *Devayāna*.

Af särskild betydelse för uppfattningen af *Pūṣan* är den bekanta begrafningshymnen X: 17, 3—6, där han jämte *Agni* och *Savitar* framställes som de aflidnas ledsagare på vägen till de frommas hemvist. *Pūṣan* anropas att öfverlämna den döde åt manerna (*pitṛbhyah*), *Agni* däremot att bringa honom till de nådiga gudarna (*devébhyah suvidatṛīebhyah*). Då denna hymn liksom de öfriga till begrafningsritualen hörande X: 14—18 icke synes utgöra ett enhetligt sammanhängande helt, utan fast mera bestå i en lösligt ordnad samling af tänkespråk med gemensamt ämne ¹⁾, torde det vara svårt att fastställa den totalåskådning, som ligger till grund för den här gifna skildringen af *Pūṣan* som psykopompos. Tydligt synes emellertid vara, att han tänkts som den dödes ledsagare på första delen af hans väg. Detta framgår af det v. 4 förekommande uttrycket *prápathe*, hvilket äfven som stickord torde ha föraledt upptagandet af v. 6 i denna hymn, dit den väl ursprungligen ej hör ²⁾. På det förra stället heter det: *áyur viçváyuh pári pāsati tvā pūṣā tvā pātu prápathe purástāt | yatrásate sukṛto yátra té yayús táttra tvā deváh savitá dadhātu*. Största svårigheten ligger här i förbindelsen *áyur viçváyuh*, hvilken af LUDWIG fattas som »die volle lebensdauer» och af WHITNEY AV XVIII: 55 återgifves med »life-time, having all life-time». SĀYANA uppgifver, att det är *Vayu* som därmed åsyftas, han antyder till och med, att *vāyúr* är den rätta läsarten; hela strofen innebure då ett uttryck för den rådande föreställningen om manernas trenne uppehållsorter på jorden, i luftrymden och i himlen (AV XVIII: 2, 49; RV X: 15, 2). *Pūṣan* finge då här i likhet med *Yama* i andra vediska texter fattas som härskare öfver jorden, liksom *Vāyu* öfver luftrymden och *Savitar*

¹⁾ Jfr CALAND Bestattungsgebräuche 176.

²⁾ AV VII: 9 (10) bildar den jämte X: 17, 5 och VI: 54, 9, 10 en hymn, som enligt *Vāit.* (8, 13) ledsagar ett offer till *Pūṣan* vid *Cāturmāsya*.

öfver himlen¹⁾. Sammanställer man härmed ĀṇVALĀYANA's beskrifning af de trenne offereldarnas symboliska betydelse vid likförbränning (*Grhyasūtra* IV: 4)²⁾, måste *Pūṣan* bringas i särskildt samband med den södra offerelden (*dakṣiṇāgni*), hvilket skulle stämma väl öfverens med hans förut påvisade sambörighet med *Dakṣiṇāyana*. Då en så väsenlös abstraktion, som man efter LUDWIG's och WHITNEY's tolkning här skulle nödgas antaga, i detta sammanhang synes vara mindre på sin plats, har man genom en lätt emendation sökt åstadkomma en lämpligare mening. Antingen kan man blott ändra accentueringen af *áyuh* till *āyúh* eller också med GRASSMANN (Wb. s. v.) antaga ett med *āyú*-likbetydande maskulint *áyu*-. Med »den allt lif omfattande *Áyu*» kan väl ej gärna förstås någon annan än *Agni*, hvilken både skildras som allt lifes frö (I: 70, 3) och ofta utmärkes med bestämningsordet *viśvāyu*-. Meningen blefve då den, att den döde på sin vandring ledsagas af trenne skyddsgudar *Pūṣan*, *Agni* och *Savitar*, hvilka i denna egenskap framställas vara verksamma på hvar sitt särskilda stadium däraf. Man finge då tänka sig, att *Agni* i denna förbindelse representerar lufttrymden, då själen säges gå till himlen med den från bålet uppstigande röken (*Āṇv. Grh.* V: 41). Huruvida äfven andra förklaringar äro tänkbara, må lämnas oafgjordt. I strofens andra *pāda* öfversätter LUDWIG *prápathe* »auf fernem pfade» och *purástāt* »von vorne»; likaså GRASSMANN och GRIFFITH. Denna tolkning kan emellertid ej vara riktig, då den ej gifver uttryck åt den karakteristiska motsats, som angifves genom prefixet *pári* å ena sidan och den i *prápathe* innehållne förstafvelsen *prá* å den andra. Denna kommer däremot till sin rätt i WHITNEY's tolkning af motsvarande ställe i AV XVIII: 2, 55: »Let Pūshan protect thee in front on the forward road»; *prá* måste här antagas äga samma betydelse som i *prápada*- (fotspets) och betecknar sålunda »främre delen af vägen, början af vägen», och till förtydligande däraf tillägges uttryckligen *purástāt* (framtil, i början)³⁾. Strofen i dess helhet bör

¹⁾ Jfr OLDENBERG Rel. d. Veda 546, n. 2. Jfr *Nāigh.* 1, 1, där *pūṣā* nämnes som beteckning af jorden.

²⁾ Jfr OLDENBERG a. st. 544.

³⁾ Den ofvan angifna tolkningen af *prápatha*- torde äfven med rätta kunna tillämpas på ett annat ställe X: 63, 16: *svastir id dhi prápathe çréṣṭhā rékṣasvaty abhi yā vāmām eti*, hvilket af LUDWIG återgifves sålunda: »Die

därför tolkas sålunda: »Må den allt lif omfattande lefvande skydda dig från alla håll, *Pūṣan* skydde dig i början vid ingången till din väg! Där de fromma dväljas, dit de gått, dit må gud *Savitā* bringa dig!» Utgångspunkten på vandrigen till manernas hemvist måste tydligtvis tänkas förlagd till söder, deras särskilda himmelsstreck; i enlighet därmed säges det äfven (*Ṣat. Brāhm.* XIII: 8, 1, 5), att ingången till manernas värld (*pitṛloka*) ligger i sydost.

Ännu tydligare är i v. 6 den världstrakt angifven, där *Pūṣan* säges vara född, dvs. där skådeplatsen tänkes vara för hans mytiska verksamhet, och först genom antagande af förut för *prāpatha*-angifva betydelse blir den däri innehållna skildringen fullt begriplig. »*Pūṣan* föddes vid ingången till vägarnas väg (*prāpathe pathām*), i begynnelsen af himlens och jordens bana (*prāpathe divāḥ prāpathe pṛthivyāḥ*); kunnig (om vägen) vandrar han af och an till dessa båda sina käraste uppehållsorter»¹). Vägarnas väg, himleus och jordens gemensamma väg kan väl icke gärna vara någon annan än den, som solen årligen tillryggalägger, och ingången till densamma måste då anses vara vintersolståndet såsom utgångspunkt för *Uttarāyaṇa*. I sista halfstrofen kunde man möjligen finna en hänsyftning på den allmänna iakttagelsen, att solen på årets kortaste dag synes stå jorden närmast, men sedermera i och med *Uttarāyaṇa* stiger allt högre på himlen. Om denna iakttagelse hos Vedatiden Inder berott på omedelbar erfarenhet eller på en från vistelsen under ett nordligare himmelsstreck ärfd åskådning, är ej lätt att afgöra. Säkert är emellertid, att den förefunnits och tagit egendomliga uttryck i den ofta uttalade farhågan, att solen antingen skulle falla ned från himlen (vid vintersolståndet) eller ut öfver himlen (vid sommarsolståndet)²). Den förmedlande likheten mellan de

herliche Svasti eben, mit reichthumsfülle sie, die auf fernem pfade zu schönem gelangt». Är det måne ej ett för lyckan mera karakteristiskt drag, att hon redan i början af vägen, alltså på närmsta håll, ernår allt önskvärdt? — I: 166, 9 ändrar ROTH med hänvisning till V: 54, 11 *prāpatheṣu* till *prāpadeṣu*. Jfr ZIMMER Ai. Leben 282.

¹) WHITNEY öfversätter motsvarande strof AV VII: 9 (10), 1 sålunda: »On the forward road of the roads hath Pūshan been born, on the forward road of heaven on the forward road of the earth; unto both the dearest stations, both hither and yon, goeth he, foreknowing».

²) Jfr *Āit. Brāhm.* IV: 18, 6; 19, 4.

tvenne solara aspekter, hvilka efter vårt förmenande kunna anses vara mest karakteristiska för *Pūṣan*, nämligen middagstiden och vintersolståndet, skulle sålunda bestå däri, att båda dels anses beteckna den högsta grad af solens närhet till jorden, dels utgöra vägshål eller vändpunkter på dess bana.

Ur den förut anförda legenden om *Pūṣan* som upptäckare af den förborgade *Agni* förklaras äfven ett om honom (X: 26, 6) användt dunkelt uttryck *ādhiśamānāyāḥ pātiḥ śucāyūḥ ca śucāsya ca*, hvilket af olika forskare fattats på helt olika sätt. SĀYANA's förklaring, att därmed menas den bock och get, som utgöra *Pūṣan*'s anspann, äger väl, trots LUDWIGS benägenhet att taga den på allvar, endast kuriositetens intresse. Den af LUDWIG själf anlitade utvägen (IV: 149) att fatta *Śucā* och *Śuca* som nomina propria är endast ett sätt att kringgå svårigheten. GRASSMANN's tolkning »Der Schützer der verlangenden, der reinen Frau, des reinen Manns» synes likaledes föga tillfredsställande. Egendomlig är BERGAIGNE's uppfattning, hvilken i öfverensstämmelse med hans tendens att identifiera *Pūṣan* med *Soma* formuleras sålunda (Rel. véd. II: 425): »il est appelé le maître du »brillant«, c'est à dire du Soma, et de la »brillante qui pense«, c'est à dire de la prière». En anvisning till den rätta förståelsen af ifrågavarande ställe innehålles måhända i den X: 5, 7 meddelade uppgiften, att *Agni* i sin första lefnadsålder är både tjur och ko (*pūrva āyuni vṛṣabhūḥ ca dhenūḥ*). Hvad därmed i själfva verket menas, kan anses ovisst. PISCHEL (Ved. Stud. I: 50) tolkar orden helt enkelt så, att han är lika stark som en tjur och lika frikostigt gifvande som en ko. I betraktande däraf, att *Uṣas* ofta både omedelbart och jämförelsevis betecknas som en ko¹⁾, och att hon särskildt nära associeras med *Agni* i hans egenskap af den om morgonen upptända offerelden²⁾, kunde man däri möjligen finna uttryck för den föreställningen, att han i sitt tidigaste skede, d. v. s. i sin verksamhet vid morgonoffret framträder i den dubbla manifestationen af *Agni* och *Uṣas*. I det sammanhang, hvori denna myt framställles i nyssnämnda hymn, måste den emellertid antagas äga en annan betydelse. *Agni* fattas här genomgående som sinnebild af den i regnskyar eller vinterns

¹⁾ Jfr de af HILLEBRANDT Ved. Myt. I: 36 anförda ställena.

²⁾ Jfr MACDONELL Ved. Myt. 48; OLDENBERG Rel. d. Veda 109.

mörker förborgade, men vid begynnelsen af *Uttarāyana* återfunna solen. Som HILLEBRANDT (Ved. Myt. II: 26) ¹⁾ visat, representerar *Uṣas* ej blott dagens, utan äfven årets begynnelse, och det är i sistnämnda egenskap som hon här kan sägas utgöra en annan uppenbarelsesform af *Agni*. Det första stadium, hvaren af *Pūṣan* återfunne, d. v. s. ur vintersolståndspanperioden utträdande *Agni* ingår, är det, som af den mytiska symboliken personifierats i *Uṣas*, och detta förhållande har gifvit upphof till den i en så egendomlig bild formulerade identifieringen af dem båda. Att *Pūṣan* betraktas som skyddsherre (*pāti*-) till den i denna dubbla gestalt sig uppenbarande *Agni*, sammanhänger med hans funktion som återfinnare af den förlorade. I ett liknande afhängighetsförhållande ställes *Agni* X: 52, 3 till *Yama*, som här uppträder i samma roll som *Pūṣan* i den X: 5 återgifna legenden. Slutligen synes *çucá*-, liksom *çuci*- *çukrá*- och öfriga afledningar af den om *Agni* företrädesvis använda roten *çuc*-, vara ett för *Agni* särskildt betecknande egenskapsord, och *ādhiśamānā* (långtande, åtrående) innehåller sannolikt en hänsyftning på det mytiska kärleksförhållandet mellan honom och *Uṣas*, hvilken han säges gå i möte, då hon strålade nalkas (III: 61, 6) ²⁾.

Ett af de tydligaste bevisen för *Pūṣan*'s solara karakter ³⁾ är den egendomliga ställning, som han i den vediska myten intager i förhållande till *Sūryā*, i det att han skildras dels som hennes son (VI: 58, 4) dels som sin moders friare (VI: 55, 5). De särskilda momenten af den gamla legenden om *Sūryā*'s förmälning med *Açvinerna*, hvarvid *Pūṣan* uppträder i den dubbla rollen af gudarnas budbärare till hennes fader *Sūrya* och af försmådd medtäflare vid sin egen moders brudgumsväl, ha på ett sinurikt sätt rekonstruerats af PISCHEL (Ved. Stud. I: 11 ff.). Från hans framställning afvika vi endast därutinnan, att vi i likhet med HILLEBRANDT (Ved. Myt. II: 41) uppfatta *Sūryā* som en mytologisk dublettform till *Uṣas*. Enligt BERGAIGNE's sannolika förmodan (Rel. véd. II: 428) är *Sūryā* likaledes identisk med den syster, hvars älskare *Pūṣan* säges vara (VI: 55, 4, 5). Det invecklade släktskapsförhållandet måste alltså tänkas ha varit följande: *Sūryā*'s eller *Uṣas*' förste gemål var hennes egen fader

¹⁾ Jfr äfven LUDWIG IV p. XI.

²⁾ Jfr äfv. I: 181, 9, hvarom PISCHEL Ved. Stud. I: 28; X: 3, 3.

³⁾ Jfr BERGAIGNE Rel. véd. II: 428.

Sūrya, åt hvilken hon födde *Pūṣan*, och hon är sålunda på en gång dennes moder och syster, i hvilken han i den nämnda myten om *Sūryā's* brudgumsväl berättas vara förälskad. Själfva den egendomliga och hemlighetsfulla arten af denna genealogi och det till grund därför liggande incestmotivet äro, som bekant, för den vediska mytologien särskildt utmärkande drag¹⁾. Samma dubbelställning af moder och älskariinna intager *Uṣas* äfven till andra ljus- och solgudar, såsom *Sūrya*, *Savitar* och *Agnī*²⁾.

Själfva sägnen om *Sūryā's* brudfärd i *Açvinernas* vagn äger sannolikt en natursymbolistisk betydelse och syftar på solens uppåtstigande rörelse eller *Uttarāyana*³⁾. Det har med rätta anmärkts⁴⁾, att *Açvinernas* ursprungliga funktion torde ha varit finnandet och återvinnandet af det förlorade ljuset. Liksom *Uṣas* bragts i samband ej blott med dagen, utan äfven med året som sinnebild af dess början, så synas äfven de med henne så nära förbundna *Açvinerna* i denna till sin kärna säkerligen allmänindogermanska myt intaga en liknande ställning och beteckna de första stadierna af solens på dess gång mot norr tilltagande ljusstyrka. Den roll af försinådd friare, som i denna naturmyt tilldelats *Pūṣan*, är då lätt begriplig. Tänkt som förpost vid själfva ingången till årets ljusare hälft, bringar han visserligen bud till *Sūrya* om gudarnas ankomst till hans dotters förnamlingsfest dvs. om den i och med begynnelsen af *Uttarāyana* likaledes inträdande *Devayāna*, men kan ej själf följa henne på hennes brudfärd i stigande ljus utan måste träda tillbaka för de därtill särskildt ägnade *Açvinerna*. Som budbärare till *Sūrya* skildras han i den till sin fulla innebörd tämligen svårbegripliga strofen VI: 58, 3: *yás te pūṣan návo antáh samudré hiraṇyáyīr antárikṣe cāranti | tábhīr yāsi dutyām sūryasya kāmēna kṛta çráva ichāmānaḥ*. PISCHEL följer här i sista *pādan* en i tvenne andra vediska texter⁵⁾ förekommande läsart *kṛtāḥ* i st. f. *kṛta* och återgifver stället i dess helhet sålunda (a. st. 22): »O *Pūṣan*, mit deinen goldnen Schiffen, die im Luftmeer schwimmen, gehst du

¹⁾ Jfr OLDENBERG Rel. d. Veda 5.

²⁾ Jfr HILLEBRANDT Ved. Myt. II: 39 ff.; MACDONELL Ved. Myt. 48.

³⁾ HILLEBRANDT Ved. Myt. III: 379 finner däri en hänsyftning på den återvändande våren.

⁴⁾ HOPKINS Rel. of India 83.

⁵⁾ Jfr PISCHEL a. st. 13.

als Bote zu Sūrya, von Liebe getrieben, den Preis heischend». Hvilken föreställning som ligger till grund för den här använda bilden af *Pūṣan's* gyllne skepp, på hvilka han genomfar luftrymden, är både i och för sig ovisst och har af PISCHEL lämnats oförklaradt. Flera tolkningar kunna anses möjliga. Dels kunde man tänka på de ur töcken frambrytande solstrålarna, hvilka för en primitiv fantasi tett sig som ljusa fartyg, ilande fram genom de dunkla skyvågorna. Eller också kunde man däri se ett motstycke till den i Orienten såväl som i Grekland flerstädes härskande åskådningen af solen i form af en skål- eller bägarformig båt¹⁾. Detta är desto snarare tänkbart, som man äfven i RV finner enstaka spår af en liknande uppfattning, särskildt i den bekanta Vasiṣṭhahymnen VII: 88, där den *Varuṇa* åkallande sångaren tänker sig med honom färdas på samma skepp: *á yád ruháva váruṇaḥ ca nāvam prá yát samudrām iráyāva mādhyam | ádhi yád apām snúbhiḥ cárāva prá preñkhá tñkhayāvahāi ḡubhé kām* (v. 3) »när *Varuṇa* och jag bestiga skeppet, när vi drifva det fram till hafvets midt, när vi färdas på böljornas ryggar, då vilja vi gunga oss i gungan till glans». Att det är solen som här framställles under den dubbla liknelsen af skepp och gunga, inses tydligt af VII: 87, 5, där *Varuṇa* säges ha skapat den gyllne gungan på himlen²⁾. Hvad som emellertid synes tala mot tillämpningen af sistnämnda förklaring på ifrågavarande *Pūṣan*ställe är, att här nämnas skepp i flertal. Därtill kommer, att det begrepp, för hvilket *nāu-* i RV oftast användes som bildligt uttryck är offret (I: 46, 7; 140, 12; VIII: 42, 3; IX: 89, 2; X: 44, 6; 63, 10; 101, 2; 105, 9), en symbolisk motsvarighet, som redan framhållits af *Sāyana* (till I: 140, 12; X: 63, 10). Äfven för den öfriga vediska litteraturen är denna bild ej främmande; ett särskildt karakteristiskt ställe är *Ait. Brāhm.* IV: 13, där de båda melodierna *Brhad* och *Rathamtara*, fattade som symboler af årets båda hälfter, sägas vara de offrets skepp, på hvilka man far fram öfver året (*ete vāi yajñasya nāvāu saṁpārinyāu yad brhadrathamtare | tūbhyam eva tat saṁvatsaram taranti*). Vinter-

¹⁾ PRELLER-ROBERTS Gr. Myt. I: 435.

²⁾ Jfr äfven den af OLDENBERG (Rel. d. Ved. 444) härmed kombinerade ceremonien vid Mahāvratafesten. V: 45, 10 säges det om *Sūrya*, att hans guldglänsande hästar dragit honom fram i det strålande lufthafvet liksom ett skepp i vattnet.

solståndsskedet synes ha varit ett slags adventstid till det rituella vediska offeråret; då firades ej blott *Mahāvrat*afesten, utan äfven den betydelsefulla cykel af tolf dagar eller nätter, hvilka kallades *Dvādaçāha* eller *Dvādaçarātra* och ansågos som betydelsefulla förebilder af det kommande årets månader, liksom de därvid förrättade offren troddes inverka på dess fruktbarhet ¹⁾. Det är genom dessa det rituella året inledande offer som *Pūṣan* säges bringa budskap till *Sūrya*; den särskilda arten och innebörden af denna hans budskickning har redan förut angifvits ²⁾.

I den sista delen af denna undersökning har ett försök gjorts att förklara och till en gemensam utgångspunkt hänföra de i RV bevarade mytiska drag, hvori HILLEBRANDT (Ved. Myt. III: 367) velat finna individuella schatteringar af den sagokrets, som en gång omgaf guden *Pūṣan*. Åtskilligt vore ännu att tillägga, särskildt beträffande den af OLDENBERG (Rel. d. Veda 75) uttalade förmodan, att *Pūṣan's* bockspann häntyder på en för honom ursprunglig bockgestalt. Denna fråga erfordrar emellertid en särskild behandling. Jag vill i detta sammanhang endast påpeka, att den *Tāitt. Samh.* VI: 2, 8, 4 meddelade egendomliga sägnen om den flyende *Agni*, som söker sin tillflykt mellan hornen på en bock ³⁾, enligt mitt förmenande vinner sin rätta förklaring i den X: 5, 5 berättade myten om *Pūṣan's* upptäckt af den förlorade *Agni*, och att sålunda bocken i likhet med *Pūṣan* måste anses vara en sinnebild af vintersolen, i hvars strålar den förborgade guden dväljes. Likaså kan den AV IX: 5, 16 omtalade bock, som säges ha visat *Angiraserna* vägen till himlen ⁴⁾, endast fattas som en teriomorf motbild till den gud, som enligt det nyss behandlade stället (X: 17, 6) föddes dvs. har sin ursprungliga hemvist vid ingången till himlens väg. Andra kvarlevor af denna äldre gestalt äro den bock, som säges vara *Pūṣan's* andel vid Açvamedhaoffret (I: 162, 3) och går förut att förkunna

¹⁾ Jfr HILLEBRANDT, Rituall. 5 ff. och därstädes anförda ställen. THIBAUT anser däremot denna redan af WEBER uttalade åsikt föga grundad. Jfr BÜHLERS Grundr. III: 9, 10.

²⁾ En hänvisning till förståelsen af denna myt i nu angifna riktning innehålles möjligen i ordet *çrávah*, hvilket här visserligen närmast — i enlighet med PISCHELS tolkning — bör förstås som »segerpris», men därjämte — såsom VI: 37, 3 visar — kan betyda »ärebekräftelse mot gudarna, offerfest».

³⁾ Jfr v. SCHROEDER, Myst. u. Mimus 208; HILLEBRANDT, Ved. Myt. II: 187.

⁴⁾ Jfr HILLEBRANDT, a. st. II: 165; III: 368.

offret för gudarna, liksom den, som bringar bud om den hädan-
gångnes ankomst till fäderna (AV IX: 5, 1, 3). Måhända kan
man äfven i den bock, som tänkes bringa skydd mot den vid
ankomsten till offerplatsen i *Varuna's* våld ännu befintlige *Soma* ¹⁾,
finna en motsvarighet till *Pūṣan* i hans egenskap af den för-
borgade konungens återfinnare (I: 23, 14).

¹⁾ Jfr HILLEBRANDT. a. st. III: 44, 66.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AFD. 1. Bd 5. Nr 5.

RUNINSKRIFTEN PÅ EN BENNÅL

I LUNDS HISTORISKA MUSEUM

AF

THEODOR HJELMQVIST

LUND 1909

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

TILL

PROFESSOR GUSTAF CEDERSCHIÖLD

PÅ SEXTIOÅRSDAGEN DEN 25 JUNI 1909

MED TACKSAMHET OCH VÄNSKAP

Under vintern 1881—82 samt i början af år 1883 togo sig några arbetare för att gräfva efter gamla ben å en vid västra sidan af Prennegatan i sydöstra delen af staden Lund belägen tomt, tillhörig Lunds hospital ¹⁾.

På ett område af 80 stegs längd från norr till söder, af 30 stegs bredd från öster till väster uppgräfdes jorden till 5 fots djup. I det genomgräfdä kulturlagret anträffades — talrikast i norra ändan (invid n:r 150 Prennegatan) — en mängd olika föremål, mest ben- och hornkammar, dock äfven många bennålar. Enligt en af arbetarna lågo de funna föremålen »fläckvis liksom i små sänkningar i marken».

Föremålen förvaras nu i Lunds Universitets Historiska Museum.

Bland de funna sakerna befann sig en nål af ben ²⁾, som i Museets katalog bär numret 11,028, LXXII. Den är ungefär 13 centimeter lång; 15 millimeter bred, där den är bredast; afsmalnar så småningom mot spetsen.

Nålen är ganska pryddlig. Den är glatt och blank utom i bredändan, som är något ojämn och skroflig i synnerhet på den ena sidan, där man ännu ser benets naturliga form.

I bredändan är nålen platt och genomborrad med ett cirkelrunt hål af ungefär en half centimeters genomskärning ³⁾.

¹⁾ De här inledningsvis meddelade uppgifterna äro hämtade ur SVEN SÖDERBERGS handskrifna katalog öfver Lunds Historiska Museum.

²⁾ Enligt konservator HOLMQVIST härstädes är det omöjligt att bestämma, från hvilket djurslag det ben (ett långt extremitetsben) härrör, af hvilket nålen förfärdigats.

³⁾ Jag står i tacksamhetsförbindelse hos Museets Föreståndare, Docenten, D:r OTTO RYDBECK, för det tillmötesgående, hvarmed han underlättat mitt studium af föremålet i fråga.

Vid gräfningarna å tomten vid Prennegatan påträffades också andra bennålar stundom af ganska konstnärlig form, som tyckas ha haft samma användning som den ifrågavarande. Äfven annorstädes ha liknande nålar anträffats. Hvilken har deras funktion varit?

Det rätta svaret på denna fråga har, efter allt hvad jag kan döma, redan gifvits af HJ. STOLPE i dennes redogörelse för några nålförmiga redskap af elghorn eller ben, hvilka han funnit i den s. k. svarta jorden på Björkön i Mälaren och som till sin form och sitt utseende mer eller mindre påminna om Lundanålarne (se Öfversigt af Kongl. Vet.-Akad. förhandl. 1873, N:o 5, s. 46 ff. och de afbildningar af flera bland nämnda redskap, som förekomma i Ny illustrerad tidning 1873, s. 148 och 152.)¹⁾

Det heter hos STOLPE (s. 48 f.): »Beträffande användandet af de här beskrifna nålformiga redskapen finner man i HYLÉN-CALLI synnerligen förtjänstfulla arbete om Wärend och Wirdarna några uppgifter, som säkerligen passa in på flertalet af dem. Det heter nämligen [där]: 'af *geta-to* eller gethår spann hans (Wärendsbondens) qvinna garn, hvaraf hon sydde *ragg-sockar* och *skämlingsvantar*, dem hon sedan valkade i hett vatten. Till nål begagnade hon härvid en *ben-skämling*, sådan som ännu i landet brukas, gjord af den smala benpipan hos svinet' [2: 123 (1868)], och på ett annat ställe (s. 220) talas om '*skämlingsvantar*, sydda (o: stickade) med skämling (o: ben-nål) af ullgarn'. Enligt ett enskildt meddelande [fortsätter Doktor Stolpe] förvaras på Smålands Museum i Vexjö några sådana skämlingar (jemte prof på stickningssättet) '*alldeles likadana med fig. 16 och 17*' [föreställande två af Björkönålarne]. Nämnda skämlingar lära härröra från Bergs socken i Kronobergs län, der de funnos brukliga hos allmogen år 1867, och förmodligen ännu i dag; de äro förärade till Museum af den nämnde författaren. Det är således sannolikt, att en stor del af de ofvan nämnda bennålarna från Björkö äro sådana '*skämlingar*', medelst hvilka man virkade eller stickade (på småländska '*sydde*') *vantar* och dylikt.» Så långt STOLPE.

¹⁾ Särskildt den såsom nr 16 afbildade nålen (å s. 152 i senast citerade arbete) företer likhet med den nål, hvarom är fråga.

Till hans framställning må fogas några notiser om de *skämlingar*, som förvaras på Smålands museum ¹⁾. Jag har att tacka min vän, Adjunkten ARVID THELIN, för följande uppgifter.

Enligt katalogerna öfver museet finnas där fyra bennålar af ifrågavarande art. Jag anför dem efter katalognumren:

N:r 407 (i den tryckta katalogen). Från Berga [ej Bergs] socken. 9,2 cm. lång, spetsig, glatt; hålet rundt.

N:r 652 (i den tryckta katalogen). Från Moheda socken. I den bredare delen, d. v. s. upptill, en alldeles naturlig benn-pipa; bredden där 2 cm.; därefter afsmalnande till en spets; längd 15 cm.; hålet nästan hjärtformigt.

N:r 1623 (i den handskrifna katalogen). Från Ramqville socken. 7,1 cm. lång; krokig, spetsig, glatt; hålet ovalt.

N:r 1624 (i den handskrifna katalogen). Från Hvetlanda socken. 9 cm. lång; rak, aftrubbad; hålet nästan i form af ett nyckelhål.

Till storleken påminner n:r 652 om bennålen i fråga; till utseendet liknar måhända n:r 407 den mest ²⁾.

Efter all sannolikhet har den nål, hvarom här är fråga, användts på samma sätt som de småländska bennålarna från senare tid. Härför talar ej blott likheten med dessa, utan äfven i sin mån själfva den å densamma anbragta runinskriften. Jag hänvisar till den tolkning däraf, som meddelas i den följande framställningen.

Användningen af en dylik bennål har nödvändigt till följd, att den med tiden blir mer eller mindre blanknött. Också ger en granskning af de på Lunds Historiska Museum förvarade bennålarna vid handen, att de äro i större eller mindre mån tillglättade. Förmodligen har glattheten ej alltid uteslutande berott på nötning. Åtminstone hvad vissa bennålar beträffar — däribland den som här intresserar oss — vill det synas, som om blankheten delvis åstadkommits af tillverkaren i förskönande syfte: genom glansen skulle hans verk ta sig bättre ut. Jfr att man på flera af de på Björkö funna nålarna kan se, att »de blifvit afputsade med ett slags rasp». Se STOLPE, cit. arb. 46.

¹⁾ Se närmare om proceduren vid deras användning längre fram.

²⁾ Själf äger jag en 7 ¹/₂ centimeter lång skämling från Hofmantorp, Kronobergs län. Den är något krokig och har ett ovalt öga.

Säkert är emellertid, att vår nål — blank från början eller ej — blifvit nött efter tillkomsten af den runinskrift, som med nål eller knif ingraverats å dess ena sida.

Denna inskrift, som i hufvudsak lästs rätt af SVEN SÖDERBERG (se dennes handskrifna katalog öfver Lunds historiska museum), har, så vidt jag kunnat finna, hittills ej behandlats i tryck ¹⁾ och torde vara tämligen obekant.

* *

Inskriften, som går från vänster till höger, börjar ungefär 5 mm. till höger om »ögat» i bredändan på nålen och är anbragt å den hälft af denna, som på grund af runorna måste betraktas som den nedre. Den slutar ungefär midt på nålen.

Runtecknen — tretton till antalet — hvartill kommer en skiljepunkt — äro något längre i inskriftens början än i dess slut, beroende på att nålen afsmalnar. Den längsta runan är c. 6 mm. lång, den kortaste c. 4 mm.

Inskriften är tydlig och lättläst; vissa runor äro något nötta.

Runinskriften har (jfr afbildningen) följande utseende (jag numrerar runorna):

↑	‡				.	H						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

Runornas form ger anledning till följande anmärkningar, för hvilka jag sökt begagna mig af WIMMERS monumentala runverk, som står öfver allt beröm ²⁾.

Runan 1 (t) har fått den vänstra sidostafven, som är längre än den högra, något afnött närmast hufvudstafven (eller är den möjligen grundare ingraverad?); dock är den fullt tydlig.

Runan 2 (o) är en óss-runa af yngre, jämförelsevis mindre vanlig typ. Den visar två hufvudstafven skärande tvärstafvar, som gå nedåt från vänster till höger. Bistafvarna på den högra sidan äro ungefär dubbelt så långa som de på den vänstra. Samma runtyp påträffas t. ex. på den skånska Simrisstenen II, hvars inskrift enligt WIMMER affattats något efter 1050 (se W.

¹⁾ Enligt SÖDERBERGS katalog »har det hittills ej lyckats någon att tolka den». SÖDERBERG själf ger ingen tolkning.

²⁾ Citeras i det följande W.

3: 179), på 7 Bornholmska runstenar (se W. 3: 189), hvilkas inskrifter af Wimmer föras till tiden c. 1060—1130, på den fynska Ørsted-stenen (från c. 1160 enl. W. 4: 182), på RHEZELII teckning af de båda nu förkomna runstenarna på Stenåsa kyrkogård på Oland, se n:r 23 och n:r 24 hos SÖDERBERG och BRATE, Ölands Runinskrifter 76, 77 (inskriften på n:r 23 är från c. 1040 enl. BRATE, Därs. 131, inskriften på n:r 24 från 1050—1100 enl. Dens., Därs. 132), på Källa-stenen på Öland, se Därs. 123, hvars inskrift enl. BRATE, cit. arb. 132, förskrifver sig från 1050—1100, på Slakastenen i Östergötland, se BUGGE i (Svensk) Antiqvarisk tidskrift 5: 107, på de gotländska stenarna Ardre-stenen IV, se PIPPING, Ardre-stenarna 24 (inskriften från c. 1030 enl. Dens., Därs. 42, 46) och Ardre-stenen VII, se PIPPING, cit. arb. 33 (inskriften från c. 1050 enl. Dens., Därs. 46).

I betydelsen nasaleradt *a* påträffas samma runtyp redan på den jylländska Jætsmark-stenen, som enl. W. fått sin inskrift under sista hälften af tionde århundradet. WIMMER (2: 124) anser, att den här måste betraktas såsom en tillfällig afvikelse från den vanliga typen.

I runan 3 (*f*) nå bistafvarna ej upp i jämuhöjd med hufvudstafven. Denna runvariant påträffas redan tidigt, så t. ex. på den själländska Tryggevælde-stenen (från 900—925 enl. W. 2: 318) och den jylländska Sønder Vissing-stenen I (från c. 970 enl. W. 1: 173); jfr W. 1: XXIV. — I runan 10 äro de 3 stafvarna däremot jämnhöga. —

Vid de båda bistafvarnas utgång från hufvudstafven spåras, efter hvad jag tycker mig märka, i synnerhet om jag tar luppen till hjälp, två små fördjupningar, af hvilka den nedre, som sträcker sig något litet uppåt sidostafven, har något ljusare färg än runan för öfrigt. I runan 10, som äfven är en *f*-runa, ser jag en liten motsvarande ljusning, där den öfre sidostafven utgrenar sig. Jag tror emellertid ej, att ifrågavarande fördjupningar äro afsedda att vara punkter. I stafvarnas korsning på runan 6 (*a*) och på deras föreningsställe i runan 8 (*k*) finnas ljusningar af samma utseende som *f*-runornas. De bero dels därpå, att ristningen blifvit något djupare, där bistafven korsade hufvudstafven, dels därpå, att runristaren — ifråga om *f* och *k* — börjat graverandet af sidostafvarna omedelbart intill hufvudstafven och på grund häraf tryckt något hårdare till.

För den händelse att någon skulle anse, att ljusningarna i *f*-runorna verkligen skulle ha något att betyda, vill jag emellertid erinra om, att punkterad *f*-runa (vanligen med punkten mellan hufvudstafven och öfversta bistafven) förekommer med ljudvärdet *v* (och *w*?) i vissa runminnesmärken: den påträffas i den gotländska runkalendern, både då *v*-et — i främmande ord — är ursprungligt och då det efterträdt ett äldre *f* (se WIMMER, Døbefonten i Åkirkeby kirke s. 67 f.), vidare, motsvarande äldre *f* och *u*, i den yngre delen (från 1296 – 1319) af den fornskånska Codex runicus, se WIMMER, cit. arb. 68¹), dessutom i senare delen af den, som det plägar uppgifvas, fornsvenska²) runhandskriften Jungfru Marias klagan vid korset (blott en gång: i ordet *liva*), se WIMMER, cit. st., samt slutligen i tre unga gutniska runinskrifter, se SÖDERBERG, Om några nyfunna Gotländska Runinskrifter s. 5 (i stället för äldre *f*).

Runan 4 (a) har bistafven väl dubbelt så lång på den vänstra sidan som på den högra. Detsamma gäller om runan 6. Denna runform möter tämligen tidigt, så t. ex. på den jylländska Årsstenen (c. 980—985 enl. W. 1: 173) och den jylländska Durupstenen (c. 975—1000 enl. W. 2: 129); jfr W. 1: XXVII; den påträffas äfven å långt senare runminnesmärken såsom på den jylländska Hanning-stenen (från c. 1100 enl. W. 2: 295).

I runan 5 (n) har den öfre delen af hufvudstafven till stor del afnötts, så att den skönjes blott i god belysning. Liksom i runan 11 är den vänstra sidostafven betydligt kortare än den högra, såsom redan är fallet tämligen tidigt. Ifrågavarande runtyp förekommer på de härofvan omnämnda Års-, Durup- och Hanning-stenarna; jfr W., nyss cit. ställen samt 1: XXVI. Runan 5 är intressant därigenom, att på det ställe, där bistafven skär hufvudstafven, finnes anbragt en punkt, som synes mycket tydligt både på nålen och på den fotografi jag låtit taga³).

Detta samma tecken har, så vidt jag vet, hittills endast uppvisats från den forngutniska inskriften på dopfunten i Åkirkeby kyrka (se W. 1: CLXX; jfr s. 40 f. i samma författares

¹) I denna handskrift är *f* en gång af platshänsyn punkteradt med ett streck under nedre bistafven.

²) Jfr LÄFFLER i Nordisk tidskrift 1879, s. 603 f., Dens. i Landsm. VI: cij.

³) I SÖDERBERGS afritning i museikatalogen finnes punkten ej markerad.

specialafhandling om denna runinskrift, som af honom, se runverket 1: CLXXVII sättes till c. 1280, men som enligt andra (HILDEBRAND, NOREEN) skulle vara åtskilligt äldre. — I runinskriften å kyrkokistan från Pjedsted i Jylland (från c. 1250 enl. W. 4: 149) finnes en punkt mellan *n*-runans hufvudstaf och bistaf för att beteckna, att *n*-et är dubbelt. Om nålens punkterade *n*-runas ljudvärde får jag yttra mig i samband med tolkningen.

Nedre delen af hufvudstafven på runan 6 är något afnött.

Den efter runan 6 förekommande punkten är tydligen ett skiljetecken; se om motsvarigheter därtill på danska runstenar W. I: XIX.

I runan 7 (*s*) är vänstra längdstafven nu åtminstone något längre än den högra, hvars nedersta del emellertid tyckes hafva afnötts. Sannolikt har denna endast gått obetydligt längre ned än den förra. Båda de lodräta stafvarna sluta ungefär i linje med de båda närmast föregående runtecknens hufvudstafvar. De öfriga runornas hufvudstafvar gå något längre ned. Tvärstafven utgår från den vänstra längdstafvens nedre ända. Tecknet tyckes mig påminna om *s*-runor på den jylländska Rimsø-stenen (enl. W. 2: 77 från c. 930—950). På de likaledes jylländska Øster Alling-stenen (från c. 1000; jfr W. 2: 164—167) och Asfærg-stenen (enl. W. 2: 238 från c. 1000—1025) finnas snarlika *s*-runor, som dock — att döma af afbildningarna hos W. — tyckas visa en äfven proportionsvis större längdskillnad mellan de lodräta stafvarna än nålen företer. — Att en liknande *s*-form förekommit på långt yngre monument än de nu nämnda, visar en blick på den afbildning af rökelsekaret från Heden på Fyn, som finnes hos W. 4: 123. Den tredje runan i inskriften är ett *s* med den vänstra lodräta stafven rätt mycket längre än den högra. W. 4: 136 säges denna inskrift härröra från slutet af trettonde århundradet.

Runan 8 (*k*) har i motsats till 13 rak sidostaf.

Runan 9 (*e*) är en regelbundet formad punkterad *i*-runa.

Runan 13 (*k*) synes mig vara tydligt punkterad på den del af hufvudstafven, från hvilken bistafven utgår. Man ser både med och utan lupp, särskildt då man låter dagern falla ofvanifrån på nålen, en rundad fördjupning, som sträcker sig något litet till vänster om hufvudstafven. Denna punkt är emellertid ej fullt så tydlig som den motsvarande å runan 5. Jag anser mig böra nämna, att flera personer, som på min begäran granskat

inskriften — däribland Docenten LINDROTH och Licentiaten TURNELD — med säkerhet trott sig se ifrågavarande punkt ¹⁾).

Som bekant anbringas i den punkterade *k*-runan punkten vanligen mellan hufvud- och bistafven. Emellertid har redan den jylländska Hanningstens-inskriften (från c. 1100, se W. 2: 295) en form af stunget *k*, som påminner om nålens. Punkten är dock där anbragt på hufvudstafven nedanför bistafven. Samma stungna *k*-typ som på Hanningstenen påträffas på relik-asken från Stocke-marke kyrka på Låland (enl. W. 4: 146 från c. 1300), blott med den skillnaden att punkten motsvaras af »en lille vandret streg». På den jylländska Sal-stenen I (med inskrift från c. 1210 enl. W. 4: 23) liknar den stungna *k*-runan i hög grad den motsvarande runan på nålen. Den har, säger WIMMER, »en meget tydelig runding paa venstre side af hovedstaven, hvor denne træffes af bistaven». Den stungna *k*-runan nyttjas i namnet *ingærþ* (alltså efter *n*); jfr det följande.

Tillsammans med den vanliga punkterade *k*-runan påträffas ett *k* med punkt *under* hufvudstafvens och bistafvens föreningsställe (alltså liksom på Hanningstenen) på de jylländska runminnes-märkena Øster Brønderslev-stenen (från c. 1210—1220 enl. W. 4: 164) och Selde-funten (från c. 1200 enl. W. 4: 111).

På Åkirkeby-funten (se WIMMERS afhandling om denna s. 40 f.) påträffas både den vanliga punkterade *k*-runan och en *k*-runa, som punkterats på samma sätt som motsvarande tecken på nålen: »punktet er anbragt der, hvor bistaven træffer hovedstaven» (se WIMMERS nyss citerade afhandling s. 41). Den förra af de båda punkterade *k*-runorna uttrycker ljudvärdet *g*, den senare representerar *ŋ* (en gång) och *ŋg* (två gånger).

Inskriftens runor återges tillsvidare med följande bokstäfver, bland hvilka motsvarigheterna till de punkterade *n*- och *k*-runorna äro »stora».

tofaNa . skefniK

Vid bestämmandet af det punkterade *n*-ets och det punkterade *k*-ets ljudvärde bör man naturligtvis taga hänsyn till, att punkteradt *n* (bortsedt från Pjedstedsskrinets afvikande form) utom från nålen endast är känt från den forngutniska Åkirkeby-in-

¹⁾ I SÖDERBERGS afritning af inskriften är punkten ej klart markerad; där sträcker sig emellertid bistafven något litet till vänster om hufvudstafven.

skriften, som äfven har samma punkterade **k**-form som nålen. Det vore ju högst besynnerligt, om tvenne så sällsynta tecken skulle *tillsammans* förekomma på två runminnesmärken, utan att deras användning på dessa vore identisk. Jag finner det antagandet metodiskt riktigt, att de betecknat samma ljud och att man därför kan tillerkänna bennålens **N** och **K** det ljudvärde, som, enligt hvad man vet, tillkommer motsvarande tecken på funten i Åkirkeby.

Såsom AXEL KOCK på ett öfvertygande sätt ådagalagt (se Arkiv 18: 150 ff.), användes på Åkirkeby-funten punkteradt **n** med valör af icke-supradentalt *n*-ljud, opunkteradt **n** med valör af supradentalt *n*-ljud.

Såsom KOCK — jämte andra — äfven uppvisat (se Arkiv 9: 254 ff.), var *n*-ljudet i fornspråket icke supradentalt i följande fall: 1) alltid då det var långt, 2) då det såsom kort a) stod i framljud, b) var omedelbart förbundet med dental, utom när det efterföljdes af ett s. k. dentalt ljud, med hvilket det sammanstött först genom samnordisk synkope, c) följde efter vokal med infortis (i fråga om detta sista fall tillägges ordet *troligen*).

I **tofaNa** betecknar alltså **N** ett dentalt *n*-ljud, i **skefniK** har det på *f* följande *n*-et varit supradentalt.

Det dentala *n*-ljudet i **tofaNa** står ej tillsammans med dental, ej heller i framljud, att döma af inskriftens interpunktion. Då jag ej kunnat finna någon rimlig tolkning, enligt hvilken det skulle stå efter vokal med infortis, måste jag följaktligen anse, att det varit långt: **tofaNa** bör alltså transkriberas *tofanna*.

Såsom förut nämnts, betecknar den af Åkirkebyfuntens punkterade *k*-runor, som till formen stämmer med nålens, (oftast) den ljudförbindelse, som med en grof beteckning kan kallas *ng*. Man bör följaktligen på nålen läsa *skefning*.

Äfven om *k*-runan betecknat *g* eller om — mot min öfvertygelse — ingen punkt skulle vara afsedd i inskriftens sista runtecken, som alltså skulle vara ett vanligt **k**, skulle man, som bekant, ha rätt att läsa *skefning*. Se WIMMERS runverk 1: LXIV; jfr t. ex. **triks** (= *drængs*) på Simris-stenen II (enl. W. 3: 179 från tiden något efter 1050); jfr äfven **tregR** och **trekiaR** (*drængR* och *drængjaR*) från Hedeby-stenen (enl. W. 1: 120 från 995—996).

* * *

I inskriften äro runorna genom skiljepunkten delade i två afdelningar.

Vid tolkningen torde det vara ändamålsenligast att utgå från den senare af dessa: *skefning*.

Skefning betecknar enligt min mening det föremål, hvarpå inskriften är inristad. Jfr att på brakteater och andra lösa föremål, som hafva inskrifter med äldre runor, ej sällan föremålet nämnes. Se ex. hos Bugge i Aarbøger 1905, s. 313 f.

Nålens *skefning* är samma ord som det *skämning*, som i betydelsen stor nål har funnits och ännu finnes i svenska dialekter.

Enligt IRE, Svenskt dialectlexikon 148 (1766) förekom *skämning* i betydelsen en stor synål uti Östergötland och Västergötland.

HOF, Dialectus Vestrogothica 247 (1772) känner *Schämning* = »en stor stor synål, acus major» från Älfsborgs län.

Numera brukas *skämning* ej i denna betydelse i Östergötland — åtminstone är det ej bekant för dialektforskaren, östgöten Docent GIDEON DANELL, enligt hvad han på min förfrågan meddelat mig.

Icke heller känner Doktor LAMPA enl. meddelande *skämning* = nål från de nu lefvande Västgötamålen. Det påträffas ej heller, för så vidt han har sig bekant, i de samlingar från dessa mål, som finnas i Uppsala.

Däremot lefver ordet ännu — fastän med jämförelsevis klen lif — i Småland i betydelsen nål af *ben* eller stål (vanligen en *större* nål): stoppnål.

Enligt meddelande från den kände folklifsforskaren, Konduktör ENESTRÖM i Gislaved, förekommer ordet i Finnveden (Östbo, Västbo, Sunnerbo) jämte den numera vanligare biformen *skämning* (se längre fram) i betydelsen stoppnål (»endast få af de allra äldsta» ha reda på ordet enl. ENESTRÖM). Det så benämnda redskapet, som enl. ENESTRÖM var af stål, begagnades enl. samma meddelare både af män och kvinnor — naturligtvis mest af de sistnämnda: »Då militärerna fordom drogo ut i krig, voro de försedda med *skämningar* (*skämningar*) och ullgarn. När deras uniform blef söndersliten, lagades den af krigaren själf eller också af dennes betjänt med *skämning* (*skämning*) och ullgarn» (ENESTRÖM).

Vidare förekommer *skämning* t. ex. i Alseda och Österkorsberga församlingar i Östra härad, Jönköpings län, där det är mycket känt och användes om stor eller liten stoppnål för lagning

af strumpor och vantar med ullgarn. Enl. meddelande af Läroverksadjunkten GUNNAR NORLANDER i Oskarshamn.

Formen *skämning* har jag vidare (om stora stoppnålar af stål) från Västra Torsås, Kronobergs län (enligt meddelande af Licentiat GRÄNSTRÖM), och från Furuby i samma län.

Den lär äfven, enligt hvad jag hört, förekomma i Elghults, Fagerhults och Madesjö socknar af Kalmar län.

Naturligtvis äfven annorstädes än i de uppgifna trakterna.

Såsom förut nämnts, förekommer i Finnveden äfven — och oftare — *skämling* i stället för *skämning*. Samma form är mig bekant från Eksjötrakten. Enligt meddelande af läroverksadjunkten J. A. LUNDBORG i Eksjö nyttjas *skämling* där af mycket gamla personer i st. f. stoppnål — yngre och medelålders personer använda aldrig ordet.

I Blädinge i Allbo härad, Kronobergs län, förekom *skäm-ling* i äldre tid enligt meddelande af läroverksadjunkten G. NORLANDER. (D:r NORLANDERS sagesman — 50 å 60 år gammal — åberopade sin mormor).

Jag känner det vidare från Hofmantorp i Konga härad, Kronobergs län, enligt benäget meddelande af fru CLEMENTINE LUNDBLAD, som lämnat följande intressanta uppgifter om *skäm-lingens* användning: »*Skämling* kallades fordom på landsbygden i Småland ett slags nål, som vanligen var gjord af ben och hvar med man sydde vantar, halsdukar m. m. På vinterkvällarna, då familjemedlemmarna samlades kring den stora öppna spisen, för att vid skenet af brasan och »töreträna» förrätta hvar och en sitt arbete, plägade husfadern ofta med *skämlingen* tillverka ett eller annat af ofvannämnda plagg. Var han ej kunnig i detta slags arbete, utfördes det i hans ställe af sockenskräddaren. Skulle t. ex. ett par vantar tillverkas, använde man otvinnadt, hvitt eller grått ullgarn, som klipptes i stycken på 5 å 6 alnar. Ett dylikt stycke garn drogs till halfva sin längd genom nålen, och båda ändarne fästes på en krok i taket. Till taket var oftast ej högre än att en fullvuxen karl kunde nå det med handen. Garnet, som sålunda blifvit dubbelt och hängde i taket med nålen i nedre änden, tvinnade sig själf, och nu kunde arbetet börja. Genom att 'ta' med nålen på visst, föreskrifvet sätt 'lade man upp', med början vid handleden, och fortsatte sedan ut mot fingrarna. När garnändan var slut, trädde man på en ny

och fäste den på kroken. — Vantarna voro för det mesta »mula-
vantar», men äfven »fingervantar» tillverkades. När de voro
färdiga, lades de öfver natten i en källa, hvarigenom de filtade
sig, blefvo mjuka och täta. Sedan de tagits upp ur vattnet,
fingo de själfrinna och småningom torka. På vantens insida
fastsyddes ett stycke kalfskinn, som vid behof kunde förnyas.
På detta sätt tillverkade vantar voro så godt som outslitliga.
Skräddaren plägade i arbetslön få *en* daler. — Halsdukarna »syd-
des» i aflånga träramar, som på kortsidorna voro försedda med
blott till hälften neddrifna smånubb. Mellan dessa smånubb
spändes garnet till varp, men eftersom halsdukarna skulle blifva
flera alnar långa, fick en del af varpen hänga utanför ramens
ena sida för att vid behof framflyttas och utspännas. Genom
varpen trädde man *skämlingen* med iuslaget upp och ned. En
sådan halsduk, snodd ett par hvarf kring halsen, och ett par så-
dana vantar utgjorde ofta, äfven under den skarpaste köld, i
arbete såväl som i kyrkan, smålandsbondens enda vinterplagg.»

I norra Blekinge lär *skämling* = stoppnål förekomma (Dr
J. SWENNING).

HYLTÉN-CAVALLIUS känner endast formen *skämling*, se de i
början af denna afhandling meddelade citaten från Wärend och
Wirdarne.

Skämlingsvantar kändes fordom i Finnveden (enl. med-
delande af Konduktör ENESTRÖM). Jfr citatet från HYL-
TEN-CAVALLIUS s. 2.

Såväl runnålens vittnesbörd som uppgifterna hos IHRE och
HOF visa, att *skämning* är äldre än *skämling*. Suffixet *-ning*
har utbytt mot *-ling* under påverkan af andra bildningar på
-ling (såsom t. ex. *benling*, *dreftling* (förhydniungsspik, se DALIN),
dymling, »*Schängkling*», »ett stycke, en del», HOF, cit. arb. 248,
skjängling, »ben på gaffel», RÄÄF, Ydre-målet 75). Jfr särskildt
kämling, femin., »namn på ullen, då den var kardad och färdig
att spinna» (förekommer i Finnveden enligt ENESTRÖM), som —
förutsatt att *kämling* är äldre än *skämling* — skulle kunnat in-
fluera både på grund af första stafvelsens rim med *skäm-* och
på grund af en viss beröringsassociation mellan det föremål det
betecknar och stoppnålen (i *skämlingen* trädde ullgarn).

Måhända har också en dissimilatorisk tendens gjort sig gäl-
lande vid utbytet af *-ning* mot *-ling*.

Enligt RIETZ 615 skulle *skämning* brukas i betydelsen stor synål i Östergötland, Västergötland och Bleking. RIETZ känner hvarken *skämning* eller *skämning*. Ingen af mina meddelare känner formen med *-mm-*.

Skämning kan, för såvidt det förekommit, förklaras såsom uppkommet af *skämning* genom assimilation af *mn* (jfr t. ex. LEFFLER, Om konsonantljuden i de svenska allmogemålen 73), eller också kan suffixet *-ing* ha ersatt *-ning*, emedan dessa suffix ofta växlade med hvarandra.

Enligt meddelande af Konduktör ENESTRÖM, Adjunkterna LUNDBORG och NORLANDER är det småländska *skämning* eller *skämning* alltid femininum.

* * *

Jag öfvergår nu till att söka förklara *skefnings* och *skämning* uppkomst.

En i runnålens *skefning* har på vanligt sätt öfvergått till *mn*, jfr NOREEN, Aschw. gram. § 256.

Skefning är, menar jag, bildadt af den stam, som ligger till grund för verbet *skafa* (*skava*).

Den stungua *i-runan* betecknar *i*-omljud af *a*. På motsvarande sätt användes detta tecken mycket ofta i det elfte århundradet, se W. 1: LI. Det påträffas emellertid nyttjadt med samma ljudvärde i en så sen inskrift som den sönderjylländska på Bjolderup-stenen (från c. 1225 enl. W. 4: 30), där *e* i *ketil* betecknats med stunget *i*. Jfr att, om WIMMERS tolkning är riktig, *bēpi* med stunget *i* i första stafvelsen = *bæði* förekommer på den jylländska Gæssingholm-stenen (med en inskrift affattad inemot 1250 enl. W. 4: 48).

Jag finner i inskriftens *skefning* en paralell till det norröna skaldespråkets *skafningr*.

Nämnda ord förekommer i fyra olika handskrifter af SNORRES Edda i dennas namuraddor eller så kallade *pulur* (se SNORRES Edda, Arnamagnæanska editionen. 1: 568, 2: 477, 560, 620).

Uti alla fyra handskrifterna föregås *skafningr* af *onn* (= latinets *cuspis*), stafvadt något olika i olika manuskript. Versraden, där det förekommer, lyder alltså:

onn ok skafningr.

Uti codices Arnamagnæani n:r 748 och 757 kv. har det parti, där den citerade versen finnes, öfverskriften *heiti á sverði*, en rubrik, som saknas i Regius och Arnamagnæanus I e β. folio.

En föregående afdelning heter i de båda förstnämnda handskrifterna *sverða heiti*, namn på svärd. Man brukar öfversätta (jfr Sn. Edda, Arnam. 1: 567) *heiti á sverði* såsom i motsats härtill betydande namn på delar af svärd, en tolkning, för hvilken de under denna rubrik upptagna namnen i allmänhet tala. *Skafningr* skulle följaktligen beteckna en del af svärdet, *pars aliqua gladii*, såsom EGILSSON har det.

EGILSSON öfversätter emellertid alternativt *skafningr* med svärd, *gladius*, jämför svärddnamnet *skofnungr*.

För min del finner jag det vara ytterst sannolikt, att ifrågavarande benämning kunnat beteckna *hela* svärdet, men att det ursprungligen och egentligen blott betecknat en del däraf, framgår, synes mig, af namnraddorna.

Att det nyttjats om svärdet i dess helhet, har berott på att man nämnt *pars pro toto*.

Skafningr hör till de i fornvästnordiskan ganska talrika maskulina deverbativen på *-ningr*.

Dessa anses — jfr v. BADHER, Die Verbalabstracta in den germanischen Sprachen 190 f. och VIGFUSSON, Outlines of grammar XXXI — ha utvecklats ur feminina ord på *-ning*. De ansluta sig i regel till starka verb eller till svaga verb efter NORENS andra klass; de uppvisa vanligen de starka verbens vokalism i part. pret., de svagas stamvokal; endast undantagsvis har den ursprungliga vokalen fått *i*-omljud. Se angående dessa bildningars sannolika uppkomst (ur verb på *-na*) v. BADHERS cit. arb. och TAMM, Om avledningsändelser hos svenska substantiv 59.

Stundom finnas parallellformer på *-ning* och *ningr*: *farning* och *farningr*, *flutning* och *flutningr*, *rekning* och *rekningr*, *ritning* och *ritningr*, *setning* och *setningr*, *skilning* och *skilningr*. Dessa parallellers betydelser sammanfalla delvis, men icke alltid. Se FRITZNER².

I de flesta fall torde det vara så, att de feminina orden på *-ning* beteckna någonting abstrakt, en verksamhet, ett tillstånd, de maskulina på *-ningr* däremot någonting konkret, bestämdt, individuellt. Säkerligen har den konkreta betydelsen först ut-

vecklats ur den abstrakta, och betydelseförändringen har sedan fört med sig en genusändring (jfr C. COLLIN i Från filologiska föreningen i Lund 3: 227): maskulinum har tyckts passa för individualiseringen. Som ett belysande exempel må anföras, att *rekning* betyder 1) »Omkringføren, Omkringflakken», 2) »Fortræd, Forfølgelse», *rekningr* däremot betecknar 1) svärdet, 2) oxen, 3) förskjuten person.

De maskulina orden på *-ningr* hafva någon gång instrumental betydelse¹⁾: *farningr* betyder, se FRITZNER², »Hjælp, Befordring til at komme frem, afsted», *ritningr*, knif, är — jfr Fritzner² — egentligen = det, hvarmed man ristade, rispade (af verbet *ríta*); jfr vidare *búningr*, *rekningr*, *skotningr* m. fl. i det följande, som kunna fattas instrumentalt.

I öfverensstämmelse härmed skulle man måhända vilja öfversätta fvn. *skafningr* med skafvaren²⁾, det, hvarmed man skafver». Denna tolkning synes mig dock omöjliggöras däraf att *skafa* ej passar som predikat till svärd.

Långt vanligare än att fvn. verbalsubstantiv på *-ningr* ha instrumental betydelse är att de beteckna föremålet för en verksamhet, vare sig detta föremål frambragts af verksamheten, eller blott är s. k. yttre objekt³⁾. Jag anför exempelvis:

Brotningr. Svärdsnamn, se Snorra Edda A. M. 1: 566. Säkerligen rätt tolkadt af EGILSSON 373 såsom ursprungligen betydande *ramus ex arbore vel terra evulsus*. I sammansättning: *hógbrotningr* (*skógar*), »det i Skoven (af et Træ) brækkede, let haandterlige (*hóg-*) Stykke, Gren» om *Grítarvölur*, se þórsdrápa Eilífs Goðrúnarsonar 19 (öfversättningen gifven af F. JÓNSSON i Oversigt over det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1900, s. 401). Jfr *brjóta*, bryta.

Búningr. Se FRITZNER². Kan betyda »hvad som är gjort i ordning», utrustning (särskildt i fråga om kläder); jfr sammansättningarna *fyrirbúningr*, se FRITZNER², »Tilberedelse, hvad der er forud beredt», *húsbúningr*, se FRITZNER², = husutsmyckning, bonad. Jfr *búa*, bereda, göra i ordning.

¹⁾ Jfr COLLINS ofvan citerade uppsats 232 f.

²⁾ Verkliga nomina agentis på *-ingr* förekomma väl knappast om någonsin; jfr FALK hos PAUL und BRAUNE, Beiträge 14: 2; jfr äfven nästa sida, not 2.

³⁾ Jfr C. COLLIN, cit. arb. 230 ff. De båda olika fallen särskiljas ej här ofvan.

Flutningr. Se FRITZNER². Kan bl. a. betyda utsago, d. v. s. det som framföres, föredrages. Jfr *flytja*, »fremføre i Ord, foredrage», se FRITZNER².

Getningr. Se FRITZNER²: »hvad der avlet af nogen». Jfr *geta*, afla.

Grafningr

a) I skaldespråket (se EGILSSON) om skölden: »quasi exsculptus, *grafinn*», d. v. s. försedd med ingraverade figurer.

b) Se FRITZNER²: »Undersøgelse af hvad der er skjult, hvad derved bringes for Dagen.» I denna betydelse förekommer ordet enligt FRITZNER blott i följ. ex.¹⁾: «hafi þér eigi fundit djúpan grafning gátu minnar.» Stjórn 412. FRITZNER² jämför *grafa* i betydelsen »rannsaka, genomforska något för att bringa i ljuset det som är doldt» (t. ex. *grafa mál visu*). Möjligen skulle *grafa* = nedgräfvä, begräfvä böra jämföras; i så fall skulle *grafningr* på det citerade stället betyda något, som är nedgräfdt, fördoldt: »min gåtas djupa, fördolda hemlighet». Äfven denna tolkning passar till *fundit djúpan*²⁾.

Klofningr. Se FRITZNER²: »en av de Halvdele hvori noget er kløvet». Jfr *kljúfa*, klyfva.

Kosningr. Se FRITZNER²: »Person som er udvalgt». Jfr *kjósa*, välja.

Lesningr. Se FRITZNER²: broderi. Jfr *lesa*, brodera.

Rakningr. Se FRITZNER², där det sammanställs med verbet *rekja*: remsa, hvarmed något omvecklades; egentligen väl om något, som utvirades (från att ha varit hopviradt till ett nystan); jfr att *rekja* betyder »oprive, udvikle, udbrede (hvad der er sammen lagt)».

Rekningr

a) I skaldespråket (se EGILSSON) om svärdet: »quasi propulsus, emissus». Jfr *reka* = pellere, agere. Så enligt EGILSSON. Vore ordet att härleda från *reka* i denna betydelse, skulle det ju ursprungligen ha kunnat beteckna »medlet». För min del vågar jag emellertid tro, att *rekningr* betecknar svärdet

¹⁾ Citeras i normaliserad form.

²⁾ I skaldespråket, se EGILSSON 264, är *grafningr* äfven namn på ormen. Om EGILSSONS förklaring *quasi fodiens* är riktig, skulle *grafningr* i denna betydelse vara ett verkligt nomen agentis. Snarast väl att fatta reflexivt: den som gräver eller grävt ned sig i jorden.

såsom prydt med inlagda figurer; jfr att *reka* i prosan, se FRITZNER², kan betyda »udstyre, pryde med indlagte Figurer» och att i skaldespråket, se EGILSSON, *rekinn* betyder »lamellis v. bracteis aureis vel argenteis obductus, bracteatus», såsom t. ex. i sådana uttryck som *rekin stál*, *dorr in rekno*, se EGILSSON. Jfr äfven den ofvan anförda analoga bildningen *grafningr* om den figurprydda skölden. — *Rekningr* skulle i så fall betyda detsamma som *málasax*, kort svärd, hvarpå det finnes märken eller figurer, se FRITZNER².

b) I skaldespråket (se EGILSSON) om oxen: »quasi agitatus, pulsus». Jfr *reka*, pellere, agere.

c) I prosan (se FRITZNER²): »forskudt Person, som er udelukket fra det Samfund, hvortil han hørte eller skulde høre» m. m.; jfr *reka* i betydelsen fördrifva.

Setningr. Se FRITZNER²: om någonting fastställt, en mening, en fastställd regel; äfven »hvad der er en tildelt som det, han skal have eller gjøre». Jfr *setja* = fastställa, föreskrifva.

Skorningr. Se EGILSSON: »canalis, canaliculus». Jfr *skera*, skära.

Skotningr. I skaldespråket (se EGILSSON) om svärdet: »quasi missus, a skjóta». Enligt denna härledning borde väl ordet, som upptages bland »sverða heiti», ursprungligen ha betydt, icke svärd, utan kastspjut eller pil. Skulle med denna härledning också kunna fattas såsom instrumentalt.

Skytningr. Se FRITZNER²: »Samliv av Personer som gjøre Sammenskud af det fornødne til deres Beværtning med Mad og Drikke»; gille. Ordet har enligt min mening ursprungligen betydt »belopp som sammanskjutits». Jfr *skjóta* = betala.

Slagningr. Se FRITZNER²: »et Slags Klædningsstykke». Jfr *slá vef*, *slá borða*.

Sviðningr. Se FRITZNER²: »afbrændt Strækning». Till *sviða*, svedja genom förmedling af det bevarade *sviðna*.

Togningr. I skaldespråket (se EGILSSON) om svärdet »quasi *toginn*».

Undirdregningr. I skaldespråket (se EGILSSON): »pars aliqua gladii» (varianter: *undirdregingr*, *undirdrengingr*). Af osäker grundbetydelse; jfr emellertid det från fornorskan, se FRITZNER², uppvisade *undirdreginn* »paa Undersiden overdragen eller beklædt med noget».

Vafningr. Se FRITZNER²: »Hylster, Omvikling» m. m. Kan fattas instrumentalt. Jfr *vefja*, omveckla.

Varningr. Se FRITZNER²: »Ting som nogen har i sin Besiddelse, fører med sig som saadan, Handelsvare», m. m. Jfr *verja* = omsätta, använda o. s. v.

I öfverensstämmelse med de bildningar på *-ningr*, som nu exempelvis anförts, har *skafningr* betecknat objektet för en verksamhet, som uttryckts genom motsvarande verb med aktiv betydelse: här *skafa*, ur hvilket *skafningr* härledts antingen indirekt genom förmedling af ett *skafna* (se v. BADHERS och TAMMS förut citerade arbeten) eller direkt på grund af analogi efter en redan fastslagen typ, som utgått från verb på *-na*.

Ur två hvarandra mycket närstående användningar af fvn. *skafa* kan *skafningr* förklaras.

Skafa förekommer i betydelsen »skave Træer eller deres Kviste for at skille dem af med Barken» (se FRITZNER²). *Skafningr* skulle — om denna betydelse varit utgångspunkten — ha betydt »gren, som beröfvats barken». Ur betydelsen afskalad gren skulle betydelsen svärd utvecklets, en betydelseöfvergång, som har analogier i betydelseutvecklingen hos följ. fvn. ord: *brotningr*, urspr. »gren l. telning», sedan svärd (se ofvan); *Mistilteinn*, egentl. »mistelgren», sedan svärdsnamn; *snarvendill*, af *snarr*, snabb, och *vendill*, diminutivum till *vondr*, staf, svärdsnamn (se om de båda sistnämnda KAHLE i Indogermanische Forschungen 14: 208 f.).

Såsom en analogi till nämnda betydelseutveckling skulle också kunna åberopas fvn. *skofnungr*, äfven det användt som namn på svärdet och särskildt som namn på Rolf Krakes svärd, som ju formellt står *skafningr* mycket nära (det förhåller sig till detta som fvn. *ginningr* till fvn. *ginnungr*, runsvenskans *rifnikR* (d. v. s. *RæfningR*) till forndanskans *Hrafnunga-Tófi* o. s. v., se exempel-samlingarna hos KOCK, Svensk ljudhistoria 1: 13 ff., NOREEN, Aisl. gram.³ § 167, 3.

Enl. FRITZNER² 2: 416, som dock ej omnämner *skofnungr* såsom svärdsnamn, har nämligen ifrågavarande ord liksom det af honom såsom stöd anförda bygdenorska *skovlung* (se AASEN), som också betyder »en skavet Kjæp»¹⁾, ursprungligen betydt »en tynd gren med afskavet Bark», en betydelse, som enligt honom ligger till grund

¹⁾ I denna betydelse förekommer i norskan äfven *skevling*, se AASEN.

för betydelsen »det tynde af Læggen», i hvilken *skofnungr* en gång uppvisats ur en prosatext: Sturlunga Saga 2: 167 (Vigfussons ed.) och som har en motsvarighet i betydelsen af det hos FRITZNER ej nämnda färöiska *skövningur*, »stykke af armen fra håndledet op imod den tykke del af underarmen, håndled» (se Færøsk Anthologi 306). Jfr att i svenskan en smal arm bildligt kan kallas en *speta* (d. v. s. en smal trästicka): »riktiga spettor till armar». — KAHLE har anf. arb. 209 förklarat svärdsnamnet *skofnungr* såsom ursprungligen betydande afskalad gren.

Denna betydelsehärledning (ur *skafa* = afbarka) synes mig vara möjlig och hvad beträffar *skofnungr* = »det tynde af Læggen» äfven sannolik.

Det förefaller mig emellertid, som om såväl *skofnungr* som *skafningr* skulle såsom svärdsnamn närmast ansluta sig till en något annan användning af *skafa* än den först omnämnda.

Skafa betyder som bekant i fvn. äfven »glätta, polera», se EGILSSON (*polire, levigare*) och FRITZNER² (»skave raat tilhugne Træmaterialier for at gjøre dem jevne og glatte»). På grund här af har EGILSSON (s. 715) förklarat *skafningr* (*skofnungr*) hafva fått sitt namn *quasi politus*. *Skafningr* skulle betyda »det polerade». Samma förklaring lämnas af B. HALDORSEN för *skofnungr*, som enligt honom ursprungligen betydt »ferrum bene politum, et vel poleret Jærn». Såsom ett skäl för dess riktighet vill jag påpeka, att i den norröna skaldepoesien svärden sägas vara *skafin*, polerade; jfr de af EGILSSON s. 715 anförda *skafin sverð, skofnum skjóma, brandi; skafna aska, þriskafit sverð*.

Skafningr har egentligen betecknat svärds klingan (som ju framför allt plägade poleras), sedan hela svärdet. Jfr att i den citerade namnraddan i Snorra Edda jämte *skafningr* nämnes *brandr*, som också betyder klinga, *lamina ensis*.

Med afseende på betydelseutvecklingen hänvisas till de förut omnämnda *grafningr* = den ingraverade skölden, *rekningr*, det figurprydda svärdet.

Det är föröfrigt ju intet som hindrar, att *skafningr* egentligen betydt »gren med afskalad bark, spö» och sedan på grund af anslutning till *skafa* = polera kommit att nyttjas om ett spöliknande, polerad föremål.

* * *

Runnålen *skefning*, de svenska dialekternas *skämning* böra, menar jag, förklaras på samma sätt som fvn. *skafningr*.

Äfven i fornöstnordiskan finnas exempel på att deverbativa på *-ning* utveckla en konkret betydelse.

Ofta beteckna dessa ord, jfr DYRLUND i Arkiv 11: 48, helheten af det på en gång behandlade eller genom handlingen åstadkomna; så t. ex. fsv. *bakning* (= bak), *bryggning* (= brygd), fd. *hedning* = brygd (se DYRLUND, cit. afb.), d. v. s. så mycket som bakades el. bryggdes på en gång; flera exempel hos DYRLUND.

Stundom¹⁾ användas ord på *-ning* om något individuellt, mer el. mindre konkret; så t. ex. fsv. *byggning*, byggnad, fsv. *förning* i betydelsen skänk, gåfva, eg. det som man för, fsv. *läsning*, stycke som läses till ett helgons ära, d. *værning*, fsv. *værning* = (handels)vara, fgutn. *bladragning*, väggbonad af blått tyg, eg. blått tyg som man dragit öfver (en vägg), jfr fsv. *draga*, öfverdraga o. s. v.; se moderna exempel hos COLLIN, cit. arb. 231.

Det östnordiska *skefning* har betydt det som på ett eller annat sätt *skafvits*, liksom *byggning* betyder det som *byggts*, målning det som *målats*. Visserligen föreligger den skillnaden mellan det förra och de båda senare, att det vid dessa är fråga om en så att säga mera nyskapande verksamhet än vid det förra: det föremål, som skafvits, fanns ju före verksamheten, som blott förändrar dess form.

Äfven på östnordiskt område betyder *skava* (se SÖDERWALL) »genom skafning jämna, skrapa, glätta». *Skefning* kan ursprungligen ha betydt »gren eller kvist med afskafd bark» och sedan afskalad kvist, som användts till nål. Namnet kunde i så fall, sedan man glömt härledningen, användts äfven om en bennål.

Eller också har *skefning* egentligen betydt »glättad, polerad tingest, som fått sin form genom skafning eller raspning». Bennålen var ju i allmänhet, liksom föreliggande exemplar, blank och polerad; troligen var den ofta redan från början — på grund af tillverkarens åtgörande —, annars blef den det sedermera på grund af sin användning. Den genom skafning framkallade glattheten har betraktats såsom en utmärkande egenskap för densamma.

Det är ju möjligt, att *skefning* först brukats om »barskrapad gren» och sedan på grund af anslutning till *skava*, polera användts om ett glättadt föremål i allmänhet.

* * *

¹⁾ Ej ofta, jfr RYDQVIST, Svenska språkets lagar 5: 2.

Utom *skämning* = stor nål kännes från nysvenskan äfven ett *skämning*, som tillhör biterminologien och som möjligen har samma härledning som detta.

I AXELJELMS *Lexicon Sueo-Gothicum* (Uppsala Bibl. R. 587), affattadt c. 1630 enl. HJ. LINDROT i *Samlaren* 1907, s. 210 f., står under *bij* (s. 61): »Bijsuärm, heter i Östergötland bijskämning . . . Examen apum.»

Enligt denna förf. alltså användt om bisvärm. Denna användning har emellertid säkerligen utvecklats ur en äldre om »bistock», ett slags stockformig biboning af trä. I denna betydelse nyttjas ordet i följande exempel:

»[Då hin svärma] behöfwes . . . skönt Förråd på Skämningar, på thet tå icke kan tryta, när man them mäst kan behöfwa.» ERICI¹⁾, *Coleri Oeconomia* 2: 97 (c. 1640). »Om man befructar at uthi Skämningen kunde wara någon ond Lucht, then the [bina] kunna sky före, tå skal man taga torran Kooträck, och medh honom wäl rökia Skämningen, ty sådanne Röök är them behagelig. Thesföruthan skal man gnugga Skämningen all innan til några Resor med Melissa, Timian» etc. Därs. s. 98. »Förr än tu reser up Stolen skal Skämningen wara bunden wedh Stolen fast, at hon [obs. genus!] icke faller aff.» Därs. 100. »Bint Skämningen wedh Ändan på Stången, och rees henne up alt in til Swarmen; stundom skeer at Bijn för ingen Deel willia in i Skämningen, tå skal man taga henne uthaff Wägen, och sättia en annan uthi haus [!] Rum, ty hända kan at Kattor eller någon annan Orenlighet kan hafwa legat therinne, hwilken the aldeles sky före.» Därs. 101. »Hugg en annor Skämning i 2 eller 3 Delar, och öka ther med then gamla Stocken.» Därs. 113. Äfven i följande exempel: »Biståckar, skiämningar kallade i Wästergötland.» ROTHOFF, *Hushålls-Magasin* 12 (1762).

Skämning = bistock kännes af IHRE, anf. arb., från Västergötland, HOF, cit. arb., känner det från samma landskap. RÄÄF, *Ydre-målet* 75 (1859) anför *skjämning*, s. m. i betydelsen »bistock af ett rundt urhålkadt träd» från Ydre härad.

I stället för *skämning* förekom äfven i denna betydelse *skämning*. Så i Östergötland och Småland enligt N. E. HAMMARSTEDT i *Fataburen* 1907, s. 24.

¹⁾ Pastor i Stenby, Östergötland.

Redan tidigt påträffas sidoformen *skämning*. Så i följande i SAOB anförda språkprof: »Ett par stöflar, som är lika tvänne biskämningar.» Sv. nitet 1738, nr 3, s. 3.

RIETZ känner äfven i nu behandlade betydelse blott *skämning* (från Östergötland). Enligt HAMMARSTEDT i Fataburen 1907, s. 24 har *skämning* = bistock brukats både i Östergötland och Småland.

Att *biskämning* hos AXELJELM betyder bisvärm, bör jämföras med att äfven *bistock* — se SAOB — har motsvarande betydelse. Jfr *dufslag* om dufvorna i dufslaget, *stall* om hästarna i stallet o. s. v.

Om *skafning* (*skefning*) ursprungligen kunnat beteckna ej blott (smärre) kvist eller gren, som man genom skafning beröfvat barken, utan äfven (bredare) stock eller stam, som behandlats på motsvarande sätt, synes det ej vara omöjligt, att detta ord kunnat få betydelsen stock i allmänhet, oafsedt om barken bortskrapats eller ej. (På äldre tiders bistockar tyckes barken i allmänhet ha kvarsuttit att döma af afbildningarna hos HAMMARSTEDT, cit. upps.) Under denna nyss antydda förutsättning skulle biterminologiens *skämning* äfven kunna ledas tillbaka till fsv. *skava*¹⁾

Äfven följande ord skulle man möjligen vilja anse såsom etymologiskt identiskt med *skefning* som namn på stor nål: *skamning*, »en i båda ändar hvässad, kort stör, hvarpå sädesband uppsättas att torka på åkern». Citeras af RIETZ 579 (jämte biformen *skammling*) från Närke. RIETZ för ordet till adj. *skamm*, kort.

Skulle *skamning* i denna betydelse komma af *skafning*, kunde namnet syfta på, att störens ändar hvässtes, d. v. s. *skafdes* och skrapades, så att de blefvo hvassa. Eller också skulle *skamning* helt enkelt betyda stock (ursprungligen sådan, som skrapats ren från barken).

Mot denna härledning synes mig emellertid det närkiska verbet *skamna* tala. Detta, som, se RIETZ, betyder »uppfästa (sädeskärfvar) på störrar till torkning», kan väl ej gärna betraktas som en sekundär bildning till *skamning*, stör.

¹⁾ RIETZ jämför sitt *skämning*, bistock med fvnord. *skemma*, liten byggnad, »förrådshus», fsv. *skæmma*, *skamma*, f. kammare, bod. Möjligen är *skämning* = bistock släkt med fsv. verbet *skæmma*, förkorta (se om detta verb SCHLYTER).

Jag har endast med tvekan omnämnt de båda nu framställda gissningarna angående härledningen af *skämning* = bistock och *skamning* = stör, af hvilka särskildt den senare synes mig föga sannolik.

* * *

Att fvn. har *skafningr*, runinskriften *skefning* — med *i*-omljud i första stafvelsen —, liksom sv. dialekter ha *skämning*, kan förklaras däraf att afledningar på *(n)ing* fakultativt kunde ha fortis på den första stafvelsen eller på den nämnda afledningsändelsen. Då fortis hvilade på första stafvelsen, fick denna omljud; då fortis låg på ändelsen, uteblef omljud. Häraf å ena sidan fsv. *pænningær*, isl. *penningr*, fsv. *drötning*, å andra sidan fsv. *pa(n)ningær*, ä. nysv. *dronning*, se särskildt Kock, Acc. 225 f., 229 och där citerad litteratur.

I de flesta fall har emellertid, såsom Kock anmärkt, utblifvandet af omljudet berott därpå, att närstående ord inverkat.

Äfven hvad *skafningr* beträffar, kan den oomljudda vokalen i första stafvelsen bero på analogi: *skafa* har inverkat. Detta gäller äfven om närkiskans *skamning*, för såvidt detta verkligen skulle höra hit.

I *skefning* har fortis hvilat på första stafvelsen.

Ord på *-ning* visa jämförelsevis sällan omljud i föregående stafvelse. Associationen till andra ord har väl i de flesta fall varit för stark.

Ett ex. på omljud lämnar det förut anförda *skytningr*, som förutsätter ett äldre *skutningr*. Vid sidan af *skytningr* förekommer i annan betydelse *skotningr*, som alltså förhåller sig till det förra som *skafningr* till *skefning*.

Möjligen erbjudes en annan parallel af fvn. *rakningr* — se ofvan — och det forndanska *rækning* (*réækning* med lång vokal i penultima). Sistnämnda ord förekommer i den äldsta slesvigska stadsrätten (den enda bevarade handskriften, som stammar från c. 1325). DYRLUND, som ägnat en mycket lärd och skarpsinnig undersökning åt detta ord, kommer till det resultatet (se Arkiv 11: 62 f.), att det betyder »strækning», sträcka, och utgått från *rekja* i betydelsen »sträcka sig», en betydelse som blott uppvisats från östnordiskan. Då äfven *rakningr* utgår från samma verb,

skulle man här ha vid hvarandras sida en omljudd och en oomljudd form på *-ningr* i olika språk. Emellertid är det väl möjligt, att, som DYRLUND tyckes mena, *i*-omljudet i *rækning* stammar från presens.

* * *

Skefning har säkerligen varit femininum.

Visserligen finnes intet formellt hinder i själfva runinskriften för att det skulle varit maskulinum.

Maskulinets nominativ-*r* saknas redan på danska runstenar: **Krist** förekommer i st. f. *Kristr* på Øster Marie-stenen 3 och Nyker-stenen på Bornholm (den förras inskrift från c. 1100 och den senares från c. 1130, se W. 3: 272, 305) och flerstädes, se Ordsamlingen hos W. LIII, **kupmunt** står för *kupmuntr* på Møllegårdsstenen och Øster Marie-stenen IV på Bornholm (den förras inskrift från c. 1120 och den senares från något efter 1200, se W. 3: 296, 323)¹⁾.

I de äldsta danska litteraturminnesmärkena saknas nominativ-*r* nästan alltid. Så uti namnformerna i *Necrologium lundense*, hvars äldsta del är från midten af det elfte århundradet och där en mängd namn införts från ett ännu äldre *necrologium*, som går tillbaka till slutet af det elfte århundradet. Undantag finnas väl, men dessa kunna, säger O. NIELSEN i *Blandinger* 1: 75, förklaras såsom lämningar af ett föråldradt skriftsätt eller såsom betecknande norska eller svenska personer.

Frånvaron af nominativmärket hindrar alltså ej, att *skefning* skulle kunna varit nominativus mask., förutsatt att inskriften är tillräckligt ung.

Att det emellertid måste antagas ha varit femininum, framgår, synes mig, redan af de svenska dialekternas vittnesbörd. Såsom förut anmärkts, äro *skämning* och *skämning* uti småländska bygdemål *femininer*. RIETZ' uppgift, att »*skämning*», grof synål, skulle vara maskulinum, har jag ej funnit bekräftad²⁾.

¹⁾ Jag bortser från nominativen *sun* på de skånska Vallkärra- och Lunda-gårds-stenarna (med inskrifter från början af 11 årh.; jfr W. 3: 104, 137, 139) och flerstädes, se W., Ordsamlingen XXI, som ej är analog med den ifrågasatta formen.

²⁾ RIETZ uppger samma genus (maskulinum) för *skämning* = bistock. Samma genus har *skjämning* i denna betydelse hos RÄÄF. Hos ERICI nyttjas

Härtill kommer, att från östnordiskt område knappast kännes något fullt säkert gammalt exempel på ett maskulint deverbativum på *-ningr*. RYDQVIST, Svenska språkets lagar 5: 32, förnekar, att något sådant förekommer. Det enda exempel som man skulle kunna anföra, är väl det ofvan nämnda *rækning*, eftersom detta (se DYRLUND i Arkiv 11: 62) föregås af det latinska *illo* (»in illo réækning»). Men därpå är ju ej mycket att bygga.

Fastän man kunde tycka, att maskulinum skulle passa bättre för ett ord af så »konkret» art som det ifrågavarande, anser jag på grund af de anförda skälen säkert, att runnålens *skefning* varit femininum.

* *

Jag öfvergår nu till tydningen af inskriftens första del.

Då runinskrifter på lösa föremål (redskap, smycken) synnerligen ofta innehålla en uppgift om ifrågavarande föremåls ägare (jag] åberopar exempelvis från gammal tid många af Bugge i Aarbøger 1905 tolkade brakteatinskrifter och från senare tid de gotländska inskrifter på en armring, en sked och ett hängsmycke, som SÖDERBERG tydt i Lunds Universitets Årsskrift XXIV), är det ju naturligt, att man äfven i bennålens inskrift gärna vill finna en dylik uppgift.

Inskriftens första afdelning *tofanna* erinrar omedelbart om de kända namnen *Tófi* och *Tófa*. Det ligger mycket nära till hands, att i densamma söka en personbeteckning, i hvilken något af dessa namn på ett eller annat sätt ingår.

Prof. AXEL KOCK har fäst min uppmärksamhet på att man skulle kunna läsa *Tofanna* såsom *Tófa* + *Anna*, d. v. s. de kända kvinnonamnen.

Såsom Prof. Kock vidare erinrat mig om, har JOHANNES STEENSTRUP — se (Dansk) Historisk Tidsskrift Sjette Række 4: 729 ff. — framställt den iakttagelsen, att i det elfte århundradet äfvensom i det tolfte århundradets två första tredjedelar (före c. 1170) danska män och kvinnor ofta haft två verkliga »förnamn».

detta, se de förut anförda citaten, både som femininum och (en gång) såsom maskulinum. Jfr att enligt TEGNÉR, Om genus i svenskan 237, orden på *ing* i folkspråket hafva osäkert genus, alltefter som den abstrakta eller den konkreta betydelsen mera framträder.

Stundom — men visst icke alltid (se STEENSTRUP, cit. arb. s. 732) — har personen ifråga haft ett nordiskt och ett bibliskt-kristet namn. Jfr från den äldsta lundensiska gåfveboken *Petrus, qui et Hacun, Arina, dicta Anna, Symeon, qui et Sune* o. s. v.

Nålens ägarinna skulle enligt denna förklaring burit båda namnen *Tófa* och *Anna*, det förra hedniskt, det senare kristet; det kristna namnet kunde hon, jfr STEENSTRUP, cit. arb., ha erhållit vid sin konfirmation.

För denna förklaring talar onekligen, att därigenom en *kvinna* angifves såsom den som ägt runnålen: nålen har ju varit kvinnans verktyg *par préférence*.

Vidare skulle — se längre fram — dubbelnamnigheten (som ju enligt STEENSTRUP förekommit i det 11:te och de två första tredjedelarna af det 12:te århundradet) stämma väl med den tid, till hvilken inskriften på grund af andra skäl synes böra föras.

Att jag dock icke — fastän jag ingalunda förnekar den nu refererade tolkningens möjlighet — kan finna den sannolik¹⁾, beror därpå, att jag med antagande af densamma ej kunnat finna något syntaktiskt sammanhang mellan runinskriftens båda delar.

Jag vågar nämligen icke antaga, att *TofaNa* skulle kunna utläsas *Tófa-Anna á* (*skefning*), d. v. s. Tofva Anna äger (nålen). En dylik läsning strider mot inskriftens interpunktion och förutsätter en alltför våldsam sammandragning²⁾.

Läser man *Tófa Anna*, vare sig = nominativerna *Tófa* + *Anna* eller, såsom ju också är möjligt, se längre fram, = gen. *Tófa*, d. v. s. *Tofves* (dotter) + *Anna*, måste man, menar jag, tänka sig, att inskriftens namnuppgift och sakbeteckning varit syntaktiskt oberoende af hvarandra. Först skulle ristaren satt en namnform i nominativus och sedan af någon anledning ditristat sakens namn, utan att förbinda detta syntaktiskt med det förut ditristade. Möjligen skulle han med skiljetecknet ha velat utmärka de båda inskriftdelarnas oberoende af hvarandra.

¹⁾ Att namnet *Anna* ännu ej uppvisats från någon dansk runinskrift, har intet att betyda, då detta namn är vanligt i den forndanska litteraturen. Jfr M. KRISTENSEN i *Blandinger* 2: 74.

²⁾ Af samma skäl vågar jag ej heller läsa *Tófa* (= genitivus) *Anna á*, d. v. s. Anna Tofvesdotter äger. Mot den skenbart möjliga läsningen *Tófa-Ánn á* (Ann Tofveson äger [nålen]) talar utom interpunktionen äfven, att det maskulina namnet *Ánn* ej kan sägas vara säkert styrkt från östnordiskan (jfr W. 2: 470, 4: XXXVII).

Visserligen skulle man för ifrågavarande läsning måhända vilja åberopa såsom analogistöd exempelvis Darumbrakteaternas inskrifter (se NOREEN Aisl. gram.³ 336 och där anförd litteratur), af hvilka den ena lyder *niujil[a]. alu*, d. v. s. »Nýle. Gedeihen (bringt dies)», den andra *frohila. lapu*, d. v. s. »Fróle. Freundschaftliches Anerbieten (ist dies)». I dessa inskrifter betecknar dock det efter namnet följande ordet ej det runprydda föremålet.

I det stora flertalet fall äro emellertid runinskrifternas ord syntaktiskt förbundna med hvarandra, och på grund däraf synes mig en tolkning, enligt hvilken nålinskriftens båda delar bilda ett syntaktiskt helt, förtjäna företräde framför den nu refererade, hvilkens möjlighet jag, som sagdt, ingalunda vill förneka.

Jag förklarar *Tofanna* såsom en sammanskrifning eller snarare sammansmältning af *Tófa-Anna*, gen. sing. af *Tófa-Anni*, Tofves Anne, d. v. s. Anne Tofve-(Tufve-)son. Det följande *skefning* är beroende af denna genitiv; jfr exempel på motsvarande ordföljd hos W. 1: LXXII, 2: 337.

Namnet *Tófi* förekommer ofta i de danska runinskrifterna (äfven på skånska runminnesmärken); se WIMMERS Ordsamling. Särskildt i äldre inskrifter tecknas första stafvelsens vokal med u-runan; med óss-runan finnes den betecknad på den jylländska Hanning-stenen (från c. 1100, se W. 2: 295), på ett par Bornholmska runstenar: Øster Marie-stenen II och III, af hvilka den förra anses ha fått sin inskrift c. 1080, den senare c. 1100 (se W. 3: 265, 271 f.), samt på den likaledes bornholmska helgonfiguren i Povlsker (från c. 1300 enl. W. 4: 171).

Särskildt i Lund tyckes *Tófi* ha varit ett vanligt namn, se *Tovi* i Lunds Domkapitels Gavebøger ed. WEEKE s. 2, 99, den latinska formen *Tovo* Därs. 128, 236 o. s. v.

Utanför det danska väldet har *Tófi* ej förekommit så ofta; det är emellertid uppvisadt både från Norge, Island och Sverige; se WIMMERS ordsamling LXV.

Anna (jag läser, som redan nämnts så, icke *Ana*, på grund af den punkterade n-runan) är genit. af det maskulina namn *Anne* l. *Anni*, som uppvisats från fsv. af M. LUNDGREN i Landsm. X 6: 13 och som enl. HELLQUIST, Om de svenska ortnamnen på -inge o. s. v. 7 ingår i det gotländska ortnamnet *Anninge*.

Någon fullt säker motsvarighet till fsv. *Anne* är ej uppvisad från forndanskt område; jfr dock det ej sällsynta danska

by- och gårdsnamnet *Anderup* l. *Annerup*, citeradt af O. NIELSEN, Olddanske Personnavne 4 — se om dess förekomst TRAP, Beskrivelse av Danmark — hvilket synes mig kunna betraktas som en härledning af *Anni*; en analogi erbjuder *Tannerup*, som enl. NIELSEN, cit. arb. 91, innehåller som första led mansnamnet *Tanni*¹⁾. Den jylländska Mejlby-stenens *ani*, som af W. 2: 216 återges med *Áni*, skulle väl kunna läsas *Anni*.

Fsv. *Anni* är sannolikt ett »kortnamn», en förkortning af ett längre namn. Just i runinskrifterna förekomma ju ofta sådana s. k. Kosenamen; se W. 4: XXXVI.

HELLQUIST, Om de svenska ortnamnen på *-inge* o. s. v. s. 7 anför de utomnordiska motsvarigheterna ags. *Anna*, fty. *Anno*, östgot. *Anna*. Han anser, att kortnamnet möjligen är urgermanskt, men medger å andra sidan möjligheten af att särspråkliga kortnamusbildningar af mycket olika ursprung sammanfallit. Någon bestämd mening om *Annes* ursprung vågar jag ej uttala.

Från det fsv. *Anni* bör man troligen skilja det fornnorska *Anne*, som är en utvecklingsform af *Arni*, se LIND, Norsk-isländska dopnamn 48. De i norska runinskrifter påträffade nom. *ane* (på ett gångjärn från Røindal i Øifjeld socken, Telemarken), gen. *ana* (i en inskrift i Heggens kyrka i V. Slidre, Valdres) föras af Lind till *Arni*.

Alldeles omöjligt är det ju icke, att *Anna* på bennålen genom en dialektisk ljudöfvergång uppkommit af *Arna*. Jfr den jylländska Grenstens-inskriftens *bianar*, som WIMMER (2: 267; jfr 1: LXV) snarast anser representera uttalet *biannaR*. *Arni* kännas från Århus-stenen V, se W. 4: 223; från c. 1010 enl W. 4: 226. *Arni* tyckes ej ha varit sällsynt i Skåne. Namnet förekommer i Lunds Domkapitels gåfvoböcker och i Lunds Necrologium.

Tofana för *Tōfa-Anna* kan vara rent grafiskt; runan 4 kan stå för två *a*-ljud. Jfr att på den själländska Vordingborg-stenen (med inskrift från c. 960 enl. W. 2: 318; jfr 2: 83) *karpi-piaudu* står för *karpi* i *piaudu*. Jfr äfven att på den jylländska Lille Rørbæk-stenen (från tiden kort efter 1025 enl. W. 2: 278) *tuguta* enl. WIMMERS tolkning möjligen står för *tugu-uta*,

¹⁾ O. NIELSEN för *Anderup* (*Annerup*) till *Áni*; första vokalen skulle, om denna härledning vore riktig, ha förkortats.

d. v. s. **tungu-odda**. Jfr äfven Rökstens-inskriftens förkortade skrifsätt.

På tal om det citerade stället från Vordingborginskriften anmärker WIMMER 2: 409: »sidste bogstav i karpi . . . må læses dobbelt som oftere i runeindskrifterne, hvor det ene ord ender på og det andet begynder med samme selvlyd». Senare har han däremot sagt (1: LVII): »Som sjælden undtagelse må det . . . betegnes, når vi . . . finder et enkelt selvlydstegn brugt for det dobbelte, hvor det ene ord ender og det næste begynder med samme selvlyd, eller rettere med den rune, der bruges som tegn for den selvlyd, hvormed det ene ord ender og det næste begynder».

Påverkad af denna senare utsago anser jag sannolikt, att *Tofanna* uttalats trestafvig; i *Tófa-Anni* ha de båda *a*-na sammansmält i uttalet, liksom i Gutasagans språk *gutna alþing*, »gutarnas allting» sammansmält till *gutnalþing* och liksom enligt A. Kock i (Svensk) Historisk tidskrift 1895, s. 161 *Inguna-árfreyr* blifvit *Ingunarfreyr*¹⁾, samt enl. LIDÉN (hos HELLQUIST i Arkiv 25: 351) *Gauta elfr* kunnat blifva *Gautelfr*.

I *Tóf(a)-Anna* är *Tófa* genitivus af fadrens namn. Formellt vore det ju möjligt, att *Anna* betecknade fadren, så att *Tófa-Anna* betydde »Tofve Annesons». Att jag i stället öfversätter »Anne Tofvesons», beror på följande två skäl.

Som förut påpekats, är det sannolikare, att vi i *Tofanna* ha att göra med en verklig sammandragning af det sista *a*-et i *Tofa* och det första *a*-et i *Anna* än att vi här blott skulle möta en grafisk förkortning. Men sammandragningen blir först då fullt begriplig, om namnförbindelsen i *nominativus* ursprungligen lydt *Tófa-Anni* — sammandraget till *Tóf-Anni* (i *casus obliqui* *Tóf-Anna*) — och icke i *nominativus* *Tófi-Anna*. Denna sistnämnda namnförbindelse skulle visserligen i *casus obliqui* kunnat gifva inskriftens namnform, men på grund af den afvikande *nominativ* hade denna säkerligen hindrats från att blifva konstant.

Mitt andra skäl består däri, att, då i de nordiska fornspråken

¹⁾ På grund af hvad som ofvan anförts skulle jag äfven vara benägen att, om inskriftens första del skulle innehålla en kvinno-beteckning, anse denna böra läsas *Tóf-Anna* med sammandragning; jfr *Mariana*, d. *Marne* (skånskans *Marna*), som enl. M. KRISTENSEN i Blandinger 2: 74 uppkommit af *Maria* och *Anna*.

fadrens (eller modrens) namn i genitivus och sonens (dottrens) namn bildade en *stående* förbindelse, fadrens (modrens) namn visserligen icke alltid, men dock oftast har stått främst.

Från danska runinskrifter känner jag följande analogier till *Tóf(a)-Anni*:

1) **kurms tuka** = *Gorms Tōka*, d. v. s. Gorms son Tokes. Hällestad-stenen I (se W. 1: 86; enl. W. 1: 173 från 980—985). Såsom W. anmärkt, ett poetiskt uttryck. Måhända jämförelsevis tillfälligt.

2) **s(i)kuaraR ikimar, SigvaraR Ingimar**, d. v. s. Sigvards son Ingemar. »Väfspjället» i Lund (från slutet af tionde århundradet enl. E. OLSON, Fornvännen 1908, s. 25 ff.). Så enl. E. OLSON. Enl. M. OLSEN, Tryllerunerne paa et vævspjæld fra Lund 9: *Sigvors* (femininum)-*Ingemar*; »Ingemar», säger M. OLSEN, »kan være blefven kaldt saaledes som forvalter hos Sigvor». ÄR OLSENS uppfattning, som förefaller mig sannolikt, den riktiga, erbjuder väfspjället ingen fullständig analogi till *Tóf(a)-Anni*.

3) **kobu suain** = *kāpu-Swæinn*, d. v. s. (Sigurd) kåpas son Sven. Ny Larsker-stenen I på Bornholm (från c. 1050 enl. W. 1: 173). Här ett tillnamn såsom första led.

Härtill kommer, såsom en analogi från äldre tid, på brakteaten nr 30, se Bugge i Aarbøger 1905, s. 261,

tat(an) sulo, d. v. s. Tata's (dotter) Sulo. Enligt en något osäker tolkning, framställd af Bugge, som anser brakteaten vara erulisk.

Spår af samma namnskick har man funnit i namnen *Súsgærðr*, *Sazurr* l. *Sazurr* och *Sestridh*, af hvilka det första och det andra förekomma i danska runinskrifter och det andra äfven är känt från svenska runinskrifter. SOPHUS Bugge har (Arkiv 21: 147 f.) förklarat dessa namns begynnande *s* såsom »en forstenet Levning af et foranstillet Navn i Genetiv paa-s». Det märkliga förhållandet föreligger nämligen, att om det första *s*-et borttages, man erhåller de kända namnen *Ásgærðr*, *Ázurr* l. *Azurr*, *Estridh*: *Gunnars Azurr* (Gunnars son eller tjänare A.) skulle stå bakom ett sådant namn som (Gunnar) *Sazurr*. Bugge har tagit tillbaka denna förklaring, men den har godkänts och med styrka häfdats af WIMMER, se dennes Ordsamling LX f. ¹⁾.

¹⁾ Från svenskt språkområde kan jag anföra en analogi, som i sin mån styrker riktigheten af Bugge-WIMMERS ofvan refererade förklaring.

Från den norröna litteraturen kunna följande motsvarigheter anföras:

Gufu-Hallr. Guvas Hallr, »fordi H. var en søn af þórðr gufa»; se F. JÓNSSON i Aarbøger 1907, s. 166, som uppför detta namn bland dem, där kvinnonamn ingår.

Mána-Ljótr, d. v. s. Månes son Ljotr, se F. JÓNSSON, cit. arb. s. 165.

Pálma-Tóki, d. v. s. Palnes son Toki, se Dens., Därs.

Skútu-Grímr, d. v. s. Skutas son Grímr, se Dens., Därs.

Stundom är sonen uppkallad efter moder eller fostermoder, hvars namn föregår hans eget:

Bogu-Bósi, d. v. s. (Brynhildr) Bagas son Bosi, se F. JÓNSSON, cit. arb. 166.

Tólu-Frosti, d. v. s. Tolas son Froste, enl. en af F. JÓNSSON, cit. arb. 213, framställd alternativ tydning, som han dock anför först i andra rummet.

De nu anförda stående benämningarna, i hvilka genitivus af en faders eller moders namn (tillnamn) är första led, böra vidare jämföras med de tillnamn, hvilkas senare led utgöres af ett mansnamn och hvilkas första led utgöres af ett kvinnonamn, som ej tycks beteckna moder eller fostermoder; stundom kan man ej se, hvilken förbindelse som ägt rum mellan mannen och kvinnan. Se F. JÓNSSONS exempelsamling, cit. arb. s. 169 f.

Mot de många fall, som citerats från fornspråket, då namnet på fader eller moder (o. s. v.) står framför sonens (dotterns) namn i en förbindelse, som gemenligen tyckes ha varit fast, kan jag endast uppställa få gamla exempel på den motsatta ordningsföljden: 1) sonens namn, 2) genitivus af fadrens namn.

Fullt säkert är endast följande exempel:

asur saksa, *Azur Saxa*, d. v. s. Asser, Saxes son. Århus stenen V (från c. 1010 enl. W. 4: 226). Se WIMMERS öfvertygande framställning och särskildt hans hypotes om orsaken till ordningsföljden mellan namnen s. 220.

Osäkra äro följande exempel:

Enl. V. SAMUELSSON i Svenska turistföreningens årsskrift 1909, s. 201 före kommer i Stora Skedvi i södra Dalarna namnformen *Slars*, »egentligen 's Lars, d. v. s. Hans Larssons, eller dylikt, då af första namnet endast återstår bokstafven s».

Inge Uhugges, d. v. s. Inge Uhung's son. På brakteaten nr 17 enl. **BUGGE** i *Aarbøger* 1905, s. 228. — Jfr **WIMMERS** runverk 4: 220.

d skutu, kompletteradt till **daghr Skutu**, d. v. s. Daghr, Skutas son. På Ingelstads-stenen i Östergötland (från inemot år 900, se **NOREEN**, *Aschw. gram.* 488). Kompletteringen och tolkningen af **BRATE**. Jfr **WIMMER**, cit. st.

asur þurs, d. v. s. Assur, Thurs son. På Skärfvum-stenen i Västergötland (enl. **BUGGE** hos **TORIN**, *Vestergötlands runinskrifter* 3: 26 f., från c. 1150, enl. **BUGGE**, *Därs.* 28). Tolkningen enligt **BUGGE**, som emellertid ej var säker på, att *þurs* var riktigt läst.

Såsom en parallel må från färoiskan anföras *Guðrún Júka*, d. v. s. Gudrun, Gjukes dotter, se citat hos **BUGGE-MOE**, *Torsvisen* 91.

Af den ofvan gifna öfversikten framgår först och främst, att ett sådant uttryck som *Tófa-Anni* har många motsvarigheter i runinskrifter och den norröna litteraturen. Säkerligen ha, som **WIMMER** anmärker 4: 220, dylika uttryck »i daglig tale været langt almindeligere, end man kan slutte af de i litteraturen bevarede exemplar».

Vidare synes mig framgå, att, om, såsom i fråga om nålens *tofanna*, någon ovisshet skulle råda ifråga om ordningsföljden mellan fadrens och sonens namn, det befintliga materialet afgjort talar för, att fadrens namn har stått först.

* * *

I våra dagars nordiska språk förekomma många motsvarigheter till både den första och den andra af de omnämnda ordningsföljderna mellan föräldranamn (i genitivus) och barns namn (utan utsatt *son* eller *dotter*).

WIMMER (4: 220) erinrar om att man ännu i dag i danskan kan »i daglig og fortrolig tale sætte faderens navn i ejeform foran sønnens eller datterens med udeladelse af disse ord ('Wimmers Svend' eller 'Wimmers Tora'), men aldrig bagefter ('Svend Wimmers' eller 'Tora Wimmers')». Härvid frågas, om ej Wimmers vanligen är liktydigt med »familjen Wimmers» (ej med »indviden, familjefadren Wimmers»).

I danska dialekter påträffas motsvarande språkbruk. Jag hänvisar till FEILBERGS förträffliga afhandling Navneskik i Dania 3, där det anföres t. ex. sådana namn som Skyttens Ole eller Skytte-Ole om Jens Olsen Skyttes son Olē (s. 324), Arild Mads, d. v. s. Arilds son Mads (s. 328), Hans Persens Ane (s. 329), Per Hansens Karen (Därs.), Per Mads' Marie, Jörgen Rasmus Trine, Sören Hanses Karen (Därs.). FEILBERG anför flera exempel, af hvilka några fullt motsvara *Pål-na-Tóki*, så till vida som föräldranamnet vuxit samman med sonens eller dotterns namn till en stående förbindelse, ifrågavarande persons vanliga benämning. — Jag hänvisar vidare till WIMMERS Ordsamling XXIX, där det erinras om det märkliga förhållandet att i Gudme härad på Fyn barnen ännu uppkallas efter modren, icke efter fadren, så att modrens namn sättes främst i genitivus: *Sines Peter*, *Ellens Sine* o. s. v.

I svenskan kan man mycket väl säga t. ex. *Hjelmqvistens Sven*, *Hjelmqvistens Greta* = familjen Hjelmqvists Sven, Greta. Sådana namnförbindelser äro dock i regel icke stelnade till stående uttryck, lika litet som motsvarande danska.

I tyskan sättas familjebeteckningar på -s och *ens* framför namn på son eller dotter. Se TISELIUS i Språk och Stil 7: 133 f., som från STINDE anför *Bergfeldtens Auguste* o. s. v.

Uti svenska dialekter och bygdemålsfärgadt tal är det mycket vanligt, att fadrens (eller modrens) namn i genitivus sättes före namnet på son eller dotter. Exempelvis må anföras:

Från Närke: *Anders Anders' Anders*, d. v. s. *Anders Anderssons son Anders*; *Anders Anders' Anna Kajsa*, d. v. s. *Anders Anderssons dotter Anna Kajsa*. Se DJURKLOU i Sv. fornminnesföreningens tidskrift 9: 33 (1896).

Från Kalmar län: *Ereksens Pär*, d. v. s. *Pär Eriksson*; *Kal-Sväns Kalle*, d. v. s. *Karl Svenssons son Kalle*; *Stora-Maries Krestina*, d. v. s. *Kristina*, dotter till *Stora-Marie*. Se H. och E. i Landsm. IX. 1: 14 f., till hvilkas intressanta och lärorika anmärkningar särskildt må hänvisas.

Från Skåne: se följande citat ur H. WRANÉR's skrifter, hvilka i de flesta fall söka återge språket i Östra Skåne (Cimbrishamnstrakten): »Ola Petters Kristina.» Stuesnack 10 (1884); »Ola Pers' Wilhelm.» I skånska stugor 121 (1886); »'Fattig-Kittas' Jeppa.» Hvardagsmat 16 (1889); »Englas Kristoffer.» Därs. 51; »Franks Johan.» Raringar och ragator 23 (1900); »Griffa-Petters Jöns.»

Därs. 34; »Måns Anders Lars.» Därs. 51; »Jöns Möllares Maria.» Arbetsmyror 5 (1905).

I vissa af de anförda exemplen (sådana, där fadrens dopnamn och farsnamn sättas före barnnamnet,) betecknar den föregående »genitiven» väl närmast familjen (jfr H. och E., cit. arb. 14).

Stundom uppräknas en hel rad af namn, fadrens, farfadrens och farfarsfars o. s. v. — äfven stammödrars — framför deras ättlings namn: jfr från Öland (Landsm. II. 9: 15) *Päll-Päll-Niss-Niss-Lassen, Sakris-Lass-Antes Len-Kajs Briit* o. s. v. Den äldsta generationens representant nämnes först.

Från Huaröd i Kristianstads län känner jag: *Isak Jöns' Olas Pär*, enligt min meddelerska = *Pär*, son till *Ola*, son till *Isak Jönsson*; *Pär Pärs Nilsas Pärs Anders* = *Anders*, son till *Pär*, son till *Nils*, son till *Pär Pärsson*.

Såsom motsvarighet till den ordningsföljd, som finnes i Århus-stenens *Azurr Saxa* hänvisar WIMMER till det öfver hela Danmark kända förhållandet, att genitivus af mannens namn följer efter hustruns eller änkans utan närmare beteckning, t. ex. *Nille Mogens Andersens* o. s. v.¹⁾

Samma namnskick har jag funnit i äldre nysvenska²⁾. Jag anför exempelvis: »Märit Paders i Bläsinga och hennes styfsohn Oluff Person.» Ärkebiskop Abrahams räfst 38 (1591); »Brita Månses i Quarnstada plägade myckit trätta mz sina söner, och en af thäm, Peer Månsz[on] widh nampn . . .» Därs. 39; »Margareta Lylefz ryndh ifrån sin man till Stockholm. Denne Margareta är Mester Knutzes datter i Stockholm.» Därs. 71. — Exemplen från Kalmar län³⁾.

Motsvarande språkbruk är mycket vanligt i Skåne. Från WRANÉR citerar jag: »Hanna Mårten Benjts.» Stuesnack 26 (1884); »Agda Jöns Pers», »Sanna Jöns Snickares.» Holger Skräddares 56 (1885); »Agda Anders Faders.» Muntergökar 20 (1898). Måhända böra *Mårten Benjts, Jöns Pers* o. s. v. snarast fattas som kollektiva familje- eller hembeteckningar.

¹⁾ Jfr de af FEILBERG i Dania 3: 329 f. anförda exemplen.

²⁾ Förmodligen skulle man äfven kunna finna det i fsv.

³⁾ I andra exempel, likartade med de ofvan anförda, framgår det ej tydligt, om den efterföljande genitiven betecknar man, fader eller husbonde.

Undantagsvis betecknas i Skåne en gård med dotterns namn före fadrens namn i genitivus; i det fall jag hört omtalas voro föräldrarna döda och dottern stod för gården.

Den ordningsföljd mellan fadrens och sonens namn, som påträffas på Århus-stenen V, har fullt analoga motsvarigheter såväl i äldre nysvenska (förmodligen äfven i fornsvenska) som i modernt svenskt bygdespråk.

I Ärkebiskop Abrahams räfst (1596) påträffas t. ex. sådana uttryck som: »Måns Benchts¹⁾ och hans hustru» (s. 13), »Nils Torbiörs» (Därs.), [tjufven] »Lasse Håkensz» (s. 15), »Berie Andersz trätter mz sin hustru» (s. 20), »Nils Jordans hafver slagit sin hustru lemmelösz» (s. 23), »Hans Mårtensz i Öffuatorp» (s. 32), »Peer Joensz i Brorstörp förachtar p[re]dikan» (s. 35). De anförda exemplen röra personer i Kalmar län²⁾. I återstoden af dåvarande Linköpings stift, som räfsten gällde, tyckes namnförbindelsen dopnamn + fadrens namn i genitivus förekommit mindre ofta. Jag har vid en hastig genombläddring blott påträffat följande exempel: »Oluf Ingemars ibid.[em]³⁾ hafuer warit i rychte för Anderses hustru.» S. 144.

Det är onekligen af rätt stort intresse, att enstaka exempel på motsvarande namnskick ännu påträffas i Kalmar län. I sina värdefulla Folkminnen (Landsm. IX. 1: 10) anför H. och E. individbeteckningarna⁴⁾ *Sven Gumma* och *Jon Gumma* = *Sven Gummesson*, *Jon Gummesson* [från Kvilla i N. Möre], *Jom Bonna* = *Jonas Bondesson* [från Förlösa i N. Möre], af hvilka de båda första hafva en direkt motsvarighet i *Kirsten Gumma i Algutzrum* [på Öland], som förekommer i Ärkebiskop Abrahams räfst 33 (1596), (utan att det klart framgår, om *Gumma* betecknar *Kirstins* fader, man l. husbonde). *Bonna* och *Gumma* äro genitiver af de gamla maskulina förnamnen *Bonde* och *Gumme*. H. och E. anför vidare (utan uppgift om förekomstplats, som dock säkerligen är Kalmar län) *Pär-Håkes* = *Pär Håkansson*, *Oll-Håkes* = *Olaus Håkansson* [jfr det ofvan från Ärkebiskop Abrahams räfst anförda *Lasze Håkensz*].

¹⁾ Utgifvaren har tillagt »[on]», liksom stundom annars.

²⁾ Namn på -son förekomma dessutom och oftare än de nu exemplifierade.

³⁾ D. v. s. i Normlösa i Linköpings län.

⁴⁾ Citaten från H. och E. äro något normaliserade.

Det bör särskildt påpekas, att de nu anförda exemplen af H. och E. skiljas från de kollektiva genitivuttrycken *Pär-Jons* o. s. v., om hvilka nedan talas.

De nu från äldre nysvenskan och svenskt bygdespråk anförda förbindelserna af dopnamn + efterföljande fadersnamn i genitivus synes mig vara fullt analoga motsvarigheter till *asur saks*¹⁾.

Äfven andra motsvarigheter till Århus-stenens namnföljd finnas troligen i moderna nordiska bygdemål.

I Skåne (jfr t. ex. BILLING i Landsm. X. 2: 203) är det ju vanligt, att man t. ex. i st. f. *Ola Pärssons, Nils Nilssons* säger *Ola Pärs, Nils Nils* (såsom familje- eller hembeteckning); t. ex.: *Nils Nils*, d. v. s. Nils Nilssons familj eller gård, *Nils Nils'* säd, hästar o. s. v. (ej blott ifråga om bönder, d. v. s. hemmansägare).

Motsvarande språkbruk påträffas i Karsta i Uppland, där *Jan Ers, Karl Anders, Gustaf Jons* nyttjas i stället för *Jan Ersson, Karl Andersson* o. s. v., se H. G. BLUMENBERG i Upplands fornminnesförenings tidskrift 4: 48, där ej något närmare om användningen meddelas.

Från Fasterna i Roslagen har TISELIUS (se Språk och Stil 7: 146) antecknat t. ex. *Ve Kall Kals* = hos Karl Karlssons; alltså i ortbeteckning.

Från Närke må citeras: »Husfadren gaf sitt namn äfven åt hemmet, för så vidt man ville utmärka detta som hans och ingen annans. Antingen Lars Pärses hustru hette Lars Pärsmora eller Lars Pärsa kallades hemmet alltid »Lars Pärses» eller »Lars Pärs» — bostad, hem eller något sådant behöfde ej tilläggas.» G. DJURKLOU i Svenska fornminnesföreningens tidskrift 9: 33 (1896).

Från Kalmar län anföras många exempel på ifrågavarande namnbruk i den förut citerade skriften af H. och E. Ex.: »*Pär Jons, Joan-Ols* . . användas i samma betydelse som de bland folket nästan obrukliga *Pär-Jonsens, Joan-Olsens*, d. v. s. fattas som gen. med kollektivbetydelse: Pär Jonssons äller Johan Olssons familj, tjänstefolk, gård och egendom; t. ex. *ja ska gå te Pär-Jons ä*

¹⁾ Från Skåne må anföras *Anders Anders* såsom individbeteckning i st. f. *Anders Andersson* (Lunds skola på 1850-talet).

bora sten . . di stante mett för Jonas-Pärs, Jonas-Pärs Joan (son äller dräng), *Jon-Sväns Lina* (dotter äller piga).» Landsm. IX. 1: 7 f. [Dylika namn tillkomma enligt den citerade källan i vanliga fall blott bönder].

Jfr äfven flera af mig i Förnamn och familjenamn anförda, sekundärt nyttjade bildningar t. ex. *Pär Ers* — från Västmanland — *Pär Mats* — från Närke — *Ol Ols* — från Västerbotten, Ångermanland och Västmanland — som torde motsvara *Pär Erssons, Pär Matssons, Ol Olssons*.

Sannolikt ganska allmänt i Sverige.

Äfven på danskt område (i norra Sjælland, se KRYGER i Blandinger 1: 375).

I vanliga fall torde man nu ej kunna använda dylika namnuttryck på -s i nominativus om individ. Så t. ex. brukar man nu ej i Skåne säga *Nils Pärs* i st. f. *Nils Pärsson* (men väl i betydelsen *Nils Pärsson* och hans hustru). Med skånskan öfverensstämmer i berörda hänseende språkbruket i [vissa delar af?] Kalmar län, såsom tydligt framgår af hvad som meddelas i Landsm. IX. 1: 7; emellertid finnas där, såsom ofvan påpekats, vissa intressanta undantag, som visa förbindelsen dopnamn + farsnamn i genitiv nyttjad som individbeteckning. Sannolikt har det ofvan omtalade skånska språkbruket motstycken äfven annorstädes. Men representerar det det ursprungliga förhållandet? Kunna ej *Ola Pärs, Nils Nils*, numera uppfattade som förkortningar af *Ola Pärssons, Nils Nilssons* och nyttjade kollektivt, förklaras såsom kvarlefvor af det gamla namnskick, enligt hvilket fadrens namn sattes i genitivus efter sonens? I så fall skulle *Ola Pärs* till formen ursprungligen motsvarat Olaus Petri. Då *Ola Pärs* i nominativus utträngdes af *Ola Pärsson*, har genitiven *Ola Pärs'* stannat kvar i den begränsade användningen såsom familje- och hembeteckning. Jfr TISELI och BECKMANS uppsatser i Språk och Stil).

För den ofvan ifrågasatta förklaringen tala, synes det mig, de namnförbindelser, som ofvan anförts från Ärkebiskop Abrahams räfst och från bygdespråket i Kalmar län och som förmodligen ha motstycken flerstädes¹⁾; jfr noten å föregående sida?

* * *

¹⁾ Sådana namnformer, som ej sammanfalla med genitivus af respektive förnamn, finge förklaras såsom beroende på analogi.

Är min tydning riktig, skulle inskriften visa, att en *man* varit bennålens ägare. Däraf följer naturligtvis ju icke nödvändigt, att han personligen brukat regelbundet syssla med sömnad, d. v. s. stickning. Säkerligen har mången man, som i vanliga fall ej sysslade med dylikt, dock ägt nålar, som han vid förekommande behof kunde begagna sig af.

Emellertid är det visst icke omöjligt, att, liksom, enligt hvad som här ofvan anförts (se sid. 11), smålandskarlar på senare tid efter dagens arbete om kvällarna med tillhjälp af *skämningar* eller *skämningar* förfärdigat vantar och dylikt, äfven medeltidens män begagnat sig af de nämnda verktygens föregångare vid motsvarande hemslöjd.

En möjlighet är väl, att nålen ägts af en yrkesman, som sysslat med nålslöjd.

Nålar att sy med begagnades enligt flera intyg i den norröna litteraturen äfven af män, ja, de tyckas i vissa fall ha hört till männens utrustning. I *Speculum Regale* säger en fader till sin son: *Hvert sinni er þú ferr í haf, þá hafðu . . með þér á skip . . nálar margar ok ærna þræðr eða sviptingar; þó at slíkt sé smáligt at geta, þó er þat opt at til slíks þarf at taka.* S. 8 i Kristiania-uppl. I ett ungt äfventyr *Af þrimr kumpánum* sägas hofmännen hafva till sedvänja att bära med sig nål och tråd: *þí at þér vituð sið í landinu vera at hofmenn bera með sér nál ok þræðr.* GÍSLASON, *Sýnisbók* 411; jfr *Islendzk æventyri* (utg. af GERING) 1: 233. Jfr äfven följande exempel: *Hann þó líki Sturlu ok saumaði um. Sturlunga Saga* (VIGFUSSENS edition) 1: 378. *Oc nú tæcr Isvngir ser nal oc þræð oc savmar sva fast [ett björnskin] at hans baki oc fotom.* *Saga Þiðriks* (UNGERS edition) 149.

Jag har anförut dessa norröna exempel såsom i sin mån talande för att äfven den lundensiska *skämningen* har kunnat användas af män.

* * *

Sannolikt har ifrågavarande föremåls skönhet föranledt, att runskriften inristats. Den skulle bevara den vackra nålen åt dess lycklige ägare.

* * *

Då det gällt bestämmandet af inskriftens ålder, har jag ej kunnat finna någon annan ledning än den, som runformerna erbjuda. Arkeologiska tidsbestämpingsgrunder kan jag ej åberopa.

Runformerna förete en egendomlig blandning.

Här finnes *óss*-runan såsom tecken för *ó*, något som enl. W. 1: XLII visar, att inskriften tidigast affattats något före midten af det elffte århundradet; i är punkteradt för att beteckna *e* eller *æ* — punkterade *i*-runor börja redan användas i sista fjärdedelen af det tionde århundradet, se W. 1: LI —; den punkterade *k*-runan har den egendomliga form, som påträffas på Sal-stenen I (enl. WIMMER från c. 1210) och Åkirkeby-funten (enl. WIMMER från c. 1280, enligt NOREEN, Aschw. gram. 501 från tiden närmast före c. 1200) och som — något afvikande — möter oss redan på de jylländska runminnesmärkena Hanning-stenen (c. 1100) samt Øster Brønderslev-stenen (c. 1210—1220) och Selde-funten (c. 1200)¹⁾; *n*-runan är punkterad liksom på Åkirkeby-funten²⁾. De påpekade egendomligheterna tala för att inskriften är relativt *ung*, ja, de sistnämnda punkterade runorna för att den är *mycket* ung.

Å andra sidan ha *a*- och *n*-runorna bevarat sin gamla form † † (liksom på Åkirkeby-funten), låt vara att ena sidostafven förminskats, medan det yngsta runalfabetet annars gemenligen uppvisar former, som förlorat den uppåtgående sidostafven. Äfven *t*-runan har (liksom på Åkirkeby funten) bevarat båda bistafvarna.

Från Åkirkebyfunts-inskriften, beträffande hvars datering jag med all veneration för runforskningens Nestor snarast skulle vilja följa NOREEN, afviker inskriften på nålen i fråga om *s*- och *óss*-runornas skapnad. Jag påminner om att *óss*-runan i nålens form är känd från två af de gotländska Ardrestenarna³⁾.

Bennålens runor visa äfven likhet med den jylländska Hanning-stenens, där *a*- och *n*-runorna bevarat båda sidostafvarna, men liksom på nålen fått den ena af dessa förminskad. På denna sten förekomma äfven punkterade *i*- och *k*-runor. Jfr äfven den blandning af äldre och yngre tecken, som finnes på den själländska

¹⁾ Jfr äfven den förut beskrifna *k*-typen på relikasken från Stokke-marke kyrka på Låland (från c. 1300),

²⁾ Jfr äfven *n*-typen på kyrkokistan från Pjedsted i Jylland (från c. 1250), se det föregående.

³⁾ Se det föregående s. 5.

Tårnberg-stenen (W. 2: 480), som enl. W. fått sin inskrift 1060—1070.

För min del skulle jag — med framhållande af den osäkerhet, som vidhåller all dylik tidsbestämning — vara mest benägen att anse bennålens inskrift stamma från elfvahundratalet och snarast från dettas senare hälft.

Skulle — mot hvad jag tror — inskriften förete ett exempel på »dubbelnamnighet», skulle (se ofvan) denna omständighet tala för att inskriften affattats under det elfte århundradet eller de båda första tredjedelarna af det tolfte.

För att inskriften är dansk talar först och främst fyndorten, för det andra förekomsten af namnet *Tôfi*, som — se WIMMER, Ordsamlingen LXV — måste betecknas såsom särskildt danskt.

Grafiska egendomligheter, som förut påpekats, — särskildt den punkterade *n*-runan och den punkterade *k*-runan med ljudvärdet *ng* — visa likhet med Åkirkeby-funtens forngutniska inskrift och skulle ju kunna åberopas för att ristaren varit gute. Formellt skulle, så vidt jag kan finna, orden kunna vara forngutniska.

Namnet *Tôfi* är emellertid ej uppvisadt från Gotland. Icke heller kännes från nygutniskan någon motsvarighet till inskriftens *skefning*. Åtminstone har den framstående kännaren af dialekten på Gotland, Lektor M. KLINTBERG, ej kännedom om någon sådan, enligt hvad han godhetsfullt meddelat mig.

Nålinskriften visar, menar jag, att Åkirkeby-funtens beteckning af *n* och *ng* varit känd utanför Gotland.

I forndansk språkform skulle inskriften lyda

Tôf-Anna skæfning: Anne Tofvesons (blankpolerade) nål.

U. 6. 11

1/1

Fotogr. af Lina Jonns Eftr., Lund.

Reprod. af Gumælii Graf. Anstalt, Malmö.

1740

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AFD. 1. Bd 5. Bihang.

LUNDS UNIVERSITETS

ÅRSBERÄTTELSE

1908—1909

AF

UNIVERSITETETS REKTOR

LUND 1909
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Bland minnesvärda och glädjande tilldragelser under det gångna året må särskildt H. K. H. KRONPRINSESSANS besök härstädes vara antecknad. Den 1 Juni 1908 hade H. K. H. öfver varit Malmös högtidliga begående af 250-års minnet af Skånes införlifvande med Sverige och egnade så den följande dagen åt Lund och dess universitet. I universitetets försal mottogs den höga gästen af akademistaten och studentkåren med fanor och standar och hälsades där med fyrfaldiga lefverop. I de ord, hvarmed rektor inledde denna hyllning, gaf han äfven uttryck åt universitetets vördnad och tillgifvenhet för H. K. H. KRONPRINSEN och åt universitetets beklagande af de hinder, som denna gång motsatt sig hans resa till hertigdömet. Studentsångföreningen uppvaktade med sång såväl vid detta tillfälle som senare vid järnvägsstationen vid Hennes Kungliga Höghets afresa till hufvudstaden. Vid sitt besök på universitetet lät H. K. H. föreställa för sig flera af de närvarande herrar och damer.

Universitetet, som oafslåtligen röner prof på sin kanslers varma deltagande för dess angelägenheter, gläder sig dock särskildt öfver att dels flera dagar i sistlidna November och dels sistlidne 28 Maj hafva haft äran af hans personliga härvaro. Senast nämnda besök var föranledt af en från filosofiska fakulteten utgången framställning, att vid sin promotionsfäst samma dag få förläna kanslern sin doktorsgrad. Härom upplyser för öfrigt promotors inbjudningsskrift. Kanslern mottog nu personligen lagerkransen.

Ej heller skall förgätas det besök, hvarmed på inbjudan härifrån ett flertal universitetslärare från Köpenhamn hedrade och gladde oss sistlidne 12 September. Detta besök var ett led i en lång kedja af dylika, aflagda under en tidsföljd af mer än

25 år, skiftesvis af dem hos oss och oss hos dem. Det är att hoppas, att allt framgent denna utväxling af vänskapsbetygelser skall fortgå, så välgörande för oss som dessa möten äro med sin däraf följande nära bekantskap emellan universitetens män på båda sidor om Sundet.

Af rent vetenskaplig karakter var det möte, som Biologiska Sällskapet i Köpenhamn höll här sistlidne 15 Maj på anmodan af sina svenska medlemmar. Botaniska och medicinska institutionerna blefvo därvid med sina iustrument och apparater af institutionernas föreståndare förevisade och demonstrerade.

Den 16 Juni 1908, H. M. KONUNGENS 50-års dag, uppvaktade universitetet Högstdensamme med en underdånig telegrafisk lyckönskan, afsänd af rektor.

Under årets lopp har döden bortryckt två af universitetets förutvarande professorer, Fredrik Wilhelm Christian Areschoug och Johan Jacob Borelius, samt en af de i tjensten varande, professoren David Bergendal. Professor Areschoug afled den 21 December i fjor, efter fyllda 78 år, professor Borelius den 7 Januari d. å., nära 85 och ett halft år gammal. Båda hade en lång lefnad bakom sig med ett rikt innehåll, som inom vida kretsar tillvunnit dem den djupaste vördnad och beundran, Areschoug som botanisk forskare, Borelius som filosof, och båda för den samvetsgranna omsorg, de haft om sitt lärarekall, i älskad och oförgätlig hågkomst hos skaror af lärjungar. Men Bergendal stod midt i den brådaste verksamhet, då han plötsligt togs bort. Han dog vid 53 års ålder den 23 September, och universitetet har känt hans bortgång dess smärtsammare, som en lång och lysande bana syntes honom tillmätt som fortsättning af den, han redan fulländat till fromma för vetenskapen, till ära för sig och universitetet och till gagn och hugnad för dess studenter. Han var, som väl ingen det varit mera, med hela sin själ tillgifven detta lärosäte och dess ungdom.

Vi ha äfven att beklaga dödsfall bland de studerande: Sven August Wikander, Vg. T. K., afled den 22 Juni 1908. Olof Anders Emanuel Pfaff, Bl., den 17 Juli, Jacob Rudolf Rosenberg, Hb., den 28 November samma år.

Den 1 Oktober 1908 var ett sekel till ända, sedan Thomas Thorild, en gång student i Lund och sedermera vida känd som filosof och vitter skriftställare, lyktade sina dagar. De sista 13 åren af sitt lif var han anställd som bibliotekarie och professor vid universitetet i det då ännu svenska Greifswald och där ligger han begrafven. Nämda dag nedlade universitetet genom professor Wrangel en minneskrans på hans graf.

Köpenhamns universitet och därmed hela den lärda världen förlorade en af sina främste män, då förre professoren, presidenten i det Danske Videnskabernes Selskab, Julius Thomsen afled sistlidne 12 Februari. Genom sina undersökningar inom termokemien hade han utöfvat en banbrytande verksamhet. Som ett tecken på sitt deltagande och sin tacksamhet mot den döde sände Lunds universitet en krans till hans bår.

Till öfvervarande af de fästligheter, hvarmed staden Faënza den 24 och 25 Oktober förlidet år firade 300-årsminnet af Evangelista Torricellis födelse, var universitetet inbjudet att sända en deputation. Universitetet gaf i en tryckt adress sin sympati tillkänna för det stora minnet och sina lyckönskningar till den prisade fysikerns födelsestad Faënza.

Likaledes är till universitetet i Louvain en adress afsänd, uttryckande Lunds universitets glädje öfver att nämnda universitet, som stiftades år 1425, men mot slutet af 1700-talet gått under i de krig, som då omstörtade de politiska förhållandena i Nederländerna, nu kunde blicka tillbaka på en lycklig verksamhet i fulla 75 år efter sin återupprättelse år 1834. Louvains universitet firade sistl. 9—11 Maj detta 75-årsjubileum högtidligen och hade härtill inbjudit Lunds universitet.

I detta sammanhang må äfven nämnas, att öfverläkaren dr Nerander var statens ombud vid den tredje internationella kongressen för sinnessjukvård i Wien den 7—11 Oktober 1908, att professor Stille har såsom statens ombud öfvervarit kongressen i Zaragoza, som pågick den 14—20 Oktober 1908 och hufvudsakligen hade att behandla det spanska befrielsekrigets historia, att professor Dalén likaledes som statens ombud bevistat den oftalmologiska kongressen i Neapel den 2—7 April d. å., samt att professor

Lindskog såsom universitetets ombud deltagit i den arkeologiska kongressen i Kairo den 7—15 April s. å.

Den 15 September 1908 installerades professoren i österländska språk filosofie doktoren Carl Axel Moberg i sitt ämbete. Hans inträdesföreläsning handlade om Semitiska folk och folkvandringar. Rektors inbjudning härtill innehöll en afhandling Om de solida kropparnes elasticitet, III.

Den 29 Januari detta år installerades professoren i zoologi filosofie doktoren Hans Thure Sigurd Wallengren i sitt ämbete. Den föreläsning, han härvid höll, handlade om Experimentell parthenogenes, och den skrift, som rektor bifogat sin inbjudning till installationens öfvervarande, hade till titel: Om de solida kropparnes elasticitet, IV.

De populärt-vetenskapliga föreläsningar, som under namn af sommarkurser sedan länge varit här anordnade att hållas hvart annat år, pågingo sistlidna år under tiden från den 13 till den 26 Augusti under mycken tillslutning från lärare och lärarinnor vid våra folkskolor.

Den 29 April i år var universitetets aula upplåten åt doktor Sven Hedin, som, på anmodan af rektor, där föreläste om sin senaste forskningsfärd. Aulan var till sista plats upptagen och efter föredraget egnades föreläsaren en särskild hyllning af studentkåren, som under sina standar och fanor uppvaktade honom i universitetets försal med tal, sång och lefverop. I sitt svarstal betygade doktor Hedin studentkåren sin tacksamhet härför.

Universitetets samling af kanslersporträtt har sistlidne November blifvit tillökt med ett porträtt i olja af förre statsrådet m. m. Gustaf Fredrik Gilljam, kansler för universitetet 1898—1904. Han afled den 17 Januari 1908. Porträttet, som lyckligt återgifver det karakteristiska i hans drag och hela yttre uppträdande, är en gåfva af hans maka, änkefru Helena Gilljam. Det större konsistoriet aflät genast en tacksamhetsskrifvelse till gifvarinnan af den kärkomna och dyrbara gåfvan.

I skrifvelse, som Riksdagen aflåtit till K. Maj:t den 1 Juni 1908 angående regleringen af utgifterna under åttonde hufvudtiteln, göres anmälan om de anslag, som Riksdagen ansett böra härför utgå, och K. Maj:t har med anledning däraf den 13 Juni s. å. utfärdat en i flera punkter ny utgiftsstat för Lunds universitet, hvarigenom samtliga dess fasta löner blifvit ansevärt höjda, äfvensom docentstipendiernas belopp och antal förökats. Härigenom har universitetet sett den länge närda önskningsen uppfylld, att dess verksamhet icke måtte hämmas på något vis af yttre ekonomiskt tryck, utan samtliga dess vetenskapliga krafter odelade komma till användning för universitetets syften. Det är med djupaste tacksamhet universitetets alla medlemmar så sett det samma vara föremål för denna på samma gång stora som välbetänkta frikostighet från det allmännas sida.

Docenten Carl Axel Moberg utnämndes den 23 Juli 1908 till professor i österländska språk.

E. o. professoren Hans Thure Sigurd Wallengren utnämndes den 23 December 1908 till professor i zoologi.

Docenten vid Upsala universitet teologie licentiaten, filosofie kandidaten Hjalmar Fredrik Holmqvist utnämndes den 27 Maj 1909 till professor i kyrkohistoria och symbolik.

Till docenter hafva förordnats: lic. Per Sigurd Agrell i slaviska språk den 25 Januari 1909, dr Emil Frithiof Knut Sommarin i nationalekonomi inom filosofiska fakulteten den 1 Februari 1909, dr Sven Otto Henrik Rydbeck i nordisk konstarkeologi den 12 Mars 1909, lic. Anders Vilhelm Lundstedt i civilrätt den 24 Mars 1909, docenten vid Upsala universitet August Hahr i konsthistoria med konstteori samma dag, dr Vagn Walfrid Ekman i mekanik och matematisk fysik den 23 April 1909, lic. Nils Herman Nilsson Ehle i botanik samma dag, lic. Robert Eugen Zachrisson i engelska språket den 8 Maj 1909 samt lic. Anders Christopher Thorn i romanska språk den 13 Maj 1909.

Institutsläraren cand. phil. Walter Karf förordnades den 24 Oktober 1908 att under två år, räknadt från och med den 1 samma månad, vara lektor i tyska språket.

Lektoren Camille Julien Polack förordnades den 12 Mars 1909 att vara lektor i franska språket fortfarande till den 1 näst-

följande Oktober och licencié ès lettres Jean André Waltz den 23 April 1909 att vara lektor i franska språket under två år från och med den 1 påföljande Oktober.

Docenten Carl Delin erhöll den 31 Augusti 1908 afsked från sin docentbefattning och docenten Josef Sjöholm, som den 18 September 1908 utnämnts till kyrkoherde i S:t Olai församling i Norrköping, erhöll den 16 December 1908 afsked från docentbefattningen från och med samma års utgång.

Till assistenter hafva förordnats: vid fysiska institutionen lic. Johan Edvard Björnsson den 17 November 1908, vid växtfysiologiska laboratoriet vid botaniska institutionen docenten Bengt Lidforss och vid geologisk-mineralogiska institutionen kand. Anton Hilmer Westergård den 8 December 1908, vid patologiska institutionen docenten Per Gustaf Einar Sjövall den 16 December 1908, samt i matematik docenten Bernhard Svensson den 29 December 1908, samtliga för år 1909.

Docenten Simon Fredrik Bengtsson förordnades den 17 November 1908 att under år 1909 vara föreståndare för entomologiska afdelningen af zoologiska institutionen och uppehålla den entomologiska undervisningen.

D:r Sven Otto Henrik Rydbeck förordnades den 8 December 1908 att under år 1909 vara föreståndare för historiska museet samt mynt- och medaljkabinettet.

Docenten vid Upsala universitet August Hahr förordnades den 29 December 1908 att under år 1909 vara biträdande lärare i ämnesgruppen estetik med litteratur- och konsthistoria, med undervisnings- och examinationsskyldighet i konsthistoria med konstteori.

Docenten Per Sigurd Agrell förordnades den 1 Februari 1909 att under samma år vara lärare i slaviska språk.

Den 8 Januari 1909 förordnades docenten Jürgen Detlef Oelrich att under år 1909 gifva en kurs i de viktigaste kliniska undersökningsmetoderna och lic. Johan Haffner en kurs i allmän sjukvårdsteknik äfvensom licentiaterna Gustaf Pallin och Erik Gustaf Petré att gifva en kurs i allmän kirurgi, den förre under tiden 1 Januari—31 Augusti och den senare under tiden 1 September—31 December.

Docenten Bror Alexander Ludvig Holmberg förordnades den 1 Februari 1909 att under år 1909 meddela de i stadgan angå-

ende medicinska examina § 17 föreskrifna, särskildt till medicinska studier förberedande kurser i allmän kemi.

Kapellmästaren Carl Alfred Berg förordnades den 1 Februari 1909 att tillsvidare uppehålla undervisning och examination i liturgisk sång och framsägning.

Docenten Emil Frithiof Knut Sommarin förordnades den 12 Mars 1909 att tillsvidare förrätta inom filosofiska fakulteten förekommande examination i ämnet nationalekonomi.

Till amanuenser hafva förordnats: vid kirurgiska kliniken kand. Gunnar Sigfrid Frising den 2 Juni 1908, vid fysiologiska institutionen stud. Frans Gustaf Velander den 5 Juni 1908, vid botaniska institutionens fysiologiska afdelning stud. Nils Heribert Nilsson den 20 Juni 1908, vid patologiska institutionens bakteriologiska afdelning kand. Ernst Valdemar Bagger-Jørgensen samma dag, vid pediatrika kliniken kand. Olof Gertzén den 29 Juni 1908, vid matematiska seminariet lic. Henrik Gabriel Block den 14 Juli 1908, vid fysiska institutionen kand. Karl Manne Georg Siegbahn den 29 Juli 1908, vid obstetrisk-gynekologiska kliniken lic. Abraham Troell den 31 Augusti 1908, vid oftalmiatrika kliniken kand. Johan Theofil Lundbladh samma dag, vid kemiska institutionen kand. Bror Elof Möller den 9 September 1908, vid patologiska institutionens patologiska afdelning kand. John Olof Olow den 26 September 1908 och kand. Vilhelm August Ruhe den 8 April 1909, vid medicinskt-kemiska institutionen stud. Gösta Bohmansson den 15 Oktober 1908, i anatomi stud. Bror Konrad Bertilsson den 2 December 1908, i histologi stud. Paul Gustaf Carlsson samma dag, vid konstsamlingarna lic. C. W. von Sydow den 19 December 1908, vid historiska museet samt mynt- och medaljsamlingen lic. C. W. von Sydow samma dag, vid astronomiska institutionen lic. Henrik Gabriel Bloch den 6 Februari 1909, vid medicinska kliniken lic. Emil Martin Alexander Klementsson den 4 April 1909.

Till extra ordinarie amanuenser hafva antagits: vid botaniska institutionens systematiska afdelning stud. Carl Robert Larsson den 5 Juni 1908, vid samma institutions fysiologiska afdelning stud. Ernst Åke Åkerman den 20 Juni 1908, vid fysiska institutionen stud. Carl Olof Gudmund Borelius den 26 September 1908, vid kemiska institutionen stud. Åke Lars Jonas Tiberg samma dag, vid zoologiska institutionens zootomiska afdelning kand. Lars

Oscar Gomer Cronholm den 15 Oktober 1908, i anatomi stud. Oscar Theodor Hellsten den 2 December 1908, i histologi stud. Sven Ingvar Ingvar samma dag, vid biblioteket lic. Carl Wilhelm von Sydow och kand. Knut Olof Laurentius Tynell den 20 Februari 1909, vid kansliet e. o. amanuensen vid rättekammaren Bengt Hjalmar Albert Eklundh den 29 Mars 1909.

Universitetets lärarepersonal utgjordes vid årets slut af 47 professorer, en observator, en laborator, 44 docenter, 3 lektorer, 5 assistenter, däraf 3 inräknade i docentantalet, och 3 exercitiemästare; dessutom en lärare i psykiatri och 5 biträdande lärare. Af de med fast lön försedda läraretjenster voro lediga professorsämbetena i romersk rätt och rättshistoria, i statsrätt, förvaltningsrätt, kyrkorätt och folkrätt samt ett af professorsämbetena i zoologi äfvensom extra ordinarie professorsämbetet i klassiska språk.

Af de vid fakulteter och sektioner fästa docentstipendier innehades vid årets slut: teologiska fakultetens n:r 1 af docenten T. K. Segerstedt och n:r 2 af docenten E. M. Rodhe; juridiska fakultetens n:r 1 af docenten A. Åström och n:r 2 af docenten A. W. Lundstedt; medicinska fakultetens n:r 1 af docenten P. G. E. Sjövall och n:r 2 af docenten R. K. O. G. af Klercker; filosofiska fakultetens n:r 1 af docenten E. F. K. Sommarin; humanistiska sektionens n:r 1 af docenten N. A. F. Emmelin, n:r 2 af docenten M. F. Böök, n:r 3 b. af docenten M. J. S. Wallengren, n:r 4 af docenten N. M. P. Nilsson, n:r 5 af docenten J. E. Olson, n:r 6 a. af docenten F. G. E. Walberg och n:r 6 b. af docenten N. O. Heinertz; samt matematisk-naturvetenskapliga sektionens n:r 1 af docenten C. W. Oseen, n:r 2 af docenten B. Svensson, n:r 3 af docenten O. D. Gertz, n:r 4 af docenten B. A. L. Holmberg, n:r 5 af docenten B. Lidfors och n:r 6 af docenten H. G. Simmons. Rörliga docentstipendiet n:r 4 innehades af docenten F. V. Törne. Juridiska fakultetens n:r 3, filosofiska fakultetens n:r 2, humanistiska sektionens n:r 3 a. samt rörliga docentstipendierna n:r 1, 2, 3 och 5 vore vid årets slut icke tillsatta.

Riksstatens resestipendier för år 1909 innehafvas, det större af docenten B. Lidforss och det mindre af docenten H. A. Lindroth.

Tjenstledighet har under hela året åtnjutits af professoren P. E. Fahlbeck såsom ledamot af Riksdagens första kammare och af statistiska kommittén.

Docenten Q. R. S. T. Holm har varit tjenstledig alltsedan den 1 September 1908 för skötande af folkskoleinspektörsbefattning i Göteborg.

Professoren J. L. Borelius var tjenstledig under tiden 27 Augusti—1 Oktober 1908 för utrikes resa och på grund af landstingsmannaupdrag.

Professorerna S. Ribbing, F. A. Johansson och G. M. Pfannenstill voro såsom ombud vid 1908 års allmänna kyrkomöte tjenstlediga under tiden för dess sammanträde i September och Oktober 1908.

Professoren S. Clason var såsom ledamot af Riksdagens första kammare tjenstledig från och med den 15 Januari till och med den 15 Maj 1909 och professoren J. C. W. Thyren såsom ledamot af Riksdagens andra kammare under samma tid befriad från sin undervisningsskyldighet.

Professoren C. H. Hildebrand var på grund af sjukdom befriad från undervisnings- och fakultetsgöromål samt de med öfverläkarebefattningen vid pediatrika kliniken förenade göromål under tiden 1 Februari—30 April 1909.

Docenten H. A. Lindroth var för företagande af en utrikes stipendieresa tjenstledig från den 13 April 1909 till vårterminens slut.

Professoren P. G. Eklund var under båda terminerna på grund af sjuklighet befriad från hälften af sin undervisningsskyldighet.

Professoren H. T. S. Wallengren var under April och Maj 1909 på grund af sakkunnig-uppdrag vid Upsala universitet befriad från den honom åliggande ledningen af de histologiska öfningarna samt Professoren B. Jönsson af samma anledning befriad från föreläsningsskyldighet under tiden från och med den 16 April 1909 till vårterminens slut.

Dessutom har tjenstledighet under kortare tid beviljats dels af prokanslern, dels af rektor.

De vikariat, som på grund af ofvannämnda förhållanden eller eljest påkallats, hafva varit följande.

Under hela året har docenten M. J. S. Wallengren uppehållit professorsämbetet i statskunskap och statistik, juris dok-

toren Carl Sjunnesson den till professorsämbetet i svensk rätt och rättshistoria hörande undervisningsskyldighet och en del af examinationsskyldigheten, som för öfrigt fullgjorts af professorerna J. C. W. Thyren och C. G. E. Björling, samt docenten A. W. Ahlberg extra ordinarie professorsämbetet i klassiska språk.

Under hela året har docenten C. W. Oseen uppehållit undervisningen och examinationen i mekanik och matematisk fysik, hvarifrån undertecknad såsom universitetets rektor varit befriad.

Professorsämbetet i kyrkohistoria och symbolik uppehölls till slutet af år 1908 af docenten J. Sjöholm och därefter af docenten E. M. Rodhe.

Professorsämbetet i statsrätt, förvaltningsrätt, kyrkorätt och folkrätt har uppehållits af docenten A. Åström alltsedan den 18 Juli 1908.

Under professorerna Ribbings, Johanssons och Pfannenstills ofvannämnda tjänstledighet uppehölls professorsämbetet i medicin af docenten J. D. Oelrich samt e. o. professorsämbetet i praktisk teologi och moralteologi af docenten E. M. Rodhe, hvaremot ingen vikarie kunnat förordnas för professoren Johansson.

Den undervisningsskyldighet, hvarifrån professoren Eklund, som ofvan nämnts, befriats, har uppehållits under höstterminen af e. o. professoren Pfannenstill och en motsvarande del af dennes undervisningsskyldighet af docenten E. M. Rodhe, med undantag af tiden för 1908 års kyrkomöte, då förstnämnda undervisningsskyldighet uppehållits af docenten C. E. D. Fehrman, som äfven uppehöll densamma under vårterminen.

Under den tid professoren Borelius, enligt hvad ofvan sagts, var tjänstledig, uppehölls undervisningen i kirurgi af lic. Erik Gustaf Petren och examinationen af e. o. professoren G. E. Essen-Möller.

Under professoren Clasons ofvannämnda tjänstledighet har docenten L. U. A. Weibull uppehållit hans ämbete.

Lic. Hugo Andreas Ågren har sedan den 10 November 1908 under institutionsföreståndarens öfverinseende hållit en föreläsningkurs i systematisk zoologi tre timmar i veckan och biträdt vid arbetena å zoologiska institutionens systematiska afdelning.

Docenten R. K. O. G. af Klercker har uppehållit den tjänstgöring, hvarifrån professoren Hildebrand, enligt hvad ofvan sagts, varit befriad.

Docenten A. W. Lundstedt har sedan den 1 April 1909 under professoren Thyréns ofvannämnda tjänstledighet uppehållit hans undervisningsskyldighet.

D:r Lännart Ribbing har uppehållit den undervisningsskyldighet, hvarifrån professoren Wallengren, såsom ofvan sagts, varit befriad.

E. o. biblioteksamanuensen N. Brodén har uppehållit biblioteksamanuensen J. F. B. Hjelmqvists tjänstebefattning under Mars 1909, då denne af rektor i prokanslerns frånvaro erhållit tjänstledighet.

Bland utmärkelser, som tillfallit universitetets lärare och tjänstemän, må här nämnas följande.

Professorerna J. L. Borelius, C. G. E. Björling och N. O. M. Flensburg hafva utnämnts till riddare af kungl. Nordstjärneorden.

Docenten F. G. E. Walberg har utnämnts till riddare af spanska orden Isabel la Catolica.

Professoren A. G. H. Stille har erhållit spanska medaljen de los Sitios de Zaragoza.

Professoren K. F. Söderwall har valts till hedersledamot af kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.

Professoren B. Jönsson har valts till ledamot af kungl. vetenskaps societeten i Upsala.

Professoren C. E. Overton har kallats till hedersdoktor af universitetet i Jena.

Professoren A. G. H. Stille har kallats till korresponderande ledamot af Real Academia de buenas letras de Barcelona.

Professoren C. F. O. Nordstedt har af kungl. vetenskapsakademien erhållit hälften af Letterstedtska priset för utgifvet originalarbete.

Kungl. Maj:t har ur de enligt universitetets stat till dess disposition för år 1908 stående medel anvisat dels den 13 Januari 1908 åt preparatorn vid anatomiska institutionen O. F. Mattsson 500 kronor för att under en tid af minst två månader sommaren 1908 i Tyskland idka studier vid anatomiska och zoologiska museer och institutioner äfvensom större verkstäder för veten-

skaplig fotografering, preparering, gipsgjutning af naturföremål, dels den 1 Maj 1908 åt professoren S. Clason 250 kronor såsom reseunderstöd för bevistande af en internationell historisk kongress i Berlin under tiden 6—12 Augusti 1908, dels ock den 12 Juni 1908 åt professoren C. V. L. Charlier ett reseanslag å 350 kronor för bevistande af en sammankomst i Wien af det internationella samfundet Astronomische Gesellschaft och för efterforskande i München af försvunna Tycho Braheska instrument.

Den 12 Juni 1908 har Kungl. Maj:t medgifvit, att docenten T. K. Segerstedt må på åren 1908 och 1909 fördela den honom såsom innehafvare af ett riksstatens resestipendium för år 1908 åliggande utrikes resa.

Samma dag har Kungl. Maj:t gifvit komministern i Frändefors pastorat G. Juhlin tillstånd att inskrifvas vid Lunds universitet och där aflägga teologie licentiatexamen, ehuru han icke aflagt svensk mogenhetsexamen eller examen vid svenskt universitet.

Den 13 Juni 1908 har Kungl. Maj:t förordnat, att den i stadgan angående medicinska examina föreskrifna, särskildt till medicinska studier förberedande undervisningskurs i allmän kemi skall vid universitetet i Lund förläggas till den medicinskt-kemiska institutionen.

Samma dag har Kungl. Maj:t fastställt ändringar i den för universitetet gällande stat.

Samma dag har kungl. Maj:t utfärdat kungörelse angående villkor och bestämmelser för åtnjutande af de för vissa befattningshafvande vid rikets universitet och karolinska mediko—kirurgiska institutet från och med år 1909 gällande nya aflöningsförmåner.

Samma dag har Kungl. Maj:t meddelat, att Riksdagen å extra stat för år 1909 beviljat följande anslag för universitetet i Lund:

för anordnande af undervisning i bokföring under höstterminen 1908 samt år 1909 900 kronor;

till arfvode åt en biträdande lärare i medicin 2,000 kronor;

till höjning af arfvodet för notarien vid medicinska fakulteten 200 kronor;

för anordnande af kostnadsfri propedeutisk undervisning i allmän kirurgi 1,500 kronor;

för anställande af lektorer i tyska, franska och engelska språken 9,000 kronor, att utgå af förut beviljat anslag å 54,000 kronor;

till uppehållande af undervisning i slaviska språk, företrädesvis ryska, 2,500 kronor;

för aflönande af en föreståndare för universitetets historiska museum samt mynt- och medaljkabinett, med skyldighet för föreståndaren att utföra det arbete, som det mindre akademiska konsistoriet finner skäl att bestämma, 2,000 kronor;

till arfvode åt en amanuens vid universitetets konstsamlingar 500 kronor;

till arfvode åt en lärare med åliggande att biträda vederbörande professor i estetik samt litteratur- och konsthistoria vid uppehållande af undervisnings- och examinationsskyldigheten i samma ämne enligt de närmare bestämmelser, som af Kungl. Maj:t meddelas, 2,500 kronor;

för anordnande af den i stadgan angående medicinska examina föreskrifna undervisningskursen i allmän kemi dels till inredning af laboratorium vid den medicinskt-kemiska institutionen 1,000 kronor, dels till aflöning åt en lärare vid kursen 2,000 kronor, dels ock till materiell för densamma 500 kronor;

för uppehållande af undervisning i entomologi och vård af de entomologiska samlingarna 3,000 kronor, att utgå under förutsättning att fullt lämplig person för tjänstgöringens bestridande finnes att tillgå;

till ökning och komplettering af utrustningen vid zoologiska institutionen 2,500 kronor, att utgå af förut beviljadt anslag å 10,000 kronor;

till anskaffande af möbler för zoologiska institutionen 4,000 kronor;

till materiell m. m. för universitetsbiblioteket 10,000 kronor;

för tillfällig löneförbättring under år 1909, att tilläggas lönen, åt vice bibliotekarien vid universitetsbiblioteket 500 kronor;

till arfvoden åt extra biträden vid universitetsbiblioteket samt ersättning åt extra ordinarie tjänstemän och vaktmästare för eftermiddagstjänstgöring, allt enligt de bestämmelser, som Kungl. Maj:t finner godt meddela, 6,000 kronor; äfvensom

utöfver det af Riksdagen på extra stat för år 1908 beviljade anslag å 37,450 kronor för ny inredning af gamla biblioteksbyggnaden ytterligare ett belopp af 6,500 kronor.

Samma dag har Kungl. Maj:t meddelat, att Riksdagen å extra stat för år 1909 anvisat såsom bidrag till täckande af kostnaderna för de föreläsningar, som från universitetet blefve på begäran, vare sig af institution, som ej åtnjöte särskildt till populärvetenskapliga föreläsningssyfte beviljadt statsunderstöd, eller af viss kommun eller enskild person anordnade att under år 1909 eller senare hållas utom universitetsstaden, ett belopp af 3,000 kronor, att utgå under villkor, att den, som föreläsning begärt, för täckande af föreläsarens resekostnad och arfvode tillsköte minst lika mycket som staten.

Samma dag har Kungl. Maj:t meddelat, att Riksdagen å extra stat för år 1909 beviljat ett anslag å 10,000 kronor till resestipendier åt ordinarie lärare och vissa andra tjänstemän vid rikets universitet och karolinska institutet.

Den 3 Juli 1908 har Kungl. Maj:t anvisat ett belopp af 104 kronor 40 öre åt professoren vid Upsala universitet K. V. Zettersteen såsom ersättning för en resa från Upsala till Lund och åter, hvilken resa han företagit såsom med humanistiska sektionen adjungerad sakkunnig ledamot, att utgå af de enligt universitetets stat till Kungl. Maj:ts disposition stående medel för år 1908.

Den 17 Juli 1908 har Kungl. Maj:t medgifvit, att af de enligt universitetets stat till dess disposition stående medel för år 1908 ett belopp af 800 kronor finge utgå till docenten N. A. F. Emmelin utöfver det af honom innehafda docentstipendium såsom arfvode för ledningen under höstterminen 1908 af den i nådiga stadgan angående filosofiska examina den 1 November 1907 föreskrifna kurs i psykologi jämte pedagogikens teori och historia.

Samma dag har Kungl. Maj:t, som uppdragit åt professoren A. G. H. Stille att såsom ombud för Sverige deltaga i en internationell kongress den 14—20 Oktober 1908 i Zaragoza för spanska befrielsekrigets historia, tilldelat honom ett reseunderstöd af 500 kronor, att utgå af de enligt universitetets stat till Kungl. Maj:ts disposition stående medel.

Den 31 Juli 1908 har Kungl. Maj:t medgifvit, att ett af Riksdagen å extra stat för år 1909 beviljadt anslag å 6,500 kronor för ny inredning af gamla biblioteksbyggnaden finge förskotteras ur akademikassan.

Den 2 Oktober 1908 har Kungl. Maj:t tillåtit preussiske löjtnanten B. S. von Bothe att, oaktadt han icke aflagt svensk mogenhetsexamen, inskrifvas vid universitetet i Lund och aflägga examina inom filosofiska fakulteten därstädes.

Den 9 Oktober 1908 har Kungl. Maj:t förklarat hinder icke möta för finska undersåten juris doktoren F. W. Ekström att i vederbörlig ordning söka lediga professorsbefattningen i romersk rätt och rättshistoria vid universitetet i Lund.

Den 6 November 1908 har Kungl. Maj:t ur de enligt universitetets stat till dess disposition stående medel anvisat 230 kronor åt kapellmästaren C. A. Berg såsom arfvode för den kostnadsfria undervisning i liturgisk sång och framsägning, som han under vårterminen 1908 meddelat åt teologie studerande utöfver den honom åliggande undervisningsskyldighet af två timmar i veckan.

Den 20 November 1908 Kungl. Maj:t utfärdat kungörelse angående ändrad lydelse af öfvergångsbestämmelserna i Kungl. stadgan angående juridiska examina den 29 April 1904.

Samma dag har Kungl. Maj:t tillåtit bibliotekarien C. J. F. af Petersens att till år 1909 uppskjuta den utrikes resa, till hvars företagande han erhållit anslag ur för sådant ändamål anvisade medel för år 1908.

Samma dag har Kungl. Maj:t ur de enligt universitetets stat till dess disposition stående medel för år 1909 anvisat ett reseanslag å 250 kronor åt e. o. professoren M. J. C. A. Forssman, som utsetts till universitetets representant vid den fäst, hvarmed universitetet i Cambridge ämnar fira hundraårsminnet af Charles Darwins födelse.

Den 27 November 1908 har Kungl. Maj:t utfärdat nya statuter för universiteten i Upsala och Lund.

Samma dag har Kungl. Maj:t tillåtit F. G. L. C. Peyron att, ehuru han icke aflagt svensk mogenhetsexamen, få inskrifvas i juridiska fakulteten vid universitetet i Lund samt därstädes undergå tentamina och aflägga kansli- och juris kandidatexamina, under förutsättning att han, på sätt nådiga stadgan för rikets allmänna läroverk den 18 Februari 1905 föreskrifver angående fyllnadspröfning efter aflagd studentexamen, visar sig ega för sistnämnda examen erforderliga kunskaper i svenska språket och historia.

Den 11 December 1908 har Kungl. Maj:t ur de till dess disposition enligt universitetets stat stående medel anvisat för år 1909 ett belopp af 1,000 kronor såsom understöd åt docenten S. Linde med skyldighet för honom att till studerande vid universitetet meddela kostnadsfri handledning vid grckisk stilskrifning äfvensom att åtaga sig annan inom ämnet fallande undervisning, som af filosofiska fakultetens humanistiska sektion kunde därutöver honom åläggas.

Den 18 December 1908 har Kungl. Maj:t utfärdat kungörelse angående tillägg och ändring i nådiga stadgan angående teologiska examina vid universiteten den 30 Oktober 1903.

Samma dag har Kungl. Maj:t utfärdat stadga angående den disciplinära myndigheten öfver de studerande vid rikets universitet och karolinska mediko-kirurgiska institutet.

Samma dag har Kungl. Maj:t anvisat ett belopp af 3,000 kronor af allmänna medel till understöd för fortsatt utgifvande under år 1909 af universitetets årsskrift.

Samma dag har Kungl. Maj:t meddelat följande bestämmelser rörande undervisning i bokföring vid universitetet i Lund.

1. Universitetets rektor eger att, i den mån medel för ändamålet äro att tillgå, med kompetent person träffa öfverenskommelse om meddelande af ifrågavarande undervisning. Den samma skall vara kostnadsfri för deltagarne och fortgå omkring 30 timmar hvarje termin samt omfatta såväl privat bokföring som affärsbokföring.

2. Tillstånd att deltaga i undervisningen kan meddelas vid universitetet inskrifven studerande efter ansökan hos rektor, som eger att pröfva och bestämma, hvilka må i undervisningen deltaga.

3. Rektor förordnar någon af universitetets ordinarie lärare att egna tillsyn åt undervisningen och efter hvarje års slut inkomma till rektor med det yttrande, hvartill förhållandena föranleda.

Samma dag har Kungl. Maj:t fastställt följande bestämmelser beträffande beviljadt anslag till arfvoden åt extra biträden vid universitetsbiblioteket samt ersättning åt extra ordinarie tjänstemän och vaktmästare för eftermiddagstjänstgöring.

1. Af anslaget utgå två årsarfvoden åt extra ordinarie amanuenser, hvartdera å antingen 1,000 kronor eller 800 kronor. Arfvode å det högre beloppet må icke tilldelas någon, som icke under en tid af minst två år tjänstgjort vid biblioteket.

2. För dylikt arfvodes åtnjutande fordras tre timmars daglig tjenstgöring i medeltal samt skyldighet att eventuellt mot särskild ersättning jämte öfriga extra ordinarie amanuenser i den ordning, som af bibliotekarien bestämmes, turvis bestrida vaktgöring i biblioteket på eftermiddagarna.

3. Arfvodena tilldelas utan ansökan vederbörande extra ordinarie amanuenser af kanslern för rikets universitet på förslag af bibliotekarien, sedan det mindre konsistoriet afgifvit yttrande öfver förslaget. Arfvodena utbetalas kvartalsvis med afdrag för tjenstledighet.

4. Af anslaget eger bibliotekarien att till bekostande af renskrifning och annat arbete af personer, hvilka icke som tjenstemän tillhöra biblioteket, använda högst 750 kronor.

5. Hvad af anslaget icke utgår enligt ofvan meddelade föreskrifter användes enligt kanslerns på förslag af bibliotekarien och efter det mindre konsistoriets hörande meddelade beslut till ersättning dels åt extra ordinarie amanuenser, som icke åtnjuta något af de under mom. 1 upptagna arfvodena, för eftermiddagstjenstgöring samt till flitpenningar, dels ock åt extra ordinarie amanuenser med dylikt arfvode för tjenstgöring utöfver den för dem obligatoriska.

I sammanhang därmed har Kungl. Maj:t föreskrifvit, att biblioteket år 1909 skall under eftermiddagarna hållas öppet minst två timmar hvarje helgfri dag.

Den 23 December 1908 har Kungl. Maj:t förklarat nedannämnde lärare, tjenstemän och betjente berättigade att från och med år 1909 åtnjuta ålderstillägg å sina löner, nämligen professorerna A. V. Bäcklund, S. Ribbing, H. Bendz, F. A. Wulff, C. M. Fürst, C. M. Zander, J. C. W. Thyren, E. A. Kallenberg, J. M. Lovén, C. V. L. Charlier, C. G. E. Björling, B. Jönsson, J. L. Borelius, E. H. G. Wrangel, J. G. K. Wicksell, C. Lindskog och H. Larsson, bibliotekarien C. J. F. af Petersens, räntmästaren R. V. A. M. Eklundh samt extra ordinarie professorerna P. E. Fahlbeck, C. H. Hildebrand, H. H. von Schwerin, N. O. M. Flensburg, J. C. Moberg, G. M. Pfannenstill, M. J. C. A. Forssman, J. R. Rydberg, G. E. Essen-Möller, I. Broman, S. Herner och S. S. Murbeck hvar och en ett ålderstillägg å 600 kronor årligen, observatorn F. A. Engström och akademisekreteraren O. Ernberg en hvar två ålderstillägg, hvartdera å 500 kronor årligen.

gen, konservatorn K. O. Holmqvist två ålderstillägg, hvartdera å 300 kronor årligen; konservatorn C. F. O. Nordstedt tre ålderstillägg, hvar och ett å 250 kronor årligen, vaktmästarne A. Gustafsson, J. W. Berlin, A. Rosenqvist, F. I. Lindqvist, P. Pettersson, J. R. Genander och S. Pettersson samt eldaren-trädgårdsdrängen M. Jönsson en hvar två ålderstillägg, hvartdera å 100 kronor årligen, samt preparatorn O. F. Mattson och kursorn J. Ohlsson hvardera ett första ålderstillägg å 100 kronor årligen. Jämväl har Kungl. Maj:t förklarat, att samtliga teologie professorer komma att från och med den 1 Januari 1909, i den mån sådant af den nya lönestaten betingas, utbyta nu innehafvande prebendepastorat mot dem, som enligt bestämmelserna i den nya staten äro förenade med deras professorsämbeten, i sammanhang hvarmed professoren O. Holmström förklarats berättigad att från och med år 1909 komma i åtnjutande af ett tillägg å lönen af 53 kronor årligen.

Den 31 December 1908 har Kungl. Maj:t medgifvit, att af de enligt universitetets stat till dess disposition stående medel för år 1909 må utgå ett belopp af 2,500 kronor för uppehållande af undervisning och examination i teologisk encyklopedi och teologiska prenotationer under år 1909, dock att, därest den person, som förordnas att uppehålla ifrågavarande undervisning och examination, samtidigt åtnjuter docentstipendium, arfvodet skall minskas med så stort belopp, att summan af det särskilda anslaget och docentstipendiet uppgår till högst 4,000 kronor, med skyldighet för vederbörande att för denna godtgörelse enligt närmare bestämmelser af kanslern föreläsa fyra timmar i veckan eller meddela annan motsvarande undervisning.

Samma dag har Kungl. Maj:t förklarat, att lektoren i franska språket C. J. Polack må kunna få sitt lektorsförordnande förlängdt intill den 1 Oktober 1909 utan hinder af bestämmelsen i nådiga brefvet den 4 December 1903, att lektorsförordnande ej må omfatta längre tid än sammanlagdt sex år.

Den 9 Januari 1909 har Kungl. Maj:t föreskrifvit, att den enligt § 115, andra stycket, af de upphäfdade statuterna af den 10 Januari 1876 beviljade rätt att under de fjorton första dagarna af lästermin inställa den påbudna offentliga undervisningen i den mån, sådant befinnes erforderligt för att bereda examinаторerna nödig tid till examinas förrättande eller då anuan giltig an-

ledning förefinnes, må, utan hinder af nu gällande bestämmelser, vara vederbörande medgifven för motsvarande tid af vårterminen 1909, och den 7 Maj 1909 har Kungl. Maj:t förklarat, att detta medgifvande må gälla jämväl för de 14 sista dagarna af samma termin.

Den 22 Januari 1909 har Kungl. Maj:t beviljat professoren E. A. Kallenberg för fullgörande af honom lämnadt uppdrag att vara ordförande i den af Kungl. Maj:t tillsatta kommittén för revision af konkurslagstiftningen ledighet från hans professors-ämbete under vårterminen 1909, dock med skyldighet för honom att dels förrätta examinationen i det af honom företrädda ämnet processrätt, dels ock under minst sex veckor i följd före midten af Mars 1909 gifva en undervisningskurs i straffprocessrätt och utökningslag, omfattande minst sextio timmar; innefattande denna tjänstledighet jämväl frihet från skyldighet att deltaga i den akademiska församlingens eller konsistoriernas göromål.

Den 5 Februari 1909 har Kungl. Maj:t gifvit docenten B. Lidforss tillstånd att på två år dela den honom såsom innehafvare af ett riksstatens resestipendium för år 1909 åliggande utrikes resa och den 12 Februari 1909 gifvit docenten H. A. Lindroth enahanda tillstånd.

Den 19 Februari 1909 har Kungl. Maj:t fastställt särskilda föreskrifter hörande till universitetets stat.

Den 19 Mars 1909 har Kungl. Maj:t fastställt följande bestämmelser i fråga om laboratorns i kemi undervisningsskyldighet m. m.

1. Laboratorn åligger att leda de i studieplanen för filosofie kandidatexamen och filosofisk ämbetsexamen föreskrifna kemiska laborationsöfningarna med undantag af dem, hvilkas ledning institutionsföreståndaren vid undervisningsschemats uppgörande själf åtager sig; egande laboratorn att pröfva, huruvida studerande, som anmäler sig till deltagande i de af honom ledda laborationsöfningar, innehar härför nödiga förkunskaper.

2. Laboratorn skall uppbära och för institutionsföreståndaren redovisa de för deltagande i laborationsöfningarna fastställda afgifterna äfvensom ersättning för förbrukad materiell.

3. Laboratorn åligger att föra journal öfver laboranternas arbeten och efter dessas nöjaktiga afslutande därom utfärda intyg.

4. Laboratorn är skyldig att, när professuren i kemi är ledig eller professoren i kemi af giltigt förfall är hindrad att tjänstgöra, mottaga förordnande att bestrida nämnda befattning.

Den 26 Mars 1909 har Kungl. Maj:t fastställt följande bestämmelser för observatorns i astronomi undervisningsskyldighet m. m.

Observatorn åligger:

1. att utföra de observationer, som erfordras för noggrann kännedom om de på observatoriet befintliga urens stånd och gång;

2. att under terminen tre bestämda dagar i veckan mellan kl. 11 f. m. och 1 e. m. (omkring tiden för solens meridianpassage) handleda de studerande vid anställandet af enklare observationer för bestämning af tid och polhöjd samt meddela dem den undervisning, som erfordras för dessa observationers reduktion;

3. att under terminen minst tre bestämda aftnar i veckan handleda de studerande vid anställande af astronomiska observationer;

4. att, i den mån väderleken det tillåter, deltaga i observationerna på observatoriet i enlighet med den plan, som af föreståndaren och observatorn i samråd uppgöres i början af hvarje lästermin, äfvensom att reducera de af honom enligt denna plan utförda observationerna;

5. att, jämte dagbok öfver undervisningen på sätt i § 113 mom. 1 af gällande statuter för universiteten i Upsala och Lund föreskrifves, föra dagbok äfven öfver de i mom. 1 och 4 af dessa bestämmelser omförmälda observationerna samt att i slutet af hvarje termin öfverlämna sistnämnda dagbok till föreståndaren; och

6. att i händelse professuren i astronomi är ledig eller professoren i astronomi är af giltigt förfall hindrad att bestrida sin befattning, emottaga förordnande att uppehålla densamma.

Samma dag har Kungl. Maj:t ur de enligt universitetets stat till dess disposition stående medel för år 1909 anvisat ett understöd af 800 kronor åt professoren C. Lindskog såsom bidrag till bestridande af hans resekostnader för deltagande såsom universitetets representant i den under påsken 1909 i Kairo sammanträdande andra internationella arkeologiska kongressen.

Den 16 April 1909 har Kungl. Maj:t tilldelat professorerna S. S. Murbeck och B. O. E. Ekwall hvardera ett resestipendium å 500 kronor.

Den 23 April 1909 har Kungl. Maj:t medgifvit, att den omständighet, att adjunkten vid folkskoleseminariet i Landskrona Anna Wilhelmina Linder icke aflagt mogenhetsexamen, ej må utgöra hinder för henne att inskrifvas såsom studerande vid universitetet samt därstädes aflägga filosofisk ämbetsexamen i ämnena nordiska språk, tyska språket, litteraturhistoria med poetik samt konsthistoria med konstteori.

Den 7 Maj 1909 har Kungl. Maj:t ur de enligt universitetets stat till dess disposition stående medel för år 1909 beviljat ett anslag å 500 kronor åt trädgårdsmästaren vid universitetets botaniska trädgård N. Hagman för att under sommaren 1909 i minst sex veckor besöka botaniska trädgårdar i Tyskland, Holland och Schweiz samt deltaga i Deutsche Dendrologische Gesellschafts årssammankomst och utflykter under tiden den 7—12 Augusti 1909.

Den 14 Maj 1909 har Kungl. Maj:t ur de till resestipendier för professorer med flera vid universiteten och karolinska institutet anslagna medel beviljat professoren P. E. Liljeqvist ett reseanslag å 500 kronor.

Samma dag har Kungl. Maj:t föreskrifvit, att ämnet national-ekonomi må få medtagas i filosofie kandidat- och licentiatexamina samt filosofisk ämbetsexamen vid universitetet i Lund utan villkor af nådigt tillstånd för hvarje särskilt fall, så länge docenten E. F. K. Sommarin eller eventuellt professoren J. G. K. Wicksell äro i tillfälle att enligt åtagande förrätta sådan examination.

Samma dag har Kungl. Maj:t medgifvit, att med ledigförklarande ånyo af professorsämbetet i romersk rätt och rättshistoria må få anstå till utgången af år 1909.

Samma dag har Kungl. Maj:t medgifvit, att ett belopp af högst 250 kronor må utgå af de enligt universitetets stat till dess disposition stående medel med en tredjedel för 1909 och två tredjedelar för 1910 till bestridande af kostnaderna för hyra för ett rum jämte bränsle åt en amanuens vid botaniska institutionen under ett år, räknadt från och med den 1 September 1909.

Den 17 Juni 1908 har kanslersämbetet till täckande af en brist i anslaget till botaniska institutionens systematiska afdelning från reservfonden anvisat ett belopp af högst 2,100 kronor.

Den 6 Augusti 1908 har kanslersämbetet förordnat docenten N. A. F. Emmelin att under höstterminen 1908 i stället för den undervisning af en timme i veckan, han såsom innehafvare af docentstipendium vore pliktig meddela, öfvertaga ledning af en för deltagarne afgiftsfri kurs i psykologi samt pedagogikeus teori och historia, omfattande tre till fyra timmar i veckan, med rätt för docenten Emmelin att härför uppbära, utöfver på tiden för förordnandet belöpande andel af docentstipendiet, ett arvode af 500 kronor, hvilket enligt Kungl. Maj:ts medgifvande finge utgå af de enligt universitetets stat till dess disposition stående medel.

Samma dag har kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag å 750 kronor åt juris kandidaten Anders Wilhelm Lundstedt mot skyldighet för honom att under höstterminen 1908 biträda professoren i civilrätt och, därest så skulle påfordras, jämväl professoren i processrätt med det till den propedeutiska kursen hörande undervisningsarbetet.

Samma dag har kanslersämbetet förpliktat professoren P. G. Eklund, som under höstterminen befriats från hälften af sin undervisningsskyldighet, till hvars uppehållande förordnats e. o. professoren G. M. Pfannenstill, att afstå hälften af sina tjänstgöringspenningar till denne, som hade att afstå hälften af sina tjänstgöringspenningar till docenten E. M. Rodhe, som förordnats uppehålla en motsvarande del af e. o. professoren Pfannenstills undervisningsskyldighet.

Samma dag har kanslersämbetet ur reservfonden anvisat ett belopp af högst 2,100 kronor till inköp af fysiologiska apparater och inledande af elektriska ledningar i zoologiska institutionen.

Den 31 Augusti 1908 har kanslersämbetet beviljat professoren E. A. Kallenberg ledighet under höstterminen 1908 från deltagande i honom åliggande konsistoriegöromål.

Samma dag har kanslersämbetet medgifvit, att professoren M. J. C. A. Forssman må från och med höstterminen 1908 få fördela sina föreläsningar så, att han föreläser från den 15 September till den 31 Oktober och från den 15 Januari till den 31 Maj.

Den 7 September 1908 har kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag af 1,000 kronor till täckande af en uppkommen brist i astronomiska institutionens anslag.

Den 19 September 1908 har kanslersämbetet, i sammanhang med beviljande af tjänstledighet åt docenten Q. R. S. T. Holm under ett år från och med den 1 samma månad, förklarat honom skyldig att under tiden afstå det af honom innehafda fasta docentstipendium.

Den 2 Oktober 1908 har kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag å 500 kronor till inköp af undervisningsmaterieell för obstetrisk-gynekologiska institutionen.

Den 24 Oktober 1908 har kanslersämbetet förordnat docenten M. J. S. Wallengren att från och med den 1 September 1908 till den 1 Augusti 1909 uppbära det vid humanistiska sektionen fästa docentstipendiet nr 3.

Den 8 December 1908 har kanslersämbetet beviljat filosofie licentiaten H. A. Ågren ett anslag ur reservfonden å 200 kronor såsom ersättning för det med häröfvan omnämnda förordnande under höstterminen 1908 förenade arbete.

Samma dag har kanslersämbetet ur reservfonden beviljat f. kursorn N. P. Johnsson ett anslag för en gång å 300 kronor.

Den 16 December 1908 har kanslersämbetet förordnat dels docenten T. K. Segerstedt att för en tid af tre år, räknadt från och med den 1 Januari 1909, vara innehafvare af ett vid teologiska fakulteten fäst docentstipendium, dels ock docenten N. M. P. Nilsson att, med frånträdande för tiden från och med den 1 Januari 1909 till den 8 Februari 1910 af det af honom innehafda rörliga docentstipendiet nr 1, under samma tid vara innehafvare af det vid humanistiska sektionen fästa docentstipendiet för klassiska språk.

Samma dag har kanslersämbetet, i sammanhang med förordnande för docenten C. E. D. Fehrman att under vårterminen 1909 uppehålla hälften af professoren P. G. Eklunds undervisningsskyldighet, förklarat honom berättigad att under tiden uppbära hälften af dennes tjänstgöringspenningar.

Den 29 December 1908 har kanslersämbetet fastställt föreslagen fördelning af anslaget för år 1908 till extra biträden vid biblioteket mellan e. o. amanuenserna S. E. Melander, S. E. Bring, N. Brodén, O. V. Walde, B. N. M. Möller och S. G. Wetterberg.

Den 31 December 1908 har kanslersämbetet föreskrifvit, att från och med år 1909 skola gälla följande närmare bestämmelser om förande af den matrikel, som omnämnes i § 10 af nådiga

kungörelsen den 11 Oktober 1907 med föreskrift om verkställighet af lagen angående civila tjensteinnehafvares rätt till pension.

1. I matrikeln skall upptagas hvarje person, som vid universitetet eller vid någon därtill hörande institution, klinik eller annan iurättning innehar eller framdeles erhåller sådan anställning, hvarmed är förenad antingen aflöning på stat eller ock med sådan aflöning icke förbunden undervisnings- eller annan tjenstgöringsskyldighet, hvilken kan medföra rätt att för pensions erhållande räkna tjenstår.

2. Styrkt uppgift om ålder och tid för första inträdet i statens tjenst skall för införande i matrikeln på anfordran meddelas af den, som vid universitetet eller vid någon därtill hörande institution, klinik eller annan inrättning erhåller sådan anställning, hvarom i mom. 1 förmåles.

3. Tjenstinnehafvare, som befordras till ordinarie tjenst utom universitetet, vare skyldig att för införande i matrikeln meddela uppgift om dagen för sådan befordran.

4. Föreståndare för sådan institution eller klinik äfvensom, ifråga om fakultetsnotarie, vederbörande dekanus vare skyldig att, i hvad honom underlydande rör, inhämta och tillhandahålla för matrikelns förande nödiga uppgifter.

5. Tjenstledighet, som infaller under tid, då tjenstinnehafvaren åtnjuter ferier, skall ej antecknas i matrikeln.

6. Åtnjuter någon ledighet endast från vissa till tjensten hörande göromål (partiell tjenstledighet), erfordras icke heller därom anteckning i matrikeln.

7. Matrikelns förande åligger akademisekreteraren, där ej det mindre akademiska konsistoriet åt annan universitetets tjensteman anförtror detta uppdrag. Matrikeln skall vid hvarje kalenderårs slut uppvisas för konsistoriet.

Öfvergångsstadgande.

Vid matrikelns första uppläggande skall, därest i de vid universitetet tillgängliga handlingar uppgift för tiden före den 1 januari 1909 saknas angående förhållande, hvarom anteckning bör ske i matrikeln, styrkt uppgift härom så vidt möjligt af vederbörande tjenstinnehafvare på anfordran meddelas.

Den 8 Januari 1909 har kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett tillfälligt anslag å 200 kronor för bekostande af sköt-

sel och vård under år 1909 af juridiska fakultetens boksamling.

Samma dag har kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag å 400 kronor till ledaren af härvarande studentsångförening under år 1908, kapellmästaren C. A. Berg.

Samma dag har kanslersämbetet föreskrifvit, att de å extra stat för år 1909 beviljade anslag till arfvode åt en biträdande lärare i medicin, 2,000 kronor, och för anordnande af kostnadsfri propedeutisk undervisning i allmän kirurgi, 1,500 kronor, skola fördelas, det förra med 1,500 kronor till docenten J. D. Oelrich och 500 kronor till lic. J. Haffner samt det senare med 1,000 kronor till lic. G. Pallin och 500 kronor till lic. E. G. Petrén.

Den 10 Januari 1909 har kanslersämbetet fastställt afgifter för vissa kurser inom filosofiska fakulteten samt tillsvidare fastställt de vederbörande institutioner tillfallande afgifter för fysikaliska laborationsöfningar till 15 kronor, för histologiska öfningar till 15 kronor och för fysiologiska öfningar till 10 kronor.

Den 30 Januari 1909 har kanslersämbetet medgifvit, att professoren B. Jönsson må tillsvidare inskränka sina offentliga föreläsningar till två i veckan med undantag af månaderna April och Maj, då icke några öfningar af honom hållas.

Den 1 Februari 1909 har kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett belopp af 1,800 kronor till komplettering af Röntgenlaboratoriets utrustning vid klinikerna å Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund.

Samma dag har kanslersämbetet ur anslaget för år 1908 till vikarierande lärare anvisat till docenten C. E. D. Fehrman 83 kronor 33 öre, till docenten P. G. E. Sjövall 62 kronor 50 öre, till docenten M. J. S. Wallengren 1,000 kronor och till docenten C. W. Oseen 2,000 kronor samt föreskrifvit, att återstoden af anslaget skall till ett följande år besparas.

Samma dag har kanslersämbetet föreskrifvit, att till juris doktorn C. Sjunnesson må från början af år 1909, så länge det honom meddelade förordnande att uppehålla den med professorsämbetet i romersk rätt och rättshistoria förenade undervisningskyldighet och delvis examinationen kommer att fortfara, utöfver de med ämbetet förenade tjänstgöringspenningar utgå ur reservfonden ett fyllnadsarfvode af 1,500 kronor för år.

Samma dag har kanslersämbetet medgifvit, att docenten T.

K. Segerstedt må under honom beviljad tjänstledighet för utrikes stipendieresa under tiderna 16—31 Maj och 1—19 September 1909 uppbära det af honom innehafda docentstipendium.

Samma dag har kanslersämbetet fastställt följande bestämmelser rörande den undervisning och examination i liturgisk sång och framsägning, som kapellmästaren C. A. Berg förordnats att tillsvidare uppehålla mot åtnjutande af härför anslaget arfvode.

1. Utöfver de enligt nådigt bref den 31 December 1902 kapellmästaren åliggande praktiska öfningar i liturgisk sång med teologie studerande, två timmar i veckan, skola, mot åtnjutande af ordinarie anslaget för uppehållande af kostnadsfri undervisning och examination i liturgisk sång och framsägning, meddelas två undervisningstimmar i veckan äfvensom, enligt kapellmästaren Bergs åtagande, ytterligare två timmars undervisning i veckan.

2. De teologie studerandena skola vid sin inskrifning i teologiska fakulteten tillrådas att för kapellmästaren aflägga prof på sin sångförmåga, på det att hvarje lärjunge må erhålla meddelande, huru mycken tid han sannolikt behöfver använda för att, om han vill förvärfva skicklighet i mässning, komma till ett godt resultat.

3. Hvarannan vårtermin anslås två af de i punkten 1 omförmälda sex veckotimmar till en kurs i framsägningskonst.

Den 8 Februari 1909 har kanslersämbetet föreskrifvit, att de båda arfvoden till i förväg bestämda belopp, hvilka jämlikt Kungl. brefvet den 18 December 1908 skola utgå af det till extra biträden vid biblioteket för år 1909 beviljade anslag, skola tilldelas e. o. biblioteksamanuenserna N. Brodén och O. V. Walde, till den förre från och med den 1 Februari 1909 och till den senare från samma års början med ett belopp af 1,000 kronor till dem hvardera, äfvensom att, därest e. o. amanuens utöfver den honom eljest åliggande tjänstgöring fullgör eftermiddags-tjänstgöring, han härför må uppbära en ersättning af en krona 67 öre för timme, att vaktmästare må för ifrågavarande tjänstgöring uppbära 83 öre för timme, äfvensom att ersättningen för eftermiddagstjänstgöring må till vederbörande månadsvis utbetalas.

Den 15 Februari 1909 har kanslersämbetet beviljat professoren P. G. Eklund på grund af hälsoskäl befrielse från deltagande i den akademiska församlingens och det större akademiska

konsistoriets göromål från den 15 Februari till den 14 Augusti 1909.

Samma dag har kanslersämbetet medgifvit, att professoren S. S. Murbeck må tillsvidare, på sätt dittills egt rum, utbyta två af de honom åliggande fyra offentliga föreläsningstimmar i veckan mot minst fyra timmars offentliga öfningar i veckan uti växtmorfologi och växtembryologi.

Samma dag har kanslersämbetet medgifvit, att professoren H. T. S. Wallengren tillsvidare må hvarje läsår på det sätt fullgöra sin undervisningsskyldighet, att han dels under höstterminen och början af vårterminen leder zootomiska öfningar under två timmar fyra dagar i veckan äfvensom under återstående delen af vårterminen å samma tider histologiska och mikroskopiskt-anatomiska öfningar, dels under sex veckors tid två timmar fyra dagar i veckan leder fysiologiska öfningar, dels ock håller offentliga föreläsningar sammanlagdt fyrtio timmar, dock icke flera än två hvarje vecka.

Den 12 Mars 1909 har kanslersämbetet fastställt formulär för de i § 113 mom. 1 gällande universitetsstatuter föreskrifna dagböcker.

Samma dag har kanslersämbetet tilldelat docenten N. M. P. Nilsson Konung Oscar den andres stipendium.

Samma dag har kanslersämbetet, med upphäfvande af förut gällande föreskrifter, förordnat, att följande bestämmelser skola tillsvidare gälla i fråga om fördelning af undervisnings- och examinationsskyldighet mellan professorer i samma eller närbesläktade vetenskapsgrenar.

1. Professoren i praktisk medicin S. Ribbing och professoren i pediatrik och praktisk medicin C. H. Hildebrand skola undervisa och examinera, den förre i praktisk medicin och den senare i pediatrik.

2. Professorerna i anatomi skola undervisa och examinera, professoren C. M. Furst i histologi och professoren I. Broman, hvilken tillika är prosektor, i anatomi.

3. Professoren i patologisk anatomi och rättsmedicin H. Bendz och professoren i allmän patologi, bakteriologi och allmän hälsovård M. J. C. A. Forsman skola undervisa och examinera, den förre i patologisk anatomi och i rättsmedicin samt den senare i patologi och i bakteriologi.

4. a) Undervisningen i historia skall så anordnas, att hvarje läsår undervisning meddelas i så väl nordisk som allmän historia. Vid val af ämnesområde ege den till fullmaktsdatum äldre professoren företräde.

b) Examinationsskyldigheten i ämnet skall tills vidare så fördelas mellan professorerna i historia S. Clason och A. G. H. Stille, att den förre skall examinera i filosofie licentiatexamen äfvensom hvarannan termin i filosofie kandidatexamen och filosofisk ämbetsexamen samt den senare skall examinera hvarannan termin i filosofie kandidatexamen och filosofisk ämbetsexamen.

5. a) Undervisningen i botanik skall så fördelas mellan de två professurerna i ämnet, att den ena, hvilken nu innehafves af professoren S. S. Murbeck, omfattar systematisk botanik, nämligen systematik, morfologi och växtgeografi, samt den andra, hvilken nu innehafves af professoren B. Jönsson, fysiologisk botanik, nämligen fysiologi, anatomi och biologi.

b) I filosofie kandidatexamen och i filosofisk ämbetsexamen skall professoren Jönsson vara examinator. I filosofie licentiatexamen skola de två professorerna i botanik examinera i de delar af ämnet, som tillhöra hvarderas undervisningsområde. Har examinand erhållit olika betyg af de två examinatorerna, skall det högre gälla som examensbetyg. För examens godkännande erfordras dock minst betyget godkänd för hvar och en af examinatorerna; för erhållande af examensbetyget berömlig erfordras, att det lägre betyget utgör minst med beröm godkänd. Licentiatahandling bedömes af den examinator, från hvilkens undervisningsområde ämnet för densamma är hämtadt.

6. Professorerna i fysik skola undervisa, professoren A. V. Bäcklund i mekanik och matematisk fysik samt professoren J. R. Rydberg, hvilken tillika åligger att leda [de de fysiska laborationerna, i fysikens öfriga delar.

I sammanhang härmed har kanslersämbetet föreskrifvit, att professoren H. T. S. Wallengren skall tillsvidare förrätta all examination i ämnet zoologi.

Den 15 Mars 1909 har kanslersämbetet dels föreskrifvit:

att föreståndarskapet för anatomiska institutionen skall fortfarande utöfvas af professoren i anatomi C. M. Fürst;

att föreståndarskapet för patologiskt-anatomiska institutionen

skall fortfarande utöfvas af professoren i patologisk anatomi och rättsmedicin H. Bendz; samt

att föreståndarskapet för fysiska institutionen skall fortfarande utöfvas af professoren i fysik J. R. Rydberg;

dels ock fastställt följande:

Instruktion för den vid Lunds universitets botaniska institution anställda personal.

§ 1. Institutionen består af en systematisk och en fysiologisk afdelning; och hör till densamma ett bibliotek.

I. Systematiska afdelningen.

§ 2. Föreståndare för systematiska afdelningen, hvilken omfattar den botaniska trädgården med växthusen samt gamla institutionsbyggnaden och herbarierna, är den professor, som har sig ålagd undervisningen i systematisk botanik. I ärenden, som röra denna afdelning, har föreståndaren i enlighet med § 27 af universitetsstatuterna säte och stämma i det större akademiska konsistoriet, äfven om han icke är ledamot af detsamma.

§ 3. Det åligger föreståndaren:

a) att handhafva afdelningens ekonomiska angelägenheter, för hvilket ändamål han äger att i universitetets räntekammare förskottsvis lyfta de för afdelningen anvisade medel och i föreskrifven ordning desamma redovisa;

b) att lämna nödiga föreskrifter beträffande trädgårdens och herbariernas skötsel och vård samt att vaka öfver att dessa föreskrifter noga efterlefvas;

c) att själf eller med biträde af dem, han därtill anser lämpliga, göra de årliga rekvisitioner af frön ifrån andra trädgårdar, bestämma om inköp af lefvande växter eller vidtaga andra till bibehållande eller ökande af de i trädgården eller växthusen odlade växternas antal afsedda åtgärder;

d) att vaka öfver, att de i trädgården eller växthusen odlade växterna äro till namnet riktigt bestämda; samt

e) att afgöra om inköp af torkade växter till herbariet och af böcker, som för herbariet eller trädgården kunna anses behöfliga.

§ 4. Konservatorn, som tillika kan vara ordinarie amanuens, åligger:

a) att i öfverensstämmelse med af föreståndaren gifna föreskrifter och anvisningar ordna herbariet och hålla det öppet för besökande på vissa tider;

- b) att besörja om uppfästning af nyförvärfvade växter;
- c) att verkställa försändning af växtsamlingar till främmande vetenskapsmän, som erhållit föreståndarens tillstånd att få sådana till sig utlåna;
- d) att efter föreståndarens anvisning verkställa växtbyte med andra liknande institutioner; samt
- e) att i öfrigt biträda föreståndaren i hans institutionsgöromål.

§ 5. Amanuenserna, så väl ordinarie som extra ordinarie, äga skyldighet att deltaga i de af föreståndaren dem anvisade göromål vid trädgården och herbarierna.

§ 6. Akademiträdgårdsmästaren, som har att med biträde af underordnade bestrida trädgårdsmästargöromålen såväl i trädgården som i växthusen, åligger därvid särskildt:

- a) att tillse, att hans biträden och arbetarne i trädgården ordentligt utföra de dem anvisade arbeten och att trädgården jämte växthusen hålles i renligt och prydligt skick;
- b) att vaka öfver att inga oordningar begås eller åverkan föröfvas af den trädgården besökande allmänheten;
- c) att insamla, inlägga och under vintern förvara frön;
- d) att upprätta kataloger öfver de i trädgården och växthusen odlade växter samt ur dessa kataloger afföra de utgångna arterna och införa de nya, som tillkommit, äfvensom föra inventarieförteckning öfver trädgårdens redskap, möbler, böcker och andra tillhörigheter;
- e) att biträda föreståndaren vid rekvisition af frön från andra botaniska trädgårdar och af lefvande växter, som anses böra till trädgården anskaffas; samt
- f) att för öfrigt i allt ställa sig de honom af föreståndaren gifna föreskrifter och bestämmelser till noggrann efterrättelse.

Akademiträdgårdsmästaren må ej utan i hvarje särskildt fall af föreståndaren gifvet tillstånd utlämna träd, buskar eller andra växter från trädgården eller växthusen, nedfälla träd eller afsåga större trädgrenar, använda jorden till något annat än det af föreståndaren anvisade ändamål med undantag af det område, som i vederbörlig ordning blifvit åt trädgårdsmästaren till ekonomiträdgård upplåtet, ej heller göra någon förändring i växtgruppernas systematiska anordning eller använda den af trädgården aflönade arbetspersonalen i sin eller sitt hushålls enskilda tjänst,

§ 7. De vid trädgården anställda medhjälparne antagas och entledigas af föreståndaren på trädgårdsmästarens förslag. Daglönare anställas af trädgårdsmästaren.

II. Fysiologiska afdelningen.

§ 8. Föreståndare för fysiologiska afdelningen, hvilken omfattar nya botaniska institutionen med därtill hörande arbetslokaler för anatomi och fysiologi jämte morfologiskt-biologiskt museum samt plats för försök i det fria i trädgården närmast omkring byggnaden, är den professor, som har sig ålagd undervisningen i fysiologisk botanik. I ärenden, som röra denna afdelning, har föreståndaren i enlighet med § 27 af universitetsstatuterna säte och stämma i det större akademiska konsistoriet, äfven om han icke är ledamot af detsamma.

§ 9. Det åligger föreståndaren:

a) att handhafva afdelningens ekonomiska angelägenheter, för hvilket ändamål han äger att i universitetets räntekammare förskottsvis lyfta de för afdelningen anvisade medel och i föreskrifven ordning desamma redovisa; samt

b) att öfvervaka och ordna de morfologiskt-biologiska samlingarna och göra erforderliga förbättringar och inköp för desamma.

§ 10. Assistenten åligger:

a) att under föreståndarens uppsikt leda de i gällande undervisningsplan bestämda laborationsöfningarna; samt

b) att vid dessa laborationsöfningar muntligen genomgå en sammanhängande kurs i växtfysiologi.

§ 11. Amanuens är skyldig att deltaga i honom af föreståndaren ålagda göromål vid öfningar och arbeten inom afdelningen samt vid föreläsningar och vid museet.

III. Biblioteket.

§ 12. Institutionens bibliotek, hvilket skall förvaras å institutionens lokal och där hållas för forskare tillgängligt, står under öfverinseende af den efter fullmaktsålder äldste professorn i botanik och förvaltas af en bibliotekarie, som på nämnde professors förslag förordnas af det mindre akademiska konsistoriet, helst bland de vid institutionen anställda lärare eller tjenstemän.

§ 13. Bibliotekarien åligger:

a) att å tider, som af det mindre akademiska konsistoriet efter nyss nämnda professors hörande närmare bestämmas, hålla biblioteket tillgängligt för besökande;

b) att ombesörja utlåning af böcker; samt

c) att öfver boksamlingen föra fullständig katalog.

§ 14. Beträffande den till biblioteket hörande genom gåfvobref af professorn J. G. Agardh till institutionen skänkta boksamling äro af Kanslersämbetet för rikets universitet den 20 Januari 1898 fastställda särskilda stadgar, hvilka skola i tillämpliga delar gälla jämväl om öfriga delar af biblioteket.

Den 24 Mars 1909 har kanslersämbetet medgifvit, att lic. H. A. Ågren må under tiden för ofvannämnda förordnande för honom att under vårterminen 1909 meddela en kurs i systematisk zoologi och biträda vid arbetena på zoologiska institutionens systematiska afdelning uppbära ett belopp af 208 kronor 33 öre i månaden, motsvarande professors tjänstgöringspenningar, att utgå ur reservfonden.

Samma dag har kanslersämbetet ur reservfonden beviljat lic. H. A. Ågren ett arfvode af 150 kronor för det arbete, han under nästförutgångna vinterferier nedlagt på ordnandet af de systematiska samlingarna vid zoologiska institutionen.

Samma dag har kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag å 600 kronor till anskaffande af nödiga glaskärl för bevarande af en synnerligen rikhaltig samling djurformer, som zoologiska institutionen erhållit genom amanuensen N. W. Roséns forskningsresa till Bahamaöarna.

Den 30 Mars 1909 har kanslersämbetet anvisat åt professoren C. A. Moberg, som till den 1 Augusti 1908 uppehållit professorsämbetet i österländska språk och från början af samma år icke härför åtnjutit något arfvode utöfver de med ämbetet förenade tjänstgöringspenningar, ett fyllnadsarfvode af 125 kronor i månaden, att utgå från årets början till och med April månads utgång af besparingarna å arfvodet till vikarierande lärare och därefter ur reservfonden.

Den 1 April 1909 har kanslersämbetet fastställt följande kontrollföreskrifter beträffande stipendiaters närvaro vid Lunds universitet.

Stipendiat åligger att före den 16 Maj hvarje vårtermin

och före den 1 December hvarje hösttermin å akademikansliet ingifva dels bevis därom, att han för terminen i fråga blifvit antecknad såsom närvarande medlem af någon nationsförening vid universitetet, dels ock ett af hans nationsinspektör eller ock annan professor eller professorsvikarie vid universitetet utfärdadt intyg, att stipendiaten under mera än hälften af terminen vid universitetet idkat studier. Sådana intyg behöfva dock icke ingifvas den termin, då stipendiet bortgifvits efter midten af terminen.

Stipendiat, som på grund af särskilda bestämmelser eger att åtnjuta stipendium, ehuru han icke är vid universitetet närvarande, skall inom samma tider, som ofvan angifvits, till akademikansliet inlämna de för stipendiets åtnjutande föreskrifna intyg.

Stipendiat, som fullgjort denna skyldighet, eger, där ej särskildt annorlunda är stadgadt, att före hvarje termins slut å tid, som genom anslag tillkännagifves, uppbära stipendiet för terminen.

Stipendiat, som försummat att fullgöra denna skyldighet, eger att senast fjorton dagar efter terminens slut ingifva ofvanberörda intyg, i hvilken händelse stipendiet utbetales i början af nästpåföljande termin, dock med afdrag af fem för hundra af stipendiebeloppet, hvilka böter användas till understöd åt sjuke studerande vid universitetet.

Ingifvas icke intygen senast fjorton dagar efter terminens slut, är stipendiaten sitt stipendium förlustig, där ej annorlunda är särskildt stadgadt.

Den 4 April 1909 har kanslersämbetet anvisat åt docenten P. I. K. Svensson, som från och med den 15 Januari till och med den 31 Maj 1908 uppehållit professorsämbetet i praktisk filosofi utan att därför åtnjuta något arfvode utöfver de med ämbetet förenade tjänstgöringspenningar, ett tilläggsarfvode af 125 kronor i månaden att utgå ur reservfonden.

Den 5 April 1909 har kanslersämbetet föreskrifvit, att under tiden 1 Februari—30 April, då professoren C. H. Hildebrand varit tjänstledig från undervisningsskyldighet men uppehållit examinationen och docenten R. K. O. G. af Klercker uppehållit nämnda undervisning, professoren Hildebrands tjänstgöringspenningar skola

så fördelas, att han uppbär 500 kronor och docenten af Klercker 2,000 kronor för år räknadt.

Samma dag har kanslersämbetet ur reservfonden tilldelat numera kyrkoherden J. Sjöholm, hvilken till utgången af år 1908 uppehållit professorsämbetet i kyrkohistoria och symbolik samt under tiden efter den 31 Augusti härför allenast uppburit de med ämbetet förenade tjänstgöringspenningar, ett fyllnadsarfvode af 500 kronor ur universitetets byggnadskassa.

Den 19 April 1909 har kanslersämbetet medgifvit, att examina inom teologiska fakulteten må ega rum under de 14 första och 14 sista dagarna af hvarje termin.

Den 23 April 1909 har kanslersämbetet föreskrifvit, att docenten A. W. Lundstedt, som förordnats att under den tid, professoren J. C. W. Thyren på grund af riksdagsmannauppdrag var hindrad att bestrida den till hans ämbete hörande undervisningskyldighet, uppehålla densamma, må under tiden uppbära två tredjedelar af professoren Thyrens tjänstgöringspenningar.

Samma dag har kanslersämbetet ur reservfonden anvisat ett anslag af 920 kronor för betäckande af kostnaderna för flyttningen till botaniska institutionen af framlidne professoren F. W. C. Areschougs af hans sterbhusdelegare till institutionen skänkta boksamling af botaniskt innehåll, dess ordnande och katalogisering samt inköp af därför behöfliga bokhyllor med tillhörande utensilier.

Samma dag har kanslersämbetet tilldelat docenten A. W. Ahlberg, som uppehållit extra ordinarie professorsämbetet i klassiska språk och under December 1908 härför endast uppburit de med ämbetet förenade tjänstgöringspenningar, ett tilläggsarfvode ur reservfonden af 108 kronor 33 öre.

Samma dag har kanslersämbetet medgifvit, att af de under vårterminen 1908 till fysiska institutionen influtna laborationsavgifter må till hvardera af båda extra ordinarie amanuenserna vid institutionen K. M. G. Siegbahn och H. S. A. Rydberg utgå en gratifikation af 100 kronor.

Samma dag har kanslersämbetet föreskrifvit, att dr L. Ribbing, som förordnats att under April och Maj 1909 uppehålla de professoren H. T. S. Wallengren åliggande histologiska öfningar, må härför af professoren Wallengrens tjänstgöringspenningar uppbära ett belopp af 166 kronor 67 öre i månaden.

Samma dag har kanslersämbetet förordnat docenten E. M. Rodhe att vara innehafvare af ett vid teologiska fakulteten fäst docentstipendium, docenten P. G. E. Sjövall af det vid medicinska fakulteten fästa docentstipendiet nr 1, docenten M. F. Bök af det vid humanistiska sektionen fästa docentstipendiatet nr 2, docenten M. J. S. Wallengren af det vid samma sektion fästa docentstipendiet nr 3 b., docenten N. O. Heinertz af det vid samma sektion fästa docentstipendiet nr 6 b. och docenten B. Lidforss af det vid matematisk-naturvetenskapliga sektionen fästa docentstipendiet nr 5, samtliga för tre år, räknadt från och med den 1 Januari 1909, docenten A. Åström af det vid juridiska fakulteten fästa docentstipendiet nr 1 till och med den 14 Januari 1911, docenten A. W. Lundstedt af det vid samma fakultet fästa docentstipendiet nr 2 för tre år, räknadt från och med den 1 April 1909, docenten E. F. K. Sommarin af det vid filosofiska fakulteten fästa docentstipendiet nr 1 i tre år från och med den 1 Februari 1909, docenten J. E. Olson af det vid humanistiska sektionen fästa docentstipendiet nr 5 till och med den 7 Mars 1912, docenten F. G. E. Wahlberg af det vid samma sektion fästa docentstipendiet nr 6 a. till och med den 31 Oktober 1910, docenten B. Svensson af det vid matematisk-naturvetenskapliga sektionen fästa docentstipendiet nr 2, docenten O. D. Gertz af det vid samma sektion fästa docentstipendiet nr 3 och docenten H. G. Simmons af det vid samma sektion fästa docentstipendiet nr 6, samtliga för år 1909, samt docenten B. A. L. Holmberg af det vid samma sektion fästa docentstipendiet nr 4 till och med den 30 April 1912.

Den 26 Maj 1909 har kanslersämbetet fastställt följande allmänna bestämmelser angående lärarprof vid universitetet i Lund.

1. Teologiska fakulteten.

1. Lärarprof af sökande till professorsbefattning består af två föreläsningar, hvilka skola falla inom området för den sökta professuren. Till den ena föreläsningen skall fakulteten åtta dagar förut till den sökandes val förelägga flera ämnen. Till den andra eger sökanden själf välja ämne. Dessa föreläsningar skola hållas på svenska språket.

2. Lärarprof af sökande till docentur består af en föreläsning inom den vetenskap, i hvilken sökanden önskar anställas

som docent. Till föreläsningen bör fakulteten åtta dagar förut till den sökandes val förelägga flera ämnen. Föreläsningen bör vara af öfvervägande propedeutisk natur och hållas på svenska språket.

II. Juridiska fakulteten.

1. Lärarprof af sökande till professorsbefattning består af två föreläsningar, hvilka skola falla inom området för den sökta professuren. Till den ena föreläsningen skall fakulteten åtta dagar förut till den sökandes val förelägga flera ämnen. Till den andra eger sökanden själf välja ämne. Sökande till professorsbefattning i civilrätt, speciell privaträtt, straffrätt eller processrätt må, efter därtill af fakulteten erhållet tillstånd, utbyta sistnämnda föreläsning mot hållande af rättsfallsöfning i något af honom själf valdt, inom området för den sökta befattningen fallande ämne.

2. Lärarprof af sökande till docentur består af en föreläsning, fallande inom området för den sökta docenturen. Till denna föreläsning skall fakulteten åtta dagar förut till den sökandes val förelägga flera ämnen.

III. Medicinska fakulteten.

1. Lärarprof af sökande till klinisk professur består af antingen föreläsningsprof enligt hittills gällande praxis med en veckas förberedelse eller kliniskt föreläsnings- och demonstrationsprof, hvarvid kliniska patienter utdelas tjugufyra timmar före profvets afläggande eller polikliniskt undervisnings- och demonstrationsprof, hvarvid polikliniska patienter utdelas en timme före profvet.

2. Lärarprof af sökande till professur i allmän patologi och i patologisk anatomi består af antingen föreläsningsprof enligt hittills gällande praxis med en veckas förberedelse eller en obduktion utan förberedelse eller en obduktion med utförligare utredning, hvilken bör aflämnas inom tre dagar.

3. Lärarprof af sökande till professur i öfriga vetenskaps-grenar består af föreläsningsprof enligt hittills gällande praxis med en veckas förberedelse.

4. Lärarprof af sökande till docentur skall afläggas i samma form som för motsvarande professur.

IV. Humanistiska sektionen.

1. Lärarprof, hvarom i § 64 af gällande universitetsstatuter

sägs, bör, när det fullständigt afläggas, bestå af två vetenskapliga föreläsningar, en öfver själfvaldt ämne och en öfver ämne, som väljes bland flera af sektionen — för professur i geografi filosofiska fakulteten — förelagda, minst fem till antalet. Äro till samma befattning flera sökande, skall, när någon af dessa anmält sig vilja profföreläsa, motsvarande antal ämneslistor samtidigt uppgöras och i hvar sitt förseglade konvolut bevaras, af hvilka sökande eger själf eller genom ombud uttaga ett. Ämneslista eger sökande utfå åtta dagar före sin ifrågavarande prof-föreläsning; och må han på begäran och på egen risk kunna få densamma sig med allmänna posten tillställd, så att den kan beräknas framkomma på åttonde dagen före den afsedda prof-föreläsningen.

2. Lärarprof enligt § 73 mom. 3 och 4 af gällande universitetsstatuter må efter omständigheterna kunna bestå i en vetenskaplig föreläsning öfver själfvaldt ämne eller en propedeutisk föreläsning öfver af sektionen — för geografi eventuellt filosofiska fakulteten — förelagdt ämne eller i en föreläsning af hvartdera slaget. Om förberedelsetid och öfversändande af ämneslista gälle hvad i punkten 1 är stadgadt.

V. Matematisk-naturvetenskapliga sektionen.

1. Lärarprof, hvarom i § 64 af gällande universitetsstatuter sägs, bör, när det fullständigt afläggas, bestå af två vetenskapliga föreläsningar, en öfver själfvaldt ämne och en öfver ämne, som väljes bland flera af sektionen — för professur i geografi filosofiska fakulteten — förelagda, minst fem till antalet, samt eventuellt af en akademisk disputation. Äro till samma befattning flera sökande, skall, när någon af dessa anmält sig vilja profföreläsa, motsvarande antal ämneslistor samtidigt uppgöras och i hvar sitt förseglade konvolut bevaras, af hvilka sökande eger själf eller genom ombud uttaga ett. Ämneslista eger sökande utfå åtta dagar före profföreläsningen, och må han på begäran och på egen risk kunna få densamma sig med allmänna posten tillsänd, så att den kan beräknas framkomma på åttonde dagen före den afsedda profföreläsningen. I händelse sökande önskar styrka sin skicklighet genom afläggande af akademisk disputation, skola de bestämmelser, som i §§ 117—122 af universitetsstatuterna äro meddelade i fråga om akademiska disputationer, ega motsvarande tillämpning.

2. Lärarprof enligt § 73 mom. 3 och 4 af gällande universitetsstatuter må efter omständigheterna bestå i en vetenskaplig föreläsning öfver självvaldt ämne eller en propedeutisk föreläsning öfver af sektionen — för geografi eventuellt filosofiska fakulteten — förelagdt ämne eller af en föreläsning af hvarter slaget. Om föreberedelsetid och öfversändande af ämneslista gälla hvad i punkten 1 är stadgadt.

Samma dag har kanslersämbetet förordnat docenten R. K. O. G. af Klercker att vara innehafvare af det vid medicinska fakulteten fästa stipendiet nr 1 i tre år räknadt från och med den 1 April 1909.

Angående universitetets institutioner hafva följande uppgifter lämnats af deras föreståndare.

1. Anatomiska institutionen.

Arbetena på institutionen hafva varit ordnade och fortgått efter fastställd studieplan. Dissektionerna slutade 1908 den 19 December och togo 1909 åter sin början den 7 Januari samt pågingo med afbrott under påskferierna till den 27 Maj.

Dissektionsmaterialet har utgjorts af 58 lik af vuxna och 14 af foster. Under höstterminen voro af 21 lik 18 af manligt och 3 af kvinligt kön, under vårterminen voro af 37 lik 33 af manligt och 4 af kvinligt kön. Material har lämnats till rättsmedicinska obduktioner.

Dissekanternas antal utgjorde under höstterminen 56 och under vårterminen 62. Hela dissekantantalet under läsåret var 71.

I histologiska öfningarna deltog 28 laboranter. — Under höstterminen hölls en föreläsningsserie med skioptikonbilder i anatomiens historia.

Institutionen har under detta år liksom under många föregående fått mottaga af professor C. Waller i Göteborg material för undervisning och undersökning. Material för samma ändamål har i år såsom i fjor lämnats äfven af doktor O. Gröné i

Malmö. Professor Gustaf Retzius har lämnat som gåfva till institutionen Bd. XIV af sina Biologische Untersuchungen, N. F. Dessutom har institutionen fått mottaga gåfvor af lasarettsläkarne Anders Hansson och Fritz Bauer, provinsialläkaren G. Fjellander och professorerna E. Essen-Möller, E. Lönnberg, W. Leche, Hector Jungersen samt e. o. amanuens I. Ingvar.

Institutionens samlingar hafva ökats på olika områden. Kranier från medeltidsgrafvar hafva erhållits äfven i år. — Från F. Krantz i Bonn har inköpts gipsafgjutningar dels af skelettdelarne af »Homo mousteriensis Hauseri», dels af tre kranier af australier. — Samlingen af snittserier af människo- och djurembryoner har betydligt ökats, och plattmodellrekonstruktioner hafva förfärdigats och öfverlämnats till samlingarna af amanuensen Torsten Rietz och docenten Fritz Ask. — Fotografier för undervisningen och vetenskapliga undersökningar hafva framställts af preparator O. Mattsson. — Institutionen har anskaffat sig en mikrofotografiapparat, ett mikroskop och en väfmikrotom från E. Leitz i Wetzlar, en kraniofor enligt särskild konstruktion och en kraniekapacitetsmätare från Ludvig Andersen i Kristiania, en Lissauers teckningsapparat för kraniekonturer och Eugen Fischers hårfärgskala för att angifva färgen på människohår. — Ett större skåp för mikroskopiska seriesnitt af embryoner har inköpts.

Institutionen har stått i låneutbyte af vetenskapligt undersökningsmaterial med anatomiska institutionerna i Upsala och Stockholm, Vetenskapsakademien, Stockholms högskola, universiteten i Köpenhamn och Kristiania samt zoologiska museum i Berlin. — Institutionen deltagar med en samling fotografier, framställda af preparator O. Mattsson, i internationella fotografiska utställningen i Dresden. Fotografierna bestodo af bilder af kranier, skelettdelar, hjärnor, embryoner af mikrofotografier af olika slag äfven på autokromplåtar samt af anatomiska stereoskopbilder etc.

Carl M. Füst.

2. Astronomiska institutionen.

I de praktiska öfningarna vid observatoriet hafva under höstterminen deltagit 4, under vårterminen 4 studerande. I dessa observationsöfningar har från och med detta års vårtermin den förändringen vidtagits, i sammanhang med utfärdandet af ny stadga för observatorn vid universitetet, att å trenne bestämda förmiddagar i veckan af observatorn lemnats de studerande kostnadsfri handledning i anställandet af enklare observationer för bestämmande af tid och polhöjd. Denna kurs är särskilt afsedd för blifvande elementarlärare.

Enligt den uppgjorda arbetsordningen för observationerna under året har observatorn varit sysselsatt med iakttagelser medelst den lilla refraktorn å sådana stjärnor tillhörande den i Lund observerade zonen, hvilka kunna antagas vara till sin ljusstyrka föränderliga. Amanuens Linders har sistlidne Januari erhållit begärdt afsked från sin befattning för att öfvertaga plats såsom assistent vid det v. Kuffner'ska observatoriet i Wien. Till hans efterträdare har utnämnts fil. lic. H. G. Block, som varit sysselsatt dels med observationer med observatoriets lilla astrofotografiska kamera, dels med teoretiska undersökningar öfver tre-kroppar-problemet.

Fil. d:r E. Zinner från Weimar, som sedan hösten 1907 åhört undertecknads föreläsningar öfver himlakropparnas rotation, har under denna tid med mycken flit och framgång sysslat med teoretiska undersökningar öfver rotationsproblemet och fullbordat trenne förtjenstfulla afhandlingar på detta gebit. Den första af dessa finnes upptagen i föregående års redogörelse, de två öfriga ligga för närvarande under tryckning.

Af »Meddelanden från Lunds astronomiska observatorium» har under året utkommit N:o 42: H. G. Block: Sur les chocs dans le problème des trois corps; N:o 43: C. V. L. Charlier: Die strenge Form des Bernoullischen Theorems.

De numeriska undersökningar öfver teorin för de små planeternas rörelse, om hvilka i föregående års redogörelse talats, hafva under året fortsatts. Tabuleringen af de Laplace'ska koeficienterna samt deras 4 första derivator har nu fortskridit så långt,

att de numeriska värdena å dessa koefficienter nu föreligga för alla värden af förhållandet mellan den störda och den störande kroppens afstånd från solen, som ligga mellan 0.000 och 0.670. Intervallet i tabellen är för närvarande 0.005. Det blir emellertid nödvändigt, för att göra tabellen bekväm att använda, att nedbringa detta intervall till värdet 0.001, hvarför ännu en del arbete återstår innan den numeriska beräkningen af de små planeternas banor kan fortsättas.

Lunds observatorium eger i manuskript ett högeligen värdefullt material af meteorologiska observationer anställda i Lund, med smärre afbrott, alltsedan år 1753. Detta material har på sin tid (1876) varit föremål för en förtjenstfull bearbetning, utförd af A. V. Tidblom. Hans undersökning är emellertid i flera afseenden ofullständig och af hufvudsakligen preliminär natur. Jag har därför under året återupptagit bearbetningen af dessa observationer och därvid användt mig af de metoder för undersökning af statistiska företeelser som — jämte andra — under tecknad utarbetat och på andra vetenskapliga områden användt. Ehuru dessa undersökningar ännu äro långt ifrån afslutade, hafva emellertid redan några resultat af stort intresse erhållits. Sålunda har jag kunnat konstatera en tydligt utpräglad periodicitet i flera meteorologiska element här i Lund såsom i antalet regndagar, antal dimmiga dagar samt temperaturen under vissa tider på året. Periodens längd och närmare beskaffenhet är ännu ej fullt klar. Vidare hafva undersökningar anställts öfver sammanhanget — eller den s. k. korrelationen — mellan olika meteorologiska faktorer, såsom mellan temperaturen olika delar af året, mellan barometern och väderleken, mellan vindens riktning och regnigheten o. s. v.

Fröken E. Bruzelius har äfven under innevarande år på ett synnerligen förtjenstfullt sätt varit mig behjälplig vid de numeriska räkningarnas utförande, äfvensom vid en del andra å observatoriet förekommande göromål.

De anslag till räknebiträden och till nybyggnad vid observatoriet, om hvilka jag i fjol för andra gången gjorde underdånig framställning hos K. M:t, blefvo tyvärr icke föremål för någon framställning från regeringen till innevarande års riksdag. De missförhållanden, som det här gäller att afhjälpa, ligga så i öppen dag för hvem som helst, som gjort sig underkunnig om

institutionens resurser, att man måhända kan hoppas, att den liknande framställning, som jag i år kommer att göra, skall leda till ett för institutionen lyckligare resultat.

C. V. L. Charlier.

3. Biblioteket.

(Kalenderåret 1908.)

Om året 1907 var ett bemärkelseår för Lunds universitets bibliotek därigenom att detta då kunde taga sitt nya hem i besittning, så hafva de följande åren i andra afseenden varit för biblioteket ytterst betydelsefulla.

För de svenska universitetsbiblioteken hade det under årens lopp blifvit allt omöjligare att med tillgängliga medel tillgodose de nödvändiga behofven i fråga om bokinköp. Från Upsala universitet gjordes därför år 1906 framställning om höjande af dess biblioteks årsanslag, som då utgick med 25,000 kronor, till 60,000 kronor; denna framställning vann beaktande, i det att 1907 års riksdag höjde det ordinarie anslaget till 50,000 kronor samt dessutom å extra stat beviljade ett anslag af 10,000 kronor, hvilket af Statsutskottet förordades i ordalag, som synas gifva all anledning att antaga, att äfven detta anslag alltjämt skall komma att utgå. Lunds universitet upptog då bland sina riksdagspetita för 1908 en anhållan, att dess bibliotek måtte blifva i fråga om årsanslag likställt med systeruniversitetets, och denna begäran blef af statsmakterna behjärtad. Genom denna storartade frikostighet har sålunda vårt bibliotek blifvit försatt i den lyckliga ställningen att på ett sätt som måhända aldrig tillförene kunna följa med den vetenskapliga forskningens utveckling samt fylla de kraf, som af dennas idkare ställas på det samma.

Sedan biblioteket sålunda i fråga om så väl lokaler som årsanslag blifvit på sätt som skett tillgodosedt, återstod emellertid för detsamma ännu ett viktigt önskemål: personalens ökande och reglering af dennas aflöningsvillkor.

På grund af de alltjämt växande göromålen hade i alla tre de stora svenska statsbiblioteken den befintliga personalen, oaktadt erhållna förstärkningar, så småningom blifvit allt mera otillräcklig, och det var tydligt, att detta än mera skulle blifva förhållandet, sedan bibliotekens årsanslag blifvit betydligt höjda; förstärkning af arbetskrafterna var således af behovet högeligen påkallad. Äfven var, till följd af de stegrade lefnadskostnaderna, löneförbättring behöflig för bibliotekens personal likasom för öfriga statstjenare. När vid 1908 års riksdag universitetens aflöningsförhållanden reglerades, undantogs emellertid från denna åtgärd de vid universitetsbiblioteken anställda vice bibliotekarierna, amanuenserna och vaktmästarne, enär Kungl. Maj:t ansåg dessas löner lämpligare böra regleras i sammanhang med motsvarande funktionärers vid Kungl. biblioteket. Men löneregleringen vid sistnämnda bibliotek var beroende af den utredning, som skulle lämnas af den år 1902 af Kungl. Maj:t tillsatta löne-regleringskommittén, och när denna komme att handlägga nämnda fråga var ovisst; säkert var däremot, att nya befattningar vid biblioteken endast i sammanhang med allmän reglering af dessas aflöningsförhållanden kunde komma att inrättas. Då det emellertid för biblioteken var af största vikt att ordnandet af ifrågavarande angelägenheter icke uppsköts till en oviss framtid, beslöto cheferna för desamma att själfva söka åvägabringa den utredning, som kunde vara nödig utöfver hvad som redan förelåg i tidigare hos Kungl. Maj:t gjorda framställningar. Sålunda uppgjordes af dem ett löneregleringsförslag, som jämväl innefattade framställning om förstärkning af bibliotekens arbetskrafter, och blef detta förslag, som affattades af öfverbibliotekarien E. W. Dahlgren och i tryck utgafs, i Oktober 1908 till Kungl. Maj:t öfverlämnadt. Enligt detsamma skulle den ordinarie personalen i Lund komma att bestå af öfverbibliotekarie, 3 förste bibliotekarier (till tjenstegraden likställda med den nuvarande vice bibliotekarien), 5 andre bibliotekarier (motsvarande de nuvarande ordinarie amanuenserna) samt 2 vaktmästare, hvarjämte en årlig summa af 12,000 kronor skulle stå till förfogande i och för »arfvoden (åt amanuenser och extra vaktmästare), flitpenningar åt extra biträden, renskrifning, eftermiddagstjenst m. m.»; lönerna för den ordinarie personalen skulle, dock med uteslutande af det s. k. orts-

tillägget, regleras i öfverensstämmelse med hvad som år 1907 af de utaf K. Ecklesiastikdepartementet för afgifvande af utredningar och förslag angående universiteten tillkallade sakkunnige förordats.

Redogörelsen för nämnda löneregleringsförslags senare öden faller visserligen strängt taget icke inom omfånget för denna årsberättelse; men det må dock i detta sammanhang omför-
mål原因, att sedan Kungl. Maj:t, i hufvudsaklig öfverensstämmelse med hvad som af bibliotekscheferna hemställts, till Riksdagen aflåtit proposition i ärendet, denna blef af Statsutskottet enhälligt tillstyrkt och den 20 Mars 1909 af Riksdagens båda kamrar utan debatt bifallen. Biblioteket har härigenom fått röna ett nytt dyrbart bevis på statsmakternas omvårdnad om det samma, hvilket innebär en ytterligare maning till allvarlig sträfvande i syfte att institutionen må kunna rätt fylla sin uppgift både som universitetsbibliotek och i sin egenskap af södra Sveriges största offentliga boksamling.

Beträffande hvad som under år 1908 inom biblioteket tilldragit sig är följande att förmåla.

Bibliotekets begagnande. Läsesalarne och låneexpeditionen hafva under lästerminerna varit öppna för allmänheten helgfria dagar kl. 10—2. Jämväl under ferierna hafva läsesalarne hvarje söckendag under samma timmar hållits öppna, men på grund af de då disponibla arbetskrafternas otillräcklighet har framtagnandet af böcker från boksalarne samt utlåningen liksom under föregående års ferier måst i regeln inskränkas till tisdagar och fredagar. Under tiden 1 April—13 Juni samt 1 September—19 December hafva läsesalarne äfven hållits öppna kl. 5—7 e. m. För forskare, som därom anhållit, har så vidt möjligt under så väl ferier som terminer tillfälle att arbeta å biblioteket städse blifvit beredt äfven under de delar af dagen, då detta icke varit öppet för allmänheten. Under årets lopp har biblioteket endast en söckendag — julafton — varit helt och hållet stängdt för allmänheten.

Följande tabell visar bibliotekets användning under årets olika månader.

Månad.	Besök.	Framtagna volymmer.	Hemlånta volymmer.
Januari (ferier 1—14)	1,120	4,354	947
Februari	1,427	3,891	1,043
Mars	1,378	3,352	1,025
April	1,708	3,421	810
Maj	1,760	3,738	848
Juni (ferier)	972	4,235	2,584
Juli »	595	2,653	642
Augusti »	717	1,794	501
September	1,543	3,625	1,087
Oktober	1,990	4,597	1,151
November	1,786	4,248	1,017
December (ferier 15—31)	1,340	6,821	4,731
Summa	16,336	46,729	16,386

Jämförelsen med motsvarande siffror för näst föregående år visar en ökning i antalet besök med 2,623; summan af framtagna volymer har ökats med 587, summan af hemlånta har däremot minskats med 419. Ökningen i antalet besök har således varit rätt anseelig, hvilket i ej ringa mån berott därpå att biblioteket under en del af året varit öppet på eftermiddagarne; af besöken falla 2,329 på eftermiddagstimmarne. Denna ökning har emellertid icke varit åtföljd af någon motsvarande stegring i fråga om summan af framtagna eller utlånta böcker; de senares antal har i stället t. o. m. minskats. En anledning härtill har varit den, att på eftermiddagarne framtagning af böcker från bokmagasinen och utlåning endast undantagsvis egt rum, hvarföre de, som då arbetat i läsesalarne, i regeln endast haft att tillgå, förutom referensbiblioteket och de i tidskriftsrummet befintliga tidskrifterna, sådana böcker, som tidigare blifvit för deras räkning framtagna och undansatta; antalet på eftermiddagarne begagnade böcker, som ej haft sin plats i läsesalarne, har sålunda utgjort endast 3,248. En annan orsak till det nämnda förhållandet, särskildt till minskningen i fråga om

utlåningen, är att söka däruti att de ordinarie medarbetarne i Svenska Akademiens ordbok efter bibliotekets inflyttning i den nya byggnaden erhållit tillträde till bokmagasinen under de timmar, då biblioteket varit öppet, och således där kunnat på stående fot anlita en mängd böcker i stället för att såsom förut begagna dem i läsesalen eller låna dem till ordbokens redaktionslokal. Hvad som på detta sätt begagnats torde kunna beräknas hafva uppgått åtminstone till omkring 5,000 volymer.

Under året hafva 608 volymer tryckta böcker och 140 handskrifter (mot resp. 671 och 160 under näst föregående år) varit för härvarande forskares räkning från andra liknande institutioner lånta till biblioteket. De till antalet 30 olika bibliotek och arkiv, från hvilka lån sålunda erhållits, hafva varit följande: i Stockholm: Kungl. biblioteket, Riksarkivet, Vetenskapsakademiens bibliotek, Karolinska institutets d:o, Riksdagens d:o, Statistiska centralbyråns d:o, Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens d:o, Nationalmusei konstafdelnings d:o, Stockholms högskolas d:o, Tekniska högskolans d:o, Nordiska museets d:o, Svenska läkarsällskapets d:o, Svenska Akademiens Nobelbibliotek, Pedagogiska biblioteket; Universitetsbiblioteket i Upsala; Stadsbiblioteket och Domkapitelsarkivet i Göteborg; Stiftsbiblioteket i Linköping; Läroverksbiblioteken i Skara, Västerås och Växiö; Kungl. biblioteket och Riksarkivet i Köpenhamn; Kungl. biblioteken i Berlin och Hannover; K. Hof- och Statsbiblioteket i München; Hertigl. biblioteket i Wolfenbüttel; Universitetsbiblioteken i Basel och Heidelberg; Bibliothèque Nationale i Paris.

Från Lund hafva 300 volymer tryckta böcker och 15 handskrifter (mot resp. 411 och 28 under 1907) för begagnande af forskare utlånats till följande 22 institutioner och myndigheter: i Stockholm: Kungl. biblioteket, Vetenskapsakademiens d:o, Karolinska institutets d:o, Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens d:o, Svenska Akademiens Nobelbibliotek; Universitetsbiblioteket i Upsala; Stadsbiblioteket i Göteborg; Stiftsbiblioteket i Linköping; Läroverksbiblioteken i Helsingborg, Jönköping, Kalmar, Karlskrona, Landskrona, Luleå, Skara och Ystad; Landsarkivet i Vadstena; Länslasarettet i Falun; Veterinärinrättningen i Skara; Hofrätten i Kristianstad; Folkhögskolan i Tomelilla; Kungl. biblioteket i Köpenhamn. Dessutom hafva 6 tryckta böcker och en

handskrift varit utlånta till den historisk-topografiska utställning, som under 1908 års sommar var anordnad i Helsingborg.

Samlingarnas tillväxt. Svenska tryckalster, som jämlikt tryckfrihetsförordningens föreskrift skolat till biblioteket aflämnas, hafva inkommit i 547 sändningar från 417 olika boktryckerier. Antalet på grund af uteblifna eller felaktiga leveranser under året gjorda reklamationer har uppgått till 250. Beträffande arten och omfånget af tillväxten genom boktryckarnes leveranser af svenska tryck, hvilken ju bör vara lika för Sveriges tre stora statsbibliotek, torde som vanligt här få hänvisas till den i Kungl. bibliotekets årsberättelse meddelade detaljerade redogörelsen. — Genom köp har biblioteket under året förvärfvat 75 i Sverige tryckta volymer; genom gåfvor har det ökats med 57 svenska tryck, förutom ett antal särtryck samt en del dupletter.

Tillväxten af utländska tryckalster har uppgått till 9,713 volymer (= band, häften representerande hela band, broschyrer eller kartor). Af dessa hafva 1,895 erhållits genom köp och 355 genom gåfvor; återstående 7,463 volymer har biblioteket mottagit från de utländska lärda samfund och anstalter, med hvilka detsamma underhåller regelbundna bytesförbindelser; af dessa bytesskrifter utgöras 6,475 af akademiska afhandlingar, program o. d. från utländska universitet. — 1908 års accession af utländskt tryck utaf nyare datum kommer att, så vidt som detsamma anses förtjent af dylikt omnämnande, upptagas i bd 23 af den genom Kungl. biblioteket utgifna gemensamma accessionskatalogen för Sveriges offentliga bibliotek.

Handskriftsamlingen har under året genom köp ökats med 12 och genom gåfvor med 14 nummer.

Gåfvor, hvilka icke kunnat anses härröra från af biblioteket underhållna regelbundna bytesförbindelser, hafva ingått från följande offentliga myndigheter, anstalter och sällskap:

A. Svenska.

Kungl. Justitie-, Civil-, Finans-, Ecklesiastik- och Jordbruksdepartementen; Kommerskollegium; Riksgäldskontoret; Medicinalstyrelsen; Järnvägsstyrelsen; Kungl. biblioteket; Riksarkivet; Landsarkivet i Upsala; Nordiska museet; Veterinärinstitutet; Göteborgs högre latinläroverk; Svenska sällskapet för antropologi och geografi; Försäkringsföreningen; Sveriges allmänna exportförening; Universella broderskapets Helsingborgsloge.

B. Utländska.

Universitetet i Aberdeen; Comitato per le onoranze ad Ulisse Aldrovandi, Bologna; K. Belgiska Regeringen, Bruxelles; Bibliothèque Royale de Belgique, ibm; Commission polaire internationale, ibm; Institut international de bibliographie, ibm; Royal College of Physicians, Edinburgh; Meteorologiska centralanstalten i Helsingfors; Industristyrelsen i Finland, ibm; Finants- og Tolddepartementet, Kristiania; Institute for Medical Research, Kuala Lumpur, Federated Malay States; Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, Köpenhamn; Conseil international pour l'exploration de la mer, ibm; Kommissionen for Havundersøgelser, ibm; Kommissionen for det Arna-Magnæanske Legat, ibm; Dansk Meteorologisk Institut, ibm; Dansk Biologisk Station, ibm; Den Anthropologiske Komité, ibm; Bestyrelsen for Carlsberg-laboratoriet, ibm; Magistraten, ibm; Grosserersocietetet, ibm; Geological Society of London; Musée Océanographique de Monaco; Peabody Museum of Natural History, New-Haven; The Theosophical Publishing Company, Point Loma; Augustana Book Concern, Rock Island, Ill.; Library of Congress, Washington; Philosophical Society, ibm; New York State Hospital for the care of deformed and crippled children, West Haverstraw; Åbo historiska museum.

Följande enskilda personer hafva under år 1908 med gåfvor ihågkommit biblioteket:

A. Svenskar.

E. O. Arenander, S. Berg, E. Bogren, E. Cederström, S. Clason, E. W. Dahlgren, P. E. Fahlbeck, C. M. Fürst, Glerupska Universitetsbokhandeln, G. K. Hamilton, H. B. Hammar, K. B. Hasselberg, G. Helander, O. Holmström, A. Jensen, B. Jönsson, A. Lindberg, P. E. Lindeberg, A. O. Lindfors, Ph. Lindstedts Universitetsbokhandel, P. E. Lithander, E. Ljunggren, C. A. Moberg, B. N. M. Möller, A. G. Nathorst, A. B. Nilson, C. H. Norlander, T. Norlind, A. J. T. Palms sterbhus, O. Palme, V. Palmgren, C. af Petersens, F. Pontén, A. Quennerstedt, G. Retzius, S. Ribbing, O. Rygård, K. J. D. Schlyter, H. Scholander, C. W. Skarstedts sterbhus, G. Stern, S. Thulin, K. V. Tiberg, G. Wetterberg, L. Wollmer, E. Åkerblom.

B. Utländingar.

C. C. Abbott (Trenton, N. J.), Albert I, Furste af Monaco,

F. Ameghino (Buenos Aires), S. T. Armstrong (New York), T. W. Balch (Philadelphia), L. Birkenmajer (Krakow), W. S. Bryant (New York), F. Calléja Aîné (Alger), K. Carøe, (Köpenhamn), P. de Clercq (Veenwouden), F. Dahl (Köpenhamn), L. Fiaux (Paris), G. Henriksen (Nystrand, Norge), J. A. Henriques (Coimbra), O. E. A. Hjelt (Träskända, Finland), H. C. Huitfeldt (Köpenhamn), H. J. Huitfeldt-Kaas' barn (Kristiania), E. Krug (São Paulo), E. de Looz-Block (Anvers), Duc de Loubat (Paris), A. Macdonald (Washington), E. Merck (Darmstadt), C. S. Petersen (Köpenhamn), E. Pochmann (Linz), E. K. Putnam (Davenport, Io.), C. Pålsson (Oakland, Cal.), G. L. Raymond (Washington), P. A. Rydberg (New York), C. Sauvageau (Bordeaux), J. Schoondermark Jr (Amsterdam), O. Schöndörffer (Berlin), P. Siebeck (Tübingen), F. di Silvestri-Falconieri (Rom), A. J. Stenström (Naperville, Ill.), B. G. Teubners Verlag (Leipzig), A. Weiler (Karlsruhe), C. H. H. Wright (London).

Bland gåfvorna märkas följande, hvilka kommit handskriftsamlingen till del. Sterbhusdelegarne efter framl. vice bibliotekarien A. J. T. Palm hafva till biblioteket öfverlämnat åtskilliga den aflidnes efterlämnade papper, däribland en värdefull samling biografiska och genealogiska anteckningar, handlingar rörande släkterna Sommelius och Palm m. m. — F. d. skogsförvaltaren O. Rygård å Håckeberga har skänkt en volym »Klimatiska och fenologiska iakttagelser anställda på Håckeberga gods under åren 1880—1906». — Landtbrukaren Ola Kristoffersson i Lilla Ahlsted har skänkt tvenne notböcker innehållande dansmelodier, på 1820- och 1830-talen nedskrifna af gifvarens fader, d. v. byspelmannen Kristoffer Olsson i Skytts-Wemmerlöf.

Såsom depositum har biblioteket af Fransk-svenska sällskapet i Lund med tacksamhet emottagit 85 volymer fransk litteratur, hufvudsakligen af skönlitterärt innehåll.

Under året har en stor del (inmot 1100 band eller fasciklar) af universitetets arkiv öfverflyttats till biblioteket, hvilken åtgärd föranledts däraf att den lokal, som i universitetshuset stod till buds för arkivets förvarande, var för detta ändamål synnerligen olämpligt, hvarjämte det var så godt som omöjligt att där hålla det samma tillgängligt för forskare.

Med tacksamhet bör erinras därom, att biblioteket jämväl under det gångna året fått såsom bidrag till uppehållande af sina

bytesförbindelser emottaga ett större eller mindre antal af åtskilliga med understöd af statsmedel utgifna publikationer.

Bibliotekskommissionen har för behandling af iukomna förslag till bokinköp hållit de föreskrifna ordinarie sammanträdena. Densamma valda ledamöter voro under vårterminen professorerna Eklund, Björling, Borelius, E. A. Kock, Larsson, Bäcklund och Bergendal, under höstterminen professorerna Johansson, Björling, Bang, E. A. Kock, Larsson och Brodén, hvarjämte professoren Jönsson såsom suppleant inträdde i st. f. afidne professoren Bergendal,

Ekonomi. Bibliotekets räkenskaper för år 1908 visa i sammandrag följande siffror:

Debet.

Behållning från år 1907 782: 09

Inkomster:

Statsanslag	24,675: —	
Intressemedel	2,000: —	
Extra inkomster	827: 20	27,502: 20
	<hr/>	Summa 28,284: 29

Kredit.

Utgifter:

Bokinköp	14,849: 76	
Inlösen af bibl:s bytesexemplar af Lunds univ:s årsskrift	800: —	
Bokbindarearbete	3,676: 20	
Skrifmaterialier och tryck	535: 82	
Uppvärmning	3,563: 50	
Elektrisk belysning och kraft	742: 54	
Renhållning	581: 83	
Inköp och underhåll af inventarier	2,372: 58	
Diverse omkostnader	1,142: 77	28,265: —
Behållning vid årets slut		19: 29
	<hr/>	Summa 28,284: 29

Det af 1907 års riksdag på extra stat beviljade anslaget till arfvoden åt extra biträden vid biblioteket, stort 2,500 kronor, har sålunda användts, att 150 kronor utbetalts för tillfälligt skrifbiträde samt 2,350 kronor fördelats mellan bibliotekets e. o. tjänstemän.

Under året hafva 2,731 böcker blifvit inbundna; 346 volymer tidningar hafva blifvit bundna eller häftade i omslag af karduspapper.

Inventering af seminariebiblioteken har under år 1908 icke egt rum, enär densamma ansetts lämpligen kunna uppskjutas till dess Humanistiska sektionens samtliga seminariebibliotek blifvit öfverförda till den för dem inredda gemensamma lokalen i gamla bibliotekshuset och där i enlighet med sektionens beslut sammanlagits till ett enda bibliotek. På anmodan af nämnda sektion har undertecknad bibliotekarie deltagit i uppgörande af planen för detta biblioteks organisation.

Personalen. Begärdt afsked meddelades den 28 Januəri 1908 åt e. o. amanuensen H. Wägner samt den 25 Augusti åt e. o. amanuensen S. E. Bring, hvilken senare i samma egenskap erhållit anställning i Kungl. biblioteket. — Tjenstledighet åtnjöts af e. o. amanuensen Melander 15 Januari—29 Februari samt under höstterminen, af e. o. amanuensen Bring 1 Februari—31 Maj, af e. o. amanuensen Walde 22 Oktober—30 November samt af e. o. amanuensen Wetterberg 26 September—14 December. — Under ferierna hafva e. o. amanuenserna som vanligt åtnjutit befrielse från eller lindring i sin tjänstgöring.

Arbeten. Verksamheten inom biblioteket har visserligen under år 1908, likasom under de närmast föregående åren, måst hufvudsakligen egnas åt accessionens behandling och allmänhetens betjenande; dock har man sett sig i stånd att vid sidan häraf påbörja ett renoveringsarbete, som i flere år varit behöfligt, nämligen nominalkatalogens omläggning i ett vida större antal kapslar, i syfte att vinna nödigt utrymme för tillväxten. I sammanhang härmed vidtages äfven i vissa hänseenden revision af nämnda katalog.

Under året har nominalkatalogen ökats med 20,437 blad, däraf 16,824 tryckta och uppklistrade titlar å akademiska skrifter. Realkatalogen har ökats med 2,360 blad; hela antalet nytillkomna katalogblad belöper sig således till 22,797. Den stora tillök-

ningen af tryckta titlar har berott därpå, att det utländska akademiska tryck, som anländt under åren närmast före bibliotekets flyttning, på grund af bristande utrymme i allmänhet icke kunnat vid ankomsten definitivt behandlas, utan måst magasineras i afvaktan på bättre lokalförhållanden.

Arbetsfördelningen har varit följande. Undertecknad bibliotekarie har jämte ledningen af det helas förvaltning handhaft bibliotekets ekonomi, ombesörjt bokinköpen, skött korrespondensen, så vidt icke nedan annorlunda angifves, samt affattat ifrågakommande ämbetsutlåtanden o. d.; har därjämte varit upptagen af fortsatta inredningsbestyr äfvensom af deltagande i uppgörandet af det ofvannämnda löneregleringsförslaget. — Vice bibliotekarien E. Ljunggren har mottagit leveranserna från bokhandeln, accessionsförtecknat hvad som inkommit genom köp, gåfvor eller byten, handhaft bytesförbindelserna, ledt katalogiseringsarbetena samt deltagit i desamma, granskat de från Stockholm nedsända korrekturen å den tryckta accessionskatalogens bd 21 samt redigerat uppgifterna till densammas bd 22. — Amanuensen P. Sjöbeck har mottagit, granskat och, med undantag för det egentliga småtrycket, accessionsförtecknat det från boktryckerierna inkommande svenska årstrycket äfvensom skött all i sammanhang därmed stående korrespondens. — Amanuensen A. Malm har förestått låneexpeditionen samt skött den därmed förenade inrikes brefväxlingen; därjämte har han varit syselsatt med den ofvan nämnda behandlingen af nominalkatalogen. — Amanuensen F. Hjelinqvist har haft vården om det obundna utländska trycket, ombesörjt nykomna böckers anordnande till bindning samt utöfvat kontrollen öfver bokbindarearbetena, verkställt urval ur en från Riksarkivet nedsänd samling af svenska tryck, förtecknat de å biblioteket deponerade nationsarkiven samt inventerat och uppmätt den i olika lokaler förvarade tidningssamlingen såsom förberedelse för dennas sammanförande och ordnande i parterråningen. — Amanuensen P. Wilner har tjenstgjort i låneexpeditionen samt vid sidan däraf i katalogerna infört nya upplagor af svenska tryck. — E. o. amanuenserna S. E. Melander, S. E. Bring, N. Brodén, O. Walde, B. Möller och G. Wetterberg hafva haft att ombesörja böckers framtagande och återuppsättning samt inordnande af den nykatalogiserade litteraturen; därjämte hafva

de alla, utom Wetterberg, mer eller mindre deltagit i katalogiseringsarbeten.

Med största tacksamhet bör här äfven omnämnas det värdefulla biträde, som f. d. rektoren O. Ingstad jämväl under år 1908 lämnat såsom frivillig deltagare i katalogiseringsarbetena.

Carl af Petersens.

4. Botaniska institutionen.

A. Afdelningen för systematisk botanik.

Genom K. Maj:ts och Riksdagens bifall till en därom gjord framställning har årsanslaget, som alltsedan institutionen delades på tvenne afdelningar utgjort 4,600 kronor, från och med innevarande kalenderår blifvit höjdt till 7,000 kronor.

Herbarierna. Under det senaste läsåret hafva de återstående delarne af det Elmqvistska herbariet blifvit genomgångna och uppfästade. Af utrymmesskäl är det emellertid allt fortfarande omöjligt att göra dessa värdefulla samlingar tillgängliga för vetenskapligt bruk. Öfverhufvud taget äro, såsom förut upprepade gånger framhållits, de för herbarierna disponibla lokalerna sedan längre tid tillbaka alldeles otillräckliga och tillika i flere afseenden olämpliga till förvaring af så värderika samlingar som herbarie-afdelningen numera omfattar. Då nu dessutom lämplig plats ej kan beredas för institutionens under läsåret nästan fördubblade bibliotek, se sig föreståndarne för institutionens olika afdelningar nödsakade att hos K. Maj:t begära framställning till nästa riksdag om statsanslag för en nybyggnad afsedd att inrymma herbarieafdelningen och biblioteket. För erhållande af lämplig tomt för en dylik nybyggnad har den 13 sistlidne mars en skrifvelse aflåtits till herrar stadsfullmäktige i Lund; beslut med anledning af densamma är emellertid ännu icke fattadt.

Genom köp har under det gångna läsåret förvärfvats: Bauer, Musci europæi exsiccati, ser. VII & VIII; Collins, Holden & Setchell, Phycotheca boreali-americana, fasc. XXIX—XXXI; Ross, Plantæ siculæ exsiccatæ, cent. VII; samt af amanuensen E. Ekman 68 ormbunksväxter från Argentina.

Genom byte har erhållits: Dörfler, Herbarium normale, fasc. 49 & 50, samt från Kejs. botaniska trädgården i S:t Petersburg en stor och värdefull samling kärlväxter från Asien och sydöstra Ryssland. — Bytesmaterial har från härvarande institution sändts, förutom till Dörfler och Kejs. bot. trädgården i S:t Petersburg, äfven till de botaniska museerna i Helsingfors, Köpenhamn, Upsala och riksmuseet i Stockholm.

Bland gåfvor, som herbarierna fått emottaga, bör i främsta rummet nämnas: från K. k. Naturhistorisches Hofmuseum i Wien *Cryptogamæ exsiccataë*, cent. XV & XVI; från botaniska museet i Köpenhamn en samling extra-europeiska fanerogamer och kryptogamer; från botaniska museet i Christiania kärlväxter från Ellesmereland samlade af doc. H. Simmons; från Upsala botaniska museum en större samling kärlväxter; från e. o. amanuensen M. O. Malte omkr. 250 ex. *Taraxaca* afsedda för byte; från d:r H. Dahlstedt, Stockholm, 50 delvis för vetenskapen nya *Taraxaca* från Sverige och Finnland; från e. o. amanuensen R. Larsson ett hundratal fanerogamer från Skåne och Öland. Dessutom hafva gåfvor influtit från professoren S. Berggren; amanuensen E. Ekman, Stockholm (2 ex. af den nya *Pedicularis opsiantha*); läroverksadjunkten G. Johansson, Malmö (2 ex. *Sagittaria natans* från Ångermanland); studeranden A. Kemner (4 ex. af *Cnidium venosum* från Skåne); possesionaten P. A. Larsson, Öjersbyn (18 ex. *Taraxaca*); studeranden V. Norlind (ex. af *Pulmonaria angustifolia* \times *obscura*); kaptenen G. Pålman (div. fanerogamer); riksmuseet (4 ormbunkar från Brasilien); samt från föreståndaren några *Gentianor* från Harz.

Trädgården med växthusen. Den för några år sedan påbörjade omdaning till arboretum af trädgårdens nya del har äfven under det gångna läsåret fortsatts, ehuru i mindre utsträckning än önskligt varit, beroende därpå att anslag för dränering af detta värdefulla område ännu ej kunnat erhållas. — Utmed trädgårdens östra kant har ett stort antal barrträd, som till följd af olämplig jordmån länge fört ett tynande lif, måst fällas; i stället har ett hundratal yngre sådana tillhörande arter, som kunna beräknas komma att bättre trivas därstädes, blifvit utplanterade. — Det gamla *Salix*-sortimentet har blifvit delvis renoveradt.

För det internationella fröbytet har, liksom under föregå-

ende år, en katalog öfver frön, insamlade i fria naturen (till största delen af konservatoru och föreståndaren), utgifvits och utdelats till andra botaniska trädgårdar. Till 54 rekvisiter hafva därefter 762 fröportioner blifvit sända. I utbyte häremot hafva frön erhållits från följande botaniska trädgårdar: Aas, Amsterdam, Athén, Belgrad, Bergielund, Berlin, Bern, Bremen, Catania, Coïmbra, Clara Leigh Dwight Gardens, Christiania, Darmstadt, Dresden, Edinburgh, Freiburg i. B., Genève, Genova, Greifswald, Grenoble, Groningen, Halle, Hamburg, Hohenheim, Kew, Kolozsvár, Krakau, Königsberg, Köpenhamn, La Mortola, Lausanne, Lemberg, Leyden, Liège, Lille, Lyon, Marburg, Michigan, Montpellier, Moskwa, Nancy, Nantes, Odessa, Palermo, Paris, Pisa, Prag, Rom, Rouen, Sassari, Siena, S:t Louis, S:t Petersburg, Sysran, Tabor, Ticino, Turin, Upsala, Utrecht, Wien, Zürich.

Inköp af lefvande växter har, liksom under en följd af år, måst begränsas till det minsta möjliga; ett fåtal intressantare träd och buskar har emellertid anskaffats från H. Hesse i Weener.

Byte med lefvande växter har under läsåret ägt rum med Alnarps trädgårdar, som sändt en större samling barrträd samt diverse perenna örter, med professoren I. Broman, som lämnat 24 delvis mycket värdefulla varmhusväxter, med Botanisk Have i Köpenhamn och Upsala botaniska trädgård, från hvilka diverse varmhusväxter erhållits, samt med K. Vetenskapsakademiens botaniska trädgård Bergielund och Sveriges Utsädesförening å Svalöf. — Till Styrelsen för Slottsskogsparken i Göteborg har en samling mera dekorativa svenska perenner blifvit sänd.

Genom gåfvor af lefvande växter, frön o. d. hafva följande personer ådagalagt välvilja mot trädgården: professoren I. Broman, amanuensen E. Ekman, Stockholm, trädgårdsmästaren J. P. Ericsson, direktören N. P. Jensen, Helsingborg, friherren C. Kurck, e. o. amanuensen M. O. Malte, licentiaten T. Molér, kamreraren A. M. Nordström, kaptenen G. Pählman, notarien Prawitz, farmaceuten Rosberg, folkhögskoleföreståndaren L. de Wylder, Matarengi. — Dessutom hafva gåfvor influtit från Hesselby Sanatorium; genom professoren B. Jönsson från Botanischer Garten i Bern och Kgl. Botanischer Garten i Berlin (ett 30-tal intressantare varmhusväxter); samt genom direktören G. Löwe-

gren från Göteborgs Trädgårdsförening (ett hundratal mycket värdefulla varmhusväxter).

Genom direktören I. P:son Henning i Helsingborg har trädgården dessutom från Skånska Superfosfat- & Svafvelsyrefabriks-aktiebolaget därstädes fått emottaga den värdefulla gåfvan af 600 kilo konstgödningsämnen.

Sv. Murbeck.

B. Afdelningen för fysiologisk botanik.

Den fysiologisk-botaniska afdelningen har i likhet med hvad förhållandet varit under de gångna åren genom köp anskaffat dels de för öfningar och specialarbeten erforderliga utensilierna, dels preparat af olika slag från Köpenhamn, Berlin, Hamburg, Erfurt, Argentinien m. fl. ställen. Dessutom hafva planscher, afsedda för undervisning i kulturväxter, inköpts jämte en del böcker, som befunnits nödiga för användning vid det dagliga arbetet å institutionen. En serie växtgeografiska öfversigtskartor har äfvenledes påbörjats för att illustrera utländska gagnväxters förekomst och odling inom skilda delar af världen.

Liksom förut har det biologiska museet välvilligt ihågkommit med gåfvor af olika slag och värde. Såsom gifvare nämnas bland andra professorerna S. Murbeck och O. Nordstedt, redaktör W. Bülow samt amanuenserna H. Nilsson, E. L. Ekman, B. Cajanus, S. W. Cronholm och C. W. Björck. Institutionens samling af porträtt och illustrationer har vunnit ytterligare tillökning, hufvudsakligen genom föreståndarens åtgörande.

Ordnandet och etikettering samt specialisering af museets samlingar fortgå efter den en gång gifna planen och ha förts ett godt stycke närmare afslutningen.

Undervisningen har anordnats efter de för universiteten senast fastställda föreskrifterna och i enlighet med den för läsåret fastslagna undervisningsplanen.

Liksom under sistlidne läsår har tillfälle beredts för undervisning, under docent Simmons ledning, å institutionens arbetsrum åt elever från stadens privata högre lärarinneseminarium med användning af museets samlingar och lefvande material från trädgården; antalet elever har uppgått till 24. Friherre C.

Kurck har äfven i år haft arbetsplats å institutionen i och för fytopaläontologiska undersökningar. Anmärkas kan äfven, att botaniska föreningen liksom under alla föregående år, hvarunder institutionsbyggnaden funnits till, haft sina möten och förhandlingar å institutionen och der haft sina samlingar förvarade och der anordnat sina årligen återkommande allmänna växtbyten.

C. Biblioteket.

Botaniska institutionens bibliotek fortsätter som vanligt inköp af Jahrbücher f. wissenschaftl. Botanik, *Revue général de botanique* och *Botanische Zeitung* för senare halfåret af 1908 jemte *Zeitschrift für Botanik* från början af 1919, hvilken senare tidskrift utgör en utbrytning ur *Botanische Zeitung*.

Genom gåfvor har institutionens bibliotek ökats med fortsättning af Sveriges Utsädesförenings Tidskrift och Meddelanden från Statens Skogsförsöksanstalt. Derjemte hafva såsom gåfvor till biblioteket öfverlemnats: Cooke, *Flora of the Precedences of Bombay*, *Records of the Botanical Survey of India*, *Annual Report of Missouri Botanical Garden*, *Botan. Staatsinstitute zu Hamburg* samt *Archives de l'institut botanique de l'université de Liège*.

Såsom gifvare nämnas dessutom professorerna A. Gravis, O. Nordenskjöld och O. Nordstedt, byråchef A. Lyttkens, Upsala universitet, apotekare R. Westling, docenterna G. Simmons och O. Gertz.

En synnerligen värdefull tillökning har biblioteket under läsåret fått i framlidne professor F. W. C. Areschougs till biblioteket af hans öfverlefvaude maka skänkta botaniska boksamling, som utgör en värdig fortsättning i botanisk literatur till den boksamling, som förärades botaniska institutionen af professor J. G. Agardh. Den Areschougska samlingen innehåller arbeten i snart sagdt alla delar af botanikens område, hvarvid dock anatomen, morfologien och biologien äro mest och bäst representerade. Antalet separater är mycket stort, omkring 3,000; och upptager hela samlingen ungefär 50 hyllmeter. Genom denna dyrbara gåfva har botaniska institutionen kommit i besittning af en botanisk literatur, som med den Agardhska samlingen såsom grundval, repre-

senterar det väsentliga och värdefullaste i vetenskaplig produktion under 1800 talets mellersta och senare hälft.

Antalet under läsåret utlånta volymer har uppgått till 116.

B. Jönsson.

5. Fysiologiska institutionen.

I höstterminens kurs deltog 13 laboranter, i vårterminens 4.

Institutionens materialuppsättning har under läsåret ökats med bland annat 5 större akkumulatorer å 87 ampèretimmar, en Neubauerdegel, en Mortons ögonspegel, ett mindre skioptikon, 2 Bürkers blodkroppsräkningsapparater, ett isskåp.

Torsten Thunberg.

6. Fysiska institutionen.

Antalet deltagare i de fysiska laborationsöfningarne har under båda terminerna utgjort 38, hvaraf dock under höstterminen 2, under vårterminen 10 endast för någon del af terminen. Åhörarnes antal vid de offentliga föreläsningsserierna öfver olika ämnen var under höstterminen resp. 63, 60 och 38, under vårterminen 50 och 49. Den efter nya grunder anordnade prope-deutiska kursen, som gifvits af assistent Björnsson, bevistades under höstterminen, första afdelningen, af 24, under vårterminen, andra afdelningen, af 17.

Såsom den viktigaste förändringen inom institutionen under läsåret måste de nytillkomna anordningarne i föreläsningssalen räknas. I stället för de förra flyttbara borden utan särskild inredning har anskaffats ett fast experimenteringsbord med två fällbara skifvor, lådinredning och skåp, skifferplatta, vannor, gas-, vatten- och afloppsledningar, ledningar för sug- och tryckluft samt två elektriska ledningar, dels från institutionens eget äldre ackumulatorbatteri, dels från universitetscentralens ledning. Å salens fondvägg har för den senare strömmen anbrakts särskild instrumenttafla samt för luftledningarnes matande vattenpump och bläster. Vidare har för föreläsningssalen inköpts ett mega-

diaskop för 25 ampères bågampa med Voigtländers heliar och anordningar för alla slag af projektion samt tillhörande projektionsskärm och försättningsmotstånd. Såväl bordet som här uppräknade instrument ha levererats af Max Kohl, Chemnitz. Från Hartmann & Braun, Frankfurt a/M har inköpts en äfven för föreläsningssalen afsedd spegelgalvanometer med lampa och projektionsskärm samt tillhörande reostat.

Af öfriga under läsåret inköpta apparater äro särskildt följande att nämna, levererade af:

H. Sandström, Lund. Elektromotor.

Preislers optiska institut, Malmö. Objektiv till mikroskop; luftdosor till själfregistrerande termometrar.

Günther & Tegetmeyer, Braunschweig. Harms kondensator.

Leybolds Nachfolger, Köln. Gaedepump och kapselpump med elektromotor samt tillpassade enkelt urladdningsrör, universelt urladdningsrör, rör för Lenardstrålar, för kanalstrålar och för anodstrålar samt för bestrålning med katodstrålar och kanalstrålar; vattenstrålpump; Pernets apparat för kokpunktsbestämningar.

Richard Müller-Uri, Braunschweig. Samling af 24 spektralrör med olika gaser samt 2 absorptionsspektralrör; gniststativ; dubbelradiometer; Brauns rör (för specialundersökning).

Fr. Klingelfuss & Co, Basel. Induktorium för 25 cm. gnistlängd med platinaafbrytare och Simonaafbrytare; regleringsmotstånd.

Société Genèvoise pour la construction des instruments etc., Genève. Meteretalon med stativ; sfärometer; reflexionsgoniometer med kristallhållare och extra objektiv; fjädervåg; reversionspendel.

Elektrizitäts-Gesellschaft Gebrüder Ruhstrat, Göttingen. Diverse elektriska motstånd.

Elektriska Aktiebolaget Siemens-Schuckert. Stockholm. Två ampèremetrar.

Max Kohl, Chemnitz. La Cours tonhjul; normalstämngaffel; Wimshursts influensmaskin.

Fritz Köhler, Leipzig. Turbinomrörare.

Hartmann & Braun, Frankfurt a/M. Precisionsreostat; själfinduktionsnormal; planspeglar; kvartstrådar.

Dessutom har, efter konstruktion af assistent Björnsson, af

F. A. Franzén, Lund, förfärdigats en elektrometer samt af H. Sandström, Lund, modeller af termoregulator.

Vidare ha inköpts stativbord, hyfvelbänk, iskrossningsmaskin samt diverse verktyg och trädgårdsredskap.

Biblioteket har ökats med Chwolson, Lehrbuch der Physik, Darmstedter, Handbuch der Geschichte der Naturwissenschaften samt fortsättningarna af Encyklopedie der mathematischen Wissenschaften och Winkelmann, Handbuch der Physik.

J. R. Rydberg.

7. Geologisk-mineralogiska institutionen.

Under läsåret har föreståndaren mest varit upptagen af att öfvervaka för publikation afsedda afteckningar af museets samlingar tillhöriga fossil. Originalsamlingen har härunder erhållit ej obetydlig tillväxt.

Assistenten har, sedan nyanskaffade mineralskåp lemnat nödigt utrymme därtill, ur stora mineralsamlingen utsöndrat en särskild föreläsningssamling, innehållande för allmänna undervisningen nödiga eller särskildt instruktiva stuffer.

Amanuensen har sysslat med bearbetningen af samlingar från Fogelsångs graptolitskiffrar, ett arbete af betydelse äfven i vetenskapligt hänseende.

E. o. amanuensen har dels katalogiserat all till boksamlingen nyinkommen litteratur, dels fortsatt med den för utrymmes skull nödvändiga omändringen af museiföremålens uppställning.

Till museet ha för sammanlagdt 850 kronor anskaffats 2 mineralskåp, 1 originalskåp och 2 montreskåp, hvarjemte alla skåp af nya modellen försetts med låsanordning, hvilket kräft en kostnad af 550 kronor. En del äldre museiskåp ha rengjorts och försetts med tätningslister mot dam.

En Elfvingsspegel monterad i aluminium har inköpts från Rose i Upsala.

Boksamlingen har som gåfva från Dansk Geologisk Forening, Danmarks Geologiske Undersøgelse, U. S. Geolog. Survey, Washington, Geol. Survey of Queensland, Brisbane, Australia, Sveriges Geol. Unders., Geol. Fören. i Sthlm, Statens Skogsförsöksanstalt och Svenska Mosskulturföreningen erhållit deras under året

utkomna publikationer, hvarjämte Kgl. Sv. Vetenskapsakademien till densamma skänkt en del geolog. separat samt under året utkomna häften af akademiens »Arkiv för kemi, mineralogi och geologi.» Äfven herrar Læge C. Malling och dr. K. A. Grönwall i Köbenhavn samt statsgeologen dr. N. O. Holst och lektorn dr. M. Weibull å Alnarp ha med gåfvor ihågkommit boksamlingen. I likhet med hvad som skett under föregående år har föreståndaren till institutionen öfverlemnat all till honom från andra författare öfversänd litteratur.

En vacker fossilsamling från dictyograptusskiffern och dess gränslag, insamlad från Skåne, Öland, Östergötland och Westergötland af assistent Westergård, har genom köp förvärfvats; likaså en mindre samling dansk tertiär.

En samling engelska fossil (85 nummer) har genom byte erhållits från British Museum, Nat. Hist. i London.

Från Svenska Spetsbergsexpeditionen 1908 ha genom herr docenten dr. C. Wiman i Upsala som gåfva erhållits 3 större bergartsstuffer. Lektor Dusén i Kalmar har skänkt ett större block veckad hårdskiffer från Abisko, kamrer A. F. Carlsson i Limhamn några kritfossil och docenten dr. O. Gertz växtfossil från Saltholmskalkens flinta.

Sveriges Geol. Undersökning har på anhållan benäget öfverlemnat 20 bergartsstuffer, och slutligen har professor S. L. Törnquist skänkt institutionen en vacker samling fossil (39 nummer) från Dalarnes silur.

Folkhögskoleföreståndaren herr dr. J. E. Strandmark, Grimslöf, har förärat institutionen en större i heliogravyr utförd bild af den berömde mineralogen professor P. von Groth.

Från samlingarne äro i och för bearbetning samtliga kritsystemet tillhöriga Asteroidea utlånta genom F. A. Bather vid Brit. Mus. Samlingarne ha också begagnats vid undervisning af elever vid privata högre lärarinneseminariet i Lund.

Trenne studerande ha å institutionen utfört mera sjelfständiga arbeten.

Exkursioner ha företagits till Simrishamn, Sandby, Tosterup och Klagshamn; deltagarnes antal har varit högst 14, minst 6.

Kostnadsfritt ha en del från allmänheten insända bergartsprofver och fossil undersökts samt gjorda förfrågningar besvarats.

Joh. Chr. Moberg.

8. Historiska museet.

Historiska museets samlingar hafva under det gångna läs-året riktats genom gåfvor, inköp och gräfningar.

Sålunda har museets förre amanuens, kandidaten Bror Schnittger som gåfva öfverlämnat åt museet flere värdefulla stenredskap: en flintyxa, funnen i jordfyllningen kring den s. k. Vallabacken vid Greflunda, Hvitaby s:n, Albo hd; två trindyxor af grönsten, funna, den ena vid stranden af Östersjön i Karakås, Mellby s:n, Albo hd, den andra vid Skepparp, Raflunda s:n, Albo hd; en genomborrad grönstensyxa, funnen i omedelbar närhet af de s. k. Kongsdösarna i Ö. Torps s:n, Wemmenhögs hd, samt två skrapor af flinta, den ena funnen nära stendösen vid Hafängen, den andra vid bautastensgraffältet vid Skepparp, båda ställena belägna inom Raflunda s:n, Albo hd.

Friherre Claes Kurck har skänkt en flintkärna, funnen i S:t Olof, Albo hd, och ett vackert, afbrutet skaft till en flintdolk från Ö. Tomarp, Jerrestads hd, samt folkskolläraren Niblén från Ö. Wram ett nålbryne af skiffer, upphittadt där i trakten. Dessutom har dekorationsmålaren Julius Berg öfverlämnat en mindre urna af bränd lera af ovanlig form, funnen i en grusbacke vid Färlöf, Ö. Göinge hd, hvarest förut två liknande anträffats, och änkefru K. Hoberg, bosatt å Hven, en mindre krucifix af silfver med vidfästade hängprydnader.

Artisten A. P. Waldur har som deposition öfverlämnat några värdefulla akvareller af Vallkärra kyrkas väggmålningar.

Bland museets egna förvärf märkas: En skafthålsyxa af horn, funnen vid Mossby nära Skifvarpsån, Ljunits hd; en liknande af hjorthorn, väl bevarad, funnen i den urtappade Näsbyholmssjön, Wemmenhögs hd. Vidare en mängd stenredskap från en boplats i Dagstorp, Harjagers hd, från hvilken en del fynd inköpts redan föregående läsår, samt ett samlat fynd från ett grustag vid Annelöf, Onsjö hd. En synnerligen vackert slipad tunnackig yxa, c:a 35 cm. lång, funnen i Särslöf, Bara hd, samt en utmärkt väl bevarad dubbeleggad skafthålsyxa från Torrlösa, Onsjö hd, ha likaledes inköpts. Dessutom hafva en stor mängd redskap och vapen af flinta och grönsten, funna på skilda ställen i Skåne, införlifvats med samlingarna.

Från Abekås, Wemmenhögs hd, har museet inköpt två hela och rester af två andra bronsålders urnor af lera, fyllda med brända ben. Urnorna hade funnits i kanten af de s. k. Olshögarna och förvärfvades åt museet genom förmedling af friherre C. Kurck. Från Maglö gård vid Sösdala har inköpts en hålcelt från slutet af bronsåldern.

Två ornerade grafurnor från Hvellinge, Skytts hd, som tillhöra slutet af romerska järnåldern, ha äfvenledes förvärfvats åt museet. Jämte urnorna påträffades flere glaspärlor och rester af en järnsölja.

Från följande nedrifna kyrkor ha förvärf gjorts åt samlingarna: från Glemminge kyrka ett orneradt kapitel, från Tomarps klosterkyrka ett kapitel och två ornerade arkitekturdelar, från Öfraby ett par formtegel, från Skeglinge rester af en predikstol och en dopfunt. Flera andra dopfuntar — af hvilka tyvärr de flesta ha endast skålarna i behåll, och dessa ofta fragmentariska — som kastats ut från kyrkorna, ha skaffats till museet. Dessa ha tillhört Högstads, Baldringe, Hästveda, Borlunda och Vallkärre kyrkor.

Dessutom ha en del andra kyrkliga föremål införlifvats med samlingarna. Sålunda har bl. a. från Grönby kyrka öfverlämnats en del af en altarskifva med relikgömmor och en däri befintlig minimal blydosa innehållande en relik. Från Harlösa kyrka har mottagits en kollossal krucifix och några andra föremål.

Från Vallkärre kyrka ha inkommit resterna efter en krucifix, som tydligen söndersågats för att tjäna till bränsle. Endast ett stycke af bålen och benen samt delar af tre korsarmar funnos i behåll.

Åtskilliga andra skadade inventarier ha från kyrko- och skolhusvindar räddats åt forskningen.

Bland andra medeltida föremål kunna antecknas: en yxa af järn från Blekinge, två minimala glaserade krukor af stengods, den ena af endast 4 cms höjd, funnen i stengrunden till ett hus, den andra föga större, funnen i jorden ett stycke öster om Dagstorps kyrka.

Från senare tid har bl. a. förvärfvats ett harnesk af järn samt en stjärnglob, som inköpts från Tidaholm. Dess upphofsman är Willem Janszon Blaeu, den bekante astronomen och

kartografen, som varit personlig lärjunge till Tycho Brahe. Globen, som är förfärdigad år 1602, är försedd med Tychos porträtt. Denna sällsynta pjes förvärfvades tack vare professorn C. V. L. Charliers medverkan och utgör en god tillökning till museets samling af Tycho Brahe-minnen.

Det är museet en kär plikt att här få uttala sin tacksamhet för det energiska och oegennyttiga arbete, hvarmed öfverste C. Norlander bidragit till de historiska samlingarnas tillväxt. Dessutom har äfven bland andra folkskollärare A. Nordenheim i Röddinge på ett utmärkt sätt främjat museets sträfvanden.

Gräfningarna i Skanör ha under den gångna sommaren fullföljts af museets föreståndare under nära två månaders tid, och ha ytterligare en mängd fynd gjorts, som tillföra museet nytt material. Gräfningarna komma att fortsättas instundande sommar, och det är att hoppas, att de skola medföra nya bidrag till kännedomen om vår medeltida kultur, ett område, som tyvärr allt för länge styfmoderligt behandlats af forskningen.

Flyttningen af samlingarna från den gamla lokalen i universitetet till den forna biblioteksbyggnaden å Lundagård tog sin början den 1 Okt. 1908 och fortgick till in på nyåret. Därpå har ordnandet af föremålen vidtagit med det resultat, att den kyrkliga afdelningen, som ensam disponerar Carolinasalen, nu är så godt som färdig. I detta rum har inbyggts ett kor med triumfbåge och en tryckt absid — materialet har varit läkten, ribbor, gips, kalk, sand och lim — och i denna uppbyggnad, som utförts med Vallkärra kyrkas kor som förebild, ha de af museets föreståndare nedtagna romanska väggmålningarna åter uppsatts.

Dessutom har stenålderssamlingen omordnats. De med fyndorter försedda föremålen ha inrangerats i sina respektive häradsgrupper, medan de öfriga samlats för sig som typmaterial. Det kronologiska ordnandet inom häradsgrupperna har dock ännu ej medhunnits. Placerandet af de förhistoriska och profan-medeltida samlingarna kan emellertid ej fullföljas, förr än ett begärdt anslag för nya montrar hunnit blifva beviljad.

För konservering af museets altarskåp och bilder har biträdande konservatorn vid nationalmuseum Ch. Ehrnsten varit tillkallad, under höstterminen en vecka och under vårterminen

tre veckors tid, hvarvid det nödvändigaste konserveringsarbetet undangjorts.

Till museets flyttning från universitetet ha med kanslerns bifall medel tagits ur öfverskottet på myntkabinettets kassa. Det är att hoppas, att ett större årsanslag kommer att begäras under nästa riksdag, så att samlingarnas behof af utveckling och vård kunna bättre tillgodoses än nu är fallet. Önskvärdt vore att detta blefve så stort, att museet kunde i större utsträckning vara tillgängligt för allmänheten.

Såväl under höst- som vårterminen har museets föreståndare föreläst, under den förra öfver medeltida, under den senare öfver förhistoriskt ämne. Dock har naturligtvis flyttningen försvårat demonstrationen af materialet.

Katalogiseringsarbetet har under läsåret fullföljts. Däremot har museet ej på vanligt sätt kunnat vara tillgängligt för allmänheten. Dock ha samlingarna vid anfordran så godt sig göra låtit förevisats för studerande och skolor.

Otto Rydbeck.

9. Kemiska institutionen.

Under höstterminen har totala antalet laboranter å institutionen varit 54, hvaraf 9 för fil. kand.-ex., 44 för fil. ämbets-ex. och 1 för fil. lic.-ex.

För studerande, som ämnat undergå fil. ämbets-ex., ha anordnats följande öfningskurser:

i undervisningsexperiment med 26 deltagare,

i reaktionslära med 22 deltagare,

i kvalitativ analys med 23 deltagare (af ofvannämde 44.

De öfriga af dessa ha sysselsatt sig med öfningar i kvantitativ analys och organisk syntes).

I de af undertecknad ledda fysikaliskt-kemiska laborations-öfningarna för fil. kand.-ex. eller filosofisk ämbets-ex. ha deltagit 12 studerande (inberäknade i det ofvan anförda antalet).

Till sistnämnda öfningar, afsedda att räcka i genomsnitt omkr. 3 veckor för hvarje deltagare, ha af utrymmesskäl och bristande tillgång på instrument endast 4 studerande samtidigt kunnat mottagas.

Dessutom har af doc. Holmberg under tiden 7 Sept.—31 Okt. gifvits en propedeutisk kurs (afsedd att förbereda för tillträde till laborationsöfningarna) med 22 deltagare samt anordnats under hela höstterminen hvarannan vecka (två timmar hvarje gång) kemiska seminarieöfningar med 27 deltagare.

Under vårterminen har totala antalet laboranter varit 40, hvaraf 6 för fil. kand.-ex., 29 för fil. ämb.-ex. och 5, som förklarat sig ämna söka inträde vid veterinärinstitutet.

För dem, som ämnat aflägga fil. ämbets-ex., ha anordnats följande kurser:

i kvalitativ analys med 21 deltagare,

i organisk syntes med 19 deltagare,

i kvantitativ analys med 19 deltagare (af ofvannämnda 29.

De öfrigas öfningar ha ej skett samtidigt med motsvarande kurs).

I de af undertecknad ledda fysikaliskt-kemiska laborationsöfningarna ha af ofvannämnda 29 studerande 12 deltagit. (Om tiden, som dessa öfningar tagit i anspråk, och antal samtidigt deltagande gäller hvad ofvan för höstterminen är sagdt).

Kemiska seminarieöfningar, ledda af doc. Holmberg, ha förekommit 15 Jan.—1 April hvarannan och 1 April—3 Maj hvarje vecka, allt två timmar hvarje gång.

Af inköp, som under året förekommit, må särskildt omnämnas 3 st. analysvågar jemte viktsatser, som erhållits från Rich. Bouncken i Hamburg.

J. M. Lovén.

10. Kliniska institutionerna.

A. Kirurgiska kliniken.

Antalet tjänstgörande medicine kandidater under läseåret har varit 18, däraf 14 från Lund och 4 från Stockholm.

Antalet patienter på kirurgiska kliniken under år 1908 har varit 2,098; antalet på dessa utförda operationer 1,489.

Polikliniskt vårdades under samma tid 1,410 patienter, på hvilka utfördes 993 operationer.

Under året har Röntgen-laboratoriet genom anslag ur universitetets reservfond och från landstinget kompletterats och in-

redningen omanordnats, så att det nu kan sägas ganska väl tillfredsställa klinikernas behof. Ledningen af laboratoriet handhafves numera af särskildt skolad fackman, med. lic. Lars Edling, som därför åtnjuter arvode på sjukvårdsinrättningarnas stat, alltså af landstingsanslag.

J. Borelius.

B. Medicinska kliniken.

Under läsåret hafva å kliniken vårdats 897 patienter. Tjenstgörande medicine kandidater hafva varit 19, af hvilka 14 aflagt sin examen i Lund och 5 i Stockholm.

Seved Ribbing.

C. Obstetrisk-gynekologiska kliniken.

Å barnbördsafdelningen intogos under år 1908 679 patienter, af hvilka en aflidit. Å afdelningen för kvinnosjukdomar intogos 379 patienter, af hvilka 14 aflidit.

Öfvergångstiden mellan den gamla och nya studieplanens tillämpande har för obstr.-gyn. kliniken medfört, att under läsåret endast en tjenstgörande medicine kandidat fullgjort den för licentiatexamen erforderliga tjenstgöringen vid härvarande klinik. Emellertid har undervisningen det oaktadt bedrifvits på vanligt sätt, enär ett antal medicine kandidater efter afslutade tjenstgöringar regelbundet deltagit i densamma och följt det dagliga arbetet å kliniken.

Undervisningsmaterialet har tillökats dels genom inköp af modeller i papier maché, dels genom uppsättning af nyförvärfvade preparat.

Följande fyra arbeten ha under läsåret utgått från kliniken:
Ossian Sundin, Zur Frage von der Menstruation während des Stillens. Zentralbl. f. Gynék. nr 11. 1909.

Gustaf Pallin, Deux cas de grossesse gémellaire univitelline avec amnios unique et cordons noués. L'Obstétrique. Janv. 1909.

Gustaf Petré, Zur Behandlung der Uterusruptur im Anschluss an sechs eigene Fälle. Monatsschr. für Geburtsh. u. Gynék. 1909. s. 299.

Elis Essen-Möller, Bidrag till frågan om eklampsiens behandling. Hygienas Fästskrift nr 23.

D. Oftalmiatriska kliniken.

Undervisningen å den oftalmiatriska kliniken har i hufvudsak fortgått på samma sätt som under närmast föregående år.

Till den två månaders tjänstgöring för med. lic. examen, som enligt de nya universitetsstatuterna kan fullgöras jämväl vid Lunds universitets oftalmiatriska klinik, anmälde sig under vårterminen en medicine kandidat, hvilken påbörjade sin tjänstgöring den 15 April.

På den oftalmiatriska kliniken vårdades under år 1908 491 patienter. Å dessa utfördes 330 operationer, deraf 93 operationer för starr, 25 iridektomier, 30 enukleationer af ögonbulben och 22 operationer för strabism. Polikliniskt behandlades 643 patienter. Å dessa utfördes 144 operationer, deraf 5 operationer för strabism.

Albin Dalén.

E. Pediatriska kliniken.

Undervisningen vid pediatriska kliniken och polikliniken har under läsåret fortgått enligt fastställd plan.

Under året 1908 har på pediatriska kliniken behandlats 253 sjukdomsfall.

Å polikliniken ha varit 361 besök med 116 återbesök.

C. H. Hildebrand.

F. Psykiatriska kliniken.

Under höstterminen har den psykiatriska undervisningen försiggått på hospitalet på vanligt sätt, därvid medicine kandidater fullgjort den för tillträde till medicine licentiat-examen föreskrifna psykiatriska tjänstgöringen. I undervisningen ha, utom journalskrifning, ingått kliniska demonstrationer och föreläsningar, hvilka senare ägt rum på bestämda tider, tisdagar och fredagar under två månaders tid.

Teodor Nerander.

11. Konstsamlingarna.

Museets samling af originalarbeten har ökats med fyra raderingar utförda af Ernst Norlind, gåfva af konstnären.

En samling reproduktioner efter nederländska och italienska

mästare har för undervisningen inköpts, och flera planschverk och andra konsthistoriska arbeten till biblioteket förvärfvats.

Under höstterminen har museet varit öppet för de studerande 4 dagar i veckan, under vårterminen 5. Museets material af planscher och gipser har äfven varit begagnadt af några konstnärer.

Under höstterminen var museet upplåtet åt tillfälliga utställningar från början af Okt. till början af Dec. månad, under vårterminen från slutet af Jan. till slutet af April. Den mest omfattande utställningen har i Nov.—Dec. anordnats af Skånska konstnärslaget med en synnerligt rikhaltig och vacker samling taflor och skulpturer af våra sydsvenska konstnärer från de allra sista åren. Vidare har den i Lund bosatte finske målaren V. Toppelius här uppträdt med en separatutställning af sina arbeten; mönster för konstindustri samt studier och skisser ha utställts af fröken Karin Hildinger; och slutligen ha djurmålarinnan I. von Schultzenheim och akvarellisten Trygve Hermelin under april månad anordnat en vacker och omtyckt utställning. Tvenne söndagar under höstterminen voro utställda landskapsbilder i kopparstick och etsning ur museets egna samlingar, och fem söndagar under vårterminen exponerades till museet nyligen förvärfvade fotografier af antik, orientalisk, gammalkristen och medeltida byggnadskonst.

Under dessa utställningar har museet varit besökt af omkring 3,700 personer.

För den *Mandelgrenska samlingen* ha år 1908 verkställts undersökningar af äldre kyrkliga minnesmärken i Halland och på Dal af kand. S. P. Gunnäs, i Småland af organisten P. G. Veide samt i Skåne af domkyrkoarkitekten Th. Wählin och landtbrukaren Per Johnson i Emitslöf. Från den sistnämnde samt P. G. Veide ha utförliga berättelser inkommit. Excerperingen af arkeologisk litteratur har fortsatts af docenten S. Linde; den har detta år gällt fornminnena i Blekinge, Halland och Bohuslän. Fotografisamlingen har ökats med 430 nummer, hvar af omkring 200 från Skåne, 100 från Halland och 50 från Norrland, de öfriga från mellersta Sverige.

E. Wrangel.

12. Medicinskt-kemiska institutionen.

För medel, beviljade af riksdagen, är på institutionen inredt ett laboratorium för undervisningen i allmän kemi för medicine kandidat-examen. Laboratoriet har likaledes utstyrt med nödvändigt inventarium.

I öfrigt har arbetet på institutionen pågått som vanligt. Under höstterminen hölls kurs i medicinsk kemi för 10 deltagare, under vårterminen för 6. Dessutom ha, utom professor och amanuens, 3 utom kursen arbetat på institutionen med vetenskapliga uppgifter.

Ivar Bang.

13. Musikkapellet.

Öfningar i samspel hafva hållits tvenne gånger i veckan, ena gången med kammarmusik, andra gången med orkestermusik. Därvid hafva utförts trior, kvartetter och kvintetter dels för stråkinstrument enbart, dels tillsammans med piano eller flöjt. Musikverk af Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, R. Schumann, Gade, Svendsen, Dvořák, Tschaikowski, Onslow, Asantschensky, Boccherini, Glazounow, Glinka och Bargiel, orkesterkompositioner af Haydn, Mozart, Beethoven, J. Svendsen, Cherubini, Mendelssohn-Bartholdy, Rossini, Rameau, Juon och Berg hafva öfvats. Med fullständig orkesterbesättning hafva instuderats: Haydns Oxfordsymfoni, Ballettsuite af Rameau, Ouverturen Anacreon af Cherubini, Ouv. Italiana in Algerie af Rossini, symfoni i Ess af Mozart och Norsk Rhapsodi op. 19 af J. Svendsen.

I öfningarna hafva deltagit höstterminen 17, vårterminen 18 akademiska medborgare.

Kostnadsfri undervisning i violinspel har af undertecknad meddelats höstterminen åt 3, vårterminen åt 4 studerande.

Kostnadsfri undervisning i liturgisk sång och framsägning har af undertecknad meddelats höstterminen åt 13 teologie studerande, fördelade på 2 ordinarie och 4 extra timmar, samt vårterminen åt 21 teologie studerande, fördelade på 6 timmar i veckan.

Alfred Berg.

14. Mynt- och medaljkabinettet.

Mynt- och medaljkabinettet har under läsåret mottagit följande gåfvor: af Kungl. Vetenskapsakademien dess minnespenning i silfver öfver D. G. Lindhagen; af styrelsen för 1907 års Industri-, Slöjd- och Konstutställning i Lund dess medalj i silfver; af Universitetet i Bologna dess minnespenning i brons öfver Ulixes Aldrovandius; af Svenska läkaresällskapet dess medalj i brons till minne af sällskapets 100-åriga verksamhet.

Genom köp ha förvärfvats följande medaljer: *Gustaf I*: Reformationen grundlagd 1527 br.; Arfföreningen 1540—44 br.; Konungens död, förg., gjuten; Samma ämne. tenn, gj.; Konungens minne, 4 olika ex. sr. och t.; *Erik XIV*: Sv. flottans segrar 1563—1566 br. förg., tenn (2 ex.); *Johan III*: Anträde till regeringen, 4 ex., br. förg., br. t., br. el. mässing; Konungens minne; *Sigismund*: Konungens afsättning, 2 ex. br. och br. förg.; Konungens minne; *Karl IX*: Augsburska bekännelsens antagande etc. 1593; Kröning 1607; *Gustaf II Adolf*: Freden i Knäröd, br.; Kröningen, 2 ex., sr. och br.; Förmälningen, br.; Konungen skänker Vasaättens arfvegods till Uppsala universitet, sr och br.; Konungens död, förg. å adv.; *Christina*: Drottningen afsäger sig svenska kronan; Drottningens snillegåfvor 3 ex., br. och mässing; Drottningens ringaktning af det jordiska 3 ex., br., förg. mässing; *Karl X*: Konungens förmälning; *Karl XI*: Konungen tillträder regeringen, 3 ex., br.; Konungens eriksgata 3 ex., br.; *Karl XII*: Kröningen, mäss.; Konungens minne; *Ulrika Eleonora*: Kröningen 2 ex., t.; Drottningen förestår regeringen, 2 ex., br. & t.; Drottningens död, 2 ex., br.; *Adolf Fredrik*: Vald till svensk tronföljare, 3 ex., br. och t.; Belöningsp. för jordbrukets förbättring; *Lovisa Ulrika*: Drottningen stiftar Sv. Vitterhetsakad. 1753, br.; *Gustaf III*: Diskontkompani inrättadt, br.; Tryckfrihetsförordning, br.; Grönländska kompaniet, br.; Konungens minne, 2 ex. br.; För medborgerlig förtjenst, med ögla; Svenska akademien, 2 ex., br.; Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien, 2 ex., br. & sr; Ordenssällskapet Augustibröderna, med ring; *Gustaf IV Adolf*: Minne af Uppsala mötes beslut, br.; Tillämnadt besök på K. myntet 1796—97; Konungaparets återkomst från Tyskland 1805, t.; Aftäckning af Gustaf III:s bildstod, försilfr. br.; *Karl XIII*: K. Vet.-akad:s vördnadsbetygelse; K. Vet.-

akad:s beskyddare, br.; Återkomst från riksdagen i Örebro 1810; För medborgerlig förtjenst och för tjenare vid k. hofvet: 2 ex., br.; K. landtbruksakad., br.; K. musikaliska akad.; K. sällskapet Pro Patria. *Fredrik Adolf*: Spelpenning. *Sofia Albertina*: Abbedissa i Qvedlinburg, 2 ex., br. *Karl XIV Johan*: K. Vetenskapsakademiens beskyddare, br.; Konungens minne, 4 ex., br.; För berömliga gärningar; K. patriotiska sällskapet; Prisjetton vid kapplöpningar; Hillska skolan, 2 ex.; Sveriges och Norges förening 1814, br.; *Oscar I*: För krigsmannaförtjenster, med krona och ring, 2 ex.; För medborgerlig förtjenst, med krona och ring; För nit och redlighet i rikets tjenst, br.; För utmärkt förtjenst om svenska slöjderna, br.; K. sällskapet Pro Patria, med krona och ring; Stockholms stads handtverksförening, sr; Sv. jägareförbundet, 2 ex., br. *Josephina*: Drottningens död, med runsten å rev. *Carl XV*: Rikets ständer antaga ny riksdagsordning 1865, br.; För berömliga gärningar, med krona och bygel; K. Krigsvet.-akad.; K. Krigsskolan; För medborgerlig förtjenst, med krona, bygel och band; Belöningsmed. vid allmänna landtbruksmötet i Stockholm 1868, sr; Belöningsmed. vid 9:de allm. sv. landtbr.-mötet, br.; Belöningsmed. till F. Forsell, förande korvetten Norrköping vid segelregattan i Stavanger 1868. *Lovisa*: Drottningens död, 2 ex., br. *Oskar II*: Ordf. i centralkomit. för allm. industriutställn. 1866, 2 ex., br.; Kröningen, br.; Industriutställn. i Bogota; För medborgerlig förtjenst, med krona och bygel; K. sällskapet Pro Patria, med krona och band; K. Hushållningssällsk., 2 ex., br.; Sv. numismatiska föreningen; Minnesp. öfver sv. frimurarordens hus i Stockholm, br.; Uppsala universitets 400-årsfäst, 3 ex., br.; 400-årsminnet af Gustaf I:s födelse firadt å Lindholmen 1896, 2 ex., sr. & br.; Målskjutnings- & jägareförbund, 2 ex., br.; K. musik-akad:s præses, br. Ytterligare ha förvärfvats: Arboga Fyrck 1627, 1 öre silfvermynt 1667 och 2 skilling dansk 1677.

Myntkabinettet hvars tillämnade lokal i gamla biblioteks-
huset måst användas för annat ändamål, har under läsåret
förflyttats inom universitetshuset. Den för allmänheten till-
gängliga delen af samlingarna har fått sin plats i det förra me-
deltidsrummet i källarvåningen, sedan historiska museet afflyttat
därifrån. Den öfriga delen har fått en fristad i lärosalen X.

Man får hoppas att denna för samlingarna ogynnsamma delning endast blir af kort varaktighet.

På grund af flyttningarna har myntkabinettet ej i vanlig ordning varit tillgängligt för allmänheten, utan endast efter särskild begäran hos föreståndaren eller amanuensen.

Katalogiseringen af de nyförvärfvade mynten och medaljerna har under läsåret fullföljts.

Otto Rydbeck.

15. Patologiska institutionen.

Under läsåret hafva förrättats 207 obduktioner, däraf 182 på institutionen och 25 på hospitalet. Med samlingarna hafva ett större antal preparat blifvit införlifvade och dessutom har dels af institutionens tjenstemän tillvaratagits, dels eljest till institutionen insändts en större mängd preparat, särskildt från allmänna sjukhuset i Malmö för bestämning och vidare bearbetning. Såsom gåfvor har institutionen fått mottaga talrika preparat från härvarande lasarets afdelningar af deras föreståndare professorerna Borelius, Ribbing, Hildebrand, Essen-Möller och Dalén äfvensom från Lunds Hospital och Asyl af öfverläkaren Professor Nerander; dessutom från Malmö sjukhus af öfverläkarna Bauer, Pfannenstill, Petré och Gröné samt af dr Adlercreutz, Engelholm, dr Hellström, Söderköping, dr Hanna Christer-Nilsson, Helsingborg, dr Berglund, Halmstad, dr Langenheim, Hörby, veterinärdirektör Bergman, Malmö, docenten Törne, Lund, dr Larsson-Collin, Linköping.

Hans Bendz.

16. Rättsmedicinska institutionen.

Under året hafva förrättats 16 rättsmedicinska obduktioner och några preparat hafva tillvaratagits.

Hans Bendz.

17. Seminarierna.

A. Dogmatiska seminariet.

Seminariet har fortlupit från September 1908 alla onsdagar kl. 1—3. Ämnet har varit: De pneumatologiska spörsmålen från synpunkten af s. k. ordo salutis. Närmast med kritisk anslutning till trostankarne i Luthers tankegång och dess tolkning här i Lund — särskildt i fråga om myndighetsutvecklingen och de däri kämpande motsatserna — allt under hänsikt till trostankarnes utformning i kateketiskt (Schartau) och psalmodiskt (sv. psalmboken) och konfessionalistiskt (Westnv. kat.) afseende, jämte det vulgärt dogmatiska. Deltagarnes antal har varit 7.

Pehr Eklund.

B. Exegetiska seminariet.

Undertecknad har under vårterminen 1909 hållit seminarium, hvarvid följande tema behandlats: Kristus och Paulus (jämförelse mellan Kristi och Pauli tankar). I de flesta fall har behandlingen af ett särskildt tema inledts med en uppsats af någon af deltagarne, hvilken uppsats sedan legat till grund för samtal öfver temat. Seminariöfningarna ha hållits å fakultetens nya lokal i gamla bibliotekshuset hvarannan fredag kl. 12—2 e. m. Deltagare: 25.

F. A. Johansson.

C. Kyrkohistoriska seminariet.

Seminariet förestods under höstterminen af undertecknad. Ämne för öfningarna utgjorde den svenska reformationsskriften: Een nyttugh undervijsning af år 1526 i dess förhållande särskildt till Luthers Betbüchlein af 1522. Deltagarnes antal var 8.

J. Sjöholm.

Under vårterminen höllos inga kyrkohistoriska seminarieöfningar.

D. Seminariet för klassiska språk.

A. Öfningarna i seminariets latinska afdelning leddes af undertecknad och ha under båda terminerna hållits en timme hvarje vecka. Vid öfningarna ha Horatii Epistlar blifvit kritiskt och exegetiskt behandlade, under höstterminen den första, under vårterminen den andra boken. I öfningarna deltog under höstterminen 6, under vårterminen 8 studerande.

C. M. Zander.

B. Inom seminariets grekiska afdelning hafva öfningarna leddes af undertecknad två timmar hvarannan vecka. Under höstterminen behandlades Witkowskis Epistulæ privatæ græcæ, under vårterminen valda grekiska papyrus-texter. Deltagarnes antal har hvardera terminen varit 4.

C. Lindskog.

E. Seminariet för semitiska språk.

Under läsåret 1908—9 hafva å seminariet öfningar förekommit endast under vårterminen. Öfningarna ha omfattat läsning af valda arabiska handskrifter, tillhörande universitetsbiblioteket, och ha därför varit förlagda till universitetsbibliotekets handskriftsrum. Deltagare har varit en studerande.

Axel Moberg.

F. Seminariet för nordiska språk.

Seminariet förestods under hela läsåret af undertecknad, som ledde öfningarna två timmar hvarannan fredag. Ämnet för öfningarna var sjuttonhundratalets svenska (Olof von Dalins språk). Föredrag höllos: ett om Dalins betydelse i allmänhet och om hans Argus, ett om Dalins Svenska Friheten. Dessutom refererades (för belysning af äldre verskonst) en afhandling: »Anmärkningar om 1600-talets svenska verskonst» (i Arkiv för nordisk filologi, ny följd XXI, 1 ff.). För öfrigt genomgingos partier dels af tidskriften Argus, dels af Svenska Friheten. Särskild vikt lades vid olikheterna mellan Dalins och våra dagars språkbruk. Äfven yngre upplagor från 1700-talet af dessa skrif-

ter jämfördes med original-upplagorna. Under höstterminen voro medlemmarna tjugotre; under vårterminen tjugo.

Axel Kock.

G. Seminariet för romanska språk.

Föreståndare var hela läsåret undertecknad, ledare under höstterminen undertecknad, under vårterminen doc. Emanuel Walberg. Öfningarna omfattade under höstterminen komparativ uttalsundervisning i franska, italienska, spanska, portugisiska, katalanska, och — med biträde af doc. Walberg — Engadinerdialekten i Celerina-Cresta; samt tyska, engelska, norska, danska, göteborgsdialekt, skånsk och värmländsk dialekt, högsvenska. Öfningarna höllos hvarannan torsdag, med början den 3 September. Medlemmar voro 8, åhörare 7. Biblioteket hölls öppet af amanuensen P. A. Wilner i den gamla lokalen måndagar kl. 4—4,30 e. m. — Öfningarna under vårterminen omfattade under doc. Walbergs ledning den fornfranska texten *La vie de saint Alexis* och höllos i den nya lokalen hvar annan lördag kl. 1—3 e. m. Medlemmar voro 10, hvilka alla föredrogo, med undantag af en, som slutade den 3 April. Biblioteket hölls öppet af amanuensen Wilner alla dagar kl. 7—8 e. m. Den nyinredda lokalen i gamla biblioteksbyggnaden har besökts flitigt af medlemmarna, hvilka alla ha haft nycklar.

Fr. Wulff.

H. Seminariet för germanska språk.

A. Tyska afdelningen. Öfningarna ha under höstterminen behandlat fornhögtyska (Otfrid och Notker), under vårterminen medelhögtyska (Wolfram von Eschenbachs Parzival).

Deltagarna voro under höstterminen till antalet 7, under vårterminen 4.

Under vårterminen ventilerades en afhandling af fil. lic. Fredrik Gadde, ld.: Suffixet -ei (-elei-erei) i tyskan.

Öfningarna hafva ledts af doc. Otto Heinertz.

Ernst A. Kock.

B. Engelska afdelningen. Under läsåret har hållits pro-seminarium, ledt af undertecknad. Sammanträdena voro under

höstterminen 5, under vårterminen 7. Medlemmarna voro under höstterminen 25, under vårterminen 19. Ämne: R. Whiteings roman Nr 5 John Street. Öfningarna ha hufvudsakligen bestått i uppläsning, öfversättning och kommentering af texten. Därjämte ha under vårterminen två originaluppsatser ventilerats.

Eilert Ekwall.

I. Filosofiska seminariet.

A. Afdelningen för teoretisk filosofi. Under höstterminen 1908 hölls seminarium i teoretisk filosofi hvarannan fredag kl. 6—8 e. m., och behandlades därvid fristående frågor ur psykologien, refererade af deltagarna. I medeltal 7 à 8 närvarande. Under vårterminen 1909 hölls seminarium hvarje fredag kl. 6—8 e. m., behandlande känslans och viljans psykologi, och var jag i regel själf föredragande, så att seminarieöfningarna egentligen varit en friare form för föreläsning. I medeltal voro 12 närvarande.

Hans Larsson.

B. Afdelningen för praktisk filosofi. Afdelningen leddes af undertecknad. Öfningarna höllas under höstterminen hvarannan vecka, under vårterminen hvar vecka med två timmar åt gången. Under höstterminen, då deltagarnes antal var 4, behandlades vissa etiska och allmänt praktisk-filosofiska principfrågor i ett slags anslutning till ledarens offentliga föreläsningar i etik; under vårterminen, då deltagarnes antal var 6, rörde sig öfningarna på känslolifvets område, hvarförutom i ett föredag behandlades Vitalis Norströms uppfattning af den religiösa kunskapen.

Efraim Liljeqvist.

J. Seminariet för litteraturhistoria och poetik.

Seminariet har föreståtts af undertecknad, och har docenten Fr. Böök biträdt vid några öfningar under höst- och vårterminerna, docenten Fr. Vetterlund vid ett par under höstterminen.

Under höstterminen höllas öfningar hvarje vecka (lördag). Antalet deltagare var 29. Arbetet har hufvudsakligen gått ut på undersökning rörande den nyromantiska rörelsen i Sverige och

dess förberedelser. Föredrag höllos af fil. lic. Hilma Borelius om stämning och stil i Thorilds diktning, af fil. kand. A. Chambert om Thorilds betydelse för romantikerna, af fil. stud. O. Söderberg om Atterboms Prolog till Phosphoros, af fil. kand. S. Forsell om Täflingssånger mellan Amarulli och Struthio i Polyfem n. 9, af fil. kand. M. Feuk om Elgström och Novalis, af fil. stud. L. Lindgren om Euphrosynes dikt Guldbrösts begrafning, af fil. stud. A. Petersen om Dahlgren som natursymboliker, af fil. stud. Z. Billström, som refererat D. Marcus afhandling om Palmblads roman, af fil. stud. G. Widbeck om metriken i Stagnelius' Bacchanterna, af fil. stud. V. Ljungdorff om A. Th. Hoffman samt af fil. kand. S. Kristenson, som refererat och granskat O. Ewalds bok *Die Probleme der Romantik als Grundfragen der Gegenwart*.

Under vårterminen höllos öfningar 2 timmar hvarannan vecka (lördag). Deltagarnes antal var också nu 29. Ännen ha hämtats dels från den svenska och utländska litteraturhistorien, dels från den teoretiska litteraturvetenskapen. Fil. stud. E. Rosenberg har refererat K. Freys broschyr om litteraturhistorisk metod och estetiskt konstomdöme i anslutning till W. Waltz' uppsats i *Zeitschrift f. vgl. Litteraturgeschichte* 1908, fil. stud. G. Paulsson har kritiskt behandlat Heidenstams Inbillningens logik, fil. stud. Orup har refererat W. Diltheys framställning af »*Erlebniss und Dichtung*» hos Goethe, fil. stud. J. E. Ekander B. Litzmanns bok om Goethes Faust och kritiken däraf, fil. stud. J. Pamp L. Geigers arbete om Goethe und die seinen och fil. stud. Sv. Svensson har granskat K. E. Forsslunds Goethetolknningar. Vidare ha föredrag hållits om Brinkman och m:me de Staël af fil. kand. J. Wickman, om Georg Ingelgrens diktning af fil. stud. E. Elgqvist, om Almqvist och Atterbom af fil. stud. J. Gustavson, om Geijers nordiskt romantiska dikter af fil. kand. G. Carlquist, om Assar Lindblad af fil. stud. A. Petersén samt af fil. stud. Anders Österling om Stagnelius och Beaudelaire. Slutligen hafva Axel Olriks undersökningar om episka lagar i folkdiktningen refererats och granskats af fil. stud. G. Nordstrandh och fil. lic. C. V. von Sydow.

Under vårterminen ha i samband med den propedeutiska kursen i svensk litteraturhistoria under 8 timmar pedagogiska

öfningar hållits med analyser af dikter från 1600-, 1700- och 1800-talen.

Seminariet utsände den 1 Oktober 1908 publicerade årsdagen af Thorilds död en fästskrift Till Thorilds minne, innehållande uppsatser af föreståndaren, stud. S. Forsvall, fil. lic. Hilma Borelius, fil. kand. B. Liljekrantz samt stud. A. Karitz; med den senares uppsats följde två dittills otryckta filosofiska afhandlingar af Thorild. — Vid Thorildsfästen i Greifswald närvaro seminariets föreståndare samt fyra dess medlemmar.

E. Wrangel.

K. Seminariet för konsthistoria med konstteori.

Såväl under höst- som vårterminen ha öfningar hållits en timme hvarje vecka. Antalet deltagare var under höstterminen 15, under vårterminen 18. Öfningarnas uppgift ha varit att meddela kännedom om ornament- och möbelstilar från medeltidens början till närvarande tid, hvilket skett under förevisning, studium och diskussion af afbildningar i planschverksamlingar, af ljusbilder af rumsinredningar och möbelföremål samt under besök i kulturhistoriska museets samlingar.

Under Maj månad (d. 15 o. 16) var för deltagarne i seminariet en utfärd till Köpenhamn anordnad, då under ledning af undertecknad därvarande konstmuseer studerades.

August Hahr.

L. Historiska seminariet.

Seminariet förestods under höstterminen af professoren Cla-son och under vårterminen af docenten Weibull. Antalet af ordinarie deltagare var under höstterminen 8 och af auskulterande äfvenledes 8, sammanträdenas antal under samma termin 6. Då höllos 6 föredrag, nämligen af föreståndaren om äldre svenskt arkivmaterial, i synnerhet om det från 1500-talet, och af 5 af deltagarne öfver följande ämnen: mötet i Reval; tvisterna om interimsregeringen 1594; förhandlingarna om ständernas sammankallande 1595; riksdagen i Söderköping, den första propositionen och dess besvarande af stånden; samma riksdag från och med ståndens svar på hertig Carls första proposition.

Under vårterminen hafva öfningarna omfattat följande äm-

nen ur nordisk medeltidshistoria: Svend Tveskäggs och Olof Skötkonungs kamp mot Olav Tryggvason; striderna emellan Knut den store, Anund af Sverige och Olav den digre af Norge 1026; orsakerna till upproret mot Knut den helige 1086; slaget på Falen 1389. Dessa öfningar inleddes af föreståndaren med ett föredrag om historieforskningens metod. I samband med öfningarna hafva hållits särskilda föredrag af 3 af deltagarne. Sammanträdena voro under vårterminen till antalet 6 och deltagarne 12.

M. Statsvetenskapliga seminariet.

Seminariet förestods af undertecknad. Deltagarna voro under höstterminen 13, under vårterminen 17. Öfningarna ägde rum två timmar hvarannan vecka och bestodo i af deltagarna hållna föredrag. Dessa hade till föremål fristående ämnen. Å åtskilliga sammanträden behandlades aktuella författningsförändringar och statsrättsliga frågor. Sålunda höllos föredrag öfver ämnena: den kommunala rösträtsreformen; regeringsrätten och lagrådet; reformer och reformförslag afseende det svenska utskottsväsendet 1867—1909; den isländska författningsfrågan; den österrikiska valreformen; erfarenheten af proportionsvalet i Belgien samt kritisk undersökning af referenduminstitutet. Å andra sammanträden refererades utkomna statsrättsliga afhandlingar, nämligen Jellinek, *Das Recht der Minoritäten*, dens., *Der Anteil der ersten Kammern an der Finanzgesetzgebung*, Garr, *Parlament und Presse* samt Malmgren, *Om särskilda utskott*. Utom nämnda föredrag höllos slutligen ett, som behandlade Polens författning af 1791 jämte några drag ur Polens konstitutionella historia, samt ett af statistiskt innehåll: den svenska officiella statistiken öfver arbetsinställelser. Af trenne seminariemedlemmar utarbetades därjämte uppsatser, hvilkas föredragning ej medhanns; de behandlade ämnena: valplikten, om obstruktion och de moderna författningarnas bestämmelser angående begränsning af den parlamentariska debatten samt de svenska ämbetsmännens rättsställning.

Sigfrid Wallengren.

N. Geografiska seminariet.

Sedan lämplig lokal blifvit ställd till dess förfogande, har det geografiska seminariet börjat sin verksamhet med vårterminen 1909.

De sex sammanträdena hafva i regeln hållits hvarannan torsdag 11 f. m.—1 e. m. från Mars månad räknadt, då den nödvändigaste inredningen blifvit färdig. Deltagarne i seminariet hafva varit tolf, hvilka visat stort intresse för det geografiska arbetet.

Följande åtta föredrag hafva hållits öfver: Nieve Penitentes och besläktade fenomen, Sveriges, Finlands samt Brasiliens ekonomiska geografi, Afrikas indelning i naturliga provinser, Japans upptäcktshistoria, Italiens fysiska geografi och lufttryckets ändringar.

Dessutom ha åtskillig ny litteratur samt kartverk förevisats och refererats.

Seminariet har som gåfva af grossh. M. Fraenckel i Göteborg fått emottaga det af honom utgifna arbetet: Sveriges jordbruk.

H. H. von Schwerin.

O. Matematiska seminariet.

Den propedeutiska kursen förestods från den 15 Januari t. o. m. den 15 Februari af undertecknad, den öfriga delen af läsåret af docenten Bernhard Svensson. Deltagarnes antal var under höstterminen 36, under vårterminen 40. Den avslutande skriftliga pröfningen försiggick d. 24 Maj.

De egentliga seminarieöfningarne voro som vanligt delade på en lägre och högre afdelning, hvardera med möte hvarannan vecka. Å den lägre afdelningen tjänstgjorde under hela läsåret amanuensen fil. lic. H. Block. Deltagarnes antal var höstterminen 31, vårterminen 61. De tillhörande skriftliga profven ägde rum den 9 December och 22 Maj.

Den högre afdelningen har föreståtts af undertecknad. Under höstterminen hade öfningarne formen af föredrag öfver skilda ämnen; under vårterminen anslöto de sig till undertecknads samtidigt pågående föreläsningar öfver lineära differential-ekvationer. Antalet deltagare var 6 resp. 5.

T. Brodén.

18. Zoologiska institutionen.

Det gångna läsåret har medfört stora förändringar inom institutionen. I första hand har institutionen att beklaga bortgången af sin föreståndare, prof. D. Bergendal. I sin fulla arbetskraft, midt uppe i omfattande planer på egna vetenskapliga undersökningar och omdaning af den zoologiska institutionen rycktes han bort den 23 Septemb. i fjor efter endast några få veckors sjukdom. Kort blef sålunda Bergendals verksamhet såsom institutionsföreståndare, men för institutionens tidsenliga utveckling var den dock af stor betydelse. Med öppen blick för hvad som bildar den första betingelsen för en institutions utveckling, framförde han med kraft behovet af ökad anslag och lyckades också hos vederbörande myndigheter utverka en väsentlig förbättring i institutionens ekonomiska ställning. Med det höjda årsanslaget och det under fyra år utgående extra anslaget på 2,500 kr. årligen var också en af de yttre möjligheterna för en tidsenlig omdaning af institutionen gifven, men sjelf fick icke Bergendal utnyttja densamma, ty tiden medgaf honom icke mera än att påbörja genomförandet af de planer på omändringar, som han i så rikt mått närde. Det tunga kräfvande förarbetet fick han väl göra, men frukterna af hans energiska insats för institutionen få hans efterträdare njuta. Inom den snäva ramen af en årsredogörelse är icke platsen för att teckna Bergendals lifsgärning, hans insats i den vetenskapliga forskningen och den akademiska undervisningen, ej heller att i detalj redogöra för hvad han utfört å den institution, hvars vårdande var honom anförtrödt. I tacksamhet skall alltid den zoologiska institutionen bevara minnet af David Bergendal, minnet af icke blott hvad han utfört, utan också af allt det, som han velat, men icke hunnit utföra för densamma.

Den redan under föregående föreståndaren planerade flyttningen af de entomologiska samlingarna till det förutvarande bibliotekshuset har under året företagits. Härigenom har en i hög grad behöflig ökning af utrymmet vunnits å institutionen. Af de tre sålunda ledigblifna rummen hafva två inredts till arbetsrum för dem, som syssla med mera själfständiga undersökningar, och det tredje, det nordöstra gävelrummet, har tagits i anspråk för institutionens bibliotek. Förut har detta varit in-

rymdt i det motsvarande sydöstra gafvelrummet, men vid fördelningen af rummen visade det sig nödvändigt att förlägga biblioteket till norra sidan och taga det förra biblioteksrummet till arbetsrum åt den blifvande föreståndaren för den systematiska afdelningen. Det förut härför använda rummet har nämligen måst omändras till öfningsrum för de zootomiska och histologiska öfningarna.

Möbleringen af de nya arbetsrummen och delvis äfven hyllinredningen i biblioteksrummet har bekostats med det af 1908-års riksdag beviljade anslaget af 4,000 kr. För samma anslag har äfven en del nya möbler kunnat anskaffas till det å sydöstra gäflen å tredje våningen belägna amanuensrummet.

Genom den ofvan omnämnda förändringen har visserligen ett ökad utrymme för arbetsplatser ernåtts, men icke dess mindre gör sig alltjämt en mycket besvärande trångboddhet å institutionen kännbar. De nyanordnade arbetsplatserna äro nämligen redan tagna i anspråk och flera kunna icke för närvarande rätt gerna vinnas. De båda zootomiska laboratorierummen, där förut de zootomiska öfningarna försiggingo, kunna visserligen tidtals upplåtas till arbetsplatser för mera själfständiga undersökningar, men måste, då öfningar i embryologi och fysiologi pågå, utrymmas. Vidare saknas fullständigt utrymme för uppställandet af en jämförande anatomisk preparatsamling, hvilken är lika nödvändig för föreläsningar i jämförande anatomi som för de studerandes själfständiga examensstudier. På grund häraf är det af synnerligen stor vikt, att om än endast rent provisoriskt söka ordna förhållandena, så att ett ökad utrymme må kunna vinnas till arbetsplatser och till en anatomisk preparatsamling. Då genom flyttningen af universitetets historiska museum till det gamla bibliotekshuset källarvåningen i universitetshuset blef ledig, anhöll föreståndaren hos Drätselnämnden, att ett af dessa rum måtte tills vidare upplåtas åt zoologiska institutionen, hvilket också bifölls. Meningen vore att här inrymma institutionens dyrbara samling af subfossila skelett, hvilken nu är uppställd i ett rum å norra sidan på andra våningen af den zoologiska institutionen. Det måste tydligtvis betraktas som en yttersta nödfallsåtgärd och kan icke utan stora olägenheter både för samlingarnas vård och undervisningen fortgå att den zoologiska institutionen på detta sätt splittras — de entomologiska samlingarna i det förutvarande

bibliotekshuset och samlingarna af subfossila skelett i universitets-huset. Af vitalt intresse för institutionen är det därför att i en snar framtid det trängande krafvet på tillräckligt utrymme definitivt tillgodoses.

Länge har i institutionen behofvet af ett fotografiskt mörk-rum gjort sig kännbart. Ett sådant har emellertid nu kunnat inredas genom att afstänga en del af den å zootomiska afdelningen varande korridoren.

För ett från universitetets reservfond beviljad anslag på 600 kr. har inköpts glaskärl till utläggning och magasinering af den rikhaltiga samling djurformer, som hemförts af amanuens Rosén från Bahamaöarna. Vidare har af årsanslaget bekostats inköp af en hel del större och mindre cylindriska och ovala glasburkar med tillslipad glasskifva, hufvudsakligen afsedda för montering af anatomiska preparat. Under året har dessutom för årsanslaget anskaffats 600 lit. sprit samt destillerats 500 lit. förut använd sprit.

Det *vetenskapliga arbetet* å institutionen har under året fortgått ostördt. Institutionsföreståndaren har på de tider, då han ej varit upptagen af undervisning och administrativa göromål för institutionen, fortsatt sina undersökningar öfver flimmercellernas finare byggnad. Licentiat H. Ågren har fullföljt sina studier dels öfver simblåsans byggnad och funktioner hos benfiskarna och dels öfver Apterygoternas systematik. Licentiat I. Freidenfeldt har arbetat med af honom i sjön Ören insamladt material för en ingående hydrobiologisk undersökning af denna sjö. Fil. doktor L. Ribbing har fortsatt sina komparativa undersökningar öfver Tetrapodernas extremitetmuskulatur, och fil. studeranden E. Widmark sina under förra året påbörjade studier öfver pygalkörtlarnas finare byggnad hos en del coleoptera. Amanuens L. Nilsson har påbörjat en undersökning öfver nemertiernas histologiska byggnad och systematik, e. o. amanuens W. Björck öfver de hos äggbärande banar af *Nerophis aequoreus* i bukhuden inträdande histologiska förändringar och e. o. amanuens Cronholm öfver pectens byggnad och embryonala utveckling hos fågelögat.

Institutionsarbetet har varit fördeladt mellan institutionens tjänstemän på hufvudsakligen samma sätt som under föregående

år. Då det emellertid ej varit möjligt att få någon förordnad, att förestå den efter prof. D. Bergendal lediga föreståndareplatsen för den systematiska afdelningen, har institutionsföreståndaren förutom på den zootomiska afdelningen måst äfven på denna afdelning leda arbetena. Konservatorn har såsom vanligt i första hand varit sysselsatt med preparering af nyankomna fåglar och däggdjur, men dessutom också tagits i anspråk för diverse andra göromål å afdelningen såsom vid utläggandet och ordnandet af åtskilliga samlingar. Vidare har han genomgått och i etiketterade lådor magasinerat en hel del äldre på vinden uppbevarade skelett och skelettdelar. Licentiat H. Ågren har varit förordnad att biträda vid arbetena å denna afdelning samt har jämte e. o. amanuenserna F. Fajers och G. Karlsson varit sysselsatt med spritsamlingars utläggande och ordnande. Tidsals hafva äfven amanuensen L. Nilsson samt e. o. amanuenserna W. Björck och L. Cronholm deltagit i detta arbete. I regel hafva dessa senare emellertid tjänstgjort å den zootomiska afdelningen, der de biträdt vid öfningarna samt förfärdigat en del anatomiska och histologiska preparat. Fil. studeranden A. Kemner har utlagt och ordnat den magasinerade spritsamlingen af utländska insekter, myriopoder och spindlar, hufvudsakligen insamlade af doktor H. Möller under hans resa å Java.

Studiesamlingen har under året kompletterats och i bristfälliga delar förnyats. Så har konservatorn reparerat den utlagda i många stycken skadade fågelskinnsamlingen och e. o. amanuens Fajers genomgått och ordnat samlingen af lösa skelettdelar. E. o. amanuenserna Björck och Cronholm hafva utlagt samlingar af crustaceer, polychaeter och hydroider. Vid utlåningen från studiesamlingen hafva amanuens Nilsson och e. o. amanuens Björck tjänstgjort.

Biblioteket har tillökats dels genom inköp och dels genom gåfvor. Från prof. D. Bergendals sterbhus hafva en del arbeten af mera allmänt biologiskt intresse genom köp förvärfvats. Af dessa må här endast nämnas: Carus: Geschichte der Zoologie, Boveri: Zellenstudien, Gandry: Die Vorfaren der Säugetiere, Korschelt und Heider: Lehrbuch der Entwicklung der wirbellosen Tiere, Morgan: Die Regeneration o. s. v. Vidare har genom

köp en del nyutkommen zoologisk litteratur anskaffats. Genom gåfvor hafva erhållits: Från Helsingfors' zoologiska institution 53 st. större och mindre afhandlingar af skilda författare öfver lokalfauna, biologi, planktonstudier, hydrografi och anatomi; af fiskeriintendent O. Nordqvist 14 st. afhandlingar, hufvudsakligen behandlande fiskeriförhållanden i Finland och Sydsverige, deraf 11 st. författade af gifvaren; af fil. licentiat H. Ågren en afhandling öfver flodperlmusslans förekomst och lefnadsförhållanden i Ljusnan o. s. v. (Th. Ekman, Stockh. 1905); af prof. A. Wirén, Uppsala: Sv. Nilsson, Historia Molluscorum Sueciae, 1822 (med egenhändiga anteckningar af prof. Sv. Nilsson). Med benäget tillstånd af universitetsbibliotekarien har en del zoologisk litteratur af allmänt faunistiskt, biologiskt och anatomiskt innehåll från universitetsbiblioteket deponerats å zoologiska institutionens bibliotek.

Institutionens *instrumentutrustning* har under året i afsevärd grad ökats. Från C. Reichert i Wien har inköpts en stor projektionsapparat samt med dertill hörande elektriska utrustning uppställts i föreläsningssalen. Ett preparermikroskop och en stativlup hafva inköpts från E. Leitz i Wetzlar. För ett från universitetets reservfond beviljad anslag af 2,100 kr. hafva från H. Sandström i Lund anskaffats de nödvändigaste apparaterna för undervisning i fysiologi: en kymograf med tillhörande kamera, ett universalstativ, två rheostater, en Engelmanns gaskammare, ett induktorium, en milliampermeter, tre stycken jerncylindrar med komprimerad syr-, vät- och kväfvegas, tre st. reduktionsventiler samt dessutom en hel del mindre fysiologiska apparater. Vidare har genom preparator Mattsson inköpts från Hüttig i Dresden en större fotografiapparat med stativ. I och för hydrobiologiska undersökningar ha från A. Lundqvist i Stockholm anskaffats en mindre vattenhämtare efter O. Petterssons modell samt från Fr. Müller i Bonn två därför afsedda termometrar. Från P. Altmann i Berlin har inköpts en större termostat med nödiga biapparater.

Institutionens *samling af planscher* har ökats med ett tjugotal nya, hvilka ritats af fröken S. Landén under ledning af institutionsföreståndaren och licentiat H. Ågren.

Den systematiska afdelningen har under året vunnit en ganska betydande ökning. Först hafva vi såsom under en följd af föregående år att anteckna synnerligen värdefulla gåfvor från den Zoologiske Have i Köpenhamn: 1 *Lagostomus trichodactylus*, 1 *Rhamphastus discolorus*, 1 alligatorsunge, 1 *Cercocebus fuliginosus*, 1 *Cynocephalus babuin*, 1 *Ateles arachnoides*, 1 *Didelphis lanigera*, 1 *Tragulus* sp., 1 *Cervus axis* och 1 *Hapale rosalia*.

Af prof. S. Ribbing har från framlidne forskningsresanden G. de Vylders samlingar såsom gåfva öfverlämnats skinn, skelett och skelettdelar af ett antal sydafrikanska däggdjur och fåglar samt en större mängd mollusker från Goda Hoppsudden. Landtbrukaren C. Christensen, Torkelstorp, har skänkt 2 st. *Gallinula chloropus* och herr G. Böös, Bunketofta, 1 *Fringilla domestica* (albino); fil. studeranden A. Kemner bon med hela kullar af *Sylvia hortensis*, *curruca*, *Ficedula hippolais*, *Calamodius schoenobaenus*, *Fringilla coelebs*, *Linota cannabina*, *chloris* och *Passer domesticus*; torfmosskommissionen en del subfossila skelettdelar, funna i Skånska torfmossar; Näsbyholms gård 1 fasankyckling med 2 par bakre extremiteter; grefve Fr. Reventlow 1 *Anas acuta*; konservator O. Holmqvist 1 *Machetes pugnax*, 1 *Totanus glottis*, *fuscus*, 1 *Scolopax gallinago*, 1 *Uria grylle* och 1 *Charadrius helveticus*; kontorist A. Prawitz, Lund, 1 *Tanagra brasiliensis*; prof. H. von Schwerin 1 *Gallinula chloropus*; kontorschef C. Bangert i Köpenhamn en samling grönländska fågelskinn (30 arter i 51 exemplar); landtbrukaren Johan Jönsson, Dagstorp, några subfossila skelettdelar; kapten E. Gartz, Helsingborg, 1 *Corvus frugilegus* (delvis albin); jägare G. Andersson, Näsbyholm, 3 st. sparfhökar, 1 kungsörn (varietet), 2 st. hermeliner, 1 iller, 1 hvitfläckig koltrast.

Genom byte har institutionen förvärfvat sig från naturaliehandlanden W. Schlüter i Halle 1 skinn af *Turnix sylvaticus*, 1 d:o af *Numenius major*, 3 d:o af *Numenius arquatus* från sydöstra Europa; från fullständiga elementarläroverket för flickor i Lund 1 *Strix aluco*.

Amanuens N. Rosén anträdde såsom Letterstedtsk stipendiat i Februari i fjor en forskningsfärd till Bahamaöarna. Den zoologiska utrustningen för denna resa bekostades af institutionen. Då emellertid stipendiesumman snart visade sig otillräcklig för ett längre forskningsarbete i dessa trakter och då institu-

tionen af egna medel ej kunde lämna mera bidrag, ställde prof. A. Quennerstedt och konsul W. Westrup beredvilligt hvardera 500 kr. till förfogande för amanuens Roséns fortsatta uppehåll på den i zoologiskt hänseende intressanta ögruppen. Från sin resa återvände amanuens Rosén sistförflutna april och har hopbragt en synnerligen rikhaltig och väl konserverad samling djurformer, helt säkert utgörande en i det närmaste fullständig kollektion af dessa öars landt- och hafsfauna. För den systematiska afdelningen är denna samling en mycket värdefull tillökning och sannolikt skall den vid en kommande bearbetning visa sig innehålla åtskilligt af intresse i systematiskt och djurgeografiskt hänseende, men äfven kunna lämna godt material för anatomiska och histologiska undersökningar.

Zootomiska afdelningen. I de under höstterminen och förra delen af vårterminen pågående zootomiska öfningarna deltog 11 studerande, och i de under senare delen af vårterminen anordnade histologiska öfningarna, hvilka på förordnande leddes af fil. doktor L. Ribbing, 6 studerande. Under April och första hälften af Maj pågingo fysiologiska öfningar, hvilka räknade 10 deltagare.

För ett från universitetets reservfond beviljadt anslag på 2,100 kr. har förutom inköpet af de redan omnämnda fysiologiska apparaterna äfven bekostats inledning af elektrisk ljus- och kraftledning i afdelningens arbetsrum samt i föreläsningssalen.

På tider, då afdelningens arbetsrum ej tagits i anspråk för den akademiska undervisningen, hafva elever från högre lärarinneseminariet i Lund under licentiat H. Ågrens ledning därstädes fått genomgå zootomiska öfningar.

Från prof. A. Quennerstedt har afdelningen fått mottaga en större samling (39 st.) afbildningar af framstående zoologer och anatomer från olika tidsperioder. Till denna samling hafva prof. A. Wirén i Uppsala och prof. A. Retzius i Stockholm äfven skänkt, den förre 1 st. och den senare 6 st. reproduktioner. Prof. A. Quennerstedt har vidare bekostat samtliga afbildningars inramning. Denna vackra samling har upphängts i den zootomiska afdelningens arbetsrum och i föreläsningssalen.

Angående entomologiska afdelningen har dess föreståndare, docent S. Bengtsson lämnat följande redogörelse:

Entomologiska afdelningen. De entomologiska samlingarne flyttades i September in i den nya lokalen i f. d. bibliotekshuset vid Lundagård, hvarest tvenne rum i tredje våningen jemte tornrummet åt desamma upplåtits. Något väsentligt ökad utrymme åt entomologiska afdelningen har härigenom icke beredts, och skola de två rummen, liksom å gamla lokalen, fortfarande tjena ändamålet att både utgöra lokal för samlingarne, för föreläsningar och öfningar och tillika arbetsrum för föreståndaren och amanuensen, studierum o. s. v. Bestämda fördelar erbjuder dock den nya lokalen bl. a. genom bättre uppvärmningsförhållanden och i samband därmed mindre eldfara och framför allt genom att fullständigt tillgodose de viktiga fordringarne af en torr och fuktfri lokal för samlingarne. Genom tillståndet att för museet äfven få disponera det oeldade tornrummet strax bredvid — hvarigenom först samlingarnes inrymmande å den nya lokalen möjliggjordes — har tillika yppats ett länge saknad tillfälle till anordnandet under möjligast naturliga förhållanden af en terrarium- och aquariumafdelning.

Samlingarnas uppställning och ändamålsenliga anordning i den nya lokalen har under höstterminen tagit föreståndarens och amanuensens tid väsentligen i anspråk och varit förbunden med mångahanda ändringar, ommålning m. m. af flera af de gamla skåpen i och för desammas aptering i möjligaste mån till lokalen, hvarjämte flera nya skåp tillkommit. Fyra af dessa hafva utgjort äldre skåp, som förut delvis tillhört de humanistiska seminariernas bibliotek och fått efter dessas flyttning öfvertagas samt sedan ändrats och i hvilka spritsamlingen af images blifvit i tornrummet uppstald. Två större skåp med glasdörrar hafva genom anslag från reservfonden inköpts för inrymmande af larvsamlingen. Härtill kommer en större bokhylla för uppställning af entomologiska afdelningens bibliotek, universitetets här deponerade entomologiska tidskrifter m. m., hvilken universitetsbiblioteket öfverlåtits.

Bestämningen och bearbetningen af spritsamlingen af Coleopter-larver har under året af föreståndaren fortsatts, likaså bearbetningen af det af densamme under de senare åren insamlade rika materialet af svenska Ephemerider och Plecopterer. För bearbetning har föreståndaren därjämte haft sig tillsända dels samlingar af nämnda båda insektgrupper från Upsala zoologiska

museum (hopbragta af fil. kand. Ivar Sefve och stud. E. Bergström), lektor E. Wahlgren i Hernösand m. fl., dels en större samling norska Braconider och Proctotrupider från konservator E. Strand, Kristiania. — E. o. amanuens H. Rasmuson har under vårterminen hufvudsakligen varit sysselsatt med ett provisoriskt ordnande af Coleoptera, Lepidoptera och Hymenoptera i den nedan omnämnda de Vylderska donationen.

Såsom under en lång följd af år varit fallet, har entomologiska afdelningen mer än någon af de andra stått i vaxelverkan med in- och utländska specialister. Sålunda besökte under tiden 15--22 Augusti 1908 de kände dipterologerna G. H. Verrall och J. E. Collin från Newmarket, England — den förre ej första gången — museet för studier och undersökningar i Zetterstedtska typsamlingen af skandinaviska Diptera, lektor I. Bernh. Haij från Vexjö den 16 Juni 1908 för studier i Zetterstedtska samlingarne af Orthoptera och prof. Chr. Aurivillius från Stockholm den 24 Aug. 1908 för studier i dels Dahlboms, dels Thomsons typsamlingar af Chrysidider och Pompilider. I öfrigt hafva samlingarna å ort och ställe varit anlitade af d:r E. Neander, Lund, d:r Herman Wallengren, Landskrona, lic. E. Mjöberg, Stockholm, öfverjägmästare J. H. Wermelin, Malmö m. fl.

Från Zetterstedtska typsamlingen af Diptera hafva exemplar på begäran varit utsända till H. Schmitz, Maastricht, Holland och J. E. Collin, Newmarket, England, samt från Thomsonska typsamlingen af Hymenoptera Braconidtyper till Zoologisk Museum (assist. R. V. T. Schlick), Köpenhamn. Därjämte har föreståndaren på begäran granskat och med samlingarne jämfört kollektioner af parasitsteklar åt lic. A. Roman, Upsala och utfört bestämningar af parasitsteklar åt öfverjägmästare J. H. Wermelin, Malmö och af insektlarver från tertiärbildningar i Ostpreussen åt prof. d:r R. Klebs i Königsberg, Tyskland, samt slutligen tillhandagått med diverse upplysningar åt riksmuseets entomologiska afdelning, Stockholm; centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet, entom. afdelningen, Experimentalfältet; Stadtbaurath Th. Becker, Liegnitz, Schlesien; docent I. Trägårdh, Upsala m. fl.

För undervisningens behof hafva inköpts ett preparermikroskop jämte preparersystem från C. Reichert i Wien, några hand-

luper m. m., hvarjämte ett af zootom. afdelningens arbetsmikroskop från Leitz, Wetzlar har öfverlåtits åt entom. afdelningen.

Samlingarne hafva ökats genom en värdefull donation af prof. och fru S. Ribbing, hvilka till universitetet öfverlåtitt afl. forskningsresanden G. de Vylders samling af svenska insekter af skilda ordningar, hvilken gåfva var för museet särskildt välkommen genom sin rikedom på väl preparerade fjärillarver, samt genom gåfvor af diverse insekter och deras utvecklingsstadier från fil. kand. Helge Rosén, öfverjägmästare J. H. Wermelin, stud. Henning Olsson och föreståndaren.

Föreläsningarne och öfningarne i entomologi hafva besökts under höstterminen af 10, under vårterminen af 5 studerande.

Till samtliga här ofvan nämnda personer och institutioner, hvilka genom gåfvor främjat den zoologiska institutionens utveckling under det gångna året, hembäres härmed institutionens värdsamma tack.

Hans Wallengren.

Nedannämnda skrifter hafva under året utgifvits af universitetets lärare och tjänstemän.

- Agrell, S., Purpurhjärtat. Dikter. Stockholm 1909. 109 s.
- Ahlberg, A. W., Ett Statius-fragment. (Eranos 8 (1908) s. 144—150.)
- , Ett papyrusfragment af Sallustius. (Grenfell-Hunt, Oxyrhynchus Papyri VI N. 884.) (Eranos 9 (1909) s. 13—29.)
- Ask, F. G., Om utvecklingen af Caruncula lacrimalis hos människan. (Ups. Läkarefören. förh. N. F. Bd 14.)
- Et Tilfælde af Solitærtuberkel i Iris, sandsynligvis kombineret med Hjernetuberkulose. Autoreferat. (Ophthalm. Selsk. Forh. Hospitalstidende 1909.)
- , Referat af »Coullaud et Ginestous, Conditions d'aptitude physique relatives à l'appareil de la vision.» (Tidskr. i mil. hälsovård 1908.)
- , Referat af svensk militärmedicinsk litteratur i Le Caducée.
- , Referat af 1908 års skandinaviska och finska oftalmologiska litteratur i Nagels Jahresbericht über die Leistungen u. Fortschritte d. Ophthalmologie.

Bang, I. C., Kobragift und Hämolyse. I. (Biochem. Zeitschr. Bd 11 (1908) s. 521—537.)

—, Zur Methodik der Zuckerbestimmung. (Ib. s. 538—540.)

—, Physiko-chemische Verhältnisse der Blutkörperchen. (Ib. Bd 16. 1909).

— Biochemie der Zelllipide. (Ergebnisse der Physiologie. Bd 8.)

— Die physiologische Bedeutung der Lipide. (Ergebnisse der inneren Medizin u. Kinderheilkunde. Bd 3.)

Berg, C. A., Soldatsång af W. von Heidenstam. — Selinda och Leander af E. A. Karlfeldt. För manskör. (1908 års häfte af Sällskapet för Svenska kvartettsångens befrämjande.)

— Recensioner och uppsatser af musikaliskt innehåll i tidningar (Folkets Tidning, Sydsv. Dagbl. Snällposten.)

Björling, C. G. E., Lärobok i civilrätt för nybörjare. H. 3 (s. 153—235). Lund 1908.

— Artiklar i Nordisk Familjebok, 2 uppl.

— Uppsatser i tidningar.

Borelius, J. L., Huru länge bör den opererade ligga till sängs efter en primärt suturerad, aseptiskt läkande laparotomi? (Nord. Tidskr. f. Terapi 1908.)

— Pyelotomi eller nefrotomi vid stensnitt på aseptisk njure? (Allm. sv. Läkartidn. 1908.)

— Zur Frage Nephrotomie oder Pyelotomie bei aseptischem Nierensteinschnitt. (Folia urologica 1908.)

— Om primär cancer i hufvudgallgångarna. (Hygieas festband 1908 nr 20. 29 s.)

— Über das primäre Carcinom in den Hauptgallengängen. (Beiträge zur klin. Chirurgie Bd 61.)

— Resultaten af blindtarmsinflammationens behandling på kirurgiska kliniken i Lund åren 1907 och 1908. (Allm. sv. Läkartidn. 1909 s. 161—165.)

— Årsberättelse för år 1908 från Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund. Lund 1909.

Bäcklund, A. V., Om de solida kropparnes elasticitet. III—VI. Lund 1908—1909. S. 133—280. (III progr. vid Prof. C. A. Mobergs install.; IV progr. vid Prof. Wallengrens install.; V, VI progr. till rektorsombytet 1909.)

Böök, M. F., Svensk litteraturhistoria och litteraturkritik. (Ord o. Bild 1908 s. 503—511.)

— Per Elgströms romantiska poesi. Stilistiska studier. (Samlingen 1908 s. 91—138.)

— Nye svenske Bøger. (Tilskueren 1909 s. 486—492.)

— Ett sextiototal artiklar i Svenska Dagbladet 1908—1909.

Charlier, C. V. L., Über Stabilität und Unstabilität im Rotationsproblem. (Vierteljahrsschrift d. Astron. Gesellschaft 1908.)

— Die strenge Form des Bernouilli'schen Problems. Upsala 1908. 22 s. (Arkiv f. Matematik, Astronomi o. Fysik. Bd 5. Nr 15. Ingår äfven som nr 43 af Meddelanden från Lunds astronomiska observatorium.)

Clason, S., Sveriges historia intill tjugonde seklet utg. af E. Hildebrand. D. 9: h. 3. Stockholm 1908.

— Vårt hundraårsminne: krisen 1808—1809. (Hist. Tidskr. (sv.) 1909 s. 1—49; äfven separat.)

— Valresultat och högerpolitik af Högerpolitiker. (Det nya Sverige. Årg. 3 (1909) s. 37—51).

— Utgifvit För hundra år sen. Skildringar och bref från revolutionsåren 1809—1810. Stockholm 1909. XVI, 272, 1 s. (Tills. m. C. af Petersens.)

Eklund, P., Trosbekännelsen evangeliskt återgifven. (Kristendomen och vår tid. Årg. 3 (1908) s. 275—277.)

— Luthers egenart i hans förnämsta folkbok. (Ib. Årg. 3 (1908) s. 357—364, Årg. 4 (1909) s. 48—57, 75—83.)

— Vår trosbekännelse och dess trenne hjärteord. (Ib. s. 365—369.)

— Ett kungsord. (Ib. s. 375—376.)

Ekwall, E., Zur Geschichte der altenglischen gutturalen Spirans 3 im Mittelenglischen. (Engl. Studien Bd 40 (1909) s. 161—174.)

— Kleinigkeiten zur englischen Wortforschung. (Archiv f. das Studium d. neueren Sprachen Bd 120 (1908) s. 428—429, Bd 121 (1908) s. 135—139.)

— Recension af O. Jespersen, John Hart's Pronunciation of English. (Deutsche Literaturzeitung 1908.)

— Recensioner i Moderna Språk.

Ernberg, A., Artiklar i Nordisk Familjebok, 2 uppl.

Essen-Möller, E., Bidrag till frågan om eklampsiens behandling.
(Hygieas festband nr 23. 33 s.)

Fahlbeck, P., Schweden in der öffentlichen Meinung Deutschlands.
(Preuss. Jahrbücher 1908.)

— Den svenska arbetarerörelsen på afvägar. (Statsvet. Tidskr. 11 (1908) s. 193—210.)

— Sverige i Tysklands allmänna mening. (Ib. 12 (1909) s. 32—63.)

— Die wirthschaftliche Litteratur Skandinaviens im 19. Jahrhundert. (Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im neunzehnten Jahrhundert. Festgabe für Gustav Schmoller 1908. I s. 1—15.)

— Sveriges utvecklingsmöjligheter. (Läsebok för folkskolans öfre klasser utg. af Schück och Lundahl. Lund 1909. I s. 884—898.)

— Redigerat Statsvet. Tidskrift.

Fehrman, D., Carl Fredrik af Wingård såsom biskop öfver Göteborgs stift. I. Wingårds verksamhet för kyrka och skola. Lund 1908. 8, 209 s. (Lunds Univ. Årsskr. N. F. Afd. 1. Bd 3. Nr 5.)

— Johan Wingårds själfbiografi. (Kyrkohist. Årsskr. Årg. 10 (1909) s. 131—144.)

— Recension af »Den svenska Herrnhutismens uppkomst, af Nils Jacobsson». (Kristendomen och vår tid. Årg. 4 (1909) s. 170—172.)

Fearenside, C. S., Kommentar till The intermediate English reader av N. E. G. Herdin och C. S. Fearenside. Jämte specialordbok. Stockholm 1908. 174 s., 1 karta. (Tills. m. J. P. Boberg.)

— Nyckel till Översättningsövningar till engelska av G. Ernst.

— Utgifvit Moderna svenska texter för öfversättning till tyska, engelska och franska. Lund 1908. VI, 101 s. (Tills. m. H. Söderbergh, H. Hungerland och C. Polack.)

— Bidragit med öfversättningsöfningar, recensioner m. m. till Moderna språk. Svensk månadsrevy för undervisningen i de tre hufvudspråken utg. af C. S. Fearenside, C. Polack, E. A. Meyer under medverkan af E. Rodhe.

Flensburg, N. O. M., Bidrag till Rigvedas mytologi. Om guden Pūṣan i Rigveda. Lund 1909. 49 s. (I promotionsprogram den 28 maj 1909.)

Forssman, M. J. C. A., Das Bindungsvermögen der Stromata. (Biochem. Zeitschrift Bd 15.)

Fürst, C. M., Torus mandibularis bei den Eskimos und anderen Rassen. (Verhandlungen der anatomischen Gesellschaft in Berlin 1908.)

— Das Skelett von Viste auf Jäderö, ein Fall von Skaphocephalie aus der älteren skandinavischen Steinzeit. Mit 4 Tafeln und 8 Textfiguren. (Vidensk. Selsk. Skrifter. I. Math.-naturw. Klasse 1909. Nr 1. S. 1—31.)

— Reflexioner öfver drottning Kristinas kön. (Läkarsällskapets i Lund förhandlingar 1907—1908. Hygiea 1908 s. 869—872.)

— Medicinskt-historiska notiser. I. Om »Cartesius' skalle» i Lunds historiska museum. II. En böldpest på Samuels tid. (Ib. s. 873—878.)

— Referat af anatomisk litteratur på nordiska språk i Schwalbes Jahresberichte über die Fortschritte der Anatomie u. Entwicklungsgesch. Litteratur 1907.

Gertz, O., Epifylla ascidier hos Lappa minor (Schkuhr) DC. (Botan. Notiser 1909 s. 1—40.)

—, Om fem- och sexhornade frukter af Trapa natans L. Ett bidrag till dedubblingsteorien. (Ib. s. 135—144.)

Hahr, A., Inledning till svensk arkitektur under 15- och 1600-talen. [Grundlinjer till föreläsningar vid sommarkurserna i Lund 1908.] Lund 1908. 9 s.

—, Die Architektenfamilie Pahr. Eine für die Renaissancekunst Schlesiens, Mecklenburgs und Schwedens bedeutende Künstlerfamilie. Strassburg 1908. IX, 132 s. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte. 97.)

—, Svenska slott och herresäten. H. 2. (Trolleholm, Torup, Svenstorp och Krapperup.) Stockholm 1909. 32 s.

—, Per Gummesson. (Arktos 3 (1909) s. 105—110.)

—, Artiklar i Nordisk Familjebok, 2 uppl., och i Allgemeines Künstlerlexikon.

Hahr, A., Resebref från Belgien, konsthistoriska uppsatser och konst-anmälningar i Aftonbladet, Sydsv. Dagbl. Snällposten, Malmö-tidningen Skånska Aftonbladet och Lunds Dagblad.

Heinertz, N. O., Minna von Barnhelm. Skolupplaga med anmärkningar. Stockholm 1909. (P. A. Norstedt & Söners skolbibliotek. I: 17. Tills. m. E. A. Kock.)

Hennig, A. H., Geologisk beskrifning öfver Kronobergs län. (Sverige utg. af Ahlenius och Kempe. Bd 2.)

— Geologisk beskrifning öfver Jönköpings län. (Ib.)

— Grundlinjer till den af Helsingborgs skolråd anordnade kursen i geologi höstterminen 1908. Helsingborg 1909.

— Artiklar i paleozoologi och mineralogi i Nord. Familjebok, 2 uppl.

Herner, S., Grundlinjer till prof. Sven Herners föreläsningar öfver Israels profeter. (Sommarkurserna i Lund 1908.) Lund 1908. 7 s.

— De modernt positiva. (Kristendomen och vår tid. Årg. 3. (1908) s. 247—252.)

— Utgifvit Kristendomen och vår tid. (Tills. m. F. Hallgren, O. Levan och M. Pfannenstill.)

Hjelmqvist, A. T., Peter Moors Fahrt nach Südwest von G. Frensen. Skolupplaga med inledning och anmärkningar. Lund 1908. X, 136 s. (Tills. m. J. Swenning.)

—, Två svenska smådikter af Sylvester Phrygius. (Språk o. Stil 8 (1908) s. 122—136.)

— Små textkritiska bidrag. (Ib. s. 164—175.)

—, Till Agneta Horns lefverne. (Ib. 9 (1909) s. 60—63.)

—, Gustaf II Adolf såsom litterär personlighet. (Kristendomen och vår tid 1909 s. 126—134, 154—168.)

Hjelmqvist, F. B., Recension af »Bidrag till kännedom om arbetarförhållanden vid svenska bergverk och bruk i äldre tid till omkring år 1720 af E. Sommarin.» (Hist. Tidskr. (sv.) 1908, Öfvers. o. gr. s. 96—101.

— Smärre bidrag till Statsvet. Tidskrift.

Holmberg, B., Estersäuren von schwefelsubstituierter Kohlensäure mit aliphatischen Alkoholsäuren. Mitteilung III. (Journal f. prakt. Chemie. N. F. Bd 79 (1909) s. 253—270.)

- Holmström, O., Hvarför behöfs det en särskild kyrklig ungdomsvård och hvad bör vara dess syfte? (Sv. Kyrkotidning 1908 nr 45—46.)
- A. S. P:s och den kyrkliga ungdomsvårdens ställning till diakonistyrelsen. (Ib. 1909 nr 8.)
- Johansson, F. A., Motioner och anföranden vid 1908 års kyrkomöte, tryckta i mötets protokoll.
- Kallenberg, E. A., Revisionen af aktiebolagslagen. (Nationalekon. Fören. förh. 1908.)
- Artiklar i Nordisk Familjebok, 2 uppl.
- Klercker, Kj. O. af, Über Ausscheidung von Kreatin und Kreatinin in fieberhaften Krankheiten. (Zeitschrift f. klin. Medizin Bd 68.)
- Kock, Axel, Om språkets förändring. 2 uppl. Göteborg 1908. 197 s.
- Anmärkningar om 1600-talets svenska verskonst. (Arkiv f. nord. filol. Bd 25 (1909) s. 1—74.)
- Om svenskans förbättring och försämring under de senaste århundradena. (Nord. Tidskrift 1908, s. 335—356.)
- Har såsom hufvudredaktör utgifvit Arkiv för nordisk filologi Bd 25 (N. F. Bd 21).
- Kock, Ernst A., Das Recht und die Pflicht eines Textherausgebers. (Anglia Bd 32 (1908) s. 543 ff.)
- Der philologische Verein in Lund. (Germ.-roman. Monatschrift Bd 1 (1908) s. 143—144.)
- Minna von Barnhelm. Mit Anmerkungen herausgeben. Stockholm 1909. (P. A. Norstedt & Söners skolbibliotek. I, 17. Tills. m. N. O. Heinertz).
- Recension af »Columbus, S., En svensk ordeskötsel utg. af Bengt Hesselman». (Deutsche Lit.-Zeitung 1909, s. 1382).
- Uppsatser i Nya Dagligt Allehanda.
- Larsson, H., På vandring. Stockholm 1909. 52 s.
- Lidforss, B., Über den biologischen Effekt des Anthocyans. (Bot. Notiser 1909, s. 65—81).
- Växternas skyddsmedel mot yttervärlden. 2 omarb. uppl. Stockholm 1909. (Studentfören. Verdandis småskrifter 27—28).

- Lidforss, B., Naturvetenskapliga kåserier. Malmö 1908. 211 s.
 — Barbarskogens skald. Recensioner och polemiker. Malmö 1908. 119 s.
 — Tidningsartiklar i blandade ämnen,
- Lidforss, V. E., Salvador Rueda, en lagerkrönt skald. (Ord och Bild 1909, s. 277—279).
- Liudroth, H. A., Några ordförklaringar. (Språk o. Stil 8 (1908) s. 46—54.)
 —, Anmälan af »Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding av Marius Hægstad og Alf Torp». (Arkiv f. nord. filol. Bd 25 (1908) s. 98—107).
 —, Anmälan af Monumenta Germaniæ Pædagogica Bd 42: Andrea Guarnas 'Bellum grammaticale und seine Nachahmungen' herausg. von Joh. Bolte. (Pedagog. Tidskr. 1908, s. 340—342.)
- Lindskog, C., Ljus från östern. (Kristendomen och vår tid. Årg. 3 (1908) s. 341—356.)
- Ljunggren, E. J., Utgifvit Lejonkulans dramer. II. Psyche. Uppsala 1908. (S. 55—110. Tills. m. C. J. Polack.)
- Moberg, A., Über die syrische Grammatik des Johannes Esṯōnājā. (Le Monde oriental. T. 3 (1909) s. 23—33.)
 — Såsom ordinarie medarbetare deltagit i utgifvandet af Orientalische Bibliographie herausg. von L. Scherman. Bd 21. Berlin 1909.
- Moberg, J. C., Om nomenklaturen för vissa paleozoiska bildningar. (Geol. Fören:s i Stockholm förh. Bd 30 (1908). Arbetet, öfversatt till engelska, är under tryckning i Geolog. Magazine.)
 — Bidrag till kännedomen om de kambriska lagren vid Torne-träsk. (Sver. Geol. Undersöknings Årsbok 1908.)
 — Retioloidea från Skånes colonusskiffer. (Ib. Tills. m. S. L. Törnqvist.)
 — Om Fyledalens gotlandium. (Ib. Under tryckning. Tills. m. K. A. Grönvall.)
 — Referat af svensk geologisk litteratur i Geolog. Centralblatt
- Nerander, T., Rättsmedicinska utlåtanden angående sinnesbeskaffenhet. (Medicinalstyrelsens underdåniga berättelse angående sinnessjukvården i riket för år 1906.)

- Nilsson, N. M. P., Schlangenstell des Zeus Ktesios. (Mitteilungen des K. deutschen archeolog. Instituts zu Athen. Bd 33 (1908) s. 279—288.)
- Das Ei im Totenkultus der Alten. (Archiv f. Religionswiss. Bd 11 (1908) s. 530—546. M. 1 pl.)
- Timbres amphoriques de Lindos publiés avec une étude sur les timbres amphoriques rhodiens. Introduction et part I. Études sur les timbres amphoriques rhodiens. (Oversigt over det k. danske Vidensk. Selsk. forh. 1909 h. 1 s. 37—180 m. 2 pl. — 2:dra delen under tryckning ib. h. 4).
- Grafkult och dödsrike. (Kristendomen och vår tid. Årg. 4 (1909) s. 57—67.)
- Grundlinjer för föreläsningar vid sommarkurserna 1908 i Göteborg och Lund.
- Kortare vetenskapliga notiser och populärvetenskapliga uppsatser i olika tidskrifter och tidningar.
- Nordstedt, O., Motion au Congrès international de botanique. Troisième session. Bruxelles 1910. Lund 1909. 2 s. (Äfven införd i Bot. Notiser.)
- Redigerat och utgifvit Botaniska Notiser 1908 n:r 4—6 och 1909 n:r 1—3.
- Olson, J. E., Utdrag ur Magnus Erikssons landslag med inledning, anmärkningar och glossar. XII, 160 s. (Under tryckning.)
- Redigerat ett mindretal artiklar i Sv. Akademiens Ordbok h. 37.
- Oseen, C. W., Zur Theorie der Bewegung einer reibenden Flüssigkeit. 5. Stockholm 1908. 23 s. (Arkiv f. Matematik, Astronomi o. Fysik. Bd 4 n:r 9.)
- Über elektrische Ströme in ebenen Leitern. Stockholm 1908. 28 s. (Ib. n:r 19.)
- Petersens, C. J. F. af, Utgifvit För hundra år sen. Skildringar och bref från revolutionsåren 1809—1810. Stockholm 1909. XVI, 272 1 s. (Tills. m. S. Clason.)
- Petrén, G., Fall af skalpering. (Hygieas festband 1908. N:r 28. 16 s.)
- Fälle von Skalpierung. (Beiträge zur klin. Chirurgie Bd 61 s. 285—299.)

Petrén, G., Ein Fall von traumatischer Oesophagusruptur, nebst Bemerkungen über die Entstehung der Oesophagusrupturen. (Ib. s. 265—284.)

— Zur Behandlung der Uterusruptur im Anschluss an sechs eigene Fälle. (Monatsschrift f. Geburtshülfe u. Gynäkologie Bd 29 s. 299—329, 461—498.)

— Om behandlingen af uterusruptur. (Allm. sv. Läkartidn. 1909 s. 257—271.)

— Några resultat från den nyare forskningen angående fri transplantation. (Ib. s. 55—62, 73—87.)

— Två anesthesi-uppsatser af Bier. (Ib. s. 308—316.)

Pfannenstill, G. M., Den naturalistiska monismen [Grundlinjer till föreläsningar vid sommarkurserna i Lund 1908.] Lund 1908. 8 s.

— När Gud skapar. (Kristendomen och vår tid. Årg. 3 (1908) s. 278—288.)

— Recension af »Lärobok i den kristna tros- och sedeläran för läroverkens öfversta klasser, af U. L. Ullman.» (Kristendomen och vår tid. Årg. 3 (1908) s. 264—268.)

— Utgifvit kristendomen och vår tid. (Tills. m. F. Hallgren, O. Levan och S. Herner.)

Polack, C. J., Utgifvit Lejonkulans dramer. II. Psyche. Uppsala 1908. (s. 55—110. Tills. m. E. J. Ljunggren.)

— Bidragit med öfversättningsöfningar, uppsatser m. m. till Moderna språk. Svensk månadsrevy för undervisningen i de tre hufvudspråken utg. av C. S. Fearenside, C. Polack, E. A. Meyer under medverkan av E. Rodhe.

— Öfversättningar af några vetenskapliga arbeten.

Quennerstedt, A., Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. IV. Lund 1908. XLV, 391 s., 1 portr.

Ramberg, L., Über die Cuprosulfite von Etard und Rogojski. (Zeitschr. f. physikal. Chemie. Arrhenius-Band. Under tryckning.)

Ribbing, S., En vänkrets i det gamla Lund. Inledningsföredrag till sommarkurserna (i Lund) år 1908. Lund 1908. 16 s.

— Michael Faraday. (God jul 1908 s. 14—31.)

- Ribbing, S., Tal vid Svenska bibelsällskapets årshögtid i Stockholm den 28 mars 1909. 12 s. (I Sällskapets årsberättelse.)
- Redogörelse för dödligheten och dödsorsakerna bland de hos bolaget Skåne försäkrade personer åren 1884—1908. 16 s. (I bolagets 25-års-högtidspublikation.)
- Rodhe, E., Henrik Schartau såsom predikant. Lund 1909. 2, 243 s.
- Artiklar i Nordisk Familjebok, 2 uppl.
- Rydbeck, O., Resumé af föredrag, hållna i Stockholm 1908 vid första mötet för svensk folkkunskap: 1) Sätt att nedtaga romanska väggmålningar. (Fataburen 1908, s. 178). 2) Utgräfningen af Skanörs slott. (Ib. s. 180.)
- Schwerin, H. H. v., Artiklar i tidskrifter och tidningar.
- Segerstedt, T. K., Ausserbiblische Religionsgeschichte. (Theolog. Jahresbericht Bd 27 (1908) s. 1009—1036.)
- Simmons, H. G., Beta maritima L. på de skånska fyndorterna. (Sv. botan. Tidskrift 1908 s. 117—118.)
- A revised list of the flowering plants and ferns of Northwestern Greenland. With some short notes about the affinities of the flora. (Report of the second Norw. Arctic Exp. in the »Fram» 1898—1902. N:o 16. Kristiania 1909 s. 1—111.)
- Sjöbeck, P., C. W. K. Gleerups förlagskatalog 1826—1908. Lund 1909. IV, 231 s.
- Sjöholm, J., Svenska reformationsskrifter. Grundlinjer till 6 föreläsningar vid sommarkurserna i Lund 1908. Lund 1908. 17 s.
- Ett exegetiskt bref af Samuel Ödmann. (Bibelforskaren 1908 s. 440—445.)
- Sjövall, E., Till kännedomen om de s. k. solida ovarialteratomen. (Hygieas festband 1908 n:r 7. 58 s.)
- Alkoholen och ärftlighetsfrågan. (D. Y. G.-Laboremus skriftserie IV. 56 s.)
- Referat af svensk, dansk och norsk neurologisk-psykiatrisk litteratur för år 1908 i Mendel's Jahresbericht über die Leistungen und Fortschritte auf dem Gebiete der Neurologie und Psychiatrie. Bd 12 (1909).

- Sommarin, E., Talaren. (D. Y. G.-Laboremus skriftserie II, s. 1—35.)
- Till prisernas och arbetslönernas historia. (Statsvet. tidskr. 1908 s. 248—276.)
- Recension af »Sveriges jordbruk vid 1900-talets början. Statistiskt kartverk, utarbetadt af Wilhelm Flach, H. Juhlin Dannfelt, Gustav Sundbärg». (Ib. 1909 s. 128—132.)
- Redigerat ett flertal artiklar i Svenska Akademiens Ordbok h. 37.
- Stille, A., Metod och kritik vid Karl XII:s forskningen. (Hist. Tidskr. (sv.) 1908.)
- Strömberg, J. D., Om s. k. periodisk undervisning. (De enskilda läroverkens årsbok.)
- Söderwall, K. F., Tal vid Svenska Akademiens från föregående år uppskjutna högtidsdag den 20 juni 1908. (Svenska Akademiens Handlingar från 1886 Bd 21—22.)
- Thunberg, T., Lärobok i hygien. Lund 1908. 176 s.
- Några blickar på alkoholens fysiologiska verkningar. (S. S. U. H:s Studiehandbok, h. 2.) Upsala 1909. 68 s.
- Thyrén, J. C. W., Ett politiskt program. Lund 1908. 58 s.
- Kommentar till strafflagen Kap. 20. Lund 1908. 158 s.
- Törnqvist, S. L., Retioloidea från Skånes colonusskiffer. (Sveriges Geol. Undersöknings Årsbok 1908. Tills. m. J. C. Moberg.)
- Walberg, E., Försvarsskrift. Randanmärkningar till docent G. Rydbergs besvär öfver konsistoriets förslag till återbesättande af professuren i romanska språk vid Uppsala Universitet. Tillägg: Bemötande af docent E. Staaffs förklaring öfver E. Walbergs besvär. Lund 1908. 35 s.
- Antonio de Lebrija, Gramatica castellana. Reproduction phototypique de l'édition princeps (1492) publiée avec une préface. Halle a. S. 1909. XV s. + fols. a—i III.
- Di due antichi poemi francesi inediti su San Simone di Crépy. (Under tryckning i festskrift tillegnad Pio Rajna.)
- Wallengren, S., Den moderna folkrepresentationen. [Grundlinjer till föreläsningar vid sommarkurserna i Lund 1908.] Lund 1908. 6 s.
- Svensk medborgares rättigheter och skyldigheter. (Läsebok för folkskolans högre klasser utg. af H. Schück och Nils Lundabl. D. 1. Sverige. 2 uppl. Lund 1908).

Wallengren, S., Strödda meddelanden och litteraturreferat i Statsvet. Tidskrift.

Vetterlund, F., Några småverser. (Bonniers Månadshäften 1909 s. 344—348.)

— Recension af »Per Hallström, Erotikon.» (Nord. Tidskr. 1909 s. 214—218.)

— Utgifvit Svensk romantik. 1. Atterbom. Hedborn. Elgström. Afzelius. Euphrosyne. Stockholm 1908. XVIII, 336 s. (Sveriges Nationallitteratur 1500—1900. 9.)

Wicksell, K., Noch Einiges über die Verifikation des Bodengesetzes. (Thünen-Archiv Jahrg. 2 (1908) s. 568—577.)

— Hvarför inskränkes fabriksdriften? (Ekon. Tidskr. 1908.)

— Recension af »Spak, Landtarbetarfrågan. I, II.» (Ib.)

— Penningränta och varupris. (Ib. 1909.)

— Ett nytt arbete i befolkningsfrågan. (Formerelse og fremskridt. Økonomisk-demografisk-biologisk syntese af K. A. Wieth-Knudsen.) (Ib. 1909 s. 178—184.)

— Vår skogsfråga. (Norrländsk Revy 1909.)

— Skattereformer. (Social Tidskr. 1909 s. 97—102.)

Wrangel, E., Litterära strömningar vid den sydsvenska högskolan under Thorilds tid. (Till Thorilds minne, Lund 1908, s. 1—25.)

— En hittills otryckt dikt af Thorild, jämte några minnesord. (Ord o. Bild 1908.)

— »Den blåögda», Tegnér's och Brinkmans huldgudinna. (Ib.)

— Den blåögda. Ur Hilda Wijks litterära minnen. Stockholm 1908. VII, 188 s.

— Våra fornminnen och deras vård. (Föreningen Heimdals populärvetenskapliga tidningsartiklar. Nr 9. Stockholm 1908.)

— Något om konststilarna. (Svensk Handelskalender 1909. 9 s.)

— Smärre artiklar om litteratur och konst i tidningar samt i Nord. Familjebok, 2 uppl.

— Frihetstidens poesi. Triewald. Lohman. Dalin. Fru Nordenflycht. Creutz. Gyllenborg. Bergklint. Stockholm 1909. 25, 318 s. (Sveriges nationallitteratur. 3.)

— Utgifvit Till Thorilds minne den 1 oktober 1908 af Litteraturhistoriska Seminariet i Lund. Lund 1908. VIII, 108, L s.

Jämte hvad sålunda af universitetets lärare och tjänstemän från trycket utgifvits, hafva följande afhandlingar ventilerats:

Agrell, S., Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte. Ein Beitrag zum Studium der indogermanischen Präverbia und ihrer Bedeutungsfunktionen. Lund 1908.

Alin, F., Studier öfver Schleiermachers uppfattning af det evangeliska skapelsebegreppet. Lund 1909.

Borgström, E., The proverbs of Alfred re-edited from the manuscripts with an introduction, notes, and glossary. Lund 1908.

Brising, H., Quinten Matsys. Essai sur l'origine de l'italianisme dans l'art des Pays-Bas. Upsala 1909.

Efvergren, C., Names of places in a transferred sense in English. A sematological study. Lund 1909.

Gauffin, A., Simon Marcus Larsson 1825—1864. Ett svenskt konstnärsöde. Stockholm 1907.

Hjelmqvist, F., Kriget i Finland och Ingermanland 1707 och 1708. Lund 1909.

Leeb-Lundberg, W., Word-formation in Kipling. A stylistic-philological study. Lund 1909.

Lundstedt, A. V., Aftal angående prestation till tredjeman. En civilrättslig studie. Lund 1908.

Malmgren, R., Om särskilda utskott. Till belysning af den svenska riksdagens utskottsväsende. Lund 1908.

Nilsson, A., Guyaus estetik. En kritisk studie. Lund 1909.

Nilsson-Ehle, H., Kreuzungsuntersuchungen an Hafer und Weizen. Lund 1909.

Norlind, T., Latinska skolsånger i Sverige och Finland. Lund 1909.

Simonsson, J. B., Erik Johan Stagnelius. Lif och dikt. I. Lund 1909.

Svanberg, H., Swinburne. Göteborg 1909.

Swenning, J., Utvecklingen av samnordiskt æi i sydsvenska mål. Stockholm 1909.

Sydow, C. W. v., Två spinnsagor. En studie i jämförande folksagoforskning. Stockholm 1909.

Sörensson, P., Sverige och Frankrike 1715—1718. Ett bidrag till kännedomen om Sveriges utrikespolitik efter Carl XII:s återkomst från Turkiet. I. Lund 1909.

Wallstedt, E., *Studia Plautina*. Lund 1909.

Zachrisson, R. E., A contribution to the study of Anglo-Norman influence on English place-names. Lund 1909.

Af Lunds universitets årsskrifts nya följd äro första afdelningens Bd 4 och 5 båda under tryckning. Af andra afdelningen har Bd 4 under läsåret utgifvits och Bd 5 är under tryckning.

Under året har den akademiska församlingen haft 3 sammanträden, det större konsistoriet 26 och det mindre konsistoriet 24.

Då med början af år 1909 det större konsistoriet erhöll en ny sammansättning, inträdde i detsamma såsom ordinarie ledamöter jämte rektor, undertecknad, och prorektor, professoren J. L. Borelius, professorerna P. G. Eklund, F. A. Johansson, J. C. W. Thyren, E. A. Kallenberg, S. Ribbing, H. Bendz, F. A. Wulff, P. E. Fahlbeck. J. M. Lovén och C. V. L. Charlier på grund af fullmaktsålder, den sistnämnde för den tid undertecknad var utsedd till rektor, samt professorerna O. Holmström, G. M. Pfannenstill, C. G. E. Björling, J. A. Ernberg, C. M. Fürst, M. J. C. A. Forssman, T. Thunberg, E. H. G. Wrangel, C. Lindskog, P. E. Liljeqvist, K. A. S. Kock, B. Jönsson och J. R. Rydberg efter den akademiska församlingens val. I stället för professorerna Eklund, Kallenberg och Fahlbeck, som under mera än fyra månader hade laga förfall för tjänstgöring i konsistoriet, inträdde professorerna S. Herner, J. G. K. Wicksell och C. M. Zander såsom de till tjänsteåldern närmast, som voro oförhindrade och icke redan förut medlemmar af konsistoriet. I det mindre konsistoriet hafva jämte rektor och prorektor tjänstgjort professorerna Johansson, Bendz, Wrangel och Lovén samt i särskilda ärenden räntmästaren och bibliotekarien. I drätselnämnden hafva utom de ordinarie ledamöterna tjänstgjort professorerna Ribbing, Thyren och Fürst. Under vårterminen, då professoren Thyren genom riksdagsmannaupdrag var hindrad, utsågs i hans ställe professoren Björling.

Dekaner i de särskilda fakulteterna hafva varit: i teologiska fakulteten professoren G. M. Pfannenstill, i den juridiska professoren E. A. Kallenberg, i den medicinska professoren G. E. Essen-Möller, i filosofiska fakultetens humanistiska sektion professoren N. O. M. Flensburg och i samma fakultets matematisk-naturvetenskapliga sektion professoren B. Jönsson.

Styrelsen för universitetets årsskrift har utgjorts af professorerna F. A. Johansson, C. G. E. Björling, S. Clason, J. L. Borelius och B. Jönsson samt bibliotekarien C. J. F. af Petersens.

Styrelsen för universitetets studenthem har utgjorts af under-tecknad såsom själfskrifven ordförande samt professorerna S. Herner, C. G. E. Björling, C. M. Fürst och D. Bergendal till den sistnämndes fränfülle jämte räntmästaren R. V. A. M. Eklundh.

De vid universitetet närvarande studenternas antal utgjorde under höstterminen 967, däraf 95 tillhörande teologiska, 240 juridiska, 131 medicinska och 501 filosofiska fakulteten.

Under vårterminen utgjorde antalet 926, däraf 80 tillhörande teologiska fakulteten, 217 juridiska, 133 medicinska och 496 filosofiska fakulteten.

Såsom studenter hafva inskrifvits 245, däraf 192 under höstterminen och 53 under vårterminen. Af dem hafva 24 förut varit inskrifna vid annat universitet eller högskola.

Under året hafva af följande antal studenter aflagts nedannämnda examina: teologie licentiatexamen 6, teologie kandidatexamen 20, praktiska teologiska prof 16; juris utriusque licentiatexamen 2, juris licentiatexamen enligt 1904 års stadga 1, juris utriusque kandidatexamen 4, juris kandidatexamen enligt 1904 års stadga 20, examen till rättegångsverken 9, kansliexamen 6; medicine licentiatexamen 9, medicine kandidatexamen 16; filosofie licentiatexamen enligt 1891 års stadga, första afdelningen 1, andra afdelningen 4, filosofie licentiatexamen enligt 1907 års stadga 25, efterpröfning till filosofie licentiatexamen 1, filosofisk ämbetsexamen 8, efterpröfning till filosofisk ämbetsexamen 1, filosofie kandidatexamen 50, efterpröfning till filosofie kandidatexamen 18, teologisk filosofisk examen 13, förhör i antropologi och logik 7.

Under året hafva utfärdats 68 akademiska betyg, däraf 10 för lärare och tjänstemän vid universitetet.

1908 års premier för flit och framsteg i studier hafva på följande sätt utdelats: inom teologiska fakulteten teol. lic. G. W. Lindeberg, gb., teol. kand. C. Anshelm, hels., teol. kand. O. F. Sjöberg, gb.; inom juridiska fakulteten jur. och fil. kand. A. H. Siösteen, gb., jur. och fil. kand. E. R. Stridsberg, sm., jur. kand. T. K. Hummerhielm, sm.; inom medicinska fakulteten med kand. T. S. Rietz, bl., med. kand. G. P. K. Lundskog, gb., med. kand. K. Gramén, ld.; inom filosofiska fakulteten fil. lic. M. F. T. Freidenfelt, sm., fil. lic. G. E. Wallstedt, bl., fil. kand. A. M. Mörner, mlm.

Den 28 Maj 1909 förrättades juris doktorsutnämning, därvid till juris doktorer utnämndes:

Anders Wilhelm Lundstedt, gb.,

född i Göteborg den 11 Sept. 1882, föräldrar: C. J. Heribert Lundstedt och Emilie Maria Petersson, åtnjutit elementarundervisning vid Göteborgs latinläroverk, aflagt mogenhetsex. därstädes den 6 Juni 1900, tjänstgjort därefter som elev å apoteket Lejonet i Göteborg till Mars 1901, student vid Göteborgs högskola den 3 Mars 1901, jur. prel. ex. därstädes den 9 Dec. 1901, student i Lund den 31 Jan. 1902, examen till rikets rättegångsverk den 14 Dec. 1903, jur. utr. kand.-ex. den 31 Okt. 1904, jur. utr. lic.-ex. den 11 Nov. 1908, disp. för jur. doktorsgrad den 28 s. m., docent i civilrätt vid Lunds universitet den 24 Mars 1909, e. o. notarie i hofrätten öfver Skåne och Blekinge den 15 Jan. 1904 och i Göta hofrätt den 17 Aug. 1906, efter tjänstgöring å domarekansli förvaltat härads-höfdingeämbete och därvid hållit ett allmänt tingssammanträde, idkat vetenskapliga studier vid universitetet i Berlin Nov. 1905—April 1906 samt Okt. 1907—Juni 1908.

Utgifna skrifter: Aftal angående prestation till tredjeman, en civilrättslig studie, förra häftet. Lund 1908 (Gradualdisp.). — Aftal angående prestation till tredjeman, en civilrättslig studie, senare häftet. Lund 1909.

Gustaf Robert Malmgren, gb.,

född i Uddevalla den 18 Juni 1875, föräldrar: handlanden Gustaf A. N. Malmgren och Martina Theresia Nyberg, åtnjutit elementarundervisning vid Uddevalla 5 kl. läroverk och därefter vid Göteborgs högre latinläroverk, där mogenhetsex. aflades den 25 Maj 1893, student vid Göteborgs högskola den 5 Sept. 1893, fil. kand.-ex. därstädes den 11 Mars 1898, student i Lund den 22 Sept. 1899, jur. fil. ex. i Lund den 14 Dec. 1899, jur. utr. kand.-ex. den 14 Dec. 1903, jur. utr. lic.-ex. den 8 Dec. 1908, disp. för jur. doktorsgrad den 12 s. m., e. o. notarie i Göta hofrätt den 17 Dec. 1903, tjänstgjort å domarekansli i 2 år och 8 månader, förvaltat häradshöfdinge-

ämbete omkring 3 månader och därunder hållit 5 allmänna tingssammanträden och ett urtima ting, konsistorieamanuens i Göteborg den 31 Jan. 1906, afsked därifrån den 19 Febr. 1908.

Utgifven skrift: Om särskilda utskott. Till belysning af den svenska riksdagens utskottsväsende. Lund 1908 (Gradualdisp.).

Samma dag förrättades af filosofiska fakulteten filosofie doktorspromotion enligt program, utgifvet af dekanus.

Vid val, anställda den 7 April 1909, utsågos till rektor professoren B. Jönsson, till prorektor professoren J. L. Borelius, till ledamöter i det mindre konsistoriet professorerna C. G. E. Björling och H. Bendz samt till ledamot i drätselnämnden professoren C. G. E. Björling, samtliga för tre år. Den 15 maj 1909 valdes professoren C. V. L. Charlier till ledamot i det större konsistoriet i stället för till rektor utsedde professoren B. Jönsson. Till dekaner för nu ingående akademiska år äro utsedda: inom teologiska fakulteten professoren S. Herner, inom juridiska fakulteten professoren C. G. E. Björling, inom medicinska fakulteten professoren I. Broman, inom filosofiska fakultetens humanistiska sektion professoren E. H. G. Wrangel samt i sistnämnda fakultets matematisk-naturvetenskapliga sektion professoren J. C. Moberg.

Innevarande dag har den nyvalde rektoren, professoren B. Jönsson tillträdt rektorsbefattningen vid detta universitet. Den inbjudan till rektorsombytet, som undertecknad i egenskap af afgående rektor utfärdad, var åtföljd af en skrift med titeln: Om de solida kropparnes elasticitet, V, VI, och det föredrag, som jag höll vid nämnda tillfälle, handlade om jordens allmänna karakterer i termiskt och magnetiskt hänseende.

Lund den 1 juni 1909.

A. V. Bäcklund.

Utdrag ur universitetets räkenskaper för år 1908.

Kapitalbehållning från 1907.

Akademikassan	1,030,513: 89	
Reservfonden	34,741: 04	
Jollainska fonden	8,479: 16	
Magnatstipendiefonderna	1,484,978: 19	
Byggnadsfonden	5,177: 83	
Bibliotekskassan	19,940: 71	
Pensionsfonden	430,621: 60	
Änke- och pupillkassan	157,648: 49	3,172,100: 91

Inkomster under 1908:

Statsanslag (inkl. inbetalta pensionsaf- gifter 5,628: 45)	547,409: 67	
Arrendemedel	55,900: 13	
Räntor	159,532: 96	
Diverse inkomster	22,273: 19	785,115: 95
	<u>Summa</u>	3,957,216: 86

Utgifter under 1908:

Löner och arvoden	451,060: 62	
Universitetsinstitutioner	115,252: 58	
Stipendier	54,893: 26	
Pensioner	26,265: —	
Nybyggnader och reparationer	60,379: 75	
Diverse utgifter	26,603: 91	734,455: 12

Kapitalbehållning till år 1909:

Akademikassan	1,043,003: 51	
Reservfonden	29,998: 87	
Jollainska fonden	8,750: 34	
Magnatstipendiefonderna	1,514,947: 56	
Byggnadsfonden	4,734: 54	
Bibliotekskassan	18,163: 91	
Pensionsfonden	443,515: 12	
Änke- och pupillkassan	159,647: 89	3,222,761: 74
	<u>Summa</u>	3,957,216: 86

570,483
L. 96

UNIV OF MICH.
OCT 17 1910

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS
NOVA SERIES

LUNDS UNIVERSITETS
ÅRSSKRIFT

NY FÖLJD

FÖRSTA AFDELNINGEN
TEOLOGI, JURIDIK OCH HUMANISTISKA ÄMNER

V
1909

LUND
C. W. K. GLEERUP

Lunds Universitets Årsskrift. N. F.

Första Afdelningen.

Teologi, Juridik och Humanistiska ämnen.

Bd 1. 1903. (Pris 9: 00.)

Segerstedt, T., Ekguden i Dodona. (Pris 1: 00.) — *Wallengren, S.*, Hans Järta som politisk teoretiker. I. (Pris 3: 50.) — *Ahlberg, A. W.*, Durative Zeitbestimmungen im Lateinischen. (Pris 1: 25.) — *Lindskog, C.*, Adversaria ad Plutarchi Vitas. (Pris 0: 50.) — *Walberg, E.*, Saggio sulla fonetica del parlare di Celerina-Cresta (Alta Engadina). (Pris 4: 00.) — Lunds Universitets årsberättelse 1904—1905. (Pris 0: 50.)

Bd 2. 1906. (Pris 6: 00.)

Söderwall, K. F., Medeltida rättsuttryck från Värmland, Närke och Småland. (Pris 0: 50.) — *Segerstedt, T.*, Mynts användning i döds kulten. (Pris 1: 00.) — *Fehrman, D.*, Confutatio pontificia och försvaret för den medeltida kyrkoinstitutionen. (Pris 3: 75.) — *Wulff, F.*, Préoccupations de Pétrarque 1359—1369 attestées par Vat. Lat. 3196 fol. 1 & 2. (Pris 1: 75.) — Lunds Universitets årsberättelse 1905—1906. (Pris 0: 50.)

Bd 3. 1907. (Pris 10: 00.)

Bring, S. E., Förteckning öfver Sven Lagerbrings tryckta arbeten och manuskript. (Pris 1: 00.) — *Stille, A.*, Sven Lagerbring. Tal vid Lunds Universitets minnesfest den 6 Mars 1907. (Pris 0: 50.) — *Rodhe, E.*, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet. I. (Pris 4: 00.) — *Lundstedt, A. V.*, Aftal angående prestation till tredjeman. (Pris 3: 75.) — *Fehrman, D.*, Carl Fredrik af Wingård såsom biskop öfver Göteborgs stift. I. (Pris 3: 00.) — Lunds Universitets årsberättelse 1906—1907. (Pris 0: 50.)

Bd 4. 1908. (Pris 9: 00.)

Till Thorilds minne den 1 oktober 1908. Af Litteraturhistoriska Seminaret i Lund. (Pris 2: 50.) — *Agrell, S.*, Aspektänderung und Aktionsartbildung im polnischen Zeitworte. (Pris 3: 00.) — *Zachrisson, R. E.*, A contribution to the study of Anglo-Norman influence on English place-names. (Pris 3: 75.) — *Alin, F.*, Studier öfver Schleiermachers uppfattning af det evangeliska skapelsebegreppet. (Pris 2: 25.) — Lunds Universitets årsberättelse 1907—1908. (Pris 0: 50.)

Lunds Universitets Årsskrift.

N. F. Afd. 1. Bd 5.

Pris för hela bandet: Kr. 10: 00.

Pris för de särskilda afhandlingarna, hvilka äfven säljas hvar för sig:

1. SCHOLANDER, H., Det israelitiska offrets upplösning. Kr. 3: 75.
2. NORLIND, T., Latinska skolsånger i Sverige och Finland. Kr. 3: 00.
3. WALLSTEDT, E., Studia Plautina. Kr. 3: 25.
4. FLENSBURG, N., Bidrag till Rigvedas mytologi. Kr. 1: 00.
5. HJELMQVIST, T., Runinskriften på en bennål i Lunds historiska museum. Kr. 1: 00.

Bihang: Lunds Universitets årsberättelse 1908—1909. Kr. 0: 50.

De närmast föregående bandens innehåll:
se omslagets 3:e sida.

I bokhandeln finnes att tillgå: Innehållsförteckning, systematisk öfversikt och författareregister till Lunds Universitets Årsskrift, [Första följden,] T. 1—40, utarbetade af P. Sjöbeck. Lund, C. W. K. Gleerup. Pris kr. 1: 00.

LUND 1909

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

